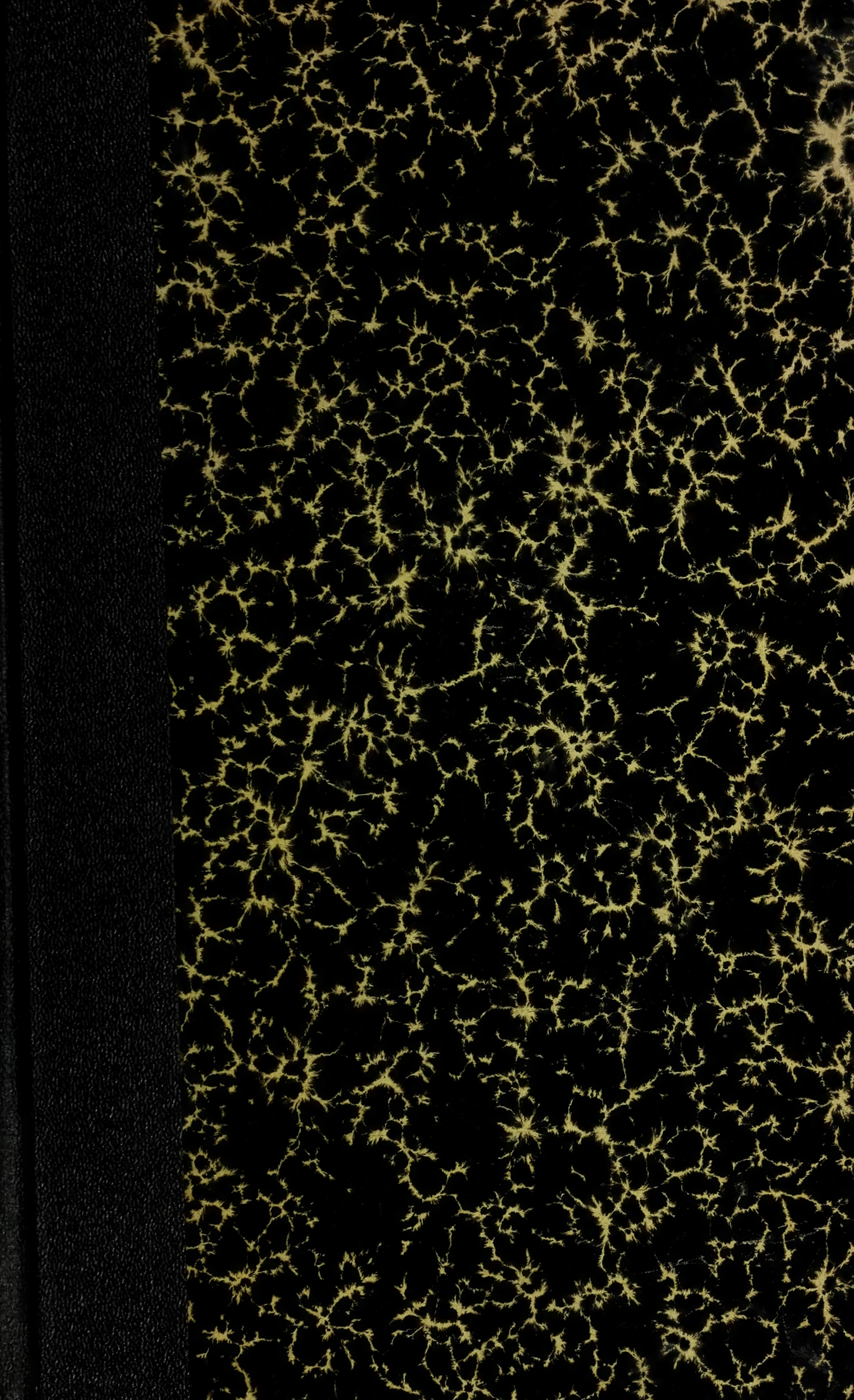

DE GIDS.

DE GIDS.

TIENDE JAARGANG.

Tweede Deel.

MENGELINGEN.

AMSTERDAM,
P. N. VAN KAMPEN.

1846.

GEDRUKT BIJ C. A. SPIN & ZOON.

Printed in the Netherlands

INHOUD.

MENGELINGEN.

PROZA.

POËZIJ.

ERRATA.

Bladz.	152	regel	13	v. ond.	*staat:*	FREDERIK's zuster, ...	*lees:* FREDERIK's nicht.
"	166	"	5	" bov.	"	strooijing.	" . . . strooiing.
"	"	"	12	" "	"	meer	" . . . meir.
"	"	"	20	" "	"	die ten Eeuwgen opstijgt. .	" . . . die ten Eeuwige opstijgt.
"	167	"	1	" "	"	gebergte en hemelkruinen	" . . . gebergte en heuvelkruinen.
"	"	"	10	" "	"	roeijers	" . . . roeiers.
"	176	"	6	" "	"	ontdooijen	" . . . ontdooien.
"	"	"	24	" "	"	regter.	" . . . rechter.
"	"		7	" ond.	"	En wierp het toeval tusschen ons al grens bij grens, *lees:* En, wierp al tusschen ons het toeval grens bij grens.	
"	"	"	4	" "	"	pligt	*lees:* plicht
"	177	"	7	" bov.	"	regterstoel	" rechterstoel.
"	195	noot 2 reg.	2	v. bov.	"	κοφγακῆς . . .	" κολλακῆς.
	250	"	2	v. bov.	"	1810.	" 1819.

MENGELINGEN.

L O U I S   B L A N C.

Histoire de dix ans, 1830—1840. *Par* M. Louis Blanc. *Paris*, 1842—1843.

Organisation du travail, par M. Louis Blanc. *Quatrième édition, considérablement augmentée et précédée d'une introduction. Paris*, 1845.

Qui nova remedia accipere nolit, nova mala exspectet.

Bacon.

Vooruitgang, hervorming, verandering, is de leus van onze eeuw in het stoffelijke. De eene uitvinding volgt en verdringt de andere. Geene onderneming, hoe gewaagd en vermetel ze schijne, die geene hulpmiddelen en deelnemers vindt! Geene proefneming, waarvoor men terugdeinst! Geene bezwaren, waartegen men opziet! De renbaan is eerst sints weinige jaren ontsloten en welk eene ruimte heeft men niet reeds afgelegd. Ja, het onafzienbare veld, dat nog voor ons ligt, is voor den nog onverzwakten ijver slechts een nieuwe spoorslag.

Scherp en bitter steekt tegen die onvermoeide bedrijvigheid, tegen dat bijna overmoedige zelfsvertrouwen, de vreesachtigheid en onverschilligheid af, die wij bij elke schrede op een ander gebied, op dat der staatkundige en maatschappelijke hervormingen ontmoeten. Terwijl de gedaante der aarde zich als een kleed verandert, steden en gebouwen verrijzen, waar eertijds eenzaamheid heerschte en stilte, een spoornet over geheel *Europa* wordt uitgebreid, ja, door de wonderkracht van den stoom, de oude en nieuwe wereld zich naderen, afstanden ver-

dwijnen, en het voormaals onmogelijke een spel wordt, blijven de instellingen der verschillende rijken in denzelfden toestand, waarin de omwentelingen der vorige eeuw, of liever, de reactie uit die omwentelingen geboren, ze gelaten hebben; en hetzelfde geslacht, dat, waar het industriëelen vooruitgang geldt, geene zwarigheden kent, en voor elke inblazing der vrees, ja vaak voor de stem der voorzigtigheid doof is, klampt zich angstig vast aan het bestaande en wikkelt zich in den mantel van het behoud, zoodra er van maatschappelijke en burgerlijke veranderingen sprake is.

Dat de grootste omzigtigheid, de uiterste bezadigdheid gevorderd wordt, waar het hervormingen van zulken aard geldt, zal niemand gereeder toegeven dan wij. De instellingen, waaronder wij leven, zijn het voortbrengsel niet van een enkelen dag, zij zijn de vrucht van eeuwen van voorbereiding; zij zijn het erfdeel eener rij van voorgeslachten, eerbiedwaardig en dierbaar om den tijd, de inspanning, het bloed, dat zij gekost hebben; zij zijn digt ineengeweven met het vele goede dat wij genieten; zij staan onderling veelal in het naauwste verband; eene enkele schalm, door eene onvoorzigtige hand losgerukt, kan de gansche keten onherstelbaar vernielen. Maar waarom zouden wij het ontkennen, dat de ondervinding ons lessen gegeven heeft welke onze voorouders ontbeerden, dat de beoefening der maatschappelijke wetenschappen, eene vrucht der latere jaren, ons zaken heeft leeren inzien, die hun vreemd waren gebleven. Waarom vooral zouden wij het vergeten dat onze tegenwoordige instellingen, wel verre van als een onschendbaar kleinood van ouder tot ouder op ons te zijn overgedragen, juist het werk van herhaalde omwentelingen en worstelingen, en in het vuur van strijd en verdeeldheid gelouterd zijn; dat de maatschappelijke vorm, waarop men den stempel des behouds wil drukken, zelve eene vrucht is van onvermoeide en gedurige hervorming.

Hoe geheel anders was de geest in de laatste helft der vorige eeuw, in die jaren, welke de Fransche omwenteling voorafgingen en voorbereidden! Niet slechts dat bij alle schrijvers van naam en invloed het denkbeeld eener maatschappelijke hervorming levendig was en in hunne schriften verkondigd werd, maar die verkondiging vond overal weêrklank, zoover zich het gebied der taal uitstrekte, waarin zij geschiedde. De overtuiging dat de maatschappij den band ontgroeid was, waarin zij nog geklemd werd, dat de vormen, waarin zich het

volksleven ontwikkeld had, verouderd waren en door nieuwe moesten vervangen worden, dat er op den weg der beschaving eene groote schrede te doen was en gedaan moest worden, was, niet bij enkele verlichten en bevoorregten naar den geest, maar bij allen eene gevestigde. Het hervormingsbeginsel had zijne aanhangers niet slechts onder de misdeelden en verdrukten, maar evenzeer bij de hoogstgeplaatsten en aanzienlijksten, bij hen, wien schijnbaar de maatschappelijke ongelijkheid slechts tot voordeel was, bij adel en geestelijkheid, ja tot zelfs bij de Europeesche vorsten toe.

Vandaar de algemeene geestdrift, die den dageraad der Fransche omwenteling niet slechts in *Parijs*, maar door geheel *Europa* begroette; vandaar de eenstemmigheid tusschen zooveel verschillende afgevaardigden, toen het de verandering van het geheele staatswezen, de geboorte eener nieuwe staatswet gold; vandaar de snelheid, waarmede de denkbeelden, reeds lang in aller hoofd tot rijpheid gekomen, ook in de werkelijkheid werden overgebragt. Wij behoeven niet te herinneren, hoe dat opgaand zonnelicht in bloed en tranen onderging, hoe 1793 op 1789 volgde, hoe eerst eene teugellooze democratie, later eene schroomvallige vermiddelingszucht, het schip van staat aan al de woede der opgeruide baren blootstelde of ten prooi liet, tot eindelijk een reuzenvuist het roer omvatte en militair despotisme de gedroomde vrijheid verving. Het ontzaggelijke drama, waarin *Frankrijk* de hoofdrol vervulde, maar waaraan geheel *Europa* een gedwongen deel nam, ligt nog versch in elks geheugenis; nog zijn wij onder den indruk van den weêrstuit, die op die verschrikkelijke maar roemruchte dagen volgde, en welligt is de stationnaire geest, waarover wij ons beklaagden, slechts eene diepgewortelde vrees voor den terugkeer dier gebeurtenissen, die een vroeger geslacht op den rand des afgronds voerden.

Eene grondige en algemeene studie van de geschiedenis der Fransche revolutie zou misschien het zekerste middel zijn om die vreeze te keer te gaan. De zegenrijke vruchten, die zij heeft aangebragt, zijn tot duren prijs verkregen; maar die prijs werd niet onvermijdelijk gevorderd. Niet de vrijzinnige beginselen, die in 1789 aller hoofden en harten vervulden, zijn de oorzaak geweest der latere dwaasheden en gruwelen der revolutie. Daaraan was vooral de handelwijze der bedreigde aristocratie, hare zelfzucht, hare hardnekkigheid, hare oneerlijkheid schuld; maar die schuld lag ook bij de andere partij, aan onkunde aan de wetten en voorwaarden, waaraan

de bloei, ja het bestaan van elke menschelijke maatschappij onderworpen is. Het programma van 1789 was theoretisch voltooid en in al zijne gevolgtrekkingen doorzien; zoodra de volkspartij zich een stap verder waagde, kwam zij op een terrein, dat haar vreemd was, waar zij in den duister tegen herssenschimmen streed, waar zij bij elke nieuwe schrede in eene nieuwe dwaling verviel — dwalingen. waarvoor zij in blinde woede hare tegenpartij deed boeten.

Gerustelijk kunnen de vrienden van vooruitgang en licht aan de mannen van behoud en duisternis de beschuldiging met woeker teruggeven, wanneer zij door hen op een bloedig verleden gewezen worden. Is eene staatkundige of maatschappelijke hervorming noodzakelijk, geene zamenspanning van bedreigde belangen kan haar beletten; maar wel kan zulk een tegenstand de offers vermeerderen, den prijs verhoogen, waartegen die hervorming verkregen wordt. Maar schadelijker nog en schrikkelijker werkt die onkunde, welke juist door de mannen van het behoud wordt aangekweekt en toegejuicht, en die hun duur te staan komt, wanneer de opgeruide menigte het hun wijt, dat het schip dat naauw nog de zeilen ontplooid heeft, aanstonds op onvoorziene klippen stuit.

Die onkunde, het is waar, was aan de mannen der Fransche omwenteling niet te wijten. Zij konden niet voorzien, wat de toekomst in haren schoot droeg. De veranderingen en hervormingen welke zij wenschten hadden zij voorzien en berekend, en welligt ware het hun gelukt de grondslagen hunner constitutie te bevestigen, en zoo met kalmen en vasten tred op den weg der hervorming voort te gaan, had niet de dubbelhartigheid van den koning, de dolzinnigheid van adel en geestelijkheid en vooral de ongeroepene tusschenkomst der vreemde vorsten een storm gewekt, waarop bij de afreize niet te rekenen viel. Wij echter hebben nu bij ondervinding geleerd, wat er op den bodem der maatschappij verborgen ligt en door eene omwenteling wordt aan het licht en op de oppervlakte gebragt. Aan ons geslacht ligt het, de teekenen des tijds te onderscheiden, de hinderpalen vooraf uit den weg te ruimen, die anders op zoo schrikkelijke wijze vernietigd worden, en de bedding te effenen waarlangs de stroom der beschaving moet voortspoeden.

Niemand, die deze regelen in verband brengt met den naam aan het hoofd van dit opstel geplaatst, wane in ons een voorvechter dier socialistische theoriën te zien, die zich in de laat-

ste jaren in de aangrenzende rijken ontwikkelden. Wij verzetten ons slechts tegen die opzettelijke onkunde en onverschilligheid, welke men zoo gereedelijk aan den dag legt jegens elke theorie, die de bestaande ordening slechts eenigermate aantast. Wij vragen eerbied voor elke overtuiging, en gehoor, zoowel voor eene apologie onzer tegenwoordige maatschappij, als voor eene ontwikkeling der gebreken, die haar aankleven. Maar ook het gevoelen dergenen, die grootscher en breeder plannen van hervorming en verandering ontwikkelen, verdient een onpartijdig oordeel. En misschien zijn zelfs de overdrevenste utopiën minder belagchelijk dan de blinde goedgeloovigheid dergenen, die meenen, dat onze maatschappelijke instellingen de uiterste grenzen der volmaaktheid genaderd zijn, en alle volgende geslachten zich van zelve en gereedelijk in onze vormen voegen zullen, En meer afkeuring en scherper verwijt zeker dan de onbesuisde omwentelingszucht van communisten en chartisten, verdient het zelfzuchtig optimisme van dengene, die het er voor houdt *que tout est pour le mieux dans le meilleur des mondes,* zoodra slechts zijne disch er wel voorzien en zijn leger zacht gespreid is.

Wij voor ons schrijven deze regelen in de overtuiging, die in *Frankrijk* eene spreekwoordelijke werd, sinds de minister TESTE ze op het spreekgestoelte van de Kamer der Afgevaardigden bezigde: *qu'il y a quelque chose à faire ;* in de overtuiging, dat de beschaving, wel verre van tot stilstand gekomen te zijn, meer dan ooit zich uitbreidt en voorwaarts streeft, en eene verhoogde beschaving gewijzigde maatschappelijke vormen behoeft en schept. Steeds, de geschiedenis leert het, hebben zich die vormen naar de toenemende en ontwikkelde behoeften der volken en menschen geschikt; maar die veranderingen waren altijd schokken, waaraan de maatschappij onwillig en gedwongen gehoorzaamde. Altijd is deze worstelende en tegenstrevende door den stroom medegesleept. Eindelijk echter dient de tijd te komen, waarin de lange en harde leerjaren ten einde zijn en hare vruchten dragen, waarin men zelve naar de dienstige en wenschelijke hervormingen begint om te zien, in stede van af te wachten dat eene onontwijkbare noodzakelijkheid ze daarstelle, en zelve de grenpalen verzet eer gewelddadige handen ze uitrukken.

Uit dat gezigtspunt vooral verdient de beoefening der verschillende sociale wetenschappen, de studie der gewigtige vraagstukken,

die zich bij elke schrede op dat terrein opdoen, en der verschillende theoriën op dat gebied gevormd, onze hooge belangstelling — eene belangstelling, waarvan men zich wachte de verschillende socialistische stelsels uit te sluiten. Het is evenwel hier ons voornemen niet van zoodanige studie eenige resultaten mede te deelen. Al ware het dat wij tot een eenigzins volledig verslag dier stelsels en eene kritiek dier hervormingsprogramma's ons berekend achtten, wij zouden ons moeijelijk binnen de palen van een enkel artikel kunnen houden, wilden wij ons niet aan verregaande oppervlakkigheid of onvolledigheid schuldig maken. Wij wenschen alleen de aandacht van de lezers van *de Gids* op verschijnselen te vestigen, die al te lang ten onzent veronachtzaamd werden. Wij kozen tot zulk een doel om meer dan eene reden den man, wiens naam aan het hoofd van dit opstel staat. Hoe vreemd toch ook zijne theoriën en hoe radikaal de middelen welke hij voorslaat aan velen mogen dunken, wij zullen weldra gelegenheid vinden aan te wijzen, hoeveel nader zijne beschouwingswijze bij de algemeen geldende komt, hoeveel praktischer vooral zijne voorslagen zijn, dan die der vele anderen, die voor of met hem zich op het uitgestrekte veld der sociale hypothesen gewaagd hebben. Eene ontwikkeling der mysteriën van het St. Simonismus, of eene naauwkeurige beschrijving der *phalanstères* van FOURIER, ware welligt het best in staat de aandacht te spannen en de nieuwsgierigheid te prikkelen; maar juist de zonderlinge tooi, waarin beide stelsels gekleed zijn, is maar al te geschikt om den ernstigen achtergrond te doen voorbijzien; en de indruk, welken wij van de hooge beteekenis der socialistische theoriën ontvangen moesten, gaat te loor in den glimlach, dien de zonderlinge overdrijving van enkele stellingen bij ons wekt. Maar er is meer. De belangrijke zijde der socialisten is hunne critiek. De stelsels, welke zij met bewonderenswaardige vlugheid opbouwen, lijden allen aan hetzelfde gebrek: zij zijn onuitvoerlijk. Men wijst u op prachtgebouwen aan de overzijde der rivier, maar het faalt u aan de middelen aan die overzijde te komen. Ook in dit opzigt verdient zeker LOUIS BLANC eene ernstiger bespreking, en is het anathema der hersenschimmigheid minder door hem verdiend. Maar daarenboven heeft hij zijn hervormingsplan slechts in breede trekken medegedeeld, en zijne scherpste wapenen tegen het bestaande gekeerd: de beoordeeling van den tegenwoordigen toestand der maatschappij, het voortreffelijkste dat de socialisten geleverd hebben, het punt

daarenboven waarin al hunne uiteenloopende of afwijkende stelsels overeenkomen, vindt gij in hare volle scherpte, in hare hoogste volkomenheid bij LOUIS BLANC. Met hem komen wij slechts zelden op het gevaarlijk terrein der utopiën, maar blijven gemeenlijk op den vasten grond der feiten. Die critiek verdient te meer belangstelling, omdat zij zich niet, zoo als veelal, tot enkele losgerukte feiten bepaalt — welke theorie is niet op haar eigenmagtig gekozen terrein onwederlegbaar — maar zich midden in het leven zelve beweegt, den vijand op den voet volgt, en geene burgerlijke of staatkundige verhouding, geen uitvloeisel van het in onze maatschappijen geldende stelsel, onbesproken laat.

Daartoe was het eene gelukkige greep, de geschiedenis van *Frankrijk* te behandelen in het belangrijke tijdperk van 1830-1840, een tijdperk, gedurende hetwelke zich de tegenwoordige orde van zaken allengs bevestigde, en haar terrein voet voor voet tegen de democratie verdedigde of op haar verwon, — een tijdperk, gedurende hetwelke bijna elke levensvraag der maatschappij ter sprake kwam en in den eenen of anderen zin werd opgelost! Van een eigenlijk overzigt van zulk een werk kan wel geene sprake zijn, willen wij ons niet tot eene drooge opsomming van algemeen bekende feiten bepalen; wij willen echter eene poging wagen, den schrijver bij zijne belangrijkste discussiën te volgen, en zoo, gedeeltelijk door overzigten, gedeeltelijk door aanhalingen, de grieven toe te lichten, welke zijne partij op zoo heftige wijze der maatschappij voor de voeten werpt.

Om den lezer op het standpunt te plaatsen, waarvan LOUIS BLANC in zijne beschouwing uitgaat, ga echter eene korte uiteenzetting der voorname bezwaren vooraf, door de hervormers van onze dagen tegen de maatschappij ingebragt; bezwaren, welke hun door velen zullen worden toegegeven, die anders geenszins tot hunne school behooren of hunne inzigten deelen.

Waar het geldt de wonderen der industrie, den reuzengang der materiëele ontwikkeling in onze dagen te schetsen, dunken ons de sterkste bewoordingen van de uitbundigste lofredenaars van onzen tijd naauwelijks overdreven; maar wie is verblind genoeg om, bij al de schittering der lichtzijde, het stikdonkere van den schaduwkant voorbij te zien. Terwijl de rijke en overvloedige vruchten der diepzinnigste nasporingen, der vernuftigste ontdekkingen, aanstonds ten dienste gesteld worden aan het genot en den welvaart van de eene klasse der maatschappij, zien wij eene andere klasse al lager en lager

zinken, en door de diepste onkunde tot de ergste dierlijkheid teruggevoerd. Terwijl eene beschaving, welker behoeften, zoowel ligchamelijke als zedelijke, telkens uitgebreider en verfijnder worden, die aangroeijende behoeften als het ware ziet voorgekomen door de vindingrijkheid eener industrie, die den bevoorregte onafhankelijk stelt van elke wisseling der seizoenen, van iedere weêrbarstigheid der natuur, en op eene enkele plaats in de liefelijkste vormen der meest overgehaalde weelde alles weet bij een te brengen, wat de milde hand der natuur over de verschillende deelen der aarde verspreidde, ziet zich een deel der bevolking gedwongen hare behoeften telkens in te krimpen, en telkens de bevrediging dier verminderde behoeften moeijelijker gemaakt. Naast den aanwas van het maatschappelijk kapitaal, van den algemeenen rijkdom, neemt ook de individueele ellende onophoudelijk toe. Terwijl zich de maatschappij uiterlijk steeds sierlijker tooit en behagelijker vormen aanneemt, vreet de kanker van het pauperisme dieper in haren boezem in.

Die bittere tegenstelling, welke men vruchteloos zou zoeken te loochenen, en welker aanwezen even stellig door den blik van den onbevooroordeelden opmerker waargenomen, als door de cijfers der statistiek gestaafd wordt, is misschien niet in zoo vollen zin in ons vaderland aanwezig. Ook wij lijden onder eene toenemende armoede; maar wat ten onzent de scheiding minder scherp maakt, is, dat over het geheel in die steden, waar de plaag der ellende het scherpst gevoeld wordt, inderdaad eene verstopping of opdrooging gevonden wordt der bronnen van bestaan, die vroeger mildelijk vloeiden. Vandaar dat de voorstanders van het *laissez faire* ten onzent, en niet zonder eenig regt, klagen dat de proef van hun systema nimmer met eenige volledigheid genomen is, dat duizenden gebreken en leemten in onze wetgeving den handel belemmeren en van onzen bodem weren of uitdrijven, en de toeneming van armoede en gebrek ten onzent meer aan eene algeheele uitputting der natie dan aan eene ongelijke verdeeling der middelen van bestaan moet geweten worden.

Om dus de beschuldiging door de socialisten tegen den huidigen toestand onzer maatschappij gerigt, alsof toenemende armoede en ellende daarmede onvermijdelijk verbonden waren, te waardeeren, moet men zich dáár verplaatsen, waar de tegenstelling tusschen rijkdom en armoede, tusschen voorspoed en verval, in al hare scherpte aanwezig is, in de groote fa-

briieksteden van ***Engeland, Frankrijk*** en ***Duitschland,*** in die grootsche scheppingen onzer eeuw, als met een tooverslag uit den grond gerezen, uit welke geheel ***Europa,*** ja de gansche wereld, zich van de behoeften des dagelijkschen levens voorziet, en die, tot loon van hunnen rusteloozen arbeid, de schatten van ***Oost*** en ***West*** in hunne voorraadschuren zien bijeenvloeijen. Wanneer zich daar, waar de bronnen van welvaart niet alleen onverstopt zijn, maar schuimen en overstroomen, het verschijnsel van het panperisme niet alleen evenzeer als elders, maar in al zijne verschrikkelijkheid en afzigtelijkheid, in reusachtige verhoudingen opdoet, dan laat zich de vraag begrijpen, of dat verschijnsel niet de noodzakelijke vrucht onzer tegenwoordige instellingen, de onvermijdelijke gezellin van industriëelen bloei en voorspoed zou moeten zijn.

Het aanwezen nu eener zoodanige Europeesche ellende, die niet slechts door geene toenemende beschaving, door geen overvloeijenden welvaart van enkelen wordt opgeheven, maar zich integendeel bij voorkeur in de middelpunten van weelde en verfijning schijnt te vertoonen, en met die weelde en verfijning gelijken tred te houden, valt niet te ontkennen. Nergens vertoont zij zich sterker en vreesselijker dan in ***Engeland,*** het vaderland en de hoofdzetel der tegenwoordige industrie. In ***Londen***, leert ons LÉON FAUCHER — de bekende economist, wien niemand zeker van voorliefde voor socialistische utopiën verdenken zal — in zijne nieuwelings verschenen ***Studiën over Engeland:*** in ***Londen*** stijgt telken jare het aantal der armen in ongeloofelijke mate. In dat gedeelte der stad, dat tot het graafschap ***Middlesex*** behoort, was het getal der armen door de openbare liefdadigheid ondersteund, slechts van 49,814 in 1840, in 1840 tot 73,815 gerezen, terwijl in het bevallige kerspel van ***Mary-le-Bone*** dat de toegangen tot het ***Regents park*** omvat het aantal der bedelaars, gedurende 1841 en 1842, van 2,621 tot 5,396 steeg. Verlangt ge eene beschrijving der plaatsen, die der ellendige menigte tot woonverblijf verstrekken? Wij ontleenen de volgende aan een' schrijver, wiens werk, door de ***Académie des sciences morales et politiques*** te ***Parijs*** bekroond, niet minder dan dat van FAUCHER aan alle hartstogtelijke of opzettelijke overdrijving vreemd is.

»Vooral," zegt EUGÈNE BURET, »in het noord- en zuid-oosten »der stad ***Londen***, zetelt de armoede. Achter de weidsche »***roads***, die dat uiteinde der groote stad doorsnijden en langs be»vallige woningen heenloopen, welker uiterlijk althans welva-

»rendheid teekent, zijn de afgrijslijkste holen verborgen, die »aan menschelijke wezens ten verblijf kunnen strekken. Wel»ligt levert geene stad ter wereld een rampzaliger schouwspel op »dan de kerspelen van *Bethnal-Green* en *Shoreditch*, gezamen»lijk 70,000 inwoners bevattende. Een groot deel van dien »omtrek is bezet met gronden, die den naam van tuinen »(*gardens*) behoudens hebben, en waar eigenaars en speculan»ten eene menigte hutten uit losse planken hebben opge»slagen, gemeenlijk slechts ééne verdieping hoog, en bestemd »ter herberging van arme huisgezinnen. Het voorkomen dier »tuinen laat zich niet beschrijven. Tusschen die ellendige hut»ten, door eene omheining van losse planken afgeschut, loo»pen noch straten, noch goten; de grond zelfs is niet eens »geëffend. Hier vindt ge eene opgehoogde hoop aarde en slijk, »ginds holten met stinkend water volgeloopen, dat in de open »lucht verrot; de mesthoopen liggen vlak voor de huizen: »overal vuilnis, wanorde en stank. Zonder eenige bescher»ming en toevoorzigt worden die rampzalige buurten aan hun »lot overgelaten; de overheid dringt er niet toe door, en »wordt er zelfs niet vertegenwoordigd. De hutten vallen in»een en zijn ten halve verrot, en toch is er geenerlei uitwa»tering, geene geregelde dienst voor de ophaling van het vuil»nis, geene verlichting, niets, in één woord, dat eene beschaafde »stad kenmerkt. De gansche buurt ligt buiten de wet, bui»ten de menschelijkheid; niets wordt hier verboden, niets »voorgeschreven."

Het is noodeloos aan dit tafereel een haast gelijkluidend verslag van LÉON FAUCHER toe te voegen, die van zijne zijde een ander deel der wereldstad — het beruchte *St. Giles* — bezocht. Wij zouden hem tot leidsman kunnen nemen te *Liverpool*, waar 20,000 menschen in 7000 kelders wonen, die zonder vensters, hun licht slechts uit de bovendeur ontvangen, door welke men langs een ladder in de vunzige diepte moet afdalen, waar zich water, stof en slijk ophoopen; en 30,000 anderen hunne woonsteden hebben in eene soort van binnenplaatsen, waarin twee rijen hooge, smalle huizen op een middenvak van 6 tot 15 voeten breedte uitzien, terwijl het geheel slechts door eene gang, welke men gebukt moet doorgaan, met de buitenwereld gemeenschap heeft. Gingen wij verder, wij zouden te *Leeds*, *Manchester*, *Birmingham*, *Glasgow*, overal waar de industrie van onze dagen hare wonderen ten toon spreidt, dezelfde tooneelen ontmoeten, en zouden het beeld kunnen voltooi-

jen door met verpletterende cijfers aan te wijzen, hoe met de toenemende ellende, dronkenschap, ontucht en misdaad, gelijken tred houden. Maar wij gelooven dat een enkel woord genoegzaam zal geweest zijn de treurige feiten in elks geheugen te herroepen, die, sinds zij in de laatste jaren eene heilzame publiciteit verkregen, geen' onzer vreemd bleven.

En *Frankrijk!* Ook hier weder zijn het de groote fabriek-steden, waar de meeste ellende geleden, de meeste misdaden gepleegd worden. Ook hier vallen de slagtoffers der armoede, aan den voet der zegebogen van de industrie. Niet in de verkwijnende, maar in de bloeijende; niet in de uitstervende, maar in de opkomende steden, — *Rijssel*, *Mulhouse*, *Lyon*, — heerscht het grootste gebrek; en *Parijs*, de stad van weelde en beschaving, de stad, waarop geheel *Europa* ziet, die dagelijks duizenden van vreemdelingen hare wallen ziet binnenstroomen, de eerste stad van *Frankrijk*, staat ook bovenaan in de verhouding van hare behoeftigen tot het overig deel der bevolking — eene verhouding, die volgens den gebrekkigen maatstaf der openlijke bedeeling van 1—12 zijn zou, maar naar de scherpzinnige berekeningen van M. BURET, die het aantal der in de verschillende gasthuizen stervenden en verzorgden tot grondslag neemt, van 1—4 wordt. Wie weten wil, welke de mate van ellende, verdorvenheid, barbaarschheid en verdierlijking is der lagere klassen, in de beschaafdste en verlichtste stad van *Europa,* neme het uitvoerige werk van A. FRÉGIER, *Des classes dangereuses dans les grandes villes,* ter hand, welks schrijver tien jaren lang als *chef de bureau* aan de prefectuur der *Seine* werkzaam was, en dat in het gouden eermetaal, waarmede het door het Fransche Instituut bekroond werd, althans een waarborg levert, dat wij hier geene hersenschimmen eens heethoofd vinden, waarvoor men anders de ijzingwekkende resultaten, zoo men ze in den een of anderen roman aantrof, gaarne zou uitkrijten.

»En dat is *Parijs!*" zeggen wij LOUIS BLANC na, »de stad der »wetenschappen, de stad der kunsten, de blinkende hoofdstad »der beschaafde wereld; eene stad, voor het overige, die »maar al te juist de afzigtelijke kontrasten dier hooggeroem»de beschaving terugkaatst: prachtige wandelwegen en be»slijkte straten; schitterende winkels en sombere werk»plaatsen; schouwtooneelen, waar men zingt, en donkere »holen waar men weent; gedenkzuilen voor de zegevier-

»ders en bergplaatsen voor de drenkelingen; den *Arc de l'étoile* »naast de *Morgue.*"

De oorzaken van het bedroevende verschijnsel, dat wij u in breede trekken schetsten, liggen niet verre, schoon wij iets hooger behooren op te klimmen, om ze geleidelijk te ontwikkelen. De tegenwoordige ordening onzer industrie dagteekent, althans voor het Vasteland, eerst van het einde der vorige eeuw. De instellingen, vóór de Fransche omwenteling van kracht, legden de nijverheid overal aan banden. Elke werkplaats werd, dank de voorschriften en kostumen der verschillende gilden, binnen zijne oude grenzen gehouden; de jongere broeders van het gild werden, zoolang er eenige ondernemingszucht, eenige zin voor verandering en verbetering in hen was, door de ouderen in toom gehouden, tot zij zelven onherroepelijk aan den ouden sleur gewend waren. Aan elke volmaking of wijziging eener eenmaal aangenomen wijze van bewerking, aan de invoering van ieder nieuw werktuig, waren dus bijna onoverkomelijke zwarigheden in den weg gesteld. Voeg daarbij de verstorende en belemmerende tusschenkomst der regeringen, die de nijverheid der burgers slechts uit het gezigtspunt eener inhalige fiscaliteit beschouwden, en bij den vrijdom van adel en geestelijkheid — overal haast de eenige grondbezitters — ter bevrediging hunner veelzijdige behoeften slechts de geldkisten der nijvere middelklasse konden aanspreken. En wat aan dat alles de kroon opzette en den handel met het buitenland zoo niet onmogelijk maakte, dan toch op alle denkbare wijzen verhinderde en in den weg stond, was de algemeene dwaling, dat alle rijkdom slechts in de kostbare metalen gelegen was, en men aan den vreemdeling moest zien te verkoopen, zonder ooit van hem te koopen — eene dwaling, die, van beide zijden met gelijke hardnekkigheid vastgehouden, haast elke handelsbetrekking reeds in de geboorte afsneed.

In de latere helft der vorige eeuw begonnen de economisten, zoo der Fransche als vooral der Engelsche school, het ongerijmde van zulk eenen toestand in te zien. Met meesterlijke scherpzinnigheid wezen zij overal na, hoe belemmerend eenen invloed elke beperking der vrijheid van handel en nijverheid onvermijdelijk op den algemeenen rijkdom oefenen moet; met kracht en warmte stelden zij hun *laissez faire*, *laissez aller* tegen de onverdedigbare bekrimpingen en beperkingen der toenmalige industrie over, en behielden althans ten deele het veld.

Gewend als men was, zoowel in de tusschenkomst der regeringen als in het inwendig beheer der gilden zelve, slechts de belangen der schatkist of van enkele personen en familiën behartigd te zien, werd vrijheid en individualisme nu de leus. En, zoo al hier en daar het beschermingsstelsel, vooral in het vermeend belang van den landbouw, tegenover den vrijen handel werd staande gehouden, de vrijheid en onafhankelijkheid der nijverheid werd zoowel praktisch als theoretisch haast overal erkend.

Een noodzakelijk gevolg van het verkeerde en kleingeestige stelsel, waarvan wij zoo even gewaagden, was geweest dat de nijverheid alom, der kindschheid naauw ontwassen en nog in het eerste tijdperk harer ontwikkeling, tot volstrekten stilstand veroordeeld was. Vandaar dat overal de kapitalen waarmede zij gedreven werd van gering aanbelang gebleven waren. De staathuishoudkunde leert ons, dat tot elke productie de zamenwerking van kapitaal en arbeid vereischt wordt. Tot het kapitaal behoort èn de ruwe stof, die verwerkt wordt, èn de uitschotten die de verwerking zelve vordert — de gebouwen waarin, de werktuigen waarmede zij plaats grijpt. — Naarmate eenige tak van nijverheid op een lageren trap staat en met mindere volkomenheid en in kleineren omvang gedreven wordt, moet dus ook het kapitaal in gelijke verhouding geringer zijn. En naar die zelfde mate is elk ligter in staat zich het fonds dat tot de oefening eener bepaalde industrie vereischt wordt te verschaffen, en draagt van den anderen kant de arbeid in sterker rede tot de productie bij, wijl de bekwaamheid van den arbeider des te noodzakelijker en van te hooger waarde wordt, zoo het werktuig waarvan hij zich bedienen moet onvollediger is. Zoodra was dan ook het gildewezen niet opgeheven, en de vrije nijverheid uit de theoriën der economisten in de werkelijkheid overgegaan, of aanstonds veranderde de rol, welke het kapitaal tot nog toe in de productie gespeeld had, en werd van oneindig hooger belang. Aan ondernemingszucht en vindingrijkheid, vroeger beiden aan zoo knellende banden gelegd, werden plotseling de teugels vrijgelaten: de werkplaatsen werdrn telkens grooter, de zaken telkens op uitgebreider voet gedreven, en de eene uitvinding verving en verdrong de andere.

Maar een nieuw element, dat in gelijken zin nog sterker werkzaam was dan de vrijverklaring der nijverheid en dat uit zich zelve deze reeds onvermijdelijk zou gemaakt hebben, was ge-

boren in den stoom, die aldra aan de kleine industrie den doodsteek gaf, de reusachtige fabrieken onzer dagen in het aanzijn riep, en haast overal handenarbeid door machinale productie, menschen door werktuigen verving. De feiten, waaraan wij kortelijk herinnerden, zijn te overbekend, dan dat wij de aanhaling van voorbeelden noodzakelijk keuren, of beproeven zouden den afstand te teekenen, die de kolossale stoomspinnerij van het spinnewiel, den spoortrein van de vrachtkar scheidt. Nu was het evenwigt dat vroeger tusschen kapitaal en arbeid bestaan had verbroken, en werd de plaats, in het groote werk der productie den mensch toegewezen, hoe langer hoe geringer.

Maar er was meer: niet slechts werd de arbeid van minder aanbelang, maar zij moest in nog sterker rede in waarde dalen. Het kenmerk en doel tevens van alle vooruitgang en volmaking op het terrein der nijverheid is de goede koop, de voortbrenging van hoogere waarde met minder opofferingen, de verlaging der kosten van productie. En onder die kosten van productie behoort in de eerste plaats het loon den arbeider afgestaan, de vrucht van den arbeid. Dat arbeidsloon, reeds van zelve door den veranderden toestand der nijverheid gedaald, moest bij eene voortgaande concurrentie tusschen de hoofden der verschillende industriëele inrigtingen al lager en lager zinken. Die concurrentie, welke in de mogelijkheid de werkplaatsen voortdurend uit te breiden, de productie onophoudelijk te vermeerderen, prikkels en hulpmiddelen vond, noodzaakte elken fabrijkant zijne kosten telkens zooveel mogelijk te verminderen en de bezuiniging tot de uiterste grens te drijven. Die grens lag bij den arbeider in het strikt noodzakelijke levensonderhoud, en deze was dan ook weldra de lijn, tot welke, niet de hardheid van den ondernemer, maar eene onvermijdelijke noodzakelijkheid zijn loon beperkte.

Ware het daarbij gebleven, de arbeider had althans in zijnen arbeid de zekerheid kunnen vinden, zijn leven, schoon dan ook in de uiterste bekrompenheid, zonder vreemde hulp te rekken, en het belang der ondernemers zelve had hem voor honger en volslagen gebrek bewaard. Maar vooreerst stelde de steeds toenemende en vernieuwde menigte der uitvindingen en de telkens verhoogde volkomenheid der werktuigen den fabrijkant niet slechts in staat het arbeidsloon op de uiterste grenzen te houden, maar ook om het werk van mannen door dat van vrouwen en kinderen te doen vervangen, ja zelfs tel-

kens meerdere en nieuwe bezigheden, tot nog toe door menschenhanden verrigt, aan de werktuigen over te laten. Ten anderen trof in den moorddadigen veldslag, op het terrein der vrije concurrentie geleverd, de industriëele dood dan dezen dan genen ondernemer, die, bij mindere uitgebreidheid van zijn kapitaal, den kamp moest opgeven, zijne werkplaats sluiten, en hare bevolking op straat zetten. Eindelijk zag zich de geheele industrie bijna op gezette tijden gefolterd door de zoogenaamde industriëele crises, die zich aanstonds instelden, zoo dikwerf de plotselinge mededinging van een ander land, de sluiting eener enkele haven, de verstopping van een enkel débouché, een perk stelde aan de matelooze productie en den stroom der uitgezonden goederen in de magazijnen der ondernemers terugdreef. Dan vond wat anders de invoering eener nieuwe machine of het faillissement van een enkelen ondernemer voor een gedeelte der industriëele bevolking uitwerkte, voor allen plaats, en een gedwongen *chômage* beroofde de arbeidende klasse ook van dat strikt noodzakelijke, dat hun in den gewonen tijd gelaten was. Zoo werd hun lot: in den regel juist genoeg om niet te sterven, en, bij eene uitzondering haast even dikwerf geldende als de regel zelve, honger en volslagen gebrek. En vandaar armoede en ellende, niet slechts als een toevallig verschijnsel, maar als een noodzakelijk element, niet slechts bij vertraagden handel en nijverheid, maar te midden van den hoogsten industriëelen bloei. Vandaar het pauperisme — de kanker, die aan onze tegenwoordige maatschappij knaagt.

Deze is de keerzijde van het zoo algemeen en luid geprezen stelsel van SMITH, maar dat vooral in deze zijne consequentiën het volkomenst door SAY vertegenwoordigd wordt. Vrucht eener reactie tegen den onverstandigen dwang, eeuwen lang door de baatzucht der regeringen en de willekeur der gilden der nijverheid aangedaan, kind van eenen tijd toen, in *Frankrijk* vooral, de burger in de hoogste overheid niets anders zien kon dan eene organisatie van onregt en geweld, roof en plundering, drukte dat stelsel den geest der eeuw — zucht naar vrijheid, afkeer van dwang — op het gebied der staathuishoudkunde volkomen uit. En zeker, in de vrijverklaring der nijverheid heeft de maatschappij eene reuzenschrede gedaan; men heeft slechts voorbijgezien, dat die vrijheid niet volkomen is, zoodra aan de eene zijde de arbeid, aan de andere het kapitaal staat, of liever, dat die vrijheid

dan slechts aan éćne zijde bestaat. De kapitalist kan bij elke overeenkomst de wet stellen, omdat hij, zoo dikwerf het hem lust, de onderneming opbreken en zijn kapitaal elders ter markte kan brengen, of het zelfs kan laten liggen, zonder iets meer dan hoogstens een deel van zijn' overvloed te verliezen, terwijl de arbeider, zoo hij gedwongen wordt zijn fonds — de arbeid — slechts één dag te laten rusten, dien dag hongert. De leer der economisten, dat de arbeid eene koopwaar is, welker prijs, even als die van elke andere, door de verhouding tusschen vraag en bod bepaald wordt, steune op eene juiste opmerking der feiten, de maatschappij mag er het hoofd niet bij nederleggen. Want, zoodra de prijs van den arbeid beneden een zeker peil gedaald is, zijn hongersnood, wanhoop en sterfte de gevolgen. Het zijn hier niet, als bij elke andere rijzing en daling van prijzen, kansen van winst en verlies die tegenover elkander staan, het is het leven of de dood der arbeiders, dat op het spel staat. De stelling dat de werkelijke prijs van den arbeid zich op den duur naar de redelijke behoeften des arbeiders regelen zou — het vooruitzigt, waarmede SAY en RICARDO zich vleiden — is verschrikkelijk gelogenstraft door de uitkomst, die geleerd heeft hoe elastisch die behoeften zijn, en hoe zij telkens krimpen om zich in evenredigheid met het loon te houden. *Ierland*, welks bevolking zich met eene aardappelensoort voedt, die door de varkens geweigerd wordt, en zich in lompen kleedt, staat aan de uiterste grens; maar reeds heeft elke der Engelsche fabrijksteden haar *klein Ierland* — een naam, ten deele aan de afkomst, ten deele aan de armoede der bevolking ontleend; — reeds beginnen zich ook op het Vasteland van *Europa* soortgelijke verschijnselen op te doen. Overal daalt de koopwaar — de menschelijke arbeid — en zinkt de arbeider dieper en dieper. De wetenschap verklaart het feit, maar welk geneesmiddel biedt zij aan?

De middelen, die beproefd zijn en worden, zijn velen. De vraag van het pauperisme heeft in onze dagen de belangstelling gewekt van al wie oog en oor heeft voor wat er buiten den engen kring zijner individueele belangen voorvalt, en zelfs zijn het eigenbelang en de vrees dergenen, die zich anders om het lot der armen weinig zouden bekommerd hebben, wakker geworden — in *Engeland* en *Frankrijk* vooral — toen zij zagen, dat ontzedelijking met de toenemende verarming hand aan hand ging, en het aangroeijend aantal en de stijgende ellende dergenen, wier schrikkelijk lot door geene straf verzwaard kan wor-

den, de veiligheid en eigendommen der meergegoeden voortdurend bedreigde. De philantropie heeft in onze dagen wonderen verrigt. Met geen mindere mildheid dan vroeger zijn de gaven uitgereikt, en met eene voorzigtigheid en zaakkennis, die buiten het bereik lag van vroegere geslachten, besteed. Wij gewagen hier niet eens van de duizenden rampen, door individueele liefdadigheid gelenigd, maar hebben het oog op de velerlei inrigtingen, die, zoo ze al niet allen scheppingen van onzen tijd zijn, althans in onze dagen een vroeger niet gekenken trap van volkomenheid bereikt hebben; inrigtingen, die niet eene oogenblikkelijke, maar eene voortdurende werking, geen stelping slechts van het bloed maar genezing der wond ten doel hebben. Zij staan u voor den geest, zonder dat ik ze noeme, die velerlei bewaar- en herhalingscholen, die instellingen van pleegzusters, die gasthuizen en krankzinnigengestichten, die toevlugtsoorden voor jeugdige misdadigers of berouwhebbende vrouwen, en hoevelen niet meer, welker opsomming ik niet beproeve, wijl ik het onmogelijk achte met volledigheid de velerlei vormen na te gaan, door eene alomtegenwoordige en tegemoetkomende liefdadigheid aangenomen, die geene soort van rampen ongeheeld, geene klasse van behoeften onvervuld wilde laten.

Geen minderen lof verdient wat de Staat zelve in vele rijken gedaan heeft: de generalisatie vooreerst van het Lager Onderwijs, de instelling der Spaarbanken door het krediet van den Staat zelve gewaarborgd, de genootschappen van wederzijdschen onderstand tusschen de verschillende werklieden van hooger hand daargesteld en aangemoedigd, de regtbanken der *prud'hommes* eindelijk, die gelukkige uitbreiding van het beginsel, dat bij de Fransche wetgeving ook in de regtsspraak der gezworenen en de regtbanken van koophandel gehuldigd werd.

Maar is er onder die vele lenigende middelen een enkel van genezende kracht? Een aanzienlijk deel dier verschillende inrigtingen hebben slechts exceptionnele toestanden — ligchaamsgebreken, ziekte, ouderdom — op het oog. Eene andere klasse van gestichten en instellingen, die op onderwijs en opvoeding betrekking hebben, al vangen zij — gelijk de onlangs te *Parijs* opgerigte *Crèches* — reeds bij de wieg aan, begeven den arme op een bepaald punt zijns levens. Gedurende den tijd die hem rest moge hem de spaarbank eene geschikte gelegenheid aanbieden, om zijne overwinsten te plaatsen en zich tegen eigene spilzucht te wapenen, moge de regt-

bank der *prud'hommes* hem verzekeren dat het verschuldigde loon hen zal worden uitbetaald en hem vrijwaren voor die beknibbelingen en afpersingen, waaraan, vooral in *Engeland*, de werklieden zoo vaak blootstaan : een en ander komt hem slechts te hulp, wanneer zijne inkomsten zijne nooddruft bevredigen of overtreffen: bij werkelijke armoede baten die middelen niet. En armoede, wij zagen het, heeft in onzen tijd niet in toevallige, persoonlijke, uitzonderings-toestanden haren oorsprong; zij vindt dien in het onvoldoende van het loon dat op den duur den werkman wordt uitbetaald, en in de gedwongen stakingen van den arbeid, die hem telkenreize en onverhoeds ook van het karigste loon berooven.

In dien toestand blijft dus niets dan de aalmoes, de openlijke bedeeling, over. Door de algemeene liefdadigheid moet het ontbrekende worden aangevuld, of de arme moet van gebrek omkomen. Hoe ijdel de verwachting was, dat men, door op den duur aan de lagere klassen werk te verschaffen, het bedrag der aalmoes verminderen en hare verderfelijke werking op den bedeelde opheffen zou, heeft de wetenschap reeds lang geleerd en de ondervinding bewezen. Maar de aalmoes, de bedeeling zelve, is zij op den duur uitvoerlijk? Is het denkbaar dat voortdurend de meervermogende leden der maatschappij de minvermogende zullen kunnen ondersteunen? Wij willen wederom het voorbeeld van *Engeland* laten spreken.

Men weet, welke de toestand van dat rijk was tijdens de armen-wet van ELIZABETH, die tot in 1834 van kracht bleef. Het beginsel bij die wet vastgesteld was, dat ieder onvermogende een stellig regt had op verpleging en onderhoud. Dat regt kon hij doen gelden tegen het kerspel, waarin hij zijn verblijf hield, en de verschillende kerspelen waren verpligt de som, tot onderhoud hunner armen benoodigd, van de overige inwoners te heffen. In 1833 was het vereenigd bedrag dier armenbelasting (*poor tax*) in *Engeland* alleen, buiten *Schotland* en *Ierland*, en dus op eene bevolking van 14,000,000 menschen, tot eene som van 8,000,000 ponden sterling (bijna *f* 100,000,000) gestegen. En niettegenstaande, of liever, juist ten gevolge der ontzaggelijke opofferingen, welke zich de meervermogenden getroostten, steeg het getal armen voortdurend, en moest men weldra de onmogelijkheid inzien, het aangenomen stelsel langer vol te houden. Die overtuiging gaf aanleiding tot de wijzigings-wet (*amendments-act*), welke na langdurige aarzeling in 1834 aan de Kamer der Gemeenten werd

voorgesteld en door haar aangenomen. Reeds de naam duidt aan dat de vorige wet slechts eene schijnbaar geringe wijziging ondergaan heeft. En inderdaad, het beginsel dat elk onvermogende het regt heeft van de maatschappij het noodzakelijk onderhoud te vorderen, is behouden; alleenlijk is aan deze erkentenis het beding toegevoegd, dat hij dat onderhoud zal moeten zoeken en genieten ***in het Werkhuis.*** Niets haalt bij de zorgvuldige verpleging en welwillende behandeling, welke in de verschillende werkhuizen, die sints de invoering der nieuwe wet overal in ***Engeland*** verrezen zijn, aan de ouden en zieken ten deele valt. Voor de overigen daarentegen is de wet: harde en voortdurende arbeid — de zwaarste mogelijk: die van den *tread-mill* — en volstrekte afzondering der bedeelden van verschillende jaren en kunne. De arme vindt dus in de Engelsche werkhuizen het strikt noodige tot behoud des levens, mits hij alles opoffere wat aan dat leven eenige waarde geeft: de vrijheid en het huisgezin. Het doodvonnis, door de tegenwoordige maatschappelijke orde over den arme uitgesproken, wordt door de openlijke liefdadigheid in eene voortdurende gevangenschap veranderd! — De economische resultaten der nieuwe wet hebben de algemeene verwachting verre overtroffen; in weinige jaren was het bedrag der armenbelasting op een derde teruggebragt, maar ten koste van hoeveel ellende en menschenlevens? Want haast overal zagen de armen, aan de uiterste ellende ten prooi, liever den hongersdood te gemoet, dan zich aan het gevreesde en gehate werkhuis aan te melden. Wie zich daarenboven aan de harde proef gewaagd en ze niet ten einde toe heeft doorgestaan, voor hem zijn de poorten van het werkhuis voortaan gesloten, hetwelk iedereen naar willekeur verlaten kan, maar waarin niemand ten tweedenmale wordt toegelaten.

Dat het Engelsche werkhuisstelsel voortreffelijk zijn zoude, zoodra de armoede inderdaad de schuld des armen, een bewijs van vadzigheid of spilzucht was, behoeft wel geen betoog. De hardheid ligt daarin, dat in verreweg de meeste gevallen de armoede, in stede eener vrijwillige eene noodzakelijke is, de vrucht niet van persoonlijke schuld, maar van onverbiddelijke omstandigheden. Eene maatschappij, waarin elk zich door arbeid het noodzakelijk levensonderhoud verschaffen kan, is geregtigd den luijaard het genadebrood met harde gestrengheid toe te meten. Maar zoo die maatschappij aan een aanzienlijk en telkens toenemend aantal van hare leden geene keuze laat

dan tusschen den hongersdood of het volslagen verlies der vrijheid en de ontbinding van het huisgezin, een lot, dat zij tevens den misdadiger als straf oplegt; zoodra zij dus eigenlijk de armoede straft, zonder middelen aan te wijzen of aan de hand te geven om haar te ontgaan, is het dan te verwonderen, zoo die maatschappij zich met heftigheid door enkelen ziet aangetast, zoo men hare ordening, waaruit zulke resultaten voortvloeijen, aan eene scherpe en bittere critiek onderwerpt.

En toch, tusschen de beide stelsels, dat der armen-wet vóór 1834 en dat der wijzigings-wet, ligt geen middenweg. De officiëele liefdadigheid, de geregelde bedeeling der armen, is op den duur eene onmogelijkheid. Al lag er geene onregtvaardigheid in, om door eene telkens terugkeerende en telkens verhoogde belasting de werkzame klassen der maatschappij van een deel der vruchten van hunnen arbeid ten behoeve der werkeloozen te berooven, het gevolg is op den langen duur, dat het aantal dergenen, van wie de gedwongen aalmoes gevorderd kan worden, telkens afneemt, en dat dergenen die ze behoeven in gelijke mate aangroeit. Aangroeit, omdat zelfs zij, die anders welligt gelegenheid tot arbeiden zouden gezocht en gevonden hebben, op de zekerheid dier bedeeling insluimeren, en ze daardoor in telkens ruimer mate behoeven. Aangroeit, omdat die zekerheid den laatsten dijk wegneemt, die den steeds wassenden vloed der verarmde bevolking tegenhoudt, het laatste bezwaar opheft, dat ontucht en zorgeloosheid zou kunnen voorkomen, en tot matigheid en onthouding in en buiten het huwelijk leiden. Aangroeit eindelijk, omdat bij eene toenemende concurrentie de industriëele ondernemer zich in de mogelijkheid ziet de beperking van het loon zijner werklieden, ook beneden het strikt noodige door te voeren, zoodra de maatschappij het ontbrekende aanvult. Het stelsel, uit een kwalijk opgevat begrip der Christelijke liefdadigheid geboren, — eene liefdadigheid, waarvan het beginsel met kracht kan worden vastgehouden, schoon zich de vormen der toepassing naar den gewijzigden toestand der maatschappij veranderen — wordt door wetenschap en ondervinding beiden luide veroordeeld. Het is olie in de vlammen, die de rust en het bestaan onzer maatschappelijke orde bedreigen. Het is vertroeteling der kwaal, in stede van genezing. Het leidt, waar men het in al zijne gevolgtrekkingen wil toepassen, niet tot wegname der armoede, maar tot verarming van allen.

Maar het tweede stelsel, schoon aan de strikte beginselen

der staathuishoudkunde overeenkomstig, in overeenstemming met de onwederlegbare resultaten van MALTHUS, is nog onmogelijker. Het tast de kwaal in het hart aan, maar het druischt tegen de inspraken der menschelijkheid, tegen het zedelijk gevoel van elken burger aan. Het is geene wijze van weldadigheid te oefenen, maar eene openlijke verklaring dat de maatschappij van die oefening afziet. En welke maatschappij, welke Christelijke maatschappij vooral, kan op den duur bij zulk eene verklaring, al wordt zij haar door den drang des oogenbliks afgeperst, volharden? Reeds verheft zich door geheel *Engeland* eene magtige stem tegen het nog kortelings zoo hooggeroemde werkhuisstelsel, eene stem, welke door de openlegging der meest bevredigende economische uitkomsten niet langer tot zwijgen kan gebragt worden. Wat meer is, men voelt zich nu reeds onvermogend dat stelsel in zijne volle gestrengheid toe te passen, en telkenreize zien zich de commissiën, met de toepassing der wet van 1834 belast, gedwongen van haren letter af te wijken, en, bij den volstrekten onwil van enkele gedeelten der bevolking om zich in de werkhuizen te laten opsluiten, de bedeelingen aan de huizen voort te zetten of te hervatten. Het zij zoo dat de arme geen bewijsbaar regt hebbe om bij het ontoereikende zijner middelen van bestaan het noodig onderhoud van de maatschappij te vorderen: welke maatschappij durft zich op de onvolledigheid dier titels beroepen, wanneer de armoede zich in haren schoot openbaart? Welke staat kan lijdelijk toezien, dat honger en ellende een deel harer bevolking vertient, zoolang onder het overig gedeelte dier bevolking nog welvaart en overvloed gebleven is. Zulk eene houding ware in onzen tijd onmogelijk.

Zoo hebben wij hier onmogelijkheid en onzedelijkheid aan beide zijden. Eene geregelde bedeeling der armen is onzedelijk, wijl zij luiheid en zorgeloosheid kweekt en aanmoedigt; onmogelijk wordt zij vroeg of laat. Maar die bedeeling te staken of te weigeren is even onmogelijk en zeker niet minder onzedelijk.

Het ligt buiten het bestek van dit artikel, de verschillende middelen aan te wijzen en te toetsen, door velen, ook dergenen die tot geenerlei socialistische school of sekte behooren, aan de hand gedaan, om uit dien onhoudbaren toestand te geraken. Wij willen slechts de tegenspraak aan den dag brengen, die op den grond onzer maatschappelijke orde ligt, en scherp en gewigtig genoeg is, om ons een belangstellend,

schoon omzigtig oor te doen leenen aan hervormings- en verbeteringsplannen, door mannen van zuivere beginselen en helderzienden blik voorgedragen, twee hoedanigheden, welke aan LOUIS BLANC ook door zijne heftigste bestrijders niet zullen ontzegd worden.

Maar het pauperisme heeft nog eene andere zijde, welke op de ontwikkeling en wijziging der denkbeelden van de Fransche socialisten althans, van grooten invloed geweest is, en die wij bij de kenschetsing van hun standpunt niet mogen voorbijzien. De schreeuwende maatschappelijke ongelijkheid, waarvan het pauperisme het toppunt is, is niet alleen onbestaanbaar met het absolute gronddenkbeeld eener maatschappij, maar is ook bepaaldelijk in strijd met de rigting, welke de beschaving, de Germaansch-Europeesche inzonderheid, volgt. Zij staat tege deze als een vijandig en onvereenigbaar element over; en wordt vooral in *Frankrijk* als zoodanig beschouwd en gevoeld, wijl nergens zoozeer als dáár die rigting theoretisch erkend wordt, nergens vooral zich zoozeer historisch ontwikkeld heeft. Op die historische ontwikkeling hebben wij nog een vlugtigen blik te slaan.

Het gronddenkbeeld van alle wezenlijke beschaving, in zooverre het voor ontleding vatbaar is, lost zich in twee verschillende denkbeelden op, of liever, heeft twee verschillende zijden. Wij geraken vooreerst tot het denkbeeld der goederen zelve, stoffelijke zoowel als zedelijke, welker zamenstel datgene uitmaakt, wat wij beschaving noemen: het maatschappelijk kapitaal, in dien uitgestrekten zin, waarin het somwijlen door de economisten wordt opgevat; maar vervolgens ontmoet ons ook het denkbeeld der toeëigening dier algemeene goederen, door — der verspreiding van dat maatschappelijk kapitaal over — de verschillende individuen, wier vereeniging de maatschappij daarstelt. Eene beschaving is onvolkomen en eenzijdig, zoolang zij zich tot eene bloote vermeerdering en volmaking dier algemeene goederen bepaalt; zij bestaat eerst in hare volheid dan, wanneer de goederen op verschillende personen overgaan, en bestaat in hoogeren graad, naar mate die overgang algemeener is, naar mate meerderen tot genot van — tot aandeel in — het maatschappelijk kapitaal geroepen worden. Vandaar de eenzijdigheid, de beperktheid, de vergankelijkheid der Aziatische, Grieksche of Romeinsche beschavingen. Bij hooge verfijning van zinnelijk genot en weelde, bij eene later nooit geëvenaarde volkomenheid van kunsten en letteren, bleven die be-

schavingen altijd in een engen kring bepaald. Tegenover den weelderigen en wellustigen Aziatischen despoot staan zijne verarmde en verdierlijkte onderdanen; tegenover de fijnbeschaafde Grieken, de barbaren, met wier woeste horden zij elke aanraking schuwden; tegenover de grootheid van *Rome*, de uitgeplunderde provinciën en het heirleger van slaven in de wereldstad zelve.

Wie zou de ontkentenis wagen, dat aan de Germaansch-Europeesche beschaving, al is zij misschien niet op alle punten tot de hoogte der Grieksche en Romeinsche wereld gestegen, een verhevener karakter, eene hoogere rigting eigen is. Die verhevenheid ligt juist in hare assimileerende kracht, in de haar eigene strekking, de eenmaal verkregen goederen zooveel mogelijk gemeen te maken, in hare onafhankelijkheid van elke beperking door nationaliteit, castewezen of slavernij. Dit karakter is inzonderheid in hooge mate aan de Fransche beschaving eigen, maar heeft zich ook dáár gelijk elders, eerst langzaam en historisch ontwikkeld. Het castewezen, ja bijna de slavernij, bestonden inderdaad gedurende de middeleeuwen, tijdens de alleenheersching van adel en geestelijkheid. De oorlog, door den Landsheer den magtigen leenmannen der Kroon aangedaan, was aanvankelijk der burgerlijke vrijheid en gelijkheid gunstig; maar weldra vonden deze in de willekeur der vorsten een nieuwen vijand. Van daar dat die onmiskenbare trek der Fransche beschaving in de zeventiende en het begin der achttiende eeuw juist dáár meer dan elders tegengewerkt en belemmerd werd. Ja, zij scheen in dezelfde rigting te zullen afdwalen, waarin de vroegere beschavingen waren te gronde gegaan. Weelde en verfijning aan het hof, bij den grooten adel en de hooge geestelijkheid, uittering en verarming bij het gros der natie, zoo was de toestand des rijks in het schitterende tijdperk van LODEWIJK XIV. Alles was op het voordeel en genot der bevoorregte klassen ingerigt, en eene lijn, haast even scherp getrokken en onoverschrijdbaar als bij de Aziatische casten, scheidde die klassen van het overig deel der natie, de *noblesse* van de *manants*, die, wederzijds in geheel vreemdsoortige denkbeelden opgevoed, aan afwijkende zeden gewend, door verschillende wetten beheerscht, haast niets gemeen hadden dan de lucht welke zij inademden.

Maar het levensbeginsel der Europeesch-Germaansche maatschappij was voor geene voortdurende onderdrukking vatbaar, en

langzamerhand begonnen op den bodem van het volksleven de zaden eener aanstaande hervorming te rijpen. Het gelijkheidsdenkbeeld, in de staatsvorm verloochend, won veld in de openbare meening, en vond vooral een magtigen bondgenoot in de letterkunde. De litteratuur der gulden eeuw van LODEWIJK XIV was, met al de keur en kunst harer vormen, geene nationale geweest. Zij had zich slechts tot de kleine schare gerigt, die, op grooteren of kleineren afstand, den koning en zijn hof omringde. Zij was eene *littérature de cour.* De letterkunde der achttiende eeuw daarentegen, zij het al dat hare voortbrengselen eene mindere, eene meer voorbijgaande kunstwaarde hebben, had eene hoogere beteekenis en een breeder publiek. Zij sprak tot geheel het Fransche volk en stelde de wapenen, zoo der helderste en overtuigendste redenering, als der scherpste en bitterste ironie, der lang verguisde en miskende natie ten dienste. De trots van den adel, de huichelarij der geestelijkheid, ja weldra elk der tallooze gebreken van het geheele staatsstelsel, vonden in haar eene onvermoeide en welgewapende vijandin; en men zegt niet te veel, wanneer men beweert, dat, toen LODEWIJK XVI door financiëelen nood gedrongen zijne generale staten bijeenriep, de omwenteling onvermijdelijk was geworden, en het vermolmde staatsgebouw, dat weldra onder de toejuichingen der ontwaakte natie ineen zou storten, reeds onherroepelijk door de openbare meening veroordeeld was. De vragen door SIÈYES in zijn beroemd pamphlet gesteld: »*Qu'est le tiers-état? Rien. Que doit-il être?* »*Tout.*" waren door geheel *Frankrijk* gedaan, en in denzelfden zin beantwoord. Inderdaad, naauw had de vergadering hare werkzaamheden aangevangen, of elke nieuwe dag aanschouwde een nieuwen triomf van het gelijkheidsbeginsel, en eene enkele nacht, die van den eeuwig gedenkwaardigen 4den Junij, 1789, was voldoende om het gebouw van ongelijkheid en onregt, waartoe elke der voorgaande eeuwen haren steen had bijgebragt, voor altijd omver te halen. Van dien tijd af was voor het Fransche volk de burgerlijke gelijkheid onherroepelijk verkregen. Gelijkheid van burgerlijke regten, opheffing van alle wettelijk onderscheid van standen, vernietiging van alle privilegiën, zijn in elke der constitutiën, die elkander sedert hebben opgevolgd en verdrongen, geschreven, en zullen wel in elke nieuwe constitutie geschreven worden, welke dat rijk nog zou mogen aanschouwen. De openlijke verklaring der wet, dat eene bepaalde klasse der burgerij onder afzonderlijke

wetten leeft, door bijzondere regters gevonnisd wordt, afzonderlijke vrijdommen heeft, zoo tegen de vorderingen van den staat als tegen die der gewone schuldeischers, en bij uitsluiting tot enkele betrekkingen benoembaar is, mogen wij, wat *Frankrijk* althans belangt, voor de toekomst onmogelijk stellen.

De strijd, bij den aanvang der Fransche omwenteling vooral tegen de burgerlijke ongelijkheid gevoerd, werd dan ook sedert op het gebied der staatkundige gelijkheid overgebragt. Men verlangde voortaan niet slechts door gelijke wetten beheerscht te worden, maar gelijk aandeel in de wetgeving zelve. De constitutie van 1793 beantwoordde aan dien eisch volkomen. De politische onderscheiding, welke de constitutie van 1791 tusschen den *citoyen* en den *citoyen actif* gemaakt had, werd opgeheven, en alle meerderjarige burgers verkregen een gelijk regt op de keuze der volksvertegenwoordiging. Men weet van hoe korten duur het rijk dier constitutie geweest is. Eene poging, die volkomene staatkundige gelijkheid bij de wet vast te stellen, is ten tweedenmale niet gewaagd, en, bij al de wisselingen, welke het kiesstelsel sedert in *Frankrijk* ondergaan heeft, is altijd eene zekere mate van eigendom als onmisbaar vereischte tot de uitoefening der staatkundige regten aangenomen. Het is er echter verre van daan, dat, hetzij in *Frankrijk*, hetzij in de overige Europeesche staten, de behoefte aan staatkundige gelijkheid zich vreedzaam in de grenzen voegen zou, waarbinnen men deze wil beperken. De belangstelling, welke de kiesvrage overal en voortdurend wekt, getuigt van de woeling van den volksgeest, pleit voor de waarheid der opmerking, door een onzer grootste staatsmannen gemaakt, dat, welke mate van eigendom men ook aan de staatkundige bevoegdheid ten grens stelle, eene ontwikkelde publieke opinie altijd zal trachten die grens te verzetten, en de aandrang daartoe in gelijke rede sterker zal zijn, als het getal der toegelatenen grooter wordt.

Van waar die strijd? Van waar de tegenstand, die het gelijkheidsbeginsel, welks zege ieder in de burgerlijke wetgeving goedkeurt of toejuicht, op het politisch terrein ontmoet. Zeker niet alleen aan de zelfzucht der hoogere klassen ligt de schuld. Ook de meest edelmoedigen en onbevooroordeelden onder hen zullen voor een algemeen stemregt terugdeinzen. De tegenspraak ligt daarin, dat staatkundige gelijkheid bij maatschappelijke ongelijkheid eene onmogelijkheid is. De fictie, waarin zich de voorstanders der algemeene verkiezingen zoo gaarne vermeiden, dat alle burgers van den staat gelijkelijk aan het vader-

land gehecht zijn, gelijk belang hebben bij den bloei der gemeene zaak, wordt door de waarheid verschrikkelijk gelogenstraft. Er is in elke staat, en in de grootste en bloeijendste staten vooral, eene ontzaggelijke massa, een aanzienlijk deel der bevolking, dat van den eenen kant, in zwaren handenarbeid een niet of naauwelijks tot rekking van een vreugdeloos leven voldoend loon vindende, bij de algemeene orde geen belang heeft, dat van den anderen kant, door gebrek en ellende in onkunde gehouden en tot onzedelijkheid gebragt, in het belang der overige burgers, ja van de veiligheid van den staat, buiten allen staatkundigen invloed moet gehouden worden. De constitutie van 1793, die het staatsgezag aan het geheele volk in handen gaf, bleek onuitvoerlijk en vergankelijk, niet omdat staatkundige gelijkheid op zich zelve een onding zijn zoude — zij is, verre vandaar, de wet der toekomst, tot welker heerschappij ons elke dag nader brengt — maar omdat zij bij eene zoo scherp afstekende maatschappelijke ongelijkheid onmogelijk is. De bloedige bladzijde der geschiedenis, door de lotgevallen van dat jaar gevuld, leert wat men van het gezag eener toomelooze, onbeschaafde, verarmde volksmenigte te wachten heeft; maar die schrikkelijke les, welverre van tegen staatkundige gelijkheid, tegen eene democratie in zuiveren zin te pleiten, veroordeelt integendeel een maatschappelijken toestand, waarin een deel der burgerij den invloed op het staatsgezag welke hun wettig toekomt, niet zonder gevaar voor zich zelven, hunne medeburgers en de geheele maatschappij oefenen kunnen, Het is hier welligt van belang, de getuigenis in te lasschen van een man, wien niemand van ziekelijk utopisme of heethoofdige overdrijving beschuldigen zal, van ALEXIS DE TOCQUEVILLE.

»Overal," zegt hij in de Inleiding tot zijn werk *over de democratie in Noord-Amerika*, »overal heeft men de meest ver»schillende gebeurtenissen in het leven der volkeren ten voor»deele der democratie zien uitloopen. Zoowel zij, die haren »zegepraal wenschten, als zij, die zich in generlei opzigt om »haar bekommerden; zij, die voor haar gestreden hebben, als »zij zelfs die zich luide hare vijanden verklaard hebben: allen »zijn langs denzelfden weg voortgestuwd, allen hebben veree»nigd gewerkt, de een zonder het te weten, de ander zijns »ondanks, — blinde werktuigen in de hand Gods."

»De trapsgewijze ontwikkeling van de gelijkheid der stan-

»den is dus een providentiëel feit, en draagt er al de voor-»name kenteekenen van: zij is algemeen, zij is duurzaam, zij »ontsnapt telken dage aan de menschelijke magt, alle gebeur-»tenissen, alle menschen, strekken haar ten goede."

»Zoude het redelijk zijn te gelooven, dat eene maatschappe-»lijke beweging, die sints zoo langen tijd zich ontwikkelt en voor-»uitgaat, door de pogingen van een enkel menschengeslacht zou »kunnen worden tegengehouden. Gelooft men in ernst dat de de-»mocratie, die het leenstelsel verwoest en de koningen overwon-»nen heeft, voor den middelstand en den rijkdom zal terugdein-»zen? Zal zij haren zegetogt staken, nu zij zoo magtig is ge-»worden en hare vijanden zoo zwak?"

Er bestaat dus door geheel *Europa*, en bij de meest ontwikkelde natiën in de hoogste mate, eene behoefte, een trachten, zij het slechts naar staatkundige gelijkheid; maar terwijl de Europeesche maatschappij het beginsel meer en meer huldigt, wordt de toepassing telken dage verschoven en uitgesteld door een voortdurend toenemen der maatschappelijke ongelijkheid. In eene maatschappij als de onze zou de zege van het gelijkheidsbeginsel, het doel, waarop de geheele geschiedenis voortdurend het oog houdt, eene openbare ramp zijn. Staatkundige gelijkheid bij een verschil van maatschappelijke toestanden, zoo schreeuwend als in onze dagen, kan geene andere vruchten dragen, dan eene gewelddadige omkeering der maatschappij. En toch die beweging, schoon nog niet zoo heftig dat wij wanhopen zouden haar te leiden, is te krachtig om langer te worden tegengehouden. Wij nemen gaarne het denkbeeld aan, dat de mindere klassen onder de voogdij staan der hoogere, dat de opvoeding en leiding der eersten aan de laatsten is toevertrouwd; maar men vergete niet dat het oogenblik der emancipatie nadert, en de losbarsting verschrikkelijk zal zijn, zoo de meerderjarige, onvoorbereid en zonder overgang, eensklaps in het bezit zijner regten treedt. Wij wenschten dat de zoogenaamd praktische mannen van onzen tijd — in zoover hun praktische zin iets meer is dan het *après nous le déluge* — de vraag ook uit dat oogpunt beschouwden. Wij geven hun voor een oogenblik hunne minachting voor theoriën, hunnen afkeer zelfs van het gelijkheidsbeginsel toe. Laat hen aristocraten zijn zooveel zij willen, en slechts hun eigen belang en dat hunner onmiddelijke omgeving raadplegen; dan nog vragen wij hun, of zij ook dat belang niet door eene misschien niet zeer verwijderde toekomst bedreigd zien. Gaarne

geven wij toe, dat de symptomen, waarop wij hier het oog hebben, zich nog in *ons* volksleven niet ontwikkeld hebben, en juichen des noods met hen den kalmen, tevredenen en ordelievenden geest onzer natie toe; maar nimmer welligt was de solidariteit van belangen tusschen de verschillende natiën grooter dan thans, en wij gelooven aan geene gewapende of ongewapende neutraliteit van ons plekje gronds, zoo andermaal de storm der omwentelingen *Engeland* of *Frankrijk* beroerde — omwentelingen, die van andere en vreesselijker natuur zouden zijn dan in vroeger dagen. En wanneer wij meenen, dat welligt de toekomst van zulke gebeurtenissen zwanger gaat, hebben wij niet alleen de magtige en invloedrijke partij in het oog, die in beide landen blindelings het stemregt aan de geheele bevolking wil uitreiken, maar ook vooral de dreigende verschijnselen van communismus en chartismus.

De eigenaardige trek, die communismus en chartismus onherroepelijk van elke socialistische school onderscheidt, ligt in hunnen verschillenden oorsprong. De gelijkheid, zoo als zij ook door de overdrevenste socialisten — zelfs in de utopiën van FOURIER — gedroomd wordt, is een toestand van verhoogde beschaving; hun doel is opheffing van het leed der mindere klassen, door dezen aan de voordeelen en genietingen der beschaving deel te geven. De gelijkheid daarentegen, zoo als zij door chartisten en communisten gedacht wordt, is eene nederdalende en verlagende. Hun programma vordert gewelddadige slegting van elke maatschappelijke hoogte, opoffering des noods van alle voordeelen der beschaving ten koste eener ruwe gelijkvormigheid, terugkeer tot den onbeschaafden natuurstaat. Het behoeft wel geen betoog, dat zulke leerstellingen — vruchten eener fanatisch opgewonden verbeelding of van een tot wanhoop gestegen wrevel — op zich zelve wederlegging noch zelfs aandacht verdienen. Zoo bij het vernemen der tooverachtige resultaten, welke de Fourieristen zich van de verwezenlijking hunner theoriën belooven, een ongeloovige glimlach ons op de lippen komt, weidt toch ons oog met een zeker welgevallen over de bekoorlijke tafereelen, door eene weldadige doch al te weelderige verbeelding voor ons opgehangen. Met afgrijzen en walging daarentegen sluiten wij het oor voor de afschuwelijke kreten van haat en vernielingszucht, die ons uit de gezwollen programma's der communisten tegengalmen. De diepste onkunde daarenboven der wetten, waarvan de voortbrenging en verdeeling van het maatschappelijke kapitaal afhangen, heerscht in eene leer die, door onkundigen uitgedacht, slechts onder verblin-

den en onwetenden aanhangers vindt. Maar in het bloote feit, dat dergelijke theoriën, die opheffing van den eigendom en het huisgezin, gemeenschap van vrouwen en goederen, opstand en koningsmoord, slegting, niet slechts van alle maatschappelijk, maar ook van alle intellectueel onderscheid, door een stelsel van opvoeding, voor allen gelijk en tot het striktst noodzakelijke beperkt, ontkentenis en vernietiging eindelijk, zoowel der godsdienst als der individueele vrijheid leeren, den volke gepredikt worden, en talrijke en hartstogtelijke aanhangers vinden in een land, dat aan het hoofd der Europeesche beschaving staat, ligt eene verschrikkelijke waarschuwing opgesloten. Wij hebben het oog op de afgrijsselijke leer van BABEUF. Men kent de geschiedenis zijner zamenzwering en van hare ontdekking gedurende het *Directoire*. Als alle factiën boog en zweeg ook de zijne onder den ijzeren scepter van NAPOLEON. De geheime genootschappen tijdens de restauratie door geheel *Frankrijk* verspreid, hadden te veel mannen van talent en verlichting in hun midden, om aan zulke ongerijmde en hopelooze plannen en denkbeelden eenigen kans te laten. Zoo lang zelfs na de Julij-revolutie de republikeinsche partij met de eigenlijke volkspartij verbonden bleef, bepaalde zich het programma der verscheidene geheime genootschappen tot eene democratische staatsvorm en een algemeen kiesregt. Eerst in 1835, toen de beschaafde klassen, van zoo veel onrust en bloedstorting vermoeid, zich uit alle geheime verbindingen terugtrokken en alle omwentelingsplannen opgaven, ontwikkelde zich het communismus, ten gevolge vooral der pogingen van BUONAROTTI, een der vroegere aanhangelingen van BABEUF, tijdens diens gevangenneming uit *Frankrijk* gevlugt, en na 1830 weêrgekeerd, op nieuw. En sints dien tijd heeft zich de verderfelijke sekte, onophoudelijk in den donker uitgebreid. Somwijlen heeft eene mislukte poging tot opstand of koningsmoord vergund een blik te werpen in den afgrond, en telkens de verschrikkelijke zekerheid gegeven, dat op den bodem eener beschaafde maatschappij eene partij woelt en werkt, wier pogingen den ondergang van maatschappij en beschaving beiden bedoelen.

Zoo het communisme in *Frankrijk* echter slechts op voorwaarde eener volstrekte geheimhouding bestaat, en het donker, waarin het zijne vorderingen en overwinningen verbergen moet, zelfs eene slechts toenaderende schatting van zijne strijdkrach ten onmogelijk maakt, in *Engeland* — het land eener onbe-

schroomde publiciteit — is zulk eene schatting van het aantal der chartisten mogelijk. Zij hebben daartoe zelve de wereld in staat gesteld door de aanbieding der beruchte petitie, den 1sten Mei, 1842, bij het huis der gemeenten ingereikt, waarin niet slechts het algemeen stemregt, waartoe zich oorspronkelijk hunne eischen bepaalden, maar afschaffing van wat de petitionarissen, »het monopolie van het papieren geld, de werktuigen, den grond, de middelen van transport, den godsdienst en de »drukpers," noemden, omverwerping in een woord en vernieling der geheele maatschappij. En die petitie, over welker dolzinnige inhoud zich zelfs Mr. DUNCOMBE, die zich als lid der kamer met de aanbieding belast had, meende te moeten verontschuldigen, telde 3,317,702 onderteekenaars.

Zulke feiten spreken luide. Wij behoeven ten overvloede niet van de talrijke vereenigingen te gewagen, door de verschillende arbeiders in de Engelsche fabrieksteden opgerigt, met het enkele en openlijk erkende doel, om elkander in den strijd tegen de fabrijkanten tot steun en hulpe te zijn — een strijd, die telkenmeize zich in gedwongen stakingen van den arbeid, en maar al te dikwijls ook in moord en beandstichting kond doet. Nog onlangs hebben ook de Fransche geregtshoven van de willekeurige handelwijze eener soortgelijke vereeniging gewaagd. Overal is de brandstof voorhanden, en de vlam gereed bij de eerste vonk uit te barsten.

Wij vatten het gezegde zamen. De ellende is in onze tegenwoordige maatschappelijke ordening een algemeen en noodzakelijk feit. Zij mag niet lijdelijk geduld worden, en geen der vele aangewende middelen is voldoende haar uit te roeijen. Die ellende is in strijd met de rigting onzer beschaving, die zich voortdurend naar de verwezenlijking van maatschappelijke en staatkundige gelijkheid uitstrekt. Een donker voorgevoel dier rigting, gevoegd bij den bitteren druk der oogenblikkelijke ellende, beweegt ook de lagere klassen, en dreigt verwoesting en omverwerping, zoo men zich niet tot leiding en wijziging schikt.

Wij hebben in ruwe en breede trekken de voorname grieven geschetst, door de socialisten tegen onze maatschappelijke ordening ingebragt, en het standpunt aangewezen, waarvan zij in hunne wereldbeschouwing en hervormingsplannen uitgaan. Die beschouwingen echter zijn, tot op eene zekere hoogte althans, hun niet uitsluitend eigen. Ook onder de eigenlijk gezegde economisten, die met mindere of meerdere afwijking het stelsel van SMITH en SAY vasthouden, is de erkentenis algemeen geworden,

dat er, en wel te midden der overvloedigste productie, groote en toenemende ellende gevonden wordt, en het lot der geheele Europeesche maatschappij van de wijze, waarop de beangstigende vraag van het pauperisme zal worden opgelost, afhangt. Ten dezen opzigte zijn onder de menschen van werkelijke studie de optimisten schaarsch. Schoon de voorstelling van de ellende der lagere klassen aan de eene zijde al meer vergoêlijkend zijn moge, terwijl men aan den anderen kant met opzet de scherpste kleuren voor zijne tafereelen kiest, over haar bestaan is men het volkomen eens; men twist slechts over het geneesmiddel.

Wanneer de socialisten over de ongelijke verdeeling der middelen van bestaan klagen, heeft MICHEL CHEVALIER volkomen gelijk in zijne opmerking, dat, zoo de jaarlijksche productie van geheel *Frankrijk* in gelijke deelen tusschen al de inwoners verdeeld werd, het eenige gevolg eene algemeene armoede zijn zou, en men dus, eer men zich van zulk eene verdeeling goede vruchten kon belooven, die productie zelve ontzettend zou moeten vermeerderen; maar het is niet minder waar, dat, al werd op dezen oogenblik in eenig gegeven land de productie vertiendubbeld, het genot dat de arbeidende klassen er van hebben zouden, altijd even gering zou blijven, wijl hunne arbeidsloonen immer door de mededinging teruggebragt worden tot het uiterste, dat hun tot levensonderhoud onmisbaar is.

Wanneer dezelfde MICHEL CHEVALIER in de openingsrede, waarmede hij voor weinige jaren zijne lessen aan het *Collège de France* opende, bij de schildering der wonderen reeds nu door de industrie verwezenlijkt, het uitzigt liet doorschemeren, dat eenmaal misschien al de harde en vermoeijende arbeid, waartoe zich de mensch tot nog gedoemd zag, door werktuigen zal verrigt worden, en de Heer der Schepping, dien naam dan in wezenlijkheid waardig, gansch zijner hooge bestemming en der vorming van zijnen onsterfelijken geest zal kunnen leven, dan blijft de vraag, wat er bij zulk eene ontheffing van den arbeid, die nu inderdaad reeds gedeeltelijk heeft plaats gehad, worden moet van hen, die in dien arbeid de voorwaarde van hun bestaan, in deszelfs vergelding het eenige middel van levensonderhoud zien. In één woord: zoo lang bij de tegenwoordige vrijheid der nijverheid de scheiding tusschen arbeid en kapitaal bestaan blijft en dagelijks grooter wordt, zal elke volmaking en vermeerdering der productie slechts aan het kapitaal en deszelfs eigenaars ten goede komen.

Om evenwel der waarheid hulde te doen, moet men beken-

nen dat de klove tusschen economisten en socialisten eene kennelijke strekking heeft om zich aan te vullen, en de afstand die beiden scheidt begint te verminderen. De heftige voorstanders van het *laissez faire, laissez aller*, zijn van de absolute toepassing hunner theoriën zelve eenigzins huiverig geworden, sinds zij van den vernielenden en moorddadigen invloed der ganschelijk onbeperkte concurrentie, van de wrange gevolgen der onbelemmerde ontwikkeling van het individualisme getuigen zijn geweest. Die toenadering zou grooter en gereeder zijn, ware het niet dat men voor de overdreven denkbeelden van enkele socialisten, voor de onbesuisde wijze waarop zij hunne theoriën voordragen, en ook vooral voor de politieke middelen die zij gereed zijn tot dier verwezenlijking te bezigen, eene vrees koesterde, die huiverig maakt voor de bekentenis, dat men het ten deele met hunne inzigten eens is. De behoefte evenwel aan organisatie van den arbeid, de wensch naar associatie der thans verdeelde belangen van kapitalisten, ondernemers en arbeiders, twee magtige beginselen om tegen den overwegenden invloed van het individualisme in de schaal te leggen, vinden hunne, hoewel soms nog schoorvoetende, aanhangers en voorstanders in de gelederen zelve dergenen, die zich nog onlangs met volslagen vertrouwen om de banier van het *laissez faire*, *laissez aller*, schaarden.

De socialisten zelve zijn ook van hunnen kant een aanzienlijk eind weegs nader gekomen. De tijd is niet meer, toen aan elk hervormingsplan de voorslag ten gronde gelegd werd, de geheele tegenwoordige maatschappelijke orde om te keeren, en op hare puinhoopen den zetel van het *Couple prêtre* der *St. Simonisten* of de *phalanstères* van CHARLES FOURIER op te bouwen. Zelfs dees laatsten leerlingen, hoe getrouw zij den naam huns meesters blijven dragen, zijn tot de overtuiging gekomen, dat bij al de grootschheid en vernuftigheid tevens zijner wijduitziende plannen, hunne letterlijke verwezenlijking eene onmogelijkheid is. Naar mate de aanstaande, althans gedeeltelijke, zegepraal hunner denkbeelden waarschijnlijker wordt, zijn de socialisten zelve de eersten, om de bezwaren uit den weg te ruimen, welke de overdrijving en ongerijmdheid van enkele hunner ontwerpen bij de werkelijke toepassing zouden opleveren; en de tijd is misschien aanstaande, dat beide partijen, die elk van een zoo geheel verschillend standpunt uitgingen, elkander op een derde punt ontmoeten zullen, oorspronkelijk op gelijken afstand van beiden verwijderd.

Voor het oogenblik is echter de breuke nog groot genoeg om eene afzonderlijke studie der socialistische letterkunde belangwekkend, ja noodzakelijk te maken voor elk, die zich over de groote maatschappelijke vraagstukken van den dag een onafhankelijk oordeel vormen wil.

Van alle socialisten — schoon hem die naam blijft toekomen — heeft LOUIS BLANC zeker de grootste schrede van toenadering gedaan. Zoo uit de verwezenlijking zijner plannen misschien in eene verwijderde toekomst eene geheel veranderde orde van zaken zou kunnen ontstaan, voor het oogenblik is hij er verre van iets dergelijks te vorderen. Zijn eisch strekt zich niet verder uit dan tot de regeling der bestaande ordening van den arbeid, *l'organisation du travail.* Het woord dat misschien in staat zal zijn, later de strijdende belangen te vereenigen en de afwijkende beschouwingen te verzoenen, de brug, die de materiëele rigting van het gelijkheidsidee, zoo als het zich bij het Fransche volk ontwikkeld heeft, met het grondbeginsel van den persoonlijken eigendom verbindt, is door hem het eerst in dien zin uitgesproken. Zoo echter zijne eischen in tegenstelling van die van andere socialisten gematigd zijn, laat hij ze met eene warmte en gloed gelden die een nieuw belang aan zijne schriften geven, en vinden de belangen der *prolétaires* in hem een voorstander, wien bij de uitnemendste gave van schildering en voorstelling en een zeldzaam geëvenaard talent van schrijftrant, eene kracht van overtuiging eigen is, die zijne lezers, ondanks henzelve, medesleept. Wij willen in een volgend artikel beproeven, of het ons mogelijk zijn zal van zijne beschouwings- en voorstellingswijze onzen lezers eenig denkbeeld te geven.

EEN STRAATLIEDJE,

VAN

PIET BOGCHELJOEN.

't Rijmt schijnbaar slecht met *de Gids: — een Straatliedje!* En toch, wanneer ik mij een zeker houtsneêvignet herinner, waar de zon opging, zou ik meenen, dat beiden te zamen te brengen waren. Of *daagt* het ook niet in *die* rigting van het volksleven, en behoort het dus niet tot de pligten van *de Gids* om ook dáárop te wijzen? 't Is waar, het zonnetje en de wijzende vinger zijn van het titelblad verdwenen. Is het uit bescheidenheid of uit overtuiging? Achtte *de Gids* het te zeer jong-Hollandsch, om altijd te wijzen naar een' morgen, die nimmer dag wierd, of meende hij, dat de dag gekomen was, en de zon te hoog stond, om er hand of vinger naar uit te steken? Ik wil er gaarne het gevoelen van de Redactie over hooren; doch voor zooverre »*Personeel en Profaan*," en de inhoud der laatste jaargangen mij voor den geest staat, zou ik vreezen haar onregt te doen, met het eerste te onderstellen en het tweede te vermoeden. Ik beroep mij dus getroost op het geplaatdrukte antecedent (*vi verbi*) van *de Gids*, wanneer ik plaats verzoek voor een straatliedje, dat getuigenis geeft van den hernieuwden zin onzes volks, tot deelneming aan - en in het openbare leven.

Ik zeg *hernieuwden* zin: want ik stel prijs op mijne reputatie van conservatisme ('t is lastig dat daar geene goede Hollandsche woorden voor zijn!). Zie! ik ben door menige redevoering in onze Tweede Kamer innig overtuigd geworden van de noodzakelijkheid, dat alle vooruitgang geënt moet zijn op teruggang. Ik zou er zelfs toe kunnen komen, ons geheele tegenwoordige staats- en volksleven als eene cacographie of foutief opstel te beschouwen, dat aan de gezonde taalregelen van het laatst der zestiende en het grootste deel der zeventiende

ceuw getoetst en diensvolgens gezuiverd moet worden. Me dunkt, zoo iets zou bijval vinden bij de »Heeren!"

Mij zou echter dát werkje een beetje over de hand loopen. Ik wensch me dus enkel bij eene specialiteit ('t is immers het woord van den dag?) te houden, en heb mitsdien sinds lange gesnuffeld naar - en in oude en nieuwe straat- en volksliedjes. 'k Weet wel, dat er zijn zullen, die er den neus voor optrekken, of er om zullen lagchen! Maar hen, die 't in vroeger tijd deden, heeft menig straatliedje zulk een' knip voor den neus gegeven, dat hij voor altijd scheef en opgetrokken bleef; of zóó doen lagchen, dat hun de tranen nimmer weêr uit de oogen waren. Onze oude blaauwboekjes en vliegende blaadjes kunnen er u proefjes van opdisschen. 't Is waar, »zingende monden bijten niet," en MAZARIN (of was het RICHELIEU? — De Heeren Ministers van Financiën lijken op dat punt tot verwarrens toe op elkaâr) — MAZARIN beweerde: »s'ils »chantent, ils payent;" doch — als het lied uit is, zijn de monden gereeder tot bijten dan te voren, en er komt een tijd: »qu'ils chantent mais redemandent."

Intusschen meenen de meesten: de tijd van het volkslied is bij ons voorbij, en van het politieke lied is er bij ons geen spoor meer.

'k Zou het jammer vinden, indien het zoo ware! 't Eerste is eene oud-Nederlandsche glorie, en al geloof ik niet dat »al wat braaf is, zingt," en al geloof ik nog veel minder: »böse Menschen haben keine Lieder," dan geloof ik toch wel, dat »zingen digter is bij doen, dan praten." En wat het tweede aangaat, daar heb ik zooveel meê op, en houdt het voor zulk een noodzakelijk levenselement voor *ons* land, dat ik waarlijk »schout BONDT" zou willen zien herleven zoo een VONDEL hem en de zijnen nog eens »op 't hondekot zette." Maar ik behoef het niet jammer te vinden, want ***het is niet zoo.*** Het ***Volkslied***, hoewel voor een groot deel diep gezonken, leeft nog, en schijnt zelfs zich weder tot iets beters te ontwikkelen. Het politieke lied (voor zoover het in den mond des volks is) gaat nog altijd bezwaard met herinneringen en inplantsels van 1830 *cum suis*, maar begint zich toch op het gebied van den dag te bewegen. Van het eerste zou ik u staaltjes in overvloed kunnen toonen, van het tweede heb ik er eenige opgevangen, waarvan ik er u ten slotte een zal mededeelen.

Wat het volks- en straatlied in het algemeen aangaat, moet ik nog doen opmerken, dat men zich eene zeer onjuiste voor-

stelling zou maken van hetgeen we daarin bezitten, wanneer men alleen wilde afgaan op dat, wat op straat gezongen wordt en bij liedjeszangers te koop is. Behalve deze toch bestaan er in de eerste plaats nog eene menigte blaauwboekjes en vliegende blaadjes, die hier en daar verkrijgbaar zijn, en van welke ik reeds eene geheele verzameling bezit. Over het geheel zijn zij onbeduidend en gemeen; maar toch zijn er enkele onder, die zich door naïviteit en frischheid onderscheiden. Gedeeltelijk zijn dit oude liedjes, welke traditioneel overgegaan zijn; gedeeltelijk stukjes van meer of min bekende dichters, welke volksregt verkregen hebben; gedeeltelijk liederen, welke blijkbaar uit het volk zelf zijn voortgekomen.

Een grooter schat dan die gedrukte bladen is echter bewaard, in de levende herinnering des volks. Ge zoudt verbaasd staan, wanneer ge — menschen uit de lagere volksklasse ongemerkt gadeslaande, of, nog liever, hun vertrouwen gewonnen hebbende — ontwaardet, welk eene menigte vertelsels en liederen nog burgerregt hebben bij ons zoogenaamd prozaïsch volk, en tevens hoe toegankelijk en ontvankelijk het is, voor zoodanige indrukken.

Het is dan mijne liefste uitspanning, mij in dien zin met het volk gemeenzaam te maken en bezig te houden, en ik beken gaarne dat ik menig denkbeeld of wending, welke men aan een' volksdichter als hoogst gelukkig zou toerekenen, uit den mond des volks heb gehoord. Het is echter moeijelijk, het vertrouwen des volks in die mate te winnen, dat het zich, in al zijne natuurlijkheid, zonder terughouding openbaart. Men moet zorg dragen het niet schuw te maken, of...... de bron is gesloten en niet ligt weder te openen. 'k Heb daarom tot nog toe niet veel van het gehoorde en opgevangene ten papiere kunnen brengen, en mij meestal moeten vergenoegen, met er fragmentarische aanteekeningen van te houden. Een paar malen is het mij echter gelukt, een geheel lied magtig te worden, en daaronder het volgende, wat mij als een zeer eigenaardig teeken des tijds voorkwam.

Ik wandelde namelijk tegen den schemeravond van een' der laatste zomerdagen dezes jaars, naar de *Schans* die tusschen de *Leidsche-* en *Raampoort* ligt. De plek was op zich zelve wel niet bijzonder aanlokkelijk, maar gedeeltelijk wenschte ik een oog te slaan op verschillende nieuwe werken, welke daar werden aangelegd, gedeeltelijk een' blik langs de *Baangracht* te werpen, op onze karakteristieke Jordaanders. Ik zie ze

graag, zoo als ze daar van hun dagwerk rusten. De smokende mannen behagelijk op de bank uitgestrekt, de babbelende wijfjes, die den *Nieuwspost* te wijs - en de dartele kinderen, die der *Keizersgracht* te rijk af zijn. Doch..... daarvan misschien eens nader. Op de *Schans* bij de Gazfabriek, zat een opgeschoten knaap — van een vijftien jaar, naar ik gis — boven op een' stapel hout, lustig te zingen. De jongen had eene stem als eene klok, en terwijl ik heen en weêr wandelde, nu eens hier dan eens daar ongezocht staan bleef, en eindelijk mij achter een' boom ongemerkt verborg, zong hij onophoudelijk en onvermoeid eene menigte liedjes, waaronder verscheidene, welke ik mij niet herinnerde ooit gehoord te hebben. Een van de laatste vooral, kwam mij, wat de wijs zoowel als de woorden betrof, zoo bijzonder voor, dat ik de begeerte niet kon weêrstaan, om het nog eens van naderbij te hooren, en er wat meer van te weten te komen.

Ik wandelde zeer bedaard naar den knaap, en begon een gesprek met hem over het hout, waar hij op zat, en of dat te koop was, enz., enz., tot we ongemerkt op zijne stem en zijne liedjes kwamen, en ik het eene mooi vond en op het andere een aanmerking maakte, en eindelijk zeî: dat ik het voorlaatste niet goed verstaan had.

»O! je meent 't nieuw Lied voor *Amsterdam!* Dat kan ik »ook nog niet lang, man! Maar 't is wel jollig! Wil 'k 't »nog reis voor je zingen?"

»Graag!"

En daarop begon hij:

»En hiet je niet een hoofdstad?
»Gij, stad van Amsterdam!" enz.

Met een tenoorgeluid, dat me aan den »tonnelier Lyonnais" deed denken, en den jongen, zoo we in *Frankrijk* waren, en ik een Impresario ware geweest, misschien in plaats van een' goed ambachtsman een' halfbakken kunstenaar had kunnen doen worden.

»Wel, jongen! dat is een aardig liedje," zeî ik, gansch verbaasd van wat ik gehoord had: »hoe kom je daar ân? Is dat »gedrukt?"

»Wel neen! daar heb ik geen centen voor, om liedjes te koo»pen; ze zingen 't bij ons in de buurt, en ik heb 't van me »maat geleerd."

»En waar hêt die 't van daan?"

»Ja, dat hettie me niet gezeid, maar 'k denk van PIET BOGCHEL-»JOEN, die maakt ze!"

»Maakt die ze?"

»Ja, zeker! en veel mooijer nog!"

»En waar woont die?"

»Waar die woont?" — de jongen begon me met al mijn vragen blijkbaar te wantrouwen — »waar die woont?...... ja, dat »weet ik niet."

»'t Spijt me, ik wou graag zoo'n liedje gehad hebben. Maar »jij kan me wel helpen; daar ginter bij de gazlantaarn van de »fabrijk, is het licht genoeg. Als je 't nog eens zingen wilt, kan »ik 't daar op een papiertje opschrijven."

De knaap, die er eerst niet veel zin in had, liet zich echter door vriendelijke woorden en een paar mooije dubbeltjes overhalen, en zoo geraakte ik, door 't in een boekje met muzijklijntjes (wat ik tot dat einde altijd bij mij draag) te schrijven, in het bezit van het kostbare manuscript, wat ik u hierbij aanbiede.

Ik heb 't liedje sinds al meermalen op mijne avondwandelingen hooren zingen en neuriën, maar den auteur ben ik bij al mijne navorschingen niet nader op het spoor kunnen komen, en het is mij niet gelukt een gedrukt exemplaar in handen te krijgen. Ik zal mij dus hoogst verpligt achten, zoo een mijner lezers mij toevallig iets naders van PIET BOGCHELJOEN zou weten te zeggen, of een gedrukt exemplaar zou kunnen bezorgen.

Ik ben bovendien van plan, eene lijst op te maken van de: »Straatliedjes uit den jongsten Tijd," voor zoo verre ik die magtig heb kunnen worden. Mogt *de Gids*, of eenig ander Tijdschrift die lijst willen opnemen, zoo zal ik daarbij allen, die in de zaak belangstellen, uitnoodigen, mijne poging te ondersteunen, en mij te helpen tot het completeren dier lijst en van mijne verzameling.

Ik twijfel aan die ondersteuning niet. Het onderwerp verdient de aandacht van iederen volksvriend in hooge mate, en wekt die meer en meer. Het volkslied (of wilt ge het bij ons het straatlied noemen) is bijna de eenige vorm, in welke het volk zijne behoeften en wenschen, zijn leed en lust, zijn liefde en haat uitspreekt. Het is een *vox populi*, die een' diepen blik in het hart des volks doet werpen, omdat zij er uit voort komt. Het oefent eene magt uit, ten goede en ten kwade, die

verdient gekend, en, is het mogelijk, geleid te worden. Die magt (menige regering heeft het te laat ingezien) is vaak sterker geweest dan kanonnen en bajonetten...... en ik zou den man willen kennen, die — zij het onwillekeurig en onbewust — van huivering niet trilde, bij een »*Ca ira*," en van geestdrift niet tintelde bij een »*Marchons, enfants de la patrie!*"

Men werpe mij niet tegen, dat dit toch eigenlijk geene volksliederen zijn, en dat de meeste liederen, die het volk zingt, voortbrengsels zijn van personen, die boven het volk staan. — Gedeeltelijk zou ik de stelling betwisten en het tegendeel, uit de bestaande volksliederen, afdoende, naar ik meen, kunnen bewijzen. Gedeeltelijk echter zou ik daartegen aanvoeren, dat geen lied door het volk *geadopteerd* wordt, waarin het niet zich zelf en de uitdrukking van zich zelf terugvindt. Eene menigte mislukte proefnemingen hebben bewezen, dat het onmogelijk is een lied (hoe schijnbaar geschikt en populair ook) door het volk te doen aannemen, wanneer het daarin zich zelf, zijne eigene behoeften en neigingen niet herkende. Eene menigte andere liederen daarentegen, die, hoewel niet regtstreeks voor het volk vervaardigd, echter diens eigendom zijn geworden, en in de traditie voortleven — bewijzen daardoor als van zelve dat het *Volksliederen* waren. In dat geval nu is het onverschillig, of zij *door* of *voor* het volk gemaakt waren.

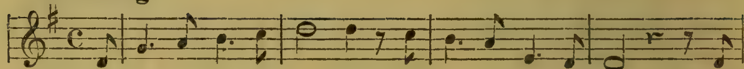
Ik geef voor het overige het hier volgende lied (en de daarbij gevoegde, mijns bedunkens, zeer eigenaardige melodie) met al de onregelmatigheid in rijm, taal en uitdrukking (1), zonder verdere commentarie dan dien, dat het mij toeschijnt, op eene zeer merkwaardige wijze te doen zien, welke op het oogenblik de politieke indrukken van het volk (alvast van het Amsterdamsche volk) zijn.

---

(1) Ter toelichting van den laatsten regel van het zesde couplet, is het misschien noodig te herinneren aan het oude: *Oranje, blanje, bleu.*

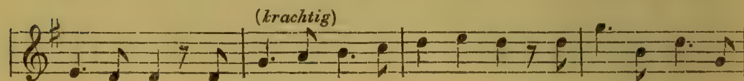
EEN
NIEUW LIED
VOOR
AMSTERDAM.

Levendig.

De wijven werden mannen
 In lang verleden tijd,
Maar nou, gij arme Jannen!
 'k 'Loof dat je wijven zijt!
o Goeije stad, enz.

Is je ellboog door je mouwen,
 Je haar wel door je hoed,
Roep krachtig tot NASSOUWEN,
 En toon je Hollandsch bloed,
o Goeije stad, enz.

En WILLEM zal je hooren
 Al-of hij koning heet,
Zoo als prins WILLEM de Eerste
 't Je brave vaders deed;
o Goeije stad; enz.

Roep dan, ORANJE boven!.....
 Maar vrijheid onverstoord,
Maar knappe stuurluî boven,
 Verrajers overboord!
o Goeije stad, enz.

Maar schepen als te voren,
Maar werk voor alle man,
En Amsterdam een hoofdstad,
Oranje, bleu en blan'! —
o Goeije stad, enz.

En mogt er nou een wezen
Die met dat roepen malt,
'k Denk dat hij gaauw na dezen
Uit angst van 't kussen valt.
Daar kon je op reeknen, brave stad!
Zoodra je maar couragie had. —

MENGELINGEN.

LOUIS BLANC.

Histoire de dix ans, 1830—1840. *Par* M. Louis Blanc. *Paris*, 1842—1843.

Organisation du travail, par M. Louis Blanc. *Quatrième édition, considérablement augmentée et précédée d'une introduction. Paris,* 1845.

Qui nova remedia accipere nolit, nova mala exspectet.

Bacon.

II.

Wij beloofden aan het slot van ons vorig artikel, in een volgend eene proeve te wagen, of het ons mogelijk zijn zoude van louis blanc's beschouwings- en voorstellingswijze onzen lezers eenig denkbeeld te geven.

Wij hadden bij die toezegging vooral op het eerste der beide werken het oog, welker namen wij aan het hoofd dezer artikels plaatsen. Later zal ons het tweede eene gereede aanleiding zijn, om ook bij de positieve zijde der socialistische stelsels stil te staan, en de onverschrokken afbrekers ook bij hunne pogingen tot opbouw gade te slaan. Voor als nog hielden wij ons slechts met hunne critiek op. Terwijl wij deze echter alleenlijk in breede trekken teruggaven, gelijk zij geheel de bestaande maatschappij aan haren toets onderwerpt, geeft ons de *Histoire de dix ans* gelegenheid, haar op de kampplaats des dagelijkschen maatschappelijken en staatkundigen levens zelve werkzaam te zien, niet slechts het grond-

denkbeeld der huidige maatschappelijke ordening tegensprekende, maar dat denkbeeld in elk van deszelfs veelzijdige en verschillende uitvloeisels vervolgende en bestrijdende.

Wij zullen daartoe echter het veelomvattend werk slechts van een der vele standpunten beschouwen, waaruit het gezien kan worden. Wij gaan de galerij der scherpgeteekende beeldtenissen van *Frankrijks* groote mannen uit het gewigtig tienjarig tijdperk met gedwongen stilzwijgen voorbij. Wij laten de rijke bron van anecdotische toelichtingen en bijzonderheden, die over zoo menige bladzijde van de geschiedenis der laatste jaren een nieuw en verrassend licht verspreidden, ongemoeid. Wij gewagen zelfs niet van de belangrijke hoofdstukken over *Frankrijks* buitenlandsche staatkunde, en zullen niet beproeven de grootsche plannen na te schetsen, welker verwezenlijking, volgens den schrijver, eenmaal in de magt dier staatkunde lag en slechts aan haren wil gehangen heeft. Wij zullen onze proeven bij voorkeur uit die gedeelten kiezen, waarin de tegenstelling tusschen middelstand (1) en volk ontwikkeld wordt, waarin de hoofdgedachte, die aan het geheele werk ten grondslag ligt, op den voorgrond treedt, de gedachte, dat de tegenwoordige staatkundige en maatschappelijke ordening alleen op het voordeel en den bloei eener enkele klasse der maatschappij, met veronachtzaming van de belangen der overige, uitloopt.

Zoo veel het ons mogelijk zal zijn, zullen wij aan den welsprekenden voorvechter der volksbelangen het woord laten, en wenschen dat onze voorstelling slechts de draad zij, die de verschillende fragmentarische beschouwingen aaneenhechte.

Het jaar 1789 had de eerste krachtsontwikkeling van den langverdrukten middelstand en tevens diens zegepraal op de beide hooge magten van het feudale staatsstelsel, den adel en de

---

(1) Ik heb door *middelstand*, *middelklasse* het Fransche *bourgeoisie* vertaald, dat door LOUIS BLANC steeds tegen het woord *peuple* wordt overgesteld. Ziehier zijne eigene bepaling van den zin, welken hij aan die uitdrukkingen hecht:

Door *bourgeoisie* (middelstand) versta ik de gezamenlijke burgers, die, in het bezit van eenig kapitaal, tot hunnen arbeid hulpmiddelen bezigen, welke hun toebehooren, en dus slechts eenigermate van anderen afhangen. Het *volk* zijn de gezamenlijke burgers, die, geen kapitaal bezittende, volslagen en voor de eerste levensbehoeften van anderen afhangen.

geestelijkheid, aanschouwd. Die zegepraal is eene duurzame gebleken. Hoe verpletterend de slagen schenen, waaronder sinds de middelstand het hoofd moest bukken, telkenreize verhief zij zich weder. Tot het schrikbewind toe, volgde de Fransche omwenteling eene hellende lijn. Elke wederstand werd door haar verbrijzeld; elke tegenwerking, zoo van binnen als van buiten, verijdeld. En toch bleek zij op den duur tegen den onwil der meervermogenden om zich langer onder het gelijkheidsjuk te buigen, onbestand. De reactie na den val van ROBESPIERRE was niet slechts eene vrucht van den weerzin der ontwaakte menschelijkheid tegen de gruwelen, in naam der vrijheid gepleegd; zij was wel degelijk tegen de beginselen der omwenteling, zoo als zij zich allengs ontwikkeld hadden, tegen de volksheerschappij waartoe die ontwikkeling geleid had, gekeerd. Het was de middelstand, die hare regten, waaraan zich het volk eene voorbarige deelname had aangematigd, hernam.

Ook het keizerlijk bewind was eene huldiging van het gelijkheidsbeginsel — gelijkheid van allen onder één hoofd. Naar stand, afkomst of vermogen werd niet gevraagd, slechts naar persoonlijke eigenschappen: moed, talent, bruikbaarheid. De Natie verpersoonlijkte zich in den keizer zelve; en in de grootsche, bezielende denkbeelden van nationalen roem en grootheid werden de belangen, ja bijna de hartstogten van de verschillende klassen der maatschappij opgelost. Zoodra was echter niet, even als tijdens de Nationale Conventie, de bedwelming der eerste zegepralen en veroveringen geweken, of de tegenstand der middelklasse verhief zich: in het eerst zeker met die schroomvallige omzigtigheid, welke ieder tegenstander van NAPOLEON wel gedwongen was in het oog te houden; maar naauw was de voorspoed van de zijde des keizers geweken, of zij nam hooger toon aan, en de *honderd dagen* zagen haar reeds toegerust met dien invloed en die vastberadenheid, welke haar in den langen strijd tegen de *Restauratie* bijblijven en ter zege voeren zouden.

De herstelling der BOURBONS had de middelklasse niet tegen zich. Meer dan iemand verlangden de groote en kleine kapitalisten. wier vermogen zich langzaam van den schok der omwenteling begon te herstellen, of die eene fortuin, welke zij aan de omwenteling verschuldigd waren, gaarne in veiligheid wenschten te zien, naar vrede met het buitenland en kalmte

van binnen; en slechts door de terugkomst der BOURBONS, met de noodige waarborgen voor de individueele vrijheid van den *tiers-état* en zijnen invloed op het staatsgezag, zag men die vrede en kalmte verzekerd.

En toch leverden de vijftien jaren der *Restauratie* slechts tooneelen op van strijd en verdeeldheid tusschen de verschillende staatspartijen. Men zou zich echter dien strijd verkeerdelijk voorstellen, wanneer men aan de eene zijde koningsgezinden, aan de andere zijde vrijzinnigen zag. Eigenlijk was men aan beide zijde koningsgezind of vrijzinnig, naar mate het belang des oogenbliks het vorderde: in den grond was men noch het een noch het ander. Het was minder een strijd tusschen beginselen dan tusschen belangen. En die belangen waren aan de eene zijde die van adel en geestelijkheid, aan de andere zijde die der middelklasse. Men verlangde, hier bestendiging van wat in 1789 verkregen was, ginds terugkeer tot de maatschappelijke ordening vóór dat tijdperk (*l'ancien régime*).

Schoon de voorliefde der beide vorsten, die in het vijftienjarig tijdvak den troon bekleedden, natuurlijk aan de zijde was dergenen, die met hen verdrijving en ballingschap gedeeld hadden, lag het echter althans niet aan LODEWIJK XVIII, dat er geene eenheid in het bestuur, geene verstandhouding tusschen Regering en Vertegenwoordiging bestond. Steeds trachtte hij zich in de keuze zijner raadslieden naar den wisselenden geest der kamers, welke hem de kiescollegiën toezonden, te rigten. Maar vruchteloos: elke partij wenschte het onmogelijke, en vandaar dat zij steeds in oppositie waren tegen de ministers van hare eigene kleur, de burger-kamer tegen den burger-minister DECAZES, de feudale kamer tegen den feudalen minister RICHELIEU.

KAREL X koos bij den aanvang zijner regering een anderen weg, en wierp zich onvoorwaardelijk in de armen der feudale partij. Vandaar de opeenvolging van zoo vele wetsontwerpen, die de belangen en sympathiën der middelklasse in het hart aantastten: de duizend millioenen schadeloosstelling aan de uitgewekenen, de wet op de heiligschennis, op de godsdienstige genootschappen, het eerstgeboorteregt en de erfstellingen over de hand; vandaar de hulde door het Hof aan den geboorteadel bewezen, even beleedigend voor superioriteit van rang als voor die van verdiensten; vandaar de toelating en bescherming der Jezuïten. Zoo was het even-

wigt, dat de wankele hand van LODEWIJK XVIII getracht had tusschen de partijen te bewaren, ten eenenmale verbroken. Terwijl adel en geestelijkheid met hunnen aanhang triomfeerden, ontwikkelden zich onder de middelklasse de zaden van haat en afkeer jegens de BOURBONS, die slechts een tijd lang gesluimerd hadden, en vormde zich eene oppositie, zoo magtig en heftig, dat de hertog DE VILLÈLE zijne portefeuille niet langer bewaren kon. De pogingen tot bemiddeling en bevrediging, door het ministerie MARTIGNAC aangewend, kwamen te laat. Aan de eischen van de verbitterde en opgewonden Kamer der Afgevaardigden was niet langer te voldoen; het vrijzinnig ministerie verloor de meerderheid, waardoor het zich tegen den weerzin des konings gehandhaafd had, en KAREL X willigde zijne voorliefde weder in door de keuze van DE POLIGNAC.

Op den tweeden Mei, 1830, den dag van de opening der Kamers, rigtte KAREL X tot de vergadering deze woorden: »Pairs »van *Frankrijk!* afgevaardigden der departementen! ik twijfel »niet aan uwe medewerking ter bereiking van het goede doel»einde dat ik beoog. Gij zult met minachting de laaghartige »inblazingen afwijzen, welke de kwaadwilligheid zoekt te ver»spreiden. Zoo misdadige handelingen mijner regering hinderpalen »in den weg stelden, welke ik niet mag, welke ik niet wil voorzien, »zou ik in mijne beslotenheid om de openbare rust te hand»haven, in het billijk vertrouwen der Fransche Natie, en in »de liefde, welke zij altijd haren vorsten heeft toegedragen, »de kracht vinden om ze te boven komen." En in het befaamde adres der 221, antwoordde de Kamer: »De grondwet »heeft de voortdurende overeenstemming der staatkundige in»zigten uwer Regering met de wenschen van uw Volk tot de »onontbeerlijke voorwaarde gemaakt van den geregelden loop »der zaken. Sire! onze regtschapenheid, onze gehechtheid aan »uwen persoon, gebieden ons te zeggen, dat die overeenstem»ming niet bestaat."

Van toen af was de laatste kans op bevrediging en zamenwerking geweken. De Kamer werd eerst verdaagd, later ontbonden. De heftigste tegenstanders van het liberalisme werden in het ministerie opgenomen, en, toen de kiesvergaderingen, door eene ijverige en verbitterde drukpers opgewonden, andermaal gereed stonden de vijanden van het ministerie ter hooge vergadering op te zenden, waagde KAREL X op den 25sten Julij den *coup d'état*, die hem de kroon kostte.

Eer wij bij de omwenteling zelve stilstaan, nemen wij de woorden over, waarin LOUIS BLANC, bij de ontbinding der Kamer die het adres der 221 had ingediend, de worstelingen der Restauratie zamenvat.

»De Kamer was ontbonden. Slechts door de barricaden heen, »bij het lijkgelui der klokken, door de met lompen bedekte »kinderen des volks, zou zij weder op het tooneel gevoerd »worden. Later zou men de proefneming op nieuw wagen; »eene proefneming, die aan de moeders dergenen die zich opoffe»ren, aan de moeders der armen, nieuwe tranen kosten zou.

»Der armen, zeide ik, en het is de eerste maal dat ik dit »woord bezig. En waarlijk, in dien vijftienjarigen strijd was »er dan ook van hen geene sprake geweest. Zegepralen der »oppositie, nederlagen of overwinningen van het Hof, wat had»den zij, waarover het volk zich met rede verheugen of be»droeven kon. Men had veel gedruisch boven zijn hoofd ge»maakt: waarom? Men had het regt van schrijven verwor»ven: was het voor den man des volks, die niet schrijft? De »adel en het geld hadden om het kiesregt gestreden: was het »ter wille van den man des volks, die van den eenen dag op »den anderen leeft? Welke stemmen hadden op dat spreekge»stoelte, waarvan zoo lang en zoo vaak de taal der factiedrift »gehoord was, zich voor de verhooging van het dagloon des »armen of voor de vermindering van zijn dagwerk verheven? »Had men immer in die financiëele beraadslagingen, waar de »partijhaat een zoo ruim voedsel vond, tot eenige afdoende »wijziging van de ongelijke verdeeling der belastingen beslo»ten? Hoe! men stond aan den rand eener geweldige crisis, »na vijftien jaren strijds in naam van regt en vaderland ge»voerd, en het volk, dat zich in die crisis storten zou, »zoude aan de andere zijde in de jaarlijksche ligting de kei»zerlijke conscriptie, in de indirecte belastingen de vereenigde »regten van het keizerrijk terugvinden, zoude eeuwig denzelf»den last blijven torschen.

»In haar geheel beschouwd, levert de Restauratie een on»derwerp op van sombere bespiegelingen. Dikwerf behaalde »in dat lange tijdvak, vervuld met gedruisch en beroering, het »liberalisme verderfelijke overwinningen. Het beginsel eener »onschendbare oppermagt werd met overdreven heftigheid aan»gevallen en bezweek. Het gezag, verdeeld tusschen twee »magten, onderling voortdurend in strijd, verloor door zijne »wankelbaarheid, zijne regten op den eerbied van allen. On-

»vermogend de maatschappij te leiden, wijl in zijn eigen boe-»zem strijd en verdeeldheid nestelden, en zijn eigen bestaan »voortdurend in gevaar was, gewende het de gemoederen aan »de heerschappij eener toomelooze verwarring. Der natie werd »voortdurend geweld aangedaan, nimmer werd zij bestuurd. »Om de priesters te bereiken, wier tirannij ondragelijk was »geworden, zette men den voet op de godsdienst zelve en »vertrad ze. Een oogenblik scheen de geheele achttiende »eeuw in de negentiende herboren. De spot, die de koningen »niet spaarde, tastte God zelve aan.

»Geene mindere verwarring in de stoffelijke wereld dan in »de zedelijke. Gelijk de middelklasse op het veld van staat-»kunde en godsdienst het gezag aan de vrijheid, het gemeen-»schappelijk geloof aan de volstrekte onafhankelijkheid van den »geest, de broederliefde aan den hoogmoed had ten offer ge-»bragt, liet zij ook in de nijverheid de vereeniging der belan-»gen varen voor de concurrentie, gevaarlijk beginsel, dat den »wedijver herschept in onverbiddelijken krijg, elk misbruik van »het geweld wettigt, den rijke pijnigt met nooit bevredigde be-»geerten en den arme in vergetelheid laat omkomen. Alras »moest zich als eene vrucht dier onbeperkte mededinging bij de »middelklasse matelooze gouddorst, verhitte speculatiegeest, het »materialismus in één woord, in alles wat het wreeds en grofs »heeft, ontwikkelen. De massa der goederen te vermeerde-»ren, zonder op hunne verdeeling te letten, daarop kwamen »de economische beginselen, door het liberalismus voorgestaan, »neder. Zij waren zonder hart, zij weerden de tusschenkomst »van elk beschermend gezag, zij beschermden den sterke, en »lieten het bestaan van den zwakke aan de willekeur van het »toeval ten prooi.

»Men verwondere zich dan niet, zoo de middelklasse vergat »wat zij verschuldigd was aan die mannen des volks, die haar »steeds hadden ter zijde gestaan. Helaas! nog eens zouden zij »in haren twist hun zuiverst bloed vergieten. Men zal zien of »de dankbaarheid ditmaal de bewezen dienst evenaarde."

Den 25sten Julij, 1830, werden de beruchte ordonnantiën geteekend, waardoor KAREL X zijne bedreigde regten meende te redden. De nieuwelings gekozen Kamer der Afgevaardigden werd, schoon ze nog niet eenmaal zitting had genomen, ontbonden, het geldende kiesstelsel afgeschaft en een nieuw daarvoor in de plaats gesteld, de vrijheid der periodieke pers opgeheven.

Het is der opmerking waardig, dat de ordonnantiën, toen zij den volgenden dag in *Parijs* bekend werden, geenerlei indruk op het volk maakten. Slechts de middelklasse voelde zich getroffen, en was op tegenstand bedacht. En toch ook onder deze droomden slechts weinigen van een weerstand, als in de volgende dagen zou geboden worden. Overal werden vergaderingen gehouden — van afgevaardigden, van kiezers, van dagbladschrijvers — maar overal was men verslagen en ontmoedigd. »Het volk houdt zich stil (*le peuple ne remue pas*)," was het woord, dat bij haast allen den moed verzwakte en de hoop uitdoofde. En veelal waren het diegenen, die later van de overwinning de schoonste vruchten plukken zouden, die het meest aarzelden om den strijd te beginnen. THIERS drong er in eene vergadering van kiezers op aan, om toch den naam des konings, zelfs bij elke poging tot wettelijken wederstand, buiten het spel te laten. En in eene vergadering van afgevaardigden, waar de meesten tot een openlijk beroep op het volk bereid waren, was het CASIMIR PÉRIER, die elke poging van dien aard ontraadde, en wachten wilde tot de koning zelve weer op den goeden weg zou terugkomen. Het eenige, wat de eerste dag opleverde, was de protestatie van de *gérans* en *redacteurs* der verschillende dagbladen, die met de woorden sloot: »De Regering heeft heden het wettelijk karakter, dat haar op onze gehoorzaamheid regt geeft, verloren. Wat ons belangt, wij zijn gereed haar te weerstaan. De Fransche natie oordeele, hoever zij van hare zijde dien wederstand drijven wil."

En inderdaad verschenen den volgenden dag, trots de ordonnantiën, de verschillende dagbladen, en hiermede was de teerling geworpen. Al aanstonds werden bevelschriften ter gevangenneming van de onderteekenaars der protestatie en ter inbeslagneming der drukpersen uitgevaardigd. Het verzet, waarop de uitvoering dezer bevelen stuitte, was het teeken tot den opstand.

Op den avond van den 27sten was de omwenteling geopend. De tooneelen van wettelijken weerstand voor de deuren der drukkerijen, de ontplooijing der driekleurige vlag, hadden als eene elektrische vonk gewerkt, en weldra zagen de troepen, naar *Parijs* gezonden om de uitvoering der ordonnantiën te verzekeren, zich op alle punten der stad het hoofd bieden. Maar van nu aan was het ook het volk, dat zich de zaak aantrok en van de leiding der omwenteling meester maakte, terwijl integendeel de aanvoerders der middelklasse de be-

weging slechts zochten te beteugelen en tegen te gaan. »Neen," riep DE RÉMUSAT in eene vergadering in de bureaux der Globe op den avond van den 27sten uit: »het is geene omwente- »ling, die wij hebben willen bewerken. Er was slechts sprake »van wettelijken tegenstand." Maar het was te laat: men daalde af langs eene helling, op welke het niet mogelijk was zich staande te houden. Eene enkele aanhaling uit BLANC geve eene proeve van den toestand der stad.

»De burgerkrijg leverde in *Parijs* de vreemdsoortigste too- »neelen op — tooneelen van heldenmoed, van dwaasheid, van »jammer. Een detachement Zwitsers, van de *Tuileriën* aan »het bedreigde stadhuis ter hulpe gezonden, stormde de *place* »*de Grève* op. Op het zien der roode uniformen verdubbelt de »woede der opstandelingen; uit alle stegen en straten schieten »nieuwe strijders toe; eene barricade wordt door het volk be- »zet. De Zwitsers staan den aanval moedig door; de *Garde* »schiet toe om hen te ondersteunen, en reeds weken de Parijze- »naars, toen een jongeling, om hunnen moed te verlevendigen, »een driekleurig vaandel op de punt eener lans zwaaijende, »vooruit schiet met de woorden: »Ik zal u leeren sterven." »Op tien schreden van de *Garde* zijgt hij, van kogels doorboord, »neder. Elders stootten de gegijzelden met een balk, die in »een stormram herschapen werd, de poorten van *Sainte-Pé-* »*lagie* open, en voegden zich vervolgens bij de wacht om de »ontsnapping der boosdoeners te beletten. In de stoutmoe- »digheid van enkele strijders lag iets bovennatuurlijks. Een »arbeider, eene compagnie van het 5de *ligne*, de *place de la* »*Bourse* ziende oprukken, loopt regt op den kaptein aan en »slaat hem met een ijzeren bout op het hoofd. De gewonde »wankelt en het bloed stroomt hem langs het gelaat. Toch »heft hij nog met zijn degen de bajonnetten op zijner soldaten, »die op den aanvaller vuren wilden.

»Maar de grootmoedigheid des volks verdiende niet minder »bewondering dan zijne heldhaftigheid. Zoo het in de hitte van »den strijd gebeurde, dat de rijke aan den afgematten en be- »zwijmenden arme zijne beurs aanbood, nam de arme niet »meer dan het volstrekt noodige aan, en kwam tot onder het ge- »schutvuur het overschot teruggeven van het goudstuk, dat hij »in die dagen van brandende en voorbijgaande verbroedering »ontvangen had. Dikwijls lag er in die eervolle onbaatzuch- »tigheid eene poëzie, zoo als zij slechts door edele harten, die »onder lompen slaan, kan begrepen worden. Eenige arbei-

»ders verdedigden eene barricade, in de *rue Saint-Joseph* op- »gerigt. Een aanzienlijk burger, die aan hunne zijde streed, »ziet een hunner als in bezwijming tegen de steenen der barri- »cade nederzijgen. Hij houdt hem voor gewond, want het »hemd des jongelings is met bloed bevlekt en zijn gelaat van »eene doodelijke bleekheid overtogen, en buigt zich over hem »heen; maar de arbeider antwoordt met eene flaauwe stem: »»Ik heb honger." Een vijffrancsstuk wordt hem aangeboden. »Toen voelt hij met de hand onder zijn bloedig hemd, brengt »een lap van een' koninklijken standaard te voorschijn en zegt »tegen dengene die hem had bijgestaan: »Neem aan mijnheer, »»dit bied ik u in ruil aan.""

Terwijl dit in de straten plaats vond, nam de onrust en schroom van de leiders der middelklasse toe. AUDRY DE PUYRAVEAU had zijne medeafgevaardigden op den 28sten bijeengeroepen, maar hunne zwakheid gissende, liet hij aan verschillende studenten en eene menigte arbeiders weten, dat eene vergadering van afgevaardigden plaats zou hebben, en men hun vrees moest inboezemen, wilde men een afdoend besluit van hen verwachten. De afgevaardigden vonden het voorplein van het hôtel met volk opgepropt, en werden in eene zaal geleid, die zich op de onderste verdieping bevond, en welker vensters geopend waren. MAUGUIN nam het eerst het woord: »Het is een omwenteling die wij besturen moeten," zeide hij, »wij hebben te kiezen tusschen de koninklijke garde en het »volk." Maar bij slechts weinigen vond die taal weerklank. De groote meerderheid wilde den eerbied voor KAREL X in niets gekrenkt zien, en slechts tegen de ordonnantiën protest inleveren. Ja zelfs vond eene verklaring in dien zin, door GUIZOT opgesteld, nog tegenstand bij velen, waaronder SEBASTIANI en CHARLES DUPIN, die hunne namen op geenerlei wijze in de volksbewegingen gemengd wilden zien.

Uit het omstandig verhaal van LOUIS BLANC, en uit de velerlei anecdoten uit de geschiedenis der Julijdagen door hem medegedeeld en nergens tegengesproken, blijkt onweersprekelijk, dat bijna geen van de leiders der middelklasse, zoo in als buiten de Kamer, op de hoogte was van het oogenblik, noch de beteekenis der gebeurtenissen giste, en dat de omwenteling door diegenen die er later de vruchten van geplukt hebben, noch geleid is noch willens voorbereid, maar integendeel eer belemmerd en tegengewerkt. Het was het volk, dat bij de stralen der brandende Julijzon den troon omverwierp, welken de op-

positie der hoogere klassen zich gaarne onderworpen had, maar aan welks vernietiging in de eerste dagen niet gedacht werd.

Maar het volk streed voor eene leuze welke de zijne niet was. Het »leve de Grondwet," was de kreet der middelklasse, wier regten en belangen door de beruchte ordonnantiën geschonden waren. Die schennis deerde het volk naauwelijks en had het dan ook in den aanvang koel gelaten: zijne deelname in den strijd had een anderen grond. Niet die van het schuim der bevolking, dat altijd in de groote steden aanwezig is, en bij elke stoornis der orde bovenkomt, maar van de echte zonen des volks, die in de gewone dagen arbeiden en lijden — der mannen, die de eersten waren om de gedenkstukken van geschiedenis en kunst voor alle schennis te bewaren, die, naar de getuigenis van alle partijen, de handen rein hielden van diefstal en roof bij zoo nijpende ellende en zoo ruime gelegenheid — der mannen, die, toen LAFAYETTE na den afloop van een dag van strijd en vermoeijenis aan elk hunner een vijffrancs-stuk wilde doen uitkeeren, schoon welligt onzeker waar zij hun avondmaal zouden vinden, eenstemmig uitriepen: »Wij hebben niet voor geld »gestreden." De warme deelname, de vurige geestdrift dier mannen had toch een dieperen grond dan de bloote zucht naar verandering, de enkele kracht van het voorbeeld: of liever, vanwaar die zucht? vanwaar dat een enkel voorbeeld zoo vele, zoo snelle, zoo heftige navolging wekte? In het lijden der arbeidende klassen, in hunne armoede, in de ondragelijkheid van hunnen toestand lag de eenige oorzaak der omwenteling. In het denkbeeld dergenen die haar gemaakt hebben, was zij eene maatschappelijke, schoon hare gevolgen bloot staatkundige gebleken zijn.

Niet dat het volk zich een bepaald programma had voorgesteld, de verwezenlijking van eenig maatschappelijk stelsel wenschte of bedoelde. Slechts had men de overtuiging, de door dure ondervinding verkregene overtuiging, dat de mannen en klassen, welke sinds de herstelling der BOURBONS beurtelings het bewind in handen gehad hadden, de zaak des volks nimmer tot de hunne hadden gemaakt. Aan de namen, die tegen deze overstonden, hechtten zich andere denkbeelden: zij waren de symbolen van den heftigen tegenstand, welke in de laatste jaren aan eene zelfzuchtige en impopulaire regering geboden was, of herinnerden aan de roemruchte dagen van Revolutie en Keizerrijk. Was het wonder dat de hoop van het bewind, van zulke mannen andere vruchten te zien, aan het verdrukte volk

de wapenen in handen gaf. Zij wisten het niet, de wakkere mannen die op de pleinen en achter de barricades den dood trotseerden, dat hun bloed slechts aan de eerzucht van enkelen den weg naar het hoog bewind zou banen, dat zij zelven slechts speelballen waren in de nog weifelende handen van enkele eerzuchtigen. Zij leerden het te ras en toch te laat.

Reeds den 30sten Julij werd het Orleanistisch programma door LAFFITTE, THIERS, MIGNET en LARRÉGUY opgemaakt, en in de verschillende dagbladen, waarover die partij beschikken konde, opgenomen. Elders, in het Stadhuis, had zich een voorloopig bestuur opgeworpen, dat gedurende korten tijd alle magt in handen had, blootelijk wijl het er die naar had uitgestrekt. Wederom elders sloten de afgevaardigden zich aaneen. Overal was behoefte aan orde en eenheid, aan een gevestigd gezag. Slechts dit was niet noodig, en evenmin naar den wensch als in het belang van het volk, dat het nieuwe bestuur zich aanstonds in het platgetreden spoor van het vorige zou voegen.

De zegepraal van den kandidaat der middelklasse op de volkspartij is te karakteristiek, om de teekening, door BLANC geleverd, ditmaal niet in haar geheel over te nemen. Reeds hadden de te *Parijs* aanwezige Afgevaardigden bij meerderheid besloten, aan den Hertog van ORLEANS het Luitenant-Generaalschap des Rijks op te dragen, en had LAFFITTE de verklaring der Kamer aan den Hertog overgebragt en voorgelezen. Men behoefde evenwel ook de goedkeuring van het Stadhuis, eer men het nieuwe bewind gevestigd kon heeten. Daarheen dus! »De Hertog van ORLEANS en »de Afgevaardigden namen hunnen weg langs de *place de Grève.* »Toen zij het *Palais-Royal* verlieten waren de vreugde- en triomf»kreten luid en talrijk. De hertog van ORLEANS ging te paard M. »LAFITTE vooruit, die door Savoyaards in een stoel gedragen werd. »Zij waren verpligt langzaam voort te gaan. Maar van tijd tot »tijd hield de Hertog stil om hen in te wachten, en met de hand »op den rug van het paard, wendde hij zich naar M. LAFITTE om, »en sprak hem met een buitengewone en merkbare welwillend»heid aan. Zoo dikwijls de omstanders het zagen, klapten zij »in de handen. »Het gaat goed," sprak M. LAFFITTE. »Wel ze»»ker," antwoordde de Hertog, »het gaat niet slecht." O nietig»heid der grootheid! Van het *Carrousel* af waren de toejui»chingen veel minder levendig geweest. Naar mate men de »de grachten verder langs trok, werd de houding der bevol»king steeds bedaarder. Bij de *Pont-neuf* zweeg het vreugde»geroep geheel. Toen de optogt aan de *place de Grève* geko-

»men was, bood deze een schrikwekkend schouwspel aan. Eene »ontzettende menigte vervulde haar, en overal waren het drei»gende blikken. Men verzekert dat in de donkere straten, die »op de *place de Grève* uitloopen, mannen geplaatst waren om den »Hertog van ORLEANS bij het voorbijgaan overhoop te schieten. »In het Stadhuis zelve was de verontwaardiging ten top, en »verschillende mannen van invloed deelden haar. De dokter »DELABERGE was komen mededeelen dat eenige schreden van»daar enkele jongelingen gereed schenen alles te trotseren, en »dat de vrees, bij vergissing BENJAMIN CONSTANT, LAFFITTE en enkele »anderen te treffen, naauw vermogend was om hen terug te »houden. »Voor mij," riep de generaal LOBAU uit, »ik wil »»dezen evenmin als een ander. Het is een *Bourbon*." Zeker »is het dat de uitnoodiging door de Afgevaardigden aan den »Hertog van ORLEANS gerigt, eene zoo heftige ontevredenheid, »zelfs onder de leden der Stedelijke Raadscommissie, had opge»wekt, dat men M ODILON BARROT belast had den vorst te ge»moet te gaan om hem tegen te houden. Maar zoo groot was »de vermoeijenis in die afmattende dagen, dat deze, terwijl men »een paard voor hem haalde, in slaap was gevallen. Men »maakte hem wakker en hij vertrok. Wat ware er van die »zending geworden, zoo zij uitgevoerd ware? Maar reeds was »de Hertog op weg, en alles zou afhangen van de ontvangst, »welke hem ten deel zoude vallen. Enkelen bewaarden er hem »eene verschrikkelijke. Een jongeling had gezworen hem, op »het oogenblik dat hij den voet in de zaal zette, neer te schie»ten. IJdel voornemen! toen hij het pistool, met dat doel ge»laden, opvatte, kon hij het niet gebruiken. Eene onzigtbare »hand had het ontladen.

»Er schenen schrikkelijke gebeurtenissen op handen. De her»tog van ORLEANS ging langzaam door de barricades heen, zonder »ter regter of ter linker zijde om te zien, overstelpt van ge»moedsbewegingen, die hij met moeite bedwong. Bij zijn ver»schijnen op het plein werd binnen in het Stadhuis de trom »geroerd. Naauwelijks was hij op het midden van het plein, »of het geluid zweeg. Hij zette zijn togt voort; maar men be»merkte, toen hij de trappen van het Stadhuis opsteeg, dat zijn »gelaat doodsbleek was. M. DE LAFAYETTE verscheen boven aan »den grooten trap, en ontving zijnen koninklijken bezoeker met »de hoffelijkheid van een edelman. Zij traden beiden de groote »zaal binnen, waar de staf verzameld was. Eenige kweekelin»gen der Polytechnische School wachtten met opgestoken hoof-

»den en ontblOote klingen. Eene sombere smart was op het »gelaat der strijders van den vorigen dag te lezen: enkelen »stortten tranen. M. LAFFITTE moest als voorzitter het besluit »der Kamer voorlezen, maar M. VIENNET had hem het papier uit »de handen genomen met de woorden: »Geef op, ik heb eene »»superbe stem." Op het oogenblik, waarop de redenaar de »woorden »de jurij voor de *délits de presse*" uitsprak, boog »de Hertog zich naar M. LAFFITTE toe, en zeide met goedhar»tigheid: »Er zullen geene *délits de presse* meer zijn." Toen »de aanspraak was afgeloopen, beantwoordde hij ze, de hand »op het hart leggende, met deze dubbelzinnige woorden: »Als »»Franschman betreur ik het bedreven kwaad en het gestorte »»bloed. Als Vorst acht ik mij gelukkig iets tot het heil der »»natie toe te brengen." De Afgevaardigden juichten hem toe. »De meesters van het Stadhuis sidderden van verontwaardiging. »De Generaal DUBOURG trad vooruit, en zeide, de hand uitge»strekt naar het met gewapenden opgevulde plein: »Gij kent »»onze regten. Zoo gij ze vergeet, zullen wij ze u herinneren." »Door de welwillendheid van LAFAYETTE aangemoedigd, ant»woordde de Hertog met gepaste waardigheid, en als veront»waardigd, dat men zijn patriotisme wantrouwde. Toch was »de Vorst bij het verlaten van het Stadhuis niet geheel gerust»gesteld. Wat konde hij vreezen? De zaak was afgedaan. Een »driekleurig vaandel was binnengebragt. De Hertog van ORLEANS »en M. DE LAFAYETTE waren beide daarmede aan de vensters van »het Stadhuis verschenen. Eerst riep men alleen: »leve LA»»FAYETTE." Toen hij den Hertog omhelsd had, riep men ook: »»leve de Hertog van ORLEANS." De rol des volks was uitge»speeld. De regering der middelklasse begon!"

Wij hebben het deel gezien, door het volk aan de omwenteling genomen. Ziehier de vruchten, welke door de Julijhelden geplukt werden, toen de laatste steen gelegd en het gebouw voltooid was.

»De Hertog van ORLEANS was koning. Hij werd LOUIS-PHILIPPE I »geheeten. Men had aan den onzekeren opvolger der vijfen»dertig *Capets* den naam niet willen geven van PHILIPPE V, »waardoor men zich jegens het verledene zou verbonden hebben, »noch dien van PHILIPPE I, waardoor men eene nieuwe toekomst »zou geopend hebben. De titel van *Koning van Frankrijk* »werd door dien van *Koning der Franschen* vervangen. Een »woordenspel, waardoor men de menigte hoopte om den tuin »te leiden.

»Intnsschen begon de toestand der arbeidende klassen ondra-»gelijk te worden. Die mannen, die »leve de Grondwet!" geroe-»pen hadden en zoo dapper voor haar gestreden hadden, be-»vreemdden zich er over, dat de zege hunne rampen slechts »vermeerderd had. Door bedriegelijke beloften en enkele gelds-»uitdeelingen op het geschikte oogenblik gedaan, had men zon-»der moeite van het volk verkregen, dat het uiteenging en zich »liet ontwapenen. Toen werd eene proclamatie aangeplakt, die »met deze woorden begon: »Wakkere arbeiders. keert naar uwe »»werkplaatsen terug." Zij deden het, maar vonden geen werk.

»Zoo als men ligtelijk had kunnen voorzien, hielden de ka-»pitalen zich schuil; alle industriëele betrekkingen waren ge-»schorst of afgebroken; elk geweerschot, gedurende de drie da-»gen gelost, had een faillissement voorbereid. De Fransche »bank, schoon het doel harer instelling vorderde dat zij juist »bij dergelijke crises ter hulpe kwam, mat met wreede voor-»zigtigheid haar escompte naar hare ongerustheid af, en de »gewone schildwacht bewaakte hare met goud gevulde kelders »in de met armen gevulde stad.

»Elke dag verhoogde den rampspoed des volks, waarvan in »tallooze feiten bleek. De voornaamste van al de drukkerijen »der hoofdstad hield, op het oogenblik dat de omwenteling »uitbarstte, ongeveer tweehonderd arbeiders aan het werk, die »geregeld van vier tot zes franken daags verdienden. Na de »omwenteling bleef de werkplaats acht of tien dagen lang ge-»sloten; eindelijk nam men weder tien of twaalf werklieden »in dienst; zes maanden later waren er nog slechts vijf en »twintig, die nu niet meer vijf of zes franken, maar vijf en »twintig of dertig stuivers dagelijks verdienden. En toch zul-»len de drukkerijen zeker minder dan de meeste andere be-»drijven van de gevolgen der crisis geleden hebben. Men be-»sluite daaruit tot den omvang der ramp. Een groot gebouw, in »eene van de meestbevolkte wijken der stad gelegen, en aan twee-»honderd werklieden van verschillende ambachten verhuurd, »bragt op het oogenblik der omwenteling 17,000 franken op. »De opbrengst daalde plotseling tot op 10,000 franken, en heeft »zich nog op dit oogenblik (1841), na meer dan tien jaren, niet »verder dan tot 14,000 franken hersteld.

»En wat deed men om zooveel leed te verzachten? Men »zong in de Schouwburgen eene nieuwe *Marseillaise*, van de »hand van CASIMIR DELAVIGNE. Men vierde in hoogklinkende »taal de helden, die voor de vrijheid het leven lieten. Het

»dagblad van den hertog van ORLEANS, de *National*, had uit-
»geroepen: »Gij zijt altijd de heldhaftigsten, de dappersten der
» »menschen geweest. Eere zij u, wakkere Parijzenaars!" En
»met geen mindere geestdrift bezield dan de dagbladschrijvers,
»sloeg het Stedelijk Bestuur nog hooger toon aan: »Wie durft
» »zich vleijen," zeide M. ALEXANDRE DE LABORDE, in eene aan de
»Parijzenaars gerigte proclamatie, »den rang te verdienen van
» »eerste bestuurder eener bevolking, welker heldhaftig gedrag
» »de vrijheid en de beschaving gered heeft." Intusschen
»heerschte in talrijke huisgezinnen sinds verscheidene dagen
»volslagen broodsgebrek.

»In dien tusschentijd hield men zich aan het paleis met de
»herziening der Grondwet bezig. Men wilde de nationale garde
»weder oprigten, waarvan het ligt viel het volk uit te sluiten,
»door van een kostbaar uniforme eene noodzakelijke voor-
»waarde ter opname te maken; men wilde de drukpers, die
»tot nog toe zich weinig aan de belangen des volks had laten
»gelegen liggen, van allen band ontheffen; men wilde aan
»een grooter aantal burgers het regt om wetten te maken,
»toekennen; aan de wetgevers, door en uit de middelklasse
»gekozen, het regt van initiatief toekennen; eindelijk door
»de gelijkverklaring der eerediensten en de vernietiging van
»den adel de overlevering van 1789 voortzetten.

»Maar de lasten te verligten, die den arme verpletter-
»den; de indirecte belastingen der Restauratie, uit de *ver-*
»eenigde regten van het Keizerrijk geboren, af te schaffen;
»naar middelen om te zien om de moorddadige ongestadig-
»heid der dagloonen te verhelpen; werkplaatsen te stich-
»ten voor de strijders van den vorigen dag — den volgen-
»den dag arbeiders zonder werk...... niets van dat alles
»scheen der aandacht waardig; niets van dat alles bestond,
»zelfs als belofte.

»Daarentegen legde men voor de mannen der beurs eene
»tederhartige bezorgdheid aan den dag. De ordonnantiën
»van KAREL X hadden plotseling de kans gewend ten gunste
»dergenen, die op daling der fondsen speculeerden. Enkelen
»hunner waren vooraf in het geheim der ordonnantiën ge-
»steld, en hadden dus *à coup sur* gespeeld. Diegenen, welke
»op rijzing gespeculeerd hadden, wendden die omstandigheid
»aan om hun verzoek aan te dringen, dat de vereffening
»eerst den 9^den^ Augustus mogt plaats hebben. De bankiers,
»die dit verzoek deden en over millioenen beschikken konden,

»rekenden van het verleende uitstel gebruik te maken om door »goed berekende aankoopen den koers weder te vestigen. »Maar de vergunning van dat uitstel was eene onregtvaardig»heid. Want vooreerst maakte men al de contramineurs slagt»offers van een verraad, dat niet door allen gepleegd was; en »ten anderen miskende men willekeurig, ter gunste van den »een ten nadeele van den ander, het eigenaardig kansspelig »karakter van alle beursoperatiën. Het mogt niet baten. De »bankiers, wier vermogen door de plotselinge daling der fond»sen in de waagschaal gesteld was, behoorden tot de zegevie»rende partij; het besluit, door hen verlangd, werd door den »commissaris van het departement van finantiën genomen, en »de rijkdom, door ongeoorloofde speculatiën op het spel gezet, »erlangde eene bescherming, waarnaar de tot wanhoop gebragte »arbeiders, die hun werk voor eene bete broods aanboden, »vruchteloos uitzagen.

»En toch voor de Grondwet, welke men herzien ging, had »het bloed des volks bij stroomen gevloten.

»Wee hunner die zich onnadenkend tot eene omwenteling »laten vervoeren en hun leven wagen voor eene leuze welke »zij niet verstaan."

Wij hebben opzettelijk onze aanhalingen bij voorkeur uit de geschiedenis van het eerste gedeelte, of liever, der eerste dagen genomen van het tijdperk door LOUIS BLANC behandeld. Immers het denkbeeld, dat vooral ten grondslag ligt aan zijne geheele geschiedschrijving, vindt hier vooral zijne ontwikkeling: de Julij-revolutie is door het volk gemaakt — door het volk, dat bevrediging zijner velerlei behoeften, leniging zijner velerlei rampen en kwalen verlangde en verwachtte; diezelfde omwenteling heeft zich de middelstand ten nutte gemaakt, en uit haar is geenerlei voordeel den volke toegevloeid. Dit gezigtspunt is een geheel ander als dat, waaruit veelal de eerste jaren der regering van LOUIS PHILIPPE beschouwd worden. Diep waren in de herinnering van *Europa* de tooneelen der eerste omwenteling gegrift. Van den wassenden invloed der volkspartij wachtte men een schrikbewind in *Frankrijk* zelf, een stelsel van vijandigheid en aanval jegens het buitenland. Daarom juichte men de vestiging en bestendiging van het koninklijk gezag toe; maar men zag voorbij dat die vestiging veelal ten koste geschiedde van de wenschen en belangen des volks; men vergat dat LOUIS-PHILIPPE niet slechts het beginsel van orde en gezag handhaafde tegen den omwentelingsgeest van enkelen,

maar zich tevens aansloot aan, ja zich somwijlen liet gebruiken door de hoogere klassen, om de regtmatige eischen der lagere standen tegen te gaan. Die waarheid wordt in de *Geschiedenis der Tien Jaren* in het helderste licht gesteld. De verwijdering van LAFAYETTE en DUPONT (DE L'EURE), ja zelfs eenigermate de val van het ministerie LAFFITTE was niet slechts, of niet vooral, de zegepraal der openbare orde op een beginsel van onrust en voortdurende omwenteling, maar de zegepraal van de belangen der middelklassen op de volkszaak, eene reactie tegen het levensbeginsel der Julij-revolutie.

Van daar de verschillende houding der Regering, naar mate de volksbewegingen, die de eerste dagen na de Julij-revolutie vervulden, de belangen van LOUIS-PHILIPPE en zijne omgeving dienden of tegenwerkten. De optogt van het volk naar *Rambouillet* ter gewelddadige verdrijving van KAREL X, wien de huichelachtige weifelingen van zijnen opvolger op het Fransche grondgebied terughielden, was aan het Hof welkom, wijl zij den knoop doorhakte, voor welks oplossing men terug deinsde. Evenzeer hield zich de Regering stil, toen de lijkdienst ter herinnering aan den moord van den hertog VAN BERRIJ, waardoor de geestdrift der legitimisten opgewekt en hunne uitzigten verlevendigd waren, ook de gemoederen der Parijsche bevolking in beweging bragt en haar tot woede ontvlamde. Het aartsbisdom werd geplunderd, de altaren ontwijd, de Christusbeelden door het slijk gesleept, en men liet het razend gepeupel begaan, wijl men gaarne der Carlistische partij een bewijs gaf, hoezeer het volk op de Restauratie verbitterd was. Eerst toen, weinige dagen later, een aantal arbeiders de straten van *Parijs* doortrok, ditmaal niet om kruisen afterukken of gedenkstukken te vernielen, maar alleen om *arbeid en brood* vragende, werden zij met de bajonetten uiteengejaagd. Door eene list, waarvan de valschheid ieder onbevooroordeelden toeschouwer in de oogen sprong, trachtte men de strijders van Julij tegen de opstandelingen van later dagen over te stellen, en, terwijl men de bewerkers der omwenteling met eerekruisen tooide, werden dezelfde mannen, waar zij verlangden dat men aan de beginselen dier omwenteling getrouw zoude blijven en ze in hare gevolgtrekkingen doorvoeren, neergesabeld. De middelklasse deinsde voor geene volksbewegingen terug, zoodra het de bestendiging der nieuwe regering en de verschrikking der legitimisten gold: eerst waar het volk in zijne eigene zaak optrad, werd het onbarmhartig aan den geveinsden eerbied voor openbare rust en orde opgeofferd.

Ons ontbreekt de ruimte om de verschillende tooneelen van strijd en bloedstorting, welke de burgerkrijg tusschen de verschillende klassen der maatschappij in de eerste tijden na de Julij-revolutie opleverde, door LOUIS BLANC met zoo schitterende kleuren en fiksche trekken afgeteekend, na te schetsen. Als proeve mogen de Lyonsche November-dagen van 1831 volstaan. Meer dan eenige andere stad, behalve *Parijs*, had *Lyon* in de omwenteling van 1830 een werkzaam en beslissend deel genomen. Naauw waren de ordonnantiën van KAREL X dáár bekend geworden, of de geheele bevolking had voor de dagbladschrijvers, die aanstonds tot wederstand besloten waren, partij getrokken, en eer de tijdingen der Parijsche gebeurtenis overkwamen, had reeds het omwentelingsbeginsel in *Lyon* een volkomen zegepraal behaald. Maar even als in *Parijs* was ook hier de zege, door het volk bevochten, slechts door de hoogere klassen genoten, en zij die hun leven voor de verjaging der Bourbons hadden prijs gegeven, hadden geene enkele vrucht van de duurgekochte overwinning geplukt. Weder nemen wij de woorden van LOUIS BLANC over.

»In de voorstad van de *Croix-Rousse*, sleepte eene ontel»bare bevolking een ondragelijk leven voort, gekluisterd aan »een harden en bijna onvruchtbaren arbeid. De zijde-werkers »van *Lyon* gingen niet slechts onder het juk der ellende ge»bukt; zij waren de voorwerpen der onbillijkste verachting. »Zij, die door hunnen arbeid rijk werden, veinsden hen als een »ondergeschikt menschenras aan te zien; de schrikkelijke schat»ting, welke zij van van hunne jeugd en gezondheid hieven, de »ongezonde woonstede en de vermoeijenissen der werkplaats, »waartoe zij hen veroordeelden, leenden slechts nieuwe wa»penen aan hunne minachting, en de beleedigende benaming »van *Canuts* vatte al de vormen van het ongeluk der fabrijk»arbeiders zamen. Welke denkbeelden moesten bij die paria's »der nieuwere beschaving, gedurende hunne afmattende nacht»waken oprijzen, wanneer dikwerf in het midden van den nacht, »bij het schijnsel eener lamp die het vonzige hol verlichtte, hunne »weefstoelen klapperden voor den rustig ingesluimerden ledig»ganger? — En toch, hun opstand zou niet eene vrucht zijn »van hunnen wil, maar van den noodlottigen dwang der om»standigheden!"

Men wete, om zich een denkbeeld van den toestand der arbeidende bevolking te vormen, dat de zijde-fabrijkaadje te *Lyon* van dertig tot veertigduizend werklieden bezig hield.

Boven die klasse, welke van den eenen dag op den anderen, zonder crediet, zonder kapitaal, zonder vaste woonstede, voortleefde, bevond zich die van de *chefs d'atelier*, wier getal van acht tot tienduizend bedroeg, en die, elk eigenaar van vier of vijf weefstoelen, aan de arbeiders, behoudens het genot der helft van het door den fabrijkant uitbetaalde loon, de werktuigen verschaften. De fabrijkanten, ten getale van achthonderd. vormden eene derde klasse, geplaatst tusschen de *chefs d'atelier* en diegenen, welke onder den naam van *commissionaires* met de levering der ruwe stof belast waren, overbodige agenten, ware bloedzuigers der Lyonsche nijverheid. Zoo drukten de commissionnaires op de fabrijkanten, die weder op hunne beurt de *chefs d'atelier* hard moesten vallen, en deze legden het juk, dat hun werd te dragen gegeven, met dubbele zwaarte op den rug der arbeiders.

Die toestand, reeds op zich zelve drukkend, was gedragen, zoo lang de ongelijke verdeeling van de vruchten des arbeids ten minsten in den bloei der Lyonsche fabrijkaadje eenig tegenwigt vond. Zoodra echter de concurrentie, zoo van het buitenland als van de telkens in aantal toenemende Lyonsche fabrijkanten onderling, vele van dezen tot het uiterste gebragt had en de prijzen overal had doen dalen, werd hij ondragelijk. In September 1831 was het zooverre gekomen dat de werkman, tot de fabrijkaadje der effen zijden stoffen gebezigd, voor een dagwerk van achttien uren slechts een dagloon van achttien (Fransche) stuivers ontving. Toen werd de klagt algemeen, werklieden en *chefs d'atelier* sloten zich aaneen, en uit de uitgeputte en verarmde wijk steeg een kreet van wanhoop en vertwijfeling omhoog.

De overtuiging dat de stand van zaken niet langer houdbaar was, vestigde zich ook bij vele leden der hoogere klassen, met name bij den prefect. Hij was de eerste om aan een besluit van den raad der *prud'hommes* gevolg te geven, welks inhoud deze was:

»Aangezien het van algemeene bekendheid is, dat vele fabrij»kanten inderdaad te lage dagloonen betalen, is het nuttig »dat een tarief het minimum van deze bepale."

Naar aanleiding van deze verklaring, besloot de prefect, aan het hoofd eener vergadering, uit de leden der kamer van koophandel en de burgemeesters der stad *Lyon* en der voorsteden zamengesteld, dat een zoodanig tarief met gemeen goedvinden door eene commissie zou worden vastgesteld, waaraan tweeëntwintig werklieden en tweeëntwintig fabrijkanten zouden deelnemen. Na langdurig beraad, waartoe ook de

omstandigheid aanleiding gaf, dat de tweeëntwintig fabrijkanten, door de kamer van koophandel aangewezen, meenden de overigen niet te kunnen verbinden, eer zij met hen ruggespraak hadden gehouden, werd eindelijk het tarief tot stand gebragt, door beide partijen geteekend, en de raad der *prud'hommes* belast over de geschillen, welke bij de uitvoering ontstaan mogten, uitspraak te doen.

Vreugdevuren werden dien avond in de wijk der arbeiders ontstoken, maar de verslagenheid was tot het leger der fabrijkanten overgewaaid. Men ontkende aan de tweeëntwintig onderhandelaars eenige bepaalde volmagt gegeven te hebben; men beklaagde zich over de willekeur des bestuurs, dat niet geschroomd had de vrijheid der nijverheid te verguizen; men toonde zich gereed liever het uiterste af te wachten, dan de dagloonen volgens het tarief te betalen. Zulk eene houding van de meerderheid der fabrijkanten bragt ook diegenen aan het wankelen, die het warmste aandeel aan de invoering van het tarief genomen hadden. De prefect liet zich bewegen een brief aan den raad der *prud'hommes* te rigten, waarin te kennen werd gegeven dat het tarief eigenlijk geene bepaald verbindende kracht had, maar er voor de fabrijkanten slechts eene zedelijke verpligting bestond om deszelfs voorschriften na te komen. Nu weigerde ook de raad der *prud'hommes* langer op aanklagten wegens overtreding van dat tarief regt te doen, en weldra was de schennis haast algemeen. En bij de aangroeijende ellende der arbeiders nam men tot geene andere hulpmiddelen dan tot de verdubbeling der wachten en de caserneering der troepen de toevlugt.

De werklieden namen in dezen toestand het besluit, voor eene week allen arbeid te staken, en in orde en kalmte dagelijks de stad doortetrekken. Geenerlei ongeregeldheid werd gedurende den somberen optogt der hongerende scharen gepleegd. En toch lieten de fabrijkanten het niet aan aanleidingen ontbreken. De eene ontving zijne werklieden met geladen pistolen voor zich; een ander liet zich de woorden ontvallen: »zoo zij geen brood in den buik hebben, zullen wij »wij er de bajonetten in stoppen." Eindelijk, den 21sten November, toen weder van vier tot vijfhonderd werklieden met zulk een doel de voorstad verlieten, werden zij door de grenadiers van het eerste legioen der nationale garde, haast uitsluitend fabrijkanten, ontmoet: de grenadiers geven vuur, en acht werklieden zijgen zwaar gekwetst neder. De overigen deinzen

in wanorde achteruit en rennen naar de voorstad terug. Oogenblikkelijk is de geheele wijk in beweging: elke woning braakt strijders; de bevolking beweegt zich als eene opgeruide zee; in een oogwenk is de geheele voorstad in hunne magt en rukken talrijke benden op *Lyon* aan, een zwart vendel in de lucht ontplooijende, waarop de roerende en sombere woorden geschreven staan: »*Arbeidende leven of strijdende sterven.*"

Ieder herinnert zich den afloop. Twee dagen lang was de stad in het bezit der opstandelingen. En niet slechts werd na den strijd geen bloed meer gestort, maar zelfs waren het de zegevierende werklieden, die zich overal tot rustbewaarders opwierpen, en voor de veiligheid niet slechts der personen, maar ook der eigendommen van de aanzienlijke burgers waakten. Van die kalmte der gemoederen wist de prefect, die door zijne vroegere houding het vertrouwen des volks gewonnen had, gebruik te maken om de hoofden van den opstand voor het behoud der staatkundige instellingen te winnen. Na twee dagen was reeds het oude bestuur hersteld, waaraan men voor de leus eenige werklieden had toegevoegd. Den 3den December deden de maarschalk SOULT en de hertog van ORLEANS hunne intrede, en vonden de orde hersteld. En zoo trok wederom het volk van den opstand geene enkele vrucht. De eenige maatregel, welke het gouvernement nam, was de afzetting van den prefect, M. DUMOLARD, den man aan wiens beleid men het behoud der stad en misschien des rijks verschuldigd was — eene afzetting die slechts in zijne aanvankelijke poging om de grieven der arbeiders langs eenen vredelievenden weg op te heffen haren grond had. De Regering was te zeer aan het belang der middelklasse verknocht om zich op dit gebied eenige tusschenkomst ten voordeele der volks te veroorloven of die aan hare ambtenaars toe te laten. En zoo zeer was zij tevens van de ijdelheid en magteloosheid van elke poging, die de monopoliën dier klasse aantastte, overtuigd, dat zij zich volkomen gerustgesteld voelde, zoodra zij de zekerheid had verkregen dat de Lyonsche bewegingen geene staatkundige oorzaken hadden.

»En toch," wie zegt het LOUIS BLANC tegenwoordig niet na, »en toch had de opstand ditmaal een veel gewigtiger en vreesselijker karakter. Het was eene bloedige bewijsvoering tegen de economische gebreken van het nijverheidsstelsel, in 1789 »gehuldigd; het was de ontsluijering der wreedheid en huichelarij, »welke achter die zoogenaamde vrijheid der overeenkomsten »verscholen ligt, waardoor de arme aan den rijke prijs gegeven en

»aan de inhaligheid die kan wachten, eene gemakkelijke over- »winning geschonken wordt op den honger, die niet wacht. »*Arbeidende leven of strijdende sterven:* nooit was hartverscheu- »render en schrikkelijker devies in den dag des strijds op een »standaard geschreven; het bewees dat in den opstand der on- »gelukkige werklieden van de *Croix-Rousse* de zaden van een »werkelijken burgeroorlog aanwezig waren; en aan de kracht, »door de slaven der nieuwere beschaving ontwikkeld — slaven, »wien het slechts aan een SPARTACUS ontbroken heeft — viel het »ligt te gissen, welke stormen de negentiende eeuw nog in »zijnen schoot draagt. En toch wenschten de organen der »Regering om strijd elkander geluk, toen van den waren aard »des opstands bleek: »Het is niets," riepen zij uit, »niets » »dan eene worsteling tusschen fabrijkanten en werklieden." En »CASIMIR PÉRIER, aan de kamer van den staat der zaken ope- »ning gevende, verklaarde »dat de gebeurtenissen ernstig wa- » »ren, maar dat de maatregelen, door de regering bevo- » »len, aan de eischen van het oogenblik door hunne kracht, » »hunne snelheid, hunnen zamenhang zouden beantwoor- » »den."

»Dus: kanonnen om de rampen der concurrentie te ver- »helpen; vestingen om eene schare van ongelukkigen in toom »te houden, die hunnen arbeid aanboden op de enkele voor- »waarde, dat men hen niet van honger zou laten omkomen; arme »soldaten, gewapend om de ongewapende armen te beteuge- »len.... Ministers, afgevaardigden, pairs van *Frankrijk*, nie- »mand scheen een beter middel van bestuur te kennen!"

Geen wonder, dat een opstand, op zulk eene wijze gestild, slechts op eene gelegenheid tot nieuwe uitbarsting wachtte. Die gelegenheid bood zich ruim twee jaren later aan. Wie weet niet hoe schrikkelijk de Lyonsche opstand zich in 1834 herhaalde? De aanleiding lag in de wet van Maart 1834 over de vereenigingen. Een ministerie, een van welks leden (DE BROGLIE) zijn hôtel gedurende de Restauratie ten dienste der *Société des Amis de la Presse* had gesteld, terwijl een tweede (GUIZOT) de *Société aide-toi et le ciel t'aidera* bestuurd en een derde (BARTHE) een werkzaam deel aan de vereeniging der *Carbonari* had genomen, durfde eene wet voorstellen, die aan het beruchte artikel 291 van het *Code Pénal* eene zoodanige uitbreiding moest geven, dat niet slechts elke vereeniging van meer dan twintig personen op een bepaalden tijd bijeenkomende, maar ook elke vereeniging in sectiën van minder dan

twintig personen gesplitst, onverschillig of men al dan niet op bepaalde tijden bijeenkwam, onder den ban der wet gebragt werd, eene wet, die ditmaal niet slechts de hoofden, maar al de leden straffen zoude. Een hoog gekleurd en overdreven tafreel van den toestand des rijks en de werking der verschillende republikeinsche vereenigingen werd door de ministers ter aanbeveling van hun ontwerp opgehangen. Vruchteloos riep BERRYER hun toe: »Ik ken een cynismus afzigtelijker dan dat der omwentelings»zuchtigen: het cynismus der verloochening van vroegere be»ginselen." Vruchteloos liet een ander afgevaardigde, PAGÈS (DE L'ARRIÈGE), de volgende welsprekende protestatie hooren: »Zoo een welgezind medeburger eene vereeniging wil om het »Christendom te verbreiden en te bevestigen, ik ben zijn man, »trots uwe ministers en uwe wet; zoo een welgezind mede»burger een grootere verspreiding wenscht dier verlichting, »die de zedelijkheid der toekomst en het geluk der mensch»heid bevordert, ik ben zijn man, trots uwe ministers en uwe »wet. Slaaf van elke regtvaardige, vijand van elke onbillijke »wet, zal ik nimmer tusschen de vervolgers en de slachtoffers »weifelen. Ik ken geene menschelijke magt, die mij God, de »menschheid, het vaderland, kan doen verloochenen. Om aan »mijn geweten te gehoorzamen, zal ik ongehoorzaam zijn aan »uwe wet." De wet werd aangenomen en aanstonds was door geheel *Frankrijk* het zwaard uit de schede. Ook over *Lyon* hadden zich de verschillende genootschappen als een net uitgespreid. Enkele waren vertakkingen der vereenigingen, welker hoofdbestuur in *Parijs* gevestigd was, zoo als de *Société du Progrès* en de *Société des droits de l'homme*, waarvan vooral de laatste door geheel *Frankrijk* een veelvermogenden invloed oefende en over aanzienlijke middelen te beschikken had. Maar vooral het zoogenaamde *mutuellisme* had in *Lyon* vele aanhangers. Het was eene vereeniging, zoo als in alle groote fabrijksteden bestaat, eene aaneensluiting der arbeiders, om zooveel mogelijk gezamenlijk aan de verdrukking der fabrijkanten het hoofd te kunnen bieden: overigens zonder eenig staatkundig doel. Vooral sinds den opstand van 1831 waren de werklieden tot die verschillende vereenigingen toegetreden, om daar die leiding en dat bestuur te vinden, welker gemis hun reeds eenmaal zoo duur gekost had. En wie der arbeiders al niet tot eenig genootschap behoorde, was daarom niet minder gereed ook de wanhopigste kans te wagen om aan een toestand van ellende en verguizing een einde te ma-

ken. Maar ditmaal zoude de opstand, die door geheel *Frankrijk* het hoofd opstak, eene magtelooze en slechts voor de volkspartij verderfelijke blijken. Zoo nog in de dagen van den 8sten Junij 1832 de volksbeweging, ter gelegenheid der begrafenis van den generaal LAMARQUE, de kroon van LOUIS-PHILIPPE andermaal had op het spel gezet, en bijna de Julijdagen herhaald had, ditmaal was men beter toegerust. Men wist bij de voorstelling der wet, wat men waagde, en was gereed bij hare uitvoering niets te ontzien. Zelfs schijnen de velerlei feiten, door BLANC aangevoerd, het schrikkelijk vermoeden maar al te zeer te wettigen, dat de Regering zelve, door middel dier geheime politie, die eene zoo afgrijselijke en afzigtelijke rol in de geschiedenis van *Frankrijks* laatste jaren gespeeld heeft, de uitbarsting bevorderd heeft. Ja meer nog, de wijze, waarop men in *Lyon* den opstand zich liet ontwikkelen, schoon het ontzagwekkend garnizoen ze ligt aanstonds had kunnen onderdrukken, zoo al het bestuur ze niet had kunnen voorkomen, geeft eenige waarschijnlijkheid aan de afschuwelijke gissing, dat men gaarne de beweging eenen zekeren omvang zag aannemen en eene zekere veerkracht ontwikkelen, om ze te beter te kunnen beteugelen en *Lyon* tot een schrikbeeld voor *Frankrijk* te stellen. En eene zoodanige bleek dan ook de uitkomst. De Aprildagen te *Lyon* waren verschrikkelijk. »Aan de bezetting was de »*consigne* gegeven op elk te vuren, die op straat zou ver»schijnen. De soldaten bezetten al de hoofdlijnen, vervulden »de sterkten, bedekten de openbare pleinen en verdrongen »zich op de bruggen, en met de monden hunner kanonnen »en de trompen hunner geweren naar de straten gekeerd, »die op de beide rivieren uitliepen, beletten zij aan het volk »de nadering dier grachten, waar thans de stilte des doods »heerschte, en waar de doortogt des volks van den vori»gen dag slechts door eene breede bloedstreep werd aange»duid. Het grof geschut bulderde over *Lyon* als over een »slagveld. De bommen vlogen hier en ginds en stichtten »brand, waar het toeval wilde dat zij neervielen." Na drie dagen van een militair schrikbewind, terwijl de afsluiting der burgers volstrekt en alle doortogt strengelijk ontzegd was, terwijl het op straffe des doods aan de inwoners verboden was hunne deuren of vensters te openen, terwijl het garnizoen de ongenoegzaamheid van zijn aantal door brand en

verwoesting verholpen had, werd de overwinning op de opstandelingen behaald: eene overwinning, die zich ditmaal — en in elke der verschillende plaatsen, waar volksbewegingen hadden plaats gehad — door de uitgezochtste wreedheid, door vernieling en brandstichting, door bloedbaden vaak onder de onschuldigste en vreedzaamste burgers aangerigt, kenmerkte. Het scheen alsof men tegen elken prijs der natie schrik wilde inboezemen en de zuilen van den waggelenden Julijtroon in het bloed wilde vastzetten.

»En bij dien strijd tegen het volk was het de middel- »klasse, die de zegepralen der monarchie toejuichte. Bij min- »der verblinding zou zij begrepen hebben, dat in de dienst »eens enkelen mans de soldaten weldra satelliten worden, »dat, zoo men ze heden inroept om de orde te handhaven, »men ze morgen zal gebruiken om de tyrannij te beschermen, »dat er geene vrijheid, geene waarborgen, geene onderschei- »ding meer mogelijk is tusschen wettelijken wederstand en »schuldigen opstand, zoodra elke beweging aanstonds op zulk »eene wijze bedwongen wordt, dat de parlementaire magt »niet langer onafhankelijk is, zoodra aan hare militie — de »nationale garde — de uitvoerende magt de hare — het le- »ger — in de plaats stelt, dat in één woord de tusschenkomst »van het krijgsvolk bij inwendige oneenigheden onvereenigbaar »is met het staatkundig overwigt eener klasse, welke zich op »de nijverheid steunt."

En toch, zoo weinig zag men te *Lyon* de beteekenis van het gebeurde in, dat de eenige zorg der hoogere klassen, aanstonds na die dagen, welke zooveel bloed gekost en zoovele gezinnen in rouw gedompeld hadden, daarheen strekte om de schade vergoed te krijgen, welke zij in hunne eigendommen geleden hadden. Eene nota ten dien einde aan de Regering opgezonden, hield de volgende phrase in, voldoende om den zin van het geheel te doen kennen. »De regering kan niet ver- »langen dat de herstelling der burgerlijke orde tranen en »klagten zal kosten. Zij weet dat de tijd die ongevoelig de »droefheid uitwischt, door de *smartelijkste persoonlijke ver- »liezen* verwekt, onvermogend is om een *verlies van vermo- »gen*, om *materiëele verwoestingen* te doen vergeten." — »Ziedaar," zeggen wij BLANC na, »wat de belangrijkste klasse »der maatschappij geworden was in een land van ridders en dichters."

Nog eens werden de opstandelingen voor de oogen der natie gebragt. Het was toen zij, bijna een jaar later, voor de Kamer der Pairs teregt stonden. Alle verschillende opstanden en bewegingen, welke gedurende den loop van 1834 in geheel *Frankrijk* hadden plaats gehad, waren, volgens de meening der Regering, vertakkingen van hetzelfde complot: vandaar dat al die verschillende feiten tot één groot proces vereenigd werden. Eene ontzaggelijke instructie, waarbij 2000 personen voorloopig gevangen gezet, en 17,000 stukken onder de oogen der daartoe gecommitteerde Pairs gebragt werden, bereidde de uitvoerige en woelige teregtzittingen vóór. Zoowel de staatkunde als de edelmoedigheid scheen eene amnestie aan te raden. Niet slechts de drukpers, maar ook verschillende der hoogstgeplaatste personen bemoeiden zich voortdurend om dezelve. De maarschalk GÉRARD trad in het ministerie alleen, om haar te erlangen. Alles stuitte op den onverzoenlijken wrevel dergenen af, wier belangen zoo scherp bedreigd waren. De houding der aangeklaagden was eene uitdagende en braveerende, en toen eindelijk, na honderden bezwaren en moeijelijkheden, die als het ware bij elk nieuw incident oprezen, het vonnis werd uitgesproken, zag geheel *Frankrijk* in die uitspraak niet zoo zeer de veroordeeling van strafschuldigen als de nederlaag eener partij. Een staatkundig ligchaam, welks leden door de naauwste banden aan het bestaande gehecht, mannen moesten zijn van het behoud, had het vonnis des ondergangs uitgesproken over eene partij, die eene juist tegenovergestelde lijn volgde en de leuze van hervorming en verandering in haar schild voerde. Hier hadden monarchalen en republikeinen, geene regters en aangeklaagden tegen elkander overgestaan.

Met dit al, de laatste slag was aan de republikeinsche partij, welker invloed en opwekking zoolang de spanning bij het volk had bewaard, die uit de omwenteling van 1830 was overgebleven, toegebragt.

»Die partij," lezen wij bij deze gelegenheid in BLANC, »is op »even valsche als uiteenloopende wijze beoordeeld. Zoo zij geene »genoegzame kalmte en rijpheid had om door grondige studie in »de diepten der maatschappelijke ordening door te dringen, »en voor geenerlei vraagstuk van eenig gewigt eene afdoende »oplossing aanbood, vestigde zij ten minsten op die vraagstukken »de algemeene aandacht. Zij zaaide de beroering om zich heen,

»maar onderhield ook bij het volk eene edele geestdrift. Zij wist »zelfs de wanorde door hare heldhaftige zelfsopoffering te adelen. »Zoo zij eindelijk uitgeput raakte, het was omdat zij zich nimmer »gespaard of ontzien had. Door haar toedoen werd het rijk der »baatzuchtige speculatiën, van den vuigen winzucht, van den »Carthaagschen geest onzer dagen, althans uitgesteld. Maar zij »had zich ongelukkiglijk voor enkele mannen opengesteld, on»waardig om in haren kring te worden opgenomen. Van»daar de vreemdste mengeling: onbaatzuchtigheid en dorst naar »kennis naast nijd en onwetendheid, bij allen minachting »voor den dood, maar bij dezen de zedigheid der zelfsopoffering, »bij genen de zucht om uit te blinken. Zulk eene verwarring »van tegenstrijdige bestanddeelen moest den ondergang der »partij te weeg brengen. Door de ondeugden der eenen wer»den de deugden der anderen tot magteloosheid veroordeeld, »of aan den laster prijs gegeven. Van daar dat zij verspreid »en ontbonden werd, en slechts de onverdraagzaamheid der »dwaasheid of van den haat achterliet om haar vonnis te vel»len. Voor het overige: wat zijn personen anders dan werk»tuigen, door God bestemd om in den dienst der denkbeelden »te slijten en verbroken te worden? Op het oogenblik zelve »dat men in *Frankrijk* de *partij* voor altijd vernield achtte, »ontwikkelde zich het *gevoelen*, in die partij verpersoonlijkt, »met nieuw vermogen. Men verwondere er zich niet over. »Onder de republikeinen, zeiden wij, waren vele mannen van »geestigen, schitterenden, ridderlijken aanleg, steeds gereed »zich op te offeren, vol van vrolijkheid in het midden des ge»vaars, en met meer getrouwheid en meer glans dan de legiti»timisten zelve het oude nationale type teruggevende; maar »naast dezen telde men enkele waanzinnige demagogen, enkele »verloopen fortuinzoekers, enkele verraders, wier overdrijving »door de politie betaald werd. En deze laatsten, schoon zij »de minderheid uitmaakten, waren voldoende om op de zaak »der republikeinen een blaam te werpen, en de geheele partij »bij de menigte verantwoordelijk te stellen voor hunne dwaas»heid, hunne ongerijmde eischen, hunnen hoogmoed, hunne »onwetendheid en hunne neiging om de hartstogten van 1793 »natebootsen. Dus, wijl het een klein aantal raddraaijers, »van verstand ontbloot, en tot matiging onbekwaam, was in»gevallen om zich republikeinen te noemen en de republiek »naar den zin van hunne blinde woede te bepalen, begon

»men te twijfelen of de republiek niet een hersenschim blij-»ven of een algemeene ramp worden zoude.

»Om bezadigde en verstandige gemoederen tot eene juiste »beoordeeling der zaak te brengen, moest de partij voor een »oogenblik ontbonden zijn of schijnen, en zich later met meer »zamenhang, met meer studie, met meer kalmte, weder zamen-»stellen, grooter vorderingen vooral maken in de kennis der »maatschappelijke toestanden en omwentelingen. Aan deze »partij voorzeker behoort de toekomst."

De langgewenschte rust scheen nu eindelijk aan de regering van LOUIS-PHILIPPE beschoren. De partij, welke de omwenteling van 1830 tot hare uiterste gevolgtrekkingen wilde doordrijven, was gevallen; de contra-revolutie, zoo als zij reeds bij de eerste schrede van den hertog van ORLEANS op het staatstooneel was aangevangen, was bestendigd. En toch, volkomene rust was het niet. Nog meermalen riep eene ligte trilling van den grond de schokken van vroeger dagen aan de Regering voor den geest, meer dan eens gaf blinde wanhoop aan koningsmoorders de wapenen in handen, en nog in 1839 bewees de zamenzwering van BARBEZ, dat de brand, die eenmaal de geheele bestaande orde van zaken bedreigd had, verre van gebluscht te zijn, nog onder de assche voortsmeulde.

Wij zullen LOUIS BLANC gedurende die latere jaren, welker geschiedenis dan ook slechts eene betrekkelijk kleine plaats in zijne *Tien Jaren* inneemt, niet volgen. Liever sluiten wij de rij onzer aanhalingen met de vertaling van enkele plaatsen uit het hoofdstuk, waarin hij zijne voorstelling voltooit en zamenvat.

»Men gelooft in *Europa* vrij algemeen, dat de omwenteling »door LOUIS-PHILIPPE gebreideld is, en zijne persoonlijke be-»kwaamheid den huidigen stand van zaken heeft daargesteld. »Of men er hem eene eer of een verwijt van make, het is »eene dwaling. De koning heeft slechts hoedanigheden van »een zeer ondergeschikten rang ontwikkeld. Men zou moeijelijk »in het verleden een vorst kunnen aanwijzen, wien het zoo »geheel aan initiatief ontbroken heeft, en die, schoon zich »veel met zaken inlatende, er zoo weinig den stempel van »zijn persoonlijk karakter aan gegeven heeft. Men heeft aan »LOUIS-PHILIPPE de eer gegeven van wat een onmisbaar gevolg »was van de oppermagt der kwalijk geregelde en kwalijk be-»grepen belangen der middelklasse.

»Tevreden met haren toestand, wilde de middelklasse niet dat »een leed, hetwelk het hare niet was, haar door de alarm- »trom zoude geöpenbaard worden. Van daar het stelsel der »openbare orde, zich oplossende in het stilzwijgen der onge- »lukkigen, en door het geschut verdedigd.

»Wat men derhalve in de geschiedenis der laatste tien jaren »beoefenen moet, is niet het leven des koningsschaps: het is »de regering der middelklasse.

»In 1830 is zij aan het bewind gekomen, en wij hebben »geene andere geschiedenis geschreven dan de hare.

»In vele opzigten heeft zich de middelklasse omtrent de be- »schaving verdienstelijk gemaakt. Zij heeft uitnemende eigen- »schappen: liefde voor den arbeid, eerbied voor de wet, af- »keer van dweeperij en toomelooze driften, zachte zeden, »spaarzaamheid: in een woord, alle deugden, welke het huis- »selijk leven vordert. Maar haar ontbreekt in den regel diepte »van denkbeelden, verheffing des gevoels, en vooral een ernstig »en warm geloof Van daar hare ongeschiktheid voor het staats- »bestuur. Een census bij de verkiezingen heeft enkele voor- »standers gevonden: er is geen verderfelijker stelsel! Zoo men »slechts aan den eigendom de leiders des volks, de wet- »gevers, vraagt, brengt men de regelen, waarnaar een »huishouden bestierd wordt, op de leiding van den staat »over, geeft men het lot der natiën in handen eener wijs- »heid, die den omvang van een stuk gronds tot maatstaf heeft. »Zoo wordt de staatkunde verkleind en uit het spoor ge- »voerd.

»En inderdaad, waardoor heeft zich het bestuur der middel- »klasse gekenmerkt?

»Wij hebben de zedeleer van het stoffelijk belang met een »maar al te gunstigen uitslag hooren prediken. Meer dan eens »hebben tooneelen, die op de markt thuis hoorden, het paleis »der beraadslagingen ontwijd. Om den kring der uittereiken »gunsten te verbreeden en aan velen den mond te kunnen »stoppen, is het bestuur der openbare werken, aan den »staat ontnomen, een middel van beursspel voor de bankiers, »van electorale kuiperij voor de ministers geworden. Het »gezag heeft zich zelve te plunderen gegeven. En wat erger »is dan nederlagen, dan veroverde gewesten en ingenomen »steden, het nationaal karakter is verbasterd. Wie regeren »wil moet zich zelve opofferen. Wat valt er van een stelsel

»te wachten, dat juist het bijzonder belang tot bron van alle »gezag, tot beginsel der regering verheven heeft?

»Wat de maatschappelijke ordening betreft, zoo als zij door »den middelstand verlangd en gevestigd is, zij heeft zich door eene »volkomene veronachtzaming van den arme gekenmerkt. »Elk »»voor zich, elk ten zijnent,'' hebben de aanvoerders gezegd: »afzigtelijke en laaghartige stelregel, die alle verdrukkingen toe- »laat, tot zij alle wanordelijkheden bare. De dwaling der middel- »klasse is deze geweest, te gelooven, dat daar, waar geene »gelijkheid is van ontwikkeling, de vrijheid ter bevordering van »vooruitgang en regtvaardigheid voldoende zou zijn. Maar wat »baat het regt om rijk te worden aan allen verleend, zoo de »werktuigen en het crediet slechts aan enkelen behooren? Wat »baat een regt op geluk, zonder de mogelijkheid om er toe »te geraken? Wat baat het dat eene breede en geëffende weg »geopend zij voor de voeten des ongelukkigen, die zich niet »bewegen kan? De ware vrijheid bestaat, niet in het regt, »maar in het vermogen aan elk verleend om zijne talenten te »ontwikkelen. De vrijheid is dus slechts een valstrik, slechts »de huichelarij van het despotisme, overal waar het bezit der »arbeidsmiddelen een monopolie daarstelt; overal waar het be- »stuur van het crediet bij de enkele burgers berust, die slechts »aan de rijken leenen, in stede van bij den staat te berusten, »die aan de armen leenen zou; overal waar de concurrentie »den kleinen kapitalist aan den grooten ten prooie geeft; overal »waar de industriëele overeenkomsten gesloten worden tus- »schen den rijkdom en den honger; overal waar het leven der »burgers afhangt, niet van hun goed gedrag en hunne voorzig- »tigheid, maar van eene ziekte die opkomt, van eene bestelling »die gestaakt wordt, van eene nieuwe wijze van bewerking die »uitgevonden wordt; overal waar het kind des armen gewelda- »dig ontscheurd wordt aan de school waar men het zou onder- »wijzen, om levende begraven te worden in de werkplaats waar »men het uitmergelt; overal waar de vrijheid der drukpers »slechts ten voordeele dergenen bestaat, die een hoogen borg- »togt betalen kunnen; overal eindelijk waar kinderen van »zeven jaren zijn, die twaalf uren moeten werken om te le- »ven, meisjes van zestien jaar die om te leven zich der wellust »moeten prijs geven, landloopers die slapende worden opge- »raapt aan den drempel van een onbewoond paleis, kinder- »moorden uit ellende, daglooners welke de ontdekking van een

»nieuw werktuig hongerend op straat zet, duizenden van werk-
»lieden, die, de bleekheid op het gelaat en de woede in het
»hart, op een gegeven oogenblik oprijzen en ten strijde gaan
»met de schrikkelijke kreet: »arbeidende leven of strijdende
»»sterven!"""

»En in dezen ligt de schuld niet aan de menschen, zij ligt in
»de zaken. De feudale dwingelandij bestond uit eigennamen:
»men zag ze in het gelaat, men raakte ze met den vinger aan.
»Niets dergelijks bij deze dwingelandij, die slechts eene kwa-
»lijk begrepene vrijheid is. Geheimzinnig, onpersoonlijk, on-
»zigtbaar, ontastbaar bijna, omwikkelt zij den arme, perst hem
»uit, verstikt hem, en vergunt hem zelfs niet zich rekenschap
»te geven van de kwaal, waaraan hij zich vruchteloos zoekt
»te ontworstelen en waaronder hij bezwijkt.

»Daarom moet ook de omverwerping van zulk een despotisme
»het werk zijn der wetenschap, niet van den opstand. De gods-
»lastering ligt in het beginsel, de schuld aan den toestand. Men
»wreekt zich niet op een beginsel, men vervangt het; men
»straft een verkeerden toestand niet, men wijzigt dien. Een dol-
»zinnig beroep op de drift der onderdrukten zou even ijdel zijn
»als noodlottig. En dat te meer daar de volksmassa op den huidi-
»gen dag niet genoegzaam verlicht is om te weten wat zij ver-
»langen moet, en wat voor haar binnen de grenzen der mogelijk-
»heid ligt. Maar te dringender is de verpligting om een middel
»te zoeken tegen zoovele kwalen. En vooral eischt dit het be-
»lang der middelklasse. Ook zij wordt door de concurrentie
»ondermijnd, die langzamerhand de matige fortuinen vernielt,
»en ze door de weelde der groote kapitalisten doet verzwelgen.
»Welke zekerheid kan der middelklasse ten deele zijn, tusschen
»het gevaar der volksberoeringen en het oligarchische juk dat
»langzaam voor haar gesmeed wordt in? Nieuw en treffend
»bewijs van de eenheid der verschillende en schijnbaar uiteen-
»loopende belangen! De middelklasse loopt, zoo zij er niet te-
»gen waakt, het verderf te gemoet langs denzelfden weg, waar-
»op het volk lijdt. Ongelukkig schijnt zij zulks tot nog niet
»te gissen. »De arbeid is een teugel," zeide eenmaal M. GUIZOT,
»en later verklaarde M. SAUZET van zijnen praesidialen zetel,
»dat de kamer niet in last had den arbeiders werk te ver-
»schaffen.

»Waarom echter zouden wij wanhopen? Het kwaad is de
»vrucht eener dwaling, welke het zoo ligt zou zijn te herstel-

»len. Hoe zoude men kunnen gelooven dat de middelklasse »in hare verblinding zal volharden? Natuurlijke beschermster »des volks als zij is, kan zij dit niet op den duur als een vijand »wantrouwen. Wie haar daartoe aanzetten, bedriegen haar en »zoeken haar te overheerschen. Door haar bevreesd te maken »voor het volk, ontneemt men haar de bewustheid der wezen»lijke gevaren, waardoor zij bedreigd wordt. Deze liggen niet »aan haren voet, maar drijven haar boven het hoofd en waren »rondom haar. Dat zij er op bedacht zij!

»Zoo de middelklasse aan een edele inblazing wil gehoor ge»ven, vermag zij alles voor de wedergeboorte des lands. Ge»vangen in hare monopoliën, beheerscht door de kleingeestige »hartstogten, onvermijdelijke gevolgen van haar zelfzuchtig en »geïsoleerd standpunt, zoude zij *Frankrijk* en zich zelve ten »verderve voeren. In stede zich van het volk afgescheiden te »houden, moet zij zich aansluiten en het initiatief nemen van »een stelsel, dat de nijverheid van den scepter der concurren»tie bevrijde en onder dien van de vereeniging der verschil»lende belangen brenge, het bezit der arbeidsmiddelen ge»meen make, het staatsgezag tot bankier der armen verheffe, »in één woord de slavernij des arbeids opheffe. Zulk eene »onderneming zou van billijkheid en wijsheid, van hoog ver»stand en liefde tevens blijk getuigen. Door het volk ververscht »en door zijne medewerking versterkt, zou de middelklasse in »hare herwonnen veiligheid eene onuitputbare bron vinden van »nieuwe hulpmiddelen. Daarenboven zou zij, door in vollen »zin natie te worden, al de deugden erlangen, die haar ontbreken. »Want zoo zij veel aan het volk te geven heeft, zij heeft ook veel »te ontvangen. Zij kan aan het volk de kennis van menschen en »zaken, de ware vrijheid en de schatten die daaruit voortvloeijen, »schenken; zij zou daarentegen van het volk die kracht van wil, »die zucht naar het verhevene, die vatbaarheid voor devouement »erlangen, waaraan het haar faalt. Zalige wisseling van gaven, die »ons land redden en opheffen zou door de overeenstemmende »aanwending van den wil en de deugden van al zijne kinderen."

Wij vertrouwen dat de velerlei aanhalingen voldoende zijn geweest om onzen lezers een denkbeeld te geven van de *Geschiedenis der Tien Jaren*, en den geest waarin zij geschreven is. In de woorden welke wij het laatst overnamen is de hoofdgedachte van het geheele werk uitnemend zamengevat. Is echter die overtuiging, zoo helder en onbewimpeld uitgesproken, dat de wan-

klank der maatschappelijke ongelijkheid door de wetenschap, niet door den opstand moet worden opgelost, den schrijver gedurende het geheele werk, gedurende de gespierde teekening der tooneelen, die de omwenteling van 1830 verzelden en volgden, altijd even helder voor den geest geweest, of heeft zij zich misschien eerst langzaam gevormd, naar mate de verschillende bewegingen en beroeringen der laatste jaren voor zijnen geest voorbijgingen, en hij in geen van deze allen het levensbeginsel vond, dat de maatschappij moest redden — overal zaden van twist en tweedragt, nergens de palm des vredes? De onmagt althans der republikeinen van 1830 om de zuilen der waggelende maatschappij vast te zetten, is aan zijn scherpziend oog niet ontglipt, maar openlijk door hem erkend. Van waar dan die levendige sympathie voor eene partij, wie het aan levenskracht faalde; eene partij, welker zege slechts de zege van wanorde en regeringloosheid zou geweest zijn? Liever dan BLANC in tegenspraak met zich zelven te willen vinden, verklaren wij die sympathie uit een edel medegevoel voor overwonnelingen, bij wie zich, trots de onhoudbaarheid van hun stelsel, zoo veel moed, zoo veel hart, zoo veel adel des gemoeds vereenigde; uit den wrevel over de onmiskenbare zelfzucht dergenen, die eerst na den dag des strijds op het tooneel traden en al de vruchten der overwinning raapten, over den vloek van het *sic vos non vobis*, die op de heldhafte pogingen der Julij-helden rustte. In dien hoogstverklaarbaren wrevel moeten wij ook de verontschuldiging zoeken voor de overdreven schildering der zwakheden en gebreken van de leden der overwinnende partij; want waarlijk, zoo klein, zoo nietig, zoo beschroomd, zoo zelfzuchtig, als ze ons door BLANC worden voorgesteld, zijn de mannen die sints 1830 het staatsroer omklemd hebben, niet geweest. Zeker, menige sluijer is opgeheven, menig *prestige* verdwenen: maar men vergete niet dat het beginsel, aanstonds na de omwenteling met hand en tand vastgehouden, niet alleen de verdediging was der belangen eener bevoorregte klasse tegen de regtmatige eischen des volks, maar ook de handhaving der orde tegen de regeringloosheid, des oppergezags tegen de ontbinding van alle maatschappelijke bestanddeelen. Maar die orde was niets anders dan het kalme bezit van alle voorregten door eene enkele klasse, gedekt door het gedwongen stilzwijgen der anderen; maar dat gezag werd slechts in het belang der middelklasse gebezigd! Het zij zoo! maar wien anders dan die zelfde klasse zou op het

eind de volslagen omwenteling met haar nasleep van ellende en regeringloosheid ten goede gekomen zijn? De geschiedenis van 1793 is daar om het ons te leeren, waartoe staatkundige gelijkheid bij maatschappelijke ongelijkheid leidt, wat er van de oppermagt eener onbeschaafde menigte te wachten zij. En die maatschappelijke ongelijkheid, wij hebben de getuigenis van LOUIS BLANC zelve in ons voordeel, zij kan niet met een tooverslag worden opgeheven. Laat morgen eene onverbiddelijke *lex agraria* alle fortuinen gelijk maken: over dertig jaren hebt gij de oude ongelijkheid terug, en in dien tusschentijd verwarring en ellende tevens. Geene omwenteling, waarvan het doel niet bepaald en uitvoerbaar is, waarvan het programma niet naauwkeurig is afgeteekend, kan blijvend zijn: zij leidt slechts tot eene verderfelijke reactie, zij voert de maatschappij terug in stede van haar vooruit te brengen. En daarom, ja, wij hebben sympathie voor die echte zonen der omwenteling, voor die republikeinen, wier beeldtenissen met zulke levendige en gekleurde trekken door LOUIS BLANC zijn afgeschilderd, wier moed, wier zelfsopoffering, wier heldendood door zijne pen vereeuwigd is. Wie onzer is, waar zóó gestreden wordt, niet in zijn hart een CATO, wien de zaak der overwonnelingen ter harte blijft gaan, schoon zich de Goden voor den overwinnaar verklaren? Maar in het belang der maatschappelijke toekomst, in het belang van de opbeuring der verdrukte klassen uit den afgrond van hunnen jammer, in het belang der maatschappelijke gelijkheid zelve, voor wier nadering wij alle steilten geslecht en alle banen geëffend wenschen, in dat belang gelooven wij dat de val der republikeinsche partij, de verijdeling hunner uitzigten noodzakelijk was. Den draad, die ons uit den doolhof redden moet, hadden zij zoo weinig in handen als hunne overwinnaars. Zoo weinig als de opeenvolgende ministeriën van LOUIS-PHILIPPE, wisten zij het antwoord op de raadselachtige vragen, bij welker oplossing zich de sphinx der ellende voor altijd in den afgrond zal storten. Maar om zich in die verbijsterende duisternis voor te lichten, zouden zij den fakkel der tweedragt in hun eigen vaderland geworpen, en de vlam des oorlogs door de rijken van *Europa* gejaagd hebben. En zijn niet kalmte en orde de eerste voorwaarden, zoo men de middelen vinden wil, welke ons uit den huidigen toestand redden kunnen, en het verderf afwenden dat ons bedreigt? Die middelen, wij vragen ze dan ook niet aan de groothartige maar heethoofdige re-

publikeinen, die bij het lijden der armen slechts de alarmtrom wisten te roeren, en der onwetende menigte, die hunne hulp inriep, geen anderen weg wezen dan naar de barricaden: wij zoeken ze liever bij die theoristen, wien allen de leuze eigen is door LOUIS BLANC geformuleerd: het antwoord op de beangstigende vraag moet door de wetenschap, niet door den opstand gegeven worden. Hij zelve heeft die wetenschap ondervraagd, en het antwoord dat hij verkreeg, was het woord dat het eerste der beide werken, aan het hoofd dezer artikelen genoemd, ten titel voert: *Ordening van den arbeid.* Wij stellen ons voor aan de beschouwing van dit werk in een volgend nommer een laatste artikel te wijden.

MENGELINGEN.

HISTORISCHE STUDIËN

UIT HET

TIJDVAK VAN PRINS WILLEM DEN EERSTEN.

PIETER LOZELEUR,

DES PRINSEN RAAD EN HOFPREDIKER.

Archives ou correspondance inédite de la maison d'Orange Nassau. Recueil publié avec autorisation de S. M. le Roi, par Mr. G. Groen van Prinsterer. *Première série, Tome* 1—7. *Leide,* S. & J. Luchtmans, 1835—1839.

Bij al het streven naar vooruitgang, waardoor zich onze tijd kenmerkt, openbaart zich tevens hoe langer zoo meer eene neiging, om, bij dat voorwaarts jagen, den blik tevens achterwaarts te werpen en op het verledene terug te zien. De meer ernstig gestemde wordt hierbij inzonderheid aangetrokken door de eeuw der Hervorming, met hare onoverzienbare schare van merkwaardige en groote mannen, waaronder nog zoo menigeen schuilt, wiens verdiensten tot dusver nog niet in het ware licht zijn gesteld; en treft hij eenen zoodanigen aan, omtrent wien hij dit onregt, zij het ook slechts gedeeltelijk, meent goed te kunnen maken, dan gevoelt hij eenen bijna onweêrstaanbaren prikkel, om, hetgeen hij weet, aan anderen mede te deelen, opdat ook dezen eere mogen geven aan wien eere toekomt. Ten minste zoo gaat het mij, lezer! en gij ontvangt, ten gevolge er van, deze regelen, gewijd aan de nagedachtenis van eenen bijna vergetene, opdat zijn naam op nieuw genoemd moge worden naast dien van zijnen voortreffelijken vriend en beschermer, dien onze tijd, op verschillende wijzen, eene zoo wèlverdiende hulde brengt, daar vorst en volk hem gedenkteekenen wijden, welke voor eeuwen bestemd zijn. Misschien

verwondert het u wel, dat een man, die deze eer waardig geacht kan worden, bij het volk zóó geheel in vergetelheid is gezonken, dat alleen nog mannen van studie hem eenigzins meer naar waarde kennen; doch het verschijnsel is evenwel gemakkelijk op te helderen, vermits 's mans werkkring, hoe belangrijk overigens, toch een meer afgeslotene was; en hij, als *Fransch* Hofprediker, door velen voor een' buitenlander werd gehouden. Zijn naam daarenboven, voluit Mr. PIETER LOZELEUR, *Heer* van VILLIERS en van WESTHOVEN, was, verfranscht en verhollandscht beide, voor velen onkenbaar geworden. Waar toch in de geschiedenis van hem gesproken wordt, is het soms: PETER VILLER of VILLERS, *een Fransoys*, *een Fransoys Predikant*, enz., waardoor hij in de rij wordt gebragt der vele gewone leeraren van dien tijd, die bij de Waalsche krijgsknechten of de zich van lieverlede vestigende gemeenten van uitgewekenen de dienst verrigtten. Anderen noemen hem weder DE VILERS, DE VILLERS, VILLEERS, toenamen, ook aan de edele geslachten van MONTIGNY, DE ZOETE, enz., eigen, zoodat men nu en dan gevaar loopt, om hem met een' van deze heeren te verwarren. Wie zijnen naam het beste uitdrukken, noemen hem L'OYSELEUR; doch hij zelf schreef zich alzoo niet. Zijne naamteekening op staatsstukken en kerk-archieven is P. LOZELEUR. In het latijn alleen onderteekende hij een weinig deftiger: P. LOSELLERIUS VILLERIUS. Aan het Hof noemde men hem *Monsr*. DE VILLIERS of *Dominus* VILLERIUS. Wie zal nu nog op rekening van 's prinsen geheimraad stellen, hetgeen van eenen Fransoysen predikant PETER VILLERS wordt verteld? Of omgekeerd, wie denkt aan dezen, wanneer er sprake is van eenen *Chevallier* of *Seigr*. DE VILLIERS? Voegt er nu bij, dat men hem hield voor een' buitenlander in 's vorsten bijzondere dienst; dat hij slechts zelden als handelende optrad op het tooneel der gebeurtenissen, daar 's prinsen kabinet zijne eigenlijke werkplaats was, en van hetgeen dáár verhandeld werd, uit den aard niet veel mogt uitlekken. Voegt er bij, dat zijne zienswijze, waar zij bekend was, niet zelden afweek van anderer begrippen; dat hij, zich meestentijds aan 's vorsten zijde bevindende, slechts zelden genoodzaakt was zijne adviezen *schriftelijk* mede te deelen, en dat, voor hetgeen hij *uitgaf*, om bijzondere redenen, slechts zelden zijn naam staat uitgedrukt, dan zal men overvloedig gronden hebben ter verklaring van het verschijnsel, dat de naam van Mr. PIETER LOZELEUR, aan wiens groote verdiensten omtrent den Nederlandschen staat en kerk wij eene geringe hulde willen brengen,

in onze geschiedenissen zelfs niet eens gelezen wordt. Er komt bij, dat G. BRANDT, de eenige, die zijne lotgevallen en werkzaamheden allereerst onder een bepaald oogpunt heeft zamengebragt, hem in die werkzaamheden nog slechts ten halve kende, ofschoon hij belangrijke mededeelingen omtrent hem der vergetelheid heeft onttrokken (1); en dat zij, die BRANDT navolgden, wel poogden, om hetgeen hij gegeven had uit te breiden, doch zonder evenwel veel stelligs aan te voeren (2). Alleen de Heer GROEN VAN PRINSTERER heeft te dezen meer licht voor ons ontstoken, en, zoowel door zijne belangrijke aanteekeningen en wenken, als door het mededeelen van oorspronkelijke stukken, den opmerkzame in staat gesteld, om het verder te brengen dan zijne voorgangers. Ontvange dus ook deze heer, staatsraad van eenen lateren WILLEM VAN ORANJE, het hier aangebodene als blijk van erkentenis voor zijne zoo veel omvattende uitgaaf der *Archives ou Correspondance inédite de la maison d'Orange Nassau*, welker groote innerlijke waarde men te beter leert kennen en op prijs stellen, naar gelang men er meer gebruik van maakt, en welker voortzetting en voltooijing, uit dien hoofde, vuriglijk gewenscht moet worden door allen, die in de geschiedenis des vaderlands belang stellen. Een W. BROES en anderen mogen ruimer offer hebben gebragt, het hier voorkomende is evenwel toch ook eene proeve van hetgeen er uit kan worden opgezameld, wanneer men de verspreide wenken slechts oordeelkundig zamenvoegt, opdat het geheel de vereischte werking moge te weeg brengen.

Behalve deze beide redenen, heb ik intusschen nog eene derde, om welke ik èn LOZELEURS lotverwisselingen, èn zijne bedrijven aan mijne medeburgers wensch te herinneren. Hij is namelijk, in mijn oog, één van die kweekelingen der Voorzienigheid, in wier lotverwisselingen wij, *meer* dan in die van an-

---

(1) *Hist. der Ref.* D. I, blz. 665. Hij heet daar: PETRUS LOSELER VILLERS, met beroep op DE GROOT en HOOFT.

(2) Men zie D. GERDESII, *Scrin. antiq. s. miscell.*, Gron., T. I, pag. 121, sqq.; III, p. 391, sqq., die evenwel op naam van DE VILLIERS uitgeeft, waaraan hij geen deel had, en hem onttrekt hetgeen hem toebehoort, dat in het verdere zal worden aangewezen. VENEMA, *Hist. Eccl.*, Vol. VII, p 290, 310, heeft weêr BRANDT gevolgd. L. P. VAN DE SPIEGEL, *Bundel van onuitgegeven Stukken*, D. II, p. 262 en 267, alsmede GROEN VAN PRINSTERER, D. III, p. 102, hebben zich daarentegen wederom op GERDES beroepen, hoewel wij tevens moeten opmerken, dat deze laatste alleen de dwalingen van GERDES op sommige punten uit 's vorsten Archief, voor anderen ontoegankelijk, heeft aan den dag gebragt.

deren, eene onzigtbare en hoogere magt onafgebroken werkzaam zien aan hunne vorming en bekwaammaking tot de eerst bij de geheele ontwikkeling bekend gewordene levensbestemming. Wij kunnen dit ook wel bij ons zelven opmerken; maar het valt noch altijd, noch overal, even duidelijk in het oog. Wij moeten, om zoo te zeggen, aanschouwen en voelen. Om de harmonie der sferen te kunnen verstaan, moet men eerst de accoorden der zonnestelsels leeren kennen, die zich evenwel al wederom niet laten oplossen, dan door de bijzondere klanken of toonen der planeten en hare wachters, welke voor ons, eindige schepselen, evenwel nog krachtiger getuigenis afleggen van Gods alvermogen, dan de zonnestelsels zelve. Om Gods leiding met de wereldmonarchie eenigzins te doorgronden, moeten wij dus ook Zijne besturing van de bijzondere volken hebben leeren eerbiedigen; doch hoe zullen wij dit, wanneer wij Zijne hand voorbijzien, bij de bijzondere stammen en personen? — Prins WILLEM I was een man, die èn op zijnen tijd èn op de volgende tijden, eenen onberekenbaar grooten invloed heeft uitgeoefend (1); — doch anderen oefenden wederom eenen invloed uit op dien invloedrijke; en één van 's prinsen vrienden en bewonderaars, die ergens verklaarde, dat hij hem voor »den besten man van zijnen tijd hield," LANGUET, zijn staatsraad en vertrouweling, schreef aan SIDNEY (pag. 447): »*Nullus est, qui plus quam* VILLERIUS *apud Principem possit.*" Zou het nu onverschillig geacht kunnen worden, of men dien VILLERIUS in zijne denkwijze en beginselen wat nader kende, of niet? Niemand, vertrouw ik, zal dit zeggen. Wie toch WILLEM I en zijnen tijd juist zal beoordeelen, hij moet niet enkel zien op *hem*, maar ook op een' VAN MARNIX, een' DE VILLIERS en zoo vele anderen, die aan zijne zijde stonden, en hunne talenten aan zijne meerderheid en aan den roem van zijnen naam ten offer bragten; terwijl de glans, die hen omstraalde, wederkeerig van hem ontleend was en een gevolg ook van het vertrouwen, waarmede de grootste man van zijnen tijd hen vereerde. VAN MARNIX is bekend. De waardige BROES

---

(1) Wie ten deze in kleinen omvang veel zamengevoegd wil vinden, hij leze de schoone redevoering van den heer GROEN VAN PRINSTERER, uitgesproken in de 14de Openbare Vergadering van de 2de Klasse van het Koninkl. Instituut, gehouden den 1sten Mei 1842, en gedrukt in het *Instituut*, D. II, bl. 281 verv., in welke WILLEM I op waardige wijze geschetst wordt: als *Veldheer*, als *Staatsman* en als *Christen*.

heeft hem in de laatste jaren op nieuw aan de vergetelheid ontrukt. Maar DE VILLIERS? — die man, die meer vermogt op WILLEM I, dan een van zijne bekende getrouwen, wie of wat was hij voor prins WILLEM I? — »Zijn raad en hofpredi»ker." — Wel! Maar hoe dacht *die* man ten aanzien der hoofdverschilpunten van dien tijd? Wat ried hij den vorst in moeijelijke oogenblikken? Ik heb, lezer! nergens een bestemd standpunt, ter beoordeeling van 's mans invloed op den vorst, aangewezen gevonden, en uit dien hoofde heb ik *gepoogd* zelf te *vinden*, hetgeen mij elders niet werd medegedeeld. Bij dezen deel ik u nu het gevondene mede. Neem het zoo als het is. — Bij eene voorstelling van DE VILLIERS in den invloed, dien hij uitoefende op zijnen tijd, moest eene keuze worden gedaan, zou mijn geschrijf niet al te ruim uitvallen. Ik heb hem hierom slechts *geschetst*, en dit nog wel meer bepaald in zijne verdiensten omtrent *Nederland* en de Nederlandsche Hervormde kerk. Een ander moge er aanleiding uit nemen, om het ontbrekende op ruimere schaal aan te vullen. Niemand zal zich hierover meer verblijden, dan de steller van deze regelen.

Beschouwen wij DE VILLIERS uit het aangewezene, meer beperkte oogpunt, dan splitst zich zijn leven in twee hoofdafdeelingen, waarvan de eerste de langzame voorbereiding bevat in het eerste en grootste gedeelte van zijnen loop, en de laatste de aanwending van de in den weg der Voorzienigheid reeds ontwikkelde talenten en verkregene ervaring, inzonderheid ten nutte van *Nederland* en van de Hervormde kerk in *Nederland*. Volgen wij dus den man in deze zoo verschillende tijdperken van zijn aanwezen; doch merken we tevens de hand des Onzigtbaren op, zoo als die ons in zijne lotverwisseling en zijn bedrijf kenbaar zal worden.

Toen P. LOZELEUR (1) te *Rijssel* geboren werd, behoorde deze stad, zonder iemands tegenzeggen, nog tot het graafschap *Vlaanderen*. Hij is dus op Vlaamschen grond geboren; in Zeeuwschen is zijn lijk weggeborgen; en gedurende zijne laatste levensjaren waren zijne krachten toegewijd aan het heil van de

(1) Vanwaar hij DE VILLIERS heette, is onbekend; want LE CARPENTIER begint zijn artikel: *Ville*, *Villers*, *Villiers*, met te zeggen: »Je connais plus

zich ontwikkelende republiek der *Nederlanden*. Op grond van deze drie hoofdbijzonderheden, meen ik hem als Nederlander te mogen voorstellen, al heeft hij dan ook de eerste drie vierde gedeelten van zijn leven buiten de eigenlijke *Nederlanden* doorgebragt.

Wanneer onze LOZELEUR geboren is, hebben wij nergens aangeteekend gevonden. Zijne geboorte schijnt intusschen zoowat omtrent het jaar 1530 plaats gevonden te hebben. Van zijne jeugd en vorming weten wij almede niets. BRANDT berigt (I. 781), dat hij »eerst advocaet is geweest voor het parle»ment van *Parijs;* maer, ter saeke van de felle vervolging »tegens de Gereformeerden, naer Geneven geweken." Wanneer wij in aanmerking nemen, dat hij aldaar naderhand huwde met JEANNE DE BRICHANTEAU, dochter van den Chev. CHARLES. Heer van *St. Martin en Nigerets*, die, even als hij zelf, om der godsdienst wil het land had verlaten, en dat hij in 1572 niet minder dan zeven kinderen had, dan mogen wij zijn vertrek uit *Parijs* brengen tot het jaar 1558, toen de zwakke HENDRIK II, opgezet door de hertogin DE VALENTINOIS en de eerzuchtige GUISEN, de vervolger werd van zijne Protestantsche onderdanen; terwijl de uitwijking zijner ouders een gevolg kan zijn geweest van de plakaten tegen de godsdienst, den 22sten September 1540 en later door keizer KAREL V uitgevaardigd.

Te *Geneve* kwam LOZELEUR in betrekking met BEZA, die hem overhaalde, om zich aan de Evangelieprediking toe te wijden, en tevens de beoefening der godgeleerde wetenschappen tot

---

»de cent villages de ce nom en France et en nostre Belgique." (*Histoire de Cambray*, T. II, p. 1085 suiv.). Op SMALLEGANGES *Wapenkaert der aanz. en edele geslachten in Zeeland* vindt men een schild met den naam VILLIERS, zijnde: *de sable à dix rustres d'or;* terwijl CARPENTIER er een opgeeft: »*de sable à dix lozanges d'or*, qui est *Villers-de-Saulx*," hetgeen slechts een gering verschil oplevert. Intusschen is het, ofschoon waarschijnlijk, evenwel niet zeker, dat SMALLEGANGE het wapen van onzen LOZELEUR gegeven heeft; want van 1566 en later komt, zelfs onder de raadsleden te *Middelburg*, een ANTONIE DE VILLIERS voor, die destijds een der rijkste kooplieden der stad was. Zie 's GRAVESANDE, *Hist. aanteekenschak.*, bl. 51 en 475. Misschien helpt dit medegedeelde een' ander op den weg, om het nader te bepalen.

zijne hoofdstudie te maken. Hoe lang hij er zich heeft opgehouden, wordt al weder niet gezegd. BRANDT verhaalt slechts in het algemeen, dat hij, alvorens zich aan de gemeente te **Rouaan** te verbinden, »de Koninginne van Navarre en den »Admirael van Vrankryk by leening in 't predikambt ge»dient had." Dit weinige is intusschen van veel belang, omdat wij er uit zien, hoe zeer hij, door afkomst en beschaving, boven anderen geschikt werd geoordeeld, om bij de hoogste standen de eer der heilige bediening te handhaven. Hoe zou anders een BEZA hem bij de voortreffelijke JEANNE D'ALBRET en en den uitmuntenden DE COLIGNY hebben kunnen aanbevelen? Ook de hooge achting, welke HENDRIK IV hem later toedroeg, laat zich verklaren uit den indruk, welken hij op diens jeugdig gemoed zal gemaakt hebben. Hetgeen evenwel voor de *Nederlanden* van meer belang mag worden gerekend, is, dat wij hem in het gewigtige jaar 1567 reeds ontmoeten aan het hof van prins WILLEM I, te *Dillenburg*. Hoe hij er kwam, en in welke betrekking hij er was, wordt niet niet gezegd; doch dat hij er was, blijkt uit een' brief van KAREL VAN UTENHOVE, d.d. 20 Junij 1567: »A Monsr., »Monsr. DE VILLIERS, chez Monseigneur le Prince D'ORANGE, a »Dillenbourg," door den heer GROEN VAN PRINSTERER in zijne *Archives et Correspondance* opgenomen (III, 102—107), en het: *waarom* hij er was? laat zich, mijns inziens ten minste, uit het dáár verder voorkomende ook zeer goed beantwoorden.

Vorst WILLEM was, bij de nadering van ALVA, het gevaar ontweken, hetwelk hem in de *Nederlanden* dreigde, en wilde nu den meer van staatsbeslommeringen bevrijden tijd in zijn graafschap *Nassau* uitwoekeren, door zich toe te wijden aan een meer ernstig en onpartijdig onderzoek van de geloofswaarheden, over welke onder de Protestanten verschil was. Wij vernemen dit uit zijn schrijven van 13 Junij 1567 aan den landgraaf WILLEM VAN HESSEN: »Wan wir dan solchen Christ»lichen eiffer, ohn rumb zu melden, eine sonderliche affection »tragen, und darzu eines *ehrlichen, gelerten, sanftmütigen und* »*weltverständigen gueten mans* vonnöthen haben, und dan gern »umb uns wünschen wolten, und wir nach vilfaltiger erfor»schung und nachfragung vernhemen das einer NICOLAUS ZELL »genant, in E. L. Fürstenthumb zuw Freszen in Heszen sein »soll," caet. — (III, p. 100 suiv.). Maar zou nu iemand, bij onpartig waarheidvorschen, zich uitsluitend aan éénc partij

hebben vastgeklemd? Is dit te verwachten van een' man als WILLEM I, die tot dusver de verschillen tusschen de Protestanten onderling niet van zoo veel beduidenis had geacht (1)? Is het niet veeleer waarschijnlijk, dat hij bij zijn onderzoek ook den gulden regel: *audi et alteram partem!* zal hebben opgevolgd? En indien hij ze opvolgde; indien hij, zoowel van den kant der Hervormden als van dien der Lutherschen, eenen leeraar had *uitgenoodigd* met de opgegevene vereischten, laat zich alsdan de tegenwoordigheid van DE VILLIERS op dat gewigtig tijdpunt niet zeer eenvoudig ophelderen? In hooge mate toch bezat hij, naar het getuigenis van tijdgenooten, de hoedanigheden, door den prins verlangd. Hij was, volgens DE GROOT: »*summus theologus;*" volgens LANGUET: »*vir doctus*, *facundus et admodum ingeniosus.*" Aan zijne zachtmoedigheid en wereldkennis valt niet te twijfelen. Indien wij dit alles in aanslag brengen, dan houden wij het er voor, dat zelfs GROEN VAN PRINSTERER te weinig zegt, wanneer hij schrijft (III, p. 102.): »Vraisemblablement son influence aura contribué à rectifier »l'opinion du Prince à l'égard des Calvinistes." Wij meenen trouwens in DE VILLIERS het werktuig te zien, waardoor de prins voor de *Hervormde* Kerk is gewonnen geworden. Hij bezat toch bij uitnemendheid de gave, om personen van aanzien voor die kerk te winnen. Getuige het gebeurde met ridder ADOLF VAN MEETKERKEN, volgens zijne eigene beschrijving: »Talis »tantusque vir qualem non existimo habere Flanderam" (2). En inderdaad was heer ADOLF een man, die alle achting verdiende; want hij was niet alleen een ervaren letterkundige, die zelf de lier hanteerde, maar ook een bekwaam staatkundige en doorkneed regtsgeleerde. Geboren te *Brugge*, had hij eerst als ontvanger en pensionaris van het Brugsche Vrije zijne krachten getoond, en was hij later in onderscheidene gewigtige zendingen gebruikt geworden. Toen hij zich bij de Hervormden voegde, was hij Lid van den Raad van Staten, en drie maanden daarna benoemde de hertog MATTHIAS hem tot president van den raad van *Vlaanderen.* De overgang van zulk een man was dus niet zonder gewigt. Hij stond in de meening, dat men zich niet ligt van de kerk moest scheiden, en was hierom tot dus ver een lid der Roomsche gemeente geble-

(1) Vgl. *Arch. et Corresp.*, II. p. 455.

(2) In zijn' brief aan VAN DER MYLE, te vinden in DAN. HEINSII *Epist. sel.* Cent. II, p. 792.

ven, ofschoon hij erkennen moest, dat het in de Roomsch Katholijke kerk krielde van dwalingen en misbruiken. Met dwalingen intusschen, welke men niet verhelpen kon, moest men, volgens hem, geduld oefenen, en er het geheel niet om verwerpen. Na eenigen omgang met DE VILLIERS veranderde hij van gedachten. »Sed" (schreef deze er over) »quum jam ex »nobis intelligat unicam nos agnoscere Ecclesiam, cujus Romana »pars est, perque nos minime stare quominus communes habeamus »coetus, nihilque nos amplius quam errorum reformationem, non »Ecclesiae novae fundationem desiderare, ad häec, eos qui Eccle»siae Romanae praesunt praefractos esse, neque ullam aut in »doctrinâ, aut in morum disciplinâ emendationem admittere, »sibi in animo esse (dixit) ei coetui sese adjungere, qui purio»rem sequitur religionem." DE VILLIERS bevestigde hem in dat goede voornemen. »Gods goedheid vergunde thans den Her»vormden vrijheid van belijdenis," zeide hij; »men behoorde »dus nu ook openlijk uit te komen voor hetgeen, waaraan »men vroeger in zijn hart reeds zijne toestemming had gege»ven;" hij sprak voorts over het kerkelijke leven en de tucht bij de Hervormden, waarmede VAN MEETKERKE verklaarde zich te kunnen vereenigen, terwijl hij zich ook aan die tucht wel wilde onderwerpen. En hiermede was de zaak afgedaan. Heer ADOLF en de zijnen traden toe tot de Hervormde gemeente, en hij nam met zoon, dochter en nicht, reeds in Maart 1580, te *Antwerpen* deel aan het Avondmaal (1).

Ik moet er bijvoegen, dat DE VILLIERS, gelijk ons verder zal blijken, hoezeer van harte der Hervormde belijdenis toegedaan, evenwel verre was van de Lutherschen te verketteren. Hij beschouwde veeleer, even als de prins, de verschilpunten als zaken van ondergeschikt belang, bij wederkeerige rekkelijkheid zeer wel te vereffenen, en poogde hierom met allen ernst eene vereeniging der Protestanten te bewerken. Zelfs ten aanzien der Roomschgezinden was hij billijk en verdraagzaam boven anderen. Een man van zoodanige denkwijze, bij

---

(1) Heer ADOLF VAN MEETKERKE was in 1586 met heer ADR. VAN DER MYLE, lid der Nat. Synode, te *'s Hage*. Ten volgenden jare stond hij mede aan het hoofd der Verbondenen, die zich van *Leiden* wilden meester maken, in naam der koningin van *Engeland* en tot herstelling van LEYCESTERS gezag. Na het mislukken van dien aanslag ontweek hij, werd uitgesloten van de vergiffenis en vertrok naar *Londen*, waar hij stierf den 4den Oct. 1591. Ten zelfden jare sneuvelde zijn zoon NICOLAAS, als kolonel in dienst der Staten, bij *Deventer*.

geleerdheid en hoogere beschaving, moest dus in 1567 aan WILLEM I hoogst welkom zijn en eenen grooten invloed op hem en zijne eerstvolgende stappen verkrijgen. De uitkomst heeft dit ook bevestigd. De vorst verliet van toen af wel de Roomsche kerk, doch zonder zich voor als nog openlijk en plegtig te verbinden aan eene der hoofdpartijen, waarin de Protestantsche verdeeld was. Tusschen beide gezindheden bleef hij staan, als ware het om ze tot één te brengen en de wonden te heelen, welke hare zeloten door overdreven' ijver elkander geslagen hadden. Eerst naderhand, toen veranderde omstandigheden eene keuze noodig maakten, werd die keuze gedaan, en niet zeer lang daarna ook DE VILLIERS aangesteld tot 's prinsen hofprediker en geheimraad (1). Dit zonderlinge vertrouwen, dat anders in de geschiedenis van WILLEM I zoo geheel ongemotiveerd dáár staat, laat zich in dezen zamenhang van zelve verklaren. De prins had, gedurende die ernstige dagen, in den welsprekenden predikant eenen man gevonden van ware beschaving en algemeene geleerdheid niet alleen, maar ook van waarlijk edele beginselen en vol van Christelijke verdraagzaamheid; en door de grootheid van zijn karakter had hij wederkeerig ook dien man aan zich verbonden. Wat vreemds derhalve, dat WILLEM I naderhand den wijzen leeraar aan zijne zijde wenschte; dat die leeraar zich gaarne vasthechtte aan eenen vorst, dien hij lief had en bewonderde? Wij kunnen inmiddels niet nalaten, hier de hand des Onzigtbaren op te merken, die langs zonderlinge wegen DE VILLIERS had gevormd tot hetgeen hij in 1567 was, en bij zijne ontmoeting met den prins ook zijn moest, zou hij op dezen zulk eenen onvergetelijken indruk te weeg brengen.

Het verblijf van DE VILLIERS te *Dillenburg* was echter slechts voor eenen tijd; hij keerde terug naar *Frankrijk*, waar den Protestanten van de zijde van het hof vrede was aangeboden. HENDRIK *van Navarre* zou de zuster des konings ter gemalin ontvangen; den Hugenooten zou de meeste godsdienstvrijheid worden toegestaan; en dit alles scheen zóó opregt en ernstig gemeend, dat zelfs DE COLIGNY eindelijk den argwaan liet varen, dien hij nog in het eerst gekoesterd had. DE VILLIERS deed desgelijks, en aanvaardde nu de leeraarsbetrekking bij de Hervormde Ge-

(1) GROTIUS zegt, *Ann.* L. III, p. 180, dat hij een man was, »qui subac»tum rebus forensibus ingenium ad religionem docendam, et hinc ad *intima* Arausionensis consilia transtulerat."

meente te *Rouaan*. Hij sleet aldaar eenige weinige rustige jaren in den schoot van zijn gezin, en arbeidde er aan eene uitgave van een Nieuw Testament in het Fransch, met korte aanteekeningen, naar de vatbaarheid van het volk, waartoe BEZA zelf hem had aangespoord. Zijn arbeid was evenwel nog niet ter perse, toen hij op eene verschrikkelijke wijze in zijne rust werd gestoord. De *Bartholomeusnacht* van den 17den Aug. 1572 vervulde *Frankrijk* met moord, en bragt ontzetting over *Europa*. Een koning, gehoor gevende aan de inblazingen van boosheid en dweepzucht, gaf bevel tot het in koelen bloede vermoorden van zijne onderdanen, en binnen weinige dagen werden niet minder dan 30,000 van de besten op eene afschuwelijke wijze van het leven beroofd. Bij het losbarsten van den storm, en eer nog te *Rouaan* het woeden begon, zorgde de voorzigtige DE VILLIERS als huisvader, zoo veel hij kon, voor de veiligheid van zijn gezin. Hij bragt dit naar een buitenverblijf: *la riviere Bourdet* geheeten, waarvan ons niet gezegd wordt, of het aan hem of aan eenen anderen behoorde. Dáár, op twee mijlen afstands van *Rouaan*, hoopte hij veilig te zullen zijn; doch hij werd in die hope bedrogen. Eene plunderzieke bende, onder aanvoering van eenen Rouaanschen hoedenmaker, VASSEUR, drong tot dit stil en meer afgezonderd verblijf door, toen de bloeddorst, door eenige duizenden, te *Rouaan* gevallen, nog niet gelescht, in den omtrek meerdere offers zocht. Hoogere magt beveiligde intusschen de aldáár verscholenen doch nu ontdekten; want, om de woorden van het Fransche Martelaarsboek te bezigen (fol. 720): »Ce VASSEUR avec sa troupe, sur»prenant la porte de cette maison de paix, fut tellement es»blouis et retenu de la main de Dieu, qu'il laissa eschapper le »Ministre, qui parlait à lui: mais au lieu de cela, il pille et ravage »toute la maison, et pour la fin butine tellement ces sept »petis enfans, que n'ayans outre leur chemises si non un pain, »ce voleur coupa les cordons de leurs chemises et leur osta ce »pain." — Een verborgen vriend had, onder de gegevene omstandigheden, waarlijk wel niet meer kunnen doen, dan deze vijand deed. Was hij dus wel inderdaad een vijand en niet een vriend, die poogde te redden op zijne wijze, wat anders onherstelbaar verloren was? Voor zoo veel mij aangaat, hel ik bijna over tot het laatste; want of ik met de 16de eeuw aan een wonder denk, waardoor het gezigt van den hoedenmaker is »bedwelmd en versteld" geworden, dan wel met mijne gedachten opstijg tot Hem, die der menschen gedachten als be-

ken naar Zijne oogmerken henenleidt, doet hier weinig ter zaak. Genoeg, DE VILLIERS en zijn gezin werden, te midden van het schromelijke bloedbad, dat *Frankrijk* bezoedelde, kenbaar bewaard, beschermd, uitgeleid en tot verdere medewerking aan de bevordering van waarheid en godsvrucht in staat gesteld door Hem, die met de ingezetenen der aarde naar welgevallen handelt.

Een jaar later vinden wij onzen LOZELEUR DE VILLIERS te *Londen*, in eene gewigtige bediening en niet zonder magtige vrienden. De edelmoedige en invloedrijke beschermer der gevlugte predikanten, HENDRIK HASTINGS III, *Graaf van Huntingdon* (1), had zich ook zijne belangen aangetrokken en hem te *Londen* een' leerstoel in de godgeleerdheid bezorgd, welke hem, naar de verzekering van CAMDEN (*Ann.*, p. 254); een goed bestaan verschafte. Hij toonde zich evenwel ook al spoedig deze betrekking ten volle waardig, door de uitgave van een Grieksch N. Testament met aanteekeningen, hetwelk hij, als »laborum »in exilio primitias — VI. Cal. Nov. 1573," ten blijke van zijne erkentenis opdroeg aan zijnen genoemden magtigen begunstiger, en waarbij wij ons wat meer bepaald zullen moeten ophouden, omdat deze uitgaaf in de inleidingen tot de Schriften des N. V. *niet* vermeld wordt, en toch op andere uitgaven niet zonder invloed is gebleven.

DE VILLIERS had, zoo als boven gezegd is, op BEZAS raad, diens *annotationes minores* in het Fransch vertolkt, ten einde dezelve, vereenigd met korte en naar de vatbaarheid van het volk ingerigte aanteekeningen, ter toelichting van ongewone uitdrukkingen, moeijelijke spreekwijzen, enz., uit te geven. De vervolging der Protestanten, in 1572 zoo plotseling losgebarsten, belette intusschen de uitvoering, en 's mans veranderde omstandigheden bragten nu ook veranderingen in dit plan te weeg. Hij begon namelijk zijne lessen te *Londen* met de verklaring van een gedeelte van het N. Testament. Hij meende hierbij, in het belang van zijne hoorders, eene enkele, doch goede vertaling ten grondslag te moeten leggen, en wel

(1) Hij keerde zoo veel onderstandgelden aan dezen uit, dat zijne rijke bezittingen, dien ten gevolge, bij zijn overlijden merkelijk waren ingekrompen. Te dezen tijde (1573) was hij luitenant-generaal van het Noorden.

de beste, hem bekende, namelijk die van zijnen leermeester BEZA. Maar die vertaling moest dan ook voor die hoorders verkrijgbaar worden gemaakt. Hij achtte het dus van zijnen pligt, hiervoor onmiddellijk zorg te dragen, en wel op zoodanige wijze, dat dit N. Testament tevens voor vele anderen nuttig kon zijn. Zijne uitgaaf bevatte alzoo den Griekschen tekst met de vertaling van BEZA alleen; maar tevens diens *annotationes minores*, benevens de kleine aanteekeningen, welke hij zelf eerst voor de Fransche uitgave had vervaardigd, doch nu in het Latijn overgebragt. Die kleine aanteekeningen waren wel meestendeels getrokken uit BEZA's *Annotationes majores;* doch vermits BEZA bij de Evangg. en Handel. slechts weinig van dien aard had opgeteekend, had hij, vooral bij deze, ook gebruik gemaakt van den arbeid van JO. CAMERARIUS, en er nu en dan, hoewel niet dikwijls, iets van het zijne bijgevoegd. Hij vertrouwde, dat zijn vriend, op wiens naam hij het geheel uitgaf, hem dit niet ten kwade zou duiden, vermits hij zelf hem tot zoodanige uitgave in het Fransch had opgewekt. Het N. Testament, zoo als hij het gaf, was allereerst bestemd voor dienaren en aanstaande dienaren des Woords, en zou, vertrouwde hij, aan dezen aangenaam en voor hen nuttig zijn. De meer geleerden onder hen zouden er wel niet alles in vinden, wat zij voor hunne studiën verlangden en behoefden; »erit tamen (zeide hij) strenuis et diligentioribus veluti vigi»liarum epitome, quae cetera illis in memoriam revocet. Me»diocribus autem et minus doctis, duarum praestantissimarum in »docendo rerum usum ostendent, methodi nimirum et Gram»maticae interpretationis: modo in utraque auream teneant me»diocritatem, caet." (1).

De uitgaaf geschiedde waarschijnlijk te *Genève* bij JAN of SAMUËL CRISPYN (2). De titel is: *Novum Jesu Christi Testamentum, Graece et Latine:* THEODORO BEZA *interprete. Additae sunt ab eodem summae breves doctrinae unoquoque Euangeliorum et Actorum loco comprehensae. Item, Methodi Apostolicarum Epistolarum brevis explicatio. Huic autem editioni, praeter multorum locorum recognitionem, accesserunt breves*

(1) Men leze de opdragt aan *den Graaf van Huntingdon*, voor deze uitgaven en ook voor de latere Stephanische editiën van BEZA's N. Testament te vinden.

(2) Hij schuilt veelal achter zijn devies, zijnde, op een bekransd ellipsvormig schild, een olijfboom, met tronken aan den voet, hebbende ter linker-

difficiliorum phrasewn expositiones, et aliae quaedam annotatiunculae, cum ex majoribus ipsius BEZAE *annotationibus, tum aliunde excerptae.* — Die uitgaaf vond bij de Hervormde predikanten bijzonderen bijval. Dit blijkt, deels uit de verschillende editiën van dit N. Testament, deels uit de overname der korte aanteekeningen bij andere uitgaven. Over beide eenige woorden.

Van deze uitgave bestaan trouwens, even als van de *Stephanische* uitgave van BEZA's *N. Testament*, *vijf* verschillende oplagen. De tweede druk verscheen in 1579 (1); de derde vermoedelijk in 1582 (2); de vierde in 1590, en de vijfde in 1604. De derde *Stephanische*, die ten jare 1580 in het licht kwam, nam reeds de aanteekeningen over. De drukker zegt er van:

---

zijde van den beschouwer eene hand met een' bijl, en ter regter een' man, die bewonderend de regterhand opheft. De zinspreuk is: *vide benignitatem ac severitatem Dei.* Ik bezit van die pers de edit. 1590 en 1604, en de *annot. Bezae majores* 1594, allen zonder de namen van plaats en drukker. Maar onder hetzelfde devies, doch met bijvoeging van: *sumptibus* SAMUELIS CRISPINI 1616, het *Corpus doctrinae orthodoxae* van ZACH. URSINUS; en de *Miscellanea Catechetica, operâ extremâ* D. PAREI, D. 1. *Genevæ sumptibus* SAMUELIS CRISPINI, 1616. JAN CRISPYN had ten jare 1553 reeds een *N. Test. Graec.* in 12° uitgegeven, dat thans zeldzaam is, en in 1561 vermoedelijk ook de geloofsbelijdenis der Ned kerken in het Fransch.

(1) Volgens R. SIMON, *Hist. Crit. des Versions du* N. T., p. 295, was deze, zoo als hij zegt, *Londensche* uitgaaf, »publiée par un Professeur en »Theologie, qui étoit venu de *Genève*." Vader SIMON schijnt dus noch DE VILLIERS noch zijnen uitgever gekend te hebben, ten ware de eerste uitgaven niet van *Genève* waren uitgegaan, hetgeen ik niet beslissen durf.

(2) Ik zeg »vermoedelijk," want ik heb de uitgaaf niet onder de oogen kunnen krijgen. Zij wordt gewoonlijk voor de derde *Stephanische* gehouden; maar deze kwam, gelijk uit den tekst blijkt, reeds in 1580 in het licht, en de vierde in 1589. In mijne *Villerische* reeks ontbreekt ons intusschen het jaartal van de *derde*, welke juist ongeveer dien tijd in het licht moet zijn gegeven. De

1e	Stephanische	verscheen	1565	1e	Crispinische	1573
2e	»	»	1576	2e	»	1579
3e	»	»	1580	3e	»	158?
4e	»	»	1589	4e	»	1590
5e	»	»	1598	5e	»	1604

Men gaf in *Engeland* de aanteekeningen van DE VILLIERS ook nog op eene andere wijze uit, t. w. in de Latijnsche Bijbeluitgaaf, bevattende het O. T. naar de vert. van TREMELLIUS en JUNIUS, en het N. T. met eene dubbele vert., t. w. die van TREMELLIUS uit het *Syrisch*, en die van BEZA uit het *Grieksch. London* bij MIDDLETON, 1585, kl. fol.

»Quum *Losellerius Villerius* ad ea, quae binae editiones supe»riores habebant — phrasewn et quorundam etiam difficilio»rum locorum expositionem — addidisset: et tamen his quoque »adjici multa posse, in his pleraque posse emendari viderem: »dignam esse hanc tertiam editionem putavi — quae non so»lum *Villerii* accessionem et quidem recognitam, verum et aliam »sibi propriam exhiberet." De herziening, door JOH. CHERPUNTIUS verrigt, levert evenwel niet veel, en de overname was dus wel meest eene uitgevers-speculatie, vermits zijne vroegere editiën door de *Crispinischen* overschaduwd begonnen te worden. Er is intusschen toch ook verschil in de beide uitgaven, en dit verschil heeft wederom aanleiding gegeven tot onverdiende beschuldigingen tegen den waardigen man, wiens naam op de titels staat; want men heeft de van elkander onafhankelijke editiën met elkander verward, en hare verscheidenheden beschouwd als blijken van veranderlijkheid bij den interpreet. Noch de Grieksche tekst, noch de vertaling van BEZA, zijn in beide hoofdreeksen overal dezelfde. Men vergenoege zich, ten bewijze, met eenige weinige voorbeelden van beide, ontleend uit de derde Stephanische en de vierde Villerische uitgaven.

Grieksche tekst.

Steph. 1580.	*Crisp.* 1590.
Jac. II. 18. δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων.	Jac. II. 18. δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου χωρὶς τῶν ἔργων.
1 Joh. II. 23 ontbreken.	1 Joh. II. 23. ὁ ὁμολογῶν τὸν υἱὸν, καὶ τὸν πατέρα ἔχει.
Openb. XII. 7. κατὰ τοῦ δράκοντος.	Openb. XII. 7. μετὰ τοῦ δράκοντος.
XVI. 5. ὁ ὅσιος.	XVI. 5. ὁ ἐσόμενος.

Lat. Vertaling.

Luc. V. 7. Ut mergerentur.	Luc. V. 7. Ut pene mergerentur.
〃 〃 17. Et factum est quodam die, quum ipse doceret, essentque Pharisaei sedentes ac Legis doctores, qui venerant ex omnibus vicis Galilaeae et Judaeae et ex Hierusalem: et potentia Domini adesset ei ad sanandum illos.	〃 〃 17. Et factum est quodam die, quum ipse doceret, sederentque Pharisaei ac Legis doctores, qui venerantex omnibus vicis Galilaeae et Judaeae et Hierosolymis: et virtus Domini adesset ei ad sanandum illos.

Luc. V. 18. Tunc ecce, *adfuerunt* quidam ferentes in lecto hominem, qui erat paralyticus, et studebant eum inferre et ponere in ipsius conspectu.

" " 19. Et quum non invenissent quâ parte eum inferrent, propter turbam, ascenderunt supra domum, et per tegulas demiserunt eum cum lectulo, in medium, ante Jesum.

Luc. V. 18. Tunc ecce, *venerunt* quidam ferentes in lecto hominem, qui erat paralyticus: et studebant eum inferre et ponere in ipsius conspectu.

" " 19. Et quum non invenissent quâ ipsum inferrent, propter turbam, ascenderunt in solarium, et perfosso testaceo pavimento, demiserunt eum cum lectulo, in medium, ante Jesum.

Deze voorbeelden zijn niet gezocht; want zóó is het op meerdere plaatsen. Het verschil laat zich intusschen gemakkelijk verklaren, wanneer men BEZA's *Annot. Maj.* inziet, en in het oog houdt, dat DE VILLIERS doorgaans deze, óf volgde, óf excerpeerde. Het is echter aanmerkelijk genoeg, om te doen uitkomen, én dat de uitgaven-reeksen onderscheiden moeten worden, én dat DE VILLIERS nog iets meer heeft gedaan, dan een' nadruk te bezorgen. Vooral blijkt dit evenwel uit zijne *Kantteekeningen*, welke niet zonder invloed zijn gebleven op onze *Statenoverzetting*, en niet zelden geheel en al in deze overgenomen. Ook hiervan geef ik een paar voorbeelden, zoo als de boeken openvallen.

DE VILLIERS.

Ad Marc. II. 26. 1 Sam. XXI: 1. vocatur Achimelech, filius eius Abjathar, at ex aliorum locorum collatione docetur, utrumque fuisse binorum nominum. Vide 1 Par. XXIV: 2; 2 Sam. VIII: 17. XV: 29. 1 Reg. II: 26. 2 Reg. XV: 18. Ergo uterque Achimelech modo Abjathar appellatus est.

Ad Act. VI. 7. 8. (*ad v.* πιςις). Id est doctrinae Euangelicae, quae metonymice dicitur *fides*, quia

De Statenvertalers.

Op Mark. II. 26. Deze Abjathar wordt Achimelech genoemt 1 Sam. XXI: 1, en zijn zoon wordt Abjathar genoemt. Doch blijkt uit verschillende plaatsen der H. S., dat den vader en den zoon beiden deze namen gegeven worden. Zie 2 Sam. VIII: 17. XV: 29, 35. 1. Kon. II: 26, 27 en 1 Chron. XXIV: 6.

Op Hand. VI. 7, 8. D. is de leere des geloofs. Gal. 1. 23.

Hier wordt het *geloof* anders

nihil est aliud quam potentia ad salutem omnium credentium.

Hic aliter accipitur *fides* quam superiori versiculo, nimirum pro eo animi assensu, quo oblatam in Christo justitiam amplectemur. Porro per *potentiam* eximia et excellentia illa dona Spir. S. intelliguntur.

Ad Jac. IV. 9 (*ad v. κατεφ*). Hoc vocabulo Graeci tristitiam cum pudore quodam conjunctam declarant, quae in vultu demisso et humi quasi affixo apparet.

genomen dan in 't voorgaende vaers, nam. zo voor de kennisse en toestemminge der lere, als voor een vast vertrouwen op de Euang. beloften. D. i. der uitnemende gaven des H. G., daardoor Hy krachtig onder de menschen werkt.

Op Jac. IV. 12. 't Gr. woord betekent eigentlijk neerslagtigheid van ogen of aangezicht uit droefheid of schaamte.

Zoo is het op ontelbare plaatsen. En moge dan al zijne Grieksche uitgave, als herkomstig uit eenen tijd, toen de tekstkritiek nog in hare kindschheid was, voor *deze* geene bijzondere waarde bezitten; door die uitgaaf met korte aanteekeningen heeft hij toch der Hervormde Kerk eene gewigtige dienst bewezen, heeft hij onzen bijbelvertolkers voorgearbeid (1), en is hij, in de hand des Heeren, voor duizenden een gezegend werktuig geweest, waardoor zij tot beter verstand van de woorden des eeuwigen levens geraakten. En wat zal niet daarenboven het mondeling onderwijs van den welbespraakten man

(1) Ik veroorloof mij hier eene aanmerking mede te deelen tegen de bewering van wijlen den Hoogleeraar J. HERINGA, EZ. (*in disp. de* L. C. VALCKENAERII Sententia, caet., in Comm. Cl. 3 Instit. Regii., Vol VII), toegestemd door een paar van zijne voortreffelijkste leerlingen, die ook reeds van hunnen arbeid rusten, nam. H. H. DONKER CURTIUS, *Godg. Bijdr.*, D. XII, bl. 191, en B. VAN WILLES, *Letteroef.*, 1837, I, 592. T. w., dat *de Vertalers* van het N. T. zich zullen hebben gehouden aan den tekst van BEZA, zoo als die in 1589 was uitgegeven. Die bewering rust enkel op de getuigenis van L. G. VAN RENESSE, achter de *Historie van de Nederl. overzett. des Bijb.*, door N. HINLOPEN, bl. 121 verv.; maar ik meen, dat deze eerwaardige man *hier* ten onregte als zegsman wordt aangevoerd. Hij schreef trouwens de *acta revisorum*, tot welke hij zelf behoorde, en niet die der Heeren *Overzetters*; en van de *Herzieners* alleen geldt dus, hetgeen hij schreef: »Placuit 5, ut in exemplaribus Graecis »editionem sequeremur Graeci textus editi ab *Henrico Stephano*, caet — ita »tamen, ut collatio aliorum exemplarium libera maneret." — En later: »Si »notabilis aliqua occurrebat varietas, diligenter optima Graecae editionis exem»plaria inspeximus, et *nostrum* judicium modeste ubique *ad marginem* per »adjunctum vocabulum anders apposuimus." Waaruit, meen ik, voortvloeit,

hebben te weeg gebragt! Hij schroomde trouwens niet, waar het het regt verstaan der heilige oorkonden gold, van anderen af te wijken en zelfs zoodanigen tegen te spreken, voor wie hij overigens den hoogsten eerbied koesterde. Maar al te veel gebruikte men ook destijds de woorden der Schrift, waar zij ook stonden en in welken zamenhang zij voorkwamen, op den klank af, als bewijzen voor hetgeen men stelde. De villiers evenwel scheidde het tijdelijke en plaatselijke wel degelijk van elkander. Zóó beweerde men b. v., dat men met ongeloovigen geene verbonden mogt aangaan, en beriep zich voor die stelling op oud-testamentische plaatsen. Hij antwoordde hierop: »Ils alleguent un passage du Deuternome, que ne contient »aultre chose sinon que les Juifs ne pouvoient traitter alliance »avecq les peuples de la terre de Chanaäm; qui ne peult rien »conclure pour le regard des aultres. — L'aultre raison est des »defenses de traicter avecq les Egyptiens, ce qui est encores »particulier. — Martyr, se trouvant empesché de repondre (nam. »bij de vereëeniging van abraham met die van *Sodom*, enz) couppe »le filet, qu'il ne peut desnouer, et dict, qu'il nie que ces »Rois aient esté contraires à la religion; qui est une eschappa- »toire, car au contraire, *Sodom* peu apres fut consumée par »feu pour ses mechantetez, — et esechiël dit, qu'elle a fait »***abomination***, qui est selon la phrase des Profètes faire ido- »lotatrie."

Maar ook te *Londen* kon de villiers, ten gevolge van zijne vroegere betrekkingen, niet buiten staatkundige bemoeijingen blijven, daar deze in die dagen op allerlei wijze met de godsdienstige belangen verwikkeld waren. De jonge prins van *Condé* droeg hem de taak op, om zijne belangen bij het hof van elizabeth voor te staan, en hij volbragt zijnen last, naar het schijnt, ten genoege van den lastgever. Maar ook de prins van *Oranje* wendde zich tot hem; want de toestand der Nederlanden was

---

dat de overzetting, waarbij ieder zijne gewone uitgaven gevolgd was, nu getoetst werd aan de *Stephanische* uitgaven van 1589 en 1598. Vond men verschil met deze, dan raadpleegde men ook andere edities, en konden revisoren zich niet vereenigen met de opvatting der versoren, dan veranderden zij, *niet* de vertaling, *maar* gaven zediglijk hunne bijzondere opvatting op den kant, met het woordje anders ten blijke. — *Ofte* werd gebezigd bij verschil in vertaling, of wanneer de zaak in het midden werd gelaten.

bedenkelijk geworden. Buitenlandsche hulp was er onmisbaar; doch er bestond verschil van meening omtrent den kant, vanwaar die hulp zou moeten opdagen. De Staten en het volk gaven aan *Engeland* de voorkeur boven *Frankrijk*. De prins daarentegen gevoelde zich, uit hoofde van zijn huwelijk en andere betrekkingen, meer naar dit laatste rijk heengetrokken, waartoe niet weinig bijdroeg, dat ELIZABETH had goedgevonden aan hemzelven en zijne getrouwste vrienden allen toegang tot, en oponthoud binnen haar rijksgebied te ontzeggen. Hare ijverzucht tegen *Frankrijk* duldde intusschen even weinig, dat de *Nederlanden* zich in de armen wierpen van dat rijk; zij was er dus op uit, om dit te beletten; doch zij werd hierbij gedwarsboomd door onzen DE VILLIERS. In zoo ver zijn de Engelsche (1) en Fransche (2) schrijvers het eens; doch of hij destijds (1575) reeds *Londen* had verlaten voor de betrekking, hem door WILLEM I aangeboden, blijkt met geene zekerheid. Genoeg, hij ried alle ernstige verbindtenis met *Engeland* af, vermits men toch op geene krachtige hulp vandaar kon staat maken; want de Engelschen hadden slechts één' bekwamen veldoverste in den graaf VAN SUSSEX, doch deze had den naam van den Protestanten niet gunstig te zijn (3); en daarenboven gold de meening van wijlen den admiraal, dat de Engelschen, zoodra zij den Vlaamschen grond onder de voeten zouden hebben, ook terstond de oude vete met *Frankrijk* zouden hernieuwen en de *Nederlanden* tot een tooneel van oorlog maken, waarin zij, even zoowel als in den strijd tegen *Spanje*, te gronde zouden gaan. Men moest óf zich zelven helpen, óf zich aan *Frankrijk* aansluiten.

Ofschoon dit advies niet geheel werd opgevolgd, voor den man echter, die het had gegeven, kon *Londen*, zoo hij zich aldaar destijds nog ophield, na het bekend worden er van, geene aangename verblijfplaats meer zijn. Wij vinden hem

---

(1) Vg. CAMDEN, *Ann. rer. Angl.*, p. 265. DE LARREY, *Hist. d'Angl.*, Tom. II, p. 270.

(2) THUANUS, T. III, p. 80, door wien hij »JO. VILLERSIUS, *nostras*" wordt genoemd, »cujus aequitati et prudentiae multum tribuebat (sc. Arausoniensis)."

(3) Maar ook slechts *den naam*. Deze was hem aangewreven door de vrienden van *den Graaf van Leycester*, tegen wien THOMAS RATCLIF, *Graaf van Sussex*, eenen zoo hevigen persoonlijken afkeer had, dat hij, naar er verhaald wordt, nog op zijn sterfbed zijne vrienden waarschuwde tegen dien *Bohemer* (gelijk hij hem noemde), dien zij nog niet zoo goed kenden, als hij het deed.

dan ook, zoo niet vóór, dan zeker kort na dien tijd, in de *Nederlanden* gevestigd en voor dezer belangen werkzaam, even gezocht door den Galliër, als gehaat door den Brit, waarvoor ons de bewijzen later zullen voorkomen. Hier merken wij slechts op, hoe deze man, reeds bekend met, en in betrekking staande tot de hoofden der hervorming in *Frankrijk*, door eene onzigtbare hand werd geleid langs wegen, op welke hij ook met de hoofdpersonen in *Engeland* bekend moest worden en bekend werd (1), nog vóórdat hij geroepen werd tot de, in de gevolgen zoo hoogstgewigtige, betrekking van hofprediker en geheimraad van WILLEM I, die, blijkens de uitkomstem, zich niet slechts gaarne van zijnen raad bediende, maar ook veelal naar zijnen raad handelde. Wij willen derhalve nu den man beschouwen in zijne betrekking tot *Nederland* en de Nederlandsche Hervormde Kerk.

Wanneer prins WILLEM I DE VILLIERS aan zijnen persoon heeft verbonden, is niet met juistheid te zeggen. De acte der vijf Leeraren, betreffende de wettigheid van 's vorsten huwelijk, den 11den Junij 1575 te *Brielle* gegeven, is niet door hem, maar wel door J. TAFFIN medeonderteekend (2). Dit wekt het vermoeden, dat hij destijds óf niet, óf ten minste nog niet lang, in die betrekking was geplaatst. Hij zal haar evenwel ook niet lang daarna aanvaard hebben, blijkens het vroeger aangevoerde. Zij was, gelijk reeds gezegd is, eene tweeledige. Hij was 's prinsen hofprediker en geheimraad, en vergezelde hem genoegzaam overal. Wij vinden hem dus soms te *Delft*,

(1) Hetgeen hij in 1588 aan HELMICHIUS verhaalde, behoort toch wel tot dit tijdvak, t. w., »dat de koninginne, hem eens op de plaetse van 't Hof by »geval siende gaan wandelen met een Edelman, hem bij haer had laten halen, »ende hem bevolen, dat die vreemdelingen het Avondmael des Heeren voortaen »met meerdere eerbiedinge houden souden, als sy tot noch toe gedaen hadden: »dat hij naderhand verstaen hadde, dat dit van haer geseyd was, omdat men »dat alhier sonder kniebuyginge bediende: dat hy in 't sin hadde bij hare »Majesteyt doe 't selve te verexcuseren, maer dat het hem van godvruchtige »Raedsheeren afgeraden zynde, achter weegh bleef." BOR, D. III. B. XXIV, bl. 253. Hij had dus toegang tot het hof, en was bij de voornaamste staatspersonen niet onbekend.

(2) Zie dit stuk *Archiv. et Corresp.*, T. V. p. 223–226.

soms te *Middelburg* of elders, doch van 1577 af toch doorgaans te *Antwerpen*, vermits tot Julij van het jaar 1583 des prinsen hof veelal dáár was gevestigd. Hij was er ook in den aanvang van dat jaar, toen ANJOU den aanslag tegen die stad beraamde, en waarschuwde er de regering tegen, waardoor de uitvoering er van vertraagd werd (1). Later in dat jaar vinden wij hem op *Walcheren* (2), waar hij in het vorige jaar bezitter was geworden van het weleer hoogstprachtige, doch door de woestheid van BARTHOLD ENTES in 1572 zeer beschadigde bisschoppelijke kasteel en leengoed *Westhove* (3). Nog later treffen wij hem wederom aan te *Delft*, waar hij zich ook bevond, toen zijn vorstelijke vriend aldaar op den 10den Julij 1584 zoo schandelijk vermoord werd (4).

Wij zullen pogen den man in zijne veelvuldige werkzaam-

---

(1) »Beneffens dien hadde PETER VILLERS, een Francoys Predicant, door den »oorlogh van zijne kerk verdreven, ende als nu des Princen Raet, een man »van sonderlinge kloeckheyt ende verre siende, yetwes vernomen, ende den »Magistraat aenghedient." E. VAN REIJD, bl. 69. Vg. HOOFT, bl. 786.

(2) »Daerentusschen was tot Brugge weder gecomen de Heere VAN LOKEREN, »die lange in Zeelandt sieck gheleghen hadde. Den Prince VAN CHIMAIJ heb»bende eenigh achterdencken van hem, door het rapport van den Predicant »HAREN, die eenige woorden overgebrocht hadde, die den Predicant VILLERS »in Zeelandt ontvallen waren, heeft hem doen gevanckelijk houden in syn »Huys, den 10den January 1584." — »Anderwerf, als denselven avondt »dat LOKEREN ghevanghen werdt, de Colonel van de Schotten BOYDE hem quam »veynsen voor den Hoogh Bailliou ende CASEMBROODT seer qualyck te vreden »te wesen van het voorschreven vangen, ende synen dienst aanbode, om den »Prinse VAN CHIMAY selve te versekeren, hebbende te voren den Predicant »VILLERS uyt Zeelandt ghescreven: en dat men hem wel betrouwen mochte, »als hebbende eenen bysonderen eedt ghedaen aen den Prince van Orangien," enz. VAN METEREN, fol. 225. Vg. HOOFT, bl. 828, 829. Men ziet uit deze losse trekken, hoe veel waarde er aan zijne woorden en verklaringen gehecht werd.

(3) Over de heerlijkheid en het kasteel *Westhove*, zie ERMERINS, *Zeeuwsche Oudh.*, D. I, bl. 140, en ROBIDÉ VAN DER AA, *Oud Nederland in deszelfs kasteelen en burgen geschetst.*

(4) Dit blijkt uit de verklaring van 's Prinsen Rade, LEONINUS, VAN DER MYLE, BUIJS, DONNEAU, VAN DER AA, P. LOZELEUR, BRUNIJNCK en PAUL (KRUBBE) van 18 Julij 1584, inhoudende, dat de regering van het Prinsdom *Oranje*, gedurende de gevangenschap van PHILIPS WILLEM, door WILLEM I aan MAURITS was opgedragen. Er staat in deze: »Nous soussignés, presentement tous as»semblés en cette ville de Delft, attestons — que le feu Monsr. le Prince »d'Orägnes, etc. a requis par lettres quelques uns d'entre nous de le venir »trouver a Paques dernières en cette ville de *Delft*, et aux autres, étant de

heden en betrekkingen gedurende die gewigtige jaren zijns levens te schetsen, en wel vooreerst als hervormd predikant.

Naar gelang de H. Schriften in onze schatting hooger staan aangeschreven, hechten wij mindere waarde aan hetgeen is opgenomen in de geloofsformulieren, door belijders van vroegere tijden voorgeschreven; want slechts voor zoo ver zij met die Schriften overeenkomen, kunnen zij *gezag* hebben. In derzelver geheel dienen zij alleen als hulpmiddelen, door welke wij de denkwijze van het tijdperk leeren kennen. DE VILLIERS, hoezeer van ganscher harte Protestant, was dus ook geen onbepaald bewonderaar van confessies. Hoe hij er over dacht, blijkt ons uit zijne *Apologie der Gereformeerden* tegen de aanvallen der Lutheranen. »Uw hoofdbewijs" (zegt hij) is, »dat gij »overeenkomt met de *Augsburgsche Confessie* en met LUTHER; »doch wij houden die Confessie voor geen Euangelie, noch LU»THER voor den man, naar wiens voorschriften wij *ons* geloof »moeten regelen. Niemand onzer heeft u ooit ZWINGLI of OE»COLAMPADIUS of CALVYN, BUCERUS, MELANCHTON of MARTYR, die »evenwel allen LUTHER in geleerdheid overtreffen, voorgewor»pen. Ook worden hunne namen in onze kerken of scholen »nimmer gehoord. Wij weten trouwens, dat alles afhangt van »hetgeen er in Gods woord staat; doch wij verachten hierom »de overeenstemming der Kerk niet." En elders, in zijn *Vredesvoorslag* is zijne taal: »Wanneer LUTHER en CALVYN te dezer »tijde leefden, en in eene algemeene Kerkvergadering (die »door allen zoo gewenscht wordt) de meening, waarover thans »getwist wordt, wilden verdedigen uit hunne eigene Schriften »en naar deze beslissen, zouden zij niet door allen als dwazen »worden bespot, omdat zij naar eigene denkwijze uitspraak »wilden doen over dingen, die op de zaligheid der Christenen »betrekking hebben? Maar zou men nu die vrijheid of dat

---

»son conseil ordinaire, commandé d'assister, pour servir a son Exc. de notre »avis et conseil. — Et nous ayant par diverses fois fait assembler à cette »cause, quinze jours durant, enfin lundi en la seconde semaine apres Paques, »étant le 9 du Mois d'Avril de la présente année, nous appella après le di»ner en sa garderobe, etc." Men vindt het geheele stuk in MAURITS VAN NASSAU, *Prins van Oranje*, enz., door Mr. C. M. VAN DER KEMP, D. I, bl. 185, 186.

»gezag, dat men aan LUTHER en CALVYN, wanneer zij leefden, »niet zou toestaan, toekennen aan anderen, nu zij dood zijn, »hoewel geen van beiden zich immer zoodanig gezag heeft »aangematigd?"

Als zelfstandig exegeet wilde hij vrijheid van formulierdwang; formulen van geloofsuitdrukking daarentegen achtte hij wenschelijk, mits zij zoo algemeen en zoo voorzigtig gesteld waren, dat elk Christen er zich mede kon vereenigen. Zijn advies was: »Proponatur aliqua confessio, quae ab omnibus piis probari »queat, et omni eam credenti sit ad salutem satis." Zoo spreekt hij in zijne: ***brevis et dilucida declaratio, qua ratione controversiae, quae nunc sunt inter ecclesias reformatae religionis, componi et finiri possint.*** C. Q. D. A., nobili viro auctore, 1579, — welke zamenhangt met de, ten zelfden jare, door hem uitgegevene: ***Reformatarum in Belgio Ecclesiarum Epistola apologetica ad et contra auctores libri Bergensis, dicti »Concordia."*** Deze laatste titel doet ons de aanleidende oorzaak tot beide geschriften kennen. Eenige ultra-Lutheranen, nog niet tevreden met de *Torgauer* artikelen van 1574 en de verdrukking, door dezelve over de volgers van MELANCHTON gebragt, kwamen in 1576 andermaal te *Torgau* zamen, en voor de derde maal te *Bergen*, in 1577; van welke zamenkomsten in Mei 1577 de vrucht was eene *formula Concordiae* (1), welke zij aan de meeste protestantsche vorsten, met verzoek om mede-onderteekening, toezonden. Ook WILLEM van Oranje was, meenden zij, aan hunne zijde, en werd dus niet voorbijgegaan. De verschilpunten tusschen de Protestanten waren er in tot vier gebragt (2) en met verdoeming van andersdenkenden beslist, zoodat de aanneming van deze *Concordienformel* gelijkstond met eene verwerping der Gereformeerden en derzelver buitensluiting buiten de Christelijke gemeenschap. En ter verkrijging van die aanne-

---

(1) De stellers er van waren M. CHEMNITZ, D. CHRYTRAEUS, J. A. SMIDLIN, A. MUSCULUS, N. SELNECKER en CHR. CORNARIUS of KÖRNER; de titel was en is *Concordia pia*, etc., doch men noemde het in de wandeling *das Bergische Buch*, naar het oude Benedictijner klooster *Bergen*, bij *Maagdenburg*, waar die misgeboorte het aanwezen kreeg. Derzelver vaders waren, zoo men de beide eersten uitzondert, mannen van geringe geleerdheid, maar vol van onverstandigen ijver, en verdienen als zoodanig aan de nakomelingschap te worden bekend gemaakt.

(2) *De Persona Christi, de Coena Domini, de Baptismo* et *de Praedestinatione*. Vg. H. ALTINGII, *Hist. de Eccl. Pal.*, p. 59. et 138, zoo men de *Concordia Pia*, *caet.* zelve niet bij de hand heeft.

ming hadden de stellers allerlei pogingen in het werk gesteld. »Zij hadden (verhaalt DE VILLIERS (1)) de voornaamste raadslieden »en dienaren der vorsten, hetzij door brieven, hetzij door voor»name voorstanders van hunne partij, ernstig gedrongen en ge»beden, dat zij door hunnen invloed de vorsten tot onderteekening zouden bewegen, en om toe te zien op degenen, die der»gelijke mede-onderteekening zouden weigeren, noch de zooda»nigen langer in hunne staten te dulden."

Dit een en ander veroorzaakte eene verbazende beweging; want de bedreigde Hervormden moesten op noodweer bedacht zijn. De Paltzgraaf, JOHAN CASIMIR, belegde hierom eene zamenkomst van Hervormde leeraren en staatslieden, die den 26sten September 1577 en volgende dagen te Frankfort gehouden werd, en in welke afgezondenen werden gevonden uit ***Frankrijk, Engeland, Polen, Hongarijën*** en de ***Nederlanden*** (2). Men besloot er tot een gezantschap aan de Duitsche vorsten, om te verzoeken, dat zij het Eendragts-libel niet zouden onderteekenen; welke last werd opgedragen aan den Nederlandschen regtsgeleerde PAULUS KNIBBE en den Engelschen afgezondene ROB. BELUS: alsmede tot het ontwerpen van eene algemeene Hervormde belijdenis, welke belangrijke taak werd aanbevolen aan URSINUS en ZANCHIUS, terwijl de herziening er van werd overgelaten aan GUALTERUS en BEZA (3). De zending werkte niets uit. Het ontwerp eener

---

(1) In GERDESII *Scrin. Antiq.*, T. III, p. 421. — Sommige vorsten lieten er zich toe verleiden; andere vatten zelve de pen op, om dergelijke onderteekeningen af te keuren, of tegen te gaan. Men zie den brief van den Paltzgraaf JOHAN CASIMIR aan zijnen broeder LODEWIJK, den keurvorst, d.d. 24 Sept. 1579, bij GERDES, l.l. T. VIII, p. 481 sq.; en dien van graaf JAN *van Nassau* aan den landgraaf WILLEM *van Hessen*, d.d. 17 Maart 1578, in de *Archiv. et Corresp.*, T. VI, p. 319 suiv. Op aandrang van koningin ELIZABETH verbood FREDERIK II van *Denemarken* het werk niet alleen in zijne staten, maar verbrandde het exemplaar er van, dat hem door zijne zuster gezonden werd. »Der König von *Dennemarck* hatt das Concordi buch, welches die Churfürstin »von *Sachsen* gantz schön eingebunden, beneben ettlichen Exemplaren ihrer »Königlichen Würden zugeschickt, alszbalt sie dieselbe entpfangen, in's Feuer »geworffen und verbrent." *Archiv. et Corresp.*, Tom. VII, p. 538. Beleefder handelde JOHAN CASIMIR, die het present-exemplaar van zijnen broeder LODEWIJK ongelezen in een omslag deed en wegborg.

(2) Uit de *Nederlanden* waren er tegenwoordig DATHEEN, JOH. JUNIUS, LANGUET en PAULUS KNIBBE. De aanteekeningen van den eerste nopens het verhandelde vindt men bij GERDES, T. I, p. 192—197 in notis.

(3) GERDES, T. VIII, p. 474, sqq.; H. ALTING, *de Eccl. Pal.*, p. 138 sq.;

belijdenis werd werkelijk aan de Zwitsers toegezonden; doch DANAEUS schreef 1 Mei 1580 aan ZANCHIUS terug, dat men dáár en in *Frankrijk* de voorkeur gaf aan eene harmonie der verschillende reeds bestaande belijdenissen, hoedanige dan ook werkelijk in 1581 te *Bern* in *Zwitserland* is uitgegeven geworden (1).

Terwijl nu dit een en ander elders gebeurde, schreef onze DE VILLIERS allereerst onder de letters C. Q. D. A. (2) zijne boven vermelde *ratio ineundae Concordiae inter Ecclesias reformatas*. Het hoogst zeldzaam geworden werkje is op nieuw aan het licht gebragt door D. GERDES, die het in het derde deel van zijn *Scrinium* heeft opgenomen, p. 396—429. Het is geschreven met bezadigdheid, doch tevens met hoogen ernst, en soms in den toon der verontwaardiging tegen leeraren, die, hunne betrekking vergetende, door woesten ijver voor ingebeelde regtzinnigheid, de rust van kerk en staat verstoren en strijd veroorzaken, waar zij den vrede moesten bevorderen.

Hij oordeelde evenwel, dat er met de uitgave van dit boekske niet genoeg was gedaan. De op eene zoo ongehoorde wijze aangevallene en verguisde Hervormde kerk moest, naar zijne meening, van zich afspreken; de Nederlandsche leeraren maakten hem tot hunnen tolk, en de bovengenoemde *Epistola Apologetica* verkreeg het aanzijn (3). Spoedig waren er ook Hoog-

J. WILHELMUS, *Hist. der Ref. van de Paltz*, bl. 253, vv.; E. MEINERS, *Oostvriesl. Kerkg.*, D I, bl. 446, verv. en m. a.

(1) »Cum de ratione Concordiae inter omnes nostrae confessionis Ecclesias »ineunda cum fratribus Francicis, qui hic sunt, deliberaremus, illi uno con»sensu hanc et unicam et tutissimam et expeditissimam esse censuerunt, ut »jam receptae et editae in singularum Provinciarum Ecclesiis fidei confessiones »in unam harmoniam componerentur et compingerentur, quod et simillimae »omnes essent quoad *πίςεως οὐσίαν*, et sua a nulla Ecclesia repudiaretur." GERDES, T. I, p. 198. ZANCHIUS antwoordde den 11den Junij: »Si miseris »harmoniam, libenter legam."

(2) Volgens BRANDT, *Hist. der Ref.*, D. I, bl. 783, beteekenen deze letters *Cephas Κῴδιον Doctor Aulicus*, en zijn de beide eerste woorden eene vertolking van PETRUS VILLERIUS, wijl *κῴδιον vellus* is.

(3) JER. BASTYNCK pred. te *Antwerpen*, toen hij den brief in het Ned. vertolkte, onder den titel: *Sentbrief der Nederl. Predikanten aen den instelderen van 't Concordienboek*. Antw., bij GILLIS VAN DEN RAEDE, 1580. (aang. bij BRANDT, D. I, bl. 644. THYSIUS, *leer en orde der kerken*, bl. 184, en VAN TIL, *Bibl. Sel.*, p. 41) zegt dit uitdrukkelijk in de voorrede. Verg. nog BAYLE, *Dict. Hist. et Crit*, T. II, p. 1424 *b*, die op ander gezag hetzelfde verzekert. Tegen hetzelfde *Bergsche Boek* schreef ook URSINUS in 1581, op last van JOHAN CASIMIR, zijne *admonitio Neostadiensis*.

en Nederduitsche vertalingen van in omloop, doch het oorspronkelijke was, zoowel als de vertalingen, weldra zeldzaam geworden. Bij den grooten en welverdienden lof, den brief toegezwaaid, achtte L. G. VAN RENESSE eene vernieuwde editie, met aanteekeningen, nuttig; zij verscheen te *Breda* in 1651. Doch ook deze uitgaaf was na weinige jaren niet meer te bekomen. GERDES heeft daarom de uitgaaf van V. RENESSE in zijn *Scrinium* laten afdrukken, T. 1, p. 125—200, en wij zijn er hem dankbaar voor; want deze *Epistola Apologetica* is een gedenkstuk uit de XVIde eeuw, dat der Nederlandsche Hervormde kerk van dien tijd tot eere strekt, daar het haren afkeer van twist en scheuring en liefdeloos verdoemen, alsmede haren milden geest ten aanzien van formulierbepalingen, op eene treffende wijze doet uitkomen. Het is hier de plaats niet, om haren inhoud mede te deelen. Alleen willen wij opmerken, dat deze den steller doet kennen als een zeer geleerd en zeer gevat man, en dat in beide geschriften wordt gedrukt op de onzekerheid der Augsburgsche confessie, bij het verschil van hare uitgaven en de oneensgezindheid van hare voorstanders, en op het verlangen naar eene algemeene synode en eene algemeene belijdenis voor de Protestanten. Dit laatste was dus in overeenstemming met de besluiten der Frankforter zamenkomst. Doch toen aan het besluit tot eene nieuwe confessie geen gevolg werd gegeven, en de Zwitsers, in plaats van eene zoodanige, als antwoord op het *Liber Concordiae* eene *Harmonia Confessionum* voorsloegen, was hij ook hiermede tevreden en droeg hij er het zijne toe bij, om hun voor dit ontwerp een gezuiverd afschrift der *Confessio Belgica* te doen toekomen. Tot dat einde werd er den 14den Sept. 1580 te *Antwerpen* eene Waalsche Synode gehouden, waarin een herzien afschrift van deze *Confession de Foy*, op pergament geschreven, door al de aanwezigen geteekend werd, wier voorbeeld vervolgens door al de Waalsche leeraren gevolgd is geworden (1). De vijf eer-

---

(1) Het opschrift dezer eerbiedwaardige oorkonde der Waalsche gemeenten in ons vaderland luidt aldus:

»D'autant que l'infirmité des choses humaines nous admoneste de l'incon»stance et incertitude, qui regne au monde, tellement que souvent un siècle »ignore ceque le precedent a fait; — et de nostre temps nous voyons la con»fession appellée *d'Augsbourg* estre pleine d'incertitude; pourtant nous minis»tres de la parole de Dieu, estans assemblez en cette ville *d'Anvers*, pour »celebrer le synode des Eglises de la langue Wallonne du *Pais-Bas*, le XIIII

ste onderteekenaren waren DE LA GRÈVE, P. LOZELEUR, JEAN TAFFIN, JEAN HOCHEDÉ en LOUIS D'OUTRELEAU. Wij mogen uit deze onderteekening, in verband met het aangevoerde, opmaken, dat DE VILLIERS in deze Synode eene der hoofdbetrekkingen zal hebben vervuld, en alzoo op hare besluiten eenen gewigtigen invloed hebben uitgeoefend; terwijl dit bepaalde besluit zelve al wederom niet zonder uitwerking bleef op de besluiten der *Nationale Synode*, den 29sten Mei 1581 te *Middelburg* geopend, en tot welke ook de genoemde TAFFIN en D'OUTRELEAU waren afgevaardigd geworden. In die Synode werd trouwens besloten, dat men *de geloofsbelijdenis* van nieuws *naar het Waalsch* exemplaar zou vertolken, vermits de bestaande Nederduitsche overzetting noch duidelijk, noch juist was (1), en dat men ze daarna, ten teeken van eenigheid, zou onderschrijven. Naar het *Waalsch* exemplaar was trouwens ook de Latijnsche vertaling vervaardigd, welke in de Zwitsersche Confessiënverzameling wa- opgenomen, en de Nederduitschen, die hier bij de Walen ten achteren waren gebleven, konden nu niet wel anders, dan dezen volgen. De nieuwe vertaling werd ter tafel gebragt van de Provinciale Synode te *Haarlem*, in 1582, »24 Marty, des Sater»daechs — ende er is besloten, dat die van *Delft* die oversien »sullen en daer naer drucken laten." Een te *Dordrecht* gedrukt exemplaar werd overgelegd in de Haagsche Synodus van 1583. De nieuwe vertaling werd dààr voorgelezen, goedgekeurd en door de tegenwoordig zijnden »onderschreven, tot een teyc»ken der eenicheydt, oock mede tot een voorganck aller kerc»ken ende classen in 't particulier," enz. De Hervormde Nationale Synode van *Frankrijk*, in Mei 1583 te *Vitry* vergaderd, had den 25sten Mei, ten blijke van overeenstemming, almede dezelfde belijdenis onderteekend. Men bedoelde trouwens met die onderteekeningen iets anders, dan men er later mede heeft

»de Septembre Mille cinq cens octante, avons, pour donner memoire a la pos»terité de la confession de Foy que nous avons enseignée en nos aages, signé »la presente confession au jour et an susdit." In deze formule vindt men alzoo de denkbeelden terug, door DE VILLIERS ook in beide genoemde werkjes ontwikkeld.

(1) Bij de handelingen met COOLHAAS legde men, in 1581, aan dezen te *Middelburg* ook de geloofsbelijdenis voor; doch hij had bedenking tegen sommige artikelen: »waer over hem oock by communicatie ghenoech gedaen is uyt »de Fransoyse bekentenisse, dewelcke wat klaerder was. Want het Nederlandsch »exemplaer, dat voorhanden was, niet soo duydelick overgeset noch oock correct »ghedruckt was; ende is hem gheseyt, dat de oversettinghe ghebetert ende van »nieus ghedruckt soude werden." TRIGLAND, *Kerck. Gesch.*, bl. 180; vg. 569.

willen doen uitdrukken. DE VILLIERS en de verdere eerste onderteekenaren hielden de Nederlandsche confessie, even weinig als de Augsburgsche, voor een Evangelie; want alles hing bij hen af van hetgeen er in het Woord van God staat; en daarom voegde onze man dan ook aan CHEMNITZ en zijne medestanders toe: »Gij zoudt wijs en Christelijk handelen, indien gij dat on»gelukkige woord: *wij verdoemen!* wat minder gebruiktet. — »Men moet binnen de perken der goddelijke openbaring blij»ven. — Ja, ernstig behoordet gij te overwegen, of *zes* godge»leerden, die zelve niet eens regt overeenstemmen met LUTHERS »leer, *zesduizend* andere theologanten, die met elkander over»eenstemmen, mogen veroordeelen." — Mogt zijn woord ook thans nog meer behartigd worden en deze herinnering er aan hiertoe iets bijdragen (1)!

Ook omtrent LOZELEUR's bedrijf als des vorsten raadsman zijn slechts wenken te geven; doch wanneer wij uit zijne bedrijvigheid in sommige tijden eene gevolgtrekking mogen afleiden tot zijne verrigtingen in de maanden, gedurende welke wij niets van hem hooren, dan zij ons al zeer weinig van hetgeen hij voor den prins en de zijnen was, opgeteekend, het is evenwel genoeg, om ons te overtuigen, dat hij veel voor hen moet geweest zijn, vermits wij hem juist dan en dáár aantreffen, waar ORANJE alleen van zijne ver trouwelingen gebruik kon maken. Wij ontmoeten hem trouwens het meeste gedurende de moeijelijke jaren van 1579 en 1580, en in die jaren weder als deelnemende aan de gewigtigste zaken. Doch ook buiten die jaren is hij niet geheel en al onzigtbaar. Reeds in 1576 en later meenen wij hem, schoon in het verborgen, werkzaam te zien ten nutte van het ontluikend gemeenebest en zijnen doorluchtigen beschermheer. En in 1578 door de uitgave van een traktaat: *du droit des*

(1) Wij kunnen het ongelukkige *Bergsche Boek* beschouwen als de aanleidende oorzaak van de met toenemende hardheid geëischte onderteekening van de formulieren van eenigheid. Dat zesmanschap heeft alzoo der protestantsche kerk eene diepe wonde geslagen. Zonder dien *Concordienformel* en de verbittering, welke zij te weeg bragt, waren *Lutherschen* en *Calvinisten* zeker nader tot elkander gekomen; terwijl nu niet alleen dezen, maar vervolgens ook *Zwinglianen* en *Calvinisten*, enz., enz., meer en meer van elkander zijn verwijderd, hetgeen zeker niet gebeurd zou zijn, indien men, evenzeer als WILLEM I, naar den raad van DE VILLIERS had geluisterd.

Magistrats sur leurs subjets, hetgeen als zijne eerste Apologie van den prins en van de Nederlanden beschouwd zou kunnen worden, maar tevens, als het ware, zijne staatkundige geloofsbelijdenis inhoudt, waarom wij het opmerkelijke, slechts 69 blz. in kl. 8º. beslaande, doch uiterst zeldzaam voorkomende boekje, door mededeeling van de hoofdpunten, welke er in ontwikkeld zijn geworden, eenigzins nader willen doen kennen. Het gaat uit van het denkbeeld, pag. 13: »Un seul Dieu doit estre obey »sans aucune exception. Pieté et charité sont les limites de »l'obeissance deuë aux Magistrats. 5. Jusques ou le subjet doit »presumer estre iuste, ce qui lui est commandé? Es comman- »demens irreligieux et iniques ce n'est assez de ne malfaire, »mais faut aussi s'acquiter de ce qu'on doit a Dieu et au pro- »chain. 6. Le subjet offensé par le Magistrat inferieur doit »avoir recours au superieur. 7. Un Magistrat inferieur empesché »par un autre contre la volonté du superieur bien congneue »peut repouser la violence d'un attentat. Toute resistance du »subjet contre son superieur ne est pas illicite ni seditieuse. »8. Les Magistrats sont pour les peuples, et non au contraire. »10. Juste resistance par les armes n'est point contraire à la »patience, ni aux prières des chrestiens. 11. Tous se doivent »opposer a ceux, qui veulent usurper dominations sur leurs »concitoyens ou autres non subjets a eux. 14. L'injuste usur- »pateur d'une domination peult devenir Magistrat legitime et »inviolable. 15. L'obligation des Princes envers l'Antichrist »est nulle. La jurisdiction temporelle des Ecclesiastiques est »abusive. Quel est le devoir des subjets envers le Souverain »legitime estant devenu Tyran manifeste? 16. Trois diverses »sortes de subjets a un Prince legitime. Les personnes privées »non authorisées doivent souffrir le joug de leur Souverain, »devenu Tyran, ou bien eviter sa fureur. 18. Les Magistrats »subalternes d'une souveraineté doivent en cas de Tyrannie »manifeste avoir recours aux Estats, et cependent maintenir »ceux qui leur sont commis. Officiers d'un Roiaume sont au- »tres que les officiers d'un Roy. 19. Plusieurs charges publi- »ques ont esté changées en dignitez heriditaires. 20. C'est »autre chose de s'opposer à un tyran, que de le déposer. 22. »Tout Souverain est astreint aux loix de sa souveraineté. 24. »Les Estats ou autres ordonnez pour servir de frein aux Souve- »rains peuvent et doivent les reprimer par toutes voies quand »ils sont devenus Tyrans. 25. Exemples de l'estat des Romains, »des Grecs, d'Israel, de Dannemarc, de Suede, d'Ecosse, d'An-

»gleterre, de Pologne, de Venise, d'Espagne, du S. Empire, »de Gaule devant et apres l'advenement des François. 44. Con- »clusion de la puissance des Estats. 45. Les conditions opposées »à une convention n'estans observées, la convention est rom- »pue s'il plaist à la partie interessée. Nuls Rois acceptez sans »condition tacite ou expresse de saintement et bien gouverner. »Conditions notoirement irreligieuses et contre toute bonne con- »science ne peuvent valoir. 47. Ce qui est fondé sur raison »et équité naturelle est tenu pour exprimé. Les peuples doi- »vent estre plustost relevez que les particuliers. 48. Les Rois »sont astreints aux droits divins et humains. 49. Comment se »doit entendre ceste sentence: que les Rois ne sont astreints »aux loix? 50. Les Estats sont pardessus les Rois. Tous Sou- »verains vicieux ne sont pas Tyrans. 51. Pourquoi David n'a »esté jugé sur son adultere et homicide. La Tyrannie Turques- »que. L'obligation de mariage comparé au devoir du subjet »a son superieur. 52. Les Empereurs sont vassaux de l'Empire »et les Rois de leurs Roiaumes. 53. Si le concile est par des- »sus le Pape, les Estats sont par dessus les Rois. Comme il se »faut gouverner contre la Tyrannie empeschant l'assemblée des »Estats. 54. La plus saine partie en un cas tout notoire à »puissance de renger l'autre. 55. Il est permis à la plus saine »partie de demander secours d'ailleurs."

Uit dit alles wordt het besluit opgemaakt: »Je croy mon »dire par ce moyen estre suffisamment prouvé, presupposant »toujours trois points en toutes ces resolutions, assavoir: Que la »Tyrannie soit toute notoire: Qu'on ne vienne jamais aux armes »qu'apres avoir essayé tous autres remedes: Et finalement qu'on »ait bien consideré, non seulement ce qui est licite, mais aussi »ce qui est expedient, de peur que le remede ne soit pire que »la maladie." Het overige van het boekje bevat: »Reponses »aux objections contraires," waarvan wij er, om der beginselen wil, nog ééne willen mededeelen, t. w. het antwoord op de bedenking, of men, bij vervolging om de godsdienst, wel de wapenen mag opvatten, daar toch JEZUS en zijne Apostelen, de Profeten en de Martelaren, er zich geduldig aan hebben onderworpen. »Je respon (zegt hij), que c'est autre chose de plan- »ter la Religion en un Païs, que de la maintenir y estant receuë, »ou la redresser quand elle y aura esté ensevelie, par la con- »nivence, ignorance, ou malice des hommes. Je confesse donc »qu'elle se plante et accroist par le seul Esprit de Dieu, se »servant de la Parolle ordonnée à enseigner, reprendre et ex-

»horter, estant cela le vray oeuvre du Saint Esprit, par les »instrumens spirituels. En tel cas doncques le devoir d'un Prince, »voulant convertir ses subjets de l'Idolatrie, ou de supersti- »tion à la vraye Religion, sera de faire bien instruire par bons »et vifs argumens: et le devoir des subjets au reciproque, est »de donner lieu à raison et verité. Finalement, le Prince doit »dresser et entretenir des bons Edits contre ceux, qui par seule »opiniastreté voudront resister à l'establissement de la vraye »Religion: comme nous voyons de nostre temps avoir esté prat- »tiqué en Angleterre, Dannemarck, Suede, Eccosse, une bonne »partie d'Allemagne et de Suisse, contre la Papauté, Anabap- »tistes et autres hereticques. Et si au lieu de croire la pail- »larde sanguinaire de Rome, les autres nations vouloient tenir »le mesme moyen, il y auroit autre tranquilité tant en la Reli- »gion, qu'au reste de l'estat public. En tel cas doncques, as- »savoir, si on veut forcer les consciences d'idolatrer, que feront »les subjets? — Certainement de vouloir contraindre leur sei- »gneur à changer l'estat public, il n'y auroyt ordre: et pour- »tant il faut que tous endurent patiemment la persecution, ce »neantmoins servans à Dieu, ou bien qu'ils se retirent ailleurs. »Mais, les Edits estans legitimement dressez et omologuez par »authorité publique, par lesquels sera permis d'exercer la vraye »Religion: Je dy que le Prince est d'autant plus tenu de les »observer, que nuls autres; que l'estat de la Religion est de plus »grande consequence, que nul autre: ou bien par mesme ordre, »et telle cognaissance de cause qu'il appartient, le revoquer. »Si non, je dy, qu'il use de manifeste Tyrannie, à laquelle il »est permis de s'opposer, avecque les distinctions cy dessus men- »tionnées, voire par raison, d'autant meilleure que nos ames »et nos consciences nous doivent estre plus cheres que tous les »biens de ce monde. Nul ne s'esbahira donc si Jesus Christ, »les Prophetes, les Apostres, et austres Martyrs, estans person- »nes privées, sont demourez dans les bornes de leur vocation." Men kan hieruit des schrijvers maatschappelijk karakter vrij gemakkelijk opmaken; want dragen sommige gedeelten het kenmerk van den regtskundigen staatsman, de menigte van aangevoerde bijbelplaatsen en bijbelsche voorbeelden doet weder den theologant uitkomen, die in de gewijde bladeren te huis is, omdat hij er dag aan dag voedsel uit opzamelt voor zijnen geest. Ik erken gaarne, dat een hieruit ontleend argument voor de stelling, dat de schrijver dus hofprediker zoowel als geheimraad moet zijn geweest, bijster mank zou gaan. Van Marnix uit den vroegeren tijd, en

VAN PRINSTERER uit den tegenwoordigen, zouden dadelijk ten blijke kunnen strekken voor het tegengestelde. Daarenboven is ook het traktaatje niet van ééne hand, maar omgewerkt. Achter de reeds aangevoerde woorden van den titel staat: »Traitté tres necessaire en ce temps, pour advertir de leur de»voir, tant les Magistrats que les subjets: publié par ceux de »Magdebourg l'an MDL: et maintenant revue et augmenté de »plusieurs raisons et exemples." — De Fransche schrijver heeft dus alleen nader ontwikkeld en uitgebreid; en wat hij te dezen verrigt heeft, zou uit eene vergelijking van het oorspronkelijke met deze Fransche uitgave moeten blijken. Mijne pogingen, om tot dat einde ergens een Latijnsch exemplaar op te sporen, zijn echter vruchteloos geweest. De gronden, waarop ik het boekje aan DE VILLIERS toeken, zal ik evenwel nog moeten opgeven. BRANDT, die den man nog het beste kende, verklaart (I. 783), dat hij heeft geschreven: »Sekre *Redeneering op 't* »*Recht der Vorsten;*" — »my onbekent," voegt hij er bij. VAN PRINSTERER, die wat weinig op BRANDT hecht, gewaagt (VI. 36) van een Latijnsch traktaakje: *de Jure Magistratuum in subditos*, en vermoedt, dat dit van LANGUET kan zijn, op grond van de overeenkomst er van met een ander werkje: *Vindiciae contra Tyrannos*, dat men gewoonlijk op diens naam zet. VAN PRINSTERER kende evenwel dit traktaatje blijkbaar niet in den eersten vorm, of, zoo al eene tweede Latijnsche uitgaaf de Fransche nog is voorafgegaan, ook niet deze tweede uitgaaf; want Graaf JOHAN VAN NASSAU noemt het, bl. 35, »ein kurtzer Tractat," en de Heer VAN PRINSTERER citeert er van p. 212—260, hetgeen dus aan eenen lateren herdruk in de eene of andere verzameling doet denken, zonder dat er evenwel wordt aangewezen, waar men dien vinden kan. Dat hij echter hetzelfde werkje bedoelde, blijkt uit zijne aanhalingen op p. 36 en 37, die overeenkomen, wat den zin betreft, met onze inhoudsopgave naar het exemplaar van het *Fransche werkje*, dat, uit het legaat van PROSP. MARCHANT herkomstig, thans der Leidsche Akademieboekerij toebehoort, en op den titel, met eene oude hand en met bleeken inkt, in schrift de letters heeft: »A. VILLERS." Zoo als zij dáár staan, kan men ze niet houden voor de naamteekening eens vroegeren bezitters; ook niet voor het bewijs van geschenk te zijn eens vriends; want hij zelf teekende niet alzoo, en zijne vrienden schreven almede zijnen naam anders. Zij behelzen dus meest waarschijnlijk eene aanwijzing omtrent den vermoedelijken schrijver van deze vermeerderde *Fransche* uitgave, door

een' der eerste bezitters van het boekje er voor gezet, en alzoo eene staving van BRANDTS stellige verzekering; terwijl daarenboven de inhoud volkomen overeenstemt met de beginselen, welke wij in de overige tot ons gekomene stukken en schriften van DE VILLIERS aantreffen.

Dat DE VILLIERS, ten aanzien van het gezag, hetwelk de staat over de kerk moet uitoefenen, geen slaaf was van de Calvinistische begrippen, blijkt uit het slot van zijne *ratio concordiae*, waar hij de vorsten opwekt, om de bevrediging der Protestanten ernstig ter harte te nemen, »door zelve te onderzoeken, het »noodzakelijke van het onverschillige af te zonderen, en *de »theologanten bij hunnen pligt te houden;* want hiervan hing het »geluk van staat en kerk af." Dit kon toch niet geschieden, zonder dat de staat haar toezigt over de kerk in den ruimsten zin opvatte, ja zich geregtigd achtte, om zelf als scheidsman tusschen verschillend denkenden op te treden. WILLEM I kleefde gelijksoortige begrippen aan; zou hij ze nu niet voor een goed gedeelte van DE VILLIERS hebben overgenomen? Blijkens het concept eener staatskerkorde voor *Holland* en *Zeeland*, hetwelk tot het jaar 1576 behoort, zien wij, dat hij het staatsgezag wilde uitgestrekt hebben tot de verkiezing van predikanten en de beslissing van voorkomende kerkgeschillen. Zou in dat ontwerp de invloed van 's prinsen raad en hofprediker te miskennen zijn? Wij zouden het niet durven beweren. Bij de Unie van *Holland* en *Zeeland* was in 1575 reeds vastgesteld, »dat de prins, als gouverneur, op de oefening van de religie, »met kennis der staten, zulke goede order zou stellen, als, naar »de gelegenheid der zaken en de gesteldheid der steden, ten »meesten gemakke en gerustheid van de gemeente, zonder ver»mindering van Gods eer, bevonden zou worden te behooren." Men kan dus het concept van 1576 (1) beschouwen als een

(1) Men vindt het bij BRANDT, I. bl. 567 verv — De Heer GROEN VAN PRINSTERER doet op eene plaats, waar men het minder verwachten zou. *Archives*, Tom. VII, 82—84, een' aanval op dit stuk, hetwelk volgens hem alle blijken van echtheid mist; hij laat zich hierbij met eenige scherpte uit over BRANDT, YPEY, DERMOUT en BROES, en zegt van de reden, door welke volgens den eerste de uitvoering achterbleef: »explication peu satisfaisante." — »Blaauwe voorwendsels" had TE WATER ze reeds genoemd in zijne *Ref. van Zeeland*, bl. 433. Hoe scherp intusschen deze beide geleerden er zich over uitlaten, wij twijfelen, of de Heer VAN PRINSTERER deze, dáár ter plaatse

gevolg van deze bepaling, als een ontwerp, door den prins aan de staten voorgedragen en door eene toelichtende memorie opgehelderd, schoon door deze niet aangenomen, vermoedelijk om gelijke redenen, als waarom de tweede, in denzelfden geest gestelde staatskerkorde in Maart 1583 vooreerst nog buiten werking werd gelaten (1).

Dat DE VILLIERS der regering wat te veel magt over de kerkelijken wilde toegekend hebben, laat zich intusschen gemakkelijk verklaren uit hetgeen zijne oogen aanschouwen moesten; want even woest als een SMIDLIN en SELNECKER in *Duitschland*, ijverden een DATHEEN en MODET in de *Nederlanden*, en het eenmaal in beweging gebragt gemeen was niet zoo gemakkelijk weêr te beteugelen. Betreurenswaardige tooneelen hadden er dien ten gevolge nu hier, dan wederom dáár plaats, en aan 's prinsen raadslieden en dienaren was de, niet ligte, taak opgedragen, maatregelen voor te stellen, door welke de schadelijke gevolgen van het verkeerd verrigte konden worden afgewend. Uit die adviezen intusschen kunnen wij, wanneer er nog eenige van overig zijn, het best hunne gezindheden leeren kennen. Laat ons dus DE VILLIERS antwoord op eenige van die vragen hooren.

Graaf JOHAN *van Nassau*, WILLEM's broeder, en Gouverneur van *Gelderland*, rigtte den 20sten Nov. 1579 een schrijven aan VAN MARNIX, DE VILLIERS en TAFFIN te zamen, en zond er tevens afschriften van aan andere godgeleerden (2). Het bevatte twee vragen, die voor dien tijd in het algemeen en voor hem, onder zijne omstandigheden in het bijzonder, hoogst belangrijk waren: »Moet men Godsdienstvrede met de Roomschgezinden onderhou»den? en zoo ja, moet men hun dan ook de kerken, welke hun »gewelddadig ontnomen zijn, teruggeven?" 's Prinsen raadslie-

---

ook geheel overtollige, aanteekening niet zou hebben teruggehouden, hadde hij bij het nederschrijven reeds kennis kunnen nemen van *de Staatskerkorde* van 1583 en het over dezelve in 1843 geschrevene door Prof. ROYAARDS, in het *Arch. voor Kerkel. Geschiedenis*, D. XIV, bl. 305—384.

(1) Zie ROYAARDS, t. a. p., bl. 323 verv.

(2) Dit stuk is medegedeeld door GERDES, T. I, p. 103—108, uit het *Geldersche Archief*, en door VAN PRINSTERER, uit dat des konings, T. VII, p. 127—13.

den antwoordden reeds den 16den December uit *Antwerpen* (1) op ernstigen, ondubbelzinnigen, en voor den landvoogd, die wegens zijnen persoonlijken ijver voor de zaak der Hervorming weleens wat veel door de vingeren zag, niet zeer vleijende wijze: »Gij zijt door uwen eed aan uwe acte van aanstelling gebonden, »en moet jegens allen eerlijk en trouw handelen, indien gij wilt, »dat men op gelijke wijze jegens u handelen zal (2).” En dat

---

(1) Het oorspronkelijke stuk, met de drie onderteekeningen, berust in 'skonings Archief; Z. v. PR., T. VI, p. 494. In het Geldersche Archief ontbreken de namen op het afschrift, en dit heeft GERDES verleid, om dit antwoord te stellen op den naam van de leeraren te *Emden*, en te gissen, dat ALTING er de schrijver van was. Men vindt het dus onder dien titel bij hem, T. I, p. 108—120. Ook wordt het aangetroffen in D. HEINSII *Ill. Vir. Epist. Cent.* II, No. LXX, doch zonder eenige gissing naar den schrijver. — Het antwoord, dat GERDES, T. II, p. 328 sq., mededeelt op den naam van DE VILLIERS en TAFFIN, is van OLEVIANUS, volgens het berigt van GR. V. PRINST., T. VII, p. 135, coll. 182—184. Het antwoord van BEZA c. s. geeft hij ald. p. 248—254 mede. Allen ademen denzelfden geest van Evangelische verdraagzaamheid en billijkheid, welke bij de heethoofden van dien tijd zoo vaak te vergeefs wordt gewenscht; en gelijkelijk doen deze stukken der Hervormde belijdenis eere aan.

(2) Wij willen hier eenige zinsneden uit het oorspronkelijke afschrijven: »Nemo debet existimare, majorem sibi a Deo in populum aut civitatem ullam »conceditam esse potestatem, quam sit ea, quae legitimae hujus vocationis for»mula et pactis juratis ac datis acceptisque utrinque conditionibus exprimatur: »a quibus neque Principi neque populo, nisi forte nova intercedente sponsione »aut consensu, fas est resilire. — Si qua civitas vel provinciam, vel populi or»dines principi aut magistratui regendos tuendosque tradiderint, ea conditione, »ut sibi maneat integra qualiscunque religio, atque ille interposito Dei nomine »et jurisjurandi sacramento huic se conditioni obstrinxerit: haud potest existi»mari, quandiu non aliam a Deo manifestam vocationem acceperit, vel novam »sponsionem cum populo inierit, jus habere, vel vi, vel armis, illum ad suam »religionem traducendi, cum certum sit eius potestatem ratis limitibus circum»scriptam hucusque non porrigi: ac proinde nullam eum ad hanc rem habere »vocationem. — — Quod si autem propulsata vi atque injuria, quae illis tumul»tuose ac per seditionem, nullo magistratus imperio, aut edicto, neque legitima »vocatione erepta sunt templa, sponte cives deseruerint, haud certe arbitra»mus, magistratus eos ad idololatrici cultus instaurationem debere excitare: »sed si qui quae sua sunt vindicent, meminerit magistratus, haud sibi esse »hoc a Deo injunctum munus, ut vi et armis quos tuendos suscepit opprimat. »Nemo enim est qui non intelligat haud posse censeri abrogatum idololatricum »cultum, quem vel praesidiariorum militum vi et armis, vel plebis tumultuantis »caeco impetu oppressum, restituta denique juris inter cives aequalitate magna »civitatis pars quasi postliminio repetit; nisi forte pro legitimo jure vim ac »tumultum militarem libeat subrogare. — — Quod si itaque fidem nobis servari, »et axioma illud, *haereticis non esse servandam fidem*, apud Pontificios abo»leri cupimus, omnino necesse est, ut ipsi vicissim fidem datam sancte tuea-

hij dien raad gaf, *niet* gedwongen, omdat zijne mede-onderteekenaren dien goed vonden, maar uit diepe overtuiging, dit blijkt uit het ten zelfden jare te *Gent* gebeurde, nadat HEMBYZE er de regering had veranderd en DATHEEN eene woeste kerkenreiniging doen uitvoeren; het eene zoowel als het andere buiten weten en tegen den zin van WILLEM I. De vraag was in diens raad, wat er thans behoorde te worden geschreven, en of men de Papistische religie ten deele moest herstellen, of niet. WALSINGHAM, de Engelsche afgevaardigde, was voor het laatste, vermits eene herstelling niet zonder gevaar was; DE VILLIERS daarentegen was »van contrarie meyninge." De Prins had godsdienstvrede beloofd en de Prins moest zijn woord houden! En de Prins volgde ook de meening van DE VILLIERS, hetgeen WALSINGHAM een tiental jaren later nog niet had kunnen verkroppen (1). Prins WILLEM kwam den 18den Aug. te *Gent*, waar DATHEEN, zoo min als HEMBYZE, hem had durven afwachten, en hergaf aldaar den Katholijken, zoowel als der regering, het genot der verwaarborgde regten. Dat de herstelde Roomschen naderhand niet even billijk ten aanzien der Protestanten handelden, maar ze uitdreven, moge bewijzen, dat Roomsche goede trouw eenigzins als van gelijke gehalte met de oude Punische beschouwd kan worden; het kan evenwel noch den Prins noch zijnen raadsman worden toegerekend. Den laatsten werden zelfs de oogen vrij spoedig geopend, zoodat hij zijnen Vorst reeds in 1580 niet meer durfde opwekken tot hetgeen hij nog in 1579 pligtmatig had gekeurd. De trouweloosheid der Roomschen kwam trouwens hoe langer zoo sterker uit. RENNENBERG was verrader geworden. *Kortrijk* was gevallen, omdat men er den Pensionaris PARMENTIER had laten blijven. Hierdoor waren de gemoederen der Gereformeerden aan het gisten gebragt en was hun wantrouwen gaande gemaakt. De Roomschen te *Utrecht* hadden den 7den Maart de uitwerkselen van die reactie moeten ondervinden; want men had er hunne nog in gebruik zijnde kerken onbruikbaar gemaakt, door er de altaren te vernielen en de beelden omver te werpen. Wat stond bij dezen staat van zaken te doen? DE VILLIERS was met VAN MARNIX te *Antwerpen* bij de Prinses achtergebleven, toen de Prins, met het begin van dat jaar, eenen togt naar de noordelijke ge-

»mur, et eorum axioma, qui vel perjurio religionem putant pie posse stabiliri, — »rejiciamus, et denique pacta jurata ac foedera publica vita ipsa antiquiora »statuamus"

(1) Verg. BOR, B. XXIV, D. III, bl. 259.

westen had begonnen. Maar nu verlangde de Vorst, door zijne gemalin, van deze beide trouwe Raden antwoord op de vragen: 1°. of hij in gemoede gehouden was, ook te *Utrecht* de Roomsche eeredienst te herstellen? en 2°. of, zoo als sommigen beweerden, onderhandelingen met D'ALENÇON strijdig waren met de pligten van een' Hervormde? Aan deze omstandigheden hebben wij een schriftelijk advies te danken, dat voor de kennis van DE VILLIERS in meer dan één opzigt van belang mag worden gerekend, hoezeer hij zelf het bestempelt met den naam van »un »petit discours faict en hate (1)." Hij beschouwt de zaak uit een ander oogpunt, als in het antwoord aan Graaf JAN, en zegt op de eerste vraag: »Je n'ai jamais trouvé bon de vouloir con»traindre les hommes par la voie de la force à quitter leur re»ligion, principalement quand nous avons affaire particulliers »contre particulliers; et partant, quand il ne se presente »aulcun danger, je n'auroi jamais voulu conseiller d'user de vio»lence contre ceulx d'une autre religion; toutesfois je suis bien »d'advis, que les Princes et ceulx qui ont autorité, empeschent, »en tant qu'en eux est, que les mauvaises opinions ne prennent »racine et n'accroissent; — mais quant l'Estat est conjoinct »avecq le different de la religion, je pense bien qu'il est non »seulement licite, mais aussi necessaire au Magistrat, de s'asseurer, »car si, soubz l'umbre de permettre une fausse religion, l'Estat »est en danger, seroit non clemence envers les ennemis, mais »cruaulté envers les siens propres, qui pourroient par cette cruelle »misericorde perdre la vie, l'Estat et la religion." — Vervolgens doet hij den Prins opmerken, hoe te groote te gemoetkoming van zijnen kant in dit geval wrange vruchten zou kunnen opleveren. Hij herinnert hem, waardoor *Kortrijk* gevallen was, en uit zijn vermoeden, dat ook te *Utrecht* een adder onder het gras schuilde: »Je ne puis comprendre (schreef hij) pourquoi ils re»tiennent les prestres, ausquelz ils ne permettent leur exer»cice, si ce n'est que, pour retenir aulcuns, ils font un passe»droict à tous, ou qu'aulcuns espèrent faire avoir à leurs enfans »des prébendes." Dat hij wèl gezien had, heeft de uitkomst ge-

---

(1) Het is allereerst en in zijn geheel, naar een afschrift ter rekenkamer van *Zeeland*, medegedeeld door L. P. V. D. SPIEGEL, *Bund. van onuitg. Stukk.*, D. II, bl. 262—276; later, met eenige weinige uitlatingen, door GR. VAN PRINST., *Archives*, T. VII, p. 264—276. Het stuk is gedagteekend: *Antwerpen*, 17 Maart 1580. Den 12den April daaraanvolgende was hij met de prinses te *Middelburg*; ald. p. 336.

toond (1). Om die reden dus durfde hij voor *dit* geval niet aanraden, hetgeen hem ten vorigen jare voor *Gent* goed had geschenen. Der Roomschen kwade trouw was sedert te zeer gebleken, om er zich op te verlaten, en op den hoogeren adel kon de Prins geen' staat maken. »Je sçai (zegt hij) que votre Exc. »peult dire, que ce n'est sa faulte, comme il est vrai, mais par »cella cognoist on plus clairement, quelque bonne mine qu'ils »facent les papistes, qu'ilz sont ennemis mortels de V. Exc., et »qu'ilz le déclareront en temps et lieu, et m'asseure, devant qu'il »soit peu de temps, que les atheistes, dont il n'y a que trop, fe»ront le semblable." — Het was dus reeds toen, zoo als nog: onverschilligheid omtrent alle godsdienst (*liberalismus* heet het thans) is de natuurlijke bondgenoot van het ultramontanismus of papismus, dat zich met eenige uiterlijkheden vergenoegt en voor het verkrijgen van deze gouden bergen belooft.

Wat het tweede punt betrof, hij achtte, om den drang der omstandigheden, een verbond met ANJOU nuttig en noodig. Van *Engeland* en *Duitschland* was toch niets te hopen. Hij hield het voor het eenige redmiddel, dat nog overschoot, ten ware de Staten het tegendeel verklaarden en andere hulpbronnen aanwezen. Er was, ja, op het Fransche Vorstenhuis veel aan te merken, maar evenwel nog meer op den Koning van *Spanje*. »Je voul»droi (zegt hij van degenen, die zich om deze reden tegen eene verbindtenis met *Frankrijk* verklaarden) »que ces bonnes gens me »declarassent ce qu'ils estiment de la race de ce Roi-père, qui tue »son fils, tue sa femme et espouse sa niepce, et quelle sera cette »race d'enfants nais en un si vilain inceste qui debveroient par ci »après règner en ce pais. Je demande, s'ils vouldroient obéir à »des bastards! Ils diront que non; or ces enfants, nais en inceste, »sont plus à rejetter que des bastards." — VAN MARNIX was van hetzelfde gevoelen; de Prins volgde op dit punt den raad zijner getrouwen; onderhandelingen werden er geopend; in September 1586 vertrok er een gezantschap naar *Frankrijk*, dat VAN MARNIX aan het hoofd had; wat later volgde ook DE VILLIERS met eene bijzondere zending van den Prins aan ANJOU; en hij was het ook, die aan ORANJE, in het begin van December, de eerste tijding bragt van de geslotene overeenkomst, en mondeling den gang deed kennen der onderhandelingen, welke hij had bijgewoond (2).

(1) Zie *Archives et Corr.*, T. VII, p. 364.
(2) *Archives et Corresp.*, T. VII, p. 444, 445; vg. 461, 467.

Twee dagen voordat DE VILLIERS, ten behoeve van zijnen vorstelijken vriend, het laatst aangehaalde advies ter neder schreef, had FILIPS aan zijnen haat tegen ORANJE den teugel gevierd, en was den 15den Maart 1580 de oorkonde geteekend, bij welke de Prins werd gebannen uit al de Staten des Konings van *Spanje* en vogelvrij verklaard (1). Zij bevatte eene lange reeks van deels hatelijke, deels leugenachtige beschuldigingen en persoonlijke aanvallen, waartegen, naar de meening der Staten van *Holland* en *Zeeland*, de beschuldigde zich in persoon moest verdedigen. Het volk, dat, voor zoo veel het den Prins aankleefde, mede in den ban was gedaan, zou daarna voor zich zelven antwoorden (2). Het stellen eener *Apologie* werd nu door den zwaar gegriefden Vorst opgedragen aan den man, wiens raad hij zoo dikwerf gevraagd en opgevolgd had; en de uitkomst deed zien, dat hij te dezen eene gelukkige keuze had gedaan. DE VILLIERS kweet zich van zijne taak op eene voortreffelijke wijze. Na den hatelijken stap van FILIPS was er aan geene verzoening met dezen meer te denken; en hoe duidelijker dit bleek, des te zekerder kon ANJOU er op afgaan, dat men van de zijde der *Nederlanden* zich aan het gegeven woord zou houden, en des te meer kon men dus wederkeerig van zijne zijde verwachten. Zonder eenige verschooning werd *Spanje*'s Koning dan ook ten toon gesteld, en wij hebben reeds gehoord, hoe DE VILLIERS over hem dacht. Met verpletterende kracht grijpt hij de tegen ORANJE ingebragte beschuldigingen aan, en werpt ze op diens aanvallers terug. Hij laat ORANJE eenvoudig verhalen hetgeen er plaats gehad had, maar doet dit zóó, dat, naar gelang deze zich als vorst en mensch van lieverlede al meer en meer in zijne volle grootheid vertoont, FILIPS zich tevens al hatelijker en trouweloozer voordoet, en de eindindruk wordt belangstelling in, en liefde voor den verbannenen en ter dood gedoemden. De steller der *Apologie des Prinsen van Oranje* (3) heeft eene onschatbare

(1) Men vindt deze oorkonde bij BOR, D. II, bl. 198—203.

(2) En het volk heeft dit den 20sten Junij 1581 gedaan met het manifest van afzwering.

(3) Zij werd den 13den December 1580 in de vergadering der staten te *Delft* voorgelezen. Men vindt haar in het Nederd. in de *Bijv. van de aut. stukken tot de Hist. van* P. BOR, D. II, bl. 63—99. Zij werd onmiddelijk ook in andere talen uitgegeven, doch exemplaren er van komen zelden voor. Van de Nederd. Arnhemsche uitg. van 1789, door Mr. G. VAN HASSELT bezorgd, maar niet in den handel gebragt, zijn ook, slechts 10 jaren geleden, voor het eerst eenige exemplaren verkrijgbaar gesteld. Doch verkort, en meer voor ons tegen-

oorkonde geleverd voor de geschiedenis van ons vaderland; maar tevens zich zelven eene gedenkzuil opgerigt, die ons hoogen dunk moet inboezemen van zijne geleerdheid en zeggenskracht.

Bilderdijk zegt wel (VII. 29), dat »de opsteller der Apologie »geen *jus publicum* bezat," doch bewijst het niet, en verliest zelfs eenigzins uit het oog, dat die opsteller eene *Apologie des Prinsen* moest leveren, en geene verdediging van *Holland* en *Zeeland*. Ook erkent hij zelf, dat de *lex commissoria*, zoo als hij het Brabandsche charter noemt, genoeg is, om het beginsel van den oorlog te regtvaardigen. Is dit nu zoo, wat had de villiers dan beter kunnen doen, dan hij gedaan heeft? Op de beschuldiging van filips, dat hij de wapenen tegen zijnen wettigen Vorst had opgevat, laat hij oranje antwoorden, wat alleen hem verontschuldigen *kon*, maar in het oog der wereld hem ook verontschuldigen *moet*. »Weet hij niet, zoo hij Hertog van *Braband* is, dat »wij ter zake van onze baronyen en heerlijkheden een der voor»naamste leden van *Braband* zijn? Weet hij niet, waartoe hij »aan ons, onze medebroeders en medegezellen, en aan de goede »steden des lands verbonden is? en op welke voorwaarden hij »dezen staat is houdende? Gedenkt hij ook niet meer aan zij»nen eed (1)? Of zoo hij dies wel indachtig is, maakt hij zoo »klein werk van hetgeen hij Gode en den lande beloofd heeft, »mitsgaders van de voorwaarden, die aan zijnen vorstelijken en »hertogelijken hoed zijn aangehecht?" — (Die voorwaarden worden herinnerd en dan vervolgt hij:) »Als gij nu dit geheel be»grip zoo in 't korte hoort verhalen, ziet gij dan niet, mijne »heeren! wanneer de baanderheeren en edelen in den lande, »wien uit hoofde van hunne praeminentiën de last der wape»nen is opgelegd, zich niet daartegen zetten, als niet een en»kel artikel alleen, maar alle te gelijk, niet eens, maar duizend »en duizendmaal, niet alleen door den hertog zelven, maar ook »door vreemde en barbaarsche lieden, verbroken en geschonden »zijn; — wanneer dan de edelen volgens eed en pligt den her»tog niet *dwingen*, om den lande te doen, wat regt en reden

---

woordig publiek geschikt, vindt men ze ook in *De tachtigjarige oorlog der Nederlanders*, door o. von corvin wiersbitzky, D. III, bl. 463—492; weshalve wij het gros der lezers aanraden, ze in dat werk vooral na te lezen.

(1) De verklaring, door filips bij zijne huldiging als hertog van *Braband* afgelegd, waarop het hier inzonderheid aankomt, leest men in *Bijv. van aut. Stukken tot de Hist. van* bor, D. I, bl. 42 *b*, en ook bij bilderdijk, D. VII, bl. 29, de aant.

»is, dat zij zelve dan met regt van meineedigheid, ontrouw en »oproer tegen den lande beschuldigd en verwezen worden?" Daarenboven was hij persoonlijk boven anderen gegriefd; want FILIPS had hem niet alleen van zijne goederen beroofd, maar ook zijnen zoon ontstolen! Met naar de wapenen te grijpen, had hij alleenlijk gedaan, waartoe hij als Brabandsch baron niet slechts geregtigd, maar bij eede *verpligt* was. Hoe kon hij dus als een oproerige tegen zijnen wettigen vorst worden afgemaald? — Zoo is het overal, terwijl hooge ernst en scherpe ironie bij afwisseling een' levendiger tint aan het geheel bijzetten, en ons nu eens schokken, zoo als bij de verdediging van 's vorsten huwelijk met CHARLOTTE *van Bourbon*, waarbij FILIPS op zich zelven terug wordt gewezen en er met de woorden wordt geëindigd: »wie kan ons dus ten kwade duiden, dat wij niet »geregeerd willen worden door een' zoo bloedschendigen koning, »die, om met zijne nicht te kunnen huwen, zijn' zoon en zijne »vrouw vermoord heeft?" dan weder eenen glimlach afpersen, als bij de geestige tirade tegen den kardinaal GRANVELLE, »een van »de fundamenten en pilaren der roomsche kerk," over de stelling, dat de Prins wel een slecht mensch moest zijn, omdat wantrouwen aan booze menschen eigen was. — Doch wij willen nu de *Apologie* niet ontleden, maar alleenlijk haren opsteller *schetsen* in zijne verdiensten omtrent *Nederland*. Hiertoe is het aangevoerde voldoende; want zóó groot was de indruk, dien hare eerste lezing maakte, dat zij VAN MARNIX, die toch ook eene scherpe pen wist te voeren, deed uitroepen: »*nu is de* »*prins een dood man* (1)!" De gevolgen, welke zij had, zijn uit de geschiedenis bekend. Wij verwijzen dus tot deze.

Dat DE VILLIERS eene verbindtenis met den hertog VAN ANJOU, ten jare 1580, even als VAN MARNIX, had aangeraden, en ook even als deze er toe bijgedragen, om haar tot stand te brengen, is boven reeds met een woord gezegd. Dat die hertog zich naderhand in de *Nederlanden* zoo roekeloos gedragen zou, als hij zich in 1583 te *Antwerpen* werkelijk gedroeg, dit lag gewis geheel en al buiten de berekening, zoowel van deze staatsmannen, als van den prins. Dat zij er gezamenlijk ver van af waren, om dat bedrijf ook slechts in de verte goed te keuren, blijkt reeds uit de mededeeling van DE VILLIERS aan den Antwerpschen burgemeester, zoodra hem iets zekers aangaande ANJOU's

(1) Verg. over dit gezegde het door prof TYDEMAN medegedeelde in BILDERDIJK's *Gesch. d. Vaderl.*, D. IX, bl. 298.

ontwerpen was ter oore gekomen (1). De overrompeling mislukte, doch zette kwaad bloed; want het volk, dat den Franschen vorst nooit van harte was toegedaan geweest, was thans in hoogen graad verbitterd op hem geworden. Hij schreef wel aan de stad en aan de regering brieven van verontschuldiging; doch de regering was met de zaak verlegen, en prins WILLEM, aan wien hij almede geschreven had, hield er zich buiten. Fransche afgevaardigden daagden op en vervoegden zich, overeenkomstig hunnen last, vooral tot den prins, die evenwel rondborstig antwoordde, dat, na *al* het gebeurde, zijn aanraden den hertog welligt meer zou schaden, dan zijn stilzwijgen (2). Eindelijk vroeg de regering van *Antwerpen* zelve 's prinsen meening, en nu openbaarde hij die Februarij 1583 in eene uitvoerige memorie, bij welke tot eene verzoening met ANJOU werd geraden, op gronden, waartegen weinig was in te brengen, en die dan ook, den 28sten Maart daaraanvolgende, werkelijk een verdrag ten gevolge hadden. BILDERDIJK noemt haar (VII, 57) »een zeer schoon vertoog," en wij aarzelen niet, om deze zijne meening te onderschrijven (3). Wie was er intusschen de steller van? Al wederom DE VILLIERS, die dan ook een ruim aandeel kreeg aan de beschuldigingen en smaadredenen, welke, uit mond en pen, tegen den prins en die met hem de Franschen in het land hadden gebragt, door de Spaanschgezinden werden uitgebraakt. Dit blijkt vooral uit zeker *discours*, te dier tijde te *Antwerpen* uitgegeven, waarin ORANJE werd voorgesteld als een mensch zonder godsdienst en DE VILLIERS als een loontrekkend dienaar van ANJOU, ten wiens behoeve hij dit advies had gesteld. Hij was, voegde men er bij, eerst in *Frankrijk* uit de kerk gebannen; daarna hadden de Engelsche ministers hem *dat* rijk ontzegd, omdat hij er den baas over hen spelen wilde; thans heulde hij weêr met ANJOU, tot bederf der *Nederlanden*. »Zet mij (zoo riep men) zet mij dien prediker en zijnen meester »(den prins) niet in eene kooi, want zij fluiten te mooi; maar »plakt ze tusschen vier muren, zonder dat zij met iemand kun- »nen spreken, en zorgt, dat ze u niet ontloopen. — Confe-

---

(1) Zie boven, bl. 99. VAN MARNIX was destijds niet te *Antwerpen;* wel DE VILLIERS, die er zich ook ten vorigen jare bij JAUREGUI's moordaanslag op WILLEM en het overlijden van prinses CHARLOTTE had opgehouden.

(2) HOOFT, B. XX, bl. 797.

(3) Men kan het lezen bij BOR, D. II, bl. 349—354; HOOFT, bl. 797—802; WIERSBITZKY, D. III, bl. 616—623; en den hoofdinhoud bij BILDERDIJK, D. VII, bl 57, 58.

»reert met de afgevaardigden der gemeenten, zonder langer »eenig geloof te slaan aan berigten of voorslagen van pensio-»narissen of magistraten, omgekocht en afgerigt tot alle bedrog »en valschheid door den prins van *Oranje* en *dezen minister* »VILLIERS, en anderen, die gij ligtelijk kunt onderkennen (1)." Het liep eindelijk zoo erg, dat de prins zich niet langer te *Antwerpen* durfde ophouden. Hij vertrok met DE VILLIERS naar *Zeeland* en deed VAN MARNIX, die zich aldaar had opgehouden, naar *Antwerpen* gaan, om er onder die hagchelijke omstandigheden het burgemeesterschap waar te nemen (2).

Wij kunnen hiermede ook deze paragraaf afsluiten; want wij willen DE VILLIERS slechts schetsen in hetgeen hij voor *Nederland* was, geenszins eene levensbeschrijving leveren; en de hoofdtrekken zijn hiermede opgegeven. Na WILLEM's dood zien wij hem, zoowel als VAN MARNIX, in andere betrekkingen; en dit om dezelfde redenen, ofschoon er ten opzigte van DE VILLIERS nog andere oorzaken medewerkten. Beide waren van harte der hervormde belijdenis toegedaan; doch beide waren zij ook de tegenstanders van die Calvinistische zéloten, die den bloei des lands schaadden, om te bevorderen, hetgeen zij voor regtzinnigheid hielden. Op staatkundigen grond ontmoetten zij elkander evenzeer. Gelijkelijk versterkten zij, uit innerlijke overtuiging, des prinsen zoogenoemde *Franschgezindheid*, die bij menigeen, én toen, én later, misprezen is geworden. Men had evenwel, destijds zoowel als later, het woord *zelfverloochening* meer in den mond, dan men de zaak, die er door werd uitgedrukt, in beoefening bragt. Men beloofde onderstand; hulplegers zouden optrekken. Doch het bleef te dikwerf bij beloften, of de benden, die gezonden werden, bleven onbetaald, hetgeen nieuwe hindernissen veroorzaakte. Tijdens, of kort vóór de beraadsla-

(1) Zie BOR, II, 354 *b;* verg. HOOFT, bl. 802, en (DE BEAUFORT) *Leven van* WILLEM I, D. III, bl. 561.

(2) Beide deze waardige raadslieden van den vorst poogden intusschen ook nog op andere wijze op 's volks denkwijze te werken, t. w. door anonyme traktaatjes. VAN MARNIX schreef, volgens BOR, D. II, p. 396, in 1583, onder den naam van Duitsch edelman, eene *ernstige vermaning aan de koningen, vorsten en potentaten der Christenheid*, die ook in het Lat., Fr., en Hoogd. rondwandelde. De ten zelfden jare uitgegevene *Waarschuwing aan alle goede ingezetenen der Nederlanden*, waarvan BOR, bl. 393, den inhoud opgeeft, schijnt van de hand van DE VILLIERS te zijn geweest; vermits zij grootendeels herhaling en uitbreiding was van genoemd advies, door hem voor ORANJE gesteld, en door dezen aan de regering van *Antwerpen* gezonden.

gingen, of men al dan niet zou onderhandelen met ANJOU, moest graaf JAN *van Nassau* (1) klagen »over koude, bij gemis van turf »en hout," en betuigen, »dat hij zich meermalen zonder spijs had »moeten ter rust begeven, omdat de bakker hem niet langer had »willen borgen." — Weinige maanden later zette WILLEM zelf een en andermaal zijne gronden voor eene verbindtenis met *Frankrijk* uiteen, en zulks somwijlen op eenigzins schertsende wijze: »estant, pour en parler rondement, tout ainsi que si l'on »auroit tenu quelque personne bien estroictement l'espace de »deux ou trois jours, sans luy donner aucun chose a manger, »soubz espoir d'ung grand et magnificque bancquet, que l'on »apprestoit pour luy, luy persuadant de ne se soucier de ceulx, »qui luy presenteroient du pain, ains d'attendre le dict banc- »quet, et que toutesfois, les dit trois jours expirés, on allast »luy dire que le banquet n'est encorer prest, mais quil doibt »avoir espoir d'ung meilleur; ne seirez vous pas d'avis, Monsr., »que ce povre homme, pour eviter l'apparente ruyne de sa »personne, que la faim extrême luy apporteroit, ne doibt atten- »dre daivantaige, mais accepter du pain ou il le pourra trou- »ver?" (*Archiv.* VII, 240) of (VII, 573): »Wan sie darumb zu »beschuldigen, so möchte man zwar dem der gehn *Jericho* rei- »set, wie im Evangelio vermeldet, gleichfals beschuldigen, wel- »cher, nachdem er under die mörder gefallen und zum thodt »verwundet lag, die hülff eines Samaritanen nicht abschlug, »dieweil der priester und levit vorübergangen und ime keine »barmhertzigkeit erzeigt hetten — wolten darumb das diejenige »die den Hertzogen von ANJOU vor ein Samaritan — halten, eher »dan sie dieses volck, das hülf und trost in seiner vervolgung »und trübsal suchet, tadelten, ein solches mitleiden mit der »that bewiesen mit ine zu haben, das es nicht vonnöthen wehre »gewesen, andere hülff anzunehmen oder zu ersuchen." — Deze voorstellingen zijn waarlijk voor *Engeland* en *Duitschland* niet vleijende; en zou men het dan ten kwade kunnen duiden aan mannen, die de treurige uitwerkselen van der Protestanten laauwheid dag aan dag aanschouwden en zelve er onder leden, dat zij bij gematigde Roomschgezinden zochten, hetgeen zij behoefden en de op hunne regtzinnigheid stoffende Gereformeerden hun niet verschaften? De vooruitziende DE VILLIERS had, tijdens zijn

(1) In Nov. 1579. *Archiv. et Corresp.*, T. VII, p. 113, suiv.; verg. 109; in een' brief aan zijnen broeder WILLEM, dien deze voor zijne geheimraden gewis niet verborgen heeft gehouden.

verblijf in *Engeland*, de staatkunde van ELIZABETH leeren kennen. Hij had gemerkt, dat men de *Nederlanden* niet verder zou helpen, dan het eigenbelang medebragt; dat men ze beschouwde als een kostbaar goed, waarvoor men op zijnen tijd vrede met *Spanje* kon koopen, en ze dus als zoodanig beschermen wilde. Van *Frankrijk* was derhalve in allen gevalle nog iets beters te verwachten; en hierom ried hij, zoo men zich zelven niet konde of niet wilde helpen, tot naauwere verbindtenis met eenen prins uit *dat* rijk, met eenen broeder van den monarch, doch niet met den gebieder zelven. Dat zijne meening op dit punt wél gevestigd was, kunnen wij daaruit zien, dat hij in 1583, in weerwil van al het gebeurde, op dit punt nog even zoo dacht als in 1575; en dat die meening, gedeeld door den voortreffelijken VAN MARNIX, ook de toestemming had van WILLEM I, den grootsten staatsman van zijne eeuw, bewijst voor hare juistheid, meer dan een uitgebreid betoog zou kunnen doen. Dat velen van hunne tijdgenooten, minder verdraagzaam in het stuk van godsdienst en sterker ijverende voor Gereformeerde regtzinnigheid, eenen anderen weg op wilden, is waarheid; ook, dat dezen met den val van WILLEM zegepraalden, terwijl VAN MARNIX en DE VILLIERS van het staatstooneel aftraden. Dit dingt evenwel niets af van hunne wezenlijke grootheid, welke erkend moet worden door allen, die aan WILLEM I zelven hunne hulde brengen.

Ofschoon DE VILLIERS, na WILLEM's dood, de uitnoodiging van HENDRIK VAN NAVARRE, om zich nu aan hem te verbinden, afsloeg en besloot te blijven in de betrekking van geheimraad, waarin prins MAURITS hem wenschte te behouden; — even als VAN MARNIX en ook grootendeels om dezelfde redenen, trad hij evenwel van toen af slechts zelden meer op het staatstooneel te voorschijn. Gezamenlijk hadden zij toch de verbindtenis met ANJOU aangeraden en met ernst bevorderd, terwijl de Staten van *Holland* en *Zeeland* er het meest tegen waren ingenomen geweest. Na ANJOU's verraderlijke handelingen vermaanden zij nog steeds tot verzoening; doch diezelfde staten wilden elken verzoeningshandel hebben afgekeurd en verworpen. Na den dood van ANJOU en ORANJE beiden, werd nog wel eerst de souvereiniteit over de *Nederlanden* aan *Frankrijk* aangeboden, maar al spoedig na de weigering aan deze zijde, triomfeerde evenwel de Engelschgezinde partij der streng Gereformeerden. LEYCESTER kwam, en

met zijne komst werd ook MAURITS meer in de schaduw gesteld, dan voor eenen zoo trouwen dienaar van ORANJE, als DE VILLIERS was, aangenaam kon zijn. Hij schijnt zich dan ook sedert het meest op zijn *Westhoven* te hebben opgehouden, inzonderheid nadat WILLEM's weduwe het in 1582 nieuw gebouwde prinsenhuis te *Vlissingen* tot haar verblijf had gekozen. Zij had hiertoe reeds het voornemen opgevat in Sept. 1584; doch het, bij den tegenstand der Staten van *Holland*, vooreerst weder opgegeven en zich voor eenigen tijd te *Leiden* gevestigd. Daar was zij nog in Nov. 1585 (1), maar zij schijnt toch in 1586 naar *Vlissingen* te zijn vertrokken, waar wij haar aantreffen in 1587 tot 1589 (2), terwijl DE VILLIERS zich ten zelfden tijde op *Walcheren* bevond. Hij was er tijdens het vertrek van LEYCESTER (3),

---

(1) Verg. *Bijv. op* WAGENAAR, D VIII, bl. 16, verv.

(2) Dat de prinses-weduwe zich in 1587 te *Vlissingen* bevond, blijkt daaruit, dat LEICESTER, ontevreden op de staten van *Holland*, en veinzende zich voor eenigen tijd in *Zeeland* te willen ophouden, aan haar liet verzoeken, dat zij voor dien tijd hare woning ten zijnen behoeve zou ontruimen, of liever aan hem ten gebruike geven. VAN REIJD, bl. 213. Het antwoord van LOUIZE DE COLIGNY, de weduwe van WILLEM I, laat zich *á priori* ligt gissen, indien een DE VILLIERS haar ter zijde stond. Tegen hem ontlastte zich ook de storm, gelijk terstond zal blijken. — Dat zij er zich in 1589 nog onthield, zien wij uit de *Handelingen der Waalsche Synode*, te dien jare te *Amsterdam* gehouden. MARTIN FERRET had *zijnen* arbeid afgedaan, en de prinses verlangde nu een' van de door wijlen haren gemaal hooggeachten in zijne plaats; want *Vlissingen*, reeds sedert 1585 in handen der Engelschen, was voor DE VILLIERS een te gevaarlijk verblijf geworden. Beiden wenschten zij er evenwel eenen vriend en wel met name JEAN TAFFIN den ouden, die zich toen te *Haarlem* ophield. De synode maakte evenwel zwarigheid, om dezen af te zenden, en besloot, 19 en 20 Julij, dit te melden »aan mevrouw de prinses en aan den ma»gistraat van *Vlissingen*." 's Mans neef, JEAN TAFFIN, kwam er nu in zijne plaats ten jare 1590 en stond er tot 1611. Wij maken er uit op, dat de prinses er in 1590 en eenigzins later nog was. Verg. VROLIKHERT V. K., bl. 330. Zij vertrok in Aug. 1591 naar *'s Hage*. UYTENBOGAERT, *Kerkel. Bedien*, bl. 8.

(3) Dat DE VILLIERS zich in 1587 op *Walcheren* onthield, blijkt uit hetgeen VAN REYD, bl. 213, verhaalt: »Drie of vier daghen voor LICESTER's aenkomst »te *Vlissingen* dede RUSSEL, de gouverneur aldaer, secretelyk doen passen op »PETER VILLERS, een Francoys, dien die prince van Oraignien in zijnen raet »langhe jaren ghebruyckt ende veel gheloof zijnes verstants, ervarentheydt ende »trouwigheythalven, hadde ghegheven, ende by graef MAURITS alnoch in denzel»ven graedt onderhouden werdt, woonende doen ter tydt een myl buyten *Vlis»singen*, te *Westhoven*. Liet denselven, gaende naar *Middelborch* aentasten, »in willens hem naar *Vlissingen* te voeren. VILLERS toonde ghelaet, als of hy »begheerde gantsch goedwilligh mede te gaen, ende speelde zyn persoon soo »wel, dat d'Enghelsche hem toelieten zyne boodschap, daerom hy uytghegaen

en wij treffen hem er desgelijks aan in het volgende jaar, toen de predikanten, verontrust door *Engeland's* vredehandel met *Spanje*, eenige afgevaardigden naar *Londen* zonden, om de belangen der Hervormde kerk bij ELIZABETH aan te bevelen. Hij verschijnt hierbij, om zoo te zeggen, als tusschenpersoon tusschen prins MAURITS en de Staten van *Zeeland* ter eener zijde, en de predikanten met de Zeeuwsche synode aan den anderen kant; terwijl hij den afgevaardigden brieven medegeeft aan Lord WALSINGHAM en anderen (1), ofschoon zij later te *Londen* zelve vernamen: »dat het credyt van VILLEERS ten hove niet groot »was," hetgeen ons, na hetgeen wij van hem weten, wel niet zeer kan bevreemden. In *Frankrijk* had het tegengestelde plaats, want in dat zelfde jaar 1588 schreef DE MORNAY aan den gezant BUZENVAL: »Vous faites bien de tenir correspondance estroitte »avec M. DE VILLIERS. Vous scaves si j'ay toujours loué, et qui»dem non parcé, les dons qu'il a de Dieu. Et il m'est aisé d'ai»mer ceux que j'estime (2)." Misschien behoorde een soortgelijk gevoel voor hem wel tot de redenen, welke de 33jarige prinses-weduwe deden besluiten, om zich te *Vlissingen* te vestigen. LOUIZE DE COLIGNY had trouwens reeds in hare jonge jaren den thans oud wordenden leeraar leeren kennen en hoogachten, want bij hare teederste betrekkingen stond hij toen reeds hoog aangeschreven. Haren geëerbiedigden vader en haren geliefde DE TELIGNY, beide bij den schandelijken moord te *Parijs* zoo ellendig omgekomen, had ook hij gekend en liefgehad; en voor datzelfde geloof, waarvoor zij gevallen waren, had ook hij eenen zoo bitteren beker moeten drinken. Door eene reeks van zonderlinge lotverwisselingen had de hand des Heeren in een voor haar vreemd land dien wijze en beproefde op nieuw op haren weg geleid, en wel als een' der meest vertrouwde vrienden van haren tweeden echtgenoot, uit wien zij eenen zoon had ontvangen. Wien kan het verwonderen, dat de gevoelvolle en zoo zwaar beproefde vrouw, toen ook haar tweede huwelijk

---

»was, binnen *Middelborch* te verrigten. Ende in de poort zynde, wiste hy hun »niet meer te willen Daerop RUSSEL, die welcke op eenen anderen pas self »hieldt, ende hem waernam, terstont aen de magistraet schreef, ende begeerde, »dat sy hem wilden volgen laten, hy hadde een particulier saeck met hem »uytstaen. Maer die van *Middelborch* waren niet ghewoon, met overleveringe »van onschuldighe groote heeren te believen.

(1) Men vindt het uitvoerig verslag van deze handelingen bij BOR, B. XXIV, D. III, bl. 251, verv.

(2) *Supplem. aux Mem. de* P. DE MORNAY, *Sr. de Plessis*, p. 132.

na korten tijd zoo wreed verbroken werd door eene moordende hand, zich hechtte aan dien bejaarden Evangelieverkondiger, dien zij van hare meer gelukkige jeugd af aan reeds eerde, en met wien zij over hare geliefde dooden, zoowel als over hare betrekkingen in *Frankrijk*, beter dan met iemand anders, zich kon onderhouden? Calvinistische zéloten hebben prinses LOUIZE »eene Arminiaansche hoer" genoemd. Door anderen is zij daarentegen geprezen als eene »godsdienstige en aller achting waardige" vorstin. Wij houden ons aan het laatste en zetten hare »Arminianerij" geheel en al op rekening van onzen DE VILLIERS. Het bewijs ligt voor de hand, en wij willen het geven in de thans volgende regelen.

DE VILLIERS was niet de eenige, die op *Walcheren* destijds de rust van een afwisselend en moeitevol leven genoot. Ook VAN MARNIX bragt dáár zijnen avond door en schreef op zijnen *West-Souburg* zijn »Tafereel," zijne »Trouwe vermaning," enz. Op gelijke wijze wendde DE VILLIERS zijne tusschenuren aan; want rust doet roesten, en een krachtige geest zoekt bezigheid, om roest te voorkomen. DE VILLIERS, door de rigting van zijnen geest verleid, deed eene »ongelukkige" keuze. Hij schreef »Theses de libero arbitrio," en gaf ze in 1587, met een opdragt aan VAN DER MYLE, in het licht te *'s Gravenhage*. Zij zijn mij niet onder de oogen gekomen; maar uit hetgeen H. DE GROOT (1) en G. BRANDT (2) er van hebben gezegd, mogen wij opmaken, dat, zijns inziens, de twist over 's menschen vrijen wil slechts tot een' woordenstrijd leidde, en het verschil wel te vereffenen ware, mits men zich slechts onthielde van alle sophistische bewijsvoering. Dat er in Gods kerk vele en groote misbruiken waren ingeslopen, wordt door hem ook in dit werkje niet ontkend. Door de kracht *der Waarheid* moest men, volgens hem, ze trachten te verbeteren; maar *de Liefde*, des Christens ware kenmerk, moest met deze de handen ineenslaan. — Wat DE VILLIERS wilde, was dus: »Waarheid in Liefde," en omdat prinses LOUIZE dit grondbeginsel van hem had overgenomen, was zij in sommiger oog »eene A . . . . h . . . !" en FREDERIK HENDRIK *haar* zoon. — Doch diens leeftijd ligt verre buiten den kring van onze schets, welke wij eindigen willen, met 's mans dood te vermelden.

Volgens het oudste Doodboek der stad *Middelburg*, is Mr. PETRUS LOSELERIUS DU VILLIERS den 28sten November 1590, aldaar, in de

(1) In *Via ad pacem*, *Opp. theol.*, T. III, p. 635.
(2) *Hist. der Ref.*, D. I, bl. 666.

Oude of St. Pieterskerk begraven geworden. Hij is dus vermoedelijk den 24 of 25sten van die maand op *Westhoven* overleden (1).

Van zijne nakomelingen is weinig of niets te berigten. Of hij bij zijn overlijden zonen heeft nagelaten, is onzeker; want er wordt nergens van gesproken. Van twee dochters wordt daarentegen gewag gemaakt: de eene, MARIA geheeten, was gehuwd met Mr. PIETER VAN DEN BAERSE, secretaris der stad *Middelburg* van 1573 tot 1598, en later eigenaar van *Westhoven*. Eene tweede was gehuwd met eenen Heer DU QUESNEL, van wien ons niets geboekt is, behalve dat hij een' zoon heeft nagelaten, PETRUS geheeten, die ten jare 1626 te *Delft* eene »Apologie van »prins MAURITS" uitgaf, onder den titel van: *De strik van den openbaren lasteraar, oft wederlegging van den Hollandschen Apocalypsis.* Op dien titel noemt hij zich *J. Ctum Middelb.*, en uit bl. 8 kan men zien, dat hij er roem op droeg, »dat PETRUS »LOSELLERIUS VILLERIUS zijn grootvader was (2)." Ik vermoede intusschen, dat zijn vader zal zijn geweest de Waalsche predikant JEAN DU QUESNEL, die kort na UYTENBOGAERT de Confessie onderteekende, maar die in de wereld wat minder geruchts heeft gemaakt, dan deze in ons land en vader PASCHASE QUESNEL in *Frankrijk.*

Of jufvr. VILLIAERS, door wier stichting in Nov. 1649 de *Nieuwe Kerkstraat* te *Middelburg* werd daargesteld, van hem afstamde, is onzeker.

J. AB UTRECHT DRESSELHUIS.

---

(1) Ik ben deze wetenschap verschuldigd aan Mr. S. DE WIND, uit wiens mededeeling blijkt, dat BRANDT heeft gedwaald, toen hij, bl. 781, 1593 opgaf als 's mans sterfjaar, en GERDES en VENEMA, toen zij hem dit navertelden. De gissing van ERMERINS, *Walcheren*, St. 5, bl. 149, dat hij in 1591 reeds overleden was, is daarentegen bevestigd geworden; terwijl hij, op getuigenis van Prof. G. DE WIND, ons *Westhoven* als zijne sterfplaats doet kennen.

(2) Verg. LA RUE, *Gelett. Zeel.*, bl. 139.

BRUILOFTS-SONNETTEN.

I.

Is niet Mei de zoete tijd van paren? —
  Als de Lente bloesems vlecht en kruid
  Om het hoofd van bruidegom en bruid,
En ze geestig slingert door hun hairen;

  Als de nachtegaal in 't loover fluit,
En in 't donzig groen der hazelaren
't Duifje kirt, verscholen in de blaêren,
  't Vinkje kweelt met liefelijk geluid?

Zie! de bij zweeft om de boekweitairen,
  Zie! de vlinder wringt der cel zich uit,
Om der roos zijn minne te verklaren;

  Zelfs de stroom den liefdegloed niet stuit;
  Heel natuur is bruidegom en bruid: —
Is niet Mei de zoete tijd van paren? —

II.

Waarom dan den bruinen Herfst gekozen?
  Waarom dan, o jong en zalig paar!
  Eik en loof geslingerd door het hair,
Voor een krans van witte en roode rozen?

Acht gij 't ligt den schoonsten tijd van 't jaar,
Om in d'arm der liefde te verpoozen,
Wen 't satijnen waas der abrikozen
Blinkt als 't goud der volle korenair?

Zoo ik niet de wang der bruid deed blozen,
'k Vroeg dan: viel het toeven u te zwaar? —
Doch ik mogt mij zelf verroekeloozen!

Zeg mij daarom, jong en zalig paar!
Zeg het aan der speelnoots blijde schaar,
Waarom toch den bruinen Herfst gekozen? —

III.

Moog' het Zuiden op zijn Lente bogen,
Schooner is de Herfst van 't krachtig Noord;
Trouw en houw, gelijk der mannen woord,
Rein en klaar, gelijk der vrouwen oogen.

Zweeft geen lentegeur om 's beekjes boord,
Den- en pijnboom geuren in den hoogen! —
Zijn de bloesems voor den wind vervlogen,
Zie! de vrucht groeit rijk en duurzaam voort!

En hoe ook de stormen woeden mogen,
De Eik stijgt op ten Hemel, ongestoord,
Vaster wortlend, hoe te meer bewogen!

Beeld der min, die in ons harte gloort. —
Daarom hecht de Herfst, in 't krachtig Noord,
't Best den band, die zielen houdt omtogen.

IV.

O! zoo moog de feestdag van uw leven
  Niet een dag der wufte Lente zijn,
  Nu eens buijen, dan eens zonneschijn,
Maar een Hemel, waar geen wolken zweven.

  Schoon dan ook de bloem der jeugd verkwijn',
Herfst noch stormen zullen d'eik doen beven;
Schaduw en beschutting zal hij geven,
  Schoon der bloemen geur en kleur verdwijn'.

Tooi dan 't Zuid in Lentes rijke dreven
  't Hoofd der bruid met mirthen en jasmijn,
Hier zij eikenloof er door geweven;

  Voor het Noorden is de Herfst festijn! —
  En zijn poolstar, schittrend als robijn,
Moge als gids en leidstar voor u zweven! —

MENGELINGEN.

LOUIS BLANC.

Histoire de dix ans, 1830—1840. *Par* M. Louis Blanc. *Paris*, 1842—1844.

Organisation du travail, par M. Louis Blanc. *Quatrième édition, considérablement augmentée et précédée d'une introduction. Paris*, 1845.

Qui nova remedia accipere nolit, nova mala exspectet.

Bacon.

III.

De overtuiging dat de menschelijke maatschappij, zoo als zij zich historisch ontwikkeld en gevormd heeft, verre is van aan de eischen te beantwoorden welke men haar zou kunnen doen, dat de bevrediging der behoeften van enkelen maar al te vaak door het leed en de opofferingen eener lijdende meerderheid gekocht wordt, dagteekent niet van onzen tijd. Wij vinden integendeel in alle tijdperken der geschiedenis die maatschappelijke utopiën terug, waardoor in onze dagen de algemeene aandacht in zoo hooge mate gespannen wordt. Wie de huidige maatschappij voor de regtbank der openbare meening zou willen teregtstellen, zou zich op eene schare van getuigen beroepen kunnen, wier stemmen zich, gedurende elke phase harer ontwikkeling, ten allen tijde en ter aller plaatse, tegen de uitsluitende rigting verheven hebben, waarin zij zich voortbewoog, als vreesden zij dat eene noodlottige verjaring de natuurlijke en onvervreemdbare regten van den mensch met

onvruchtbaarheid slaan zou. Wat anders toch is de befaamde *Republiek* van PLATO dan eene maatschappelijke utopie? »Wel »mogen" laat hij SOCRATES spreken, »de bestuurders onzer stad »toezien dat zij twee zaken buiten onze poorten houden, de »weelde en de armoede: de weelde wijl zij weekelijkheid en »luiheid kweekt, de armoede wijl zij laagheid en nijd wekt, »beiden, omdat zij den staat eene omwenteling te gemoet voe- »ren." Dezelfde gedachten vinden wij terug bij THOMAS MORUS, wiens werk, *Utopia*, zelfs den naam aan alle gedroomde maatschappijen van latere dagteekening gegeven heeft. Volslagen gemeenschap van goederen is in het eiland *Utopia* de algemeene wet. Het staatsbestuur deelt de werktuigen en arbeidsmiddelen aan de verschillende burgers uit, en wat door de gemeene werkzaamheid van allen wordt verkregen en voortgebragt, komt allen te goede en is aan allen gemeen. Zoo schreef, om slechts enkelen te noemen, CAMPANELLA zijne *Civitas solis*, HARRINGTON zijne *Oceana*, de kanselier BACON zijne *Nova Atlantis*, DANIEL DE FOË zijn *Essay of projects*, FÉNÉLON zijn *Voyage dans l'île des plaisirs*, en BERNARDIN DE SAINT-PIERRE zijn *Rêve de paix perpetuelle*. En niet altijd werd de strijd tegen het bestaande met de hoffelijke wapenen der allegorie gevoerd. Naast de lijn der vreedzame en zachtzinnige utopisten zoude er eene andere aan te wijzen zijn, die de voorzorg versmaadden, de waarheid welke zich aan hunnen geest opdeed in het aanlokkelijk kleed der fabel te hullen, eene lijn, die, met den *millenarius* PAPIAS aanvangende, als eene bloedstreep de onverdraagzame middeleeuwen doorloopt, waaraan zich later de philosofen der achttiende eeuw aansloten, en welker verwantschap met de hervormers onzer dagen zelfs den oppervlakkigsten opmerker moet in het oog vallen.

Maar niet slechts enkelingen stonden, hetzij in uren van philantropische overpeinzingen, hetzij geheel een strijdend en vervolgd leven door, tegen de Maatschappij over, en bragten hare instellingen aan eene onverbiddelijke critiek ter toetse: geheele sekten scheidden zich meermalen uit vrije verkiezing van de hen omringende wereld af, om onder elkander naar eene wet van gelijkheid en broederliefde te leven. De gemeenschap van goederen en verpligte zamenleving, die wij later bij de *Hernhutters*, de *Dunkers* en *Shakers* en de *Jezuïtische missiën* in *Paraguay* aantreffen, vinden wij op het getuigenis van PHILO, JOSEPHUS en PLINIUS reeds in den vóór-Christelijken tijd bij de secte der *Essenianen* terug. Zoo is dus niet al-

leen het denkbeeld eener maatschappelijke hervorming verre van nieuw, maar zou zelfs de verwezenlijking dier gedachte het niet zijn.

En toch hebben de hervormers van onze dagen eene karaktertrek met elkander gemeen, die hen tevens van hunne voorgangers beslissend onderscheidt. De eigenlijke utopisten, wier droombeelden vaak eene verrassende gelijkheid hebben met de plannen door de socialisten onzer dagen gevormd, dachten aan geene verwezenlijking hunner idealen, tenzij dan in eene toekomst, oneindig verre buiten het bereik van hunnen invloed verwijderd. De wereld waarin zich hunne weelderige verbeelding vermeidde, had zoo weinig gemeen met de maatschappij waarin zij leefden, als onze helverlichte tooneeldecoratiën met de donkere straat, die den toeschouwer aan de deur van den schouwburg beidt, en zeker oefende het behagelijk zinnespel, waarin zij zich toegaven, even weinig invloed op hunne werkelijke levensbeschouwing, als de bijwoning van het schitterendste tooverballet op de onze. Van daar dan ook dat het hun weinig deerde, of zij al tastbare onbestaanbaarheden opeenstapelden, mits het geheel slechts een liefelijk beeld van ongestoorde levensvreugd opleverde.

Wat de rij der eigenlijke hervormers — de boetpredikers en martelaars der middeleeuwen, de onvermoeide afbrekers van lateren tijd, de voorloopers der Fransche omwenteling op het einde der vorige eeuw, onder wier voortdurende aanval eindelijk het trotsche gebouw der feodale maatschappij bezweek — aanbelangt, hunne pogingen en verwachtingen reikten nimmer zoo ver, dat wij hen, schoon wij de filiatie gaarne erkennen, naast de tegenwoordige socialisten zouden kunnen plaatsen. Zoo ik de *terminologie* van LOUIS BLANC tot de mijne maken wilde, ik zoude haast weigeren in hen iets anders te zien dan de scherpschutters der middelklasse, die in het belang van deze hunne schichten op de maatschappelijke hoogten rigtten, van waar koninschap, adel en geestelijkheid den scepter van hun driedubbel gezag over de onderworpen menigte zwaaiden. De fnuiking van dat alvermogend driemanschap, de emancipatie der burgers, de vrijverklaring der industrie, was al wat in hunne bedoeling lag of kon liggen. De schans, welke zij omver wilden werpen, is gevallen. Zij konden het niet gissen dat slechts een deel der buitenstaanden door de geopende bres zou binnendringen en een nieuwe muur zou worden opgetrokken, die de rijken van de armen, de middelklasse van het volk scheiden zou.

Maar zeker waren van de door de socialisten bedoelde hervorming die sekten het verste af, welke de naasten schijnen en het woord door de daad vervingen. Geene maatschappelijke omkeering lag immer zelfs van verre in hun programma. De gemeenschap, waarin zij leefden, was slechts eene verbreeding van den kring des huisgezins. Schoon veelal met een geest van algemeene liefdadigheid bezield, stonden zij tegen de overige leden der maatschappij even gesloten over als het eene gezin tegen het andere. Ja, verre van hunne ziens- en levenswijze te willen verbreiden en zich aanhangers en kweekelingen te vormen, lieten zij de toelating en aansluiting van vreemdelingen slechts met die schroomvalligheid en omzigtigheid toe, welke ieder burger bij de toelating eens onbekenden in den kring zijner huisgenooten in acht zou nemen.

Eene glad tegenovergestelde is de rigting, door de socialisten onzer dagen gevolgd. Hervorming der maatschappij naar het ideaal dat hun voor den geest zweeft, is het openlijk erkende doel hunner pogingen. Hunne eischen bepalen zich niet bij eene enkele wijziging in de bestaande orde van zaken, bij uitdenwegruiming van enkele bezwaren en onbillijkheden; zij tasten het geheele geldende maatschappelijke stelsel aan. Niet slechts voor zich zelven daarenboven en de hunnen wenschen zij de wetten veranderd, die tot nog de betrekking der menschen tot elkander regelen. Proselytisme in den ruimsten zin is hunne leuze, ja veelal is de verbreking van elken tegenstand, de verijdeling van elke tegenwerking de volstrekte voorwaarde der verwezenlijking hunner plannen, in wier breeden kring niet alleen het geheele vaderland, maar de geheele bekende wereld wordt opgenomen.

Wij mogen ons dus geregtvaardigd achten, wanneer wij bij de ontwikkeling der hervormingsvoorstellen van LOUIS BLANC en hunne vergelijking met andere soortgelijke stelsels niet hooger dan de geschiedenis van onzen leeftijd opklimmen. Zulk eene vergelijking achten wij ter kenschetsing van zijn stelsel onmisbaar noodzakelijk, al ware het slechts om tegen de overdrijving van anderen zijne matiging te doen uitkomen en de klippen aan te wijzen, welke hij, trots den gewaagden gang zijner ontwerpen, heeft weten te vermijden. Maar er is meer: de verschillende socialistische stelsels, welke *Europa* en vooral *Frankrijk* in de laatste jaren heeft zien opkomen, zich ontwikkelen en veelal ook weder verdwijnen, hebben niet alleen meestentijds de voornaamste karaktertrekken met elkander gemeen, maar zijn werkelijk ook in hunnen oor-

sprong aan elkander ten naauwsten verwant; het latere is de vrucht van het vroegere. En schoon wij de gelegenheid zullen vinden om aan te wijzen, hoezeer de theorie van LOUIS BLANC van die zijner voorgangers verschilt, toch is het zeker, dat dezelfde gedachte, hoe ook in hare ontwikkeling gewijzigd, in zijne ontwerpen wordt teruggevonden, die aan de *Saint-Simonistische* en *Fourieristische* stelsels ten grond ligt. Een woord ter kenschetsing van deze ga dus vooraf aan onze voorstelling der wijze, waarop LOUIS BLANC den arbeid geördend wil zien.

Reeds de naam van het *Saint-Simonisme* verwijst naar den grondlegger der sekte, den hertog van SAINT-SIMON. En toch was het deel, dat deze zoowel aan de stichting der school als aan de vorming en ontwikkeling der leer nam, betrekkelijk gering. Het is hier de plaats niet om de geschiedenis te verhalen van den zonderlingen man, die, beurtelings handelaar en krijgsman, man van de wereld en van de wetenschap, in het volle genot van een aanzienlijk vermogen en tot de uiterste armoede vervallen na zooveel wisselingen van toestand en levenswijze, als zelden een menschelijk leven vullen, zijne laatste jaren besteedde om over de hervorming der maatschappij na te denken en aan de verwezenlijking zijner plannen in dezen zijne onvermoeidste pogingen wijdde. De inwendige verdeeldheid eener maatschappij, welke hij van zoo nabij en van zoovele verschillende standpunten gezien had, had een diepen indruk in zijn gemoed nagelaten. Zoo hij den beker van het levensgenot tot den bodem geledigd had, ook den kelk van menschelijke ellende en rampspoed had hij geproefd. Hij had het onderscheid tusschen rijken en armen in al deszelfs bitterheid ondervonden. En het juk der armoede was hem op de schouders gelegd, juist toen hij in zijne eigene schatting zedelijk hooger stond, verder was gekomen in wetenschap en ervaring, dan ooit vroeger. Van daar zijn medegevoel met de ongelukkigen, wier leven slechts eene aaneenschakeling is van ontberingen en smarten; van daar zijn opstand tegen eene maatschappelijke orde, die met zulk eene harde onbillijkheid hare gaven verdeelt, ze dikwerf zoo kwistig spilt aan

den onbeduidendsten ledigganger, en zoo karig afmeet aan den verdienstelijken arbeider. In die orde zag hij slechts de zegepraal der overmagt, de wettiging en bestendiging van het regt des sterksten, en in de geheele geschiedenis der menschheid niets dan de verdrukking of uitzuiging van den eenen mensch door den anderen: van den slaaf door zijnen meester in de rijken der oude geschiedenis, van den lijfeigene door zijnen heer in de middeleeuwen, van den arbeider door den kapitalist in onze dagen. In dien toestand wenschte hij hervorming. Handhaving van het Christelijk beginsel der broederliefde in stede der verderfelijke botviering van menschelijke zelfzucht, vrije ontwikkeling en regtmatige belooning van elke bekwaamheid in stede der onbillijke en toevallige verdeeling van arbeidsmiddelen en levensgenot, waren de eischen door hem der huidige beschaving gedaan. Van daar het openlijk erkend en helder geformuleerd doel van zijn streven: »de snelst mogelijke verbete»ring van den ligchamelijken en zedelijken toestand der tal»rijkste en armste klasse." Van daar zijne leuze, welke ook die zijner school bleef: »*A chacun selon sa capacité: à chaque* »*capacité selon ses oeuvres.*" Verder ging hij niet, en men mag op hem toepassen, wat hij zelf van LUTHER zeide: »*Il a* »*bien critiqué, mais pauvrement doctriné.*"

Verder evenwel gingen zijne discipelen. Het waren vooral twee mannen, BAZARD en ENFANTIN, onder de toejuichingen der overigen aan het hoofd der school geplaatst, die aan de Saint-Simonistische leer hare eigenlijke gestalte gaven. Zij poogden den weg te vinden, waarop de wenschen van hunnen meester hare verwezenlijking zouden kunnen bereiken. Hunne eisch was eene dubbele: »opheffing van alle voorregten der geboorte; »verdeeling van het maatschappelijk kapitaal door het Hoog Ge»zag." Op den 1sten October 1830, toen de koortsige spanning, waarin de Julij-omwenteling aller gemoederen gebragt had, nog niet geweken was, en het volk, nog in den roes der eerste begoocheling, zich gouden bergen van de nieuwe regering beloofde, verscheen aan de muren van *Parijs* eene proclamatie, aan het Fransche volk gerigt, en BAZARD-ENFANTIN geteekend. Wij nemen er de woorden uit over, die de regeling van den eigendom betreffen:

»Het is er verre van af dat de denkbeelden, welke men »aan de Saint-Simonisten toeschrijft, in waarheid de hunne zijn »zouden."

»Door *gemeenschap van goederen* verstaat men gemeenlijk

»eene gelijke verdeeling tusschen al de leden der maatschappij, »hetzij van het kapitaal zelve, hetzij van de vruchten van den »algemeenen arbeid."

»De Saint-Simonisten verklaren zich ten sterksten tegen zulk »eene gelijke verdeeling van den eigendom, waarin zij eene »nog grootere regtsverkrachting, een nog hatelijker onregt zien »zouden, dan in de ongelijke verdeeling, oorspronkelijk door »de overmagt der wapenen, door de verovering, daargesteld."

»Want zij gelooven aan de natuurlijke ongelijkheid der men- »schen. Zij beschouwen die ongelijkheid als den grondslag van »elke vereeniging, als de onontbeerlijke voorwaarde der maat- »schappelijke orde.

»Zij verwerpen elk stelsel van gemeenschap van goederen, »want die gemeenschap zoude eene openlijke verkrachting zijn »van de eerste der zedelijke wetten, die het hunne roeping »is te onderwijzen, welke eischt dat in het vervolg ieder »naar zijne bekwaamheid geplaatst en naar zijne werken be- »loond worde.

»Maar in naam dier wet eischen zij de afschaffing van alle »voorregten der geboorte zonder uitzondering, en derhalve »de opheffing van het erfregt, dat al de overigen in zich sluit, »de verdeeling der maatschappelijke genietingen onder het klein »getal dergenen die er aanspraak op maken aan het toeval »overlaat, en de talrijkste klasse aan verbastering, onwetend- »heid en ellende te prooi geeft.

»Zij eischen, dat alle werktuigen, landerijen en kapitalen, »welke thans het verbrokkeld fonds der bijzondere eigendom- »men uitmaken, vereenigd en naar de voorschriften van het »Hoog Gezag bearbeid zullen worden, opdat ieders taak de uit- »drukking zij zijner bekwaamheid, en zijn rijkdom de maatstaf »zijner werken."

De uitwendige inrigting, waardoor deze gedachte zich in het werkelijk leven verwezenlijken moest, zoude, volgens BAZARD, een over geheel *Frankrijk* uitgebreid Bank-stelsel zijn: een Bankstelsel, zeker evenzeer verschillende van alle vroegere en even vreemdsoortig als de Saint-Simonistische maatschappij zelve. Het erfregt van den Staat, dat naar de vooronderstellingen der school de plaats van het erfregt des gezins zou moeten innemen, zoude door die verschillende Banken geoefend worden. Bij den dood van elken burger zou zijn vermogen aan de Bank vervallen, en aan deze zoude de taak zijn dengene te ontdekken, die het waardigste en geschiktste zijn zoude om

het te beheeren, en aan wien het dus zou moeten worden uitgereikt: erfgenaam als het ware van de bekwaamheid des overledenen, zou hij het dus tevens van diens bezittingen worden. De verschillende provinciale Banken zouden door ééne Centraal-bank bestuurd worden, en aan het hoofd van deze, aan het hoofd der gansche Regering, welker taak enkel in de uitdeeling der openvallende goederen bestaan zoude, zou zich de wetgever van den Saint-Simonistischen staat geplaatst zien, die, keizer en paus tevens, met den schoonen naam van *vader* bekleed, zoowel het geestelijk als het wereldlijk oppergezag oefenen zoude.

»De levende wet," zegt BAZARD in het tweede deel van zijne *Exposition de la doctrine*, »vertoont zich slechts in organische tijd- »perken (de Saint-Simonistische geschiedbeschouwing scheidde de verschillende tijdperken der wereldgeschiedenis in organische en critische), en dan is de wet mensch: altijd heeft zij een »naam, en die naam is die van haren maker. De wet, waar- »van alle andere uitgaan, waaruit de geheele maatschappij »ontspringt, is, in de verschillende eeuwen, de wet van NUMA, »van MOZES, van CHRISTUS: voor de toekomst zal het die van »SAINT-SIMON zijn. Altijd is het de wetgever zelve, dien men »liefheeft, wien men gehoorzaamt.... In het vervolg zal »elke wet de verklaring zijn, waarin degene, die eene zekere »betrekking bekleedt, of aan het hoofd van een zekeren maat- »schappelijken kring staat, zijnen wil aan zijne onderhoorigen »doet kennen en zijne voorschriften door straffen of beloonin- »gen bekrachtigt."

De wet in eenen enkelen mensch verpersoonlijkt — in eenen mensch die stroomen van liefde en weldaden over zijne medemenschen zal uitgieten: ziedaar het geheele Saint-Simonistische Staatsbestuur. En wat de wijze belangt waarop die maatschappij ingewijd, dat bestuur aanvaard zal worden: »In een »oogwenk," leert ons een ander der Saint-Simonistische schrijvers, »en als het ware door hoogere ingeving geleid, zal hij, »de levende wet, zich op zijne plaats stellen en van daar den »ladder der roepingen en geschiktheden, de rangregeling der »onderscheidene graden van bekwaamheid en het tarief der »werkloonen regelen: hij zal de lichtende hoeksteen zijn der »nieuwe schepping, en, door aller liefde gedrenkt, zich weder »in liefdestroomen uitgieten: hij zal door de harmonische be- »stiering van alle werkzaamheden eenheid schenken aan den »algemeenen arbeid."

Het is zeker gewaagd de verwezenlijking zijner plannen afhankelijk te stellen van de verschijning eener persoonlijkheid, die zooveel in zich zou moeten vereenigen. Was het, dat men in den *vader* ENFANTIN den man meende gevonden te hebben, dien men behoefde, en was de hooggestemde beschrijving van wat men van den *vader* der Saint-Simonistische maatschappij verwachtte, eigenlijk slechts eene afbeelding der trekken, welke men in den *vader* der sekte meende te onderscheiden? Zonder die vooronderstelling zeker is de gerustheid onverklaarbaar, waarmede de Saint-Simonisten zich overtuigd hielden, dat de *vader* zich ter bestemder ure aan de verwonderde menschheid vertoonen zoude. Aan die ééne persoonlijkheid toch hing hun geheele stelsel, welks verwezenlijking, volgens hunne eigene gegevens, eene onmogelijkheid zijn moest, wanneer niet inderdaad het hoofd van hunnen staat al die grootsche en zeldzame eigenschappen in zich vereenigde welke zij van hem vorderden, en op al de leden der maatschappij denzelfden overwegenden invloed had, welken ENFANTIN op de jongeren van SAINT-SIMON oefende. Maar die invloed was juist buiten den kleinen kring der school niet denkbaar: zelve eene vrucht van de koortsige overspanning des oogenbliks, moest hij, zoodra men tot den nuchteren toestand des dagelijkschen levens terugkeerde, afnemen. De eisch, welke men aan den *vader* van het Saint-Simonismus deed, was, onder de gunstigste gegevens, eene volstrekt onvervulbare: de verwezenlijking der theoriën van BAZARD en ENFANTIN was onmogelijk, niet alleen om de zwarigheden van buiten, maar om den tegenspraak, welke in die theorie zelve lag opgesloten. In de praktijk gingen de Saint-Simonisten zeker te ver, maar in de theoretische uitvoering van hun eigen stelsel gingen zij juist niet ver genoeg.

De volstrekte afschaffing van het erfregt, in dien zin althans, waarin het tot nog toe niet slechts door *Europa*, maar door geheel de wereld werd opgevat, tot eene eerste en onmisbare voorwaarde der uitvoering hunner plannen, der schepping hunner maatschappij te stellen, was zeker de volvoering dier plannen, de schepping dier maatschappij in eene verwijderde toekomst verschuiven. Het laat zich naauwelijks begrijpen, hoe mannen van talent en wereldkennis hunne pogingen aan een doel konden wijden, dat zij zich toch in ernst niet konden voorstellen te zullen bereiken. Maar toch: eene maatschappij, tusschen welker leden broederlijke gelijk-

heid heerscht, laat zich denken. De beschaving zal nog reuzenschreden doen moeten, eer zij ons zoo ver brenge: het nageslacht, dat de inwijding eener zoodanige maatschappij beleven zal, zal ons in zedelijkheid verre vooruit moeten zijn; maar zoo gij over de zwarigheden der uitvoering van zulk eenen toestand heenstapt en de wereld in eene broeder-gemeente herschapen denkt, hoevele waarborgen van duurzaamheid en bloei zijn er dan niet in dien toestand zelve aanwezig? De strijd der verschillende belangen, waaruit thans zoo veel haat en vijandschap ontspruit, is door éénheid van belang vervangen: de ongelijkheid, die eeuwigvloeijende bron van nijd en verdeeldheid, met haren nasleep van plagen van de aarde weggevaagd: in de groote maatschappij vindt ge het huisgezin terug. Maar zulk eene maatschappij is juist de Saint-Simonistische niet: in haar heerscht dezelfde ongelijkheid, welke wij dagelijks om ons zien. Alleenlijk zal die ongelijkheid geene toevallige meer zijn, maar eene opzettelijke. Maar juist die toevalligheid alleen maakt de orde mogelijk, waardoor de huidige maatschappij in stand wordt gehouden. Eenmaal het beginsel aangenomen, hetzij dat de eigendom ter volledige beschikking staat van den erflater, hetzij dat zij niet aan den enkelen persoon maar aan het geslacht toebehoort, en na den dood des tijdelijken houders op de naastbestaanden overgaat, weet elk waaraan hij zich te houden heeft, en wie bij die verdeeling des maatschappelijken kapitaals zonder aandeel blijft, kan zijn noodlot slechts aan de dooden of aan zijne eigene voorzaten wijten. Maar dat die verdeeling door menschenhanden ga en aan menschen de beslissing zij overgelaten, wie er waardig is aan het hoofd van aanzienlijke bezittingen gesteld te worden, en wie, bij gebreke aan hoogere bekwaamheden, zich met het lot eens daglooners tevreden moet stellen, en ge zult aan dat Staatsbestuur, al ware het uit mannen zamengesteld, wier men schenkennis en onpartijdigheid beiden bovenmenschelijk waren, zwarigheden in den weg gelegd hebben, zoo als ze nog geene Regering in de gansche wereldgeschiedenis te bestrijden had en waarop het ontwijfelbaar schipbreuk zal lijden: ge hebt een zaad van tweedragt en verdeeldheid op den bodem van uw stelsel gelegd, dat te weliger zal opschieten, naar mate dat stelsel zich meer ontwikkelt en uitbreidt: ge zult om eene maatschappij te hervormen, waarin de nadeelige gevolgen der ongelijkheid althans door openbare orde en rust getemperd worden, niet de ongelijkheid, maar de orde hebben weggenomen.

Geen wonder, dat het Saint-Simonismus, hoe schielijk en welig het was opgeschoten, zich niet wortelen kon, niet slechts in de maatschappij, maar zelfs niet in de harten zijner aanhangers. Bij mangel aan ontwerpen, die althans voor eene gedeeltelijke en aanvankelijke verwezenlijking vatbaar waren, zag men zich tot de ontwikkeling en volmaking der theorie bepaald, en alras, terwijl de opgewonden gemoederen zich op deze toelegden, overschreed men de laatste grens, die het menschelijk verstand van volslagen waanzin scheidt. BAZARD, de eigenlijke stichter van het *Saint-Simonismus*, in zoover het onze aandacht verdient en met andere socialistische stelsels kan vergeleken worden, trok zich terug, en ENFANTIN met zijne *réhabilition de la chair*, zijne *femme prêtresse*, en welke dwaasheden al niet meer, behield het veld. Van toen af verloor de school hare maatschappelijke beteekenis en behield slechts een gelegenheidsbelang voor de nieuwsgierigheid des publieks, die zich ten volle verzadigen konde, toen de hoofden der school ten laatste openlijk werden teregtgesteld.

Langen tijd, niet slechts eer de denkbeelden van SAINT-SIMON door zijne discipelen tot een stelsel gevormd waren, maar eer zij zelfs bij hem zelven tot rijpheid gekomen waren, had eene soortgelijke leer een graad van ontwikkeling erlangd, welke door het Saint-Simonisme, ook in zijnen hoogsten bloei, nimmer bereikt werd. Zoo snel echter de school der Saint-Simonisten zich uitbreidde, en zoozeer het haar gelukte de openlijke aandacht tot zich te trekken en te spannen, zoo langzaam vonden de denkbeelden van CHARLES FOURIER bij zijne tijdgenooten ingang, zoo verborgen bleef zijne school, toen het hem eindelijk gelukt was er eene te vormen, voor het oog der wereld. Maar terwijl daarentegen het Saint-Simonisme, na de gevangenzetting van ENFANTIN en de uiteendrijving der familie, door zijne warmste aanhangers werd opgegeven, en, wat den vorm althans belangt waarin het zich oorspronkelijk vertoond had, geheel te niet ging, wint zich het *Fourierisme* nog heden telken jare nieuwe aanhangers. Een der meestgelezen Parijsche dagbladen, *la démocratie pacifique*, staat in zijne dienst, en het heeft zelfs onlangs weinig gescheeld of het tegenwoordig

hoofd der school, VICTOR CONSIDÉRANT, was door een der Parijsche kiescollegiën ter Kamer der Afgevaardigden heengezonden.

Het leven van CHARLES FOURIER was geheel tegenovergesteld aan dat van SAINT-SIMON. Zoo rijk aan avonturen en lotwisseling als de geschiedenis van dezen was, zoo eenzelvig was de zijne. Van zijne vroegste jeugd tot den dag zijns doods, die op zijn zesenzestigste jaar inviel, was hij bediende in een handelshuis, en de man, die in zichzelven den wetgever eener nieuwe wereld begroette, was verpligt met het copiëren van brieven den soberen kost te winnen. De overtuiging van de gebreken der tegenwoordige maatschappij, die zich bij SAINT-SIMON ontwikkelde, nadat hij die maatschappij van alle zijden en uit alle standpunten gezien en alle rollen in haar gespeeld had, was bij FOURIER de vrucht van twee omstandigheden, waardoor zijne jeugdige verbeelding diep getroffen en zijne levensbestemming onherroepelijk gevestigd werd. De eerste was een scherp verwijt, dat hem op zijn vijfde jaar ten deele wierd, omdat hij in het magazijn van zijnen vader, die lakenkooper te *Besançon* was, door eene naïeve openbaring der waarheid een handelsleugen verijdeld had; de andere was het opzettelijk in het water werpen eener partij granen te *Marseille*, waarbij hij op zijn achttiende jaar, als handelsbediende, moest tegenwoordig zijn. Die beide feiten openden hem de oogen voor den aard der menschelijke betrekkingen: in het eene zag hij den leugen der kindschheid opgelegd en in de handelsbetrekkingen de wet stellen, in het andere het monopolie zijne winsten op de vernietiging der voortbrengselen vestigen.

Eene volledige voorstelling van zijne omvangrijke en uitgewerkte theorie aan onze lezers te geven, zoude de ruimte, welke wij haar in dit opstel kunnen toewijden, verre te buiten gaan. Zoo het ons slechts eenigzins gelukt in enkele trekken er eenig denkbeeld van te geven, mogen wij ons ruim voldaan achten. Als elke andere vangt zij aan met eene heftige kritiek van het bestaande. Het geneesmiddel wordt hier echter niet alleen in eene gewijzigde verdeeling der arbeidsvoortbrengselen, maar ook vooral in hunne vermeerdering gezocht.

Geluk is volgens FOURIER ook de aardsche bestemming der menschen. Dat geluk bestaat alleen in de volkomene bevrediging van alle menschelijke behoeften, neigingen en hartstogten. Die bevrediging is in onzen tegenwoordigen maatschappelijken toestand onmogelijk. Zij is dit voor het meerendeel der

menschen, wijl het loon, dat zij van hunnen arbeid trekken, hun naauwelijks vergunt zich het noodige levensonderhoud te verschaffen en hun al de genietingen des levens ontzegt; maar zij is het ook voor de meer bevoorregten. De arbeid, zoo als zij ook aan de hoogere standen is opgelegd, is afmattend en eenzelvig. Noodzakelijkheid of gewoonte, geene ingenomenheid, brengt er den mensch toe zijne dagelijksche taak op te vatten; met weerzin, althans zonder eenig genot, wordt die taak volbragt. In die orde van zaken ligt eene dubbele tegenstrijdigheid. In de som der voortbrengselen, tot welker verkrijging de menschelijke arbeid voldoende is, ligt de maatstaf van wat tot bevrediging der menschelijke behoeften vereischt wordt. Die evenredigheid wordt verbroken, zoodra het aan enkele leden der maatschappij vergund wordt zich in vrijwillige ledigheid aan den algemeenen arbeid te onttrekken. Wat door hen verteerd wordt, wordt aan den werkzamen mensch ontnomen, die daardoor van een deel der vruchten van zijnen arbeid verstoken wordt. De arbeid zelve, den mensch van hooger hand opgelegd, kan geene last, zij moet een genot zijn; het ligt slechts aan eene gebrekkige inrigting, zoo hij het niet is. Door eene gewijzigde ordening van den arbeid zou vooreerst het bedrag van alle voortbrengselen vermeerderd worden, en dus voor ieder lid der wereldmaatschappij althans een minimum van levensgenot en welstand verkrijgbaar zijn, maar zou daarenboven de arbeid zelve van natuur veranderen en een bron van genot in stede eener oorzaak van leed en vermoeijenis worden, en zoo van zelve het aantal ledigloopers en onvruchtbare arbeiders, waarvan thans de wereld overvloeit, verdwijnen, wijl niemand langer zoeken zou de werkzaamheid, welke de maatschappij van hem vordert, van zich af te schuiven, maar integendeel, van werklust bezield en door edelen wedijver ontgloeid, zijne taak met warme ingenomenheid volbrengen zou.

Aan zulke hooge eischen stelt FOURIER zich voor door zijne theorie te voldoen. En inderdaad, wanneer men zijne gegevens aannemen en hem in zijne ideële scheppingen volgen wil, moet men getuigen, dat hij niet beneden de verwachtingen, door hem opgewekt, gebleven is. De middelpunten zijner nieuwe maatschappij zijn de *Phalansteriën*, welke de steden en dorpen der tegenwoordige wereld vervangen zullen. Het *Phalansterium* is een schoon en prachtig gebouw, in het midden hoog opgebouwd en aan de beide zijden zich in breede vleu-

gelen uitstrekkende. Eene landstreek, ongeveer eene vierkante mijl in omtrek, is er aan verbonden en wordt door de *Phalanx* (de inwoners van het gebouw, die van 12 tot 1800 in aantal zijn) bebouwd. De bearbeiding van den grond en de overige werkzaamheden, welke tot het onderhoud der bevolking vereischt worden, worden volgens de *Fourieristische* arbeidstheorie gedreven. Die theorie berust op de zoogenaamde *attraction passionnée*. Geen mensch is, volgens FOURIER, van allen arbeid afkeerig. Slechts late men hem de keuze der bezigheid, vergunne hem die te volvoeren op de wijze en in het gezelschap, welke hem het aangenaamst zijn, en behoede hem door gedurige afwisseling voor de verveling, welke onvermijdelijk op de aanhoudende voortzetting derzelfde werkzaamheid volgt. In dit alles is voorzien. De verschillende verrigtingen, waaraan het *Phalansterium* behoefte heeft, worden door verschillende groepen volvoerd. Zulke groepen, uit zeven of acht personen van gelijke of onderscheiden kunne bestaande, vormen zich zelve, naarmate liefde, vriendschap, gelijkheid van neigingen of achting voor elkanders bekwaamheid enkele bewoners van het *Phalansterium* naauwer aaneensluit. Zoovele takken of onderverdeelingen elke soort van industrie, die door dezelfde *Phalanx* gedreven wordt, omvat, zoo vele *groepen*. De verschillende groepen, welke, derwijze vereenigd, eenige gegeven industrie in haar geheel uitoefenen, vormen eene *serie*. Die *groepen* en *seriën* echter hebben geenerlei blijvend karakter; elke arbeider wisselt ieder uur des daags van bezigheid en gaat daardoor telkens van de eene *groep* of *serie* in de andere over. Zoo wordt de werklust telkens door verandering niet slechts van arbeid, maar ook van omgeving geprikkeld en de ijver voor elke verflaauwing bewaard. Deze omstandigheid met de arbeidsverdeeling, zoo als zij door het aantal der werklieden en hunne splitsing mogelijk wordt, gepaard, verzekert aan den arbeid veel overvloediger vruchten en aan de voortbrengselen zelve veel hooger volkomenheid, dan in de gewone verhoudingen kan bereikt worden. Maar het groote voordeel ontspruit uit de levenswijze van het *Phalansterium* zelve. FOURIER somt de uitzuinigingen en overwinsten, welke van dat gemeenschappelijk leven de vrucht zijn zullen, met verbijsterende naauwkenrigheid op. Dat bij den landbouw, wanneer hij in het groot, en met al die hulpmiddelen welke dan met vrucht kunnen aangewend worden toegerust, gedreven wordt, niet slechts het aantal, maar ook de hoedanigheid der voortbrengselen in

ongeloofelijke mate kan toenemen, is van algemeene bekendheid. Hetzelfde belangt den verkoop dezer voortbrengselen, wanneer zij, in eene gemeene bergplaats bewaard, vereenigd de laatste toebereidingen ontvangen en gezamenlijk ter markt gebragt worden. Een gelijk geval heeft met de huishoudelijke uitgaven van het *Phalansterium* plaats: het inslaan der levensmiddelen, het bewaren en toebereiden der spijzen, het wasschen en herstellen der kleederen, alles wordt met eene ongeloofelijke tijd- en geldbesparing verrigt, zoodra het op gemeenschappelijke zolders en schuren, keukens en waschkamers, geschiedt. De gemeenschappelijke opvoeding der kinderen vooral, die thans zoo dikwerf, waar zij niet te eenenmale verwaarloosd wordt, aan de huismoeders al hunnen tijd rooft, levert voordeelen op, welke door FOURIER in de kleinste détails worden nagewezen. Zoo zal de vereenigde arbeid der *Phalanx* niet alleen voldoende zijn om aan elk harer leden een *minimum* van welvarendheid te verzekeren, dat thans zelfs buiten het bereik van vele gezeten burgers ligt, maar ook op den duur een batig *surplus* van voortbrengselen opleveren tot uitvoer geschikt. De opbrengst dier voortbrengselen, met welker verkoop weder afzonderlijke groepen belast zijn, wordt onder de leden der phalanx in dier voege verdeeld, dat vijf twaalfden aan het *kapitaal*, vier aan den *arbeid* en drie aan het *talent* toekomen; want noch volstrekte gelijkheid, noch opheffing van den eigendom of zelfs van het erfregt, liggen in de bedoelingen van het Fourieristische stelsel. In het Phalansterium kan ieder zich op dien voet huisvesten, kleeden en voeden, als zijn vermogen of de verdiensten van zijnen arbeid hem vergunnen, en de kapitalisten rekende FOURIER, die allen schijn zelfs van dwang schuwde, voor zijn stelsel gewonnen, zoodra hun slechts blijken zoude, dat hunne kapitalen nergens gunstiger plaatsing vinden konden, dan in het Phalansterium. Bij de verdeeling echter der vier twaalfden, welke aan den arbeid worden uitgereikt, gaat hij van het stelsel uit, dat de noodzakelijke arbeid het hoogst, daarna de nuttige, en de aangename het minst beloond wordt: eene verdeeling, juist tegenstrijdig aan die, welke thans plaats vindt en waardoor de lagere klassen, die zich het meest met den hardsten en onaangenaamsten maar tevens noodzakelijksten arbeid ophouden, op den weg zouden gebragt worden zich allengs tot kapitalisten te verheffen.

Ik heb in enkele regels zaamgeprest wat eigenlijk zooveel bladzijden vorderen zoude en bij FOURIER zelve boekdeelen be-

slaat. Met welke naauwkeurigheid deze de wereld zijner schepping tot in de geringste bijzonderheden geregeld, de leefwijze van elk Phalansterium, zoowel als de betrekking der verschillende Phalansteriën tot elkander afgeteekend, alle omstandigheden vooruit berekend en alle zwarigheden vooraf uit den weg geruimd heeft, grenst aan het ongeloofelijke. Aan dat alles sluit zich eene theorie en rangschikking der menschelijke hartstogten en eene cosmogonie aan, volgens welke niet slechts de volmaking der menschelijke natuur, maar ook die van onzen aardbol met de Phalansteriaansche beschaving gelijken tred zoude houden. Vreemde dingen en ongerijmdheden te over! Geen wonder, dat zulke denkbeelden en voorstellen in den aanvang lachlust in stede van belangstelling wekten en het lang duurde eer zich enkelen om den hervormer heenschaarden, die zich door den bonten tooi, waarin hij zijne leer gehuld had, niet lieten afschrikken. En inderdaad heeft zijn stelsel veel boven het *Saint-Simonisme* vooruit. Zoodra men de gegevens van FOURIER aannemen en zich op het terrein van zijn Phalansterium verplaatsen wil, vloeit inderdaad het eene met strenge consequentie uit het andere voort en sluit zich alles tot een zoo liefelijk en verrukkend geheel aaneen, dat het den schepper dier tooverwereld te vergeven was, zoo hij meende, dat, gelukte het hem slechts een enkel Phalansterium in werking te brengen, de zegenrijke uitkomsten zijner theorie der geheele wereld in de oogen zouden springen en de enkele drijfveer van het eigenbelang voldoende zou zijn om de geheele maatschappij *Fourieristisch* te maken.

Hoe jammer, dat het geheele Phalansterium op een zandgrond rust, of, wilt ge liever, in de lucht hangt. De grondslag, waarop al de ontwerpen van FOURIER gebouwd zijn, is eene ontleding en rangschikking der menschelijke hartstogten en neigingen, welke hij in zijne nieuwe wereld, zonder eene enkele uitzondering, bevredigen wil. Wij durven stoutweg, zonder hem in eene enkele van zijne ontwikkelingen te volgen, de mogelijkheid van zulk eene wereld ontkennen. In den strijd tegen, in de zegepraal over onze hartstogten, niet in eene blinde gehoorzaamheid aan hunne eischen ligt onze voortreffelijkheid: in de regeling en bestiering, niet in de involging der menschelijke neigingen ligt het ideaal der menschelijke volkomenheid. De beschaving des menschen, zijne vorming zoude ik liever zeggen, wanneer wij ons gewend hielden aan dat woord de volle beteekenis van het Duit-

sche *Bildung* te hechten — wordt niet zonder strijd verkregen. Die strijd moge door ongunstige maatschappelijke verhoudingen verzwaard worden, zijn beginsel ligt in de menschelijke natuur zelve, en is naauw aan onze verhevene bestemming verwant. Wie eene maatschappij zoekt, waarin de mensch zich slechts langs den stroom zijner neigingen behoeft te laten afdrijven om gelukkig en voortreffelijk tevens te zijn, zoekt den steen der wijzen, en zijne gedroomde maatschappij mist den hoeksteen der waarheid. Maar eene tweede dwaling van FOURIER ligt in zijne meening dat de meetkunstige zekerheid, waarmede men in de stellige wetenschappen op eenmaal verworven praemissen kan voortbouwen, ook bij de ordening der zedelijke wereld mogelijk zijn zoude. Alle menschelijke neigingen en hartstogten zijn door hem onder bepaalde klassen gebragt, en in zijne phalansteriën heeft hij getracht de beurtelingsche bevrediging van elk derzelve te verzekeren, en daardoor een bestendig evenwigt tusschen allen daar te stellen. Wie gevoelt niet hoe deerlijk zijne vooruitzigten bij eene werkelijke proeve teleurgesteld, en zijne berekeningen door de uitkomst zouden gelogenstraft worden. Al ware het dat werkelijk elke menschelijke neiging en begeerte in zijne rangschikking ware opgenomen en de verwezenlijking zijner maatschappij zelve niet aan nieuwe hartstogten geboorte en voedsel zoude geven, welke hij niet voorzien konde, dan is toch in elk geval door hem die rigting onzer natuur voorbijgezien, welke den mensch er zoo dikwerf toe brengt zijn eigen geluk met voeten te treden, en waaraan wij dagelijks zoovelen gehoor zien geven, die liever ongelukkig zijn op hunne eigene wijze, dan gelukkig op de wijze van een ander. De grilligheid onzer natuur, zoo als ik ze haast noemen zoude, zou de streep halen door FOURIER's uitvoerigste en naauwkeurigste becijferingen. En die opmerking is van te meer gewigt, omdat een enkel weerspanneling voldoende zijn zou om zijn geheele stelsel in duigen te doen spatten. Het Phalansterium kent geenen dwang en laat er geene mogelijkheid toe. Elke neiging is heilig; elke hartstogt moet gevierd worden. Wie zich dus aan den algemeenen arbeid wil onttrekken en zijne dagen in luiheid slijten, of wie, ontevreden met de kalmte, welke hij in de geheele maatschappij ziet heerschen, de zaden van onrust en tweedragt om hem heen wil zaaijen en aan een ingeschapen lust tot strijd en verdeeldheid lucht geven, kan ook in de ontwikkeling dier neigingen niet gestoord worden. En waarlijk, men moet wel in de bestaande wereld vreemd zijn, of zoo verdiept

zijn in zijne plannen, dat men buiten deze niets ziet, wanneer men gelooven wil dat dergelijke karakters zich nimmer of niet dan hoogst zelden zouden voordoen.

Bij al het voortreffelijke en vernuftige dat het stelsel van FOURIER in enkele zijner deelen en toepassingen heeft, wettigt ons het gezegde er het vonnis van hersenschimmigheid over uit te spreken. Miskenning van de natuur en bestemming des menschen tevens is altijd het hoofdgebrek dier stelsels, welke door eene bloote wijziging en hervorming der maatschappelijke toestanden en verhoudingen de menschen zelve wanen te herscheppen. Meer nog echter dan op de leer van FOURIER past dat verwijt op een gelijksoortig stelsel, door ROBERT OWEN uitgedacht en naar hem genoemd, dat, schoon oorspronkelijk van eene eenigzins vroegere dagteekening dan de stelsels, welke wij zoo even kenschetsten, haast gelijktijdig met deze zijne aanhangers vond en hier en daar inderdaad werd in werking gebragt.

ROBERT OWEN stond in den aanvang dezer eeuw aan het hoofd eener uitgebreide industriële onderneming te *New-Lanark* in *Schotland*, en had, door de edelste en onbaatzuchtigste menschenliefde gedreven en met ongeloofelijk geduld en ijzeren volharding gewapend, binnen korte jaren onder de arbeiders, welke hem daar omringden, eene volslagen verandering te weeg gebragt. Uit eene woeste, onmatige, onzedelijke en twistzieke bevolking, welke hij bij zijne komst aantrof, had hij eene maatschappij gevorderd, waar orde, eensgezindheid, tucht en regtschapenheid zich aan eenen graad van maatschappelijke en verstandelijke ontwikkeling paarde, gelijk zij zelden of nimmer bij de arbeidende klassen worden aangetroffen. Dat alles had hij te weeg gebragt zonder immer tot straffen of belooningen de toevlugt te nemen, alleen door zijnen persoonlijken invloed, en door de overtuiging welke hij bij zijne onderhoorigen had weten op te wekken en levendig te houden, dat de velerlei inrigtingen, welke hij daarstelde, de velerlei raadgevingen en voorstellingen, welke van hem uitgingen, minder in het belang waren der industriële onderneming, dan in dat der werklieden zelve. De uitkomsten waren verbazend, en van alle zijden, niet slechts uit *Engeland* maar uit geheel *Europa*, vloeiden de bezoekers toe om getuigen te wezen van een zedelijken en ligchamelijken welstand, zoo als men ze elders voor de arbeidende klasse onbereikbaar achtte.

OWEN zelve was zeker niet minder dan de vreemdelingen door den uitslag zijner pogingen getroffen. Verre echter van dien gunstigen uitslag slechts of vooral aan zijne eigene onvermoeide

werkzaamheid en vruchtbare liefdadigheid toe te schrijven, zag hij daarin slechts de bevestiging van een beginsel, dat sinds lang bij hem was levendig geworden, en aan welks verkondiging hij besloot van nu aan zijn leven te wijden. De velerlei verkeerdheden, welke wij dagelijks door de menschen zien bedrijven, de gedwongen of vrijwillige ellende, waarin wij een aanzienlijk gedeelte gedompeld zien, schreef hij slechts aan den maatschappelijken toestand toe, waarin zij zich van hunne geboorte af geplaatst zagen. De mensch was, volgens OWEN, uit zich zelven goed noch slecht, maar evenzeer voor deugd als ondeugd vatbaar. De keuze, welke hij tusschen beiden doen zoude, de weg, welken hij zoude bewandelen, hing slechts van de omstandigheden af, waarin hij zich zoude bevinden. De tegenwoordige maatschappij met hare ongelijke verdeeling van de lasten en genietingen des levens, met haar zamenstel van dwangmiddelen en straffen, moest ontevredenheid, oneenigheid, weerzin jegens den opgedwongen arbeid kweeken. Eene maatschappij daarentegen gelijk OWEN ze verlangde, waar eene volstrekte gelijkheid zou voorzitten, zou met de oorzaak des kwaads ook al de wrange vruchten wegnemen, en dewijl niemand zich de vruchten van den arbeid des anderen zou toeeigenen, zou elk gereedelijk en volgaarne zijne taak vervullen en zich met zijn bescheiden deel in de opbrengst van den gemeenschappelijken arbeid vergenoegen. Evenmin als FOURIER wenschte OWEN zijne leer met geweld aan de maatschappij op te dringen. Hij was integendeel overtuigd, dat, zoo het hem slechts gelukte de uitkomsten, welke hij van de toepassing zijner denkbeelden voorzag, op eene kleine schaal te verwezenlijken, niemand zoude aarzelen zijn voorbeeld te volgen en ieder aan de weldaden deel zoude willen hebben, welke zijne leer over hare volgelingen verspreiden zoude.

In één opzigt was hij gelukkiger dan FOURIER: een vermogen van meerdere millioenen, in de onderneming te *New-Lanark* bijeengegaard, stond hem ten dienste, niet slechts om zijne denkbeelden door kostelooze verspreiding zijner velerlei geschriften in *Engeland* gemeen te maken, maar ook om eene werkelijke proeve van de deugdelijkheid zijner beginselen te nemen. Toen hij echter in *Engeland* weinig instemming met zijne zienswijze en daarentegen zoowel bij de hooge geestelijkheid als bij de radicalen heftigen tegenstand ontmoette, begaf hij zich naar *Amerika*, in het vertrouwen eene jongere maatschappij tot de aanname zijner stellingen eerder gereed te vinden. Inderdaad gelukte het hem zoowel bij de regering als bij de bevolking der *Vereenigde Staten* althans een gewillig oor te vinden. Een aan-

zienlijk terrein werd door hem aangekocht, ter verwezenlijking zijner plannen bestemd, en eene algemeene uitnoodiging werd aan allen gerigt, die aan de nieuwe gelijkheidsmaatschappij als burgers deel wilden nemen.

Gelijk te verwachten was, vond OWEN, enkele hartstogtelijke aanhangers zijner leer uitgezonderd, zoowel bij de aristocratie van het geld als bij die van het talent, weinig bereidvaardigheid om zich aan eene maatschappij aan te sluiten, waar geenerlei meerderheid erkend werd en den voortreffelijkste volslagen gelijkstelling met den onbeschaafdste en onkundigste wachtte. Intusschen vloeiden tot de nieuwe inrigting uit alle hoeken van *Amerika* menschen toe, wien het niet slechts aan alle bezittingen en bekwaamheid, maar ook aan alle zedelijkheid en geschiktheid tot den arbeid faalde, en die, overal elders voor het hoofd gestooten of verjaagd, in de nieuwe maatschappij een zeker onderkomen en levensonderhoud zochten, maar vaak even ongeschikt als onwillig waren om het een en ander door hunnen arbeid te verdienen. Eene proef, met zulk een uitschot der Amerikaansche bevolking genomen, liet reeds weinig kans op eene goede uitkomst open. Toch gelukte het OWEN door de uitnemendheid van zijn karakter en de vastheid van zijnen wil, niet slechts een tijdlang althans eenige orde te bewaren, maar zelfs de oprigting van verschillende soortgelijke maatschappijen door geheel *Noord-Amerika* uit te lokken. Allen wachtte echter hetzelfde lot — eene spoedige ontbinding — en dat, schoon men zich wachtte de beginselen van OWEN in al hare gestrengheid toe te passen en met de meeste omzigtigheid te werk ging. Terwijl toch de gelijkheid alras eene harde onbillijkheid bleek voor diegenen, die door hunne talenten of hunnen ijver de verdienstelijkste lieden der maatschappij waren, werd integendeel de vrijheid, die dwang noch straf toeliet, bitter misbruikt door de overigen, die, schoon zij hun deel in de opbrengst van den algemeenen arbeid vorderden, zich niet lieten bewegen eenig of althans anders dan een zeer gering deel in den arbeid zelve te nemen. Zelfs OWEN moest na eenigen tijd den kamp opgeven en trok zich op het veld der theorie terug, vanwaar hij eenen zoo al min dadelijken, dan toch meer algemeenen invloed hoopte uit te oefenen, en door de verspreiding zijner denkbeelden het algemeen wenschte voor te bereiden tot eene verwezenlijking, welke hij zelf geloofde misschien wat voorbarig beproefd te hebben.

De Saint-Simonistische school, FOURIER en OWEN zijn de eenigen, die werkelijk gepoogd hebben eene nieuwe maatschappelijke

orde daar te stellen, waarin de menschheid aan de bezwaren ontheven zijn zoude, welke zij in de tegenwoordige meenden te ontdekken. Wij hebben daarom meer bepaaldelijk bij hunne stellingen stilgestaan en anderen ter zijde gelaten, wier critiek misschien nog scherper is en althans op een meer wijsgeerigen grondslag berust, maar die zich bij de ontkenning en weerlegging van het bestaande bepaald hebben, zonder zich aan het voorstel eener bepaalde hervorming te wagen. Wij hadden anders de aandacht onzer lezers ook bij de bezielde geschriften van DE LAMENNAIS of de scherpzinnige en diepgaande beschouwingen van PIERRE LEROUX bepaald en vooral getracht hun eenig denkbeeld te geven van den heftigen en scherpen maar, zoo al niet wat den vorm althans wat den inhoud belangt, echt wetenschappelijken aanval door PROUDHON tegen den persoonlijken eigendom gerigt. Maar bij dezen ontbreekt het juist aan de stellige zijde waarnaar wij thans zochten. Schoon geen hunner openlijk het geweld ter hulpe roept, waarin de eigenlijke communisten het eenige middel zien ter wijziging van onzen maatschappelijken toestand, blijft hun bij de stellige negatie van den persoonlijken eigendom, waartoe zij zich allen lieten verleiden, haast geen andere uitweg over, en juist daarom verspreiden hunne pogingen geenerlei licht over de groote vrage, van welker vreedzame oplossing het lot der toekomst afhangt: hoe zich het behoud van den persoonlijken eigendom — en zonder dezen laat zich op den duur geene maatschappij denken — met de opheffing van het leed der mindere klassen en de vrije ontwikkeling van het beginsel der volstrekte gelijkheid vereenigen laat.

Zoowel de stelsels van SAINT-SIMON en OWEN, als vooral dat van FOURIER, trachten althans die vrage op te lossen. Wij zagen echter dat zij slechts zeer ten halve in die poging slaagden, en óf op eene eenzijdige en onvolledige schatting der menschelijke behoeften rustten, of de zaden van een strijd en tegenspraak in zich bevatten, scherper en verderfelijker nog dan die, welke zij zochten op te heffen. Één gebrek althans hadden zij allen met elkander gemeen: overal werd eene gewelddadige en plotselinge afbreking gevorderd der lijn, tot nog door de historische ontwikkeling der maatschappij gevolgd; nergens was de weg aangewezen, waarlangs men op eene geleidelijke wijze uit den tegenwoordigen toestand tot den verlangden zou kunnen geraken. Ook na hunne pogingen, en zelfs wanneer men hunne oplossingen aanneemt, blijft de vraag: niet zoozeer hoe men zich een staat van zaken denken kan, waarin de welstand en gelijkheid van allen verzekerd zou zijn, maar hoe zulks in onze

tegenwoordige maatschappij geschieden kan. Door van eene volstrekte omverwerping der tegenwoordige orde van zaken eene onmisbare voorwaarde te maken der verwezenlijking zijner plannen, maakt men die verwezenlijking onmogelijk. Eerst wanneer men zich op het bestaande grondt en vandaar in zijne ontwikkelings- en hervormingsplannen uitgaat, kan men zich met eenigen uitslag vleijen. En hier is het punt, waarop wij van de voorstellen van LOUIS BLANC gewagen moeten, wijl het juist hier is, dat hij zich gunstig van zijne voorgangers onderscheidt en tot de practische wereld eene groote schrede genaderd is.

In 1836 is BLANC het eerst openlijk als schrijver, en wel als dagbladschrijver, opgetreden. Hij was destijds redacteur van den *Bon Sens,* een dagblad dat zich der eigenlijke volkspartij toewijdde, terwijl de overige bladen der oppositie, zoo zij zich al niet openlijk aan den Julij-troon aansloten, althans alle hoop op eene gewelddadige omverwerping der regering hadden opgegeven, en er op uit waren hunne zaak van die der omwentelingszuchtigen te scheiden. In dat blad werd eene *regeling van den arbeid* voor het eerst aangewezen als het middel om de strijdende belangen van de verschillende klassen der maatschappij te vereenigen. Het woord maakte opgang. Ieder had aan eene vreedzame beslissing van het geschil, dat armen en rijken verdeelde en waarvan men strijd en jammer te gemoet zag, behoefte, en tegenover de dreigende woelingen der communisten nam men gaarne tot eene leuze de toevlugt, die eene bloote wijziging van het bestaande, geene aanranding van de voorregten der hoogere klassen voorspelde. Intusschen, het bleef bij dat woord. Een dagblad, gewikkeld in den strijd, gewijd aan de belangen des oogenbliks, is de plaats niet, waar men de verkondiging en ontwikkeling van nieuwe maatschappelijke stelsels zoeken moet. De *Bon Sens* bleef den tegenwoordigen toestand der maatschappij aan eene heftige critiek onderwerpen en op eene *regeling van den arbeid* aandringen als op het eenige middel om aan al die rampen een einde te maken; maar nergens vond het belangstellend publiek eenige opheldering van wat men eigenlijk door eene *regeling van den arbeid* te verstaan had, van welk beginsel zij uitgaan, in welken vorm zij zich verwezenlijken moest. Vandaar dat de belangstelling verflaauwde en de *Bon Sens* in 1838 ophield te verschijnen. Intusschen gelukte het BLANC, reeds in den aanvang des volgenden jaars een nieuw tijdschrift, *la Revue du Progrès*, op te rigten, en zich daarbij door de medewerking van ARAGO en andere mannen van naam en invloed ondersteund te zien.

De *Revue* trok zich de zaak der arbeiders openlijk aan en stelde zich de verbetering van hunnen toestand ten doel; maar het haperde weder aan de juiste omschrijving en ontwikkeling der middelen, waardoor die verbetering moest worden te weeg gebragt. Eindelijk verscheen in het Septembernommer der *Revue* van 1840 een opstel van de hand van LOUIS BLANC zelve, waarin het denkbeeld, door hem het eerst voorgestaan en sinds getrouw gehandhaafd, tot een bepaald stelsel ontwikkeld werd. Hetzelfde opstel werd later, onder den titel: *Organisation du Travail*, afzonderlijk uitgegeven, en in de verschillende uitgaven van dien arbeid, welke elkander in de jaren 1840—1845 opvolgden, werd allengs, schoon de hoofdgedachte dezelfde bleef, de vorm gewijzigd en het plan zelve uitgebreid.

Aan de uiteenzetting van het ontwerp van arbeidsregeling zelve laat LOUIS BLANC de ontwikkeling der volgende stellingen voorafgaan: *De concurrentie is voor het volk een stelsel van verdelging. Zij is voor den middelstand eene oorzaak van ondergang. Zij is door het voorbeeld van Engeland veroordeeld. Zij leidt tot een vernietigingsoorlog tusschen Frankrijk en Engeland.* Hetgeen wij in den aanvang dezer artikelen gezegd hebben omtrent de grieven door de socialisten tegen de tegenwoordige regeling der industrie ingebragt, maakt eene poging om de wijze waarop LOUIS BLANC zijne stellingen verdedigt te veraanschouwelijken haast overbodig. Eene levendige schildering van den toestand der fabrijkarbeiders, wier loon door de dubbele concurrentie, zoowel der fabrijkanten als der werklieden zelve, tot het strikt onmisbare beperkt wordt, — een loon, dat hun bij lange na niet altijd ten deele valt, en waarvan de minste industriële crisis, de oprigting eener nieuwe fabriek, de uitvinding van een nieuw werktuig, hen vaak ten eenenmale versteekt, levert het bewijs dat de concurrentie hun althans niet ten voordeele is. Maar zoo het kapitaal, dank de onbeteugelde concurrentie, den arbeid de wet stelt en dien in boeijen sluit, gelijke strijd heerscht tusschen de verschillende kapitalen zelve, en hier weder behoort de zege onvermijdelijk aan het grootste kapitaal. De concurrentie loopt dus niet alleen op de verdelging en slavernij der arbeiders uit: zij leidt ook tot den ondergang der kleine kapitalisten, van den eigenlijken middelstand; zij schept een monopolie ten voordeele dier groote kapitalisten, dier hooge baronnen van het industriële en finantiële leenstelsel van onze dagen, bij wie in waarheid de heerschappij der wereld berust. In het voorbeeld van Engeland, waar de vrije concurrentie, vroeger dan elders gehuldigd, al hare gevolgen heeft

kunnen ontwikkelen, wordt de bevestiging dier stellingen gezocht. De afzigtelijke armoede der arbeiders tegenover de trotsche weelde der grooten, eene koortsige behoefte aan uitbreiding van industriële ondernemingen en handelsbetrekkingen, waaraan de Engelsche politiek gedwongen is zich dienstbaar te stellen, en ter wier gevalle zij niets ontzien en voor onregt noch verraad terugdeinzen mag, en al die pogingen gekroond door het op gezette tijden terugkeeren dier industriële crises, die de arbeidende klasse over het geheele eiland aan den rand des ondergangs, en het eiland zelve aan den rand eener omwenteling brengen: ziedaar de weldaden, welke de concurrentie reeds aan Engeland geschonken heeft, en welke zij aan Frankrijk belooft. En zoodra zij werkelijk Frankrijk tot die industriële hoogte zal opgevoerd hebben, waarop Engeland thans staat, zoodra ook de Fransche politiek eene handelspolitiek zal moeten worden, en geen ander doel zal hebben, dan over de gansche oppervlakte des aardbols zich verbruikers te verwerven en te behouden voor de vruchten eener onbeteugelde en steeds toenemende productie, zoodra het eenmaal zoover zal gekomen zijn, blijft er niets anders over, dan een verdelgingskrijg tusschen de beide mededingers, die slechts met den ondergang van een van beiden eindigen kan.

Deze sterk geteekende voorstelling, waarvan niemand, trots de kennelijke overdrijving van enkele punten, den grond van waarheid zal voorbijzien, leidt den schrijver tot de ontwikkeling zijner plannen, die wij in korte trekken wenschen terug geven.

Louis blanc ontleent aan de concurrentie zelve de wapenen, waarmede hij haar bestrijden wil. Hij verlangt, dat de Staat zelve in het midden der wedijverende en mededingende ondernemingen trede, hun in het gemeene belang den oorlog aandoe, en de geheele Natie in het bezit stelle der vruchten, welke de zege zal opleveren. Ziehier de wijze, waarop zich dit onderwerp zoude verwezenlijken.

De Regering zal eene leening heffen, welker opbrengst tot de oprigting van maatschappelijke werkplaatsen (*ateliers sociaux*) zal besteed worden. Het aantal en de omvang dier werkplaatsen zal in den aanvang slechts gering kunnen zijn, maar uit den aard hunner inrigting zelve zullen zij later voor eene groote uitbreiding vatbaar zijn. De statuten der maatschappelijke werkplaatsen zullen door de Regering worden opgemaakt en, door de volksvertegenwoordiging goedgekeurd, kracht van wet erlangen. Zoolang het oorspronkelijk bijeengebragte kapitaal tot

de aanschaffing van nieuwe arbeidsmiddelen toereikende zijn zal, zullen alle werklieden, die de vereischte waarborgen van zedelijkheid opleveren, in de maatschappelijke werkplaatsen worden toegelaten. Bij den aanvang zal de Regering de onderlinge verhouding der werklieden en het daaraan geëvenredigd bedrag hunner werkloonen, of liever van hun aandeel in de winsten van de onderneming regelen. Na het eerste jaar echter zullen de werklieden zelve, die allen bij den bloei der onderneming gelijk belang hebben, hunne hoofden kiezen. Telken jare zal het bedrag der zuivere winst worden opgemaakt, welke in drie deelen gesplitst zal worden: het eerste zal onder de verschillende werklieden, als leden der vereeniging, worden rondgedeeld; het tweede zal zoo tot het onderhoud der ouden, zieken en gebrekkigen, als tot de leniging der rampen, welke andere nijverheidstakken drukken mogten, gebezigd worden; het laatste eindelijk zal strekken tot de aanschaffing van nieuwe arbeidsmiddelen en werktuigen, welke men kosteloos aan diegenen zal uitreiken, die aan de vereeniging mogten wenschen deel te nemen, waardoor deze voor eene onbegrensde uitbreiding zou vatbaar zijn. De verschillende maatschappelijke werkplaatsen zullen tevens de medewerking der kapitalisten niet slechts gedoogen, maar zelfs inroepen. Hun zal echter in geen geval eenig deel in de winsten der onderneming, maar alleen eene vaste, des noods bij de wet vastgestelde, rente ten goede komen.

Het laat zich gemakkelijk gissen, voor hoeveel uitbreiding en ontwikkeling het stelsel, eenmaal op zulk eenen grondslag gevestigd, vatbaar is. De solidariteit, in elke werkplaats tusschen de verschillende werklieden bestaande, kan ligtelijk ook tusschen de verschillende werkplaatsen, waar dezelfde nijverheidstak geoefend wordt, in het leven worden geroepen, ja vloeit bijna van zelve voort uit de wijze, waarop de verschillende nieuwe werkplaatsen worden opgerigt, die telkens uit een deel van de overwinst der reeds bestaanden hun kapitaal erlangen. Die solidariteit zal eindelijk, krachtens de bepaling, waardoor elke werkplaats een deel der winsten afzondert, om de rampen te gemoet te komen, welke andere nijverheidstakken drukken mogten, weldra de geheele nationale nijverheid omvatten. Hoe rijk aan vruchten zulk een solidariteit zijn zoude, behoeft niet in bijzonderheden te worden aangewezen. Zij zou vooreerst voor elke bijzondere fabricatie de oprigting van eene centrale werkplaats mogelijk maken, ja medebrengen, waar niet slechts, door de zamenwerking der bekwaam-

ste arbeiders, de kunst der productie tot eene hoogte zou gebragt worden, welke aan al de overige werkplaatsen ten spoorslag en voorbeeld tevens zijn zoude; waar niet alleen elke nieuwe uitvinding, waardoor de wijze van voortbrenging versneld, verbeterd of vereenvoudigd wordt, die thans slechts tot het voordeel van een enkelen ondernemer en vaak tot den ondergang zijner mededingers leidt, in het algemeen belang beproefd en aanstonds, aan al de inlandsche werkplaatsen medegedeeld zou worden; maar van waar men ook de algemeene belangen van den geheelen nijverheidstak zou kunnen overzien: de gelegenheden, zoowel tot gemakkelijker en min kostbare verkrijging der grondstof, als tot uitbreiding der débouchés, opsporen, het bedrog of de vervalsching der producten voorkomen, en het gevaar eener plotselinge overkropping der markt vooruitzien en lenigen, zoo men het al niet mogt kunnen afwenden.

Vormde zich uit de verschillende centrale werkplaatsen een algemeen bewind of committee, en werd daaraan zoo al geene beslissende, althans eene raadgevende stem toegekend bij alle beraadslagingen, die het belang der nijverheid, zoo in de buiten- als binnenlandsche verhoudingen van den staat raken, geen geschikter middel om de belangen der geheele nationale nijverheid van een algemeen en onafhankelijk standpunt te kunnen overzien en behartigen, zou immer kunnen worden uitgedacht.

De eenige vraag blijft, of inderdaad de wapenen, waarmede de concurrentie zal moeten overwonnen worden, daartoe vermogend zijn; of werkelijk de *maatschappelijke werkplaatsen* in den strijd, welken zij in het belang der gemeene zaak den particulieren ondernemers aan zullen doen, de zege zullen wegdragen. Die zege zal eene geheel andere zijn, dan in den tegenwoordigen strijd van allen tegen allen op het veld der industrie behaald wordt. Niet de ondergang der mededingende onderneming, slechts hare aansluiting aan de maatschappelijke werkplaats wordt bedoeld. Van den overwonneling wordt slechts gevergd, dat hij de wapenen overgeve, welke hij tegen de maatschappij bezigde: straks zal hij ze terug erlangen, om ze voortaan in de dienst dier maatschappij te gebruiken. Maar die zege, zal zij inderdaad verkregen worden? Bij LOUIS BLANC bestaat op dit punt geenerlei twijfel: de maatschappelijke werkplaats zou volgens hem op elke andere in hare inrigting zelve een onberekenbaar voordeel vooruit hebben. Door die inrigting toch zouden vooreerst alle arbeiders bij den bloei der onderneming een gelijk belang hebben, en dus aan de behartiging van hare belangen een ijver ten koste leggen,

welken men elders vruchteloos van hen vorderen zoude; maar daarenboven zoude, wanneer er eenmaal zulk eene solidariteit tusschen de verschillende arbeiders bestond, eene eerste vrucht daarvan hunne zamenwoning zijn. Gemeenschap van werkzaamheden zou tot eene gemeenschap van behoeften en genoegens leiden. Dat zulk eene zamenwoning van meerdere huisgezinnen eene aanmerkelijke besparing ten gevolge zou hebben, behoeft geen betoog; ook de berekeningen van FOURIER gronden zich gedeeltelijk op deze onmiskenbare waarheid. Zoo zouden de arbeiders der maatschappelijke werkplaats voor een schijnbaar gering loon zich inderdaad al die genoegens en de bevrediging van al die behoeften verschaffen kunnen, welke in de tegenwoordige orde van zake aan den enkelen werkman ontzegd en slechts aan den kapitalist vergund zijn.

Ik heb in korte trekken den inhoud doen kennen van een werk, dat in Frankrijk eenen grooten invloed geoefend heeft, en met meerdere of mindere wijziging de geloofsbelijdenis geworden is eener partij, magtig, zoo al niet door het aantal, althans door het talent en den ijver harer leden. Om aan de denkbeelden van LOUIS BLANC, welke zeker aan velen onzer lezers gewaagd en vreemdsoortig genoeg zullen voorkomen, regt te doen weervaren, was het noodig, ze tegen de stelsels van SAINT-SIMON en FOURIER over te stellen. Veel zeker is aan dezen ontleend: het geheele denkbeeld eener arbeidsregeling is misschien het eerst bij SAINT-SIMON opgekomen en door zijne discipelen uitgewerkt; de economische en maatschappelijke voordeelen der zamenwoning zijn vooral door FOURIER erkend. Het valt echter niet te ontkennen, dat hij de klippen, waarop zoowel het Saint-Simonisme als het Fonrierisme gestrand zijn, met voorzigtigheid heeft weten te ontgaan. Zijne arbeidsregeling komt der bestaande maatschappelijke orde veel nader dan die der vroegere socialistische stelsels, en heeft daardoor praktische voordeelen en eene mogelijkheid van uitvoering, welke hun vreemd waren. De burger wordt niet in den staat opgelost als bij de Saint-Simonisten; eene geheele omkeering van het tegenwoordig maatschappelijk stelsel, zonder welke de grootsche plannen van FOURIER voor geene verwezenlijking vatbaar zijn, wordt niet gevorderd. In zooverre is zeker door LOUIS BLANC eene groote toenaderingsschrede gemaakt, en juist de betrekkelijke geringheid zijner resultaten, in vergelijking met de grootsche uitkomst, door zijne voorgangers toegezegd, is een waarborg voor de meerdere kans op eene gelukkige verwezenlijking, welke zijne ontwerpen wacht.

Toch mogen wij niet afzijn, de groote leemten op te merken, welke ook in het stelsel van BLANC aanwezig zijn, en welke ons tot het gevoelen brengen, dat door hem misschien een groote stap gedaan is op den regten weg, maar zeker het doel niet bereikt is, en de vraag nog altijd verre van opgelost blijft. Onze twijfelingen betreffen vooreerst de wijze van uitvoering zijner plannen, waarover hij zelf met eene wel wat oppervlakkige gerustheid heenstapt. De waarborgen voor de zegepraal der maatschappelijke werkplaatsen op alle overige industriële ondernemingen dunken ons verre van afdoende. Het belang der werklieden is, de ondervinding kan het ons leeren, niet altijd eene genoegzame zekerheid voor hunnen meerderen ijver. Hunne zamenwoning, welke voordeelen zij ook moge aanbieden, kan daarenboven volgens het stelsel van LOUIS BLANC zelve, nimmer eene verpligte zijn; maar juist daarom biedt zijn ontwerp ook geenerlei zekerheid aan, dat zij werkelijk zal plaats hebben. Ook in den tegenwoordigen toestand der nijverheid zou zulk eene zamenwoning onmiskenbare voordeelen aanbieden, en toch is zij nergens in zwang. Misschien ligt juist hierin het bewijs, dat hare bezwaren hare voordeelen opwegen, zoo al niet overtreffen; en zoo de moeijelijkheid om zoo vele huisgezinnen in vrede en eensgezindheid met elkander te doen leven, en de behoefte, welke ook de armste mensch aan een eigen haard en aan het regt heeft om binnenshuis zijn eigen meester te zijn, eene oorzaak is, die tot nog eene dergelijke zamenleving verhinderde en belette, dan zien wij niet, hoe eenigerlei arbeidsregeling of de oprigting van maatschappelijke werkplaatsen dien toestand veranderen en die bezwaren opheffen zouden. De stelling, door LOUIS BLANC zoo gaaf aangenomen, dat de maatschappelijke werkplaats elke andere onderneming in den grond boren, en op het veld der concurrentie overwinnaar blijven zoude, dunkt ons te minder bewezen, wanneer wij het oog vestigen op de verpligtingen, welke hij zelve dier maatschappelijke werkplaatsen oplegt, die niet slechts aan elken arbeider een ruim en voldoend loon verschaffen, maar ook een aanzienlijk deel harer winsten tot andere doeleinden moeten opofferen. Maar wij gaan verder. In de gedachte, dat elke nijverheidstak voor oneindige uitbreiding vatbaar zijn zoude, en de maatschappelijke werkplaatsen zich zouden kunnen vermeerderen, zoolang zich slechts arbeiders aanbieden en men hun de arbeidsmiddelen kan verschaffen, ligt eene miskenning van het verband, dat tusschen voortbreng en verbruik bestaan moet. De eerste kan

niet oneindig toenemen, wanneer het tweede binnen bepaalde grenzen besloten is, en dat er zulke grenzen bestaan, zal niemand ontkennen. Die grenzen kunnen zich zeker met der tijd uitbreiden: de vermeerderde welstand der arbeiders zal bij hen tevens nieuwe behoeften verwekken en hun de middelen verschaffen om die te bevredigen; maar niemand vleije zich, dat zulk eene omkeering aanstonds het gevolg eener nieuwe arbeidsregeling zou kunnen zijn. Daar dus, in den gewonen loop der zaken, de productie zich naar de consumtie regelt, en in eenigen gegeven nijverheidstak het aantal der bestaande fabrieken in den regel aan de vraag voldoet, welke er naar hunne voortbrengselen bestaat, zoude een eerste gevolg der oprigting van een aantal maatschappelijke werkplaatsen zijn, dat het evenwigt tusschen productie en consumtie verbroken, en de markt overvoerd werd. Daardoor zou natuurlijk de prijs der voortbrengselen dalen — welligt tot beneden het bedrag der kosten, welke hunne productie, ook onder de gunstigste omstandigheden, veroorzaken zoude. En waarmede zou de maatschappelijke werkplaats in zulk een geval hare verliezen dekken? Bij eene gewone onderneming wordt aan de arbeiders hun loon uitbetaald, om 't even, of er gewonnen dan verloren wordt. De winst of het verlies raakt slechts den ondernemer of zijne geldschieters. Maar zulk een reserve-kapitaal heeft in den aanvang de maatschappelijke werkplaats niet. De Staat heeft zich met den opbouw en de kosten, daaraan verbonden, belast; maar ook LOUIS BLANC zal niet vergen, dat de Staat ook de verliezen drage, of het verschil aanvulle, wanneer de winst onvoldoende mogt zijn, om aan de arbeiders een ruim loon te verschaffen. De door alle economisten zoo vaak aangewezen nadeelen, welke elke willekeurige en onnatuurlijke bescherming der industrie met zich brengt, zouden dan zeker hier in al hunne volheid aanwezig zijn, en de gansche instelling der maatschappelijke werkplaatsen zoude in eene bloote armverzorging ontaarden en onder het vonnis vallen dat eene gezonde staathuishoudkunde over alle dergelijke werkinrigtingen uitspreekt, waar slechts ten koste van den vrijen arbeid aan de armen bezigheid en loon verschaft wordt.

Er bestaat nog een ander bezwaar. LOUIS BLANC spreekt van eene leening, door den staat te heffen, om de eerste kosten der oprigting van zoodanige maatschappelijke werkplaatsen te bestrijden, maar gewaagt nergens van rentebetaling en aflossing. Zulk een renteloos voorschot kan zeker uit de opbrengst der gewone belastingen niet gevonden worden. De zoogenaamde

leening zal dus eene gedwongen heffing dienen te zijn, waartoe wel vooral, zoo niet alleen, de meer gegoede burgers zullen moeten bijdragen. Zulk eene heffing echter, welke, wil men eenige vruchten van haar te gemoet zien, een hoogst aanzienlijk bedrag zal moeten beloopen, is niet veel anders dan eene onteigening van een deel der ingezetenen ten behoeve hunner minvermogende medeburgers, en hakt den knoop meer door dan zij dien oplost. Zeker is het onderscheid tusschen haar en eene eigenlijke *lex agraria* nog groot, maar zij overschrijdt toch de grens reeds, welke bij elke maatschappelijke hervorming moet worden in het oog gehouden, en binnen welke zich ook FOURIER en de Saint-Simonisten hebben weten te voegen, daar zelfs de laatsten hun stelsel niet op eene onteigening der levenden, maar op een algemeen erfregt van den Staat gevestigd hebben.

Wij zouden in onze tegenwerpingen en bezwaren nog veel verder kunnen gaan, maar gelooven reeds genoeg te hebben aangevoerd, om de gebrekkigheid en onuitvoerlijkheid der ontwerpen van LOUIS BLANC, zoo als zij daar liggen, aan te toonen. Niet in hunne volledigheid ligt dan ook de oorzaak van den opgang, welken zij gemaakt hebben, noch de grond der belangstelling, welke zij verdienen. Hun belang ligt vooral in de omstandigheden zelve, waardoor zij in het leven zijn geroepen, in den tijdgeest, waarvan zij getuigen. Wij hebben bij den aanvang dezer artikelen den toestand der maatschappij geschetst, zoo als zij ons niet slechts door de socialisten, maar door haast allen die eenen ernstigen blik op haar geworpen hebben, geschilderd wordt. Het gevaar, waaraan ons die toestand vroeg of laat bloot stelt, hare onhoudbaarheid op den langen duur wordt meer of min helder overal gevoeld. Van dat gevoel zijn niet slechts de uitboezemingen van de dichters en redenaars der socialistische school, maar ook de verschillende stelsels, waarvan wij in deze bladzijden gewaagden, de vrucht. Met onwil hebben de mannen van praktischen zin vaak het oor afgewend van die heftige en onbestemde aanvallen op de bestaande maatschappij, die bij hunne bloot ontkennende rigting geen enkelen uitweg aanboden ter genezing der kwaal, welke zij schilderden. SAINT-SIMON, FOURIER en OWEN zijn verder gegaan. Niet tevreden de zuilen der maatschappij door hunne heftige aanvallen aan het waggelen gebragt te hebben, hebben zij niet slechts tot een nieuwen bouw steenen aangebragt, maar, naar hunne eigene meening, dien bouw zelfs voltooid. Doch slechts weinigen waagden het, de oude woning, hoe gebrekkig zij zijn mogt, ja, schoon en-

kelen hare spoedige instorting vreesden, te verlaten voor het sierlijk opgetrokken tooverpaleis, waarvan men voorzag dat het bij de eerste aanraking ineen zou vallen. Geene nieuwe maatschappij kan op de puinhoopen der oude worden opgerigt: elke verbetering moet eene trapsgewijze zijn; in het bestaande zelve moeten de kiemen eener aanstaande hervorming gezocht worden. De socialistische school heeft die waarheid leeren inzien, zij is van de absolute theoriën, door hare stichters ontwikkeld, allengs afgeweken en LOUIS BLANC heeft haar laatste woord gezegd. Dat woord houdt inderdaad het beginsel in, dat ten grondslag aan elke volgende hervorming strekken moet: *regeling van arbeid, vereeniging der thans strijdende belangen van arbeid en kapitaal.* Misschien zelfs ligt de eenige weg, om op eene vreedzame wijze tot de oplossing der gewigtige vraag te geraken, in het middel door LOUIS BLANC aangegeven, de vernietiging der concurrentie door de concurrentie zelve. Als voorstander dier beginselen verdient hij inderdaad, hoe hij dan ook in de toepassing op enkele punten gedwaald moge hebben, onze hoogste belangstelling.

De tegenwoordige regeringloosheid der industrie leidt van zelve tot eene overheersching, zoowel van den arbeid als van de kleine kapitalisten, door de eigenaars dier reusachtige kapitalen, welke zich slechts in onzen tijd konden vormen en bewaren. Gaat zij haren natuurlijken gang, dan loopt zij op de concentratie van vermogen, invloed en magt in de handen van enkelen, op onderwerping en onderdrukking der overigen uit. Maar naarmate die gevolgen zich meer verwezenlijken, naar die mate neemt het getal dergenen, die bij het behoud eener zoodanige maatschappelijke orde belang hebben, af, en vormt zich in de maatschappij zelve een kern van haat en vijandschap, waardoor het geheele ligchaam bedreigd wordt. De vrees voor eene geheele vernietiging van wat men den gezeten middelstand pleegt te noemen, voor eene splitsing der geheele maatschappij in armen en in rijken, aan den eenen kant; het dreigende gevaar der verbittering, die de harten der verarmde bevolking begint in te nemen, der communistische woelingen, die men overal begint te ontdekken, aan den anderen kant, wekken de behoefte aan een beginsel, dat verzoenend tusschen de beide uitersten trede en aan de regtmatige eischen der mindere klassen regt doe weervaren, zonder de geheele bestaande orde van zaken, zonder de rust der maatschappij te bedreigen, zonder regten te schenden, met welker handhaving op den duur aller belangen gemoeid zijn.

Wij hebben getracht de behoefte te doen kennen en tevens de wijze, waarop de verschillende socialisten getracht hebben aan haar te voldoen. Wij hebben tevens de werken gekenschetst van dengene, die in dezen het laatste woord gesproken heeft, en als het ware op de grenslijn tusschen economisten en socialisten staat. Verder reikte op dezen oogenblik onze bedoeling niet. De vraag zelve intusschen naar de mogelijkheid van zulk eene arbeidsregeling, de wijze waarop zij zich, althans gedeeltelijk, zou kunnen verwezenlijken, en de grenzen waarbinnen zij zich zou moeten bepalen, is, sints de algemeene aandacht door de schriften van LOUIS BLANC en anderen op haar gevestigd is, niet langer het domein eener bepaalde partij gebleven, maar is zoowel in *Duitschland* en *Engeland* als in *Frankrijk* een onderwerp van algemeene belangstelling geworden.

Hare ontwikkeling evenwel vordert een betoog van grooteren omvang dan wij aan het einde dezer bladzijden, die oorspronkelijk geen ander doel hadden, dan om de algemeene aandacht in ons vaderland op een der belangrijkste mannen van het tegenwoordig *Frankrijk* te vestigen, daaraan wijden kunnen. Mogt ons dit slechts eenigermate gelukt zijn, wij achten ons doel bereikt en verschuiven eene opzettelijke behandeling van het groote vraagstuk der arbeidsregeling tot eene latere gelegenheid, liever dan in der haast een voorbarig oordeel te vellen over een onderwerp, dat eerst sints korten tijd de aandacht der bevoegden getrokken heeft en nog in de eerste phase zijner ontwikkeling verkeert.

BLANC zelve staat als schrijver nog aan het begin zijner loopbaan, en schoon wij vertrouwen dat hij zijne beginselen niet verloochenen zal, over hare toepassing kunnen zich zijne denkbeelden nog wijzigen. Zulk eene wijziging zal hem welligt verder brengen van het terrein derzulken, die zich telken dagen op eene maatschappelijke hervorming voorbereiden, en in elk teeken aan den horizont der wereldgeschiedenis het signaal erkennen willen der verwezenlijking hunner plannen: zij zal hem daarentegen, vertrouwen wij, steeds nader brengen aan die partij, welke weldra overal onder de mannen van verlichten zin en ernstige wereldbeschouwing de meerderheid zal uitmaken, die in grondige studie der maatschappelijke feiten en gedurige toetsing der verkregene resultaten het middel zoeken, niet om de maatschappij van den eenen dag op den anderen te herscheppen, maar om de behoeften van hunnen tijd te leeren kennen en de rigting op te sporen, waarin zich de beschaving bewegen moet, zoo zij aan die behoeften voldoen wil.

DE CLERCQ.

CORSAT.

»Groot nieuws, vriend CORSAT! LAMARTINE is te *Genève!*"

Op deze woorden van den kapper uit het *hôtel des Bergues* vallen CORSAT kam en schaar uit de handen.

»Ik kom regelregt van het *hôtel.* »LAMARTINE is hier zoo even »»afgestapt," riepen al de loonbedienden in het voorhuis. Mis»schien, dacht ik, wilt gij hem wel met een gedichtje verwel»komen, en alzoo uwe vroegere schade inhalen."

En hij neuriet:

> Le roi des vers! Genève qui sommeille
> Sur son chemin n'a pas jeté d'encens! (1).

»Maar haast u, want overmorgen reist hij verder."

IJlings is de kapper verdwenen, en laat CORSAT aan zijne bedwelming over, gedurende welke dezen een gevoel overstroomt, alsof hij opium had gerookt. Wie zou den handwerker niet beklaagd hebben, die zich in deze oogenblikken aan zijn scheermes gewaagd had! Eindelijk komt hij tot zich zelven, zet zich neder voor het onaanzienlijke schrijftafeltje tegen een' der wanden van zijnen winkel; de ingeving, hem genegen, stort zich gemakkelijk uit, en elke polsslag, die eene nieuwe golf van zijn hart voert, hecht een' nieuwen toon aan zijn lied.

Één' dag slechts zou de groote dichter te *Genève* vertoeven. Hoe dankt hij zijnen vriend, die onmiddellijk tot hem gesneld is, en den hemel in zijne gaven, die hem in de uitvoering zoo getrouw is ter zijde geweest, daar hij een oog van welgevallen slaat op den geurdrop, blinkende in de stralen der poëzij, door eene onbewuste inspanning in het verborgenst der ziele bereid.

(1) À M. DE LAMARTINE, *pour l'inviter à une séance de déclamation à la société mutuelle.* LAMARTINE was juist vertrokken, toen de uitnoodiging gedaan werd.

Welke gewaarwordingen zullen den eenvoudigen werkman bestormd hebben, toen hem de deuren der vertrekken, waar zich de doorluchtige reiziger bevond, geopend werden, en de behagelijke gestalte uit de hooge Parijsche wereld van EMILE DESCHAMPS hem minzaam te gemoet kwam, die hem naar den beroemden zanger en diens echtgenoote leidde!

Het bezoek moest evenwel eenigzins overhaast zijn. LAMARTINE maakte zich tot het middagmaal gereed, en wisselde slechts eenige onbeduidende woorden met den onaanzienlijken en bedremmelden man, die, uit vrees van onbescheiden te zijn, zich zoo spoedig mogelijk had verwijderd, echter niet zonder zich op straat menig verwijt te doen over zijn ongelukkig gestarnte, dat hem juist een zoo weinig geschikt oogenblik, om zijne opwachting te maken, had doen kiezen. Doch een hoopvolle straal brak die gemelijkheid welhaast: LAMARTINE had hem zijn adres gevraagd! en werkelijk geeft den volgenden morgen eene boodschap van den hoogen man CORSAT vergunning, zijn bezoek te herhalen.

Hij trof Mevrouw LAMARTINE alleen.

»LAMARTINE heeft veel met uwe verzen op, en wat nog al tot »zijne ingenomenheid heeft meêgewerkt, is, dat uw stukje op »zoo'n scheef lapje papier en met zoo'n slechte pen was ge»schreven."

CORSAT werd verlegen, daar hij meende, dat Mevrouw LAMARTINE den spot met hem dreef. Hij stamelde:

»Ik bid u, Mevrouw! vergeef mij! de tijd was zoo kort! »Had ik maar een oogenblikje kunnen vinden, ik zou het zoo »netjes hebben overgeschreven...."

Juist kwam LAMARTINE binnen.

»Mijne vrouw spreekt de waarheid. Niet zelden krijg ik der»gelijke eervolle blijken van deelneming, waarop ik veel prijs »stel, in de steden, welke ik doortrek; maar 't zijn meest stijf »opgekleede, vooraf beraamde stukken, die een pligtplegend »en half-officiëel karakter dragen in de omslagtige vellen, »waarop ze overgeschreven zijn, zoowel als in de onberispelijke »hand, welke zich nooit vergiste, of eene enkele verbetering »dorst aanbrengen; doch toen ik uwe verzen gelezen had, »zeide ik: die man is dichter, *c'est le premier jet!*"

Nu rees een glans van vergenoegen over het gelaat van den baardscheerder!

Na onderscheidene even vleijende als opregt gemeende en ongedwongene loftuitingen, hier en daar door eene aanmerking ge-

temperd, deed LAMARTINE onderzoek naar de betrekking van CORSAT, als lid van de maatschappij, en van het gild der letterkundigen.

»*Que faites-vous?*"

»*Je fais des barbes.*"

Wat evenwel zou hij omtrent zijne stelling als dichter in het midden brengen! Na menige klagt, waaruit maar al te duidelijk bleek, dat hij van elk vooruitzigt van opgang had afgezien, zocht LAMARTINE hem over te halen, zijn talent op de proef te stellen te Parijs. Maar dit raadde zijn gezond verstand en de ondervindingen van anderen hem af. Hoe velen toch, die naar dergelijke aanmoedigingen geluisterd hadden, en te midden der onverschillige wereldstad, een rampzalig levenslot en een verlaten sterfbed in een of ander ziekenhuis hadden aangetroffen! Hierbij kwam die voorliefde tot het geboorteland, welks afkeer zijn hart met onverdoofbare belangstelling vergeldt, tegelijk met de bewustheid, dat zijne dichterlijke toekomst, hoe ze dan ook wezen moge, bij de staatkundige rigting, welke zijn vernuft meer en meer neemt, ten innigste voortaan aan de Zwitsersche belangen verbonden is. Zong hij niet:

Sous le pouvoir, au plus minime gage,
Chacun aspire à grimper au premier:
Ah! laissez-moi (j'ai peur de l'esclavage)
Le fauteuil du barbier!

De dichter poogde zijn' zangbroeder te overreden; CORSAT hield vol met de onafhankelijkheid, zijn' geest eigen.

»Ik wil toch iets voor u doen," besloot LAMARTINE, »uw lot »eischt verzachting. Binnen eenige weken zal ik te *Parijs* te»rug wezen; schrijf er mij tegen het einde van 't jaar, en ik »zal u helpen."

Weinige uren na dit gesprek verliet de schrijver van *Jocelyn* de oevers van het meer van *Genève*. Zou nu de vlugt zijner gedachte aan den zoom der smaragden wateren nederstrijken, zonder zich den luttel bevoorregten barbier te herinneren, die hem een versje bragt, en wien zijn woord met een min kommervol levenslot vleide? Niet lang daarna ontving CORSAT, door tusschenkomst van den Heer HUBER SALADIN, een exemplaar van de volledige uitgaaf van LAMARTINE's werken, uit naam van den schrijver, ten geschenke, met het volgend inschrift: *donné par l'auteur à M. Corsat en témoignage de sa vive considération pour son talent.* Mogt het tevens eenmaal blijken, dat CORSAT's brief den beroemden man is in handen gekomen!

De coupletten, LAMARTINE toegezongen en in de *Revue de Genève* uitgegeven, luiden aldus:

O, had hij naar mijn land zijn schreden willen leiden,
Toen ieder woud geblaârt, toen ieder onzer weiden
Ontelbre bloemen had ter strooijing rond hem heen;
Naijvrig om het eerst hem huldigend te ontmoeten,
Hadde ik, om op zijn tocht den Dichter te begroeten,
Met volle hand gebloemt doen reegnen voor zijn schreên.

Den Koning der Natuur hadde ik mijn beê doen hooren,
Opdat een zachte zon in 't mollig groen zou gloren,
Dat hij bij zomerdag zoo schoon ontrolt voor 't oog!
'k Had tot mijn meer gezegd: — Vlij thands uw golfjens neder,
Kaats in uw blaauwen stroom d' azuren hemel weder,
Opdat uw oeverboord hem lang hier keetnen moog! —

Maar met den vochten herfst komt hij eerst tot ons over,
Nu de ondoordringbre mist, gelijk een lage roover,
Het meir, de velden en den hemel ons ontsteelt;
Hij komt, nu 't bosch zijn kroon van bladeren verloren,
En niet eén vogel heeft, die voor des zangers ooren
Een zang van liefde, die ten Eeuwgen opstijgt, kweelt.

Waar' hij gekomen, als de Bloemgodin op hoven
En velden ruikers strooit, als 't koren staat in schoven,
Als 't klein gevogelt graan en schuilplaats tevens heeft,
Als ieder hart zijn hoop, elk leed zijn droom mag smaken,
Als iedre dankbre ziel haar Schepper tracht te naken
En 't lied van 't landvolk door de blijde dalen zweeft;

Dan had mijn Muze tot den God der harmonijen
Gebeden, haar nog eens die zoete melodijen
Te leenen en de stem, die 't binnenst schokt en roert;
Voor feestgebloemt' had ze al de goddelijke woorden
Gevraagd, die 's Zangers hart, een bron van reine akkoorden,
Moedwillig had versmaad, door geestdrift weggevoerd.

Der teêr bezielde maagd hadde ik deez taal doen hooren:
— Leg aan de voeten van den Vorst der Dichterchooren
Uw luite neêr, in al uw zedig schoon gehuld;
Ga al die poëzij, o minlijke Engel! plukken,
Die de uitverkoren ziele op aarde mag verrukken,
En zamel d' eêlsten geur, waar 't veld meê is vervuld.

Snel meir en dalen langs, gebergte en hemelkruinen;
En poost ge, toeve uw voet bij de eeuwenoude puinen;
Blik naar 't verleden heen, ontsluier zoo 't verschiet,
En schoon ge al peinzen moogt op 't werk van menschenhanden,
Zoek, van het zonlicht af tot d'oogst der akkerlanden,
Gods werk, dat u de ziel van zegen overvliet'.

Vang 't ruischen op des strooms, den wenk van God, in 't sterven
Der bron, in 't vallen van den drop, in 't rustloos zwerven
Van 't beekjen uitgedrukt, en zichtbaar voor het oog;
Het lied des roeijers, als de wind zijn zeil doet zwellen,
Een murmling van de boot, bij 't zachtkens overhellen,
De zonnestralen door den welvende' eikenboog.

Neem de uchtendkussen van de bergen, en de droppen
Des zilverblanken daauws van jonge bloesemknoppen,
Ontroof aan 't sluimrend woud den teedren liefdezucht,
Den Leman zijn azuur, de klacht, zijn boord ontrezen,
En zijn gemurmel, dat hij lispt met trillend vreezen,
Een stem, alleen verstaan door wie geen rampen ducht.

Neem van de zwaan een pen, die ge op den stroom ziet roeien,
En een, die d' adelaar ontvalt, daar hij in boeien
De onmeetbre ruimte met zijn vuurgen blik doorziet;
De een voor den Redenaar en de andre voor den Dichter!
Maar eer ge er 't hoofd meê kroont van 's menschdoms zegenstichter,
Vraag aan de Muzen van Genève een vrijheidslied.

Voeg bij die wonderen welriekend lauwerlover;
Geef met een zoeten lach uw volle korfjens over;
Zeg hem: »Vergeef mij, dat mijn hand zoo weinig brengt!"
En: »Dank voor de arme n,in vertwijfeling verloren,
»En voor die stemme Gods, die we uit uw zangen hooren,
Die stem, die hoop verspreidt en troost in 't lijden schenkt;

Voor al de ellende en smart, wier dorst naar beter tijden
In u zich voelt gelescht, hoe hij de ziel deed lijden;
Voor menig op uw weg geschonken liefdeblijk!"
Als hij u tot zijn lier laat naadren, en de stralen,
Die schittren om zijn hoofd, ook op uw kruin doet dalen,
Kom — en wij stemmen 't lied voor de aarde en 't hemelrijk! —

Maar met den vochten herfst komt hij eerst tot ons over,
Nu de ondoordringbre mist, gelijk een lage roover,

Het meir, de velden en den hemel ons ontsteelt;
Hij komt, nu 't bosch zijn kroon van bladeren verloren
En niet een vogel heeft, die voor des Zangers ooren
Een zang van liefde, die ten Eeuwige opstijgt, kweelt!

Niemand zullen wij andermaal (1) het verhaal opdisschen van de eerste schreden, door den Geneefschen haarsnijder op het gebied der poëzij gewaagd; het weinige, dat volgt, moge van zijne vorderingen getuigen!

In 1842 had de dichter zijn' naam met lof gevestigd door de uitgaaf van een' bundel, *les Eglantines* getiteld, in welke, onder vele onuitgegevene dichtstukjes, inzonderheid diegenen waren bijeenverzameld, welke algemeenen opgang bij het volk gemaakt hadden. Doch zijn laatste afzonderlijk verschenen gedicht: *un cri vers la France*, hem bij gelegenheid van de droevige verwikkelingen ten opzigte der Jezuïten uit de pen gevloeid, wettigt ten volle de poëtische waarde, welke wij CORSAT toeschrijven en zoo gaarne algemeen zouden erkend zien. De aanhef klinkt Corneillaansch:

France! te souviens-tu de ton peuple et de toi?
Alors que tu fus reine, et que ton peuple-roi
Remontait tout sanglant de trois jours de batailles
Sur son trône, entouré d'illustres funérailles?

Later vervolgt de dichter:

Vois déjà la Pologne, où ton soleil a lui,
Comptant sur toi demain se lever aujourd'hui.

— — — — — — — — — —

Ton cri de liberté, qui traverse la terre,
Se mêle avec ton nom, France, à son cri de guerre.
Les rois vont l'écraser, mais un mot de ta voix
Suffit pour désarmer son despote et les rois;

— — — — — — — — — —

Ce mot n'arrive pas, et ta soeur l'héroïne
N'a de toi que des pleurs, tandis qu'on l'assassine,
Et ses débris traqués, que l'exil sauve aux fers,
Viennent te raconter les maux qu'ils ont soufferts.
Jetons sur ce cadavre un voile funéraire
Et revenons aux lieux que ton soleil éclaire!
La Suisse, réveillée au tocsin des trois jours,

(1) Men zie: *In den vreemde. Herinneringen, ontmoetingen, schetsen*, door J. KNEPPELHOUT, bl. 153—167.

— — — — — — — — — —

Lève son front courbé sous quinze ans d'inertie.

— — — — — — — — — —

— La France est là — dit-elle aux rois avec fierté,
— Vous n'étoufferez plus ma sainte liberté !

— — — — — — — — — —

— Un pied dans mes vallons, l'autre sur ma frontière,

— — — — — — — — — —

Mon peuple, souverain, va régner et grandir
Et voir entre ses mains mes lauriers reverdir ! —

— — — — — — — — — —

Alors on vit trembler nos vieilles seigneuries,
Alors on vit les loups, chassés des bergeries,
Se faire humbles agneaux pour y rentrer soudain,
Et flatter en tremblant le lion souverain.
Les regards vers le nord, du sommet des montagnes
Alors la liberté planait sur nos campagnes,
Prête à prendre son vol pour franchir l'univers,
Disant: — la France est là ! Peuples, brisez vos fers ! —

— — — — — — — — — —

Mais à qui devais-tu tant de gloire et d'amour ?
Par qui fus tu si grande et si belle en un jour?
Ces bras qui vont saisir le fer pour la bataille,
Ces flots d'hommes roulant sous les flots de mitraille,
Ces femmes, ces enfants, ces bras nus et calleux,
Que Paris enfantait de tous rangs, de tous lieux,
Ces héros en haillons que trois jours virent naître,
Combattre, triompher, chanter et disparaître,
Qu'un roi jetait si bas, que Dieu faisait si grands;
Eh bien, France! pour nous c'étaient là des corps-francs.
Et ce roi dont un peuple allait punir le crime,
Qui donc l'avait poussé vers l'effrayant abîme
Où tu devais tomber, où son trône roula ?
C'était le souffle impur des fils de Loyola,
C'était Rome croulant au flambeau de la presse,
Prêtant aux vieux Bourbons sa foudre vengeresse,

— — — — — — — — — —

Lui disant: — nous serons le manche, vous la lame,
Ordonnez, et risquez le trône pour l'autel ! —

— — — — — — — — — —

Et voilà contre qui, Paris, rouge de sang,
Réintégrait tes lois, ta couronne et ton sang !
Et voilà contre qui nous sommes en allarmes,

Et par qui tu nous vois l'un contre l'autre en armes!
Avant qu'ils eussent mis le pied dans nos vallons,
La concorde et la paix régnaient sur nos cantons,
— — — — — — — — — —
La douce tolérance habitait nos foyers.
— — — — — — — — — —
Depuis qu'ils ont franchi le seuil de nos montagnes,
Ils ont tout divisé, hameaux, cités, campagnes!
Plus de paix entre nous; tous les coeurs sont brisés,
L'un contre l'autre aigris, poussés, fanatisés.
A la moitié du peuple, avec des mots d'apôtre,
Ils donnent des poignards pour assassiner l'autre;
Puis viennent derrière eux nos débris de barons,
A qui pour remonter tous les moyens sont bons.
— — — — — — — — — —
Voudrais-tu maintenant qu'une lâche détresse
Détournât nos regards du danger qui nous presse
Devant ces ennemis des peuples et des rois?
France, ne vois-tu pas que dans notre patrie
Ils viennent contre toi dresser leur batterie,
Cachés à l'ombre de nos bois!

Ce sont tes ennemis que nous voulons combattre!
Dernier peuple debout, c'est qu'on veut nous abattre,
C'est que notre esclavage est le but où l'on tend,
Que notre suicide est à la fin du drame.
— — — — — — — — — —

Oh! si nous avons peur du sort qui nous menace,
C'est que de tous les rois le réseau nous enlace,
Et que tu n'es plus là pour leur dire: — arrêtez! —
— — — — — — — — — —
C'est que de ton sommet nous te voyons descendre
Si bas, depuis quinze ans, qu'on n'ose plus attendre
Le réveil de ta grande voix!
— — — — — — — — — —

Mais quels sont ces accents qui percent les orages?
Est-ce toi qui viendrais ranimer nos courages?
O parle! tu verras nos tremblants guizotains,
Toujours obéissant aux notes étrangères,
Se réunir bientôt à nos vrais mandataires,
Pour chasser les ultramontains.

Mais ce n'est point ta voix!... O trompeuse espérance!....
C'est la voix d'un valet de la sainte alliance
Qui devance le Nord pour nous dicter des lois!
Aux affronts des puissants prêt à demander grâce,
Insolent pour le faible, il nous jette à la face
Les soufflets qu'il reçut des rois.

Avorton de Juillet, c'était là ton ouvrage!
Mais la France avec nous repousse ton outrage;
Tu n'as que nos poltrons pour t'en remercier!
Va, sans toi nous saurons laver notre lessive!
Si ton front par l'Anglais est couvert de salive,
Ne nous prends pas pour l'essuyer!

Zonder in eene beschouwing van de staatkundige strekking van dit gedicht te willen treden, of uitspraak te doen over het grove slot, meenen wij de dichterlijke verdienste van het geheel billijk te mogen volhouden, en alle aanmerkingen, van welken aard ook, ter zijde stellende, de laatste coupletten, als kernachtige taal van een' man uit het volk, en als verhevene volkspoëzij, den hoogsten prijs niet te mogen weigeren.

Weinige dagen nadat CORSAT het vereerend geschenk van LAMARTINE geworden was, bood de redacteur van het *Journal de Genève*, LECOMTE, *excuses à M.* DE LAMARTINE, *au sujet d'une visite qui lui a été faite à son passage par Genève.*

Ici tu comptais voir Petit-Senn ou Richard,
Les deux Hentsch ou Gaudy, Chaponnière ou Congnard,
Et tu veux sur le champ punir leur négligence;
Roi, tu vas sans remise exercer ta vengeance:
Aucun d'eux près de toi ne s'offrit le premier,
Aussitôt tes faveurs tombent sur... un *barbier!*

Deze aanhaling strekke minder ten bewijze tegen den dichter dan tegen den geest des lands, en duide de stelling aan, welke CORSAT door zijne medeburgers is toebedeeld. IJverig draagt men te *Genève* zorg, dat de haarsnijder het hoofd niet bovensteke; de krijgskunst, welke men tegen hem aanwendt, is niet die van miskenning: zij zou te gevaarlijk wezen; men neemt tot ontkenning de toevlugt, zulks is veilig, zeker en moorddadig.

»CORSAT!"

Men haalt de schouders op, zet bevreemde oogen, veinst den naam niet te kennen.

»Een barbier, die dichter is!" zegt ge opgetogen.

»Een barbier? Och kom! en die verzen maakt?..."

Met een koel en voornaam glimlachje wordt het gesprek eensklaps op een' anderen boeg gewend, en hiermede is het praatje uit, want *Genève* is doof aan dat oor. CORSAT toch, onze aanhalingen zeiden het reeds duidelijk genoeg, is vrijzinnig: de cantonnale regering daarentegen behoudend; CORSAT is een burgerman: *Genève* doortrokken van aristocratische vooroordeelen. Om kort te gaan, CORSAT beslaat in de stad zijner inwoning de plaats, welke hem in ons vaderland zou beschoren wezen, alwaar de verhevene gaven van Hem, die Zijne voorregten geenszins naar de tonnen gouds berekent of de manna des vernufts bij voorkeur op perkamenten doet regenen, den beweldadigde ver van *comme il faut* staan, en in een' man van de groote wereld als eene zwakheid of zonderlingheid van geest verschoonend voorbijgezien worden; de plaats in één woord, welke nagenoeg ieder letterkundige en dichter in de staten van WILLEM II is aangewezen, wier vermogen tot fijnere beschaving en veredeling van smaak de afkeerige aanzienlijken niet bereikt, terwijl van deze geene aanmoediging, opwekking of deelneming tot den verdienstelijken zanger of verteller, die, al zou hij meesterstuk op meesterstuk stapelen, voor de hooghartigen steeds de makelaar, de boekdrukker, de drogist, de kantoorklerk, de apotheker, ja, de dominé blijft, afdaalt. En men vraagt, onnoozel genoeg, waarom de Hollandsche kunst der verbeelding wegkwijnt en de zangers verstommen?

Wat in het talent van CORSAT vooral opmerking verdient, is de veelzijdige gemakkelijkheid en de gloed. Al schijnt de vrolijke zon niet onophoudelijk in zijne verzen, men proeft aan de vruchten, even als aan zekere wijnen, dat de boom door eene krachtvolle hitte is gestoofd geworden. Krijgs- en lierzang, zoetvloeijend minnelied, kwaadaardig hekeldicht, alles gaat hem natuurlijk en gelukkig van de hand. Geene gebeurtenis in *Zwitserland*, bijzonder te *Genève*, over welke zijne Muze het volk zijne meening niet bekend maakt, over welke hij zijn woord niet luide uitspreekt. Dag en nacht, bij verraderlijken aanval, bij openbaar vreugdebedrijf, bij zegevierenden intogt, altijd staat de artillerist bij zijn stuk en lost onvermoeid, met scherp en met los kruid, nood- en eereschoten. Geen maatregel, die zijne luim opwekt of zijn gal beroert, en deszelfs loon niet ontvangt in de bij honderden voor eene kleinigheid

verkochte gesteendrukte blaadjes; geen feest, waarin zijne lier niet gehoord wordt; geen cantonnaal of federaal kamp, waarin CORSAT de avonden niet verlevendigt met zijne fiksche soldatenliederen, die op aller tongen zweven en lang na den afloop der tijdelijke oefening langs de straten van *Genève* weêrgalmen. De hartelijk deelnemende burger, de onbevredigde mensch, door het harde lot in knellende boeijen gesloten, de dweeper met eene betere toekomst, de voor verlichting en vooruitgang blakende, op laffe praalzucht, op kortzigtigen rijkdom, op misdadige opruijingen, slavernij en geestverdooving ten geval, verontwaardigde dichter, wisselen elkander af. Moge de kleine stukjes, welke hij met meer andere onder den titel van: *le barde Helvétien* en *les Helvétiennes* uitgaf, om in het kamp van *Thun* en van *Genève* in 1842 en 1844 gezongen te worden, de aanprijzing eenigzins staven!

Voorwaarts! fluit en trommel lokken,
Hoop van 't land, krijgshafte jeugd!
Of ze naar een feestdag trokken,
Klopt een ieders hart van vreugd.
De min leidt onze schreden,
En als een eenig man
Verbeidt het land ons heden:
Wie, makkers! aarzelt dan?
Rataplan, taplan, taplan,
Het landt verbeidt ons heden:
Rataplan, taplan, taplan,
Wij volgen als één man!

Als een troep, in krijg bedreven,
Stappen wij reeds op de maat:
Als hij 't land bemint als 't leven,
Is de loteling soldaat.
De min, enz.

Van de vrolijke kantine
Groeten wij het groen beschot;
En, daar elk gewillig diene,
Ken' hij enkel zoo'n kachot.
De min, enz.

Om geen lasten te vermeêren,
Makkers! die geen dwingland ducht,
Paren we onder 't exerceeren
Aan de dapperheid de tucht.
De min, enz.

Om de nachtwaak te verzoeten,
Ga de flesch van hand tot hand;
Zingen we, als wij haar begroeten,
Ook de liefde en 't vaderland!
De min, enz.

Knoopen we onverbreekbre banden
Rond het vendel dat ons hoedt;
En bezoedele onze handen
Nooit eens broeders heilig bloed!
De min, enz.

Soldaat! wat ziet ge uw erfgrond heerlijk pralen,
Wanneer de zon den oogst bestrooit met goud;
En hij, waar ge ook uw blikken heen laat dwalen,
Aan niet één zoon zijn milden schat onthoudt.
Wordt door geen stem dan 't hart bevangen,
Wier liefllijk ruischen u behaagt,
Die beurtelings om liefdezangen
En waapnen aan uw geestdrift vraagt?

Leer sterven voor uw moeder!
Ziedaar uw grootsche taak!
Het Vaderland voor alles!
Vervolgens het vermaak!

Soldaat! o zie 't in vollen luister pralen,
Wanneer de zon bij 't ondergaan nog lacht,
En als zij keert van uit heur waterzalen,
Om 't weêr te zien in schittrende' uchtendpracht!
En komt het brons u wakker klateren,
Dreunt in uw oor dan niet de toon,
Die de echoos in het grond doen schateren:
Sta voor de vrijheid op, mijn zoon!

Leer sterven, enz.

Soldaat! o zie 't in al zijn grootheid pralen,
Als gij den naam van 't voorgeslacht herleest,
Daar weêr hun deugd en gloriedaden stralen,
Gedagvaard door Geschiednis voor uw geest!
En als gij, weêr hun erfgoed deelend,
Den moed ziet, die hen dreef ten strijd,
Is 't voor uw hoogmoed dan niet streelend,
Dat gij Soldaat der Vrijheid zijt!

Leer sterven, enz.

Soldaat! o zie 't met duizend wondren pralen,
Daar 't vergezigt uw blik geketend houdt,
Als gij den grond weêr omploegt in zijn dalen,
En voor u zelf op 't loon uws arbeids bouwt!
Als ge achter u den blik laat vallen,
Hoort ge aan de grens dan niet de taal,
Van slaaf of vorst u tegenschallen:
Republikein! o ducht ons staal!

Leer sterven, enz.

Geen wonder, zoo taal en versbouw hier en daar te kort schieten. Hoe zou men billijk een' zeer gekuischten vorm bij een' man zonder geregelde opleiding veronderstellen? En nogtans moet zijn toeleg in de laatste jaren niet gering zijn geweest, en heeft het hem waarschijnlijk niet aan bepaald onderwijs ontbroken.

Eene soort van vers, waarin hij uitmunt door eenvoud en natuurlijkheid, is die van het hooge blijspel: het is fiksch, netjes, gezond; men is somtijds geneigd den dichter, als BOILEAU aan MOLIÈRE, te vragen, waar drommel hij toch zijne rijmwoorden vandaan haalt. ***Enseigne-moi,*** MOLIÈRE, ***où tu trouves la rime?*** en het is in dien vorm, dunkt ons, dat zijn gezond verstand, waar het op maatschappelijke of staatkundige aangelegenheden gerigt is, zich het gemakkelijkst en helderst uitdrukt. Zijn scherpe uitval — een meesterstuk fel bijtend van spot — bij de slagting, ten gevolge van de ophitsingen der priesters, in *Walliserland* aangerigt, zou welligt dit beweren duidelijk maken. Doch liever vragen wij verschooning voor eene andere, laatste aanhaling.

Gij, die slechts gal vindt in mijn woorden, trotsche grooten!
En driest mijn tranen wraakt, om aardsche ellend vergoten,
O, hadt gij barvoets moeten wandlen langs den grond
En duizendmaal de hiel aan dorens u gewond,
Twaalf wintermaanden lang wat rijsjens moeten sprokkelen,
Om 't schier verstijfde bloed te ontdooijen in uw knokkelen;
Had onder 't drievoud wicht van jaren, arbeid, smart,
Uw moeder 't leven hier getorscht met bloedend hart;
Hadt gij aanschouwd wat angst de dierbre moest verduren
Bij kouden winterdag, in eindloos kwellende uren,
Waarin heur kroost: »och, 'k heb zoo'n bittren honger!" kreet,
En zij moest zeggen: »wacht tot morgen!" Was het leed
Een avond 't uw geweest van, onder 't dak gezeten,
Den scherpen noordewind te voelen door de reten,
En, moê van 't hurken bij wat afgebedeld hout,
Dan in te slapen, in gebeente en harte koud;
Dan hadt gij niet den zang, die uit mijn ziel moest stroomen,
Gewraakt, maar ook de zweep der heekling opgenomen.
Zoo was mijn kindschheid — en 'k verzweeg nog veel. 'k Heb mij
Beklaagd, alleen beklaagd; maar zie — gevloekt hadt gij...
Vergeten is dat leed — en wie kleingeestig 't meenen,
Uit wraak breng ik mijn steen naar 't reuzig werk niet henen.
Eer 'k wat me omringde had beschouwd met vrijer oog,
Eer 'k God nam tot getuige en regter, toen bewoog
In mij zich wrok en haat, ja, bleef mij rustloos zweepen;
Maar niet zoo ras had ik de groote zaak begrepen,
Die de aard bedeelde aan u, en mij haar basterd schiep,
Of 'k zag dat toeval slechts ons beide in 't aanzijn riep.
Waar' 'k onder 't hooge dak uws voorgeslachts geboren,
Als u waar' mij uw trots en ijdelheid beschoren,
En zoo het luk u in mijn wieg geworpen had,
't Is wis, dat gij mijn muze en tegenspoed bezat.
Neen! 'k wijt niet u de schuld, 'k moet haar den grondslag (1) geven;
'k Zie graag gelukkigen: aldus beschouw ik 't leven.
De toekomst, die ik droom, is 't heil van iedren mensch!
En, wierp het toeval tusschen ons al grens bij grens,
Elk moet iets afstaan om die grenzen te overschrijden
En 't leed te bannen door een wet vol medelijden,
Waar God zich in hervindt en aller menschen pligt,
Waar elk zijn deel heeft aan het werk als aan het licht.
O, als gij denkt, dat ik alleen uit eerzucht klaagde,

---

(1) Het Fransch heeft *causes* (*sociales*), een moeijelijk woord.

Daar is een vierschaar, waar nooit huichlarij zich waagde,
Waar niet één lage drift meer aan de ziele kleeft,
En die eens stervlings stem nog nooit bezoedeld heeft,
Waar onze meeningen en ijdelheden zwijgen;
De vierschaar, waarvoor zich de trotschste hoofden nijgen,
Als men der waereld het vaarwel voor eeuwig bood...
't Is voor Gods regterstoel, dat u mijn ziele noodt!

Deze ontboezeming moet ieder doen gevoelen, hoe weinig CORSAT verdient gelijk gesteld te worden met die vele, meestal Duitsche onruststokers, die in den regeringsvorm der weinig uitgebreide staten van *Zwitserland* een' vruchtbaren grond ter bearbeiding vinden, niet aarzelen aan hunne pogingen ter verwezenlijking eener onverwezenlijkbare maatschappelijke orde, een onergdenkend volk, door vleitaal en de voorspiegeling van allerlei onbestaanbaarheden misleid, op te offeren en bij hetzelve het denkbeeld der Godheid en der onsterfelijkheid te ondermijnen, ja, gewelddadig uit te roeijen. CORSAT gelooft aan een vlekkeloos en weldadig Opperwezen, draagt in zich de overtuiging van eene zedelijke wereld, die eeuwig en onbezoedeld, boven eene stoffelijke, die voorbijgaande en zondig is, en dat op deze aarde ook het euvel goed werkt, dewijl God het toelaat, ofschoon 's menschen wil in de hand des Almagtigen eene tegenstrevende kracht behoort te zijn, een tegengif en tegenwigt, ten einde den voortgang des kwaads te stuiten, de verhoudingen tusschen het licht en duister der onvolmaaktheid, waarin de mensch leeft en de maatschappij loopt, te handhaven en de geheele schaal zelfs ten goede te doen overhellen. CORSAT geeft de noodzakelijkheid, ja, het heilzame toe van maatschappelijke afstanden, en schudt het hoofd, hoe ze hem ook toelacht, bij eene voorstelling van gemeenschap van bezittingen en gelijkheid van rijkdom. Zoo iedereen slechts naar arbeid verdiensten erlangde in den tegenwoordigen staat van zaken, zoo de rijken maar geene dwingelanden waren, hunne schatten onwaard, zoo zij maar begrip hadden van den aard en de behoeften des volks en hetzelve welwillendheid betoonden, in plaats van het den rug toe te keeren en te verdrukken; zoo ieder maar het nederig deel verkrijgen kon, waar ieder regt op heeft, een warm plekje in de zon en een' blijden straal van hoop in de toekomst! ziedaar alleen zijn bezwaar, zijne klagt, zijn wensch! De tegenwoordige kwaal der maatschappij te genezen, 's volks aanspraak op welvaart, op geluk, op zekerheid van arbeid, op eene betamelijke, ernstige wijze, en langs vreedzame

wegen te doen gelden, is ieders taak De uitkomst zal wezen — geene gelijkheid, ze is eene onmogelijkheid — maar overeenstemming van maatschappelijke evenredigheden; en deze, droomt onze dichter, zal, door eendragtig vol te houden, met den bijstand Gods, wiens beginsel die harmonij genegen is, met zekerheid ontstaan; op deze schoone toekomst staart hij, deze te gemoet zweven de klanken zijner lier. Geene armoede, geen nooddruft meer, doch algemeene welstand, algemeene rust, ten gevolge van algemeen geluk. Heerlijke dageraad, wanneer zult gij aanbreken?

Broeders! roept de zoete dweeper onverpoosd, daarheen, daarheen gestreefd, de handen vast ineen gesloten! Met beradenheid, kloekmoedig voorwaarts, met behoud van onze eigenwaarde, van welke wij voor het volk verantwoordelijk zijn! Met God voor het vaderland, voor verlichting en vooruitgang! Onze adem zal de nevels uiteendrijven, welke, als een zuiverende wind, op zijne wieken nieuwe zaden aanvoert en de maatschappij van hare kwalen geneest!

De weêrklank, die CORSAT bij het volk ondervindt, is niet bevreemdend; doch zijn invloed is geruststellend, daar zijn raad, die met vertrouwen wordt ingenomen en gevolgd, doorgaans vreedzaam is en zijne vermaningen niet zelden strekken ter bedaring van de opgezette gemoederen. Hoe weinig gevaarlijk zijne beginsels voor *Genève* en *Zwitserland* zijn, is tastbaar, en de regering zoowel als de aristocratie hebben verpligting aan zijne bemoeijingen, als aan die van een' eerlijken en welgezinden tegenstander. Hoe links en onvoorzigtig beide derhalve handelen, door een' man af te stooten en te versmaden, wien het welligt, met minder geweten en meer eerzucht (1), niet veel moeite zou kosten, het canton in de voor de aanzienlijken droevigste verwarringen te storten, behoeft geen betoog.

J. KNEPPELHOUT
Maart, 1846. en
S. J. VAN DEN BERGH.

---

(1) CORSAT schreef laatst: j'ai eu l'occasion de me placer à Lausanne, mais j'ai refusé les offres qui me venaient d'anciens amis venus au pouvoir, voulant garder ma liberté et ne pas prendre part à la *curée radicale*, quoiqu'elle ait parfois mes sympathies, quand elle ne s'écarte pas du vrai droit.

MENGELINGEN.

DE LEVIET EN ZIJN BIJWIJF.

Het zal, hoop ik, de lezers van *de Gids* niet van de lezing dezer bijdrage afschrikken, wanneer ik haar in denzelfden vorm geef, waarin ik ze in eenen letterkundigen vriendenkring te *Medemblik* heb voorgelezen, zonder de moeite te nemen, er de uitwendige sporen van den verhandelingvorm van uit te wisschen, die toch aan het geraamte, even als aan dat van zoo menige in bijdrage veranderde preêk of toepassing, altijd zou te zien geweest zijn. De verhandelingvorm moge oud en afgesleten zijn, hij zet toch aan den stijl zekere levendigheid bij; de lezer gevoelt er bij, dat er tot hem gesproken, meer dan geschreven wordt, en stelt zich daarbij den schrijver, wanneer hij althans in zijn vak niet geheel onhandig is, sprekende, met oog en gelaatstrek nog meer dan met de lippen sprekende, voor.

Behalve *le plaisir de se voir imprimé*, waar bij mij nu toch eenmaal het nieuwtje af is, had ik een bijzonder oogmerk, waarom ik ze gaarne in een of ander tijdschrift, thans natuurlijk liefst in *de Gids*, openbaar bekend wilde maken. Bij de kritiek, in dien vriendenkring gebruikelijk, eene kritiek, humaan niet alleen, maar ook door de veelzijdige beschaafdheid en kennis, die hij in zijnen schoot vereenigt, hoogst leerzaam doorgaans, wierp een mijner vrienden, door het woordje *tragisch*, mij een licht op het onderwerp, dat ik vroeger zelf niet had bespeurd, en waardoor ik het eerst van zijn ware standpunt leerde kennen.

Inderdaad, de geheele geschiedenis, zoo als zij dáár ligt, is in zich zelve reeds eene tragedie, eene diep treffende, aan al de eischen der kunst voldoende. (En gaat de natuur, in die enkele gevallen waar zij ons modellen aanbiedt, niet ver boven de kunst?) Slechts de uitwendige vorm is er aan te geven, en het zal een treurspel wezen, dat, wat de stof aangaat, door weinige andere zal overtroffen zijn. ROUSSEAU heeft er, in zijne *Oeuvres diverses*, een Novelle van gemaakt, in den smaak (1) eener pastorale, in dien van FLORIAN en MARMONTEL; ze bewijst wel, dat hij er het treffende, aesthetische van gevoeld heeft, maar ze is geheel mislukt, juist omdat bij hem de hoofdgedachte de Leviet zelf is en zijne wraak, en niet dat punt, wat de geschiedschrijver zelf zoo duidelijk aangeeft: het verderfelijke der anarchie. — Zou er geen onzer vaderlandsche dichters lust en bekwaamheid toe bezitten, om het op te vatten? 't Hadde althans geheel de verdienste der nieuwheid, en — eener nieuwheid, die te prikkelender waar, omdat zij met het ei van COLUMBUS eenige overeenkomst zou hebben.

De drie éénheden van tijd, plaats en handeling, nu ja, in 's Hemels naam, die zouden er voor moeten springen, maar boven dien kinderleiband zijn we nu toch wel verheven, en we vinden het in SHAKESPEARE geene vlek meer, dat hij er niet altijd naar vraagt. Ééne éénheid zou er toch altijd in zijn, juist die, welke de eenige, ware, onmisbare is, de éénheid van doel; die éénheid, welke, als ze behoorlijk ontwikkeld is, al de andere overschaduwt en ontbeerbaar maakt, die éénheid, welke de eenige is, waardoor een drama eenen totaalindruk kan nalaten, de éénheid van doel, van hoofdgedachte.

Welke ze is, behoef ik niet te zeggen. Het is de schoonste éénheid, welke een drama, en ieder dramatisch behandeld letterprodukt, hebben kan: eene zedelijke waarheid, voor welke de roman slechts het vehikel, het kleed is, — dat zelfde wat den *Zanoni* tot zulk een meesterstuk maakt, dat boven al de andere werken van den grooten meester, den *Salvator Rosa* der romandichters, uitsteekt. En indien het waar is, dat de waarde van zulk eene soort van drama rijst met de waarde der moraliteit zelve, waarvan zij het kleed is, — ei, hoe hoog zou dan de Leviet en zijn bijwijf staan! Eene waarheid, zoo diep ingrijpend in het volksgeluk, eene kwestie, zoo gewigtig, door de schranderste hoofden gemoveerd; — de Jobeïde moge

(1) Onder den titel van *le Lévite d'Ephraïm*.

van het vraagstuk, dat de mensch hier beneden nimmer zal oplossen, een van die vraagstukken waar de Theologie mede begint, van de Theodicée, eene proeve van oplossing wezen; de *Zanoni* met zijne woeste fantastische vormen, met zijne diep in het hart ingrijpende episoden het kleed zijn, niet van een vraagstuk, maar van eene waarheid, waar de moraal mede begint: dat de hoogste kennis, maar die niet meer dan kennis zijn wil, en om haar zelfs wille alleen beoefend wordt, isoleert, (en wie ongelukkiger dan die alleen is?) — hier zouden wij het vraagstuk, of neen, ook niet langer een vraagstuk, maar een door de geschiedenis en de ervaring reeds lang opgelost probleem hebben: *quaenam optima regiminis forma* (1).

---

(1) Reeds bij HERODOTUS, Lib III, cap. 80—83, vinden wij deze vraag behandeld in het beroemde pleit, na den dood van den PSEUDO-SMERDES, tusschen OTANES die voor de republiek, MEGABYZUS, die voor de aristocratie, en DARIUS, die voor de monarchie sprak. De praktische wijsheid van den laatste, die, en wel te regt, althans in dien tijd en in het Oosten beweerde, dat er uit beide de andere, hoe goed op zich zelven ook, altijd, bij slot van rekening, van zelf eene monarchie worden zou, — zoowel uit de volksgunst aan de eene, als uit de verwarringen en kabalen, die de oligarchie altijd met zich brengt, aan de andere zijde, — behield de overhand. Als men de redevoering van DARIUS leest, is het alsof men de geschiedenis van de Fransche republiek en van *Venetië* voor zich heeft. Wat vreesselijke middelen er in eenen aristocratischen staat moeten aangewend worden, om de monarchie te keeren, zóó ver dacht DARIUS niet eens door. Wee der vrijheid onder de aristocratie! — Het gevoelen van DARIUS dreef boven, zeg ik. OTANES, als echt republikein, teekende protest aan, en wilde liever afstand doen van de kans, om zelf tot koning benoemd te worden, dan zich aan het koninklijk gezag te onderwerpen. Zonderling genoeg, — zijn protest werd aangenomen, en hij en zijne nakomelingen vrij verklaard van de magt des konings, — een klein republiekje, nog kleiner dan *S. Marino* of *Andorre*, (1) midden in het onmetelijk groote rijk. BURLAMAQUI, die de vraag, als eene der

---

(1) De twee kleinste republieken in *Europa*. *Andorre* is weinig bekend, en zelden op de kaarten, zoo als *S. Marino*, als zelfstandige staat aangewezen. Het ligt in *Catalonië*, bij *Urgel*, in de zuidelijke helling der *Pyreneën*. Geld is er nagenoeg onbekend. De hoofdstad *Andorre*, aan het riviertje *Balira*, telt evenwel nog altijd 2000 zielen. Er zijn er nog kleiner geweest. De gemeente van *W—y*, welker Protestantsche bevolking voorheen, tot 1736, eene filiaalkerk van mijne, thans wel 230 zielen sterke, gemeente was, verklaarde zich in 1795: de vrije en onafhankelijke republiek van *W—y*. Curieus zijn de acten van de autocratische daden der bewindhebbers van dezen vrijen staat. De vreugde echter duurde niet lang. In 1811 moest het al eene zeer groote kaart van het Fransche keizerrijk zijn, als er de voormalige vrije republiek op aangeteekend zou staan. Zij telde in 1800, volgens het *Aardrijkskundig Handboek der Bataafsche Republiek, Amsterdam*, bij J. ALLART, 90 zielen. Negentig zielen! Burgers! vrijheid, gelijkheid, broederschap! Leve de *W—ysche* republiek!

Wat zou het een heerlijke tegenhanger zijn tegen dien republikeinschen *Mucius Cordus*, voor wien de sympathie reeds vóór

---

fraaiste vragen van de staatkunde, vrij uitvoerig, maar wat pruikerig en alles behalve *cavalièrement* behandelt (*Beginselen van het burgerlijk regt*, nederd. vertaling, *Haarl.* 1752, bl. 139—164), besluit wel ten gunste van de beperkte monarchie, maar plaatst er toch vlak naast, zoo niet boven, de elective aristocratie (die wij noemen, republiek; want zijne volksregering heet in onze tegenwoordige terminologie: ochlocratie). Waarom?... Omdat hij Professor te *Genève* was? — — Foei, wat zijt gij *maussade!*....... Neen, neen, vader BURLAMAQUI wist eigenlijk zelf niet wat te kiezen, *ou la brune, ou la blonde*, — hij had ze beide even lief. ('t Is ook kwaadaardig, als men eene bruine heeft, om te beslissen wat fraaijer is, blaauwe of bruine oogen. En gij weet, zij is niet weinig jaloersch, zelfs wat achterdochtig, madame republiek.) En wat PLATO zeide, dat de wereld er wel bij zou varen, indien óf de koningen philosopheerden, óf de philosophen koningen waren, paste hij zeer oordeelkundig ook op zijne voorgestelde »fraaije vraag" toe; de monarchale vorm zou de beste zijn, bijaldien altijd de koningen volmaakte menschen waren, »en nade»maal men éénen kant moet kiezen, zal die altoos de beste van alle regerings«vormen zijn, welke door zich zelven de minste ongemakken en nadeelen heeft." Twijfelt gij ook nog aan de waarheid van deze stelling?

Zijn besluit, daar zoudt ge toch wel vrede mede hebben: de monarchie, »voorzigtiglijk bepaald" voor de grootere staten, en de elective aristocratie, »met voorbehoedsel ter begunstiging des volks" (geordende republiek, zeggen wij) voor de kleine. Hij had gelijk. Die kleine prinsjes, allergenadigste rijks vrijheeren, o wee! o wee! die maakten 't nog erger dan zijne Czaarsche majesteit met de rekruten; die verkochten hunne zielen om met het:

»Auf, auf, ihr Brüder und seyd stark,
»Der Abschiedstag ist da,
»Schwer liegt er auf die Seele, schwer,
»Wir müssen über Land und Meer,—"

naar het heete *Afrika* te gaan, om zich te laten doodschieten of weg te kwijnen. Neen, dan nog liever de knoet, dan die *Prügelstock* van den ronselaar, die voor geld de zielen der ongelukkige Hessen kocht. Maar we dwalen af. BURLAMAQUI deelde den palm tusschen de twee uitersten, monarchie en republiek. Tot het hoogere standpunt, de eigenlijke regtskwestie op te klimmen, het schijnt, dat hij daar niet aan gedacht heeft. — En...... had hij niet een klein weinig gelijk? Gij zelf, beslist gij de zaak ook niet door dat argument, dat in deze ondermaansche, practische wereld altijd het beslissende is, het *argumentum a potiori?* de monarchie is de beste, omdat zij de beste is. *De jure*, vanwaar emaneert de magt? ha! dat is eene geheel andere zaak. En om geheel binnen onzen kring terug te keeren, de episode uit de geschiedenis van het heilige volk beslist de vraag ook enkel *a potiori parte*, niet *de jure*. *De jure* was het Jehova, en Jehova alleen. En, bedrieg u niet,

het eindigen van het revolutie-tijdperk was voorbijgegaan; tegen die Jacobijnsche travestie van eene episode uit Rome's geschiedenis, eene karikatuur, welke dit boven alles bewees, dat de dichter geene geschiedkennis noch blik bezat, en als dramatico-historicus behoorde tot die soort, welke, zonder hare beginselen te verloochenen, Romeinen en Grieken elkander met de titels van *Monsieur* en *Madame*, *Excellence* en *Majesté*, konde laten aanspreken. Waarlijk, ware de titel van burger destijds niet geijkt en gestereotypeerd geweest, hij hadde zijnen helden veilig die andere in den mond kunnen leggen; zoo goed als de aanhef van *Valerius Poplicola:* »verheven burgerij, »die aan 't geweld ontrukt," en het slot van *Mucius Cordus*: »Rome is vrij!" niets anders zijn dan eene dramatisering der aanspraken en redevoeringen van 1795: »Bataafsche burgers! »Vrijheid, gelijkheid en broederschap! Uw tyran, uw NERO (1) »ontvlood uwen bodem! — De dood aan de aristocraten! — »Gij zijt vrij — leve de repnbliek, leven de Fransche be »vrijders! —"

Dan — hij heeft ook de *Thirza* en de *Ines de Castro* geschreven; mogen die 't betalen, wat de *Mucius* in schuld blijft.

Om tot ons drama, ik spreek er waarlijk over of ik het reeds zie uitvoeren, terug te komen, dat, als het dien *Mucius* in het geheugen riep, het alleen zou doen om hem zijne nietigheid te doen gevoelen, wat zou het heerlijke, tragische situatiën aanbieden, een microcosmus van tragediën als 't ware! wat een rijkdom, juist van die effektmakende situaties, die men altijd verlangt, en die hier in waarde tegenover *die* zouden staan als 1 : 0, omdat deze waarheid, zuivere historische waarheid bevatten, die slechts aanschouwelijk behoeft voorgesteld te

het regt des konings was bij *Israël* zelfs niet onctioneel, geen majesteitsregt! Het hoogste, dat gij er voor vinden kunt, en 't is datzelfde wat ten allen tijde het vorstelijk gezag heiligt. en de opoffering van aller aangeborene regten aan de magt van éénen enkelen gebiedt, het is de Voorzienigheid! de leiding der hoogere hand! En daarom, zijt gij lid en burger van eenen republikeinschen staat, denk niet, dat gij er Gode eene dienst mede doet, met haar dienstbaar te maken. Gehoorzaam de gestelde magten, en zie gehoorzaam tevens naar boven op.

(1) Dat vergeet ik nooit noch immer, dat FEITH, in een zijner gedichten, ik meen op het voorval van *Hattem* en *Elburg*, mij thans niet bij de hand, dien goeden WILLEM V, lobbes die hij was, eenen Nero noemt. o FEITH! of liever: o Anno 87!!

worden. Er is geene enkele fictie bij noodig. Het eenige, wat ik er als tooneelmatige fictie, als herinnering dat het een drama is en blijft, bij zou verlangen, zoude zijn eenige koren; koren, die een heerlijk tragisch effect zouden maken. Aan hen zou ik de moraliteit van het geheele drama, met herinnering aan Israëls geschiedenis en zijne betrekking tot Jehova, in den mond willen leggen. Personeel ware er genoeg voor te vinden: eene rei van maagden, eene rei van Benjaminiten, en, indien 't ergens geoorloofd is, dan zou 't hier zijn, om eene rei van engelen op te voeren, waarvan VONDEL in zijne Bijbelsche tragediën zulk een heerlijk gebruik maakte; deze aan het slot, heenwijzende op de toekomst, op het geluk van DAVIDS regering, op het glanzendste tijdperk der monarchie onder SALOMO, op de verbroedering tevens tusschen JUDA en BENJAMIN, tijdens de groote scheuring; — en vooral op Israëls volksverwachting naar zijne gouden eeuw, door ons zoo onjuist Messianisme, door de Rabbijnen, juister althans, die van het *Olam Rabba*, groote eeuwigheid, genoemd. —— Maar — ik zou vergeten dat niets minder dan de tragedie mijn vak en mijne roeping is. Ik wilde het onderwerp slechts aanbevolen hebben. Zou zekere Overijsselsche lier, wier toonen eenmaal mijne nederige klanken in onzen Studenten-Almanak overklonken, er nog sterk genoeg voor gesnaard zijn?

Toen ik, het is nu omtrent twee jaren geleden, de eer had van in uw midden het woord te voeren, begon mijn vriend, uw toenmalige voorzitter, de beantwoording mijner voorlezing (1) met de opmerking, welke hij echter in geenendeele ten nadeele van het gekozen onderwerp deed strekken: hij had een onderwerp verwacht, geheel in den kring van mijn eigenlijk vak gelegen. Inderdaad, ik geloof, dat iedereen dán het meest *con amore* niet alleen, maar ook met helderen blik en grondige kennis spreken kan, wanneer hij zich geheel binnen dien kring bepaalt.

Ik maakte mij die opmerking ten nutte, en zag daarin, zoo

(1) Voorlezing over het nut en de aangenaamheid van de beoefening der Heraldische wetenschap, geplaatst in den *Recensent ook der Recensenten*, 1844, No I en II.

niet eenen wenk, eene uitnoodiging, ten minste het verlof, om, zoo ik ooit weder denzelfden pligt in uw midden vervulde, het mij niet te schamen als Theoloog, en geheel en al als Theoloog op te treden.

Voor zoo ver ik kennis draag van de onderwerpen, die somwijlen in uwen kring behandeld worden, zal het u ook zoo geheel vreemd niet klinken. Gij zelve, M. H.! ik twijfel er geen oogenblik aan, bepaalt u ook doorgaans tot zoodanige onderwerpen, met welke uwe studie u van nabij bekend maakt, al is het dan ook, dat gij daardoor soms een min bekend veld betreedt. Zoo zal de geschiedkundige u op het schaars door ons Nederlanders beploegde veld der Spaansche geschiedenis voeren, om u het karakter en bedrijf van RIPPERDA te schetsen; de beoefenaar der sterrekunde zal trachten u voor den micrometer te plaatsen, om de microscopische afstanden van de twee schijfjes eener dubbelster te meten; de beoefenaar der Britsche letterkunde zal u inleiden in de moeijelijke, maar voor hem belangrijke kwestie, naar de echtheid van OSSIAN's *Fingal*, en zoo ieder in zijn vak.

Ge zult het dan ook uwen vriend, die hoopt de godgeleerdheid altijd tot zijne hoofdstudie te houden, niet euvel duiden, dat hij heden zich een onderwerp koos, midden uit zijn vak, uit de Bijbelsche geschiedenis; een onderwerp, waarvan ge de behandeling misschien, na ze gehoord te hebben, niet ongelijk aan eene preek zult achten, schoon ze, mag ik u dit vooraf verzekeren, geene oude preek is.

Ja, M. H.! eene preek. Ik had, al spoedig nadat mijn vriend mij de niet vergetene opmerking gedaan had, aanleiding om daarover na te denken. Er kwam mij namelijk, bij het lezen in het O. T., eene episode voor, over welke ik wel eens wenschte mijne gedachten aan anderen geregeld te kunnen mededeelen, of, met andere woorden, te prediken, en wel op zulk eene wijze te prediken, dat ik ze geheel uit dat oogpunt beschouwen mogt, waaruit ik voor mij door veelvuldig nadenken geleerd had haar te beschouwen. — In mijne gemeente echter, hoe volkomen vrij van alle banden, die den stedeling knellen, zij mij ook laten moge, – dáár echter niet. Ik gevoelde namelijk er voor noodig te hebben een gehoor, enkel uit mannen bestaande, en dat wel tevens mannen van smaak niet alleen, maar ook van geoefenden historischen blik; en zulk een gehoor, M. H.! ik achtte mij gelukkig het in dit gezelschap in mijne nabijheid te hebben, en wachtte sinds lang op de ge-

legenheid, om mij te kunnen ontlasten van hetgeen mij op het hart ligt. Eene ringsvergadering? o ja, die had ik vergeten, — maar behalve dat in mijnen ring mijne spreekbeurt nog lang niet verschenen is, zoo zou ik toch meenen, u, M. H.! òf niet wel te kennen, òf onregt aan te doen, bijaldien ik meende, dat eene geestelijke ringsvergadering de eenige kring van beschaafde mannen ware, die een onderwerp uit die geschiedenis, welke wij gewoon zijn de heilige te noemen, met belangstelling zou aanhooren.

En wat nu het gekozene onderwerp zelf aangaat, ik hoop, dat het ten minste het prikkelende der nieuwheid vóór zich hebben zal; want, tenzij gij het mogt gehoord hebben in eene onzer groote steden, waar den predikers de zware arbeid opgelegd is, om den geheelen Bijbel, van de eerste tot de laatste bladzijde toe, tot leering, tot wederlegging, tot verbetering, tot onderwijzing, en tot vertroosting hunnen hoorderen voor te houden, twijfel ik zeer, of er ooit, althans van den predikstoel, uwe aandacht bij bepaald is geworden. En wat er bijkomen mag, is, dat de gekozene episode, door allen die ik er over nagelezen heb, zelfs door onzen grooten, in de Israëlitische geschiedenis vooral met zulk een fijn didactisch en moreel, zoowel als historisch oog begaafden VAN DER PALM (1), slechts ter loops, bijna als een ***hors d'oeuvre***, waar zij geen' weg mede wisten, wordt behandeld; ja dat zelfs een, die eenen volumineusen praktischen commentaar over den geheelen Bijbel gegeven heeft, SEILER, in zijn ***grosses Biblisches Erbauungsbuch***, deze geheele geschiedenis weglaat, met de voor den lezer weinig bevredigende aanmerking: ***diese drey Capiteln sind ganz unfruchtbar, und werden deswegen nicht gelesen.***

Mijne episode plaatst zich in het tijdvak der zoogenaamde Rigteren van *Israël*. Het is de gewoonte, om, bij het behandelen eener historische episode, ze aan de algemeene geschiedenis vast te schakelen, door een kort overzigt van het tijdvak, waarin ze valt. Ik acht mij daartoe ook verpligt. Maar daar het Bijbelsche, dat is, vrij algemeen bekende geschiedenis is, acht ik mij geregtigd, om de algemeene karaktertrekken van zijne geschiedenis als bij u bekend te vooronderstellen; het is een tijdvak, waarvan ik slechts de namen van JEPHTA, BARAK, DEBORA, SIMSON, GIDEON heb te noemen, om er u in te verplaatsen, en ik wil dus

---

(1) *Bijbel voor de Jeugd*, VIII[ste] Stuk, bl. 188, uitgaaf van 1829.

liever van de gelegenheid der inleiding gebruik maken, om u eenige mijner eigene opmerkingen aangaande dit tijdvak mede te deelen.

Heldenperiode dan, om daarmede te beginnen, heldenperiode van *Israël*, zoo wordt door HEEREN (1) en vele anderen dit gedeelte der Israëlitische geschiedenis genoemd, in de vooronderstelling, dat ieder volk zoodanig eene periode in den eersten tijd van zijn bestaan heeft te doorloopen, zoodat daarmede de Argonautentogt en de Trojaansche oorlog der Grieken, de kruistogten der Germanen, enz. vergeleken kunnen worden. Ik twijfel echter zeer, of die karakteristiek juist is. In het algemeen, hoe meer ik de geschiedenis beoefen, hoe meer ik begin in te zien, dat dergelijke algemeene blikken, hoe vernuftig ze ook vaak wezen mogen, meer vernuftig dan waar zijn, doorgaans zeer oppervlakkig, en meestal een valsch licht werpende op de particuliere geschiedenissen, en ze in eene gewrongene houding voorstellende. —

Het is waar, ieder volk heeft een tijdvak van ruwheid te doorloopen, aan die ruwheid is natuurlijk zekere ruwe moed, of liever, brutale krachtsontwikkeling verbonden. En wat *Israël* in het bijzonder aangaat, ja, hunne Rigters waren helden: — maar al hadden ze den ruwen moed, hun eigen, voor een deel aan hun tijdvak te danken, de eigenlijke karakteristiek, hun *helden*moed, lag niet noodzakelijk in het tijdperk waarin zij leefden, als heldenperiode, maar geheel in de omstandigheden waarin zij verkeerden, eensdeels in de onderdrukkingen van vreemde volken, anderdeels in hunnen godsdienstigen zin; de drijfveêr van hunne energie was dezelfde, die later DAVID, die JOZAFAT tot helden vormde. — dat, wat de heilige schrijvers uitdrukken door: Geest des Heeren.

Wil men het tijdvak karakteriseren, men noeme het veeleer den tijd van het vuistregt, den tijd der anarchie, maar ook dat is niet juist (2).

Het Boek der *Rigteren*, en dit is eene tweede opmerking, heeft eene zeer merkwaardige en karakteristieke plaats in de rij der Bijbelboeken. Het staat tusschen *Jozua* en *Samuël*, want de Hebreërs plaatsten namelijk het boekje *Ruth* elders, in eene bijzondere afdeeling hunner heilige schriften, de zooge-

(1) *Historische Werken*, Th. VII, s. 41, Göttingen, 1828.

(2) Federative republiek, zegt HEEREN t. a. pl. zeer juist; doch dit gaat slechts den uitwendigen staatsvorm aan.

naamde *hagiographa* (1). Laat ons eenen blik werpen op des zelfs stelling. Ge hebt eerst het boek ***Genesis***, het is de ***Urgeschichte***, het boek der ***Patriarchen***, der vaders van den herderstam; het zijn, vooral het laatste gedeelte, familieoorkonden, met al de bevallige naïveteit van familiestukken ons verhaald.

De vier volgende boeken zijn: algemeene volksgeschiedenis; deels historische, anderdeels legislative en constitutive documenten. Van alle Bijbelboeken zijn zij, het vloeit uit den aard der zaak voort, de uitvoerigste; ze zijn de eigenlijke heilige boeken, de ***Thora*** der Joden. Hierop volgt het boek naar ***Jehoschuah***, den bevrijder, genoemd, het behelst de verovering van ***Kanaän;*** deszelfs karakter is nog niet geheel zuivere historie; het behelst tevens de landverdeeling onder de stammen. 't Was het kadaster, zoo hoogst belangrijk bij de eigenaardige inrigting van het landbezit bij de Israëliten.

Van nu af begint de eigenlijke historie, aanvankelijk in den vorm van episoden en levensbeschrijvingen der helden, om in het volgende (2) boek, en vooral nog meer in het tweede van denzelfden naam, den vorm van rijksannalen aan te nemen, en zulks wel met dat eigenaardige karakter, dat ons aan de kronijken der Perzen en der Egyptenaren herinnert, levensbeschrijvingen der koningen, hier en daar slechts schaars met episoden uit de volksgeschiedenis doorzaaid.

Wat, ten derde, den aard van dit tijdperk, in betrekking tot de politieke vorming der natie aangaat, het is een tijdperk van historische duisternis. Licht was het op de patriarchen, licht op MOZES en JOZUA, licht wordt het later weêr op SAMUËL, DAVID en vervolgens; — hier is het duisternis. Het is het tijdperk, waarin de elementen, niet zich fixeren, maar veeleer oplossen, eenen anderen vorm aannemen, zich voor de toekomst vormen. De zuurstof van landbouw en landbezit doordringt den nomadischen chaos. De Bedouïnen der woestijn hebben het land veroverd, zij vormen zich van zwervelingen tot landbouwers en gezetene burgers. Eene ontzaggelijke omwerking moet er plaats hebben, eer die verandering kan stand grijpen. Het is

(1) Namelijk den *Prediker*, het *Hooglied*, de *Klaagliederen* en *Esther*, in de vijf kleine boeken, die zij als eene afzonderlijke afdeeling der *hagographa* (waartoe ook de dichterlijke boeken, *Job*, *Spreuken* en *Psalmen*, benevens *Daniël* en de *Kronijken* behooren) bijeenvoegden.

(2) In de overzetting der zeventig en in de vulgata voeren de twee boeken *Samuëls* den titel van I en II *Koningen*, waardoor derhalve vier boeken der Koningen komen. De benaming is over het geheel juister en meer karakteristiek.

de voorbereiding van het monarchale tijdperk. De Rigters zijn eenigermate de voorloopers der Koningen. MOZES is het in geenen deele. MOZES is de profeet, de MOHAMMED, wien wel een ABOU BEKR in JOZUA, maar geene *Chalifen* volgen — en zij konden, 't ligt in den aard der geschiedenis, niet op hem volgen, omdat het volk ophoudt een zwervende en een veroverende stam te wezen.

De rigters zelve zijn kinderen van hunnen tijd, voortgebragt en in het leven geroepen door de gedurige invallen en overheerschingen der omliggende volkeren. Ja, tusschen hen en de koningen in, plaatste zich nog een merkwaardig. dikwijls door de geschiedschrijvers misbruikt (1) tijdvak, de priesterregering van SAMUËL, — misschien mogen wij er ook ELI bij rekenen, — aan wien ook de titel van rigter wordt gegeven, omdat men bij hem meermalen de beslissing van algemeene aangelegenheden gezocht heeft. SAMUËL is de eenige eigenlijke priestermonarch, als wij hem zoo noemen mogen. Op hem en nog bij zijn leven volgt de schaduwkoning SAUL; schaduwkoning zeg ik met opzet, althans in het begin zijner regering: SAMUËL is bijna meer monarch dan hij, SAUL in den beginne niet veel meer dan ***dux ad vitam***, om telkens bij voorkomende gelegenheid in de bres te springen; eerst in het laatst van zijn leven wordt hij werkelijk koning en begint den naam te verdienen van ***melech***, die, hetzij bij deze opgemerkt, de beteekenissen van ***consulere***, ***regere***, ***posse***, raad geven, regeren en magt hebben, in zich vereenigt. Eerst DAVID, met wiens regering het 2de boek *Samuëls* aanvangt, is de eigenlijke koning.

Het zij, M. H., eene bijdrage tot beantwoording der vraag, welke de oorsprong was van het koninklijk gezag bij de Israëliten; dat gezag is noch het patriarchale, noch het sacerdotale, maar alleen het ducale, en dat wel, zeer eigenaardig, niet, gelijk bij andere volken, het gezag van veroveraars, van een' PSAMMETICHUS, een' ASSUR, een' CYRUS, een' TAMERLAN, een' GENGIS-KHAN, neen, maar ontstaan uit weerzin tegen den priesterinvloed, uit verlangen naar uitwendigen band van eenheid; wat de magt betreft, langzamerhand eerst wezenlijk koningschap in den volsten zin des woords geworden, en, voor zooveel het gezag betreft, electief, niet door de volks- maar door de Godskeuze, en onctioneel tevens; dit laatste evenwel niet noodzakelijker-

---

(1) Als bewijs namelijk voor de stelling, dat de Israelitische staatsvorm, in Mozaïschen aanleg, en in dit tijdvak, eene priesterregering was.

wijs, maar, ten gevolge van profetischen invloed; waarom van de dynastiën in het rijk der tien stammen dan ook verscheidene ongezalfd zijn gebleven.

Eene vierde opmerking strekke tot wederlegging van degenen, die de Israëlitische regering eene priesterregering noemen. Geen het minste spoor doet zich daarvan op in het boek der ***Rigteren.*** Nergens treden de bedienaars van de Godsdienst op den voorgrond; nergens hebben zij invloed op de leiding der algemeene belangen. Het ontbreekt zelfs geheel aan gemeenschappelijken band. In dit opzigt had ***Kanaän***, althans voor eenen tijd lang, veel verloren. Zooveel wij uit de enkele trekken hier en daar kunnen bijeenzamelen, hadden de oude Kanaäniten eene soort van Theocratie, althans in ABRAHAMS tijd. Toen had men dáár, op den van ouds heiligen berg ***Sion***, den MELCHITZEDEK, den koning der geregtigheid, in de vredes-stad ***Salem.***

Salem schijnt dus toen het godsdienstige middelpunt voor den bond der reeds toen in twee deelen, noordelijke en zuidelijke stammen, gescheidene Kanaäniten geweest te zijn, dat wij, hoezeer van verre, en met waarschuwing om het rapprochement niet te ver te trekken, met de ***Amphictyonen*** der Grieken, misschien met ***Washington*** in de ***Vereenigde Staten*** mogen vergelijken. Zeer waarschijnlijk oefende het hierarchischen invloed uit.

Zoodanigen invloed nu heeft zeer zeker de priesterschap tijdens de Rigteren niet uitgeoefend. Trouwens, reeds onder MOZES en JOZUA stond het sacerdotaal gezag ver in de schaduw achter het profetisch-ducale van den eersten, het militair-ducale van den anderen. Wel stond de Tabernakel te ***Silo***, alwaar de eeredienst voortdurend door de afstammelingen van AÄRON werd uitgeoefend; wel mogen wij onderstellen, dat de Israëliten, getrouw aan de Mozaïsche instellingen, dáár jaarlijks de hooge feesten gingen vieren; wel vinden wij de Godspraak, op wat wijze die dan ook gegeven zij, (ik voor mij vermoede, door het lot,) eene enkele maal geraadpleegd; maar dit is ook alles. Zelfs werd niet eens dáár, maar elders, op den berg ***Mizpa***, de landdag gehouden, wanneer die voor eene enkele maal buitengewoon bijeengeroepen werd. De Leviten, overal in het land verdeeld, schijnen in stilte aan de beschaving voortgearbeid, en zich daarbij bepaald te hebben, zonder op de algemeene belangen eenigen invloed te hebben uitgeoefend. En dit was dan ook de bestemming, hun door MOZES wet aangewezen.

Als wij dan dit tijdvak eenen karakteristieken naam wilden

geven, het zou zijn die der *autocratie*, maar in den tegenovergestelden zin, waarin dit woord doorgaans gebezigd wordt. eigenmagtige regering. En juist zóó wordt het ook gekarakterizeerd in den titel van het boek; den titel, welken gij, op de Hebreeuwsche wijze, niet voor-, maar achteraan, in het laatste vers zoeken moet: »in die dagen was er geen koning in Israël, »en een iegelijk deed wat regt was in zijne oogen."

En zoo naderen wij langzamerhand ons doel. Ter loops heb ik u nog slechts te herinneren, dat de zoogenaamde Rigteren niet anders dan aanvoerders waren, die bij zware onderdrukkingen zich zegevierend aan het hoofd des volks stelden, aan wie de dankbaarheid of de eerbied voorts voor hun leven zeker judicieël gezag, welks gebruik echter geheel facultatief schijnt geweest te zijn, toekende; en wier titel *Schofetîm* aan de Suffeten van *Carthago* herinnert, zonder dat beider maatschappelijke stelling veel gelijkheid had. Even zoo ter vlugt merken wij op, dat het geheele hunnen naam dragende boek bestaat uit losse stukken, meestal levensberigten van de voornaamste Suffeten en verhalen van de door hen gevoerde oorlogen, waaronder de *heros* der heilige geschiedenis, de RUSTAM, de HERCULES der Israëliten, met eene bijzondere voorliefde, in al de trekken van zijn even zwak als sterk karakter geteekend wordt.

Plotseling volgen er nu, op die zonderlinge, woeste, maar belangwekkende biographie van den, door eigen schuld ongelukkigen, mislukten heros en volksredder, twee episoden, achter welke bij de Joden de allerkeurigst geteekende geschiedenis van HANNA en SAMUËL, bij ons de niet minder bevallige van RUTH en NAÖMI, eene allerpiquantste afwisseling maakt, die nooit nalaat den lezer van smaak te prikkelen.

De eerste van die episoden, welke ik thans echter buiten behandeling houden wil, doet ons in de Godsdienstige gesteldheid des volks eenen allerongunstigsten blik werpen, en ons de wijze, waarop de Israëliten met hunne Leviten omgingen, niet geheel ongepast vergelijken met die, welke de Popen in Rusland, nadat hun het heilige priesterkapje eerst was afgenomen, menigmaal van hunne leeken te verdragen hadden.

Het is niet deze, maar de daarop volgende, de laatste uit het boek der Rigteren, die ik ten onderwerp heb uitgekozen. En zoo zijn wij dan thans, na lang om den tekst heengegaan te zijn, eindelijk tot den tekst gekomen. Tekst, zeg ik, maar al ware 't ook, dat iemand uwer de ***Divinationsgabe*** zóóver bezeten had om zich te wapenen met een tekstboek, zou ik hem

toch verzoeken den tekst niet op te slaan, uit vreeze dat ik door het nalezen daarvan mogt worden gehinderd; — liever wil ik u dan, wat ik mijner gemeente zoo dikwerf doe, verzoeken, om den tekst te huis na te lezen. De tekst loopt over de drie laatste kapittels van het boek der Rigteren.

Zijne eerste woorden zijn: »En het geschiedde in die dagen, »als er geen koning was in Israël," de laatste zijn even zoo: »in »die dagen was er geen koning in Israël." Genoeg, M. H.! voor de karakteristiek van het geheele onderwerp.

Het geschiedde dan in die dagen, dat een man uit den stam LEVI zich twee vrouwen genomen had, eene gewoonte van die tijden, M. H! waarbij gij u ongetwijfeld reeds aan het allernaaste voorbeeld, HANNA en PENINNA, de vrouwen van ELKANA herinnert.

Eene van die twee, ze wordt *bijwijf* genoemd, en was dus waarschijnlijk de tweede in tijd, zeker althans de tweede in rang, komt haren pligt te vergeten. Ik vermoed, dat ze op heeter daad betrapt zal zijn geworden, dat althans de Leviet de flagrante bewijzen zijner schande gehad hebbe; naar de wet van MOZES had zij den dood verdiend.

Voor de geregte wraak des beleedigden echtgenoots vreezende, neemt zij de vlugt. Waarheen? dat behoef ik u niet te zeggen. Zij had hare ouders nog; — waar bergt zich een schuldig kind, anders dan aan de voeten van zijnen vader?

Niet te vergeefs had zij op de liefde haars vaders gerekend. Misschien, M. H! had zij niet al de schuld; misschien gaf het gedrag haars echtgenoots reden genoeg, om haar meer te beklagen dan te veroordeelen. o Zoo hard is het lot der vrouw dáár ginds dikwerf! Zoo menig hart, dat er warm klopt, maar zich ten bloede stoot tegen de scherpe hoeken van de hooghartige koelheid des mans!

Evenwel, na vier maanden haar gemist te hebben, komt de oude liefde, welker plaats de huisvrouw niet aanvullen kan, bij den Leviet weder boven. Een bewijs zeker ten gunste van háár karakter. Hij besluit haar bij haren vader te gaan terughalen. Hoe hij door de vrouw ontvangen zij, of het was met blijdschap en open armen, of wel met siddering voor zijne wraak, kan ik u niet zeggen, maar wel, dat er verzoening plaats had, verzoening en vergiffenis in hetzelfde huis, vanwaar hij haar het eerst als bruid had weggevoerd, en vanwaar ze nu, min gelukkig zeker, maar wijzer, veiliger voor het vervolg, bijna voor de tweede maal als bruid weder met hem toog.

Dit weet ik, dat de vader zich hartelijk verblijdde, toen hij

den schoonzoon komen zag, en dat hij hem drie dagen bij zich hield. Op den derden dag wil de Leviet vertrekken; de vader dringt echter aan op nog ééonen dag vertoefs; den volgenden dag wederom, den derden dag beproeft hij het nogmaals; was het misschien, dat de teerhartige vader eenig voorgevoel had van leed, dat zijn kind zou overkomen, — vertrouwde hij misschien de vergiffenis niet geheel? Gij herinnert u, M. H.! hoe lang en hoe listig de oosterling, vooral op dit punt, dikwijls zijne wraak verbergt, om ze naderhand zooveel te zekerder en te vreeslijker te koelen. Ik waag het niet te beslissen.

De derde maal echter was de aandrang des schoonvaders te vergeefs, en de Leviet trekt, met zijne vrouw, en den jongen knecht dien hij bij zich had, met twee lastbeesten naar huis.

Op den eersten dag brengen zij het, tegen zonsondergang, tot aan *Jebus*, de bergvesting, toen nog in handen der Kanaäniten, later eerst door DAVID veroverd. Hier in te gaan en de gastvrijheid in te roepen, schijnt het naast bij de hand; de Leviet echter. streng getrouw aan zijne wet, wil zich bij geene heidenen ontreinigen, en liever zich de vermoeijenis van nog eenige mijlen getroosten, om bij volksgenooten eene broederlijke herberg te zoeken. Ach! hadde hij slechts voor de poorten van *Jebus* vernacht! Maar zoo is de mensch, zoo zijn zijne gangen! Eene onzigtbare hand stuurt hem met onwederstaanbare magt, waarhenen zij wil, en wij, wij zijn blind, werwaarts zij ons henen voert.

De naastliggende stad of vlek was *Gibea*, in *Benjamin*, dat hij juist bij het invallen van den nacht nog bereikte.

Met eene vreeslijk zwarte kleur, die wij straks zullen trachten weder te geven, maar waarvoor ons bijna de verwen ontbreken, staat dit *Gibea* in de kronijken van Israël geteekend; had de Leviet geweten, welke die stad was, hij had, op het gevaar van den nacht af, zich tot *Rama* toe begeven, al had het *voortslepen* moeten zijn. Maar, het was geschreven!

Reeds de eerste trek, dien wij er ontmoeten, bij de inkomst van den Leviet, is hoogst ongunstig, ongunstig dan vooral, wanneer wij ons in de zeden dier tijden verplaatsen: de gastvrijheid toch is in het oosten niet alleen (1), maar bij alle nog min ontwikkelde volken, eene van die deugden, welke men van zelf onderstelt, en wier gemis ons dadelijk aan de Kannibalen

(1) Vergl. hier vooral die zoo allerkeurigst, met Homerische naïviteit, geteekende episode uit ABRAHAMS geschiedenis: *Genesis* XVIII.

of aan die *Taurische Chersonesus* doet denken, waar de Grieksche oudheid de ongelukkige IPHIGENIA aan het bloedaltaar van DIANA plaatst.

Juist die eerste hoofddeugd ontbreekt dáár. Te vergeefs wacht de Leviet, in de poort der stad aangekomen, met vrouw en knaap, of niet een der hem aanblikkende en als met de oogen metende voorbijgangers hem noodigen zal, om bij hem in te treden en zijn brood te breken.

Eindelijk één, ja één, die vriendelijk naar hem toetreedt. Wie hij was? Een grijsaard, — ja, nog iets anders, — een vreemdeling gelijk de ander, die hier slechts tijdelijk zijne woonstede had. Een vreemdeling gelijk hij. Hij wist het bij ondervinding, wat het zeide vreemdeling te wezen in eene stad, waar onder meer andere, ook dat denkbeeld, dat alle humaniteit uitsluit, *ons* volk, en *niet ons* volk, zoo geheel op den voorgrond stond. »Vanwaar, waarheen?" is de eerste vraag. »Naar »het gebergte *Efraïms*," is het antwoord; de grijsaard zelf was ook vandaar. En als de Leviet voortgaat: »een dak slechts voor »den nacht, voor mensch en lastbeesten vraag ik niets," valt hij dadelijk in: »Vrede met u, broeder! het is ook bij mij en tot »uw gebruik, al wat gij behoeft; alleenlijk, om Gods wil, lands»man! niet hier op de straat vernachten."

Waarom niet? waarom die bezorgdheid? gij zult het aanstonds vernemen; hij wist het, in de straten van welk eene stad en van welk een volk die jonge, misschien schoone vrouw, den nacht onbewaakt zou doorgebragt hebben. o Hij kende ze, en sidderde voor den vreemdeling!

Hij wist het, en haast zich om zijnen gast aan de blikken der voorbijgangers in zijn huis te onttrekken. Dan, te laat reeds; reeds te velen hebben den vreemdeling op de straat zien zitten; wat deed ook een vreemdeling binnen de muren van *Gibea*, een vreemde vogel in onze stad?

Naauwelijks is hij met zijnen gast en diens echtgenoot aangezeten, nadat hij aan hem al die pligten vervuld had, die het gastregt voorschreef, of hij hoort buiten een hevig rumoer, een aantal woeste stemmen schreeuwende en slaande tegen de deur van zijn huis.

Een tooneel, M. H.! in dien nacht, waarvoor ik de verwen, indien ik ze ook op mijn palet had, verbergen zou, verbergen, omdat ik mij nog nimmer heb kunnen overtuigen, dat gruwelen, hoe scherpe en zwarte schaduwen zij ook aan het *Chiaroscuro* leveren, het schoone van een tafereel kunnen uitmaken;

en, is het ook, dat de eenvoudige kronijk ze vrijelijk vermeldt, de Grieken, de leermeesters van het ware schoon hebben ons geleerd, daarvoor eene gordijn te schuiven, gelijk voor het gelaat van AGAMEMNON, waar hij IPHIGENIA den goden moet offeren.

Genoeg is het, als ik u zeg, dat we ons hier, midden in *Israël* en geene honderd jaren na MOZES, als in die twee gruwelsteden verplaatst vinden, welker gezonken muren, met eeuwig bitterwater overdekt, in een dal der schaduwen des doods, nog heden den reiziger tuigen, hoe vreeslijk daar de wraak eenmaal was van den geduchten wreker dáárboven, die geene vijf onschuldigen vond in eene geheele stad! (1)

Ik behoef u niets meer te zeggen van den vreeslijken eisch van het dierlijk gepeupel daar buiten de deur, een eisch, die zelfs daardoor niet vreesselijker in onze schatting kan worden, doordien hij eenen vreemdeling, eenen weerloozen, eenen bedienaar van de Godsdienst aanging.

Zoo u de geschiedenis niet vreemd is, dan weet gij, dat de eisch, die, blijkens het vervolg, aan den Leviet onbekend gebleven is, ontgaan werd, ja, maar toch de vrouw des Leviets in zijne plaats het offer der brutale volkswoede werd. Ik zeg, zij, *in zijne plaats;* het schijnt eene zware slagschaduw op het karakter van den Leviet te werpen; doch, ge zult misschien de moeite nemen om het verhaal te huis na te zien; ik verwittig u dan, dat in het 25ste vs. *de man* zeer wel kan zijn *de gastheer*, en dat men dus in de woorden: »toen greep die »man *zijn* wijf," het woordje *zijn* niet als *zijn eigen*, *suam*, moet opvatten, maar in den zin van *ejus*, gelijk het Latijn dit naauwkeurig onderscheidt (2). Alsdan komt de schuld op

(1) Indien aan iemand die Bijbelsche getuigenis, aangaande deze twee steden ongelooflijk mogt voorkomen, dan sla hij op: VAN KAMPEN, *Geschiedenis der Kruistogten*, Dl. IV, bl. 363, in de noot.

(2) De vulgata vertaalt: *pellicem suam.* Zoo doen ook TREMELLIUS en PISCATOR. De LXX heeft: *τῆς παλλακῆς αὐτοῦ.* CLERICUS geeft, met geheele weglating van het aangehechte voornaamwoord (pron. aff.) ו: *verum ei (seni) auscultare noluerunt homines. Arreptam tamen pellicem ad eos eduxit.* Uit den grondtekst (פִּילַגְשׁוֹ) laat het zich niet met zekerheid bepalen. Alles komt er op aan, wie hier »die man", הָאִישׁ, is, òf de Leviet, òf de grijsaard, (1) FLAVIUS JOSEPHUS, die het geheele geval zeer verminkt (om zijne natie te sparen) mededeelt (*Antiq. Jud.* lib V Cap. 2) zegt dat de inwoners van *Gibea* de vrouw geschaakt hebben.

[De opvatting van Ds. M. schijnt mij gewettigd. Vs. 24 biedt de grijsaard,

(1) Uit vergelijking met vs. 24a zou men zeggen: de laatste.

den grijsaard (1).

Maar dan, wat den Leviet zelven aangaat, die in huis, aan het vreesselijke rumoer daar buiten, wel merken kan, dat er het ergste plaats heeft, — wij, wij zouden den laatsten droppel bloeds gewaagd, liever als VIRGINIUS vóór APPIUS, haar het staal in de borst gedrukt en het dan tegen ons zelven gekeerd hebben, liever dan dat. Het is zoo, het teekent geen sterk, geen bruisend karakter; — dan verplaatst u voor een oogenblik in die ontroering, bij die onmogelijkheid om zich tegen zulk eene horde te verdedigen, — waar het leven er af te brengen, onverhoopte redding mogt heeten, en — edelmoedig is 't misschien minder, maar... herinnert u... 't was een bijwijf, hij had nog eene vrouw te huis. De man is slechts dáár waarachtig en waardig man, 't zij hier in het voorbijgaan gezegd, waar eene enkele onverdeeld zijn hart en zijne hand, en, waar 't nood is, ook zijnen arm en zijnen dolk bezit!

M. H.! wat er gebeurde, gij weet het; zoo neen, slaat het op bij den schrijver zelven, die in zijne kronijk de vrijheid bezat,

---

die even te voren האיש בעל הבית genoemd is, aan, zijne dochter en het bijwijf des Leviten tot hen te brengen. Het volk wil op zijne woorden geen acht geven, maar gaat voort met woest rumoer te maken, en de man (dezelfde man van wien gesproken was) brengt nu dat bijwijf, d. i. des Leviten bijwijf, buiten, om te zien of die daad zelve meer zal vermogen om hen tot bedaren te brengen, dan zijne woorden.

Wanneer men, vs 25, ולא אבו לשמע opvat, gelijk men gewoonlijk doet, dat zij *zijn voorslag afsloegen*, dan wordt het onverklaarbaar, hoe zij zich toch een oogenblik later door de uitlevering van des Leviten vrouw laten bevredigen. Door mijne opvatting van deze woorden, en door האיש, vs. 25, van den grijsaard te verstaan, wint het verhaal veel in zamenhang en duidelijkheid. Bezwaarlijk echter kan ik gelooven, dat de Leviet van dit alles onkundig zou zijn gebleven. P. J. V.]

(1) Wat het aanbod van den grijsaard betreft, om zijne eigene dochter op te offeren (vs 24), men legge daar naast, tot parallel, eene dergelijke handelwijs van LOTH (*Genesis* XIX, vs. 8) en herinnere zich dan daarbij, dat, bij den oosterling, de pligten der gastvrijheid boven alle andere, boven die van bloedwraak en eer, boven de eer ook van vrouw en dochter gaan. Wie met de oostersche zeden bekend is, zal zich misschien, uit reistogten der karavanen, voorbeelden van al zeer ver gedrevene voorkomendheid jegens den gastvriend herinneren. Het is iets vreemds, bij de jaloezij die den oosterling zoo algemeen eigen is, en die zeker met zijne denkbeelden van eigendomsregt op de vrouw in verband staat. Hij schijnt, in sommige gevallen, den gastvriend als een ander *ik* te beschouwen.

om het met eigene woorden te noemen. Het tafereel van zulke gruwelen, het moge den polemischen geschiedschrijver vergund worden, den Protestant, die de ijsselijkheden van den dertigjarigen oorlog, die *Maagdenburg* en TILLY, PAPPENHEIM en de *Croaten* te beschrijven heeft, den Hollander, die zijner natie de Fransche tirannij te *Bodegraven* en *Zwammerdam*, den Rus, die ze te *Moskou*, den Duitscher, die ze te *Lubeck* zijnen landgenooten heeft te schilderen, — zulke gruwelen, ze blijven verre van het tafereel, van den romantischen zoowel als van den pragmatischen geschiedschrijver, en worden ze aangewezen, dan zij het met de vlek van eenen traan om den diepen val der menschheid.

De rampzalige Israëliten! En toch, let op, het heeft kennelijk zoo moeten wezen; ontwaart ge hier niets van die ontzettende hand, die uit die wolk, die ons overal onzigtbaar volgt, op haren tijd naar haar offer grijpt? Zoude het koor, wanneer wij hier eene der oude Grieksche tragediën voor ons hadden, hier niet eene *Νεμέσι πτερόεσσα* te zingen hebben?

Il y a quelque chose de providentiel là dedans! Vergeeft mij dat ik mijne uitdrukking aan eenen *profane* ontleen; karakteristieker wist ik er geene te vinden, om u aan te wijzen waarop ik doel; — en, weest zeker, 't is niet die karikatuur van den *doigt de Dieu*, waaraan ik u wil doen denken, dien mislukten wraakvinger, die op het geheele werk des zoo effectmakenden, maar in den grond niets dan de zenuwen schokkenden romans, de zwarte slagschaduw werpt van ongeloof aan, van karikatuur van de Voorzienigheid, — niet die vergelding van den *chourineur*, die eerst dan tot inwendig bewustzijn van een albestuur, en dat nog een dood, blind, onzigtbaar werktuig eener fatale geregtigheid komt, wanneer het *couteau-poignard* van de squelette hem doet erkennen: *il est juste, j'ai chouriné, l'on me chourine!*

Neen, M. H.! heiliger en zedelijker is de vergelding, die ik bedoel, ofschoon het niet dan met huivering en vragenderwijs is, dat ik het waag eene slip op te ligten van den sluijer, die de wegen des Eeuwigen Geregtigen dekt; vragend alleen: is er verband tusschen misdaad en straf? is er verband, om het den Israëlieten te leeren, dat zijne heilige wet niet straffeloos overtreden wordt, dat de doodstraf, in Zijne wet bepaald, niet ontdoken, dat het ijverwater niet op de aarde uitgegoten is, al eischt het de echtgenoot niet, en al heeft de vader gedaan wat dáár nooit een vader zijn kind zou geweigerd hebben? — —

Den volgenden morgen vroeg vindt de Leviet zijn bijwijf op den drempel van het huis liggen, dat ze als met de armen nog omhelst, waar ze als voor geknield ligt, om te klagen, wat de mond der levende niet zou gewaagd hebben uit te spreken; de ongelukkige! 't was hare laatste stuiptrekking geweest!

De Leviet heeft te veel van het rumoer van den nacht gehoord, zelf te veel angsten uitgestaan, om niet aanstonds de oorzaak van den dood der rampzalige te begrijpen. En nu, M. H.! nu ontbrandt er in zijnen boezem een *Etna* van wraakvuur, een ziedende lavastroom van woede, die men, ook zonder Oosterling te zijn, begrijpen kan, en die ik ook hier niet schilderen wil; — maar, mannen, echtgenooten! ik vraag u slechts eenige oogenblikken nadenkens, eenige oogenblikken van uwe verbeeldingskracht, en gij zult het begrijpen en regtvaardigen tevens, dat, bij de slagtoffers van zulke misdaden, de wensch van DOMITIAAN kan opkomen: één hals aan het gansche volk der vijanden, en een slagzwaard er bij, om dien af te houwen; dat er in zulke tijden wraakgruwelen gepleegd worden, die de menschheid doen ijzen en toch menschelijk zijn, en niet beneden de menschheid, dan voor hen, die er zelven beneden zijn.

Gij begrijpt den Leviet, hoe hij met drooge oogen, — want in zulk een leed verkwikt geen weldadige traan de brandende vensters van het door inwendig vuur verteerde gemoed, — hoe hij inwendig wraaksnuivend en met ziedend bloed uit *Gibea* wegsluipt, en, nog eer hij de poort uit is, zijn vreesselijk verdelgingsplan reeds beraamd heeft, het plan om de puinen eener gansche stad ter wraakzuil aan de gedachtenis der rampzalige geliefde te stellen.

Ge begrijpt hem, hoe die vreesselijke gedachte, den ganschen weg over, zijn eenige denkbeeld, zijn lieveling, de troetelpop zijner verbijsterde verbeelding is; hoe hij reeds trippelt en stampvoet van blijdschap, als zijne verbeelding hem de rookzuilen van *Gibea* en het angstgeschrei harer geschondene maagden, en de stervende kreten der opgesnedene vrouwen voorspiegelt; gij begrijpt de drijfveer zijner symbolische handeling, en de woeste blijdschap, waarmede hij, te huis gekomen, het lijk dat hij, onbegraven, ten medgezel op de reis, dat hij in ijlende wraakkoorts toegesproken, misschien meermalen, in den stillen nacht, als hij vernachtte onder den blaauwen hemel tusschen de woeste bergen, in eenen ravijn der rotswegen, en met de aan den horizont door het maanlicht scherp en zwart uitgesnedene, als

wraakspoken zich verheffende, rotspunten, tot eenige getuigen; als hij dat lijk, zeg ik, ten medgezel op de reize met zich gevoerd, te huis gekomen in stukken houwt, even zoo vele als er stammen in *Israël* ter wrake op te roepen zijn. Gij begrijpt het, hoe op dat oogenblik de woorden: vaderland, medeburgers, broederschap, *Israël*, Jehova, zijne door de kreten der wraak vervulde ooren te zeer uit de verte bereiken, om gehoord te kunnen worden.

Zoo vreesselijk eene symboliek was er nog nooit tot *Israël* gesproken; zoo vreesselijk was de bloedbrief niet, toen SAUL de in stukken gehouwen runderen zijns vaders door de stammen rondzond, met de bedreiging: alzoo zal men een iegelijk doen, die niet met SAUL en JONATHAN optrekt tegen de Filistijnen!

Het was — menschenvleesch; de stukken eener vrouw.

M. H.! het eerste bedrijf van het bloedige treurspel is geëindigd. Het tweede verplaatst u te *Mizpa*, waar de buitengewone landdag gehouden wordt. De wraakboden hebben geheel *Israël* doen opkomen als één eenig man; 't zij dan alleenlijk opgewonden door de toegezonden bloedige symbolen, 't zij dat hun de beteekenis er bij verklaard was geworden.

De Leviet is zelf in het midden der opgewonden volksvergadering. Met die eigenaardige liefde voor *het woord*, den ouden kronijken eigen, legt de geschiedschrijver hem het verhaal in den mond, — en geheel natuurlijk en plastisch is het, dat het bloot verhaal is, zonder een' enkelen uitroep van persoonlijk gevoel of wraakeisch, — het verhaal, zeg ik, van de gepleegde gruweldaad, de oorzaak waarom ze buitengewoon opgeroepen zijn. Met siddering en afgrijzen wordt het verhaal aangehoord, en toen de Leviet, na zijn laatste woord gesproken te hebben: »Ziet, gij al»len zijt kinderen Israëls, geeft hier voor uliedcn woord en »raad,"—toen hij zwijgt en niets meer te zeggen heeft, is de roep, die de luisterende stilte afbreekt, hetzelfde dat de Ephraïmiten reeds dadelijk getuigd hadden: »Zulks is niet geschied, noch »gezien, van dien dag af dat de kinderen Israëls uit Egyptenland »zijn uitgetogen, tot op dezen dag; legt uw harte daarop, »geeft raad en spreekt."

Een oogenblik hier afbreking van den draad, M. H.! Er is, en 't is niet enkel door de bestrijders der openbaring gedaan,

van deze geschiedenis dikwijls misbruik gemaakt, als een bewijs van de grofste onzedelijkheid in *Israël*. Ik zou zeggen, ze bewijst juist het tegendeel. Juist dat gezegde: zoo iets is nimmer geschied, — het is eene schandelijke daad en een dwaasheid in *Israël;* — juist dat deelnemen van het gansche volk aan de wraak van één enkel' persoon, het tuigt van aller afgrijzen, het tuigt dat *Gibea* eene uitzondering was, dat *Gibea* met regt, naar de wet, mogt en moest uitgeroeid worden uit *Israël*.

En hier eene tweede opmerking: wat zonde ook *Israël* ooit ten laste gelegd heeft kunnen worden, hoe sterk ook die, aan het Oosten zoo eigene, trek naar zinnelijken wellust bij hen moge uitkomen, nooit die gruwel, waarvan *Gibea*, het *Sodom* in *Israël*, bij uitzondering een enkel voorbeeld oplevert. Nooit die gruwel, welke in *Rome* eenmaal zoo vreesselijk heerschte, van den curulenzetel in de senaatszaal af, tot de *angiportus* en *trivia;* die de namen der keizers, van CAESAR af, *omnium mulierum virum, omnium virorum mulierem*, tot aan HELIOGABALUS toe, met immer zwarter wordende brandvlek merkte; die gruwel, in *Griekenland* op de schoonste eeuw, op de eeuw van PERICLES drukkende, van welken wij, — indien er SOCRATES van is vrij te pleiten, indien hij al *sanctus paederasta* was, en ALCIBIADES waarlijk van zijne zijde is opgerezen, *non aliter quam filius a patre debet,* gelijk NEPOS zegt, — van welken wij toch weten, dat zij hem aan hunne denkbeelden van het *καλόν* vastschakelden, van welken wij weten dat zij slechts dàn hem veroordeelden, als hij, — maar neen, ik mag het hier niet vermelden, en moet u wijzen op de tooneelen zelve, die ARISTOPHANES, de Atheniensers kennende, hun voor oogen durfde voeren, ik mag u alleen herinneren, dat de dichter van het *ἐρασμίη πέλεια* er den mirtenkrans der poëzij om mogt slingeren, zonder dat deze in de oogen zijns volks den glans van het *καλόν* verloor.

Neen, dáár was *Israël* vrij van, en het zij ons een bewijs, dat de zedelijkheid van het menschdom, het gevoel voor het schoone en goede, in zich zelve verdorven is; dat de mensch, zonder goddelijke voorlichting, voor alle afdwalingen gevaar loopt; dat het flikkeren van zijn eigen verdorven gevoel voor het schoone, waar het goddelijk licht ontbreekt, hem zelfs van den zwartsten modderpoel de oppervlakte kan vergulden. Het zij een bewijs, dat PAULUS geen enkel woord te veel gezegd heeft in de schets, waar hij zijnen brief aan die van *Rome* mede begon. *Israël*, moge ook een enkele zijner koningen het vergeten,

en vreemde schande (1) voor eenen korten tijd geplaatst hebben naast de gruwelijke offervuren, waardoor de afgodspriesteren hunne zonen, den Moloch ter eer, deden doorgaan, — *Israël* zelf bleef getrouw aan het goddelijk gebod, hun na den uittogt uit *Egypte*, door MOZES mond, tot eeuwige inzetting gegeven: »Zijt »heilig, want ik ben heilig! Onder u zal geen schandjongen »gevonden worden (2)."

Het besluit der vergadering was, wat een ieder van u vermoedt. Straf over *Gibea*, en wel zoo, dat allen zwoeren niet naar hunne huizen terug te keeren, voor de wrake volvoerd was. Trouwens, naar de wet van MOZES, had *Gibea* den burgerlijken dood verdiend; 't was een gruwel, die uit *Israël* moest uitgeroeid worden. Onze hedendaagsche begrippen, een wetboek van crimineele strafvordering, zijn dáár, ik heb het u niet te herinneren, van geene toepassing; en er ligt in dat eigenaardige denkbeeld der minder beschaafde volken, dat een geheel huisgezin of stad boet voor de misdaad van éénen, misschien nog iets anders, dan die ruwe woestheid, die het eenige is, wat er voor den oppervlakkigen beschouwer in uitkomt; maar die hij toch bezwaarlijk op *Japan* b. v. en op honderde staten der oude en nieuwe wereld kan toepassen. Misschien is het veel meer een droevig, door de ondervinding opgedaan gevoel; want, M. H.! zoo geheel toevallig is het toch niet, dat de mensch afgeweken is van den eersten grondregel van het strafwetboek der natuur. De mensch is niet bloeddorstig enkel uit bloeddorst.

Boden van den landdag werden er alzoo gezonden naar den stam van *Benjamin*, die, 't laat zich begrijpen, niet op deze vergadering tegenwoordig geweest was, met last om in naam van *Israël*, in naam van de Wet en van Jehova zelven, wiens eer zoo flagrant op den heiligen grond geschonden was, de uitlevering van de schuldige stad te eischen; niet, merkt dit op, om *Benjamin* zelven tot uitvoering van de straf aan te manen; dat lag niet in 't begrip van die tijden, bij welke zelfs het denkbeeld van scherpregter onbekend was, en toen alle strafregt, alle goëlaat, zelfs dat voor de eer van Jehova, eene wraakoefening, óf, om het juister uit te drukken, een bloedregt was, dat het verbrokene evenwigt van de schaal der geregtigheid door wraakoefening moest herstellen.

---

(1) I Koning XV: 12; vgl. XIV: 24.
(2) Deuteron. XXXIII: 17.

We zouden mogen verwachten, dat *Benjamin* aan dezen eisch des geregts hadde toegegeven, of op zijn allerminst, die van *Gibea*, wilde hij ze al redden, voor eeuwig van zijnen bodem en zijne stamregisters zou verbannen hebben.

Dan, M. H.! gij kent, uit oude en nieuwe geschiedenis, het uitwerksel van gekrenkten stam- en familietrots, hoe menigwerf hij zich euvelmoedig tegen het zwaard der geregtigheid geharnast heeft.

Wij hebben bovendien grond om te vermoeden, dat *Benjamin* over het geheel een woeste, oorlogzuchtige stam geweest is, van welken JAKOB niet te vergeefs in zijn profetisch gezigt op zijn sterfbed voorspeld had: »*Benjamin* zal als een wolf »verscheuren, des morgens zal hij roof eten en des avonds zal »hij buit uitdeelen." En wij mogen er eindelijk bijvoegen, misschien had wel *Gibea*, voor het ergste vreezende, zich reeds vroeger in de armen van zijnen stam geworpen, zich van bescherming verzekerd, en er dus eene zaak van eer van gemaakt.

Genoeg, *Benjamin* beantwoordt den fécialen eisch met eene daad, welke met formele oorlogsverklaring gelijkstaat; hij trekt uit en legert zich bij *Gibea*. De boden kwamen alzoo onverrigter zake te *Mizpa* terug, en wat nu te doen?

M. H.! hoezeer ik met het woord *preek* begonnen ben, zoo gevoel ik toch te wel, dat het hier de plaats niet is, om eene *moralité* aan de geschiedenis te knoopen. Evenwel zal het toch niet geheel kwalijk geplaatst zijn, op te merken, dat het hier de wijste niet alleen, maar ook de beste, de door godsdienst en wet geindiceerde weg was, af te trekken en het oordeel aan Jehova zelven over te laten, Hem, die eenmaal *Sodom* en *Gomorrha* lang gedragen maar op zijnen tijd toch gestraft had, en, waren er vijf regtvaardigen geweest, niet gestraft zou hebben. In geen geval althans is het te regtvaardigen, het noodlottige besluit, dat *Israël* nam, en dat zeer zeker Jehova's ongenoegen na zich moest slepen, het besluit tot den eersten burgerkrijg in Israëls stammen.

Dan, M. H.! wij weten het, waar eenmaal de stamtrots beleedigd, het provincialisme opgewekt, de hartstogten der volksmenigte opgewonden zijn, daar wordt de stem der wijsheid en der godsdienst, indien nog enkelen haar durven verheffen, indien er nog een enkele MENENIUS AGRIPPA moed en kalmte genoeg bezit, om haar te durven spreken, daar wordt ze bezwaarlijk gehoord, en doorgaans onder de woeste kreten van door vermeend of wezenlijk onregt getergde wraak versmoord.

Zoo was 't ook in *Israël*. 't Gold nu *Gibea* niet alleen, maar geheel *Benjamin*. Oorlog aan *Benjamin!* zoo bitter, dat ze voor eeuwig hem de broederschap opzegden, en eenen duren eed zwoeren: »vervloekt zij een iegelijk, die zijne dochter aan »eenen Benjaminiet ten huwelijk zal geven."

Edoch zoo gemakkelijk viel de wraakoefening niet, als de opgewondene menigte zich wel mag hebben voorgesteld. Ofschoon *Benjamin* tegen *Israëls* 400,000, die het zwaard togen, slechts 26000 strijdbaren had te stellen, zoo vochten dezen, met al den moed der vertwijfeling, op hun eigen bergachtig grondgebied. Zij schijnen daarenboven ongemeen geoefend tot den krijg geweest te zijn, te oordeelen althans naar het getal van 700 slingeraars, van welke het als eene bijzonderheid vermeld wordt, niet alleen dat zij *ambidexter* (regtsch en linksch) waren, maar tevens dat zij slingerden op een haar af, dat het niet miste. Welk een voordeel dit bij de toenmalige wijze van strijden geven moest, zal aanstonds in het oog vallen, wanneer wij ons slechts herinneren aan de overmagt, die wij door ons geschut en geweervuur op onbeschaafde volksstammen; aan de overmagt zelfs, die de geoefende scherpschutters, 't zij in de *guerilla's* der bosschen, of in den vestingkrijg, op den zich bij het openen der loopgraven blootstellenden vijand hebben.

Niet alle tien stammen trokken echter te gelijk tegen *Benjamin* op; 't is misschien nog iets ridderlijks, een zeker gevoel van regt aan hunne zijde, dat er slechts één, — als 't ware man tegen man, stam tegen stam, — als ten Godsoordeel optrekt. De Godspraak, door het lot geraapleegd, had daartoe *Benjamins* nabuur *Juda* aangewezen.

Juda evenwel, hoezeer veel talrijker dan *Benjamin*, dolf ditmaal geheel en al het onderspit, en zoo volkomen sloeg de schaal des krijgs naar gindsche zijde over, dat er 22,000 *Judaëers* op het slagveld bleven, zonder dat de *Benjaminiten* eenig noemenswaardig verlies schijnen geleden te hebben; iets dat in geenendeele ongeloofelijk zal voorkomen aan dengenen, die met de Romeinsche geschiedenis bekend is, welke evenwel, 't zij in het voorbijgaan herinnerd, niet altijd, vooral voor zooveel de gebeurtenissen in het verre Oosten betreft, vrij is van die militaire bluffen, welke ons onwillekeurig aan de heldendaden der *Gasconjers* herinneren.

Ontmoedigd, schoon ook nog niet geheel gedemoraliseerd, staat het volk weenende voor het aangezigt van Jehova en vraagt de Godspraak: »Zal ik ten tweedemaal optrekken tegen

«*Benjamin*, mijnen broeder?" — iets wat ze de eerste maal niet gedaan hadden — en thans is het antwoord: »Ja, trekt op." — Ze trekken op, en ook ditmaal wederom behaalt *Benjamin* eene zege, die door hem, zoo 't schijnt, wederom voor kleinen prijs gekocht, de andere stammen op 18000 strijdenden te staan komt.

En nu staan ze voor de derdemaal; — moeten ze op den eenmaal ingeslagen weg voortgaan? — Eer zij echter het wagen, voor de tweedemaal der Godspraak de aanwijzing af te vragen, houden zij eenen plegtigen verbondsdag, een lijkfeest misschien tevens voor de gesneuvelden; een lijkfeest, met tranen en slagtofferen en brandofferen, voor het aangezigt van Jehova en zijne verbondsarke; eenen geheelen dag van rouw. Misschien, M. H.! of ik vergis mij, ligt er het denkbeeld in, om Jehova te verzoenen, en, want zulk een denkbeeld behoeft ons dáár niet te bevreemden, om hem tevreden te stellen. En daarop aan den avond van dien somberen dag, vergaderen ze zich voor Jehova's aangezigt, om nog eenmaal het heilige lot te raadplegen; angstig is aller gespannen verwachting, wanneer de vraag, ditmaal in zoo ernstige en sprekende bewoordingen vervat, eene vraag, M. H.! die zij dáár hadden moeten doen, eer zij voor de eerstemaal ten strijde optrokken, — wanneer de vraag aan den eerwaardigen PINEHAS, AÄRONS kleinzoon, wordt opgedragen: »Zal ik »nog meer uittrekken ten strijde tegen de kinderen *Benjamins*, »mijns broeders, of zal ik ophouden?" Angstig en gespannen is de verwachting, zeg ik, zoolang PINEHAS in den heiligen *Ephod*, het symbool der wijding van de Twaalf Stammen *Israëls*, in des Heeren heiligdom vertoeft, om den wil te vernemen, die over 't lot van dien krijg beslissen zal. Angstig, hoe aller oogen, aller ooren naar hem gerigt zijn en — »JA," is het ontzettende woord, »ja, uwe offers zijn niet aangenomen;" maar tevens het woord, het bevel er bij: »Trekt uit, want morgen zal ik »hem in uwe hand geven."

---

(1) Wij zien hieruit, dat wij de episode plaatsen moeten in het eerste deel van het tijdvak der Rigteren, dat van den intogt van *Kanaän* af, tot aan de verkiezing van SAUL toe, nagenoeg vijfdehalve eeuw duurt. Dit terugspringen in de tijdsorde der geschiedenis, door den zamensteller van het boek, bevestigt ons te meer in onze gedachten omtrent het oogmerk, dat hij met het opnemen en rangschikken van dit voorval gehad heeft. SAUL zelf, in het begin van wiens regering het boek misschien opgesteld is, had, van dezen kant, reden te meer om er belang in te stellen.

Morgen alzoo de bloeddag, de dag van Jehova's wraak! Ditmaal, M. H.! is *Israël* tevens behoedzamer. Is *Benjamin* geoefend in de wetenschap des krijgs, ditmaal wordt er kunst tegen kunst gesteld; en wel juist die krijgslist, welke, hoe medelijdend ook de hedendaagsche *strategie* er op moge nederzien, toch tot heden, op hoeveel verschillende wijzen ook gemodificeerd en gemasqueerd, nog doorgaans het eenvoudige middel is, waardoor de groote meesters der kunst het groote schaakspel des krijgs beslissen, dezelfde, die de schrandere JOSUA eenmaal tegen *Ai* had aangewend, namelijk, — het achteromtrekken, en alzoo tusschen twee vuren brengen, van de vijandelijke slagorde.

Op den volgenden dag valt *Benjamin*, den vijand voor de derdemaal op *Gibea* ziende aanrukken, met al den overmoed van twee beslissende zegepralen, op hem aan; *Israël*, volgens afspraak. met de omgetrokken hinderlaag, wijkt en deinst, alsof het, in spijt van de bevelen der aanvoerders, gedemoraliseerd de vlugt zal nemen; *Benjamin* volgt, al wat in de stad wapens voert, trekt na, reeds zijn er een dertigtal achterblijvers nedergehouwen, reeds is men een eindweegs buiten het gezigt van *Gibea* gekomen, als op eens een vreesselijk krijgsgeschrei achter hen opgaat, en tegelijk eene ontzettende rookzuil van de in brand gestoken stad ten hemel dwarrelt, tegelijk de vlugtende vijand zich omwendt, en zijn krijgsgeschrei met het gindsche vereenigt. En nu, met al de vereenigde kracht van getergde wraakzucht en verzekerdheid der overwinning, valt hij op het ingesloten heir aan.

Den uitslag behoef ik u naauwelijks te vermelden; M. H.! Gij vooral, die aan den oorlog en deszelfs kansen niet vreemd zijt, gij beseft het levendig, hoe overmoed en moed tegelijk verplet en verslagen zijn, hoe vlugten de eenige uitvlugt is, en wie vlugt, wie op zulk eene kampplaats vlugt, ook dat weet gij beter dan ik, die is reddeloos verloren.

En dat waren zij dan ook, *verloren;* bloedig was het wraakoffer, dat *Israël* den gevallenen broeders van de twee vorige dagen nazond; geen lijfsbehoud werd ergens den vlugtenden toegestaan; »zij *vertraden* hem," zegt de geschiedenis; van de 26000, die van *Benjamin* uitgetogen waren, waren er slechts 600, aan wier wanhopigen moed het gelukte, zich door te slaan tot aan een door de natuur versterkt rotsgebergte in de woestijn, *Rimmon* genaamd, waar zij voortaan veilig en ontoegankelijk waren. Zeshonderd mannen! het overblijfsel van den stam uit RACHELS tweeden zoon, JOZEFS broeder, uit een' stam, die een-

maal, toen zij uit *Egypte* trokken, 35,000 (1) strijdbare mannen in *Israëls* slagorden geleverd had; zeshonderd man!

Zij was gewroken, het geschondene bijwijf van den Leviet!

M. H.! wij zijn gekomen aan het laatste deel van het bloedige drama.

Duur was de zegepraal geweest en bitter beschreid het bloed waarvoor ze gekocht was, maar duurder en treuriger dan dat, het bloed, aan welks stroomen een der twaalf broederen, bijna doodgebloed, lag te zieltogen. Het was eene zegepraal, waarmede de jammer van HORATIA, toen haar broeder den buit des gesneuvelden bruidegoms naar den Capitolijnschen JUPITER droeg, waarmede de veeten van ETEOCLES en POLYNICES, die eenmaal *Thebes* veste van bloed deden rooken, om de overmaat van leed, waarmede zij betaald werd, slechts in de verte kunnen vergeleken worden.

Om ze te gevoelen, die leêgte, welke deze verdelgingskrijg in *Israël* gemaakt had, moet gij u verplaatsen bij hen, in hunne denkbeelden van stamregt en landbezit, erfelijk en heilig; — want het was, bij het lot, door Jehova gegeven voor alle volgende geslachten, het land, door de Abrahamitische belofte reeds heilig, geheiligd ten tweeden male door die lotsverdeeling, zoo als nooit aan eenig ander volk de vaderlandsche bodem heilig heeft kunnen zijn; — dat familie-landbezit, voor welks behoud zelfs het regt der erfdochteren, in *Egypte* en elders vreemd, in de Mozaïsche wet was opgenomen (2), waarvoor zelfs het voor de zedelijkheid zoo ongunstige leviraatshuwelijk met de weduwe des kinderloos overledenen broeders, met meer andere eigene beschermwetten, was ingesteld.

Het was, en dit is van nog hooger belang misschien, het was een stam vernietigd uit het heilige twaalftal, dat eenmaal in de woestijn zich rondom de tenten van Jehova gelegerd had, een uit het twaalftal zegeningen van JAKOBS sterfbed; het was, M. H.! om u alles te zeggen, het was een der edelsteenen gescheurd uit den *Ephod*, waarmede AÄRON voor Jehova's aangezigt stond!

Ze gevoelen het wat zij gedaan hebben, in ijlenden over-

(1) *Numeri* I. Geheel *Israël*, te zamen, telde toen ruim 600,000 man.
(2) *Numeri* XXXVI.

moed, zonder Hem te vragen, die de hoogste Koning en Wetgever was in *Israël*; wat het gevolg was geworden van den eersten der burgeroorlogen. Het feest, dat ze vieren na de zegepraal, het is geen feest, zoo als ze gewoon waren, wanneer Jehova hun de zege over DAGON of over MOLOCH verleend had.

Ge leest het, M. H.! in hunne annalen: »Zoo kwam dan »het volk tot het huis Godes, en zij bleven daar tot op den »avond voor Gods aangezigt, en zij hieven hunne stemmen op »en weenden met groot geween, en zeiden: »o Heere, God »»van *Israël*, waarom is dit geschied in *Israël*, dat er heden »»een stam van *Israël* gemist wordt."''

Die stam moest, het kostte wat het wilde, die bijna afgehouwen boom moest bij het leven worden bewaard. Dat land kan niet woest blijven, als een *sacrum* in het midden der heilige erve JAKOBS. Er mogen misschien nog meer Benjaminiten overig geweest zijn, dan die 600, waarvan de geschiedenis gewaagt, er waren, en dit zegt alles, er waren geene vrouwen! De vreesselijke, de vreesselijkste van alle *Bellonen*, de burger-*bellona*, had zelfs geene enkele der zusteren, geen kind in moeders lijve gespaard!

Ik heb het u reeds gezegd, zij hadden gezworen, geen van allen zou zich met eenen Benjaminiet verzwageren! — Wat raad hier?

Het valt ons, M. H.! gemakkelijk hier te moraliseren: die eed was niet geldig, die moest wijken voor hooger belang, te meer nu de wraak te over geboet was; wij gelooven ook wel, hadden zij zich tot de godspraak gewend, ja, hadden ze slechts PINEHAS om raad gevraagd, dat hij hun alzoo zou geraden hebben; maar zoo wijs was men in die dagen nog niet, om ontslag van den eed bij den priester te zoeken: JEPHTA's voorbeeld wijst ons genoeg den eerbied aan, dien men destijds, — en is hij den min beschaafden volkeren niet altijd eigen? — dien eerbied, dien men voor den eed had; en bovendien Jehova had geholpen; Zijn naam was gemengd in den heiligen krijg, aan Hem was bij 't begin van dien oorlog de eed gezworen; voor dien eed, in dat geval, bevatte de Mozaïsche wet, naar de letter althans, geene lossing.

Er wordt dus een middel gezocht, een middel, waaraan wij, aan de eene zijde, de radeloosheid des volks, aan de andere zijde tevens het volslagen gebrek aan denkbeelden van maatschappelijk regt en orde opmerken. Ééne stad, *Jabes* in *Gilead*, had verzuimd op te komen, had geen deel aan den broe-

dermoord en den rouw van *Israël;* maar had daardoor ook tevens zich onttrokken aan hetgeen heilig en pligt was, of heilig gehouden werd. Op hun hoofd moest de onbezonnen eed nederkomen. Twaalf duizend strijdbare mannen trekken uit, met bevel om alles met de scherpte des zwaards te slaan, en niets te verschoonen dan alleen de ongerepte maagden, en die hier in de vergadering te brengen. Aan de verwachting voldoet echter de uitkomst niet; want slechts 400 dochteren werden er medegebragt, en er zijn dus minstens nog tweehonderd, die naar akker vragen, indien zij het zaad *Benjamins* zullen voortplanten.

Eene vergadering der oudsten wordt belegd. Het eenparig gevoelen is: de erfenis moet niet alleen in den stam van *Benjamin* blijven, maar ook moeten aan dezen vrouwen verschaft worden. Maar hoe? door wat middel? De schranderheid van eenen der oude wijzen weet een middel uit te denken, een middel, dat ons van verre herinnert aan den roof, onder dergelijke omstandigheden, eenmaal door de bandieten van ROMULUS op de dochteren der Sabijnen gepleegd; maar dáár voorzeker min onedelmoedig, beter te verdedigen dan hier, waar de eenige verdienste, die wij er in kunnen opmerken, de schranderheid, de gevatheid in alle omstandigheden is, die aan Israël, van zijnen stam- en raadsheer af, ten allen tijde is eigen geweest.

De raad, door de oude wijzen, zeer zeker in het diepste geheim gegeven, is deze: »*Geven* kunnen wij, noch iemand der »onzen, u onze dochteren, dat belet onze eed; maar weldra is »er een godsdienstig feest te *Silo* bij den tabernakel; wacht »daar in hinderlaag, wanneer de dansende maagden zullen uitko- »men, en dat een iegelijk uwer er ééne van roove zich ter vrouw. »En wanneer de beleedigde vaders en broeders tot ons zullen »komen, om regt tegen u te vragen, dan zullen wij hun zeggen: »weest hun om onzentwil genadig, en wat uw' eed aangaat, weest »daaromtrent gerust; gegeven hebt gij ze niet, ze zijn geroofd en »ze zijn thans echtgenooten van landbezitters, zoo rijk als ze »in geen der stammen Israëls ten bruidegom gevonden hadden."

»En de kinderen *Benjamins*," zoo eindigt de kronijkschrijver, »deden alzoo, en voerden naar hun getal wijven weg, van de »reijende dochteren die zij roofden; en zij togen henen en keer- »den weder naar hunne erfenisse, en herbouwden de steden en »woonden daarin. Ook togen de kinderen Israëls te dier tijd »vandaar, een iegelijk naar zijnen stam en naar zijn geslacht;

»alzoo togen zij uit vandaar, een iegelijk naar zijne erfe-»nisse."

En nu, M. H.! gij zoudt meenen dat ik mij schaamde, wat ik beloofd heb mij niet te zullen schamen, indien er datgene aan ontbrak, wat bij elke preek behoort, en dat achteraan of gezet, of gehaakt, of gesmeed, of gegroeid mag wezen, maar toch altijd, *fataliter*, achteraan komt.

Moge de toepassing uit een tweetal antwoorden op even zoovele vragen bestaan.

De eerste is, vanwaar is de oorsprong van dit geschiedverhaal, en hebben we waarborg voor zijne geloofwaardigheid? Ik geloof die vraag genoegzaam beantwoord te hebben, wanneer ik u niet alleen doe opmerken, dat eene aangelegenheid, die zich zóó over het geheele volk uitgestrekt heeft, bezwaarlijk verdicht en ingeschoven heeft kunnen worden, maar u tevens herinner, dat *Gibea* de geboorteplaats van SAUL was; het is aan zijne familie-oorkonden, dat wij de vermelding van zoo groot een getal particulariteiten, eene zoo autoptische schildering der geheele geschiedenis hoogst waarschijnlijk verschuldigd zijn.

De tweede vraag vereischt uitvoeriger antwoord: welk belang heeft deze episode uit Israëls geschiedenis.

Hoezeer ik tot nog toe de rabbijnen niet kan bijvallen, die ons leeren, dat aan ieder stip der H. S. bergen van wijsheid hangen, zoo zie ik toch, hoe meer ik ze gezet beoefen, gedurig te meer in, dat er niets te vergeefs in staat, en alles zijne reden heeft, waarom dáár en waarom zóó, en meer significatief dikwijls, dan ik dit te voren had kunnen vermoeden. Trouwens het laat zich, bij annalen, die zóó kort zijn, bij zulk eene kleine bloemlezing uit zoo rijken schat als Israël moet bezeten hebben, historisch *à priori* verwachten. Het was geen toeval, of luim des opstellers, die ze in dien vorm bij elkander bragt.

Wat onze episode uit het voor zoo dor en onvruchtbaar gehouden boek der *Rigteren* aangaat, gij hebt, meen ik, er genoeg afwisseling en kontrasten van karakters, genoeg levendigheid van schildering in gezien, treffende situatiën zelfs, die ons leerden, dat de mensch overal mensch, dat is: menschelijk en gevoelend wezen is, voor zachte aandoeningen geschapen. Die vader, die dochter, die echtgenoot, die gastheer, ze treffen ons te midden van die tooneelen van woestheid, gelijk HECTOR

en ANDROMACHE, ACHILLES en PATROCLUS, in den woesten krijg van *Troje*.

Belangrijk is zij den geschiedschrijver, als diepe en karakteristieke blik in den zedelijken en maatschappelijken toestand van dat volk, in die dagen.

Zedelessen zouden er tevens genoeg uit af te leiden zijn, want, voor hoe schraal ook de commentatoren over het geheel den oogst hebben gehouden, het zou verscheidene minuten tijds nemen, indien ik u alleen de titels wilde oplezen, die de lijvige foliocommentaar van den ouden PISCATOR, eene brug, M H.! waarover niet alleen maar ezels gaan, ons aan de hand geeft.

Maar, om dat alles staat ze niet dáár in de heilige boeken der Israëliten. En toch, voor hen is ze dáár geschreven. Het zal haar evenwel aan reden en doel niet ontbreken.

Als eene eerste reden zouden wij kunnen noemen, dat zij een familie-document was van den eersten koning SAUL, en om die reden niet zonder belang. Als eene tweede, dat zij ter opheldering strekte, waarom naderhand *Benjamins* stam zoo zwak en onbeduidend (1) geweest is, dat wij later naauwelijks iets meer

---

(1) 2 *Chronijken* XIV: 8, vinden wij *Juda* op 300 duizend, *Benjamin* op 280 duizend man geschat. Het schijnt dus wel, dat leden van andere stammen zich met Benjaminiten verzwagerd en op hunnen grond nedergezet hebben, met behoud evenwel van stamhoofden en vorsten uit het bloed van *Benjamin*. Althans, het is op andere wijze moeijelijk verklaarbaar, hoe het mogelijk was, dat het zwakke *Benjamin* destijds bijna opwoog tegen den sterksten van alle Israels stammen. Misschien is er wel, ten opzigte van het uithuwelijken der dochteren van Benjaminiten, van den beginne af, na de bijna volkomene uitmoording van den stam, een bijzondere maatregel genomen, waarvan geene oorkonde is bewaard gebleven; misschien hebben alle de dochteren, ook wanneer er broeders waren, huwelijksgaven in landerijen gekregen, met verpligting, natuurlijk, en zulks in den geest der Mozaïsche wet, met verpligting voor hare mannen, om zich in den stam van *Benjamin* te laten overbrengen, voor zoover zij uit andere stammen afkomstig waren. Dan teelde *Benjamin*, van toen af, dubbel voort. Jammer dat wij 1 *Chron.* XXI : 5 en 6, waar wij de noordelijke stammen op 1100 duizend en *Juda* op 470 duizend geschat vinden, ook geene telling van *Benjamin* ter vergelijking vinden opgegeven. JOAB vermeed, even als hij ten opzigte van den Heiligen stam deed, ook ten opzigte van *Benjamin* de hoofdelijke telling, omdat deze stam in het algemeen lang antidavidisch gezind was gebleven, en dus dáár die maatregel, die waarschijnlijk eene voorbereiding was voor een koninklijk hoofdgeld, hoogst gevaarlijk en impopulair zou geweest zijn. Later sluit *Benjamin* zich vast aan *Juda*, deels om de nabijheid, deels om de overmagt van zijnen nabuur, deels eindelijk, omdat *Jeruzalem* en de tempel op zijn grondgebied lag, en hij daarmede eenig voordeel van trok.

dan zijn naam vinden, die, hoewel verheerlijkt door de eerste koningskeuze, toch in de geschiedenis niet anders, dan in het kielzog van *Juda* zich voortsleept.

Als eene derde, dat het eene belangrijke opheldering gaf over de verwarring, waarin noodzakelijk het kadaster van *Jozua* ten opzigte van dezen stam heeft moeten geraken, waarvoor zeer zeker een ander in de plaats heeft moeten geformeerd worden.

Dit gaat echter alles nog buiten de hoofdzaak om. Het eigenlijke oogmerk, de hoogere en waardigere moraliteit, geeft de geschiedschrijver zelf aan de hand. Ik heb u reeds gezegd, met welke merkwaardige woorden het boek der *Rigteren* sluit: »in die dagen was er geen koning in Israël, en een ieder deed wat regt »was in zijne oogen." Dat woord, aan het begin en aan het slot dezer episode herhaald, werpt het ware licht op het oogmerk des verzamelaars van dit boek.

Het is: waarschuwing tegen burgerkrijg, waarschuwing tegen deszelfs leus: *Provincialisme*, — aanprijzing van deszelfs preservatief: de *Monarchie*. Wat dien rampzaligen burgerkrijg had doen ontbranden, was niet de wraak des Leviets, maar het Provincialisme van *Benjamin*. Provincialisme, dat in alle eeuwen en bij alle volken hetzelfde geweest is: eigenbelang boven het algemeen belang en boven de geregtigheid. Dat was voorgekomen geworden, als Israël eenen koning gehad had; dan hadden de stammen al die misstappen en dwaasheden niet begaan; dan had *Benjamin* geen regt geweigerd, dan had de Leviet geene wraak te *Mizpa* behoeven te zoeken, dan had te *Gibea* zelve meer orde en tucht geheerscht.

Dat provincialisme werd gedempt en genezen van toen af, toen SAUL, en meer nog toen DAVID en SALOMO met krachtige hand den weldadigen staf der magt en geregtigheid zwaaiden, den band tevens te *Jeruzalem* vastknoopten, die zich om alle de provinciën slingerde.

Dat provincialisme, niet ééne natie heeft er ooit zoozeer het gevaar van ondervonden, bij niet ééne was het zoo gedetermineerd als bij Israël. Een overblijfsel er van was zelfs nog die scheuring tusschen noord en zuid onder REHABEAM, die ook toen meer dan eenen burgerkrijg, die het verval van de Godsdienst, die eindelijk beider geheelen ondergang na zich sleepte.

Daarom staat het hier zoo nadrukkelijk, juist voor den ingang van het boek, dat de eerste konings-zalving vermeldt: »in die »dagen was er geen koning," en 't gevolg daarvan, »toen deed »een iegelijk wat regt was in zijne oogen."

Is het in SAMUËLS tijd, zoo als hoogstwaarschijnlijk is, opgesteld, eere dan hem, den dikwijls in den draad der geschiedenis te weinig in zijne verdiensten gekenden hervormer van volk en priester beide, die gezaaid heeft, waar DAVID en waar alle profeten, leerlingen der profetenscholen, gemaaid hebben, den edelen onbaatzuchtige, die, toen hij van het gezag ter wille der begeerde monarchie afstand deed, betuigen kon: »ziet hier ben ik; betuigt tegen mij voor den Heer en voor »zijnen gezalfden koning, wiens ooft ik genomen heb, en »wiens ezel ik genomen heb, en wien ik verongelijkt heb, wien »ik onderdrukt heb, en van wiens hand ik een geschenk genomen heb, dat ik mijne oogen van hem zoude verborgen »hebben, zoo zal ik het ulieden wedergeven" (1). Het zegt veel, M. H.! met zulk eene betuiging den regterstaf te kunnen overdragen, en die door het gansche volk bevestigd te zien!

Eere hem, zeg ik, die zelfverloochening genoeg bezat, om door deze episode het koningschap, dat hij *par principe* afkeurde, maar dat nu eenmaal onvermijdelijk geworden was, *à potiori* bij het volk aan te bevelen!

En nu *wij*, M. H.! — ook onze annalen bevatten lange tijdperken dat er geen koning was, en een iegelijk deed wat regt was in zijne oogen. Ik behoef u geene *Lichtenbergers* en *Lokhorsten*, de geessel eenmaal van mijne geboorte-provincie, geene *Schieringers* en *Vetkoopers* daar ginds in het bandelooze, impotestatische, podestatische *Friesland*, geen *Gelderland* en *Holland* te noemen, want het ligt in verscher heugenis, dat rampzalige provincialisme, dat eigenbelang, dat eenmaal, het was in 1674, bijna mijne provincie van de lijst der vereenigde gewesten, haren pijl uit den heiligen bundel gerukt had.

De Voorzienigheid vormt en leidt ieder volk langs zijnen eigenen weg; langzaam slingerde zich om onze gewesten, door regt van krijg zoowel als erfopvolging, de band van Bourgondië. Maar Bourgondië, de Frank van bloede, was niet voorbestemd om de koningskroon van het *regnum Belgii* te dragen. Een ander vorstenhuis was onzen zeven gewesten voorbestemd, een huis, met ons opgegroeid, in ons midden groot geworden, en, zoo niet van Nederduitschen, toch altijd Duitschen oorsprong, waar hij, de Zwijger, zijnen roem op droeg (2); zoo niet van

---

(1) 1 *Samuël* XII.

(4) Bekend is het, op hoe krachtige wijs de welsprekende hofprediker des prinsen, Mr. PIETER LOZELEUR, in zijne beroemde apologie van den prins

Nederlandsch bloed, dan toch genationaliseerd door dat bloed, waarmede hij en zijne broeders het vrije erf besproeiden; een stamhuis, dat van toen af lief en leed, armoê en rijkdom met ons deelde. Aan dat stamhuis werd de band geknoopt, die zich slingerde om de zeven gewesten; en, is het ook dat de derdehalve eeuw, gedurende welke wij langzaam werden voorbereid tot de beoogde éénheid, nog meer dan één tijdperk vertoonen, dat ons aan Israëls Rigteren herinnert, wij hebben stof om God te danken, voor de zware knelling van den ijzeren band, die in korte jaren ons aan elkander schroefde, en met geweld de laatste uitbottingen van het provincialisme indrukte of bedwong.

Mogen nu, M. H.! het is mijn hartelijke wensch, waarmede ik eindig, mogen aan de ééne zijde ook de laatste sporen van dien naijver en belangzucht der gewesten meer en meer onder het gevoel van algemeen belang en van geregtigheid verdwijnen; en aan de andere zijde, wij het met dankbaarheid erkennen, hoe wij geleid en gevormd zijn tot dien weldadigen band der monarchale éénheid; moge, wat ook de roep of de kleur des tijds zij, onder den scepter van ons met bloed gezalfd vorstenstamhuis voor altijd de gedachtenis verdwijnen, immers niet anders dan ter waarschuwing herinnerd worden, van die dagen, *dat er geen koning was in Nederland en een iegelijk deed wat regt was in zijne oogen.*

Sijbecarspel. J. A. M. MENSINGA.

---

tegen den ban van PHILIPS II, de beschuldiging des konings wederlegde: »dat »hij een vreemdeling en uitlander was." Reeds ENGELBERT *van Nassau* was Nederlander, toen die van den huize van *Oostenrijk* er nog niet aan dachten hier immer landbezit te zullen krijgen. Zie de *Apologie ofte verantwoording*, enz. Leyden 1652, kl. 8vo. bl. 56 en verv.

DAJAKSCHE DROOM

EN

OFFERANDE.

(*Uittreksel uit* G. MÜLLER's *Reisjournaal.*)

Vergelijk Boekbeoordeelingen, bladz. 347.

Na zijn' onderzoekingstogt langs de noordwestkust van *Borneo*, bevond G. MÜLLER zich in het najaar van 1823 weder te *Sambas*, aan de westkust, vanwaar hij zich, na een verblijf van vier maanden, tot het in orde brengen zijner verzamelde aanteekeningen en het doen van nieuwe nasporingen besteed, omstreeks den 14den December naar *Pontianak* begaf. In dien tusschentijd hield hij zich tevens met de opneming van den mond der *Sambas*-rivier bezig. Onmiddellijk aan den mond van dien stroom ligt, ter linkerzijde bij het inkomen, de berg *Kalembouw*, 350 a 400 voeten hoog, aan de regterzijde op een voorgebergte de heuvel *Panibahan* of *Panibongan*, waarachter zich de hoogere berg *Panankat* of *Panangat*, op MÜLLERS kaart ook *Pangankat* genoemd, ter hoogte van 800 a 900 voeten verheft, op 1° 17′ N. B. en 126° 52′ W. lengte van *Teneriffe*. Door zijn' bijzonderen vorm kan hij ver in zee den schepeling tot een zeker herkenningsteeken dienen. Op zijn' top is hij gedeeltelijk door Dajakkers bewoond, wier rijstvelden, op de zachte afhellingen van den berg aangelegd, met hunne heldere kleuren van verre een aangenaam gezigt opleveren tusschen het hoog geboomte en de schaduwen der bergwanden. Aan den voet van den *Panibahan* stonden voor eenige jaren Chinesche visschershutten, door 60 à 80 man Chinezen bewoond, die zich echter eerst sedert het jaar 1822 naar de kampong *Panankat* hebben teruggetrokken. Digt bij den *Pa-*

nibahan, binnen den mond der rivier, een kwartier ver het riviertje *Panankat* opvarende, komt men aan deze Chinesche kampong *Panankat*, die binnenwaarts langs den voet van dien berg heenloopt en zeer uitgestrekt is. In het kamp en de nabijgelegene rijstvelden telt men 500—600 Chinesche inwoners. Het kleinste getal leeft van den handel en houdt bâzâr; een groot gedeelte legt zich toe op de vischvangst, die hier zeer voordeelig is; maar de meeste inwoners leven van den landbouw en hebben groote stukken land aangebouwd. De rijst vooral valt hier voordeelig uit, en men rekent van één *gantang* (13½ oude ponden) *pâdie*, 180—200 *gantangs* te kunnen verkrijgen, waarvan 100 *gantangs pâdie* 45 en meestal 50 *gantangs* rijst opleveren. De Chinezen van *Panankat* voorzien een groot gedeelte van *Montrado* en andere bovenlanden, waar Chinezen wonen, van gezouten visch. De kampong *Panankat* en eenige anderen, die rijstvelden hebben, doen door hun uiterlijk voorkomen aan Europesche dorpen denken. De woningen staan op den vasten grond en zijn stevig gebouwd. De velden zijn regelmatig van elkander afgescheiden en goed bewerkt, terwijl gemakkelijke voetpaden langs dezelve heengaan. De werkzaamheid van den Chinees doet zijnen schoorsteen rooken, en levert hem vleesch, eijeren en groenten voor zijnen disch. De kampongs en enkele huizen der landbouwers liggen in de aangenaamste landsdouwen. Hoenders en eene menigte eendvogels loopen om de woningen rond; ook de getrouwe hond is vandaar niet verbannen, maar volgt zijnen meester in het veld en op de jagt, en dikwijls verrast en vangt een Chinees, met vijf of zes koppels honden, zonder schot, de varkens en herten in de moerassige bosschen. De geweren, waarmede de Chinezen op de jagt gaan, hebben, in plaats van haan, slot en vuursteen, eene brandende lont, vastgemaakt aan een krom ijzer, dat als een haan wordt afgedrukt. De Chinezen van *Panankat* hielden in de onlusten van 1822 de partij van *Siminis* en *Sinta-ki-ouw*, of behoorden volgens de spreekwijze, te *Sambas* in gebruik, tot de goede Chinezen. Dit nam echter niet weg, dat de hoofden der andere partij, of de kwade Chinezen, toen zij, nadat de rust reeds lang hersteld was, zich naar den Nederlandschen commissaris en terug wilden begeven, eenige kruispraauwen tot geleide verzochten en ook verkregen, opdat de goede Chinezen hen, bij het voorbijgaan van den *Panankat*, den hals niet mogten afsnijden. Maar ook hierop zijn vele uitzonderingen. Behalve eenige visschers, zijn de Chinezen van *Panankat*, die

van den landbouw leven, stil, vreedzaam en gastvrij, en MÜLLER kon verklaren, altoos met veel genoegen deze kampong bezocht te hebben.

Dit is hetgeen MÜLLER elders omtrent de streek heeft aangeteekend, waar hij zich op de dagen, waarvan zijn dagboek melding maakt, had opgehouden. Nog willen wij alleen tot opheldering van zijn verhaal herinneren, dat de Dajakkers gewoon zijn regt aartsvaderlijk bij elkander te wonen. Zij houden hun verblijf in zeer lange huizen, die 8 tot 10 voeten hoog van den grond, op palen gebouwd zijn, zoodat dikwijls één huis eene kampong uitmaakt. Deze woningen tusschen de 24 en 36 voeten breed, hebben verschillende lengte, en men vindt er die zes of zeven honderd voeten lang zijn. Zij zijn van ruw in het bosch gekapt hout, met wanden van ruwe boomschors (*koelit kâjoe*) vervaardigd, terwijl zij aan de stranden met atappen en in de binnenlanden met droogе alang-alang gedekt worden. De daken loopen tot bij den grond neder en hebben valkleppen, die zij *lawangs* of deuren noemen; zoo veel deuren er in het dak zijn, zooveel huisgezinnen wonen er in, waarom men ook gewoon is, hen bij *lawangs* te tellen. Het huis is in het midden doorsneden; de eene helft maakt de voorgaanderij uit, van 10 tot 12 voeten breedte, die van het eene einde tot het andere doorloopt, en waarin de stookplaatsen zijn voor ieder huisgezin; de andere helft is in kleine kamertjes verdeeld, waarin de gehuwden vernachten, terwijl de ongehuwden boven de voorgaanderij wonen. Bij zijne aanteekeningen heeft G. MÜLLER ook eene teekening, een gezigt van den berg *Panankat* voorstellende, en eene naauwkeurige kaart van den mond der *Sambas*-rivier gevoegd, die wel verdienden het licht te zien. Dit zij genoeg ter inleiding. Nu laten wij het uittreksel uit zijn dagverhaal zelve volgen.

(UIT HET HS. VAN GEORG MÜLLER.)

Westkust Borneo. Landen *Sambas*, 5 Dec. 1823.

Ik verliet heden den top van den *Panankat* (*Panangat*), op welken wij twee dagen gekampeerd hadden. De weg regt af-

waarts naar beneden was steil en voerde somtijds tusschen klippen heen. Ik telde 2200 schreden tot den voet van den berg.

Hier kwam onze herbergzame Chinees ons weder te gemoet, die ons eenige dagen te voren had opgenomen. Eene badplaats, helder bergwater en een welbezette moestuin van onzen gastheer waren ons zeer welkom. Maar de muskieten noodzaakten ons 's avonds, een gedeelte van den berg wederom op te klimmen. Ik nam mijn nachtverblijf bij den Orang-toewah SING-OEDJING, hoofd van het Dajakker *Lawang Slawat*, op eene der hellingen van den *Panankat* gelegen. Vermoeid van onzen togt, sloten zich spoedig onze oogen en eene aangename koelte voerde ons een' vasten slaap toe.

Op eens werden wij allen in de *Lawang* door een luid geschreeuw opgewekt. Het was BIAWAK, de dochter van SING OEDJING, die ons wakker maakte. SAMANGHAH, *Dewatta* der droomen, was tot haar neergedaald, en bragt DIROOH, *Dewatta* van den *Panankat*, met zich mede. SAMANGHAH leide zijne handen op het voorhoofd van BIAWAK; de wind zijner vingers suisde over hare oogen en een zucht van zijnen mond opende den toegang tot het slapende oor. Maar de voortsnellende *Dewatta* zette zijne spies niet uit de hand; hij liet zich zonder ophouden door de middernachtswinden over de toppen der bergen voeren naar de slaapsteden van nog vele anderen, die door bidden en offeranden zijne gunst verworven hadden. *Dewatta* DIROOH bleef in de *Lawang*, en nam plaats op de *bidai*, (1) op welke BIAWAK ter ruste lag. Hij klopte het slapende meisje zacht op den schouder en zij zag op en om zich heen. »Wat wilt gij, vriendelijke oude, hier?"

»— Ik mag u, SING-OEDJING's dochter, niet onbekend zijn. Sedert »lakhsa's (2) van jaren huis ik op den hoog begroeiden *Panan*»*kat*. Den spiedenden schipper dien ik in de verre zee tot »leidsman en voer hem veilig in de haven, en aan de bewo»ners van deze *Lawangs* rondom heen en aan alle vorige ge»slachten, die zich hier neersloegen, gaf ik bescherming. Ik »ben *Dewatta* DIROOH."

»o *Dewatta!* blijf ons genegen en leer ons, waar wij onwe»tend zijn. o Zeg mij, wat gij van mij begeert?"

»Ik zoek mijne *bidai* hier, welke ik sedert het kappen der »boomen mis." (3).

---

(1) *Bidai*, slaapmat, ook slaapplaats.

(2) *Lakhsa*, tienduizend.

(3) Kappen der boomen. De Orang-toewah had mij twee dagen geleden naar

»o *Dewatta!* hoe komt gij uwe *bidai* hier van mij vragen? »nog nooit heb ik eene straf, ook maar van een' halven thail, »gedragen; nooit heb ik iets ontvreemd."

»Gij draagt geene schuld; toch moet ik mijne *bidai* hier zoe- »ken, want zij is in deze lawang geborgen."

»Ik weet, ik weet, (1) o *Dewatta!* gij hebt waarheid ge- »sproken," liet zich hierop eene stem hooren van TANTAN, een grijsaard, die aan het einde der *Lawang* zijne kamer had. »Zie »hier, *Dewatta*," zeide TANTAN verder, »uwe *bidai* ligt in het »voorhuis uitgespreid, daar naast bij de vuurhaarden, waar de »ongetrouwden (jongelingen) om de beurt wacht houden en »slapen. Een onbekende rust op de *bidai*, die gij zoekt; zie »ginds, het is dezelfde, waarop wij onlangs de offerande ge- »daan hebben voor den veroverden kop Spreek zelf met den »onbekenden, vraag terug hetgeen u toebehoort, ik zelf »kan het niet doen." BIAWAK zag daarop DIROOH langzaam de *bidai* naderen en zich eindelijk naast mijn hoofd nederzetten. Hij zag mij aan, nam mijne regterhand, opende dezelve en bezigtigde naauwkeurig de lineamenten, als wilde hij mijn geluk, mijn voorspoed en mijne bescherming uitvorschen. Hij leide hierop mijne hand op mijn hoofd en sprak in overpeinzing bij zichzelven eenige woorden, die BIAWAK, wegens den verren afstand, niet kon vernemen. DIROOH wierp nog een' blik op mij en op zijne *bidai*, stond op en naderde de vuurhaarden, waarop het vuur, zonder vlam, in groote roode kolen glom. »Het is koud," zeide DIROOH, »legt hout op het vuur! hoort »gij het, ongetrouwden (jongelingen)! aan wie de wacht van »het vuur is toevertrouwd." DIROOH wendde zich hierop wederom tot BIAWAK en sprak: »Jonge dochter, ik heb honger, »geef mij te eten!"

»o *Dewatta*! vergeef mij, ik ben jong en ongetrouwd en het »is u bekend, dat ik ten nachttijde niet buiten de kamer der »ouders mag gaan, noch ook de vuurhaarden naderen, waar »de ongetrouwde jongelingen slapen. *Dewatta*, vergeef mij, »als ik u ongelijk aandoe; maar in den vroegsten morgenstond »zal ik mijn' vader bidden en hem manen, eenen maaltijd voor »u te doen bereiden."

Dewatta DIROOH nam hierin genoegen, riep nog eenmaal:

---

den top van den *Panankat* geleid, en bij deze gelegenheid waren door de Dajakkers boomen gekapt geworden.

(1) *Ik weet*, in plaats van *ja*. Dikwijls door de Dajakkers gebezigd.

»waakt op het vuur!" en verdween onder het roepen van het droomende meisje: »vergeef: o vergeef!" welke woorden BIAWAK's borst benaauwden en haar luid schreijende deden ontwaken en ons met haar tegelijk. BIAWAK verhaalde hierop aan vader SING-OEDJING, wat *Dewatta* DIROOH begeerd had. De oude verliet de huwelijkskamer, sloeg op den hollen bamboes, en de getrouwden (mannen) kwamen te voorschijn. De morgenster was nog niet aan den hemel verschenen, of in den raad der ouden was reeds besloten, den volgenden dag aan *Dewatta* DIROOH eenen maaltijd en groote offerande te bereiden.

---

6 *December* 1823.

Heden ochtend vroeg SING-OEDJING de *bidai*, die hij gisteren voor mij had uitgspreid, en wijdde haar wederom aan *Dewatta* DIROOH. Het volk van de *Lawang* was vergaderd. De oude keerde zich naar het oosten, en nam plaats voor de offerande, die door de vrouwen werd aangedragen. Zij bestond uit een' hoofdschotel, die op een' grooten koperen gom-gom werd gesteld. (1) Verders vier andere schotels met rijst, koek, onderscheidene vruchten, een gebraden hoen met de ingewanden, van welke niets werd weggeworpen. Voor den Berggeest was een extra-schoteltje bereid geworden: bloed met rijst vermengd. Daarbij kwamen eindelijk nog onderscheidene andere kleine schotels, met sirie, pinang, rijst in bamboezen en eindelijk een bamboes met water.

Ofschoon de offerande voor *Dewatta* DIROOH bestemd was, zoo verhief toch de Orang-toewah zijn aangezigt het eerst naar het oosten en de opgaande zon, en rigtte zijn gebed aan PANGATOE, den oppersten en eenigen God des Hemels, dien de Dajakkers aanbidden. »o *Dewatta!*" sprak de grijsaard, »vergeef »mij, hetgeen ik dwalend heb misdreven. o *Dewatta* MATA»HÂRIE! (2) neem aan, hetgeen ik u aanbied." Hij wiesch zich hierbij de handen en voeten en wierp een weinig water uit den bamboes in de hoogte, regts van zich af, hetgeen moet beteekenen, dat hij handen en voeten wascht van PANGATOE en zijne

(1) Waarin een gebraden hoen, gekookte rijst, suiker en een schoteltje met bloed zich bevonden.

(2) Zonnegod of God van het daglicht.

gemalin PANITA (ook PENITA). Hij nam alstoen iets van het bloed uit het kleine schoteltje, mengde het met rijst en wierp dit regt voor zich uit in de lucht. Hij kneep daarop een stukje van het hoen af, en wierp hetzelve regts ter zijde van zich af in de hoogte, en sprak: »o *Dewatta!* maak mij oud en allen »van mijn *Lawang*, maak ons rijk, geef ons goeden rijst," enz.

Vervolgens deed hij een derde gebed, offerde eenige stukjes van den inhoud der andere groote schotels, met de ingewanden vermengd, en smeekte PANGATOE om geluk en voorspoed, bij de ondernemingen van hem en zijne onderhoorigen (waaronder in het bijzonder het koppen-snellen gerekend wordt).

De oude deed eindelijk een vierde gebed aan PANGATOE en PANITA, en offerde vruchten, wiesch zich de handen en spoot water uit den bamboes regts van zich af in de hoogte en smeekte om zegen en geluk voor al zijne onderhebbende *kampongs*, dan voor de *Compagnie Hollanda*, voor den sultan van *Sambas* en eindelijk ook voor de *kongsies* der Chinezen.

Toen het gebed aan PANGATOE en PANITA geëindigd was, nam de Orang-toewah het extra-schoteltje met bloed, mengde het met gekookte rijst en wijdde dit aan den Berggeest van den *Panankat*, en wierp hetzelve regts van zich af in de lucht, terwijl hij daarbij zeide: »o *Dewatta* PANANKAT! zie, dit bied ik u »aan, uit een zuiver harte; maak mij niet ziek, omdat mijn »volk uwe boomen gekapt heeft. Het is mijne schuld, dat Gij »naar de lagere plaatsen verhuizen moet, waar wij menschen »wonen. o *Dewatta!* maak mij niet schurftig (1), laat mijne »varkens niet sterven, voer mij geen ongedierte over mijn »*Lawang*."

Hij rigtte verder een gebed aan PANGHITANG, *Dewatta* van de maan, en aan PANGHIRA, deszelfs gade (eene dochter van PANITA) *Dewatta* BARIE of de Esculaap der Dajakkers ontving daarop eene offerhande van sirie en pinang.

Hierop nam SING-OEDJING een stukje van het hart van een der hoenders, drukte het tusschen zijne vingeren fijn en strooide het op het hoofd van zijne kinderen, en riep hierbij SAMANGHAH, *Dewatta* des slaaps, aan, dat hij wederom in zijne *lawang* wilde komen, dat hij zijne kinderen aangename droomen mogt verleenen, dat hij dezelve ter nachttijd door de bosschen en

(1) Een der grootste en meest algemeen verspreide kwalen der Dajakkers zijn huidziekten, vooral die bekend is onder den naam van *koerap*, de *ringworm*, of *herpes squamosus*.

over de bergen mogt leiden, hun nieuwe of nog onbekende *Dewatta's* aanwijzen, of de plaatsen openbaren, waar geesten woonden, ja, dat hij zich niet meer uit zijne *lawang* wilde verwijderen, maar aldaar zijn vast verblijf nemen.

De oude wendde toen zijn gebed aan de broeders van *Dewatta* DIROOH, aan *Dewatta* NOSAR van den *Panibongan* en *Dewatta* GNATA van den *Kalembouw*, tusschen welke beide heuvels de breede *Sambas* (*Dewa* SAMBAS, riviergeest SAMBAS) zich in zee stort.

Eindelijk offerde SING-OEDJING aan de *Dewatta's* der voorvaderlijke bergen *Sinkawang*, aan *Dewatta* BOEROK en zijne gade BASA, die den hoogen *Raya* bewonen, die zijn hoofd boven alle anderen verheft; hij offerde aan *Dewatta* AMAS, aan RINZAT, aan AMAR, RADJAK en MAREK, die alle op *Sinkawangs* steile toppen huizen, langs wier afhellingen vroeger de stamvaders van SING-OEDJING woonden, RHEO met MOELON, wier nakomelingen door veertien geslachten, tot op SING-OEDJING, als hoofden der Dajakkers regeerden (1).

Is de levenswijze van den Dajakker ruw, zijn zijne zeden en gewoonten wild en onbeschaafd: zoo is toch het begrip, dat hij van het Opperste Wezen koestert, redelijk helder.

Tot nu toe maakte men melding van een' of meerdere *Dewatta's*, als God of godheden van dit volk. Wel is het waar, dat de Dajakker eene zeer groote vereering aan zijne *Dewatta's* bewijst, die hij voor meer dan menschelijke wezens houdt, en hun als het ware iets goddelijks toekent — maar hij aanbidt een hoogste Wezen: PANGATOE, die, boven alle *Dewatta's*, hoog in de wolken woont, en de weegschaal in de hand houdend, de handelingen der menschen weegt.

G. M.

(1) De kampong *Sintabé* op den berg *Sinkawang* behoort tegenwoordig nog onder het gezag van den oude van den *Panankat*.

HET ZWARTE KLEED.

(*Naar den Poolschen Dichter* Konstanty Gaszynsky).

Moeder, wil mijn tooisels bergen;
  Och, die bonte pracht misstaat,
En wat harte kan die vergen,
  Dat van duldloos leed vergaat?
Door de hoop op nieuw geboren,
  Cierde ik me, als ten feest gereed;
Maar sints Polen ging verloren,
  Voegt mij enkel 't zwarte kleed.

Toen ik 't wappren zag der vanen,
  Schittrende in den zonneglans,
Aan de speeren der Uhlanen,
  Prijkte ik met de myrthekrans;
Maar sints in Grochowaas dreven
  Polens aadlaar vruchtloos streed,
Zijn mij tranen slechts gebleven,
  Voegt mij enkel 't zwarte kleed.

Toen mijn minnaar voor de smarte
  Van zijn broeders strijdwaart toog,
Rukte hij zich van mijn harte,
  Met den heldenmoed in 't oog;
'k Wou toen lint noch strikken derven;
  Maar sints Polens hoop ontgleed,
Sints hij, balling, om moet zwerven,
  Voegt mij enkel 't zwarte kleed.

Toen wij d'oogst hier mochten vieren
  Van St. Ivans lauwertak,
Liet ik 't hair in kronkels zwieren,
  Daar mijn oog van hoogmoed sprak;
Maar sints ons 't Verraad verkocht heeft,
  Polen wegkwijnt in zijn leed,
En de woede ons land bezocht heeft,
  Voegt mij enkel 't zwarte kleed.

S. J. VAN DEN BERGH.

MENGELINGEN.

D I A N A.

I.

»Kom, PHILIPPEAUX! sla de deuren toe, en laat heengaan wie »niet tot blijven geregtigd is. Ik heb een half uur lang over »mijne chocolade gedronken, om dien lieden de vreugd te geven »van mij te zien en rondom mij te snappen. Ik heb er nu »wèl van!"

De man, die dit sprak, trad een ruim vertrek binnen in 't *Palais-Royal;* een vertrek, waarvan de eigenlijke bestemming moeijelijk te onderscheiden was; want behalve eene schrijftafel, beladen met papieren, en wijdgapende portefeuilles, waaruit de halve inhoud te voorschijn kwam, was er een schildersezel met palet en penseelen, meer dan één stuk ten halve afgewerkt en eene zulke stoffering van teekendoozen, craïjon, pastel, modellen in pleister, platen en schilderijen, dat men zich in eene schilderswerkplaats zou gedacht hebben, zoo daarvan de blik niet terstond ware afgeleid op eene soort van schrijftafel, zoo vol geladen met allerlei physische instrumenten en toestellen, tot chemische proefnemingen gebruikelijk, dat men moest gelooven in het laboratorium van een' beoefenaar der alchemie te zijn — die zwakheid der achttiende eeuw en van zoo menige andere; — maar zooveel kroezen, kolven, kranen en hevels lagen daar ordeloos dooreen, dat er wel de bijgeloovige moed van een' goudzoeker toe behoorde, om van uit zooveel verwarring, zich de noodzakelijkste voorwerpen tot eene

scheikundige onderzoeking te gaan uitkiezen. Was het nu wanhoop daaraan, dat de man dien wij zagen binnenkomen, ze met zooveel onverschilligheid voorbijging, om zich achteloos neêr te werpen in een' grooten leunstoel, digt nevens een onmetelijk ledikant dat ons het regt geeft om dit vertrek voor eene slaapkamer te houden, voor hoe gemengd een gebruik het ook verder mogt zijn bestemd? Daar de zijden damasten gordijnen aan de voorzijde van dit ledikant waren opgenomen en door gedraaide gouden koorden met afhangende zware kwasten aan de stijlen ter weêrszijden waren vastgehecht, kon men zien, dat de kolommen, die dit gevaarte steunden, niet alleen sierlijk gebeeldhouwd waren, maar zelfs rijk verguld — en om de kolommen aan pracht niets toe te geven, was de hemel aan de vier hoeken versierd met *panaches* van witte struisvederen, en voerde die in het midden het vereenigde wapenschild van *Bourbon* en *Orleans*.

Philippeaux heeft intusschen gehoorzaamd aan het bevel, dat hem werd gegeven; en dit is niet te verwonderen, want hij, die het gaf, was meester in dit vertrek, meester in het *Palais-Royal*, meester in *Frankrijk* — het was de regent van *Frankrijk*, philips van *Orleans*, — en de andere was eenvoudig eerste deurwaarder van het paleis, hoewel wij om zijnent wille maar niet onderzoeken zullen, wie van beiden het meeste trotsch en wigtig was onder zijne waardigheid, de regent of de deurwaarder.

»De vauxbain!" sprak de regent tot een jonger man, dien hij nu eerst scheen op te merken, »de vauxbain! heb ik niet naar »den abt gevraagd?" en geeuwende wentelde hij zich om in den wijden molligen leunstoel — en met eene enkele beweging rolde hij dien zooveel digter bij het ledikant, dat hij het hoofd tegen een' der stijlen kon laten rusten — als zocht hij de verkoeling van het gladde verguldsel liever, dan de weekheid van het donzig fluweel. Er lag ook eene zulke afmatting op het uiterlijke van den regent, dat men, hem aanziende, niet nalaten kon aan een' doorgewaakten nacht te denken, of voor het minst aan eene zeer korte nachtrust.

»Uwe hoogheid heeft omtrent den abt een bevel gegeven," hernam de vauxbain, zich buigende, »doch. . . . ." en aarzelend zweeg hij.

»Ja, ik herinner mij. Hij zou niet worden binnengelaten met »de anderen — maar ik ben nu alleen — en ik heb vijf mi»nuten tijd. Hij zal er toch zijn; laat hem komen."

»Als ik blijf volhouden zoo vroeg op te staan, zal mijnheer »DU MAINE nog het pleizier hebben mijn opvolger te wezen," zeide PHILIPS van *Orleans*, terwijl hij het hoofd even ophief en in eenen spiegel de dofheid van zijne oogen opmerkte.

»Monseigneur zou zijne rust vooruit kunnen nemen, en zijne »*soupers* wat bekorten," antwoordde op die half luid uitgesprokene gedachte een geestelijke, dien DE VAUXBAIN binnenleidde, of liever, die met de schichtigheid van eene wilde kat voor hem uitsprong.

»Aan de les herken ik den leermeester," glimlachte de regent — en als wekte het genoegen van dien man te zien hem op, hief hij zich overeind, en zijne oogen werden meer levendig.

»En ik den discipel aan het antwoord!"

»Ach, DUBOIS! een goede tijd, toen ik nog uw discipel was!"

»Wat hindert monseigneur, het doorgaand te blijven? ik »heb nog altijd wel van 't een of ander een klein weinigje »mede te deelen...."

»Ja, maar.... maar...."

»Ik begrijp, monseigneur is bezorgd voor mijn leven — het »ambt is noodlottig geweest aan al de anderen!" hernam DUBOIS spottend.

Dat was waarheid. Hetzij dan daardoor dat men de gouverneurs voor den jongen hertog van *Chartres* meestal had gekozen van eenen leeftijd, die geene groote kansen op vele jaren levens meer overlaat, hetzij er tot zijn ongeluk als eene onverbiddelijke hand rondom hen waarde, die ze trof — maar zeker is het dat alle achtingswaardige en schrandere mannen, van hoogen rang en van eerlijke bedoeling, naauwelijks het werk zijner opvoeding hadden aangevangen, of de dood nam hun de taak uit de handen: NAVAILLES, *Duc à brevet* en maarschalk van *Frankrijk*, was de eerste geweest, een man van eer, van deugd en van dapperheid, hoewel mogelijk niet volkomen geschikt om een' jongen vorst op te voeden; maar zijne bekwaamheid of onhandigheid is niet uitgekomen; hij was het te kort, hij stierf in Februarij 1684; de maarschalk D'ESTRADES volgde hem onmiddellijk op, maar daar ook deze in diezelfde maand is gestorven, heeft hij geene der goede verwachtingen kunnen beantwoorden die men op hem had gebouwd; mijnheer DE VIEUXVILLE, *Duc à brevet*, was de laatste getitelde, die zich waagde aan eene waardigheid, welke begon verdacht te worden, hoewel hij geene andere eigenschappen had, die er hem aanspraak op gaven, dan juist zijn titel — maar ook hij droeg

haar niet lang, en ook hem was eene maand Februarij noodlottig; hij stierf in 1689. Hij had ten minste het goed oordeel gehad, een' man naast zich te kiezen van uitstekende bekwaamheid en erkende verdiensten — het verstand, om dien geheel zijn vertrouwen te schenken en al het gezag te laten, waarvan hij slechts de glansrijke vormen voor zich behield. Deze man was ST. LAURENT, dezelfde die den jongen graaf van ST. PAUL had opgevoed, zoo jong en met zoo veel roem gestorven, op een oogenblik dat hij tot koning van *Polen* zou zijn verheven; en daar de heeren van aanzien waren afgeschrikt, hield Monsieur het bestuur over zijn' zoon voorloopig in zijne handen — totdat ook hier weêr de dood tusschenbeiden kwam. Eindelijk nog liet de maarschalk D'ARCY zich bewegen eene taak op te vatten, waartoe dubbele moed behoorde. Het was een man die zich roem had verworven in gezantschappen en in den krijg; hij was ridder van de orde en raadsheer van staat en van oorlog, en hij was dat alles met regt en niet uit gunst, gelijk hij het gouverneurschap over den prins op zich nam als een' pligt waaraan hij zich niet wilde onttrekken, maar niet als een' nieuwen titel waarmede hij zich wilde sieren. Ook bekleedde hij het met zoo veel vastheid, met zoo veel achtbaarheid, en met zoo veel oordeelkundige schranderheid, dat hij zijnen leerling eerbied en vertrouwen inboezemde, dat hij alles op hem vermogt, en dat hij dus alles van hem had kunnen maken. Maar wat hij *niet* kon — was zich zelven onttrekken aan het vonnis der sterfelijkheid, uitgesproken over iederen mensch; en zijn dood was de grootste ramp, die zijn' kweekeling kon treffen, en na dezen voor geheel *Frankrijk;* want de invloed, dien ST. LAURENT op PHILIPS behield, was een te zwakke — en werd zeer spoedig geheel krachteloos gemaakt, toen de abt DUBOIS hem werd ter zijde gegeven; en de abt DUBOIS was een man, die niet ééne deugd had van eenen zijner voorgangers, maar in welken alle ondeugden der verdorvene menschheid als om den voorrang streden — en toch was het juist hij, wien de dood heeft verschoond; juist hij, wien ten laatste alleen de groote taak van die belangrijke opvoeding bleef toevertrouwd; juist hij, die haar heeft voortgezet en voleindigd, en die daardoor in den regent en met dezen een' zoo geweldigen, een' zoo jammerlijken invloed heeft geoefend op *Frankrijks* lot, op *Frankrijks* leven — in dit tijdperk en tot in het volgende — door hetgeen zij zijn geweest als voorbeelden voor de opkomende jeugd en voor den jeugdigen koning. Is het niet in de

opeenvolgende sterfgevallen van zoo vele waardige mannen als met den vinger Gods aangewezen, dat het *Zijn* hooge wil was, die het *Frankrijk* van de achttiende eeuw overliet aan al de woelingen en aan al het verderf der uitspattende menschelijke boosheid, die geen' teugel meer kent en geen band meer acht, en geen grens weet dan die van het onmogelijke? Om dit te doen opmerken, hebben wij ten minste die lange sterflijst daar neêrgeschreven, die anders in het belang van onze vertelling geene diensten kan doen.

Maar DUBOIS! heeft men uitgeroepen, al weêr DUBOIS, en altijd met den regent! dat is al zoo dikwijls gedaan, al is het dan niet in *Holland* — dat men er van walgt! — Ik zelve; — het allereerst slechts is het mij noodzakelijk, dat ik u even PHILIPS van *Orleans* vertoone, en hij is alzoo weinig te scheiden van DUBOIS, als *Pantalon* van *Pierrot*. — Wij zien niet, hoe een van hen zijn spel zoude spelen zonder den anderen, en sinds de kardinaal DUBOIS zoo berucht is geworden en zoo veel genoemd als minister, willen wij slechts even laten zien, op welke wijze zoo omtrent de kleine abt DUBOIS zich heeft weten in te sluiken in de gunst van zijnen vorst en in diens openlijke zaken, sinds hij door den leerling zelf als iets verdachts was ter zijde gezet bij zijne komst tot het bestuur. Zekerlijk was PHILIPS van *Orleans* geboren met den aanleg, om een groot man te zijn, om als een groot vorst te schitteren. Hij had eigenschappen van hoofd en van hart, die hooggeprezen vorsten niet vereenigd bezeten hebben, of althans niet in die mate. Zijne vlugheid van bevatting was eene zulke, dat hij met een' eersten vlugtigen blik alles wist en begreep, niet als iemand, die leert, maar als iemand, die zich herinnert; en van de meest afgetrokkene wetenschap af, tot op de meest werktuigelijke ligchaamsoefeningen toe, kon hij alles tot het zijne maken, zoodra hij het wilde; ook wisselde hij van lievelingsstudie of van lievelingskunst als bij den dag, als bij de luim van het uur; en toch gaf de ongemeene kracht van zijn geheugen hem het vermogen, ondanks die wisseling alles vast te houden, en de helderheid van zijn oordeel, niets van dat alles te verwarren, hoe ordeloos het ook was opgenomen in het hoofd. Hij had eene natuurlijke welsprekendheid, eene welluidende stem en de gave, om ook het laagste uit te drukken met eene zekere gratie, en het hoogste nog met eenvoud, het diepste met klaarheid en met juistheid, en het onbeduidendste nog te omgeven met eenen glimp van belangrijkheid. Als Fransch edelman, als een zoon

uit het huis van *Orleans*, was dapperheid en stoutheid en geringachting van levensgevaar in hem zoo natuurlijk, dat alleen het niet bezitten van die hoedanigheden in hem opmerking zoude hebben gewekt; maar minder alledaagsch voor een' vorst en edelman, wiens wieg stond in het huis van *Monsieur*, broeder van LODEWIJK XIV, en wiens eerste schreden geleid werden naar diens konings hof, was zijne onuitsprekelijke goedaardigheid, zijn afkeer van alle wraakzucht, zijn tegenzin om iemand leed te doen, zijne minzaamheid, zijne menschelijkheid, de gemakkelijkheid, waarmede hij zich liet naderen door elk, en de gemeenzaamheid, waarmede hij afdaalde tot allen — en toch, monsterachtige daden zijn op rekening gesteld van dezen man, en niet enkel gruwelen, hem toegedicht door zijne vijanden, vergiftigingen en moorden, waaraan hij vreemd was; maar monsterachtige handelingen, die wel degelijk als de zijnen moeten worden aangenomen, hetzij hij ze zelve uitvoerde of verordende, of wel dat hij ze toeliet of er aanleiding toe gaf. Dat komt omdat de menschen alles in hem bedorven hebben, wat God groots en goeds in hem had gelegd, maar bovenal omdat zijne zedelijke zwakheid niet terstond een' steun heeft gezocht, waar zij het moest, en omdat zijne zinnelijkheid, zijn ligtzinnige trots, in verbond getreden met die zwakheid, hem daarna voor altijd verhinderd hebben, die te zoeken en te vinden. — De abt DUBOIS is de worm geweest, die den bloesem reeds in knop heeft doorknaagd, en die zich gevoed heeft met de edelste sappen van de vrucht; èn bloesem èn vrucht, beide hadden geene veêrkracht, om er den noodlottigen indringer buiten te werken. Zoo is het gekomen, dat zijne weinige ondeugden en zijne enkele zwakheid de vele deugden van zijn hart en de groote sterkte van zijn hoofd hebben overschaduwd en overmeesterd; meer nog: zijne deugden zelve zijn tot ondeugden geworden; zijne natuurlijke goedaardigheid, toegepast op allen, zonder aanzien van personen en omstandigheden, ontaardde in eene weekheid, die eenen regeerder niet vrijstond, en waarvan de boozen altijd beter partij wisten te trekken dan de goeden, omdat de eersten doorgaans behendiger zijn, en gewoon niets te eerbiedigen. Zoo werd zijne vrijgevigheid verkwisting, daar hij gaf, zonder aanzien van behoeften, van tijden, van eigen vermogen; en wederom hardheid, omdat hij dáár moest weigeren, waar hij had kunnen geven, en omdat de uitputting hem dikwijls dwong, de middelen aan te grijpen, die men uitdacht tot herwinning van het verkwiste, en waaronder dan

juist onschuldigen en behoeftigen het eerst werden gedrukt. Zoo werd zijne zachtheid wreedheid; waar de boosheid zich ongestraft wist, verhief zij den arm tegen de onschuld, die alleen kermen kon, maar zich niet verweren, en wier klagten den *menschelijken* regent wel konden vermoeijen, maar hem niet brengen tot het oefenen van streng regt over het kwaad. Zoo werd de gemakkelijkheid, waarmede hij beleedigingen vergat en vergaf, niet alleen eene aanmoediging van moedwil en stoutheid, maar daar hij het deed zonder keuze, zonder onderzoek, en als zonder zelfsoverwinning, werd die hem aangerekend als loszinnige ongevoeligheid; en wat in een' ander zou geprezen zijn als verheven deugd, werd bij hem verdacht als de laagste trap van zedelijke verstomping. Zijn afkeer van dien vorstentrots, die de gewone menschen op zoo verren afstand van zich zet, als waren zij niet meer schepsels van dezelfde soort, was eene afdaling geworden, waarbij hij zich zoo laag plaatste. dat ieder, wie maar wilde, zich naast hem konde plaatsen, zonder dat hij er zelf op lette; en die toenadering, waarmede een vorst deugd of verdienste behoort te eeren en te onderscheiden, werd bij hem de buit van iederen stoute en onbeschaamde, die haar wilde grijpen. Geef een karakter als dit in de handen van een' DUBOIS en van die andere listigen, losbandigen en bedriegelijken, die onbeteugelde behoeften aan zinnelijk genot om PHILIPS van *Orleans* heenriepen, en die hij verachtte, terwijl hij zich door hen liet medeslepen, en vraag dan nog, hoe het zijn kon, dat een prins, in wien zoo veel beminnelijke hoedanigheden te prijzen zijn, en zoo veel vernuft en talenten te roemen, aan eene mevrouw SABRAN de gedachte kon ingeven: »*que Dieu en cré-* »*ant le monde, avait formé une masse à part, d'ou il ferait les* »*princes et les laquais!*"

Ziedaar waarom er in PHILIPS van *Orleans* eene edele natuur is verloren gegaan, niet omdat hij vervallen is tot eenige groote misdaad, die de reeks van alle ondeugden in hem heeft ontwikkeld, maar omdat hij was als eene parel, in het slijk liggende, magteloos om er zich uit op te heffen, en toch gevoelende, dat het niet zijne plaats was; want vanwaar anders in hem die rusteloosheid, bij zoo veel gemakzucht, die onvoldaanheid bij die overmaat van alle levensgenot, die behoefte aan den roes der verstrooijingen, die zucht om buiten zich zelven te leven, waar hij toch in zich zelven zoo veel had kunnen vinden, en doorgaans anderen meer schonk dan hij van hen ontving? —

Maar sinds hij zich niet konde wijden aan de deugd, maakte hij de ondeugd tot iets anders dan wat zij was, en verhief hij de zijne tot genialiteit, wist de beteekenis van namen en zaken te veranderen naar goeddunken, en maakte zijn' grootsten triomf van wat zijne diepste schande had moeten zijn. Dubois had hem geleerd, dat godsdienst en zedelijkheid woorden waren, waarmede het volk alleen nog maar in zekeren band werd gehouden, doch die voor vorsten en staatslieden geene beduidenis hadden; hij ging nog verder, hij noemde de woorden niets waard dan spot, en aan het wezen geloofde hij zelfs niet bij anderen, en iedere betuiging van het tegendeel beschimpte hij openlijk en verachtte hij innerlijk als huichelarij, en iedere handeling, die zich er bewijs van wilde toonen, wantrouwde hij meer dan eene bewezene ontrouw.

Wij moesten dit alles van hem zeggen, omdat de rol, die hij speelt in hetgeen wij hebben te verhalen, juist uit zulke trekken van zijn karakter voortkomt, en zich zonder die opheldering ligt niet goed zou laten verklaren.

Hoewel naauwelijks van middelmatige grootte en vrij gezet, was philips van *Orleans* toch vlug en levendig in zijne bewegingen, hoogstbevallig van manieren, en zijne houding had eene losse gemakkelijkheid, die zelfs iets edels had, zoo haast hij zich uit zijne achteloosheid ophief; zijn gelaat was breed, en zijne trekken niet fijn, maar frisch en innemend; de levendige tinten van zijn donkerbruin gelaat getuigden van een bloedrijk gestel en van eene vaste gezondheid, die nog op zijn negenendertigste jaar een' krachtigen weêrstand bood aan zijne roekelooze pogingen om haar te ondermijnen, of voor 't minst aan zijne volstrekte achteloosheid op hare eischen. De pruik die hij droeg, zou ons geen regt geven over de kleur van zijn haar te oordeelen, indien zijne donkere oogen, die soms zoo schitteren konden van geest en vernuft, en zijn gitzwarte baard, dien hij wel eens wat al te zigtbaar liet worden, ons niet deden vermoeden, dat het zwart moet zijn geweest. Nog ongekleed, was hij gewikkeld in eene zijden damasten ochtendjapon, van eene donkere kleur, en droeg noch degen, noch ster of ordeband van eer, noch eenig onderscheidingsteeken, of het moest zijn dat de opgewerkte fluweelen pantoffels roode hielen hebben gehad, dat wij niet weten te zeggen. Dubois' blonde pruik, zijn mager en scherp gelaat, met eene uitdrukking van geest en eenigzins den vorm van den spitsneuzigen bunzing, zijne kleine en nietige gestalte, stak vreemd af bij den forschen doorluchtigen

leerling, en toch bleek hij nog altijd zijn meester, door dat overwigt, dat een volmaakt sterk mensch, die geen enkel bezwaar kent, noch in zijn gemoed, noch in zijn geweten, en die tegelijk met vastheid, met weêrgalooze schranderheid en met onvermoeibaar geduld op zijn doel afgaat, altijd zal hebben op een' man, die zwak is, al is hij even schrander, en die nog zijne aarzelingen heeft omtrent sommige daden, en die nog zooveel goedheid en zooveel deugden in het hart heeft, al bespot hij deze ook al met het hoofd, indien hij het beheerschen van dien man gesteld heeft tot het doel van zijn bestaan.

Dubois was zoo zeer schelm, dat hij noch eer, noch eerlijkheid heeft gekend; dat er nooit eene goede gedachte in zijne borst is opgekomen, of zij was terstond door de laagste zelfzucht verstikt; en er was geen offer, dat hij dier zelfzucht niet bragt; — alle ondeugden streden in hem om het meesterschap, maar onder dien strijd door, regeerde ééne enkele als oppervorst: de leugen, die afgrijsselijke zonde, waarmede Satan is begonnen den zwakken mensch te verzoeken. Nooit was er waarheid in dien mond, maar de stoutste logen wist hij uit te spreken met een voorkomen van opregtheid, van eenvoud en van waarheid, dat overtuigen moest tot zelfs wie hem verdacht, en dat pijnlijk moest treffen wie hem werkelijk doorgrondde. Zijne gesprekken zouden iets behagelijks gehad hebben, want hij bezat geestbeschaving, had gelezen, kende historie en letteren, had zucht om te behagen, en hij wist zich vleijend voor te doen; maar het werd alles bedorven door eene valschheid, die ondanks hem zelven als door alles heensprak, tot zelfs door zijne vrolijkheid, die hierdoor anderen beangstte en bedroefde, gelijk een zijner tijdgenooten zegt. Hij zou gesproken hebben met gemakkelijkheid en bevalligheid zelfs, als hij niet onder het spreken er aan gedacht had om anderen te doorgronden, en niet altijd bevreesd ware geweest meer te zeggen dan hij wilde; om tot die bijgedachten tijd te winnen, had hij zich aan eene soort van gekunsteld stofferen gewend, dat iets stootends gaf aan zijn onderhoud, en dat onverdragelijk en somtijds onverstaanbaar werd, zoo haast gewigtige zaken er het onderwerp van waren. Hij kende zich onwetend en onbekwaam, om de veelzijdige belangen te omvatten en te behartigen, die toevertrouwd moeten worden aan het hoofd van den staat; hem ontbraken de ruime inzigten der hoogere politiek; en toch begeerde hij de plaats aan het hoofd des bestuurs, aan het hoofd der Fransche staatkunde, en niet uit eerzucht als

een RICHELIEU, maar uit hebzucht als een DUBOIS, om in vrijheid en zonder schroom zich boven alles te plaatsen, zich over alles heen te stellen, en de magt te hebben niets te ontzien; om den wille van dien invloed, waarmede hij ieders regten zoude kunnen verkorten, zonder tot eenige verantwoording geroepen te worden; om al zijne hartstogten, al zijne begeerlijkheden, al zijne boosaardigheid, al zijnen wraaklust te kunnen voldoen, zonder eenige vrees, van door der anderen wraak of regt getroffen te worden. Maar die hooge plaats had hij nu nog in het geheel niet bereikt; hij was die zelfs nog niet in de verte genaderd; zijn leerling regeerde pas eene maand, en had hem als uit voorzigtigheid ter zijde gesteld, om de moeijelijke taak, die hij niet zonder tegenstand van eene partij der grooten had aanvaard, niet terstond te verzwaren door een' kamp met de verdenking en de vooroordeelen des volks; want het volk immers wachtte iets goeds van den regent; en hoe had het goeds kunnen wachten, waar het een' man van DUBOIS' beruchtheid tot deelgenoot in de regering zag aangenomen? Zijne gunst bij den regent was daarom niet verzwakt; alleen deze zag hem in 't geheim, als iets waarvoor hij niet durfde uitkomen; hij gebruikte hem nog niet in zijnen raad, maar slechts ter prikkeling van zijnen geest, van zijn' bedorven smaak, als den leider zijner geheime intriguen, als den middelaar zijner geheime hartstogten, als den gezelschapper zijner onstuimige nachtfeesten, waartoe de abt zich gebruiken liet, onverschillig op welke wijze, slechts tevreden dat hij niet geheel werd ter zijde geschoven, en van uit den kleinen hoek, dien men hem had ingeruimd, de gelegenheid beloerende om de ruime plaats te bespringen, waarop hij met katachtig geduld het oog hield gevestigd. Zijn laatste woord had intusschen wat somberheid gebragt over de trekken van den regent.

»Noodlottig voor hen, maar ook voor mij, vooral voor mij,'' sprak hij en bleef eene wijle in nadenken verdiept.

DUBOIS zag met wat onrust op hem. »En Monseigneur heeft »nooit mijn' moed bewonderd?''

»Inderdaad, hoe gewoon eene eigenschap dat ook is in een' »van ons, voor lieden van uwe soort moet dat iets zeldzaams »zijn, moed te hebben!'' en toen hij die bitterheid had gezegd, scheen het hem zelven te berouwen, want terstond daarop voegde hij er lagchende bij: »Kom, DUBOIS! loop naar een' »biechtstoel en laat u penitentie opleggen; ik zou u daar »bijna getuigenis hebben gegeven van twee deugden; want gij

pocht van moed en ik heb u over eene waarheid geprezen, »en dat moet u zwaar op het hart liggen — en..."

»De waarheid is, dat ik mij liever beticht zag van alle zeven »hoofdzonden, dan verdacht van eene.... dier onnoozelheden, »die de goede lieden deugd noemen; alleen om u het vermaak »te geven over mij te lagchen, zou ik mij tot een' FÉNÉLON kun»nen maken — voor eene wijle altijd..."

»Dank! dank! blijf liever in uw' natuurlijken staat — maar zeg, »was dat eene herinnering, dat het aartsbisdom van *Kamerrijk* »nog altijd open is?"

»Volstrekt niet, — ik weet wel, dat niemand zoo goed de leem»ten kent van dit goede koningrijk van *Frankrijk*, als uwe »hoogheid zelve."

»o Gij duivel!" zeî de regent lagchend. »Maar ziet gij, DU»BOIS! ik kan niet zoo terstond met *alle* vooroordeelen breken, »en de sprong van FÉNÉLON tot DUBOIS is voor de Kamerrijkers »wat al te wijd. — Gij moet een vagevuur door, vriend! eer ge »dat paradijs ingaat."

»Wij zullen het door goede werken verdienen! bij voorbeeld, »de Jezuïten uit *Frankrijk* jagen," en DUBOIS zag glurend op naar den vorst.

»Gij weet wel, dat ik daar reeds meê begonnen ben?"

»Begonnen is nog niet ten einde brengen, en..."

»De kardinaal DE NOAILLES is president van den gewetensraad; »hij is de afgod van het volk...."

»Een afgod, dien ik omver zal werpen," dacht DUBOIS in zijn hart, maar hij zeide luid: »Zoo zal het hem gaan als alle afgoden; »men zal hem aanbidden, maar hij zal geene magt hebben iets te »doen. In ernst, Monseigneur! gij zult dat werk niet ten einde »brengen, zonder mij; daarom neem een' goeden raad, en ge»bruik mij terstond, eer uw heilige het werk verbroddelt."

»Dat is de derde deugd, die ik van ochtend in u opmerk, »mijn abt! Gij zijt opregt, want gij vraagt van mij datgeen, »wat gij vurig wenscht te verkrijgen."

»Met u ben ik het altijd; uw blik is zoo scherp, dat gij mij »toch altijd zoudt doorzien, en daarbij, *wij* hebben elkander »immers niets te verbergen. En hoe gaat het uw' vromen man? »reeds wonderen verrigt?"

»'t Is nog mijn uur niet voor staatszaken, mijnheer de abt! »en ik heb van nacht te weinig geslapen, om lust te hebben »tot antwoorden. Laat mij mijne rust, als gij niets weet tot »mijne uitspanning."

»Of ik daarop niet verdacht ware geweest! Ik weet, bij voor-»beeld, dat er gister avond iets aan uw vermaak ontbroken »heeft."

»Gij meent u zelven?"

»Neen, want ik zou er geweest zijn, als gij het hadt gewenscht; »ik bedoel wat anders; gij hebt een' gast gemist."

De hertog trok de wenkbraauwen zamen. »Eens vooral, abt! »ik wil niet bespied zijn; na vijf ure 's middags, als ik mijne »deur laat grendelen en mijne vensters laat sluiten, om mij on-»gestoord te onderhouden met mijne vrienden, wil ik vrij zijn »en niet nagerekend worden. Waar ik om de dringendste staats-»zaak geen' minister zal binnenlaten, wil ik ten minste niet, dat »uwe spionnen zullen indringen; ik geef toe, dat *Frankrijk* »zijne regten heeft op de politieke handelingen van den regent, »maar van zijn huisselijk leven heeft PHILIPS van *Orleans* nie-»mand rekenschap te geven dan zich zelven."

»En bij wijlen aan Madame!" viel DUBOIS in met zijn' gewonen *grimlach*.

De regent sprong op. »Komt het van die zijde, DUBOIS! — Bij »Lucifer! daar moeten wij ons tegen wapenen; — wien zou zij »gebruiken?"

DUBOIS bedacht zich een poos; zeker bezon hij zich, tot wiens nadeel hij partij zoude trekken van deze gelegenheid. »'t Is »de jonge DE BRISSAC," sprak hij eindelijk.

»Dat is onhandig van u!" riep de hertog schielijk, »DE BRISSAC »is een neef van den kardinaal DE NOAILLES, die u in den »weg is."

»Ja, maar hij is ook een neef van die hertogin DE BRISSAC, die »het geluk en de eer geniet met Madame paard te rijden, en..."

»Zwijg, DUBOIS! geene gekheden over mijne moeder.... Zij »heeft hare eigenheden; daarvoor is zij aan gene zijde van den »*Rijn* geboren; maar zij heeft hare kinderen lief, zoo als niet »vele Fransche prinsessen zich er den tijd toe geven."

»Tot zelfs zich te bemoeijen met hetgeen er in het *Palais-»Royal* omgaat, na vijf ure."

»Ja, daar moeten wij wat op uitvinden," hernam de hertog; »vooreerst, geen BRISSAC's meer; als hij het niet gedaan heeft, »had hij het toch kunnen doen, zou de *wolf* zeggen bij LA »FONTAINE; maar gij spraakt van mijn gemis, en bij Satan, DU-»BOIS! ik ben woedend geweest, ik moet u dat vertellen."

»Dat is niet noodig Monseigneur! ik weet alles, — wat meer »is, ik heb den misdadiger betrapt, opgevangen, en ik breng hem

»gevankelijk en als boeteling aan uwe voeten, op den eersten »wenk."

»Maar hoe is het mogelijk, DUBOIS! ik zelf weet nog niet »eens, wie..."

»Ik breng hem aan uwe voeten, Monseigneur! op éene voor»waarde."

»Uwe voorwaarde man! ik moet u aan het hoofd mijner »policie stellen, meent gij dat?"

»Neen, D'ARGENSON is goed waar hij is — maak mij alleen »*conseiller d'état.*"

»Zijt gij razend, abt! dat kan niet — ze zouden zeggen — »ja, ik wenschte wel eens te weten, wat zij *niet* van mij zou»den zeggen, als ik dat deed."

»Het zij zoo, Monseigneur! ik heb er vrede meê, zoo gij — »niet nieuwsgierig zijt... alleen, als ik mijn loon niet krijg, »lever ik niet."

»Kom, DUBOIS! gij zijt altijd duur geweest, dien mij ditmaal »eens voor niet."

»Monseigneur! ik zal zijn als de Sybille: bij een' tweeden »eisch ben ik duurder, en bij den derden....."

»Eischt gij het aartsbisdom van *Kamerrijk!*" lachte de regent; »doch zorg dan eerst, dat gij op goeden voet staat met »*Rome*, en, bij den hemel! laat mij geen uren wachten, want »ik word ongeduldig, en gij weet, DUBOIS! ik kan ook beve»len...." Werkelijk zag de regent er uit als iemand, die niet lang meer geduld zal hebben, en hetzij DUBOIS zulke luimen kende, hetzij hij zijn oogmerk langs een' anderen weg meer bereikbaar achtte, hij hernam: »Zeker zult gij al te gelukkig »zijn, mij te bieden wat ik nu vraag, hertog!"

De regent stampte met den voet.

»Monseigneur! ik ben al te goed," vervolgde DUBOIS; »her»inner u even, wie er nog verder gemist heeft aan uwe tafel?"

De hertog bedacht zich even, en schudde toen ongeloovig het hoofd, met een' toornigen blik. »Hij! neen, abt! gij liegt, dat »is niet waar."

»Monseigneur kan zelf zien en hooren," antwoordde DUBOIS, en haastig liep hij de kleine deur uit, die hij was binnengekomen.

De regent wachtte nieuwsgierig, wat DUBOIS ging aanvangen; hij stond op en wilde hem volgen, maar reeds kwam de abt terug, een' jongman aan den arm met zich voerende, die zich wel niet verzette, maar die toch volgde met iets in de hou-

ding en op het gelaat, dat naar schroom en onrust geleek, maar dat ook wel verdriet of gemelijkheid konde zijn.

Die jongman, al was hij blijkbaar niet meer in de eerste vaag der jeugd, had een beminnelijk en belangwekkend voorkomen, dat terstond voor hem moest innemen, eene bevallige gestalte en eene edele houding, die hem zoo natuurlijk waren, dat de kennelijke onwil, waarmede hij binnentrad, en de opzettelijke strakheid van zijn' gang die eerder deden uitkomen dan hielpen verbergen. Eene schitterende kleeding deed zijn voorkomen zeker geen kwaad, maar noodig had hij die niet. Het eenige, wat zijn schrander en aantrekkelijk gelaat ontsierde, was eene zulke matte bleekheid, als nooit meer door een' levendig frisschen blos der gezondheid wordt vervangen, maar alleen afgewisseld door de geelachtige tinten of door het vlammige purper van toorn of hartstogt. Smalle blaauwe kringen rondom de oogleden schenen de donkere blaauwe oogen nog donkerder te maken en nog grooter, en maakten ze zoo zwaarmoedig, dat men weemoedig werd door hem aan te zien, dat te erger was, daar hij doorgaans geen medelijden noodig had, of dat noodig hebbende, het niet begeerd zoude hebben van anderen. Misschien hielp zijne stem die gewaarwording opwekken of voortduren; want hoe liefelijk die ook ware, zij was zoo diep als vol, en had daarbij iets gedempts, iets, als moesten de toonen zich heendringen door eenen sluijer van krip. De uitwerking, die het zien van dezen jongman deed op den hertog, was vreemd en opmerkenswaardig.

Want de goedige, gemeenzame vorst, die den laaggeboren en laaghartigen DUBOIS alles zeggen liet wat hij wilde, en alles van hem aanhoorde met een' glimlach — en naauwelijks anders bestrafte dan met eene scherts, die bijna gelijkstelling werd — die al zijne vrijheden duldde en zelfs aanmoedigde, die zelfde vorst zag naauwelijks de fiere gestalte van den jongen edelman zich opheffen uit de laatste statige en eenvoudige buiging, of hij wendde den blik van hem af, keerde hem den rug toe, ging met DUBOIS aan een venster staan, en bleef daar eene lange poos met dezen in fluisterend gesprek. Daarop plaatste hij zich weêr in zijn' armstoel, en toen eerst scheen hij zich te bezinnen, dat de jongman dáár was; maar niets dan strenge bitterheid lag er op zijn gelaat, toen hij hem aansprak, en alleen de stroeve hoogheid van den vorst klonk er in den toon, waarmede hij zeide: »Waarom verlangt de markies D'ARMENTIÈRES »een afzonderlijk gehoor van den regent?"

»Als ik het ben, die gehoor heb gevraagd, Monseigneur! »zal het spoedig ten einde zijn; want ik heb uwe ko- »ninklijke hoogheid niets te zeggen!" hernam de markies met eene zekere vastheid, nadat hij zich op nieuw had gebogen.

»Dat wil ik wel gelooven! gij zult niet weten, hoe u te ver- »antwoorden, mijnheer!" viel de regent uit, die terstond weêr zijne rol van koude vorstenwaardigheid vergat voor die van een gemeenzaam verwijt.

»Verantwoording, Monseigneur! Ik ben dus ter verantwoor- »ding geroepen? Zou het onbescheiden zijn te vragen, waar- »over?"

»Kom, D'ARMENTIÈRES! begin maar met schuld te bekennen," hernam de regent bijna met goedheid; »mijnheer de abt heeft »mij gezegd, dat gij daarom gekomen waart."

»Integendeel, Monseigneur! ik ben ontboden uit uwen naam; »mijn hertog weet wel, dat mijnheer de abt nooit waarheid »spreekt."

»Toch, toch, mijn jonge edelman! ik heb nog eenige waar- »heden in mijne tasch, die voor u zeer ontijdig te voorschijn kun- »nen komen."

»Och, daar vrees ik niet voor, mijnheer de abt! niemand zal »ze van u gelooven."

»Neen, in ernst, markies! hij is van daag *en veine* op zulke »wijze, dat...."

»Dat hij uwe hoogheid en mij beide een sprookje heeft verteld; »*ik werd zoo vurig verlangd*, dat was de uitdrukking; ik kom, »wacht — een uur — word door hem binnengesloken — en »word begroet met een gezigt, als de verpersoonlijkte onge- »nade."

»En ik!" borst de hertog uit, »mij maakt hij daar wijs, dat »gij komt met een berouwvol hart, u overgevende op genade »en ongenade, en ik zie u voor mij staan met de houding van »een' *spadassin*, die eene uitdaging komt brengen."

En de hertog vond dit dubbele bedrog zoo aardig, dat hij in een luid lagchen uitbarstte, waarin DUBOIS hem volgde met volle keel; D'ARMENTIÈRES alleen scheen hun gelach pijnlijk te vinden, want zijn gelaat werd weêr donker.

»Duivels, DUBOIS! dat zult gij ons betalen."

»Mijnheer de abt! zoo de hertog te goedertieren is, om u »daarvan rekenschap te vragen, zal ik het doen voor ons za- »men," sprak de markies ernstig.

»Ei wat, ei wat, mijne heeren! mij dunkt, gij moest beiden »overvoldaan zijn, en mij hartelijk danken. Mijnheer de hertog »is zoo gelukkig als een gezegende, dat hij niet meer een grim- »mig gezigt behoeft te zetten, en dat hij met u op den weg der »verzoening is; en gij, markies! moest u verruimd voelen, nu »de hertog uwe schuld kent, en u toch nog op dien weg meer »dan half te gemoet komt."

»Zie zoo, mijnheer DUBOIS! daar brengt gij ons weêr waar »we wezen moeten — mijne schuld! Mijn genadige hertog »zal mij nu toch eindelijk wel willen mededeelen, waarin mijne »schuld bestaat?" En hij zag den regent zoo scherp onder de oogen, als de eerbied het slechts veroorloofde. PHILIPS van *Orleans* kleurde sterk.

Eene wijle bedacht hij zich en zeide toen weêr met een streng gelaat en met bitterheid in den toon:

»Ik heb u veel verpligting, D'ARMENTIÈRES! voor hetgeen gij »gisteren tot de genoegens van mijn *petit-souper* hebt bijge- »dragen."

»Was het dat!" hernam de markies met een zeer verwonderd gezigt, hoewel hij, onder ons gezegd, in 't geheel niet verwonderd was; »het is zoo, ik kon niet dáár zijn, doch ik »weet wel, dat Monseigneur te veel billijkheid heeft en te veel »goedheid, om als eene schuld aan te rekenen, wat slechts eene »noodzakelijkheid was, en hetgeen reeds een gemis moet zijn, »niet te verzwaren door het gewigt van zijne gramschap."

»Neen, D'ARMENTIÈRES! dat is niet eerlijk; het moet al een »vreemde dwang zijn, die een' edelman terughoudt gebruik »te maken van de uitnoodiging van zijn' vorst, of liever, laat ik »zeggen zoo als het is — want in dat salon zijn wij allen gelijk — »die den eenen vriend terughoudt, den anderen te verlusti- »gen met zijn gezelschap, als hij weet dat hij zich zonder dat »verveelt."

»Aan den regent zou ik antwoorden, dat de laatste uitnoo- »diging wel wat veel had van een bevel; en dat het een' »Fransch edelman niet kan gevergd worden zich op kommando »te vermaken; aan den vriend — daar uwe hoogheid mij nog »altijd met dien naam wil vereeren — aan den vriend *moet* »ik antwoorden, dat er vermaken zijn, waaraan eer en ge- »weten mij gebieden niet meer deel te nemen."

Het snijdende, het harde en het stoute van die antwoorden, en van het meeste, wat die jonge edelman sprak, was in zoo zonderling contrast met die omsluijerde stem, waarvan wij

spraken, dat der toon althans hier der muzijk niet veel uitdrukking gaf, of liever eene zulke, die haar verzwakte; voor den hertog was zij nog iets anders: voor hem klonk die ***disharmonie*** als valschheid.

»Uwe eer, markies D'ARMENTIÈRES!" hernam hij, »kan nooit »in gevaar zijn, waar ik zelf de mijne waag; en uw geweten, »GASPARD! ik weet niet, wat gij daardoor verstaat; maar ik weet »wel, dat ik sinds mijne terugkomst uit *Spanje* altijd met u »heb omgegaan, zonder ooit dat woord van uwe lippen te »hebben vernomen, noch eenige daad, die bewees, dat gij »waart van die bekrompene lieden of van die huichelaars, die »voorgeven zich door dat woord de wet te laten voorschrij»ven. Ik heb de zekere overtuiging, dat gij in al dien tijd, »als ieder ander man van geest, geene inspraak hebt gevolgd, »dan die van uwe luim."

»Dat is waar, Monseigneur! maar al te waar; en juist daar»om is het tijd geworden, om van leefregel te veranderen, en »eene wijle te luisteren naar de inspraak van 't gezond ver»stand, van de zedelijkheid, van de deugd, — voor mij ten »minste."

DUBOIS stond toe te luisteren met een zacht gegrinnik, dat allerboosaardigst siste, terwijl zijn lynxenblik zich bij afwisseling vestigde op D'ARMENTIÈRES en op den hertog.

Maar de laatste lachte niet; hij, die zou gelagchen hebben bij de grofste aardigheid, die de abt of een ander gunsteling hem had gezegd, hij wierp D'ARMENTIÈRES een' blik toe, als hij er naauwelijks een' op een' overtuigden misdadiger zou hebben gewend, en hij sprak streng:

»Markies! als gij mij gezegd hadt: Ik had een duël, ik had »een ***rendez-vous***, ik had eene vrouw te verpligten, of een' »vriend weêr te zien, of een' vijand afbreuk te doen, en »dat alles gold bij mij meer dan uw wensch, dan zou ik u »niet geloofd hebben, maar ik zou het u toch hebben verge»ven; want het voorwendsel ware fatsoenlijk geweest, zoowel »als geloofbaar, en het zou geene huichelarij hebben ingeslo»ten; maar nu — nu ge zeggen kunt, en met dit gelaat — »ik heb alles veronachtzaamd — mijn vermaak en uwe gunst; »hetgeen mij lief was, heb ik verzaakt; hetgeen mij noodig is, »heb ik vergeten, het al ter wille van zedelijkheid, van deugd »of hoe die idealen van 't volk meer heeten, nu moet ik u »zeggen, mijnheer de markies! dat ik mij altijd in u heb ver»gist, of dat gij een ander mensch zijt geworden, in de

»korte dagen, dat ik u niet heb gezien; maar een van die men-»schen, mijnheer! waarmede ik geen' lust heb nadere kennis te maken. Gij kunt gaan, markies!"

De markies had onder het luisteren wel somwijlen met eene beweging van verbeten drift den greep van zijn' degen gevat, zijne bleekheid was wel eens tot purper ontvlamd, zijne oogen hadden wel geschitterd, en zijne lippen waren wel wat verbleekt, maar hij antwoordde geen enkel woord. Hij boog zich alleen diep en strak, en ging toen, zonder met blik of gebaar een zachter oordeel af te vragen.

»Nu, bij den hemel! die komt er genadig af, en het blijkt »weêr, dat uwe hoogheid de goedertierenste vorst is van de gan-»sche Christenheid!" sprak DUBOIS met zijn' ironieken lach.

»Genadig!" herhaalde de regent, »en gij hoort dat ik hem »verban! en gij weet dat hij met het *Palais-Royal* alles ver-»liest; gij weet dat hij arm is, dat hij niets heeft dan zijne lui-»tenantsplaats bij de *garde* van den koning, dat hij eigenlijk »leeft op het krediet van mijne gunst."

»En van het degelijk goud uwer weldaden...."

»Hij heeft nooit geweten dat het weldaden waren; ik speel »altijd ongelukkig met mijne vrienden; maar, mijn hemel! wat »zal hij nu aanvangen? — ik geloof toch dat ik te streng ben »geweest, en te schielijk; ik had hem eerst nog moeten hooren, »ik had moeten onderzoeken; het kan toch niet zijn, het is al »te onwaarschijnlijk, de vernuftigste en de openhartigste mijner »*roués* een *Tartuffe!*"

»Wel zeker, wij zijn te streng geweest: wij zullen hem te-»rugroepen; wij zullen berouw toonen; wij zullen hem ver-»giffenis vragen — wij zullen — bij Satan, Monseigneur! wat »is het goed dat ik hier ben; ik sta niet in voor hetgeen gij »anders nog zoudt aanvangen — om hem zoo veel uitgestaan »leed te vergoeden."

»Hoe meer ik er over nadenk," riep de hertog, die niet naar DUBOIS had geluisterd, »hoe meer ik maar ééne reden weet, die »dit verklaart en verschoonlijk maakt. Hij zal verliefd zijn, en »verliefd zijn op eene *prude*."

»Hij is niet verliefd, Monseigneur! daar zweer ik op, en het »bewijs daarvoor is dat hij gaat trouwen."

De hertog die zelf een gedwongen, een ongelijksoortig huwelijk had aangegaan, dat niet minder noodlottig op zijn leven had gewerkt dan zijne opvoeding, die al het pijnlijke van zulk eene vereeniging kende, zonder eene der vreugden, ver-

stond dit woord volkomen, en hij riep alleen: »Maar wat »brengt *hem* daartoe — waarom het mij niet vertrouwd? Wie »trouwt hij?"

»Iets zoo onmogelijks, dat Monseigneur het niet zou geloo-»ven, of — een *conseiller d'état* moest het hem zeggen."

»Zoo gij het worden wilt, moest gij niet beginnen met mijn »geduld te vermoeijen. Spreek op, wie zal zoo gelukkig zijn »markiezin D'ARMENTIÈRES te worden?"

»Eene vrouw die hem als van zelve uit het *Palais-Royal* »verwijdert."

»Iets *à la* MAINTENON?"

»Geheel MAINTENON! om het met één woord te zeggen, Mon-»seigneur! de prinses ORSINI!"

De regent glimlachte maar even.

»Neen, DUBOIS! de aardigheid is te grof. Eene schoonheid tus-»schen de zestig en zeventig! En zal hij haar tot in *Italië* na-»reizen? Hij kan toch weten dat ik haar niet in *Parijs* zal »toelaten."

»Ik weet niet of hij haar tot in *Italië* zal nareizen, maar ik »weet wel dat hij van tijd tot tijd togtjes doet naar *Touraine*, »naar het kasteel *Chanteloup*, en dat het huwelijk afgesproken »is te *Parijs* bij de gravin van *Egmond*, nog bij 't leven van den »ouden koning, terstond na de onverwachte tuimeling in *Span-»je*. Daar ik altijd verdacht ben op uw belang, heb ik in der »tijd die goede lieden zoo wat in 't oog gehouden!"

»Ik weet dat mijne oude *vriendin* toen eene wijle hier ver-»toefd heeft, maar uit schrik voor mijn regentschap de vlugt »heeft genomen. Een bewijs van minder menschenkennis, dan »ik haar had toegeschreven; zij kon toch wel begrijpen dat ik »eene vrouw, van zulk eene hoogte gevallen, niet den voet op »het hoofd zoude zetten, al waren er zoo wat scherpe herinne-»ringen tusschen ons."

»Als zij nog dertig jaar ware geweest, zou ze zeker geble-»ven zijn en had vrede gemaakt; maar nu.... nu laat zij zich »liever steunen door den arm van een' cavalier van dertig ja-»ren, en zet den oorlog voort uit de verte."

»Kom, kom, DUBOIS! van al wat gij daar zegt, geloof ik geen »woord."

»Dat is ook niet noodig! Monseigneur zal wel zien. Het is »ook zoo geheel ongehoord, ongebeurlijk en ongeloofelijk! een »*intrigue*-oorlog, gevoerd door twee vrouwen als MAINTENON en »ORSINI, die haar geheele leven in *intriguen* hebben gesleten —

»'t is ook zoo volstrekt onbegrijpelijk, dat die twee oude vriendin-»nen op nieuw eene zamenspanning zouden maken, en dat eene »Camerera-Major die den wettigen kleinzoon, den wettigen koning »van *Spanje* heeft geregeerd, nog eens eene proeve zoude wagen, »wat zij met de gewettigde DU MAINE zou kunnen aanvangen, als »zij die in een onwettig regentschap had weten in te sluiken! Neen, »'t is al te ongerijmd; Monseigneur heeft volkomen gelijk daar-»aan niet te gelooven."

»*Corbleu!* DUBOIS! de zaak wordt mij zoo duidelijk, als »zag ik de gansche zamenzwering voor mij! — Die twee ont-»troonde vorstinnen hebben hare wraakzucht en hare heersch-»zucht bijeengelegd; de gelegimiteerden achten ieder middel »goed, om te verkrijgen wat zij het hunne noemen, en dat »wijfje heeft dien ondankbaren dwaas van een' D'ARMENTIÈRES we-»ten te bewegen om haar agent te zijn; — want, DUBOIS! dat »huwelijk is eene dwaasheid! En dat zal elk voorwend-»sel zijn!"

»Wel mogelijk! en te eerder omdat D'ARMENTIÈRES op *Chan-»teloup* komt en gaat, als iemand die er meester is, hoewel »er niemand woont dan bedienden."

»Dat verwenschte kasteel zou dus hunne sterkte wezen? Wel »aardig! wel aardig! Nu begrijp ik ook de deugd en de ver-»anderde zeden van onzen markies; want, ziet gij, al had hij »voor zich zelven geen deel willen nemen aan mijn *souper* — »wat had hij noodig eene dame te hinderen daar te gaan? »Wij althans hadden het voorregt nog niet van *deugdzaam* »te zijn."

»De allerliefste weduwe kan eene aanwinst zijn voor *Chan-»tilly* of voor *Chanteloup!*"

»*Parbleu!* en de huichelaar stond voor mij, met het gezigt »van een' boetprediker!"

»En uwe hoogheid heeft die laatste beschuldiging niet eens »tegen den markies geuit?"

»Hoe had ik dat kunnen aanvangen? Want de beminnelijke »jonge barones is weduwe, naar men zegt, en op eene we-»duwe heeft ieder evenveel regt; dat de weduwe zich dus »door hem heeft laten geleiden, in plaats van DE CRÉCY te vol-»gen, is geene misdaad, waarvan ik hem rekenschap kan vragen."

»Zoo min als van al het andere," hernam DUBOIS spottend. »Men moet de dames laten begaan — al heeten ze MAINTENON en »ORSINI."

»Neen! op mijne eer, neen!" riep de regent; »al laat de

»galanterie niet toe, dames te vervolgen; maar ik zal de za-
»menzwering in het hart aantasten, of liever, in den arm,
»en D'ARMENTIÈRES zal mij voor allen en voor alles betalen
»in eens."

»Dan bid ik uwe hoogheid, niet lang te borgen; anders ver-
»geet gij de schuld te vorderen."

»Dat heeft geen nood, want ik belast er een' *conseiller d'état*
»mede, om die zaak te vervolgen."

»Eindelijk!" riep DUBOIS in zich zelven, en hij zeide terstond:
»Dan, monseigneur! geef mij een paar *lettres de cachet*, dat
»ik het een en ander kan laten opbergen, wat mij dit ophel-
»deren kan."

»Alleen als zij *opgehelderd* is, hebt gij uw raadsheerschap,
»DUBOIS!"

»Aangenomen, Monseigneur! en nu de *lettres de cachet!*"

»De *Bastille!* neen, dat kan niet zijn.... Wat zoudt gij van
»D'ARMENTIÈRES maken in de *Bastille?*"

»Wat men daar van ieder ander maakt, een' gevangene! en —
»ligt een' boeteling!"

»Gij zoudt hem dan nog bekeeren van de deugd?"

»Wel zeker! — de tooveressen hebben hem wel bekeerd
»van het *Palais-Royal.*"

»Ga dan uwen gang."

»Één verzoek! nu terstond de *lettres de cachet.*"

»Neen, niet terstond, want ik hoor zijden kleederen rui-
»schen in de *anti-chambre*, en ik krijg dames ten gehoor; —
»wacht een kwartier, en dan zullen ze gereed zijn!"

De jonge markies dien men reeds gestraft had met eene ongenade, tegen wien men nu nog scherpere wapenen smeedt, had intusschen het *Palais-Royal* verlaten. In de straat *St. Honoré* wachtte hem eene koets met vier paarden.

Hij sprong er in, en wierp zich terstond in de armen van een' jong mensch, die er in zat, met den uitroep: »Ik ben gered! »Ik heb mijne verbanning!"

(*Het vervolg in een volgend Nommer.*)

EEN STAATSMAN.

EENE STUDIE.

—

»En nu aan die deputaties," zeide een heer, in een der vertrekken van het ministerie in *Downing-street*, nadat hij zijnen collega uitgeleide had gedaan; — »en nu aan die deputaties. »Er is niets lastiger dan eene deputatie. Hoeveel werk er te doen »zij in het kabinet of in het parlement, daar zie ik minder te»gen op. Dat is werk, en dat werkt; de machine komt er mede »vooruit. Maar eene deputatie te ontvangen, is monnikenwerk: »veel stuivens en geen voortgang! De uiteenzetting van hunne »zienswijze aan te hooren! Alsof ik al hunne wijzen van zien »niet reeds lang kende? En mij te moeten houden alsof ik met »ernst en aandacht luisterde naar de ontwikkeling van hunne »uitgediende of onuitvoerbare systemen. Zoo ik het niet op het »gepaste oogenblik deed voorkomen, alsof mij plotseling een »nieuw licht opging, zij zouden, geloof ik, nimmer ophouden »met praten. Maar heden kan ik hen toch waarlijk niet ontvan»gen. Hoaxem moet het voor mij doen."

Hij schelde.

»Wel, Mr. hoaxem," sprak de staatsman, toen de trouwe afhangeling was binnengekomen, »er zijn eenige deputaties die »gehoor vragen? Ontvang gij ze, ik moet oogenblikkelijk naar »*Windsor*. Wie zijn er al?"

»Maar twee van gewigt, mijnheer! De overigen zijn handel»baar."

»En die twee?"

»In de eerste plaats onze vriend, kolonel bosky, met een paar »leden van de Gemeenten uit de graafschappen, en eenige af»gevaardigden van de pachters."

»Zoo!"

»Hen kan men niet terugzenden. De leden hebben mij met »kracht van betoogen te kennen gegeven, dat zij onmogelijk »langer met de ministers kunnen stemmen, indien het gouverne»ment hun niet te gemoet komt, om de wenschen hunner kie»zers te bevredigen."

»En wat willen zij?"

»Hunne grieven voordragen: hooge lasten en lage prijzen; - »doen gevoelen, dat zij door hunne vrienden verzaakt zijn; - »klagten inbrengen over Poolsche tarwe, Holsteinsch vee en de »Britsche *income-tax*."

»Nu, gij weet, wat te antwoorden. Zeg hun in 't algemeen, »dat zij zich zeer vergissen. Bewijs hun in bijzonderheden, dat »mijn eenig doel altijd is geweest, het beschermend stelsel te »versterken door het uitvoerbaar te maken en het te ontlasten »van overtolligheden die het hatelijk doen zijn: dat bij eenen »prijs van vijf en vijftig *shillings* toch geen korrel vreemd graan »kan worden ingevoerd; dat geheel *Holstein* geen vee genoeg »oplevert, om het kerspel *St. Pancras* dagelijks van biefstuk te »voorzien, en dat zij voor het bezwaar van de *income-tax* ge»noegzaam vergoeding ontvangen door de mindere duurte van »levensbehoeften, welke dat zelfde tarief heeft medegebragt, »waarover zij zoo ondoordacht klagen."

»Mindere duurte?" zeide Mr. HOAXEM, een weinig verbluft. »Mag ik zoo vrij zijn te vragen of dit argument niet eenigzins »in strijd is met het andere betoog, dat onze maatregelen zóó »zijn genomen, dat zij geene daling der prijzen zouden kunnen »te weeg brengen?"

»Gij vergist u. Uw eerste betoog behelst de volle waarheid; »maar gij moet hun te gelijkertijd de noodzakelijkheid doen ge»voelen van algemeene beschouwingen vóór men tot bepaalde »slotsommen overgaat. Bij voorbeeld: iemand met een inkomen »van vijfduizend Pond, betaalt aan *income-tax* — noem het lie»ver altijd *eigendoms-belasting* — honderd vijftig Pond. Nu »heb ik de inkomende regten op ongeveer achthonderd artike»len verminderd. Iemand, die vijf duizend Pond te verteren »heeft, kan van ieder dezer artikelen dooreengeslagen niet min»der dan voor één Pond verbruiken. De prijsvermindering, ten »gevolge van het nieuwe tarief, bedraagt zeker wel de helft; dit »geeft dus den verbruiker eene winst van vier honderd Pond. »Trek daaraf de Eigendomsbelasting, - en uw man houdt jaarlijks »een batig saldo van twee honderd en vijftig Pond over; zoo-

»dat het duidelijk is dat de Eigendoms-belasting inderdaad het »inkomen vermeerdert."

»Duidelijk!" zeide Mr. HOAXEM, met eenen glimlach van bewondering. »Doch, wat heb ik nu te antwoorden aan de tweede »deputatie, eene van fabrikanten, die klagen over achteruit»gang der nijverheid en volstrekte onmogelijkheid om met voor»deel te werken?"

»Juist het omgekeerde," zeide de staatsman. »Wijs hun aan »hoe veel ik gedaan heb tot aanwakkering der nijverheid. Eer»stelijk: door alle levensbehoeften goedkooper te hebben ge»maakt. Hoe ik mèt ééne slag de helft van de bescherming »op de granen heb afgenomen, zoodat bij voorbeeld de tarwe, »die volgens den tegenwoordigen marktprijs thans dertien *shil»lings* inkomend regt betaalt, onder de oude wet zevenentwin»tig had moeten afstaan. 't Is waar, onder 't eene regt zoo min »als het andere, is de invoer mogelijk; maar dat doet niets af »aan het beginsel. Toon dan, hoe ik de havens van dit land »voor het vee van het vasteland heb opengezet. Wijd hier vooral »breed over uit. Het onderwerp is er geschikt voor en laat »hooge ramingen en speling van cijfers toe. Zoo er toevallig »onder deze afgevaardigden Dissenters zijn, die, na de Emanci»patie der negers, aan voorwerpen voor hunnen buitenlandschen »liefdadigheidszin behoefte hebben, gedenk dan aan de afgrijs»selijkheden van het stierengevecht, en zinspeel op de heilrijke »uitkomsten, welke voor de menschheid verkregen zullen zijn, »wanneer de Andalusische stier voortaan, in plaats van te *Seville* »gemoord te worden, te *Smithfield* ter slagtbank zal gaan. — Deze »goedekoop van levensmiddelen zal hen overigens in de mo»gelijkheid stellen, om op onzijdige markten met den vreemde»ling te wedijveren, ja, hem misschien op zijn eigen markt ver»dringen. Er ligt voor hen evenzeer eene volkomene vergoeding »in voor de Eigendoms-belasting, die bovendien toch ook niets »anders is dan eene groote proef, geheel in hun belang geno»men. Vaar dan voort met te spreken over groote maatrege»len en groote proeven, tot het tijd is voor de bijeenkomst van »het Huis: van de vervulling uwer pligten jegens den staat »mag u niets afhouden! Dezen wenk zullen zij begrijpen. En zoo »twijfel ik niet, Mr. HOAXEM! of gij zult de zaak tot een goed »besluit brengen, vooral wanneer gij openhartig en duidelijk zijt: »want dit is de weg dien gij moet inslaan, wanneer gij uwe ei»gene gedachten bedekken en die van anderen verstrooijen wilt. — »*Good morning!*"

Zoo schetst Mr. B. DISRAELI eenen Staatsman (1). Die staatsman is Sir ROBERT PEEL, thans de eerste minister in het Britsche koningrijk.

Al wie de staatkundige romans van dezen schrijver, die een *Young England* tracht te vormen, om het *merry old England* in het leven terug te roepen, bestudeerd heeft, herinnert zich met welke hevigheid hij de Whigpartij, die Venetiaansche aristocratie, die, sterk geworden door de omwenteling van 1688, sedert dezen oogenblik niet opgehouden heeft, het gemeenschappelijk vaderland aan hare eigenbatige bedoelingen op te offeren, vervolgt, — met welken smaad hij de Tories van dezen tijd, als kracht- en karakterlooze basterts van de oude leiders des volks en kampioenen der kroon, overlaadt. Hun, die, ook slechts van tijd tot tijd, eenige aandacht wijden aan de parlementaire debatten in het Britsche Lagerhuis, moet het bekend zijn, hoe hij zich ten doel voor de scherpste flitsen van zijn sarkastisch vernuft heeft verkoren den man, die vroeger meer dan eens de eerste hand heeft gelegd aan de invoering van nieuwigheden, welke hij, toen ze werden voorgesteld, het eerst had bestreden, en die vóór vijf jaren de teugels van het staatsbewind heeft aanvaard, als leider der in Conservatieven omgedoopte Tories, maar reeds vele malen zijne maatregelen met den bijstand der Whig-oppositie, tegen den wil zijner partij heeft doorgedreven.

Zeker, zoodanige voor ieder oog zigtbare tegenstrijdigheden in de politieke loopbaan en in het openbaar karakter van een belangwekkend man, zijn wel geschikt om aan de speling van het vernuft en de aanvallen van partijzucht tot wit te strekken. En zij zijn evenzeer geschikt om de belangstelling van den meer dan oppervlakkigen beschouwer tot zich te trekken, en den werkzamen geest te spitsen, voor wien het iets aanlokkelijks inheeft om, is het ook met weinig kans van slagen, naar den sleutel van het raadselachtige te zoeken.

Met weinig kans van slagen: want waarschijnlijk zal het eerst aan den geschiedschrijver in latere dagen, misschien ook aan niemand en nimmer gelukken, om al de geheime drijfveeren te leeren kennen, die èn dit volk èn dezen staatsman, èn zijne partij èn zijne tegenstanders geprikkeld en geleid hebben; en naar allen gis zullen wij, de tijdgenooten en aanschouwers dezer personen en handelingen, na vruchtelooze omdolingen, moeten

(1) In zijnen jongsten roman: *Sybil, or the Two Nations.*

terugkeeren tot den hopeloozen uitroep: »*l'Angleterre est le* »*pays des contrastes!*" waarmede LEON FAUCHER zijne *Etudes sur l'Angleterre* opent, en dien hij zijns ondanks twintigmalen op nieuw moet nederschrijven.

Immers, dat Sir ROBERT PEEL het hoofd is geworden der Tories en het hoofd is gebleven van de Conservatieven, mag reeds eene tegenstrijdigheid heeten: eene, die zich niet hier voor het eerst in Engelands staatsgeschiedenis opdoet.

Zoo dikwijls er gevraagd is naar de kenmerken waardoor zich de twee groote staatspartijen aldaar onderscheiden, luidde het antwoord: de Tories zijn zamengesteld uit den hoogen landadel en zijne afhangelingen; zij zijn de natuurlijke verdedigers van het bestaande, van oude gebruiken en misbruiken; de voorstanders der hooge staatskerk, de kampvechters der bevoorregten, de steunpilaren van het gewettigd gezag. Maar de Whigs zijn de mannen van beweging en vooruitgang; die aan volksvrijheid en volksinvloed de hand bieden, die zich los weten te maken van aristocratische vooroordeelen, vijandig zijn aan elk monopolie, in kerk, in staat, in handel en bedrijf, in wetenschap en gezag. — En zie! terwijl de Whigs zulke beginselen predikten en prediken, hebben zij zich toch zelden kunnen losmaken ven de meest bekrompene becijfering van persoonlijk en familiebelang, en zich meestal vijandig gesteld tegenover de uitingen eener bij de groote menigte opgegroeide publieke opinie. Hunne leiders in de beide Huizen, de ministers hunner partij zijn bijkans altijd de hoofden of minstens aanverwanten geweest der aanzienlijkste geslachten; en diegenen onder hen, die, als BURKE, SHERIDAN en HENRY BROUGHAM, door hunne talenten de eerste plaats in de hoogschatting des volks hadden verworven, hebben zich in de politieke rangverdeeling der partij steeds zien terugdringen. Daarentegen hebben de Tories zich even regelmatig onderworpen aan de leiding van dezulken, die op geene andere aristocratie dan die des talents konden bogen. Aan de spits des hoogmoedigen adels zag men opvolgelijk mannen als DUNDAS, ADDINGTON, PERCEVAL, CANNING, namen uit de menigte opgedoken, aristocraten die hunne eigene voorvaderen waren.

Evenwel — was het voor Sir ROBERT niet zonder voorbeeld, dat een man uit het volk, een ***nobody***, door de Tories omhoog werd getild om hen te beheerschen, zonder voorbeeld was nog de hoogte waarop zij hem verhieven, juist in eenen tijd toen zij zich het naauwst binnen hunne partijgrenzen afsloten; zonder

voorbeeld de trouw waarmede zij hem bleven aanhangen, schoon hij hen verzaakte, en de onderwerping waarmede zij hem volgden, al voerde hij hen naar 't scheen ook regtstreeks in het vijandelijk kamp.

De vader van den tegenwoordigen eersten minister was een handwerksman. Maar een man van scherpzinnigheid en volharding: hij begreep het voordeel van eene nieuwe uitvinding voor de katoenfabrikaadje en wist ze in praktijk te brengen. Hij werd fabrikant en maakte fortuin. Binnen korten tijd had hij een vorstelijk vermogen overgewonnen en werd lid van het Lagerhuis. PITT verhief hem tot Baronet.

ROBERT, zijn oudste zoon, werd geboren den 5den Februarij 1788, te *Bury* in *Lancashire*. Op de school te *Harrow* zat hij naast lord BYRON. Vervolgens studeerde hij te *Oxford*, en behaalde er de eerste prijzen in Mathesis en Klassieke Letterkunde. Zoodra hij den vereischten ouderdom had bereikt (1809) trad hij in het Parlement voor de Iersche stad *Cashel*. Zijn *Maidenspeech* hield hij in de zitting van 1810, tot ondersteuning van het adres; hij verwierf er de benoeming van onder-secretaris mede. Twee jaren later (September 1812) werd hij den hertog van RICHMOND, Lord-luitenant van *Ierland*, als eerste secretaris toegevoegd, eene betrekking bescheiden in naam, maar van beduidenden invloed en groote verantwoordelijkheid.

Inderdaad werd hij reeds van dezen oogenblik af het hoofd van de strenge Torypartij. De katholieke kwestie was aan de orde van den dag. De Whigs eischten de gelijkstelling der Katholieken; de gematigden der andere partij leenden hun gunstige ooren, daaronder ook CANNING en Lord CASTLEREAGH. Maar een aanzienlijk deel der behoudende partij weêrstond de omkeering van de aloude wetten des lands; zij vonden steun in de vooroordeelen des Engelschen volks, eenheid en overwigt in de bigotterie van GEORGE III; doch, magtig en ontzagwekkend als partij, waren zij zwak door gebrek aan mannen van talent. Mr. PEEL, wiens administratie in *Ierland* van de strengste orangistische beginselen uitging, maar nevens kracht en volharding voorzigtigheid en beleid teekende, was de man dien zij behoefden.

In 1817 ontving hij het sprekendste bewijs van het vertrouwen, dat zijne partij geven kan. Hij werd naar het Parlement afgevaardigd door de Universiteit van *Oxford*, een der hoofdzetels van de bisschoppelijke kerk. Een jaar daarna gaf hij zijn secretariaat in *Ierland* ten beste aan den wensch, om een on-

afhankelijk standpunt bij de staatkundige debatten in te nemen. In 1810 was hij voorzitter van het *Committee* voor de zaken der Bank en stelde de merkwaardige wet voor, die thans nog, onder zijnen naam bekend, de regten en verpligtingen van dit ligchaam tegenover den Staat, en daarmede grootendeels het financiewezen van het Britsche rijk bepaalt. Drie jaren later trad hij in het Kabinet als Secretaris van Staat voor binnenlandsche zaken. Als minister bleef hij het hoofd der strenge Tories, en werd hij zelfs, nevens CANNING, de leider van het Huis der Gemeenten. Tusschen deze twee ambtgenooten moest eene mededinging ontstaan; de een voelde in zich de kracht om de Eerste te zijn; de ander kon zich niet met de rol van den Tweede vergenoegen. Zij had tot onedelmoedigen naijver kunnen aangroeijen, indien niet de dood van CANNING haar eenen eindpaal had gesteld. Toen CANNING in 1827 Lord LIVERPOOL als eerste minister opvolgde, trad PEEL met vijf andere leden uit het Kabinet, en dreef spoedig, zich geheel binnen de steile beginselen der ultra-Tories verschansende, eene vermoeijende oppositie tegen het bewind van zijnen voormaligen ambtgenoot. Maar CANNING stierf tegen het einde der zitting, en het gezag ontviel spoedig aan de onbekwame handen, waaraan het na zijnen dood was toevertrouwd. In het begin van 1828 vormde zich het ministerie WELLINGTON, waaraan Mr. PEEL, wederom als Secretaris van Staat voor binnenlandsche zaken, en nu voor het eerst als erkend leider van het Huis der Gemeenten deelnam. En nu zag men de eerste van die groote concessiën aan de klimmende kracht van vrijzinnige begrippen, die zich later meer dan eens zouden herhalen. WELLINGTON en PEEL gaven in 1829 het groote bolwerk der onverdraagzaamheid, dat zij zoo lang hadden verdedigd, gewonnen, door eene onvoorwaardelijke emancipatie der Roomsch-Katholieken voor te slaan. PEEL deed afstand van zijne plaats in het Parlement voor de Universiteit van *Oxford*. Sir ROBERT INGLIS volgde hem op, en is nog heden de dappere kampvechter der kerk, getrouwer maar minder gelukkig dan de minister. Deze nam nu zitting voor de burgt *Westbury*.

De Tory-partij was geschokt en versplinterd; doch Mr. PEEL bleef haar hoofd. De gevolgen harer verzwakking deden zich gelden bij de verkiezingen van 1830. En in de maand November van dat jaar waren de gevoelens voor de hervorming van het Lagerhuis zoo overwegend geworden, dat het ministerie WELLINGTON van eene nederlaag, ter zake der civiele lijst, gebruik maakte, om de teugels van het bewind op te geven.

Den dag na de aanneming der *reformbill* verklaarde Sir ROBERT PEEL (hij was zijnen in Mei overledenen vader in den titel van *Baronet* opgevolgd) in het openbaar de Tory-partij voor opgelost. Hij zelf had haar den eersten slag gegeven. En hare uiteengespatte fractiën zagen naar hem op als den man, die alleen ze weder zamen konde voegen. Hij vormde de oppositie der *Conservatieven* (het woord was zoowel zijne uitvinding als de zaak) en versterkte ze dagelijks, door er allengs elk element in op te nemen, dat jegens de maatregelen van het Whigministerie vijandig gezind was; meer echter nog door de bekwaamheid waarmede hij ze wist te leiden, nu eens in te toomen, dan weder aan te zetten. Gedurende dit tijdperk heeft hij bij de openbare meening dien grooten naam van spreker verworven, welke de school met hare regelen hem noode vergunt.

Het is niet onduidelijk gebleken, dat de gril van WILLEM IV, in November 1834, om de Conservatieven in het bewind te brengen, door PEEL werd afgekeurd, ofschoon hij geen oogenblik aarzelde te gehoorzamen aan den wil des konings, die hem door eenen koerier uit *Italië* opontbood, en ook met veêrkracht alles beproefde om het hem voorgezette doel te bereiken. Hij oordeelde, dat de tijd komen moest, die de Whigs onverdragelijk voor het volk zoude maken; maar hij zag, dat die nog niet gekomen was. De uitkomst bewees, dat hij gelijk had. Eene ontbinding van het Lagerhuis verschafte zijn ministerie geene meerderheid. Nederlaag op nederlaag moest hij zich getroosten, en den 8sten April 1835 legde hij het bestuur neder, dat weinige dagen later door Lord MELBOURNE werd opgenomen. Evenwel scheidde hij niet van het bewind, zonder eenen belangrijken maatregel, wederom eene verloochening zijner eigene partijzaak, te hebben doorgedreven, te weten: de regeling van de huwelijken der Dissenters, waarbij het beginsel, dat het het huwelijk een burgerlijk contract is, — en daarmede den Staat, niet meer der Staatskerk is toebehoorende, — erkend werd.

Zes jaren bleef Sir ROBERT nu aan het hoofd der steeds magtiger wordende oppositie, met uitzondering alleen van de drie dagen in Mei 1839, toen hem de vorming van een ministerie werd opgedragen. De aanleiding tot deze taak was even zoo zonderling als de oorzaak der mislukking. Sir ROBERT PEEL had waarschijnlijk met zijne oppositie tegen de *Jamaica-bill*, zoo als deze door de regering was voorgedragen, niets minder be-

doeld dan den val der ministers op dat oogenblik; en het ministerie, aldus zijns ondanks door hem aanvaard, vond onverwacht eenen hinderpaal in de kwestie der hofdames (*the bedchamber-plot*) waarop het stuitte en in duigen viel.

Eindelijk was in 1841 *zijn* tijd gekomen. De oppositie lokte eene verklaring in het Lagerhuis uit, »dat de ministers niet meer »het vertrouwen van het land bezaten." Het Huis werd ontbonden en de nieuwe verkiezingen gaven aan de Conservatieven eene meerderheid van 91 stemmen. Sir ROBERT PEEL vormde een ministerie, dat, onder zijne leiding, staande is gebleven tot den huidigen dag, hevig aangevochten, door elken strijd versterkt en bevestigd.

Gij erkent, het kunnen geene gewone middelen zijn, waardoor deze staatsman zich, ondanks zijne vrienden zoowel als zijne vijanden, op zulk eene hoogte heeft weten te verheffen. — En toch, wanneer gij de levensbeschrijvingen van den man, de beschouwingen zijner politiek, de waarderingen zijner talenten, niet die van zijne tegenstanders uitgaan, maar die van onpartijdigen en vrienden, moet gelooven, dan bezit Sir ROBERT geene van al die hoedanigheden, die den grooten staatsman kenschetsen. geen' politieken blik, geen genie in het ontwerpen, geen beleid in het uitvoeren, geene kennis en geene kracht om te heerschen, zelfs geen karakter als eerlijk man.

Met scherpere woorden kan dat zeker niet gezegd worden, dan het uitgedrukt staat in een orgaan van die bisschoppelijke kerk, die eenmaal in hem haren eenigen steun meende te hebben gevonden (1). »PEEL," zoo leest men daar onder anderen, »is een man, die, hoe beminnelijk en achtingswaardig hij zijn moge, toch op het groote staatstooneel zijne rol met niet verhevener inzigten en met niet meerdere waardigheid weet af te spelen, dan de meest alledaagsche partijganger zich gedraagt in den nietigsten twist over de verachtelijkste onderwerpen. Een man kan zich groot voordoen in eenen strijd over bestrating en lantarens, in eene regeling van policie- en nachtwachtsdiensten; groot in den kring zijner bedienden, groot in zijne afgezonderdheid; maar ROBERT PEEL is klein tegenover volken, nietig naast eeuwentellende instellingen... Van het begin tot den einde is zijne loopbaan die der uitvlugten en der noodmiddeltjes. Noch hij, noch iemand ter wereld waagt het te zeggen, wat hij straks doen zal, en niemand kan zeggen wat

(1) *Quarterly theological Review.* Julij 1841.

hij zoo even gedaan heeft, zoodra het op vaste bedoelingen en consequentie aankomt. Hij is door en door: ik en mijne partij. Strijkt den eersten persoon weg uit zijne redevoeringen, ja uit geheel zijne loopbaan, en gij houdt een losgedraaid touw, een verward net, een schip zonder bouten over. Op zijnen weg getuigt ieder spoor zijner voeten van wankelen en uitwijken. Van het eerste oogenblik af, dat onze kerk met al te groot vertrouwen zich op dezen staf, of liever, op dit gebroken riet heeft gesteund, is hij haar ontvallen. Het eene bedrog was slechts het onderpand voor een tweede. Hoe bedroevend is het, dat een man van een voorbeeldig leven, van zuiveren smaak, van velerlei talenten, van beschaving en van groote ondervinding, zoo weinig geloof bezit aan zijne eigene grondstellingen, zoo weinig hart heeft voor eene groote bestemming, zoo weinig geestdrift en vastberadenheid. —"

Doch men zal aarzelen een vol vertrouwen te schenken aan een oordeel, dat door teleurstelling, spijt en verbittering is uitgelokt. Het kan daarom welligt de moeite loonen, om hier eenige zinsneden over te nemen uit twee geheel verschillende, zeker niet zoo partijdige beschouwingen van zijne staatkundige loopbaan, de eene van het jaar 1835 (1), toen hij vijf jaren hoofd der oppositie, de andere van 1844 (2), toen hij vier jaren eerste minister was geweest.

....»Zonder genie," zoo luidt het in de eerste, »maar koelbloedig, buigzaam en behendig; eergierig, maar met de kracht om zich te bedwingen; iedere aandoening ontveinzende, elk voordeel aangrijpende en gebruikende; twijfelend en achterdochtig, niemand raad vragende, en zelfs zijnen besten vrienden zijn vertrouwen ontzeggende, is hij van alle staatsmannen van het *Engeland* onzer dagen de bekwaamste om eene vergadering naar zijne hand te zetten, om invloed te verwerven, om eene toevalligheid te baat te nemen, en om de driften en hartstogten van anderen aan zijnen triomf dienstbaar te maken. Als man van zaken is hij onvermoeid, zoo lang er iets te doen overblijft. Helder en scherp van geest, laat hij zich door geene ontleding eener groote vraag tot in hare fijnste deelen, door geene breede uiteenzetting van bijzonderheden afmatten. Hij is te huis in elk vraagstuk. Hij moge nimmer een grootsch, verheven of door oorspronkelijk-

(1) Uit den *Political Observer*. 1835.

(2) *Book of Illustrations*. Londen 1844.

heid schitterend denkbeeld uitspreken, nimmer zich tot eene wijsgeerige beschouwing verheffen, nimmer de sfeer van het genie bereiken, hij verzinkt ook nooit in het moeras der onbeduidendheid. Vele zaken weet hij niet, waarvan de wetenschap voor den staatsman vereischte is; maar hij weet dit gebrek te bedekken door den moed en de volharding, waarmede hij alle bescheiden raadpleegt, die bij de aanhangige vraag van dienst kunnen zijn. Hij is gewoon eerst op het einde van eene discussie te spreken; hij wil het laatste woord hebben; hij wil met één woord al de betoogen zijner wederpartij beantwoorden, ze tegenover elkander stellen, ze aan hare zwakke zijden tegen elkander verkruimelen en den genadeslag toebrengen aan den maatregel of aan de stelling die hij bestrijdt. De zaak, welke hij verdedigt, kan niet slecht zijn. Zie, hij staat op, vraagt het woord. Hij begint te spreken, zoo bedaard, zoo eenvoudig, zoo gemakkelijk, met zoo veel zelfverloochening, met zoo eene volkomene wegcijfering van zijnen persoon, dat gij medegesleept wordt om hem op zijn woord te gelooven, en u aan zijne goede trouw over te geven. Het is onmogelijk meer innemende rondborstigheid, meer verleidelijke welwillendheid in een staatkundig debat in te weven. Zijne voordragt is langzaam, bescheiden, hartstogteloos, gelijk past aan den redenaar die zich geheel onpartijdig stelt, en al zijne toehoorders met dezelfde wellevendheid behandelt. Zijne regterhand rust op zijne heup, terwijl hij met zoetvloeijende stem eenige wel afgeronde, maar weinig beteekenende volzinnen uitspreekt. Doch allengs wordt hij warmer en bewegelijker, valt aan en verdedigt, — maar altijd met dezelfde onpartijdigheid, niet de personen, slechts de stelsels, — waagt soms een schitterenden uitval, en slaat met de hand op den lessenaar, die op de groene tafel vóór hem staat. Hij heeft de oplettendheid van zijn gehoor vermeesterd. Alles zwijgt: zijne taal wordt ernstig en statig, zijne woorden klinken vol en rond. Hij waarschuwt, hij voorspelt, hij bedreigt. Hij overreedt niet meer, hij wekt vrees en angst op. Zoo men naar zijnen raad niet luistert, zoo men den maatregel, dien hij bestrijdt, aanneemt, dan is alles verloren. Hij beroert de harten zijner hoorders. Maar zelf blijft hij altijd kalm, en wat er hards of wreeds mogt liggen in de woorden die hij uitspreekt, tempert hij door den toon dien hij aanslaat. Nooit verwart hij zich; wanneer men hem in de rede valt, zwijgt hij tot de stilte wedergekomen is en

vaart dan rustig voort. Wanneer een ander redenaar hem aanvalt, kruist hij het eene been over het andere, steekt de linkerhand in den vestzak en ziet den spreker met onverstoorbare kalmte in de oogen. Tast hem aan op het staatkundig terrein zoo hevig gij wilt; verwijt hem onkunde, onbekwaamheid, zwakheid, hij zal geen wenkbraauw fronsen. Toch ligt er onder dit kalm en vredelievend uiterlijk eene zenuwachtige prikkelbaarheid en eene zeer ligt gekwetste eerzucht verholen. Men wage slechts van verre eene zinspeling tegen zijne eerlijkheid en goede trouw, en hij zal opstuiven en op staanden voet van u de intrekking uwer woorden eischen, en reeds bij voorbaat de uitdaging formuleren, die hij u morgen zenden zal. En niet zelden heeft de scherpe opmerker, bij het uiteengaan van het Huis, op het gelaat van dezen man het afschijnsel kunnen bespeuren van de hartstogten, die, uren lang verkropt, maar niet verdoofd, daarbinnen woelen.

»Zijn politiek leven is even moeijelijk te verdedigen als te begrijpen. Er ligt een mengsel in van dubbelhartigheid en opregtheid, dat aan alle ontleding weêrstaat. Zich te plooijen naar den drang der omstandigheden, zijne overtuiging aan de gebeurtenissen dienstbaar te maken, voor de meeningen, die veld winnen, te wijken, ziedaar zijne staatkunde. De noodzakelijkheid wettigt alles, ziedaar zijn stelsel. Hij is de minister, de gehoorzame dienstman van den gril des oogenbliks. Zijne buigzaamheid bewaart hem; zoo de beweging, die hij afkeurt en weêrstaat, hem te sterk wordt, geeft hij den strijd op met zoodanige taktiek, dat hij ten laatste den schijn kan geven van haar met zich te vereenzelvigen. Zoo heeft hij gehandeld bij de Emancipatie der Katholieken, die hij wraakte en heeft tot stand gebragt; met de Parlementshervorming, die hij bestreed en heeft gehandhaafd; met de Dissenters, die hij verachtte en met staatsburgerlijke regten heeft begiftigd; met de aloude stedelijke besturen, die hij moest beschouwen als den hoeksteen zijner partij, en die hij, heviger misschien dan iemand anders, heeft geschokt, toen hij, tegen de verwachting zijner vertrouwdste vrienden, aan RUSSEL's *Corporation-act* zijnen vollen bijval gaf, en al zijne aanhangers medesleepte om een voorstel goed te keuren, op welks bestrijding zij zich hadden voorbereid."

Dit is het oordeel in 1835 over Sir ROBERT PEEL geveld; hooren wij nu den schrijver, die, meer nog dan de ander, schijnt

den minister genegen te zijn, immers die meer nog vergoêlijkt wat hij niet weet te verdedigen.

»PEEL's loopbaan is niet die van een groot en gelukkig staatsman. In jeugdigen leeftijd het openbare leven ingetreden en zich onderscheidende door talenten, die hem een nuttig lid eener magtige partij konden doen worden, schijnt hij zijne staatkundige gevoelens meer onder den invloed van toevallige omstandigheden, dan door onafhankelijke en wikkende bepeinzing te hebben gevormd. Zoo werd zijn leven eene aanhoudende worsteling van bekwaamheid en moed tegen den verlammenden invloed van beginselen, met welke het dag aan dag meer onmogelijk moest worden, een land te regeren. Pligtgevoel en misschien ook eene trage volgzaamheid aan de eens aangenomen rigting, hebben hem verbonden gehouden met de waggelende fortuin eener partij, aan wier vertrouwen hij zijne eerste opkomst te danken had. Als minister noch als partijhoofd heeft hij, wij moeten het verklaren spijt zijner talrijke bewonderaars, meer dan ondergeschikte geestvermogens aan den dag gelegd. Hij heeft nooit de gave bezeten om eene groote zaak, 't zij dan eene goede of slechte, met genie te ontwerpen en met kracht door te drijven. Als minister heeft hij nooit geregeerd volgens vaste, breede beginselen, noch den goeden uitslag zijner pogingen afgedwongen door stoutheid of volharding. Door de omstandigheden in eene stelling geplaatst, die zijne partij voorbeeldeloos afhankelijk maakte van zijnen persoonlijken wil, heeft hij toch nooit hare leiding van zoo verheven standpunt beproefd, dat hij haar in eene bepaalde rigting konde bewegen. Hij heeft nooit zijnen volgelingen een nieuw beginsel kunnen inprenten, noch aan den geest des tijds eene nieuwe baan vermogen te openen. Bij al de groote omkeeringen in de staatsinrigting van het Britsche rijk, welke hij beleefd en deels mede bewerkt heeft, is toch zijn naam aan geene enkele groote hervorming, aan geene enkele nuttige toepassing van de ontdekkingen der wetenschap op het gebied der staatkunde, gehecht geworden.

»De naam, dien hij verworven heeft, berust hoofdzakelijk op zijne talenten als spreker in de raadzaal. Niet, dat hij welsprekend genoemd moet worden. Als redenaar is hij niet alleen verre te kort geschoten aan de eischen der kunst, door welker opvolging PITT, FOX, BURKE, CANNING zich eenen roem hebben verzekerd, die nog onder ons weêrgalmt; maar moet hij zelfs onderdoen voor BROUGHAM, MACAULAY en andere vernuften

van onzen tijd. Maar zijne wijze van zeggen is merkwaardig helder en gemakkelijk, eenvoudig en vol nadruk. In het behandelen eener moeijelijke kwestie heeft hij geenen mededinger. Niemand, die het groote punt, waarop het aankomt, zoo vast door alle omdolingen der discussie henen, in het oog weet te houden; niemand, die zijn gehoor zóó deugdelijk kent; niemand, die zóó juist den waren toon weet aan te slaan om de aandacht te boeijen; niemand, die, wanneer hij gelijk heeft, zijne zienswijze zoo overtuigend en aannemelijk weet voor te dragen, of, in het tegenovergestelde geval, zoo behendig eenen sluijer weet te werpen over de feilen zijner partij en de zwakheid zijner zaak.

»Hadden de omstandigheden Sir ROBERT PEEL eene plaats aangewezen onder de verdedigers der zaak, van welke hij door zijne geboorte de natuurlijke, door zijne talenten de nuttigste voorstander had moeten worden, dan zou hij welligt, in plaats van zijne krachten te verspillen in het vertragen van onvermijdelijke hervormingen, gegronde aanspraken hebben verworven op de hoogachting en den eerbied zijner landgenooten."

Men houde ons deze lange aanhalingen, die voor een gedeelte zelfs herhalingen zijn, ten goede. Zij waren onvermijdelijk, omdat de eene moest dienen, minder nog tot aanvulling dan tot bevestiging der andere. De merkwaardige, soms woordelijke overeenstemming van de twee laatste oordeelvellingen, moet onzen lezer, die niet genoeg vertrouwen durft stellen op de slotsommen zijner eigene beschouwing van de *Histoire contemporaine,* overreden om beide als goede getuigenissen aan te nemen; en zij moet ons door eigene aanschouwing overtuigen, dat twee verschillende schrijvers, die toonen kennis van zaken te bezitten, en door partijhaat noch bijzondere vijandschap worden verblind, tot een besluit hebben kunnen komen, hetwelk zich zoo ongerijmd voordoet, dat wij 't ons zelven nimmer, eenen ander noode zoude vergeven: het besluit, dat Sir ROBERT niet zijn kan wat hij is, dat hij niet geroepen is om te doen, wat hij gedaan heeft.

Zoo is dan met goede redenen betoogd en misschien bewezen, dat Sir ROBERT PEEL al de eigenschappen mist, die voor den grooten staatsman vereischten zijn. Het is dan duidelijk, dat de Tories, toen zij den twee en twintigjarigen jongeling tot hunnen leider verkozen, verblind waren door de flikkering van oppervlakkige talenten, en dat zij dertig jaren lang, niettegenstaande hij meer dan eens hun ontrouw is geworden, zijne

vaan getrouw zijn gebleven, minder omdat zij van hem alles goeds wachtten, dan omdat zij vreesden zich anders aan nog onbekwamer handen te moeten overgeven. Het moet dan als waarschijnlijk aangenomen worden, dat eindelijk in 1841 niet zijne politiek, maar het Whig-ministerie zelf, door eigene onvoorzigtigheid, de verklaring in het Huis der Gemeente uitlokte, die hem aan het bewind bragt. En wanneer hij er toen in geslaagd is om *Engeland* vrij te waren voor de gevaren, die het van alle zijden bedreigden; wanneer het hem gelukt is den vrede van *Europa* te behouden, dien PALMERSTON op het spel had gezet door zijne uitdagingen tegen *Frankrijk* — het Russisch verbond en den aanval in *Syrië*; om den oorlog in *China*, door zijne voorgangers begonnen, tot een gelukkig einde te brengen; om de nederlaag in *Affganistan*, door zijne voorgangers voorbereid, te wreken; om binnenslands de handelskrisis af te drijven en het alles met vernieling bedreigende Chartismus te fnuiken, welken kanker hem zijne voorgangers als legaat hadden achtergelaten; en om onder dit alles, in plaats van een jaar op jaar terugkeerend deficit (1), door een nieuw stelsel van belasting, dat den volke welgevallig was, een batig saldo in de schatkist over te winnen — dan is het niet te ontkennen, dat de groote talenten van hen, die met en onder hem hebben gewerkt, deze schoone uitkomsten hebben doen verwerven. Eindelijk, het moet dan aannemelijk zijn, dat het alleen aan bijzondere, geheime oorzaken te wijten is, dat, toen in November l. l. de woelingen der *anti-cornlaw-league* en de vermaarde brief van Lord JOHN RUSSEL het Tory-ministerie hadden uiteengejaagd, noch Lord JOHN RUSSEL, noch iemand anders, er in kon slagen een nieuw ministerie te vormen, en men wederom tot Sir ROBERT PEEL de toevlugt moest nemen, als den man, die het land voor de dreigende krisis zou bewaren.

En wat hem zijne vijanden voor de voeten hebben geworpen, dat hebben zijne vrienden erkend; zijne woorden en daden hebben het voor het oog der wereld ten toon gespreid: Hij is erger dan een zwak, karakterloos man des oogenbliks. Hij is een moedwillig verrader van zijne zaak; hij trekt zijne

(1) In..........1838.....van.......728.090..........P. St.
〃..........1839.....〃.......840.942..........〃
〃..........1840.....〃.......498.407..........〃
〃..........1841.....〃.......509.318..........〃

woorden even gemakkelijk in als hij ze heeft uitgesproken; hij is de advokaat van beide partijen: hij brengt morgen ten uitvoer wat hij gisteren bestreed. Hij heeft in 1828 met de vinnigste oppositie CANNING's plan bestreden, om de Roomsch-Katholieken met de overige burgers gelijk te stellen, en in 1829 was hij het, die als minister deze emancipatie doordreef. In 1840 bestreed hij de plannen der regering, om de beschermende regten der koloniale suikers iets te wijzigen: in 1842, stelt hij zelf grootere wijziging voor dan zij, en breidt die uit in 1844 en nog eens in 1846. In Januarij 1844 verklaarde hij op de stelligste wijze dat *Engelands* welvaren aan het behoud der Graanwet hing: in 1846 beantwoordt hij het voorstel der Whigs om het schaalstelsel dier wet door een vast regt van 8 *sh.* te vervangen, met de voordragt tot eene geheele afschaffing van alle inkomende regten op de voortbrengselen van den landbouw.

En het besluit moet zijn: de man, die aan het hoofd staat van het magtigste rijk des nieuwen tijds, die de lotsbeschikking van halve werelddeelen in zijne handen heeft, is niet meer dan het bedorven troetelkind en de gehoorzame dienstman der omstandigheden. Zoo dikwijls hij zelf iets tot zijne verheffing heeft medegewerkt, is het geweest door eene struikeling op het pad der goede trouw. Met zijne kleine talenten en groote gebreken was hij voorbeschikt om een zaakwaarnemer te zijn. Door eene vergissing der fortuin is hij een staatsman geworden.

VON RAUMER (1), na een paar uit al deze grieven te hebben aangestipt, schrijft: »Ob es möglich sey die ihm hier vorgeworfenen Schwächen und Mängel als Vorzüge und Vollkommenheiten darzustellen — diese Frage liegt mir nicht ob, an »dieser Stelle zu beantworten." — Maar vruchteloos ook zoudt gij het antwoord bij hem »an einer anderen Stelle" zoeken.

Doch in de vraag zelve ligt de aanduiding opgesloten van de eenige wijze, waardoor het raadsel van Sir ROBERT PEEL's politiek karakter kan worden opgelost.

Er zijn er, die deze oplossing hebben gezocht in de eigenaardigheden van het Engelsche volkskarakter, in de stelling der politieke partijen, in de geschiedenis der Britsche staatkunde van ouderen en nieuweren tijd. En gedeeltelijk kun-

(1) *England*, III, 244.

nen zij gelijk hebben. De Engelschman moet eene partij hebben, waaraan hij zich kan aansluiten, wier kleuren hij dragen, wier toasten hij drinken, in wier *meetings* hij redevoeringen hooren en uitspreken kan. Maar de Engelsche partijgeest is geen beminnelijke dweeper, die zich het heil des menschdoms voor oogen en ten doel stelt; hij is geen bruisende vuurkolk, die woelt en gist en losbarst en uitspat, alleen omdat dit eenmaal zijne natuur is. De Engelschman is *a practical man*: en zoo is hij ook in zijne partijzucht praktisch. Dáárheen, waar hij voordeel ziet, 't eerst voor zich zelven, maar dan ook voor de *commonwealth*, daarheen streeft hij. En ziet hij in eene andere rigting grooter of zekerder voordeel, dan haast hij zich den nieuwen weg op te streven. Hierdoor is het begrijpelijk, dat de twee groote partijen, die onder de namen van Whigs en Tories elkander het gezag betwisten, mogen zij ook altoos eenige eigene karaktertrekken behouden, toch niet zelden eene houding aannemen, die zou doen wanen, dat de rollen verwisseld waren. Van hier is het, dat de grootste staatsmannen van het Britsche rijk zoo gemakkelijk van partij als van rok hebben kunnen wisselen, dat b. v. de jongere PITT zijne staatkundige loopbaan als Whig aanving en eindigde als hoofd van een Tory-ministerie, dat FOX, *aristocrate incarné*, het eerst als Tory optrad en ten slotte de aanvoerder werd van de Whig-oppositie tegen zijnen mededinger. En hierin ligt misschien ook de verklaring van de vlugge wisselbaarheid van PEEL's staatkunde en van de onwankelbare trouw van het meerendeel zijner aanhangers. Eigenlijk staat hij, zoo niet boven, toch buiten de partijen, en noemt zich Tory of Conservatief, omdat hij nu eenmaal Engelschman is en iets moet heeten. Als Tory of Conservatief verklaart hij zich met hart en ziel aan de oude begrippen der partij toegedaan. Als staatsman merkt hij op, welke van die begrippen hebben uitgediend en geeft ze gaarne prijs, niet dwaas genoeg, om met eene hopelooze verdediging tijd en moeite te verspillen; als minister slaat hij acht op den loop der publieke opinie en gaat haar uit den weg of tracht ze in zijnen weg te leiden, niet opgewonden genoeg om zich als martelaar van een beginsel door haar onder den voet te laten werken. Daarom heeft hij, toen hij begreep dat het tijd was, de oude steunpilaren van Kerk en Staat helpen omverwerpen, in de zaak der Katholijken en der Dissenters, in de Parlementshervorming en in die der Stedelijke Besturen; en om dezelfde reden geeft hij thans voet aan de veldwinnende overmagt van

vrijzinnige begrippen of, wil men 't liever zoo noemen — het is hier de plaats niet om daarover te twisten — aan den steigerenden invloed van ***bourgeoisie*** en beursaristocratie tegenover de aloude aristocratie van het grondbezit. En zijne partij, die hij onder dat alles zijne beste vrienden blijft noemen, zij moge tegenpruttelen, en zich in menigen knorrigen uitval toegeven over wispelturigheid, karakterloosheid, verraderij, zij blijft hem houw en trouw, met Engelsche koelbloedigheid beseffende, »dat »er toch niets aan te doen is," en dat zij, hem uit heur midden uitstootende, er ligtelijk meer bij zou verliezen dan hij zelf. —

Maar dat is nog slechts de eene helft van het raadsel. De andere, de verreweg moeijelijkste, is niet, wat Sir ROBERT PEEL is, en wat men hem vergunt te zijn; maar: wie hij is, en hoe hij zijn kan die hij is. Hier is het dat VON RAUMER's vraag te pas komt. De vrager zelf, die weken lang en bij herhaling in ***Engeland*** heeft doorgebragt, die er in de hoogere kringen heeft geleefd en doorgedrongen is tot de bibliotheken der staatslieden en de ***drawingrooms*** van de ***nobility*** en ***gentry***, die dineerde met bisschoppen en ***routs*** bijwoonde bij ministers, VON RAUMER blijft het antwoord schuldig! Zullen ***wij*** ons vermeten, het ***ja*** of ***neen*** uit te spreken?

Toch wilt gij een antwoord! toch hindert het ons tot geen besluit te kunnen komen!

Ligt niet misschien de beslissing in ons eigen gemoed? Moet welligt niet het antwoord meer uit een innerlijk gevoel opwellen, dan door beredenering gezocht worden?

In spijt van al wat door vriend en vijand gezegd is, kunnen wij toch niet gelooven, dat hij een middelmatig man, een onbeduidend persoon zoude wezen, die alleen door een' zamenloop van omstandigheden tot de hoogte, welke hij inneemt, is verheven. ***Omstandigheden*** spelen eene groote rol in de wentelingen, zoo van het openbare als van ieders bijzonder leven; geen woord misschien, dat menigvuldiger in staatsstukken en levensbeschrijvingen voorkomt. Nogtans, wel beschouwd, wat is het anders dan een ijdele klank, zonder zin en beteekenis, een hulpwoord, dat men heeft uitgevonden om te gebruiken, wanneer men het ware woord niet dadelijk op de tong heeft, of niet uitspreken wil. — Iedere omstandigheid is een uitvloeisel van eene gebeurtenis; iedere gebeurtenis het produkt eener handeling, het resultaat van een doen of laten. En de uitdrukking, dat de omstandigheden iemand in de be-

reiking van zijn doel medewerken of tegenhouden, moet zich natuurlijk oplossen in de erkentenis, dat hij de schakel der gebeurtenissen al of niet heeft kunnen afzien, en de geheele reeks van noodzakelijke gevolgen van eigen of anderer doen en laten al of niet heeft berekend — PEEL moge geen redenaar zijn! Met fraaije volzinnen en schitterende uitdrukkingen laat zich niet eene halve wereld regeren: ons kan het genoeg zijn, dat allen, die hem eenstemmig de gave van het woord ontzeggen, eenstemmig erkennen, dat hij zijn gehoor aan zijne woorden weet te kluisteren, en duidelijk weet uit te drukken wat hij te zeggen heeft. PEEL moge geen genie wezen! geen verheven denkbeeld verwezenlijken, geen grootsch beginsel in zijne vanen voeren, en noch kracht om te handelen, noch beleid in het handelen bezitten. Ons kan het voldoende zijn, hem, spijt al zijne feilen en gebreken, dertig jaren lang eene eerste rol op het staatstooneel te zien bekleeden. En welligt zal het eenmaal openbaar worden, dat hem in waarheid gedurende zijne geheele loopbaan een groot doel voor oogen gestaan, en dat hij daaraan ten allen tijde de omstandigheden dienstbaar gemaakt heeft. Het zou eene belagchelijke verwaandheid zijn, hier te willen gissen, alsof wij iets van dit doel geraden hadden. Maar de vraag moge ons vergund zijn, de vraag tot hen gerigt, die meer kennis hebben verzameld, en beter bevoegd zijn tot beoordeeling van Engelsche toestanden: de vraag, of niet door al zijne groote maatregelen heen een streven zigtbaar is naar meerdere centralisatie; een streven, dat elders schadelijk moge zijn voor het algemeen welzijn, maar nog niet in *Engeland*, waar het wel noodig is, dat de hooge regering de teugels vaster klemme om de belangen der groote menigte te beschermen tegen een aantal kleine tirannen, en harmonie in het binnenlandsch bestuur te brengen, in plaats van kleingeestige kibbelarijen tusschen tallooze oude voorregten en oude misbruiken. Dat streven naar centralisatie verbindt de invoering van een stelsel van policie in *Ierland*, door den jeugdigen secretaris, met den nu aanhangigen voorslag des ministers, dat die policie zal worden bekostigd door den Staat, en daarmede onafhankelijk gemaakt van de grilligheid en zwakheid der gemeente-besturen. Het heeft de *Maynooth-bill* aangeregen aan de Emancipatie der Katholieken en, door eene toelage aan het onderwijs der geestelijkheid te schenken, dit onderwijs aan een oppertoezigt der regering onderworpen. Het stelt thans voor, om door gelijke begiftiging den Staat eenen even heilzamen in-

vloed toe te kennen op het verwaarloosde volksonderwijs in de onafhankelijke *Parish-Workhouses.* Het heeft in de wet op de huwelijken der Dissenters de praerogatieven der kerk, waar die in de regten van den Staat ingrepen, besnoeid. Het heeft de onafhankelijkheid van de Bank en van de O. I. Compagnie, die zoude eindigen met den Staat van deze ligchamen afhankelijk te maken, binnen hare grenzen teruggebragt. Het heeft de bewonderenswaardige inrigting der policie van *Londen* voortgebragt, en andere groote steden verpligt de hare naar dit model te hervormen. Het heeft in de hervorming der stedelijke besturen zelve den eersten stap gedaan tot wegneming van ten hemel schreeuwende misbruiken, waardoor het mogelijk was geworden, dat heden ten dage in het schoone, het rijke, het *comfortable Engeland*, steden worden gevonden met tienduizenden en bijkans honderdduizenden bewoners, waar noch bestrating, noch verlichting, noch openbare veiligheid is, waar voor iedere woning een drekput ligt, die door lang verloop van jaren tot een' mesthoop is uitgegroeid, en welks miasma, jaar in jaar uit, de bevolking door pestkwalen vertient.

Maar hoe minder grond er is voor de blaam van zwakheid en gebrek aan eene ernstige bedoeling, te scherper moet het verwijt worden: hij is niet eerlijk. Hij is niet eerlijk! hij draagt vuur in de eene, en water in de andere hand: hij ontkent heden wat hij gisteren bevestigde, en hij zal morgen tegenspreken wat hij heden beweert. Ja, 't moge eene onvermijdelijke diplomatie zijn, eene vergefelijke zonde voor iederen minister, eene verpligting schier voor allen, die in hoogheid zijn gezeten, dat zij zich in velerlei bogten wringen om velen te believen; dat zij om vijanden te winnen anders spreken en anders om vrienden te behouden; dat ze beloven en vergeten; dat ze niet handelen gelijk zij hebben gesproken; dat zij u officiëel of officieus halve waarheden en geheele onwaarheden op den mouw spelden; — *hij* is niet eerlijk in het openbaar, met opgeheven hoofd en met uitdagenden blik. Hij geeft zich de moeite niet, eenen sluijer over zijne oneerlijkheid te werpen; hij beweert en ontkent ten aanhoore van geheel een volk; bij hem zijn daden in tegenspraak met daden; hij zelf is zeker de laatste om den drang der omstandigheden tot zijne verontschuldiging in te roepen. Voorwaar, de man, die het niet noodig oordeelt zich te schamen over de laagste ondeugd, welke het karakter eens mans ontsieren kan, moet reeds lang alle vertrouwen verbeurd, alle achting verloren hebben; die man moet, met

den heiligen blos der schaamte, ook iederen breidel hebben laten varen van zijne hartstogten, en tot den laagsten trap van zedelijke waarde zijn afgedaald. — En zie, deze man is geëerd en gevierd: zie, een volk dat krachtig is en schrander, dat nog prijs stelt op eer en deugd, heeft dezen de teugels van het bewind toevertrouwd. Hoor, hoe van alle zijden de lof van dezen man klinkt, waar het zijnen persoon en niet zijne staatkunde geldt, over zijne beminnelijke deugden, over zijnen reinen wandel, over zijnen edelmoedigen inborst, vraag,... maar, neen! Tast in uw eigen gemoed, en vraag het u zelven ernstig af, of het u mogelijk zoude zijn, wanneer deze man plotseling voor u stond, u met verachting van hem af te wenden? Of gij niet zelf wenscht hem te verontschuldigen met de woorden van den dichter:

»Pour les héros et nous il est des poids divers!"

Maar verontschuldigen, het mag hier niet genoeg zijn. Eene grieve als deze laat zich niet door verontschuldiging afwijzen; een man als deze moet met strengheid veroordeeld worden, of vrij van alle blaam kunnen schitteren. En, valt ons de stift uit de hand, de Historie zal, terugziende op zijnen voleindigden loop, het vonnis moeten vellen, of met bewondering dan met mededoogen van hem gezegd zal moeten worden: »Hij »was een *Staatsman!*"

S. VISSERING.

VAN EFFEN EN HOGARTH.

Het was niet voor de eerstemaal, dat die netgekleede Hollander *Londens* straten doorkruiste. Maar thans, welligt nog meer dan vroeger, vond hij er bevestigd, dat zeer vele omstandigheden, noch met boeken, noch met onderwijs in verband, krachtig bijdragen tot ontwikkeling en verfijning van den geest.

JUSTUS VAN EFFEN! Die naam was eenvoudig als zijne ziel, eenvoudig als zijn uiterlijk, in weêrwil van de krullen en tuiten zijner eeuw — de eeuw van den koortsigen actie-handel, die nog geen tien jaren achter den rug had. Maar rijk was zijn vernuft, geslepen zijn verstand, groot zijn schat van kennis. — In die prachtige Londensche straten was hij geen vreemdeling, hoe schaars hij er den voet had gezet. Niet slechts aan zijne rijke moedertaal had hij meer buigzaamheid, veêrkracht, zoetvloeijendheid geschonken en er zich de heerschappij over verworven, — ook Frankrijks en Engelands taal was op de zijne als overgeënt en te zamen waren zij tot een' schoonen, trotschen boom opgegroeid. Geen Patriciër, die hem niet voor een' Brit gegroet had, bij het vloeijend vormen der moeijelijkste volzinnen en spraakwendingen in letterkundigen of maatschappelijken zin. Geen wedder bij de hanengevechten, geen bokser uit het *plebs*, dien hij niet volgen kon in zijne platte of technische benamingen. Vandaar dan ook, dat geen tooneel uit het woelige leven voor hem verloren ging; dat elk beeld, iedere trek, door hem gegrepen en verstaan werd; dat hij iedere bladzijde las uit het groote levensboek, hetwelk voor zoo velen gesloten blijft.

Als naar gewoonte, wandelt VAN EFFEN met scherpe blikken rond. Zijn post van Gezantschaps-Secretaris, om koning GEORGE met diens troonsbeklimming geluk te wenschen, laat er hem tijds genoeg toe. Daar ziet hij een' bonten groep in *Fleetstreet*. Met al de wreedheid van den koelbloedigen Brit, mishandelt daar een man uit het volk een armzalig paard. Het

dier bezwijkt onder zijn' last. Digt vallen de zweepslagen. De straatjongen klapt in de handen en schatert; men spot en schreeuwt. Maar op eens rolt er, als een donder, eene stem tusschen het volk: »Ongelukkige! zaagt gij dan de plaat van »HOGARTH niet?"

Er zijn van die korte gezegden, die, snel en scherp als een pijl, diep in het hart dringen. Het woord is uitgesproken, en de zweep daalt niet andermaal neêr. — De pijl heeft den onmeêdoogenden eigenaar getroffen; want het even korte antwoord laat zich hooren: »Gij hebt gelijk! Een lafaard, als ik hem ooit weêr sla."

Hebt gij dan de plaat van HOGARTH niet gezien? Dat hoorde VAN EFFEN, de schrijver van *Le Misanthrope*, die elk maatschappelijk gebrek met zooveel geest en leven, met zooveel poëtische tint in het licht had gesteld. Dat hoorde hij uit den mond van iemand uit het volk tot iemand uit het volk; hij zag er al den verrassenden, verbazenden indruk van, en wie het trof, hem trof het diep.

»Die plaat moet wel een meesterstuk van waarheid, gevoel »en natuur zijn," dacht hij. »Zonder HOGARTH gezien, hem ge»sproken te hebben, verlaat ik *Londen* niet."

De volgende dag vond VAN EFFEN in de woning van den MOLIÈRE der schilderkunst, en spoedig hadden de twee vernuften in elkanders ziel gelezen. Dertien jaren jonger was de laatste; maar beiden waren even oud of liever even jeugdig in zielsgevoel, rijkdom van geest, scheppende verbeeldingskracht. Beider vroeger lot ook vormde een gelijk tafereel van donkere tinten. Of had VAN EFFEN tot nog toe niet uit den beker van enkel tegenspoed, miskenning, teleurstelling gedronken? Hij, een sieraad onzer letterkunde, had jaren gesleten in de nederige betrekking van huisonderwijzer; iedere straal van geluk was telkens zoo ras verdwenen als te voorschijn gekomen; zijn tegenwoordige vereerende post zelfs zou van even korten duur zijn; door druk moest hij groeijen, gelijk een eik, dien de storm te steviger doet wortelen. En HOGARTH! hoe lang een tijdperk van kommer en gebrek had *hij* moeten doorworstelen! Het genie, waarvan *Europa* eens gewagen zou, moest zich verlagen tot het schilderen van uithangborden, het graveren van adreskaartjes en wapenschilden, en zóó arm was hij, dat zijne huisbewoonster hem rust noch duur liet over eene kleine schuld, die hij door één' penseeltrek had kunnen kwijten, hadde men dien trek slechts vroeger gewaardeerd.

Hebt gij dan de plaat van HOGARTH niet gezien? VAN EFFEN zag die in 's kunstenaars ***tooneelen van wreedheid***, en vol geestdrift riep hij uit: »Gisteren was ik getuige, dat gij van een' »beul een' mensch hebt gemaakt, en — geen wonder! Maar wat »uw ***penseel*** deed, doe eenmaal mijne ***pen***."

Hij sprak geene ijdele, geene opgeblazen taal. Hij verliet ***Engeland***, waar HOGARTHS roem met iederen dag grooter werd. Met bewondering staarden de Britten op de duizendvoudige schoonheden van diens gewrochten, — op dat ideaal van luim en geestigheid, dat doorstraalde tot in het kleinste bijwerk, dat eene rijke beteekenis had tot in het nietigste spinrag op den wijzer eener klok. Elken dag aanschouwden zij iets nieuws, dat ruime stof gaf tot nadenken; dat, in den vorm van vrolijke scherts, eene ernstige leering of waarschuwing bevatte, tot nieuwe verbazing over het genie des makers. Maar ook in *Nederland* werd ieders aandacht geboeid, ieders zin gestreeld, door ***Hollands*** keurigen ***Spectator*** — dat meesterstuk van waarheid, gevoel, natuur. — Velen zagen daar hun eigen beeld, en meer nog dat van anderen, naar het leven geschetst met de pen. In luchtige luim of statigen ernst, met bijtenden spot of deftige waardigheid, zagen de gebreken en dwaasheden van den tijd er zich ten toon gesteld; de letterkunde van den dag vond er haren onpartijdigen beoordeelaar in; en de toon was zoo vrijmoedig, zoo bezadigd, de stijl zoo duidelijk, zuiver, kernachtig en sierlijk, dat elkeen erkennen moest: »Wie ook de schrij- »ver zij, hij is voorzeker de beschaver onzer taal."

Bijna dertig jaren vóórdat, in ***Engeland***, HOGARTHS laatste kunstgewrocht verscheen: ***Het einde van alle dingen***, de tijd, rustende op de puinhoopen van omgestorte pilaren, als het symbolum van zijn' naderenden dood, zag men in ***Holland*** den laatsten jaargang van den schoonen ***Spectator;*** want JUSTUS VAN EFFEN, de schrijver, voelde het einde van alle dingen, zijn' dood nabij. HOGARTH verbrak zijn palet; VAN EFFEN wierp de pen neder; maar hij liet ons een gedenkstuk na, waarop men bij ieders dwaasheid of boosheid als met den vinger wees, onder den uitroep: »Laast gij dan den ***Spectator*** niet?"

J. F. BOSDIJK.

ZANGEN AAN DE GELIEFDE.

I.

VOOR U EN ANDERS NIET.

Zoo 'k 't eêlst van al de schatten,
Die bosch en stroom ons biedt,
Die berg en zee bevatten,
Of in 't vermetelst lied
Ooit Dichter dorst verlangen,
Ten loon kreeg voor mijn zangen,
Ik zong voor u, mijn Lief! en anders niet.

Zoo 'k alle zoete toonen,
Die murmlen in den vliet,
Die in de popels wonen,
En in der vooglen lied,
En ruischen in de baren,
Kon lokken uit mijn snaren,
Ik zong voor u, mijn Lief! en anders niet.

Indien mijn luit kon toovren,
Als eertijds Orpheus' lied,
En 't schimmenrijk verovren,
(Welks akelig verschiet
Alleen ons heil kan storen,)
En 's afgronds vorst bekoren,
Ik zong voor u, mijn Lief! en anders niet.

II.

LENTE EN LIEFDE.

De Lente keert weêr en de hemel is blaauw,
De morgenzon spiegelt in paarlenden daauw,
De rozenknop opent haar' geurigen schoot,
En breekt uit den zwachtel haar minnelijk rood.

De Lente heerscht buiten, de Herfst in mijn hart:
Het zonlicht is duister, de hemel is zwart,
De daauwdrop is ijssel, de roos heeft geen kleur,
Zoo lang ik, MARIA! uw afzijn betreur.

Keer weêr! In uwe oogen is hemelscher blaauw,
Dan 't blaauw van den hemel; en lieflijker daauw,
Dan blinkt op het veld, is de traan, die, geteeld
Door lust en door liefde, om uwe oogwimpers speelt.

Keer weêr! Op uw wangen is minlijker rood,
Dan immer de roos in haar' zwachtel besloot,
En, lieve! in uw hart vind ik zaliger schat,
Dan heel de Natuur in de Lente bevat.

III.

KENT GIJ DIEN PLEK.

Kent gij den plek, waar de lindeboom bloeit,
En zich het klimoploof wart in zijn blâren,
Thym en sering om de zodenbank groeit
En zich de luchtige vlinders vergaren?
Kent gij dien plek? o mijn Lief! wend uw schreên
Dáár met mij heen.

Kent gij dien plek, waar de nachtegaal zingt,
Slechts door de maan en de stilte beluisterd,
't Koeltje zich zacht door het bladerdak wringt,
Waar het van lust en van mingenot fluistert?
Kent gij dien plek? o mijn Lief! wend uw schreên
Dáár met mij heen.

Kent gij dien plek, mijn herinn'ring zoo waard,
Waar we eens te zamen, elks blikken ontweken,
Zaligheid smaakten, gekend slechts op aard,
Waar men het eerst van zijn Liefde durft spreken?
Kent gij dien plek? o mijn Lief! wend uw schreên
Dáár met mij heen.

Heilig, MARIA! zij steeds ons dat oord,
Waar we onze banden het eerst mogten knoopen,
Wel met een zucht door geen' stervling gehoord,
Maar door geen' tijd en geen graf zelfs te sloopen.
Wend dan, MARIA! nog dikwijls uw schreên
Dáár met mij heen!

IV.

NACHT EN DAG.

Schoon is de morgen, en lagchend het veld;
Waar ge, o MARIA! mijn schreden verzelt;
Zacht is de lucht, waar uw aâm door mag zwieren;
Geurig de bloem, die uw boezem mag sieren;
Maar naakt de stond, dat de scheiding ons wacht, —
Alles wordt nacht!

Kil is het uur, als de duisternis troont,
En zich geen ster aan mijne oogen vertoont,
Wijl ik alleen door de velden moet dolen;
Doch 'k heb mij naauw aan uw venster verstolen,
'k Hoor naauw uw stem en uw' hemelschen lach, —
Alles is dag!

V.

WIE DENKT AAN TIJD ALS HIJ ZALIGHEID SMAAKT.

Zeg niet: de glans van den hemel is kort,
Die in haar oog zich ten toon spreidt!
Zeg niet: zoo ras als de lelie verdort,
Vlugt ons de jeugd en de schoonheid!
Zeg niet, dat morgen het doodsuur genaakt!
Wie denkt aan tijd als hij zaligheid smaakt?

Arm slechts is hij, die zijn rijkdommen schat,
En zijn genot kan bereeknen;
Waar bleef het heil, dat mijn arm houdt omvat,
Zoo ik zijn grens mij kon teeknen?
Weinig heeft hij, die naar meerder steeds haakt!
Wie denkt aan tijd als hij zaligheid smaakt?

Zij het dan waar, wat gij angstig verzift,
Wordt eens de heilbron gesloten;
'k Heb niet als gij hare gaven vergift;
Wat ik genoot, is genoten.
Dwaas, die een heil stoort zoo rein en volmaakt!
Wie denkt aan tijd als hij zaligheid smaakt?

MENGELINGEN.

SCHETSEN, OP REIS VERZAMELD.

Wolfenbuttel, 5 Augustus, 1844.

Vrijdagavond (of volgens Duitsche tijdrekening *'s nachts*) ten half elf ure verliet ik *Bonn*. — »*Adspiciasque meas, barbara* »*terra, nates*," zeide ik tegen die stad, zoo als eens een Italiaan tegen gansch *Duitschland*. Den togt langs den *Rhijn* tot aan *Maintz*, had ik vroeger gemaakt, en steeds als STERNE's: »Dan »tot Bersebaganger" met het verstokte voornemen, om het *all barren* te vinden. Ditmaal ging het, omdat ik *Bonn*, dat mij tegenstond, verlaten had, misschien beter. Ik genoot *St. Goar*, *Bingen*, enz. Te *Frankfort am Main* ben ik twee dagen gebleven. Ik heb naauwkeurig die stad bekeken, die mij in zoo vele opzigten *Amsterdam* herinnerde. Zij was ook klein, toen *Amsterdam* klein was; zij werd groot zoo als mijne vaderstad door burgerij en handel; de luister van de kroon des Roomschen konings, die hier werd ingehuldigd, werd dof geschenen door plebejische krachtsontwikkeling; maar die krachtsontwikkeling kweekte in de al te enge ruimte der Rijksstad geenen nationaalzin, geene individualiteit. Zij ondersteunde niet kunst en wetenschap, zoo als *Amsterdam* het in zijne zeventiende eeuw deed; zij maakte hare bakermat tot — eene kermis, zoo als het nog is.

Van *Frankfort* naar *Marburg*. — Slapende trok ik *Giessen*

door; 's morgens kwam ik te *Marburg;* ik was er kort te voren geweest.

Hoe *champêtre Marburg* er uitziet, hoe schoon het ligt, als een wingertkrans om een bloeijenden en groenenden berg heengeslingerd, blijft weder voor mijne uitvoeriger studiën uit den vreemde bewaard. Zoo insgelijks een en ander over de *St. Elisabethskirche*, die ik thans voor het eerste zag. Één ding wil ik u toch mededeelen, schoon het *gräszlich* is; maar ik heb er reeds met G. over gecorrespondeerd, en het behoort tot eene der levenskwestiën, die ik met T. H. over zijn boek, over den invloed des Christendoms, te voeren heb. T. H. schaart zich namelijk aan de zijde van SCHILLER, omtrent het afzigtelijke onzer voorstelling van den dood, als een geraamte, en wil ons wijs maken, dat de voorstelling *middeleeuwsch* is. Nu zijn hier te *Marburg* al de grafzerken der landgraven van *Hessen*, tot op PHILIPS den *Grootmoedigen* (?) toe. Een der laatste is landgraaf WILLEM de *Jongste*, die op eene jagt van zijn paard stortte en aan dien val overleed. Ook die heer ligt hier in zijn praalgraf, plegtig in een ridderkostuum, geharnast en gehelmd, in steen uitgehouwen; maar onder die zark is een geraamte gebeiteld, het afzigtelijkste dat men zien kan, met vel en vleesch, waaruit wormen, neen erger nog, slangen kruipen. *Zoo*, zegt de volksoverlevering, heeft men het lijk des landgraven teruggevonden. Von ROMMEL wederlegt die meening op historische gronden, en denkt daarentegen, dat het eene allegorische voorstelling zij van den verscheurden toestand, waarin zijn dood zijn gebied achterliet. Ik geloof tegen beiden regt te hebben, wanneer ik beweer, dat dit de voorstelling van den dood was, zoo als die in dien tijd (landgraaf WILLEM de *Jongere* kwam in den aanvang der XVI^de^ eeuw om) heerschende was. Zie hier de stelling. Het geraamte, waaronder wij den dood voorstellen, geheel naakt van vleesch en zenuw ontbloot, is niet middeleeuwsch, maar uit den tijd eener reeds gevorderde anatomische kennis. Hoe zeer monnikendomheid zich lang tegen ontleedkunde bleef verzetten, weet ge uit de geschiedenis van VESALIUS. Die voorbeelden zijn met andere te verrijken. Een zoo gaaf in elkaar passend geraamte levert de natuur slechts zelden. Het is meerendeels een kunstprodukt. Als gij ooit oude missalen met teekeningen gezien hebt, dan is het der moeite waard lijkmissen op te slaan. Gij vindt daar schonken en brokken geteekend, zelden een gaaf geraamte. En wat deed de gebrekkige kunst en wetenschap toen? Zij sloeg de geraam-

ten *doodhemden* om het lijf. Zoo zijn zij in den doodendans en in oude schilderijen. Ik herinner mij, uit mijne eerste kritische *Streifzügen*, dat wij wijlen STARING verweten, dat hij, GOETHES bekende ballade vertalend, het hemd, dat de torenwachter stal, veranderde in een juweelenboot. Hij antwoordde ons, regt gevat, in een epigram, dat onze aanmerking juist zou zijn, zoodra de industrie het niet slechts tot *waterproefvilt* maar ook tot *rotproef* linnen zou hebben gebragt. Wij hielden ons voor geslagen, en toch had hij ongelijk. De traditie stoorde zich aan deze onmogelijkheid even weinig als wij. Zij teekende een doodshoofd en doodsbeenen, en sloeg om het overige den mantel der liefde, ditmaal een doodshemd, heen. Zoo zijn de dooden in den doodendans. Het onderzoek ligtte dat hemd op en zag al de afschuwelijkheden, die daaronder verborgen waren, en gaf die weder. Zoo zijn de geraamten der vijftiende en zestiende eeuw; zoo de dood, die onder het graf van landgraaf WILLEM ligt; zoo de dood, die regt humoristisch de rij onzer Hollandsche graven op het Haarlemsche stadhuis besluit. Ik zit hier in *Wolfenbuttel*, en schrijf deze episode tegen LESSING, wiens boek: *Wie die Alten den Tod gebildet*, in *Europa* grooten invloed heeft gehad. Ik houd tegen hem en SCHILLER staande, dat ons *Gerippe*, ons gaaf en helder door anatomische kunst voortgebragt geraamte, niet *gräszlich* is: tegen SCHILLER en TER HAAR, dat dit *Gerippe* geen *kunstgewrocht des Christendoms* is, maar zich met het Christendom verdragen heeft, toen eenmaal *onderzoek*, wat zij vond, het zoo als zij vond, voorgesteld had; ik houd tegen alle drie staande, dat de ouden niet slechts den dood als een genius met een' omgekeerden' fakkel hebben voorgesteld, maar ook nog afzigtelijker en welligt even afzigtelijk als het halfverteerde lijk der middeleeuwen.

Explicit, Deo gratias amen! haal eens adem over eene kwestie, die u waarschijnlijk hoegenaamd niets interesseert.

Genoeg over het vriendelijke *Marburg*, dat ik nu vooreerst wel niet zal wederzien. Vandaar ging woensdagochtend de togt in eene retourchaise (de best koope gelegenheid) naar *Cassel*. Het Hessenland mist het schoone van de Rhijnoevers, toch heeft het vruchtbare bergen en de bewoners zijn innemend. Het kostuum der vrouwen is zoo bont, dat mijne gedachten zich verwarren bij de poging om het u te beschrijven; maar de buitensporig groote steekhoeden der mannen zijn in hunne soort klassiek. Het volk brengt mij de Luike-

naars te binnen; maar het is schooner dan deze. In een tamelijk fijn besneden gezigt, beweegt zich een donker gemengd blaauw oog, waarvan de uiterste omtrekken zwart geteekend zijn, en wanneer daarover, zoo als meestal, lange zwarte wimpers zich bewegen, geeft dit hunner physionomie eene uitdrukking van vatbaarheid, schranderheid, levendigheid, die de Rhijnduitschers ten eenemale missen. Op het gezigt af, zou ik onder die scherpe pinkende ooghoeken geslepen wilddieven vermoeden, tot wier afschrikking ook in iedere landsherberg, van *Marburg* af tot voorbij *Göttingen* toe, de geschiedenis der wilddieverij, in prent gebragt, ten toon hangt. Wat zal het arme, uitgezogene volk ook anders doen? *Cassel*, waarvan ik nu even met u een kijkje zal nemen, is voor hen niet gebouwd, maar voor hunnen ijdelen keurvorst, wiens slaven zij zijn. *Cassel* is eene residentie met breede straten en prachtige policiebeambten; eene dier steden, welke den Hollandschen burgerzin altoos onaangenaam aandoen. Het eerste wat u bij de poort ontmoet, is een soldaat, die u *bittet om Ihren Namen und Charakter*. Op mijn antwoord, dat ik den eersten niet weg te geven had, en dat het tweede een zoo vreemdsoortig ding was, dat mijne vrienden en ik, na lange studie, daarover niet *in's Reine* waren, stiet mij mijn reisgenoot aan, met de verzekering, dat dergelijke conscientieuse waarheden hier met surveillance van de policie of met bevel om oogenblikkelijk de stad te verlaten, wierden gestraft. Ik was dus schikkelijker en hielp den sergeant in het opschrijven van mijn langen barbaarschen naam, waarvan ik hem geene letter schonk. Daarna volgde eene vraag, in welke dienst ik stond? en op mijn antwoord, dat ik in geene andere dienst stond dan van mij zelven, gaf de man niet onduidelijk te kennen, dat ik een lompe Engelschman (!) was. Ofschoon u nu dergelijke vragen herhaald worden, wanneer gij *Cassel* verlaat, meent het gouvernement het toch zoo kwaad niet. In de tusschenuren, waarin de oude keurvorst zijn volk niet plaagt, plagt hij zich met de vreemdenlijsten te amuseren. Louter uit nieuwsgierigheid; want bij slot van rekening zit de arme JORDAN, eigenlijk ten gevolge van 's vorsten nieuwsgierigheid, gevangen. Geeft gij nu een antwoord, zoo als men het ten hove wenscht en verlangt; dat gij namelijk een vreemd potentaat zijt, of daarvan de uiterste en onderste adjudant, dan wordt gij gedwongen een *diner-invitatie* aan te nemen, waar gij zoo goed eet, als een moffenprins het schaffen kan. Aangezien wij nu het geluk hebben, van prinsen, noch van

prinsessen afhankelijk te zijn, moet gij mij naar mijn logement volgen, waar niets merkwaardigs is dan twee Groningers, echte runders, die voor hunne gezondheid reizen, wijn drinken bij flesschen, met Duitschers, Franschen en alle andere natiën Hollandsch praten en uit den Hamburger Correspondent het vreesselijke attentaat tegen den koning van *Pruissen* der gansche tafel voorlezen, zonder eene enkele poging te doen, om het Duitsch op zijn Duitsch en niet op zijn Hollandsch of liever Groningsch uit te spreken.

Voorts ziet ge in *Cassel* wit gepleisterde gebouwen en leêge pleinen, rond en vierkant; een kolossaal standbeeld van een' onbekenden (mij ten minste en u misschien) keurvorst met eene pruik, en eindelijk van de brug buiten de stad een regt schoon gezigt op de *Fulda*. Verder op, zeggen de Casselers, is het nog schooner, want daar is het vorstelijk slot; maar omdat wij niet van vorsten houden, reizen wij door naar *Göttingen*.

Zoo wij het vorstelijk lustslot niet zien, de weg, dien wij inslaan, vergoedt het ons. De weg gaat altoos bergop, de voerman naast het paard om de steilte. Eindelijk rigten zich uit de diepte de torentjes van *Münden* op. Maar eer ge daar zijt, is de streek zoo uitnemend schoon, dat de voerman u nog te hard rijdt, schoon hij alle krachten inspant om bij het afdalen zijne paarden strak te houden. Boven u nog hooger bergen, met het digtst gebladerd geboomte: kruinen van krachtige boomen ruischen nevens uw oor en golven aan uwe zijde; en daaronder weêr een woud, dat zich in de diepte verliest; van weêrskanten een amphitheater van krachtig groen, waarvoor de Duitsche water-enmelk-mythologie geene geesten heeft, hemelsch tegelijk en forsch genoeg, om er op te rusten. Voor mij ten minste daalden zij ditmaal niet neder; integendeel beroofde de nevel van een' aanhoudenden regen aan het landschap de helft zijner des ondanks onbeschrijfbare bekoorlijkheid.

Als het ons niet gezegd werd, zou men niet merken, dat men hier het grondgebied van ERNST AUGUST, dien onze verbeelding ons in de verte als een' vreesselijken tiran afschildert, reeds had betreden. Zoo vriendelijk en welvarend is alles. De douaan vergenoegt zich met beleefd te vragen, of gij ook *steuerpflichtige Gegenstände* bij u hebt. Op een ontkennend antwoord, laat hij u zonder verder onderzoek, zonder zelfs naar een pas te vragen, met een: »*glückliche Reise!*" door. De chausseës zijn uitmuntend, ter wederzijde van den weg met

rijk bevrachte vruchtboomen beplant, zonder *polizeiliche* strafdreigementen en zonder bedelaarskinderen in lompen. Het volk ziet er dommer uit dan de Hessen, maar goediger en weltevreden. Alle klassen en standen zijn met koning ERNST AUGUST tevreden en dankbaar voor de vele weldaden zijner regering. Zoo hij den naam van tiran verdient, omdat hij de stelregel: *rien par le peuple* tot het bekende uiterste gedreven heeft; hij heeft veel goedgemaakt door ook de apodosis: *tout pour le peuple* te handhaven. Men is het er over eens, dat, toen hij de regering aanvaardde, alles vol misbruiken was, die de aanzienlijken ten nadeele des volks exploiteerden. Slechts zelden verliet de adel zijne landgoederen voor de hoofdstad en daar leefde hij, wanneer hij er een paar maanden verscheen, trotsch en karig. Met ERNST AUGUST heeft alles opgehouden. Vriend van luxe, als een echt Engelschman, heeft hij de openlijk bezoldigde ambtenaren tot eene geëvenredigde vertering gedwongen en voor de hooge ambtenaren het getal van paarden, rijtuig, enz. bepaald. Dat zij zich in *Hanover* lang en veel ophouden, is zijn vaste wil, opdat hunne luxe ten voordeele des volks kome. De stad *Hanover* zelve is tot een vroeger ongekenden bloei verheven. Het oude wordt omverre geworpen, om er nieuw voor in plaats te stellen, en de vorst geeft daarvoor zijne eigene middelen ten beste. Een gansch nieuw vierendeel is bij de stad aangebouwd; eene hoofdstraat is verbreed, doordien de koning den eigenaars eene schadeloosstelling voor den herbouw der huizen heeft aangeboden, wanneer zij deze een eind achterwaarts wilden opbouwen. Op 's konings kosten hebben zij alzoo nieuwe huizen en eene prachtige straat bekomen. Een oud paleis zal door een nieuw vervangen worden; slechts het huis van LEIBNITZ blijft in den omtrek onveranderd; de koning heeft het ter gedachtenis aan den grooten man gekocht en in stand gehouden. Eene tentoonstelling van industrie was vroeger eene ongehoorde zaak in *Hanover*. Dit jaar heeft zij de bewondering en den nijd der *Zollvereinte* Duitschers opgewekt. Gesmokkeld wordt in *Hanover* niet, omdat de lasten er lager zijn dan elders in *Duitschland*. Voor iederen burger is de vorst toegankelijk; langzamerhand heeft hij zijne Engelschen door Duitschers vervangen; zelf spreekt hij Duitsch, maar slecht, en eischt, dat het aan zijn hof gesproken worde. Zijne manieren, zegt men, zijn ruw, maar dit beneemt niets aan zijn' goeden wil. VON SCHELE zelven, zijn *Achitophel*, heeft hij dikwijls als een hond

behandeld, en daarentegen vroegere vijanden, zoo als den voormaligen *Stadsdirector* het eerst de hand van verzoening gereikt. Thans is VON SCHELE verwijderd van het hoofd der zaken, en zoo krank, dat men zijn' dood tegemoet ziet. Op hem is de haat des volks overgegaan. De stendenvergadering scheidde dit jaar volkomen tevreden en in vrede met de regering. Het vroegere is *de part et d'autre* vergeven. Prof. ALBRECHT, een der verdreven professoren, heeft *Göttingen* bij oogluiking weder bezocht; ook de overige zouden zich ongestoord in *Hanover* kunnen ophouden. SCHNEIDEWIN en VON LEUTSCH, die ik te *Göttingen* bezocht had, en beiden tot de Göttingsche oppositie behoorden, waren alleen dáárom niet verjaagd, omdat zij toenmaals slechts extraordinaire professoren waren. Thans scheen ook hun alles naar den zin te gaan, en zij verklaarden van het vooruitzigt zeker te zijn, dat binnen weinige jaren *Hanover* het liberaalst bestuurde land van *Duitschland* zou zijn. Ik moet echter ook de keerzijde van het tafereel vertoonen, en die keerzijde is *Göttingen*. Niet dat de koninklijke vrijgevigheid niet alles voor den glans der akademie zou doen, maar de slag, dien zijne monarchale beginselen haar eens hebben toegebragt, wreekt zich wreed. Sedert het vertrek der GRIMMS, DAHLMANN, EWALD, enz., is het aantal studenten tot op minder dan de helft geslonken. De dood heeft, in OTTFRIED MÜLLER, *Georgia Augusta* van hare kroon beroofd; gouvernementale ijverzucht heeft te weeg gebragt, dat sedert het vertrek van ALBRECHT, geene kollegiën over politiek en staatsregt meer worden gehouden. Kortom *Göttingen's* grootheid schijnt voorbij of ten minste te kwijnen. Ik heb er het kerkhof bezocht, dat is eene liefhebberij van mij in akademiesteden, zoo als ik te *Leiden* gaarne in de *St. Pieterskerk* omdoolde. Ik heb er de graven gezien van EICHHORN, van BLUMENBACH, van CHRISTOPH MEINERS. Het is eene idiosyncrasie, misschien eene paradoxie, van mij, dat ik voor den laatsten zoo warm partij trek. HEEREN echter en HEYNE heb ik er niet kunnen vinden, en OTTFR. MÜLLER rust in de heilige aarde van *Delphi*. De bibliotheek was Donderdag en Vrijdag slechts één uur, en dat nog wel op het etensuur, geopend, en de beambten der bibliotheek waren niet zoo vriendelijk, mij een langer vertoeven daar toe te staan.

Van mijne reis van *Göttingen* naar *Hanover* zal ik niet veel vertellen, dan dat ik ditmaal in eene Duitsche familiewagen heb gezeten, het bestkoope, maar ook tevens het vervelendste middel van transport. Ik had tot gezelschap in de zooge-

naamde cabriolet een' dronken apotheker, die te ***Münden*** op het ***Schutzenfest*** Jonas had gespeeld, en drie dagen onder water was gebleven; en vervolgens een ***Herr Pastor*** en zijne ***Pastorin***, die er zeer lief uitzag, mij verschrikkelijk uitvroeg over eene Hollandsche familie, en voorts zich niet zeer scheen te amuseren met den man, dien zij getrouwd had, een' weduwnaar met acht kinderen, in zijn geheele voorkomen een echt gemeene loog.

— · —

— ***Post varios casus*** arriveerde ik alzoo zaturdagavond in ***Brunswijk***, ***Brunswijk*** dat er, in vergelijking met ***Hanover***, onbeschaafd en barbaarsch uitziet. Het was er ***Messe*** en dit gaf eenige bewegelijkheid, maar eene bewegelijkheid. die niet in mijnen smaak valt. Want wat heb ik er aan, dat ik van de reizigers, waarmede ik spijsde, de naauwkeurigste opgaven over de prijzen van laken en leder, tot toegift op mijn avondbrood heb gekregen? Slechter bestrating dan in ***Brunswijk*** bestaat er niet. Het volk is er arm en berooid, zij klagen over hunnen hertog, die niet trouwen wil en al zijn geld buitenslands verteert, en schamen zich opregtelijk over hunne revolutie, die hen van den regen onder den drop heeft geholpen. Zij hebben er niets bij gewonnen dan een nieuw paleis, nadat zij het oude hadden opgebrand. Maar B. zou zich zeker over dat paleis ergeren. Hoe prachtig Corinthisch het er ook van voren uitziet, aan al de overige zijden vertoont het een' anderen stijl, zoodat de bouwmeester, als een sophist in zijn vak, heeft willen toonen, dat hij het op allerlei wijzen regt kon maken. Ik zou mij alzoo in ***Brunswijk*** gruwelijk geërgerd en verveeld hebben, had ik niet de alleraangenaamste kennis met professor EMPERIUS gemaakt, met wien ik spoedig regt familiaar en gul was. Met hem ben ik naar de tentoonstelling gegaan, waarop, zoo als op alle tentoonstellingen, het slechte het meerendeel was. Toch heb ik in vele jaren geen historiestuk gezien, zoo zuiver uitgevoerd, zoo eenvoudig en zoo verheven, in één woord, in mijne oogen volmaakt, als hier eene schilderij van HILDEBRANDT. Het is de intrede van WOLSEY na zijnen val in het klooster. Gij hebt een' SHAKESPEARE en ik niet, en kunt dus zijne woorden tot den abt nalezen. Zij komen, meen ik, hierop neder: »Heer abt, ik kom bij u mijn gebeente brengen." Maar gij ziet het ook, dat de oude staatsman niet anders wacht en

hoopt. Op zijn gelaat leest gij de ontevredenheid over zijn' val, en zijne wanhoop, dat de groote wereld zich achter hem sluit. En dat sluit zij ook op het stuk van HILDEBRANDT, door de zoo verstandig en gevoelig gedachte ordonnantie. Naast het stuk van HILDEBRANDT zou ik in kunstwaarde een kasteel in de sneeuw van HASENPLUG stellen, maar, die beide stukken uitgenomen, kan ik niet zeggen, dat de Duitsche school mij tot haren bewonderaar gemaakt heeft.

Sedert zondagavond zit ik alzoo te *Wolfenbuttel* in een kleine herberg. Het is een vriendelijk goed landstadje. Van de bibliotheek heb ik eerst gisteren een kijkje genomen. Zij is alles wat men wenschen kan, en heden heb ik er reeds zes uren met het collationeren van een' Codex doorgebragt.

Berlijn, 3 November 1844.

Berlijn heeft breede straten, groote huizen, portiques en standbeelden, ridders en militairen, en die allen *door den wil* van FREDERIK en FREDERIK WILLEM I, II, III en IV zijn te voorschijn geroepen. *Van zelve* zijn, geloof ik, dure logementen, inhalige huurkoetsiers, presomptueuse *Kellners*, en ligtzinnig gespuis, dat *unter die Linden* baant, ontstaan. Dit omtrent het uitwendige van *Berlijn*, dat gij in ieder reisboek vollediger vinden kunt: van het inwendige weet ik weinig meer dan de domste schrijver van het domste reisboek.

De *Gewerbe-Ausstellung*, die zeer geroemd werd, was reeds gesloten. De *Kunst-Ausstellung* ben ik wegens tijdsgebrek slechts doorgevlogen. Er zijn hier over de 1600 nommers en alle volken hebben hier hunne bijdragen geleverd. Het is hatelijk, zelfs op zoo veel mijlen afstands den walm van V. SCHENDELS olielampjes niet te kunnen ontvlieden. GUDIN heeft de buitensporigste zijner concepties hierheen gezonden, en SCHEFFER en H. VERNET stukken, die mij reeds uit gravures bekend waren, en die ik wenschte, dat mij uit gravures bekend gebleven waren. Het is opmerkelijk, hoe bij de Franschen voor teekening en groepering (en in deze is doorgaans inventie en genie en dikwijls zelfs gevoel) al de overige eischen der schilderkunst achterstaan. Van de Duitsche school heb ik slechts weinig gezien,

dat in mijn oog zoo veel klassieke waarde had als de *Wolsey* van HILDEBRANDT, waarover ik u vroeger schreef. Van LESSINGS *Keizer Hendrik IV* hadden de dagbladen grooten roep gemaakt. Ik vond het stuk over het geheel zwak en zag dezer dagen mijn oordeel bevestigd in een artikel in de *Kölnische Zeitung*. Intusschen is het opmerkelijk, hoeveel meer de Duitsche schilders van eene reis naar *Italië* profiteren dan de onze. Een paar Oostersche landschappen: de terugkomst eener karavaan van *Mekka*, en eene karavaan door den *simoum* overvallen, waren uitstekend. Beide zijn van een' Duitscher geschilderd. Ik weet zijn' naam u niet te zeggen, omdat ik mijnen catalogus had weggegeven. Zoo ik voorts geene groote lofrede houd op hetgeen ik zag, wijt het aan de vlugtigheid, waarmede ik het zag, en geloof overigens, dat er toch onder de 1600 nommers veel minder stukken waren beneden het middelmatige of positief leelijke, dan uwe Amsterdamsche commissie u, zoo ik naar hare antecedenten durf vertrouwen, te kijken zal hebben gegeven. Ik heb voorts gelegenheid gehad om op te merken, dat het lokaal slecht van licht was, en dat de massa van het Berlijnsch publiek in kunstsmaak verre voor het Belgische en misschien zelfs voor het onze onderdoet. Dagelijks staan zij met stomme pedanterie de nieuwe fresco's voor hun museum aan te gapen. Zij zijn door den beroemden CORNELIUS geschilderd; maar al hadden zij tienmaal grooter meester, en al had die meester ze tien malen beter geschilderd, dan zijn die allegorische voorstellingen voor iemand, die, zoo als ik in de mythologie tot de historische school, tot de school van OTTFRIED MÜLLER behoort, eene walging en aanfluiting.

Berlijnsche illustratiën heb ik niet gezien, omdat de tijd daartoe mij niet overschoot. RANKE heb ik een bezoek gebragt, maar hem niet te huis gevonden. PERTZ sprak ik op de bibliotheek; hij toonde zich allezins vriendelijk en hulpvaardig. Het is een genoegen van mijn zwerven, dat het mij van tijd tot tijd in aanraking brengt met mannen, waarvan ik met lof hoorde spreken en met eerbied de werken las. Maar die mannen vallen wel eens tegen. Een voordeel, dat schaars tegenvalt, is, dat de verveling van een' dag reizens u met boeken in aanraking brengt, die men, wanneer men ze niet in zijne jeugd leest, later zelden in handen neemt. Zoo heb ik mij op mijne terugreize gecharmeerd met de lectuur van een boek, dat ik alleen bij reputatie kende, . . . FIELDINGS

Tom Jones. Maar hemel! welk een boek, *on human nature!* Toen vrijdag de avond inviel, had ik slechts een honderd vijftig pagina's van het eerste deel ten eind. Zoodra ik te huis kwam, heb ik de lectuur voortgezet. Gisteren ben ik om dat boek niet aan mijnen gewonen arbeid gegaan, en daar ik het toch, om mijn geweten te appaiseren, heden wilde doen, heb ik heden nacht bij eene kilkoude kagchel, onder het geloei van storm en sneeuwjagt, eindelijk ten drie ure het boek ten einde gebragt, en anderhalf uur slapeloos gelegen van bewondering en genot.

Breslau, 31 December 1844.

Zaturdagmorgen vroeg arriveerde ik in *Breslau*. Het was eene vervelende reis van circa 34 uren per post. Want de spoorweg communicatie te *Liegnitz* is nog zoo kwalijk geregeld, dat men zijns ondanks wel verkiezen moet, nog een' tweeden slapeloozen nacht in de trage schokkende koets door te brengen. Een fraai staartje van de Saksische *Schweiz* had de vorige nacht aan mijne oogen onttrokken, en, schoon de maan vriendelijk genoeg was de heerlijke natuur te verlichten, de straffe vorst had op de raampjes van het portier andere bloemen en rotsen gepenseeld, dan ik thans wenschte te zien. Na een korten tweestrijd, of ik mijne oogen of mijne hersens zou opofferen, besliste de stem mijner reisgenooten ten voordeele der laatste. De vrees voor verkoudheid deed alle ramen digtsluiten en dwong mij troost te zoeken in den slaap, die mij teleurstelde. Ontvang dus, in plaats eener opgewondene natuurbeschrijving, eene klagt over het incomfortable van een Deutschen *Schnellpost* en de ongehoorde slechtheid der logementen, waar men op de route van *Dresden* naar *Breslau* gedwongen is af te stijgen. Zaturdag arriveerde ik, zoo als gezegd is, ten zes ure 's morgens te *Breslau*, *zum weissen Adler* — geene officiële kleur voor den Pruissischen Adelaar — maar het logement is daarom niet slechter. Den ochtend bragt ik met uitslapen, den middag met rondkijken in *Breslau* door. Zondag deed ik visites, informeerde naar mijne pakkaadje en las journalen en tijdschriften. Gisteren ging ik kamers zien, die vrij schaars zijn,

en heden morgen betrok ik mijne woning: twee zindelijke kamers bij een zeer »*anständigen*" behanger.

Eerst wat over *Breslau*. Op den afstand, waar gij van die plaats zijt, hebt ge er welligt weinig idée van, en toch is het eene even groote als drokke stad. Neen, de stad is drokker dan zij groot is, en de bevolking van circa 100,000 zielen is gedwongen gedeeltelijk aan den anderen oever des Oders zich uit te breiden en daar nieuwe woningen te stichten. Die bevolking is minder Duitsch, dan ik tot dusverre zag en mij daarom te aangenamer. De stad is eene soort van grensplaats en draagt daarvan het karakter. Pruissen, Oostenrijkers, Hongaren, Polen ontmoeten hier elkander: men ziet hier gezigten en schedels van een ras, waarmede ik, Hollander, zeker geen enkelen droppel bloeds gemeen heb. Groote zwarte oogen, teruggedrongen tusschen vooruitstekende zwarte wenkbraauwen, en van onderen bewald door breede jukbeenderen, korte, breede sterkgebouwde gestalten, kenmerken den Silesiër. Of die kenmerken eene Slavische of eene Magyaarsche afkomst aanduiden, mogen de vrienden te *Amsterdam* beslissen: mij roept iedere nationaaltrek der inwoners toe: wij zijn elkander vreemd. Dat is geene melancholieke gedachte; integendeel: ik ben blijde iets gansch vreemds te zien. De Silesiërs en Polen zijn mij zoo welkom, als het in *Luik* de Wallons *pur sang* waren. Ik vergeet voor hunne oorspronkelijkheid mijne vervelende Duitschers gaarne. De nieuwheid prikkelt mij: ik wil den muur doordringen, die mij scheidt van zoo veel vreemds. *Bonn* en *Brunswijk*, en *Berlijn* zelfs, hebben mij onverschillig gelaten; van *Silesië*, zijne geschiedenis en nationaaltoestand, moet ik meer weten. En buitendien — een dag reizens en ik ben in *Krakau*, werwaarts ik zeker ga. Er valt daar eene bibliotheek te exploiteren — een dag reizens en ik ben in *Bohemen*, waar ik de handschriften in de bibliotheek van vorst LOBKOWITZ te *Raudnitz* zien moet. Voedsel dus voor mijne fantasie, voedsel voor mijne studie! Over mijnen uitstap naar *Breslau* beklaag ik mij niet.

Nog in een ander opzigt is *Breslau* merkwaardig. Het is de grensmuur, die de Duitsche beschaving van het Ultramontanisme scheidt, liever, het punt, waarop beide zamentreffen en botsen. Het is eene oude bisschoppelijke stad, met domkapittel en andere fraaiheden, en tegelijk eene Pruissische Universiteit, waar de Evangelische Theologie, b. v. door DAVID SCHULZ, wordt gerepresenteerd. De ambtenaren en vele aan-

zienlijken zijn Protestant: de menigte is Katholiek, en derwaarts daalt uit *Oppersilesiën* een gespuis af, dat de ware *enfants perdus* van het Katholicisme uitmaakt: een volk in zijne regten vertreden door den adel, in zijne geestvermogens onderdrukt door de geestelijkheid, in zijn ligchaam verkreupeld door fabrijkarbeid. De bisschoppelijke stoel is op het oogenblik ledig: de coadjutor is welgezind en niet illiberaal, maar zwak en onvermogend tegen het drijven zijns kapittels en den invloed der curie. De jongere geestelijkheid vermijdt alle aanraking met de universiteit en is fanatisch of Jesuit. Een vroeger geslacht was beter, en daartoe behoort RONGE, die op het oogenblik meer dan iemand anders gerucht maakt in *Duitschland*: die hier in *Breslau* woont onder de oogen van het domkapittel, dat hem geëxcommuniëerd heeft, om wiens wille, zoo ergens dan hier, te *Breslau* de gemoederen schrap staan. Ik weet niet, of zijn brief tegen het Triersche guichelspel met den Heiligen Rok in *Holland* evenveel gerucht heeft gemaakt als in *Duitschland*. Hier is zijne zaak de stof van alle journalen en van alle gesprekken. *Duitschland* heeft daarbij bewezen, hoe ver het bij ons in verdraagzaamheid achterstaat. Ik zou gevaar loopen van verketterd te worden, zoo ik hier zeide wat ik dacht, en ik kreeg te *Göttingen* zelfs van SCHNEIDEWIN bijna een oorveeg, omdat ik uitsprak wat ik u schreef: dat ik met de zaak van RONGE niets ophad, en van nu af vooruitzag, dat de Protestanten het door hunnen ontijdigen ijver zouden verliezen.

Waarom mag, zoo hij er zelf aan gelooft, de bisschop van *Trier* dien vuilen lap linnen niet te kijk hangen? en waarom mogen niet 600,000 geloovige pelgrims hun hart aan dat spektakel ophalen? »Omdat het eene beleediging voor de negen»tiende eeuw is," schreeuwen de opgewondene Duitschers. Maar de negentiende eeuw is geen persoon, die voor beleediging vatbaar is, of door iemand, zelfs door geene partij, kan gerepresenteerd worden. De 600,000 pelgrims behooren er ook toe, en die het hun kwalijk neemt, bewijst daarmede, dat hij tot dusverre zijne eeuw niet geheel heeft gekend. »Om»dat het eene proefneming der Jezuïten is," zeggen de dagbladen, »tot hoeverre zij gaan kunnen, een soort van monste»ring, om te weten, op hoeveel manschap zij rekenen kunnen." Maar indien dat het geval is, dan hebben de Jezuïten deze reis niets meer gedaan, dan wat hun vrijstond: geen Protestant en geene Protestantsche belangen zijn door hen beleedigd

geworden. Ik moet er bijvoegen: dan zijn de Jezuïten dommer geweest, dan ik hun toegedacht had. Het Triersche spektakel kon niet nalaten de gemoederen der geloovige Katholijken zelve te verdeelen, ja, de verlichtere partij onder hen in het harnas te jagen; en het Protestantisme ware, van zijn intolerant (*Gustav-Adolf-Vereins*) standpunt uit, den Bisschop van *Trier* dank schuldig, dat hij het Katholicisme zoo geprostituëerd had. Het had regt om in zijn vuist te lagchen.

Wat te verwachten was, is gebeurd. VON SYBEL en GILDEMEISTER, uit *Bonn*, hebben in een geleerd vertoog de echtheid van den Trierschen Rok bestreden, en RONGE heeft zijn' fameusen brief geschreven. Die brief is, geloof ik, in vorm en bewoordingen voor een Katholijk ongepast. Het domkapittel heeft den schrijver geëxcommuniëerd, met regt, wat het beginsel betreft, onvoorzigtig in de wijze van uitvoering. Er was geene de minste reden in dit alles voor de Protestanten, om zich in den strijd tusschen de verlichtere partij en de partij van den teruggang onder de Katholijken te mengen. »Maar," zegt men hier — »hadden de Protestanten zich de zaak van »RONGE niet aangetrokken, de man ware vervolgd of mishan»deld geworden." — Ten eerste, wat de Ultramontanen en Jezuïten ook brouwen mogen, het Katholicisme is niet zoo sterk meer als in den tijd van HUSS, of zelfs in den tijd toen FERDINAND de II *Bohemen* en *Silesiën* in vuur en vlam zette: het Pruissisch Gouvernement is daar, om alle maatregelen van geweld tegen iederen onderdaan met geweld te keeren of te wreken. En zoo RONGE werkelijk een weinig vervolgd ware, zoo hij, gelijk ik hoop, de martelaarsproef met eere hadde doorgestaan, welke schade heeft ooit een martelaar aan zijne partij toegebragt?

Niets doen en toezien ware daarom van de zijde der Protestanten even pligtmatig als politiek geweest. Maar al het tegenovergestelde is door de ijverende *Gustav-Adolf Vereiners* gedaan. De drukpers heeft RONGE tot haren held gemaakt en geschreeuwd en gescholden tegen *Trier*, tegen het Breslausch Domkapittel, tegen Ultramontanen en Reliquiën. Het Gouvernement, dat door de censuur elk stuk van het tooneel verwijdert, waarin aan een' ouden verrotten markgraaf van *Brandenburg* niet tot diens lof herdacht wordt, dat alle hatelijkheden tegen *Rusland* schrapt en vervolgt, heeft toegelaten, dat door de drukpers, voor de eene helft, zijne onderdanen in hunne innigste overtuiging werden beleedigd. Wat is het gevolg geweest? Dat het kapit-

tel van *Trier* en *Keulen* over de buitensporigheden der drukpers heeft geklaagd en op hare ressources gewezen, die voor het Gouvernement evenzeer te duchten zijn. De eene is, dat men dreigt van den Kansel represaille te nemen op de aanvallen der Protestantsche drukpers. Laat, zoo dat gebeurt, eens *Pruissen* met geweld tegen de vrijheid der prediking optreden, en het strooit aan den *Rijn*, in *Westphalen*, in *Silesiën* een zaad van misnoegen, dat geene latere toegefelijkheid kan uitroeijen. De andere ressource is, dat de Katholijke bladen vrijheid van censuur eischen, om hunne meeningen, hunne argumenten tegen de Protestanten voor te staan. Zoolang het Gouvernement aan zijne censuur vasthoudt, kan het zoo iets niet vergunnen. Want het ligt in den aard der Katholische hierarchie veel meer vrijheid te eischen dan het van oudsher eenigermate serviel Lutheranisme. Weigert de regering, dan maakt het Katholicisme op het punt van dezen eisch gemeene zaak met het Liberalisme, dat even hard om vrijheid van drukpers schreeuwt, en hoe monstrueus de vereeniging van beide ook zij, de laatste tijden hebben genoeg geleerd, hoe gevaarlijk die is, wanneer zij tot stand komt. Nu reeds verheft zich hier en daar de stem der liberalen ten voordeele van het Katholicisme.

Ieder is overtuigd, dat *Pruissen* het wel meent met de zaak van het Protestantisme: daarom duldt het oogluikend de uitspattingen van de drukpers in dit opzigt. Treedt het ten gevalle der Katholijken, zoo als laatst geschied is, tusschen beide, het doet dit ten halve, met zekere blijken, dat het tegen wil en dank handelt. Het zoekt de Katholijken vliegen af te vangen, en, zoo als BUNSEN bij het concordaat met *Rome* deed, het jezuïteert tegen de Jezuïten. Dat maakt, dat de schijn tegen de regering raakt, en deze het, even als in de zaak met den Keulschen Bisschop, zoo ook hier zal verliezen. Er is nog iets. *Pruissen* wacht heil tegen het Katholicisme van de »*fromme Belebung*" zijner onderdanen. Maar die *fromme Belebung* hangt ongelukkigerwijze zamen met dat Protestantsch Piëtismus en de *Muckerei*, welke te *Koningsbergen* de vrijheid der openlijke leeraars beperkt, de jonge Hegelianen vervolgt, en EDGAR BAUR naar de vesting zendt. Het stelt tegen de Roomsche kerkleer zijne Evangelische dogmatiek over, en zoekt daarvoor harten en hoofden te winnen. Ik ben verre van te beweren, dat, bij den kamp van Katholicisme en Protestantisme, het »*religiose* »*Interesse*" uitgesloten moet zijn. Maar het moet dien strijd

heiligen en niet verbitteren. Zoolang daarentegen eene regering aan de eene zijde de vrijheid van onderzoek belemmert en het Piëtisme zijne vrome vormen en symbolen waarborgt, aan de andere zijde het Ultramontanisme bestrijdt, is zulk eene regering zwak. Slechts van wetenschappelijke vrijheid is de nederlaag van het Jezuïtisme te wachten. Ik voor mij geloof niet, dat de Jezuïten overal zoo talrijk en zoo werkzaam zijn als men meent; maar zoo zij het ooit worden, zullen zij geen krachtiger steun vinden, dan in die slavernij des geestes, die de eindelijke uitkomst der piëtistische beweging en der reactionnaire gouvernementsmaatregelen zijn moet.

Vergeef mij deze lange episode over RONGE, met wien mij alle gesprekken en alle dagbladartikels vervelen. Hollander uit de school der groote vaderen, die, tot verbazing van *Europa*, reeds voor twee eeuwen zoo goed begrepen wat godsdienstige verdraagzaamheid was, vol van herinneringen aan een Vaderland, waar de verlichte Katholijk en de verlichte Protestant elkander zoo vol vertrouwen en zoo broederlijk naderen, moet mij deze verklaring van het harte tegen een Hollander, die, wat ik wil en gevoel, beter begrijpen kan, dan alle theoretische Moffen.

Breslau, 2 Maart 1845.

Met belangstelling ontving ik uwe politieke mededeelingen: met te meer belangstelling, omdat daaromtrent in andere door mij ontvangene brieven eene laauwheid heerschte, die mij pijn deed. Zij moeten hier zijn, om te kunnen beoordeelen, hoe noodlottig de slijmgasterij is. Wanneer wij Nederlands toekomst van de zwarte zijde bekijken, dan is gewoonlijk het laatste woord, dat wij Pruissisch zullen worden, en de Duitschers zijn vriendelijk genoeg om ons, de afvallige kinderen, naar den ruimen moederschoot te lokken. Maar dat idée is ligt gezegd: zoo als de zaken thans zijn, is het ondenkbaar en onmogelijk. Hoe verbasterd onze natie zij, zij heeft vrijheden, waarvan in *Duitschland* geen zweem bestaat. De adel is bij ons onder de knie, de middelstand magtig, vermogend en in zeker soort van beschaving en levensgenot hare Duitsche standgenooten onbe-

reikbaar vooruit. Wij hebben republikeinsche herinneringen, gelijkheid voor de wet, openlijke regtspleging, geheel vrije drukpers. Ook in 1810 was ons volk verbasterd (vergelijk NIEBUHR), en toch mogen wij niet vergeten, dat de driejarige Fransche heerschappij tot een geweld van overmagt de toevlugt heeft moeten nemen, zoo als vergelijkenderwijze nergens: dat er herhaaldelijk bloed gestroomd heeft voor de overijlde pogingen ter herkrijging der oude vrijheid. Van onze volksregten weten de Duitschers niets, en het volslagen gemis daarvan openbaart zich in duizend kleinigheden des levens, die in *Holland* onverdragelijk zouden zijn. Wat willen, vraag ik, de Duitschers, wanneer zij van onze inlijving in de groote eenheid praten? Gesteld, die eenheid bestond werkelijk, en *Pruissen* b. v. en *Hanover* hadden dezelfde elementen voor dezelfde toekomst; wat zouden, op hun tegenwoordig standpunt, de Duitsche Gouvernementen met *Holland*, als federatifstaat, aanvangen? Bij het behoud zijner regten en vrijheden, ondersteund door al de materiële kracht van het geheele *Duitschland*, werd het zeker een parel aan hunne kroon; maar tevens zou het de zetel van rijkdom en weelde, het brandpunt van beschaving, de vrijplaats voor staatkundige meeningen, — maar daardoor tegelijk het brandpunt worden, waaruit eene omkeering der orde in *Duitschland* volgen moest. Daarom, zoo lang het volk in *Duitschland* zijne emanicipatie niet verkregen heeft, is eene inlijving van *Holland*, slechts onder ééne voorwaarde denkbaar, — dat *Holland* zijne regten en vrijheden verlieze. Daarvoor beware ons de hemel! Zonder die regten en vrijheden is *Holland* zelfs het *Holland* niet meer, waarop de Duitschers afgunstig zijn, en dat zij aan hun rijk willen toevoegen. Daartoe is een oorlog noodig, waarvan *Duitschland* zelf verre verwijderd is. Die toestand is alleen denkbaar, wanneer *Pruissen* of *Hanover* de Russische voorhoede, wanneer *Holland* eene provincie, de Hollanders *glebae adscripti* worden.

Bij al mijne nationaliteit, en die is tot in vooroordeelen toe sterk, geloof ik niet, dat *Holland* ooit weder kan worden wat het is geweest. Maar *natura est conservans sui*. Moet het in het groote *Duitschland* opgelost worden, — het stelle het oogenblik daarvan uit, totdat zijne oplossing ook van krachtigen en blijvenden invloed kan zijn. Moet het voor geweld bezwijken, — het bezwijke met eere, en voor eene idée, met handhaving zijner nationaliteit tot het laatste. En daarom beschouw ik iedere politiek als innationaal, die de oude herinne-

ringen verdringt, die lijdelijkheid predikt, die elke beweging gevaarlijk acht.

Raudnitz, 9 April 1845.

.... Weinige oogenblikken later zat ik in de spoorwagen naar ***Freiberg*** en van daar ging ik per post naar ***Landshut***. Van dit stadje, dat er onoogelijk uitzag, weet ik u niet meer te vertellen, dan dat het thans bijna in de sneeuw verzonken lag, en in het vorige jaar half afgebrand is. Ik stond daar 's nachts om half een op de witte straten: de post ging niet verder voor 's morgens zes uur. Ter naauwernood bekwam ik een' geleider naar eene herberg, eene herberg, het armelijke der plaats ten volle waardig. Ik moet echter voor het bed eene uitzondering maken, zoo helder en zindelijk, dat het tot langer slapen mij uitlokte, dan vergund was. 's Morgens ontving mij het grimmige ***Riesengebirge*** reeds weder in zijne kilkoude armen. Schoon het bijna acht dagen dooi weder was geweest, heerschte hier de winter nog in al zijne kracht, in al zijne woede. Eene digte sneeuwbui bedekte rondom den gezigteinder. Onze postwagen, ditmaal eene slede, werd voortgesleept door stevige Boheemsche paarden, maar te krachteloos, om zich door de dikke sneeuwlagen een' weg te banen. Herhaaldelijk dacht ik door een koud sneeuwbad opgefrischt te zullen worden. Echter zonder omgeworpen te worden, hoezeer in al mijne ledematen geschokt, bragt ik het, na eene trage vaart, aan de Oostenrijksche grenzen. Pas enz. was alles in orde, maar al mijne boeken werden verzegeld, en deels naar ***Weenen***, deels voor zooverre ik eenige daarvan te ***Raudnitz*** noodig mogt hebben, naar ***Praag*** aan het censuurambt gezonden. De laatste heb ik echter alle, zonder eenige aanmerking of gedeeltelijke terughouding, reeds terugontvangen. Om naar ***Raudnitz*** te komen, had ik slechts de reis met den Pragerpost tot ***Jung Bunzlau*** voort te zetten. Ik kwam daar 's avonds ten 11 ure aan, nam een nachtverblijf en hoopte dadelijk 's anderen daags naar de plaats mijner bestemming te kunnen komen. Maar reeds onderweg waren ons allerlei treurige berigten bekend geworden. ***Elbe*** en ***Moldau*** waren, ten gevolge van het losraken van het ijs, buiten hare oevers ge-

treden en eene vreesselijke overstrooming had de oevers overdekt. Zoo als het gaat, het gerucht had het gebeurde overdreven; maar de waarheid was toch erg genoeg. Te *Praag* had ditmaal de waterstand den hoogsten vloed, welken men zich kon herinneren, dien van 1784, overtroffen. Drievierden van de stad hadden onder water gestaan. Verscheidene huizen in de voorstad waren ingestort; twee menschen waren bij het oversteken der rivier het slagtoffer der golven geworden; daarvan de eene, eene jonge en schoone bruid. En de patroon van alle riviervaart, de heilige JOHAN VON POMUK, had, *in effigie*, van zijne eigen Moldaubrücke al dien jammer aangezien, zonder eene hand uit te steken.

Toen ik te *Praag* aankwam, was de toegang nog bijna versperd door de geweldige ijsklompen, welke de rivier had achtergelaten. In de omgelegene streken op het platte land was alles, zoo als gij denken kunt, nog erger. Één dorp werd geheel vernield, doordien de *Moldau* had goedgevonden zich zelve door dit dorp heen een nieuw bed te graven. Naar *Raudnitz* de *Elbe* afvarende, boden de plaatsen aan den oever een treurig schouwspel aan: ingestorte muren, gescheurde daken, uit hunne bindten gerukte hutten. Zelfs de beroemde Dresdener Elbebrug heeft aan het geweld des waters haar cijns betaald: een der pijlers, waarop zij rust, is door den stroom weggerukt, en het midden der brug ingestort, juist dat gedeelte, waarop het bronzen kruis prijkte, iets dat mij vooral daarom spijt, omdat het den nieuw Katholieken en Rongianen stof tot vreugde en aardigheden geven zal. Bij deze omstandigheden was het maandag voor mij onmogelijk het doel mijner reize te bereiken. Te *Bunzlau* zat ik als op een eiland. De voerlieden weigerden op de gedeeltelijk nog onder water staande, gedeeltelijk door den vloed doorweekte wegen zich te wagen. En al waren zij gewillig geweest, dan had ik nog twee rivieren over te steken, en de veerlieden, zeide men mij, waren onverbiddelijk in hunne weigering. Vergeefs blufte ik als een echt Hollander, dat het water mijn element was, en dat ik gerust en gaarne den overtogt wilde doen, zoo die slechts bij dag geschiedde. Voor water zijn de Moffen zoo bang als katten, ofschoon zij in de Berlijnsche zandwoestijn lessen over de zeevaartkunde houden, en zij er nog altoos van droomen, dat *Duitschland* weldra een maritieme staat zal zijn.

Ik moest derhalve, mijns ondanks, naar *Praag* en maakte van den nood eene deugd, en zag er al wat ik eerst later ge-

hoopt had te zien. Hoe zal ik aan den indruk regt doen, welken *Praag* op mij maakte. Ieder Tourist kan u vertellen hoe schoon de ligging zij. en welk een blik op de stad, en welke vergezigten aan wederzijde van de *Moldau*, de hooge bergen, die het omgeven, opleveren. Voor *mij* had *Praag* iets, dat geene der overige Duitsche steden, die ik bezocht heb, aanbood. Wat is *Berlijn*, wat is *Dresden* met al hare pracht anders, dan de schepping van den wil eens heerschers, die op alles zijn' ondragelijken stempel drukte? *Praag* daarentegen is eene historische stad: geen enkele plek, die niet door daad of lijden des volks geheiligd is. Zoo als eenmaal *Luik* mij dierbaar was, omdat de geschiedenis eener natie zich in de geschiedenis der stad had verligchamelijkt; — met hoeveel meer regt geldt dit van Bohemens oude hoofdstad, die niet alleen de belangrijkste schouwplaats der nationale gebeurtenissen, maar die het terrein was, waar verlichting en teruggang, volksregering, adel en vorstengezag, gewetensvrijheid en Jezuïtismus, eindelijk *Pruissen* en *Oostenrijk* om de heerschappij over *Duitschland* elkander slag leverden. — Ter regterzijde van de *Moldau* verheft zich dreigende over de stad de *Zizkaberg*, en de talrijke sloten, waarvan gij op den weg naar *Praag*, de ruïnen aanschouwt, zijn gevallen voor het geweld van Bohemens HANNIBAL. Zoo noemde men den vroeger eenoogigen, later geheel blinden veldheer, die in de XV^de^ eeuw het »*guerre aux chateaux*, »*paix aux chaumières*," trots de heetste dagen der Fransche revolutie, ter leuze voerde. Van hier ziet gij het raadhuis en het venster, waaruit de cordate graaf THURN de commissarissen des keizers smeet, en daardoor de vonk sloeg van den heilloozen dertigjarigen krijg. In de nabijheid de *Witte Berg*, waar de ondergang der Boheemsche vrijheid en van het Protestantismus in *Zuid-Duitschland*, door de wapenen van den vreesselijken TILLY werd beslist. Neen — nog niet beslist.

Het was voorbeschikt, dat deze stad het middenpunt van den krijgshandel zou wezen. Beurtelings waren er Saksen en Zweden, beurtelings Keizerlijken en Jezuïten meester. Nog op het tijdstip zelf, dat de Westphaalsche vrede gesloten werd, wapperde aan de eene zijde der stad de vaan door GUSTAV ADOLF in *Duitschland* gebragt, en van de *Moldaubrücke* dreef ter naauwernood een Jezuït, ditmaal in het harnas, den vijand terug. De schoonste namen uit den dertigjarigen oorlog leven hier in hunne geslachten voort. WALDSTEIN, MANSFELDT, THURN, GALLAS, welk een adel! WALDSTEIN en TILLY, WALDSTEINS beroemde onder-

bevelhebber, later zijn geduchte tegenstander ARNIM, en GUSTAV ADOLFS kweekeling ERIK BANER hebben hier gestreden.

In den zevenjarigen oorlog is *Praag* niet minder beroemd geworden, dan in den dertigjarigen. FREDRIK bevocht op het terrein, dat ik bewandelde, zijne beroemde zegepraal ten koste van 30,000 man en den schitterenden heldendood van SCHWERIN. Maar het vechten van twee heerschers, waarbij het volk niets te winnen en niets te wanhopen had, dan het *quidquid delirant reges, plectuntur Achivi*, grijpt mijn' onverbasterd Hollandschen zin minder aan. Daarentegen heb ik voor HUSS meer eerbied gekregen, dan ik had. Ik houd niet van brandstapels; ze stinken te veel in de nabijheid, en degenen, die er op stierven, zijn meestal even ruw geweest als de regters, die ze lieten ontsteken. Zoo ik niet om de paradoxie vreesde verketterd te worden, zou ik zeggen, diegenen, die door biechten de eer verkregen, om vooraf geworgd te worden, zijn mij liever, en degenen, die den vuurdood ontliepen, nog liever, omdat zij meestal de voortreffelijkste humanisten waren. Ik heb echter te *Praag* meer eerbied voor JOH. HUSS gekregen, dan ik had. Waarom? Omdat de eeuw, waarin hij leefde, eene eeuw was, waarin *Bohemen* geheel *Europa* (enkele plaatsen misschien, zoo als *Bologna*, uitgezonderd) in beschaving en wetenschap overschitterde. De prachtige oude gebouwen, die in *Europa* beroemd zijn, verrezen tegelijk met de hoogeschool in de laatste helft der veertiende eeuw. Ik zag handschriften met miniatuurteekeningen in die dagen en nog vroeger gemaakt, die van eene kunstvaardigheid getuigen, welke mij verbaasde. De helaas grootendeels vernielde fresco's en mozaïken van den dom, hare schitterendste kunstwerken, dagteekenen van die eeuw. En wat wetenschap aangaat, mijne onwetendheid had niet vermoed, dat HUSS zoo veel geschreven en gearbeid had, als hier uit den schat handschriften, die van en over hem voorhanden zijn, blijkt. Op het nationaal museum zag ik een groot deel van zijne interrogatoriën, waaruit bleek, dat hij met duivenopregtheid en slangenvoorzigtigheid had geantwoord. Ik vroeg waarom men dit niet uitgaf, waarop ik met een veelbeteekenend schouderophalen ten antwoord bekwam, dat dit wel nimmer geschieden zou. Maar ik kreeg tegelijkertijd een facsimile van den brief van HUSS, openlijk ter zijner verdediging geschreven. Die brief werd in de vorige eeuw door een Seminarist gevonden en sedert achter glas bewaard: *ut legentes iniquitatem haeresiarchae detestentur*. Maar de brief droeg ongelukkig

een opschrift, door een Hussiet geschreven: *Haec subsequens epistola propria manu perscripta est a sancto et piae memoriae dno* JOANNO HUSSIO, *Constantissimo* JESU CHRISTI *dni nostri Martyre.* Toen in 1841 het facsimile van dien brief werd uitgegeven, streepte de censuur de door mij onderhaalde woorden door, en zoo verscheen de brief in het licht. Als of de zon zelfs niet door de luiken dringt, wanneer het middag is. Ik moet er echter bijvoegen, dat sedert den dood van keizer FRANS de censuur rekkelijker is geworden. En de Oostenrijkers zelve zijn er zóó mede tevreden, dat zij met eene soort van verachting en met gevoel van meerderheid op *Saksen* neêrzien, »waar »bijna alles gedrukt en gelezen mag worden!!" Doch terug tot HUSS. De brief is in goed Latijn, scherp, maar geestig, en bijzonder *goed* geschreven. Dit geldt ook van een' brief van ZIZKA, dien ik insgelijks ten geschenke bekwam, maar waarvan ik den inhoud niet versta, omdat ik het Boheemsch, althans van dien tijd, nog niet genoeg magtig ben.

Wat volgt uit deze beschouwing? Dit, dat bij zulk een' hoogen stand van beschaving, bij zulk eene, in vergelijking van het overige *Europa*, praecoce ontwikkeling, principes kracht, en ideën een ligchaam moeten gehad hebben, dat haar vertegenwoordigde: dat HUSS en de zijnen geen geestdrijvers, maar kampioenen waren voor een onderzoek, waarop de leeken regt hadden, omdat zij, bij den stand der toenmalige beschaving, er het *vermogen* toe bezaten. Maar zoo HUSS stierf voor het regt der leeken, tegenover de monopolie der kerk, moeten wij met dezelfde maat een' tijdgenoot van HUSS meten, die insgelijks van eene ideé het slagtoffer werd. JOHAN VON POMUK (NEPOMUCENUS) handhaafde het gezag der kerk, tegenover het koninklijk praerogatief. JOHAN HUSS werd de martelaar der individuëel-christelijke vrijheid, tegenover de aanmatiging der hierarchie; JOHAN VON POMUK de martelaar van de onafhankelijkheid der kerk, tegenover de tyrannij van den snoodsten woestaard, König WENZL IV. Beide, heb ik besloten, in de galerij *mijner* heiligen op te nemen; — maar *beide.*

En wat werd van *Bohemens* veelbelovende bloeijende jeugd? De domkerk verhaalt u de geschiedenis. Op een prachtig praalgraf liggen de vorsten uitgestrekt, de beste, welke sedert KAREL IV, den stichter van *Bohemens* glorie, *Bohemen* gehad heeft. Keizer FERDINAND I en keizer MAXIMILIAAN II. Sedert, steenen voor SPINOLA, voor PICCOLOMINI, houtsnijwerk door de Jezuïten voor de verlossing van *Praag*, uit de magt der Zwe

den, vervaardigd; eene schilderij van den romp, die de zonen van het noorden, in plaats van de eenmaal prachtige kerk, hadden teruggelaten; eene schilderij voor welker waarheid de ontpleisterde muren, de vernielde standbeelden, getuigenis geven. Door een wonder is de kapel van den heiligen hertog WENZL, onder alle nevenkapellen, verschoond gebleven; door een wonder een Christusbeeld, een *vera icon*, het schoonste product van Byzantijnsche kunst, dat ik tot dusverre zag. Na den beeldenstorm der Zweden heeft het fetischisme der jezuïtische eeredienst hare plaats in de kerk ingenomen; een graf van den in 1740—1750 gecanoniseerden JOHAN VAN NEPOMUK, dat voor een' zilversmid oneindig veel waarde voor afbraak heeft, voor de kunst een misselijk *rococo* blijft. De 30jarige krijg is voor *Bohemens* vrijheid en ontwikkeling de doodslag geweest. De Jezuïten, eenmaal met spot uit *Praag* verjaagd, keerden met eene Kaïnswraakneming terug. Een enkele (P. KYNIAST) beroemde zich meer dan 60,000 werken te hebben vernietigd, en de overige — *sequebantur patrem non passibus aequis*. Wat intusschen voor de magt, voor de diepte der vroegere beschaving bewijst, welke ik in uwe oogen misschien overdrijf, is dit, dat onder al de veranderingen, door 200 jaren geestelijke en burgerlijke slavernij, het volkskarakter der Bohemen onveranderd, hunne taal zóó in het leven gebleven is, dat hier op het land, van de tien personen twee ten hoogste mijn Duitsch verstaan, en dat alle materiële en morele behoeften in die taal meer uitdrukkingen vinden, dan het altoos een weinig teruggezet geslacht behoeft.

Mijne omwandelingen te *Praag* en het bezoeken der bibliotheken hebben mij de gansche week bezig gehouden. Sedert vertrok ik naar *Raudnitz*. Als gij mij vraagt u in ons Vaderland eene ellendige onoogelijke stad ter vergelijking aan de hand te doen, ik zou *Steenwijk* noemen. Maar *Steenwijk* is eene residentie, vergeleken bij hetgeen de Duitschers steden durven noemen. De herberg, waar ik mij ophoud, is in volmaakte overeenstemming met de plaats; eene ruime kamer, maar slecht gemeubeld; stoelen met houten zittingen; een bed, dat tot vroeg opstaan noopt; en een diner, dat mij haastig den band van mijn inexprimable doet toehalen, zoodra ik mij aan tafel zet. De bevolking spreekt meerendeels Boheemsch, en zelfs de waard kent geen woord Duitsch. Intusschen ben ik te midden van al dien jammer regt vrolijk; want reeds te acht uren opent zich voor mij de Lobkowitsche bibliotheek met hare on-

waardeerbare schatten. De bibliothecaris is, geloof ik, als litterator geen heksenmeester, maar vriendelijker luidjes dan hij en zijne vrouw kon ik mij niet wenschen. Daar de boeken niet uit de bibliotheek mogen medegegeven worden, hebben zij terstond in hunne woning in het slot eene kamer voor mij ingerigt, regt comfortable en goed gestookt. Daar kom en ga ik zoo als ik wil; 's middags wordt er mij koffij aangeboden; kortom de ontvangst is allerliefst. En wanneer ik mijne verlegenheid over hunne vriendelijkheid te kennen geef, is het antwoord, dat het de wil des vorsten is, den vreemden, die de bibliotheek bezoeken, zoo veel mogelijk ter dienste te staan, en dat zelfs, wanneer ik in den zomer gekomen ware, eene kamer en logies in het slot voor mij zou hebben opengestaan. Dat is echt liberaal, niet waar?

D I A N A.

(*Vervolg van bladz.* 244.)

II.

Op een avond van een' dag in October 1715, zag men het kasteel *Chanteloup*, dat geheel voltooid was, en nu daar stond als een pronkstuk der bouwkunst van die eeuw, reeds in de verte van talrijke lichten schitteren, een bewijs dat het nu toch bewoond was. Ook in de groote laan, die naar den hoofdingang leidde, liepen verscheidene bedienden heen en weder met flambouwen. Een oud man, die geene liverij droeg, en in wien wij een' vertrouwden hofmeesterm eenen te herkennen, sprak luid tot de anderen:

»'t Is tien ure geslagen; weldra zal mijnheer hier zijn; gij »weet het allen, hij houdt zich zelf zoo stipt aan het afgespro»ken uur, als hij eischt dat wij het doen zullen."

Werkelijk werd die verwachting niet teleurgesteld; men hoorde spoedig daarop het rollen van een rijtuig, en eene ruime reiskoets, met vier krachtige paarden bespannen, reed de laan binnen. De bedienden omringden het, om de personen, die er in waren, bij het uitstijgen voor te lichten; de hofmeester opende zelf het portier, en reikte de hand aan een' heer van middelbaren leeftijd, die deze dienst wel niet noodig had, maar die haar toch aannam, terwijl hij nu zelf met eene teedere behoedzaamheid eene jonge dame uit het rijtuig hielp, die daarna, op zijnen arm leunende, den breeden marmeren trap opsteeg, en het huis binnenging, niet zonder even

naar den ouden bediende om te zien, en diens diepe buiging met een lagchend knikje te beantwoorden.

Die man was de Sieur FRANÇOIS, die nu Monsieur D'AUBIGNY werd genoemd, en die dame was zijne dochter DIANA.

»JERÔME!" sprak D'AUBIGNY tot den hofmeester, vóór hij binnenging, »in 't voorbijrijden heb ik licht gezien in het kleine pa»viljoen; waarom is dat?"

»Ik dacht, dat mejufvrouw misschien hare vrouwen dáár zou »willen huisvesten," antwoordde deze na eenige aarzeling.

»Dan had ik u daaromtrent mijne bevelen gegeven, JERÔME! »dat paviljoen zal niet meer bewoond worden," en de Sieur zuchtte, of zijne eigene woorden eene bittere herinnering bij hem opwekten. »Gij hadt mij betere dienst gedaan, mijn arme »vriend! met dat paviljoen in het duister te laten."

»Mijnheer kan zeker wezen, dat ik het niet weêr in zijne »gedachten zal brengen," hernam JERÔME kleurende en het hoofd een weinig gebogen, terwijl hij voor zijn' meester de deur van de groote eetzaal opende, waar een souper gereed stond, alsof er een aantal vorstelijke gasten werd gewacht, en waar toch slechts voor twee personen was gedekt.

DIANA zette zich aan tafel, tegenover haren vader, en wij laten ze zamen tot den volgenden dag.

Die dag ving aan met een' heerlijken ochtendstond; met een' onbeschrijfbaren glans was de gloeijende zonneschijf door de dunne wolken heengebroken, en weêrspiegelde zich nu, bij het hooger rijzen, in den blaauwen gloed van de *Indre*-bogt, die een schiereilandje vormde, waarvan wel eens meer is gesproken, hoewel ik van niemands geheugen verg, dat onthouden te hebben. Alleen noemde ik het, om duidelijk te maken, welk heerlijk gezigt men daarop had uit den regtervleugel van het kasteel, vooral uit de bovenvertrekken, die over dit gansche heerlijke landschap heenzagen, door die vereeniging van *Indre* en *Loire* zoo vruchtbaar gemaakt en zoo verlevendigd. Het Octobergroen is wel wat donkerder dan de zachte lentetinten, — maar het is ook niet zoo eentoonig, en het is ook nog afgewisseld door wat geel en wat bruin, dat soms naar het roode helt, en waarop de zonnestralen met haar fantastisch licht wel eene goede werking doen. In de wijnlanden daarbij is October geen maand van guurheid en barheid; — en had men den oogst in het begin dier maand nog niet aangevangen — wat hij beloofde, was reeds te zien aan die sierlijke ranken, zich heenvlechtende om de lage latten, en de

volle trossen, zoo geurig en frisch, waar de ochtenddaauw edelgesteenten van maakte, die heenflonkerden midden door het vale groen — toch begon reeds het jonge landvolk, met de zon opgestaan, het lustige dakwerk, dat de inzameling voorafgaat. Ook dat zag men uit het kasteel, — want de horizon werd aan de eene zijde begrensd door zachtglooïjende wijnbergen, door boomgaarden met hunnen vriendelijken rijkdom, en door een digt plantsoen van notenboomen en populieren, die wel wat trotsch neêrzagen op de eenvoudiger *Indre*-oevers, die slechts grazige weiden bespoelden. De vertrekken der eerste verdieping van het kasteel hadden vensters, die zich openden op balcons, naar Italiaansche bouworde. In een dier vertrekken, of liever op het balcon daarvan, stond DIANA, in een allerliefst ochtendgewaad, naar de mode van dien tijd met meer kanten en borduursel overladen, dan het meest gekleede toilet van den onzen zoude vragen. Zij had eene lichte zijden *palatine*, losjes heengeworpen over hare witte *levite;* de kanten *dormeuse* bedekte, juist niet tot hare schade, het haar, dat van te onbestemde kleur was, om de weinige schoonheid te verhoogen van een gelaat, dat het meest zijne bevalligheid moest vragen van de bezieling des gevoels; en echter schitterde het thans van die schoonheid der ziel; want de hare genoot het reinste en het verhevenste genot, dat de zinnen aan de ziel kunnen toebrengen: zij genoot de onbeschrijfelijke heerlijkheid van het natuurtooneel, dat zich voor haar zachtkens ontrolde bij het stijgende licht. Ook flonkerden hare oogen van verrukking, van stille blijmoedigheid, en zij kon den rijkdom harer gewaarwordingen niet anders uitdrukken, dan door den halfluiden uitroep: »o mijn God! wat zijt Gij groot, »wat is dat schoon!"

»Ja, liefste engel! dat *is* schoon; maar men moet er ook uw »hart voor hebben, om het te genieten!"

Het was D'AUBIGNY, die, zachtkens binnengekomen, zich eene wijle achter zijne dochter had schuil gehouden, om hare stille bewondering gade te slaan en te deelen.

»Gij waart daar, mijn vader?" riep zij met eene vrolijke verrassing.

»Ik kwam u mijnen morgengroet brengen. Uwe MARIE had mij »gezegd, dat gij reeds op waart;" en hij kuste haar het voorhoofd, en zag haar lang aan met een blik vol oneindige teederheid, waarin toch iets weemoedigs doorschemerde.

»Gij hebt zoo verlangd hier terug te zijn; zijt gij nu geluk-

»kig, mijn kind? regt — volkomen gelukkig?" vroeg hij met eene zekere onrust.

»Ja, vader! ik ben nu volkomen gelukkig; ik had een on-»eindig verlangen naar dit oord, naar — dit — kasteel, — en »onze reis duurde zoo heel lang."

»Slechts acht maanden, allerliefste! Is dat te lang, om *Italië* »door te reizen? Was *Rome*, was *Napels*, was *Venetië* ons niet »eenige weken tijds waard? was niet bijna iedere stad van dat »liefelijk vaderland der kunsten te merkwaardig en te aantrek-»kelijk, om er niet eene wijle te toeven? Moest gij niet het »klooster wederzien, waar men uwe teêre kindschheid had »verzorgd?"

»En het kleine landhuis nog eens groeten, waar gij mij eene »zoete jeugd had bereid, — nadat gij mij het leven als ten »tweedemale hadt gegeven door uwe zorge; — o! zeker moest »ik dat alles zien en wederzien — maar — maar toch duurde »de reis wat lang."

D'AUBIGNY antwoordde niets en zuchtte.

Op eens nam DIANA zijne hand en voerde hem iets digter bij de vergulde balustrade van het balcon, — en zich daarover heenbuigende, vroeg zij: »En nu, liefste vader! zeg mij, aan »welke zijde ligt toch *Parijs?*"

»Hier zijnde, wenscht ge naar *Parijs?*" vroeg hij met eene bevreemding, die aangenomen was.

»Ik wensch hier te blijven; maar toch wil ik veel denken »aan *Parijs* en aan den tijd, toen ik dáár leefde."

»Dat is zoo goed als te denken aan...."

»Gij hebt mij wel verboden daarover te spreken, — niet »daaraan te denken, zoo veel ik mij herinner," hernam zij, de oogen neêrslaande met een' diepen blos.

»Dat zou ook wel een gebod zijn geweest, dat gij niet hadt »kunnen houden," hernam hij op zachten toon, schoon zijn glimlach iets pijnlijker was dan gewoonlijk.

»Ik heb toch altijd getracht u te gehoorzamen in alles," her-nam zij, en haar zacht oog werd wat vochtig.

»Toch zou u dat daarin onmogelijk zijn geweest. Het was »reeds veel, dat gij kracht hadt om te zwijgen."

»Neen, dat viel niet zwaar, want ik *dacht* zoo veel te meer," hernam zij met hare naïve waarheidsliefde.

»Om dit denken dan wat af te wisselen, laat ons *spreken*, »mijn kind!" sprak D'AUBIGNY, na eene zigtbare worsteling met zich zelven: »maar de ochtendlucht is wel wat scherp; gaan

»wij hier binnen, — en vertel mij alles van uwen — JACQUES, »alles wat gij weet en wilt; nu moogt gij het! Eene herinne-»ring, die zich zoolang weet vast te hechten, moet hare waar-»de hebben, en is de aandacht van een' vader waardig, als hij »haar opmerkt bij zijn kind. Alle afleiding, die ik u gaf, alle »verstrooijing, alle plaatswisseling, alle tijdsverloop zelfs, baatte »niet; zoo moet zij iets meer zijn dan een spel van het geheugen »of der verbeelding, en dan moet ik weten, wat ik daarvan ma-»ken kan voor uw geluk!" En D'AUBIGNY sprak die woorden op een' doffen toon, die iets droevigs had.

»Gij zijt zoo goed!" antwoordde DIANA, zijne hand kussende, »waart gij slechts ook gelukkig!"

»Spreken wij nu niet van mij!" En hij zette zich neder op den lagen divan, die den achtergrond innam van het smaakvolle boudoir zijner dochter.

DIANA plaatste zich naast hem.

»Gij moet dan weten, lieve vader! dat mijnheer JACQUES de »beminnelijkste en de bevalligste jonge man is, die er zijn kan! »en gij weet, vader! dat ik nu wel mannen en vrouwen ge-»noeg gezien heb op onze reize en bij de feesten, waarop gij »mij hebt rondgeleid, om er over te kunnen oordeelen. Het »is wel mogelijk, dat er anderen zijn, die meer frissche schoon-»heid hebben van gelaat, of meer trotschheid in de houding; »maar nooit kan er iemand leven, die meer aantrekt door de »goedheid, de opregtheid, den eenvoud en de groothartigheid, »die spreken uit zijn edel voorkomen; — en zijne oogen, va-»der! zijne oogen..... nooit zijn er menschelijke oogen geweest, »die zoo veel diep gevoel hebben uitgedrukt, en daarbij zoo »veel geest; — als ik naar die oogen opzag, voelde ik, dat »de mijnen zich met tranen vulden, — en als hij dat zag, »sprak hij één woord, dat hunne uitdrukking veranderde, en »waarbij ik glimlagchen moest."

»Gij hebt hem dan wel veel aangezien?" vroeg D'AUBIGNY.

»Kon ik dat laten, als hij met mij was, en als hij tot mij sprak »met zijne zachte stem, — die stem, vader!..."

»Eene stem, waarmede hij u wel allerlei zoete vleitaal zal »hebben ingefluisterd."

»Neen, vader! dat geloof ik niet, want hij was te eerlijk en »te opregt, en hij wist terstond van mij, dat ik onwaarheid »haatte; maar wat hij zeide.... zoudt gij gelooven, dat ik het »dikwijls niet heb verstaan, — zoo trof mij alleen het geluid zijner »stem, dat ik hoorde, zonder regt de woorden te onderschei-

»den, als iemand die in bedwelming toeluistert naar eene liefe-»lijke muzijk!"

De Sieur schudde zacht het hoofd.

»En zoudt gij gelooven, dat ik mij later veel herinnerde »van wat ik meende niet eens verstaan te hebben? Het was, of »eene wondere tooverkracht in mij werkte, en gaven schonk, »die ik niet had bezeten, en wenschen in mij opriep, die ik »nooit had gekend!"

»En hebt gij hem dat gezegd?" vroeg de Sieur met eenige onrust, haar sterk aanziende.

»Neen, dat heb ik hem niet gezegd!" hernam DIANA met een' diepen blos.

»Gij zijt dus onopregt geweest tegen dien éénen, met wien gij »zoo..... zoo ingenomen waart?"

»Ik heb niet het tegendeel gezegd, vader! maar ik heb ge-»zwegen."

»Waarom?" vroeg de Sieur; »was er iets in den jongen man, »dat u vrees gaf hem te vertrouwen?"

»Neen, maar er was iets in mij, dat mij waarschuwde hem »dit te zwijgen; — al had hij het ook van mij afgebeden, mij »dunkt, ik had het hem niet kunnen zeggen; — en daarbij, als »ik sprak, wist ik zelve niet regt wat ik zeide, zulk eene ver-»warring maakte zich meester van mijne gedachten — het was »of mij alles dooreenwoelde in het hoofd; soms had ik mijn »leven willen geven, om hem nog eene wijle bij mij te houden, »en als hij ging met de bede om te mogen blijven, liet ik hem »gaan, zonder de kracht te hebben of den moed hem terug te »roepen."

»Die man heeft u dus drie van de vijf zintuigen ontnomen?" sprak de Sieur met een' glimlach.

»Maar daarentegen, vader! heeft hij mij de andere opgescherpt. »Als de gravin VAN EGMOND niet eenmaal hoorde, dat er iemand »door de galerij kwam, herkende ik zijnen stap — en daar »hij zich altijd kapte met poeder *à la jasmin*....."

»Wist gij te onderkennen, in welk vertrek hij zich had op-»gehouden; ik begrijp het overige, lieve kind! — maar gij zijt »begonnen te spreken, op de wijze die u het aangenaamst was, en »gij denkt er niet aan, dat ik nog niet eenmaal van u weet, »hoe gij kennis hebt gemaakt met dezen onvergelijkelijken ster-»veling."

»En toch is mij dat zoo zoet te herdenken en aan u te vertellen, »schoon het wel wat vreemd is, als gij hooren zult. Te *Parijs*

»bij mevrouw VAN EGMOND, als gij weet, leefde ik zoo omtrent »in dezelfde afzondering, als in 't kleine paviljoen nevens u — en »hier te *Chanteloup*. De gravin gaf wel eens hare vrees te »kennen, dat verdriet en verveling mij zouden overvallen in die »eenzaamheid, en mijne gezondheid benadeelen — maar ik stelde »haar altijd gerust met mijne gewoonte van eenzaamheid; en »wat haren goeden wil van het aanhouden afhield, was uw bevel »voor mij, en dat mijner verwanten voor haar: zoo bleef dat »vele weken. Als er gezelschap verwacht werd, bleef ik in »mijne vertrekken, die vrolijk genoeg waren en die uitkwa- »men op eene luchtige galerij, welke te gelijk oranjerie was en »waarin allerlei heerlijke bloemen mij het gezigt verlustigden, en »die tot mijne wandelplaats strekte, zoo vaak ik beweging noodig »had; somwijlen at ik met de gravin — en werd er een on- »verwacht bezoek aangediend, dan verwijderde ik mij, voordat »iemand binnenkwam, met uitzondering van den ouden maarschalk »DE VILLEROI, die wel eens de derde was bij ons souper of bij ons »middagmaal, en met wien ik weldra zoo gemeenzaam werd, »dat hij mij *sa mignonne* noemde, en ik hem *bon papa;* een »goed oud heer — die altijd den mond vol had van mevrouw »DE MAINTENON, die eene allerliefste vrome en deugdzame dame »moet zijn; terwijl hij de zakken altijd vol had van suikergebak »en kleine snuisterijen, welke hij mij bij handen vol toewierp als »ik hem plaagde.

»Mijn leven was dus wel eentoonig, maar niet droevig, zoo- »dat ik uit mij zelve geenerlei uitspanning zoude hebben be- »geerd, zoo niet mevrouw......."

»Gij waart niet droefgeestig, DIANA! gij dacht dus niet aan »uwen vader?" — vroeg de Sieur op een' toon van zacht maar diep verwijt.

»Integendeel, ik dacht toen altijd aan u met oneindig verlan- »gen; maar gij hadt geboden, dat ik gerust en tevreden zoude »zijn. ....."

»En dat gebod kostte u geene moeite te houden?"

»Het stelde mij gerust, zoo vaak ongerustheid en verdriet over »uw afzijn mij aangrepen. Gij hadt gezegd, dat het noodig »was, — daarom berustte ik; — gij hadt gezegd, dat ik geene »zorg moest hebben voor u of voor mij, en daarom was ik »rustig; want ik wist, dat gij mij geene onwaarheid zoudt zeg- »gen; gij hadt mij geboden te bidden voor u en voor mij, — »daarom heb ik iederen dag gebeden voor u en voor uwe »terugkomst."

»Ik dank u, mijn kind! — vergeef mij, DIANA! — ik was on-»regtvaardig — ik ben het veel, och — vergeef — ik ben on-»gelukkig!" — en de Sieur FRANÇOIS, de echtgenoot der prinses ORSINI — had moeite, om de gewaarwordingen meester te worden, die hem op eenmaal aangrepen.

»Arme lieve vader!" en met haren zachtsten blik zag zij op hem.

»De gravin VAN EGMOND wilde u eene uitspanning verschaffen.— »daar waren wij gebleven," hernam hij, zich hervattende.

»Juist, en om er mij toe te bewegen, die te nemen, zeide »zij mij: »Het is mij wel aanbevolen, u niet in de wereld te »»brengen en met menschen te laten omgaan — maar die strenge »»wet heeft toch niet bepaald, dat gij geene stemmen moogt »»aanschouwen; mits men u niet ziet en niet hoort — kunt gij »»zien en hooren zonder schroom."

»»Maar wat genoegen kan dat geven," zeide ik haar, »andere »»menschen te zien en te hooren — als men zich niet met hen »»bevindt, — daarbij — al kon dat laatste wezen, ik zou het »»niet wenschen; — reeds het gesuis van al die stemmen, het »»geratel van al die rijtuigen, geven mij angst, zoo vaak zich »»aan uw huis een groot gezelschap verzamelt."

»»Dat begrijp ik," hernam zij; »alleen wat er nu is, zal u ver-»»maken, zonder u schroom te geven — dezen avond komen »»er eenige heeren en dames van het hof bij mij zamen, om zich »»voor te bereiden tot een feest bij de hertogin VAN BERRY — »»gij kunt hen zien en hooren in het kleine kabinet boven de »»galerij, en als u niet behaagt en niet afleidt, wat gij daar »»zien zult, noem mij dan eene onheusche gastvrouw, die hare »»pligten verkeerd begrijpt."

»Dat was zij toch," sprak de Sieur met eenige ergernis.

»De goedhartige dame meende het tegendeel," hernam DIANA, verschoonend, »zij had zoo veel medelijden met hetgeen zij mijne »opsluiting noemde! Niet terstond gaf ik haar toe. »Beproef »»het ten minste vijf minuten," hernam zij dringend, en gaf mij »den sleutel van het kleine kabinet.

»Het werd avond, en nog was ik niet besloten mij derwaarts »te begeven — hoewel ik beken, dat ik nieuwsgierig was te we-»ten, wat er dan toch zoude voorvallen, dat de gravin dus de »aandacht eener gansch oningewijde waard achtte — zij, die »mij zelve van hare danspartijen had gezegd, dat ze verve-»lend waren — en van hare groote soupers, dat zij zich altijd »verheugde, als ze waren afgeloopen; — en hoe meer ik er over »nadacht, wat het zijn kon, werd die nieuwsgierigheid al ster-

»ker en sterker, en eindigde met een verlangen te worden, »zoo levendig en zoo onwederstaanbaar, dat ik met ongeduld »wachtte naar het uur, dat mevrouw VAN EGMOND mij als dat »der bijeenkomst had genoemd. Toen dat geslagen was, toen »ik rijtuigen de koetspoort had hooren binnenrollen, beving »mij op nieuw eene aarzeling. Zoude mijn vader het goedkeu- »ren? En mijn hart klopte alsof gij er neen op gezegd hadt, »en ik het toch wilde doen; maar daar viel mij een woord »van u in: »DIANA!" hadt gij mij eens gezegd, »zoo ik u ooit »»in dien kring zou moeten brengen, dien men de wereld heet, »»zou ik u dien eerst op een' afstand laten zien, opdat er uwe »»*illusie* van zoude zijn voorbijgegaan, als gij er in waart."" Ik be- »greep dus, dat gij zelf het zien niet voor gevaarlijk hieldt, »maar integendeel als iets nuttigs hadt beschouwd, en zoo greep »ik moed, en zoo nam ik den sleutel op. Reeds vóór ik het ka- »binet binnentrad, hoorde ik de zoete, liefelijke toonen eener »zachte muzijk, niet als die wilde dansmuzijk, die mij wel eens »meer in de ooren had geklonken, en die mij dan altijd had »vermoeid; maar als — ja, ik kan het niet anders beschrijven, als »de muzijk eener mis, statig en roerend, opwekkend en ziel- »verheffend; niets zou mij nu meer hebben teruggehouden; gij »weet, hoe ik de muzijk lief heb; vooral dezulke; daar trad ik »binnen: het vertrekje was slechts door ééne waskaars verlicht »en had geen venster dan een *oeil de boeuf*, dat juist op mijne »hoogte was, en waarvoor men een' *fauteuil* had neêrgezet; ik »nam plaats, en had een' vrijen vollen blik over de rijk ver- »lichte danszaal van de gravin, die ditmaal bijna in een' hof »scheen herschapen: kamerschutten, met boomen beschilderd, »verdeelden die als in tweeën, en het scheen wel, of alle bloe- »men uit de oranjerie voor heden derwaarts heen verplaatst »waren. Het was duidelijk, dat men getracht had een' prach- »tigen tuin na te bootsen, en men was er redelijk goed in »geslaagd, behalve voor mij, die er op neêrzag. Maar mijne »aandacht werd daarvan wel spoedig afgeleid; want ik zag »eenige heeren, in een allerprachtigst kostuum, hoewel wat on- »derscheiden van de heerschende mode, allerlei bevallige en »deftige bewegingen maken tegen elkander; en zoo haast de »muzijk had opgehouden, hoorde ik ze tegen elkander spreken. »Ik konde duidelijk hooren wat zij zeiden, en in 't eerst wekte »dat mijne verontwaardiging. Zij maakten een verbond om »eene jonge vrouw en een' jongen man ongelukkig te maken, »op welke wijze begreep ik niet regt; maar ik onderstelde,

»dat men hen van elkander wilde scheiden, en dat men de »jonge dame naar een vreemd land wilde voeren, om haar »daar uit te huwen. Althans, zoo veel begreep ik uit het roe- »rend afscheidslied, dat die zelfde jonge dame, die men voor »het overige met veel eerbied behandelde en die eene prinses »bleek te zijn, aan een' rei jeugdige meisjes rigtte, gekleed »als de nimfen uit de mythologische tafereelen. Dat afscheids- »lied trof mij en deed mij genoegen tevens; reeds had de »gravin in mijn hart hare zaak gewonnen, toen mij op eens »een doodelijke schrik trof. Een troep woeste mannen kwam »te voorschijn van achter iedere zijde der schutten; zij ontbloot- »ten hunne zwaarden met woedende gebaren, en bekenden, »onder een' wilden krijgszang, den jongen man op te wachten »om hem te vermoorden." DIANA verbleekte, terwijl zij dit sprak.

De Sieur FRANÇOIS begon te lagchen.

»Gij weet nu toch, dat ge eene opera hebt gezien, mijn kind?" sprak hij.

»Ja, vader! de repetitie in groot *costuum* van eene opera, »die voor de hertogin VAN BERRY was gemaakt door mijnheer »DE LA MOTTE-HOUDANCOURT; maar dat wist ik toen nog niet, en het »heeft nog eene wijle geduurd in den avond, eer ik het heb »begrepen — ik geef het u dus zoo als het mij toen voorkwam; »hoe zoudt gij u anders kunnen voorstellen, wat ik er bij »voelde? Eindelijk kwam hij, die jonge JACQUES, over wien »reeds zoo veel was gesproken. Hij was in jagtgewaad, maar »een zoo eenvoudig, dat men daaruit wel zien kon wat zij »zeiden, dat hij van geringe afkomst was en niet rijk en niet »magtig; maar daaruit ook alleen; want zijn voorkomen had »iets zoo vrij's, zoo fiers en zoo gebiedends, dat hij een vorsten- »zoon scheen; — dat was het echter niet wat mij het meeste trof, »maar zijne onschuld, zijne diepe zwaarmoedigheid, die sprak »uit zijne oogen, die heenklonk door zijne liefelijke stem.

»Maar daarover sprak ik reeds," viel zij zich zelve in de rede, ziende, dat D'AUBIGNY de wenkbraauwen vertrok met wat onge- duld. »In één woord, hem ziende, maakte een onbeschrijf- »baar medelijden en eene onbeschrijfelijke gewaarwording van »bewondering en van onrust zich van mij meester; eigenlijk heb »ik van toen af niet veel meer gezien, of niet goed althans, »want ik zag niets dan hem — en toen de verraderlijke man- »nen uit hunne schuilhoeken te voorschijn traden, en de scher- »pe zwaarden op hem rigtten, kon ik een' ligten kreet van angst

»niet weêrhouden. Hij had dien kreet opgemerkt, en te gelijk »had ik mij uit belangstelling iets te ver voorovergebogen bij het »*oeil de boeuf*, dat ik reeds lang had geopend; zijn blik rigtte zich »even op, bleef lang op mij rusten, en daarna rigtte hij dien »nog veelmalen op mij; in de eerste verwarring had ik mij »wel ter zijde begeven; maar de onrust, wat er verder met »hem gebeuren mogt, dreef mij aan, toch weêr toe te zien. Het- »geen toen mijnen angst verminderde en mij op eens de ge- »dachte ingaf, dat alles spel was, dat ik eene fabel zag vertoo- »nen, waren de rustige houdingen, de glimlagchende aangezigten, »waarmede zelfs de dames daarnaar zaten toe te zien; ik hield »het voor niet mogelijk, dat vrouwen, dat de goedhartige me- »vrouw VAN EGMOND, de wreedheid konde hebben, zonder hulp »toe te brengen, met kalmte een' moord aan te zien, al ware »het zelfs, dat de heeren, die haar omringden, de dapperheid »van den ongelukkigen JACQUES wilden beproeven. Maar hoe- »wel ik nu begreep, dat alles spel was, mijn medegevoel bleef »voortduren, en de indruk, die gemaakt was, bleef, neen, ver- »meerderde. Op het oogenblik, dat de booswichten de zege- »praal zouden behaald hebben in den wanhopigen kamp, die »was aangevangen, kwam de vorst met een deel van zijnen hof- »stoet er een eind aan maken; de jonge prinses was met hem, »in reisgewaad, begeleid door een' stoet van dames — men trok »dit oord met haar door, om haar naar het hof van den na- »burigen prins te brengen. De list tegen die jonge lieden was »gelukt. Toen was het als altijd bij dergelijke spelen: plotse- »linge herkenning — vreugd van wederzien — toorn van den »vorst, bij het hooren van hetgeen hem onbekend scheen te zijn: »de vriendschap zijner dochter voor den jongen vreemde — »maar toen ook begon er voor mij iets als eene kwelling; al- »les wat JACQUES tot de prinses zeide, drong *mij* in het harte »— die vurige beschrijvingen van een gevoel, dat ik niet ken- »de en toch plotseling begreep; de smart, waarvan hij klaagde; »de vreugd, die hij uitte; de teederheid, die hij toonde, alles »trof mij, alles ging mij aan; alles was mij, alsof ik het mede »voelde, of ik wenschte, dat het tot mij gesproken ware — en »iets als een gevoel van afkeer, van benijding, overviel mij te- »gen de jonge dame, die dat spel met hem speelde. Ik oor- »deelde, dat het althans tusschen hen ernst moest zijn, dat het »niet mogelijk ware, dit alles voor te geven met zoo veel waar- »heid, als het geene *waarheid* was. En ik werd droevig, vader! »zoo droevig als ik het mijn leven lang nooit geweest was. Het eind

»van dit stuk, waarin deze jonge lieden vele wisselingen van »hoop en vrees te doorleven hadden, die allen op mij terug »werkten, was een huwelijk van den jongen JACQUES met de »prinses; maar de eerste had daarin zoo vele edele daden te doen »gehad, met zoo veel fierheid, met zoo veel waardigheid zich »te verzetten tegen list en boosheid, en met zoo veel rondborstig»heid te spreken gehad tegenover den vorst en de hovelingen, »tegenover de jonge dame en zijne vijanden, en hij had dat »alles gezegd op zulken toon, en uitgedrukt met zulke geba»ren, dat ik mij niet anders denken kon, of alleen omdat hij »de edelste en deugdzaamste was, had men hem, juist hem ge»kozen, om deze personaadje te vervullen; en toen hij eindelijk »zegevierde en voortaan de plaats kreeg naast den vorst, en »toen allen juichten bij de vernedering van zijne vijanden, en »de dames hare goedkeuring te kennen gaven door een zacht »gemompel, en de mannen door luide toejuiching, toen kon »ook ik mijne deelneming niet langer bedwingen, en alle »voorzigtigheid vergetende, vouwde ik, als ondanks mijzelve, de »handen, hief de oogen ten hemel, alsof *ik* dezen te danken »had, maar dekte die terstond met beide handen; want *hij* »had de beweging gezien, en bragt de hand aan het hart, met »een' onbeschrijfelijk beminnelijken glimlach even het hoofd »naar mij opheffende. Gelukkig was hij de eenige, die mij had »opgemerkt — maar dat hij dit gedaan had, werd mij wel»haast zekerheid. Na nog eene korte wijle toevens ging het »gezelschap uit elkander. Ik kon nog niet opstaan; iets als »diepe smart trof mij, want JACQUES had met veel bevalligheid de »jonge prinses den arm geboden, zeker om haar heen te leiden »naar hare koets, en dat was nu geen spel meer, en toch »bleven die twee zamen! Ik begreep toen nog niets van het»geen men wellevendheid noemt — en hoe die dwingen kan »om den schijn van genegenheid aan te nemen tegen degenen, »die ons onverschillig zijn. Welhaast zou ik daarvan de eerste »les ontvangen. Ik kon niet van mij verkrijgen, de schuilplaats »te verlaten, waar ik die oogenblikken had doorgebragt; »of liever, zonder te weten wat ik wilde of moest, bleef ik »in diep nadenken heenstaren op de ontruimde zaal, en zag »er nog altijd op dezelfde plek het beeld van hem, die toen »reeds niet meer dáár was; mevrouw VAN EGMOND bleef nog »eene wijle, bevelen gevende aan hare bedienden, die zich ge»reed maakten, de lichten uit te doen en de zaal te ordenen, »toen op eenmaal met eene zekere heftigheid de middendeur

»werd opengesloten, en — de man, dien ik in verbeelding »niet had opgehouden te zien — in werkelijkheid weder dáár »stond. Zijn eerste blik was voor het *oeil de boeuf*, zijn »tweede, na eene haastige buiging, voor de gravin — en zijn »wenk op de bedienden, dien de vrouw des huizes scheen te »verstaan, als eene bede om hunne verwijdering. Zij sprak »een paar woorden tot hen, en bleef alleen met mijnheer JAC- »QUES. Ik durfde naauwelijks adem halen van ingespannen be- »langstelling, wat zij elkander zouden zeggen. Mevrouw VAN »EGMOND zelve scheen niet heel rustig, want hoe achteloos zij »zich ook liet neêrvallen op een der sopha's; ik bemerkte »iets verschrikts en weifelends in hare houding en in de stem, »waarmede zij zeide:

»»Mijn hemel, markies! waarom keert gij terug? ik dacht, dat »»gij souperen zoudt bij uwe schoone FLORIDE..."

»»Bah, gravin! welk een inval! Omdat ik haar naar hare »»koets heb gebragt? — kan men dan minder doen voor de »»vrouw, met wie men drie uren lang den minnaar heeft ge- »»speeld?"

»Toen JACQUES dat zeide met die lagchende onverschilligheid, »was het mij, of ik mij van een' zwaren last verligt voelde — »iets dergelijks lag er in den toon, waarop mevrouw VAN EG- »MOND hernam:

»»Uw spel was zoo meesterlijk, dat ik het waarheid dacht, »»markies!"

»»Mevrouw de gravin! zie daar eene lofspraak, die mij de »»grootste belooning is voor mijne inschikkelijkheid, om zulke »»rol op mij te nemen," hernam hij, hare hand kussende. »Ook dat was slechts eene pligtpleging der beleefdheid, als »ik later leerde begrijpen.

»»Uwe grootste belooning?" vroeg de gravin, en zag hem »aan — zag hem aan op eene wijze, alsof zij hem niet geloo- »ven kon. Ook was het hem geen ernst, want hij her- »vatte:

»»Neen, niet de grootste; want...." en weêr hief hij den »blik naar mij op. Mij dunkt, hij heeft toen kunnen zien, »hoe ik kleurde: want ik voelde, dat iets als schaamte mij het »voorhoofd deed gloeijen, en toch overviel mij eene hui- »vering.

»De gravin scheen toen zeer ernstig geworden; had zij den »blik opgemerkt?

»Zij schoof een weinig ter zijde op hare sofa, en wenkte

»hem met de hand, naast haar te komen zitten, terwijl zij sprak:

»»In waarheid, markies! waarom zijt gij hier terugge-»»keerd?"

»Maar hij ging niet zitten. En met eene zekere drift vroeg »hij op eenmaal, het oog half naar mij heengewend:

»»Gravin! het is om te weten, welke vrouw gij daar ginder »»verbergt."

»De gravin werd doodsbleek en stond plotseling op. Ik was »zoo geschrikt van dit woord, dat ik neêrviel in mijnen arm-»stoel, en mij verschool, zonder den moed te hebben weêr op »te zien; ik hoorde echter het onopregte antwoord der gra-»vin. »Ik verberg niemand; dat moet eene mijner kameniers »»zijn geweest, die naar de opera heeft geluisterd."

»»Neen, mevrouw de gravin! dat is geene kamenier, want »»dan zoudt gij niet dus zijn verbleekt." Toch bevestigde zij »nogmaals de onwaarheid. En hij hernam: »Welnu dan, me-»»vrouw! laat mij drie woorden met die kamenier spreken, »»en ik zal overtuigd zijn."

»Toen moet er een scherp antwoord van de gravin zijn ge-»volgd; maar ik verstond het niet, want het werd gefluisterd, »en ook zijn antwoord was voor mij onverstaanbaar; maar zeer »spoedig daarop hoorde ik JACQUES overluid zeggen: »Het is »»dan oorlog tusschen ons, gravin!"

»»Ja, markies! zoo gij in die weigering eene oorlogsverkla-»»ring ziet aan u; want zij is het niet; — mijne jonge be-»»schermelinge is ontoegankelijk voor ieder."

»»Zelfs voor mij?" hernam hij een weinig ironiek.

»»Vooral voor u, markies!" hernam zij ernstig.

»»En voor den maarschalk DE VILLEROI?" en zijn toon scheen »bitter, en hij schelde.

»»De markies verlangt zijne koets!" sprak zij tot den ka-»merdienaar, die binnenkwam.

»Ik moest nog eenmaal opstaan, om hem te zien; hij was »zeer bleek geworden, en boog zich diep voor de gravin; »maar zijn oog fonkelde zóó van ingehouden toorn, toen hij »het rigtte op mevrouw VAN EGMOND, dat ik er van sidderde. »Of hij naar boven zag, weet ik niet, want ik durfde niet »weêr naar hem henenzien."

En DIANA zweeg eene wijle, als bezwijkende onder de magt harer herinneringen. Zij had ook in die korte uren, waarvan zij vertelde, allerlei gemoedsaandoeningen doorgeleefd: strijd

tusschen haar geweten, onrust, vreeze, verrassing; het ongekend genot van muzijk en tooneelspeelkunst, vereenigd met ontzetting, ijverzucht, hoop en teleurstelling; met één woord, alle gewaarwordingen in een kort tijdperk zamengedrongen, die bij het ontwaken van het hart en bij een' opkomenden hartstogt in de ziel binnensluipen, en zich achtereenvolgens laten voelen.

De Sieur FRANÇOIS scheen dit voor zijn kind te hebben doorzien; want de blik, dien hij op haar sloeg, was er een van diepe zorg en medelijden, en hij hernam:

»Arm kind! dat was dus gansch wat anders dan met SAINBERTÔT!" (1)

»SAINBERTÔT! ja, liefste vader! maar die was ook mijn broe»derlijke vriend, en mijnheer JACQUES. . . ."

Zij zweeg, maar zij bloosde diep, en vleide het hoofdje tegen de borst van D'AUBIGNY.

»»Juist, juist," hernam deze, »en mijnheer JACQUES is de man, »dien gij tot echtgenoot wenscht!"

»Ja, mijn vader!" hernam zij ernstig, doch met eene zachte stem, die wat beefde van ontroering.

»God geve, dat hij waard moge zijn het te worden," hernam D'AUBIGNY. »Opdat ik het beoordeelen kan, laat ik al het »verdere hooren."

»Het verdere is niet het moeijelijkste," hernam DIANA met haren gullen eenvoud. »Hetgeen ik in die uren doorleefd had, »greep mij zóó aan, dat ik met eene soort van bedwelming »naar mijne kamer terugkeerde en die den volgenden dag niet »kon verlaten; na een' slapeloozen nacht voelde ik mij geheel »ongesteld. De gravin VAN EGMOND kwam mij bezoeken. Zij »vroeg mij niet, hoe het feest mij behaagd had, waarvan zij mij »vooruit zoo veel genot had beloofd; en iets in mij maakte het

(1) DIANA, de Sieur FRANÇOIS, SAINBERTÔT, zie hier alle namen, die wij noemen, alsof het bekende waren, en alsof de personen, die zij aanduiden, voor niemand meer vreemden konden zijn; maar men vergeve ons deze vooronderstelling, waarin wij hopen, dat niet te veel aanmatiging ligt. DIANA is een vervolg op de *Prinses* ORSINI, die eene plaats vond in dit zelfde Tijdschrift. Ik heb regt, mij voor haar dezelfde lezers te denken. En zoo het denkbaar is, dat de laatste Novelle een' enkelen lezer meer vindt dan de vroegere, ter wille van dien enkele mag ik toch niet de overigen met herhalingen vermoeijen; ik mag en moet dus spreken, alsof ieder met de voorgaande geschiedenis van deze romanfiguren bekend ware.

»mij onmogelijk haar eene vraag te doen, schoon ik er velen »op de lippen had. De gravin ontrustte zich zoozeer over »mijne ongesteldheid, dat zij zich zelve als mijne oppasster aan»stelde en mijne kamer niet meer verliet; wat een' doctor be»trof, zij hield dien niet voor noodzakelijk, en vond zwarig»heid, dien te doen komen. FAGON, de hofarts, was haar doc»tor, en zij scheen dezen niet te willen nemen in het ver»trouwen van mijne tegenwoordigheid. Haar gedurig bijzijn werd »mij pijnlijk, zonder dat ik zelve begreep waarom — had ik »over JACQUES kunnen spreken, mij dunkt, het had mij ver»ruimd; maar zelfs, al had ik er moed toe gehad, zij scheen »alles te vermijden, wat ons gesprek op hem brengen kon. »Den volgenden dag voelde ik mij een weinig beter; maar de »gravin oordeelde, dat ik nog mijne kamer moest houden — »zij bleef bij mij tot in den avond. Toen verliet zij mij »met kennelijk verdriet. En ik hoorde haar mijne kamenier »bevelen, mijne rust om niets ter wereld te storen, en nie»mand tot mij toe te laten in haar afzijn. Dat bevel »klonk mij vreemd, daar er niemand was te *Parijs*, in wien »het kon opkomen *mij* te bezoeken, of het moest de maar»schalk VILLEROI zijn, en deze kwam haar afhalen om uit te »gaan. Zoo was ik dus zeker van een' ganschen avond een»zaamheid, dat zoo dikwijls was gebeurd, zonder dat ik er »ooit over had nagedacht, en nu was er eene onrust, een ge»heim verlangen, iets onbestemds in mij, alsof die eenzaamheid »mij bang zoude vallen, alsof ik iets wachtte, alsof er iets gebeu»ren moest, dat mij groote vreugde zoude geven, of groote »smart."

»Gij hadt eene geheime hoop, dat JACQUES tot u zoude komen," zeide D'AUBIGNY.

»Ja — en neen," hernam DIANA; »het was meer een nevel»achtig vermoeden, een onbepaalde wensch, dan eene ver»wachting. Zoo hij niet gekomen ware..... mij dunkt, ik zoude »een gevoel van teleurstelling gehad hebben, en ik had niet »kunnen zeggen waarom."

»Zoo, kwam hij toch?" vroeg de Sieur met eenig ongeduld.

»Ja, hij kwam, maar dat was zijne schuld niet."

»Neen, het zal de uwe zijn geweest," glimlachte D'AUBIGNY.

»Hij zeide zoo, en luister, waarom hij gelijk had. Naauwe»lijks kon mevrouw van EGMOND een half uur vertrokken zijn, »of hare meest vertrouwde kamenier kwam tot mij en bragt »mij met geheimzinnigheid een billet, een billet op fijn rose

»papier, en van zoo heerlijken jasmijngeur, dat die fijne geur
»mijn gansche kleine *boudoir* vervulde.

»»Wat moet dat, FATMÉ?" vroeg ik.

»»'t Is aan u om te lezen," zeide zij lagchende.

»»Van wien komt het?" vroeg ik met onrust.

»»Dat zal mejuffer beter weten dan ik," hernam zij, altijd met een' schalken blik.

»»Hoe kan ik het weten, daar ik het niet heb geopend?"

»»Als mejuffer het heeft gelezen, zal zij het toch weten, en
»»ik bid u, lees — want men wacht op antwoord."

»Toen herinnerde ik mij het woord, dat ik u had gegeven,
»nooit iets geschrevens te lezen zonder uwe toestemming, en
»ik zeide haar: »Ik heb geen ander antwoord dan dit, dat
»»ik zoo iets niet lees!"

»De kamenier zag verwonderd, haalde de schouders op, werd
»zelfs dringend; maar toen ik ernstig werd, verwijderde zij
»zich met een hoofdschudden en een' zonderlingen blik op mij,
»dien ik niet kan wedergeven. Dit kleine voorval gaf mij veel
»na te denken; maar, hetzij de tijd onder nadenken zeer snel
»verloopt — hetzij ik mij in den tijd heb vergist, naauwelijks
»had ik een half uurtje zóó gezeten, of ik hoorde eene deur
»openen van mijne kamer; mijne kamenier was het niet, maar
»FATMÉ was het, die een' man binnenliet, in een' ruimen man-
»tel gewikkeld, en een' grooten hoed diep over de oogen heen-
»gedrukt...

»Ik was zoo verschrikt, dat ik niets konde zeggen, dat ik
»niet eens bezinning had om op te staan. FATMÉ, die dit zwij
»gen voor eene toestemming scheen te houden in het verzoek,
»liep haastig heen en sloot het *boudoir* achter zich toe. De
»man trad intusschen nader, wierp nu hoed en mantel van
»zich, en knielde neder aan mijne voeten. Het was JACQUES!
»Hij droeg dezelfde kleeding als vroeger, en dat was niet vreemd;
»want het was de avond der voorstelling, en hij was tusschen
»een der bedrijven ontsnapt uit het *Luxembourg*.

»»Hoor mij, mejufvrouw DIANA!" sprak hij smeekend, met
»die stem, wier uitwerking op mijne ziel ik u reeds heb be-
»kend.

»»Gij weet mijn' naam!" bragt ik met moeite uit, want onder
»alle verrassing trof dit mij het meest.

»»Zou ik dien niet weten?" hernam hij, »ik, die uit belang-
»»stelling voor u alles weet wat er door anderen van u te we-
»»ten is!"

»»Maar gij hebt er dan naar gevraagd; wie heeft het u kun-
»»nen zeggen?" vroeg ik.

»»FATMÉ! FATMÉ is mijne toevlugt geweest; haar heb ik gewon-
»»nen, toen mevrouw van EGMOND mij heeft verstooten."

»De naam mijner gastvrouw bragt mij een weinig tot be-
»zinning.

»»Wat gij doet, is niet goed, mijnheer!" zeide ik, »mevrouw
»»van EGMOND wil niet, dat gij mij bezoekt."

»»Het is mevrouw van EGMOND, die niet wèl doet met hare
»»dwingelandij," hernam hij, »want reeds bragt zij mij daar-
»»door te doen, hetgeen u mishaagde."

»»Uw bezoek mishaagt *mij* niet," antwoordde ik, »maar...."

»Hij zag op mij met eene vreugde en eene dankbaarheid,
»die zijne oogen deden schitteren; maar toch, hij glimlachte
»even.

»»Dank, dank voor dit woord," hernam hij, »maar waarom
»»dan toch mishaagde u mijn briefje?"

»»Dat kon mij niet mishagen, want ik heb het niet gelezen."

»»Dat weet ik, en juist daarom begreep ik, dat het u had
»»vertoornd; maar daar ik u toch veel te zeggen had, moest
»»ik wel zelf komen. Gij ziet, dat is dus uwe schuld."

»»Eigenlijk niet!" hernam ik, »maar in plaats van hier-
»»over te twisten, nu gij er zijt, vertel mij liever, wat gij noo-
»»dig hebt mij te zeggen."

»Tegelijk bad ik hem op te staan en te gaan zitten, dat hij
»toch niet deed; want hij bleef bij mijn' *fauteuil* staan en liet
»den eenen arm rusten op de leuning; altijd zie ik hem zóó
»voor mij, als ik aan dat uur denk; maar ziet gij, vader! in
»plaats van mij iets te zeggen, wist hij mij tot spreken uit
»te lokken; hij deed mij allerlei vragen, en als er oogen-
»blikken waren, waarin ik aarzelde te antwoorden, omdat ik
»toch geene onwaarheid konde zeggen, en ik het niet met
»mijzelve eens was, of men een' vreemde wel van alles moest
»inlichten, wat hij weten wilde, dan zeide hij mij met zoo veel
»zachtheid en toch met zoo veel ernst, dat hij dit alles vroeg,
»niet uit eene onedele nieuwsgierigheid, maar met een eerlijk
»en opregt doel, en als hij mij dan nog zag weifelen, werd
»hij zoo droevig, en zelfs namen dan zijne trekken zulk eene
»uitdrukking aan van onrust en angst, dat ik wel toegeven moest,
»en alles vertelde, wat gij niet opzettelijk hadt geboden te
»zwijgen."

De Sieur FRANÇOIS schudde het hoofd, sloeg de oogen ten

hemel en zuchtte diep. Daarna liet hij DIANA vervolgen. Wij hebben echter niet als hij hetzelfde geduld en dezelfde belangstelling, om iedere phrase, die tusschen de jonge lieden gewisseld werd, woordelijk door haar te hooren herhalen; wij zullen ons vergenoegen met eenige opmerkingen over beiden, en met een verslag der uitkomst hunner gesprekken. Over dit eerste was DIANA zelve spoedig uitgepraat; want de jonge edelman had zulk een genoegen gevonden in haar te hooren spreken, dat de tijd van de pauze, die hij had waargenomen, bijna verloopen was, eer hij er aan dacht, dat hij haar van zijne zijde nog niets had gezegd; meer nog, dat hij eigenlijk vergeten had, wat hij haar had willen zeggen, waarbij zij echter niets verloor; want die opgewonden taal vol vergoding en vleijerij, en al die afgesproken woorden, waarmede een *muscadin* van dien tijd aan eene dame van dien tijd zeide, dat hij haar beminnelijk vond, of wel, dat hij haar beminde, zouden voor de eenvoudige en naïve DIANA toch onverstaanbaar zijn geweest, of zelfs, waar zij ze had begrepen, zouden zij haar niet hebben gesmaakt; zij zoude er de overdrijving en de onnatuurlijkheid van hebben opgemerkt, en zij zoude hem terstond hebben verdacht als één', »die onwaarheid sprak;" en dus, dat de markies, onder het luisteren naar het lieve kind, zijn *aplomb* en zijn *flux de bouche* had verloren, was niet minder zijn geluk als het hare; want hij zeide haar nu niets dan dat hij haar lief had, omdat zij het zachtste, het onschuldigste en het eenvoudigste meisje was, dat hij ooit had gevonden; en dat zeide hij haar nog met schroom, met verwarring, en zonder tegenwoordigheid van geest te hebben, om sierlijke uitdrukkingen te kiezen; het al zeer ten voordeele van waarheid en natuurlijkheid; ook had hij het voorregt van geloofd te worden op het woord af; en al gelukte het hem niet eene volkomene tegenbekentenis te verkrijgen van de onschuldige, die nog zelve niet regt wist, wat er in haar omging, toch ging hij niet, zonder uit allerlei kleine trekken de verzekering verkregen te hebben voor zich zelven, dat de indruk, den vorigen avond door zijn kunstig spel gemaakt, voor heden niet was verloren gegaan door eene andere rol, die niet was bestudeerd, en die hij had gespeeld, niet ten gevalle van eene vorstin, maar voor eigene rekening. Toch moest hij zich eindelijk losscheuren van DIANA's zijde. De vreeze, dat zijn afzijn op het *Luxembourg* mogt worden opgemerkt en uitgelegd door mevrouw van EGMOND, gaf hem er

kracht toe; maar hij scheidde niet, zonder hare vergunning tot wederzien. DIANA had slechts ééne voorwaarde: mevrouw van EGMOND moest alles weten en alles toestemmen. Dat was eene billijke voorwaarde; maar de jonge man begreep terstond, dat het geene ligte was, en wij zullen dat ook hebben begrepen; want behalve de aanbeveling der prinses ORSINI, om het aanvertrouwde kind in volstrekte afzondering te houden, eene afzondering, die niet volstrekt kon heeten, zoo haast een jonge edelman daarvan was uitgezonderd; behalve dit punt, dat de vriendin der prinses misschien, na zekere inlichtingen van zijne zijde, zou hebben overzien, was er nog een ander, dat den persoon van den jongen edelman zelven betrof. De markies JACQUES, dat eigenlijk zijn naam niet was, doch slechts die, waarbij DIANA hem bleef noemen ter liefde van de zoete herinnering; de markies JACQUES was de gunsteling van de dames, — niet de man van de mode, maar een van hen, die de mode beheerschten, de vriend en medgezel van den jongen FRONSAC, die welhaast RICHELIEU zoude wezen. Zijn smaak gold voor onberispelijk; de uitspraken van zijn vernuft waren onherroepelijk; hij was een van hen, die met één woord een' roep van geest of bevalligheid opbouwde of afbrak; de vrouw, wie hij den arm gaf, was de bekende schoonheid van den dag, en zij, in wier salon hij zich tweemalen in dezelfde week vertoonde, kon er op rekenen, dat alle andere mededingsters, van welken rang en van welke aanspraken zij ook wezen mogten, zich om haar heen zouden groeperen, en haar huis zouden verklaren voor dat, waar men zich het meest vermaakte. Mevrouw van EGMOND was niet heel jong meer, maar zij was nog altijd bevallig, en zij had hare aanspraken op den schijn van jeugd en schoonheid nog volstrekt niet opgegeven; en al had zij dit ook, zij had de eer van haar huis op te houden, en zij had de eerzucht, haar huis een der meest bezochten van *Parijs* te doen blijven, zelfs na het verlies van haren echtgenoot en na het huwelijk harer bevallige dochter. Haar salon ledig te zien op een' dag, dat zij ontving, — eene danspartij of eene komedie niet bijeen te kunnen brengen, omdat ook anderen dienzelfden avond hetzelfde voornemen hadden, of op de hare minder schitterende namen te hooren noemen, dan ginds werden gevonden, — iemand te missen, wiens afzijn werd opgemerkt, dat zeker was voor haar eene groote grieve, om welke te verhoeden haar geen middel te hard of te ondoenlijk zoude zijn geweest. Maar ongelukkig was de markies van de partij

des hertogs VAN ORLEANS, die toen in eene soort van onmin was met het hof, en mevrouw VAN EGMOND was door den maarschalk DE VILLEROI en door mevrouw DE MAINTENON zeer in aanzien bij LODEWIJK XIV, en haar huis eenigzins het middenpunt van de hofpartij, die door de gunstelingen van het *Palais-Royal* werd uitgelagchen en vermeden. Om den markies te bezitten in haren kring, en met hem de voornaamsten van wie hem volgden, had zij dus ongeloofelijke moeite aangewend, en twintigerlei groote en kleine intrigues laten spelen of moeten verijdelen, en het was haar alleen gelukt door den gelukkigen inval der hertogin VAN BERRY, die, kleindochter des konings door haren echtgenoot en dochter van den hertog VAN ORLEANS, het hof en het *Palais-Royal* te zamen om zich wist te vereenigen, en die het aan de gravin VAN EGMOND overliet, om de vertooning der opera van DE LA MOTTE-HOUDANCOURT voor te bereiden. Zoo kwam de markies, die daarin de hoofdrol zoude spelen, in haar huis; maar om er hem vast aan te verbinden, had zij eenige hoop gebouwd op de jonge dame, die de *Floride* zoude geven, en die tot haren kring behoorde. Die hoop was mislukt, maar terstond herleefde eene andere in haar: de markies was teruggekeerd: om haar zelve, kon zij het anders denken? de terugkeer was wel wat snel en onvoorbereid, wat *indelicaat* zelfs, maar de *habitués* van 't *Palais-Royal* hadden zoo hunne eigene manièren, en mevrouw VAN EGMOND begreep, dat men, om die verovering te maken voor haar salon, niet scherp moest toezien naar het middel; maar toen de terugkeer DIANA gold, toen was het wat anders, om niet te spreken van de teleurstelling, dat het niet hare bevalligheid was, die hem had aangetrokken, maar eenvoudig nieuwsgierigheid naar een kind, dat hij alleen in de verte had gezien, en waarvan hij niet eenmaal wist, of het hem behagen zoude. En nog, ware DIANA de vrouw geweest, die zij in haren kring had kunnen binnenvoeren, zij zou de geheime wonde harer eigenliefde hebben verbloemd, en den markies vrijheid gegeven hebben, er DIANA in te leiden, zeker van hem op deze wijze te houden; maar vooreerst kon dat niet, om hare belofte aan de prinses ORSINI; ten tweede was DIANA naar hare meening volstrekt ongeschikt, om zulk een' man aan zich te boeijen, en zeker was zij ongeschikt voor den gezelschapskring van de gravin, al had er geene enkele reden bestaan om haar daarvan uit te sluiten. De markies zou dus om DIANA's wille in haar huis komen, en niemand zou hem zien in haar salon! Dat maakte de rekening niet der gravin,

die ook terstond besloot, beiden op het strengst van elkander gescheiden te houden; maar zij wilde het niet, door den markies den toegang tot haar huis te ontzeggen; zij rekende er op, dat hij van nu aan zijne bezoeken vermenigvuldigen zou; doch dat was geene zwarigheid: DIANA wist van niets, en met de eenvoudige kennisgeving, dat zij gezelschap wachtte, kon zij het onschuldige meisje, zoo vaak zij wilde, naar hare kamer verbannen, zonder dat deze er opzet in zag. Voor eene verrassing meende zij gezorgd te hebben; want na het woord van den markies: oorlog tusschen ons! begreep zij, dat hij krijgslisten zoude gebruiken, en zij had hare FATMÉ op dat punt strenge bevelen gegeven ter bewaking van DIANA; alleen de *soubrettes* van dien tijd waren bijna zoo omkoopbaar als de groote dames zelve, en tegen den kostbaren diamant van den markies en alle zijne beloften in 't vooruitzigt, was FATMÉ niet bestand geweest; zij had dus den jongen edelman geholpen, om een verlangen te bevredigen, dat een zeer onbestemd en redeloos was geweest. Maar toen hij de jonkvrouw had gezien, was alles veranderd. Natuurlijk kon hij niet getroffen zijn door hare schoonheid; want wij herinneren ons: DIANA was niet schoon, en alleen als zij sprak, was zij bevallig; maar juist de man, die alle schakeringen van vrouwelijke schoonheid had bestudeerd, die, zoo hij dergelijke herinneringen van zijne *amourettes* bewaard had, alle soorten en kleuren van zijden lokken had kunnen ten toon stellen, van de glinsterende gitzwarte af, tot de fijne matblonde toe; die man, die menigmaal het kleine geborduurde handschoentje van eene hertogin in zijn' zak had gestoken, om het te verliezen in het dakkamertje van hare kamenier; die man, die oververzadigd moest zijn van het prijzen van blozende wangen en zwanenhalzen, en die gekomen was, om wat aardigheden te vertellen aan een lief gezigtje, dat uit de verte zijne belangstelling had getrokken, ter wille van hare geestdrift voor zijn spel, die man zou niet zoo ernstig getroffen zijn geweest, zoo hij, in plaats van een aardig kind, eene uitstekend schoone vrouw had ontmoet; maar nu hij eerder eene leelijke vrouw vond dan eene bevallige, en toch zich zoo tot haar aangetrokken voelde met onverklaarbare magt, dat hij er zich zelven voor vergat en zijne Don JUAN's rol; nu zeker bleek hem dit geene ontmoeting te zijn als eene andere, en die jonkvrouw, die in eene ziel als de zijne geene andere dan goede en eerlijke denkbeelden had opgewekt, moest wat anders en wat beters zijn dan eenige andere geliefde, en zij moest hem meer worden,

dan eenige andere hem ooit was geweest. Dat voelde hij schemerachtig, toen DIANA hem, als voorwaarde van een tweede zamenzijn, de toestemming opleide van de gravin VAN EGMOND. De markies, aan een leven vol *intriguen* gewoon, vond de groote zwarigheden niet onoverkomelijk; met eene vrouw van het karakter der gravin, was er voor hem veel te winnen.

In het *Luxembourg* teruggekomen, om de laatste bedrijven van de opera af te spelen, wondde hij zich even den vinger, liet een paar droppelen bloeds op de kanten zijner manchetten vallen, en verzocht een' zijner bekenden om een paar anderen — hem *onder geheimhouding* mededeelende, dat hij een duël had gehad, overtuigd, dat deze zich zoude haasten die tijding van achter de coulissen over te brengen in de zaal, en dat de gravin van EGMOND, zoo ze zijn afwezen mogt hebben opgemerkt, het verklaren zoude, zoo als hij liefst wenschte.

Later, toen de vertooning was afgeloopen en de hertogin VAN BERRY haren getitelden tooneelspelers een prachtig souper gaf, ging hij alleen eene ligte buiging maken bij de gravin VAN EGMOND, en behandelde haar het verdere van den avond met eene kennelijke achteloosheid, al zijne opmerkzaamheid wijdende aan de hertogin VAN BERRY zelve, die zulke vrijheden niet kwalijk nam. De gravin VAN EGMOND gloeide van spijt, en te eerder, daar het grootste deel van 't gezelschap tot de partij van 't *Palais-Royal* behoorde, en zij zelve, bekende vriendin van VILLEROI, er weinig vrienden vond, en haar toestand er zelfs pijnlijk was; toch deed zij, of zij de achteloosheid van den markies niet opmerkte. Anderen deden het voor haar.

»Maar mijn Hemel! markies!" sprak de jonge ST. GERARD bijna overluid; »ik dacht, dat gij bezig waart uw hof te ma»ken.... aan het hof; — men zegt, gij gaat bij de gravin VAN »EGMOND, en niemand heeft u een woord met haar zien spreken."

»Dat zal ook niemand zien," hernam de markies fluisterend, maar zóó dat de gravin het hooren kon; »er is niets »tusschen de gravin en mij."

»Niets dan eene *bouderie*, als ik denken kan."

»Volstrekt niet, ik zou er het regt niet toe hebben; men »twist alleen met zijne vrienden...."

En de jonge markies draaide zich om op zijne roode hielen, of hij iets had gezegd, waarbij hij naauwelijks had nagedacht; te gelijk echter zag hij in het omkeeren op mevrouw VAN EGMOND, die verbleekt was en die zich de lippen beet.

Toen men scheidde, wilde de markies zich verwijderen, na haar zwijgend een' hoffelijken groet te hebben gebragt; maar zij boog zich naar hem toe en lispelde:

»Geef mij uwen arm tot aan mijne koets."

»En onze oorlog?" vroeg hij.

»Vijf minuten wapenstilstand, om over den vrede te onder- »handelen," was haar antwoord.

»Hoor, markies!" sprak de gravin onder het voortgaan. »Gij »zult uwe vervolging opgeven en wij zullen verzoend zijn, als »ik u eene inlichting geef."

»Spreek, mevrouw!"

»De vrouw, die gij wenscht te leeren kennen, is te leelijk »om uwe minnares te worden."

»Dat weet ik, mevrouw!"

»Gij weet het, mijnheer! en toch....."

»En toch vervolg ik mijn ontwerp. Zij moet wat anders »voor mij zijn dan dit."

»Toch wel niet eene echtgenoot?....."

»Waarom niet, gravin?"

»Gij trouwen, markies?"

»Waarom niet? FRONSAC is wel getrouwd met mejufvrouw DE »NOAILLES!"

»Maar een huwelijk met DIANA is onmogelijk, voor u nog meer »onmogelijk dan voor ieder ander."

»Als ik u zeg, dat ik niet vragen zal naar eene huwelijks- »gift."

»Zij kan eene der rijkste erfgenamen worden....."

»Welnu, zij is toch van goede afkomst?"

»Ja en neen, ziedaar al wat ik u daarop heb te ant- »woorden."

»Ik versta u, ik zal bij mevrouw DE MAINTENON moeten gaan, »om hare hand te vragen."

»Markies! markies!" riep de gravin met zigtbaren angst; »als »gij mij niet werkelijk in het ongeluk wilt storten, laat dan »niemand vermoeden, dat dit meisje hier is en in mijn huis »vertoeft; en zoo gij wijs wilt zijn, vergeet haar...."

»Mevrouw! wij zijn aan uw rijtuig; is onze wapenstil- »stand uit?"

De gravin antwoordde niet; maar zij wenkte hem in hare koets plaats te nemen.

Wat er tusschen hen verhandeld is, heeft althans DIANA niet kunnen weten; maar zij zag daarvan welhaast de gevolgen.

De markies maakte dagelijks zijne opwachting bij de gravin VAN EGMOND, vertoefde bij ieder harer feesten eenige uren in haar salon; maar als hij zijne opwachting had gemaakt bij de gravin, ging hij de bloemengalerij door, waar hij zelf door DIANA werd opgewacht; en vóórdat hij 's avonds de prachtig verlichte zalen binnentrad, had hij een half uur doorgebragt met de gravin en met DIANA, in de vertrekken van de laatste.

Zoo was er voldaan aan de ijdelheid en aan de eigenliefde der vrouw van de wereld, en te gelijk aan de stille wenschen van het naïve kind.

Het spreekt van zelf, dat de markies doorging voor eene verovering van de gravin.

Men zegt, dat het haar toegang gaf tot de *petit-levers* der hertogin VAN BERRY!

Niets stoorde het stil geluk, dat de jonge lieden smaakten in dit dagelijksch zamenzijn, in het bestuderen van elkanders karakter en hoedanigheden, in de bewondering van elkanders deugden en volmaaktheden. Want in hunnen toestand was het wel niet mogelijk andere ontdekkingen te doen, dan die van deugden en volmaaktheden; er zou misschien wel eens een tijd komen, dat zij op verderen afstand scherper zouden zien en juister; maar het was nu nog de tijd, dat iedere lichtstraal nieuwe en gunstiger tinten moest werpen over het geliefde beeld, in de oogen van de geliefden. DIANA, men weet het, kon niet anders dan winnen bij nadere kennismaking, en de markies.... de markies werd bijna, wat hij wilde schijnen.

Niets stoorde het; totdat de plotselinge nederlaag der prinses ORSINI in *Spanje* ook dit teêre luchtkasteel der liefde in duigen wierp; totdat de gravin VAN EGMOND de tijding kreeg van ORSINI's val, van haar verblijf te *St. Jean de Luz*, van haren wensch, om eene wijle moeder te zijn en eene dochter te zien, aan welke zij nu voor het eerst tijd had met teederheid te denken. Vroeger had zij daaraan nooit gedacht, dan met berekening. In de onzekerheid, welke plannen de prinses kon hebben met DIANA, in de mogelijkheid, dat de jonge edelman, niet teruggeschrikt door al wat zij hem geheimzinnigs had ingefluisterd van DIANA's afkomst, die plannen mogt kruissen door een plotseling huwelijksaanzoek, of door een van die gewelddadige pogingen, welke een' jongen minnaar van dien tijd, een' der *roués* uit den vriendenkring van 't *Palais-Royal*, zoo ligt invielen, besloot zij hare afreize uit *Parijs* met DIANA, zelfs voor deze te verbergen tot op het laatste oogenblik. Maar de

val der prinses ORSINI, hoe plotseling ook, had te veel gedruisch gemaakt, om niet terstond door geheel *Frankrijk*, te weêrklinken, en een vertrouweling van den hertog van *Orleans* ten minste kon er even spoedig van verwittigd zijn, als de vertrouwdste vriendin der gevallene *Camerera-Major* zelve. De markies had iets als eene verwijdering van DIANA gewacht; hij wist, dat er eenige betrekking bestond tusschen deze en de prinses; een man als hij vergiste zich niet in dien band; zijn besluit was genomen. Hij deed een huwelijksaanzoek bij de prinses om *de jonge dame, die mevrouw* VAN EGMOND *beschermde*, en bragt dit zelf bij de gravin, met een verzoek, met een' eisch om voorbede; en, schoon deze de afreis bleef verzwijgen, schoon zij DIANA op nieuw onzigtbaar hield, toen zij de reiskoets binnenstapten in den vroegen ochtenstond, werd DIANA door eene onzigtbare hand een klein *rose* papiertje in den schoot geworpen, dat zeer bijzonder hare nieuwsgierigheid trok; want zij herkende het schrift van haren JACQUES. Het zou ook wel vreemd zijn geweest, dat een minnaar van dat tijdperk, of van eenig tijdvak daarvoor of daarna, niet het geheim had weten uit te vinden, waarbij hij het meeste belang had, en niet het middel, om een heel klein geparfumeerd *billet-doux* in te sluiken, al was het in eene reiskoets.

Dat briefje, waarvan wij ons herinneren, dat de prinses ORSINI het in handen heeft gehad en gelezen, was tot heden de laatste catastrophe der liefdesgeschiedenis van den jongen markies en DIANA, en tot aan dit briefje toe, heeft DIANA nu alles verteld aan haren vader; maar natuurlijk anders dan wij het vertelden, en beter; want zij gaf niet enkel de feiten, zij gaf ook hare gewaarwordingen, dikwijls slechts met een woord, met een' blik, met een zwijgen na eene vraag; maar zij gaf het toch eenzijdiger; want men begrijpt, dat wij bijzonderheden mededeelden, die haar niet konden bekend zijn.

»En wat was dan de inhoud van dat billet, dat gij gelezen »hebt met uw..... moederlijke vriendin?" vroeg FRANÇOIS nu, zijne dochter toesprekende met zijne zachte, aarzelende stem.

»Wat ik wist en niet wist," hernam DIANA, »dat hij mij »lief had, en eeuwig en onveranderlijk zou blijven liefhebben."

»En gij wist dat?" vroeg FRANÇOIS ondanks zich zelven, met zijn' somberen ironieken glimlach.

»Wel zeker wist ik dat! hoe had ik anders rustig kunnen »leven, al deze maanden lang? en ik wist het immers uit mij »zelve," vervolgde zij met iets opgewonden dweepachtigs in

toon en blik, waarbij haar vader met eene huivering ineenkromp. »Want ziet gij, vader! altijd vroeg hij mij met angst »en met onrust, of ik hem eeuwig zoude beminnen, zoo als »hij mij; en al heb ik niet geantwoord, omdat ik dan niet »spreken *kon*, ik voelde, dat ik nooit anders zou kunnen, »dan hem liefhebben, en dat ik zoude ophouden te leven, »dat ik voor het minst zoude ophouden te gevoelen dat ik leef»de, zoo die liefde uit mijn hart kon worden weggenomen; »zoo wete ik dat zij onveranderlijk is; zoo wete ik, dat ook »de zijne dus blijven moet."

»Mijn kind! mijn kind!" riep de Sieur met eene siddering in de stem; »reken niet dus op een' mensch."

»Het is niet op een' mensch, liefste vader! maar op dat on»beschrijfbaar gevoel, dat van den Hemel ingegeven moet »zijn; zoo iets heerlijks heeft het, en zoo iets heiligs, zoo veel »innigs en zoo veel zaligs!"

»Mijne DIANA! mijne DIANA! die woorden over die liefde hebt »gij niet van u zelve."

»Hij heeft ze mij gezegd en *ik* heb ze gevoeld — wat men »gevoeld heeft, is het onze. »Onze liefde heeft mij beter gemaakt," »was veelmalen het woord, waarmede hij ons zwijgen afbrak, »als hij naast mij zat, en zijn blik met wondere aandacht lang »op mijn oog had gerust."

»Dat onderstelt toch een duister verleden, mijn kind!" hernam de Sieur, langzaam, aarzelend en angstig naar haar opziende, als om de uitwerking van zijn spreken te vernemen, »en zoo hij »zich zelf eens had bedrogen," — hij poosde eene wijle — »of u."

»Neen, mijn vader! dat kan niet zijn," hernam zij, zoo fier en zoo vast en met een' zoo rustigen glimlach, dat die den echtgenoot der prinses ORSINI, den man van zoo treurige menschenkennis, met vreeze vervulde. Zonder dit op te merken, vervolgde DIANA: »Goede vader! gij hebt mij zoo veel verteld van die sombere le»venswijsheid, die gij hebt opgedaan in gansch buitengewone lot»gevallen; dus is het niet vreemd, o gansch niet vreemd, maar »wel droevig, dat gij daaronder het schoonste en zachtste hebt »verloren, dat de menschen aan elkander kon hechten, het ge»loof aan den mensch!"

»Ik ben begonnen als gij zelve, DIANA! *met* geloof. God geve, »dat gij niet eindigen moogt als ik, met wantrouwen; want ze»kerlijk, mijn kind! het zijn niet de menschen, die ik wankel»baar heb leeren kennen en trouweloos en bedriegelijk en boos, »noch één mensch, die mij allen ten afschuw heeft gemaakt;

»maar *de mensch;* en uw JACQUES, mijn kind! uw JACQUES is im-
»mers geen engel!"

»En gij dan, heer! kunt gij ontkennen, dat gij eerlijk zijt »en opregt, en geloof verdient van allen, en liefde van mij?"

De Sieur FRANÇOIS verbleekte. Als hij haar nu eens had gezegd, dat toch zijn leven niets was geweest, dan een lang bedrog, eene groote leugen tegenover de maatschappij, en eene diepe schande voor zich zelven, dan zeker zou dat gevaarlijk vertrouwen van dat onschuldige kind op den geliefde met denzelfden stoot zijn omgeworpen, die het geloof aan den vader schokte; maar zijn geheele spreken was slechts eene proeve; hij zweeg; daar was nog geen nooddwang om zich zoo diep te vernederen in het gevoelen van zijn kind.

»Zoo waar ik dan geloof mag geven aan één' man, die mijn »vader is, zoo mag ik dat ook aan een' ander, die mijn echt»genoot moet zijn," hernam DIANA vast.

»Zoo de hemel wil, zal hij het worden, mijne DIANA!" hervatte nu D'AUBIGNY, »want, niet waar, dat was het andere deel »van zijn billet aan u; de vraag, of hij het mogt worden?"

»Ja!" hernam zij met een' zachten blos.

»En hebt gij hem dat toegestaan?"

»Hoe kon ik, sinds ik eerst in *Spanje* de vraag vernam?"

»Toch is hij zijn' weg gegaan, alsof gij toegestemd hadt," hernam de Sieur met een' zachten glimlach, »en wel met groote »haastige schreden. Een aanzoek daarvoor bij mevrouw ORSINI, »uwe beschermster, een ander bij mij, door de prinses hem »aangewezen als den eenigen beschikker van uw lot. En »daar ik een' langen tijd had gesteld voor mijn antwoord, »daar ik den ernst van zijne bede door lange beproeving »wilde bewezen zien, eer ik haar toestond, wist hij mevrouw »ORSINI, bij haar laatste verblijf te *Parijs*, zoo geheel voor »zijne zaak te winnen, en deze heeft hem zoo vele en zoo »sterke beloften gedaan van voorspraak ter zijner gunste bij »mij, dat ik eigenlijk niet weet, hoe ik nog langer tegen zou »houden, wat zoo velen wenschen, en wat mij nu wel be»wezen is, ook de innigste en vaste wensch te zijn van mijne »DIANA! Ik zeg u dit, mijn kind! opdat gij een weinig gewend »zoudt zijn aan uw geluk, vóór gij hem wederziet; want gij »zult hem wederzien; en matiging in het midden van het ge»luk is altijd eene deugd voor alle menschen, maar zij is pligt »voor de vrouw, bij eene gelegenheid als deze. Verstaat gij »mij, DIANA?"

»Ja, mijn vader! uwe woorden maken mij zoo volkomen »gelukkig, zoo volkomen gerust, dat ik eene wonderzoete voldoening voel in de ziel, en met die voldoening kan ik alles »zijn, wat gij bevelen zult, zelfs kalm; kan ik alles hebben, wat »gij wilt dat ik hebben zal, zelfs geduld!"

»Om dat niet op eene al te zware proef te stellen, ga ik »mijn plan uitvoeren," en de Sieur FRANÇOIS stond op.

DIANA volgde hem, zoo snel haar zwakke gang het haar toestond, en nog eenmaal het hoofd leunende tegen zijne borst, sprak zij onder tranen:

»Vader! uwe belofte heeft mij zoo gelukkig gemaakt, zoo on»beschrijfbaar gelukkig, dat ik u nog eenmaal danken moet. JAC»QUES mijn echtgenoot, altijd bij JACQUES zijn, altijd zijne stem »hooren, altijd zijn' blik zien!"

»Maar eene goede echtgenoot volgt haren gemaal, en die »man kan u scheiden van uw' vader!" hernam de Sieur, ten deele met iets pijnlijks, dat opwelde uit zijn eigen hart, ten deele om hare hartstogtelijke vreugd te matigen.

»Ik weet het, mijn vader!" hernam zij met neêrgeslagen oogen, »ik weet het; en toch, vergeeft gij mij, dat ik toch »nog gelukkig ben?"

»Het is wel, mijn kind! als het in mijne magt staat, zult gij »het blijven!" sprak de Sieur dof, en haar zacht van zich werende, ging hij.

O, wreed en onbedacht egoïsme der liefde! Laten ouders voor hun kind zijn wat ze willen; laat een vader voor zijne dochter zorgen van het uur harer geboorte af, tot op den vollen bloeitijd des levens; laat hij al wat hij voor liefde heeft in de ziel, voor kracht in den geest, voor verstand in het hoofd, wijden aan haar, enkel aan haar, aan niets dan aan haar; laat hij haar zijn leven geven of het beste van zijn leven; laat hij zich voor haar herscheppen in een ander mensch, zijne zorg besteden aan de geringste eigenschap harer ziel, aan de onmerkbaarste tint harer vrouwelijke schoonheid; laat hij dat alles doen en gedaan hebben, — zekerlijk, als zij goed is, zal zij hem eerbied geven en gehoorzaamheid, misschien zelfs wel liefde! maar dan komt er een man, een vreemde, een, die nooit iets voor haar gedaan heeft en nooit iets aan haar heeft opgeofferd, en die man wint op hetzelfde oogenblik, door een middel, dat hij zelf niet weet, welligt zonder het te willen, al wat er heiligs en teeders en zachts in de ziel eener dochter ligt — al wat zij op datzelfde oogenblik den vader ont-

neemt, of nooit heeft gegeven — en op dat zelfde oogenblik zal zij den vader verlaten en den vreemde volgen, zonder smart, zonder vrees, zonder aarzeling zelfs! De offers, die de vader niet zou gedacht hebben haar te vergen, zij zal ze vrijwillig en ongevergd brengen aan den vreemde! Zij denkt er niet eenmaal aan, dat ze wreed is en ondankbaar; — en als de vreemde het wordt tegen haar, zal ze geene klagt over hem uiten, maar nog zijne verdediging op zich nemen, zelfs tegen den vader!

Dit waren zoo omtrent de woorden, waarmede de Sieur FRANÇOIS in zich zelven de gewaarwordingen lucht gaf, bij hem onder DIANA's bekentenissen opgewekt; is het wonder, dat die vader zoo sprak, en dat iets als bitterheid, als teleurstelling, als het vaarwel zeggen aan de allerlaatste hersenschim, opkwam in zijne ziel? is het wonder, dat meer vaders zoo spreken, die minder voor hunne kinderen hebben gedaan dan deze, en er toch meer nog van eischen? En toch moeten wij zeggen: wonderzoete, geheimvolle toovermagt der liefde, die alle banden op eenmaal met zulk eene snelheid ontknoopt, om een' enkelen, door God ingestelden, zoo hecht en zoo vast te strengelen.

De Sieur FRANÇOIS, zijne dochter verlatende, ging naar zijn kabinet en schreef eenen brief. Wij hebben het voorregt hem over den schouder heen te zien, om er den inhoud van te weten.

Hij schreef aan den markies GASPARD D'ARMENTIÈRES het volgende:

»Uw laatste schrijven, de bekentenis van uwe vroegere dwaas»heden, heeft mij beter overtuigd van uwe opregtheid, dan dui»zend betuigingen. Nu nog de zekerheid, dat gij onherroepe»lijk gebroken hebt met het *Palais Royal*, en DIANA is de uwe. »Welligt doet die voorwaarde u glimlagchen — maar bedenk, »dat ik een burger ben en de vooroordeelen behouden heb van »een' burger, hoewel de echtgenoot eener vorstin. De prinses »ORSINI geeft mij ten laatste vrijheid u dit geheim toe te fluis»teren, met den eisch, dat gij het voor u zelven bewaren zult. »Wij zijn gisteren te *Chanteloup* aangekomen, iets vroeger dan »eerst bepaald was; van nu aan wordt gij er gewacht als een »vriend en als een zoon, zoo gij het bewijs met u brengt, dat »aan mijn' *eenigen eisch* is voldaan."

D'AUBIGNY had gescheld, toen hij dien brief had geschreven en verzegeld — maar niemand kwam toe op dit klinkend bevel. Dit was zoo vreemd in zijn huis, dat hij verwonderd opstond

en zich in het aangrenzend vertrek begaf; — hij vond er zijn' trouwen JERÔME niet, den eenigen, die gewoon was hem persoonlijk te dienen.

Eene achteloosheid van JERÔME! Het was de eerste van diens leven! Nog meer verwonderd dan verstoord, stak D'AUBIGNY zijnen brief bij zich, nam zijn' weg naar een terras aan de zuidzijde van het kasteel, en bleef daar eene wijle heen en weder wandelen, zich verlustigende met het beschouwen van zijn nieuw plantsoen, dat zoo welig opschoot — en van zijne frissche vijvers, die pas voor het eerst water hadden. Daar viel toevallig zijn oog op het kleine paviljoen, en hij zag JERÔME derwaarts gaan over de ophaalbrug, die het eilandje verbond met het terrein van het groote kasteel. Hij begreep niet, waarom zijn oude getrouwe zulk eene nuttelooze ochtendwandeling deed, op een uur, waarin hij onderstellen kon, dat zijn meester zijn dienst behoefde. Iets, dat naar wantrouwen zweemde, kwam in hem op; hij moest hem terstond opheldering vragen over deze nalatigheid. Vlug het terras afdalende, dat met eene zachte helling naar een *berceau* voerde, dat als een groene gaanderij was naar diezelfde brug, haalde hij spoedig den ouden man in, die met langzame schreden en als een peinzende denzelfden weg nam.

D'AUBIGNY, digt bij hem genaderd, noemde zijnen naam wat luid en met eenige strengheid in den toon. JERÔME zag om en scheen met eenige verlegenheid zijn' meester voor zich te zien.

»JERÔME! ik heb naar u gevraagd, en te vergeefs!" sprak de *Sieur* wat zachter.

»Mijnheer had mij iets te bevelen?" hernam de oude hofmeester met eenige verwarring.

»Gij hadt daaraan eerder kunnen denken, mijn vriend!"

»Na de reize, meende ik, dat mijnheer niet zoo vroeg zoude »ontwaken, en ik nam dit uur te baat om...."

»Om eene pelgrimaadje te doen naar het verlaten lusthuis? »gij schijnt zwak te hebben op die woning, JERÔME! gisteren »avond hebt gij haar verlicht, heden gaat gij er de vensters »openen, hoewel er — niemand is" — en FRANÇOIS zag hem scherp in de oogen, terwijl hij dit sprak.

»Niets is er — niemand," antwoordde de oude man, zoo sterk kleurende, dat FRANÇOIS glimlachte; want hij had zich nu overtuigd, dat daar iets geheimzinnigs achter school.

»Genoeg daarvan," hernam hij, »ik vroeg naar u, omdat ik »dezen brief wilde opgezonden hebben met den meesten spoed

»en met de meeste zekerheid — ik had gewild, dat gij dien »zelf zoudt bezorgen; het is wel een groote togt, maar ik weet, »gij ontziet geene vermoeijenis in mijne dienst."

»Neen, zekerlijk niet, mijnheer!" en JERÔME nam den brief, doch het adres ziende, vroeg hij: »Waar wil mijnheer dien ge»bragt hebben?"

»Wel natuurlijk te *Parijs*, aan het hôtel, dat mijnheer de mar»kies bewoont."

»Neen, mijnheer, neen, dat gaat niet!" en de oude schudde het hoofd, en zijne verlegenheid scheen toe te nemen — op eens sprak hij besloten: — »Als die brief haast heeft, kan men »korter weg nemen dan naar *Parijs!*"

»Hoe, mijn vriend! weet gij, dat de markies in de nabuur»schap is?"

»Zeer in de nabuurschap, mijnheer! — al te veel in de nabuur»schap welligt...." Hij zweeg eene wijle en verbleekte. — »Het moet er nu eenmaal uit, mijn goede meester! vergeef »het mij, zoo ik eene fout heb begaan — of vergeef het mij »niet — maar ik kan, ik mag, ik wil geene verwarring »stichten, waar het uwe wenschen en uwe dienst geldt. Mijn»heer! — de markies is hier."

»De markies hier in het kleine lusthuis!" raadde FRANÇOIS.

»Zoo is het, mijnheer!" zuchtte de oude man, zonder het hoofd op te heffen, uit vreeze van een' strengen blik te ontmoeten. — »Sinds gisteren avond hier!"

»Dat is een vreemd geval, mijn goede JERÔME! vertel mij »daar meer van!" sprak de *Sieur* met goedheid; »indien er »van uwe of van zijne zijde schuld is, kan ik dit immers eerst »beoordeelen, als ik alles weet? Wees gerust! de markies is... »mijn vriend; gij hebt niet tegen mijne bedoeling gehandeld, »met hem eene dienst te doen. Reeds had ik immers verlof »gegeven, hem tijding van ons te doen toekomen, zoo hij naar »ons vroeg."

»En dat heeft hij veelmalen gedaan, mijnheer! O, dat ver»zeker ik u!"

»Welnu, dat bewijst zijne belangstelling, die hem regt geeft »op de mijne; dus spreek onbeschroomd, JERÔME! wat voerde »dien *cavalier* herwaarts?"

»Ik geloof een ongeluk, mijnheer! Gisteren dan, bij het vallen »van den avond, hield eene reiskoets stil voor de groote brug »van het paviljoen, en een der bedienden, van den bok ge»sprongen, luidde uit al zijne magt aan de bel, dat intusschen

»van geen gevolg zou geweest zijn, zoo ik niet toevallig uit een »der vensters van het kasteel die wanhopige pogingen had op- »gemerkt. Overtuigd, dat het mijnheer's rijtuig niet zijn kon, »hoewel ik u wachtte, voelde ik mij toch verpligt naar het »verlangen dier komenden te vragen: het konden gasten zijn, »die gij hier hadt bescheiden, — niet waar, mijnheer?"

»Ja, JERÔME! zeker, dat had kunnen zijn."

»Toen ik bij de koets kwam, stak een heer zijn hoofd bui- »ten het portier — ik herkende den markies D'ARMENTIÈRES, die, »als ik reeds zeide, meermalen hier is geweest, in den tijd, »toen mijnheer met mejufvrouw in *Spanje* was, en in *Italië* »reisde. »JERÔME, mijn vriend!" sprak hij, »wilt gij mij eene »»dienst doen, zoo geef mij en dien *cavalier*, die hier met mij »»is — de *cavalier* bleef in de koets weggedoken — voor een »»paar nachten schuilplaats; wij hebben eene onaangename ont- »»moeting gehad te *Parijs* — en wij vreezen vervolging. Ik »»meen, dat de herbergzaamheid eene deugd is, die uw mees- »»ter gaarne oefent, en zoo dat niet zijn mogt, over dit bijzondere »»geval hoop ik welhaast eene verklaring met hem te hebben, »»die u van alle verantwoording zal ontslaan."

»Ik durfde niet zeggen: »Mijnheer de markies zal die ver- »»klaring ten spoedigste kunnen geven; want ik wacht mijn' »»meester nog dezen avond terug,""" voegde JERÔME er bij, zijn' heer aarzelend aanziende, »omdat gij mij verboden hadt, aan »wien ook, uwe tehuiskomst vooraf bekend te maken."

»Gij hadt gelijk, JERÔME! hij had ook niet noodig dit te weten."

»Ik zeide dus alleen, — dat ik vrijheid geloofde te hebben, »hem als gast te ontvangen. »»Drommels, dat 's een geluk! »»dan zijn wij behouden!" riep toen de markies, en sprong haas- »tig zijne koets uit, zijn' medereiziger de hand reikende, die »wat langzamer was in zijne bewegingen. Kon ik nu anders, »dan die edellieden gastvrijheid verleenen? Te eerder, daar »gij zoo spoedig hier zoudt zijn, om zelf in die zaak te beslis- »sen? Ik wilde de heeren eerst op *Chanteloup* brengen — »doch na eene wijle onderling geraadpleegd te hebben, ver- »zocht de markies om een paar kamers in het kleine paviljoen, »ten einde zoo weinig mogelijk door de bedienden te worden »opgemerkt; — om die zelfde reden zeide hij mij, dat zijn eigen »knecht hem bedienen zoude, zoo ik slechts voor een avond- »maal zorgde en voor hun nachtverblijf. Ik beloofde een en »ander — de markies had den koetsier met de koets doen ver- »trekken, en ik gaf den heeren een paar kamers van een on-

»bewoond huis ten beste. — De medgezel van den markies »moet iemand van rang zijn; want toen ik hun licht had gege»ven, en zelf het *souper* bragt, vond ik hen tegenover elkander »gezeten, den vreemdeling met den gevederden hoed diep in de »oogen gedrukt; maar den markies ongedekt. Nu meende ik er »heen te gaan, om hun uwe aankomst te berigten en hunne be»velen te vragen. — Ziedaar de waarheid, mijnheer! de gan»sche, onversierde waarheid! Ben ik schuldig?"

»Dat zie ik niet, JERÔME! of het moest zijn, omdat gij die waar»heid reeds gisterenavond hadt kunnen zeggen."

»De markies had mij doen beloven, hem het eerst met u te »laten spreken. Niet wetende, hoe gij het zoudt opvatten, beken »ik, dat ik die uitlegging volgaarne aan hem overliet — gisteren»avond bij uwe aankomst was het te laat, om hem daarvan iets »te zeggen — ook bleef Mejufvrouw DIANA met u; maar als ik »mag, in dezen ochtend...."

»Ja, in dezen ochtend zal het tusschen mij en den markies »tot helderheid komen," sprak de *Sieur* FRANÇOIS, meer tot zich zelven, dan tot zijn' hofmeester. »Geef mij de sleutels van het »paviljoen, JERÔME!" vervolgde hij meer bepaald tot dezen, »ik »ga die indringers eens verrassen."

De toon, waarop hij dit zeide, was intusschen zoo opgeruimd, dat JERÔME in het heengaan bij zich zelven mompelde: »Ik »geloof, dat ik mijn' meester daar een' welkomen gast heb be»zorgd! Mijn goede meester! Wel streng, maar nooit onbillijk! »Mogt die jonge edelman eens wat geluk over dit huis bren»gen!" — En de oude man glimlachte met vochtige oogen, terwijl hij zijn gepeins vervolgde; want hij had de wenschen van den markies geraden, en hij begon te gelooven, dat D'AUBIGNY ze niet tegen was.

(*Het vervolg in een volgend Nommer.*)

SPLINTERS.

VADERLANDSLIEFDE.

Vaderlandsliefde, mijn goeije man!
Die zie ik voor een' oester an;
Die — krijg je hem niet versch en frisch —
Waarachtig een aklig kostjen is; —
Intusschen, mijn' braven landgenooten
Heeft die beschouwing al lang verdroten:
Die zuinige, die bedaarde lui
Geven van *mijn* vaderlandsliefde den brui.
Ze willen er liever een' haring van maken;
Dien kunnen ze in vaten bewaren en kaken,
En, zag je in het diepste van hun ziel,
'k Geloof dat ze als bokking nog meer hun beviel.

GEHEELHEID.

Een deftig man met fijnen kop
Wordt overal geprezen,
Zijn mond geeft gouden spreuken op,
Zijn blik heeft menig hart belezen;
Maar als die Heer geen handen had
Hoe zou hij dan een vuistje maken,
En had die edle man geen g.t,
Hoe zou hij ooit op 't kussen raken?

GEEN VAN ALLEN.

Als gij u zelven maakt tot knecht
En 't gaat u slecht,
Beklaagt u niemand, — dat is regt!
Maar maakt ge u zelven tot een heer,
Dat lijkt de lieden ook niet zeer;
En wil je blijven wat je bent,
Dan noemen ze u een domme vent.

OORSPRONKELIJK.

»Tot oude of nieuwe school behoorde ik nimmermeer,
»Geen meester leeft, die me ooit had in de leer,
»Klassiek noch romantiek tot voorbeeld ik begeer,
»'k Was steeds mijn eigen leeraar, eigen heer...."
Zoo roept *** en hij zegt (naar mijn verstand):
Ik ben een prul op me eigen hand.

BEDROG, LEEF JE NOG?

Mag men het volk bedriegen?....
Ik zeg het mag niet zijn!
Maar wil je het beliegen,
Doe het dan toch wat fijn:
Men vangt met honig vliegen,
Niet met azijn.

MET ALLE WINDEN.

Toen eens dat draaijen met alle winden
Bij nacht en bij dag mijn geweten bezwaarde,
En 'k toch maar halfjes vreê kon vinden,
Toen dacht ik aan mijn Moeder de Aarde,
Die, naar men zegt, zich daaglijks draait
En op haar assen ommezwaait: —
»'t Is mijn bestemming," zeî ik toen,
»Ik doe wat mijn lieve Mama moet doen!"

GELIJK GIJ WILT.....

Wie steeds op zijn zak wil passen,
Vindt er nergens een op schreef...
Hand wordt slechts door hand gewasschen,
Zoo gij nemen wilt, zoo geef.

RECENSENT.

Daar had ik onlangs een' vent te gast,
Hij was me niet lief, maar toch ook niet tot last;
Ik had mijn gewoon, mijn dagelijksch eten;
En kijk, hij heeft zich propvol gevreten
Van iederen schotel en flesch die ik had: —
En pas is de kerel behoorelijk zat,
Of 'k hoor van mijn naaste buren verhalen,
Dat hij op mijn kost zit te schimpen en smalen:
»De soep had krachtiger kunnen zijn,
»'t Gebraad wat bruiner — wat ouder de wijn!"
Wat een duivelsche vent!
Sla den hond dood; het is een Recensent!

GOETHE *nagehinkt.* H.

MENGELINGEN.

DIANA.

(*Vervolg van bladz.* 328.)

III.

D'AUBIGNY, zijn paviljoen binnengaande, had een' glimlach van vergenoegen op de lippen. Hij onderstelde, dat de markies in zijne drift, om met zijne vorige verbindtenissen te breken, wat onbesuisd was te werk gegaan, en de gewenschte scheiding in den vorm eener gewelddadige scheuring had volbragt, die hem magtige vijanden had verwekt, wier toorn hem nu wegdreef uit *Parijs;* die onvoorzigtigheid was DIANA's vader welkom; zij was hem de zekerheid, dat geen offer den jongman te zwaar viel voor haar, en dat hij nu volkomen vrij was, en volkomen gescheiden, sinds hij, op zulke wijze, zich zelven den terugkeer had afgesneden.

Die gedwongene verbanning uit *Parijs* had daarenboven dit voordeel, dat D'AUBIGNY zijn kind, zelfs na haar huwelijk, nog een' langen tijd met zich zoude houden; want zeker kon D'ARMENTIÈRES voor zich geene aangenamer schuilplaats wenschen en geen beter verblijf dan het vorstelijk *Chanteloup*, als hij er zoon des huizes zoude zijn. Vol van deze berekeningen, liep hij met snellen en luchtigen stap naar het vertrek, door JERÔME aan de jonge edellieden toegewezen. Op zijn' driftigen tik werd geen

antwoord gegeven; toch trad hij binnen: de kamer was ledig, doch hij vond er genoeg blijken, dat de jonge lieden die bewoonden; verscheidene kleederstukken lagen er verward dooreen; de gevederde hoed van den eenen lag op den stoel en zijn degen stond er nevens. d'Armentières had zeker zijnen onderzoekingslust voortgezet tot in het aangrenzend kabinet, dat eene kleine bibliotheek bevatte. d'Aubigny trad daar binnen. Hij vond er niet den markies, maar eene jonge vrouw, die bezig was zich voor een klein reistoilet te kleeden en die daarmede zoo weinig teregt kon, dat zij er al hare aandacht aan gaf; daarbij stond zij met den rug naar de deur, die françois geopend had; maar zij had zijnen voetstap gehoord, en zij riep nu, zonder de kleedspelden uit haren mond te nemen:

»Neen, markies! neen! dat is niet volgens de afspraak! Hoe »gemeenzame vrienden wij ook zijn, gij moet mij niet overval»len als ik mij kleed; het kost mij wel genoeg moeite zonder »mijne kamenier."

François was zoo verpletterd over die ontdekking, dat hij alleen een driftig en stamelend: »Mevrouw!" kon uitbrengen.

»Wat is dat! dat is de markies niet!" riep zij, heftig ontsteld zich omwendende op die stem; haar *negligé*, om mijne lezeressen gerust te stellen, was niet zoo *profond*, of zij kon zich wel aan een' markies of wat vertoonen voor eene Fransche dame van haren tijd; er mogten een paar *manches de coude* ontbreken, of nog een paar haakjes van de *robe* los zijn, wie geene vrouw was, zag haar gekleed, en goed gekleed, in dit kleed van *lilas* geglaceerd satijn, met zilverwitte ranken doorweven. Maar hetgeen zeker de jonge dame het meest heeft gespeten, nu zij zóó gezien werd, was haar kapsel, dat nog niet half voltooid was, of ten minste zoo slecht, dat de *chignon* reeds aan den zilveren knip was ontgleden, en de twee dunne zijlokken nog niet eenmaal met pommade waren gladgemaakt, of met goudpoeder bestrooid! Hoe vreesselijk, zóó gezien te worden door een' man. En toch werkelijk stond deze wanorde de levendige, blozende bruinet zeer goed, en beter dan dat vormelijke modegezigt, dat zij onder de hand der zich noemende kunst zoude aannemen. Maar aan dat alles dacht op dat oogenblik noch d'aubigny, noch zij zelve. Want d'aubigny, zoo hij hare schoonheid opmerkte, deed die opmerking met bitterheid en met argwaan, en de jonge vrouw had gansch geen' blos op de wangen in dit oogenblik, want zij verbleekte en viel op eene sofa neder, met de handen voor de

oogen. Het is waar, dat het heele kleine keurig blanke handjes waren, en dat het haar dus geene schade konde doen.

De Sieur FRANÇOIS nam een' stoel en ging zitten, als iemand, die zich noch door ontsteltenis, noch door het voorwendsel van vrouwelijke wanorde zal laten wegdrijven; en hij begon op dien somberen strengen toon, door al de bitterheid zijner gewaarwordingen nog verscherpt: »Verschoon mij, mevrouw! »zoo ik u schrik aanjaag: mijne verrassing en mijn schrik is »ten minste geen zwakkere dan de uwe. Ik meende den »markies GASPARD D'ARMENTIÈRES te vinden, en ik vind.... »eene vrouw!" en hij zag haar aan met een' blik, die haar het purper op het voorhoofd joeg.

»Zijne vrouw!" riep zij snel.

»In waarheid, sinds hoe lang? als de vraag niet te onbe»scheiden is;" en zijn gelaat teekende zooveel vlijmende ironie, dat de jonge vrouw zich op de lippen beet, en met nieuwe verwarring sprak:

»Neen! dat is ook waar, ik ben zijne vrouw niet, ik ben »slechts....."

»De dame, die hem haren *gemeenzamen vriend* noemt," vervolgde FRANÇOIS op den vorigen toon.

»Och neen, mijnheer!" riep zij, »neen, dat zeide ik uit »scherts om mijne verkleeding; maar mijn beschermer »is hij."

»Een edel beschermer, dat moet ik zeggen," zeide D'AUBIGNY.

»Ja, wel edel!" herhaalde zij, »gij weet niet, mijnheer! wat »hij aan mij opoffert!"

»Hm! ja, ik weet er zoo iets van! En nu, mevrouw! zoudt »gij mij kunnen zeggen, welk plan die edelmoedige man had, »met u hier heen te voeren?"

»Ik geloof niet, om mij bloot te stellen aan nieuwsgierige »ondervraging, mijnheer!"

Men ziet het, de dame heeft zich een weinig hersteld van haren eersten schrik; maar eigenlijk was zij stout uit innerlijken angst des harten.

»Zoo hij gevreesd had u daaraan bloot te stellen, had hij »hier moeten zijn, om uwe tegenwoordigheid in dit huis uit te »leggen, mevrouw!" hernam D'AUBIGNY ernstig.

»Maar hoe kon hij ook denken, dat iedereen ook maar bin»nenkomen zoude om die ondervraging te doen?"

»Vergun mij te zeggen, mevrouw! dat ik niet iedereen ben!

»Ik heb eenig regt te weten, wie ik gastvrijheid verleen en »waarom; want ik ben de heer des huizes!"

Tot hiertoe had de dame haren lastigen indringer niet aangezien, dan bij den eersten vlugtigen blik, die haar bewees, dat hij de markies niet was; en zijne stem, zoo vol en zoo scherp, had er haar verder weinig moed toe gegeven; nu zag zij naar hem op met eene zekere nieuwsgierigheid. Eerst scheen ze willens op te staan, daarna begon zij te glimlagchen.

»Dat is eene fout, mijnheer! Om u voor hem uit te geven, »hadt gij mijnheer D'AUBIGNY beter moeten kennen."

Op zijne beurt moest D'AUBIGNY glimlagchen. »Waarom komt »het u zoo onwaarschijnlijk voor, dat ik die zoude zijn?" vroeg hij.

»Vooreerst moet mijnheer D'AUBIGNY een man zijn van een' »zekeren leeftijd; een man, die.... die, bij voorbeeld, de vader »kon zijn van den markies...."

»Welnu, mevrouw! en ik dan?"

»Gij, mijnheer!" en zij glimlachte. »Gij hebt, dunkt mij, »meer van zijn medeminnaar."

»Ik verzeker u, dat ik daarvoor een zot figuur zoude maken, »mevrouw! Zoo dát uwe eenige zwarigheid is tegen mijne *iden- »titeit*... ."

»Er is nog eene: men heeft mij van mijnheer D'AUBIGNY ge- »zegd, dat hij heusch en hoffelijk was."

»En ik heb mij onheusch en onhoffelijk betoond!" hernam hij zachter. »Gij hebt gelijk; alleen bedenk, mevrouw! D'AU- »BIGNY is geen *beau cavalier*, geen edelman, geen mensch van »de soort van uwen markies; hij is een burgerman, en al »kent hij de manieren van de wereld, al is hetgeen gij goeden »toon noemt, hem niet vreemd, er zijn oogenblikken in het »leven, waarin ergernis en verontwaardiging hem die doen »vergeten, zelfs jegens eene vrouw, om niets te zeggen en niet »anders te handelen, dan volgens de ingeving van zijn ge- »voel."

»Maar, mijnheer! in goeden ernst, nu begrijp ik nog niet, »wat u op dit oogenblik verontwaardiging en ergernis kan ver- »oorzaakt hebben. Men heeft gastvrijheid verleend aan twee »*cavaliers*, een van welke bekent zich vermomd te hebben, »en eene dame te zijn. Zeker is het wat verrassend, maar..."

»Maar, mevrouw! ik ben D'AUBIGNY! Ik ben D'AUBIGNY, de »vader van DIANA; ik kom dien ongelukkigen ligtzinnige de toe- »stemming brengen van hare hand, en — ik vind eene vrouw —

»eene vrouw in een' — vergeef mij het woord, zoo het onbil-»lijk is — in een' dubbelzinnigen toestand als den uwen."

»Gij hebt gelijk! ja, ik voel er nu alles van," riep de jonge dame, opstaande, »mijn toestand is valsch, en hetgeen het ergst »van alles is, ik kan dien niet ophelderen — alleen de markies »is hier, de markies zal u alles uitleggen, en gij zult tevreden »zijn, mijnheer! volkomen tevreden."

»Neen, mevrouw! dat is het ergste, de markies is *niet* hier."

»o Wel zeker!" riep zij vrolijk; »hij heeft mij deze appar-»tementen afgestaan, en gezegd, dat hij wel iets voor zich »zoude vinden; wie weet, of hij niet hier naast is; ik heb gis-»teren daar beweging gehoord," en met de drift, die haast heeft, om zekerheid te bekomen, opende zij die deur en ging D'AUBIGNY voor in dat vertrek, zonder er aan te denken, dat op zijne beurt de markies wat *verrast* kon wezen van haar bezoek.

Daarvan was toch niets. Geen markies bevond zich daar: niemand anders dan zijn bediende, die waarschijnlijk den nacht had doorgebragt op den armstoel, waaruit hij zich nu ophief, om eene eerbiedige buiging te maken voor de dame en wie haar vergezelde.

»Waar is uw meester, GERMAIN?" was de snelle vraag der jonge vrouw.

»Ik heb mevrouw de baronnes DE CLAIRVILLE zijne meest eer-»biedige groete over te brengen. Mijn meester heeft mij ter »uwer beschikking gesteld; wat beveelt mevrouw?"

»Niets anders dan dit, dat gij mij zegt, waar zich de mar-»kies D'ARMENTIÈRES bevindt. Ik heb noodig hem te spreken, en »op dit oogenblik!"

»Ik kan mevrouw de baronnes daarin niet gehoorzamen, »daar mijnheer niet goedgevonden heeft mij dit mede te dee-»len, toen hij vertrokken is."

»Vertrokken!" riep de jonge vrouw met sprekende onrust; »en wanneer?"

»Gister avond, juist toen ik meende, dat mijnheer zoude gaan »slapen. De markies is te voet uitgegaan, en heeft mijn' man-»tel en hoed genomen, denkelijk om niet herkend te worden; »het zal mijnheer zeker wat moeite hebben gekost om uit het »park op den grooten weg te geraken, want de oude hofmees-»ter had zich door sloten en grendels van onze personen verze-»kerd; doch een goed jager, als mijn meester, laat zich niet in »zijne vaart stuiten door een paar magere rivierarmen."

»GERMAIN! GERMAIN! gij moet het weten, waarom uw meester

»vertrokken is; gij moet het mij zeggen," riep de jonge baronnes met stijgenden angst.

Germain glimlachte schalk; germain, sinds lang de vertrouwde zijns meesters, was beter ingewijd in diens vroegere *perfidies*, dan in de geheimen zijner verbetering, waaraan hij welligt zoo weinig zou geloofd hebben als de hertog van orleans zelf. Hij begreep, dat het oogenblik dáár was om voor zijnen heer goede zaken te doen.

»Ach, mevrouw!" hernam hij, »men weet hoe het gaat, de »schoone dames brengen somwijlen hare minnaars tot wan»hoop; maar tot eene zulke wanhoop, dat ze van louter rade»loosheid niet meer weten dan te vlugten; mevrouw zal intus»schen zelve het best weten, wat mijn arme meester dus heeft »weggedreven, en zoo zij nog twijfelen mogt, dit briefje zal »haar den laatsten twijfel benemen." Haastig nam dat de baronnes, maar toen zij gelezen had, liet zij het weder vallen, in tranen uitbarstende, en d'aubigny, die het opnam, toewenkende, dat hij het lezen zoude. Zie hier wat hij las:

»Mevrouw de baronnes!

»Nu ik u hier veilig weet, en de zekerheid over u mij rust »gaf na te denken over mij zelven, heb ik ingezien, dat ons »zamenzijn hier, mijne dierbaarste belangen kan schaden, zon»der eenig voordeel voor u; integendeel, mijne tegenwoordig»heid kan niet anders dan u gevaarlijk zijn. Mijnheer d'aubigny »is edelmoedig en goedhartig; hij zal eene vrouw in uwen toe»stand zijne bescherming niet weigeren. Daarbij, zoo haast hij »zal zijn teruggekomen, zal ik tot hem gaan en hem alles op»helderen, waarvan voor u de bekentenis moeijelijk moet zijn. »Totdat ik kome, bezweer ik u te zwijgen, in den naam van »alles, wat ik voor u heb mogen zijn. Eene enkele bede, zoo »hij schielijk komen mogt: vermijd de ontmoeting met mejuf»vrouw diana. Er is iets dat mij zegt, dat dit ons ongeluk zoude »brengen.

»Vaarwel, mevrouw de baronnes! ik heb slechter daden ge»pleegd, dan die van deze vlugt, en nooit toch klopte mij het »hart van een zoo bang voorgevoel, dan nu ik u een vaarwel »zeg, dat slechts van zoo korten duur zal zijn.

»Gaspard, markies d'armentières."

François d'aubigny stond verlegen en aarzelend, toen hij dit briefje gelezen had, dat zijnen argwaan vermeerderde, zonder iets

op te helderen, terwijl hij toch in zijn hart iets als medelijden voelde, hetgeen hem belette de jonge vrouw in haren toestand, door een woord daarover te beleedigen; hij zweeg en boog peinzend het hoofd; eindelijk bragt hij uit:

»Ik begrijp er niets van, en gij, mevrouw?"

»Ik, mijnheer!" hernam zij opstaande, »ik heb begrepen, dat »ik hier niet langer blijven kan, om misbruik te maken van »uwe gastvrijheid, ondersteld dat gij die verleenen wilt," en opstaande, in eene soort van verwarring, scheen zij willens te gaan zoo als zij was.

Zachtkens en met eene gebiedende beweging, hield hij haar terug; en na GERMAIN gewenkt te hebben zich te verwijderen, sprak hij: »Ik integendeel, mevrouw! begrijp, dat gij blijven »moet."

»Neen! neen! mijn toestand is te radeloos dubbelzinnig, en »ik weet er geen einde aan te maken. Dit verlaten van den »man, dien ik gansch vertrouwde, verwart mij het hoofd, en »ik weet niet wat ik zal aanvangen."

»Hoe meer uw toestand wanhopig is, mevrouw! des te meer »hebt gij hulp en bescherming noodig. Eenmaal hebt gij aan»spraak gemaakt op de mijne, en zij zal u niet falen."

»Mijnheer D'AUBIGNY!" riep de jonge vrouw, zich bijna aan »zijne voeten werpende, »en dat ondanks het leed, dat ik u »toebragt, ondanks hetgeen ik u schijnen moet....."

»Mevrouw! ik zal trachten aan geen' schijn te hechten. Ik »hoop welhaast u mijne hoogachting te kunnen schenken; tot »zoo lang is u geheel mijne belangstelling gewaarborgd." En toen hij haar de oogen bedekken zag met de hand, ging hij voort haar met goedheid te troosten, met eenen troost, waaraan hij zelf niet geloofde. »En immers, mevrouw! alles kan »opgehelderd en verklaard zijn eer het avond is; welligt eet »de markies dezen middag op *Chanteloup*, en wij zijn ook wel »voorbarig, dat wij elkander met vermoedens ontrusten, voor»dat we een enkel bewijs hebben, dat ze gegrond zijn."

»Zeker, mijnheer D'AUBIGNY! welke verandering in mijn lot »mij ook in staat moge stellen, het hoofd omhoog te heffen, »nooit zal ik de dankbaarheid vergeten, die ik u schuldig ben »voor deze woorden; gij hebt u een' burger genoemd, mijn»heer! ik zag nooit een waar edelman, indien gij het niet »zijt. Gij geeft mij wêer moed aan de menschen te gelooven, »gij en D'ARMENTIÈRES. Gij glimlacht?"

»Behoud uw geloof zoo lang mogelijk; ik ga u ontslaan van

»een bezoek, dat u vermoeid moet hebben. Éene bede: de »markies bidt u, eene ontmoeting met mijne dochter te mijden; »welke redenen hij daartoe hebben kan, wil ik nog niet nareke»nen; alleen ik heb mijne zeer gewigtige, om mijn verzoek bij »het zijne te voegen; en om er zeker van te zijn, mevrouw! »verlaat dit paviljoen niet, verlaat het nooit, wat er ook ge»beuren moge. Ik zal zorgen, dat gij er bediend wordt als in »uw eigen hôtel te *Parijs*."

En met eene ernstige buiging en met een' diepen zucht, verliet de Sieur FRANÇOIS weêr de plaats, die hij opgeruimd en met zulke vrolijke ontwerpen in het hoofd was binnengegaan.

De profetie, die de Sieur FRANÇOIS (gelijk wij hem nog noemen uit oude gewoonte) gegeven had aan de baronnes, terwijl hij zelf niet aan hare uitkomst geloofde, werd ook niet bewaarheid; de markies D'ARMENTIÈRES kwam dien dag niet op *Chanteloup*, en liet ook niets van zich hooren; en zoo ging het een volgende, en zoo verliep er eene week en eene tweede; met iederen dag steeg de onrust van D'AUBIGNY; met iederen dag rees zijn twijfel aan den markies, met iederen dag werd hem dat onverklaarbare inleiden van zulk een' gast in zijn huis door dezen jongman iets meer duister en raadselachtig, en waar hij zich het hoofd afmatte, om daarin helder te zien, kromp zijne ziel weg onder duldeloozen angst, als hij telkens stuitte tegen die zwarte wolken, waarachter zich in zijne verbeelding de ligtzinnigheid, de schuld of de boosaardige spot moest verbergen van dien eenen, van wien DIANA haar geluk had afhankelijk gemaakt. En die vader, die altijd als man had geleden door eene vrouw, moest nu nog weder leeren van een' man te lijden in zijn kind, en hij moest gansch alleen lijden, en nog zijn leed onder den glimp van rust en zorgeloosheid bedekken; want iedere vraag van DIANA, wanneer dan toch de markies dáár zoude zijn? moest hij zoo beantwoorden, alsof de komst van dien edelman alleen van zijnen wil afhankelijk ware geweest, en of die wil alleen hem terughield. En de trek van teleurstelling, die zich plooide op het zacht bleeke gelaat van zijn kind, en de blik van verwijt, waarmede zij hem aanzag, als hij haar geduld opleide met een: »Ik vind het dus noodig. DIANA!" waren hem dan zulke scherpe dorens gedrukt in zijn lijdend gemoed, dat het in hem opkwam, om van haar weg te vlugten, als eenig middel om ze te ontgaan; want zoo lang hij voor zich zelven geene zekerheid had van GASPARDS onwaardigheid, wilde hij DIANA niet uit hare rust opschrikken met zijne vermoedens. Maar er

was er nog eene, die leed: de jonge vrouw, die het voorwerp was van zoo veel argwaan en zoo veel onrust. Met iederen dag werd ook haar toestand meer pijnlijk, meer moeijelijk, meer onuitstaanbaar. Zij moest wel zeker groote behoefte hebben aan eene schuilplaats, en volstrekt geen ander toevlugtsoord kennen, om nog te blijven onder zulk eene verdenking, als haar drukte. Ook is het waar, dat er oogenblikken kwamen, waarin zij op vlugten dacht; want zij had de verzekering gekregen, dat D'AUBIGNY haar niet zoude vergunnen heen te gaan; maar op andere weder was zij op het punt om D'AUBIGNY te gaan opzoeken, en hem alles te zeggen wat zij zeggen kon, en dat was ongelukkig niet veel; die gedachte, meer nog dan de trouw aan den markies, die zich zelf zoo weinig een trouw vriend betoonde; de overtuiging, dat zij slechts onvoldoende ophelderingen kon geven, en dat die van haar zeker verdacht moesten zijn, hield haar terug, en nog iets anders, iets zoo vreemds en zoo zonderlings, dat zij het zich zelve niet regt bekende, of eigenlijk zich zelve niet regt begreep. In de laatste dagen zag ze D'AUBIGNY niet meer. In 't begin was hij haar een paar malen komen bezoeken, had getracht haar op te beuren en een vertrouwen in te spreken, dat hij zelf niet had; en schoon zijne toespraak kort was en strak, en zijne stem dof en koud; schoon zijne houding het midden hield tusschen die van een' beschermer en van een' beschuldiger, zij had in zijne wijze van zich tot haar te wenden, eene mengeling van medelijden opgemerkt, dat heenschemerde door zijn argwaan en door zijn' kommer. En zonderling, die opmerking had haar getroffen, en bragt iets als blijdschap in hare ziel. zoo veel behoefte had zij aan medegevoel, en zij fluisterde zich zelve in, dat de zekere beschaming, waarmede zij dien man tot zich zag naderen en voelde spreken, haar liever was dan volkomen verlatenheid. En toch werd ze tot deze welhaast veroordeeld. D'AUBIGNY liet zijne bezoeken na in het paviljoen; zeer enkel ontmoette zij hem bij hare wandelingen op het schiereiland; maar naauwelijks had hij haar opgemerkt, of hij boog het hoofd wat dieper op de borst dan gewoonlijk, en sloeg eene andere laan in; iets sterker dan vrouwelijke schuchterheid hield haar dan terug zich in zijnen weg te stellen. Zij hield het voor vrees, en in waarheid, een stroeve strenge blik, als die hij gewoon was op haar te slaan, moest in een vrouwelijke ziel wel vreeze wekken. Zoo bleef dit tot op eene gebeurtenis, die in haren toestand verandering bragt.

Meester GERMAIN had zich niet kunnen schikken in die enge beperking, waaraan de baronnes in hare zwaarmoedigheid zich zonder moeite onderwierp. Onder voorwendsel van nasporingen te doen omtrent zijn' meester, begaf hij zich van tijd tot tijd naar het een of ander dorp van de vallei, en daar de jonge vrouw zelden zijne dienst behoefde, bleef hij soms den ganschen dag uit, zonder dat iemand er op lette, of wel, zoo D'AUBIGNY er kennis van droeg, scheen het hem iets zeer overschilligs, al geloofde hij minder dan iemand aan de uitkomst van zulke onderzoekingen. Op een' avond kwam hij veel later terug dan gewoonlijk, en in eenen toestand, die van kunstmatige opgewondenheid getuigde, en zonder schroom, zonder aarzelen zelfs wendde hij zich terstond bij zijne tehuiskomst naar het vertrek, door de jonge baronnes bewoond. Als een echte kamerdienaar van het regentschap, die eigenlijk slechts de ruwere afdruk waren van hunne heeren, paarde hij onbeschaamdheid van handelingen, aan den beleefden vorm der onderdanigheid en eene vrijpostigheid zonder mate, die zich met sluwe voorzigtigheid verborg in de plooijen van terughouding; maar nu, nu de vochtige dampen van den wijn de gladheid van het vernis hadden weggewasemd, kwam zijne ruwe moedwillige stoutheid dus boven, dat hij de deur opende van het vertrek der jonge dame, met eene vermetelheid, als had zij hem vrijen toegang gegeven, en dat hij er binnenstapte, alsof hij alleen er meester was.

Men was nu diep in October en de avonden waren reeds guur; de jonge baronnes was bij den ruimen haard gezeten, waarop een weelderig houtvuur lustig knapte en brandde; met verstrooijing bladerde zij in een der prachtwerken, die de kleine bibliotheek ter harer beschikking had, en bevond zich in dien toestand van halve verdooving, die het gevolg kan zijn van die lange uren van eenzaamheid en gepeins onder eene zachte warmte.

»*Ah ça*, mijne kleine baronnes! goed dat ik u nog op vind; »ik kom goede tijding brengen; onze vriend komt terug; ik »verwed mijn nieuw goud horologie tegen eene van uwe haar»spelden, dat hij aan uwe voeten ligt, eer we twee dagen ver»der zijn."

Een schok van schrik en verontwaardiging ging ATHENAÏS CLAIRVILLE door de ziel, toen zij die woorden hoorde uitgesproken door dien persoon; maar zij hoopte, door kalme fierheid, GERMAIN tot het besef van hunne wederzijdsche verhouding terug te brengen.

»GERMAIN!" sprak zij schijnbaar kalm, en met veel hoogheid, »ik weet niet van welken vriend gij spreekt; als ik wel zie, »kunnen wij er geenen gemeen hebben; maar ik weet wel, »dat de wijze, *waarop* gij tot mij komt, en de toon, waarin »gij u uit, gansch ongepast is."

»Ach! ja wel, ik dacht er niet aan, mevrouw is geen mensch »van mijne soort; mevrouw is zoo goed als markiezin, naar »de linkerhand ten minste; mevrouw is van de gelukkigen der »aarde, die zoetjes te huis zitten bij het vuur, en zich war-»men, zonder iets te doen. Terwijl wij, onwaardig gespuis, »door dik en dun moeten trekken, door koude en regen, »om de nieuwtjes uit te vinden, en die dan nog niet eens »den warmen haard van hunne meesters mogen naderen, zon-»der een' blik te ontmoeten, alsof ze eene koningin wilden »kussen." En hij naderde intusschen zoo digt bij den schoorsteen, dat zijn onvaste voet stuitte tegen het voetkussen der baronnes.

»GERMAIN!" hernam deze nu met werkelijken angst, die zelfs heenklonk door hare stem, »niemand hier zal u onthouden, »hetgeen gij noodig hebt. Zeer zeker heeft JERÔME vuur laten »geven in uw eigen vertrek: ik verzoek u derwaarts te gaan; »gij zijt dáár vrij, ik wensch het hier te zijn."

»Ja, reken daarop, dat die verwaande hofmeester vuur zal »geven in mijne slaapkamer. Het is op zijn best, dat hij mij »licht geeft; en het zal wel op zijn bestel wezen, dat ze mij »met eene lantaarn naar boven hebben gezonden, eene lantaarn, »die ik" — hij sloeg zich de hand aan het hoofd, — »misschien »hier of daar heb laten vallen. Maar ik wil mij warmen, »mevrouw de baronnes of de markiezin, wat ge dan wezen »wilt, maar ik zeg u, dat ik mij warmen zal," hernam hij, en met de hardnekkigheid, waarmede lieden in zijnen toestand eene eens opgevatte gedachte vasthouden, zette hij zich neder in eenen armstoel, dien hij tot zich trok, en waarvan de eene poot op het sleepkleed der markiezin zou zijn teregt gekomen, zoo deze niet zelve met zekere schichtigheid ware opgestaan.

»Zoo zal ik zelve gaan!" hernam zij ernstig, en zoo snel voegde zij de daad bij het woord, dat zijne benevelde zinnen niet regt helder zagen in haar besluit, of het was reeds uitgevoerd; en toen zij ijlings hare slaapkamer had bereikt, sloot zij die van binnen af, om zeker te zijn tegen mogelijk indringen van den onbescheidene.

De zenuwachtige overspanning, waarin die onaangename ontmoeting haar gebragt had, verkeerde weldra in eene doffe matheid, toen zij zich had ter ruste gelegd, en peinzende over de wijze, hoe zich in het vervolg voor iets dergelijks te beveiligen; peinzende over de wijze, waarop zij haar verzoek, om van GERMAIN ontslagen te zijn, zoude inkleeden in een schrijven aan *Monsieur* D'AUBIGNY, waartoe zij nu eindelijk besloot; peinzende over de toenadering, die dit geval ten laatste kon geven tusschen haar en den strakken gastheer; peinzende over.... ja, waarover peinst eene vrouw in haren toestand al niet? althans zij mijmerde voort, tot zij in slaap viel, in diepen slaap!

Ook op het groote kasteel, ook op *Chanteloup*, sliep men; alleen niet DIANA, niet de jonkvrouw, wakker gehouden door de prikkelen van onrust, argwaan en twijfel, die eerste doornen, die zich zoo heel spoedig laten voelen, als men te onvoorzigtig en te vertrouwend de roos der liefde aan het harte heeft gedrukt. De arme, zij waakte, en zij wilde wel waken; want ook hare droomen waren niet meer zoet; zij zag daarin nog wel heel dikwijls D'ARMENTIÈRES, maar ze zag hem altijd van haar weggaan, en nooit tot haar wederkeeren. Daarom wilde zij wel waken, dan kon zij ten minste hare droomen maken zoo als zij wilde! Voor het eerst van haar leven had zij wantrouwen in het woord van haren vader, wanneer die haar verzekerde, dat de markies wegbleef, omdat hij zelf het dus had begeerd. Waarom wantrouwde zij juist dat, wat zij het meest behoefte had te gelooven?.... omdat hij zelf het woord der bevestiging sprak met een ongeloof aan de waarheid, met die aarzeling, die van twijfel getuigde. En toch hield zij zich, alsof ze hem geloofde; zij voelde als bij ingeving, dat het haren vader minder smarte moest geven, als een hard vader te worden aangezien door zijn kind, dan dat zij zijne volle teêrheid zoude zien, maar daarmede tegelijk ook den blik werpen op den afgrond van leed, dien de schuld, de verwaarloozing van den geliefde voor haar geopend had. Zoo kende zij zich voor het eerst onopregt tegen een' mensch, en juist tegen dien, die haar de opregtheid had geleerd als de noodzakelijkste deugd; en de overtuiging van die dubbelheid, van die dubbelheid juist tegen hem, zag ze als een' vlek op haar geweten, drukte haar als eene schuld, en vermeerderde het lijden van eene ziel, die gewoon was zich rekenschap te geven van iederen indruk, en te huiveren van iederen smet. Uit zoo vele bronnen tegelijk stroomt de smarte ons toe in het harte, als wij het eens heb-

ben geopend voor den hartstogt! Zoo had ze niet eens het hoofd neêrgelegd op de peluw der ruste, maar liet het hangen op de leuning van haren armstoel, en scheen onder het mijmeren het verloop van den tijd vergeten te hebben, en niet op te merken, dat de nachture was genaderd. Van zijne zijde ook waakte nog FRANÇOIS D'AUBIGNY. Zijn waken was een meer werkzaam, een minder bespiegelend, toch een ligt niet minder smartelijk; want hij schreef, hij schreef met veel inspanning, hij schreef zijn eigen leven, met al zijne nevels en met al zijne donkerheid, met alles, wat hij in dat leven had gezocht, met alles, wat hij er in had gevonden, met het vele, dat hij er in had verloren, met het weinige, dat hij er in had gewerkt, met de smart, waaronder hij het had gedragen, met de schuld, waarmede hij het had bevlekt. Alles, alles; zijne betrekking tot de prinses ORSINI, zijne valsche verhouding tot de maatschappij; hoe hij als eerloos was geweest voor zich zelven, juist dáár, waar de meeste menschelijke eer hem had omgeven; hoe hij dan alleen wat rust had gevonden en wat zelfsbevrediging, als hij de blinkende schande en de pijnlijke weelde van den hartstogt had ontvloden in de vergetenheid van een eenzaam leven; hoe hij nooit geluk had gevonden, en bovenal nooit rust, dan bij die der zelfsverloochening, bij dien afstand van eigen wensch om de vervulling van een' enkelen grooten pligt: de opvoeding van zijne dochter. Geheel de Iliade in het eind van zijne gekrenkte ziel, van zijn gebroken hart, van zijne teleurgestelde hoop, van zijn ontwaakt geweten; maar geschreven, zoo als ze geschreven moest worden in die jammerlijke achttiende eeuw, die eeuw van koude wanhoop en van snijdend ongeloof, die eeuw, die geen' God kende dan den zwaren blinkenden afgod van het materialisme, en de nevelachtige spookgestalten van dweeperij en bijgeloof; eene eeuw, die wel zulke jubelkreten heeft geslaakt in de dronkenschap van haar dierlijk zingenot, dat er ons nog de krijschende toonen van in de ooren suizen; die wel in hare dagen van vrolijkheid heeft gedarteld met zoo geestigen spot, dat zij nog den ernstigen mond tot een' glimlach verleidt, maar die ook in de dagen van haren rampspoed, onder de schokken, die haar doodden, niets had dan den snerpenden, sarkastischen glimlach van de stoïcijnsche wanhoop, en het tandgeknars van het berouw. En FRANÇOIS D'AUBIGNY, wij weten het, was een kind van die eeuw; en schoon hij vele krachten had behouden, die zij had verkwist; schoon hij had gebruik gemaakt van vele lessen, die zij had voorbij-

gezien; schoon hij in zijn spel met het leven nog eigenschappen had overgewonnen, die deugden konden worden; schoon hij noch haar ongeloof deelde, noch voor hare afgoden knielde, daarin was hij haar zoon, al scheen hij dan ook haar bastert, dat hij zoo min als zij zelve tot gelooven konde komen, en niet eenmaal den weg kende, die leidde tot de bron van het geloof; dat hij een' zulken weg niet gebaand achtte; dat hij wel behoefte had aan ruste, maar de grazige weide niet kende, waar ze te vinden was, en naar dat onbekende niet eenmaal zocht. Hij berustte in de troostelooze gedachte, dat het er niet was! En daarom waren die levensbekentenissen zoo diep somber en zoo drukkend zwaarmoedig! En daarom vond het leed, dat hij nu nog lijdende was, hem in den grond niets sterker en niets kalmer, dan de eerste stoot van het ongeluk, waaronder hij het eerst bloedde; en daarom hadden de prikkels der smart nog voor hem alle hunne scherpte, al schoot zij ze nu op uit eene vereelde borst; ach! ze drongen toch door!

Levensbekentenissen als deze doet men niet, of men moet met het leven hebben afgerekend, en als men ze doet aan een' mensch, is dat wel het bewijs, dat men met dien mensch het laatste woord heeft te spreken! daar zijn maar zeer weinigen, die het gezigt kunnen verdragen van hen, voor wie ze hunne smart en hunne schuld hebben blootgelegd.

En D'AUBIGNY deed die bekentenissen aan zijne dochter, aan DIANA! Was het, omdat hij tot eenig uiterste dacht te komen, een uiterste van scheiding voor eene wijle of voor altoos? Wachtte hij een beslissend oogenblik, waarin hij dat besluit zou moeten nemen, of geloofde hij, dat dezelfde schok, die dit kind het hart zoude breken, hem het hart zou doen ophouden te kloppen; dat hij sterven zou bij DIANA's zielewee, als het waar zoude zijn, en zij het weten moest, dat de markies met haar een spel had gespeeld, zoowel als met alle andere vrouwen, al was het dan een ander spel geweest? en zou dit haar dan moeten voorbereiden voor het ergste, alsof de wijze, waarop ze dan haren vader zou moeten zien, niet ook het ergste zou kunnen heeten? Hoe het zij, met dit te schrijven had FRANÇOIS D'AUBIGNY eenig gewigtig oogmerk; dat was duidelijk, want kennelijk kostte het hem veel.

Op eens als door eene smartelijke gedachte getroffen, stond hij op, doorkruiste zijn vertrek met groote schreden, en bleef eindelijk voor een der vensters staan, met de hand de zijden damasten gordijn opligtende, als wilde hij in de stilte van het

nachtelijk natuurtooneel of in de helderheid van den sterrenhemel eene schuilplaats zoeken tegen de drukkende overmagt zijner pijnlijke gewaarwordingen; maar naauwelijks had hij naar buiten gezien of hij uitte een' schellen kreet:

Brand! in het paviljoen! hemel! en die arme vrouw, die daar slaapt! En met zoo veel ijlende snelheid als zulk een schrik en zulk eene gedachte konden ingeven, liep hij zijn vertrek uit, een' trap op, eene vestibule door, en had in weinig minuten den afstand doorrend, die *Chanteloup* scheidde van het paviljoen, van verre gevolgd door een deel zijner bedienden, die hij ter loops had gewekt, en die ademloos zijne vaart trachtten te volgen. De onrust van D'AUBIGNY was geene ijdele; de brand was juist aan dien kant van het lusthuisje, waar de baronnes was gehuisvest, en rook en vlam schoten uit door de vensters van dezelfde verdieping, waar zij sliep. De trap, die derwaarts voerde, was nog onbeschadigd; haastig beklom dien D'AUBIGNY; walm en hitte verstikten hem reeds de stem bij het naderen van het vertrek; en toen hij er voor stond, vond hij de deur open, de meubelen verzengd, schroeijend of in laaijen vlam, naar de eigenschap hunner stof; de vensterruiten knapperend onder de vlammen, en over dit alles een' digten sluijer van walm en rook, die hem belette iets met juistheid te onderscheiden.

»Als zij zich niet gered heeft, is zij verloren! Mijnheer! mijnheer! ga niet verder," riepen de bedienden verschrikt, ziende, dat D'AUBIGNY het vertrek wilde binnengaan; en ziende dat hij niet luisterde, in dit beslissend oogenblik zijn verlies meer vreezende dan zijne gramschap, omringden zij hem eenparig en hielden hem af van eene volstrekt wanhopige poging.

En FRANÇOIS liet zich terughouden; hij scheen als verstompt, als in verbijstering, en van zijn' eigen' wil geen regte bewustheid te hebben. Hij uitte geen woord van schrik of van medelijden, maar zijne gelaatstrekken drukten een' afschuw uit en eene verwildering, die aan krankzinnigheid grensde.

De brand, die in dit vertrek of in het aangrenzend zijnen oorsprong scheen genomen te hebben, als bleek uit de snelle en geheele verwoesting, had ook andere kamers in dezelfde rigting aangetast; de kleine bibliotheek zelfs was niet meer te redden; maar een verwulfde gang van stukadoorwerk, die dezen vleugel verbond met het midden van het gebouw, was geheel vrijgebleven, en door dezen voerden JERÔME en een paar anderen hunnen meester naar die zekere eetzaal, en *rotonde* gebouwd, waarvan voorheen wel eens gesproken is. De ove-

rigen deden het hunne om den brand te blusschen. Zoodra D'AUBIGNY tot bewustheid terugkwam, vroeg hij naar den eenigen bediende, die in het paviljoen woonde, en wat er van dezen geworden was?

Men antwoordde hem, dat PIERRE sinds lang werkzaam was bij het redden en bergen van sommige meubelen van prijs; daar hij gehuisvest was in de gelijkvloersche verdieping, had de verwarring daar boven hem niet in zijnen diepen slaap gestoord, maar had men hem moeten wekken, en zelfs nog met moeite.

»En GERMAIN?" vroeg D'AUBIGNY met een' zekeren afschuw, die bewees, hoe de gedachte aan dezen al het lijden zijner verbeelding op nieuw verlevendigde.

»GERMAIN is nergens gezien," werd hem geantwoord.

De overtuiging, dat die twee menschen, die zich aan zijne gastvrijheid hadden vertrouwd, de slagtoffers waren geworden van zijn onbarmhartig stelsel van afsluiting, greep D'AUBIGNY aan met zulk eene magt van berouw en medelijden, dat het hem onmogelijk werd langer in een huis te vertoeven, dat hij hun als tot kerker had gegeven, een' kerker, waarin ze waren omgekomen; hij gaf niet eenmaal bevelen tot verder behoud van hetgeen de vlammen nog hadden gespaard; geheel tegen zijne gewoonte, liet hij alles aan anderen over, en hij verliet als een vlugtende zijn sierlijk lusthuis, met de geheime hoop, dat het tot een' puinhoop mogt instorten. Buiten gekomen, werd zijne aandacht getroffen door een zacht gekreun digt bij hem; hij blijft staan. Het weifelend maanlicht en de flikkerende gloed, die bij wijlen de uitschietende vlam heenwerpt over de omringende voorwerpen, geeft hem gelegenheid den lijdenden persoon aan te zien en te herkennen. Het was GERMAIN. Hij spreekt hem toe, maar de ongelukkige doet eene poging tot vlugten, eene poging, die wel zeker wanhopig was, want reeds de poging, om zich op te heffen, doet hem uitgeput neêrvallen op het grasperk. FRANÇOIS knielt bij hem neêr, en tracht zijn hoofd te ondersteunen met den arm. GERMAIN klaagt van pijn; hij is zwaar gewond, in de zijde aan de armen, aan de beenen, overal; zijne kleederen vallen bij de eerste aanraking als vermolmd uiteen; ze zijn verzengd.

»GERMAIN, arme GERMAIN! hoe toch hebt gij u gered?"

»Ik ben uit een raam gesprongen op het terras, en dat had »evenzeer mijn dood kunnen zijn!"

»Arme jongen! gedankt zij den hemel, dat *gij* ten minste »gered zijt!"

»Neen, mijnheer! wees gij daarover niet verheugd; want ik »had den dood verdiend, en ik ware liever gestorven, dan »nu nog goedheid van u te ondervinden."

»Hoe zoo, GERMAIN! gij zijt toch niet oorzaak van dat on-»heil?"

»Ik geloof het wel! en nu, mijnheer D'AUBIGNY! doe u zelve »regt over mij, en laat mij hier omkomen."

»Dat zal niet gebeuren, vriend GERMAIN! Maar zeg mij, hoe »gij meent, zooveel tegen mij misdaan te hebben; gij *glooft* »oorzaak te zijn van den brand; gij *gelooft* het slechts; gij »weet het dus niet zeker; het was dus niet opzettelijk!"

»Eigenlijk wel! maar het was niet zoo erg gemeend. Dat »komt van dat drinken; ze hebben mij te veel wijn gegeven; »ik was bedwelmd; ik wist niet wat ik deed; ik wist niet »meer wat ik doen moest; ik ben zeker in slaap gevallen, en »daardoor is het erger aangekomen, dan het plan was."

»Een plan, GERMAIN! het plan om het lusthuisje in brand te »steken?"

»Neen, neen! mijnheer D'AUBIGNY! het was maar om eene »kleine opschudding te maken, eene kleine verwarring, opdat »men de baronnes...."

»Hemel, ja! ik kon haar een oogenblik vergeten; wat kan »er van haar zijn geworden!"

»Ze is zeker nu al gered!"

»Hoe gered?"

»Wel door den ander!"

»Wat ander, wie?"

»Wel den markies zelf, of zijn' vriend, of een' van hen!

»GERMAIN! gij spreekt als een ijlende; daar komen een paar »van mijne lieden; zij zullen u naar *Chanteloup* brengen en u »verzorgen, en als gij bij uwe volle bewustheid zult zijn, zal »ik u nader ondervragen. Maar doe uw best, mij dit ééne te »zeggen: kan de baronnes gered wezen?"

»Toen ik uit het venster sprong, was alles rondom het huis »nog doodstil; maar zoo straks, terwijl ik hier lag, en terwijl gij »zelf gekomen zijt, heb ik de heeren zien komen, heb ik hen de »touwen ladder zien aanbrengen voor de slaapkamer der baron-»nes, en, als ze haar gered hebben, moeten ze nog niet ver zijn."

»Ik wil mij overtuigen, dat die man waarheid spreekt, »want hij spreekt niet als in waanzin, schoon zijn verhaal »zoo vreemd klinkt alsof het dit ware," dacht FRANÇOIS, en GERMAIN overgevende aan de zorg van een paar knechts, nam

hij hun eene der fakkels uit de handen, deed zich volgen door JERÔME en een' jonger man, en begon zijn onderzoek in het kleine park. Reeds terstond bleek het niet zonder vrucht. Voetstappen, ingedrukt in het witte vochtige zand der lanen, die anders onbetreden bleven, maakten het reeds tot zekerheid, dat vreemde mannen daar waren binnengedrongen; bij het omzwenken van eene tweede laan, hoorden zij lieden beraadslagen over het pad, dat gevolgd diende om uit het park te komen, en wel juist op dat punt, waar een hunner verklaarde, dat de boot moest liggen, die hen van het eiland zou voeren, en onder die stemmen door, het zachte smeeken van eene vrouw, dat men haar laten zoude, dat men haar niet mogt wegvoeren.

»Het is de baronnes," riep FRANÇOIS luid en als met een' vreugdekreet, »nu schielijk hen na, om te weten, wie dit stuk »drijven!"

Maar het was gezegd, dat hij dat *niet* weten zoude; want zoo haast die lieden het fakkellicht zagen, zoo haast ze berekenden, dat ze vervolgd werden, en welligt door sterkeren en meerderen dan zij zelve, zoo haast de hoop op hulp de baronnes moed gaf tot een' tegenstand, dien ze vroeger toch vruchteloos had geacht, lieten de laffe schakers hunne prooi varen; de man, die de jonge vrouw in zijne sterke armen had gevat, en als met ijzeren boei had omgeven, gaf plotseling hare poging tot loswringen toe, en liet haar nederzinken op den grond, die gelukkig een bodem was van gul en mollig zand. FRANÇOIS liep schielijk toe en hief haar op: door de hevige aandoeningen van schrik, die zij moest hebben doorgestaan, reeds geschokt, was ATHENAÏS door de haastige tuimeling, die men haar deed ondergaan, als bewusteloos neêrgezonken; maar schoon zij eene belemmering voelde in het spreken en zelfs in het denken; schoon ze de kracht miste om zich op te heffen, en als eene verlamming voelde in alle hare ledematen; zij zag en zij hoorde, zij hoorde toch D'AUBIGNY, toen hij tot haar kwam met hartstogtelijke vreugd, en uitriep: »Gered, gered! God zij gedankt!" en zij zag, terwijl hij haar snel en met drift ophief van den grond, hoe daar twee groote tranen langzaam ontgleden aan zijne oogleden, sinds zoolang dat vocht ontwend.

Zij hoorde het en zij zag het; maar zij kon door geen woord haren dank uiten: zij wilde de oogen ten hemel heffen, als om dezen te danken voor het medegevoel, dat zij vond; maar zij sloten

zich slechts tot eene geheele bezwijming. D'AUBIGNY haastte zich zoo veel te meer, haar weg te dragen, om te schielijker hulp te kunnen toebrengen. Zonder aan iets te denken, dan aan de verpleging der ongelukkige jonge vrouw, die hij haar had toegezegd, bragt hij haar het kasteel binnen, in de eerste kamer, die hij openvond en verlicht, zonder te denken aan zijne vaderlijke zorgen voor de rust van zijn kind, of liever, zoo hij een oogenblik aan DIANA dacht... die sliep immers verre van dáár, en eer het ochtend werd.... O! maar eer het ochtend werd, zou hij zijne maatregelen hebben genomen, om alles te verhoeden wat hij noodig achtte. Doch wij weten, dat DIANA niet had geslapen, evenmin als hij zelf, en dat ze dus al zeer spoedig, door het ongewone gerucht in het kasteel gewekt uit hare gepeinzen, opmerkzaam was geworden, daarna ongerust, en eindelijk, die onrust niet meer kunnende dragen, haar vertrek had verlaten en naar dat van haren vader was geijld, en hem niet had gevonden; toen was hare onbestemde vreeze tot doodelijken angst gestegen; onder den invloed van dezen schelde zij; niemand kwam, zelfs niet hare vrouwen, die in ontsteltenis en uit nieuwsgierigheid mede waren heengegaan naar de plaats van den brand; zij ijlde van kamer tot kamer, doorkruiste gangen en zalen, en was op het punt, om ook zelve weg te gaan uit het verlaten kasteel, toen men op eens den verminkten GERMAIN binnenbragt in het vertrek, waar zij zich bevond.

Gelukkig kende zij GERMAIN niet en kon hem dus ook niet herkennen voor den kamerdienaar van D'ARMENTIÈRES; maar reeds het zien van een' vreemde in zulk een' toestand ontstelde haar hevig; de twee bedienden, die hem hadden binnengevoerd en op eene sofa neêrgelegd, verlieten hem spoedig, om verkwikkingen te halen en al hetgeen ter zijner verpleging noodig kon zijn; en dus alleen gebleven met dien vreemde, greep DIANA den moed der barmhartigheid en van het medelijden, waarmede ook de zwakste gesterkt wordt in zulke oogenblikken, de zwakste wel het eerst.... Zij naderde den ongelukkige en vroeg: »wat hem »deerde en wat zij voor hem doen kon?" GERMAIN antwoordde kort en onvriendelijk. Nu hij wat bekomen was van de verdooving van zijnen val, deed de pijn zijner kneuzingen en wonden zich meer levendig gevoelen, en de vreugd, dat hij uit zulk een gevaar het leven had gered, werd zeer getemperd door de beschaming, dat hij er zelf de oorzaak van was; door den spijt, dat hij het aan D'AUBIGNY had bekend, en door de overtuiging, dat hij, ondanks dat alles, nu geheel van diens

goedheid afhankelijk werd. Maar juist het weinige, dat hij zeide, gaf de arme DIANA eene brandende begeerte, om meer te hooren; zij was beginnen te vragen uit mededoogen; zij ging voort te *ondervragen* uit eene angstige belangstelling, die behoefte had te weten; want op hare vraag, wie hij was, had hij zóó geantwoord, dat hij op eenmaal hoop en twijfel in haar hart had wakker gemaakt. »De kamerdienaar van den mar-»kies!" maar dan moest immers GASPARD in de nabijheid zijn, misschien zelfs wel in het paviljoen! Waarom was hij daar, waarom verborgen voor haar? O! zij moest meer vragen, zij moest alles weten, de gansche waarheid, al moest zij ook hooren, dat haar vader haar had misleid! en zoodra zij hem eene teug frisch water had zien reiken, die hij morrend en smachtend had begeerd, vond zij hem ook meer gestemd haar te antwoorden, en binnen weinige minuten wist zij de gansche waarheid van zijn verblijf in het kleine lusthuis. Ongelukkig was hetgeen hij voor de waarheid hield, of wat hem waarheid moest schijnen, juist de meest valsche en onware voorstelling van hetgeen werkelijk was; en daar hij nog daarenboven, in plaats van het duistere duister te laten, dat liever verklaarde uit het licht zijner eigene gissing, dan zijne onwetenheid te bekennen, was de arme jonkvrouw, naar zij meende, plotseling op het vreesselijkst ingelicht over het verraad van den markies. Hoe zij dat alles aanhoorde en toch luisteren bleef met eene zulke stoïsche vastheid, begreep zij zelve niet; misschien was het wel eene soort van oogenblikkelijke verstomptheid uit de overmaat van smart en bitterheid zelve, die op haar viel; ze had niet eens tranen, ze vond niet eens de verruiming van een' zucht; alleen stond zij marmerkoud en marmerbleek, met glasachtig strakke oogen toe te luisteren, en bleef zoo staan, toen de man zijn verhaal, vol jammer en bedrog, reeds lang had geëindigd.

»Mejufvrouw! daar is de wondarts; gij moet van hier gaan," zeide zachtkens een jonge man, die nieuwelings op *Chanteloup* in dienst was.

Zij schudde alleen het hoofd en bleef staan.

De heelmeester zelf begon haar toe te spreken; het was of ze niet verstond; het was of zij niet begreep; ze vatte de hand van GERMAIN en bleef die krampachtig vastklemmen; daar kwam FRANÇOIS D'AUBIGNY binnen, den arm heengeslagen om de jonge barones, die hij als een' ligten last voortdroeg.... daar kreeg op eenmaal DIANA's oog leven en gloed; 't was of ze zag voor het eerst, of ze plotseling begreep en raadde; maar de

gloed, die lichtte uit haar oog, was die van eene hartstogtelijke smart, van iets bitterders dan smart, van den waanzin der jaloezij, en wat ze begreep, was de zekerheid van hetgeen ze nog had betwijfeld.

Met twee groote vaste stappen — het waren bijna sprongen — de pijnlijke sprongen van eene gewonde ree — stond zij voor haren vader en voor ATHENAÏS, die hij zachtkens steunde, terwijl hij rondzag naar eene plaats, om haar ruste te geven; en met den uitroep: »Dat is zij! dat is de baronnes! dat is zij, die hij lief heeft! het is FLORIDE! het is FLORIDE!" zonk zij aan hunne voeten neêr, als uitgeput en als magteloos na de overspanning van den hartstogt.

FRANÇOIS, die haar dáár niet had kunnen wachten, en die zich geheel had bezig gehouden met ATHENAÏS, had haar niet opgemerkt vóórdat zij aan zijne voeten nederstortte, en op dat gezigt stiet hij de arme barones van zich, als vergat hij, dat zij zijne hulpe noodig had, en dat hij haar zijne bescherming had toegezegd.

Maar ATHENAÏS was door den schellen, snerpenden kreet van DIANA tot zich zelve gekomen en tot bewustheid van haren toestand, tot de bewustheid van al wat daar beschamends voor haar in zijn kon en pijnlijks voor de anderen; zonder een woord uit te brengen, waggelde zij naar eenen stoel, en de oogen bedekkende met de handen, schreide zij eene wijle luid en smartelijk. FRANÇOIS D'AUBIGNY stond een oogenblik radeloos tusschen die twee vrouwen, van wier wederzijdsch lijden hij de mate kon peilen, terwijl hij er geen aasje aan verminderen kon, zelfs al had hij daarvoor zijn leven willen offeren; maar eensklaps bedacht hij, dat hij in 't eind DIANA niet had opgevoed met zoo veel zorge en met zoo veel zelfverloochening, dat hij haar niet had heengeleid door het leven met zoo veel behoedzaamheid, door zoo vele levensondervinding voorgelicht, om haar nu bij de eerste groote beproeving van het leven dus te laten zinken, en dat hij zich zelf moest wezen, of liever, als altijd, *schijnen* wat hij niet was, zou hij haar steun kunnen zijn.

Zijne oneindige teêrheid, zijnen diepgaanden angst dus verbergende onder strengheid, hief hij haar niet op maar sprak alleen: »DIANA! mijne DIANA! dat is lafheid, dus neêr te buigen »onder het leed; ik heb het u immers gezegd, dat de menschen »u bedriegen zouden, en gij hebt mij toen niet geloofd; neem »dan toch de eerste harde les, die het noodlot u zelf geeft, »met die onderwerping aan het onvermijdelijke, die ik u al-

»tijd heb zien oefenen, en waarin de wijsheid bestaat van den »ongelukkige en de deugd van den zwakke. Ik heb het u »immers gezegd, dat iedere aanraking met hetgeen ze de wereld »noemen, u pijn zoude geven, en dat er geene ruste is dan aan »het hart van uwen vader."

Reeds had de jonkvrouw zich onder zijn spreken langzaam opgerigt; tweemalen hadden zich hare lippen geopend, om een zacht: »Ja, mijn vader!" uit te stamelen, en nu hij zijne armen uitstrekte, als om haar die schuilplaats te bieden, wierp zij zich daarin met een' zachten kreet en verschool zich als aan zijne trouwe borst, met eene zekere schuwheid heenziende naar de baronnes.

»Geloofd zij den hemel!" dankte FRANÇOIS in zijn harte, »zij »zal niet bezwijken aan dezen hartstogt en zij blijft nu de mijne!"

(Het vervolg in een volgend Nommer)

NOORD-AMERIKAANSCHE SCHETSEN.

DE KINDERDIEF.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — Ja, het is een verheven, ik zou haast zeggen een vreesselijk schouwspel, die eindelooze wouden, honderden en duizenden mijlen lands met hun nachtelijk duister bedekkende. Hoe menige angstkreet mag daarin hebben geklonken, door geen menschelijk oor vernomen! Hoe menige gruweldaad, voor wier naam het sterkste mannenhart zou terugbeven, mag wel onder hun sombere schaduw gepleegd zijn! Het is alsof de ontzettende natuur hier ook ontzettende misdaden moest doen geboren worden! Nog heden wordt mij het hart als toegeschroefd, als ik dat tooneel herdenk. Ja, de werkelijkheid is dikwerf ijsselijker, dan de gloeijendste fantasie ze zich kan verbeelden!

Vanwaar komt het toch, dat de goddelijke vonk, die in den mensch woont — zijne rede — zoo zelden tot zijn hart vermag door te dringen, terwijl de duivelsche — zijn lust in het kwade — het zoo geheel en al inneemt? Ik heb dikwerf

over het zonderlinge karakter nagedacht, dat ik destijds ontmoet heb; maar hoe langer ik er over denk, hoe minder ik het begrijp.

Deze gedachten werden onwillekeurig tot woorden, toen wij, den *Missisippi* afzakkende, op de hoogte van *Hopefield* waren.

Hopefield is een kleine plaats op den westelijken oever van den *Missisippi*, omstreeks zeshonderd mijlen boven *New-Orleans*, en vijfhonderd beneden den mond van den *Ohio* — met vijftien huizen, waarvan er twee met den weidschen titel van logement en magazijn pralen, omdat er *whisky* getapt wordt, en men er een paar dozijn messen en vorken, eenige bonte katoenen doeken — potten en pannen — kruid, lood en tabak te koop vindt.

Het plaatsje levert weinig belangrijks op; toch waren de blikken van ons geheele reisgezelschap met eene zigtbaar pijnlijke aandoening op de blokhutten en de daar achter staande hemelhooge *Cotton*-boomen gevestigd.

Ik stond met vriend RICHARDS en het aanzienlijkste gedeelte van het gezelschap op het achterdek, toen eene jonge vrouw eensklaps haar kind van den arm der achter haar staande negerin nam en het met krampachtige drift aan den boezem drukte.

»En leeft hij nog, de arme vader?" vroeg bevend een tweede.

Allen zwegen.

»Gij hebt hem immers gezien?" hernam RICHARDS na eene poos.

»Ja."

Vol nieuwsgierige verwachting rigtten de oogen van het gezelschap zich op mij, en ter voldoening aan den algemeenen wensch, verhaalde ik het volgende:

Het was in het begin van December van het jaar 1825, dat ik even als nu den *Missisippi* afzakte. Op de hoogte van dit zelfde *Hopefield* stiet een der raderen van onze stoomboot tegen een *Sawyer* (1) en werd verbrijzeld; eene omstandigheid, die ons noodzaakte bij het stadje aan te leggen.

Ons gezelschap bestond uit tien dames, even zoo veel jonge lieden en eenige bejaarde heeren. Op eene Missisippireis is, als gij weet, niets meer welkom dan de gelegenheid tot eenen uitstap naar het binnenland, en daar wij in het onbeduidende

---

(1) *Sawyers*, lange boomstammen, die, door den stroom medegevoerd, met het eene einde in den modderigen grond vastgeraakt zijn, terwijl het andere, schuins naar boven staande, onder den waterspiegel heen en weder gedreven wordt en voor de vaartuigen zeer gevaarlijk is.

plaatsje niets te doen hadden, zoo vond het voorstel van eenige onzer reismakkers, om een jagtpartijtje in de bosschen te ondernemen, algemeenen bijval.

De zoon van een' der Hopefieldsche *whisky*-tappers had aangeboden om ons als gids te dienen. Wij namen ieder, behalve ons jagtgeweer, eene flesch wijn of cognac mede, als *prophylacticum* tegen de kwade uitwasemingen van den grond; onze gids werd met eene stevige ham en een' goeden voorraad *crakers* (1) bepakt, die de kapitein ons als algemeen eigendom uit de scheepsprovisie had afgestaan; en zóó uitgerust aanvaardden wij onzen togt, begeleid door de goede wenschen der dames, die ons een paar honderd passen ver in het bosch volgden.

Ik heb meermalen opgemerkt, dat een dieper doordringen in onze onmetelijke wouden zelfs den vrolijksten snapper stil maakt. Ook bij deze gelegenheid vond ik de juistheid dier opmerking weder bevestigd. Was het de diepe ernst, die in de schemering van deze wildernis heerschte — was het de plegtige stilte, die alleen door onze voetstappen of het ruischen van vallende bladeren gestoord werd, — of had de kolossale grootte der boomen, die zich met hunne reusachtige stammen ten hemel verhieven, op de fantasie mijner reismakkers gewerkt —. genoeg, de meesten hunner — noordlanders, die nooit verder dan *Albany* of de *Saratoga*-bronnen waren gekomen — waren eensklaps ernstig, ja schier somber geworden. Het loof van den cottonboom, dien reus der zuidwesterwouden, had reeds den valen herfsttint aangenomen; slechts enkele zonnestralen verhelderden nu en dan de geelgroene kleur, en waar dit het geval was, deed de weêrkaatsing daarvan een tooverachtig schemerlicht ontstaan, dat ons allen in eene zonderlinge stemming bragt. De wortels en struiken, die twintig voet lang van de boomen nederhingen, getuigden tevens van de geweldige kracht der rivier, die niet zelden hare golven twintig tot dertig mijlen ver ter wederzijden over de oevers uitstort en dan naar eene eindelooze zee gelijkt. Hier en daar vonkelde nog eene *Magnolia* met hare hagelwitte bloesems, of eene *Catalpa* met den *Ficus Indicus* en zijne lange bladen en komkommervormige vruchten, waarop schitterende *Redbirds* of *Perrekieten* dartelden.

Terwijl een paar Bostonsche kantoorbedienden in elke struik

(1) *Crakers*, kleine, ronde beschuiten, vooral in *Boston* om hunne voortreffelijke qualiteit beroemd.

een verscheurend dier zagen, en zeker reeds tienmaal hun geweer op een' monsterachtigen beer of panther aangelegd hadden, tot niet gering vermaak van onzen gids, die hunne zotte vragen met de hoogheid van een' echten achterboschman (1) onbeantwoord liet, waren wij, na een goed uur gemarcheerd te hebben, aan een lang en vrij breed moeras gekomen, dat, door de overstroomingen der rivier gevormd, zich omstreeks vijf mijlen ver van het Noorden naar het Zuiden uitstrekte, en in 't midden waarvan men eene lichtgroene breede streep helder water zag. De westelijke oever daarvan was met *palmetto* bedekt, de gewone schuilplaats van herten, beeren en zelfs van panthers. Hier was eigenlijk het doel van onzen togt.

Wij verdeelden ons terstond in twee partijen; de eerste met den gids, aan wien wij de zorg voor de Nieuw-Engelschen opdroegen, moest den noordkant van het moeras omtrekken, terwijl wij voornemens waren den tegenovergestelden weg in zuidelijke rigting te volgen. Achter het moeras moesten wij elkander weder ontmoeten op een pad, dat door een wild en digt begroeid plantsoen van wilde pruimboomen en honig-acacias liep. De aanwijzingen die wij kregen waren op achterboschmanstrant vrij onbepaald; maar door veel te vragen, zouden wij waarschijnlijk onzen gids nog meer in de war gebragt hebben, en zoo scheidden wij dan van elkander, op onze gezonde zinnen en op de zakkompassen vertrouwend, die eenigen van het gezelschap bij zich hadden. Als gezegd is, de zuidelijke rigting was ons te beurt gevallen. Aan het uiterste einde van het moeras moesten wij westwaarts optrekken, en dan langs het *palmetto*-veld de noordelijke rigting volgen.

Tot hiertoe hadden wij, met uitzondering van een paar vlugten wilde duiven en van eenige eekhorentjes, niets gezien dan slangen, die zich nog in de laatste stralen der zon koesterden: ***koningsslangen***, met hare bontkleurige ringen schitterende; ***mocassinslangen***, die bij onze nadering met logge bewegingen onder eenen hoop bladeren wegkropen; of eene ***stierslang***, die zich langzaam tegen ons oprigtte, vertoonden zich nog hier en daar — een zeker teeken, dat de winter nog vrij ver verwijderd was.

Na verloop van een tweede uur waren wij aan het zuidelijke uiteinde van het moeras aangekomen; wij wendden ons

(1) *Backwoodman.* Voorheen werden allen, die aan de overzijde van het *Alleghany*-gebergte woonden, zóó genoemd. Tegenwoordig geeft men dien naam aan de volkplantingen in de nieuwe *territoriën.*

noordwaarts, het water aan de regter- en het *palmetto*veld aan onze linkerhand houdende. De grond waarop wij gingen was hard en met gras begroeid, dat ons tot aan de enkels ging; maar onmiddellijk daarnaast begon het moeras, zoodat ons geen andere keuze bleef, dan om ons door het rietveld eenen weg te banen of door den modder te waden. De oevers van het moeras of meir waren met hooge cederboomen begroeid, die vier of vijf voeten diep in het water stonden en hunne verheven kroonen in het stille watervlak spiegelden.

Eene korte poos stonden wij stil en bewonderden het schilderachtige tooneel. De breede waterstreep strekte zich uit als een onafzienbaar satijnen lint; de geringste beweging der bladeren werd in den waterspiegel teruggekaatst; nu en dan verhief zich een onmerkbaar windje, dat zacht door de boomen en het *palmetto*-veld suizelde en het meir met naauw zigtbare golfjes rimpelde. Over het water zelf lag een heldergroene tint; in de kleine inhammen zag men zwanen, pelikanen en wilde ganzen, die zich in de zon koesterden en hare vederen plozen, om zich voor de winterreis gereed te maken, en die ons tot op twintig passen afstands lieten naderen, om dan eensklaps met luid gedruisch haar heil in de vlugt te zoeken.

Wij hadden onzen lastigen weg een goed eind vervolgd, toen eensklaps een langzaam maar geregeld op elkander volgend kraken in het *palmetto* onze aandacht trok. Voorzigtig stonden wij stil; het kon een hert, een panther of ook een beer zijn — waarschijnlijk het laatste. Wij onderzochten onze geweren, spanden den haan en drongen eenige stappen verder door, hoorden een dof gebrom en onmiddellijk daarna eenen sprong en een gedruisch en gekraak, dat weldra in de tegenovergestelde rigting verdween. Een onzer makkers, die nog nooit op eene beerenjagt geweest was, drong, zoo snel hij kon, door het *palmetto*-veld henen, zoodat wij hem spoedig uit het oog verloren. Intusschen hadden wij tot ons leedwezen geene honden; en na een half uur zoekens, gedurende 't welk wij nog éénmaal iets opgejaagd hadden, begonnen wij te begrijpen, dat wij waarschijnlijk met ledige handen zouden moeten terugkeeren. Ook werd het tijd om het bepaalde *rendezvous* op te zoeken, te meer daar de teruggekeerde beerenvervolger ons berigtte, dat de westelijke rand van het *palmetto*-veld met een schier ondoordringbaar bosch van wilde pruimen appelboomen en acacia's omzoomd was, waarin weg noch steg was te vinden.

Weldra overtuigden wij ons van de juistheid van zijn relaas. Wie ooit in zulk eene wildernis geweest is, zal zich kunnen voorstellen, in welke verlegenheid wij ons bevonden, daar reeds vier van de ons toegestane acht uren verloopen waren. Er scheen niets anders op te zitten, dan langs denzelfden weg terug te keeren. Eer wij echter daartoe overgingen, besloten wij nog eene poging te doen om het pad te vinden, en verstrooiden ons tot dat einde in verschillende rigtingen.

Ongeveer een half uur lang waren wij zoo door struiken en doornen heengekropen, toen een luid hoezee! ons verkondigde, dat het pad gevonden was. Wij sprongen den makker, die deze ontdekking gedaan had, achterna, maar zagen in plaats van het pad — eene koe. Ook deze vonst namen wij met pligtmatige dankbaarheid aan; alleen moest nog de vraag beslist worden, of het eene zwervende koe, dan wel eene geregeld elken avond naar huis gaande fatsoenlijke koe was. Een knappe Ohioër loste het vraagstuk op, en toonde ons aan dat zij nog dezen morgen gemolken was. Ook van de meer belangrijke taak om haar tot het naar huis gaan te bewegen, kweet hij zich tot ons aller genoegen, door de lading van zijn geweer in of nabij den staart van het dier af te schieten. Het arme beest deed een' geweldigen sprong en rende toen door het kreupelbosch, alsof het door een' zwerm dolle honden vervolgd werd, en wij het achterna. Het scheen goed met de wildernis bekend te zijn; want weldra bereikten wij het pad, hetwelk naar ons *rendezvous* leidde.

Onze schreden werden nu langzamer, en wij volgden op ons gemak het spoor der koe. Naauwelijks hadden wij eene mijl afgelegd, of wij ontwaarden op eenigen afstand eene plaats, waar het daglicht helder doorscheen, 't geen ons deed vermoeden, dat wij ons in de nabijheid eener uitgestrekte landontginning bevonden. Kort daarop zagen wij omheiningen en maïsvelden, en eindelijk op den achtergrond een woonhuis, uit ruwe boomstammen opgetrokken, welks rookende schoorsteen ons de zekerheid gaf, dat wij hier eenen achterboschman zouden vinden. Het huis lag vreedzaam op de helling van een' zacht opklimmenden heuvel. Het was met *clapboards* of dakschalen gedekt, en had in den rug eene schuur met ap- en dependenties, als men gewoon is bij welgestelde achterboschplanters te vinden. Perzikboomen bedekten de buitenwanden van het huis; groepen van *Papaws* stonden er voor, en het geheel leverde een allerliefst landelijk tooneel op.

Toen wij over de omheining klommen, kwamen een paar bulhonden met wijdopgesperden muil op ons af. Wij trachtten de woedende dieren af te weren, toen een man uit de schuur te voorschijn trad, maar terstond weder daarheen terugkeerde. Een paar sekonden later kwam hij andermaal te voorschijn, gevolgd door twee negers, die dezelfde koe, welke wij tot een' zoo overhaasten terugtogt genoodzaakt hadden, bij de horens achterna trokken. Wij groetten den man met een: »goeden »morgen!" Hij gaf geen antwoord, maar mat ons met een' koelen somberen blik. Hij was groot, gespierd en breedgeschouderd, zijn gezigt vol uitdrukking, maar ongemeen somber, bijkans terugstootend. Er was iets onrustigs, iets ongestadigs in den man, dat zag men bij den eersten oogopslag.

»Heerlijk weder van morgen!" sprak ik, nader bij den man tredende.

Geen antwoord. Hij hield de koe bij de horens vast, en staroogde op den staart van het beest, waarvan enkele droppels bloed afzijpelden.

»Hoever is het van hier naar *Hopefield?*" vroeg ik.

»Ver genoeg om het nooit te bereiken, als gij op mijne koe »jagt gemaakt hebt;" antwoordde hij op dreigenden toon.

»En zoo wij dat al gedaan hebben, dan zult ge toch, hoop »ik, geen kwaad van ons denken? Het was een bloot toeval."

»Een zonderling toeval. Men pleegt niet op koeijen te schie»ten, als men niet van zins is eens ander mans vleesch te »eten."

»Ge denkt toch niet," nam de schuldige Ohioman het woord, »dat wij het op uwe koe gemunt hadden; wij, die niets anders »bedoelden dan eenige wilde kalkoenen op onze stoomboot mede »te brengen? Wij zijn passagiers van de *Feliciana;* een onzer »raderen is op een *sawyer* aan stukken gestooten, en dat is de »reden, waarom onze boot te *Hopefield* ten anker ligt en wij »hier zijn."

De man had met de gewone langdradigheid der Ohioër de zaak uiteengezet; de achterboschman gaf intusschen geen antwoord en wij gingen naar het huis.

In de kamer vonden wij zijne vrouw. Ook in hare trekken lag iets sombers, hoewel niet in die mate als bij haren man. Bij haar scheen het meer stil verdriet, verkropte smart te zijn.

»Kunnen wij ook iets te eten krijgen?" vroeg ik de vrouw.

»'t Is hier geen herberg," was het antwoord.

»Ons gezelschap kan niet ver meer weg zijn," merkte

een onzer makkers aan. »Wij zullen hun het vereenigingssein »geven."

Met deze woorden deed hij eenige stappen naar den kant van een katoenveld.

»Halt!" riep de achterboschman, terwijl hij hem in den weg trad; »gij doet geen' stap verder, eer ik weet, waar gij van»daan komt."

»Waar ik vandaan kom?" antwoordde onze reisgezel, een jong geneesheer uit *Tennessee;* »dat behoeft noch gij, noch ie»mand ter wereld te weten, die het op zulk een' toon vraagt." En met deze woorden schoot hij zijn geweer af.

De echo kaatste den knal zoo hevig en zoo majestueus uit het woud, 't welk de plantage omgaf, terug, dat de twee anderen zich insgelijks gereed maakten om hunne geweren af te schieten. Ik gaf hun echter eenen wenk om het niet te doen. Het kwam mij niet overtollig voor, dat wij op alle mogelijke gevallen voorbereid waren, hoezeer wij geenerlei ernstige bezorgdheid koesterden. Weinige minuten daarna werd er een schot gehoord, het antwoord op ons sein.

»Maak u niet ongerust," zeide ik tegen den man; »onze vrien»den hebben ons gehoord en zullen zoo aanstonds hier zijn. »Wat uwe koe betreft, zult gij toch wel zooveel gezond ver»stand hebben, om te begrijpen, dat vijf reizigers geen jagt op iets zullen maken, dat hoegenaamd geene waarde voor hen »heeft."

Terwijl ik nog sprak, kwam onze tweede partij met den gids uit het bosch te voorschijn; deze laatste droeg twee vette wilde kalkoensche hanen. Hij groette den achterboschman als een' ouden bekende; maar er lag tevens in dien groet eene bescheidenheid en deelneming, die vreemd afstak bij zijne gewone lompheid en ruwheid.

»Wel, *mister* CLARKE!" sprak hij, »nog niets gehoord? 't spijt »me zeer."

De planter gaf geen antwoord, maar de barsche trek in zijn gelaat veranderde plotselings in zachter uitdrukking. Een traan, dacht mij, glinsterde in zijn oog.

»*Mistress* CLARKE!" sprak de gids tot de vrouw, die uit het huis trad; »deze *gentlemen* hier zouden gaarne wat te eten »hebben. Zij hebben genoeg gejaagd, dunkt mij; wij zijn van »alles rijkelijk voorzien. Zoudt ge zoo vriendelijk willen zijn, »van iets voor ons gereed te maken?"

De vrouw stond zonder een woord te spreken; de man

insgelijks. Beiden hadden iets onvriendelijks, iets terugstootends en afschrikkends, als mij nog nooit bij achterboschplanters voorgekomen was.

»Wilt ge zoo vriendelijk zijn," herhaalde de gids, »van een »kalkoen voor ons te braden, met wat ham en eijeren?"

Nog geen antwoord. De man hield steeds de horens der koe vast en de oogen stijf op den grond gevestigd, en de vrouw zag haren man aan.

»Kom!" sprak de jonge geneesheer, »wij kloppen hier aan »eens doovenmans deur en verliezen maar onzen kostelijken tijd. »Laten wij op een boomstam gaan zitten en onze ham en be»schuit voor den dag halen."

De gids gaf ons eenen wenk en trad nader bij de vrouw, tegen welke hij levendig sprak. Maar zij gaf taal noch teeken van zich.

»Vrouw!" zeide de doctor, »er moet iets met u of uwe fa»milie voorgevallen zijn, dat u zoo aangedaan heeft. Wij zijn »hier vreemd, maar niet gevoelloos. Zeg, wat deert u? Mis»schien is er een middel te vinden om u te helpen."

De man keek op; de vrouw schudde het hoofd.

»Wat is het?" vroeg ik, nader tredende; »wat is het, dat u »deert? De hulp komt dikwijls opdagen, als zij het minst ver»wacht wordt."

Zoo veel zagen wij thans wel, dat hier iets buitengewoons en zeer smartelijks moest gebeurd wezen; kleinigheden zijn niet in staat om de zenuwen van deze forsche menschen zoo hevig aan te doen.

De vrouw nam, zonder een woord te spreken, den gids eenen kalkoen en de hammen af en ging in huis.

Wij volgden haar en traden de kamer binnen. Nadat wij rondom de tafel plaats genomen hadden, haalden wij onze flesschen voor den dag. De man bragt glazen en ging in een' hoek zitten. Wij schonken in en trachtten hem te bewegen om in den kring te komen, maar hardnekkig wees hij onze herhaalde uitnoodigingen van de hand. Eindelijk werden wij het moede, goede woorden aan hem te verspillen. Ons gezelschap bestond, als reeds gezegd is, uit tien jonge lieden. Twee flesschen waren reeds geledigd, toen onze stille gastheer eensklaps van zijnen stoel opsprong, aan de tafel trad en zeide:

»*Gemmen!* (1) ge moet niet denken, dat ik onbeleefd ben;

(1) Gentlemen.

»maar ik moet u ronduit zeggen, dat ik in mijn huis geen le-
»ven verkies te hebben. Het is geen huis om er in te lagchen,
»dat verzeker ik u bij . . ."

En nadat hij zoo gesproken had, ging hij weder zitten, steunde het hoofd op de beide handen en verzonk weder in zijn vorige wezenloosheid.

»Neemt het ons niet kwalijk!" spraken wij; »maar wij hadden inderdaad niet kunnen denken, dat onze vrolijkheid u »beleedigen zou."

De man gaf geen antwoord en een half uur verliep onder gefluister en het maken van allerlei gissingen.

Eindelijk dekte een negermeisje de tafel. Na herhaald en dringend verzoek om aan onze tafel deel te willen nemen, zaten man en vrouw met ons aan. Hij nam nu een glas *cognac* en dronk het in ééne teug uit. Wij schonken het weder in; andermaal dronk hij het uit, en werd het wederom volgeschonken. Toen hij het derde glas gedronken had, slaakte hij een' diepen zucht; blijbbaar werd het hem ligter om het hart.

»*Gemmen!*" sprak hij, »ge zult mij voor stuursch en ruw »gehouden hebben, toen ik u aantrof nadat gij mijne koe ge»jaagd hadt; doch nu zie ik, wie ik voor mij heb. Maar al »moest ik doodgeschoten worden — als ik hem ooit vind, dan »wil ik hem ook een' kogel door het lijf jagen, en ik sta er »u voor in, dat hij niet ten tweedenmale jongens zal stelen."

»Jongens stelen?" vroeg ik; »is uw een uwer negers ont»stolen?"

»Een mijner negers, man? mijn zoon, mijn eenige zoon! »mijn wettige zoon! Haar kind!" — op zijne vrouw wijzend — »onze jongen is gestolen! Onze zoon, de eenig overgeblevene »van vijf kinderen, die de koorts ons ontnomen had, die wij »begraven hebben. Een jongen, zoo vlug, zoo handig, zoo »sterk, zoo verstandig, als er ooit in deze achterbosschen gebo»ren was. — Daar hebben wij ons nu neêrgezet in de wilder»nis, hebben dag en nacht gezwoegd, hebben moeite en geva»ren doorgestaan, honger en dorst, hitte en koude. En voor »wie? Hier zitten wij, alleen, verlaten, kinderloos, troosteloos, »biddend en weenend, vloekend en jammerend. Niets baat »ons; alles vergeefs. Neen, ik zal nog krankzinnig worden! »Als hij dood was, — als hij daar ginds onder den heuvel bij »zijne broeders en zusters lag, dan zou ik niets zeggen. God »heeft hem gegeven, *Hij* heeft hem weggenomen! Maar op »die wijs... Almagtige God!"

De man stiet een' schreeuw uit, zoo vreesselijk, dat de vrouwen en kinderen der negers de deur kwamen binnenstuiven, en vorken en messen ons uit de bevende handen vielen. Wij staarden hem sprakeloos aan.

— »God alleen weet....” ging hij voort, en zijn hoofd zonk op zijne borst. Doch eensklaps rigtte hij zich overeind en goot eenige glazen brandewijn naar binnen.

— »En hoe werd die vreesselijke roof gepleegd?” vroegen wij.

— »De vrouw,” sprak hij, »kan het u verhalen.”

Zij was van de tafel opgestaan en snikkend en huilend op het bed neêrgezegen. Het was inderdaad een hartroerend tooneel. De doctor sprong op en leidde haar zacht weder naar de tafel; wij hielden onze blikken op haar gevestigd, in bange verwachting van hetgeen zij ons verhalen zou.

»Gisteren zijn het vier weken geweest,” begon zij: »Mister »CLARKE was in het bosch; ik was op het maïsveld, om het oog »te houden op het volk, dat bezig was de airen in te zamelen. »Ik bleef er vrij lang; de zon stond reeds op elf ure, en de »morgen was zoo mooi als wij er zelden een in het Missisippi- »dal hebben; en daar het volk, zoo als ge weet, liever niet »dan al werkt, bleef ik er wat langer. Toen dacht ik, dat »ik wel naar huis gaan mogt, om te zorgen, dat het volk zijn »eten kreeg, en ging ook. Ik weet het niet — maar toen ik »zoo door het land naar huis ging, was het alsof eene stem mij »toeriep: »loop, wat ge loopen kunt!” en ik zette het op een »loopen. Wat het was, weet ik niet, maar er viel mij iets op »de leden, iets als een vreesselijke angst. Toen ik bij het huis »kwam, zag ik CESI (1), onzen zwarten jongen, voor de deur »zitten en alleen spelen. Maar ik had nog altijd geen erg in »iets kwaads. Ik ging in huis en in de keuken, en toen ik »zoo naar het een en ander rondkijk, valt mij op eens mijn' »DOUGL (2) in. Ik liet alles staan en liep naar de deur; daar »kwam CESI mij te gemoet. »Missi!” zeî hij, »DOUGL is weg.” — »»DOUGL is weg?” vroeg ik, »waar is hij dan, CESI?” — »Weet »»niet,” zeî CESI, »hij is weg met een' man, die op een paard »»zat.” — »Met een' man, die op een paard zat?” vroeg ik, »»mijn God! waar kan het kind heengegaan zijn?” — »Weet »»niet,” zeî CESI. — »En met wie is hij gegaan, CESI?” vraag

(1) CESI, diminutivum van CESAR.

(2) DOUGL, diminutivum van DOUGLAS.

»ik; »ging hij van zelf meê?" — »Neen," antwoordde CESI, »van »»zelf niet, maar de man sprong eerst van zijn paard, zette »»DOUGL er op, ging bij hem zitten en reed toen weg." — »»Reed weg?" vroeg ik; »en kent gij den man niet?" — »»Neen, missi!" zeî CESI. — »Bedenk eens goed, CESI!" »schreeuwde ik: »kent ge den man niet?" — »Neen," zeî »CESI, »ik ken hem niet." — »Hebt ge niet opgelet, hoe hij »»er uitzag, CESI?" vroeg ik; »was hij zwart of blank?" — »»Weet niet," antwoordde CESI. — »Hebt ge hem niet in het »»gezigt gekeken, CESI?" vroeg ik. — »Hij had een rood fla- »»nellen hemd voor zijn gezigt," snikte CESI. — »Maar weet »»ge dan niet, hoe de man er uitzag, lieve CESI?" — »Hij »»had een' rok en een paard," zeî CESI. — »Kent ge den naam »»van dien man niet, CESI? was het buurman SYMMES, of BANKS. »»of MEDLING of BARNS?" — »Neen," huilde CESI.

— »»Groote God!" riep ik. »wat is dat? waar is mijn arm »»kind gebleven?" Ik liep heen, ik liep weder naar het bosch, »naar het land, ik keek overal, ik riep. Hoe meer ik riep, »hoe grooter mijn angst werd. Eindelijk liep ik naar het »volk en haalde de moeder van CESI. Aan haar, dacht ik, zal »hij misschien zeggen, waar mijn kind gebleven is. Zij kwam »met mij naar huis; zij vroeg den jongen, hoe de man er uit »had gezien. Zij beloofde hem peperkoek, een nieuw buis, »eene nieuwe broek, en wat zij maar te bedenken wist — de »jongen huilde, maar kon niets meer zeggen. Eindelijk kwam »mister CLARKE." Tot zoover de vrouw.

»Toen ik binnenkwam," vervolgde de man, »was mijn vrouw »zoo verschrikt, dat ik terstond begreep, dat er een ongeluk »voorgevallen was. Maar dat het zóó erg was, zou ik nooit »gedacht hebben. Toen zij mij alles verteld had, zeî ik haar, »om ze te troosten, dat zeker een van onze buren den jongen »zou meêgenomen hebben; maar ik geloofde het zelf niet; want »wie van de buren zou zich met mijn eenig kind zoo iets ver- »oorloofd hebben? Ik nam CESI nog eens onder handen, en »vroeg hem, hoe de man er uitgezien, en of hij een' blaau- »wen of een' zwarten rok aangehad had? Een' blaauwen, zeide »hij. Hoe zijn paard er uitzag? Bruin, zeî de jongen. Wel- »ken weg hij opgereden was? Dezen weg, zeî de jongen en »wees naar het groote moeras. — Ik zond dadelijk al mijne »negers, mannen, vrouwen en meisjes bij mijne buren in het »rond, om mijn kind te zoeken, en hun te zeggen wat er »voorgevallen was. Ik zelf ging het pad langs, waarop ik in-

»derdaad het spoor van een paard vond; dit volgde ik tot aan »de *Bayou* (1), maar daar verloor ik het. De man was met »mijn kind in eene boot gestapt, was misschien de *Missisippi* »overgevaren, is misschien langs den overkant afgezakt — waar »hij aan land gegaan is, weet God! Misschien tien, twintig, »misschien vijftig, honderd mijlen ver. Mijn angst werd on- »beschrijfelijk! Ik reed naar *Hopefield.* Daar had men niets »van mijn kind gezien of gehoord; maar alle man steeg te paard »om mij mijn zoontje te helpen zoeken. Al mijn buren kwa- »men ook en wij zochten een' geheelen dag en een' geheelen »nacht. Niets,. niets hadden wij gevonden. Niemand had mijn »kind gezien, niemand den man, die het geroofd had. Wij »doorzochten het bosch in een' omtrek van dertig mijlen, voe- »ren de *Missisippi* over, gingen naar boven tot *Memphis*, »naar beneden tot *Helena* en de *Yazoo*-rivier — er was niets te »zien of te hooren. Wij keerden terug, zoo als wij uitgegaan wa- »ren, zonder het minste spoor gevonden te hebben. Toen ik »te huis kwam vond ik de menschen uit het geheele graafschap »voor mijne deur. Andermaal trokken wij uit; andermaal »doorzochten wij het woud. Ik had rust noch duur. Elken »hollen boom onderzochten wij, elke struik: herten, beeren, »panthers vonden wij in menigte, maar mijn zoontje niet. Den »zesden dag keerde ik wanhopig terug. Mijn huis was mij tot »schrik geworden. Ik was als geradbraakt en bedekt met wonden; »maar mijne ziel leed duizendmaal meer dan mijn ligchaam. »Doodkrank lag ik te bed, toen den tweeden dag na mijne »tehuiskomst een mijner buren mij kwam verhalen, dat hij »zoo even te *Hopefield* van een' man uit *Muller-County* gehoord »had, dat een onbekende persoon op den weg naar *Nieuw-* »*Madrid* gezien was. wiens uiterlijk geheel overeenkwam met »de beschrijving die wij van den roover van mijn kind had- »den. De man zou een' blaauwen rok en een bruin paard, »en vóór zich op den zadel een jongske gehad hebben. Ik »vergat mijne ziekte, en kocht terstond een nieuw paard: de »mijnen had ik reeds half dood gereden. Ik ijlde nog den- »zelfden dag dien man achterna, reed dag en nacht door, reed »driehonderd mijlen ver tot *Nieuw-Madrid;* en toen ik te »*Nieuw Madrid* aankwam, zag ik den man en het paard en het »kind.... het was mijn zoon niet. Het was een man uit

(1) *Bayou* is de algemeene naam, die in *Louisiana* aan zijtakken of inhammen der groote rivieren gegeven wordt.

»*Nieuw-Madrid*, die met zijn' eigen zoon van een bezoek in »*Muller-County* teruggekeerd was. Hoe ik weder naar huis »kwam, weet ik niet. Niet ver van *Hopefield* vonden de men- »schen mij en bragten mij in mijne woning. Veertien dagen »lang was ik ziek en wist niets van hetgeen er rondom mij ge- »beurde. Mijne buren hadden intusschen het berigt van de »gruweldaad in de couranten laten zetten, in alle bladen van »*Arkansas*, *Tennessee*. *Missisippi*, *Missouri* en *Louisiana*; ik »was met mijne vrienden duizende van mijlen in het rond ge- »reden, — alles te vergeefs! — — Neen!" riep hij op hart- verscheurenden toon, »was mijn kind door de koorts wegge- »rukt, was het door een' beer of panther verscheurd, het zou »mij smarten, bitter smarten: het was mijn laatste kind. Maar, »groote God, gestolen! Mijn zoon, mijn arm kind gestolen!"

De man jammerde luid, sprong op, liep de handen wrin- gende in de kamer rond en schreide als een kind. Zelfs zijne vrouw scheen door de smart niet zoo hevig aangedaan te zijn.

»Als ik aan het werk ga." hervatte hij snikkend. »dan staat »mijn DOUGL voor mij, en mijne handen vallen neder, zoo stijf. »zoo zwaar, als waren zij van lood. Ik kijk links en regts en »voor en achter mij, maar er is geen DOUGL te zien. Als ik »naar bed ga, schuif ik zijn bedje voor het onze, en roep »hem — geen DOUGL te zien. Of ik waak of slaap, altijd staat »hij voor mijne oogen. Gave God, dat ik maar dood was! Ik »heb gevloekt en gebeden, geweend en gejammerd — maar het »is alles vergeefs!"

Ik heb menigen ongelukkige gezien, maar nooit zag ik er een, die door de grievendste smart zoo geheel verpletterd was als deze achterboschman. Hij leed inderdaad onbeschrijfelijk. Wij trachtten hem te troosten en hem eenige hoop in te boe- zemen; hij staarde wezenloos voor zich neder; ik twijfel, of de man een enkel van onze woorden gehoord heeft. Wij zelve waren door medelijden met zijnen toestand zoo zeer bewogen, dat het ons moeite kostte te spreken. Kort daarna namen wij met een' hartelijken handdruk afscheid van de ongelukkige men- schen en beloofden hun naar vermogen te zullen medewerken, om deze raadselachtige misdaad op het spoor te komen en hun kind weder te vinden.

Ik had menigwerf aan den armen vader gedacht, en mij met hulp mijner vrienden alle mogelijke moeite gegeven om die belofte gestand te doen, maar al onze pogingen waren

vruchteloos gebleven. Het verhaal van dezen kinderroof liep door al de dagbladen rond; was het onderwerp van alle gesprekken aan de theetafel en in gezelschappen; belooningen waren uitgeloofd, arrestatiën waren gedaan, maar men had zelfs niet het geringste spoor ontdekt.

Zes weken waren verloopen, toen mijne tegenwoordigheid voor zaken te *Natchez* vereischt werd, waar ik op een' helderen namiddag in Januarij aankwam. Ik was juist uit de stoomboot gestapt, en ging met eenige vrienden van de benedenstad naar de bovenstad, toen wij een verward gedruisch hoorden. Boven aangekomen zijnde, zagen wij een steeds aangroeijenden volkshoop voor het huis van den vrederegter B....R. Wij snelden daarheen om te zien wat er gaande was.

De menigte bestond grootendeels uit lieden van den deftigen burgerstand, mannen, kinderen, maar vooral vrouwen. Op de gezigten was eene angstige deelneming te lezen, die zonderling afstak bij het rumoer dat men anders bij zulke oploopen hoort. Ik zag moeders die hare kinderen met krampachtige drift aan haren boezem drukten, als vreesden zij zich hare lievelingen te zien ontrukken. Op mijne vraag vernam ik, dat de kinderdief eindelijk ontdekt, of liever, dat er een man in hechtenis genomen was, die levendig verdacht werd van zich aan den roof van master CLARKE's zoontje te hebben schuldig gemaakt. Van harte verblijd over eene tijding die eindelijk licht over deze vreesselijke zaak scheen te zullen verspreiden, trachtte ik naar voren te dringen; maar de vrouwen hadden eene zoo sterke positie ingenomen, dat al mijn dringen mij niets baatte. Het was voorzeker een voor vrouwen hoogstgewigtig geval, maar ook bij ieder ander moest zulk een gruwelijk feit groote belangstelling wekken. Zoo stonden wij bijkans twee uren; er kwam meer en meer volk toestroomen; niemand verwijderde zich; aan alle vensters verdrongen zich de hoofden der nieuwsgierigen. Eindelijk werd de deur geopend, en de gevangene, gevolgd door den Sherif, kwam tusschen twee geregtsdienaars uit het huis, om naar de gevangenis gebragt te worden.

»Dat is hij!" mompelden de vrouwen met holle heesche stem en met bleeke gezigten, op den man wijzend; en tevens hielden zij hare kinderen vaster omsloten.

En waarlijk, als men van het uiterlijke tot het inwendige van eenen mensch mag besluiten, dan moest dit de roover van het kind wezen. Het was een gezigt, zoo terugstootend als ik

er ooit een gezien had; een innig slechte, domme, valsche physionomie, met een sombere duivelachtige uitdrukking. Onwillekeurig hield men den adem in, als men die tronie aanzag. De grijze oogen waren vast op den grond gerigt; slechts nu en dan schoot hij een' vergiftigen blik op de omstanders. Bij den eersten oogopslag zag men, dat het een Ier was. Hij was iets meer dan middelmatig groot; de kleur van het gelaat vuil grijs, de wangen hol, de lippen ongemeen dik, het geheele voorkomen woest en afschuwwekkend. Zijne kleeding bestond uit een' versleten' blaauwen rok, eene dito broek, een' hoogen ronden kalen hoed en erg gescheurde schoenen. De indruk, dien zijn voorkomen maakte, scheen zich op de verbleekende gezigten der menigte af te spiegelen. Allen keken hem met een' langen, troosteloozen, wanhopigen blik na, toen hij naar de gevangenis gebragt werd. »Als die man het kind »gestolen heeft," hoorde men van verschillende kanten fluisteren, »dan is het verloren."

Ik haastte mij nu den vrederegter op te zoeken, die mij de volgende inlichtingen gaf.

Omstreeks vier weken na onzen uitstap bij *Hopefield* had Master CLARKE eenen brief met het postmerk *Natchez* ontvangen, die met den naam THOMAS TUTTI onderteekend was. De vader kreeg daarin het berigt, dat zijn kind leefde, dat de schrijver van den brief wist waar het was, en dat, zoo hij eene vijftig-dollars-noot in zijn antwoord wilde insluiten, de verblijfplaats van het kind hem bekend zou gemaakt worden. Voorts verlangde de schrijver, dat Mistress CLARKE geheel alleen, zonder gezelschap, op de aangewezen plaats komen en nog twee honderd dollars meer medebrengen zou, na betaling waarvan haar zoontje aan haar zou worden overgegeven.

De beklagenswaardige vader had naauwelijks dezen brief ontvangen, die hem een' flaauwen straal van hoop gaf, of hij schreef op raad zijner vrienden en buren aan den postmeester te *Natchez*, onderrigtte hem van het gebeurde en verzocht hem tevens den persoon, die het antwoord zou komen afhalen, in hechtenis te doen nemen. Vier dagen later verscheen in de daad de bedoelde Ier aan het venster van het postkantoor en vroeg, of er geen brief aan het adres van THOMAS TUTTI aangekomen was. Terwijl de postmeester hem onder het voorwendsel ophield, dat hij de brieven moest nazien, zond hij om den policiedienaar, die, reeds te voren gewaarschuwd, terstond aan kwam snellen en den man gevangen nam. Bij nader onder-

zoek bleek het, dat hij reeds eenigen tijd in en om *Natchez* rondgezworven en moeite gedaan had om eene school op te rigten. Daar hij echter aangaande zijne vroegere loopbaan geen behoorlijke inlichting geven kon en zijn gedrag bovendien weinig vertrouwen inboezemde, zoo was hij in dat plan niet geslaagd, en de weinige kinderen, die men hem in het eerst toevertrouwd had, waren hem spoedig weder afgenomen. Destijds had hij zich THOMAS TUTTI genoemd. Intusschen ontkende hij, dat dit zijn naam was en dat hij den brief afgezonden had, die wel door eene geoefende, maar toch juist niet schoolmeesterlijke hand geschreven scheen te zijn. Uit het verhoor bleek al verder, dat hij met de wegen en paden tusschen *Natchez* en *Hopefield*, en tusschen laatstgenoemde plaats en de woning van CLARKE, alsmede met de bayou's, moerassen en rivieren, hunne diepte en bevaarbaarheid naauwkeurig bekend was. Een en ander, gepaard aan de omstandigheid, dat hij naar het antwoord op den brief was komen vragen, leverde genoegzame vermoedens op, om hem naar den regter te verzenden, waarvan aan den vader van het geroofde kind kennis werd gegeven.

Vijf dagen later kwam de ongelukkige vader met den negerjongen aan. De geheele stad gaf hem bewijzen van de innigste deelneming. Men ging tot een tweede verhoor over, waarbij de vroegere verklaringen van den Ier tot grondslag genomen werden, en waarbij men iets naders omtrent het verblijf des kinds van hem trachtte te vernemen; maar op alle vragen antwoordde hij met een hardnekkig stilzwijgen. De negerjongen herkende hem niet. Eindelijk gaf hij te verstaan, dat alleen de hoop, om den vader geld af te persen, hem tot het schrijven van den brief bewogen had. Doch naauwelijks was dit antwoord opgeschreven, of hij wendde zich met een' duivelschen lach tot den vader en fluisterde hem toe: »Ik zal u toch nog ongelukkiger maken, dan gij mij maken kunt." Tevens zeide hij hem, dat hij op eene bepaalde plaats de kleederen van zijnen zoon zou vinden.

De vader reisde met een' der policie bedienden naar de aangewezen plaats, vond inderdaad de kleederen, en keerde naar *Natchez* terug. De beschuldigde werd andermaal voor den regter gebragt, en verzekerde, na allerlei uitvlugten, dat het kind nog leefde, maar in gevaar was om van honger te sterven, als men hem langer gevangen hield. Niets ter wereld kon hem bewegen om iets meer te zeggen.

Inmiddels was de tijd der driemaandelijksche assises gekomen. Eene ontzettende menigte volks was op de been. Men had alles

beproefd: beloften van straffeloosheid en vrijheid; zelfs de uitgeloofde belooning werd hem toegezegd; — de man zweeg. Er bestonden sterke vermoedens, maar nog altijd geen bewijs voor zijne deelneming aan den roof. De bekwaamste regtsgeleerden waren van oordeel, dat de ellendeling, door den nood gedreven, met zijn schrijven niets dan eene geldafpersing beoogd had. Voor dit vergrijp, en als vagebond, werd hij tot eenige maanden gevangenisstraf veroordeeld.

Deze uitspraak der Jury was intusschen verre van aan de regters zelve te voldoen. Maar zóó zacht zijn de wetten, die de vrije burgers van dit land zich zelven gegeven hebben, zoo humaan is de geest, waarin zij uitgelegd worden, dat men zelfs aan dezen buitenlandschen booswicht derzelver begunstiging niet kon of wilde ontzeggen, hoezeer dan ook een ieders gemoed tegen zulk eene begunstiging opkwam. Er lag inderdaad in den grijnslach van den man eene zoo helsche uitdrukking; het vermaak, dat hij in het leed des vaders en der menigte scheen te scheppen, was zoo echt duivelsch, dat men bij zijn gezigt onwillekeurig sidderde. Het was een algemeen gevoel van schrik en afschuw, dat hij inboezemde.

De bewoners van *Natchez*, en vooral van de bovenstad, zijn eene zeer achtenswaardige klasse van menschen, met eene hooge mate van verstandelijke en staatkundige beschaving begaafd; maar bij deze gelegenheid verloren zij hunne gewone bedaardheid, en hun warm medegevoel verleidde hen tot eene daad, die alleen door het gruwelijke van dit misdrijf verontschuldigd kan worden. Zonder voorloopige afspraak kwamen zij in den nacht van den 31sten Januarij bijeen, met het vaste voornemen om ditmaal, met terzijdestelling van de zachtheid der wetten, eene meer afdoende poging op den gevangene te doen. Eenige der aanzienlijkste ingezetenen haalden hem uit zijne cel, terwijl verscheidene sterke negers met bullepeezen gewapend werden. Deze nu werden met zijnen rug in aanraking gebragt. Bij elken slag scheen de kracht der slaande armen toe te nemen. Een tijd lang bleef de gevangene halsstarrig zwijgen; maar ten laatste werd de pijn te hevig en hij beloofde eene volledige bekentenis.

»In een huis, omstreeks vijftig mijlen boven *Natchez*, aan »den ***Missisippi***," dus luidden zijne woorden, »woont een ge»zin, waarvan het hoofd in staat is de verblijfplaats van het »kind te doen kennen."

De Sheriff was natuurlijk bij deze eigenmagtige strafoefening niet tegenwoordig geweest, schoon hij ze niet wilde afkeuren.

Naauwelijks echter vernam hij het resultaat van die onwettige handelwijs, of hij begaf zich nog den eigen nacht met den vader op weg naar de aangeduide plaats. Hij kwam er den volgenden middag aan en vond eene achtenswaardige familie van achterboschlieden, die wel van den gepleegden kinderroof gehoord hadden, maar er niets naders van wisten. Het denkbeeld, dat men hen zelfs in de verte van deelneming aan die misdaad kon verdenken, scheen de eerlijke menschen diep te grieven. De gevangene had, gelijk reeds zoo dikwerf gebeurd was, den regter om den tuin geleid.

De spanning, waarin de arme vader door de telkens nieuw opgewekte, maar gedurig weder teleurgestelde hoop verkeerde, had hem op het ziekbed geworpen. Verscheiden dagen zweefde hij aan den rand des grafs. Het publiek was moede, de deelneming verflaauwd, het leedgevoel afgestompt. Inmiddels was de straftijd van den gevangene verloopen. Gedurende dien tijd was al het mogelijke beproefd, om den booswicht tot het doen eener mededeeling te bewegen; niets dan een wezenlooze grijnslach was zijn antwoord geweest. Men kon hem niet langer gevangen houden; want van de vervolging ter zake van kinderroof had men hem, bij gebrek aan bewijzen, moeten vrijspreken. Aan den vader had men geraden, nog éénmaal een gesprek met hem te houden. Beide de ouders wierpen zich voor het monster op de knieën; maar hij zag hen meêdoogenloos aan en voerde den vader met een' sarrenden lach te gemoet: »Gij hebt »mij ongelukkig willen maken; nu zult *gij* het zijn." De beklagenswaardige man sprong op en noodzaakte den zoo even vrijgelatene om hem te volgen. Zij voeren den ***Missisippi*** over. Achter *Concordia* gekomen, bezwoer de vader den Ier nogmaals bij al wat heilig is, om hem de verblijfplaats van zijn kind te zeggen, met bedreiging dat hij anders niet levend uit zijne handen zou komen. De Ier vroeg, hoe lang hij hem tijd wilde geven? »Zes en dertig uren," was het antwoord. Eene poos ging de rampzalige naast de ouders, als in diepe gedachten verzonken; maar plotseling greep hij den vader aan, rukte hem een pistool uit den gordel en wilde het op hem afschieten. Het pistool ketste, en toen hij zijnen aanslag mislukt zag, sprong hij in een bayou waarlangs hun weg liep, en verdween onder de golven. Een uur later werd zijn lijk gevonden.

Van het zoontje des ongelukkigen vaders heeft men nooit meer iets gehoord.

MENGELINGEN.

PRESCOTT'S GESCHIEDENIS

DER

VEROVERING VAN MEXIKO.

Moge de vervaardiging van het werk van den bekenden schrijver der ***History of the reign of Ferdinand and Isabella,*** waarop wij thans de aandacht van onze lezers wenschen te vestigen, misschien eene minder moeijelijke taak voor den begaafden PRESCOTT geweest zijn, voor ons is het van zoo veel te meer belang en zonder aarzelen noemen wij het eene der beste voortbrengsels van den tegenwoordigen tijd. De schrijver heeft den blik gevestigd op eene dier groote en romantische episodes, zoo menigvuldig in de geschiedenis der middeleeuwen: hij is in al hare bijzonderheden volkomen doorgedrongen, en heeft die ingekleed in een verhaal, dat, bloot als een werk van uitspanning beschouwd, met de beste romans mag vergeleken worden. De »Verovering van Mexiko" is waarschijnlijk minder belangrijk als opsomming van feiten, en minder verdienstelijk als proeve van historisch onderzoek, dan de geschiedenis van FERDINAND en ISABELLA; maar juist daarom beschouwen wij het als meer populair. Misschien zijn er verscheidene historieschrijvers, die in PRESCOTT's drie boekdeelen stellingen en gevoelens aantreffen, waarmede zij geneigd zijn te verschillen; maar wij betwijfelen zeer, of wel één oordeelkundig lezer daarom minder zal erkennen, dat het een der boeijendste werken uit zijne verzameling is.

Geenszins wanen wij, een verhaal, dat ons zoo veel genot

heeft doen smaken, met den scherp vorschenden blik van een streng criticus te hebben beschouwd; maar wij kunnen in gemoede verzekeren, dat wij weinig of niets zouden wenschen te veranderen in de wijze, waarop wij het gedaan hebben. PRESCOTT schijnt ons toe voor zijne taak bijna al de vereischten te bezitten. Hij heeft een' zuiveren, eenvoudigen en welsprekenden stijl — een' fijnen smaak voor het schilderachtige, eene juiste, fijne karakterkennis, en een' kalmen, edelen, verlichten philantropischen geest. Volstrekt niet overdreven is de bewering, dat zijne »Verovering van *Mexiko*" de uitmuntende eigenschappen bevat, door welke de meeste populaire geschiedschrijvers van den tegenwoordigen tijd zich onderscheiden. Hij vereenigt de ridderlijke, maar waarachtige geestdrift van kolonel NAPIER en de levendigheid des begaafden schrijvers van »De »belegering van *Grenada*," met het onvermoeid en naauwkeurig onderzoek van TYTLER. En wanneer wij bedenken, dat dit wegslepend gewrocht, zoowel als zijn vroegere, geschreven is onder den indruk van het beklagenswaardigst ligchaamsgebrek, waaronder eenig mensch gebukt gaan kan — PRESCOTT is sedert lang blind — dan moeten wij op nieuw onze hoogste bewondering aan den dag leggen over de heldhaftige en edele wijsbegeerte, die de blijmoedige geestkracht, zoo noodig voor deze taak, tot den einde toe schragen kon.

Maar er staan ons betere middelen dan die van den lofredenaar ter dienst, om den lezer de »geschiedenis van *Mexiko's* »verovering," op den echten prijs te doen schatten. Zeer gemakkelijk zouden wij onze bladzijden kunnen vullen met schitterende aanhalingen, met plaatsbeschrijvingen, eenen WALTER SCOTT waardig, met oorlogstooneelen als die van NAPIER, met schilderingen van rampen en verwoestingen, bijna niet minder roerend dan die van THUCYDIDES. Maar PRESCOTT heeft ongetwijfeld te veel smaak, om het niet als een bloot compliment aan te merken, wanneer wij zeggen, dat iedere verstandige lezer de schoonheid der kleuren voor het grootsche van den omtrek vergeet, en dat slechts eene zamenhangende schets van dezen, aan de hoogste bekoorlijkheid van zijn werk regt kan doen weêrvaren. Wij zijn toch verre van zeker, dat de rijke verscheidenheid van episodes en avonturen, waarmede de groote onderneming van CORTES doorvlochten is, ons van den blooten aanblik op de alles overtreffende stoutheid dier onderneming niet eenigermate zal aftrekken; even als in de woeste *sierra's*, die zijn leger doorkruiste, de weelderige plantengroei der keer-

kringen daartoe strekt, om de diepe rotskloven en donkere af gronden minder ontzagwekkend te doen zijn.

Daarom zullen wij onzen lezers eene duidelijke en eenvoudige schets van het werk voor oogen leggen; en wij zullen voldaan wezen, wanneer wij het boek verlevendigd hebben in het geheugen van hen, die er reeds mede bekend zijn, en de nieuwsgierigheid hebben aangeprikkeld van wie nog zoo gelukkig niet waren.

De bekoorlijke vallei van ***Mexiko*** ligt op den zuidelijken uithoek van het vasteland van ***Noord-Amerika***, op de grensscheiding der landengte van ***Darien*** en bijna even ver van den ***Atlantischen Oceaan*** en de ***Golf van Mexiko***. Zij beslaat ongeveer zevenenzestig mijlen in omtrek, en in het midden vindt men vier groote meren, die een tiende gedeelte van de oppervlakte innemen, en òf gemeenschap met elkander hebben, òf door enge landstrooken gescheiden zijn. Het grootste en middelste meer, ***Tezcuco***, heeft een' onregelmatigen vorm. Ten zuiden wordt het met het meer *Xochichalco* vereenigd door eene lange, enge, zuidoostelijk gelegene straat. De twee andere, ***Xaltocan*** en *Chalco*, zijn door groote wegen gescheiden, de eerste ten noorden van het ***Tezcuco***- en het laatste ten zuiden van het *Xochichalco*-meer. Op een eiland, nabij den westelijken oever van het *Tezcuco*-meer, verhief zich in den aanvang der zestiende eeuw de keizerlijke stad *Mexico*, of ***Tenochtiltan***, de beroemde en prachtige hoofdstad van het *Aztec*-gebied. Zij had gemeenschap met den oever door drie groote kunstkanalen, een ten noorden, een ten westen en het derde ten zuiden, ofschoon dit laatste zich halverwege in twee armen verdeelde, die zich met het meer van *Xochichalco* vereenigden. Ten noordoosten van het meer ***Tezcuco*** lag de koninklijke stad van den zelfden naam, ten tijde van ons verhaal, in naam de bevriende bondgenoot, maar in de daad afhankelijk van hare magtige nabuur.

Jammer, dat de ons voorgeschrevene grenzen niet toelaten, den schrijver te volgen in zijn scherpzinnig onderzoek naar den waarschijnlijken oorsprong der Mexikaansche rijksverdeeling, of in zijne schets dier raadselachtige stammen, aan wie de Indiaansche overlevering de majestueuze bouwvallen toekent, welke nog te midden van *Nieuw-Spanje's* beemden gevonden

worden. Thans moge de mededeeling genoeg zijn, dat de stam der *Aztecs* uit het noorden afkomstig schijnt geweest te zijn, en dat het tijdperk van hunnen roem en val tevens met het begin der negentiende eeuw een' aanvang schijnt te nemen. Zij vonden de *Anahuac*, zoo als het geheele, lage, vlakke land in den omtrek door de inboorlingen genoemd wordt, bevolkt door verscheidene stammen van hetzelfde ras, door welke de vroegere bewoners, wie zij ook mogen geweest zijn, verscheidene eeuwen geleden, ten eenemaal waren ten onder gebragt. De stad *Mexiko* was in 1325 gesticht, en de bekende dapperheid en woestheid der inwoners had hen voor de naburige stammen reeds vroeg ontzaggelijk doen zijn. »Hunne veroveringen »bepaalden zich in het eerst tot de onmiddellijke nabuurschap, »strekten zich langzamerhand over de geheele vallei en het »gebergte uit, overschreden vervolgens het breede vlakke land, »daalden de steile kusten af en verspreidden zich verder over »de *Golf van Mexiko* in de afgelegene grenzen van *Cen-* »*traal-Amerika*." Hun grensgebied — ofschoon de juiste limites niet met zekerheid kunnen bepaald worden — schijnt eene vierzijdige streek lands te hebben gevormd, die zich over het vasteland uitstrekte, »op ongeveer achttien tot een en twintig gra- »den noorder-breedte van de *Atlantische zee*, en op veertien »tot negentien graden van den *Stillen Oceaan*." Overeenkomstig deze berekening, beslaat het omstreeks 16,000 vierkante mijlen, »eene bewonderenswaardige uitgestrektheid, inderdaad, »voor eene natie, nog zoo kort te voren binnen de wallen »eener kleine stad beperkt; te meer bewonderenswaardig, »omdat het veroverde land digt bevolkt was door onderschei- »dene stammen, even als de Mexikanen voor de wapenen opge- »kweekt en voor deze weinig onderdoende in maatschappelijke »beschaving.

In weêrwil onzer weemoedige belangstelling in eene dappere en fiere natie, die van den hoogsten top van magt en aanzien tot de diepste slavernij verviel, is het onmogelijk, het werk van PRESCOTT te lezen, zonder overtuigd te worden, dat de *Aztecs* over het algemeen even bloeddorstig en barbaarsch waren, als eenig volk, dat immer de geesel van het menschelijk geslacht was. Zij vereenigden de ondeugden der Amerikaansche wilden met die van den Aziatischen Satraap. Zij oorloogden met al de meêdogenlooze woede der Mohawks, maar hadden weinig van dier scherpzinnigheid; zij spaarden ouderdom noch kunne, en bragten al hunne gevangenen ter foltering

of ter dood. Bij hunne plegtige feesten heerschten de afschuwelijke gebruiken der kannibalen, eensdeels ten gevolge van godsdienstige inzigten, anderdeels, naar het schijnt, van een verfoeijelijk epicurisme. Daarbij beheerschten zij hunne onderdanen met al de boosaardige en onverbiddelijke gestrengheid dier kleine Oostersche despoten, wier verderfelijke invloed, gedurende één enkel geslacht, een geheel gewest tot eene woestenij maakt. Een Turksch *pacha* zou een' uitgehonderden *fellah* met niet meer onverschilligheid kunnen berooven, en een Pruissisch werf-officier zou voor een eenzaam reiziger geen hardvochtiger zielverkooper kunnen wezen, dan de onderhoorigen van MONTEZUMA onbarmhartig waren in het afpersen der buitensporige schattingen of in het uitkiezen der slagtoffers onder de jeugd van *Anahuac*. Wel heeft het vernuft van den mensch geene grenzen in de vereeniging der schijnbaar tegenstrijdigste ondeugden; maar het is toch zonderling, dat de dierlijke woestheid van den barbaar zich zoo wel aan de ingewortelde bedorvenheid van den beschaafden tiran weet te paren.

Die lust naar wreedheid werd aangemoedigd, of liever, geïnspireerd door de stipte opvolging eener godsdienstleer, welligt de vreesselijkste en huiveringwekkendste, die er ooit bestond. De moorddadige plegtigheden van MOLOCH, BHEWANEE of JAGGERNAUT waren in wreedheid niet te vergelijken met die van TLALOC en HUITZILOPOCHLI — den NEPTUNUS en den MARS der *Aztecs*. Menschelijke offeranden — die bij de meest fanatische afgodendienaars als eene vreesselijke boete voor ongewone misdaden of als eene dankbetooning voor buitengemeene gunsten werden aangemerkt — maakten een onvermijdelijk gedeelte uit van de gewone eeredienst der *Aztecs*. Ieder Mexikaansch altaar was letterlijk eene slagtbank en iedere Mexikaansche tempel een knekelhuis, waar de sporen van het dagelijksch bloedvergieten zoo menigvuldig waren, dat de Spanjaarden, bij dat gezigt, in het eerst hunnen godsdienstigen afkeer vergaten voor de onwederstaanbare walging, die hun gemoed vervulde. Het getal der dagelijksche slagtoffers op het Mexikaansch grondgebied is zeer verschillend berekend; maar men kan er zich toch eenig denkbeeld van vormen door het feit, dat er in den tempel van HUITZILOPOCHLI 136,000 bekkeneelen werden geteld, hetgeen, gedurende de twee eeuwen van de onafhankelijkheid der *Aztecs*, gemiddeld 680 moorden 's jaars bedraagt, ter eere van een' enkelen afgod.

De waarheid, dat dierlijke onwetendheid gemeenlijk met dierlij-

ke woestheid gepaard gaat, werd nooit meer bevestigd, dan in de maatschappelijke geschiedenis van het oude *Mexiko*. Misschien bestaat er geen voorbeeld, dat eene natie zulk een' aanmerkelijken vooruitgang maakte in alle kunsten, die de zinnen strelen, terwijl ze tevens zoo geheel van alle intellectuele beschaving ontbloot was. In vele der gewone werktuigelijke kunsten legden de *Aztecs* een bewonderenswaardig vernuft aan den dag. Hunne woningen en kleederen vereenigden zeer veel gemakken in zich, en vloeiden over van prachtige, hoewel eenigzins fantastische sieraden. Zij waren zeer bedreven in het keurig toebereiden van spijs en drank, en hun stelsel van landbouw was ver van gebrekkig. Maar in alles, wat eene langdurige oefening der geestvermogens vordert, en zelfs in die vermakelijkheden, waarbij de verbeelding in het spel kwam, waren zij volslagen onwetend. Met het alphabet en zelfs met symbolische hieroglyphen waren zij ten eenemaal onbekend en hun middel om de herinnering van het verledene te bewaren, bestond in kaarten met groteske afbeeldingen ven de gedenkwaardigste gebeurtenissen; doch de meeste daarvan waren zoo willekeurig en onregelmatig voorgesteld, dat zelfs de priesters, aan wie de nationale archieven waren toevertrouwd, zich niet in staat vonden, ze uit te leggen. Hunne taal was ruw, maar tevens moeijelijk en kunstig in hare constructie; en hare uitspraak moet zóó barbaarsch geweest zijn, als er ooit eene menschelijke taal gesproken is; dit kan men opmerken uit de menigte medeklinkers, waardoor de Europesche schrijvers hunne eigendommelijke namen hebben pogen uit te drukken. Van het schilderen en beeldhouwen, als nabootsende kunsten beschouwd, moeten zij, in weêrwil hunner werktuigelijke bedrevenheid in het kleuren en insnijden, volstrekt niets geweten hebben. De voorstellingen van zigtbare voorwerpen op hunne hieroglyphische kaarten verrieden weinig of geene zorg en ervarenheid, en men kon er de beteekenis niet uit opmaken. De afgoden in hunne tempels waren afschuwelijke, vormlooze monsters, die door de bijgeloovige Spanjaarden met de helsche geesten vergeleken werden. Zelfs in den oorlog, hun lust en leven, legden zij hunne karakteristieke onbekwaamheid in denken en zamenstellen aan den dag. Hunne wapenen waren zoo uitmuntend vervaardigd, dat CORTES de met koper beslagen lansen van CHINANTLA aan zijn voetvolk ten gebruike gaf; en verscheidene Spanjaarden, niet in staat om zich de volkomene wapenrusting van een' ruiter te verschaffen, gaven aan de opgevulde,

geborduurde tuniek van den *Aztec* de voorkeur boven den lederen kolder of het kuras van een gewoon Europeesch soldaat. Daarentegen konden de Mexikanen zich volstrekt geen denkbeeld vormen van krijgstaktiek of van de gewone voorschriften der militaire discipline. Hunne keurbenden waren niet veel meer dan vastberaden en goedgewapende volksmassa's; zij kenden geene eenparige manoeuvres, en waren steeds blootgesteld om bij den val van een' enkelen aanvoerder of het vermeesteren van een' standaard, dadelijk uiteengedreven te worden. Hunne vijanden gevangen te nemen gold bij hen boven alles; want zij achtten het niet half zoo roemrijk, hem te verslaan, dan hem als een levend slagtoffer naar den tempel van HUITZILOPOCHLI te voeren. Met betrekking tot dit ongerijmd en afschuwelijk bijgeloof heb ik niets anders op te merken, dan dat CORTES daardoor minstens tweemaal van een' onvermijdelijken dood verschoond bleef.

Reeds vroeg in de zestiende eeuw was er onder de bevolking van *Anahuac* eene voorspelling in omloop, dat het rijk der *Aztecs* weldra te gronde zou gaan. Losse geruchten vespreidden zich omtrent de geheimzinnige en onweêrstaanbare veroveraars, die den Westindischen archipel onder het juk hadden gebragt. De regtzinnigste wijgeeren van *Tenochtitlan* gisten, dat het de afstammelingen waren van den verbannen half-god QUETZALCOATL, terugkeerende om de profetiën eener oude overlevering te vervullen en het verlaten rijk hunner voorvaderen terug te vorderen. MONTEZUMA, de tweede van dien naam, was destijds keizer van *Mexiko* — MONTEZUMA, een' naam, dien het oude bijgeloof onder die klanken rangschikte, welke, als eene kwaad voorteeken bevattende, door geen' mensch mogten uitgesproken worden. Hij was een man, die door al de *Anahuacs* geëerd en gevreesd werd, als iemand van diepe staatkunde, oorlogsgeluk, vorstelijke waardigheid in zijne houding, verheven aanleg en heiligen ijver in de waarneming zijner vreesselijke godsdienst.

Maar die verheven en vastberaden geest werd onderdrukt door bijgeloovigen angst, en in onderworpene moedeloosheid wachtte hij de komst af van hen, die de verwoesters van zijn rijk zouden zijn.

Eindelijk had de noodlottige gebeurtenis plaats. In de lente van 1519 werd door den onderkoning van een distrikt aan de oostelijke kusten, aan MONTEZUMA eene hieroglyphische rol ter hand gesteld; deze bevatte eene uitvoerige schets van eene menigte

verbazend groote kano's met linnen zeilen, die vijf à zeshonderd vreemdelingen ontscheept hadden op de plaats, waar men thans de stad *Vera-Cruz* vindt. De bezoekers of indringers werden voorgesteld als menschen, uitwendig zeer verschillende van de *Anahuacs*, maar bijzonder overeenkomende met het afbeeldsel van den geheimzinnigen QUETZALCOATL. Velen voerden doodelijke wapenen, die, al naar zij goed vonden, donder en bliksem uitschoten; en hunne aanvoerders hadden eene volkomene wapenrusting van fraai en ondoordringbaar metaal. Daarenboven waren zij vergezeld door heerlijke en magtige viervoetige dieren, in gestalte verre verheven boven al de dieren van *Anahuac;* ze droegen hunne meesters, ten volle gewapend, op den rug, en voerden hen naar den vijand in het gevecht. Die verbazingwekkende vreemdelingen bestonden werkelijk uit eene bezending Spanjaarden van het eiland *Cuba;* het waren zestien ruiters en vijfhonderd drieenvijftig man voetvolk, onder bevel van den vermaarden HERNANDO CORTES.

Moeijelijk zou men in de geschiedenis der wereld geduchter veroveraars en onbarmhartiger meesters kunnen aanwijzen, dan de magtige natie, voor wie deze kleine bende gelukzoekers eenigermate als verloren schildwachten ageerde. In de zestiende eeuw was *Spanje* ontegenzeggelijk de eerste natie van *Europa* in krijgsmagt en ondernemingszucht. In den grooten slag van *Ravenna* had het Spaansche voetvolk, zoowel in wapenen als krijgstucht, die ontzaggelijke Zwitsersche phalanxen overtroffen, wier zegepraal op de Bourgondische ridderschap als de oorsprong van het hedendaagsche krijgsstelsel mag beschouwd worden. Gelijk later de Zweden onder GUSTAAF ADOLF, de Pruissen onder FREDERIK en de Franschen onder NAPOLEON, stonden thans zij aan het hoofd der Europesche legermagt. Dat overwigt stond ten dienste van menschen, wier dorst naar veroveringen was opgewekt door ieder gevoel, dat van den mensch een roofdier maakt — door den onverzadelijken hoogmoed der Romeinen, de onbeteugelde plunderzucht der Hunnen en Gothen, de dweepzucht der kruisvaarders en de romaneske ijdelheid der dolende ridders. Zonder groote overdrijving mag men den Kastiliaanschen ridder afschilderen als een' kampioen, die het krijgshaftig vuur van CESAR, ALARIC, ST. DOMINICUS en AMADIS *den Gauler* in zich vereenigt. Zijne geestdriftvolle dapperheid werd geschraagd door die ligchamelijke onverschilligheid voor vermoeijenissen en ontberingen, en die gelatenheid bij teleurstelling of neêrlaag, waarin

zelfs de Engelsche soldaten, zoo te regt vermaard wegens hunne ligchaamskracht en onverschrokkenheid, moesten onderdoen voor de thans verbasterde nakomelingen der helden van *Amerika*. Maar die eigenschappen, gingen, helaas! met andere gepaard, die de vrees en den afschrik onzer voorouders voor den Spanjaard, hun eeuwigdurenden vijand, regtvaardigen. De energieke Kastiliaan, zoo onvermoeid in het najagen van zijn belang, bezat tevens die ingekankerde ongevoeligheid voor regt en billijkheid, en die onverschilligheid voor het lijden van anderen, waardoor de bewoners van het zuidelijk *Europa* zich onderscheiden. Ook was hij door zijn' blinden godsdienstijver — ter schande van zijne eeuw — spoedig gereed tot het plegen van de zwartste misdaden. *Nederland* vooral kan het getuigen; want daar bliksemde het zwaard van ALVA als het zwaard van den verderfengel. — Bij geen volk was zoo ligt het vuur der wraak ontvlamd, en ook thans nog kleeft hun dit euvel aan. Bij al die hoedanigheden voegde zich eene onleschbare dorst naar schatten; en geen gevaar kon hen doen terugdeinzen, zoo lang hun nog de hoop bleef, er zich meester van te maken. Al hunne ondeugden en gebreken werden echter nooit zoo krachtdadig onderdrukt, dan door den inderdaad merkwaardigen man, die thans aan het hoofd van het leger stond.

HERNANDO CORTES was de afstammeling van een oud en eerwaardig geslacht in de provincie *Estremadura*. In het stadje *Medellin*, in 1485 geboren, verliet hij, negentien jaren oud, zijn vaderland, om zich in *West-Indië* neder te zetten. Binnen weinige jaren was hij eigenaar van een heerlijk landgoed in de nieuwe kolonie van *Cuba;* hij huwde eene jonge, schoone vrouw, en stond weldra in hooge gunst bij den gouverneur VELASQUEZ, een zwak, trotsch en opvliegend mensch, van wiens wrok en ligtgeraaktheid CORTES bij zijne eerste komst veel te duchten had. Alles scheen dus aan den rijken, voorspoedigen kolonist, in den bloei van zijn leven, een' hoogen en vreedzamen ouderdom te beloven. Maar hij had een avontuurlijk karakter, dat onder de lange rust slechts ingesluimerd, niet uitgedoofd was; en naauwelijks had hij gehoord, dat door VELASQUEZ een eskader was uitgerust ter ontdekking van het vasteland van *Amerika*, of hij stelde alle pogingen in het werk, om er het bevel over te erlangen. Zijne bekende verdiensten en de belangstelling zijner vrienden behaalden in den aanvang bij den Gouverneur de overhand; maar de ijverzuchtige inborst

van VELASQUEZ, en diens bekendheid met het stout en eergierig karakter van zijn' luitenant deden hem van besluit veranderen, en hij besloot, terwijl de vloot te *St. Jago de Cuba* werd uitgerust, een' anderen bevelhebber te benoemen. Thans begreep CORTES, dat hij met zijne gewone doortastende vermetelheid handelen moest. Gedurende den nacht ging hij, met de half uitgeruste en half bemande vloot, van *Cuba* onder zeil, om — nimmer meer terug te komen: door de vijandschap van VELASQUEZ ging hij, op die wijze, het welslagen zijner onderneming, of een onvermijdelijk verderf te gemoet. Na een paar malen de kust te hebben aangedaan, en vriendelijk ontvangen te zijn, kwam de Spaansche vloot in Maart van 1519 op de rivier *Tabasco*. De inboorlingen weigerden hardnekkig eenige gemeenschap met den oever toe te staan; ook was hunne zoogenaamde onderwerping voor het groote doel der expeditie vrij onverschillig. Maar CORTES, gedreven door zijn' donquichottisme — dat soms de overhand had op zijne natuurlijke goedheid en humaniteit — en tevens door een' opregten doch misplaatsten ijver voor de eer van het Christendom, besloot onder deze halsstarrige afgodendienaars de kruisbanier te planten. In spijt van een' wanhopigen weêrstand, landde hij, nam bezit van de naburige stad, en toen de gezamenlijke krijgslieden van den stam zich vereenigden om hem te verdrijven, geraakte men slaags, en werd hunne geheele magt op de naburige vlakten van *Ceutla* totaal verslagen.

Het is niet altijd gemakkelijk voor een lezer, zich een juist denkbeeld te vormen van de wezentlijke verdiensten en gevaren eener onderneming, als deze en menige andere van gelijken aard. De overwinning, door eenige weinige troepen over een twintig of dertig maal grooter getal behaald, schijnt bij den eersten oogopslag zulk eene wonderbare zaak. dat wij ons die alleen verklaren kunnen, zoo als wij ons de feiten van ACHILLES of RINALDO voorstellen, door bovenmenschelijke magt aan de eene partij toe te schrijven en verregaande zwakheid aan de andere. Maar een oogenblik nadenkens zal ons de mogelijkheid, maar tevens de moeijelijkheid eener zoodanige zege aantoonen. Ieder, moge hij krijgsman zijn of niet, zal gemakkelijk begrijpen, dat ofschoon vijftig duizend man eene gelijktijdige charge op vijfhonderd doen, het physiek onmogelijk is voor meer dan een zeer klein getal aanvallers, om met de tegenpartij bepaald slaags te geraken. Wanneer die tegenpartij overweldigd wordt, komt dit geenszins daar van daan, dat ieder krijgsman met een aan-

tal vijanden tegelijk handgemeen raakt. maar door de vereenigde overmagt der vijandelijke kolommen, waardoor hunne gelederen gebroken worden, of door eene snelle opeenvolging van beslissende aanvallen. Doch deze beide regelen van *attaque* vorderen eene zekere krijgstucht; en een leger, dat deze niet kent, kan bij gevolg zelden al zijne magt vereenigen op een zwakker ligchaam, dat zich behoorlijk gesloten houdt. In dit geval is het de taak der aangevallene partij, een zeker aantal attaques af te keeren, waarbij zij het volle overwigt van hare betere wapening en meerdere geoefendheid behoudt, zoódat de aanvallers alleen kunnen hopen te slagen, door stoutmoedig en vastberaden voorwaarts te gaan en — zich te laten slagten, totdat de tegenpartij óf man bij man afgemaakt is, óf door ligchaamsuitputting bezwijkt. Dit nu is eene taak, die men zelden lang volhoudt, en wanneer eenmaal de moed aan een leger ontzinkt, zegt het weinig, of de door panischen schrik aangegrepene menigte meerder of minder in getal is; want eene neêrlaag, die vijftig man met vrees vervult, zal hetzelfde uitwerksel op vijftigduizend oefenen. Wij mogen dus veilig aannemen, dat de wezentlijke aanvallers, die te *Ceutla* verslagen werden, slechts uit eenige honderden der dapperste krijgslieden van *Tabasco* bestonden, en dat het overige leger — welks aantal zeker in den aanvang de kampioenen der Amerikanen aangemoedigd en hunne vijanden ontmoedigd zal hebben — aan den strijd zelve echter weinig deel genomen heeft. De ware verdienste dezer zonderlinge overwinning — en het was verdienste in den verhevensten zin — bestond in het kalm en bestendig zelfvertrouwen, waarmede de Spanjaarden de zwakheid hunner tegenstanders waarnamen en van eigene sterkte partij trokken. Eenige weinige honderden Zwitsersche piekeniers of Engelsche boogschutters zouden waarschijnlijk een geduchter hinderpaal geweest zijn, dan de magtigste legerbenden van *Anahuac;* maar men beseft tevens, dat daarbij de koelste voorzigtigheid, als het hoogste kenmerk van waren heldenmoed, op den voorgrond moest staan. De aanval van een Indiaansch leger, in 't kort, was eene dier vele gevaren, die gemakkelijk te boven worden gekomen door den dappere, maar verderfelijk zijn voor den onberadene en vreesachtige.

De Tabascanen hadden, nu van hunne minderheid overtuigd, geene beweegredenen voor den hardnekkigen tegenstand, welke later den trotschen Aztec den dood deed verkiezen boven de

overgaaf. Daags na het gevecht te *Ceutla*, kwam er een bode in het Spaansche kamp, met aanbiedingen van vrede en onderwerping, die, zoo als van zelf spreekt, gereedelijk werden aangenomen. Er werden geschenken gewisseld, trouw aan den koning van *Spanje* gezworen, en in den voornaamsten tempel op *Tabasco* werd de mis gevierd. Vervolgens zette CORTES zijne reis langs de kust voort, totdat hij den 21sten Mei te *Vera-Cruz* kwam.

In den koninklijken raad van *Mexico* waren de gevoelens, of men den Spanjaard als vriend of als vijand zou ontvangen, natuurlijk zeer verschillend. »Maar," zegt PRESCOTT, MONTEZUMA »wilde tusschen beide doorzeilen, hetgeen zeker het minst »raadzaam was. Hij besloot een afgezant te zenden met zulk »een kostbaar geschenk voor de vreemdelingen, dat het deze »een hoog denkbeeld van zijne grootheid en zijn vermogen »zou doen opvatten, terwijl hij hun tevens de nadering »zijner hoofdstad verbieden wilde. Dit was juist het mid»del, om, met zijn rijkdom, tegelijk zijne zwakheid aan den dag »te leggen."

Wij voelen ons genoopt, van deze meening te verschillen. Het komt ons voor, dat MONTEZUMA's besluit het verstandigste was, dat hij nemen kon; en uit CORTES handelingen kunnen wij opmaken, dat hij het bezwaar, van aldus in zijn' weg belemmerd te worden, bijzonder gevoelde. Het ware dwaasheid geweest, de ontzagwekkende vreemdelingen in het hart van het rijk der *Aztecs* te laten doordringen, wanneer men er hen buiten kon houden. Even dwaas ware het geweest, vijandelijk tegen hen te handelen, wanneer men hen op eene vriendschappelijke wijze konde weren. Maar de kans bestond, wanneer zij noch welkom ontvangen, noch uitgedaagd werden, dat zij weêr vreedzaam zouden aftrekken, en het schijnt ons toe, dat MONTEZUMA gelijk had, met dit te beproeven. Het lijdt dan ook geen twijfel, of zijne staatkundige handelwijze werd bijna ten volle bekroond. Eene uitnoodiging naar de hoofdstad of een ongelukkige aanval op het Spaansche kamp zou onmisbaar het sein geweest zijn tot een' onmiddelijken togt naar *Mexiko*. Maar het fiksch en tevens beleefd verbod van den Indiaanschen keizer ontmoedigde de Spanjaarden, zonder hen te verbitteren, en zij verlangden vurig, weêr naar *Cuba* onder zeil te gaan. CORTES zelf was, als naar gewoonte, vol ijver en vastberadenheid; maar het laat zich niet ligt begrijpen, hoe hij zijn volk zou overgehaald hebben, hem te ondersteu-

nen, had niet een gelukkig toeval hem de middelen verschaft om hunne hoop te verlevendigen.

Zeer kort na de onwelkome kondschap van MONTEZUMA verscheen er in het Spaansche legerkamp een bode van de *Totonacs*, — een' Indiaanschen stam, die de noordkust van *Vera-Cruz* bewoonde en kort geleden door de *Aztecs* onder het juk was gebragt — met aanbieding van bondgenootschap, bittere klagten over onderdrukking en bede om bescherming. »Dat berigt werd »met geestdrift door den bevelhebber aangehoord.... Eene »belangrijke ontdekking was voor hem gedaan; want zijn scherpe »blik zag in dien geest van ontevredenheid een' magtigen hef»boom, met welks behulp hij het barbaarsche Rijk hoopte om »te keeren." Zoo spoedig mogelijk trok hij met zijne geheele legermagt naar *Cempoalla*, de hoofdplaats der *Totonacs*, waar men hem met alle vreugd en eerbewijzen ontving. De gansche natie stelde zich volkomen onder de bescherming van *Spanje;* de afgoden in de tempels werden omvergerukt en door het kruis vervangen, en op de naburige kust werd een Spaansch fort of kolonie, onder den naam van *La Villa Rica*, aangelegd. Eenige boden van de *Aztecs*, die in *Cempoalla* waagden te komen en de *Totonacs* met de bitterste ontevredenheid van MONTEZUMA bedreigden, werden gevangen genomen, uit de stad gejaagd en hadden hun leven alleen aan de persoonlijke bescherming van CORTES te danken. Spoedig werd er door hun' meester een afgevaardigde gezonden, die in zeer zachte bewoordingen tegen deze handelwijze opkwam en er eene verklaring van verlangde. CORTES zond weldra een beleefd, maar ontwijkend antwoord terug; hij eindigde met de betuiging, dat hij bij zijn plan bleef om *Mexiko* te bezoeken en dat hij in persoon zijn gedrag bij den keizer regtvaardigen zou.

Na de door CORTES te *Vera-Cruz* ontvangene mededeeling, was dit antwoord, schoon in eerbiedigen zin vervat, inderdaad eene opentlijke weêrstreving van MONTEZUMA's gezag. — Eene stellige en gematigde waarschuwing voor de gevolgen, gepaard met eene ontzaginboezemende toerusting tot tegenstand, had thans bij de avonturiers eenige aarzeling ten gevolge, eer zij zich door hunnen aanvoerder lieten overhalen tot een' strijd op leven en dood met een Rijk, welks magt en hulpbronnen zij volstrekt niet kenden. Maar CORTES, die alles liever wilde dan een' terugkeer, wapende zich tegen de gevolgen der mogelijke ontmoediging zijner medgezellen door eene dier oogenblikkelijke, gevaarvolle en vermetele handelingen, waarin hij ieder overtrof. Hij bezigde

zijn gezag en invloed om van de stuurlieden der vloot eene verklaring in handen te krijgen, dat de schepen niet langer zee konden bouwen; dien ten gevolge gaf hij zonder eenige aarzeling en buiten weten van het leger bevel het geheele eskader te onttakelen en in den grond te boren, waartoe hij eenige manschappen, die het meest aan hem gehecht waren, bezigde. Ware deze maatregel met algemeene toestemming geschied, dan nog zou hij het stoutste waagstuk moge heeten, waarvan de geschiedenis gewaagt. Maar het gevaar, dat CORTES met zijne volgelingen deelde, was niet te vergelijken met datgene, waarmede de woede dier volgelingen zelve hem dreigde. — De Spaansche kronijkschrijvers hebben ons geene bijzonderheden medegedeeld van de muiterij, die er plaats greep, toen het leger vernam, dat hun terugtogt willekeurig door hunnen aanvoerder afgesneden was; maar zij getuigen eenstemmig, dat CORTES nooit in grooter gevaar verkeerde, en dat hij het nooit met meer beleid en mannelijke onverschrokkenheid het hoofd bood. Zeker is het, dat de verontwaardiging der soldaten spoedig week, en dat zij binnen weinige uren gereed waren hunnen veldheer naar de poorten van *Mexiko* te volgen.

Den 16den Augustus begaf het Spaansche leger zich van *Cempoalla* naar de hoofdstad op marsch, doch liet eene kleine bezetting in *Villa Rica* achter. Hun getal bestond uit vijftien man ruiterij, vierhonderd man voetvolk en dertienhonderd soldaten van de *Totonacs;* daarenboven waren zij van zeven stukken geschut voorzien. Eenige dagen trokken zij onverhinderd voort; maar weldra zou hun moed op eene zware proef worden gesteld; want de tegenstand, dien de Aztecsche keizer niet van zijne eigene onderdanen durfde vorderen, werd spoedig met de meeste koenheid en volharding door zijne erfvijanden ondernomen.

Ongeveer half weg tusschen *Cempoalla* en *Mexiko* ligt het kleine bergachtige grondgebied van *Tlascala;* het verblijf van den eenigen stam der *Anahuacs*, die de Aztecsche wapenen met goed geluk wederstaan had. De *Tlascalanen*, schoon ruwer en armer dan de inboorlingen van *Tenochtitlan*, waren in vele opzigten edeler. Zij waren even onmededoogend in hunne vijandschap en even bloeddorstig bij hunne godsdienstplegtigheden; maar vreedzamer van aard, beleedigden zij niemand, wanneer zij niet getergd werden; waren eerlijk en trouw en de stoutste en gelukkigste krijgslieden van geheel *Anahuac*. De grenzen van dit gewest genaderd, hield CORTES stand en zond

een Cempoallaschen bode, met verzoek om het bondgenootschap van dien stam, en met aanbod hen bij te staan tegen MONTEZUMA, wiens vijand hij zich thans verklaarde. Maar de *Tlascalanen* geloofden óf zijne verzekeringen niet, óf oordeelden, voorzigtiger dan de *Totonacs*, dat het middel misschien nog erger kon zijn dan de kwaal. Met eene dubbelzinnigheid, die van hun gewoon karakter afweek, veinsden zij het bondgenootschap van den Spanjaard aan te nemen; maar tegelijk maakten zij de noodige toebereidselen om diens verderen voortgang te stuiten. De Spanjaarden raakten achtereenvolgens met twee magtige legers van de *Tlascalanen* slaags, aan welken strijd de beroemde aanvoerder der laatsten, XICOTENCATL deel nam. — Uitstekend is PRESCOTT's levendig verhaal van de wanhopige gevechten, die er plaats hadden, van de schitterende slagorden der wilde krijgslieden, blinkend van goud, juweelen en gevederde pantsers, de ontzettende oorlogskreeten, waarmede hun aanval vergezeld ging, en de woestheid, waarmede zij den Spanjaard aanvielen en paard en ruiter met hunnen vreesselijken *maquahuitl* neêrsloegen (1). Later was het gevaar nog grooter; en nog nooit waren de Spanjaarden zoo manmoedig in het open veld begroet. Met behulp echter der paarden, vuurwapenen en der Europesche taktiek, bestuurd door het genie van hunnen aanvoerder, behaalden zij ten laatste de overwinning over de *Tlascalanen*, die in krijgsvernuft en ervarenheid verre boven de andere stammen van *Anahuac* uitmuntten. Op de dringende aansporing van den ontembaren XICOTENCATL werd eene nog krachtdadiger poging gedaan om het Spaansche leger gedurende den nacht te overrompelen; maar CORTES was op zijne hoede, en de aanvallers leden eene bloedige nederlaag. Nu nam de strijd een einde. Een afgezant werd naar de Spanjaarden gezonden, die om den vrede verzocht en hen naar *Tlascala* noodigde. — Op den 23sten September werden zij in deze stad gastvrij ontvangen, en van dien dag af gedroegen zich de dappere bergbewoners — even trouwhartig en edelmoedig in vriendschap als gelucht in den oorlog — als de warmste bondgenooten van CORTES.

Na ongeveer drie weken onder nieuwe bondgenooten te hebben doorgebragt, vervolgde het Spaansche leger, verge-

---

(1) De maquahuitl was eene soort van zwaard, dat met de beide handen gevoerd werd, en naar een', aan de beide einden beslagen, korten, dikken stok geleek.

zeld door tweeduizend uitgelezen Tlascalaansche krijgslieden, zijn' marsch naar de naburige stad *Cholula*, welker inwoners aan CORTES aanbiedingen van gastvrijheid hadden gedaan. *Cholula* was eene oude fraaije plaats, die beschouwd werd als de hoofdstad van de Mexikaansche godsdienst, als het *Mekka* van *Anahuac*. De avonturiers werden door de inboorlingen gul en vriendelijk welkom geheeten en ingelegerd in een' der ruime tempels, waar zij verscheidene dagen veilig doorbragten. Maar de scherpzigtige Tlascalanen, die CORTES dikwijls tegen het sluwe en trouwelooze karakter van de Cholulanen hadden gewaarschuwd, deelden hem spoedig mede, dat er in de stad geheime toebereidselen werden gemaakt om de Spanjaarden te vernielen. Deze vermoedens werden kort daarop bevestigd door de vrouw van een' Cholula-Cacique, van wie CORTES volkomene inlichtingen inwon met betrekking tot het beraamde verraad. De Spanjaarden zouden namelijk in grooten getale aangevallen en overrompeld worden bij het verlaten van de stad en op plaatsen, waar hunne ruiterij en geschut niet ageren kon; werkelijk was er eene bende van twintig duizend Aztecs digt bij *Cholula* gekampeerd en gereed om de inboorlingen in hun trouweloos voornemen bij te staan. Deze tijding maakte CORTES zeer beangst; want hij was reeds in den valstrik en kon het doel zijner vijanden alleen verijdelen, door zich aan eene belegering in zijne kwartieren te onderwerpen. Maar hij achtte het mogelijk de Indianen tot een' ontijdigen aanval op zijne tegenwoordige standplaats uit te lokken, en hen dus op eene strenge en ontmoedigende wijze te tuchtigen, zonder zijne eigene manschappen bloot te stellen. In die hoop, verzocht hij de Cholulanen, hem met twee duizend krijgslieden te versterken tot het vervoeren van de legerbagaadje. Zij stemden in dit verzoek toe, en het vereischte getal marcheerde des ochtends van zijn vertrek binnen het plein of de plaats, waar rondom de tempel stond, waar de Spanjaarden waren ingelegerd. Toen, van zijn voordeel overtuigd, wendde hij zich met een streng gelaat tot de Cholula-Caciquen en deed hun hevige verwijtingen over hunne poging tot verraad. Nog eer zij van hunne schuldbewuste verbazing konden bekomen, werd aan de troepen het sein gegeven. Eensklaps werd er door de verbitterde Spanjaarden een hevig geweervuur op de door panischen schrik aangegrepen Cholulanen gerigt. Hunne buiten in hinderlaag liggende broeders vielen in den strik. Op de tijding van den moord door woede en ontsteltenis aangegrepen, verlieten zij hunne posten

en deden eene onstuimige poging om den tempel te bestormen. Maar met behoedzaamheid waren de noodige toebereidsels tot verdediging genomen, en de Cholulanen waren de lieden niet om een' sterken post in te nemen tegenover verdedigingsmiddelen, waardoor de krijgshaftige Tlascalanen in het open veld waren verslagen. Door het geschut uiteengedreven, door de paarden teruggejaagd en in de achterhoede aangegrepen door de vurige Tlascalanen, die buiten de stad gekampeerd lagen, namen de aanvallers van alle kanten de vlugt, terwijl de Spanjaarden, hen bij een' uitval achtervolgende, de stad plunderden, totdat zij, door CORTES teruggeroepen, zich weder onder zijne bevelen schaarden.

PRESCOTT, steeds een ijverig voorstander van mededoogen en edelmoedigheid, gispt openhartig en gestreng den moord van CHOLULA. Wel acht hij het eene verzachtende omstandigheid, dat de misdaad door een' avontuurlijken soldaat, in eene nog half barbaarsche eeuw, en onder bittere terging bedreven werd; maar hij erkent, dat het feit eene donkere vlek op CORTES naam heeft geworpen. Wij daarentegen meenen, dat hij hier gerustelijk de verdediging van zijn' held had kunnen op zich nemen. Hij schijnt niet te bedenken, dat de aanval op de Cholula-Caciquen geene daad van wraakzucht was, maar eene noodwendige list om zich te redden. CORTES moest een middel vinden om de Cholalanen uit hunne voordeelige stellingen in de stad te lokken. Door niets kon hem dit met meer zekerheid gelukken, dan door hen tot getuigen te maken van een' strijd, waarin hunne medepligtigen, bij gemis aan bijstand, omkwamen. De slagting van zooveel weêrloozen was ongetwijfeld eene harde noodzakelijkheid, en wij hopen en gelooven, dat CORTES haar als zoodanig erkende; maar wij moeten volhouden, dat zij eene noodzakelijkheid *was*, en dat de slagtoffers zich die door hunne eigene trouweloosheid op den hals hadden gehaald. Had men hen ongedeerd ontslagen, of waren hunne landgenooten koelbloedig genoeg geweest, de hopeloosheid in te zien van eene poging om hen te redden, dan zouden de Spanjaarden *Cholula* slechts hebben kunnen verlaten, door zich, vechtende, een' weg te banen door een' doolhof van naauwe en geblokkeerde straten, eene onderneming, die, al ware zij volkomen gelukt, op niet minder bloeds had te staan gekomen.

Eenige dagen na deze catastrophe, verliet CORTES de onder het juk gebragte stad *Cholula* en betrad het erfelijk gebied van den stam der Azteces. Hier werd hij van de Totonacsche krijgslieden,

die hem tot dusverre waren gevolgd, verlaten. Dapper en getrouw hadden zij den gevaarvollen veldtogt door *Tlascala* ten einde toe gedeeld; maar zelfs de bescherming der magtige vreemdelingen kon hen niet verkloeken, om aan den gehoonden MONTEZUMA het hoofd te bieden. Zij werden eervol door CORTES ontslagen, en toen zetteden de Spanjaarden en Tlascalanen hunnen togt voort door de ruwe *sierra*, die de vallei van *Mexiko* omzoomt. Na een' vermoeijenden marsch van twee of drie dagen zagen zij het beloofde land, dat, in den gordel van donkerkleurig porphier en glinsterende in den zuiveren en helderen atmospheer der keerkringen, zich voor hunne voeten ontrolde. Het was een ongemeen schoon tooneel, een rijk bebouwd land, opgeluisterd door bevallig kronkelende beken en stroomen, statige eik- en cederwouden, torens en transen van steden en dorpen, sommige verscholen onder het weelderig gebladerte der bosschen en andere als ware het golvende over de blaauwe oppervlakte van een meer. Zóó treffend was het schouwspel, en van zooveel magt en grootheid scheen het te getuigen, dat de flaauwhartigen onder de veroveraars op het punt waren, in het dringendste oogenblik hunne onderneming uit het oog te verliezen, en hun onwankelbare aanvoerder al zijne geestkracht noodig had om hunnen ijver voor de groote zaak levendig te houden.

Het gebergte, dat het zuidelijke bolwerk der vallei vormt, afdalende, trokken de Spanjaarden voort, totdat zij *Ajotzinco*, eene groote stad op de zuidelijke grens van het meer, nu *Chalco*, bereikten; hier ontvingen zij een vriendelijk bezoek van den koning van *Tezcuco*, voorheen de vriend en bondgenoot des Mexikaanschen keizers, maar thans de aanzienlijkste zijner vassallen. Onder dit eervol geleide trok CORTES over den grooten weg, die de meren *Chalco* en *Xochichalco* van elkander scheidt, en bereikte, langs den oostelijken oever van het laatste, de fraaije stad *Iztapalapan*. Op 8 November verliet hij deze zijne laatste rustplaats, en trok over den zuidelijken grooten weg naar *Mexiko* voort. Gedurende zijnen togt was het meer met kanoos overdekt en zelfs de beide oevers als met menschen bezaaid. Het gevoel der Aztecs, een zegevierende en heerschzuchtige stam, die plotseling hunne magt gehoond en zich onderdanigheid zagen opgelegd door eene bende rondzwervende vreemdelingen, de bondgenooten der verfoeide Tlascalanen, laat zich eerder verbeelden dan beschrijven. Maar de gewaarwordingen der overheerschende Spanjaarden waren alles behalve

aangenaam, en de vermetelsten onder hen bekenden, dat hun hart als toegenepen werd, toen het sluiten der poorten van het fort *Xoloc* hun verkondigde, dat zij in de vesting van den grooten MONTEZUMA waren ingesloten.

Hier werd het leger door den keizer in persoon begroet. Hij was in den bloei van zijn leven en bevallig in houding en voorkomen. Zijn afbeeldsel heeft in de regelmaat der trekken, het zachte en melancholische van den blik en de uitdrukking van sombere waardigheid wel eenige overeenkomst met dat van een ander slagtoffer der Spaansche eerzucht, den Moorschen prins BOABDIL EL CHICO, wiens karakter en ongelukken zoozeer met die van MONTEZUMA overeenkomen. Maar al de folterende angst van zijn' geest kon zijne zelfbeheersching niet onderdrukken; en de Spaansche ridders, steeds uitmuntende regters, waar het beschaafdheid van vormen geldt, waren verrukt over het bevallige en hoffelijke zijner manieren. Schilderachtig is PRESCOTT's beschrijving van de hoofsche begroetingen, waarachter MONTEZUMA zijne vrees en CORTES zijn wantrouwen verborg; alsook van de pracht, waarmede men de Spanjaarden en hunne bondgenooten in de keizerlijke stad ontving. Zij werden bijna midden in de stad ingekwartierd in eene lange rij van gebouwen, het voormalige paleis van keizer AXAYACATL, MONTEZUMA's vader; en hier bragten zij verscheidene dagen in rust door, op den duur door den keizer bezocht en door de burgers van alle benoodigdheden voorzien.

Maar deze rust kon niet lang duren. Hoezeer CORTES het wezentlijke karakter der natie eenigzins miskende, begreep hij echter maar al te wel, dat zijne tegenwoordigheid hun hinderlijk moest zijn. Wel had MONTEZUMA zich eenige beleefdheidsuitdrukkingen laten ontvallen, waarin zijne geneigdheid lag opgesloten om de opperheerschappij van *Spanje* te erkennen; maar aangenomen, dat dit ernstig door hem gemeend was, betwijfelen wij zeer, of zijne onderdanen dit gevoelen deelden. Bij CORTES maakte het reeds spoedig eene angstige overweging uit, welken waarborg hij vragen zou voor een mogelijk oproer binnen de stad, en ofschoon dit niets dan een voorwendsel was, werd hij echter door ongunstige tijdingen van de kust te meer aangespoord er werk van te maken, Een Aztec-Cacique, QUAUHPOPOCA, had de nieuwe kolonie van *Villa Rica* overvallen. en hij was alleen teruggeslagen na een hevig gevecht, waarbij de Spaansche kommandant en eenige zijner manschappen het leven hadden verloren. CORTES besloot van die

geweldddadigheid partij te trekken, als eene verontschuldiging voor den buitengewonen maatregel, welken hij ging nemen, en MONTEZUMA te verzoeken, des noods te dwingen, om zijne residentie in de Spaansche kwartieren op te slaan, met andere woorden, om tot onderpand te strekken voor het rustig en vreedzaam gedrag zijner onderdanen. De keizer was over dit vermetele voorstel in het eerst diep verontwaardigd. Maar het hoffelijk verzoek van CORTES werd ondersteund door de dreigende blikken en wapenen zijner vastberadendste officieren. Met zijne gewone zucht om den strijd, dien hij reeds als onvermijdelijk had moeten beschouwen, uit te stellen, gaf hij eene aarzelende, onwillige toestemming. Met zijn gansche gevolg van dienaren ging hij, te midden der ontsteltenis van zijne onderdanen, in het paleis van zijnen vader over, waar hij door hen, die hem eigenlijk gevangen namen, met den diepsten eerbied ontvangen werd. Slechts eene week na de aankomst der Spanjaarden in *Mexiko* had deze verbazende gebeurtenis plaats. Het was de ontwapening van een' heimelijken vijand, die de Spanjaarden met bedriegelijke vriendschap ontvangen had, en die — ofschoon wij hierin met PRESCOTT verschillen — deze behandeling wel eenigermate verdiend had.

MONTEZUMA had, zoo als wij weldra zien zullen, aanleiding gegeven tot den aanval van QUAUHPOPOCA op *Villa-Rica*. Intusschen werd deze, op gezag van zijnen souverein, van zijn' post ontzet en gevangen naar de hoofdstad gezonden. Bij zijne aankomst werd hij terstond verhoord en gevonnisd, en MONTEZUMA verklaarde plegtig, dat hij van het gebeurde onbewust was. Maar de ongelukkige QUAUHPOPOCA en zijne voornaamste medepligtigen wierpen de blaam dier onderneming eenparig op hunnen trouweloozen meester; en het spijt ons er te moeten bijvoegen, dat CORTES, aan hunne verklaringen geloof hechtende, aan zijne drift toegaf, en beval, dat men zijnen koninklijken gast in boeijen zou slaan. Zijn beter gevoel echter deed hem spoedig over deze onedele beleediging berouw gevoelen, en hij deed al wat hij kon, om den angst, dien hij door zijne wreedaardige handelwijze had veroorzaakt, te verzachten; maar niets kon den ongelukkigen gevangene zijne gemoedsrust en zijn gevoel van eigenwaarde hergeven.

De plannen en bedoelingen der Spanjaarden schenen, drie of vier maanden lang na MONTEZUMA's gevangenneming, in alle opzigten begunstigd te worden.

De Azteeks bleven den keizer met hunne gewone onder-

danigheid gehoorzamen, ofschoon deze op den duur in gijzeling bleef. MONTEZUMA zelf was zonder schijnbare tegenkanting bereid, zijne beloften gestand te doen, door opentlijk den eed van trouw aan *Spanje* te zweren. Een der Mexikaansche tempels was intusschen den Spanjaarden als plaats hunner eeredienst aangewezen; zij hadden de afgoden omvergerukt en vierden, ten aanschouwe van de gansche stad, plegtstatig hunne mis. Maar deze laatste heiligschennis was te veel voor het fanatisme der inwoners. Onmiddellijk bezigden de priesters al hunnen invloed om den wrevel der bevolking gaande te maken, en duidelijk bleek het, dat er een opentlijke strijd op handen was. MONTEZUMA zelf waarschuwde de Spanjaarden, dat de Goden gesproken hadden, dat hij hen niet langer kon beschermen, en dat in hun onmiddellijk vertrek de eenige kans van behoud gelegen was. CORTES maakte in zooverre van deze mededeeling gebruik, dat hij alle mogelijke toebereidselen maakte tot krachtdadige verdediging. Maar — inmiddels werd hij door een nieuw en vreesselijk gevaar bedreigd.

De beleedigde gouverneur VELASQUEZ namelijk had CORTES wraak gezworen. Eene nieuwe en magtige vloot van achttien schepen, met achthonderd man voetvolk en tachtig man ruiterij bemand, onder bevel van den dapperen, maar voortvarenden en verwaten PANFILO DE NARVAEZ, was afgezonden om CORTES te dwingen zijn gezag neder te leggen en *Villa-Rica* onmiddellijk over te geven. Maar zoo ooit, hier toonde CORTES, wat de wilskracht, de voorzigtigheid, het beleid en de onverschrokken moed van een groot man vermag. Na verscheidene kleinere catastrophes trok CORTES van *Mexiko* op, waar hij eene sterke bezetting achterliet, nam een' donkeren en stormachtigen nacht te baat, drong in de stad *Cempoalla*, waar NARVAEZ gelegerd was, en nam hem met zijne persoonlijke aanhangers gevangen. Alle tegenstand was vergeefs; het nieuwe leger, ontmoedigd door het verlies van hunnen aanvoerder, was blijde, in de dienst van CORTES te kunnen overgaan, en gaf zich zonder verderen tegenstand over. Die uitslag kon voor al de partijen gelukkig genoemd worden; want zoo NARVAEZ zijn' vijand overwonnen en het bevel in *Mexiko* overgenomen had, zou er wel nooit één enkele Spanjaard teruggekeerd zijn, om de mare der *Noche Triste* over te brengen.

Naauwelijks was dit ontzettend gevaar verijdeld, naauwelijks had CORTES zich van zijne zegepraal verzekerd door den naijver zijner oude en nieuwe volgelingen te stillen, of er

kwam een bode van *Mexiko* met het vreesselijk berigt, dat de vijandelijkheden nu werkelijk een' aanvang hadden genomen. Ofschoon nog niet ernstig, waren de Spanjaarden toch reeds meer dan eens aangevallen, en eene snel toenemende magt was thans op het punt, hen in hunne kwartieren in te sluiten. Het gevaar scheen dreigend; maar CORTES, al had hij kunnen besluiten de hoofdstad op te geven, was de man niet, om zijne broeders aan hun lot over te laten. Terstond verliet hij *Cempoalla* met alle zijne eigene manschappen en zoovele van de latere van NARVAEZ, als hij kon overhalen hem te vergezellen; met duizend man voetvolk en honderd man ruiterij kwam hij den 24sten Junij te *Mexiko*. Ongehinderd liet men hem de vallei doortrekken en binnen de stad komen. Met bezorgdheid zag hij het onheilspellend wantrouwen, waarmede de inboorlingen hem gadesloegen. Maar de vreesselijke terging, die de Aztecs gedurende zijne afwezigheid ondervonden hadden, en het onverzoenlijke van hunnen wrok overtrof oneindig ver zijn donker voorgevoel.

PEDRO DE ALVARADO, de officier, aan wien het kommando in *Mexiko* was opgedragen geworden, was een stoutmoedig ridder van schitterende begaafdheden, maar roekeloos en onvoorzigtig in zijne handelingen, en soms driftig en woe t van aard. Hij was onzinnig en snood genoeg geweest, om in den grooten tempel van HUITZILOPOCHLI eene slagting aan te rigten, welke alleen daarin van die van CHOLULA verschilde, dat zij schijnbaar zonder eenige uittarting en in allen geval buiten noodzaak had plaats gehad. Zeshonderd Aztecs, onder welke verscheidene edelen van aanzien, moeten daarbij omgekomen zijn; en het gevolg was, dat de geheele natie de wapenen aangegrepen had. Het feit was even redeloos als wreed. ALVARADO zelf kon het alleen verontschuldigen door een oppervlakkig en onwaarschijnlijk verhaal van geheime wapenen en voorgenomen verraad, en zijne wezentlijke motieven waren zoo onverklaarbaar, dat ze sommige Spaansche historieschrijvers tot de onteerende gissing hebben gebragt, dat hunne landgenooten den moord gepleegd hadden, ten einde als gemeene roovers de ongelukkigen van hunne kleederen en sieraden te berooven. Bitter waren CORTES' verwijtingen; maar het feit was onherroepelijk. Er schoot niets over dan een strijd op leven en dood tusschen 1200 Spanjaarden en 8000 bondgenooten van den eenen, en het geheele Mexikaansche Rijk aan den anderen kant.

Het schijnt, dat de Aztecs, ofschoon zij ALVARADO en diens

bezetting gemakkelijk hadden kunnen overmeesteren, dit met voordacht niet gedaan hadden, ten einde CORTES en de overige manschappen binnen de hoofdstad terug te lokken en dan het geheele leger der tirannen te verslaan. Maar naauwelijks was het bekend, dat de gevreesde ***Malintzin*** op het paleis van MONTEZUMA's vader was teruggekomen, of de stille straten van ***Mexiko*** wemelden plotseling van een talrijk leger, met al de ridders van het rijk aan het hoofd; en de Spaansche kwartieren werden aan alle kanten wanhopig aangevallen. De attaque werd met dezelfde woede vijf of zes dagen achtereen voortgezet, ofschoon — gelukkig voor het garnizoen — de bijgeloovige vooroordeelen der Aztecs hen verboden, om gedurende den nacht de plaats te overrompelen. Maar van zonsop- tot zonsondergang lieten de aanvallers een zwerm van pijlen op de belegerden regenen, en deden zulke geweldige inspanningen om het paleis binnen te dringen, dat het meer dan eens op het punt was, stormenderhand te worden ingenomen. Van den anderen kant toonden zich de Spanjaarden even dapper en ervaren als altijd. Zij hadden dertien stukken geschut, die telkens een vreesselijk bloedbad onder de Aztecs aanrigtten, wanneer zij oprukten om den muur te beklimmen; ook gingen zij hen met zulk eene vastberadenheid te keer, dat allen, aan wie het gelukte door de buitenwerken binnen te dringen, er den dood vonden. Bij het geheele leger wekte CORTES eene hartstogtelijke bewondering op, door zijne onverschrokkenheid in het digste strijdgewoel en bovenal door zijne doodsverachting in het bijstaan van hen, die gevaar liepen gevangen te worden genomen. Op den derden dag van het beleg werd het noodzakelijk, den vijand uit den grooten tempel van HUITZILOPOCHLI te verdrijven. Deze plaats werd dus door driehonderd piekeniers bestormd, en als gewoonlijk stond CORTES, ofschoon gewond, daarbij aan het hoofd. De verdediging was wanhopig; maar na drie uren strijdens werd de tempel ingenomen en al de Aztecs over de kling gejaagd. Doch die manhafte bedrijven schenen zonder vrucht. Telkens toch werden de vijanden op nieuw versterkt en zij bleven met voortdurende woede in hunne aanvallen volharden.

Geene der vele pogingen tot onderhandeling, welke men aanwendde, werd bekroond. De Aztecs wilden geen ander antwoord geven dan de verklaring, dat het geheele leger der dwingelanden op de door hen ontheiligde altaren moest vergaan. Maar wat den scherpzigtigen CORTES meer ter neêrsloeg dan de hevigste wraakbe-

dreigingen, was de kalme inzigten, die de vijanden van hunne wezenlijke kracht en kansen bleken te hebben. Zij toonden overtuigd te zijn, dat zij alleen uitzigt hadden op de zege na talrijke nederlagen en geweldig verlies. Maar zij waren ook overtuigd, vroeg of laat onfeilbaar te *zullen* overwinnen, en zij hielden zich tevreden, wanneer zij den dood van één' Spanjaard konden koopen voor het leven van honderd Mexikanen.

Op voorstel van CORTES gaf de gevangene MONTEZUMA zijne toestemming tot eene poging, om met de Aztecs te onderhandelen. Hij wist, dat het ongehinderd vertrek der Spanjaarden zijne eigene vrijheid ten gevolge zou hebben. Hij verscheen dus op den morgen van den derden dag in zijn keizerlijk gewaad, en vergezeld van zijn' ganschen stoet, op de borstwering. Met zijne gewone waardigheid wendde hij zich tot de belegeraars en werd in den aanvang met diepen eerbied aangehoord. Maar zoodra het bleek, dat hij hen tot eén' wapenstilstand trachtte over te halen, werd hij met vloeken en smaadredenen begroet en zelfs door een' pijl van een der toehoorders gewond. De wonde op zich zelve was niet doodelijk, maar de smart over eenen dusdanigen hoon was voor het fier en trotsch gemoed van MONTEZUMA onduldbaar, en den 30sten Junij stierf hij, zoo het heette aan eene koorts, maar inderdaad aan de gevolgen van een verbrijzeld hart. Gedurende zijne korte ongesteldheid werd hij met alle mogelijke zorg verpleegd, en een van de aanvoerders der Aztecs ontving zijn lijk uit handen van de Spanjaarden, die allen innig bewogen schenen over het rampspoedig lot van hunnen hoffelijken en innemenden gast.

De tegenwoordige stand van zaken kon niet lang duren. Reeds bijna driehonderd Spanjaarden en een groot aantal bondgenooten waren gewond of verslagen, en zoo de strijd nog eene week lang op gelijke wijze moest voortduren, zou de bezetting bijna ten eenemaal vernietigd zijn. Ook begonnen krijgs- en levensmiddelen schaarsch te worden, en de nieuwe, niet aan tucht gewende soldaten van NARVAEZ begonnen reeds eenigzins de ondergeschiktheid uit het oog te verliezen. De eenige kans op behoud was dus in de wanhopige poging gelegen, om zich dwars door den vijand heen een' weg naar *Tlascala* te banen, en — hiertoe werden dan ook ten laatste de noodige middelen in het werk gesteld.

In den nacht van 1 Julij 1520 — een nacht vol schrik en vrees, en gedenkwaardig in de jaarboeken van *Nieuw-Spanje* — verliet

het leger, na het vieren van de mis, in de diepste stilte het paleis van MONTEZUMA. Onverhinderd en schijnbaar onopgemerkt trokken zij de stad door en bereikten den grooten weg van *Tacuba*. Deze was ongeveer twee mijlen lang en van drie breede meren doorsneden. Het eerste water kwam men gemakkelijk over door middel eener draagbare brug, waarvan CORTES zich had voorzien. Maar inmiddels was er alarm geslagen. De Mexicaansche krijgspauken klonken van den tempeltrans van HUITZILOPOCHLI; men hoorde de steeds digter en digter naderende riemslagen in de stilte van den nacht; op het meer wemelden tallooze kanoos door elkander, en de Aztecsche krijgsdrommen verschenen met hunne gewone onstuimigheid aan weêrszijde van den weg. Maar midden onder het vreesselijk rumoer van dien nachtelijken aanval behielden de Spanjaarden al hunne tegenwoordigheid van geest, en baanden zich, vechtenderhand, voortdurend den weg, zonder aanmerkelijk verlies, totdat zij het tweede meer bereikten. Hier had de ontzettende ramp van dien noodlottigen nacht plaats. Men kon van de draagbare brug geen gebruik meer maken; het zware geschut had haar te diep in den moerassigen grond doen indringen. Dit scheen zelfs den moed van de onversaagdsten aan het wankelen te brengen, en in wanorde waadde men nu door het ondiepe water, waar velen het leven verloren. Zeer gemakkelijk laat zich het voordeel begrijpen, dat de kanoos der Aztecs op menschen vooruit hadden, die al zwemmende hun leven moesten redden; en inderdaad, alléén de hulp der paarden en de volhardende inspanning der ruiters kon de Spanjaarden in staat stellen, vasten voet te bekomen aan de overzijde van het meer. Dit was dan ook ten laatste het geval: het water, ten halve gedempt door voertuigen, wapenen en lijken, bood een' dragelijken doortogt aan het leger, ofschoon het intusschen van alle kanten door de vijanden besprongen werd. Aan den overkant gekomen, scheen nu het grootste gevaar voorbij; want, niet verder door de talrijke vijanden achtervolgd, kwam CORTES met eenige der zijnen aan het derde meer, dat zij op gelijke wijze overtrokken. Dan aldra ontwaardde men, dat de achterhoede geen' spoed maakte zich bij hen te voegen. Deze toch was door de Aztecs ingehaald, en ware reeds afgesneden geweest, zonder de krachtdadige inspanning van den onbezweken ALVARADO, die, ofschoon gewond en van zijn paard beroofd, op den duur zijn volk bijeenhield en den vijand te keer ging. Elke poging om hem te

redden scheen ten eenemaal hopeloos; maar de heldhaftige CORTES aarzelde geen' oogenblik. Schoon uitgeput en gekwetst, wierp hij zich met al de nog overgeblevene ruiters andermaal in het meer, kwam op de plaats van het gevecht, en met een' daverenden schok de Mexikanen terugjagende, stelde hij het meerendeel der infanterie in staat, onverlet het meer over te trekken. Snel echter verzamelde zich andermaal de vijand; de ruiterij leed eenig verlies eer zij den vasten grond bereikte, en aan geen' van de achtergeblevenen gelukte het te ontsnappen, uitgenomen aan ALVARADO zelven. Het gevecht was nu bijna geëindigd. Het overschot van het Spaansche leger had de grenzen van den grooten weg bereikt; en de Aztecs, wier verlies ontzaggelijk groot moet geweest zijn, gevoelden geen' lust, om hunnen aftogt te verhinderen en den kamp op het vasteland voort te zetten.

Dit was dan het eerste gevecht, waarin de Spanjaarden voor hunne vijanden het slagveld hadden moeten ruimen. Het was ook het eerste, waarin zij zulk een verlies van manschappen hadden ondergaan, in evenredigheid met het belangrijke van den strijd. Nagenoeg vierhonderd vijftig Spanjaarden, behalve bijna vier duizend Tlascalanen, waren verdronken, verslagen of gevangen genomen. Al de paarden, op drie en twintig na, waren omgekomen; het geschut was natuurlijk geheel verloren, en zelfs de musketten, benevens de ammunitie, had men bij den overtogt over het water moeten achterlaten. Niet meer dan vijfhonderd Spanjaarden en twee duizend Tlascalaansche bondgenooten, hadden er het leven afgebragt, en deze konden nog alleen op behoud rekenen, wanneer zij vechtenderhand hunnen weg tot *Tlascala* vervolgden. Wel had het geleden verlies voornamelijk de soldaten van NARVAEZ, die de achterhoede uitmaakten, getroffen; wel waren er, behalve VELASQUEZ DE LEON, weinig of geene ridders van onderscheiding in den slag gebleven; en wel bemoedigde het CORTES, dat hij nog al zijne oude krijgsmakkers — de veteranen van *Tabasco* en *Tlascala* — rondom zich verzameld zag; maar het verschiet was nooit zoo donker geweest, en de noodlottige slag op den grooten weg draagt nog heden bij de Spaansche historieschrijvers den treurigen naam van *la Noche Triste*.

Zeven dagen lang zetteden de Spanjaarden hunnen vermoeijenden togt langs de Mexikaansche meren en door de *sierra*, ten noord-oosten van de vallei, voort. Zij hadden zeer veel van honger en afmatting te lijden, ook soms van de aanvallen

der inboorlingen, die niet zelden de hoogten van den weg bezet hielden en hen met hunne pijlen begroetten. Maar ze deden geene ernstige poging tot belemmering van hunnen terugtogt, en CORTES begon hoop te voeden, dat hij zonder eenig gevaar *Tlascala* zou bereiken. Spoedig echter werd hij vreesselijk teleurgesteld. Digt bij *Otumba* vonden zij den weg bezet door de geheele krijgsmagt van het omliggend land, in zulken getale, dat de gansche vlakte tot aan den gezigteinder met wapenen en banieren overdekt scheen. Het was een gezigt, dat zelfs de vermetelsten eene huivering aanjoeg, »en »inderdaad," zegt de onversaagde CORTES zelf, »wij geloofden »allen, dat ons laatste uur geslagen was." Maar de wreedheid der Aztecs deed hun eigen plan mislukken. Hadden de Spanjaarden hoop op hun behoud gezien in eene gevangenschap, waarschijnlijk zouden alsdan weinigen, vermoeid en moedeloos als zij waren, hunnen aanvoerder in het gevecht gevolgd zijn; maar de herinnering aan den *offersteen* in den bloedigen tempel van HUITZILOPOCHLI schonk aan allen nieuwe veerkracht, en zij vielen den vijand met hunne gewone ijzeren dapperheid aan. De strijd was veel heviger en twijfelachtiger dan anders; want de Mexikanen, die de vuurwapenen niet meer vreesden, vielen zoo stout en zoo snel aan, dat zij, hoewel op den duur afgeslagen, op het punt waren, de vermoeide Spanjaarden te overmeesteren. Het doorbreken der kleine flanken door de ordelooze drommen werd van oogenblik tot oogenblik hagchelijker, en niets dan eene korte verpoozing bij de wanhopige aanvallen der ruiterij, stelde hen in staat, hunne gelederen gesloten te houden. Eindelijk hield het door wonden en inspanning uitgeputte voetvolk stand, en de afgetobde paarden konden nog slechts met moeite de vijanden terugdrijven, welke op hen aanpersten, als de golven op het strand. Dan op eens werd er door de koelbloedigheid en onverschrokkenheid van den aanvoerder aan de wanhopige crisis een einde gemaakt. Het toeval wilde, dat men in de rigting naar den post van den Mexikaanschen bevelhebber doorgedrongen was, en dat, gedurende hunnen laatsten doodelijken kamp, diens banier en gevolg digt bij de achterhoede zigtbaar werden. Met zijn' snellen blik werd CORTES deze onverwachte kans op redding en overwinning gewaar. Onder een' vreesselijken schok baande hij zich met eenige zijner koenste ridders een' weg door den vijand, en bragt den Mexikaanschen veldheer met eigen hand om het leven. Hoe vreemd

het ook schijne, zoo werden toch de Indianen, zelfs op dit oogenblik hunner overwinning, van zoo fellen schrik aangegrepen door den val van een' man, die slechts een bloot toeschouwer van den strijd schijnt geweest te zijn, dat zij hunnen aanval staakten, en bij een' vernieuwden krachtigen schok van den Spanjaard, op de vlugt sloegen. Hoe afgemat de overwinnaars ook waren, achtervolgden zij hen toch en bragten hun eene bloedige nederlaag toe. De hardnekkigheid der Mexikanen had hen verwoed gemaakt, en thans — om de eenvoudige, maar veelbeteekenende woorden te bezigen van iemand, die aan het lijden en de wraak deel nam — »deden hunne wonden hun geene pijn meer, »en zij hadden niet langer honger of dorst." De zege was volkomen, en daags daarna kwamen de Spanjaarden op de grenzen van *Tlascala.*

De vrees van CORTES, dat zijne bondgenooten hem thans welligt zouden afvallen, werd geenszins verwezenlijkt. De Tlascalanen hadden voor de Spanjaarden die genegenheid opgevat, welke de dappere man steeds gevoelt voor den getrouwen deelgenoot zijner gevaren en overwinningen, en zij heetten hen met warm gevoel en bewondering welkom. Zij deden al wat zij konden, om in hunne behoeften te voorzien, hunne harten te winnen en de hoop der teruggeslagenen weder op te beuren; en de hoofden van den stam gaven CORTES de plegtige verzekering, »dat ze zijne waarachtige en getrouwe vrienden wilden zijn tot »in den dood." Een Aztec, afgezonden om de Tlascalanen te verzoeken, met de stammen van *Anahuac* gemeene zaak te maken tegen de overweldigers, werd met eene bepaalde weigering teruggezonden, en toen XICOTENCATL — die den moed en de standvastigheid, maar niet den edelen eenvoud van een' Tlascalaansch krijgsman bezat — het verzoek durfde te ondersteunen, werd hij onder de beschimpingen zijner verontwaardigde broeders uit de raadsvergadering gejaagd.

Geenszins door zijne laatstgeledene rampen ontmoedigd, voelde CORTES zich nu meer dan ooit van eene eindelijke verovering van *Mexiko* zeker. Hij zag, dat hij zich in de gezindheid en de hulpmiddelen der natie misrekend had, en dat zij de mannen niet waren om te gedoogen, dat hunne hoofdstad overweldigd wierd door eene handvol vreemdelingen, hoe geducht ook door oorlogstalenten en dapperheid. Maar hij zag tevens in het verschiet, dat hij in staat zou zijn, hen met gelijke krachten en op gelijk terrein het hoofd te bieden. Hij was thans in het veilig bezit van een toevlugtsoord in het hart van

Anahuac, waaruit al de magt van het Aztecsche rijk hem niet zou kunnen verdrijven. Hij wist, dat vele stammen hem zouden toevallen; dan zou zijn leger de kern worden van een bondgenootschap, magtig genoeg om naar de vlakte van *Mexiko* op te rukken, de hoofdstad in te nemen, en het rijk van *Aztec* voor immer te gronde te rigten.

Er was tijd noodig om de bekomene wonden te heelen en den moed der uitgeputte Spanjaarden te doen herleven. Maar reeds vroeg in het najaar kon CORTES met zijn geheele leger en een groot aantal bondgenooten *Tlascala* verlaten. Van toen af kreeg alles een ander aanzien. De Cholulanen, met meerdere stammen, kozen zijne zijde, en twee steden op de Mexikaansche grenzen werden ingenomen. CORTES ontving wapenen, ammunitie en geschut van eenige schepen, die *Vera-Cruz* hadden aangedaan, en ettelijke weken verliepen onder grootere en kleinere gevechten, marschen en contra-marschen, ontmoetingen en gebeurtenissen, door het penseel van PRESCOTT met warmte en gloed geschilderd. Gaarne zouden wij gansche bladzijden vullen met de levendige beschrijving van de bestorming der steilte bij *Jacapichtla*, den vreeselijken togt over de rotskloven en diepten bij *Cuernavaca*, de stoute feiten van den ridder SANDOVAL op zijn kastanjebruin strijdros *Motilla*, of de gevangenneming en redding van CORTES te *Xochimilco*. Zóó talrijk inderdaad waren de gevaren, waaraan hij het hoofd bood, en de heldendaden der Spanjaarden, dat zelfs hun voortdurend goed geluk onze angstige belangstelling in hun lot niet kan doen verflaauwen. Wij volgen het kleine leger en deszelfs lotgevallen, even als landgenooten de aankomst van een vaartuig in den storm. Hoe lang het ook veilig de zee heeft doorkliefd, telkens vreezen wij; het door eene nieuw aanrollende golf overstelpt te zien.

Bij zijne terugkomst van *Tezcuco*, vond CORTES alles gereed tot het beleg van *Mexiko*. Hij had eene legermagt van negenhonderd Spaansche soldaten, waaronder zeven en tachtig ruiters en honderd achttien musketiers, en achttien stukken geschut. Daarenboven had hij te *Tlascala* twaalf brigantijnen of kleine zeilschuiten laten bouwen, onder opzigt van den ervaren bouwmeester LOPEZ; deze konden uit elkander genomen, over het gebergte gevoerd en met den meesten spoed te water worden gebragt.

Te midden dezer toebereidselen echter, had er eene vreemde en treurige gebeurtenis plaats. De Tlascalaansche prins XICOTENCATL,

die zich reeds lang als een stuursch en afkeerig bondgenoot had gedragen, weigerde langer mede te werken tot eene onderneming, zoo geschikt om de gehate vreemdelingen het oppergezag over gansch *Anahuac* te doen verkrijgen. Plotseling verliet hij *Tezcuco*, en wees overmoedig ieder verzoek of bevel om terug te keeren van de hand. Het was een oogenblik, waarin spoedige en gestrenge maatregelen moesten genomen worden, en CORTES was de man niet, om zich van zijn gezag te laten berooven. De ongelukkige Cacique werd te *Tlascala* gevat, gevangen naar het kamp gevoerd, ondervraagd, veroordeeld en opentlijk als verrader gestraft. Het vonnis was geheel overeenkomstig de krijgswetten; maar niets dan de dringendste noodzakelijkheid kon de strikte toepassing dier wet op een' vrijen Indiaan regtvaardigen. Wij weten niet, welke bijzondere omstandigheden CORTES genoopt hebben zoo vreesselijk een voorbeeld te stellen; maar wijl hij geen denkbaar persoonlijk motief voor de daad had, en de Tlascalanen zonder morren in die straf schijnen berust te hebben, mogen wij vertrouwen, dat de afval van dit opperhoofd eene gevaarlijker crisis was, dan wij bij den eersten oogopslag zouden meenen.

Eindelijk begaven zich den tienden Mei twee afdeelingen van *Tezcuco* naar de omstreken van *Mexiko* op marsch. Iedere afdeeling bestond uit twee honderd Spanjaarden, en ongeveer tweeduizend vijfhonderd Indiaansche krijgslieden; de eene werd aangevoerd door ALVARADO, en de andere door een Spaansch cavalier van rang, CHRISTOVAL DE OLID.

Beiden volbragten ongehinderd den togt naar de hun aangewezen stellingen voor de hoofdstad, ALVARADO naar *Tacuba*, en OLID naar *Cojohuacan*. SANDOVAL vertrok met eene gelijke magt naar *Iztapalapan*, van welke plaats hij na eenigen tegenstand bezit nam; aldus maakten de Spanjaarden zich meester van drie der vier groote wegen, die van het vasteland naar de stad liepen. CORTES eindelijk voerde het bevel over de later te *Villa Rica* gekomene schepen; en op deze waren driehonderd man, van welke de helft de dienst van mariniers kon verrigten. Hij zeilde het meer over en kwam in triumf voor *Mexiko*, ankerde nabij het fort *Xoloc*, landde met een gedeelte zijner bemanning en verdreef het garnizoen. Toen kreeg SANDOVAL bevel, het meer rond te trekken en de stad *Tepejacac*, aan den noordelijken grooten weg, te bezetten. Op die wijze werd de ten val gedoemde stad zoowel te water als te land volkomen ingesloten.

Na eenige dagen geschermutseld en de legerposten te hebben versterkt, gaf CORTES het bevel tot een' algemeenen aanval. Hij zelf verliet met zijne afdeeling en die van OLID het fort *Xoloc*, drong door al de verdedigingswerken de stad binnen, bestormde den grooten tempel van HUITZILOPOCHLI en keerde, hoewel niet zonder gevaar en moeite, weêr in zijne kwartieren terug. Te gelijker tijd trokken SANDOVAL en ALVARADO langs de groote wegen van *Tacuba* en *Tepjeacac* voorwaarts, en geraakten met de Aztecs in de voorsteden slaags, doch trokken de poorten der stad niet binnen. Op gelijke wijze hadden er verscheidene achtereenvolgende attaques, tot groot nadeel voor de stad, plaats; de paleizen van MONTEZUMA en diens vader werden tot den grond toe geslecht. Deze vernielende invallen echter schenen de standvastigheid der inwoners niet aan het wankelen te brengen, — en CORTES werd, tegen zijn beter oordeel in, door het ongeduld zijner volgelingen genoopt, de stad stormenderhand aan te grijpen.

Vroeg in den bepaalden morgen rukte het leger, in drie afdeelingen, van *Xoloc* op, terwijl ALVARADO en SANDOVAL hunne strijdkrachten te *Tacuba* vereenigden, en ter ondersteuning hunner strijdgezellen den westelijken grooten weg optrokken. Allen drongen de stad binnen, met zóó weinig tegenstand, dat de scherpziende CORTES spoedig eene list vermoedde. Zijn angst werd vermeerderd door de onrustbarende ontdekking, dat de ridders, die de voorhoede aanvoerden, verzuimd hadden, eene breede gracht of kanaal, hetwelk den weg doorsneed, te stoppen, en dat bij gevolg, zoo de vijand het hun al te bang mogt maken, de terugtogt hoogst moeijelijk zou zijn. Maar terwijl CORTES en zijne manschappen ijverig bezig waren, het noodlottige verzuim te herstellen, hoorde men van de hoogte des naburigen tempels den hoorn van GUATEMOZIN, een sein, zelfs door de dapperste Spanjaarden gevreesd. Binnen weinige minuten vernam men reeds het ontzettend krijgsrumoer op de straten, en men zag de Spaansche voorhoede, overstelpt door eene tallooze magt van Aztecs, in verwarring terugdeinzen. Ofschoon CORTES nog den tijd had om ongehinderd te wijken, was hij, als naar gewoonte, terstond tot den bijstand zijner krijgsmakkers gereed. Zonder te aarzelen, tastte hij den vijand krachtig aan en vocht wanhopig, om den overtogt der vlugtelingen over het kanaal te dekken. Maar al zijne krachtsontwikkeling kon eene groote verwarring en een aanmerkelijk verlies niet voorkomen. Hij zelf verkeerde in het nijpendst ge-

vaar; hij bekwam verscheidene wonden, en was op het punt van krijgsgevangen te worden genomen, zonder de onbezweken inspanning zijner manschappen, van welke er ettelijke, zoowel Spanjaarden als Tlascalanen, onder die verdediging omkwamen. Ten laatste echter werd de weg vrij, de orde hersteld, en het leger, welks achterhoede voortdurend door CORTES aan het hoofd der ruiterij beschermd werd, trok naar *Xoloc* terug. ALVARADO en SANDOVAL, die de stad met meer voorzorg waren binnengerukt, werden door de Aztecs op dezelfde wanhopige wijze aangevallen en tot keeren gedwongen. Het geheele verlies der Spanjaarden moet nagenoeg honderd man hebben bedragen, waarvan er twee en zestig den vijand levend in handen vielen.

De werking van dien schok werd een tijd lang gevoeld. De verdedigers waren vol geestdrift, en hunne priesters beloofden opentlijk in naam der Goden van *Anahuac*, dat binnen acht dagen de heiligschennende overweldigers volkomen verslagen zouden zijn. Deze voorspelling, gevoegd bij het mislukken van den laatsten storm, werkte zoo zeer op de Indiaansche hulpbende, dat allen — uitgezonderd eenige weinige hoofden, die zich het meest onderscheidden — het Spaansche kamp verlieten, sommigen tot op een' korten afstand, anderen om naar hunne verschillende woningen terug te keeren. De Spanjaarden zelve werden door siddering en wanhoop aangegrepen op het gezigt der menschenoffers, die op de tinnen der Mexikaansche tempels plaats vonden, waar eenige dagen achtereen de meeste ongelukkige gevangenen in koelen bloede werden vermoord. Maar CORTES zelf werd geenszins verslagen. Hij wist, dat zijne manschappen, met hunne vloot, hun geschut en hunne sterke verschansingen, wel in staat waren, een beleg door te staan; en binnen zijne kwartieren teruggetrokken, wachtte hij geduldig, tot de laatste schemering van den voorspoed der Aztecs verdwijnen zou. De acht noodlottige dagen waren voorbij; en nog bleven de Spanjaarden met hunne schepen op het meer, en nog hielden zij hunne posten te *Xoloc*, *Tacuba* en *Tepejacac* bezet. De Aztecs, minder geduldig dan sommige staatkundige dupes van van onze dagen, verloren al hun vertrouwen, toen zij zagen, dat de orakeltaal valsch was geweest. De hulptroepen — beschaamd over hunne wankelmoedigheid en bang voor de gevolgen — keerden in groote getale naar hunne posten terug en werden door den voorzigtigen CORTES hartelijk welkom geheeten.

Binnen veertien dagen na de nederlaag in de stad, was het vertrouwen der belegeraars volkomen hersteld, en het uitzigt der belegerden op bevrijding donkerder dan ooit.

Het stelsel van aanval, dat CORTES thans in praktijk bragt, kon alleen door de strengste noodzakelijkheid geregtvaardigd worden. De stad lag sinds den storm van alle zijden open, maar het was blijkbaar, dat zijne soldaten de straten niet konden binnendringen, zonder het grootste gevaar te loopen, door de verdedigers overrompeld te worden. Zijn eenige hulpmiddel daartegen was, bij zijn' intogt ieder gebouw te vernielen, dat een verdedigingspost kon zijn; en dat vreesselijke plan besloot hij eindelijk, niet zonder bitteren weêrzin, ten uitvoer te leggen.

Kort na de terugkomst der bondgenooten, verliet het gansche leger *Xoloc* en *Tacuba*, en betrok de voorsteden van *Mexiko*. Eene groote menigte Indiaansche pionniers begonnen toen — op het voorbeeld van CORTES zelven — de straten en huizen te slechten, en de kanalen met het puin te dempen. Inmiddels posteerden zich de Spanjaarden met de Indiaansche keurbenden tot dekking der werklieden, die natuurlijk aan eene groote attaque waren blootgesteld. De uitvallen der wanhopige Aztecs, schoon herhaald en geducht, werden standvastig wederstaan; maar aan de onvolledig gewapende bondgenooten bragten zij een aanmerkelijk verlies toe, door het aanhoudend werpen van steenen en pijlen. De Indianen echter, allen met erfelijke haat jegens de Aztecs bezield, in wie zij óf de doodvijanden, óf de meedoogenlooze verdrukkers van hun geslacht aanschouwden, bleven in hunne wraakoefening met onverflaauwden ijver volharden. De steenen zelve van *Tenochtitlan* waren hun tot afschuw, en de vernietiging van zoo veel pracht en grootheid liet hen ten eenenmale onverschillig. Zoo gingen de belegeraars dag aan dag, week aan week voort, zich een' weg door de stad te banen, totdat de zomer reeds ver gevorderd was. Het paleis van GUATEMOZIN, den tegenwoordigen keizer, werd insgelijks vernield. ALVARADO bestormde den hoofdtempel, brandde dien tot op den grond toe af, en eindelijk legerden zich de Spanjaarden op het groote plein of de marktplaats, die getuige was geweest van de overrompeling hunner voorhoede, ten dage van den algemeenen storm. Zeven achtsten van de prachtige hoofdstad waren in eene vlakke woestenij herschapen, en de overgeblevene burgers werden nu opeengestuwd in de naauwe en vervallen straten van de noordoostelijke wijk.

Te gelijker tijd werkten honger en pest het Spaansche zwaard in de hand, en dunden de gelederen der Mexikanen. Wij kunnen PRESCOTT niet volgen in zijne welsprekende maar pijnlijke beschrijving van hun rampzalig lijden. Genoeg, dat die aanblik de Spanjaarden, hoe vreeselijk en regtmatig zij ook verbitterd waren, met afschrik en medelijden vervulde. Voorslagen van vrede en veiligheid, veel redelijker dan een beschaafd bevelhebber die had kunnen verwachten, werden ernstig en herhaaldelijk aan den keizer gedaan. Maar deze was verhard, en zijne onderdanen bezaten al die onverwinnelijke, lijdelijke heldhaftigheid, welke de oorspronkelijke krijgslieden van *Amerika* onderscheidt. Hoe uitgeput ook door smart en honger, bleven zij de belegeraars honen en kwellen, en spraken aanhoudend van de folterende wraak, die zij zouden nemen, wanneer hun proeftijd voorbij zou zijn en de vergramde Goden van *Anahuac* zouden neêrdalen om hunne goddelooze vijanden en afvallige vereerders te verdelgen. Onmogelijk kan men de beschrijving dier fanatische vaderlandsliefde lezen, zonder te denken aan de vreemde gissing van zekere Ethnologisten, welke aan de Noord-Amerikaansche stammen een' Hebreeuwschen oorsprong toekennen. Geene twee gebeurtenissen in de geschiedenis hebben eene naauwere overeenkomst in het moreel karakteristieke, dan de belegering van *Jeruzalem* door TITUS, en die van *Mexiko* door HERNANDO CORTES.

Het laatste krijgstooneel was nu op handen. De overgeblevene Aztecs waren thans in zulke enge grenzen beperkt, dat de belegeraars eenen storm konden ondernemen, en den veertienden Augustus gaf CORTES, na een lang uitstel en eene nieuwe poging om hen tot overgaaf te bewegen, met tegenzin daartoe bevel. Reeds lang verzadigd van wraak, en huiverende bij de noodzakelijkheid, om hulpeloozen en uitgeputten te slagten, boden de Spanjaarden hun op den duur lijfsbehoud aan en spaarden velen. Maar de bondgenooten waren doof voor CORTES bevelen en verschoonden geen' enkelen Aztec, die in hunne handen viel. Het gevecht, of liever de slagting, hield bijna twee dagen aan, en zou waarschijnlijk geduurd hebben tot den laatsten man, had niet eene onverwachte gebeurtenis er eensklaps een einde aan gemaakt. Onder de bemanning eener Mexikaansche, door de Spanjaarden genomene kano, was een jeugdig krijgsman, in wien men terstond den keizer GUATEMOZIN herkende. Deze noodlottige tijding geraakte op den tweeden avond van den storm aan de beide partijen bekend, en — nu was er een einde aan het gevecht.

Des morgens van 16 Augustus 1521 onderteekenden de Mexikanen hunne onderwerping. — CORTES bragt zijne krijgsmagt naar *Cojohuacan* over, en de nog aan den dood ontkomene vijanden mogten langs de groote wegen, ten noorden en westen, naar hunne naburige woonplaatsen terugkeeren. Hun getal ging de dertig of veertigduizend niet meer te boven; want, volgens de gematigdste berekening, waren er ten minste honderd twintigduizend gedurende het beleg gesneuveld. Binnen drie dagen hadden de laatsten de stad verlaten, en alles, wat er van het keizerlijke *Tenochtitlan* overbleef, was een naakt en woest eiland, met puinhoopen, lijken en asch bedekt. Het was de volkomene vernietiging van *Mexiko's* grootheid en onafhankelijkheid.

En hiermede eindigen wij onze onvolkomene analyse van PRESCOTT's wegslepend verhaal. — Wij zouden ons te ver verliezen, zoo wij in bespiegelingen wilden treden over het al dan niet regtvaardige der onderneming. Op zich zelve verdient zij zeker onze bewondering, en niet minder hij, die er de ziel van was, en van wien wij het betreuren, dat zijne roemruchte bedrijven later met ondank werden beloond. De bedoelingen van CORTES, hoezeer dan ook vermengd met persoonlijke inzigten, waren edel en groot, en de wijze, waarop hij zijn doel bereikte, verdient onze hoogste verbazing. PRESCOTT, schoon over het algemeen warm en welsprekend in den lof van zijn' held, beweert echter, dat sommige zijner handelingen zelfs door zijne vurigste bewonderaars niet kunnen verdedigd worden. Wij zullen in dezen opzigte zijn gezag niet weêrstreven. Maar wij moeten er billijkerwijze bijvoegen, dat wij, den dood van GUATEMOZIN uitgezonderd, ons geene belangrijke daad kunnen herinneren, die eene strenge berisping verdient. Wij hebben reeds ons gevoelen geuit, dat de moord van CHOLULA en de gevangenneming van MONTEZUMA, als daden van verpligte gestrengheid, te regtvaardigen, dat ze verdiend en volstrekt noodzakelijk waren. De rampzalige verwoesting der Mexikaansche hoofdstad, naast de onwrikbare heldhaftigheid en het vreesselijk lijden der verdedigers, heeft ruime stof opgeleverd, om CORTES van wreedheid te beschuldigen. Maar om menschen en zaken te beoordeelen, moet men noch den tijd, waarin zij leefden, noch hun karakter uit het

oog verliezen; en het lijdt geen' twijfel, of in het morele en humane van zijne handelingen als krijgsman was CORTES zijne eeuw verre vooruit en behoefde hij voor de tegenwoordige weinig onder te doen. In goede trouw, in verdraagzaamheid en in verlichte staatkunde schitterde hij als eene ster van den eersten rang boven zijne tijdgenooten uit, ja zelfs boven de Engelsche volksplanters, die ruim honderd vijftig jaren na hem, *New-England* koloniseerden. — Hij beteugelde ongebondenheid en plunderzucht met voorbeeldige kracht; hij deed alles, wat in zijn vermogen stond, om in den strijd onnoodig bloedvergieten voor te komen; tot het laatste toe bood hij leven en vrijheid den vijanden aan, die iederen Spanjaard, welke hun in handen viel, wreedaardig vermoordden, en geene voorzorgen werden door hem gespaard, om de inboorlingen van *Nieuw-Spanje* tegen de onderdrukking der kolonisten te beveiligen.

Met betrekking tot CORTES intellectuële hoedanigheden kan er weinig verschil van gevoelen bestaan; ofschoon wij gelooven, dat men hem, in de schatting daarvan, schaarsch ten volle regt heeft doen weêrvaren. In onze oogen schijnt hij in groote mate menige uitmuntende eigenschap van een beroemd veldheer te hebben bezeten. In de wetenschappelijke combinatiën der latere strategie mogen zijne verdiensten gering geweest zijn; maar hij verstond de kunst om een handvol gelukzoekers in een leger, en een leger in een' staat te herscheppen. Hij wist, hoe men bondgenootschappen smeedt, en hoe de bitterste en dreigendste vijandschap kan verzoend worden. Maar vooral bezat hij in opmerkelijken graad dien zonderlingen tact, om de verbeeldingskracht in verrukking te brengen, en de gemoederen van den grooten hoop te leiden, waarin wel het zekerst bewijs ligt van buitengewone natuurlijke begaafdheden, en waarin het onderscheid tusschen den man, die door de natuur tot gezagvoeren bestemd, en dengene, die door de opvoeding er toe gevormd is, het scherpst uitkomt. Ongelijk slechts met de meeste aanvoerders, die geschitterd hebben sedert de oorlog eene wetenschap is geworden, bezat hij al de treffende persoonlijke eigenschappen, door het denkbeeld, dat men zich gewoonlijk van een goed soldaat vormt, gevorderd. Zonder deze hadde welligt al zijne geestkracht hem niets geholpen in de groote taak der verovering van *Mexiko*. Zijne woeste soldaten hadden misschien weinig eerbied gevoeld voor een' aanvoerder, hoe dapper en onverwinnelijk ook, die in eene koets met vier paarden den marsch van het leger volgt, zich met kaarten en meetkundige figuren in zijne tent opsluit,

en op den dag van het gevecht orders laat uitdeelen door zijne *aides-de-camp*. Zulke menschen konden de diepe wijsheid niet waarderen. die met een' enkelen blik de zwakke zijden van het Mexikaansche Rijk overzag Maar hunne ruwe verbeeldingskracht blaakte van geestdrift voor den besten ridder, den stoutsten, behendigsten kampvechter van het leger; hunne harten gloeiden van warme genegenheid voor den veldheer, die ten allen tijde zijn leven veil had voor de redding van een' wapenbroeder, voor den opgeruimden krijgsmakker, wiens minzaamheid en hartelijkheid marsch en bivouac verzoette. Allen, die onder zijn bevel streden, bleven tot den einde toe hem verkleefd en zijne vurige bewonderaars; met bittere verachting aanschouwden zij de pogingen zijner vijanden om zijn' goeden naam gering te schatten en zijn karakter te bezoedelen; »maar," eindigt een zijner dapperste en opregtste volgelingen, »het was misschien besloten, dat hij zijn loon in eene betere »wereld zou ontvangen; want hij was een goed Cavalier, aller- »getrouwst in zijne devotiën aan de Heilige Maagd, den Apostel »ST. PETER, en al de Heiligen."

(*Uit het Engelsch*).

DE SPRONG

VAN

DEN SLUIKER.

(*Naar het Engelsch.*)

»Nooit is er een bekoorlijker schepsel geweest, en nimmer zal er een bekoorlijker zijn. Geene nimf of sylph was ooit zoo betooverend; geene dochter van EVA ooit zoo aanminnig en zoo tergend tevens!"

Die uitroep, welke mij thans, bij koeler nadenken, overdreven voorkomt, werd niet *viva voce* of zelfs *sotto voce* gedaan, toen het voorwerp, Miss DORA DERMOT, op drie schreden afstands voor mij uitreed, terwijl haar broeder naast mij wandelde. Het was slechts eene gemoedsopwelling bij den aanblik der uitstekende volmaaktheden van Miss DORA, die ontegenzeggelijk het bekoorlijkste meisje was, dat ik ooit had aanschouwd. Bij het ons omringende tooneel in de Pyreneën, bij den onbehouwen, vervallen muilezel, met den plompen dwarszadel van verkleurd leder, waarop zij zat, in plaats van op een Spaansch genet of een fraai Engelsch paardje, dat zulk eene bevallige rijdster uitmuntend te pas ware gekomen, kon ik, zonder mijne verbeelding te zeer in te spannen, mij in de dagen van MAC GREGOR terugdroomen; ik kon mij DIE VERNON voorstellen, terwijl zij

de berghelling opreed en vrolijk schertste met den innemenden cavalier, die naast haar voortwandelde, en die voor FRANK OSBALDISTONE had kunnen doorgaan, ofschoon hij voor SCOTT's verwijfden held er eenigzins te mannelijk uitzag. Hoe schoon was DORA's gestalte, die het donkergroene kleed zoo voordeelig deed uitkomen; hoe fraai dat voetje, in dien ongefatsoeneerden stijgbeugel; hoe tenger de vingers, die den toom vasthielden! Zij had den zwaren hoed en de smakelooze muts — die onbevallige voortbrengsels van waanwijze modemaaksters — verruild voor een hoofdsieraad, in dien omtrek gebruikelijk. Het was eene *baret* of gladde kap, van sneeuwwitte wol, met eene karmozijnroode kwast. Van onder dat smaakvolle kapsel tintelden en flonkerden hare donkere oogen, terwijl de heerlijke kastanjebruine lokken over haren hals golfden, welks schoon albast aan haar wit hoofdsieraad bijna eene bruine tint gaf. Misschien omdat de lucht — ofschoon nog in de maand September — op het gebergte een weinig koel was; misschien ook omdat ieder haar een engel noemde, en zij zich daarom gaarne op het voordeeligst voordeed, had zij eene zeer lange cachemiren sjerp om haar middel, in dier voege, dat ze even als een bandelier over hare schouders liep, terwijl de punten tot aan den stijgbeugel afhingen; en dit gaf aan hare gestalte iets bijzonder schilderachtigs, bijna iets fantastisch.

Den tweeden dag na mijne aankomst in de badplaats van *St. Sauveur*, was ik met mijn' ouden vriend en schoolmakker, JACK DERMOT, overeengekomen, een toertje te maken in de omstreken. DORA's gezondheid had min of meer geleden, en de heeren van de kunst hadden haar een uitstapje aangeraden. JACK, die op zijne eenige zuster verzot was, vergezelde haar naar het Pyreneesche. Hij was een uitmuntende borst, geen vernuft als SALOMO, maar goed van hart, en die te *Dublin* veel minder aan de studie dan aan paarden en honden had gedaan. Hij had een jaarlijksch inkomen van drie duizend pond, en DORA had er twintig duizend van hare moeder. Twee zomers had zij in *Londen* doorgebragt, en dat zij noch geen' huwelijksknoop had gelegd, kwam daar van daan, dat aan geen der vijftig aspiranten naar hare hand de geringste gunst was ten deel gevallen. Levendig en vernuftig van aard, met eene overhelling naar het satirieke, beminde zij hare onafhankelijkheid en was zeer moeijelijk te behagen.

Wegens een reisje door het vaste land was ik bijna twee

jaar uit *Engeland* geweest; en ofschoon ik veel van Miss DERMOT gehoord had, had ik haar nooit gezien, vóór dat haar broeder mij te *St. Sauveur* aan haar voorstelde. Ik had haar nog geen uur gezien, of ik was reeds goed op den weg om mij op de lange lijst der motuilen te plaatsen, die in het gevaarlijk licht harer oogen de vlerken hadden gezengd. Kortom, eer ik twee dagen in DORA's gezelschap had doorgebragt, was mijn vonnis geveld; ik had opgehouden mij zelven toe te behooren; ik was haar slaaf, de slaaf van haar' zoeten glimlach en hare heldere blikken — een talisman meer vermogend dan de schitterendste tooverlamp.

Veertien dagen later bevonden wij ons te *B—*. Gedurende dien tijd had het spel, dat mij kluisterde, van dag tot dag meer invloed op mij verkregen. Als een boezemvriend van haren broeder, was ik met DORA reeds op den voet eener oude kennis. Mijn gezelschap scheen haar tamelijk wel te bevallen, en zij koutte goedwillig en gemeenzaam met mij; maar vergeefs verbeidde ik een enkel teeken, een' flaauwen wenk of een' zweem, die mij eenige hoop gaven; zelfs de ingebeeldste fat zou er die niet in gevonden hebben. Eens of twee maal kwamen wij met andere kennissen van haar of haar' broeder in aanraking, en met deze ging zij even frank en vriendelijk als met mij om. Ik was echter niet ijdel genoeg, te verwachten, dat een meisje, en vooral eene zoo bewonderde schoone als *Miss* DERMOT, bij het eerste gezigt op mijn' geringen persoon zou verlieven, en — ik wachtte geduldig, in de hoop, dat tijd en volharding mijne zaak zouden bepleiten.

Zoo stond het, toen ik op zekeren morgen, op eene vroege wandeling naar het bad, mijn' Engelschen vriend, WALTER ASHLEY ontmoette. Hij was de zoon van een' landedelman, van een matig vermogen, bij wien ik in den jagttijd meer dan eens gelogeerd had. WALTER was een flinke bol, en een volmaakte modèltype der klasse, waartoe hij behoorde. Schoon geenszins onbeschaafd in manieren, had hij toch eene zekere rondborstige vrijmoedigheid en eene soort van *bonhomie*, die bijzonder aangenaam was. Evenmin als hij gestudeerd was, had hij eene bijzonder hooge opvoeding genoten; hij sprak alleen zijne moedertaal, speelde geene muzijk, schilderde niet en maakte ook geene verzen. Daarentegen was hij zeer bedreven in alle mannelijke exercitiën: hij joeg, reed, liep en danste voortreffelijk, en zijne originaliteit en behagelijke conversatietoon vergoedden

eenigzins het gemis van andere talenten of begaafdheden; voor het overige had hij een rijzig en flink voorkomen, en behoorde tot diegenen, waarvan in de wandeling gezegd wordt: »hij is een »knap man."

Verheugd, dat ik ASHLEY ontmoette, bragt ik hem naar ons logement, om hem aan DERMOT en diens zuster voor te stellen. Als een' mijner vrienden, heetten zij hem hartelijk welkom, en wij bragten eenige dagen te zamen door. Spoedig echter, ik moet het bekennen, begon ik een weinig berouw te gevoelen, dat ik hem in DORA's tegenwoordigheid had gebragt. Zij scheen meer met hem ingenomen dan mij lief was, en het bevreemdde mij ook niet. ASHLEY was juist de man om aan iemand van DORA's karakter te bevallen. Zij was eenigzins romanesk, en hij bezat wel iets ridderlijks, zeer geschikt om hare verbeelding gevangen te nemen. Ofschoon geheel en al vrouw, was zij eene voortreffelijke paardrijdster en eene vurige bewonderaarster van alles, waarbij moed en behendigheid in het spel kwam, en zij had mij van ASHLEY's bedrevenheid daarin met haren broeder hooren spreken. Even als ieder ander, die haar zag, liep ook ASHLEY hoog weg met hare schoonheid en hare betooverende manieren. Ik kan juist niet zeggen, dat ik jaloersch was; daartoe had ik geen regt, want DORA had mij nooit eenigen voet gegeven; maar meer dan eens toch gevoelde ik spijt, dat ik een' derde geïntroduceerd had in een gezelschap, dat eene soort van *tête à tête* kon genoemd worden; want DORA's broeder werd er natuurlijk niet onder gerekend. Ik begon te vreezen, dat ik zelf mijn spel verspeeld had en dat ASHLEY het zijne ging winnen.

Het was de vijfde dag na zijne komst. Wij hadden den vroegen morgen bestemd om een uitstapje naar het naburige meer te doen, wijl men ons gezegd had, dat die omtrek bijzonder avontuurlijk en schoon was. Dat meer lag op het vlakke van een' berg, dien wij uit het vensterraam van ons logement konden zien. De afstand werd op tien mijlen gerekend, en daar de weg ruw en steil was, verkozen DERMOT, ASHLEY en ik liever te wandelen dan den hals te wagen op kreupele paarden, die men ons aanbood. Voor DORA hadden wij een' muilezel, die vast ter been scheen, met een goed dwarszadel genomen, benevens een' flinken, stevigen knaap, door wien het dier werd geleid.

Men kan in de Pyreneën geen aangenamer saizoen wenschen,

dan in de maand September. Ik voor mij geef overal elders de voorkeur aan de lente, met uitzondering van het zuidelijk en meer nog het westelijk gedeelte van *Frankrijk*. Vooral thans was er de lucht onbewolkt, de temperatuur alleraangenaamst en de heerlijke wijngaarden leverden zulk een bekoorlijk gezigt op, dat het mij, evenmin als de gebeurtenis, die ons stond te wachten, ooit uit het geheugen zal gaan.

Dora reed een weinig vooruit met ashley naast haar; deze wees haar op de fraaiste plekjes van het ons omringende tooneel, en bragt nu en dan de hand aan hare teugels, om den muilezel over de eene of andere ruwe plek van den meestal ongebaanden berg te leiden. Dermot en ik wandelden achter aan, een weinig hijgende onder het beklimmen van de steilte. Onze gids liep naast ons en scheen zich volstrekt niet over de steilte te bekreunen; die knapen hebben gemeenlijk longen van leder of van staal.

Op eens wendde hij zich tot mij, en vroeg in zijn barbaarsch dialect van half Fransch en half *patois*, met een mondvol Spaansch er door heen:

»*Ces messieurs veulent-ils voir le Saut de lou Contraban-*
»*diste?*"

»*Le Saut du Contrebandier* — de sprong van den sluiker —
»wat is dat?" vroeg dora, die de vraag gehoord had; te gelijkertijd wendde zij haar bevallig kopje om, en zag ons — ten minste mij — met een' lieftalligen blik aan.

De sprong van den sluiker, zoo als onze gids ons verhaalde, was eene enge kloof in de rots, die vreesselijk diep was, en zich op aanmerkelijken afstand, dwars over eene zijde van den berg uitstrekte. Zij heeft aan de volgende gebeurtenis haar' naam ontleend:

Vijf jaren geleden had een smokkelaar, bekend onder den naam van *Juan le negre* of *Zwart*-jan, een' tijd lang de tolbeambten getergd, en eene groote blaam op hen geladen, door het gelukkig en aanhoudend sluiken van verboden goederen uit *Spanje*. Vergeefs, dat ze zich in hinderlaag legden en hem strikken spanden; nooit konden zij hem bereiken, of, mogt dit al eens het geval zijn, dan was hij gedekt door eene zoo groote menigte vermetele en wanhopige knapen, die het zelfde onwettige handwerk dreven, dat de kommiezen òf moesten afdeinzen, òf bij den ontstaanden twist vreesselijk afgerost werden. Eens echter kregen drie hunner *Zwart*-jan alleen en ongewapend in

het oog. Zij achtervolgden hem over kloof en steilte, over rots en holte, totdat zij met vreugd hem ten laatste zagen stilstaan vlak voor de bedoelde kloof, waar zij zich verzekerd hielden, hem in handen te zullen krijgen. Het scheen, als hadde hij besloten, van zijne vlugt af te zien en zich over te geven aan de kommiezen, die hem al meer en meer nabijkwamen. Dan, men stelle zich hunne verwondering en verbazing voor, toen zij hem op eens met de snelheid eener gems zijn loop zagen nemen, en..... over den gapenden afgrond heenspringen. De kommiezen lieten een' kreet van woede en teleurstelling hooren, en twee hunner staakten hunne vervolging; maar de derde, een vlugge en stoute gast, die meer dan eens gezworen had den op het hoofd van *Zwart*-JAN gestelden prijs te zullen verdienen, waagde insgelijks den gevaarlijken sprong. Dan — hij kwam te kort, belandde met het hoofd tegen de rots, en zijne ontstelde makkers, die de blikken in den zwarten afgrond wierpen, zagen, hoe zijn ligchaam op de scherpe rotspunten verbrijzeld werd, en hoe hij verminkt in de ontzettende diepte neêrstortte. — De sluiker ontkwam, en het tooneel dier treurige gebeurtenis werd van toen af: *de sprong van den sluiker* genoemd.

Eer nog onze gids zijn verhaal geëindigd had, ware wij reeds eenstemmig in onze begeerte om het tooneel te bezoeken, dat wij juist bereikten toen hij uitverteld had. Het was inderdaad eene opmerkelijke kloof, wier aanwezen de herinnering opwekt van het schrikbewind, dat in het zuidelijk gedeelte van *Frankrijk* zooveel sporen heeft achtergelaten. De geheele zijde van den berg was gespleten en vaneengescheurd en vormde eene enge holte van verbazende diepte, op gelijke wijze als de vermaarde Mexikaansche *barrancas*. Hier en daar scheen eenige gemeenschap met de overzijde te bestaan. De bedoelde kloof was verschillend van wijdte, doch het naauwst op de plaats, waar wij kwamen, en de sprong scheen op verre na zoo vreesselijk niet te zijn, als de gids die had afgeschetst. Naar beneden starende, zag men eene menigte met struiken begroeide rotspunten; daar de zon hoog stond, ontwaarde men in den diepen afgrond eene smalle beek, die naar eene zilveren strook geleek; het gekabbel en geruisch van het water, door de echo's van de kloven en holten nagebaauwd, klonk even als het gemurmel van een' waterval in onze ooren. Op eene uitstekende rotspunt, eenige ellen van den rand af, zag men eene ruw ingegrifte dagteekening en daar-

onder twee letters. Het waren, naar luid van onzen gids, de initialen van den ongelukkigen tolbeambte, die hier den rampzaligsten dood had gevonden.

Wij hadden omtrent eene halve minuut de kloof bezigtigd, toen ASHLEY, die zich aan onze regterzijde bevond, het stilzwijgen afbrak.

»Is het anders niet?" zeide hij, »dat is geen sprong. Wat »let mij, dat ik zelf er over heen wip?"

»Om Gods wil!" riep DORA.

»ASHLEY!" zeide ik, »wees toch niet dwaas."

Maar het was reeds te laat. Ik weet niet, wat dolle drijfveer hem bewoog; maar, voor zoover ik zijn karakter kende, was het geene dwaze bravade of geen jongensgril, die hem tot dat waagstuk aanspoorde. Eigenlijk scheen de sprong, wanneer men naar omlaag keek, zoo ontzaggelijk groot niet, — althans niet boven de vier of vijf voet, maar werkelijk was hij veel wijder. — Welligt was het dit schijnbedrog, of misschien wel het gevoel, dat een Engelschman bezielt, dat hij in daden, waartoe vlugheid en stoutheid vereischt worden, door niemand overtroffen kon worden, dat hem den sprong zooveel ligter deed achten dan hij was. Eer wij hem konden terughouden, nam hij een' korten loop tot de uitvoering van het gevaarvolle stuk.

Een gil van DORA werd gevolgd door een' kreet van ijzing van DERMOT en mij. ASHLEY had de kloof met de oogen gemeten en de overzijde bereikt; maar die overzijde liep schuin af, was glibberig, en — zijne voeten gleden uit. — Een paar sekonden scheen het, als zou hij oogenblikkelijk verbrijzeld worden; maar onder het vallen gelukte het hem de rotspunt te vatten, die daar ter plaatse een' hoek vormde. En daar hing hij nu aan de handen, met het ligchaam over den afgrond zwevende, en in de onmogelijkheid om zich op te geven; want de rots was glad en glooijend, en al had hij zich kunnen opgeven, toch zou hij geen' vasten voet hebben gevonden. ASHLEY deed eene wanhopige poging om zich vast te klemmen aan een dor en ontbladerd boompje, dat, een voet van hem af, in eene der spleten groeide, maar... het miste en veroorzaakte bijna zijn' onmiddellijken val. Van eene verdere poging afziende, bleef hij onbewegelijk hangen, met de vingers aan den rotsrand, die een zoo glibberig en onvast steunpunt aanbood, dat het bijna een wonder scheen, hoe ASHLEY er zich aan kon blijven vastklemmen: het was dan ook alleen het uitvloeisel zijner

bijna bovenmenschelijke spierkracht. Die ontzettende crisis kon echter niet langer dan hoogstens twee minuten duren: beneden hem was een afgrond van meer dan honderd voeten diepte — oogenschijnlijk had zijne laatste stonde geslagen.

Dermot en ik stonden hulpeloos, van schrik verlamd, en met open mond en wijden blik staarden wij op onzen ongelukkigen vriend. Wat konden wij doen? Konden wij den sprong wagen, die voor iemand van oneindig meer vlugheid en stoutheid ondoenlijk was gebleken? Wij hadden ons verderf tegemoet gesneld, zonder de kans, om ashley te redden. Maar — dora beschaamde ons. Een' gil, maar ook slechts één' had zij laten hooren; en vervolgens was zij, zonder hulp, van haren muilezel gesprongen. Hare wangen waren bleeker dan albast; maar geene sekonde verloor zij hare tegenwoordigheid van geest, en op het oogenblik van gevaar ontwikkelden haar moed en hare vastberadenheid zich nog te meer.

»Uwe dassen en zakdoeken!" riep zij onder het losmaken harer cachemiren sjerp.

Dermot en ik gehoorzaamden werktuigelijk. Met de snelheid van het weêrlicht en met vrouwelijke handigheid knoopte zij hare sjerp, eene lange zijden das van mij, en onze beide zakdoeken aan een; aan de twee einden van het aldus geïmproviseerde koord maakte zij een' kleinen steen vast, en — met scherpen blik en vaste hand wierp zij het om het bladerlooze boompje, waarvan wij gesproken hebben, — zóó, dat de beide einden tegen ashley's borst aankwamen. Deze begon de vastheid van zijn' greep reeds te verliezen; wij zagen het bloed te voorschijn komen onder de nagels der vingeren, die zich krampachtig aan den rotsrand hielden geklemd, en hij wendde het gelaat naar ons toe met de stomme bede, dat wij hem zouden trachten te redden. Op dat zelfde oogenblik vielen de beide einden van het koord voor hem neder, en uit instinct greep hij ze vast. Het was een oogenblik van ontzettende spanning. Zouden de knoopen, die zoo overijld waren gelegd, de zwaarte van ashley's ligchaam wederstaan? Zij wederstonden, en — aan zijne sterke gewrichten gelukte het zich op te geven. Het boompje boog en schudde heen en weêr; maar zijne hand was er nu digter bij, en — hij greep het. Nog ééne krachtdadige inspanning, de laatste poging der wanhoop, en.... ashley lag uitgeput, bijna magteloos op den rand van de rots. Op het zelfde

oogenblik viel DORA, terwijl zij een' vreugdekreet aanhief, bewusteloos in de armen van haren broeder.

Thans heb ik weinig meer te verhalen. Eene wandeling van eene mijl bragt ASHLEY op eene plaats, waar eene over de kloof gelegde plank hem in staat stelde er over te komen. Ik schets noch zijne dankbaarheid jegens DORA, noch zijne verontschuldigingen voor de teweeggebragte ontsteltenis, noch zijne bewonderende lofspraak over hare tegenwoordigheid van geest. De wijze, waarop zij hem ontving, de blik, dien zij op hem wierp, toen hij hare hand greep en die vurig aan zijne lippen bragt, was alles behalve aangenaam voor mij — wat het dan ook voor hem moge geweest zijn. Die vrijheid mishaagde haar in geenen deele: ik was er over verplet; maar WALTER ASHLEY zag dit niet eens.

Na deze gebeurtenis en op DORA's aanhouden lieten wij ons uitstapje verder in den steek en keerden naar huis. Het scheen alsof deze dag tot een dag van onaangenaamheden bestemd was. In mijn logement gekomen, vond ik een' brief, die mij, van plaats tot plaats, drie weken had nagereisd. Hij was van een' advocaat, die mij den dood eener bloedverwante meldde, en mij uitnoodigde, terstond naar *Engeland* terug te komen tot het regelen eener gewigtige zaak, betreffende een testament, dat betwist werd. De som was te aanzienlijk om de waarschuwingen in den wind te slaan, en ontevreden maakte ik mij tot mijn vertrek gereed. Ik deed al wat ik kon om ASHLEY te bewegen, mij te vergezellen; ik praatte mij heesch over de vossen- en faisantenjagt en andere genoegens van het aanstaande saizoen. Maar vergeefs. Zijne liefhebberij voor het jagtvermaak scheen ten eenemaal verkoeld: hij spotte met de vossen, behandelde de faisanten met minachting en gaf te kennen, zoo zeer op de Pyreneën verzot te zijn, als ik vreesde dat hij op DORA was. Niets schoot mij over dan alleen te gaan, en ik deed dit, na DERMOT zijn reisplan te hebben afgevraagd, alsmede de plaats, waar hij met zijne zuster den winter dacht door te brengen. Ik had besloten, zoodra mijne zaken geregeld zouden zijn, naar het vasteland terug te keeren en aanzoek te doen om DORA's hand.

Maar de mensch wikt en God beschikt. In plaats van, zoo als ik hoopte, veertien dagen in *Londen* te vertoeven, die ik voldoende achtte om mijne zaken in orde te brengen, werd ik er verscheidene maanden opgehouden en genoodzaakt eenige reisjes naar het noorden van *Engeland* te doen. Herhaalde malen

schreef ik aan DERMOT en ontving ook eens een' brief van hem, maar ook geen' enkelen meer. Hij was een slecht correspondent, en derhalve bevreemdde zijn stilzwijgen mij niet.

De zomer kwam; mijn proces was afgeloopen, en ziek van al de dagvaardingen en advocaten, parkementen en procureurs, was ik eindelijk weêr mijn eigen meester. DERMOTS bankier in *Londen* bezorgde mij zijn adres, en twee dagen na mijne informatie had de Antwerpsche stoomboot mij op Belgisch grondgebied overgebragt.

Hoofd en hart vol van DORA, ijlde ik naar *Brussel*. Aan het Hotêl *de Bellevue* afgestapt, was mijne eerste vraag, of liever mijne bevestigende toespraak: »Mr. DERMOT is hier, niet »waar?"

Had de bediende *neen* gezegd, ik geloof dat ik hem den hals zou gebroken hebben.

»Ja wel, Sir! maar gij zult hem in het park vinden, met *Ma-»dame sa soeur.*"

Terstond snelde ik naar het park. Het was bezaaid met vreemdelingen, die zich verlustigden in het bevallige groen van het heerlijke jaargetijde. Maar ik keek of zocht naar niets dan naar DORA, de lieve, aangebedene DORA — DORA DERMOT.

Op den hoek van eene laan ontmoette ik haar' broeder.

»JACK!" riep ik, warm en hartelijk zijne hand grijpende, »ik »ben blij dat ik u zie."

»En ik niet minder," was zijn antwoord, »maar het verwon-»dert mij, dat gij op onzen laatsten brief niet teruggeschreven »hebt; misschien dacht gij: ik zal hen toch spoedig zien."

»Op uw' laatsten brief?" vroeg ik, »ik heb er drie aan u »geschreven, sedert ik van u gehoord heb."

»Wel verduiveld!" riep JACK. »Hebt gij den brief niet ont-»vangen, dien ik u, eene maand geleden, uit *Parijs* schreef, »met de *kennisgeving*...."

Meer hoorde ik niet; want juist op dat oogenblik kwam DORA zelve de laan af, bekoorlijker dan ooit, enkel bevalligheid — glimlachjes, schoonheid. Maar voor schoonheid, lachjes en bevalligheid had ik thans geene oogen: alles wat ik zag, was, dat zij haren arm gaf aan dien sarrend bevalligen WALTER ASHLEY, die den *sprong van den sluiker* had gedaan. Een oogenblik stond ik versteend; maar vervolgens mijne hand uitstrekkende, riep ik in de warmste vervoering:

»Miss DERMOT!"

Met een lachje en een blosje stapte zij eene halve schrede achteruit; ASHLEY trad nader.

»Goede, beste vriend!" zeide hij, »er is hier niemand van »dien naam. Maar — mag ik u aan Mistress ASHLEY voor-»stellen?"

Indien een mijner vrienden ooit zijn hof wenscht te maken aan een lief, bevallig meisje, met twintigduizend pond sterlings, zoo raad ik hem aan, een beter voorbeeld te nemen dan aan mij. Van dien dag af heb ik *de praktijk* voor immer vaarwel gezegd.

J. F. BOSDIJK.

ANNO DOMINI......?

Hoort, kleingeloovigen! Aan *Marne's* oeverzoomen
Liet eens der Franken Vorst zijn' wildsten hengst onttoomen,
En de oude BRUNECHILD, bij 't reeds vergrijsde haar,
Vastbinden aan den staart, — die, voortgejaagd door zwepen
En in een woest galop, de zondares moest slepen
Door 't legerkamp, voor 't oog van heel zijn krijgrenschaar.

De hengst schoot steigrend los; zijn ijzren hoeven raakten
Het achterslepend lijf, vermorzelden en braakten
Haar elk verwrongen lid. Om 't bleek, misvormd gezigt
Vloog 't graauw en kleurloos haar. De scherpe steenen dronken
Het koninklijke bloed, en als aan de aard geklonken
Van schrik, aanschouwde 't volk dit vreeslijk strafgerigt.

Soms viel een roode gloed op hare ontverwde kaken
Van 't flikkrend wachtvuur, dat men voor een tent zag blaken;
Dan wiesch de Marnestroom weêr met zijn ijskoud nat
Haar 't bloed en 't stof van 't hoofd. Verschriklijk puilden de oogen
Van uit hun kas; en 't kleed, haar 's morgens aangetogen
Als pronkgewaad, werd nu met brein en bloed bespat.

Zoo zal ook eens de Heer — hoort, wijzen dezer aarde! —
Een vlammend ros, dat hij ten dag des toorns bewaarde,
Dat door 't onmeetbaar ruim in wilde sprongen vaart, —
De vurigste van zijn kometen — tot ons zenden,
En d'uitgestrekten staart vastknoopen om de lenden
Der grijze zondares — de in schuld verouderde aard!

Dan wordt zij uit haar baan gesleurd en voortgedreven,
Die zij van d'eersten dag der Schepping had beschreven;
Zij volgt het vlammend ros, dat teugelloos zijn' draf
Versnelt. Het sleept haar voort, en snuivend spuwt het vonken,
En zwaait — daar 't aan zijn' staart een wereld ziet geklonken —
Dien fier door 't ruim. — God zelf nam hem zijn breidel af,

Wie stuit den razende? — De zon verbleekt in luister;
Krimpt weg, en staat in 't eind zóó ver, dat zij in 't duister
Geheel verdwijnt; dan zal het koud en donker zijn.
Alleen als zij de grens van nieuwe zonnen naken,
Dan zal, gelijk men 't licht van 't wachtvuur soms zag blaken
Op BRUNECHILDS gelaat met rooden wederschijn:

Een flaauw en weiflend licht 't gelaat der aarde kleuren,
Der half gestorvene! — De Hemel staat te treuren,
Bloedrood is zijn gewelf en kokend de Oceaan.
't Ontembaar ros schiet voort en laat zijn' vuurstaart blikkeren,
En schrikbrer nacht zinkt neêr na 't helle weêrlicht flikkeren,
En zwart wordt de aard — gelijk een kool, die uit zal gaan, —

En rilt van koude; tot ze, al verder voortgeronnen,
Op nieuw uw gloed ontwaart, o lieflijkste der zonnen,
Die eens haar Moeder waart! — Nu klopt op nieuw haar 't hart;
Haar borst heraâmt; haar ijs versmelt; haar bronnen vlieten
Als vreugdetranen; doch het ros blijft voorwaarts schieten,
En wat zij leed, was slechts 't beginsel van haar smart.

In 't eind stort ge al Uw' toorn uit de opgevulde schale,
o Heer! — Gij wenkt! — zij brandt, zij gloeit voor de eerste male
Bij eigen licht, maar 't is een onuitbluschbre brand,
Die alverslindend blaakt. 't Heelal ziet met verbazen
Een wereld sterven. Hoort, de wekbazuinen blazen!
De wereldregter komt — de weegschaal in de hand!

Een gordelstroom van vuur grijpt om de beide polen;
De bergen storten in de zee als gloënde kolen;
Tot aan de maan waait rook en sissend schuim omhoog.
En dan —— zoo 'k uit mijn graf mij dan kan opwaarts wringen,
Zal ik op 't rookend puin dit lied ten einde zingen; —
Ik sidder — met de hand bedek ik 't scheemrend oog.

Naar het Hoogduitsch
van FREILIGRATH.

B. T. H.

MENGELINGEN.

CARTONS

VOOR DE

GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN VRIJHEIDSOORLOG.

I.

DE ADEL.

Nimmer is welligt Pinksteren zoo kommerlijk ingewijd geworden als in het jaar 1568 te *Brussel*. Het schavot, dat nog rookte van het bloed van twintig edelen, op de beide vorige dagen vergoten, bleef staan, om met somberder pracht voor nog plegtiger strafoefening te worden getooid. Alva had den burgers op lijf en goed verboden, hunne deur te verlaten, als vreesde hij, dat het weegeschrei over het onregt, wanneer het zich in de vrije lucht ontlastte, de wraak des Hemels zou inroepen, eer het onregt gepleegd was. Scherpregter en zwaard bleven onder het schavot verborgen — uit eerbied voor de slagtoffers of uit schaamte voor den gruwel? De beroemdste en schitterendste edelman der Nederlandsche gewesten, de held van *St. Quintyn*, stierf, zoo als hij niet had moeten sterven, wantrouwend aan zich zelven en zijne eigene onschuld, en daarom geslingerd door de hoop op vergiffenis en verbitterd door hare teleurstelling. In rang aan hem gelijk, maar niet

aan hem gelijk in de vaak onbillijke schatting der menigte, deelde HOORNE zijn lot en stierf, zoo als hij geleefd had, stug en fier.

Van het onweder, dat drie dagen achtereen over aller hoofden had gebroeid, scheen de laatste, de geweldigste slag losgebroken, en de borst der burgerij voelde verademing, niet slechts omdat zij zelve niet getroffen was, maar ook omdat zij voor het vervolg op verkoeling hoop koesterde. Zelfs de Spanjaarden vleiden zich met die verwachting, minder uit medelijden met het beangstigde volk, dan uit staatkundige berekening. Maar zoo ALVA immer het wreede woord: »dat de kop »van een zalm meer waard is dan de koppen van honderd kik»vorschen," heeft uitgesproken, hij staafde het ditmaal door de toepassing niet. Hij woedde voort, tot zelfs in de hutten der armen, en omdat hij het deed, is het bloed, op den derden Junij 1568 vergoten, vruchtbaar geworden voor de onafhankelijkheid onzer natie.

Voor een oogenblik moge de stem der beleedigde menschelijkheid de koele beschouwing der geschiedenis afbreken; de geschiedenis zelve moge de regtspleging als wreed, als onstaatkundig, als doelloos veroordeelen; zij moge het vonnis wraken, als in strijd met herkomstige regten en geheiligde instellingen, er rust op haar eene ernstiger taak, dan alleenlijk de tolk te zijn van ondergeschikte oordeelvellingen en menschelijke gewaarwordingen. Zij moet de plaats aanwijzen, die het buitengewone feit in de orde der zaken, welke zij verhaalt, bekleedt, en door het verstand te overtuigen van de noodzakelijkheid der gebeurtenis, het gemoed bevredigen, dat krimpt bij de voorstelling van den gruwel. Mag ik mijne meening zeggen: in de slag, dien ALVA den adel toebragt, openbaarde zich eene hoogere regtvaardigheid dan de zijne, en de regtspleging van Junij 1568 werd de oorzaak eener andere orde, dan die, welke ALVA zich zelven en zijnen koning beloofd had te herstellen. Uit al de afkeuring, waarmede wij billijkerwijze den forschen geweldenaar treffen; uit het medelijden met onschuldige of half schuldige slagtoffers, volgt niet het regt, om den gevallenen de glorie der martelkroon te bedeelen. Eer de geschiedenis tot de heiligverklaring overga, hoore zij des duivels advokaat. En zoo er zulk een optreedt, men rekene het zijner innige overtuiging der waarheid toe, dat hij die ondankbare rol op zich neemt.

Wanneer ik hierboven zeide, dat het bloed des adels vrucht-

baar voor de vrijheid is geworden, dan achte men die uitspraak geenszins de wedergade van de bekende spreuk: dat het bloed der martelaren het zaad van de kerk was. Ik gevoel mij niet in staat, onzen onsterfelijken HOOFT het lijden dier drie bange dagen na te vertellen; maar ik wensch, dat de verbeelding mijner lezers zich gevoed hebbe aan zijne treffende schilderij. Zoo hen al de bijzonderheden der gebeurtenis voor den geest staan, eilieve, dan zegge men mij, wat de overlevering, de overlevering, die uit haren aard alles ten voordeele der slagtoffers kleurt, men zegge mij, wat zij voor ons anders heeft gedaan, dan de slagen des beuls en de krimpingen der veroordeelden te tellen; men zegge mij, of zij van de twintig veroordeelden één groot woord, ééne groote gedachte, ééne groote daad der nakomelingschap heeft overgeleverd? Of EGMOND meer onzen eerbied, dan ons medelijden wekt? Of HOORNE, in het verhaal van onzen grootsten historieschrijver, het impopulaire heeft verloren, dat hem bij zijn leven en naderhand bij zijne gedachtenis vergezeld heeft?

Zoo men sommigen edelen de standvastigheid ten goede rekent, waarmede zij de biecht weigerden, men prijze niet te voorbarig. Niet om hun geloof waren zij veroordeeld, maar om eene staatkundige misdaad. Eene afzwering had hun niet van den dood gered, maar over hun graf eene zaligspreking ingeroepen, waaraan zij geene behoefte gevoelden. Slechts een der edelen treedt op met eene daad, die niet bij het licht onzer zedekunde moet onderzocht worden, maar lofwaardig was in een' tijd van mindere beschaving, waar eene list zich al te vaak met riddereer verdroeg. JAN VAN MONTIGNY, Heer van *Villers*, trad met vrijen blik, en zijne bekenden waar hij voorbijkwam groetend, naar het schavot als naar een feest. De trommels, die op bevel van ALVA de laatste snikken der stervenden moesten verdooven, zwegen, toen de beurt aan hem kwam. Hij had zijnen biechtvader beloofd, dat hij door eene schuldbekentenis zijn oordeel regtvaardigen en door een katholijk uiteinde de geloovigen stichten zou. Maar het oogenblik van stilte, hem toegestaan, maakte hij zich ten nutte, om den aanschouwers met luide stem toe te roepen, dat hij voor de goede zaak stierf, en dat velen, die het thans anders inzagen, de waarheid zijner verklaring later zouden bevestigen.

Het is jammer, dat de onverbiddelijke kritiek geroepen is, ook die anekdote te logenstraffen. Eene andere lezing van het

verhaal is de volgende: Toen VILLERS stierf, werd de trommel even luide geroerd als bij den dood der andere slagtoffers. Vóór zijn uiteinde ontlastte VILLERS zijn bezwaard gemoed; maar het was aan den Franciscaner monnik, die hem bijstond. Aan dezen droeg hij op, aan ALVA te verzekeren, dat hij in de gevangenis EGMOND met beschuldigingen had bezwaard, die verdicht waren. Dus luidt het verhaal van FLORIS VAN DER HAER, een Roomschgezind schrijver, maar die nimmer ten gevalle der Spaansche dwingelandij zijn' pligt van geschiedschrijver heeft miskend. Hij noemt als zijnen zegsman den biechtvader zelven, JAN GÉRY, van wien ik geen kwaad weet te zeggen. De landvoogdes, die in de keus van hare biechtvaders naauwgezet was, had aan hem haar geweten toevertrouwd. Zij had hem, vóór haar vertrek uit de Nederlanden, den koning aanbevolen voor het bisdom van *Brugge;* maar ALVA, opdat ik alles zegge, wat het getuigenis van dien man zou kunnen verzwakken — had zijne benoeming afgekeurd, door de aanmerking: dat de voorgeslagen bisschop als Waal de Vlaamsche taal niet magtig was. De muren van *Vilvoirden*, waar de edele slagtoffers gekerkerd waren geweest, hebben hunne bekentenissen tot dusverre niet verraden; het verhoor van VILLERS sluimert in het Archief van *Simancas;* de akten van den bloedraad liggen niet voor ons opgeslagen; maar ware dit het geval, ik geloof, dat onze wenschen kwalijk zouden bevredigd, en er weinig ontdekt worden, wat ter eere van EGMOND, en nog minder ter eere van de naaste getuigen tegen hem, van JAN VAN VILLERS, en van EGMOND's geheimschrijver, BACKERZEELE, zou verstrekken.

Waar het berigt van het bloedtooneel slechts gehoord werd, maakte het op de tijdgenooten denzelfden indruk als op ons, die door bijna drie eeuwen van de gebeurtenis gescheiden zijn. De namen der slagtoffers hadden een' goeden klank, en werden ALVA's overige wreedheden ook niet over het hoofd gezien, alles, wat ten zijnen laste komt, vereenigde zich als in één brandpunt, in den geregtelijken moord van EGMOND en HOORNE. Ontzettend was de weêrklank, dien de gebeurtenis in *Duitschland* vond. De rijksvorsten ontvingen het berigt der teregtstelling met verontwaardiging; maar het gebruik der diplomatie, de eisch van het eigenbelang, dat velen onder hen aan de Spaansche majesteit dienstbaar maakte, dwongen de meesten, hunne verontwaardiging achter eene dubbelzinnige bevreemding over de bloedige uitkomst te verbergen; bij anderen werd de gramschap, waar zij tot dadelijkheid zou hebben

kunnen overgaan, bezworen door de belofte des keizers, om zich krachtig voor de Nederlanden in de bres te stellen. Voor de met den prins van *Oranje* uitgewekene edelen kon de ondergang hunner stamverwanten of vroegere meesters treurig, maar niet onverwacht zijn. Toen in den aanvang van 1568 eenige edelen, die BREDERODE in zijne ballingschap gevolgd waren, zich verbonden tot een' gewapenden inval in de Nederlanden, waren het zwaard, dat HOORNE's en EGMOND's hoofden dreigde, het vermoeden, dat de dood van den markies VAN BERGEN baarde, en de ondoordringbare kerker, waarin MONTIGNY smachtte, de beweegredenen, die, volgens hunne afgelegde verklaring, hun het zwaard in de hand gaven. Weinig tijds later en twee maanden voor de bloedige regtspleging, maakte WILLEM VAN ORANJE de brieven van ALAVA openbaar; brieven, waarschijnlijk verdicht, maar in welke met meer dan profetische zekerheid geschreven stond: dat geene hoop van behoud den gevangenen heeren langer restte. Hem dus en zijne aanhangers kon de slag, toen die eenmaal trof, niet verrassen; hij was te lang en te zeker voorzien, dan dat er niet vooruit rekening gemaakt ware op de verontwaardiging, die hem zou volgen. Maar zoo velen in de erkentelijkheid des vorsten, in heilige regten door hem zelven bezworen, in den roem, in het aanzien der aangeklaagden, in hun schitterend verleden, en in de twijfelachtigheid hunner schuld, de waarborgen voor vrijspraak of vergiffenis hadden gezien, hen trof het berigt dier teregtstelling te heviger, naarmate het de zuiverste gevoelens der menschelijkheid beleedigde, en aan *Europa* het voorspel scheen eener tirannij, welke, volgens de uitdrukking dier tijden, slechts aan gene zijde der Adriatische zee, bij den Turk, hare wedergade vinden kon. Algemeen was in *Duitschland* de verbittering, en een van ALVA's onderworpenste spionnen, de koninklijke commissaris voor de wervingen in *Duitschland*, HANS ENGELBERT, schreef daarom aan ALVA: »Hier maakt de gedane justitie de tongen los; alle schan»delijke uitstrooisels tegen uwe vorstelijke genade worden ge»zegd en geloofd; mijne ooren schieten te kort om ze te hoo»ren, mijn mond om ze te weêrspreken; maar om veilig door »te komen, ben ik gedwongen bij den nacht te reizen."

Maar welke was de indruk, dien de treurige gebeurtenis maakte in den omtrek der gebeurtenis zelve? Het had bloed geregend te *Leuven*, en dit mirakel was, om zoo te spreken, de beeldspraak, waarmede de menigte te kennen gaf, dat, nu het ongeloofelijkste gebeurd was, menschelijke magt noch berekening het

lijden bepalen kon, dat het noodlot hun zou opleggen. Het was de uitdrukking des bijgeloofs, en bijgeloovigheid is de zuster en bondgenoote van slaafsche, magtelooze onderwerping. Ook was het der menigte, die in der Heeren glorie en grootheid niet had gedeeld, weinig te wijten, zoo zij voor hunnen val niet meer overig had dan een onvruchtbaar medelijden. Op hunne bloedverwanten, hunne stamgenooten, hunne krijgsmakkers rustte, zoo er aan bloedwraak kon gedacht worden, het allereerst die taak; maar juist deze gingen de menigte voor met het hoofd te buigen, met vreesachtige aanhankelijkheid aan den gevreesden tiran. Slechts één edelman, AERSCHOT, toonde, zegt men, duidelijk, dat hij het gebeurde wraakte, en zoo ook dit niet meer dan een gerucht ware, dat gerucht zelf was eene hulde aan zijn karakter, waarvan men zulk eene fierheid verwachtte. Maar de graaf VAN HOOGSTRATEN, die dat gerucht aan den prins mededeelde, schreef tevens: »de hertog »van ALVA wil zich als door een verschanst leger omgeven, en »des noods sterven met de wapenen in de vuist; want hij be»merkt, dat allen, zoo binnen als buiten het land, zijnen dood »willen en wenschen, een bewijs, dat zijn eigen geweten hem »aanklaagt, hetwelk voor duizend getuigen volstaat."

Hoe zeer bedroog zich HOOGSTRATEN in de gezindheid van zijn volk en van zijne bloedverwanten! ALVA zag voorzeker met gerustheid op de volbragte taak neder; maar zoo de regtspleging van Junij het ongeloofelijkste en onheilspellendste was geweest, dat de Nederlanden had kunnen treffen, nog ongeloofelijker, nog onheilspellender was de beweginglooze berusting, waarmede de Nederlandsche heeren zich in het gebeurde voegden. Verzamelen wij eenige trekken.

Het is niet de vraag, welke uitvlugten regtsgeleerden als VIGLIUS konden uitvinden, om, hetzij door de wet der staatkundige noodzakelijkheid, hetzij door het pijnlijk bijeenzamelen van gevallen, waarin op gelijke wijze gehandeld was, de verraderij en het geweld te verontschuldigen, waardoor HOORNE en EGMOND gevangen en voor eene gansch onbevoegde vierschaar teregt gesteld werden. De algemeene meening achtte door dit bedrijf de voorregten der Vliesorde verkracht en eene daad gepleegd, die zelfs aan het koninklijk alvermogen niet vrijstond. Hoe vast de overtuiging van de onschendbaarheid der Vliesridders allen beheerschte, was kort te voren aan een overtuigend voorbeeld gebleken. De heraut van wapenen, een dienaar alzoo en geen lid der Orde, NICOLAAS DE HAMMES, had alles gedaan om

de gramschap der landvoogdes te verdienen. Zelf een der eerste teekenaars van het verbond, had hij steeds met hen gemeene zaak gemaakt, die door de geweldigste maatregelen het doel des verbonds wilden bereiken. De gunst van het beroemde krijgshoofd in den Turken-oorlog, LAZARUS VON SCHWENDI, had hem eene aanstelling in het leger des keizers bezorgd, en schoorvoetend begaf zich DE HAMMES tot zijne nieuwe roeping. Echter niet zonder van de hoofden der gereformeerde partij een afscheid te nemen, zoo luidruchtig, alsof hij den argwaan der hertogin wilde braveren. Toen hij eindelijk vertrokken was, zond hem de landvoogdes een' brief achterna, waarin zij haren gezant te *Weenen* opdroeg, de gangen van dat verdachte voorwerp naauwkeurig gade te slaan. HAMMES was niet eens een geboren Nederlander, maar een Franschman; op zijne afkomst kleefde de smet, dat hij de zoon eens priesters zou zijn; en echter MARGARETHA wachtte zich hem aan te tasten, om de waardigheid, die hij bij 's konings Orde bekleedde: »Van den aanvang dezer onlusten af," schreef zij aan CHANTONNAY, den Spaanschen gezant te *Weenen*, »heeft hij niet nage»laten, het zoo slecht te maken als maar mogelijk is; ik houde »hem voor het hoofd en den raddraaijer van al de ranken, »die er omgaan; en ik zou hem zeker de straf zijner boosheid »hebben laten ondervinden, ware hij niet officier der orde en »als zoodanig slechts voor Zijne Majesteit en het Kapittel der »Orde teregt te roepen. Sommige ridders hebben hem bij zich ont»boden en onderhouden over wat men hem te laste legde; en »daar hij niet schroomde alles te bekennen, hebben zij hem »aangeraden zich buiten'slands te begeven, wilde hij niet te »eeniger tijd bij den kraag gegrepen worden." — Na een kort verblijf in het leger, keerde DE HAMMES te *Weenen* terug, en ging voort daar en elders voor de bondgenooten beloften en harten te winnen. CHANTONNAY beklaagde zich bij den keizer. Vruchteloos! »Konde men hem magtig worden," schreef de hertogin, »en ergens heenvoeren, waar hij aan een streng ver»hoor kon worden onderworpen, het ware eene dienst bewe»zen aan God en aan den koning; maar het geschiede voor »alle dingen in het geheim!" Vruchteloos! HAMMES ontkwam de lage, hem door den gezant gelegd, en op het oogenblik, waarop de tegenomwenteling zegevierde en al, wat aan het verbond had deelgenomen, naar alle zijden de vlugt nam, zond HAMMES der landvoogdes eenen brief, die tusschen spot en beleediging het midden hield, en waarin hij op trotscher

toon dan BREDERODE of ORANJE den nieuwen eed weigerde en van zijne waardigheid afstand deed (1).

Zoo dacht een jaar te voren over de onschenbaardheid der Orde de hertogin van *Parma*. Zoo dachten EGMOND en MANSFELD, die inzonderheid, door aan HAMMES het vertrek naar het keizerlijk leger aan te raden, de botsing hadden willen voorkomen, waarin HAMMES' schuld met zijne voorregten kon geraken. Een gansch andere regel werd dadelijk door den hertog van ALVA gevolgd. EGMOND zelf was het eerste slagtoffer, MANSFELD de eerste verlegen getuige van de krenking dier regten, die ieder hun tot dusverre had toegekend, en waarop allen tot dusverre gerust hadden gesluimerd. Toen ALVA EGMOND en HOORNE had gevangen genomen, bestond al de eerbied, dien hij der orde bewees, daarin, dat hij zijne daad met de noodzakelijkheid en het bevel des konings verontschuldigde. De ridders, voor wie hij die verdediging van zijn bedrijf hield, waren de graaf VAN MANSFELD, de hertog VAN AERSCHOT, de baron VAN BARLAIMONT, de kanselier der Orde, VIGLIUS. De graaf VAN MEGEN lag krank te

---

(1) Even zoo bescheiden handelde de landvoogdes ten opzigte der nalatenschap van den markies VAN BERGEN. Dadelijk na diens overlijden, had de koning der landvoogdesse last gegeven zijne nalatenschap aan te grijpen en een geregtelijk onderzoek tegen hem te beginnen. De landvoogdes antwoordde *op den elfden September, en dus twee dagen, nadat* ALVA *eigenmagtig de graven* VAN EGMOND *en* HOORNE *had gevangen genomen*, ten eerste, dat de erfgename in plaats van den overledene was getreden, en dat gene zoo min als deze uit hare goederen, zonder voorafgaande veroordeeling, kon gezet worden. Wat het andere betreft, de woorden zijn te merkwaardig, dan dat wij ze niet zouden afschrijven:

»Quant est dinformer contre led. marquis, Monseigneur, cela ne se peult »faire droictement que par ordonnance et decret seullement de vostre Maté à »ladvis pour le moins de six chevaliers de lordre pour proceder sollennelle- »ment selon les statutz dicelluy; asscavoir le XIII, XIV et XV article de »linstitution dud. ordre depuis amplié par statut perpetuel faict par feue la »Ma[te]. Imp[le]. au chapitre tenu a Tournay en lan MDXXXI. Comment est »aussi de mesmes des officiers dud. ordre, qui ha esté cause que lon ne ha sceu »procéder contre HAMES, comme jauroie bien desiré. — Que ne puis delaisser »de representer a vostre Ma[te].; joinct que, y ayant une multitude daultres »subjects de pardeca et entre aultres quelques seigneurs coulpables, la raison »vouldroit plus quil fût procédé premier contre eulx que non contre les »moins coulpables et mortz; et si par instruction du proces diceulx led. mar- »quis se trouve embarasse ou occupe de quelque faction de la nature de cri- »me de lese majesté, lou lors viendra tout a temps pour proceder contre luy.” De ontevredenheid van MARGARETHA over ALVA's handelwijze, en hare afkeuring van de door hem gepleegde regtsschennis, is, dunkt mij, zijdelings, maar toch duidelijk, in deze woorden uitgedrukt.

bedde. »De heeren," schrijft ALVA, »hoorden mij aan met eene »stemmige aandacht (*avecq une contenance modeste*), en zeiden, »dat, naardien het aldus des konings wil was, men niet anders »kon dan gehoorzamen, en daar het regt zijnen gang zou heb »ben, dit alzoo geschieden moest, dat niemand iets daartegen »mogt hebben in te brengen." De verklaring, het is waar, geeft eene zeer dubbelzinnige berusting te kennen in den maatregel, door ALVA genomen. Maar met wat daarin dubbelzinnigs lag, was het waarschijnlijk alleen den graaf VAN MANSFELD en den hertog VAN AERSCHOT ernst. BARLAIMONT was in het proces van EGMOND, nevens NOIRCARMES, de gedienstige handlanger des hertogs van ALVA; AREMBERG had zich jegens den koning van eene geheime lastgeving te kwijten, waarbij hem was opgedragen, ALVA van inlichtingen omtrent het voorgevallene te dienen (1); en VIGLIUS, VIGLIUS, die voor elke zijner eigene zwakheden de aanhaling eens ouden schrijvers ter verontschuldiging, voor elk onregt des souvereins een' roomschen regtsregel ter verdediging wist aan te voeren, de oude, de slaafsche, de hebzuchtige VIGLIUS, belastte zich met de taak, om in de gedenkschriften en het wetboek van de Orde voorbeelden en artikels te vinden, waarmede de gevangenneming en de buitengewone regtspleging te regtvaardigen was.

Wie met een' goeden wil zoekt, vindt; en VIGLIUS vond alles, wat de koning, wat de hertog, wat VARGAS wenschten. De privilegiën der Orde waren ten voordeele der aangeklaagden door hunne ordebroeders buiten's lands ingeroepen. In het land zelf waren er sedert *twee* over. De graaf VAN MANSFELD begeleidde zij-

(1) AREMBERG was reeds vroeger door den koning met *ayudas de costa* en andere gunsten gevleid; nog onlangs had de koning hem tot veldtreinmeester (maréchal de lhost) benoemd, en hij achtte zich dus van alle zijden van AREMBERGS aanhankelijkheid verzekerd. Op den 31sten Maart 1567 schreef PHILIPS aan den graaf: »Mon cousin. Le Duc d'Alve se parte pour leffect, que »jay escript ces jours passez à ma soeur la Ducesse de Parma et selon que »vous entendrez par aultres mes lettres, oultre lesquelz vous ay volu faire »ceste secrete et a part et vous advertir que, si bien je me tiens assure da- »voir pardela plusieurs bons et leaulx ministres et serviteurs, vous estes »toutesfois lung dentre ceulx, ou je faiz mon principal fondement et confiance. »Et partant vous requiers de en toutes choses qui soffreront pour mon ser- »vice vouloir seconder aud. Duc sans luy riens celer *des particularitez que* »*dès le commencement vous aurez entendu de ces affaires*, comme si vous »eussies a faire a ma personne propre." In een ander ligt de grond van den in het oog vallenden ijver van AREMBERG, die inderdaad in April en Mei, door de vervolging der bondgenooten in *Friesland*, het werk van NOIRCARMES en MEGEN voltooide.

ne voormalige gebiedster, voor wie hij zoo veel en zoo gelukkig had gewerkt, met wie hij de dreigende komst des hertogen van ALVA had zoeken af te wenden, en met wie hij ten slotte de ongenade des konings deelde, op hare reize huiswaarts. AREMBERG was in *Frankrijk* aan het hoofd der edelen, die de gunst des nieuwen landvoogds zochten, of wie hunne zwakke deelname aan het verbond der edelen thans berouwde, en die daarom genade van den koning verlangden. Onder den vorm van een' krijgstogt ter hulpe des konings van *Frankrijk*, was het eene bedevaart van krijgslieden, in wier rusting het meest in het oog vielen de gekruiste zwaarden en de miskelk, die zij op mouw of mantels gestikt droegen. Zoo bleven de hertog VAN AERSCHOT en BARLAIMONT met VIGLIUS over, welke de hertog bijeenriep, om het resultaat te hooren, dat het onderzoek omtrent de regten der Orde had opgeleverd. Wanneer deze op het vertoog des hertogs antwoordden, dat zij nog hun goeddunken niet konden geven, omdat zij niet wisten, wat hunne broeders, wie het aanging, er van meenen zouden, dan komt de eer van dien tegenstand aan de algemeen heerschende meening omtrent het geschonden regt, of aan de fierheid des hertogs VAN AERSCHOT toe; want BARLAIMONT en VIGLIUS vernamen niets anders, dan wat zij zelve overlegd en beraamd hadden; en ALVA kon gerust den brief, waarin hij den koning van deze nieuwe onderhandeling met de heeren der Orde berigt gaf, besluiten met de verzekering: »ik geloof, dat de heeren eindelijk naar rede zullen »luisteren; want wat zij nu zeggen, is meer om voor hunne stand-»genooten den schijn niet te hebben, de regten, die aan allen ge-»meen zijn, te hebben verzaakt, dan wel, omdat zij wezenlijke »gronden voor hunnen tegenstand weten aan te voeren."

Zóó allengskens, zóó zonder wederstand werd de ontbinding, de slooping voltooid eener Orde, door PHILIPS *den Goede* ingesteld, als het schitterendst sieraad niet alleen, maar ook als de hechtste steun der heerschappij van zijn huis. Door hare instelling had men boven den onvervreemdbaren van adel en geboorte, een' nog hoogeren adel willen stellen, die door den wil des konings zou zijn, wat in *Engeland* en *Frankrijk* de pairs (1) der kroon waren. Zonder de voorregten den leden der

(1) Het begrip van *pairs* ligt niet geheel buiten de meening, die de tijdgenooten van den rang der Vliesridders hadden. Zoo lees ik in het verhoor eens gevangenen te *Valenciennes:* »disait oultre que *les quattre pers* debvoient tenir la main vers »la Duchesse ad ce quilz peussent avoir quelque appoinctement et estre paisibles." De *quattre pers* zijn ORANJE, EGMOND, HOORNE, HOOGSTRATEN.

Orde toegekend, zouden deze van de vorstengunst slechts te afhankelijker geweest zijn en in den glans van het hof onveiliger, dan de verschoven landedelman achter den walm zijner slotgracht. Door die voorregten werd hun mogelijk, wat zij naast de trouw aan het katholijke geloof, naast de trouw aan hunnen Bourgondischen heer hadden moeten bezweren: in geval van nood de middelaars te zijn tusschen den vorst en het volk. Daarom bogen zich voor hen zelfs zulke, die zich op oudere herkomst of grooter landbezit konden verheffen; daarom zocht het verbond der edelen minder in zijne onderlinge zamenwerking, dan in hunne bescherming, zijn' steun; daarom geloofde het volk aan de kracht van den adel, zoo lang deze onder de vleugels der Vliesridders mogt schuilen. De hooge dunk, waarop de Vliesridder boven den overigen adel aanspraak maakte, vond haren tolk in de overlevering, welke aan BARLAIMONT het schimpwoord *Geuzen* te laste legde tegen eene vergadering van edelen, waaronder de namen van BREDERODE, van PALLANDT, van GALAMA, van BRONKHORST, van HORNES, van FIENNES, van MERODE schitterden; dezelfde aanmatiging gaf, op het feestmaal te *Breda*, den graaf VAN MEGEN, op het hooren van de plannen der verbondene edelen, de woorden in: »Laat de koning »mij tweemaal honderd duizend gulden geven, dan sla ik ze »allemaal dood;" woorden, die door WILLEM VAN ORANJE juist en scherp beantwoord werden, met de opmerking: »Zacht wat, »graaf VAN MEGEN! het zijn uwe vrienden en bloedverwan»ten!" (1).

De scheiding tusschen de Vliesridders en den overigen adel, datgene wat hun naar buiten glans en aanzien gaf, maakte de Orde innerlijk zwak en aan het einde haar bestaan onzeker. Niet dat de adel hun ontrouw ware geworden; de natuurlijke

---

(1) »Quin tu parcius, MEGANE!" zoo luiden de woorden bij V D HAER. Het staat professor TE WATER heel leelijk, wanneer hij die woorden vertaalt (*Verb. der Edelen*, I st., p. 139): »dat hij" (MEGEN) »het wel voor minder »prijs zou willen doen" TE WATER dacht niet, waaraan VAN DER HAER dacht, het vers van VIRGILIUS:

»Parcius ista viris tamen objicienda memento."

Men zal uit het vervolg zien, dat ik het er voor houde, dat edelen en zelfs vliesridders veil waren voor den meestbiedende; maar hier komt die beschuldiging nog niet te pas. Ik maak tegen TE WATER te liever deze aanmerking, omdat zijn Verbond der Edelen een boek is, waar de resultaten van het vlijtigst onderzoek door bevangenheid van vooroordeel op de jammerlijkste wijze misvormd zijn.

eerzucht leefde bij dezen, om naast hen, of in hunne plaats, leden van het magtige en bevoorregte ligchaam te worden; maar de Vliesridders zelve waren een deel geworden van een geheel, dat zich over de grenzen van het vaderland, en dus over de grenzen van hetgeen, waarop zij het naast en natuurlijkst invloed hadden en houden konden, uitstrekte; zij behoorden tot een grooter organismus, waarin zij nevens andere, aan hen en het vaderland geheel vreemde werktuigen, de beweging moesten volgen, welke de koning, onder welken invloed dan ook, daaraan mededeelde. Zoo er tusschen hunne overtuiging, tusschen de belangen van hun vaderland en den wil des vorsten botsing ontstond, naar welke zijde moesten zij overhellen? Die angst drukte de Vliesridders zelve op het hart, en in den nacht na de aankomst der bondgenooten te *Brussel*, hadden HOORNE, ORANJE en MANSFELD die vraag rijpelijk overwogen. Moest men, om de handen vrij te hebben, afstand doen van zijnen rang en de teekenen daarvan naar *Spanje* terugzenden? Was zulk een vrijwillige afstand geoorloofd en met de wetten der orde vereenigbaar? Zij hadden zich het boek der statuten laten brengen, maar de zaak was onbeslist gebleven. MANSFELD wilde de beslissing liever van de omstandigheden, dan van een krachtig, vrij, mannelijk, besluit afhankelijk gemaakt hebben, en zoo als immer bij dergelijke onzekerheid, de ontknooping, die de omstandigheden gaven, was van alle de slechtste, van alle de minst gewenschte, en kwam ten koste van hen, die niet handelen geweifeld hadden.

Zoo wij VIGLIUS hierboven de schuld gaven, met al te groote gedienstigheid alles bijeengezocht te hebben, wat aan de voorregten der Orde hunne kracht kon ontnemen, bij zijne streng monarchische beginselen, was echter zulk eene handelwijze noch onvoorbereid, noch inconsequent. Bij het schitterend feest van de Orde, in den jare 1565, ter gelegenheid van het huwelijk van ALEXANDER FARNESE gevierd, liet zich reeds het eerste suizen van den stormwind, die over den adel en de Vliesridders losbarstte, vernemen. VIGLIUS deed als kanselier de redevoering; eene redevoering, waarin geleerdheid en orthodoxie evenmin als valsch vernuft ontbraken; waarin om strijd van de legende van ST. ANDREAS en van SALLUSTIUS en JUGURTHA's vader, MICIPSA, werd gesproken; maar de redevoering miste de verdienste van het *à propos* niet, en is bij vergelijking van hetgeen nog geen drie jaren later plaats had, merkwaardig als eene stem der profecij.

»Ten slotte," dus eindigde zijne redevoering, »ten slotte »zweren de ridders dezer Orde, dat zij alles daarheen zullen »rigten, opdat de eendragt en eensgezindheid tusschen den »vorst, de groote heeren, den adel en het volk onderhouden »worde. Dat zal geschieden, wanneer gij, onder getrouwe be- »lijdenis der eenige Katholijke leer en met ware vroomheid, »een' enkelen wettigen vorst erkent, aanneemt en standvastig »eerbiedigt. Het tegendeel zal plaats vinden, wanneer iets an- »ders de vorst, iets anders de groote heeren, iets anders het »volk met stijfhoofdige eigenzinnigheid bejaagt. — Niets is ver- »keerder, dan dat de vorst nieuwe én wetten én regten smeedt »en de oude vernietigt: maar nog veel gevaarlijker en verder- »felijker is het, wanneer het volk hetzelfde waagt. Tusschen »beide staan de groote heeren en de edelen in het midden; »behoudens den eerbied, hem verschuldigd, worde de vorst door »dezen vermaand, en waar hij dwaalt, beter onderrigt; maar gaat »het volk het spoor bijster, dan worde het door hen in zijne roeke- »looze vaart gestuit; eerst door kastijding met scherpe woorden, »door voorstelling van zijn ongelijk, door bedreiging met de geva- »ren, welke de ongehoorzaamheid na zich sleept. Baat dit niet, »dan ondervinde het volk, tot zijne schade, dat de vliesridders »én door hunne wapenen én door hunne schatten het gezag »des vorsten moeten handhaven. Wanneer zich de hooge hee- »ren en de edelen, in tijd van tweespalt, met den vorst ver- »eenigen, dan zal hun voorbeeld een goed deel der gemeente »op 's vorsten zijde brengen; maar zoo zij hunne trouw jegens »den vorst verzaken, om de mannen des volks te worden, dan »bereiden zij zich zelve en het volk eenen rassen ondergang. »De rebellie des volks wordt gemakkelijk, de afval der edelen »moeijelijk, de trouwbreuk der vliesridders nimmer vergeven. »Zij zijn de linkerhand des vorsten; en zoude dan niet deze »haar afhouwen en wegwerpen, wanneer zij door een' doode- »lijken haat tegen het hoofd en het hart bewogen wordt? De »edelen zijn de vingers; zonder hulp van palm en duim ver- »mogen zij weinig of niets; met beide vereenigd, veel; en de »gebreken, die zij hebben, zijn gemakkelijk te wijzigen en te »herstellen. De gemeente kan slechts eene stompe vuist zetten »zonder duim of vingers, wanneer een booze gal haar in be- »weging brengt; de omvang en het gewigt is groot; maar het »is eene magtelooze massa, zoo duim en vingers haar niet tot »aanvoerder en hoplieden strekken."

Het is mijne schuld niet, dat de vergelijking zoo mank gaat

en zoo leelijk is; het is mijne schuld niet, dat het woord *proceres*, waarmede VIGLIUS de vliesridders bedoelde, zich zoo weinig kennelijk van het woord *nobiles* laat onderscheiden, den naam, dien hij den overigen adel gaf; het is misschien niet eens de schuld van VIGLIUS, maar van de onbepaaldheid van het begrip, dat zich aan den rang der vliesridders verbond, en dat eerst onder de schuring en wrijving der omstandigheden vaste omtrekken en afgeronde vormen moest bekomen. De voorvallen werden beteekenend en dringend genoeg; maar een wil om ze te beheerschen, een wil om de gedragslijn, welke te volgen was, af te bakenen naar de eischen van pligt en geweten, en daarbij onafgebroken te volharden, ontbrak den vliesridders. ORANJE, HOOGSTRATEN, HOORNE hadden gedaan, wat VIGLIUS als het minst passend voor hunne Orde had aangewezen; zij waren met meer of mindere zelfbewustheid de mannen des volks geworden; en het vonnis, over hen uitgesproken, veroordeelde hunne tegenkanting als felonie. EGMOND en MANSFELD aarzelden, weifelden, zochten naar een' middenweg, dien zij niet vonden, en EGMOND stierf als schuldig aan gekwetste majesteit, en MANSFELD worstelde met de vlagen der hofgunst, immer gebruikt en immer verdacht, nooit in blakende gunst en nooit geheel op zijde geschoven. De overigen sloegen den weg in, door VIGLIUS hun aangeprezen; in blinde onderwerping aan den koning, werden zij de werktuigen van diens willekeur, ook ten koste van vroegere herinneringen en van hunne verpligting aan het vaderland. Zoo onder dezen alleen AERSCHOT den lof verdient, meer naar zijne overtuiging, dan naar zijn belang geluisterd te hebben, hij deelde niet minder dan de overigen de blaam, de vijand des vaderlands en der vrijheid geweest te zijn. Openbaar afvalligen, zwakke weifelaars, gedienstige slaven, ziedaar wat de schitterende Orde opleverde, toen de kamp der omwenteling aanving. Zedelijk was zij ontbonden, voordat het zwaard des beuls twee van hare luisterrijkste hoofden had geveld.

Ik voorzie, dat men dit oordeel hard zal achten: en juist in de trouw aan den koning de verdediging zal vinden van de berusting, waarmede de ordebroeders van de Nederlanden de krenking hunner regten en hunne eigene vernedering aanschouwden. Maar men vergunne het ons, dat wij die trouw aan den koning zoo hoog niet aanslaan, ten minste dat wij der mogelijkheid plaats geven, dat zij een dekmantel van baatzucht of zwakheid geweest zij. Zij liet zich in allen gevalle

wijzigen naar de handelingen van den persoon zelven, wien men trouw gezworen had, en het bewustzijn daarvan was bij de Nederlandsche heeren zoo helder, dat zij niet ontkenden, dat hunne regten door het proces der beide graven geschonden waren, maar die schending op rekening van ALVA en zijne naaste dienaars plaatsten. Bekend is het fabeltje, waarmede EGMONDS zoon zijne aanhankelijkheid aan *Spanje* later verontschuldigde; het fabeltje van het blank papier, met 's konings teekening, waarop ALVA het vonnis van EGMOND had laten plaatsen. Spaanschgezinde en uitgewekene edelen grepen evenzeer dergelijke voorwendsels aan; deze, om hunnen wederstand als tegen den hertog, en niet tegen den koning gerigt, voor te doen; gene, om het geweld, waaraan zij zelve medepligtig werden, door hoogere lastgeving te verontschuldigen. Helaas! deze voorwendsels hebben een historisch gezag verworven, en nog tot op onze tijden heeft men ALVA bezwaard, om PHILIPS te ontlasten. Die onregtvaardigheid moet ophouden. Vóór ALVA's vertrek uit *Spanje*, had de koning laten onderzoeken, wat de regels der Orde hem ten opzigte der vliesridders al of niet veroorloofden; met den bepaalden last, zoo vele der verdachten als mogelijk op éénen slag te vatten, was ALVA van *Madrid* vertrokken; na de gevangenneming van EGMOND en HOORNE beroemde hij zich in zijn schrijven aan den koning, op hetgeen hij gedaan had, als op een weluitgevoerd bevel, met verontschuldiging, dat zijn slag niet meer onder hetzelfde net had gevangen; vóór ons liggen de brieven van PHILIPS, waarin hij alles, wat de hertog in deze zaak heeft gedaan, goedkeurt, en aandringt op eene spoedige beslissing der aangevangene regtshandeling, om, wanneer eenmaal dit opentlijke blijk van zijn ongenoegen gegeven is (*ceste demonstration faicte*), — de overige aangelegenheden des lands op een' rustiger en ordelijker voet te brengen. Wat zich ook de gemeente liet wijs maken van ALVA's wreedheid en van de »aangeborene goedertierenheid" des konings, de leden der Orde, de landvoogden der provinciën, wisten, dat het onderscheid niet bestond; en hunne onderwerping aan den koning was eene blinde onderwerping, zelfs ten koste van het vaderland, eene gehoorzaamheid, *quand même*, die hoogere blaam verdient, wanneer baatzucht haar drijfveder was.

Verdient zij die blaam? Verliezen wij even de orderidders uit het oog, om op hen, die het naast hen omgaven, en die kans hadden hunnen rang te verwerven, het oog te vestigen.

Had het schavot van den 4den Junij deze geleerd, op welk eene glibberige baan zij zich bewogen? Welk een keten om hun geweten was de keten, waaraan het gulden vlies hing? Hadden zij begrepen, dat de hoogte, welke zij beoogden, hun naauwelijks eer bij den koning en nimmer dank bij den landzaat zouden verwerven? Helaas, neen! men dringt zich vooruit, men dringt anderen uit den weg, om de plaatsen der gevallene slagtoffers en nog meer hunne goederen te verwerven. Aan het hoofd van de rij der eerzuchtigen staat PHILIPS VAN ST. ALDEGONDE, heer van NOIRCARMES, een man, wijs in den raad, dapper in den oorlog, vlug met het zwaard als met de pen. Maar in 1563 was hij de vriend van EGMOND en van den markies VAN BERGEN. Hij liet zich gebruiken, om den gebannen BALDUIN in het land terug te voeren. BALDUIN, met wien men alles voorhad; die den strijd der heeren tegen den kardinaal van GRANVELLE en diens aanhangers zou voeren; dien men maken wilde zoowel tot den schepper eener formule van eendragt, waarbij het Roomsche geloof zou versneden worden naar de nieuwe begrippen, anders dan men van het Trentsche concilie kon verwachten, als tot den voorzitter van een' raad, die den invloed van de kardinalisten VIGLIUS, BARLAIMONT en ASSONVILLE moest verbreken en den Prins van *Oranje* en den markies VAN BERGEN voor mond en pen zou dienen. Maar in 1565 teekende NOIRCARMES *met zijn bloed* een geschrift, waarbij zich EGMOND's aanhangers verbonden, zich op den kardinaal GRANVELLE te wreken, wanneer aan EGMOND op zijne zending naar *Spanje* eenig leed geschiedde; ofschoon reeds toen MANSFELD tegen hem als een dubbelzinnig en valsch mensch waarschuwde. Een jaar later was MANSFELD's wantrouwen geregtvaardigd. Het was uit een staatkundig oogpunt waar, dat de aanmatigingen der radicale partij van die dagen, de partij der kooplieden en der hervormden eene krachtige beteugeling eischten; maar dat NOIRCARMES de eerste zou zijn, om het plan eener listig voorbereide en slechts door geweld uitvoerbare tegenomwenteling te opperen en door te drijven, lag noch in den ondergeschikten rang, dien hij tot dusverre bekleedde, noch in de beginselen, welke hij tot dusverre had gehuldigd. En echter, niet slechts als raadgever, maar als uitvoerder trad hij op den voorgrond. De onderwerping van *Valenciennes* was eene proefneming, en op het oogenblik, dat zij besloten werd, de waaghalzerij eens avonturiers. Wie aan langzaam en voorzigtig terugpalmen van hetgeen de hand des bestuurs zich had laten ontglippen of ontrukken, gedacht hadde, hij ware niet

met *Valenciennes* begonnen; eene stad, meer dan eenige andere van het gezag des konings afkeerig; meer dan eenige andere bestookt door de vreemden met beloften van hulp en inblazingen van oproer; meer dan eenige andere door het profetisch enthousiasme zijner predikanten tot het uiterste opgewonden. Slaagde de onderneming tegen *Valenciennes*, de zegepraal was schitterend en van den hoogsten zedelijken invloed. En dit waagstuk was het plan van NOIRCARMES; een plan, dat hij doorzette met eene volharding, eene betere zaak waardig. Wilde de landvoogdes matiging, met woorden, met boden, met brieven dreef NOIRCARMES haar tot de uiterste maatregelen. Koning PHILIPS beval tijd te winnen en alle zachte middelen te beproeven; NOIRCARMES had in de burgerij der oproerige stad eene tegenpartij, zoo als hij wenschte, gevonden, welke in de onderhandelingen zijne list met list beantwoordde, en zijn geweld uitlokte door hare eigene hevigheid. Spijt de landvoogdes, spijt haren raad, spijt den koning zelven, genoot NOIRCARMES de voldoening, het geschut op de geprangde stad te lossen en over de burgerij als over een' vijand te zegevieren. Niemand kan zijne bekwaamheid, hierbij aan den dag gelegd, betwisten. Maar hem, wiens regtzinnigheid alleen om zijn vroeger inroepen van BALDUIN verdacht was, hem, die tegen den kardinaal het bloedschrift geteekend had, paste het minder dan iemand, aan het hoofd der tegenomwenteling op te treden. Onder openlijke beleediging verweten sommige der verbonden edelen aan NOIRCARMES de heillooze keuze, die hij gedaan had, en gaven het voorbeeld van den haat, welken hij eerlang op zich laden zou. Maar gehaat te zijn bij het volk, was reeds voor NOIRCARMES eene liefelijke reuk geworden. In *Valenciennes* gaf hij het eerste voorbeeld van hetgeen sedert zoo vlijtig door ALVA's bloedraad werd nagevolgd. Rijk zijn gold voor misdaad; want de goederen der veroordeelden kwamen ten voordeele van de overwinnaars, en voor zich en zijn' getrouwen handlanger LARGILLAC, den bevelhebber van *Landrecies*, vorderde NOIRCARMES een deel van den buit. Twee aanzienlijke kooplieden, DE HERLINS, vader en zoon, hadden tot de leden van het gereformeerd consistorie behoord, en het geregtelijk onderzoek bewees, dat zij niet veel schuldiger dan anderen waren; hunne rijkdommen echter spraken over hen het vonnis uit. Eerst verloor de zoon op het schavot het leven; en in den kerker deed de beangste vader eene poging tot zelfmoord. Zijne zwakke hand bragt hem eene wonde, maar niet den dood. De scherpregter aarzelde, wat hij met den zieltogenden grijze

zou doen. NOIRCARMES beval hem op een' stoel naar het schavot te brengen en zittende te onthoofden, een voorbeeld. dat, evenzeer als het andere, sedert voor den bloedraad vruchtbaar was. NOIRCARMES toog van *Valenciennes*, om *Maastricht* te onderwerpen. Ook daar diende hem zijn geluk. In het midden zijner zegepralen kwam de tijding, dat, na lang sukkelen, de markies VAN BERGEN in *Spanje* was bezweken. De post van Groot-Baljuw van *Henegouwen*, het bevelhebberschap van *Valenciennes* en *Kamerijk*, de post van opperhoutvester van *Braband*, en eene bende van ordonnantie kwamen open door dit afsterven; en AERSCHOT liet de aanspraken zijner geboorte, vroegere verdiensten en rang gelden, om daarin op te volgen. Maar de opgaande zon van het hof der landvoogdes, NOIRCARMES, moest voorgaan. In een' brief, deswegens door de landvoogdes aan den koning geschreven, wordt van de onderscheiding, aan AERSCHOT verschuldigd, naauwelijks gerept. Voor de aanbeveling van NOIRCARMES weet zij geene woorden genoeg te vinden. Omtrent denzelfden tijd werd aan NOIRCARMES de stad en het grondgebied van *Binch* door de landvoogdes toegezegd. Kon NOIRCARMES, aldus in zijne eerzucht gevleid, aldus in zijne eigenbaat begunstigd, kon NOIRCARMES op zoo schoonen weg stilstaan? Hoe langer hoe meer werd hij de man van de Spaansche partij, van den koning en sedert, van ALVA. Nog eens, de bekwaamheid, door hem in de onderwerping der oproerige steden aan den dag gelegd, verdiende onbepaalden lof; maar aan baatzucht en eerzucht kan alleen worden toegeschreven een zoodanig verzaken van zijn verleden, dat ALVA hem later als een geschikt werktuig in den bloedraad bezigde; en dat, als eene nieuwe aanspraak, die NOIRCARMES op 's konings gunst verworven had, ALVA de vlijt roemde, waarmede hij zich in het proces van EGMOND, zijnen ouden vriend en beschermer, had gekweten.

In het leger, dat NOIRCARMES voor *Valenciennes* vergezelde, bevond zich een jongeling, dien het lot voor groote daden had bestemd, en die nu reeds, bij welke partij hij zich voegde, het overwigt van zijn' naam, ijver en talent aanbragt. Die jongeling was KAREL VAN MANSFELD. Maar dat *hij* zich in *dat* leger bevond, was een bedroevend bewijs voor de onvastheid van de beginselen des adels, waar er kans was fortuin te maken. Nog geen half jaar geleden had KAREL VAN MANSFELD de vergadering van *St. Truijen* bijgewoond, had daar zelf bij handslag het verbond van wederzijdsche trouw en bescherming met de afgevaardigden der kooplieden en van de hervormde

kerkenraden aangegaan; en de ijverige leeraar te *Valenciennes*, PEREGRIN DE LA GRANGE, die zelf als gevolmagtigde der hervormden te *St. Truijen* verschenen was, maakte zich sterk, den jongen krijgsman op dit oogenblik aan zijne plegtige belofte te herinneren. Of zijn brief MANSFELD bereikt hebbe, weet ik niet, maar wel dat LA GRANGES invloed minder zal geweest zijn dan die van MANSFELD's vader, die, thans juist magtiger dan ooit, ten hove het gemeste kalf bereidde voor den zoon, die teruggekeerd was van hetgeen aldaar een dwaalweg heette. In den alvermogenden invloed van dezen, juist op dit tijdstip, en de schoone baan, welke die invloed der eerzucht zijns zoons opende, ligt zeker het geheim van de onbeschaamdheid, waarmede deze met zijne vroegere bondgenooten brak, en den ijver, dien hij in de dienst der tegenpartij aan den dag legde. Nog onderhandelde BREDERODE over zijne verzoening met den koning, nog hield zijne stad *Vianen* zich staande, nog hield hij zelven te *Amsterdam* de magt in handen, en toch was reeds in den geheimen raad der landvoogdes zijn oordeel besloten. Want omtrent dien tijd (12 April 1567) schreef de landvoogdes aan haren broeder, dat, ingevalle het tot eene verbeurdverklaring zijner goederen kwam, de koning toch in gunst denken mogt aan graaf KAREL VAN MANSFELD. Want KAREL VAN MANSFELD, de zoon van BREDERODE's zuster, was zijn eenige erfgenaam. En zoo men ook den grond mag laten gelden, dien MARGARETHA aanvoerde, dat, om het vergrijp van zijnen oom, de jongeling, die zich in 's konings dienst zoo ijverig kweet, niet lijden mogt, er lag weinig kieschheid in, dat het erfgoed, dat aan KAREL VAN MANSFELD, weleer BREDERODE's kweekeling en lieveling, om zijne ondankbaarheid en trouweloosheid stond te ontgaan, hem van de andere zijde door eene verbeurdverklaring van 's koningswege zou verzekerd worden. Voorzeker stonden de beide MANSFELDS noch bij den koning, noch sedert bij ALVA, zoo hoog aangeschreven als NOIRCARMES; maar de landvoogdes, gesteund, geleid, men zou kunnen zeggen nu en dan geregeerd, door den ouden MANSFELD, beijverde zich, van het korte bestuur, dat haar nog restte, gebruik te maken, om aan dit geslacht, welks eigene bezittingen sinds lang opgeteerd en bezwaard waren, hare gunsten en gaven weg te werpen. Geen brief aan den koning, waarin niet voor een' der MANSFELDEN iets gevraagd wordt: dan het vrije bezit van de stad *Turnhout*, dan eene vrijwillige gifte (*ayuda de costa*), om in de behoeften van den armen en tevens spilzieken graaf te voorzien, dan eene afbetaling van voorschotten voor eigendom-

kelijk door hem aangeworven troepen, dan de landvoogdijen van *Holland* en *Zeeland*, die door den afstand des Prinsen van ORANJE openstonden. BREDERODE's fortuin nam een' noodlottigen keer. Hij vlugtte uit het land; zijne stad *Vianen* werd overweldigd; in zijne goederen viel als heer en meester hertog ERICH VAN BRUNSWIJK, een vorst, die zijne eigene zaken te slecht bestierd had, dan dat men hem lijdelijk in den boedel eens anderen kon toelaten. En met teedere zorgelijkheid wendt MARGARETHA alles aan, om aan dezen de prooi te ontrukken, die haren lieveling was toegedacht. Ook voor de bende van ordonnantie, waarvan BREDERODE het bevelhebberschap door zijn weigeren van den nieuwen eed had verbeurd, kwam zijn neef en erfgenaam in aanmerking, en zoo de eerzuchtige hoop, die het huis van MANSFELD te regt op dezen zoon had gesteld, nog eenige jaren vertraagd is geworden, het is niet de schuld der landvoogdes, maar van den afkeer en het wantrouwen, dat PHILIPS en ALVA tegen elkeen koesterden, die de zaak der edelen zoo vurig had aangehangen, als eenmaal KAREL VAN MANSFELD.

»Als alle schulden van BREDERODE zijn afbetaald," schreef de hertogin in den brief, waarin zij MANSFELD den koning aanbeval, »zal er minder dan niets overschieten." Hetzelfde gold niet van de bezittingen van twee andere heeren. die de slagtoffers werden van de woeling der tijden, van de beide MARNIXEN. Den roem en gunst aan het hof, de haat der tegenpartij, zoo als NOIRCARMES die rijkelijk te *Valenciennes* had geoogst, had zich evenzeer, bij *Austruweel*, PHILIPS VAN LANNOY, heer van *Beauvoir*, verworven. Men kent de bijzonderheden van deze voor de zaak der vrijheid zoo noodlottige nederlaag. Het geuzenleger, onder JAN VAN MARNIX, heer van *Tholouse*, in haast bijeengebragt, werd door BEAUVOIR vernietigd; wat aan het zwaard ontkwam, vond in de *Schelde* den dood, of verbrandde met zijnen aanvoerder in de schuren, waarin het meerendeel gevlugt was, en die de vijand in brand stak. Maar het huis van MARNIX liet aanzienlijke goederen achter. De verbeurdverklaring der goederen van THOLOUSE, en zijn' broeder, den heer van ST. ALDEGONDE, werd geschat eene baat van honderd duizend guldens aan te brengen. BEAUVOIR, THOLOUSE's overwinnaar, was, schoon uit een der aanzienlijkste huizen der Nederlanden gesproten, zonder vermogen, en zijne armoede te koop dragende, verzocht hij bij smeekschrift der landvoogdes, aan hem de opbrengst der goederen zijns vijands te schenken. Wat in onze dagen aanstootelijk zou heeten, kwetste zoo weinig de kieschheid der landvoogdes, dat zij reeds drie

maanden na den dood van THOLOUSE, BEAUVOIR's verzoek bij den koning indiende en met kracht ondersteunde; daar echter PHILIPS nimmer ras besluiten kon, volgde in November een tweede verzoekschrift van BEAUVOIR, en eene hernieuwde aandrang van de landvoogdes bij haren broeder.

De drie voorbeelden, die ik heb aangehaald, kunnen met vele anderen worden vermeerderd, om aan te toonen, dat de landvoogdes haren steun zocht en vond in het vieren van de eerzucht des hoogen adels, en dat zij den regel: verdeel om te heerschen, door het prikkelen van ieders eigenbelang in werking bragt. In het afgetrokkene kan men misschien als strikt regtvaardig aanmerken, dat, wat de ongehoorzaamheid verbeurd heeft, der gehoorzaamheid ten deele valle; maar tot op het oogenblik, waarvan wij spraken, was zulk eene scheiding tusschen gehoorzamen en ongehoorzamen onder de edelen hoogst willekeurig; was er geene bepaalde leus, geen bepaald programma van twee kampende partijen bekend geworden, en hing het van toevallige ontmoetingen en omstandigheden af, of iemand de blaam van ontrouw zou verdienen. Van vele der edelen, die thans in den naam der landvoogdes de partij der hervorming onderdrukten, was het moeijelijk te gissen, hoeverre zij daaraan nog door vroegere verpligtingen verbonden waren. Dit was het geval met NOIRCARMES, met MANSFELD, met den burggraaf van *Gend*, met den heer VAN LICQUES en andere, die thans de baan van eer en gunst bij het hof voor zich geopend zagen. MARGARETHA wist met hare aangeborene schranderheid, wat de eenheid des adels kon verbreken, en die eenmaal verbroken zijnde, wat den adel, die er overschoot, tot een gedienstig werktuig in de hand der regeerders zou vernederen. Wij willen niet, dat men ons van partijdigheid verdenke tegen de edelen, die de zaak des konings van *Spanje* hebben gediend. In welk hatelijk daglicht ook NOIRCARMES' gedrag zich voordoe, welke blaam de onstandvastigheid van KAREL VAN MANSFELD ook verdiene, het onderscheid tusschen hen en dat der meeste overige edelen was slechts dat van een meer of minder. Toen de zaak des volks verloren was, toen de godsdienstigheid niet meer bestond, toen de verdragen met de steden, door de edelen zelve bezworen of opgerigt, verbroken lagen, bogen de edelste namen, die aan het hoofd van het verbond hadden geschitterd, het hoofd. Die een' tijd lang den nieuwen eed hadden geweigerd, liepen door bloedverwanten en vrienden ten hove de landvoogdes aan om den eed te mogen doen; en deze, eerlijker dan

zij, weigerde dikwijls degenen, die zich aanboden, omdat zij in gemoede de vroegere schuld niet vergeven kon (1). Dat bijna allen het deden; dat de namen van HOORNE, van HOOGSTRATEN, van VAN DEN BERG, van BREDERODE, van CUYLENBURG (2), van BOXTEL daaronder behoorden, maakte dien vernederenden stap voor allen gemakkelijker, en, bij de gelijkheid van zwakheid, de schuld voor enkelen ligter.

Keeren wij na dezen uitstap tot onze vliesridders terug, en opdat het hier blijke, dat het vooroordeel der vaderlandsliefde, hoezeer ook te verontschuldigen, ons niet onregtvaardig maakt, beginnen wij met een paar mannen, welke de overlevering van den vrijheidsoorlog in de galerij harer helden en martelaars heeft opgenomen, met HOORNE en BERGEN.

(*Vervolg in het volgend Nommer.*)

---

(1) Reeds in het laatst van Februarij of het begin van Maart had de landvoogdes BREDERODE van het bevelhebberschap zijner bende van ordonnantie ontzet en zijne manschappen te *Nivelles* doen zamenkomen, om in handen van eenen door haar benoemden commissaris den nieuwen eed te doen. Den 3den Mei schreef de landvoogdes aan den koning, dat de nieuwe eed was afgelegd, en dat ook BREDERODE's luitenant, BRECHT, aldaar verschenen was om dien eed te doen; dat zij echter dezen had teruggewezen, omdat hij hofmeester van BREDERODE was, en zich tot dusverre altoos op de zijde zijns meesters had gehouden. Over BRECHT, zie GROEN VAN PRINSTERER, *Archiv*, T. II, p. 60 en 109, en TE WATER *V. d. Ed.* II Dl. p. 279. Omtrent zijnen voornaam kan ik echter niets beslissen. Waarschijnlijk was het ANTHONY VAN BRECHT, en hij niet de zoon (zoo als bij TE WATER, t. a. p.), maar de broeder van den schout van *'s Hertogenbosch*, die niet (zoo als bij TE WATER) JAN, maar JACOB heette.

(2) Zie hier de acte van onderwerping van FLORIS VAN PALLANDT, graaf VAN CULENBORG, naar het origineel afgeschreven:

»Madame. Ayant entendu que vostre Alteze soit mal informe en mon endroict »sur le fait de la requeste dernierement a icelle de par les confederez (comme »on les appelle) presentée, nay sceu laisser faire cognoistre icelle, que nay »oncques este adverty ny du contenu, ny de la presentation de lad. requeste, »comme aussy de tous aultres entrefaitz depuis le depart de la journée de »sainct Tron, mestant retire pour ne donner plus de mecontentement a vre »Alteze supliant tres humblement icelle croire ce quen est a la verite et me »tenir a jamais pour tres humble et loyal vassal et tres obeissant serviteur »de la Mate et de vre alteze et prie le createur, Madame, maintenir vre Al»teze en longue vie et salutaire. De Wittbem le 15 Mars 1567, de vostre »Alteze etc., FLORIS DE PALLANT."

Zoo was er dan geen enkele van de vier hoofden van het verbond, BREDERODE, VAN DEN BERG, PALLANDT en MANSFELD, die zich niet op het laatst onderworpen heeft. Het strekt BREDERODE tot eer, dat hij de allerlaatste was.

DIANA.

(*Vervolg van bladz.* 352.)

IV.

Op dien vreesselijken nacht vol woeling en schokken volgde voor allen een ochtendstond en een morgen vol matheid en onmagt, die den schijn had van ruste, die zelfs de werkelijkheid van den slaap had gebragt. De wondheeler had GERMAIN verbonden en verpleegd, en hij had eene spoedige genezing voorspeld van de ligte kneuzing en de wonden, die naauwelijks dieper waren gegaan dan de opperhuid. Men had hem vervoerd naar het vertrek bij dat van JERÔME, die zich uit vrijen wil tot zijn' oppasser had gesteld.

Dezelfde arts, dien men voor GERMAIN had geroepen, had ook zijne zorgen moeten geven aan de baronnes, overvallen door een zenuwtoeval, dat eene aderlating noodzakelijk maakte. D'AUBIGNY liet het vertrek, waar zij zich reeds bevond, tot haar gebruik inrigten, en liet haar vooreerst over aan de zorg van DIANA's vrouwen.

DIANA alleen had geen' anderen bijstand noodig dan de toespraak en het woord van haren vader, die uit voorzigtigheid, en misschien — wie peilt het menschelijk harte — uit vaderlijk egoïsme, haar geene enkele hoop gaf, en haar toch tot berusting wist te brengen en kalmte, die haar den slaap mogelijk maakten.

Hij zelf had dien noodig na de inspanning van zulk een' nacht; en schoon het niet altijd gebeurt, dat die weldadige vriend u

nadert en zijne zachte hand over u heenstrijkt, als gij hem het meest noodig hebt, den Sieur FRANÇOIS was hij ditmaal gunstig.

Hij vooral sliep zoo vast en zoo lang, dat hij bij zijn ontwaken eene poos aarzelde, of ook al de angsten van den nacht een spel waren geweest van bange droomen. Een enkele blik op zijn lusthuisje, dat ten halve puinhoop was geworden, overtuigde hem van het tegendeel. Die toestand van loome matheid, waarin de drie afgefolterde menschen bleven, ook later op den dag, deed ieder van hen huiveren voor een wederzien, voor eene zamenkomst, die tot niets meer brengen kon dan tot nieuwe pijnlijke gewaarwordingen, en tot ontdekkingen, waarvoor ze nu allen tegelijk terugschrikten. Het was, of zij den tijd van gedwongen rust wilden verlengen, door eene ontmoeting te vermijden. FRANÇOIS, vernemende, dat DIANA kalm was naar het uiterlijke, ging haar niet zien; de baronnes was te zeer afgemat om iemand te ontvangen; en zoo bleef men gescheiden tot aan den middag, hoewel FRANÇOIS wel vast was besloten, om nog voor den avond de baronnes alles af te vragen, wat zij weten kon van D'ARMENTIÈRES, en deze zelve het moedig besluit had genomen, al de ophelderingen over den jongman te geven, die in hare magt waren, al moest zij zich zelve daardoor aan nieuwe beschaming blootstellen en aan nieuwe onrust, en het hoofd nog dieper buigen voor die anderen, dan zij het tot hiertoe gemeend had te moeten doen. Wat zij hem zoude zeggen, gaan wij u vertellen, en nog een weinig er bij, opdat mijne lezers in 't eind wat helder mogen zien in het gedrag van GASPARD, en met wat minder verdenking zien op de arme baronnes.

ATHENAÏS DE CLAIRVILLE was niet zoo geheel baronnes als zij om vele redenen het wenschte. Zij was niet van adelijke geboorte; zij was de dochter van een' zangmeester, die in der tijd zeer door LULLY was beschermd geworden, en die na diens dood nog veel in den hofkring was gebruikt; de baron DE CLAIRVILLE was een van zijne begunstigers, en deze had als onder zijne oogen de kleine ATHENAÏS zien opgroeijen tot eene jonkvrouw van weêrgalooze schoonheid. Hij deed eenige pogingen om haar te verleiden; maar toen deze mislukten, beproefde hij eene andere soort van verleiding, die van het huwelijk; en deze slaagde, door de hulp des vaders en de onbestemde wenschen der ijdelheid van een jong meisje, zonder kennis van menschen, zonder ondervinding, die juist vèr genoeg er afstond, om door den schitterenden schijn van een leven in de groote

wereld te worden aangetrokken, zonder te kunnen weten wat het *wezen* was; en ter andere zijde veel te digt daarbij en veel te ver af van den gewonen burgerstand, om de genoegens en de voorregten van den laatsten te kunnen waarderen. Zoo huwde ATHENAÏS BONARD, zonder liefde maar zonder tegenzin, en met een weinigje vaderlijken dwang, den baron DE CLAIRVILLE, die vijftig jaar was, en die niets in zijn' voordeel had dan zijn titel en wat goeden toon! Toen de baron haar zijne hand en zijnen naam had geschonken in ruiling van hare schoonheid, vond hij, dat hij ook eens vooral genoeg voor haar had gedaan; en zoo haast hij voor altijd meester was van het begeerde goed, had het den hoogsten prijs voor hem verloren, en ging hij zijns weegs, of hij het niet meer had; en de dwaze vader, die het huis van zijn' schoonzoon slechts binnenkwam onder het voorwendsel van de zanglessen der jonge vrouw, had bij zijn sterven, hoe haast het ook volgde, reeds de overtuiging, dat hij zijne dochter achterliet in eenen toestand, iets minder beschermd, iets meer gevaarlijk, iets armer en weinig meer geacht, dan hij het zou gedaan hebben, zoo hij haar, zoo als vroeger zijn voornemen was, onder LULLY's patronaat aan de opera had gebragt! Iets armer ook, schoon de baronnes de laatste was om dat te begrijpen, en de baron er nooit aan had gedacht, er haar voor te waarschuwen. Naar haar inzien was een groot heer zijn en rijk wezen gelijkluidend! Zij zag immers alle groote heeren, beschermers van haren vader of leden van haren cirkel, prachtig gekleed, blinkend van diamanten, bediend door lakeijen; ze zag hen rijtuigen hebben en eigen hôtels, prachtig gemeubeld, haar eigen echtgenoot niet uitgezonderd, en hoe kon zij denken, dat alles gehuurd, geleend of — *tranchons le mot* — geroofd was; want wij begrijpen niet, hoe men koopen, met zekerheid van nooit te betalen, anders kan noemen; wij begrijpen niet, dat de *Chevalier d'industrie*, die zijn' buurman in den schouwburg het horloge rolt, eene meer onzedelijke daad doet en eene meer lage, dan de getitelde heer, die op klaarlichten dag, omringd van zijne vrienden, beschermd door zijnen naam, bij den burger binnengaat, en hem afneemt wat hij goedvindt, voor ieders oogen, met hetzelfde plan, om het ontvreemde niet weêr te geven en door niets te vergoeden; en zoo er onderscheid ware, mij dunkt het zou in 't voordeel zijn van den eersten, omdat er meer moed toe behoort en nog wat minder onbeschaamdheid. Maar deze uitweiding daargelaten, de baronnes wist niet, dat de

weelde, die haar omringde, geen hechteren grond had dan den goeden wil, het geduld of de vrees van schuldeischers, beurtelings door al die roersels tot berusten gebragt, een waar gebouw op een' zandgrond, een ander paleis van ijs, schitterend, maar vergankelijk als die bouwstof, en dat zeker welhaast ineen moest storten op het hoofd van de bewoners.

Zij genoot intusschen; zij kleedde zich zoo als zij wilde; zij kocht wat zij wilde; de baron vroeg haar van niets rekenschap; waarom ook? hij zelf rekende nooit. Alleen op den dag, dat hij bij eene jagtpartij zich gewond had door onvoorzigtigheid met een vuurroer, en stervend werd tehuis gebragt, vroegen de voerlieden van de draagkoets geld, dat zij niet had, dat de portier niet wilde uitschieten, dat de bedienden niet wilden leenen, en dat zij eindelijk voldeed met de gouden *jetons* uit hare speelbeurs. Die verwarring was het sein voor alle anderen; die schok deed het gebouw niet enkel wankelen, maar in scherven ineenstorten; allen, wie de vrees voor den invloed en de geweldadigheid van den onbeschaamden grooten heer had teruggehouden, om niet te spreken van de zwakke hoop, dat hij een' zekeren neef mogt overleven, die al het fortuin van de familie bezat, en die er den *Harpagon* mede speelde, al die schuldeischers drongen nu gezamenlijk door alle deuren van het hôtel binnen, die de portier niet meer als te voren hun voor den neus digtsloot; en de jonge weduwe kreeg de zekerheid, dat niets haar toebehoorde van wat haar omgaf, niet eens hare vrienden, die nog eerder weg waren dan de paarden, op een enkele na, die met blijven zijn oogmerk had.

Deze was de oude *Vicomte* DE CRECY, een der *roués* van den regent, die in den wanhopigen toestand der jeugdige vrouw eene gelegenheid zag om zich nieuwe gunst te verwerven bij zijn' meester, en tegelijk eene kleine wraak te nemen op mevrouw D'ARGENSON, de minnares van 't oogenblik, die getracht had hem in ongenade te brengen. Hij bestemde ATHENAÏS voor, om deze af te wisselen in het hart van PHILIPS VAN ORLEANS, dat ruim genoeg was om zich tot zulk eene verwisseling te leenen, en zoo vatbaar voor indrukken, dat iedere nieuwe verschijning, die slechts eenige aantrekkelijkheid had, er plotseling, al ware het dan ook voor eene wijle, de oude beelden terugdrong; en de beheerschende figuur begon werkelijk reeds eene afgesletene te worden. Daarbij had de jonge baronnes juist alles, wat de regent voor haar moest innemen,

en wat in den toestand, dien CRECY voor haar had uitgedacht, noodig was. De onafhankelijkheid van eene weduwe, de toon van eene vrouw naar de wereld, genoeg geest en genoeg kennis van hetgeen er omging in de hooge kringen, om niet als provinciale naar de scherts van den geestigen vorst te luisteren, zonder die te begrijpen, en daarbij de schoonheid en de frischheid van hare twintig jaren, die zij nu had bereikt, en zelfs nog de naïviteit van eene zestienjarige, dat zij nog was naar het harte; want zij had nooit bemind, en ondanks de verwaarloozing van den baron, had zij hem als echtgenoot de trouw gehouden, die hij niet eens van haar had gevergd, uit dat ingeboren gevoel van eer en van pligt, dat het arme burgermeisje als eenig huwelijksgoed had meêgenomen uit het huis haars vaders; en waarheid is het daarbij, dat geen van de *Chevaliers*, *Vicomtes* of *Markiezen*, slecht gezelschap, waarmeê de gemaal haar had omringd, hoog genoeg had gestaan in hare schatting, om haar den pligt der trouwe zwaar te maken.

Één jonge man intusschen was er, in wien zij een geheim welgevallen had gevonden, dat zij echter zorgvuldig had verborgen; maar die jonge man behoorde niet tot de medgezellen van haren echtgenoot; zij had hem slechts eenige malen in de wereld ontmoet, en eerst nu zij vrij was, en zij neêrzat als arme verlatene weduwe, in haar geplunderd hôtel, waarin men haar zelf niet lang meer huisvesting zoude verleenen, eerst nu kwam hij haar een bezoek brengen en haar de diensten der vriendschap aanbieden. Deze daad van edelmoedigheid, zoo geheel verschillend van het wreedaardig verlaten der anderen, won hem hare hoogachting en hare dankbaarheid in die mate, dat zij zich voor vast inbeeldde, dat dit liefde moest zijn, en zonder eenigen twijfel aan de zijne, gaf zij terstond en wat al te schielijk zich aan eene hoop over, die zeer bittere teleurstelling wachtte; want de man, op wien zij die hoop vestigde, was de markies D'ARMENTIÈRES, die in deze oogenblikken gansch bezield was met eene ware, innige en echte genegenheid, om zijn' hartstogt voor DIANA met het kalmste woord te noemen, en die alleen uit edelmoedig medelijden, uit die echte en fijne hoffelijkheid, welke een' waar edelman, een' man van wezenlijke beschaving kenschetst, in haar, aan eene jonge vrouw een bewijs van belangstelling en hoogachting had willen brengen op het vernemen van den rampspoed, die haar getroffen had, en van de harde verwaarloozing, waarmede al

hare vorige betrekkingen haar vernederden. De jonge vrouw, die hij in vrolijke uren zoo schitterend had gezien in de gezellige kringen, die hem nog eenmaal ter zijde had gestaan bij de tooneelvertooning, welke voor hem zoo onvergetelijk was geworden door hetgeen zij voor DIANA was geweest, die jonge vrouw moest hij nu een paar woorden van troost brengen, als bewijs, dat hij niet tot de hardvochtig baatzuchtigen behoorde; hij moest haar de dienstaanbiedingen doen van een' vriend, al ware dat woord ook slechts eene bloote pligtpleging; want als men hem toen gevraagd had, wat hij voor ATHENAÏS had kunnen en willen verrigten, zeker zou hij het meest onbestemde antwoord hebben moeten geven, in de overtuiging, dat hij zelf niets te geven had, zelf niets bezittende dan de gunst van den regent, een goed, waarvan hij op het punt stond afstand te doen. Maar de jonge vrouw, in haren zoeten waan zich zelve misleidende, verstond zijn spreken zoo als zij het gaarne hoorde, en nam die onzekere beleefdheidstermen voor degelijke en ernstige beloften van steun en bijstand, waarop zij rekende met al de gerustheid en al de onnadenkenheid van hare jeugd en haar gebrek aan doorzigt. Onder den indruk van dit bezoek en de verwachtingen, welke het in haar had opgewekt, vond haar nu de *Vicomte* DE CRECY, toen ook hij haar zien kwam, in schijn met de waardige houding van een trouw vriend, en de taal van een' zulken op de lippen, maar met zijne afschuwelijke plannen in 't hart, en de trouwe woorden daartoe listig misbruikende. D'ARMENTIÈRES had haar met vrolijke goedhartigheid gewezen op de lichtpunten van hare toekomst, de mogelijkheid eener toenadering tot den rijken neef van den baron, die voor de weduwe van een' CLAIRVILLE toch wel iets zoude overhebben, al ware het slechts uit familietrots, de mogelijkheid eener plaatsing bij het huis van eene der prinsessen, waarop zij, als behoeftige weduwe van rang, aanspraak had; en om eene zulke aanspraak te laten gelden, was immers zoo heel ligt een' vriend of eene vriendin te vinden; maar DE CRECY integendeel nam een' anderen weg. Hij deed de arme jonge vrouw de hulpeloosheid en radeloosheid van haren toestand helder inzien, zonder eenige verschooning voor haar gevoel; hij verhoogde en verzwaarde die zelfs met de sterkste kleuren, met de somberste voorstelling, die zijn vernuft er van wist te geven, onder de schijnbare onrust der ernstigste bekommering; en toen hij het haar zóó duister had gemaakt en zóó bang, dat al de lichtbeelden van den markies in nevelwolken

wegdoken voor hare verbeelding, toen zeide hij haar plotseling, dat hij een middel wist, maar ook slechts een enkel, om overvloed en weelde te doen terugkeeren in dit ontredderde hôtel, om haar lot voor altijd luisterrijk te verzekeren, en in plaats van minachting en vernedering, aanzien en invloed te brengen, en de hulde van tallooze vleijers in plaats van een ijdel en onvruchtbaar medelijden, dat de enkele laauwe vrienden, die zij toen nog had, haar wilden toonen.

Athenaïs de clairville had geene vrouw moeten zijn, om niet met drift naar het middel te vragen; en de *Vicomte* rekende zoo zeer op hare wanhopige verlegenheid, zoo vast op de overmagt van de doorluchtigste voorbeelden, zoo weinig op de mogelijkheid van eer en deugd bij eene vrouw, van welken kring ook, dat hij, wel onder fijne vormen, maar toch regtstreeks, met zijn ontwerp voor het licht kwam en haar zeide, hoe de regent van *Frankrijk* met een' blik van belangstelling en van hartstogt op haar had neêrgezien, en hoe zij dien blik slechts had te beantwoorden, om volkomen gered en volkomen gelukkig te zijn; hij zelf was daar, om de geëerbiedigde en behendige overbrenger te zijn van alle vragen en antwoorden, die er nog verder over dit punt moesten gewisseld worden. Om eerlijk te zijn, moeten wij zeggen, dat deze woorden niet werden aangehoord met, of afgebroken door de kreten van die alleruiterste verontwaardiging, welke wij gelooven dat ze zouden opgewekt hebben in onzen tijd bij iedere vrouw, zelfs in omstandigheden als die der baronnes. Verontwaardigd was zij niet; daartoe leefde zij te veel in de achttiende eeuw en in 't midden van dien meest vergiftigden dampkring; maar zij zeide met koele, korte woorden, dat zij afsloeg, en zeide het met zoo veel vastheid, dat de crecy veel liever eene vlaag van heftigen toorn had willen uitstaan, dan zulk een vastberaden en onwrikbaar »neen!"

Hij moest toch de reden weten van zulk eene vastheid en van zulk eenen moed; hij achtte, dat de jonge vrouw in eene teedere genegenheid eenigen steun vond, die de oorzaak was van hare koene houding, en die moest worden weggenomen, zou hij slagen; want opgeven — daaraan dacht hij nog in 't minste niet.

Uit fierheid of uit argeloosheid liet athenaïs in hare antwoorden op zijne listige vragen doorschemeren, welke verwachting zij bouwde op de vriendschap van den markies d'armentières, welk eene mate van vertrouwen het haar inboezemde, dat

hij gekomen was niet in de dagen van geluk en voorspoed, maar in die van vernedering en van droefheid; en misschien zelfs wel in die opgewondenheid, waarin zij zich zelve bragt, liet zij hem onder 't spreken een' blik slaan in die diepte van haar hart, waaruit het allereerst die gunstige vooringenomenheid voor den markies was ontstaan. Meer had een DE CRECY niet noodig. Hij hield zich, of hij de opmerking niet had gemaakt, liet zich alleen ontvallen, dat hij niets verlangde, dan het geluk en de fortuin der jonge weduwe gevestigd te zien, onverschillig op welke wijze, scheidde van haar zoo als hij gekomen was, met hoffelijkheid en met een' schijn van ernstige deelneming; en schoon hij haar daarna nog een paar malen bezocht, op het vroegere kwam hij nooit meer terug, zelfs niet door de verste toespeling.

Het was juist in dien tijd, dat de regent onder zijne vrolijke tafelgezellen de opmerking begon te maken, dat D'ARMENTIÈRES zijne *soupers* verwaarloosde, en zoo hij er verscheen, er toch niet meer aanzat als weleer, de lustigste en moedwilligste van allen, maar verstrooid, peinzend en soms wel eens, als beving hem eene diepe zwaarmoedigheid te midden van de luidruchtigste scherts.

Dat was niet natuurlijk; dat moest bovenal DE CRECY in het oog vallen, die er zijne redenen voor had om hem scherp gade te slaan... Zou werkelijk de baronnes zich geene valsche inbeelding hebben gemaakt, en zou die schitterende gunsteling van den regent, die geliefkoosde *cavalier*, aangebeden door alle vrouwen, op zulk een *einde* denken, als het huwelijk met eene arme, doodarme vrouw, die noch rang, noch invloed had, en niet eenmaal van goede geboorte was. Hij moest zekerheid hebben; hij besprak zich op dit punt met den abt DUBOIS, die afgerigt was op de kunst van bespieding, en die vooral alle gunstelingen van FILIPS met valkenblik beloerde, en met zijne gehuurde aanbrengers liet omsingelen. En weldra hadden beide de zekerheid, dat de markies, na zijn eerste pligtbezoek aan 't hôtel *Clairville*, er den voet niet weêr had gezet; dat hij geene de minste verstandhouding had met de weduwe; dat hij niet meer aan haar dacht, dan om haar met ieder te beklagen, en dat zijne afwezendheid van 't *Palais-Royal* en zijne verstrooijing daarbinnen, veeleer veroorzaakt werden door zijne uitstappen naar *Touraine*, naar 't kasteel van *Chanteloup*.

Meer had DUBOIS niet noodig, om, bij de eerste gelegenheid de beste, den jongen man bij FILIPS te beschuldigen van zamenspanning

met ORSINI, hoewel die in *Italië* leefde en in verbanning; meer had de vicomte niet noodig, om deze intrigue voort te weven en met gerustheid uit te voeren; de afwezendheid van D'ARMENTIÈRES begunstigde iedere onderneming op zijnen naam, en de afgescheidenheid van de wereld, waarin de baronnes bleef voortleven, waarborgde hem voor de ontdekking.

Zoo werd dan op eenen ochtend ATHENAÏS verblijd door een billet van den markies D'ARMENTIÈRES, waarin hij haar bad om een onderhoud. Alleen had hij gewigtige redenen, om vooreerst het hôtel *Clairville* te mijden, en moest dus zijne jonge vriendin bidden, haar eene zamenkomst toe te staan op eene plaats, die hij opgaf. Zijne koets zoude haar op het aangewezen avonduur komen afhalen, en zoover was het er af, dat dit enkel een voorwendsel zoude zijn, om het geluk van haar bijzijn te genieten, dat hij, bij mogelijkheid van wantrouwen, zijne mededeelingen zoude doen aan een' vriend of eene vriendin, die zij genoeg haar vertrouwen schonk, om in hare plaats te zenden. Nu kwam dit billet de jonge vrouw toe, op een oogenblik, dat zij, door zorg en verdriet en ijdele hope afgetobt, op het ziekbed nederlag, en in de onmogelijkheid was, zelfs niet ter wille van haar levensgeluk, zich daarvan op te heffen. Hare spanning, hare verlegenheid, haar verdriet stegen met ieder uur en verergerden hare ongesteldheid. In den loop van dien dag kwam DE CRÉCY haar zien, als hij meer deed; hij was zacht, deelnemend, zorgvol; en de baronnes merkte het op, hoe hij met diep en ernstig medelijden op haar zag.

»En zie, waar blijven dan nu die vrienden, waarvan gij »zooveel goeds hebt verwacht?" vroeg hij op eens met een verdrietig hoofdschudden van ergernis, en alsof hij zich eenmaal lucht moest geven over zijnen onwil; »wie hunner toont zich »nu? wie denkt er nu aan, iets voor u te doen? wie is met, »bij en om u, dan de trouwe CRÉCY, die altijd koel wordt »teruggestooten bij de eerste kwade luim de beste?"

Met eene soort van zegepraal beantwoordde zij dit met de mededeeling van het belangwekkend schrijven van den markies, en tegelijk, als blijk van haar vertrouwen in hem, sprak zij van hare verlegenheid, hoe zich bij die zamenkomst te laten vertegenwoordigen; want zelve gaan, was haar werkelijk onmogelijk geworden.

»Dit laatste ook," sprak DE CRÉCY met wigtigheid, »zoude ieder »verstandig en welmeenend vriend u moeten ontraden, totdat »men eenigzins inzage had van de plannen van D'ARMENTIÈRES;

»de jonge markies is een jong edelman, die.... dien ik een »weinig ken...." hernam hij, zich schijnbaar hervattende, »en van wien het mij vreemd dunkt, dat hij een ernstig en »een verstandig plan zou hebben uitgedacht."

»Maar toch niet eens zijne mededeeling te willen hooren!" viel de baronnes in.

»Dat zou onhoffelijk zijn en onstaatkundig," hernam DE CRÉCY, »want het is mogelijk, dat hij door zijnen invloed en »door zijne fortuin eenige gunstige wending in uw lot wil »bewerken, en als hij opregt vóór u is, vermag hij veel! zend »dus een' uwer vrienden derwaarts."

De baronnes bleef eene wijle peinzend en verslagen; daarop sprak zij tot CRÉCY met eene mengeling van verwijt en aarzeling; want zij vreesde, dat hij haar verzoek zoude afslaan:

»Maar, mijn goede vicomte, mijne vrienden! welke vrienden? »ik heb er geen een meer, dan... dan... gij zelf, en gij zelf, »wat dunkt u? gij kent den markies; gij zijt onpartijdig; gij »zult helder zien in de opregtheid van zijne bedoelingen; gij »zult beoordeelen, of hetgeen hij voorstelt, uitvoerbaar en »aannemelijk is... indien gij wildet..."

»Wel, ik wil, mijn lieve baronnes!" antwoordde DE CRÉCY opgeruimd, »waarom zoude ik mij niet opofferen om uwe »wenschen en die van D'ARMENTIÈRES te voldoen? ik zelf ben te »oud en te arm, om mij in zijne plaats te stellen; anders — »anders geloof ik niet, dat ik D'ARMENTIÈRES toestond, eerder »dan ik zelf, zijne fortuin aan uwe voeten te leggen." En dus voortschertsende, bleef hij zamen met de jonge weduwe, tot op het oogenblik, dat het rijtuig van den markies D'ARMENTIÈRES werd aangediend. De jonge vrouw dankte hem reeds vooruit, toen zij hem de hand reikte tot afscheid; en DE CRÉCY ging den markies zien in hare plaats. Wij moeten intusschen even zeggen, dat hij zelf die koets had ontboden, en dat er geen' markies te ontmoeten viel; en toch kwam de vicomte terug met een voorstel, in den naam van D'ARMENTIÈRES, dat hij zoo edelmoedig prees, en zoo welberaden oordeelde, dat alleen zijne wijze van het aan te bevelen ATHENAÏS zoude overreed hebben het aan te nemen, indien niet reeds hare ingenomenheid met D'ARMENTIÈRES en haar vertrouwen op dezen het hadden geraden. De markies, heette het, was verpligt eene langdurige reize te ondernemen; de regent had hem eene onderhandeling opgedragen in *Italië*, die met zulk eenen spoed moest geopend worden, dat hem naauwelijks

tijd werd gelaten voor de noodigste schikkingen: het was hem dus niet mogelijk, in den gewonen vorm het hof te maken aan eene jonge vrouw, die hij lief had, en wier jeugd en schoonheid hem vreeze gaven voor mededingers, wier ontwerpen *hij*, de afwezende, niet zou kunnen voorkomen; daarom was het hem noodzakelijk, eenige verzekering te hebben van den goeden wil der aangebedene voor hem zelven, zou hij met rust afreizen; die hoop kon zij hem geven door zijne gastvrijheid aan te nemen. De baronnes (dat was bekend) moest haar hôtel verlaten, nu reeds onbewoonbaar door de plundering der schuldeischers; zijn lusthuisje te *Auteuil* stond ledig; zijne bedienden bleven er; het was geheel gemeubeld; gemakkelijk ingerigt; een stil en rustig verblijf, ver genoeg van het gewoel der hoofdstad, om den tijd van haren weduwstaat voegzaam en onopgemerkt door te brengen; hij bood het haar aan, als aan eene zuster; na zijne terugkomst zou zij beslissen, of ze meer voor hem wilde zijn....

Het voorstel, wij erkennen het, had zijne vreemdheid; maar in dien tijd werden er nog vreemder voorstellen gedaan aan dames van hoogeren rang en in minder wanhopigen toestand dan de arme ATHENAÏS; en waar het zonderling klonk, het zondigde niet geheel tegen de vormen. De huisheer zou afwezend zijn.... Zulke verblijfjes, buiten of in een der voorsteden, wisselden vaak van eigenaar; wie kon nagaan, of niet de intendant van den markies het had verhuurd? wie had noodig te weten, dat alleen edelmoedige vriendschap de jonge dame huisvestte? En daarna, bij GASPARD's terugkomst, als zij hare intrede deed in het hôtel *d'Armentières*, aan de hand van haren gemaal..... dan voor het minst zou niemand het vreemd vinden, dat zij eene wijle gastvrijheid van hem had aangenomen in een onbewoond lusthuisje.

Zoo omtrent stelde DE CRÉCY het der jonge weduwe voor, die met tranen van vreugde en van dankbaarheid uitriep, dat zij het aannam, en die hem belastte den markies van dit besluit kennis te geven. Toch voelde zij, een uur daarna, de noodzakelijkheid, om den markies het een en ander te zeggen, dat zij aan geen derde ter overbrenging kon aanvertrouwen. Zij schreef hem, en zond dit billet aan het hôtel *d'Armentières;* men antwoordde, dat de markies reeds vertrokken was, doch dat het billet hem zoude worden toegezonden; zij verzweeg deze teleurstelling voor DE CRÉCY, toen deze terugkwam met hetzelfde berigt van GASPARD's vertrek, alleen met eene harte-

lijke afscheidsgroete, en met de verzekering, dat de intendant van den markies zijne bevelen had voor hare ontvangst te *Auteuil*.

De nood drong; de baronnes haastte zich, voor hare grootsche huizinge de bevallige en verborgene schuilplaats in te nemen; niets dan voorkomenheid en eerbied omringden haar daar van de zijde der bedienden; niets dan gemak en weelde vond zij er als herinnering aan den meester; niets verdachts trof haar, om haar uit hare argelooze ruste op te schrikken; en niets ook gebeurde er in een veertiendaagsch verblijf, dat ook slechts hare bevreemding had kunnen wekken. Zelfs DE CRÉCY had haar niet bezocht; eindelijk kwam hij; hij had een schrijven ontvangen van den markies, welks inhoud hem tot haar voerde.

D'ARMENTIÈRES was met depêches naar *Parijs* teruggekeerd, en zou er slechts een' enkelen dag vertoeven, om de nieuwe bevelen van den regent te ontvangen; hij werd dien ganschen dag in het *Palais-Royal* gehouden door zijn' pligt, en eerst des avonds zou hij vrij zijn; zijne moeder ontving bezoek in het hôtel *d'Armentières;* durfde hij hopen, de baronnes daar te zien, om haar aan deze voor te stellen? als altijd was zijn rijtuig tot hare dienst; en DE CRÉCY zoude haar vergezellen en inleiden, daar hij zelf niet zeker was, over welk uur hij beschikken kon.

Het eenige, wat de baronnes in dit alles bevreemdde en verdroot, was, dat GASPARD zich weder niet aan haar zelve had gewend met zijn verzoek en met zijne verontschuldigingen, en vooral, dat er geene melding werd gemaakt van haar billet, of daarop met een woord werd geantwoord; dan zij bedacht zich, dat het hem niet kon zijn toegekomen door een verzuim der bedienden, en vond het te eerder noodig, zich mondeling met hem te verklaren. Zij beloofde dus DE CRÉCY, op het afgesproken uur gereed te zijn. In den loop van dien dag kwamen er cartons van *modistes*, sieraden van den juwelier, veeren en bloemen van den hofkapper, keurige kanten, handschoenen, en tot een fluweelen masker toe, met één woord, alles wat tot een kostbaar en bevallig avondtoilet noodig was, van de voornaamste leveranciers van *Parijs*. De jonge vrouw bloosde, terwijl zij meende te raden, wie de oplettendheid had voor haar aan deze behoeften te denken, en zij bloosde niet minder van genoegen, bij de gedachte, hoe zij, met dat alles gesierd, hare intrede zou doen in een' van die

schitterende kringen, die zij onder zulke treurige omstandigheden had moeten vaarwel zeggen; hoe zij daar binnen zou treden, bijna als de verloofde van een' der beminnelijkste en aanzienlijkste edellieden van het nieuwe hof; en in hare opgetogenheid, en in haar verlangen, begon ze haar toilet een paar uren vroeger dan noodig was, en zag dus haar sierlijk en uitvoerig kapsel reeds voltooid onder de vlugge hand harer kamenier, toen, lang vóór het afgesproken uur, de markies D'ARMENTIÈRES voor haar stond.

Verwonderd, maar zeer verheugd, dat hij toch zelf kwam, en dat zij een onderhoud met hem konde hebben, voordat zij zich met hem in de wereld vertoonde, ging zij met hem een klein boudoir binnen, dat aan haar *cabinet de toilette* grensde.

Zij reikte hem de hand, terwijl zij een weinig bloosde; de markies nam die, zonder haar te kussen, en voerde haar met een' zekeren ernstigen eerbied naar eene sofa.

Het gesprek, dat volgde, laat zich beter woordelijk teruggeven, dan vertellen.

»Mijn edelmoedige vriend!" begon ATHENAÏS met eenige aandoening, »het verheugt mij hartelijk, dat gij zelf komt, en »zoo vroeg; ik kan u nu alles zeggen, wat mij behoefte is, »en u alle die vragen doen, die mij zoo lang reeds op het »hart liggen, voordat wij onder die vreemden zijn."

»Mijne waarde baronnes!" hernam GASPARD, »toen ik hier »heenging, was ik voorbereid op menige verrassing; want ik »wist, dat er tusschen ons een zonderling misverstand moet »plaats hebben, maar dit inderdaad overtreft mijne voor»stelling. Gij waart mij dus wachtende?"

»Wel zeker, markies! alleen niet zoo vroeg; en zoo ik zeker »was u dezen avond te zien, had ik toch niet de hoop u »*hier te zien*, dat is waar."

»Het heeft mij ook moeite genoeg gekost, mevrouw! om u »hier uit te vinden; en zonder mevrouw D'ARGENSON...."

»Moeite, om mij uit te vinden!" hernam de baronnes verbleekend; »maar, markies! hoe kondt gij een oogenblik twij»felen, of ik wel hier zoude zijn, daar ik uwe ridderlijke »gastvrijheid had aangenomen? Hoe kondt gij mij in staat ach»ten, zonder eenige reden, zonder eenige kennisgeving, dit ver»blijf verlaten te hebben, op een oogenblik, dat de meester »er van op het punt staat mij geheel in te wijden in het ge»heim zijner edelmoedigheid?"

»Vooreerst, mevrouw! moet ik u zeggen, dat ik datgene, wat »gij gelieft mijne edelmoedigheid te noemen, tot hiertoe slechts in »eene allergeringste mate aan u heb kunnen toonen, hetgeen in-»tusschen niets bederft voor het vervolg; ten tweede, barонnes! »moet ik u zeggen, dat gij in zonderlinge verbijstering zijt op het »punt mijner gastvrijheid — ik voor mij heb niemand gastvrijheid »aan te bieden; want het hôtel *d'Armentières* behoort aan mijne »moeder — en in één woord, mevrouw! gij zult toch wel weten, »dat gij hier woont in het *petite-maison* van den Vicomte DE CRÉCY »of eigenlijk van zijnen meester; want ik geloof niet, dat hij, ge-»blaseerd voor alles behalve voor invloed en voor goud, er »zulke artikelen van weelde op nahoudt... maar gij verbleekt, »baronnes! ontstel u niet al te zeer, maak u niet te zeer verle-»gen — het is blijkbaar, dat men met u en met mij eenig ondeu-»gend spel heeft willen spelen, maar het is nog niet gewonnen; »en nu ik hier ben, nu wij ons kunnen verklaren — en wees zeker »mevrouw! gij hebt aan mijne edelmoedigheid niet te vergeefs ge-»loofd — ik hoop u te toonen, dat gij u niet geheel hebt vergist." En zoo sprekende, nam hij de arme ATHENAÏS deelnemend bij de hand, en trachtte haar tot bedaren te brengen; want hare bleekheid had plaats gemaakt voor het levendigste rood van verontwaardiging en schaamte, en het zigtbare kloppen van haar hart, de vreesselijke zenuwtrillingen, die haar begonnen te schokken, bewezen, dat zij sprakeloos bleef onder het wigt van ontzetting en smart! »Zóó bedrogen te zijn," barstte zij eindelijk uit, »mijn »God! DE CRÉCY, die afschuwelijke DE CRÉCY! — of misschien zijt gij »het zelf — wien moet ik gelooven, wien moet ik wantrouwen — »alles warrelt mij voor de oogen, alles duizelt mij door het hoofd — »ik weet niet meer, waar ik valschheid moet vreezen of waarheid »zoeken — ik ben eene verlorene, eene ongelukkige. Om Godswil! »markies! gij ziet mijn' toestand, misleid *gij* mij niet, zeg mij het »hardste, dat ik te hooren heb, maar laat ik eindelijk *weten*," en onder deze hartstogtelijke uitboezemingen, zou zij zich hebben neergeworpen aan de voeten van den markies, als deze het niet had verhinderd.

»Bovenal, mevrouw! laat ons kalm zijn!" hernam deze, »en laat »ons elkander zoo spoedig mogelijk alle ophelderingen geven, die »wij kunnen; want het is niet zeker, dat wij ongestoord blijven. »Gij zeidet, dat ik te vroeg kwam; gij verwacht dus iemand, wie »ook, die welligt mijne rol speelt; gij dacht uit te gaan — kunt »gij mij zeggen waarheen?" De baronnes zeide hem nu alles, en zoo bedaard als zij konde, onder de schokkende zekerheid, die haar

geweerd, dat zij op het punt stond de prooi te worden van eene boosaardige list. »Maar, mijnheer de markies!" eindigde zij, »zoo »gij nu niets van dit alles hebt medegeweten, hoe hebt gij dan »wel den brief moeten opvatten, dien ik u geschreven heb, en die »aan uw eigen hôtel is bezorgd? Ach, dat gij geantwoord hadt, ik »ware dan nog te goeder ure ingelicht geweest."

De markies had naar hare mededeelingen geluisterd, niet enkel met oplettende aandacht, maar zelfs met een zeker nadenken, als overwoog hij het gewigt van ieder harer verklaringen, en als verbond hij die in gedachten met hetgeen hij zelf wist of meende te raden. In het einde sprak hij:

»Juist die brief, lieve Baronnes! maakt, dat ik hier ben. Mijne »afwezenheid, die CRÉCY niet heeft uitgedacht, hoewel er de »dienst van den regent niet mede in betrekking stond, — mijne »afwezenheid alleen is oorzaak, dat ik dien eerst heden bij mijne »tehuiskomst in handen kreeg! Ik verklaar u, dat ik den in»houd zoo vreemd vond, zoo geheel zonder zamenhang met »eenige voorafgaande overeenkomst tusschen ons; ik wist mij zoo »zeker onvermogend, u van eenige werkelijke hulp te zijn in »uwe treurige omstandigheden, dat ik mij ook rein wist van eene »zulke aanbieding, waarop toch met zoo veel dankbaarheid als »fijne kieschheid gezinspeeld werd. Eene wijl geloofde ik aan »verbijstering uwer geestvermogens, bij de overmaat van verdriet »en onrust, in den laatsten tijd door u uitgestaan; bij nader over»denking bleek het schrijven te klaar, te verstandig, en — verschoon »mij de ongepastheid van een compliment op dit oogenblik — te *ele»gant* van stijl, om niet zoo iets vreesselijks terstond te weêrspre»ken. Men had u misleid, dit werd mij toen zekerheid; men had »daarbij mijnen naam gebruikt, en het was mijn pligt, u terstond »uit de dwaling te helpen. Ik ijlde naar het hôtel; ik vond het »bewoond door vreemde lieden, die hunne voorgangster niet eens »bij name kenden; ik vroeg naar u rond bij de vrienden, die ik »vroeger had ontmoet; men wist niets van u; men onderstelde, dat »gij naar de provincie waart vertrokken. Het toeval voerde mij »in den hofkring; ik had een bezoek af te leggen bij mevrouw »D'ARGENSON; zij ontving mij met eene ijskoude hoogheid, die ik »niet van haar gewoon was. Gij moet weten, dat de policie van »mevrouw D'ARGENSON voor het minst even goed bediend wordt »als die van den regent, en door denzelfden persoon, den abt DU»BOIS, hare *âme damnée*. Ik had niet veel moeite, haar er toe »te brengen, zich te verklaren over de reden van mijne onge»nade. Nadat ik de eerste ijskorst door hoffelijkheid had gebro-

»ken, viel zij spoedig uit in een' stroom van klagten en verwij-
»tingen, alle even onverdiend, mevrouw! als uwe lofspraak van
»daar even. Zij wist met zekerheid, dat ik genoemd werd in
»eene intrigue, waarbij men haar eene mededingster zoude ge-
»ven in de gunst van den regent, en toen ik van mijne onschuld de
»plegtigste verzekeringen deed, zeide zij mij, dat zij te wel on-
»derrigt was, om nog langer bedrogen te kunnen worden; dat
»zij wist, hoe dezen avond het *petit* souper in het *Palais Royal*
»bestemd was tot de zegepraal van die mededingster. — Maar,
»mevrouw! ik dien dan toch den naam te kennen van haar, met wie
»ik eene zulke *ligue* heet te hebben aangegaan, hernam ik lagchen-
»de. — O! ik kan u doen blozen, was haar antwoord; ik heb slechts
»het *petite maison* van CRÉCY te noemen, waar gij haar verbergt...
»vervolgde zij bitter. — Maar wie verberg ik dan toch? riep ik uit,
»want ik begon ongeduldig te worden. — De baronnes ATHÉNAÏS
»DE CLAIRVILLE! antwoordde zij heftig, en ik spare u, mevrouw!
»wat zij er voor onverdiende hardheden bijvoegde; want in het
»eind, men moet haar vergeven, zij werd gedreigd in het hart
»getroffen te worden. Toen, mijne lieve baronnes! begon ik de
»intrigue van DE CRÉCY nevelachtig te onderscheiden; maar om
»er regt helder in te zien, had ik u noodig, en bovenal hadt gij
»noodig, dat men u met den meesten spoed van uit het fijne net
»hielp ontwikkelen, waarin men u zoo argeloos had verstrikt;
»ik deelde mevrouw D'ARGENSON alles mede, wat ik uit den brief
»giste, en met hare voorkennis ben ik hier; zij belooft u bescher-
»ming en zij wil uwe beleedigers straffen; want zij houdt zich
»nu overtuigd, als ik zelf, dat gij niet de hand zult reiken aan
»DE CRÉCY's afschuwelijk bondgenootschap."

»O! veeleer de dood!" riep de arme jonge vrouw met onge-
veinsde verontwaardiging. »O! nu begrijp ik alles; in plaats van
»mij voor te stellen aan uwe moeder in het hôtel *d'Armentières*,
»had men mij heengevoerd naar het *Palais Royal*, werwaarts
»CRÉCY wist, dat ik hem nooit vrijwillig en met voorkennis zou
»gevolgd zijn!"

»Om geheele zekerheid te hebben van zijn ontwerp, en om het
»te beter te doen mislukken, baronnes! moet gij mijnen raad
»volgen."

»Naar geen' anderen zal ik hooren, dit beloof ik u!" sprak zij
met tranen in de groote zwarte oogen.

»Nu dan, wacht den Vicomte af, alsof gij zijne plannen niet
»hadt ontdekt en verschoon u van hem te volgen onder eenig
»voorwendsel, eene *migraine* of zoo iets, als de dames altijd bij

»de hand hebben; hij zal dringend worden en u bidden toch te »gaan, en als gij ondanks dat dringen met vastheid blijft weige- »ren, zult gij, uit zijne angst en onrust, reeds de geheele waarheid »voor u zien; want de regent is hoogst ongeduldig, als hij teleur- »gesteld wordt in vermaken; een gast, die eene minuut te laat »komt, doet hem stampvoeten, en een, die wegblijft, vooral als »het eene dame is, brengt hem voor een' ganschen avond uit zijne »luim, en niet zelden wreekt hij zijne teleurstelling op hem, die »haar komt aankondigen; zoo hij u niet met zich brengt, kan »DE CRÉCY bijna zeker zijn van zijne ongenade, en als mevrouw D'AR- »GENSON ons helpt, zal hij voor goed verloren zijn, dat hij aan u »en aan vele anderen heeft verdiend."

»Maar zoo hij mij durfde dwingen, zoo hij geweld..."

»Meent gij dan, mijne arme vriendin! dat ik u in zijne magt »zoude laten zonder voorzorgen te nemen? Neen, mevrouw! men »heeft mijn' naam gebruikt om te misleiden, en gij hebt niet op- »gehouden aan mij te gelooven; ik zal uw vertrouwen regtvaar- »digen; en wat het mij ook kosten moge, juist dezer dagen mij te »verwikkelen in eene intrigue van deze soort, en waar het eene »zoo bevallige vrouw geldt als gij zelve — toch zal ik niet rusten, »voordat ik u uit dien doolhof der ondeugd gered heb, en in eenige »veilige schuilplaats heb gebragt; voor het oogenblik intusschen »is het noodig, dat DE CRÉCY niet weet, welke hand zich bemoeit »zijn spinneweb te verbreken. Spreek, baronnes! wanneer wacht »gij den Vicomte?"

»Tegen tien ure!"

»Juist! gij zoudt dan daar komen op het oogenblik, dat de »speeltafels worden weggenomen en dat het souper uit den grond »oprijst!"

»En zou ik u werkelijk daar hebben ontmoet, of was dat ook »eene misleiding?"

»Neen! ik was er genoodigd door den regent zelven, die alleen »van mijne terugkomst weten kon; en ik zou er gekomen zijn »om... om te breken, nu vind ik daartoe wel eene andere aan- »leiding."

»Hoe, markies! gij wenscht u eene ongenade, waar alle de »anderen, ten koste van alles, gunst zoeken?"

»Ja, baronnes, zoo is het! en de reden daarvan vertel ik u »wel eens nader. Nu is ons plan van verdediging vastgesteld. Daar »DE CRÉCY eerst tegen tien ure komt, heb ik den tijd, mevrouw »D'ARGENSON kennis te geven van alles, en hare medewerking in »te roepen; zonder twijfel zal zij mij eenige harer vertrouwdste

»bedienden afstaan, en een koets zonder wapen; dit alles wacht »ons op eenigen afstand van dit lusthuisje; want het is te onder-»stellen, dat de bedienden hier *âmes vendues* zijn van DE CRÉCY en »dus in deze oogenblikken geen onbekend rijtuig zullen toestaan te »naderen. Ik zelf kom gemaskerd terug en zal onder een of ander »voorwendsel tot u doordringen, voordat DE CRÉCY hier kan »zijn; ik moet u dan lastig vallen om eene schuilplaats, van-»waar ik, zonder gezien te worden, kan opmerken wat er voor-»valt, of ten minste onder het bereik zijn van uwe stem als »gij mij noodig hebt... wij kunnen dan altijd handelen naar de »wending, die uw onderhoud met den Vicomte zal nemen, en »in de zekerheid, u niet zonder bescherming te voelen, zult gij »moedig zijn en ligt zelve dien listigen en trouwloozen intrigant »op de vlugt drijven."

Na deze afspraak nam de markies zijn afscheid van de baronnes; en welhaast zag deze zijne vooronderstellingen punt voor punt bewaarheid; zonder dat DE CRÉCY kennis droeg van GASPARD'S zamentreffen met mevrouw D'ARGENSON, hadden gedienstige vrienden hem toch ingefluisterd, dat deze een' wenk had gekregen van de mijn, die hij tegen haar had aangelegd. Overtuigd, dat zij geene lijdzame toeschouwster zoude zijn van deze poging, en hare magtige tusschenkomst vreezende, was hij reeds met den meesten spoed naar *Auteuil* heengereden, om zich vooruit van de baronnes te verzekeren. Hij vond haar in de stemming die D'ARMENTIÈRES haar had aangeraden, alleen wat minder moedig; want de markies was nog niet gekomen, en zij vreesde eene gewelddadige schaking; maar de Vicomte sloeg een' anderen weg in. Toen zij hem met vastheid had verklaard, dat zij niet naar het hôtel *d'Armentières* zoude gaan, voordat de markies zelf kwam om er haar binnen te leiden, toen hij zag, dat dit besluit onwrikbaar was en dat zij hem wantrouwde, veranderde hij op eens den toon der trouwe vriendschap, die smeekte, in dien van de spottende ironie, die een slagtoffer beschimpt, dat reeds gevallen is. »Mevrouw!" sprak hij, »gij zoudt dan waarlijk »al te lang wachten; want deze markies, op wien gij steunt, is aan »deze geheele zaak vreemd; hij is niet eenmaal in *Frankrijk*, en gij »kunt dus den steun niet inroepen van dien Paladin, die voor het »overige niet aan u denkt." Gelukkig was de baronnes nu reeds op deze vreesselijke verrassing voorbereid en wist zij, hoe veel hierin waarheid was; anders had zeker de verfoeijelijke bedrieger zijn doel nog bereikt door den schrik en de verslagenheid, waarin hij zijn offer meende te bedwelmen; nu hij zag, hoe zij, zonder heftige beweging, hem koel en onverschillig aanhoorde, begon hij

den draad van haar karakter te verliezen, en, met minder zekerheid eener overwinning, haar het tafereel te ontrollen van zijn bedrog en van den toestand, waarin hij haar gebragt had, hopende, dat zij, zich zoo digt bij den afgrond ziende, duizelen zoude, vooral omdat zij zonder hulp was in zijne magt, en niet meer achterwaarts konde.

»Gij wilt mij niet volgen, mevrouw!" sprak hij, de armen over elkander kruisende, terwijl hij voor haar ging staan, »dat is uwe »zaak; gij begrijpt toch wel, dat ik u niet naar een feest zal »slepen, zoo als DE VILLARS de Hugenooten naar de mis! maar »overweeg zelve, wat ik u zeggen ga, en gij zult verstandig wor»den. Gij wilt u niet door mij laten heenleiden naar het paleis »van een groot vorst, die tegelijk een beminnelijk mensch is, die »een feest heeft aangelegd ter uwer ontvangst, omdat, zoo als gij »zegt, uwe eer daarbij in gevaar raakt; maar, mijne allerliefste! »geeft het u dan zoo veel meer eer, de minnares van den Vi»comte DE CRÉCY te heeten, dan de minnares van den regent te »zijn? en voor het eerste, mijne lieve mevrouw! gaat gij door »in de wereld, en al roept gij duizend getuigen voor uwe on»schuld bijeen, gij zult nooit kunnen onwaar maken, dat gij »veertien dagen lang in mijn lusthuisje te *Auteuil* hebt door»gebragt. In uwe verontwaardiging zegt gij, dat gij het verla»ten gaat nu op ditzelfde oogenblik; welnu, mevrouw! de deu»ren staan u open; ik maak geene *Bastille* van mijn huis: gij »kunt vertrekken als gij wilt; alleen laat ik u in overweging »geven, dat gij zonder eenige hulpmiddelen zijt, dat gij geene »vrienden hebt, dat allerlei soort van verdenking op u rust, die »iedere gastvrije deur voor u zal sluiten. Gij zijt hulpeloozer dan »het verlaten kind; want voor dit vindt men nog een gesticht; »gij zijt meer reddeloos verlegen dan de armste *grisette;* want — »gij zijt eene baronnes — en gij weet te werken noch te leven »als de *grisette;* gij ziet, mevrouw! het was wat onvoorzig»tig, mij eens te volgen, zoo gij geen plan hadt, mij altijd te vol»gen; gij ziet, mevrouw! uwe schepen zijn verbrand; gij moet »voorwaarts naar eene overwinning, of gij moet omkomen in »de golven! Daarom, geloof mij, volg mij tot de zegepraal; gij »zult er u wel bij bevinden en gij zult er mij later voor danken!"

»Ik kies liever *de Seine*, dan nog een half uur in uw bij»zijn!" riep de baronnes met vuur, en terwijl zij hare oogen ten hemel sloeg, voegde zij er bij in vastheid en vertrouwen: »maar »zoo ver is het nog niet gegaan; zoo ver zal het niet komen: er »is in den Hemel een God, die waakt over de onschuld!"

»Als gij zoo voortgaat, baronnes! begint het mij bang te wor-»den; gij zoudt welhaast den ganschen Olymp naar beneden roe-»pen, en dat alleen omdat gij wederstand biedt aan den eeni-»gen, beminnelijken god, aan wiens bestaan men met fatsoen »kan gelooven: dien der liefde, of," vervolgde hij, en op eenmaal scheen hem iets helder te worden; want hij sprak bij zich zelven: »Die vastheid, dat vertrouwen — ja, dat is — of — mijne schoone »baronnes weet zich door dezen beschermd, en dan zeker — dan »heb ik niets meer te zeggen.

»Ik weet mij beschermd door den Heiligen God, die regeert!" sprak zij met een' ernst en een vertrouwen, als voorheen nooit in hare duistere ziel hadden geleefd; zij voelde dien man en zich zelve werkelijk in de hand van God, en zij rilde van zijne roekelooze heiligschennis, zij, die vroeger dergelijke *profanies* had aangehoord met een achteloos oor; »en zie, daar hoor ik den be-»schermer naderen, dien Hij mij toezond," riep zij nu zegepralend, en opstaande, vloog zij naar de deur en opende die wild en wijd, om D'ARMENTIÈRES door te laten; maar D'ARMENTIÈRES was gemaskerd en onherkenbaar vermomd.

»Ah, zoo! ik begrijp het; eene ontrouw aan den kleinen markies!" riep DE CRÉCY grimlagchende; »dat zal dan die edelman zijn, die »reeds hier was en die naar mij heeft gevraagd, zeker ook niet »om mij te vinden." Eene snelle berekening ging onder dit spreken den sluwen Vicomte door het hoofd. D'ARMENTIÈRES was niet in *Parijs;* van zijnentwege kwam die man dus niet — dat was de hand van mevrouw D'ARGENSON, en daar viel niet veel strijdens tegen, vooral nu de baronnes aan de zijde van den vijand stond; een terugtreden en dienen van haar oogmerk kon hem ligt nu nog weêr herstellen in de gunst van de beleedigde minnares van den regent; alles wat hij nu niet deed tegen haar, kon hij nog eenmaal laten gelden als gedaan voor haar; en bij den regent, bij den regent kon hij zich verontschuldigen met den onwil der baronnes. Na die overweging was zijn besluit gereed, en toetredende naar de baronnes, die zich aan den arm van den onbekende vastklemde, zeide hij haar: »Me-»vrouw! ik vraag langer niets van u; ik zie, dat uwe keuze ge-»daan is; noch ik noch mijn meester zijn zoo slecht opgevoed »en zoo onhoffelijk, om de genegenheid eener dame te dwin-»gen; alleen zoudt gij mij verpligten, mijn lusthuisje niet altijd te »kiezen als het oord uwer zamenkomst, en ik heb geen lust mij het »ongenoegen van den markies D'ARMENTIÈRES op den hals te halen!"

Zonder zijn zwijgen te verbreken, bood de gemaskerde aan de ba-

ronnes den arm, om haar voort te leiden; maar naauwelijks kon hij zich onthouden luide te zeggen wat hij in zijn hart sprak: »dat zult gij toch niet ontkomen, wees daar zeker van.” Meteen leidde hij nu zijne gezellin naar het rijtuig, steeg er zelf bij haar in, en in vollen draf ging het voort naar het hôtel van mevrouw D'ARGENSON; die dame wachtte hen op in onrust en twijfel; zij ontving D'ARMENTIÈRES met eene levendige uitdrukking van dankbaarheid en de jonge baronnes met veel goedheid; zij beloofde aan de laatste den val van DE CRÉCY, dat eigenlijk eene belofte was aan zich zelve; en om haar te volbrengen, bleef ook zij voor dien avond terug van het *Palais Royal*, ten einde ze ker te zijn, dat PHILIPS VAN ORLEANS, bij het gemis van haar geestig gezelschap, te eerder zijne verveling zou wreken op hem, die hem niets had aan te bieden dan eene teleurstelling! en wat er aan den toorn van den zwakken vorst mogt ontbreken, stelde zij zich voor, den volgenden dag aan te vullen, als zij hem de geheele intrigue, tegen haar gesmeed, zoude blootleggen, en als onderpand der verzoening, de verwijdering zoude eischen van den laaghartigen hoveling.

De drie personen konden toch dien avond niet te zamen doorbrengen; ieder van hen voelde dat; ieder van hen was verlegen met zijne houding. De vernuftige mevrouw D'ARGENSON zag als een verpersoonlijkt verwijt vóór zich in de jonge vrouw, die zich liever aan de grootste verlatenheid prijs gaf en aan alle ontberingen der armoede, dan de blinkende schande aan te nemen van eene stelling, die zij zelve uit vrijen wil had gekozen en nu met alle magt trachtte vast te houden. Maar die arme jonge vrouw zelve had te blozen — al was het meer de blos der naïve schaamte dan die der schande — voor den man, dien zij door hare handelingen, door hare woorden, door haar schrijven zelfs, had laten inzien in het geheim van haar hart, waarnaar hij niet eens had gevraagd, en dat hij, nu hij het kende, met stilzwijgen had beantwoord, een bewijs, dat het weinig merkwaardigs had voor hem; en nu tot ruste gekomen van die ruwe schokken, kon zij het indenken, wat zij in de bedwelming van den eersten schrik niet eens had ingezien, hoe ijdel en hoe onvoorzigtig eene hersenschim zij had gevoed, en welk een beschamend ledig deze haar nu overliet bij die plotselinge verstoring. De markies zelf zat ook niet op rozen tusschen die twee vreemdsoortige vrouwen. Het hart vervuld met het liefelijke en reine beeld van DIANA, wat zou hij der baronnes zeggen? wat zou hij haar zeggen vooral in de tegenwoordigheid van mevrouw D'ARGENSON, voor wier ooren DIANA's naam

uit te spreken hem heiligschennis scheen? hoewel hij, na alles wat hij wist dat zij van hem hoopte, ATHENAÏS de volle waarheid van zijne eigene uitzigten meende schuldig te zijn. Hij prees zich gelukkig, dat hij onder een voorwendsel de plaats konde ruimen, en ATHENAÏS toonde zulk eene vermoeidheid, dat hare gastvrouw zonder onbeleefdheid haar het voorstel konde doen, zich ter rust te begeven, dat met eene vreugde werd aangenomen, die men zich kan begrijpen. Mevrouw D'ARGENSON, die wist, dat DUBOIS den volgenden ochtend eerder den regent zoude zien, dan zij zelve, en tegelijk hoe veel er bij dezen afhing van een' eersten indruk, deed den abt bij zich komen, gaf hem kennis van het ontdekte verraad van DE CRÉCY, en hoe D'ARMENTIÈRES bij deze gelegenheid hare gunst had gewonnen, hetgeen niet belette, dat hij door hetzelfde middel die van zijn' meester kon verloren hebben. Zij bad hem, de deelneming van den markies aan het gebeurde op de gunstigste wijze voor te stellen en in ieder geval eene verzoening te bewerken, dat hem niet moeijelijk moest zijn bij zijne diepe kennis van het karakter des hertogs en bij de gemakkelijkheid, waarmede hij hem leidde. DUBOIS beloofde alles, en.... wij hebben gezien, op welke wijze hij zijne belofte vervulde; D'ARMENTIÈRES had hem reeds lang in den weg gestaan, en hij gebruikte zijne volmagt en het aanvertrouwde geheim, om voor zich zelven eene gunst te koopen en D'ARMENTIÈRES tot zijn' meester in eene verhouding te brengen, waaruit voortaan niets dan wantrouwen en onwil konde voortkomen. Wij weten, hoe goed hij slaagde, hoe hij zelfs meer won dan hij zich in het eerst had durven voorstellen; maar wij weten ook, dat hij onwillekeurig den jongen edelman in de hand werkte, die niets zoo hartelijk wenschte, dan eene luidklinkende ongenade en de vrijheid uit de glinsterende boeijen van het *Palais Royal*. DE CRÉCY, die wel eene hevige stormvlaag van zijns meesters toorn had moeten doorstaan, doch als het rietje zeer laag gebogen had en niet gebroken was, had nu den moed en de vermetelheid, om zijne opwachting te gaan maken aan de zegevierende partij. Hij durfde zich eene verdienste maken bij mevrouw D'ARGENSON van alles wat er *niet* tegen haar was geschied, en dreef de onbeschaamdheid zoo verre, van met haar over eenen vasten vrede te komen onderhandelen. In hare verontwaardiging vergat die vrouw, die anders zoo behendig was, geheel hare voorzigtigheid. Zij vertrad hem onder hare verwijtingen, zij trachtte hem te verpletteren onder hare bedreigingen, en ging bij dat alles zoo ver, dat zij van D'ARMENTIÈRES gewaagde en van het aandeel, dat zij zelve had genomen aan het mislukken van zijne zamenspanning.

De Vicomte had niet meer noodig, om haar schielijk te verlaten met eene hoffelijke buiging en met een' glimlach op de lippen, maar met eene woede in het hart, die hij lucht gaf bij den regent, wiens kwade luim hij eerst prikkelde tot den hoogsten toorn, om hem daarna te vleijen met de hoop op het hervinden van een goed, dat de vorst nog niet zoo driftig had begeerd, als juist op dat oogenblik.

»Mevrouw D'ARGENSON weet. . ." was het woord van DE CRÉCY, »het zou mij zelfs niet verwonderen, indien zij zelve de baronnes »hield verborgen."

In die zelfde vlaag van woede ijlt de regent incognito naar 't hôtel *Argenson*, gaat er binnen door een' geheimen weg, dien hij meer gebruikte, en staat vóór haar op een oogenblik, dat hij het minst werd verwacht. Weinig scheelde het zelfs, of hij had de baronnes met haar te zamen gevonden, en de verschrikte dame, die gemeend had de rol eener pruilende en verontwaardigde minnares te spelen tegenover een' zwakken minnaar, zag zich in de meer ongunstige houding gebragt van eene onderdane, die eene moeijelijke rekenschap had af te leggen aan een vertoornd vorst.

Door welke kunstgrepen zij het dus wendde, dat de vorst ten laatsten aftrok als een half verzoend vriend, zonder dat zij zijne begeerte had voldaan, is haar geheim; maar zij was intusschen niet zeer gerust gesteld; want hij verliet haar met de verzekering, dat hij geheel *Parijs* onderst boven zou keeren, liever dan over de plotselinge verdwijning van een' van des konings onderdanen geene opheldering te erlangen. Men ziet het, de regent nam het welzijn van 't koningrijk ter harte; vorsten hebben soms verhevene oogenblikken van zorg voor hun goed volk!

In haar huis kon ATHENAÏS niet blijven, dit begreep mevrouw D'ARGENSON; de argwaan van den hertog zou haar geen oogenblik onbespied laten, en hij zelf kende er al de geheimste schuilhoeken van. En toch had de arme jonge weduwe geene andere schuilplaats in *Parijs*, en geen ander toevlugtsoord daarbuiten..... In hare verlegenheid laat mevrouw D'ARGENSON hare reiskoets voorkomen, maakt de baronnes in haast met het nieuwe gevaar bekend, geeft haar een elegant cavalierscostuum uit hare eigene *garderobe*, laat tevens een' reiskoffer pakken met het noodige voor een vrouwentoilet, en vergezelt haar, zelve ook vermomd, naar het hôtel *d'Armentières*. De jonge edelman was er nog; hij had afscheid genomen van zijne

moeder, en dacht met een' zijner vrienden naar *Touraine* heen te reizen. Mevrouw D'ARGENSON vertelde hem hare ondervindingen van dien ochtend, bad hem haar behulpzaam te zijn in de verwijdering der baronnes, sprak hem van het onmenschelijke, om deze in zulken druk te verlaten, nadat hij haar ten halve had gered, en dreef door, dat hij de jonge weduwe in deze vermomming met zich nemen zoude naar *Touraine*, en daar voor haar eene verborgene wijkplaats uitvinden. D'ARMENTIÈRES kon niet anders dan toestemmen, stapte in de koets, die zij hem afstond, omdat die eerder dan zijne eigene gewaarborgd was tegen de vervolging van DUBOIS, zoo deze daarop plan had, en nam in vollen galop den togt aan naar *Touraine*, niet zonder innerlijke onrust, welke ontvangst hem op *Chanteloup* te wachten stond in zulk gezelschap, en hoe hij den achterdochtigen D'AUBIGNY op het punt van deze ridderdienst zoude tevreden stellen, en hoe hij hem zoude doen gelooven aan de waarheid, die hij had mede te deelen. Wij weten, hoe hij daarenboven den tegenspoed had, den heer des huizes niet te huis te vinden; hoe zijne voorzigtigheid hem in dat afwezen zijne eigene verwijdering ried, en hoe juist deze de aanleiding werd tot verwarringen zonder eind, tot zware verdenkingen tegen hem zelven, en van een onheil, dat de vreesselijkste gevolgen had kunnen hebben, en waarvan de uitkomst op dit zelfde oogenblik reeds eene zeer noodlottige bleek.

Zie hier, welke mededeelingen de baronnes had te doen aan haren gastheer; maar men begrijpt nu zelve, dat zij een onoverkomelijk opzien had om daarmede een begin te maken, en dat ze bekentenissen inhielden, die niet gemakkelijk waren te doen door eene schroomvallige vrouw aan een' strengen vreemden man, en vooral niet gemakkelijk voor ATHENAÏS DE CLAIRVILLE aan den Sieur FRANÇOIS, na hetgeen er in den laatsten tijd in het hart der eerste was omgegaan.

De langdurige togt in de gezellige reiskoets had den markies gelegenheid gegeven, niet enkel om de baronnes in te lichten van hetgeen boven is verteld, en van haar alles te hooren wat hij nog weten moest, maar ook om haar geheel zijn vertrouwen te schenken. Zoo als hij deze vrouw nu had leeren kennen, vond hij haar waard een' blik te slaan op den verholen schat zijner liefde en op het beminnelijk voorwerp er van, overtuigd dat hij hier zoude begrepen worden, en dat geen ongeloovige glimlach zijn gevoel zoude beleedigen of geen ligt-

zinnige spot dat zoude ontheiligen. En werkelijk werd hij verstaan, en zoo goed, dat de baronnes hem zelfs dankte in haar hart voor de wijze, waarop hij die mededeeling had ingeleid, alleen alsof zij eene behoefte was voor hem, en niet ook tegelijk eene noodzakelijke opheldering aan haar zelve; en de rol van vertrouwde, die zij op zich nam met de gemakkelijkheid en de fijnheid eener vrouw van de wereld, en met eene kracht van geest, die zij vroeger nooit in zich had gekend, was haar te gelijk van goede hulp, om in haar hart de laatste sporen uit te wisschen van die hersenschim, waarmede het zich eene wijle had opgevuld. In waarheid, zoo haast zij er zich toe gezet had, om in den markies niets te zien, dan den vriend en beschermer van 't oogenblik, zag zij hem anders dan voorheen, wel niet met minder dankbaarheid, maar met meer kalmte, meer ontnuchterd; zij zag duidelijk. hoe zij zich zelve had misleid, toen zij zich liefde toedichtte voor dien man, in de vooronderstelling, dat hij aangevangen had haar de zijne te wijden. Zij was gelukkig met die ontdekking; want in 't eind, hoe edel ook de handelingen van den markies tegenover haar waren, hij was toch een man van den stand en van de soort als haar eerste echtgenoot, dacht zij verder; hij was toch een lid van den kring, waarin de CRÉCY's voorzaten! En zij begreep, hoe moeijelijk een zulke aan de eischen zou beantwoorden, die zij voortaan had te doen aan den man, met wien zij een' nieuwen band zoude aangaan. In haar ongeluk, bij de laatste teleurstellingen, bij de laatste schokken, had zich haar karakter ontwikkeld, hare geestkracht gevormd, was haar verstand gerijpt en haar oordeel verhelderd; zij voelde voor het eerst, dat er bij hare opvoeding iets in haar verwaarloosd was, hetgeen door haar ongelijksoortig huwelijk niet was aangevuld geworden; dat zij wat anders zoude geweest zijn en wat beters, dan eene elegante modepop, alleen geschikt om in zekere kringen vol blinkende ondeugd rond te dartelen tot meerdere vreugd van iederen oppervlakkigen *muscadin*, die er uitspanning zocht; zij voelde, dat zij een hart had, dat niet voldaan was met eene bevallige buiging en met een' nagebootsten hartstogt; maar zij voelde tegelijk, dat zij leiding noodig had en vorming van hoofd en hart, zoude het een het ander niet in verwarring brengen; en had zij eene wijle geloofd in den markies zulk een' gids gevonden te hebben, zij zag het nu beter, en zij dacht er te ernstiger over na, om zich niet weêr te vergissen; maar de behoefte bleef.

Daar trad nu op eenmaal FRANÇOIS D'AUBIGNY voor haar; zeker in die houding, die haar het minst beminnelijk moest schijnen en het meest van hem terugschrikken; maar toch genoeg zich zelf, om haar in hem te doen zien den belangwekkenden man, vol diep gevoel, maar ook van oordeel, van beraden verstand, van vasten blik, van zelfstandig karakter; de man, die niet onder eene pligtpleging een' pligt zou vergeten; die niet met een' handkus eene booze handeling zou trachten goed te maken; de man van opregtheid, die niet onder vleijerij een verraad zou verbergen, maar des noods eene harde waarheid met hardheid zoude zeggen, veel liever dan den schijn te geven, dat hij vrede had met het kwade. En zulk een man moest indruk maken op eene vrouw als deze. Zijne stroefheid en zijne somberheid beide schenen haar aan te trekken, zij wist zelve niet waarom, misschien wel omdat zij ze als nevelen beschouwde, die, eenmaal opgetrokken, heldere zonnestralen vol licht en warmte zouden te zien geven; alle andere mannen, die zij gekend had, hadden haar gevleid en bedrogen, hadden haar het doorgaand eentoonig referein toegezongen van hulde en eerbied, aan het schoone geslacht verschuldigd, en hadden in de vormen het ook nooit anders getoond, dan dat zij en hare medezusters beheerscheressen waren der aarde, — alleen die beheerscheressen waren enkel dáár, om haren slaven voor eene wijle de verveling te verdrijven, en dan vergeten te worden of beschimpt. FRANÇOIS D'AUBIGNY deed haar begrijpen, dat er mannen waren, die niet de knie bogen, maar die den arm boden om te steunen; die, in plaats van telkens het »onderdanige dienaar," in den mond te hebben, onderwerping eischten van de zwakkere, maar daarentegen ook nevens hunne bescherming eene achting verleenden, die zich gelijk bleef, en die zelfs de bewondering voor jeugd en schoonheid overleefde, als deze hadden uitgebloeid, en die niet afhankelijk was van schitterende oogen en paarlwitte tanden. En hoe vreemd ook de verhouding was, waarin zulk een man voor 't eerst tot haar kwam; hoe pijnlijk zelfs hare houding werd tegenover hem, ondanks, misschien zelfs wel (het vrouwelijk hart heeft zulke vreemde toegangen) *om* die zelfde oorzaak, was hij haar reeds terstond niet meer een onverschillige, voelde zij den indruk, dien hij op haar gemaakt had, dagelijks in kracht toenemen; voelde zij, dat het iets werd, wat zij wel zelve nog niet als hartstogt had onderkend, maar dat toch sterker was dan alles, wat haar overmeesterde; dat haar

niet meer de vrijheid liet te vlugten, toen haar fijn gevoel haar in sommige oogenblikken de vlugt ried, en dat het haar bovenal onmogelijk maakte, aan dien man, juist aan hem, de bekentenissen te doen, die wij hebben aangeduid, zelfs al moesten zij haar zuiveren van de zwaarste verdenking. Er was dus wel de prikkel van den scherpsten nooddwang noodig, eer zij er toe besloot; toen zij zich met moed had gewapend, liet zij D'AUBIGNY verzoeken haar te komen zien.

De Sieur FRANÇOIS voldeed niet terstond aan dit verzoek. Hij had een zeer geldig oponthoud. Een ijlbode uit *Rome* was op *Chanteloup* aangekomen met een' gewigtigen last aan den heer des huizes; hij bragt een' brief van de prinses ORSINI, waarop hij een antwoord wachtte, dat met de meeste haast diende te worden overgebragt. Die brief bevatte eene copij van haar testament, en tegelijk de eenige voorwaarde, die zij stelde op alle schitterende uitzigten, welke het voor FRANÇOIS D'AUBIGNY en zijne dochter opende. De prinses had sinds lang den dood vooruitgezien; nu geloofde zij zich stervende, en nog was de politiek der vroegere *Camerera-Major* niet in haar uitgestorven; nog was de ijdelheid der hertogin DE BRACCIANO niet dood in haar hart! Nog na haar verscheiden wilde zij heerschen, wilde zij eene misleiding doen voortduren, die zij altijd had gepleegd ten koste van hare eer; en eene dwaling, waarin zij de wereld nog altijd zag verkeeren, wilde zij nu maken tot eene onveranderlijke waarheid! Zij had eene bede aan FRANÇOIS met al het gezag eener stervende aangedrongen, aan de vervulling waarvan zij tegelijk DIANA's toekomst verbond; eene bede, die FRANÇOIS plotseling als terugwierp in den gloed zijner eerste jeugd, en hem verplaatste te midden van zijn pijnlijkst lijden; waarvan hij niet begreep, hoe hij haar zou vervullen, en toch voelde, dat hij haar niet mogt weigeren; eene bede, die..... waarvan wij de gevolgen zullen zien.

In dit weefsel van nooddwang, waarin de prinses ORSINI FRANÇOIS D'AUBIGNY nog weêr op eens zoo verwikkelde, onder dien eisch van een snel besluit, spartelde hij wanhopig rond als een' visch, gevangen in een fijn zijden net. Hij kon de billijkheid niet ontkennen van den spoed, dien men afvergde; was het niet eene stervende, wier rustige doodsure gezegd werd af te hangen van de zekerheid zijner toestemming? En toch, hij had liever maanden van beraad gewild voor dagen; hij zoude een jaar voor zich gewenscht hebben, om tot zich zelven te

komen, eer hij den stap deed, dien men van hem eischte, — en men vergunde hem slechts uren.

In 't eind, na een' zigtbaren zielsstrijd, nam hij een blad papier, schreef haastig eenige regels neêr, en sprak bij zich zelven: »Wat zegt mij ook ééne vernedering meer, één last »meer, het laatste offer voor mijn kind, en het voltooit ze »allen!"

En eerst na die taak volbragt te hebben, blijkbaar eene zeer zware, gaf hij gehoor aan den wensch der baronnes. De arme ATHENAÏS had deze aarzeling toegeschreven aan wantrouwen en minachting voor haar; ook was het met eene soort van siddering, dat zij hem eindelijk hoorde naderen, en met zoo veel vreeze en verwarring ving zij aan, dat FRANÇOIS, die eerst in verstrooijing was binnengekomen, met de gedachten elders, opmerkzaam werd, zich zelven overwon tot deelneming, en met goedheid eenige woorden zeide, die haar moed gaven om voort te gaan. Welhaast werd zijne opmerkzaamheid belangstelling, en niet maar enkel de belangstelling van DIANA's vader in hetgeen hij hooren zou tot vreugd of smarte voor zijn kind, maar de belangstelling van den man in eene rampspoedige jonge vrouw, die onschuldig was en misleid en beleedigd, en die nog daarenboven verdrukt werd en verdacht, door anderen, door hem zelven het eerst, en die zich uit dat alles niet kon redden, dan door eene overwinning van haar fijnste gevoel. En de Sieur FRANCOIS was geen man, die eene vrouw dus kon zien, zonder dat er iets voor haar sprak in zijn hart. Terwijl hij haar aanhoorde, vergeleek hij in verbeelding die jonge vrouw, met die andere stervende vrouw, waarbij zoo even zijne gedachten hadden moeten verwijlen; deze, die daar zoo zacht, zoo ootmoedig, zoo schroomvallig naast hem zat, en zonder bitterheid, nog eerder met zelfbeschuldiging dan met toorn, van leed en lijden en schande klaagde, haar door anderen te dragen gegeven; met die andere, die nog op het doodsbed kampte met ijdelen trots, zelfbedrog en heerschzucht, en die deze ondeugden de zegepraal voorbereidde met de laatste vonken van haar vernuft en oordeel; deze jeugdige, smeekende, die opregt en eerlijk was, als gold het eene biecht, hoewel zij zich niet met eene gekunstelde deugd opsierde, en die daarbij zoo vele echt vrouwelijke deugden ontwikkelde, als zonder het te weten, zelfs te midden van die, — helaas! ook vrouwelijke — onbedachtzaamheid en onvoorzigtigheid, waar het gevoel sprak en de kalmere overweging der rede zweeg; met dat koude, hooghar-

tige dubbele wezen, dat aan alle hartstogten van de vrouw had botgevierd, zonder een oogenblik de mannelijke beradenheid van haren geest te verliezen; die alle fouten van de vrouw had begaan, om ze te bedekken door alle ondeugden van den man; die oude vorstin, wier laatste beweging nog eene gebiedende was, die hem krenkte, terwijl zij hem dwong; met die gebogene en verlatene jonge baronnes, die de grootschheid des levens niet koopen wilde ten koste van vrouwelijke waardigheid, en wier gansch aandoenlijk verhaal de onuitgesprokene bede bevatte: »Geef mij achting, geef mij rust, geef mij veiligheid; wees mij een steun en een toevlugt, en ik erken u »voor mijn' heer en meester; want ik heb u herkend als een' »man van eer!"

En ziet gij nu, mijne lezers! die man behoefde niet eens FRANÇOIS D'AUBIGNY te zijn, en door vrouwentrots geleden te hebben wat hij er door leed, om de schaal naar de verlatene te doen overslaan; voor FRANÇOIS D'AUBIGNY vooral moest zulk eene vergelijking als een fakkel zijn, die de hulpelooze plotseling in het helderste licht plaatste, en tegelijk helderheid bragt in zijne ziel, eene helderheid, die zelfs lichtte uit den glans zijner oogen, en sprak uit zijne opgeklaarde trekken, toen hij tot de baronnes zeide met den zachtsten toon zijner stem; een' toon, zoo als hij dien anders alleen voor DIANA had:

»Nu geen woord meer tot bevestiging van dit alles; ik ge»loof u; en van het oogenblik af, dat *ik* u geloof, heb ik *u* »eene vergiffenis te vragen; ik zal het niet doen met vele »woorden: Zie, mevrouw! gij hebt een' baron gehuwd en gij »zijt er niet rijker door geworden, en niets meer aanzienlijk; »gij hebt graven en markiezen tot vrienden gehad, en hun »naam, hunne bescherming, heeft u niets gebragt dan leed, »onrust en vernedering; wilt gij het eenmaal met den bur»german beproeven; hij zal niet, als zij, zijn woord van eer te »pand zetten voor zijne goede bedoeling, zonder zorge het weêr »in te lossen; hij is er zuiniger op, want hij heeft geen' titel »om het te vergoeden; geen' rang om de schande meê te dek»ken; maar hij zegt tot u: gij hebt geleden van die anderen, »ik zal u het geledene vergoeden, en ik zal u voortaan te»gen hen beschermen; want ik weet, wat het is, vervolgd te »worden door hunne liefde of door hunnen haat."

De bitterheid, die onwillekeurig weêr doorstraalde in die laatste woorden, maakte ook weêr zijne stem dof en droevig; de baronnes, die haar levendig oog, dat nu vochtig was, met

dankbaarheid naar hem had opgeslagen, werd zoo getroffen door de plotselinge uitdrukking van weemoedige ironie, die zij las op zijne trekken, dat zij zich zelve vergat, hem alleen antwoordende met de vraag:

»En gij ook hebt van hen geleden?"

Hij glimlachte pijnlijk.

»Ik lijde nog," antwoordde hij; »maar dat is niets, ik zal u »dat later vertellen. Is mijn voorstel aangenomen?"

»Met vertrouwen en met dankbaarheid," hernam zij, de hand leggende in de zijne, die hij haar bood. »En DIANA?" vroeg zij eene wijle daarna met aarzeling.

»DIANA heeft altijd vrede met alles wat ik doe; want zij »weet, dat ik nooit aan anderen denk, en nooit aan mij zel»ven, voordat ik het eerst aan haar heb gedacht."

(Het vervolg in een volgend Nommer.)

EOTHEN.

FRAGMENTEN VAN EENE REIS

DOOR

TURKIJE, SYRIË EN EGYPTE.

(Naar het Engelsch.)

I.

DE GRENZEN OVER.

Te *Semlin* was ik nog omgeven door de tooneelen en de klanken van het mij gemeenzame leven; nog kwelde of verlustigde mij het gewoel eener drukke wereld; het ongesluijerd gelaat der vrouwen vertoonde zich nog in het open daglicht. Nogtans, zoo dikwijls ik den blik zuidwaarts wendde, zag ik de sterkte der Ottomannen, 't aan herinneringen rijke *Belgrado*, somber en dreigend zich over de vallei van den *Donau* verheffen. Ik was gekomen aan de uiterste grens van het bewegelijk Europa, en mijn oog rustte reeds op de pracht en verwoesting van het onveranderlijk Oosten.

De beide grenssteden zijn niet verder dan een kanonschot van elkander verwijderd, en echter houden hare inwoners geene gemeenschap. De Hongaar ten Noorden, de Turk en Serviër ten Zuiden der *Save*, zijn even zeer van elkander verwijderd, als waren zij door vijftig uitgestrekte landschappen gescheiden. Van de bevolking, die zich in de straten van *Semlin* om mij heen drong, was er welligt niet één, die immer was overgestoken, om het vreemde ras te zien, dat ginds onder de muren der tegenoverliggende sterkte woonde. Het is de Pest, en de vrees voor de Pest, die de onoverkomelijke slagboom tusschen

de beide volken uitmaakt. De schrik voor de gele vlag (1) verbiedt alle komen en vertoeven. Waagt gij het de wetten der quarantaine te schenden, gij wordt verhoord met den spoed van een militair geregtshof; uw vonnis wordt u toegeroepen op een' eerbiedigen afstand van 50 ellen; de priester, in plaats van u den troost der godsdienst in te fluisteren, schreeuwt u dien toe, terwijl hij een pistoolschot van u verwijderd blijft; en daarna wordt gij zorgvuldiglijk doodgeschoten, en zorgeloos begraven op het kerkhof van het Lazaret.

Toen alles voor ons vertrek gereed was, begaven wij ons naar den ingang van het huis van quarantaine, waar ons een *gecompromitteerd* (2) ambtenaar van het Oostenrijksch gouvernement te gemoet kwam, die in staat van altijddurende ballingschap verkeert. De booten, met hunne *gecompromitteerde* roeijers, waren mede in gereedheid.

Na in aanraking te zijn gekomen met eenig wezen of voorwerp, dat tot het Ottomannische rijk behoorde, zoude het voor ons onmogelijk zijn op het Oostenrijksch gebied terug te keeren, zonder ons te onderwerpen aan een veertiendaagsch verblijf in het hatelijk Lazaret. Wij gevoelden daarom de dringende noodzakelijkheid, om, alvorens wij ons blootgaven, niets van de, voor onze reis vereischte, schikkingen te vergeten; en in onze bezorgdheid, om zulk eene ramp te ontgaan, vertrokken wij van *Semlin* met bijna evenveel plegtigen ernst, als hadden wij afscheid genomen van het leven. Eenige verpligtende personen, van wie wij, gedurende ons kort verblijf, beleefdheden hadden ontvangen, kwamen naar den oever der rivier, om ons vaarwel te zeggen, en nu, terwijl wij op drie of vier el afstands waren van den *gecompromitteerden* ambtenaar, vroegen zij ons, of wij volkomen zeker waren, dat wij al onze zaken in de Christenwereld tot een goed einde hadden gebragt, en of wij geene laatste verzoeken hadden te doen. Wij deden dezelfde vragen aan onze bedienden, en bedachten ons ernstiglijk, opdat wij geen enkel voorwerp zouden achterlaten, waaraan ons hart eenigermate gehecht was. — Waren zij verzekerd, dat niets was vergeten, — dat geene geurige toilet-doos, met de daarin bevatte

(1) De gele vlag is het teeken van het Quarantaine-gesticht.

(2) Men noemt *gecompromitteerd* al wie in aanraking is gekomen met personen of goederen, die men vooronderstelt, dat de besmetting zouden kunnen mededeelen. Als een algemeene regel ligt het gansche Ottomannische rijk altijd onder deze vreesselijke verdenking.

crediet-brieven, was achtergelaten, zonder hoop van die ooit weêr te vinden? — Neen — al onze schatten waren veilig geborgen in de boot, en wij waren gereed ze te volgen tot aan het einde der aarde. Nu derhalve reikten wij de hand aan onze vrienden van *Semlin*, die zich oogenblikkelijk drie of vier schreden verwijderden, zoodat zij ons in het midden lieten tusschen zich zelven en den *gecompromitteerden* ambtenaar. Daarop trad deze laatste naar ons toe, en ons nogmaals vragende, of wij met de beschaafde wereld hadden afgerekend, stak hij mij zijne hand toe. Ik raakte ze aan met de mijne, en nam daarmede afscheid van de Christenwereld voor menigen toekomenden dag.

Wij naderden weldra den zuidelijken oever der rivier, maar geene klanken kwamen tot ons van de ledige wallen, die zich boven ons verhieven, en wij zagen geen enkel levend schepsel, uitgezonderd een' grooten fladderenden vogel van het gierengeslacht, die, den bodem bijna scherende, in gestadige kringen zweefde om de verdachte stad.

Weldra echter kwam uit de kleine poortdeur een groep menschelijke wezens te voorschijn, — wezens met onsterfelijke zielen, en waarschijnlijk eenige redelijke vermogens; — maar voor mij was het groote punt, dat zij wezenlijke, werkelijke, onbetwistbare tulbanden op het hoofd droegen. Zij begaven zich naar de plaats, werwaarts onze boot werd gestuurd, en toen ik ten laatste op den oever sprong, zag en hoorde ik mij voor het eerst door mannen van het Aziatisch bloed omgeven. Sedert heb ik het land der Ottomannen doorkruist, van de Servische grenzen tot aan den *Gouden Horen* (1), van de golf van *Sataliah* tot aan het graf van ACHILLES, maar nergens meer kerels gezien van een zoo ultra-Turksch voorkomen, als die mij ontvingen aan de oevers der *Save*. Zij waren menschen uit de lagere standen, op ons afkomende, in de hoop van iets te verdienen, door onze bagaadje naar de stad te dragen; maar schoon zij arm waren, het was duidelijk, dat zij Turken waren van de fiere oude school, en de trotsche en onverschillige manieren van hun eenmaal overwinnend geslacht niet hadden vergeten.

Ofschoon *Servië* in het algemeen zich eene soort van onafhankelijkheid heeft verworven, heeft echter *Belgrado*, als eene sterke grensvesting, nog altijd Turksche bezetting onder het bevel van een' *Bassa*. Of de mannen, die ons omgaven, solda-

(1) Dus noemt men, wegens zijne gedaante, het kanaal, dat aan *Constantinopel* tot haven verstrekt, en de zwaarste schepen kan bevatten. *Vert.*

ten waren of vreedzame burgers, kon ik niet onderscheiden. Zij droegen het oude Turksche kostuum: rokken en wambuizen van vele en schitterende kleuren, gescheiden van de lange wijde broeken door zware sjawls, zoo dikwijls om den middel gewonden, dat zij aan de magere dragers iets van de deftigheid van echte zwaarlijvigheid bijzetteden. Deze omgording bevatte eene geheele verzameling van wapenen. Niemand droeg minder, dan een koppel onmetelijk lange pistolen, met een' hartsvanger, en een paar dolken van verschillende gedaante en grootte. De meeste van deze wapenen waren met zilver ingelegd, en fijn gepolijst, zoodat zij sterk afstaken bij de vervallen pracht der kleederen, waarin zij bevestigd waren. De zorg voor zijne wapenen is een punt van eer bij den Ottoman, die nimmer duldt, dat zijn blinkend rapier de gevolgen van zijn' eigen' tegenspoed ondervindt. Hun lange nederhangende knevelbaard, de breede vouwen van hun eenmaal witten tulband, waar hunne doordringende oogen onderuit blikten, en hunne schrale trekken gaven aan mijne Turken het voorkomen van somberen trots, en dien schijn van den tegenspoed te verachten, dien ik sedert zoo dikwijls onder de Ottomannen heb opgemerkt, die zich nog de oude dagen herinneren. Men kon het op hun gelaat lezen, dat zij het voor een nuttiger, eervoller en vromer werk zouden gehouden hebben, ons den hals af te snijden, dan onze valiezen te dragen. METHLEY's trouwe knecht stond een oogenblik versteld, toen hij zijns meesters bagaadje op de schouders dezer krijgshaftige sjouwerlieden zag, en toen wij ons in trein stelden, kon hij zich naauwelijks weêrhouden nog éénen blik vol liefde naar de Christenwereld te werpen; doch stapte dadelijk daarop voort als een man, niet zoo zeer verschrikt, maar kalm bereid tot den dood, den Koran en zelfs de polygamie.

Het Muzelmansch kwartier eener stad is doorgaans verlaten en eenzaam. Gij treedt voorwaarts over hellende en hobbelige paden door naauwe stegen, welke door kale en vensterlooze woningen omgeven zijn; straks bevindt gij u op eene plaats, bedekt met de zwarte bouwvallen, die een verterende brand heeft nagelaten; ginds gaat gij een' berg voorbij van weggeworpen vodden, de vuilnis van eeuwen, waarop een aantal groote, wolfachtige honden zich bewegingloos in de zon ligt te koesteren, met de leden geheel uitgestrekt, alsof zij gestorven waren; ooijevaars en kraanvogels zitten gerust op de lage daken, vanwaar zij in volle deftigheid op u nederzien; de

lucht, die gij inademt, is zwanger van den geur van citroen- en granaatappelschillen, welke door de zon verzengd zijn, of, wanneer gij den bazar nadert, van den dorren, dooden reuk van vreemde specerijen. Gij verlangt naar eenig teeken van leven, en treedt harder op den grond, als wildet gij de slapers door den hiel uwer laarzen doen ontwaken; doch uw voet komt zonder geraas neder op den brokkelenden grond eener Oostersche stad, en de stilte blijft u evenzeer volgen. Wel ontmoet gij telkens tulbanden en menschenaangezigten, maar zij hebben niets voor u — geene verwelkoming — geene nieuwsgierigheid — geen' toorn — geene verachting, — zij zien u aan, als wij een' sneeuwval in December, als een werk Gods, *dat op zijn' tijd komt*, waarvan men noch rekenschap vraagt, noch genot verwacht, en dat misschien met een goed oogmerk gezonden is, hetwelk zich wel later zal openbaren.

Eenige lieden waren ons te gemoet gekomen met eene uitnoodiging van den Bassa, en wij begaven ons diensvolgens naar het kasteel. Bij de poorten vonden wij eenige groepen soldaten, sommigen rookende, anderen plat als lijken op de koude steenen liggende. Wij gingen door eenige voorhoven, bestegen eenige trappen, traden een corridor door, en kwamen eindelijk in eene ruime, gewitte kamer, met eene Europesche klok aan het eene, en MOESTAFA Bassa aan het andere einde. De knappe, oude, gebaarde potentaat geleek magtig veel op JUPITER; zelfs de wolken ontbraken niet, want de zilveren dampen der *nardjilah* bewogen zich in doorzigtige kringen om hem heen (1).

De Bassa ontving ons met de gladde, zachte, vriendelijke manieren, die den welopgevoeden Ottoman eigen zijn; hij klapte even met de handen, en oogenblikkelijk vulde zich het benedeneinde der kamer met slaven; eene syllabe ontviel aan zijne lippen, welke aller hoofden deed buigen, en daarop allen als geesten deed verdwijnen. Hun komen en gaan was dus stil en snel, dewijl hunne voeten bloot waren, en zij niet door

---

(1) De *nardjilah* is eene water-pijp op de manier der hoekah, maar bevalliger gevormd. De rook wordt opgezogen door een zeer lang buigzaam roer, dat zich als eene slang door vele bogten van de vaas naar de lippen van den gezaligden rooker kronkelt. [De kop der nardjilah bestaat uit eene kokosschaal, waarvan zij ook haren naam heeft. Er bestaan ook nog andere soorten van waterpijpen (dus genoemd, wijl de rook door het water doorgaat); doch hun gebruik is doorgaans tot de hoogere standen beperkt. Deze waterpijpen zijn van Perzischen oorsprong; de naam der echt Turksche pijp is *tjiboek*. *Vert.*]

eene deur, maar slechts door het opslaan eener buigzame gordijn binnenkwamen. Weldra verschenen de koffijdragers, waarvan ieder zijn' kleinen kop afzonderlijk op een' metalen standaard droeg; een oogenblik later kwam tot ieder onzer een pijpdrager, die eerst den kop van den *tjiboek* op een' welberekenden afstand op den grond plaatste, en daarop om dezen as den langen kersenhouten stok naar ons toe wentelde, en ons dien op half gebogen knie met de meeste bevalligheid aanbood. Reeds brandde het wel ontstoken vuur veilig in den kop, en dus, toen ik de barnsteenen lip aan de mijne drukte, had ik geene preutschheid te overwinnen. De gewillige rook steeg op, en beantwoordde mijn' ligtsten zucht, en bewoog zich zachtkens op den uitgeblazen adem, totdat mij een donker gevoel en besef doordrong van Aziatischen wellust.

Aziatische wellust! Nogtans was het misschien naauwelijks een uur geleden, dat ik mijne rekening vroeg en de knechts schelde in een druk en luidruchtig Europeesch hôtel.

In het gebied der Porte is er naauwelijks eenig erfelijk gezag buiten dat van het geslacht des Sultans, en zelfs rijkdom is een uiterst vlugtig geluk, dat niet ligt op den afstammeling van den eigenaar overgaat. De plaats van edelen en grooten wordt vaak door menschen van geringe afkomst ingenomen, en echter, meen ik, zult gij hen zelden zien te kort schieten in die gladde beschaafdheid van manieren, en die bevallig rollende toonen, welke den welopgevoeden Ottoman onderscheiden. De waarheid is, dat de meesten, die met gezag bekleed zijn, zich uit hunnen geringen stand hebben opgeheven door de kunstgrepen van den hoveling, en in hunnen hoogen rang dat talent van de harten in te nemen bewaren, waaraan zij hunne opkomst verschuldigd zijn. Echter, tenzij gij er in slaagt een weinig van hunne taal aan te leeren, zult gij van hunne plegtstatige bezoeken slechts verveling inoogsten. De tusschenkomst van den tolk, of *dragoman* (1), zoo als hij genoemd wordt, is noodlottig voor den geest des gespreks. Ik geloof, dat ik u slechts misleiden zou, zoo ik wilde beproeven, u den inhoud van eenig bijzonder gesprek met Oosterlingen mede te deelen. Een reiziger moge zeggen: »dat de Bassa zoo of zoo bijzondere belang-»stelling toonde in de groote vorderingen, gemaakt in het ge-»bruik van den stoom, en het zamenstel onzer machines scheen »te kennen; dat hij de reusachtige ontwikkeling onzer nijver-

(1) Verbastering van het Arab. *Tardjomân*. *Vert.*

»heid bewonderde — vrij wat kennis toonde van onze Indische »zaken, en van het zamenstel der compagnie — en de hoogste »achting uitdrukte voor de vele voortreffelijke eigenschappen, »die het Engelsche volk onderscheiden;" maar al die fraaijigheden, dus zonder omwegen aan den Bassa toegeschreven, zijn waarschijnlijk gegrond geweest op eenige uitingen van geen zwaarder kaliber, dan de volgende:

»De legers der Engelschen rijden op den damp van kokende »ketels, en hunne paarden zijn brandende kolen! brr! brr! »alles op wielen, whiz! whiz! alles met stoom! De schepen der »Engelschen zijn als vliegen-zwermen; hunne gedrukte katoe»nen bedekken de geheele aarde, en in vergelijking met hunne »zwaarden zijn de klingen van *Damascus* slechts klingen van gras. »Geheel *Indië* is slechts een item op het grootboek hunner koop»lieden, wier schatkamers gevuld zijn met eeuwenheugende troo»nen! brr! brr! alles op wielen! whiz! whiz! alles met stoom! »In geheel *Feringistan* zijn de Engelschen de edelsten en bes»ten; want de Russen zijn gedrilde varkens, en de Duitschers »slapende kinderen, de Italianen slaven des gezangs, de Fran»schen zonen der nieuwspapieren, en de Grieken smeders van »den logen, doch de Engelschen en Ottomannen zijn broeders »in de geregtigheid; want de Ottoman gelooft in éénen God »en houdt zich aan den *Koran*, en vernielt de afgoden; zoo »ook vereeren de Engelschen slechts éénen God, en verfoeijen »gesneden beelden, en spreken de waarheid, en gelooven in »een boek, en ofschoon zij het druivensap drinken, zijn het »logens, te zeggen, dat zij hunnen profeet als God vereeren, en »varkensvleesch durven eten — logens, door de Grieken ge»teeld, en door de Joden gekoesterd."

De overdrijving, verdampt in de prozaïsche overbrenging van den Dragoman, en de diepe wijsheid, in het gesprokene gelegd, bestaat alleen in de verbeelding van den hoorder.

———

II.

TURKSCHE KOOPHANDEL.

In het algemeen spreekt de Ottoman wel. In landen, die naar de Europesche denkwijze beschaafd zijn, wordt de taak van de geregtshoven te overtuigen, schier uitsluitend volvoerd door eene klasse van menschen, waarvan het meerendeel nimmer iets anders doet; maar in *Turkijë* heeft deze verdeeling van den arbeid geene plaats, en ieder is zijn eigen advokaat. Het gewigt der rhetorische kunst is onberekenbaar, want van goed of kwalijk spreken is het eigendom van den spreker, zoowel als de zolen zijner voeten (1), en de vrije beschikking over zijn' hals afhankelijk. Vanhier, dat de meeste Turken het talent hebben, van, als advokaten, achtereen en in het breede te spreken. Zelfs wat dagelijks in den bazar verhandeld wordt, bij den koop en verkoop der onbeduidendste kleinigheden, heeft meer den vorm van redevoeringen dan van gesprekken, en de eeuwige onzekerheid omtrent den marktprijs der waren, geeft stof genoeg tot breedsprakige uitweiding. De verkooper vraagt altijd een' oneindig hooger' prijs, dan waarvoor de koop ten laatste gesloten wordt, en verwekt alzoo slechts afkeer bij den Engelschman, die niet inziet, waarom de handelaar meer vraagt voor zijne waren, dan hij er werkelijk voor nemen zal. Waar is het intusschen, dat een gewoon koopman te *Konstantinopel* geen ander middel heeft, om den billijken marktprijs van zijn eigendom te bepalen. De moeijelijkheden, waarmede hij te kampen heeft, zullen gemakkelijk worden ingezien, wanneer wij het mechanisme van het Turksche handelstelsel, met dat van ons eigen land vergelijken. In *Engeland* en andere Europesche landen, gaat de massa der waren, die gekocht en verkocht worden, door de handen van den groothandelaar; en deze is het, die looft en biedt met eene geheele natie van koopers, door in onderhandeling te treden met de kleinhandelaars. De arbeid van het opmaken eeniger weinige uitgebreide contracten is toereikend om het middel aan de hand te geven, waardoor de marktprijs der waren bepaald wordt, die in het

(1) Dit ziet op de gewone Turksche straf der bastonade, bestaande uit een zeker aantal voetzoolslagen. *Vert.*

gansche land ten verkoop worden aangeboden. In *Turkijë* daarentegen, deels ten gevolge der aartsvaderlijke gewoonten des volks, en deels bij gebrek van groot kapitaal en uitgestrekt krediet, zijn de invoerende koopman, de bewaarder in *entrepôt*, de groothandelaar, de kleinhandelaar en de winkelier, allen in éénen persoon vereenigd. De oude MOESTAFA, of ABDALLAH, of HADJI MOHAMMED komt aanwaggelen van den rivierkant, met een klein paket koopwaren, die hij uit eene Grieksche brigantine gekocht heeft; en wanneer hij ten laatste zijn hoekje in den bazar bereikt heeft, plaatst hij zijne waren *vóór* de toonbank, en zich zelven er boven *op*. Vervolgens zijne *tjiboek* aanstekende, gaat hij bedaard nederzitten, en wacht geduldig de gelegenheid af, om *den besten prijs te bedingen*, die in de open markt kan verkregen worden. Deze komt hem eerlijk toe als verkooper, maar hij heeft geene kans om dien besten prijs uit te vinden, dan door werkelijke proefneming. Hij heeft geen ander middel om te bepalen, hetzij hoeveel vraag er naar zijne waar is, hetzij hoeveel voorraad daarvan voorhanden is, dan door de aanbiedingen, die hem voor zijn' kleinen bundel gedaan worden. Derhalve begint hij met een' volstrekt hopeloozen prijs te eischen, en daalt dan langzamerhand af, tot hij een kooper vindt, altijd het onbereikbare voor oogen houdende, tot hij bereikt heeft.

Zoodanig dan is de worsteling, die gedurige gelegenheid geeft tot lange redeneringen. De verkooper, bemerkende, dat zijne ten toon gestelde waren het oog van een mogelijken kooper getrokken hebben, begint zijne openingsrede. Hij bedekt het borstelige zijner lakens, en het schrale zijner zijden stoffen door het gouden borduursel van Oostersche spreekwijzen, en terwijl hij langzaam en bevallig met de armen heen en weder zwaait, heft hij zijne spreuke op, en weegt met onverstoorde kalmte zijne zoetvloeijende perioden, tot zij hun gansche gewigt en kracht hebben bereikt, wanneer hij ze met kracht en waardigheid van zich slingert. De mogelijke kooper luistert naar de geheele rede met diepe en ernstige aandacht; maar wanneer zij is uitgesproken, dan is het *zijne* beurt. Hij toont in eene uitvoerige rede aan, waarom hij geene waren behoort te koopen voor twintigmaal hooger prijs, dan zij waard zijn; de omstanders worden in de debatten gewikkeld, en nemen er deel aan als onafhankelijke leden. Het antwoord des verkoopers wordt gehoord, en de nieuwe prijsbepaling, waarmede het eindigt, levert stof voor nieuwe redeneringen.

Somtijds echter, wanneer de handelaar een zeer vroom Muzelman is, en rijk genoeg om niet verpligt te zijn, zijne waar uit de hand te werpen, vervult hij eene waardiger rol, en eene soort van regterlijke deftigheid bewarende, ontvangt hij de zich aanmeldende kalanten, eerder alsof hij hun, dan alsof zij hem eene gunst bewezen. Hij hoort bedaardelijk en ten einde toe eene lange rede aan, die eindigt in een bod, en antwoordt dikwijs met het éénlettergrepige *jok*, hetwelk dood-eenvoudig *neen* beteekent.

(*Vervolg in het volgend nommer.*)

ITALIËN.

o Hoe zalig is 't den zwerver, die, ontvloôn aan 't ruwe Noord,
Vrolijk tijgt naar 't mollig Zuiden, waar 't verlangst hem henenspoort,
Als hij van den trotschen Gothard, op wiens spitse een ijsthroon straalt,
Langzaam door de morgendampen naar Itaaljen nederdaalt!

Zachtkens scheiden zich de neevlen en de lucht wordt balsemzoet;
Uit de diepte walmen geuren als een welkom u te moet;
Nog één wending — ver en bloeiend blinkt het dal dat minzaam lacht,
Dichte tuinen, zilverstroomen, badende in den morgenpracht.

Uit de heuvlen spruiten rozen, wijn omvonkelt 't olmenhout;
Slanke marmerzuilen scheemren lokkend door 't cipressenwoud;
Hier het meirvlak, ginds de bergen, daar laurieren heuvelhoog,
En daarboven blaauw een hemel als een minnend moederoog.

En daar tusschen, bont van kleedren, 't bonte volk aan allen kant,
Bruine knapen, ranke vrouwen, schoon als rozen van dit land,
Wijnoogstdans op alle bergen, in de huizen luitgeschal,
Zoete liedren in de bootjens, jubeltonen overal.

Waarlijk, zoudt ge hier niet wanen, dat een God, met ruime hand,
D'allervolsten vreugdebeker uitgestort had op dit land,
Dat het de eêlste bloesemtak was van Europaas landenboom,
Even rijk aan ooft als lover...... maar die waan is enkel droom!

Onder al dat dartel schertsen, onder dat veelkleurig kleed,
Als een adder onder bloemen, sluipt een diep verholen leed,
Leed, dat rustloos voort blijft kankren, wijl de deugd der vaadren stierf,
Wijl een heldenvolk verbasterde en de vrijheid henenzwierf.

Moeder aller kunst, Itaaljen! vrouw, wier schoon den koelste ontroert!
Die de hoogste kroonen torschte, krank is 't lichaam dat gij voert;
Hoe betoovrend op uw wangen ook die rozenluister bloeit,
Ach, het is de gloed der koortse, die uw aderen doorgloeit!

Ja, het is mij menigmalen of de bloemen uit uw tuin
Reeds gevlochten zijn ten doodkrans voor uw ingevallen kruin,
Ja, als wierpen uw volkanen enkel vlammen hemelwaart,
Om te lichten bij het sterfbed van een koningin der aard!

Maar, o neen! nog leeft de hope, hoe verborgen onder 't wee!
Kent gij 't lied niet van het lijden, 't deel eens van Penelopé?
Zoo als gij, een bloem van schoonheid, dongen velen om haar hand,
En heur goed werd door heur minnaars, die er brasten, aangerand.

Twintig jaren spon ze 't purper, tranen plengend op haar throon;
Twintig jaren wijdde ze ijvrig aan het vormen van heur zoon;
Twintig jaren onder zuchten trouw aan eed en huwlijksvlam,
Wachtend, hopend, boden zendend — zie, en heur Ulysses kwam!

Wee den drom van stoute minnaars, toen de wreker binnentoog,
Toen daar pijl bij doodpijl snorde van zijn ongelijkbren boog!
't Bloed der minnaars stroomde in 't ronde, tot een zoenprijs voor zijn gâ,
En een schriklijk feest der wrake werd gevierd op Ithaka.

Kent gij ook dat lied, Itaaljen? Hoor 't geduldig, wacht met moed,
Hoe ook uw paleis bestormd werd door een driesten vrijerstoet!
Voed uw zonen op tot mannen, schoon ge ook bittre zuchten slaakt;
Ween en hoop! Het uur zal komen dat ook uw Ulysses naakt!

Naar EMANUEL GEIBEL, 1845. S. J. VAN DEN BERGH.

MENGELINGEN.

D I A N A.

(*Vervolg van bladz.* 474.)

V.

»De verloofde van den markies D'ARMENTIÈRES wachte zich wel »*Chanteloup* te verlaten; daarbuiten dreigen haar gevaren, waar »van de brand in het lusthuisje een denkbeeld kan geven."

»Mejufvrouw DIANA is niet meer veilig op *Chanteloup;* er be»dreigt haar een groot gevaar, dat ik nu niet nader kan aan»wijzen; laat zij vóór den avond vertrokken zijn."

Deze twee strijdige waarschuwingen kwamen FRANÇOIS D'AUBIGNY toe op denzelfden dag, omtrent eene week na den brand; 's morgens vond men het eerste billet op den grooten trap van den hoofdingang; 's middags reikte een boerenknaap het andere JERÔME toe, en ijlde weg met de snelheid van eene ree. De eerste was geschreven met eene fraaije vaste hand, op fijn welriekend papier; de andere was slechts met snelle, onzekere letters neêrgekrabbeld, met potlood, op een blaadje papier, dat niet eens was verzegeld; maar het had één voordeel: de hand, die haar mededeelde, had zich niet verbloemd; FRANÇOIS kende die van den markies.

Wij behoeven naauwelijks aan te geven, in welke verlegenheid FRANÇOIS D'AUBIGNY zich gebragt zag door zoo strijdige raadgevingen. Na de ophelderingen van ATHENAÏS, aarzelde hij niet meer in zijn gevoelen over den markies zelf, en hield voor zeker, dat onmagt, niet onwil, hem zoo lang en op zoo vreemde wijze van *Chanteloup* verwijderd hield: maar kon GASPARD zelf

niet misleid wezen? zijne dochter, dacht FRANÇOIS, kon toch wel nergens zoo goed zijn, als onder het oog van haren vader. Maar.... daar bedacht hij, dat werkelijk de vervolgers, van wie dan ook, boos en vermetel genoeg waren, om niet tegen eene geweldddaad op te zien; en het kasteel *Chanteloup*, hoe prachtig en vorstelijk ook ingerigt, was in 't eind geene forteres..... De raad van den onbekende kon een verborgen valstrik zijn, en D'AUBIGNY was de man niet, om in zoo gewigtig eene aangelegenheid een' vreemde te gelooven, zoo lang hij niet geheel klaarheid en licht zag in diens woorden. Maar DIANA heenzenden, zoo als GASPARD het wilde, verre van hem, van het trouwe vaderlijke huis — — — en waar haar heen te zenden? — naar *Parijs?*.... weêr bij mevrouw VAN EGMOND, die toch zeker niet eene al te trouwe bewaakster was gebleken?.... of over de *Apennijnen*, naar de prinses ORSINI? Zou het gevaar wel zoo lang dreigen, dat het een' zulken verren togt noodzakelijk maakte? Zoude hij zelf haar geleiden, en de baronnes onbeschermd achterlaten; zouden zij allen te zamen vertrekken, en het kasteel.... prijsgeven.....? Maar de belangen der prinses eischten het tegendeel. Onder al die gissingen, al die vragen, al die overleggingen bleef de Sieur FRANÇOIS omdolen en zich verwarren, zonder tot een besluit te kunnen komen, totdat het reeds ver in den namiddag was, toen DIANA zelve door een onverwacht woord hem op een' uitweg wees. Hij had zijne onrust aan de vrouwen niet medegedeeld; hij wilde haar besparen wat hij zelf leed, en eerst als hij besloten was, hoe het te ontwijken, moesten zij iets van gevaar weten; zoo stelde hij zich voor. Daar kwam DIANA tot hem: een zachte en stille weemoed lag er op hare trekken.

»Vader!" sprak zij, »ik heb behoefte aan den troost van het »gebed; ik heb behoefte aan den zegen van een' priester. Ik »wenschte de avonddienst bij te wonen in de kapel van het »dorp. Ik weet het: *gij* zult mij niet derwaarts verzellen en »gij wilt niet, dat ik buiten het kasteel ga zonder u; maar zou »JERÔME....."

»Die gedachte zendt u een goede engel, mijn kind!" riep FRANÇOIS verheugd. »Zeker kunt gij gaan; zeker zal JERÔME u »vergezellen, en daarbij nog de baronnes...."

»Ik wenschte te gaan zonder de baronnes," hernam DIANA met vastheid en een weinig verbleekend.

»Mijn kind!" riep FRANÇOIS, zacht het hoofd schuddend, »ondanks alles wat ik u gezegd heb, nóg dat vooroordeel?"

»Het is geen vooroordeel, dat mij tegen haar inneemt, mijn »vader! het is eene herinnering, die ik ontvlugt...."

Welke ook de overtuiging mogt zijn, die de Sieur FRANÇOIS bij zich zelven had van GASPARDS onschuld, hij durfde die zijner dochter niet mededeelen, uit vreeze van haar op nieuw prijs te geven aan de slingeringen van hoop en twijfel; hij wilde haar niet opwekken uit den slaap der berusting, waarmede hij haar had ingewiegd, of het moest zijn tot het vrolijke leven der zekerheid. Hij hield dus het woord terug, dat hem op de lippen lag, en zeide alleen: »Doe daarin zoo als gij wilt, mijne DIANA! zoo »vergeten u noodig is."

»Vergeten!" hernam zij droevig en langzaam, als woog zij de waarde van het woord; daarna de oogen naar hem opslaande, vroeg zij met ongekunstelde verwondering: »Zijn er vrou»wen, die dát kunnen?"

»Ze zijn er," hernam hij, en toen zij daarop van hem ging, zoo schielijk als haar moeijelijke gang het gedoogde, sprak hij, haar naziende: »En toch is zij de dochter van de prinses »ORSINI!"

De Sieur FRANÇOIS zag, een half uur daarna, zelf toe bij de aanstalten tot DIANA's bedevaart naar de kapel, die hij zoo veel mogelijk vervroegde. Zij nam plaats in eene digt geslotene draagkoets, om welke te vervoeren, D'AUBIGNY de sterkste en getrouwste zijner bedienden had gekozen. JERÔME ging er nevens, en daar hij geene liverij droeg, was de degen, dien hij met zich nam, geene al te groote zonde tegen het kostuum.

FRANÇOIS zelf bleef op *Chanteloup*, om toe te zien, of er iets zoude voorvallen, dat DIANA's verwijdering wettigde. JERÔME had zijne bevelen om die te verlengen, in geval van noodzakelijkheid.

In den herfst valt de avondstond vroeg, en zoo was het reeds schemering buiten en werkelijk duister in de kapel, toen DIANA er binnentrad; de zware waskaarsen op het altaar waren niet allen aangestoken, en die het waren, breidden hun licht niet veel verder uit, dan tot de plek, waar zij stonden. Het schip der kerk werd alleen verlicht door ééne afhangende zilveren lamp, en de kleine celachtige zijgangen, die er op uitkwamen, waren donker als grafgewelven. Wij behoeven den verflaauwden godsdienstijver van de achttiende eeuw, ook onder het volk, niet eens mede op te sommen, als wij de opmerking moeten maken, dat de vesper in het drukke herfstgetij door het landvolk niet te over bezocht werd, of een zeer hooge vierdag

moest er hen toe noodzaken. En wie nog kwamen, liepen eerst toe op het uiterste oogenblik dat de dienst zoude aanvangen: die digtbij woonden, omdat ze zoo digtbij waren, die veraf woonden, omdat de lange weg, dien ze hadden af te leggen, hunne verschooning was of hun voorwendsel. Op dit vroege tijdstip dus, daar zelfs koorknaap noch misdieners zich vertoonden op het altaar, was DIANA er alleen; wel zeker alleen, als ze dacht, toen zij er nederknielde met de innige devotie eener ziel, die behoefte heeft aan troost, en die weet, haar alleen te moeten zoeken in het gebed, al zij het ook het gebed van een' rozekrans en voor een crusifiks; maar DIANA's gebed was een beter en krachtiger; men heeft maar te lijden zoo als DIANA leed, met eene ziel als de hare, om de verligting te vinden van een innig en geloovig gebed, hetzij men leeft in de eerste Christeneeuw, of in de negentiende, of in eene van die daartusschen liggen, en die de armste wordt gebrandmerkt aan echten Christenzin. Eerst bad ze stil, in den geest, zonder woorden; daarop vond zij de woorden, die het best hare zielsbehoeften uitdrukten, als zonder opzet, als bij ingeving; en zoo zeker vergat zij, onder het vuur harer geestdrift, alles wat rondom haar kon zijn, en de plaats zelve, waar zij zich bevond, dat zij, onder hare tranen door, de woorden luide uitsprak, en eerst ten laatste zelve werd opgeschrikt door het hol weêrklinken harer stem in de stille ijle ruimte van de kapel; toen zocht ze getijdeboek en bidsnoer, dat de onachtzame vingers, onder de aandacht van het vurig gebed, hadden laten glippen; zwijgend werd het haar toegereikt door iemand, die naast haar nederknielde; terwijl zij het nam, zag zij naar die zijde heen, en zoo flaauw een licht konden geene waskaarsen geven, of het was haar genoeg, om dien persoon te herkennen.

De markies GASPARD D'ARMENTIÈRES knielde naast haar!

Met een' doffen kreet van schrik en verrassing sprong zij op, en schoon de Sieur FRANÇOIS haar niet had opgevoed, om met flaauwtens te spelen of met *migraines*, was ze de eerste nu toch nabij; want terwijl zij snel vandaar wilde vlugten, een' der celachtige zijgangen in, wankelde zij, en zoude zijn neêrgevallen, zoo D'ARMENTIÈRES haar niet schielijk had opgevangen. Zij was zich zelve naauw bewust, toen zij hem toeliet haar te steunen; maar toen hij haar eenigzins terzijde had gevoerd, en alleen kon uitroepen: »Eindelijk, DIANA! eindelijk!" gaf zij terstond lucht aan hare beheerschende gewaarwording, met het woord:

»Te laat, GASPARD! te laat!"

»En waarom te laat, mijne eenig geliefde?" vroeg hij met angst.

Toen ontrukte zij zich met eenig geweld aan den steun van zijn' arm, dien zij toch zoo noodig had.

»Ik ben uwe eenig geliefde niet; uwe FLORIDE is dat. o Ik heb »het wel begrepen en voor goed verstaan, al hebben de an- »deren het tegengesproken!"

»Die FLORIDE! een denkbeeldig wezen, het spel van een uur!"

»Zoo denkbeeldig, dat ze nu bij ons is op *Chanteloup* — en »zoo kort dat spel, mijnheer JACQUES! dat gij het nog eergisteren »hebt voortgespeeld."

»Als dat de uitlegging is, die de baronnes zelve geeft aan »haar verblijf op *Chanteloup* en aan mijne bescherming, dan »verdient zij wel weinig wat ik voor haar heb gedaan," sprak D'ARMENTIÈRES.

»De baronnes! zij heeft mij niets gezegd, en zij moet goed »zijn, want mijn vader prijst haar; maar ik heb GERMAIN ge- »sproken...., en GERMAIN...."

»Is een..... schurk en een leugenaar," meende hij uit te stooten; doch zich weêrhoudende, zeide hij alleen: »is een van »die lage wezens, die geen' anderen maatstaf hebben om ande- »ren te beoordeelen, dan zich zelven, en die dus bij alles, wat »boven hun peil gaat, den draad verloren hebben; maar dàt »gaat boven mijne bevatting, dat mijne DIANA omtrent mij be- »rigten inwint bij mijn' kamerdienaar, en dat zij ze gelooft!"

»GASPARD! ze zijn dan niet waar?" vroeg DIANA met haren gewonen eenvoud.

»Zoo dit zoo was, zou ik dan hier zijn?" vroeg hij weêr met die zonderling welluidende stem, die het onfeilbaar vermogen had, altijd hare ziel te treffen.

Zij antwoordde niet, want de priester was binnengekomen, was den voet des altaars genaderd, en het *Laudate Dominum omnes gentes!* werd aangeheven door het koor; maar zij zag hem aan, en *hij* had niets meer noodig, om te weten dat hij geloofd werd, en zij niets meer, om de verzekering te hebben, dat zij er wèl aan deed; toch was dit het oogenblik noch de plaats der ophelderingen of der teedere bekentenissen. Beiden voelden het te gelijk, en zwijgend vatte GASPARD even hare hand, en leidde haar terug naar een der bidgestoelten, digt bij de communiebank; hij zelf plaatste zich op eenigen afstand en bleef leunen tegen een' der pilaren en luisterde naar den aangeheven vesperpsalm, in die eerbiedige houding en met die

aandacht, die men soms kan opmerken bij hen, die niet gewoon zijn aan het ritueel, voor wie het, als iets nieuws en treffends, zijne betoovering heeft, welke het voor de anderen, aan den sleur gewoon, reeds lang heeft verloren. En waarheid is het, dat de markies de gewoonte niet had, de mis bij te wonen, en veel minder de vesper.

Jerôme en diana's dragers waren nu ook de kapel binnengegaan en hielpen het kleine gehoor vergrooten; buiten hen en hunne meesteres met den markies, waren er nog acht of tien landlieden, mannen en vrouwen, voor wie de tegenwoordigheid van die voorname jonge lieden meer tot afleiding was dan tot stichting, hoewel geen van beiden iets deden wat de laatste konde tegenzijn.

Bij gebrek van de voorname leeke, die zich des zondags met die taak belastte, ging een der kerkbedienden rond met de lederen armentasch, en het gewone: »Voor de armen!" op de lippen. d'Armentières, verrukt, van hier gevonden te hebben, wat zijn stoutste wensch naauwelijks had durven begeeren, wierp hem met achtelooze hand eenige goudstukken toe; diana's gift was geene kleinere, en de verwondering van den ouden *rat d'église* schilderde zich zoo sprekend op zijn gelaat, dat de pastoor, hem aanziende, er zeker het geheim van geraden had; voor 't minst, toen het *Gloria Patri*, enz. was opgezongen, en de kleine gemeente uiteen was gegaan, — schoon wel wat dralend, want de nieuwsgierigheid was nog niet bevredigd over het vreemde paar, — kwam de pastoor, die even in de sacristie het kerkgewaad had verwisseld voor een gewoon priesterkleed, naar d'armentières toe, die intusschen diana weder was genaderd.

In de romans zijn de dorpspastoors, bij gelegenheden als deze, altijd oude, eerwaardige mannen, met witte haren en gekromde ruggen; maar daar onze *Novelle* zoo waar is, als eene *Novelle* waar zijn kan, moeten wij ook de waarheid zeggen, al strijdt die waarheid tegen het gebruik. Onze pastoor was een man in de volle kracht des levens, en zijne hooge, forsche gestalte, zijne schitterende zwarte oogen, zijne fiere en vaste trekken, de moed en de schranderheid, die zich teekenden op zijn hoog ontbloot voorhoofd, enkel door het zwarte calotje gedekt, kenschetsten hem als iemand, die meer geschikt moest zijn eene grootere en weêrbarstiger kudde heen te voeren langs de rotsen en afgronden, die den engen weg omgeven, dan die schaarsche en volgzame schapen zacht-

kens voort te leiden door het rustige dal, waar hij ze vond. Een man, meer geschikt om eens voor de belangen der kerk te strijden, gewapend met den bisschopsstaf of met eenige andere knodse van geestelijk gezag, dan om de stille, onopgemerkte deugden te oefenen van een Evangeliesch herder; geen' JOCELYN, maar een' MASSILLON zoudt gij in hem voorspeld hebben. Wat echter eenmaal zijne bestemming mogt zijn, nog moest hij zich vergenoegen met deze nederige plaats, en het was misschien om zich in deze te doen opmerken, dat hij D'ARMENTIÈRES toesprak, als wij hooren zullen.

»Monseigneur! Ik raad zonder moeite, wat u herwaarts voert »met deze dame; maar hoewel met leedwezen, moet ik de vrij»heid nemen u te zeggen, dat gij hier niet slagen zult, tenzij »alles volkomen geldig is...."

»Ik bezit niet een zoo gelukkig raadvermogen als gij zelf, »mijnheer de pastoor! want ik zoek te vergeefs, welk ontwerp »of welke geldigheid hier door u wordt bedoeld," hernam de markies beleefd, doch met eenige ironie.

»Ik zie, dat ik meer duidelijk moet zijn," hernam de priester iets scherper, »ik verklaar dus, dat ik niet gereed ben een »huwelijk in te zegenen op het eerste verlangen, zonder ophel»deringen en inlichtingen, en met veronachtzaming van de voor»geschreven vormen, als sommige mijner ambtsbroeders de ge»woonte hebben, waardoor ze zich in 't gevaar brengen om aan »eene onbezonnenheid of eene misdaad wijding en vastheid te ge»ven door het hoogwaardig sacrament."

Bij de eerste woorden moest D'ARMENTIÈRES glimlagchen; maar toen de spreker geëindigd had, bragt hij de hand naar 't voorhoofd, als werd hem iets helder, en hij riep uit, zonder dezen regtstreeks te antwoorden:

»Maar in waarheid, die inval is hemelsch! Waarlijk, mijnheer de »pastoor! ik ben u grooten dank schuldig voor dat denkbeeld, »en zeg mij, wat moet er zijn, om dat uit te voeren?"

»Uwe buitengewone gift aan de armen is voor de kerk ge»noeg, monseigneur! Belangeloosheid voor mij zelven eischt »mijn pligt, als mijn karakter; maar ik moet beginnen met te »zeggen, dat ik niets doe zonder de toestemming van voogden »of ouders!"

»Aan die zou het niet ontbreken," sprak DIANA met hare gewone eenvoudigheid.

»Misschien ook niet aan de toestemming der bruid," hervatte de pastoor met een' glimlach.

Diana bloosde diep en trad schichtig achteruit. Zij voelde nu eerst, dat zij gesproken had, zoo als eene vrouw het nooit doen moest tegenover mannen, zonder berekening hunner opvattingen en naar de eerste ingeving van haar hart.

»Op beiden zoude ik eenige hoop durven voeden!" hervatte d'armentières, »op een ander tijdstip en bij voegzamer gelegen»heid; want ik zie in, dat, wat mij door het hoofd ging, eene dwaas»heid is, iets onuitvoerlijks voor 't minst, hoe goed het mij zou »gelegen komen;" daarop wendde hij zich tot den geestelijke: »Mijnheer de pastoor! deze dame is mijne verloofde, en er ligt »tusschen onze verloving en de bruiloft geen andere hindernis, »dan een jammerlijk misverstand, dat gedreigd heeft ons te schei»den, en dat wij nu kunnen ophelderen. Vergun ons een half »uur onderhoud in dit gebouw of in uwe woning, en ik zal u »voor altijd verpligt zijn, en van mijne dankbaarheid..."

»Zult gij, des verkiezende, aan mijne armen de bewijzen geven! »Wat mij aangaat, welk groot heer gedenkt een' armen pastoor, »als hij hem niet meer noodig heeft, en bovenal waar hij zich »geen gedienstigheid heeft mogen veroorloven tegen pligt?"

»De markies d'armentières zal u gelegenheid geven die woor»den terug te nemen," sprak deze, »alleen vergunt ge mij...."

»De sacristie is tot de beschikking van mijnheer den markies!" hervatte de pastoor met eene buiging, »en de abt des girvaux »beveelt zich in zijn aandenken," en daarop verwijderde hij zich door de naaste deur, die hem tot doorgang strekte naar zijne pastorij.

»Diana!" sprak nu d'armentières, »vergunt gij mij nu dat »onderhoud, waarop ik zoo even de stoutheid had te rekenen; »wilt gij mij hooren?....."

»Dat is mij zelve zoo noodig!" hernam zij, »en niet waar, »jerôme!" riep zij luider, zich tot dezen keerende, die langzaam genaderd was, »mijn vader zelf zoude toeluisteren, als hij »hier was, en mijnheer de markies met hem spreken wilde."

»Wel zeker, mejuffer! en na alles wat er gebeurd is, na de »vreemde wijze, waarop germain in zijn ijlen zich over de han»delingen van mijnheer den markies uitliet, bekenne ik, dat ook »mijne belangstelling...."

»Ja, hij heeft gelijk," sprak diana, d'armentières vragend aanziende, »hij is mijns vaders vertrouwde; hij was altijd met ons; »hij weet, onderstelle ik, van diens leven meer dan ik zelve; »hij heeft een regt...."

»Hij is onvermijdelijk!" dacht de markies bij zich zelven, »al

»ware 't slechts om den vorm," en luide sprak hij: »welnu, »mijn oude vriend! volg ons dan naar binnen."

. . . .

»o, Mijnheer JACQUES! zoo gij wist, hoe ik om u heb geleden!" sprak DIANA, zonder er aan te denken, dat een man zich vermaken kon met dat leed en de erkentenis er van.

»Ik kan het raden, mejuffer DIANA!" hernam hij droevig. »doch wil gelooven, dat gij niet geleden zoudt hebben, zoo ik »het had kunnen verhinderen, en geloof ook, dat ik leed heb »gedragen voor twee."

»En gij hadt voor twee vreugde kunnen genieten, zoo gij »slechts gekomen waart!" sprak zij schielijk; »mijn vader had »u geschreven, zoo als het meest naar uwen wensch kon zijn; »en ik wachtte u, en.... gij zendt ons eene baronnes, eene »FLORIDE, en uwen kamerdienaar! Als dat een bewijs is van »hartelijkheid......"

»Het is ten minste geen bewijs van een kwaad hart, mijne »DIANA! als uw vader erkennen zal, zoo haast ik hem van de »reden dier handelwijs heb ingelicht; u zelve, beminnelijkste »engel! u kan ik dat alles niet vertellen en vooral niet in deze »oogenblikken, die zoo kostbaar zijn, en slechts zoo kort kun»nen wezen. Die brief van mijnheer D'AUBIGNY, die mij zoo »welkom had moeten zijn, is mij niet geworden...."

»Neen, die is ook niet afgezonden; gij werdt zelf gewacht, »en ach! GASPARD! GASPARD! dat gij niet gekomen zijt, heeft »vreesselijk onheil gebragt! GERMAIN zeide, dat gij er geweest »waart; dat gij waart heengegaan, omdat gij getwist hadt met... »die FLORIDE!" En DIANA's oogen vulden zich met tranen. »o Ik »had geen onregt, toen ik van het begin af iets als angst voor »haar voelde..."

»Altijd die FLORIDE!" glimlachte D'ARMENTIÈRES, »ik ben te »*Chanteloup* geweest, dat is waar, om er de baronnes eene »schuilplaats te geven tegen hare booze vervolgers, maar ik ben »heengegaan, omdat ik er u niet meer vond, noch uwen va»der; was die er geweest, ik had er zeker zelf veiligheid ge»vonden; en weet mijne DIANA, waarom ik niet terugkwam, »zoo haast ik hopen kon u beiden te vinden?"

»Nee.. maar dat is juist hetgeen ik begeer te weten!"

»Omdat men altijd eenige moeite heeft de *Bastille* te ver»laten, als het hun, die ons kwaad willen, gelukt is, ons der»waarts te voeren."

»De *Bastille*, die vreesselijke staatsgevangenis, waarvan men »zulke akeligheden verhaalt!" En hem aanziende, riep zij vol afschuw: »o Ik zie het, gij zijt bleek, gij zijt vermagerd; gij »hebt geleden; ze hebben u dan gefolterd?..."

»Het grootste leed, dat zij mij doen konden, was, dat zij mij »verhinderden naar u heen te ijlen, om u gerust te stellen, om u »te zien, om u te bewijzen dat ik u lief had... om uwen vader »te bewijzen, dat ik een eerlijk man was, die, zoo hij altijd »zijne DIANA onwaardig bleef, omdat er geen man leven kan, »die harer waardig is, voor 't minst alles gedaan had, wat in »zijne magt was om het te worden."

»Hoort gij het, JERÔME! hoort gij het?" riep DIANA, die in hare blijdschap den ouden man getuige en deelgenoot maken moest van haar geluk, »mijnheer de markies heeft niets van al »dat booze gepleegd, waarvan GERMAIN lastert; zijne vijanden »hielden hem in de *Bastille* gevangen!"

JERÔME, die begrepen had, zijne rol tot die van zwijgenden getuige te moeten bepalen, was een weinig verrast, dat men hem zoo plotseling tot meerdere deelneming opriep; nu meende hij echter te moeten vragen: »Heeft mijnheer de markies zich »reeds lang in zijne vrijheid verheugd?..."

»Neen, mijn goede vriend! ik kom regelregt uit de *Bastille* »hierhenen; ik heb gereisd... zoo snel... zoo als vorsten reizen; »met één woord, ik heb eene wanhopige poging moeten doen, »om mijne vrijheid te erlangen."

»o Maar dan is het ook niet mogelijk, dat mijnheer de mar»kies deel heeft in de beraamde schaking van de baronnes, »noch last heeft gegeven om de verwarring te stichten, die »door de schuld van GERMAIN den brand van het lusthuisje heeft »veroorzaakt," sprak JERÔME, die te veel hart had voor de belangen van zijn' meester, om niet in diens plaats helder te willen zien in deze zaken.

»Mijn God! men heeft eene schaking beproefd! arme ATHENAÏS! »ook zelfs dáár geene rust! dat moet DE CRECY zijn; DUBOIS zou »het niet wagen....." sprak de markies als voor zich zelven. »En gij spreekt van brandstichting, JERÔME! en dat mijn kamer»dienaar er schuld aan heeft! Hoe kan dat zijn?"

JERÔME verklaarde het hem. Vreemde, vermomde mannen, met wie hij in de dorpsherberg van tijd tot tijd lustig gedronken had, hadden GERMAIN den voorslag gedaan, eenige verwarring te stichten in de vertrekken, door de jonge weduwe bewoond, opdat men gelegenheid zoude hebben, deze

te ontvoeren. GERMAIN kende op *Chanteloup* slechts ééne dame, en toen hij, als hij betuigde, zwarigheid maakte, omdat die dame beschermd werd door zijn' eigen' meester, werd hem geantwoord, dat zij lasthebbers waren van zijnen meester; werkelijk had een hunner zich bekend gemaakt, en hij had den vertrouwden bediende herkend van een' der edellieden, met wie zijn heer te *Parijs* dagelijks omging; men had hem de komst van den markies zelfs als kort op handen voorgesteld; en om zijn geweten geheel te bevredigen, had men hem veel goud laten zien. Nu het berouw gekomen was, had hij dit alles bekend.

D'ARMENTIÈRES was evenzeer ontzet als verontwaardigd. »En terwijl dit alles op mijn' naam ging, ..." vervolgde hij, »o, mijne »DIANA! wat ik gedaan heb, en nog verder zal moeten doen, »dat, dat kan ik nog niet mededeelen; maar zeker is het, dat »het mij bloot stelt aan zulke gevaren, die mij zoo even bijna het »wanhopige middel zouden hebben doen aangrijpen, dat de pastoor »mij aangaf, om, zoo het gevreesde treffen mogt, een regt op »u te hebben, en als uw echtgenoot te sterven."

»Neen, GASPARD! neen!" riep DIANA hartstogtelijk, »gij moet »blijven leven en gelukkig zijn, al was het dan door...."

Haastig deed hij haar zwijgen, door hare hand te nemen, en die aan zijne lippen te drukken, met dien zacht smeekenden opslag van het oog, die het wreede woord op de hare terughield.

»Weet voor zeker, DIANA! en blijf het gelooven, dat er voor »mij geen geluk mogelijk is, zonder u; maar nu ik reeds het »geluk heb u hier te treffen, moet ik dit voorregt gebruiken »tot een ernstiger doel, dan enkel zulke betuigingen...."

»Ja! hoe wist gij, dat ik hier was?"

»Ik herkende JERÔME, die met uwe dragers bij de draagkoets »stond, op het plein der dorpskapel; ik onderstelde terstond, »dat gij hier moest zijn; ik trad binnen, vond u in het gebed, »en het heiligschennis achtende dat te storen, bleef ik stil »nevens u, de eerbiedige getuige uwer vurige aandacht; en »zie, DIANA! ik erken, dat ik niet gewoon ben devotie te be»drijven in bidkapellen of voor hoogaltaren; ik beken, dat ik met »de philosophen, die opkomen in dezen tijd, vele vragen te »doen heb, eer ik kan toestemmen, dat er een God is, die »zóó wil aangebeden zijn; maar toch, zóó trof mij uwe geest»drift, uwe vroomheid, dat zij ook mij door het hooren van »uw half luid gebed aangreep, en ik, aan kapel noch altaar

»denkende, mij naast u nederwierp, en het hooge Wezen, dat »dit heelal regeert, aanriep om bescherming voor u, om uit»redding uit de angsten, waarin ik sinds weken verkeer, voor »u en voor mij zelve; en dat gebed is reeds verhoord: dat gij »hier zijt, bewijst mij, dat mijnheer D'AUBIGNY mijne waarschu»wing heeft ontvangen en ter harte genomen...."

»Welke waarschuwing?" vroeg DIANA verwonderd, »ik weet »van niets; dat ik hier ben, is een gevolg van mijn' eigen' wensch, »om in dit gewijd gebouw troost te zoeken voor mijne ziele»smart; mijn vader stond het mij toe, doch van u of van een »berigt, dat hij zou ontvangen hebben, zeide hij niets."

»Mij ook niet, mejuffer!" sprak nu JERÔME, »doch wel heeft »mijnheer mij dringend aanbevolen, u, zoo lang het zijn kon, »in de kapel of in het dorp te doen vertoeven; onze lieden »zelfs, die uwe draagkoets vervoerden, gaan nu daar buiten, om »toe te zien op een sein van het kasteel: lantaarns, uitgehan»gen aan de bovenlijst der piramide; zoo dat sein volgt, heb ik or»der, om mejuffer te bewegen, hier zelfs den nacht te vertoeven, »en van den pastoor voor haar gastvrijheid te verzoeken tot »iederen prijs."

»Ik twijfel niet, of hij zal die bewijzen op het eerste verlan»gen," hernam de markies; »en gij ziet nu, mijne welbemin»de! dat mijnheer uw vader mij gelooft en mijn' raad ter harte »neemt; want ik bad hem, u voor eene wijle van *Chanteloup* »te verwijderen. Wacht dus niet eenmaal dat sein af, want »mijnheer D'AUBIGNY kan niet weten, waar het gevaar voor u »dreigt, en blijf hier, totdat gij van mij hoort; zoo ik de ze»kerheid heb, dat gij daarin toestemt, en mijnheer DES GIRVAUX »u veiligheid en afzondering waarborgt op zijn priesterlijk »woord, ga ik gerust en tevreden van hier, en heb zorg noch »schroom meer op den weg, dien ik gaan moet; want ik weet »u dan veilig. Belooft gij het mij, DIANA?"

»Ja, GASPARD! ik beloof het u," hernam DIANA, »want ik zie »het u aan, dat gij er groot gewigt aan hecht, en het stemt in, »als JERÔME zegt, met de wenschen mijns vaders.... maar dan »moet gij mij ook een verlangen bevredigen: Waarom hebt »gij die baronnes op *Chanteloup* gebragt, en wie zijn het ei»genlijk, die u en haar kwaad willen?..."

»Mijne allerliefste DIANA!" sprak D'ARMENTIÈRES in groote verlegenheid, »u dat duidelijk te maken, en in deze korte oogen»blikken.... ik weet niet hoe... gij weet zoo weinig van de »wereld; gij zoudt toch niet begrijpen, en ik...."

»Zeer goed, mijnheer de markies!" hernam zij met een allerliefst pruilend gezigtje, dat bewees, dat zij niet meer wantrouwde; »zoo zal ik mij vergenoegen met de legende van uw' »GERMAIN; hij is nog op *Chanteloup*."

»Hij is er zijn' langsten tijd geweest!" beloofde D'ARMENTIÈRES zich zelven; tot DIANA sprak hij: »Gij geeft geene gratie, »schalke vervolgster? zoo zal ik zoo kort zijn als mogelijk is, »want ik zie wel, om alle verder onheil te verhoeden, zal »ik u ook nog moeten inwijden in hetgeen ik uitdacht, om in »uwe nabijheid te komen; gij zult daaruit zien, dat ik altijd »door, met vasten wil op een groot doel blijf afgaan: het on»schatbare voorregt, uwe hand te verkrijgen van uwen vader! — »JERÔME! de tijd, dien ik hier mag doorbrengen, hangt niet af »van mij zelven; geef de lieden, die buiten op het sein toezien, »den last te luisteren, of ook het geluid van eene jagthoorn »zich vernemen laat. — Bij den eersten klank, mijne lieve! moet »ik verder...."

JERÔME boog zich, ging en kwam niet terug; hij had begrepen, dat het den markies moeijelijk moest vallen, zich geheel te verklaren ten overstaan van een' derde, van een' bediende; en den man, wien zijn heer genoeg vertrouwde, om zijne raadgevingen te volgen; den man, van wien hij het eerst had opgemerkt, dat hij een gewenschte gast zou geweest zijn; den man, tot wien zijne jonge meesteres kennelijk in eene teedere betrekking stond en die zulk eene angstige zorge toonde voor haar welzijn, dien man kon hij wel gehoorzamen en believen als zijn' meester zelven en verantwoord wezen voor dien meester, dacht hij.

Toen D'ARMENTIÈRES zich alleen zag met DIANA, zette hij zich tegenover haar, om onder het luisteren de afwisselende gewaarwordingen te kunnen bespieden van haar levendig en geestig gelaat, en zij, om hem te beter te kunnen aanzien onder het spreken, liet het hoofdje vallen in de regterhand, waarvan zij den arm rusten liet op de tafel.

Toen begon hij zijn verhaal, waarbij wij zoo min hebben toe te luisteren als JERÔME.

»Dat's een verwenschte bui, LA FÂRE!"

»*Corbleu!* monseigneur! ik zou haast zeggen, dat *Chantilly* »naar de wolken was verhuisd, en dat men vandaar zijn kwaad »humeur nu op ons uitgiet in eene stortvlaag, zoo als kortelings »in eene zamenspanning.

»Ja, als ze vandáár magt hadden over de natuur, twijfel »ik wel, of wij droog zouden blijven," glimlachte de edelman, die het eerst had gesproken; »maar om niet geheel in stroom»goden te verkeeren, moesten wij dat huis binnengaan; 't is »ten minste geene herdershut, en zelfs iets beter dan eene »boerenhoeve; ligt vinden wij hier iets geriefelijks, en het »noodige om de wanorde in ons voorkomen wat te herstellen; »zóó kunnen wij ons toch niet vertoonen tegenover..... gij »weet, ten minste niet met bedoelingen als de onze; en hoe »zou men lagchen ten onzen koste, zoo wij niet slaagden...."

»Ik heb maar ééne bedenking, monseigneur! dit huis behoort »bij de kapel, en we zullen ons *nez à nez* vinden met den »een' of anderen pastoor."

»Dat is geene reden, om mij zoo lang op den dorpel te doen »staan; klop aan, zeg ik, of meent gij, dat ik vergeten ben, »hoe men een kruis maakt, en in gevaar zal raken, als de maagd »van mijne stad, voor tooverij verbrand te worden?"

»Monseigneur! men opent," sprak LA FÂRE schielijk, »denk »aan uw incognito!"

»Is er hier eene wijle schuilplaats tegen het onweêr, voor »twee Christenedellieden?" vroeg de monseigneur, terwijl hij reeds binnenging, zonder het antwoord af te wachten.

Dat antwoord was intusschen niet zeer aanmoedigend.

»Mijnheer de pastoor leest zijn bréviaar," (men hoort dat het de huishoudster is, die spreekt, en die geen lust heeft in gasten,) »en ik kan dat verlof zelve niet geven."

»De pastoors lezen altijd hun bréviaar als ze wat beters kon»den doen," hernam monseigneur lagchend; »maar ik houd voor »zeker, dat de geestelijke dames volstrekte oppermagt hebben, »als de geestelijke heeren in den gebede zijn, in krachte van »welke oppermagt, allerschoonste! ik u bidde mij voor te gaan; »want in waarheid, ik krijg een' onweêrstaanbaren lust op u den »voortred te nemen, dat toch tegenover eene dame wat on»hoffelijk zoude zijn."

Voor de huishoudster, die deze uitdrukkingen, door de beminnelijkheid en de voorregten harer sekse uitgelokt, welligt nooit op zich had hooren toepassen, en zeker niet in de laatste tien jaren, hadden ze nu al het bekoorlijke der nieuwheid, en met een' glimlach, zoo zacht als zij dien wist te plooijen, ging zij den schalken bezoeker voor naar het vertrek van haren meester. De waarheid is, dat de pastoor niet in den gebede was, maar in 't volle van zijn souper; eene bezigheid, waarin de meeste

zijner ambtsbroeders evenmin gestoord wilden wezen als in de eerste; maar wij herinneren ons, dat deze pastoor niet in alles de gelijke was van hen, wier stand hij deelde; ook was het meer met eene verrassing, die van welgevallen dan die van stoornis getuigde, dat hij opstond om de vreemdelingen te begroeten.

Hunnen wensch te verstaan en in te willigen, was voor hem hetzelfde; maar er lag zoo veel vreugde en diepen eerbied in de wijze, waarop hij LA FÂRES metgezel de beste plaats bij zijnen haard bood, dat de eerste dezen influisterde:

»Dat was het, wat ik vreesde; die man heeft u maar te her-»kennen, deze *équipée* uit te bazuinen, en, behalve dat dan »alles mislukt..."

»Daar zal niets mislukken, wat wij hebben voorgenomen," hernam de ander met gezag; »en zoo die man mij herkent, is »dat voor hem eene reden om te zwijgen;" daarop sprak hij luid tot den pastoor:

»Mijnheer de abt! gij ontvangt dus meer vreemdelingen, »dat indringers als wij u niet te veel kwade luim geven?"

»Zoo van tijd tot tijd, monseigneur! als er lieden van rang »door het dorp trekken, toeven ze ongaarne in de ellendige »herberg, en des pastoors huis geniet dan meestal de eere van »hunne voorkeur."

»Men ziet het terstond uit de wellevende wijze, waarmede »gij den pligt der gastvrijheid oefent," hernam de vreemde hoffelijk.

»Monseigneur! het is ons niet meer pligt, wat ons ge-»woonte geworden is; maar indien dat al niet ware, indien het »ons zwaar viel, toch zouden er oogenblikken zijn, waarin het »oefenen er van zijne eigene belooning met zich bragt...." en hij boog zich met beduiding naar hem henen.

»Gij zijt hoffelijk, mijnheer de abt!" antwoordde de edel-man, een weinig kleurende, en daarop LA FÂRE aanziende, murmelde hij tusschen de tanden: »*Diable! diable!* die fijne »vos kent ons zoo goed van buiten als zijn bréviaar!"

De abt, ziende, dat die heer zich het liefst vertrouwelijk wendde tot zijnen medgezel, ging een weinig naar den achter-grond van 't vertrek, en bleef daar staan in eerbiedige houding.

»Voor 't minst, mijnheer de abt! kom aan tafel en hervat »uw gestoord souper, alsof wij niet dáár waren; mijn vriend »en ik zullen onze kleederen droogen, en u dan niet langer »lastig zijn."

»Monseigneur zal mij toch de eere doen iets te nemen van »het beste, dat mijne tafel oplevert. Eene snede van deze kal- »koen?" en hij bood hem die aan op de wijze van een hof- meester.

»Veel dank! veel dank! wij hebben niets noodig! ik zal u »de waarheid zeggen: wij worden ten avondmaal gewacht op »een naburig kasteel; wij hebben den dag doorgebragt met de »jagt; ons gezelschap is uiteengeraakt en wat verstrooid, en »door die laatste onweêrsbui hebben wij nog het punt van de »algemeene zamenkomst niet kunnen bereiken. Ik neem dus »een glas wijn van u aan, maar voor het overige, geef u geene »moeite, en bovenal maak geene omstandigheden en ga zitten."

»Monseigneur! ik ben onderdaan, en...."

»En gij kent mij? dat zie ik sinds een uur!" hernam de ander driftig en verdrietig; »maar gij hadt veel beter gedaan »dat niet te laten blijken; nu zult gij eindelijk verstaan, niet »waar? en nu beveel ik u, wat ik zoo even vroeg."

»Ik kan slechts gehoorzamen," hernam de abt DES GIRVAUX, met eenige verslagenheid over die toespraak.

Toch had zijne politiek dien weg willen gaan; de regent (want wie onzer heeft hem niet herkend) moest weten, dat *hij wist;* dit gaf terstond de verbindtenis van een geheim, dat ze zamen wisten, tusschen hem en den vorst; nu hervatte hij met meer vrijmoedigheid, dan men uit zijne vorige bescheidenheid zou verwacht hebben, zijn afgebroken maal, dat LA FÂRE begon te deelen met de aanmerking: »dat hij 't zekere voor 't on- »zekere nam," hierbij den regent aanziende, alsof hij dezen door dit woord aanbevelen wilde, zijn voorbeeld te volgen.

»Daar zal toch wel in *Frankrijk* geene deur zijn, die voor »mij gesloten blijft, als ik er in 't eind binnen wil!" hernam deze, als antwoord op eene vreeze, die niet regtstreeks werd uitgedrukt.

»Zeker! zeker! monseigneur!" hernam LA FÂRE, verbleekend over het onvoorzigtige woord; »slechts zijn wij ver af van de »plaats der bestemming; slechts zou verdwalen mogelijk zijn, »en........"

»Ah bah! als ik bedenk, hoe ver we hier van *Tours* zijn, »kunnen wij niet verder af zijn van *Chanteloup*, dan een »half uur."

LA FÂRE schrikte; de onvoorzigtigheid was volkomen.

Alsof hij die onrust niet opmerkte, antwoordde de pastoor: »Monseigneur heeft volkomen regt; een klein half uurtje,

»en met goede paarden, als die door heeren van uwen rang ge-»bruikt worden, ligt binnen een kwartier!"

»Alleen die goede paarden zijn voor 't oogenblik niet in ons »gebruik en buiten ons bereik," zeide PHILIPS VAN ORLEANS. »Het »mijne is op de jagt onder mij dood gevallen van uitputting, »en dat van mijnheer heeft hem afgeworpen, en heeft zijn' ei-»gen weg gekozen!"

»En ik ben in de onmogelijkheid twee paarden te verschaffen," sprak DES GIRVAUX, met iets als wanhoop op 't gelaat. »Het eeni-»ge, dat ik tot mijne beschikking had, heb ik zoo even ge-»leend aan een' edelman, die zeker tot uw doorluchtig gezel-»schap behoorde; want ook hij ging naar *Chanteloup*."

»Naar *Chanteloup!*" riepen de beide heeren als uit éénen mond.

»En in vollen ren nog!" vervolgde de pastoor, ziende dat zijne woorden gansch niet zonder beduidenis waren voor zijne aanzienlijke toehoorders.

»Dan moet het D'ARMENTIÈRES zijn geweest," sprak de regent.

»Zoo noemde zich die heer, GASPARD, markies D'ARMENTIÈRES."

»En kwam ook hij hier schuilen tegen het weêr?" vroeg de hertog.

»Neen, monseigneur! het weêr was toen nog goed; die edel-»man is de kapel binnengegaan en heeft de avonddienst bijge-»woond."

»Dat spreekt van zelf!" riep LA FÂRE, »D'ARMENTIÈRES is immers »een heilige geworden!"

»Zwijg, LA FÂRE! van zoo iets kan ik walgen," en werkelijk was er zoo sprekend een' afkeer, als hij te kennen gaf, op des hertogs gelaat.

Dat van den priester teekende plotseling eene strenge verwondering, die zonderling afstak bij zijnen vroegeren demoed en bij zijne kennelijke pogingen om zich welgevallig te maken; hij vestigde zijn gitzwart oog op den regent en zeide ernstig: »Indien ik de eer had uw biechtvader te zijn, monseigneur! »zoude ik u trachten te bewegen, wat minder openlijken afkeer »te toonen voor de dienst van God."

»Mijn biechtvader, mijn goede heer pastoor! dat ambt is sinds »lang eene *sinecure*, en zoo gij dat hieldt, zoudt gij doen als de »anderen: de rust, die u gegund werd, doorbrengen met uwe »studiën of met uwe vermaken, en anderen gunnen wat men »u schonk: ongestoorden vrede."

»Monseigneur! ik zou niet zijn als de anderen, en ik zou

»mijnen eigenen vrede niet zóó lief hebben, of ik zou mijn' »hoogen boeteling van tijd tot tijd uit zijne zorgeloosheid op- »schrikken, en gij zoudt mij welligt schuwen als een' strengen »arts, maar gij zoudt mij altijd weêr tot u roepen, zoo ras gij »door uwe wonden werdt gekweld."

Zonder hem regtstreeks te antwoorden, zeide de regent tot LA FÂRE: »'t Moet toch wel aardig wezen, een' man om zich te »hebben, die ambtswege verpligt is zoo tot u te spreken, en »die het doet!"

»'t Is iets anders dan aardig, monseigneur! 't is noodzakelijk; »op een sterfbed erkent men zulks, en dat is wel al laat ge- »noeg; somtijds te laat!" merkte DES GIRVAUX aan.

»LA FÂRE!" sprak de regent met iets, dat eene zoo fijne zamenmenging was van ironie en van ernst, dat men de beheerschende bedoeling moeijelijk onderscheiden kon. »LA FÂRE! »teeken den naam op van mijnheer den pastoor; als wij tot dat »zeker tijdpunt gekomen zijn, kon het wezen, dat wij hem tot »ons riepen."

»Ik ben te ieder uur tot de dienst van monseigneur; alleen »zal het mijne schuld niet wezen, zoo ik niet ter ieder uur als »bode des vredes komen kan."

»Gij zult komen zoo als gij best kunt, mijnheer de abt!" antwoordde PHILIPS geeuwende; want de ligte prikkel van het ongewone was reeds weêr voor hem afgestompt, en dit onderhoud verloor daarmede voor hem zijne belangstelling; maar zijne vorstelijke groothartigheid deed hem gevoelen, dat hij het ter wille van den abt nog eene wijle moest verlengen; eene andere gedachte mengde zich zeker daartusschen; ten minste hij vroeg:

»Zijt gij bekend, mijnheer de abt! bij den kardinaal DE NO- »AILLES?"

»Dat kan ik niet hopen, monseigneur! een onbekende dorps- »pastoor, die een half jaar geleden nog kapellaan was bij een' »even onbekenden priester te *Tours*."

»Dat is niet goed, men moest u kennen; de kardinaal houdt »zich bezig met eene taak, waarbij hem vaste handen en goede »hoofden noodig zijn. Ik zal u aanbevelen."

De glans van voldoening, die nu afstraalde van het gelaat des pastoors, terwijl hij zich boog, spijt ons een weinig; want zij brengt ons in verwarring, of pligtgevoel of behendigheid hem zijne laatste moedige houding had ingegeven; wij doen hem zeker niet veel te kort, als wij aan beiden iets daarvan

toekennen. Het verlangen naar ruimer' en hooger' werkkring was op zijn' leeftijd en in zijn' toestand althans geene schuldige begeerte.

Hoe dat ook zij, LA FÂRE had deze tweespraak met meer ongeduld aangehoord, dan hij uit aanzien voor den vorstelijken heer durfde te kennen geven; nu bragt hij dezen van de afwijking tot het ware onderwerp terug, door te vragen: »En D'AR»MENTIÈRES?"

»'t Is waar ook!" riep de regent, »ik begon het te vergeten. »Gij frooft dus, heer pastoor! dat de markies als een opregte »vrome uwe avonddienst heeft bijgewoond?...."

»Ik vergun mij hier geen oordeel, monseigneur! maar niets »heeft het tegendeel bewezen; alleen heb ik eenige reden om »te gelooven. dat de markies hier niet enkel ter liefde van de »vesper was."

»*Corbleu!* dat geloof ik wel, daar zal wel wat anders achter »schuilen!"

»Geen staatsgeheim, naar het mij toescheen, monseigneur! »maar eene eenvoudige liefdesintrigue."

De regent en LA FÂRE wisselden op nieuw veelbeteekenende blikken.

»Zoo! dan was er eene dame met hem?" vroeg PHILIPS.

»Hij heeft zich bij de dame gevoegd; doch zij is vóór hem ge»komen, en alleen...."

»En hoe zag die vrouw er uit?" vroeg PHILIPS schielijk, »was »zij eene bruinet, levendig, groot, slank van gestalte...."

»Geene bruinet, en hoewel levendig van gebaren, een wei»nig waggelend van gang."

»Dan kan het de baronnes niet zijn," riep de hertog, »en DU»BOIS zal gelijk hebben! Was zij jong of oud?"

»Oud, monseigneur!" herhaalde de abt met een' glimlach; »zij was de verloofde, zoo niet de bruid, van mijnheer den mar»kies!... en dan oud!"

»Toch, toch!" hernam de regent, »indien het waarheid is, wat »ik vermoed, kan die vrouw oud zijn, en toch van dien jongen »edelman maken wat zij wil, zelfs een' echtgenoot."

De abt haalde de schouders op. »Ik dacht haar nog jeugdig," hernam hij.

»Ik gaf er een millioen voor, haar even te zien," riep PHILIPS opstaande en in eene zigtbare spanning zich de handen wrijvende.

De verlegenheid van den pastoor nam toe en werd ook zigt-

baar. Kennelijk worstelde er een gevoel van pligt met de zucht om een vorstelijk heer dienst te doen en zich zulk een' beschermer te winnen. Het eerste behield toch de overhand; hij zweeg, maar hij sloeg de oogen naar den grond, en scheen met zijne houding verlegen te worden.

Op eens riep de hertog:

»Maar dan is die dame met den markies heengegaan?"

»De markies is gegaan, zoo als hij gekomen is, alleen!"

»Zoo is de dame vóór hem vertrokken?"

»Neen, monseigneur!" en de abt klemde de lippen zamen, om niet meer te zeggen.

»Maar als ze later vertrokken is, kan ze nog niet ver zijn, »en is ligt in te halen....." merkte LA FÂRE aan.

»Welnu! wij zijn verwarmd; onze kleederen druipen niet »meer; de regen houdt op; ik heb grooter togten te voet afge»legd. Kom, LA FÂRE! haar na."

»Maar, monseigneur! welk een denkbeeld! om Godswil, laat »dat varen! te voet over zulk een' weg!" riep de pastoor met zigtbare onrust.

Den regent van *Frankrijk* uit zijne woning, op zijne getuigenis en op deze wijze, een' persoon te laten naloopen, die... hij wist dat niet zou te vinden zijn, vond hij iets zóó ongehoords, streed zoo volstrekt met de pas opgebouwde plannen voor zijne toekomst, dat hij in zijne vrees den hertog bij den arm vatte, als scheen het hem een zwakker vergrijp, dezen met geweld tot blijven te dwingen.

LA FÂRE had hem intusschen met opmerkzaamheid gadegeslagen; het angstzweet op dat voorhoofd had zijne beduidenis voor dien slimmen *roué*.

»Heer abt!" sprak hij, »wil ik u eens zeggen, wat u dus in »verwarring brengt: die vrouw is nog hier!"

»Mijnheer! mijnheer!" riep de pastoor verschrikt en verbijsterd.

»*Parbleu!* LA FÂRE! hoe komt gij daarop?" sprak de regent, hem naderend.

»Mijnheer de abt schijnt geen vriend van de logen, hij zal »dus waar zijn in zijn antwoord; maar hij is evenmin een vriend »van volkomen opregtheid, anders ware hij niet daareven zoo »spaarzaam geweest met zijne woorden. De dame is *niet* met »den markies vertrokken; zij is *niet* vóór den markies heenge»gaan; dat zij *na* den markies is heengegaan, verzekert de eerwaarde »evenmin; integendeel, hij schroomt monseigneur te wagen aan

»eene ijdele poging, om iemand te achterhalen, die niet op weg »is; en dus, daar die dame noch een vogel is, die door de lucht »reist, noch eene heilige, die in de wolken wordt opgenomen, »zoo is het bewezen, dat ze ergens gebleven is, en dat ergens is hier. »Spreek nu, mijnheer de abt! met uwe waarheidsliefde van »zoo even — al is het met hetzelfde laconisme — heb ik het »geraden?"

De pastoor staarde voor zich heen met zigtbare besluiteloosheid, kruiste de armen over elkander met eene krampachtige beweging, maar zeide niets.

»Ik heb geen ander antwoord noodig," sprak de hertog glimlagchend; »zoo LA FÂRE ongelijk had, zoudt gij wel schielijk ontkend hebben; nu, mijnheer! zijt gij van uwe verpligting ontslagen, zoo u stilzwijgendheid is opgelegd; gij hebt »niets gezegd, maar ik weet; en nu ik weet, bevele ik u, mij »die vrouw voor te stellen. Ik moet haar zien, ik moet haar »spreken!"

»Monseigneur! ik smeek u, beveel dat niet, want ik zal niet »kunnen gehoorzamen."

»Mijnheer de abt! zoo gij mijn incognito hadt geëerbiedigd, »hadt gij nu den vreemden indringer maar uit uw huis te ja»gen; nu gij mij kent als den regent van *Frankrijk*, hebt gij »het regt niet meer ongehoorzaam te zijn, en de regent van »*Frankrijk* herhaalt u zijn bevel!"

»Monseigneur!" hernam de pastoor met vastheid, »als de re»gent van *Frankrijk* iets gebiedt in den naam van het staats»belang, heeft zeker geen onderdaan van den koning de vrij»heid, niet te gehoorzamen, maar als de hertog van *Orleans* »zijn gezag gebruikt, om zijne nieuwsgierigheid te bevredigen »omtrent de liefdesgeheimen van bijzondere personen; als de »hertog van *Orleans* met het gezag van den regent tot mij »komt, en mij beveelt de wijkplaats te schenden van eene jonge »vrouw, die zij van mij heeft afgebeden, en waar zij zich vei»lig acht in het geloof aan de trouw van mijn woord, dan moet »ik zeggen, monseigneur! ik bidde u onderdanigst, neem dat »bevel terug; want het is niet billijk, en mijn geweten ver»biedt mij er aan te gehoorzamen."

»En heeft uw geweten u niet het allereerst verboden, mis»dadige personen schuilplaats te verleenen?" hernam de hertog met zijnen strengsten toon en blik.

De priester verbleekte, maar hij hernam nog altijd moedig: »Monseigneur! misdadige personen! eene enkele jeugdige dame,

»die in stillen eenvoud de avondgodsdienst heeft bijgewoond, »een kort onderhoud heeft gehad met een' heer van haren »stand en van haren leeftijd, in tegenwoordigheid van een' »vertrouwden bediende, waarschijnlijk over eene aangelegenheid »van het hart.... kon een priester, onwetend van hetgeen in »de wereld, en bovendien in de hofwereld, voorvalt, dáár mis-»daad in zien, en is het hem als misdaad te rekenen, dat hij vol-»doet aan het verlangen der jonge vrouw, om in ongestoorde »eenzaamheid eene wijle tijds in zijn huis door te brengen?"

»Neen, mijnheer! de priester is dáárdoor niet schuldig, maar »hij zou het worden, zoo hij zich langer verzette tegen een »noodwendig onderzoek. Als uw geweten alleen kan toegeven »aan het belang van den staat, waar ik eenige inschikkelijk-»heid had mogen hopen voor mijnen persoonlijken wensch, »kan ik u bevredigen; want het is hier de vraag van een ge-»wigtig staatsbelang; het is mogelijk, dat daar alleen liefdesbe-»langen zijn verhandeld; het is ook mogelijk gansch wat an-»ders; de edelman komt pas uit de *Bastille*, en de vrouw kan »de prinses ORSINI zijn, of voor het minst eene harer vertrouwd-»ste partijgangsters, en er bestaan scherpe vermoedens eener »nieuwe zamenspanning dezer listige vrouw tegen mij, en ik »heb mij in persoon naar dit oord begeven, in de hoop van »belangrijke ontdekkingen te doen. Nu weet gij alles, mijn-»heer! erken mijne goedheid, die zich tot deze mededeelingen »verledigt, om de teederheid van uw geweten te ontzien!"

Men weet het, de hertog van *Orleans*, *tout bon compagnon qu'il était*, kon zeer goed de waardige vorstenhouding aannemen, die hem altijd beter had gepast; en de wijze, waarop hij zich nu een beleedigd vorst toonde, die de allerlaatste minuut geduld heeft gebruikt, greep den pastoor aan met eene ontzetting, die te grooter was, daar zijne verbeelding hem op eens zich zelven voorstelde, als ingewikkeld in eene zamenspanning, terwijl iedere aarzeling eene verdenking van medepligtigheid op hem wierp.

»De prinses ORSINI!" riep hij, »in waarheid, monseigneur! »*Chanteloup* is een lustslot, dat men zegt haar behoord te heb-»ben, en de jonge dame is werkelijk vandaar gekomen, met »den ouden hofmeester, die er jaren gewoond heeft. De eige-»naar en zijne betrekkingen ken ik niet; toen ik mijn ambt »hier aanvaardde, was het slot enkel bewoond door bedien-»den, en ik weet alleen bij gerucht, dat het sinds eenige we-»ken weêr gebruikt wordt door den meester."

»Wij hebben naar de jonge vrouw gevraagd," was het eenige antwoord van den hertog.

»Monseigneur gelieve met mij te gaan: ik zal de eer hebben »hem te geleiden," hernam de pastoor, met eene wanhopige poging, om zijne zorg, zijn verdriet en zijne beschaming te verbergen onder de houding van gehoorzaamheid.

LA FÂRE ook wilde volgen.

»Monseigneur!" bad de pastoor met een' ootmoedigen blik. »Ik zwicht alleen voor den rang en de regten van den »regent!"

»Ik versta u, mijnheer! blijf, LA FÂRE!" en de hertog volgde den pastoor, die hem met een gebukt hoofd voorging naar de kamer van zijn huis, welke hij voor het bezoek van vrienden of vreemden in gereedheid hield, en die zoo goed was ingerigt, als men dat verwachten kon in eene dorpspastorij, welker bezitter er werkelijk meer op uit was, om zijn geestelijk gezag te bewaren onder zijne kudde, dan haar te scheren tot eigen wereldlijk voordeel. Onder het gaan had hij zich nog eens tot den hertog gekeerd en hem gezegd: »Schoon onwe»tend, ben ik welligt schuldig geworden, monseigneur! Ik »kan niets doen dan uwe vergiffenis inroepen, en alle inlich»tingen geven, die voor mijne onschuld mogen pleiten. Kort »geleden is er een koerier uit *Italië* door dit dorp gegaan, die »een paar uren op het kasteel heeft vertoefd, en daarna spoor»slags is teruggereden; kan dit betrekking hebben op de groote »zaak?"

»Welligt, mijnheer! Altijd ben ik u dank schuldig voor »uwe opmerkzaamheid. En wees zeker, dat ik uwe handelwij»ze in dit alles op haren regten prijs zal weten te stellen."

De pastoor slaakte een' gesmoorden zucht; hij vreesde, dat dit antwoord dubbelen zin had; hij zag het luchtkasteel zijner toekomst, gebouwd op de aanvankelijke gunst van den hertog, reeds ineengestort voor zijne voeten.... de diensten aan den regent, zou PHILIPS VAN ORLEANS zich gehouden achten die te beloonen, waar hij in persoon eene weigering had ondergaan?

Bij de deur genaderd, opende hij die voor den hertog, boog zich en week toen ter zijde, met eene haast, die wel bewees, dat hij zich in dit gezelschap niet wilde vertoonen bij zijne gast, en dat hij hare blikken, hare klagten en hare verwijtingen zoo lang mogelijk wilde ontwijken.

PHILIPS VAN ORLEANS trad binnen.

Als de hertog DE ST. SIMON gelijk heeft, was PHILIPS VAN ORLEANS de beminnelijkste man van *Frankrijk* en voor vrouwen onwederstaanbaar, en wij hebben geene reden hem ongelijk te geven, vooral omdat hij er bewijzen bijvoegt, die.... tegelijk bewijzen, dat mevrouw DE MAINTENON dien vorst in dezelfde mate voor *den gevaarlijksten* man van *Frankrijk* hield; het gevoelen van die twee autoriteiten, die er over wisten te oordeelen, is ons genoeg, om te besluiten, dat er daar bij DIANA een bezoeker binnentrad, die slechts een gering gedeelte van de vele voordeelen, die in zijne magt waren, behoefde aan te wenden, om op dit jeugdige, onervarene, voor indrukken vatbare kind elken invloed te oefenen, dien hij zoude noodig keuren; maar de hertog zelf was nog onbeslist, welke houding hij zoude aannemen tegenover de vrouw, die hij met zooveel drift had begeerd te zien; hij nam voor, dat te laten afhangen van den leeftijd, het voorkomen en de waarschijnlijke bedoelingen van haar, die hij zien zoude; hij toefde dus eene wijle in de geopende deur, om haar gade te slaan, en te eerder, daar hij door de vlugt van den gastheer genoodzaakt was, zich zelven aan de vreemde voor te stellen, en vooreerst geen plan had, dat te doen met den naam, waarvoor alle deuren moesten openspringen; maar het gelukte hem niet, eene wijle onopgemerkt te blijven. Het jonge meisje, reeds eenigzins onrustig en vreesachtig, op het denkbeeld van zich door een onbekend gevaar bedreigd te zien, en daartegen veiligheid te moeten zoeken ver van haren vader, in eene vreemde woning, had met onafgeleide aandacht naar alle geluid en geritsel zitten luisteren, en er was niet eenmaal de verscherpte fijnheid der gehoorzenuwen, door zulk eene spanning veroorzaakt, toe noodig, om het haar te doen opmerken, dat mannenschreden haar verblijf naderden, dat de deur werd geopend, dat men binnentrad.

De dochter van den Sieur FRANÇOIS was wel opgevoed om zacht en eenvoudig te zijn, maar niet tot lafheid; en in plaats van zich te verschuilen of met beven af te wachten wat er volgen zoude, als een ander schuchter en weêrloos kind zou gedaan hebben, stond zij schielijk op en ging den komende te gemoet, vriend of vijand, wat het dan wezen mogt. De eerste opmerking dus, die de hertog over haar konde maken, was die, dat zij een' moeijelijken, waggelenden gang had, en eene gestalte, die geene dame van het hof voor zich zou gewenscht hebben. De tweede, toen hij wat vooruittrad en het licht op haar viel, was er geene, die hem beter voor haar innam. Zij was bleek,

droeg de merkteekenen van kinderpokken... met één woord, ze was leelijk! besloot de hertog, en te gelijk maakte hij bij zich zelven daaruit de gevolgtrekking, dat zij niet de vrouw kon zijn, die men eenmaal hem tot minnares had bestemd; ten tweede, dat zij eigenlijk niemands minnares of niemands verloofde kon wezen, dat eene liefdes-intrigue, zoo er die in gemengd was, niets dan voorwendsel moest zijn. Dat die vrouw intusschen de prinses ORSINI zelve niet was, zag hij terstond, want hij kende deze persoonlijk; eene harer partijgangsters moest het dus wezen, eene listige intrigante, die den jongen edelman, vroeger met hart en ziel aan hem verbonden, nu in eenige politieke handeling mengde, welke altijd eene misdaad moest wezen tegen zijn' meester; en in de stemming, door die opvatting veroorzaakt, was het dus, dat hij haar zeer digtbij trad, eene ligte buiging maakte, terwijl hij zijn' hoed afnam, en sprak:

»Ik onderstel, dat ik u stoor, mevrouw! het is anders mijne »gewoonte niet, dames te storen, zonder eenige hoop te heb»ben, dat de stoornis haar welkom zal zijn; ditmaal heb ik »die niet; maar noodzakelijkheid moge mij verontschuldigen. »Ik heb eenige inlichtingen te vragen, die gij wel zoo goed »zult zijn mij te geven."

En daar zij zweeg, vervolgde hij nog een' toonval strenger:

»Gij zwijgt, mevrouw! ik wil dat houden als een bewijs uwer »bereidwilligheid, om aan mijn verzoek te voldoen; ik begin »dus met een paar vragen, die, beantwoord naar de zuivere »waarheid, u een bezoek kunnen besparen, dat u nog meer moet »mishagen dan het mijne. Vooreerst uw naam, mevrouw! uwe »titels..."

Het jonge meisje was te zeer ontsteld, om in deze oogenblikken te kunnen overwegen, of het goed was aan dien eisch te voldoen, en met welk regt die gedaan werd door den man, die voor haar stond. Met eene ligte siddering in de stem, antwoordde zij dus naauwelijks verstaanbaar:

»Ik heet DIANA, mijnheer!"

»Welken titel?" herhaalde de regent.

»Ik heb er geen; ik heb niet eens regt op dien, welken gij mij »geeft."

Dit alles had DIANA gezegd, terwijl zij haar hoofd van hem afwendde en hare oogen nedersloeg; want de wijze, waarop de vreemde haar aanstaarde, maakte haar ongerust en verlegen.

»Nog ongetrouwd dus? dan zal zij wel die zoogenaamde ver»loofde van den markies zijn; maar dan moeten ze D'ARMENTIÈ-

»RES een *philtre* hebben ingegeven; want die vrouw is leelijk, »onnoozel en zonder toon; of zij moet zoo behendig zijn, dat »zij eene rol speelt! Ik zal er mij spoedig van vergewissen," en op nieuw eene poging doende om haar in de oogen te zien, vroeg hij op eens: »Waarom zijt gij hier, mejuffer?" Als zij nu slim is, zal zij eene listige uitvlugt zoeken, een fijn voorwendsel vinden, meende PHILIPS.

»Om een groot gevaar te ontgaan," hernam zij met den toon en de houding van vroeger.

»Dat is een geoorloofde maatregel van zelfbehoud," glimlachte de regent, overtuigd, dat eene listige zendelinge van ORSINI anders zou geantwoord hebben. »In welke betrekking staat gij »tot den markies D'ARMENTIÈRES?" ging de hertog voort, nog eens de proef herhalende.

DIANA had intusschen een weinig hare bezinning teruggekregen; zij begreep, dat ze voorzigtig moest zijn, en niet wetende, hoe een' uitweg te vinden tusschen voorzigtigheid en onwaarheid, zweeg zij weêr.

»Gij wilt mij hierop niet antwoorden?"

»Als gij mij eerst zegt, waarom gij dit vraagt!"

»En daarbij schrikt mijne strengheid u af van vertrouwen, »niet waar, lief kind?" hervatte de regent op geheel anderen toon dan te voren; want hij had zijne overtuiging, dat hij met een onschuldig meisje te doen had; »ik heb anders nooit de »gewoonte daarvan; maar, ziet gij, ik was toornig en geërgerd »over hen, die mijn' vriend, den jongen markies D'ARMENTIÈRES, in »strikken gelokt hebben en tot handelingen willen brengen, die »hem onwaardig zijn en die hem in 't ongeluk kunnen storten!"

Daar sloeg DIANA op eens haar groot zielvol oog naar hem op, schitterend van geest en van gevoel, en zij ging naar hem toe en riep:

»Meent gij het dus! is het daarom, dat gij vraagt? Zijt »gij een vriend van GASPARD, een trouwe vriend? dan zijn wij »ook vrienden," en zij stak hem beide hare handen toe, met al de natuurlijkheid, die wij in haar kennen.

De hertog reikte haar de zijnen; hij was zoo getroffen over die plotselinge verandering, die hem te gelijk eene gedaanteverwisseling scheen, dat zijn voorhoofd zich kleurde van verrassing, terwijl hij met onverbloemd welgevallen op haar zag.

»Maar," vervolgde DIANA, ziende dat hij zweeg, »is het nu »wel zeker waar, dat gij zijn vriend zijt, en het goede voor »hem wilt? Kan ik u wel waarlijk vertrouwen?"

»Ik ben de vriend van D'ARMENTIÈRES! ik wil zoo goed voor »hem zijn als hij zelf maar wil, en gij kunt mij vertrouwen, »allerliefst kind! dit zweer ik op mijn.... vorstelijk] woord," had de hertog in zijnen ijver zich haast laten ontvallen; maar hij bezon zich en zeide: »op mijne eer als Fransch edelman!"

»Want ziet gij," ging DIANA voort, »gij weet niet, hoe ge- »vaarlijk het zoude zijn, zoo ik u alles zeide, en mij in u had »vergist."

»Ja! ja! ik begrijp dat," hernam de hertog, terwijl zijne wenkbraauwen zich zamentrokken; »maar zeg mij alles; dat »is het beste middel om verder onheil te weren."

»Ziet gij, de vijanden zouden in staat zijn, hem op nieuw in »de *Bastille* te werpen."

»Ja! ja! de vijanden zijn tot alles in staat," sprak de regent met een' glimlach.

»Of nog erger," voegde DIANA er bij.

»Nu, nu, erger! dan moest de regent niet dáár zijn," zeide PHILIPS.

DIANA schudde droevig het hoofd.

»Neen! de regent, dat zou niet helpen; die zou niet vóór »hem zijn."

»Is D'ARMENTIÈRES dan zóó schuldig?" vroeg de hertog met eenige onrust.

»Hij is in 't geheel niet schuldig! maar dat moest gij immers »weten, gij, die zijn vriend zijt?"

»Meent gij, dat men aan zijne vrienden altijd alles zegt, zelfs »zijne dwalingen?"

»Waarom niet? daar zij het toch moeten zijn, die ons helpen »moeten, onze fouten te verbeteren; waartoe zouden ze anders »dienen?"

Zij is niet enkel naïf, zij heeft ook een juist oordeel, dacht PHILIPS bij zich zelven, en luide sprak hij:

»Hebt gij dan zoo slechte gedachten van den regent, dat gij »dien niet in de zaak van een' onschuldige zoudt durven »spreken?...."

»Integendeel, mijnheer! als ik den regent spreken kon, en »hij een eenvoudig meisje wilde hooren, zou ik hem veel, veel »te zeggen hebben."

»In waarheid?" zeide PHILIPS verrast; »welnu, wat zoudt gij »hem dan zeggen? ik ben zeker, dat hij luisteren zou met het- »zelfde genoegen als ik."

»Ik zou hem zeggen: »Mijnheer de regent van *Frankrijk!*

»»voor een groot vorst en voor een groot heer uit het door-»»luchtige huis van *Orleans* zijt gij wel slecht gediend, en wel »»slecht omringd!""

»Hoe zoo?" vroeg de hertog, een weinig verbleekend, en hij schoof zijn' stoel nader bij de tafel; want DIANA was niet gaan zitten; maar ze bleef staan, alleen een weinig leunende tegen dat zelfde meubel.

»Wel! van den hertog van *Orleans* weet men, dat hij het »goede wil voor de Parijzenaars en voor de lieden in de pro-»vincie, en toch... weet gij wat er gebeurt?... er worden in »*Parijs* lieden vervolgd, op het onbillijkst en zonder eenige »oorzaak.... en op zulke wijze, dat ze de vlugt moeten ne-»men in de provincie, en als ze zich daar dan veilig wanen, »dan komen nog weêr de vervolgers tot daar, om de woningen »in brand te steken, waar ze schuilplaats hebben gevonden, »alleen maar om de ongelukkigen in hunne magt te krijgen."

»Dat zijn zeker groote gruwelen," zeî de regent; »maar, »mijn engel! dat zijn sprookjes; zulke feiten gebeuren er niet »meer in de achttiende eeuw en in *Frankrijk*...."

»Dat is juist wel gebeurd, en te dezer dage," hernam DIANA nog meer ernstig; »en wat het ergste is, de edelen en moedi-»gen, die de ongelukkigen willen helpen beschermen en ver-»weren, worden dan bij den regent aangeklaagd, van booze »daden verdacht gemaakt, veroordeeld en werkelijk gestraft!"

»Maar, mijne lieve! dat is waarlijk een fabeltje..."

»Het is zoo weinig een fabeltje, mijnheer! dat de arme ba-»ronnes DE CLAIRVILLE en mijn GASPARD de personen zijn, waar-»mede dit is voorgevallen. Verbeeld u, mijnheer! eene jonge »schoone vrouw, weduwe zonder beschermers en zonder for-»tuin, die men zoo ver gebragt heeft door allerlei listen en »valsche voorstellingen, dat zij genoodzaakt is gastvrijheid aan »te nemen in een verblijf, dat niet voegzaam was voor eene »vrouw, als D'ARMENTIÈRES zeide, schoon hij mij niet heeft opge-»helderd waarom, en die men vandaar uit heeft willen heenvoeren »naar wilde feesten, waar de mannen ruw zijn en veel drin-»ken, en waar de vrouwen zelve zich verleiden laten tot schert-»sen en vermaken, die het hart bederven en van deugd en »waarheid vervreemden. Als eene zedige en schroomvallige »vrouw in een' zulken kring wordt ingeleid, op eene wijze »dat zij dien niet weêr kan verlaten (en dat had men voor met de »barones) moet ze sterven van verdriet en schaamte, zegt GAS-»PARD, en dat voel ik levendig, of zij moet, wat nog droeviger zoude

»wezen zich er aan gewennen! Dit laatste hoopte men van de »arme ATHENAÏS DE CLAIRVILLE,... en... begrijp eens waarom?"

»Nu, waarom?" vroeg de hertog van *Orleans*, toen zij aarzelde.

»Omdat men dacht, dat zij beter dan eenige andere den re»gent zoude vermaken.... en bezig houden, want...." en DIANA sprak zachter, als zeide zij iets, dat niet luid noch onvoorzigtig mogt worden uitgesproken; »want het schijnt maar »al te waar, de hertog zelf woont zulke feesten bij en geeft »ze; en de anderen, de booze hovelingen, brengen hem in die »verstrooijingen, opdat hij afgeleid zou worden van de zorg der re»gering, en het oog niet zou kunnen houden op hunne booze »handelingen, en niet meer den lust of de kracht zou hebben »om de onschuld te onderscheiden van de misdaad, maar de »eene en de andere aan hen over zou laten, en zij naar hunnen »lust de eerste konden verdrukken om de laatste ongestraft te »laten."

DIANA zweeg eene wijle, als om hem tijd te laten tot nadenken; de hertog zweeg ook, hij was met zijne houding verlegen tegenover dit onschuldige kind, in wier naïve opmerkingen hij als in een' spiegel kon zien, in welke gedaante hij zelf en de zijnen moesten staan tegenover de goeden en reinen in den lande.

»Maar het gelukte niet, hetgeen men had besloten," vervolgde DIANA; »D'ARMENTIÈRES verhinderde het! D'ARMENTIÈRES, dien »men ook, zonder zijn weten, eene rol had gegeven bij dit »bedriegelijk spel; want men had de baronnes doen geloo»ven, dat de markies haar lief had en haar tot echtgenoot »wenschte... en dat was toch niet waar, want..." DIANA bloosde en zag voor zich neêr.

»Want hij beminde u!" riep de hertog met een' glimlach.

»Ik was zoo goed als met hem verloofd."

»Ja! nu kan ik het begrijpen," dacht de regent bij zich zelven, DIANA weêr aanziende; »nu is er geene andere tooverij bij »noodig, dan de betoovering van die minnelijke ziel, van »dit eenvoudig en lieftallig gemoed, van dit karakter vol waar»heid en natuurlijkheid, zich uitdrukkend, als het telkens doet »en zonder dat zij het zelve weet, op dit schijnbaar onbedui»dend gelaat, om eene teedere genegenheid op te wekken, »die wel geen hartstogt is, doch die duurzamer moet zijn dan »deze, en daarom beter geschikt tot het huwelijk, dat, erg ge»noeg, altijd duurt!"

»Maar ik verveel u, mijnheer!" hervatte DIANA, die zag, dat hij afgetrokken werd.

»o Verre van daar, slechts dacht ik na over uwe woorden. »Gij waart verloofd, gij *zijt* het dan niet meêr?..."

»Ja, tusschen mij en GASPARD is alles nu weêr opgehelderd, »en — maar wij hebben getwist, en juist over die baronnes; »want hij had haar in veiligheid gebragt bij ons; ik hoorde »haar, ik zag haar, en..."

»Mag ik vragen, wat dat: *bij ons* is? het kasteel *Chanteloup?*" vroeg de regent met zekere drift.

»Ja, *Chanteloup!*"

»Zoo heeft DE CRÉCY toch gelijk!" zeide PHILIPS bij zich zelven.

»En is zij er nog, de baronnes DE CLAIRVILLE?"

»Gelukkig ja; want nu kan ik haar vergiffenis vragen voor »de verdenking, die ik tegen haar voedde, voor den kwaden »wil, dien ik tegen haar opgevat had in mijn harte; maar het »heeft niet veel gescheeld, of de vervolgers hadden haar van»daar weggeroofd. Ze hebben dat beproefd, toen ons kleine »lusthuisje in brand stond; een allerliefst lusthuisje, waar mijn »vader een vooroordeel tegen had, doch dat ik zoo gaarne be»woonde... en GERMAIN was werkelijk omgekocht, om die ver»warring te stichten...."

»Maar dat zijn in waarheid zware misdaden!" riep de regent heftig; »en die er schuldig aan zijn, zullen op het strengst »worden gestraft, dat zweer ik...."

»Ik ben verheugd, dat gij zelf dus verontwaardigd zijt; »want gij ziet dus, mijnheer! dat ik beteren grond had dan »een fabel, toen ik zeide, dat de regent van slechte lieden wordt »omringd."

»'t Is maar al te waar, DUBOIS en DE CRÉCY zijn geene »heiligen!"

»Het zijn booze geesten," hernam DIANA levendig; »want »niet tevreden, zelve het kwaad te doen, leggen zij het gepleeg»de aan onschuldigen ten laste, en ruijen den toorn van hunnen »meester tegen dezen op, en die straft dan, waar hij, dunkt mij, »had moeten beloonen."

»Gij beoordeelt dien vorst al heel streng," sprak de hertog, »of is het D'ARMENTIÈRES, die u tegen hem inneemt?"

»Neen, dat doet hij niet; want hij zegt, dat, uit diens oog»punt gezien, zijne schuld wel groot is; maar mij dunkt, een groot »vorst moest nooit uit een zoo verkeerd oogpunt zien, dat de »onschuld hem als schuld voorkwam."

De hertog beet zich de lippen. »Waar, zeer waar! Ze heeft »waarachtig gelijk!" sprak hij in zich zelven.

»En ondertusschen moest mijn arme GASPARD in de gevange-»nis zuchten, ver van mij, die hem wachtte; ver van mijn' va-»der, die hem wantrouwde; en hij was buiten mogelijkheid, »om zich bij ons te verantwoorden! En toen eindelijk zijn ver-»langen, zijne onrust zoo sterk werd, dat hem geen middel te »zwaar viel om het te bevredigen, toen een bang voorgevoel »hem luide zeide, dat hij vrij moest zijn, om mij te bescher-»men.... weet gij, wat hij toen deed, om zijne vrijheid weêr »te krijgen?"

»Neen! maar ik ben uiterst nieuwsgierig het te hooren...."

»Ik voor mij geloof eigenlijk niet, dat het middel geoorloofd »is," zeî DIANA; »want het is eene onwaarheid; en hoe het ook »zij, men mag toch zijn' vorst niet bedriegen, niet waar?"

»Zeker niet, zoo min als zijne geliefde, en toch gebeurt het »beiden somtijds."

»Wat GASPARD verontschuldigt, hij brengt er niemand door in »leed dan welligt zich zelven; en nu hij het mij bekende en het »reeds te laat was om hem terug te houden, heb ik hem ver-»giffenis geschonken; was ik daarmede slechts zeker, dat ande-»ren het ook zouden doen! God beware hem voor den toorn »van den regent!"

»Wie weet, of die nog niet te verbidden zou zijn, en vooral »door u!" sprak de hertog met zijne eigenaardige goedaar-digheid.

»Zoo dacht ik ook, en daarom wilde ik haastig naar *Chante-»loup* terugkeeren, en mijn' vader smeeken, dat hij met mij »henenging naar *Parijs;* ik wilde mij nederwerpen aan de »voeten van den regent, hem alles verklaren, hem zeggen, dat »mijn GASPARD gedwaald heeft, met zich uit den kerker te red-»den door een bedrog; maar dat zijn DUBOIS en DE CRÉCY nog wel »tienmaal schuldiger waren, omdat zij hun' vorst hadden bewogen »er hem in te werpen; dat hij dezen wel in vrijheid liet.... en »daar men hem in 't eind een edelmoedig vorst prijst, zou dat »zeker geholpen hebben..."

»Zeker! zeker!" hernam de regent met een' glimlach; »doch »waarom zoudt gij dat voornemen niet uitvoeren?"

»GASPARD werd zoo bleek als een doode, toen ik het hem me-»dedeelde; en hij bad mij werkelijk met tranen in het oog, »vooreerst om niet terug te gaan naar *Chanteloup*, omdat daar »een losbandig gezelschap had afgesproken zamen te komen..."

»Ah! ah!" murmelde ORLEANS.

»En ten tweede deed hij mij plegtig beloven, nooit, nooit, »noch voor hem zelven, noch voor een ander, in persoon een »verzoek te doen aan den hertog van *Orleans*, die, zegt men, »de gevaarlijkste man van *Frankrijk* is voor de rust en het »geluk der vrouwen."

PHILIPS glimlachte met eene gewaarwording van gevleide ijdelheid. »Maar als dat waar is, dan deed hij niet verstandig dat »te zeggen," sprak hij, »eene gewone vrouw zou daardoor »nieuwsgierig worden."

»En dat werd ik ook! Maar ziet gij, ik heb beloofd...."

»En zult het houden, niet waar?.... als gij kunt.... maar »wij zijn van het misdrijf van onzen vriend afgeraakt; wat heeft »hij dan toch verzonnen of uitgevoerd?"

»De abt DUBOIS bezocht hem somwijlen in de *Bastille;* maar »het was altijd om hem over te halen, zijne vrijheid terug te »vragen tot zulke voorwaarden, als welke GASPARD niet kon in»willigen, omdat hij naar mijne hand stond, en omdat mijn vader »hem ook voorwaarden gesteld had, die juist het tegendeel van hem »eischten. Mijnheer de abt DUBOIS, die een zeer listig en be»driegelijk mensch moet wezen, en die dus het kwade in een »ander eerder onderstelt dan het goede, bragt GASPARD »toen zelf op een denkbeeld; hij ondervroeg hem over zijne »betrekkingen tot de bewoners van *Chanteloup*, op zulke wij»ze, dat de markies wel raden kon, dat hij zijne bezoeken op »'t kasteel als een verraad tegen den regent, of liever tegen »*Frankrijk*, had uitgelegd."

»En was die uitlegging niet wel een weinigje de ware?" vroeg ORLEANS glimlagchend; »eene kleine zamenzwering."

»Hoe kon dat zijn; zoo iets doet men immers niet alleen? »En er was niemand op het kasteel dan de oude JERÔME en »eenige bedienden...."

»Maar wat deed de markies dan te *Chanteloup?* mij heeft hij »dat nooit willen zeggen."

»Omdat hem de diepste geheimhouding was opgelegd, zoo »lang mijn vader niet geheel had toegestemd.... en wat hij »er deed... hij kwam zien, of wij waren wedergekeerd; want »wij hadden in *Italië* gereisd; o een' langen tijd! veel te »lang; waren wij vroeger teruggekomen, dan was er welligt »niets van dat alles gebeurd; nu moest het toch zoo ongeluk»kig treffen, dat wij eerst tehuis kwamen, toen de markies »niet meer komen kon."

»Ja! dat was het! en ik begrijp nu alles," hernam de hertog; »maar zeg mij, lief kind! wie is eigenlijk uw vader?"

»Mijnheer FRANÇOIS D'AUBIGNY!"

»Ik moest eigenlijk gevraagd hebben: wat is uw vader?"

»Wat? wel, mijnheer!... mijn vader...."

»En de eigenaar van *Chanteloup?*"

»Zonder twijfel, mijnheer! Mijn vader is zoo goed meester »in zijn kasteel, als de koning van *Frankrijk* in zijn *Versailles!*"

»En... uwe moeder....?

»Mijne moeder is dood!" sprak DIANA droevig.

»Herinnert gij u harer?"

»Ik heb haar nooit gezien. En dat is wel hard, niet waar, »eene moeder!"

»En waar zijt gij opgevoed?"

»Eerst in een klooster aan gene zijde van de *Apennijnen*, »toen alleen bij mijn' vader."

»Hebt gij nooit van de prinses ORSINI gehoord?"

»o Zeker! heel veel! en ik heb haar gezien in *Spanje*. O! »Eene beminnelijke dame! die mij zoo lief had! die alles voor »mij zou willen doen, en die zelfs ernstig voor D'ARMENTIÈRES »heeft gesproken bij mijn' vader."

Onder deze laatste vragen had de regent DIANA telkens sterk aangezien, wel met goedheid, maar toch met die zekere aandacht, welke het jonge meisje in 't geloof bragt, dat hij haar wantrouwde, en in hare oogen lezen wilde, of zij waarheid sprak. Bewust van hare goede trouw, sloeg zij ze dan ook in hunne volle grootte en met vastheid naar hem op, en PHILIPS sprak nu bij zich zelven: »Hoe heb ik er een oogenblik aan »kunnen twijfelen!" en tot DIANA zeide hij: »Weet gij, dat gij »volkomen den oogopslag hebt van de prinses ORSINI?"

Zij glimlachte en legde vertrouwelijk hare hand op zijn' arm.

»Zie, mijnheer! dat is ook wel eens bij mij opgekomen, als »ik voor den spiegel stond; en ik heb het eens aan mijn' vader »gezegd..."

»En wat antwoordde hij?"

»Hij zweeg! en dat is altijd zijn antwoord, als iets hem on»aangenaam is; ik heb dus getracht, dien inval te vergeten."

»Gij deedt wel, mijn engel! Mevrouw ORSINI en gij, daar ligt »een wereld als afstand tusschenbeide, en toch...."

»Ik heb hooren zeggen, dat de uitersten elkander raken."

»En van zeer nabij soms," voegde de regent er lagchend bij.

»Maar zeg mij nu, was het niet bij mevrouw VAN EGMOND, »dat de prinses ORSINI met den markies onderhandeld heeft »over dat huwelijk?"

»Ja, zoo was het."

»Niet heel lang nog geleden, even voor den dood van den »ouden koning?"

»Juist, want toen de koning gestorven was, kreeg mijn va»der een schrijven van de prinses, dat zij *Frankrijk* verliet, »omdat de hertog van *Orleans* het regentschap had op»gevat."

»Ja, die twee zijn oude vijanden," zeide PHILIPS, en in zich zelven: »Aha! mevrouw ORSINI! er zou nu eene gelegenheid »zijn om onze oude rekening eens te vereffenen! — En nu, »mijne lieve!" vervolgde hij weêr tot DIANA, »het overige raad »ik: DUBOIS, die altijd blij is, als hij een tipje van eene zamen»zwering ziet, om er zich ter eeniger tijd een kardinaalsman»teltje van te maken, heeft het onzen markies als in den mond »gegeven, dat hij er eene smeedde met de prinses ORSINI, dat de »handeling voorviel op *Chanteloup*, en dat de schuldige alles »zoude openbaren, mits men hem vrijheid liet, om derwaarts »te gaan; DUBOIS beloofde, hoorde een en ander, genoeg om »den armen regent met zijne gissingen en waarschuwingen het »hoofd warm te maken, maar hield, als altijd, geen woord aan »den armen gevangene. De markies was intusschen zoo slim »geweest als de abt; hij sprak van medepligtigen; hij zette zijn »gezigt in de geheimzinnigste plooi, en zwoer, niets te zullen »ontdekken dan op de plaats zelve; men begreep, dat hij me»depligtigen had, waarover hij ontevreden was; DUBOIS moest »nu gelooven en houden...."

»Maar, mijnheer! mijnheer!" riep DIANA, de kleine handen ineenslaande van verwondering; »nu weet gij zoo veel »als ik...."

»En zelfs nog iets meer, mijn kind! Ik weet, dat die twee »heeren, welke te zamen naar *Chanteloup* meenden heen te »trekken, ieder hunne eigene bijgedachten hadden. De abt, »om, hoe het ook uitviel, zich altijd de verdiensten te geven, »van eene zamenzwering ontdekt en uitgebragt te hebben, »al had hij er ook zelf niet aan geloofd; de markies, om met »zijne allerliefste en haren vader tot de noodige ophelderingen »te komen over zekere ridderlijke daad, die beiden wel wat »vreemd konden vinden, en dan voor het overige te rekenen »op de goedheid van den regent, waar altijd op gerekend wordt...

»Maar ik zeg u, dat die beide heeren ditmaal eene streep door »hunne rekening zullen vinden... Ze hebben vergeten er aan »te denken, dat de regent, hoe onverschillig en onnadenkend »en loszinnig zij hem ook achten mogen, toch in 't eind hunne »bekentenissen, ontdekkingen, zamenzweringen, en wat niet »al, als ernst zoude opvatten, als ernst zou behandelen; dat »hij die zaak belangrijk genoeg zou achten, om er in persoon »op te komen toezien; dat hij D'ARMENTIÈRES en DUBOIS beiden »het best vertrouwde..... onder zijn eigen oog; dat hij hen »wel niet kon doen begeleiden door eene compagnie dragonders als »lijfwacht, maar dat hij hen omringen zou met een' kring van »zijne vrienden, ieder van welke de aanbeveling had, om hunne »handelingen te bewaken; en het minst van allen dachten zij, »dat hij geheel helder zoude zien in hunne intrigue, door zijne »toevallige ontmoeting met..."

»Mijnheer! mijnheer!" riep DIANA, zich nu opheffend uit de stomme verwondering, waarin zijn spreken haar had gebragt; »gij kondt dat alles niet weten, gij zoudt dat alles niet zeggen, »of gij moet...."

»De regent zelf zijn! Gij hebt het geraden, mijne lieve!"

DIANA verbleekte, maar snel en met natuurlijke bevalligheid wierp zij zich aan de voeten van den hertog, terwijl zij uitriep: »Monseigneur! monseigneur! vergiffenis voor hen, die ik verra»den heb; wat ik heb gezegd..... dat was mijne overtuiging, »de mijne alleen, en dat moge door uwe grootmoedigheid »op niemand verhaald worden, dan op degene, die schul»dig is."

»Sta op, beminnelijk kind! sta spoedig op!" riep PHILIPS, »dat zou waarlijk eene armhartige grootmoedigheid zijn, die gij »daar predikt. Gij hebt de mijne geprezen, en daar gij voor »het overige geene hooge gedachten hebt van mijne goede ei»genschappen, moge die ééne voor het minst ruim genoeg zijn, »om het ontbrekende aan te vullen. Nu, ontstel u niet!" ging hij voort, ziende dat zij wilde spreken, de handen vouwde en de groote sprekende oogen vol tranen had. »Ontstel u niet; »mij is gebeurd, wat alle luisteraars overkomt; ik heb mijne »eigene schande hooren vertellen; nog beter, ik heb waarhe»den gehoord, die een ander mij niet zou gezegd hebben, en »gij zelve welligt niet, als gij mij gekend hadt."

»Toch wel, monseigneur! want het blijft altijd de waarheid, »maar ik had die anders gezegd, met meer eerbied."

»Nu ja, den laatsten schenk ik u, mijn kind! Bij dames van uwen

»leeftijd wek ik liever andere gewaarwordingen op. Maar luis-»ter! in dit duël, als ik onze zonderlinge zamenspraak zoo noe-»men mag, hebt gij blijkbaar eene volkomene overwinning be-»haald; want gij hebt mij alles gezegd, wat gij noodig hadt mij »te doen weten; en met hetgeen ik heb gehoord, dat ik niet »had moeten weten, kan ik niet meer mijn voordeel doen, om »de wijze zelve, waarop ik het weet. Ik verklaar mij dus voor »overwonnen, en als teeken der zege, stel ik mijn wapen — dat »is hier mijn wil, mijne handteekening — in uwe magt; wat ge-»biedt mij mijne zegevierende vijandin?"

En op zijne beurt, den glimlach van goedige scherts op de lippen, knielde PHILIPS voor DIANA.

»Algemeene amnestie," hernam DIANA opgeruimd, zich met vreugde voegende naar zijn' vrolijken luim.

»Ook voor de booze dienaren, de slechte raadgevers, de ver-»volgers der onschuld?" vroeg hij met schalkheid.

»Onder belofte van verbetering......"

»Maar als zij die niet houden?"

»Als ze maar weten, dat de meester toeziet!" hernam DIANA moedig.

»Dan moet de meester allereerst beterschap beloven; is dat »niet de meening, schalke? En hij *wil* dat," vervolgde PHILIPS ernstiger; »hij wil het, hij wil dit volk van *Frankrijk* gelukkig »maken; hij heeft nooit een ander voornemen gehad; maar om »het uit te voeren, om er duurzaam in gesterkt te worden, om »er met vuur en kracht voor te werken, om den moed niet te »verliezen bij alles wat het tegenstaat en tegenwerkt, moet hem »eene vrouw op zijde wezen als gij; eene vrouw, die hij kan »eerbiedigen en liefhebben. Gij weet niet, wat de anderen zijn, »en hoe diep ik ze minacht; eene vrouw als gij zou mij goeden »raad geven met een zacht woord, zou mij lust en kracht te-»ruggeven met een' blik...."

»Maar, monseigneur!" viel DIANA hem in de rede, »ik meen »toch, dat gij eene vrouw hebt; ware die niet de naaste, u »raad te geven?"

»Neen, ik heb geene vrouw!" hernam de regent met bit-»terheid: »mevrouw de hertogin van *Orleans* is geene vrouw »voor mij; zij is: *madame Lucifer*, ziedaar alles; maar gij, »DIANA! gij ziet nu, wat gij op mij vermoogt; gij zult zien, wat »gij met mij doen kunt; *Frankrijk* en mij zelven geef ik in »uwe handen; aan een engel als gij zijn beiden met vertrou-»wen overgegeven; gij zult er mede doen wat gij wilt, zoo

»gij slechts mij wilt ter zijde blijven.... Zeg mij, DIANA! wilt »gij, wilt gij dat?”

»Monseigneur!” zeide DIANA, »ze hebben mij u aangeduid als »den gevaarlijksten man in *Frankrijk*, en ik beken, dat ik »nieuwsgierig was dien te zien; nu geloof ik, dat gij begint mij »dien te toonen..... en..... en..... of dit nu grootmoe- »dig is?....”

»Gij hebt waarachtig gelijk! dit is niet grootmoedig!” riep de hertog, »en 't is eene dwaasheid tevens,” dacht hij er bij, »verliefd als zij is op D'ARMENTIÈRES; wie waagt eene worsteling »met de droomen van een verliefd meisje?”

»Gij wilt toch wel voor eene wijle mijne bondgenoote we- »zen?” vroeg PHILIPS, terwijl hij nu met goedheid hare hand vatte.

»Ik wil u alles helpen uitvoeren, wat uw edelmoedig hart »zal besluiten.”

»Nu dan, luister! voor alles wat hij tegen mij gedaan heeft, »voor zijne zamenzweringen, voor zijn bedrog, voor zijn wan- »trouwen in mij, mag de markies toch wel een weinigje ge- »straft worden.”

»Toch niet al te veel!” zeî ze, het mondje pruilend zamen- trekkende, »en is hij het niet reeds een weinig? Al zijne »ontwerpen verraden, onuitvoerbaar gemaakt; en wat hij zoo »angstig heeft willen voorkomen, waarom hij mij gebeden »heeft, dezen dag en den volgenden hier door te brengen, »juist dát is gebeurd: ik heb het geluk gehad, mijn' vorst »te leeren kennen; een geluk — wel zeker een geluk — zelfs »voor hem!”

»Omdat hij er dat niet van wachtte, en dus geen vertrou- »wen had in mij, verdient hij juist het allermeest mijn' »toorn; en toch geheel kan ik hem geen ongelijk geven: hij »kende u; — nu willen wij beiden ook tegen hem zamenzwe- »ren; vindt gij 't goed?”

»Zoolang *ik* van 't eedgenootschap mag blijven, ja! mon- »seigneur!”

»Vooreerst begin ik, met den markies, die op *Chanteloup* »moet zijn, terug te halen, en daarna voeren wij hem zamen »gevankelijk naar *Parijs*.”

»Als gevangene?” vroeg DIANA wat bedrukt.

»Ja, en geketend ook!”

»o, Monseigneur!” riep zij, de kleine handen zaamgevouwen naar hem opheffende; »dát kan niet zijn!”

»Het moet zijn!" hernam PHILIPS, »maar... het zal aan u staan, »zijne ketenen zoo ligt te maken als mogelijk is."

»o Dan....!" glimlachte het meisje. »Maar hoe kan dat...."

»Luister, wat ik heb uitgedacht."

Eene korte poos fluisterde de hertog nog met de jonkvrouw, die blozend aanhoorde; daarop nam hij afscheid, en hare handen in de zijne nemende, sprak hij: »Gij ziet, mijn kind! mijne »zorg voor u is eene vaderlijke, gun mij nu ook het voor- »regt van een vaderlijk vaarwel; de regent van *Frankrijk* »zal u na dezen altijd gedenken als eene dochter."

En hij kuste haar het voorhoofd.

»Monseigneur! het wordt nu tijd dat gij gaat, want gij be- »gint mijn' vader afbreuk te doen in mijn hart," antwoordde DIANA, met een' glimlach op de lippen, maar met een' traan in het oog.

»Ik dank u!" hernam PHILIPS, »zoo geeft gij mij toch iets."

En hij verwijderde zich met eene aandoening, die hij trachtte te verbergen.

DIANA, hem naziende, sprak in zich zelve: »Neen! nooit, »nooit, zal ik den hertog van *Orleans* vergeten!"

(Het vervolg en slot in een volgend Nommer.)

CARTONS

VOOR DE

GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN VRIJHEIDSOORLOG.

I.

DE ADEL.

(*Vervolg van bladz. 444.*)

Bij het terugzien op, en het beoordeelen van den opstand tegen Spanje, is onze beschouwing doorgaans te zeer verblind geworden door de heilrijke en glorievolle uitkomst van dien opstand. Grondregelen, onder het wee der tirannij, pijnlijk en als huns ondanks ter wereld gebragt, hebben later als de beginselen gegolden, waaruit de omwenteling is ontstaan, en wat misschien aan den geest des tijds, in zijne half willekeurige gisting, als beweegoorzaak moest worden toegeschreven, is, door nog ergere dwaling, als klaar bewust plan op rekening gezet dier enkele individus, welke de omstandigheden aan het hoofd der gebeurtenissen plaatsten. Slechts het oordeel van tijdgenooten, het oordeel van vijanden zoowel als van vrienden, tegen elkander opgewogen, kan het vooroordeel tot eene bezadigde waardering van de beweegredenen der handelende personen terugbrengen: en beproeven wij het moedig, al zij ook de uitkomst even ontmoedigend, als waarachtig, dat menschelijke zwakheid meer invloed heeft geoefend, dan de kracht eener groote idee!

Wij hebben de Edelen, welke de zaak des konings slaafs aankleefden, of van die der onafhankelijkheid afvielen, van beginselloosheid beschuldigd. Want wat is bij de verscheidenheid, bij de veranderlijkheid der menschelijke belangen, belangzucht anders dan beginselloosheid? Doch de veroordeelden hebben het regt, te vorderen, dat wij de beginselen, door hunne tegenstanders op den voorgrond gezet, evenzeer aan de waarheid en aan de uitspraak hunner daden toetsen. Klimmen wij bij dit onderzoek van de lagere en ondergeschikte beginselen tot de hoogere op.

Men kan zeggen, dat met de eerste verschijning van PHILIPS in *de Nederlanden* het misnoegen een' aanvang nam. Spanjaard door afkomst, neiging en vooroordeel, te traag van bevatting, om zich de zeden en taal des volks eigen te maken, vertoonde hij meer een vreemd overweldiger te midden zijner overwonnenen, dan den natuurlijken Heer en Vader zijns volks. Gesteund door Spaansche troepen, omgeven door Spanjaarden in zijnen raad, wekte hij de vrees op, dat eene vreemde overheersching voortaan *Nederland* zou onderdrukken; en door Nederlanders *Nederland* geregeerd en beveiligd te zien, was de natuurlijke wensch van een op zijne welvaart en zijne regten ijverzuchtig volk, evenzeer als van een' door afkomst en daden schitterenden adel. Vergat men ook daarbij, dat de grieve, door Nederlanders tegen Spanjaarden en Bourgondiërs aangeheven, geene andere was, dan waarover zich, onder KAREL V, *Duitschland* ten opzigte van *Nederland* (1) had beklaagd, de wensch was daarom niet minder billijk. PHILIPS gaf er zijns ondanks aan gehoor: de Spaansche benden vertrokken, of liever het Spaansche ongedierte, zoo als Prins WILLEM die troepen sedert in zijne *Apologie* noemde, met eenen naam, al te zeer geregtvaardigd door hunne latere snoodheid. Maar aan het hoofd der zaken bleef GRANVELLE, een vreemdeling, een Bourgondiër. De klagt der Nederlandsche Heeren over het indringen van vreemden hield aan. Maar zoo PHILIPS zich van den kardinaal bediende, om de Spaansche heerschappij in *de Ne-*

(1) De keizerlijke raad BALTHAZAR STUMPFF schreef in 1551, ten opzigte van eene mislukte onderhandeling van hertog CHRISTOFFEL VAN WURTEMBERG: »Der »Herzog habe den unrechten Weg gebraucht, weyl der Kayser alles durch »seine Niederländer thue. Diese seyen aber seltsame Kopffe, welche nicht den »Nützen des Kaysers und Königs, sondern nur ihren eigenen Vortheil wissen, »und welche auch der König (later keizer FERDINAND I) nicht leyden könne.” SATTLER, *Geschichte d. Herz. v. Würtemberg*, Th. IV, S. 16.

derlanden te vestigen, schroomden ook de Nederlandsche Heeren zich van vreemden te bedienen, om het gezag, in den persoon des kardinaals vertegenwoordigd, omverre te werpen? De regtvaardige geschiedenis antwoordt: neen. De gewoonte des konings, om nimmer aan éénen gunsteling zijn vertrouwen te schenken, maar dat bijna gelijkelijk tusschen twee te verdeelen, maakten zich de Heeren ten nutte; terwijl de aangelegenheden der *Nederlanden*, voor zoo verre zij openlijk met de landvoogdes en haren geheimraad, en alzoo onder toezigt van den kardinaal, werden gevoerd, aan de pen van GONÇALO PEREZ werden toevertrouwd, wist HOORNE gedurende zijn verblijf in *Spanje* eenen anderen secretaris van PHILIPS aan zijne belangen en die zijner medestanders te verbinden; en de brieven, door ORANJE, EGMOND en HOORNE aan PHILIPS tegen GRANVELLE geschreven, gingen voortaan niet aan GONÇALO PEREZ, maar aan ERASSO, en de antwoorden daarop werden door ERASSO ontworpen. Wanneer wij de beschuldigingen van GRANVELLES vijanden het oor leenen, waarom zouden wij niet willen hooren, hoe GRANVELLE ERASSO beschouwde? Reeds in 1554 waarschuwde hij keizer KAREL tegen de boosaardigheid van dien gunsteling: en wees hem aan als zijnen gezworen vijand, die geene gelegenheid liet glippen, om hem in de schatting zijns meesters te benadeelen (1). Had men in *Spanje* ERASSO gewonnen, in de *Nederlanden* bediende men zich van de vijandschap, die de Bourgondier SIMON RENARD tegen zijn' landgenoot GRANVELLE koesterde, om het vuur tegen den laatsten te stooken. De Spanjaard THOMAS ARMENTEROS, de geheimschrijver der landvoogdes, was het werktuig, dat, door zijne zending naar *Spanje*, GRANVELLES val besliste: geen wonder, dat diens aanhangers omkooping vermoedden, waar misschien slechts afgunst bestond; maar men wete, dat ARMENTEROS, die thans de belangen der drie Heeren dienstbaar was, eene eigene aangelegenheid in *Spanje* te bevorderen had, deze namelijk, dat, ondanks den regel, volgens welken geen geboren Spanjaard in de *Nederlanden* een ambt zou bekleeden, ondanks den tegenstand der Staten van *Vlaanderen*, zijn broeder mogt bevestigd worden in het ambt van ontvanger, hem door de landvoogdes toegewezen (2). Men beperkte dan ten minste den

---

(1) *Papiers d'Etat du Card* DE GRANVELLE, T. IV, p. 298 suiv.

(2) VIGLIUS aan COURTEVILLE, 1 Maart 1563. De vrouw van COURTEVILLE, 's konings geheimschrijver voor de Nederlandsche aangelegenheden, had hem in *Spanje* eenen zoon ter wereld gebragt: »Je suis très aise," schreef VIGLIUS,

tegenzin, dien men tegen vreemden invloed koesterde, tot de voorwaarde, dat die invloed den belangen des lands gevaarlijk ware. Want, zoo men tegen het verblijf der Spaansche troepen in den lande de behoeften der schatkist, door een' langen, oorlog uitgeput, liet gelden, werd het deficit, dat het onderhoud des legers jaarlijks den lande opleverde, veel minder? Neen: want hetgeen aan de Spanjaarden werd uitgewonnen, vloeide aan Duitsche vorsten en legeroversten toe. Zoo GRANVELLE onder de hand de wervingen van den woelzieken hertog ERIK moge ondersteund hebben, diens neef, Hertog ERNST VAN BRUNSWIJK-GRUBENHAGEN, vond in den Graaf VAN EGMOND zijnen voorstander aan het hof van *Brussel*, en LAZARUS SCHWENDY, GUNTHER VAN SCHWARZBURG, HILMAR VAN MUNCHAUSEN behoorden tot de clientele des Prinsen VAN ORANJE. In 1565, op het oogenblik, dat EGMOND naar *Spanje* vertrok, om geld, geld! voor de achterstallen des legers te vragen, verzochten ORANJE en MANSFELD om eene nieuwe bestelling voor Hertog WOLFGANG VAN TWEEBRUGGEN, en EGMOND kwam met eene dergelijke toezegging voor zijn' zwager van den koning terug. Wij hebben beloofd, ook partijen te hooren, en daarom mogen wij niet verzwijgen, wat GRANVELLE in het jaar 1565 zijnen vertrouweling ASSONVILLE schreef: »Wat »betreft de jaargelden, die de koning voor de Duitsche wer»vingen te betalen heeft, Z. M. zal zich nog herinneren, wat »BERLAYMONT, de president (VIGLIUS) en ik hem hebben gezegd, »ten tijde toen men die begon te geven: zeker had men de »zaken zuiniger en meer ten zijnen voordeele kunnen overleg»gen; maar sommige groote Heeren wilden toen voor het geld »van den koning hun eigen krediet in *Duitschland* koopen. »Ik wil niet alles schrijven, wat ik er van denk; maar zoo ik »bij u ware, zou ik er meer van kunnen vertellen." — Ik

---

»davoir entendu la benediction, que le bon Dieu vous a imparti, en vous don»nant generation de vostre compaigne; mais si ne nous envoiez quelque bonne »declaration sur la poursuite des ARMENTEROS, je serai mari quil sera privee »des honneurs et estats de vostre patrie, combien que par raison ceste loi »ne debvroit avoir lieu en vostre endroit." — ARMENTEROS' broeder was namelijk tot ontvanger-generaal te *Vieuxbourg* in *Vlaanderen* benoemd, en deze benoeming, even als die van den Spaanschen overste MONDRAGON tot bevelhebber van *Dampvilliers*, had veel opspraak gemaakt. Beide benoemingen bleven echter bestaan. Beide, schijnt het, vonden meer genade in de oogen der Heeren, dan de bevelhebber van *Landrecies*, LARGILLAC, die zich sedert onder NOIRCARMES onderscheidde. De markgraaf VAN BERGEN werd beschuldigd, de staten van *Henegouwen* te hebben opgeruid, om op zijne verwijdering aan te dringen. Zie *Interrogatoires d'Egmont*, bij REIFFENBERG, t. a. p p. 311.

twijfel niet, of GRANVELLE zal na de zamenkomst van *Breda*, in 1566, waar onder anderen SCHWARZBURG en GEORGE VON HOLLE tegenwoordig waren, zal na de herhaalde zendingen van Graaf LODEWIJK VAN NASSAU in *Duitschland* voor de verbonden Edelen en voor zijnen broeder, nog meer hebben losgelaten.

De strijd tusschen de partij der vooruitgang en die van het behoud is niet nieuw, zelfs niet in zijne vormen. Ook toen heette het, dat de ware vooruitgang bestond in het behoud van het bestaande, of op zijn hoogst, de langzame ontwikkeling daarvan. Ook toen zocht de partij, die, jong van jaren, jonge hoofden had, geene nieuwigheid: volstrekt niet! zij wilde slechts het oude regt beveiligen tegen de nieuwe inbreuken der regering. Met den besten wil laat zich kwalijk een glimlach bedwingen, wanneer WILLEM VAN ORANJE, in zijne *Verdediging* van 1568, dus redeneert: Wie is de eerzuchtige, hij, die verandering wil, of hij, die bij het oude blijft? Zoo ieder toestemmen zal, dat de eerste de eerzuchtige is, dan moet die verdenking niet op mij, maar op den kardinaal en zijne aanhangers, zelfs tot op den ouden, kouden VIGLIUS rusten. En welke waren nu de nieuwigheden, die den kardinaal verweten werden? de invoering van de nieuwe Bisdommen en van de Inquisitie. Omtrent de laatste echter was het niet uigemaakt, dat zij de wil des konings of van den kardinaal geweest zij: ik geef echter gaarne toe, dat, in verband met de omstandigheden, het politiek systeem van beiden daarheen moest leiden, al bleven ook beide tot het uiterste ontkennen, dat zij ooit het Spaansche kettergeregt in *Nederland* hadden willen vestigen. De invoering der bisdommen was voorzeker eene nieuwigheid, maar om den tegenstand der voorstanders van het oude (!) op zijne wezentlijke waarde te schatten, moeten wij eene anekdote van eenen man verhalen, die te veel beteekent, dan dat wij ook hem niet van naderbij zouden beschouwen.

Ik bedoel den markies VAN BERGEN. Reeds het gewigt, dat de prins VAN ORANJE aan hem hechtte, getuigt, dat, hoezeer de geschiedenis hem later op den achtergrond hebbe geplaatst, — niet uit onregtvaardigheid, maar omdat de omstandigheden zelve hem verhinderd hadden meer aan het licht te treden — dat ondanks de terugzetting, die bij zijn leven, de vergetelheid, die na zijnen dood hem ten deele viel, de markies echter, door bekwaamheden of karakter op hoogeren rang en uitgebreider invloed kon aanspraak maken. Toen de prins in den strijd met GRANVELLE eene algemeene statenvergadering inriep, wenschte

hij daaraan een' voorzitter te geven, die de verscheidenheid der meeningen alleen door zijne stem kon beslechten, en als zulk eenen wees hij den markies VAN BERGEN aan. Toen later in den raad van state eene plaats was opengevallen, dreef ORANJE met zijne partij, dat de markies VAN BERGEN die moest bekleeden; en als, des ondanks, de hertog VAN AERSCHOT daartoe benoemd werd, was dit eene vonk te meer in het smeulend vuur van tweedragt tusschen de huizen van NASSAU en van CROY (1). Er was eene in het oog vallende gelijkheid tusschen den prins en den markies. Beide waren eenmaal de bevoorregte gunstelingen van keizer KAREL geweest en stonden in de genegenheid zijns zoons verre achter (2). Beide waren door hunne goederen de aanzienlijkste leden der Staten van *Brabant*, en werden gehouden de bruikbaarste te zijn, om te zamen die vergadering, waarbij zich de wensch naar onafhankelijkheid luider dan elders openbaarde, naar de oogmerken der regering te stemmen. Beide waren daartoe geschikt, omdat zij in vele zendingen ervaring hadden opgedaan en het talent hadden, door geduld en overreding moeijelijke en langdurige onderhandelingen naar wensch te doen slagen. Beide rekenden liever op de verpligtingen van gezeten

---

(1) FL. VAN DER HAER, *de Initiis tumult. Belg.*, p. 152 sqq., VIGLIUS *in Vita* p. 45, PONTUS HEUTERUS, L. XVI p. 393. GRANVELLE verwierp den eerstgenoemden voorslag, met de aanmerking, dat deze nieuwigheid geen ander doel had, dan om aan den willekeur eens tribuuns het gezag des konings te onderwerpen, en verweet den prins, dat hij wel wist, hoe, de zaak eenmaal toegegeven, de keuze der natie zich op hem en niet op den markies zou vestigen. Ik kan echter den prins niet van dubbelzinnigheid verdenken. Zijn brief aan den markies, door GROEN VAN PRINSTERER medegedeeld; *Archives*, T. II, p. 146, getuigt van eene meer dan gewone vertrouwelijkheid tusschen beiden, en van de andere zijde had de markies VAN BERGEN vroeger op 's prinsen dreiging, dat hij den staatsraad wilde verlaten, geantwoord op eene wijze, waartoe alleen naauwe gehechtheid en vriendschap het regt gaf. Daarbij, de markies was in die dagen zeer populair. Zijne in het oog vallende gematigdheid, men mag bijna zeggen toegefelijkheid, ter gelegenheid van de oproeren te *Valenciennes*, van 1561 tot 1563, had hem in de gunst der bewegingspartij gebragt.

(2) STRADA spreekt zich op twee plaatsen lijnregt tegen. In zijn eerste boek, p. mihi 29, noemt hij BERGEN *apud Carolum Caesarem quam apud filium gratiorem*. In het zesde boek daarentegen, p. 290, zegt hij: *Fuerat Bergensis Carolo Caesari ac Philippo filio peraeque carus.* Het eerste berigt behelst de waarheid: want met het laatste is in strijd de weinige bevordering, die den markies van den koning te beurt viel, en om dezen gunstig te stemmen, hebben zeker de herhaalde klagten der landvoogdes over den markies en diens groote verdraagzaamheid in geloofszaken niet bijgedragen.

burgers, dan op den indruk, dien eene krijgsmagt moest maken. Beiden stond alle bloedvergieten tegen, en voor beiden was geweld slechts de allerlaatste toevlugt. De brief, waarmede de markies het bevel der landvoogdes, om de besluiten van het concilie en de plakkaten des konings scherpelijk uit te voeren, in het jaar 1566 beantwoordde, is een wêerklank van wat ORANJE herhaaldelijk zeide en schreef, tot zelfs op het aandringen van ontslag uit alle zijne ambten toe (1). Want, — opdat wij een hoofdpunt aanstippen, waarin beider staatkundig gedrag sprekend overeenkomt, — van den tijd af, dat zich ACHILLES toornig onder zijne tent afzonderde, is het sommigen personen beschikt geweest, dat hunne werkeloosheid magtiger was, dan de ijver van anderen, en dat hun terugtrekken grooter belemmering aan den gang der zaken bragt, dan de tegenwerking der meerderheid. Van den prins VAN ORANJE mag ik als bekend onderstellen, hoe dikwijls en met welke gevolgen hij deze staatkundige *bouderie* heeft geoefend. Gelijk deze te *Breda* bezigheden had, wanneer de landvoogdes hem in haren raad wenschte, of in *Holland* blijven moest, wanneer de nood hem naar *Antwerpen* scheen te roepen. even zoo was de markies VAN BERGEN te *Luik*, wanneer alles in de stad van zijn bestuur, *Valenciennes*, in alarm was: ja, de hevigste aandrang der landvoogdes verhinderde niet, dat hij slechts zeldzaam in zijn stadhouderschap, maar óf te *Luik*, óf te *Aken*, óf te *Veere* zich bevond. Wanneer dan de landvoogdes, deze slofheid moede, zelve handelen wilde en een' krijgsbevelhebber met onbepaalde volmagt naar de aan zich zelve overgelatene stad zond, hief de markies niet minder luide klagten aan, dan naderhand de prins van ORANJE, toen de landvoogdes hertog ERIK en den graaf VAN MEGEN in de steden van zijn stadhouderschap zond. Ditmaal werd de markies in zijne aanspraken door de overige heeren ondersteund: de landvoogdes vond zich gedwongen haar genomen besluit in te trekken, en de reeds benoemde bevelhebber, een beproefd krijgsman, DE BLONDEL, werd met beloften voor de toekomst bevredigd. Vraagt men, wat de markies elders deed: wij aarzelen niet te antwoorden, dat hij voor *zijne* belangen zorgde (2).

---

(1) REIFFENB., t. a. p., pag. 256, suiv.

(2) Zeker had de markies eene geheime lastgeving van PHILIPS, om te *Luik* de benoeming van den Deken GERARD VAN GROJSBEEK tot bisschop door te drijven, en de markies kon zich, gelijk hij deed, met deze lastgeving verontschuldigen; maar ook de landvoogdes had regt, wanneer zij hem verweet,

Wij aarzelen te minder met dit antwoord, omdat het tot de staatkundige moraal der groote heeren in die dagen behoorde, openlijk uit te komen voor hetgeen hun belang vorderde. Hun eigen per-

---

volgens een brief aan PHILIPS van 14 Maart, 1563: »Quil scaurait combien »de temps il aurait este absent pour ses affaires et ceulx de levesque de Liege »son frere, et que ce nestait raison, que pour affaires daultruy il sesloingne »de sond. gouvernement, ny encoires estoit raisonnable, que pour les siens »propres les affaires de V̄re M[te] si importans deussent souffrir." Wij hebben vlijtig het register van het *Secretairiat de la Cathédrale* nageslagen, om te zien, wat de markies te *Luik* onderhandeld hebbe, en wij hebben bevonden, dat de zaken daar gerekt zijn, niet omdat men het omtrent de benoeming eens opvolgers niet eens kon worden, maar omdat men zich bezig hield met looven en dingen over de jaarwedde des aftredenden bisschops ROBERT VAN BERGEN en de voldoening van de onkosten der voogdij zijns broeders, den markies. Wij hebben bevonden, dat, even als BERGEN te *Luik* was wanneer MARGARETHA hem naar *Valenciennes* riep, hij even zoo te *Valenciennes* was, wanneer het Kapittel hem te *Luik* noodig had. Eindelijk wist het Kapittel te bewerken, dat *Rome* tusschen beide kwam, en den schoorvoetenden bisschop strikt bevel gaf, afstand te doen. Het antwoord van den markies op dit berigt, is zoo karakteristiek, dat wij het in zijn geheel mededeelen:

»Messieurs. J'ai receu voz l̄res ensemble la copie du breve envoye par le »Pape, lequel (ors quil dit *motu proprio*) ne peult venir que pour le pourchas importun de quelcun qui desire veoir les affaires de v̄re pays em»brouillees et nous en querelle et different avec vous, choese qui me desplai»roit fort: si est ce que ce ne seroit raison pour nous laisser prive de n̄re »droict a lapetit dung commandement du Pape mal informe. Parquoy, Messieurs, »je vous enquiers bien instamment ne vous trop movoir de lad. breve pour ne »nous faire perdre larrestee intention et vouloir que avons de nous deffaire de »ceste eveschie en estant asseurez de n̄re pension conforme à la conclusion »quen fut prinse moy estant en Liege et sur ce envoye a Romme. Car ors que »nay montre ceste bulle a homme de practique, si me donne ceste seconde »bulle plus de scrupule que la première, attendu les mots, quil y aurait ex»cuse aulcune. Aussy je cognois fort bien la necessité de ceste resignation, »que le pays ne perdera riens a attendre ung cinck ou siex sepmaines a faire »une choese commil appartient. Car si au Pape samble ceste resignation (si »hastee) necessaire, aiant veu les raisons de la tardence, tant plustost des»peschera nostre requeste. Vous suppliant, Messieurs, que ce quavons si bien »et unanimement commenchée, puisse achever de la mesme sort et pour le re»poz de v̄re pays et tranquillité de vous aultres, aussy pour conserver equitte. »Et jestime tant la prudhommie de Monsgr. le Doien que ne vouldroit a sa »venue veoir troubles ou difficultez qui se peuvent excuser par latente dung »XV jours ou trois sepmaines. Je faiz aussy estat de me partir dicy a deux »jours vers Bruxelles et de la venir en Liege. Sil vous plaist replicquer quel»que choese, serons tousiours prest vous satisfaire en tout raison et equité, et »vous prie de cest affaire lors ne molester Monsgr. de Liege pour les raisons »que povez considerer. De Valenciennes, ce XXme de fevrier 1563, selon Bra»bant (1564)."

soon en voordeel achter de eischen van hun ambt te stellen, beschouwden zij niet als een heilige pligt, maar als een werk van verdienste, een *opus supererogationis*, hetwelk den vorst en den lande tot den hoogsten prijs mogt worden in rekening gebragt. Een nieuw punt van vergelijking tusschen de staatkundige *boudeurs* van het tijdvak van MARGARETHA VAN PARMA en den ouden held van HOMERUS.

Tot de anekdote dan van den markies VAN BERGEN! Toen men de invoering der nieuwe bisdommen aan GRANVELLE te laste legde, antwoordde hij, dat het een oud plan was, reeds door keizer KAREL gevormd: dat de keizer er met den markies over gesproken, en dat deze, toen hij den koning in *Engeland* begeleidde, er van als van eene uitgemaakte zaak had gehandeld. Hij had den koning, verzekerde GRANVELLE, beloofd, dat, wanneer zijn broeder in plaats van GEORGE, bastaard van *Oostenrijk*, tot bisschop van *Luik* benoemd zou worden, hij zorg zou dragen, dat het plan des konings van de zijde van het Kapittel aldaar geen' wederstand zou ondervinden. Wat GRANVELLE verhaalde, wordt bevestigd door hetgeen de koning zelf aan MONTIGNY in *Spanje* verzekerde en aan de landvoogdes overschreef (1). Zoo dan echter de markies later onder de hevigste tegenstanders van den nieuwen maatregel optrad, en zelfs zijn' ouden leermeester MOLINAEUS naar *Rome* zond om den paus van het geven zijner toestemming terug te brengen, dan mogen wij wel eene minder eervolle reden voor zijnen tegenstand vermoeden, dan de zucht tot handhaving van 's lands oude voorregten: dan mogen wij niet vergeten, dat de markies zelf tot een bisschoppelijk geslacht behoorde: dat zijn onbekwame broeder, ROBERT, te *Luik* een magteloozen staf voerde: dat zijn aanverwant, MAXIMILIAAN, te *Kamerijk* heerschte, en juist een der bisschoppen was, tegen welke de afkeer het regtmatigst en het algemeenst zich openbaarde. Veil voor den kardinaal VAN GRANVELLE en heulende met dien van LOTHARINGEN, vervolgziek en huichelend, een wolf in schaapskleederen, was hij juist een overblijfsel dier bisschoppen, welke de maatregel van PHILIPS het allereerst trof, al had hij, wat hij ter eene tijde misdeed, ter andere getracht goed te maken door het invoeren der Jezuïten in zijn bisdom (2).

---

(1) VAN DER HAER, l. l., p. 126. STRADA, L. III, p. 122.

(2) Mijne ongunstige teekening is uit onderscheidene trekken, die de geschiedenis, zoo in uitgegevene als onuitgegevene bronnen, oplevert, opgemaakt. Tot

Welke oogmerken KAREL V moge hebben gekoesterd, welk aandeel GRANVELLE aan de invoering der nieuwe bisdommen ook hebbe gehad, de eer daarvan komt boven allen aan den eersten bisschop van *'s Bosch*, SONNIUS, toe. Van lage geboorte, door studie en ijver tot hooge waardigheden opgeklommen, vertoonde hij het echte beeld eens hierarchs, zoodat hij zelfs tegen GRANVELLE en de landvoogdes durfde optreden, wanneer hij meende, dat de belangen der kerk met hunne bevelen in strijd waren. Zoo PHILIPS aan den invloed diens mans gehoor gaf, niemand bezat meer volharding om het doel des konings te bereiken. Want, zeggen wij het opregtelijk, uit zijn standpunt was dat doel lofwaardig. Eene hervorming der leden der geestelijkheid, en eene strengere kerkelijke tucht, in verband met grootere waakzaamheid tegen het indringen der ketterij, scheen den geloovigen Katholijk onmisbaar. De bestaande bisdommen, *Utrecht*, *Luik*, *Kamerijk*, waren als het eigendom der adelijke geslachten geworden. BREDERODE en BOURGONDIE, VAN DER MARCK, CROY en BERGEN hadden daarmede de leden hunner familie verzorgd. Hoedanige personen daaronder waren, moge het in dien tijd gangbare verhaal bewijzen, dat KAREL V, die op uiterlijke reinheid van zeden prijs stelde, de CROYS van wege hunne beruchte onkuischheid, met geen blik wilde verwaardigen. Wie van die edelen niet aan den bisschopsstaf reiken mogten, hun vielen abdijen en proostdijen ten deele. Wat van deze gestichten onder hun beheer werd, heb ik uit de brieven van MARGARETHA aan den koning leeren kennen. Zoo dikwijls daar eene plaats openviel, liet zij streng en onpartijdig in de kloosters onderzoek doen: maar slechts zelden gebeurde het haar, dat zij den koning schrijven kon, dat in zulk een klooster niet alles bedorven, en er nog »eenige stof" over was, waaruit zich eene nieuwe benoeming liet doen. Toen SONNIUS zijn hervormingswerk begon, moest hij eenige groote heeren in het bezit hunner bisschopzetels laten, den bisschop b. v. van *Utrecht* (SCHENK VAN TAUTENBURG) en van *Doornik* (KAREL VAN CROY); aan *Luik* en *Kamerijk*, waar het geslacht van BERGEN zich had ingenesteld, had hij geen regt te roeren. Maar het is niet te ontkennen, dat de nieuwe bisschoppen, door den koning benoemd, meerendeels lieden uit de volksklasse waren, door

---

de uitgegevene behooren: ARNOLDI, *Hist. Denkw.*, p. 263. VAN DER HAER, l. l., p. 171, 172. PONTUS HEUTERUS, L XVI, p. 393, 394. REIFFENBERG, l. l., p. 258, 259. GROEN VAN PRINSTERER, T. II, 458, vgl. met PONTUS HEUTERUS, L. XVI, p. 410.

wezentlijke verdiensten zich onderscheidende, onberispelijk van zeden, geleerd en ijverig voor de kerk. Ik heb voor mij liggen een vinnig twistschrift van zekeren GELDORP uit *Duisburg* of *Doesburg*, waarin het plan van SONNIUS omtrent de oprigting der bisdommen en de verdeeling der abdijen voet voor voet nagegaan en allerscherpelijkst veroordeeld wordt. De gronden, door SONNIUS aangevoerd, de bedorvenheid der geestelijken, hunne weelde, enz., worden niet altoos even gelukkig wederlegd. Maar waar die partijdige schrijver vervolgens de nieuwe bisschoppen beoordeelt, kan ik, GRANVELLE daargelaten, wiens zedeloosheid algemeen bekend was, tegen de overige bisschoppen, op éene uitzondering na, die van den bisschop van *Haarlem*, NICOLAAS VAN NIEULANT (1), geene gegronde beschuldiging vinden.

Van dit merkwaardige boek (2) gewagende, vergunne men mij eene plaats over te schrijven, die, omdat zij uit de pen eens der zaak vijandigen schrijvers is gevloeid, krachtiger dan

---

(1) p. 245. »Nicolaus a Nova Terra homo adeo immersus helluationibus, ut »etiam Trajecti, in media Bacchi et Veneris officina, non alio nomine unquam »appellatus sit quam ebrius Nicolaiculus et quod esset Episcopi suffraganeus, »vini Episcopus et pro Ebronensi, aeque vel semper distentus; quae Hollandice »pro ejus idiomatis allusione elegantius sonant: *Droncken Claesken*, *Wijn-»bisschop*, *Effenrondt*."

(2) Het boek is getiteld: *Totius Belgiae Urbium, Abbatiarum, Collegiorum divisio ad opprimendum per novos Episcopos Euangelium Romae sub Paulo* IIII. *Pontifice Max. anno* 1558 *definita authore* FRANCISCO SONNIO *Theologo Lovaniensi ex Autographo curiae Romanae. Additae sunt censurae, quibus docetur ex hoc uno fonto natas esse totius Belgiae calamitates Osea* 7. *Nunc circumdederunt eos adinventiones eorum: coram facie mea factae sunt, in malitia sua luctificaverunt Regem et in mendaciis suis Principes. Anno* MDLX. De schrijver noemt zich niet, maar uit het gansche werk blijkt, dat hij een Gelderschman geweest is, en de aanwijzing, dat hij GELDORPIUS heette, en schoolmeester te *Duisburg* of *Doesburg* was, ben ik aan eene gelijktijdige MS aanteekening verschuldigd. Het werk bevat het plan van SONNIUS en de aanteekeningen op de afzonderlijke artikelen, door eene vergadering van zeven kardinalen gemaakt en aan den paus overhandigd. Het afschrift van het plan en rapport, waarnaar dit werk opgesteld is, was, volgens verzekering van den schrijver, voor groot geld in handen der Antwerpsche kooplieden geraakt. De schrijver had deze stukken met zijne aanteekeningen verrijkt, reeds voor negen jaren ter drukpers gezonden, maar door toeval of kwaadwilligheid waren zij verloren geraakt. Hij doet zich kennen als een warm voorstander van de hervormde godsdienst en een hevige vijand der roomsche geestelijkheid, bijzonder der Franciskanen en overige bedelmonniken.

mijne redenering doet uitkomen, wat bij de nieuwe orde van zaken de hooge adel te winnen óf te verliezen had. Op het oorspronkelijk plan van de indeeling der bisdommen, door SONNIUS ontworpen, hadden de kardinalen, aan welke de paus de beoordeeling hiervan had opgedragen, den voorslag gedaan met elken bisschoppelijken zetel negen prebenden te verbinden: drie voor de doctoren der theologie, drie voor die van het kerkelijk regt en drie voor de edelen der provincie, waarin het bisdom werd opgerigt. Na het vermelden van dien voorslag, vervolgt GELDORP: »Aldus wordt de adel in dienst genomen »om der inquisitie bij haren triomf als lijfwacht te volgen! »Omdat het pausdom in *Duitschland* zich tot dusverre alleen »door den hoogen adel der bisschoppen heeft staande gehouden, »wilde men ook hier in den adel een bolwerk voor zijne magt »zoeken. Want bij hnnne drinkgelagen plegen zich de zendelin»gen van *Rome* over tafel te beroemen, dat zij de krachten van »*Duitschland* op hunne vingers kunnen narekenen, en dat de »Duitsche adel op twee pijlaren rust: de geestelijke ambten en de »krijgsbestellingen; door de eene zijn de Edelen van den keizer, »door de andere van den paus afhankelijk, en de onderlinge ijver»zucht der adelijke familiën verhindert, dat *Duitschland* ooit ge»meenschappelijk iets kan tot stand brengen, waardoor het van het »drukkend juk dier beide magten kan ontslagen worden. Met re»kenkundige evenredigheden en wiskunstige beschrijvingen wij»zen zij aan, dat aderen en zenuwen niet anders in het dierlijk »ligchaam verdeeld zijn, dan de bezittingen en domeinen der »geestelijkheid het gebied der Duitsche vorsten doorkruisen. »Vaak wagen zij het zelfs er bij te voegen, dat alleen de be»zittingen der bisschoppen zeker en in hun geheel zijn, terwijl »die der vorsten met schulden bezwaard zijn en verbrokkeld »door de menigte van erfgenamen, die, wanneer zij niet meer »overhebben dan hunnen naam, op die ankers moeten drij»ven, welke de keizer en de paus in handen houden. Het »vleesch en de sappen, zeggen zij, zijn bij de geestelijkheid: de »leeken (en onder dien naam gaan bij hen ook de vorsten door) »zijn niets dan naakte, dorre beenderen. En die voorbeelden »volgen onze Nederlandsche ketterregters na. Den adel strij»ken zij honig om den mond; maar zij zijn er nog verre van »om voor dezen, zoo als in *Duitschland* het geval is, bisdom»men en abdijen open te stellen. Integendeel zij stellen den »adel in het laatste gelid, waar de plaats is van lijfwachten »en beulen."

Waarheid en valschheid is in deze beschouwing ondereengemengd; want voorzeker waren het juist niet altoos de bisschoppen uit den hoogsten adel, die aan het pausdom in *Duitschland* ten hechtsten steun hadden verstrekt. Integendeel, vele onder deze hadden er toe medegewerkt, de geestelijke goederen aan de kerk te vervreemden, en onder het behoud eens titels, die met de hervorming zijne beteekenis had verloren, de inkomsten der vrome stichtingen tot eene lijfrente voor hunne tallooze erfgenamen te maken. In de *Nederlanden*, waar de hooge adel, hoe magtig en rijk ook, echter meer onder den dadelijken invloed van éénen heer en meester stond, dan de Duitsche rijksvorsten: waar deze slechts door aanbeveling en begunstiging op de geestelijke waardigheden invloed kon uitoefenen, was, gelijk GELDORP te regt aanmerkt, het voordeel, hun door de kardinalen voorgespiegeld, weinig meer dan ietwat honig om den mond. PHILIPS en SONNIUS vervolgden andere oogmerken, dan met het belang des adels strookten. Waar de koning invloed oefenen kon op de benoeming eens bisschops, was de hooge geboorte slechts van ondergeschikt gewigt en GERARD VAN GROISBEEK, dien hij de zetel van *Luik* verschafte, was zeker dit ambt door persoonlijke verdiensten dubbel waardig, en als geboren Nederlander vermoedelijk aan de belangen dezer gewesten verknocht; maar iemand van zoo geringen adel als hij, was sedert lang op den zetel van St. LAMBERT niet gezien. Waar hij zelf te benoemen had, vinden wij slechts één van adel, door PHILIPS voorgetrokken. Het was GILBERT D'OGNYES, die in 1565 den nog aanzienlijker CROY in het bisdom van *Doornik* opvolgde. Van de in die dagen benoemde abten was misschien de sedert zoo bekende THOMAS VAN THIELT naar den zin der heeren; en schoon ik nergens de bewijzen heb gevonden, dat hij juist aan den invloed des adels zijne benoeming had dank te weten, is het echter meer dan waarschijnlijk, dat men hem tot bondgenoot wenschte, om van de Brabandsche Staten toestemming te erlangen voor de bede, die juist toen de landvoogdes, en in haren naam ORANJE, BERGEN en EGMOND, met veel moeite hen uit de handen trachtten te scheuren. Bij de overige benoemingen vind ik doorgaans PHILIPS keuze met den wensch der Heeren in strijd, en op welke wijze deze met hnnne aanbevelingen te werk gingen, mogen eenige voorbeelden ophelderen.

In het jaar 1563 kwam de abdij van *Marchiennes* open. GRANVELLE regeerde nog, maar zijn gezag was ondermijnd, en

de heeren durfden opentlijk hunne eigene aanbevelingen laten gelden. De landvoogdes liet onderzoek in het klooster doen: hier, als overal, was onder het bestuur des vorigen abts de kerkelijke tucht verslapt; echter bleek het, dat er onder de kloosterlingen zelve stof voorhanden was voor eene goede keuze. Intusschen waren de hooge edelen als roofvogels op die vacature losgevlogen. AERSCHOT verlangde die plaats voor den broeder van een' zijner mannen van wapenen. ORANJE, HOORNE, EGMOND en de markies VAN BERGEN vereenigden hunne aanbevelingen voor den abt van *St. Adriaan*. De abt was een broeder van den slotvoogd van *Kamerijk*, WARLUSEL, en WARLUSEL was de vertrouweling van de tegenstanders des kardinaals; WARLUSEL was de tusschenpersoon, die de briefwisseling tusschen BALDUINUS en graaf LODEWIJK VAN NASSAU onderhield over een soort van hervorming, welke men in *Nederland* wilde doordrijven; WARLUSEL was een dergenen, die het bloedverbond teekenden, waarbij aan EGMOND, zoo hem, bij zijne reis naar *Spanje*, een hair werd gekrenkt, wraakneming op GRANVELLE werd beloofd, en in 1566 eindelijk trad WARLUSEL zelf tot het compromis der edelen toe. Er was dus gronds genoeg, om de voordragt der heeren bij de voorstanders der Katholijke orthodoxie verdacht te maken; en echter bezat de aartbisschop van *Kamerijk* *esprit de corps* genoeg, om die aanbeveling te ondersteunen. Wel is waar nog eene andere persoon werd door zijne hoogwaardigheid voorgeslagen; maar die persoon was de bloedverwant van de zuster des aartbisschops; en de landvoogdes maakte bij het vermelden dier voordragt aan den koning de opmerking, dat de nabestaanden van die persoon te *Doornik* in het stuk van de godsdienst in het geheel niet zoo dachten, als het behoorde; het bleek later, dat zij wel onderrigt was (1). De koning

---

(1) De door MAXIMILAAN VAN BERGEN aanbevolen persoon was SIMON BERNARD, en inderdaad maakte zich in 1566, bij de onlusten van *Doornik*, het geslacht der BERNARDS hoogst verdacht. Een SIMON BERNARD (dezelfde?), schildknaap, *Seigneur Du Mont*, en NICOLAAS BERNARD, schildknaap, waren hoofdlieden der gewapende burgerij, die in 1566 den eed deden ter bewaring van de rust der stad, een' eed, die onder allerlei voorbehoud gedaan werd, en de verschrikkelijke beeldenstorm op den 23sten Augustus niet verhinderde. Zie GACHARD, *Registres des Consaux de Tournay*, p. 87. Inderdaad waren de meeste edelen te *Doornik*, en vooral de hoofden der schutterij, bijna zonder uitzondering de partij der Hervormden toegedaan. SIMON en NICOLAAS BERNARD behoorden tot de notabelen, welke nevens den hervormden kerkeraad, onder zeker protest, de door de landvoogdes voorgeslagene voorwaarden omtrent de openbare preek

deed wat hem op zijn standpunt te doen stond. Hij wees de aanbevelingen der heeren van de hand, en benoemde uit het klooster zelve den persoon, welke na gedaan onderzoek als de eerste op de rij der kandidaten was geplaatst.

Wij zouden nog met vele (1) de bewijzen kunnen vermeerderen, hoe de edelen bij hunne aanbevelingen voor geestelijke ambten meer naar gunst zagen, dan naar de geschiktheid der aanbevolenen voor de openstaande post; maar schoorvoetende komen wij tot eene nog merkwaardiger proeve, hoe door de magtigen van *Nederland* werd onderhandeld over hetgeen geen zaak van belang of eerzucht, maar van godsdienst en geweten had moeten zijn. Schoorvoetende: want bij de moederlijke bezorgdheid, waarmede de vrome JULIANA VAN STOLBERG de schreden van haren jongsten zoon HENDRIK VAN NASSAU in de *Nederlanden* volgde, bij het lezen der brieven, waarin zij aandringt, dat men hem toch verre houde van de besmetting der Paapsche afgoderij, en volgens welke zij hem naauwelijks te *Leuven* en in het geheel niet te *Luik* vertrouwt, wekt het bijna wêerzin op, dat juist graaf HENDRIK VAN NASSAU het voorwerp dier onderhandelingen was. Graaf HENDRIK VAN NASSAU dan studeerde in 1565 te *Leuven*, en met overigens prijsselijke zorg zochten zijne broeders naar de gelegenheid om hem overeenkomstig zijnen rang eene plaats te bezorgen. Maar met de opvoeding des jeugdigen vorsten, met de inzigten zijner moeder, met de wijze, waarop zijne broeders, de graven JAN en LODEWIJK, zich voordeden, strookte het geenszins, dat men hem in het door plakkaten en conciliebesluiten streng Katholijke *Nederland* voor kerkelijke ambten bestemde. En toch, toen door het sterven van den bisschop van *Luik* de proostdij van *St Salvator* te *Utrecht* openviel, droeg hem de prins VAN ORANJE tot die betrekking, of liever tot het inkomen aan die betrekking verbonden, voor. Want de gansche onderhandeling is in dit op-

---

op den 25sten November 1566 aannamen. Behalve deze komt nog een GUY BERNARD te *Doornik* onder de afgevaardigden van den hervormden kerkenraad voor.

(1) Zoo b. v. drongen ORANJE en EGMOND in 1566 aan op de benoeming van zekeren LEEFDAEL tot abt van *Everbode*, en ondersteunden het rekwest, ten dien einde door de bloedverwanten van LEEFDAEL ingeleverd. Maar een der bloedverwanten was CHRISTOFFEL VAN LEEFDAEL, edelman des graven VAN EGMOND, die een der eerste teekenaars van het verbond en een ijverig gereformeerde was. Zie over hem TE WATER, *Verb. der Edelen*, II St, bl. 492 volgg. Ook deze aanbeveling sloeg de koning, doorgaans van alle dergelijke betrekkingen goed onderrigt, in den wind.

zigt merkwaardig. Zijn mededinger was de graaf van RENNENBERG, Kanonnik en Protonotarius te *Luik*. Deze werd door zijnen neef, ORANJES vriend, den graaf van HOOGSTRATEN, ondersteund, en na eenige tusschenspraak werd de zaak in der minne vereffend. De benoeming van RENNENBERG zou door beide bij den koning en de landvoogdes doorgezet worden; daarentegen zou zich RENNENBERG verpligten eene jaarlijksche uitkeering van zijne vette prebende aan den jongen graaf HENDRIK te doen. Zoo werd besloten, en de overweging, waardoor de toestemming des konings uitgelokt en verkregen werd, was zoo verdacht als de handel zelf. Na het overlijden des graven VAN RENNENBERG, merkte men aan, stond te vreezen, dat zijne goederen in handen van Kettersche erfgenamen vielen. Niets kon den koning meer aangelegen zijn, dan dit te voorkomen, en daarom verbond zich de te benoemen proost bij erflating die goederen te doen overgaan op dien tak der LALAINGS, waartoe HOOGSTRATEN behoorde, en wiens regtzinnigheid boven alle bedenking was. Die overweging vond ingang: twee geestelijken, waarvan één Domkanonnik te *Utrecht*, werden ondanks hunne geleerdheid, regtzinnigheid en onberispelijken wandel ter zijde geschoven: de koning gaf toe; de graaf VAN RENNENBERG kreeg het ambt en de de jonge graaf VAN NASSAU het jaargeld. Ik onthond mij liefst van alle aanmerkingen, maar ieder oordeele bij zichzelven, met welk regt, sedert de verwijdering van GRANVELLE, omtrent de Nederlandsche heeren, volgens HOOFT: »de spraak ging, dat men in 't »doordrijven der zaaken elkandere de hand boodt; ende niet »min in begenaadighen van dienaars, amptluiden en vrienden, »sommige der welke tot geestelijke en weirlijke staaten zonder »behoorlijk acht geeven op hunne wettigheit ofte bequaemheit, »door enkele gunst gevorderd werden," een gerucht overigens, dat het gezag van VIGLIUS voor zich had.

Wij mogen zonder twijfel uit alle deze mededeelingen de gevolgtrekking maken, dat, wat de veranderingen in de kerkelijke inrigtingen van *Nederland* betrof, de edelen eene partij van behoud (1) vormden; wij zullen niet zeggen: van behoud hunner

(1) Wij volgen hierbij de onderstelling, die wij boven nederschreven, en het voorwendsel, waarmede WILLEM, in zijne *Justification*, GRANVELLE bestreed: want anders waren met de beginselen van behoud zeker de inrigtingen, welke de Heeren ingevoerd wenschten, niet weinig in strijd. Of kon de benoeming van een opperhoofd voor de staten van *Braband*, als voorzitter of protecteur (zie V. D. HAER, p. 152, STRADA, L. III, p. 116) anders dan eene nieuwigheid beeten? Even zoo was eene nieuwigheid het sedert 1564 voorgeslagene opperge-

eigene voorregten en invloed, van behoud eens slechten toestands en eener van dag tot dag verslimmerende sleur. Na alles wat ten hunnen laste komt te hebben opgegeven, willen wij regt doen aan de moeijelijkheden, waarin de omstandigheden hen plaatsten. Zij stonden tusschen twee uitersten in, die beide als radicaal beschouwd konden worden. PHILIPS had weinig begrip van volksregten, weinig zin voor populariteit; slechts voor ééne stem stond zijn hart open, de stem van wat bij hem godsdienst heette (1). Het bovendrijven eener enkele idee voert tot absolutisme en radicalisme. De ketterij te onderdrukken, achtte de koning zijne hoogste roeping, en hij was billijk genoeg te erkennen, hoe veel de zwakheid en het zedenbederf der geestelijken hadden bijgedragen tot den voortgang, welken de nieuwe leer in zijn gebied had gemaakt. Ware, gelijk hij dit door de invoering der bisdommen en de besluiten van het concilie van *Trente* hoopte, de kerk in de kerk hervormd, dan zou ook, volgens zijne meening, de laatste verontschuldiging den voorstanders der hervorming afgesneden zijn, en de vervolging zijner inquisiteurs had geene dwalenden meer, maar verklaarde oproerlingen tegen de goddelijke majesteit en de zijne te treffen. Afgezien van wat hun belang medebragt, afgezien van de verknochtheid aan oude gewoonte, de Nederlandsche edelen zouden niet in de *Nederlanden* hebben moeten geleefd, zoo zij niet met weêrzin in plaats der oude vrolijke geestelijken, hunne bloedverwanten en compeers, die zwermen van vreemde monniken hadden gezien, dat nachtgevogelte, dat zich over het land uitbreidde, en de voorbode of begeleiding was van de plaag der Jezuïten, welke hier en

---

zag van den raad van state over de financiën. Bij een' geheimen brief (van 23 Julij 1565) bood BARLAYMONT den koning aan, hem in het breede de gronden te ontvouwen, welke tegen dit plan pleitten. Het plan zelf noemde hij; een »remuement d'affaires contre touttes anciennes ordonnances et stile, soubz »lesquelles les princes de pardecha ont sy bien et avecq tant de prudence et »experience conduict leurs affaires, que aultres potentatz et voisins y ont vol»su prendre exemple et suyvre leurs institution." Men kan dus zeggen, dat de verwijten van nieuwigheidszucht aan beide zijden elkander opwogen.

(1) Ik behoor geenszins tot de apologeten van PHILIPS, maar het zij mij vergund te zeggen, wat mij omtrent het karakter van PHILIPS gebleken is uit de stukken, die mij van hem in handen kwamen. De grondtrek van zijn karakter was vreesachtigheid. Daaraan is zoowel zijne veinzerij als zijne traagheid, zijne achterdocht zoowel als zijne terugstootende trotschheid te wijten. Zijne godsdienst, hoe ernstig ook gemeend, was, bij de weinige reinheid zijner zeden, een aanhoudend vreezen en beven: met één woord, de angst voor de hel.

elders doordrong. De edelen hadden geene schitterende voorouders, geene herinneringen van de magt van hun huis moeten hebben, zoo zij in de verheffing van lieden uit den burgerstand tot de zetels, eenmaal voor hunne bloedverwanten bestemd, niet het vormen eener geestelijke lijfwacht hadden gezien, die de koninklijke willekeur ten hunnen koste en van de regten des volks eenmaal zou vestigen. De edelen hadden niet vleesch en bloed uit de Nederlandsche natie moeten zijn, zoo zij niet teruggeschrikt waren voor de gedachte, welke botsing door het toedoen dier geloofsregters ontstaan zou met de verstandelijke ontwikkeling der in de koopsteden zoo bloeijende burgerklasse, met den ontwaakten geest van onderzoek, die nergens meer te dempen was. Die ontwikkeling zelve vertoonde zich aan de edelen onder onrustbarende verschijnselen. Het Lutheranisme had onder vele lotwisseling langzamerhand zijn zelfstandigheid als godsdienstig levensbeginsel ingeboet. Met den vrede van *Augsburg* had het ja in *Duitschland* eene vaste gestalte verkregen; maar tevens had het zich met de staatkundige vormen verdragen, en gelijk het zich aan de eene zijde zelf vastgeschroefd had in de leerstellingen zijner dogmatiek, zoo was het aan de andere zijde dienstbaar geworden aan de wetten, welke de souvereine beschermheer voorschreef. Vrijheidszin, gisting, vooruitgang, was slechts bij de Gereformeerden. Wel had *Nederland* de eerste beginselen zijner hervorming aan Luthersche leeraars te danken, maar het zaad, door hen gestrooid, was niet welig opgeschoten. Toen uit *Frankrijk* en uit de *Paltz* het Calvinismus indrong, won het spoedig den boventoon, en LODEWIJK VAN NASSAU, zelf nader aan het Luthersche dan aan het Gereformeerde kerkgenootschap verwant, moest zijns ondanks in 1566 toegeven, dat de hervormden in bekwaamheid en ijver de Lutherschen verre overtroffen (1). Aan *België* in het bijzonder ging het toen zoo als later. Het morde tegen Franschen invloed, en onwillekeurig boog het zich voor de meerderheid dier natie. De langdurige oorlogen, tusschen *Frankrijk* en de *Nederlanden* gevoerd, hadden een droesem van wrok achtergelaten, die bijzonder hevig gistte bij den hoogen adel, welke met den Franschen eenmaal om den voorrang van ridderdeugd en dapperheid had gekampt. Terwijl de eene partij in het bevestigen van het Katholicismus eene po-

---

(1) Zie GROEN VAN PRINSTERER, *Archives*, T. II, p. 307, 402, 403. Vgl. vooral p. 473 suiv.

ging zag, om de oude Nederlandsche vrijheid aan de heerschappij van *Spanje* op te offeren, beschouwde de andere in het indringen der Fransche hugenooterij eene list van den Franschen adel, om zich over de nederlagen van *St. Quentin* en *Grevelingen* op de *Nederlanden* te wreken. *Genève* en BEZA waren voor de Nederlandsche edelen niet alleen schrikbeelden van omwenteling en anarchie, maar leuzen van verraad, ten voordeele van *Frankrijk* (1). Diezelfde oorlogen hadden nog

(1) Zoo als het later gebeurd is, dat men ieder radicaal of democraat voor een' geheimen zendeling van Frankrijk hield, die geen ander doel had, dan om de heerschappij der groote natie over geheel *Europa* uit te breiden, zoo schreef men onder de regering van MARGARETHA iederen hugenoot, die zich buiten *Frankrijk* vertoonde, gelijke oogmerken toe. De vrees voor *Frankrijk* was de spil, waarop de diplomatie van MARGARETHA draaide. Zeer merkwaardig is een brief van haar aan den koning van 7 October 1560, waarbij zij dezen afraadt, zich op eenige wijze met Frankrijk in te laten, of aan eene der beide partijen hulp te verleenen. Ziehier het portret, dat zij van de Fransche staatkunde ophangt: »Il fault pour nostre debvoir, que nous ramentevons a v^{e} m^{te}, »quil luy plaise souvenir de ce, que souvent elle aura ouy dire et veu par »experience, et considerer par sa prudence la nature et condition des Francois »lancienne et enracinee inimitie mesle de jalouzie, quilz ont toujours eu aux »predecesseurs de v^{e} ma^{te} et a la grandeur de sa maison, lambition demesu- »ree laquelle les aveuglent de sorte, quilz oblient pour satisfaire a icelle Dieu, »la raison et lhonnestete, et que nulle action ne font ilz par vertu, en ce que »concerne le bon voisinaige, quilz doibvent aux Estatz de Vre Mte: et que, quand »ilz sont doulx et satisfont ce a quoy ilz sont obligez, cest quant linevitable »necessite les presse et lorsquilz nont oportunite de nuyre, mais que tous les »fois, quilz en ont le moyen, ilz ne gardent ni foy ny loy et oblient tous »aultres respectz pour sessayer de faire ce quilz pouvent pour suppediter les »voisins, satisfaire a leur ambition et pour parvenir à la monarchie univer- »selle a laquelle ilz aspirent, et principallement a la suppression de la mai- »son de Vre Mte: et que le desseing, quilz ont tousiours tenu dois memoire »dhomme apres paix ou trefve facites par necessite avec les predecesseurs de »Vre Mte, a este de se reffaire sort (?) pour apres retourner a faire pis, procu- »rant que cependant leurs voisins entrent en nouveaulx fraiz et despence, »afin que se trouvant eulx apres aveçq quelque moyen et les forces des voi- »sins deminuees et epuisees ilz intentent de nouveau dessayer la force, ny »ont jamais failly dapres toutes paix, trefves et accordz, que se sont cidevant »traictez, representer a feue Sa Mte soubz couleur de charite et accompaignant »loyalement des motz de sincere et cordiale amytie, dindissolubles liens et aul- »tres mestre en avant quelque emprinses specieuses contre le Turc, contre les »desvoyez de la religion, offrant aussi de leur costel de correspondance; mais »setaient seulement des parolles et sans toutesfois vouloir que se meist en traec- »tez publicques, pour non traverser leurs malheureux practicques, quilz ont »tousiours tenuz avec les Turcz et desvoyez, mais bien par escriptz apart et »particuliers: et au mesme temps ont tousiours envoye ambassadeurs en Tur- »quie et Allemaigne pour prevenir ceulx, contre lesquel, les emprinses se deb-

een ander gevolg gehad. Zij hadden den weg tot huwelijksverbindtenissen tusschen den Franschen en Nederlandschen adel gesloten. PHILIPS zelf, schoon hij met den vrede van *Chateau-Cambresis* een ander voorbeeld had gegeven, was zulke verbindtenissen niet gunstig; zelfs door onderlinge uitwisseling van goederen, in de wederzijdsche staten gelegen, trachtte hij de scheiding tusschen beide natiën zoo scherp mogelijk te maken (1).

»voyent faire, leur offrir soubz main ayde et assistence et donner icelle contre »leur expresse promesse et sermens etc." Het geheele stuk is van dien inhoud. Zoo men aldus de regerende en katholijke partij beschouwde, was natuurlijk het wantrouwen tegen de hugenooten nog sterker, vooral tegen hun hoofd COLIGNY, dien men den erfvijand der Nederlanders achtte. Toen dus, na den vrede van 1563, de prins van CONDÉ de landvoogdij van *Picardië* bekwam, gaven de koning, zoowel als de landvoogdes, den bevelhebbers last, vooral naauw toe te zien, wat er op de grenzen gebeurde. EGMOND had zijne spionnen, die den prins op den voet volgden. Uit den omtrek van *Straatsburg* hield LAZARUS VON SCHWENDY op alles het oog. In de instructie van MONTIGNY voor zijn bevelhebberschap te *Doornik* was uitdrukkelijk het toezigt op de verstandhouding tusschen de hugenooten en de bewoners der *Nederlanden* aanbevolen. In het begin van 1564 gaf CATHARINA DE MEDICIS aan MARGARETHA berigt van eene geheime zamenzwering tusschen haar beider onderdanen, en later zond de landvoogdes haren secretaris LA TORRE naar *Antweapen*, om de regering daar te waarschuwen tegen eene onderneming van den admiraal, om met acht galeijen en eenige duizenden verklapte krijgslieden *Antwerpen* te overvallen. In 1566 liep een dergelijk gerucht, en de bondgenooten verschoonden zich bij het inleveren van het smeekschrift uitdrukkelijk, dat zij niets met *Frankrijk* en de hugenooten aldaar gemeens hadden. Een aanslag op *Spaansch Florida*, tegen het einde van 1565 ondernomen, werd evenzeer aan COLIGNY toegeschreven. En voorzeker lag er diens partij aan gelegen, zoo veel mogelijk overal de magt des konings van *Spanje* te fnuiken. Met de Antwerpsche koopliedeu en den Franschen, bijzonder Protestantschen, adel werd levendige geldhandel gedreven. Het huis van MOSQUERON (MOUCHERON), de burgemeester STRALEN en FERNANDO BERNUY worden in geheime berigten als hunne voorname geldschieters aangewezen. De vrees en weerzin tegen *Frankrijk* heerschte niet alleen bij de verklaarde voorstanders der Spaansche partij, maar ook bij zulke, die tot de bondgenooten naderden of daaronder behoorden, zoo als bij BERGEN, MANSFELT, WARLUSEL, MALBERG, en anderen. EGMOND vooral was met schrik voor de Franschen geslagen. Toen hij in 1565 naar *Spanje* vertrok, waagde hij het niet, door *Frankrijk* te reizen, zonder het vrijgeleide des konings te *Kamerijk* te hebben afgewacht: eene vrees, waarover GRANVELLE hem berispte, maar die de landvoogdes billijkte: »Car," schreef zij, »encoires »que les choses semblent appaisees, si est ce quil ne convient vous mestre »aulcunement en chose ou vous pourrez tumber en inconvenient et hazard de »vre personne." (23 Jan. 1565). Zie ook GROEN VAN PRINSTERER, T. II, p. 196, 197.

(1) Zoo b. v. vergunde de koning aan den hertog VAN NEVERS den verkoop zijner goederen in *Vlaanderen*, waarvoor hij leenpligtig was, op geene andere

Intusschen hadden zich de Nederlandsche heeren echtgenooten uit *Duitschland* genomen, dikwijls zelve Lutherschen of met Lutherschen verwant. Zoo deden HOORNE, ORANJE, VAN DEN BERG, BREDERODE, MANSFELT, CULEMBORG. Toen het denkbeeld van meerdere vrijheid voor het Protestantismus 't eerst bij hen opkwam, vertoonde het zich onder den smijdigen vorm van het Lutherdom. Het Calvinisme was hun om zijne stroeve onbuigzaamheid en zijne dreigende gevolgen tegen de borst.

De strijd der beide uiterste partijen stond schrap, en de edelen wilden een' middenweg. Terwijl bij den koning ter eene, bij de Hervormden ter andere zijde geloof en geweten in het spel waren, beschouwden BERGEN, HOORNE, ORANJE en anderen (niet EGMONT, die op *geenerlei* wijze ooit doorzigt getoond heeft) de zaak uit een staatkundig standpunt. Zij wilden bemiddelen. Eerst sloeg men de mogelijkheid voor om zachte hervormingen toe te laten, het gebruik der kelk voor de leeken, het huwelijk der priesters, eene wijziging in de leer der regtvaardigmaking. Toen het concilie van *Trente* alle kans voor dergelijke toegeefelijkheid afsloot, ging men een' stap verder. Men wilde aan de beslissing der staten de bepaling onderwerpen, of niet hier en daar het Lutheranismus zoude gedoogd worden, en men naderde zoo tot de bepalingen, voor *Duitschland* bij den vrede van *Augsburg* vastgesteld. Maar even weinig als PHILIPS, voor hetgeen hem zijn geweten voorschreef, de onzekere beslissing der staten wilde inroepen, even weinig waren de strenge Gereformeerden geneigd iets van hunne overtuiging af te staan. Zoo al bij beide partijen ook eenig staatkundig inzigt verscholen was, het lag op den achtergrond, overschenen door het heilige vuur van ijver voor de heiligste zaak. Bij de Heeren daarentegen was de zaak van de godsdienst geen bezielend idee, maar een schakel in hun politiek plan, waarin eene zekere engbegrensde hervorming, eene zekere godsdienstige verdraagzaamheid opgenomen was, als onontbeerlijk voor hun eigen belang en voor het belang des volks. Bij de hevigheid der strijdende partijen was hunne gematigdheid zwakheid; bij den kamp van beginselen moest, hetgeen geen beginsel was, maar een ledige vorm,

---

voorwaarden, dan dat een of ander Nederlandsch edelman gevonden werd, die zijne bezittingen in *Frankrijk* ter gelijke waarde onteigende. Huwelijken tusschen den Franschen en Nederlandschen adel met toestemming des konings komen weinig voor. Aan AREMBERG werd als bijzondere gunst aangerekend, dat de koning zijne toestemming tot het huwelijk zijns zoons met de dochter des graven VAN VAUDEMONT gaf.

het gewrocht van voorbijgaand belang en omstandigheden, zich zelve verliezen en ondergaan.

Zeg ik te veel? maar de overtuiging is bij mij levendig, dat, waar godsdienst en geloof heerschappij voeren, zij eene krachtsontwikkeling tot stand brengen, die misschien dweepers, maar zeker ook geloofshelden, martelaars en eindelijk overwinnaars voor de goede zaak vormt: waar daarentegen de eischen van geloof en godsdienst half ingewilligd, half miskend worden: waar zij in de rij van andere tijdelijke belangen eene gedrongene plaats vinden, daar is het, wanneer de storm der omwenteling opsteekt, veiliger, ze geheel ter zijde te zetten. Want dezelfde kracht, die het hoogste tot stand brengt, werkt verterend en vernietigend op de vreemde elementen, welke hare vrije beweging onderdrukken. Juist dit is de vloek des Nederlandschen adels geweest. Indien het de ondergang eens adels is, dat ter eene zijde zijne onafhankelijkheid en voorregten zich oplossen in eene vergulde dienstbaarheid, dat, ter andere zijde, die adel een parasiet leven voert naast het vermogen van rijkdom, nijverheid, wetenschap, zonder in zich zelven zijnen steun te vinden; indien dit vonnis, ten gevolge der Nederlandsche omwenteling, aan den eenmaal schitterenden adel kan gezegd worden voltrokken te zijn, dan dragen wij vrijmoedig de stelling voor, dat de hervorming de dood van den Nederlandschen adel is geweest. Het zij ons vergund, die stelling met bewijzen te staven.

(*Vervolg en Slot in het volgend Nommer.*)

MENGELINGEN.

D I A N A.

(*Vervolg van bladz.* 524.)

VI.

Het was tien ure in den avond geworden, en de rust op *Chanteloup* was door niets buitengewoons gestoord. D'AUBIGNY begon zich te verbeelden, dat de markies loos alarm had gemaakt, om vurigen dienstijver te bewijzen; en reeds had hij er berouw over, dat hij DIANA van zich had verwijderd, en JERÔME het geheim bevel had gegeven, haar, zoo het zijn kon, den nacht in de pastorij te laten doorbrengen; reeds was hij op het punt om de baronnes te gaan zien, haar deelgenoote te maken van hetgeen er was omgegaan, en er haar gevoelen over te hooren, toen zich op eens een luid gerucht van menschenstemmen en paardenhoeven en een gebas van honden digt bij 't kasteel verhief, de groote oprijlaan binnenstormde, en eindelijk een luid horengeschal, vlak bij de voorpoort, verkondigde, dat deze jagtstoet er wenschte binnen te trekken.

Mijnheer FRANÇOIS D'AUBIGNY, die, als wij ons herinneren, op *Chanteloup* een' vorstelijken stoet aanhield, was echter op dit oogenblik zonder zijn' *majordomo*, daar de trouwe man nog niet was teruggekeerd. Hij zond dus een paar voetknechten henen, om van den portier te hooren, wie de lieden waren, die zoo laat in den avond een bezoek kwamen brengen. Maar de gasten schenen geen' tijd of geen' lust gehad te hebben om aan de deur te onderhandelen, en de portier scheen er niet aan gedacht te hebben, ze te laten wachten: want de groote slagdeu-

ren stonden wijd open, en een troepje edellieden drong die binnen met eenige overhaasting, als ware het hun reeds te lang toevens geweest, dat ze de deur niet vooruit open hadden gevonden. De pages en palfreniers bleven intusschen met de paarden en honden bescheiden wachten, aan den voet van den grooten trap.

De bediende, door D'AUBIGNY afgezonden, vroeg den portier, waarom hij op dit uur de groote poort openzette en zoo veel personen binnenliet, zonder te weten, of zijn meester bezoeken wilde ontvangen.

Maar eer de portier antwoorden kon, riep een der binnenkomenden met eene luide stem: »Omdat men het hem heeft be- »volen in den naam van een' persoon, voor wien alle deuren »in *Frankrijk* moeten open zijn."

De man, die dat gesproken had, trad daarop snel vooruit, alsof er na deze verklaring voor hem en zijn gezelschap geen hinderpaal meer mogelijk kon zijn. Maar FRANÇOIS D'AUBIGNY, die zijne lieden op den voet gevolgd was, om zich te vergewissen van de soort zijner gasten, had wel dit woord gehoord, maar hij trad dien man toch te gemoet met vastheid, en hij zeide hem:

»Mijnheer! ik weiger niemand gastvrijheid, die mij haar vraagt »op beleefden toon; maar het is niet genoeg, groote namen, »van wie dan ook, in den mond te hebben; men moet ook »kunnen bewijzen, dat men regt heeft die te gebruiken; u ken »ik niet, mijnheer! voor iemand, die dat regt zoude hebben."

»Markies DE LA FÂRE!" antwoordde deze luid, »kapitein bij »de lijfwacht van Zijne Koninklijke Hoogheid, monseigneur den »hertog van *Orleans*, regent van *Frankrijk*," en fluisterend voegde hij er een enkel woord bij, waarop de Sieur FRANÇOIS zich boog; en terstond de flambouw uit de hand nemende van een' der lakeijen, sprak hij: »Met dankbaarheid neme ik de »eer aan, die mijn huis geschiedt, mijne heeren! ware mij die »voorspeld geweest, zeker zou ik eene andere ontvangst heb- »ben voorbereid," en met die woorden even het gezelschap rondziende, als zocht zijn oog een' bekende, boog hij zich diep voor een' hunner, die zeker de uitnoodiging begreep; en terstond den arm nemende van LA FÂRE, ging deze vooruit, gevolgd en bijgelicht door den gastheer zelven. Op een' wenk van den laatsten openden twee lakeijen de slagdeuren der groote eetzaal.

. . . .

. . . .

Als wij weten, had de Sieur FRANÇOIS de gewoonte, om iederen dag voor zich en zijne dochter te laten aanrigten, als ware hij altijd de prinses ORSINI wachtende; sinds de baronnes op *Chanteloup* haar verblijf hield, was er ook voor deze gedekt; maar altijd bleef toch de overvloed en de verfijnde weelde der spijzen, der bedienden, der menigte lichten, der reukwerken, die er dampten, in eene zoo vreemde verhouding met twee of drie huisgenooten, die zamen zouden aanzitten, en die geen vorsten waren, dat de aanzienlijke vreemdelingen bij het inkomen van verwondering getroffen staan bleven, en de regent driftig en met ernstige ontevredenheid D'ARMENTIÈRES influisterde: »Markies! gij hebt mij verraden, en dit is het sterkste bewijs uwer »schuld... dat ik tot hiertoe gevonden heb."

»Monseigneur!" antwoordde D'ARMENTIÈRES met een' zucht, »ik »wenschte, dat ik geene andere schuld tegen u had.... Dit »verraad heb ik niet gepleegd; ik ben zelf even verrast van »deze ontvangst."

Dat was waarheid. De markies was nog nooit op *Chanteloup* geweest, terwijl de meester er zelf was, en de enkele malen, dat hij er een uur of wat vertoefd had in diens afzijn, had JERÔME hem in 't kleine lusthuisje ontvangen; zijne verrassing was dus ten minste even groot als die der anderen, en te grooter, daar hij van den man, die altijd zijne burgerlijke afkomst op den voorgrond zette, zulk eene zeldzame prachtliefde, zulk eene verfijning van behoeften, wel niet had kunnen verwachten.

Wij zijn even verwonderd als FRANÇOIS zelf, den markies te zien binnenkomen met dit gezelschap; toch was dit van het begin af zoo besloten geweest. Al had hij het durven wagen, buiten den hertog en de zijnen derwaarts te gaan, hij had het niet kunnen doen, en hij wist nu ook, dat het nergens meer toe zoude dienen; hij wist immers DIANA in veiligheid; de blikken van die loszinnige, jonge edellieden zouden haar niet ontheiligen; hunne taal, hunne gesprekken, hunne vleijerijen hare ooren niet beleedigen, hare verbeelding niet ontwijden; en hetgeen de markies als het grootste gevaar voor haar had gevreesd: de regent zou haar niet leeren kennen; de oorspronkelijkheid van haar karakter, den eenvoud van haar gemoed, de natuurlijkheid, door geene kunstenarijen der opvoeding vervalscht, zouden niet door hem kunnen worden opgemerkt en gewaardeerd, dat bijna hetzelfde moest zijn; want zoo PHILIPS ze eenmaal had begrepen, dan zou hij slechts één wil hebben: haar bezit; en als de regent van *Frankrijk wilde*, met hartstogt *wilde*,

wat zou hem dan onmogelijk zijn?... Men ziet het: de markies dacht als BERTHA in VAN LENNEP'S JACOBA:

»Ik dacht dat elk, ook mijn gravin,
»VAN ZIJL moest zien met BERTHA'S oogen."

Maar hij had zich vergist; het was geen hartstogt, die DIANA'S ontmoeting bij den hertog had opgewekt. Zij had gewerkt op de beste eigenschappen van zijn hart en gemoed; zij had indruk gemaakt op zijn' geest; zij had niet tot zijne zinnen gesproken; en daarin toonde DE CRECY betere kennis van des meesters karakter, dat hij eene vrouw van de schoonheid der barones had gekozen, om zulk een' indruk te weeg te brengen. Maar D'ARMENTIÈRES had op dit oogenblik slechts ééne gedachte; hij wist nu DIANA veilig, en hij moest ook D'AUBIGNY daarvan verzekeren; en toen deze, onder voorwendsel van een' zijner lieden iets te bevelen, hem naderde, en hem wat bitter en wat geërgerd influisterde, met een' blik op den hertog:

»In waarheid, markies! is dit uwe wijze van te breken met »het *Palais-Royal?* Hetgeen er de ergernis van uitmaakt, mede »te slepen naar *Chanteloup?* Want, indien ik het wel heb, zijn »er, om van de heeren niet te spreken, onder deze *cavaliers*..."

»Twee of drie Amazonen! dames van de opera!" vulde GASPARD aan; »daarom moest DIANA niet hier zijn! begrijpt ge mij, »mijnheer! Zij is nu veilig, want zij blijft bij den pastoor; voor »'t overige, hoe vreemd gij mij ook ziet handelen, wat gij mij »ook hoort zeggen, verdenk mij niet, en bovenal spreek mij »niet tegen; ik moet...." en ziende, dat LA FÂRE zeer digt nevens hem stond, vervolgde hij: »Ik heb moeten bekennen...." toen eerst deed hij, of hij den kapitein der lijfwacht zag en met schrik opmerkte.

D'AUBIGNY, die er wel niet veel van begreep, maar toch genoeg, om de overtuiging te hebben, dat de markies het wèl meende met zijn kind, ging nu naar den hertog en bad hem eerbiedig, de eereplaats aan zijne tafel te willen innemen.

»Zoo wil ik, mijnheer D'AUBIGNY! alleen niet te veel omstan»digheden, als het zijn kan; de graaf van *Blois* heeft een' af»keer van alles wat naar ceremonie zweemt, en zijn gezelschap »zoude niet het zijne wezen, zoo het er anders over dacht."

De graaf van *Blois!* De regent gaf te verstaan, dat hij met dezen titel zijn incognito omkleedde. Eene dwaasheid toch, een incognito voor den hertog van *Orleans*, dat altijd het eerst verraden werd door zijne eigene figuur, en niet minder door zijne wijze van dat incognito te dragen; daarbij kon hij niet meenen, bij D'AU-

BIGNY onbekend te zijn, die hem meer dan eens had gezien in *Spanje*, ten tijde van den vollen glans der prinses ORSINI; in dien tijd, toen LODEWIJK XIV den hertog van *Orleans* aanzeide, dat hij in goede verstandhouding had te leven met de *Camera-major*, of naar *Frankrijk* moest terugkeeren; eene goede verstandhouding, die intusschen allermoeijelijkst te bewaren viel door de eene partij, als de andere onophoudelijk *machines* liet spelen, om hem het leven zuur en het volbrengen zijner pligten onmogelijk te maken. Duistere beschuldigingen waren het, die de prinses ORSINI toenmaals wist te werpen op PHILIPS VAN ORLEANS; men zegt zelfs, dat hem van wege de prinses wel eens eene chocolade bereid is, die... hij gelukkig niet heeft gebruikt, en ter andere zijde, dat de hertog liever met hare vijanden omging, dan met hare vrienden! Het is zeker, dat er bij PHILIPS een haat tegen die vrouw was gerijpt, die te meer ingeworteld was, en onuitroeibaarder bleef, naarmate hij dien minder lucht had kunnen geven, en omdat die de eenige hartstogt was van deze soort, dien hij is blijven vasthouden. Maar wij spraken van zijn incognito, dat er op dit oogenblik voor niemand een was, zelfs niet voor de bedienden; want LA FÂRE's woord aan den portier was ook dezen eene inlichting geweest; doch het was den regent genoeg, dat men zijn' wenk om onbekend te wezen kende, en zich daarnaar gedroeg. Het antwoord van D'AUBIGNY moest hem dus welgevallig zijn.

»Mijnheer de graaf van *Blois* kan verzekerd wezen, dat niemand meer afkeer heeft van ceremonie dan ik zelf, en om het »te bewijzen, zal ik mijne overige gasten bidden, zich neder te »zetten naar het hun invalt, zonder onderscheid van rang; ze zijn »aan de tafel van een' burger."

Toen men die uitnoodiging had gevolgd, sprak de hertog opgeruimd tot D'AUBIGNY: »Gij spreekt naar mijn hart, mijnheer »D'AUBIGNY! als de tafel gedekt is, moet alle rang vergeten worden, »en alleen die het meest tot de algemeene vreugd toebrengt, »mag zich beroemen de meeste te zijn. Maar, *corbleu!* mijn»heer D'AUBIGNY! Gij spreekt van eene burgertafel, en mij dunkt, »gij moet eten als een aartsbisschop, naar de aanstalten, die »ik gemaakt zie. Ik kan toch niet onderstellen, dat wij gewacht »werden?"

»Oordeel zelf, monseigneur! of dit bezoek onder de bereke»ningen van mogelijkheden vallen kon!...." hernam de Sieur FRANÇOIS, en zag daarbij D'ARMENTIÈRES aan, of hij het dezen weet, dat hij die berekening niet had kunnen maken.

»Het is zoo! het is zoo!" sprak PHILIPS, »en mevrouw de »prinses ORSINI zal er zeker ook niet op gerekend hebben...."

»Zoo *ik* er op had kunnen rekenen," viel D'AUBIGNY schielijk in met een' donkeren blos, »zou ik wel zeker mijn' hofmeester »niet van huis hebben gezonden.... en andere maatregelen ge»nomen hebben met mijnen kok; wees daar zeker van, mon»seigneur! maar wie een kasteel bewoont, moet er niet leven »als een wever; hij zou dan de wevers zelven het eerst te kort »doen....."

»Bravo! mijnheer D'AUBIGNY! ik verheug mij, dat gij van zulke »philanthropische gevoelens zijt; want met eene fortuin als de »uwe, kan men veel goeds, maar ook veel kwaads doen in »dit schoone koningrijk van *Frankrijk*, als gij het, bij voor»beeld, wildet gebruiken, om eerzuchtige plannen te helpen »uitvoeren... u wildet mengen in partijschappen, in staatkun»dige twisten, of wat daar meer is van dien aard;" en de regent hield D'ARMENTIÈRES scherp in 't oog, die zijn best deed om er heel verschrikt en verlegen uit te zien.

»Maar, monseigneur! hoe komt deze gedachte in u op?...." antwoordde FRANÇOIS gul en opgeruimd, »ik! die overgelukkig »ben, zoo ver mogelijk van alle intrigues en alle intriganten »af te zijn, ik zou er aan denken mij op nieuw te wikkelen..."

»In eene kleine zamenzwering! Och, waarom niet? gij hebt »veel geld, en, als gij weet, geld is de ziel van zulke onder»nemingen."

»Ik besteed het mijne, zoo ik hoop, aan wat beters..."

De wijze, waarop D'AUBIGNY deze antwoorden gaf, getuigden zoo geheel van een vrij en onbezwaard politiek geweten; ze getuigden zoo geheel van wat anders, als D'ARMENTIÈRES had voorgewend dat men op *Chanteloup* vinden zoude, dat de markies bloosde en verbleekte van schaamte en ergernis; de regent bleef hem doordringend aanzien, met een bijna onmerkbaar glimlachje, vol ironie..... maar vóór wij verder gaan, moeten wij het gezelschap voorstellen, zoo als het dáár aanzat.

PHILIPS VAN ORLEANS zat in het midden van de tafel, tegenover de breede *porte-brisée*, die van zwaar spiegelglas was zamengesteld, en die den glans verdubbelde van al de waskaarsen op de lustres in de zaal, van de kristallen kroonlichten boven de tafel en van de zilveren candelabres daarop; naast zich had de regent den kapitein zijner lijfwacht, LA FÂRE, en den jongen hertog DE BROGLIE, zijn' spion en zijn' vertrouwde tevens, niet minder dan DUBOIS. Deze heeren hadden ieder eene der Amazonen van

de opera naast zich genomen, om, zoo als DE BROGLIE zich uitdrukte, deze dames van tijd tot tijd hare rol te souffleren; D'ARMENTIÈRES had zich aan het eind van de tafel willen zetten, maar D'AUBIGNY had hem met vriendelijken dwang de plaats naast zich doen innemen; en eene minder gewenschte kon er voor den markies bij deze gelegenheid naauwelijks uit te denken zijn; want de gastheer zat tegenover zijn' voornaamsten gast, en dus zag zich de markies, dezen ganschen merkwaardigen avond, onder het bereik der blikken van den meester, die hem wantrouwde, als hij dacht, en van diens spionnen en gedienstige vleijers, die om geen ander doel daar waren, dan om den jongen man te bespieden en te kwellen; en vooruit wist hij dus, dat hij niet eens den schijn van een vertrouwelijk woord, geen' blik, geen' wenk met D'AUBIGNY zou kunnen wisselen, zonder er die uitlegging aan te zien geven, die hij welligt het meest vreesde. DE NOCÉ en de ridder DE MATIGNAN waren mede van de partij; maar ze waren niet zoo ver, als de anderen, in het geheime doel van den togt; zij dachten alleen, dat het waarheid was, wat de hertog als openlijke reden van deze reis had opgegeven: de voornaamste steden van zijn hertogdom, *Tours, Orleans* en *Blois* te bezoeken, hetgeen hij nog niet gedaan had, sedert hij tot het regentschap was gekomen. Tegelijk had de hertog hun eene vrolijke jagtpartij beloofd in dat wildrijk oord, en er bijgevoegd, dat hij dan zijne nieuwsgierigheid wilde bevredigen omtrent het prachtige kasteel *Chanteloup*, naar men zeide, op last van zijne oude vijandin, ORSINI, gebouwd, en waar men allerlei wonderen van vertelde. Maar nog twee gasten waren er in D'AUBIGNY's woning doorgedrongen, onder bescherming van een' grooten naam; gasten, die hij wel niet persoonlijk kende, maar wier tegenwoordigheid hem eene huivering aanjoeg, toen hij ze hoorde noemen; de een had zich schuins tegenover den markies geplaatst en bleef hem met gluipende blikken begluren — dat was de abt DUBOIS — en de ander had zich zeer nederig aan het eind der tafel geplaatst, maar toch zóó, dat zijn oog alle aanwezenden konde gadeslaan, en tegelijk het vertrek rondzien — dat was de Vicomte DE CRÉCY.

Die twee mannen dáár, op dát oogenblik, bedreigden den armen gastheer zeker in eene, die hij lief had of beschermde. En toen de hertog, met zijne gewone *bonhomie*, en zonder er op dat oogenblik iets bij te denken, tot D'AUBIGNY zeide: »Ik »heb vergeten, mijn' gastheer de personen te noemen, die ik »bij hem inleid," en tot die twee namen kwam, en daarna

zijn' blik rigtte op hunne personen, toen ging FRANÇOIS eene huivering door de ziel, als had hij twee kwade geesten voor zich zien oprijzen... En inderdaad, kwade geesten waren het ook, slechts niet zoo veel voor hem, als zij het wenschten te zijn, want de goede engel was tusschenbeide gekomen. Wat ze toch nog vermogten op den loszinnigen weifelenden vorst, die door eene aardigheid van het ernstigste doel werd afgeleid, was niet weinig, en te eer, daar hij door valsche schaamte en door ironie veel spoediger overwonnen was, dan door ernst of besef van pligt, en zij die zwakheid in hem kenden, en van die wapenen allerbehendigst tegen hem gebruik wisten te maken.

Gelukkig had hij hun zijne ontmoeting met DIANA niet medegedeeld, noch den indruk, dien deze bij hem had te weeg gebragt, en de beloften, die zij op hem had verwonnen. Aan LA FÂRE had hij zijn vertrouwen geschonken, maar die was met eene opregte genegenheid aan zijn' persoon gehecht, en de minste eigenbelangzoeker onder allen. Wat de hertog beval, voerde hij uit, zonder eene enkele vraag, of het goed of kwaad was; hij had geen geweten, dan de wil van zijn' meester, en voor zich zelven bedoelde hij niets, dan alle diens tuimelingen te mogen deelen, en bij ieder drinkgelag en bij ieder stormachtig feest nevens hem te zijn, om hem te bewaken en voor hem te zorgen. LA FÂRE is ook dezelfde, die later, bij de gewelddadige schaking van den maarschalk VILLEROI, zulk eene moedige en belangrijke rol heeft gespeeld. Maar juist omdat DUBOIS en DE CRÉCY van den regent geene inlichtingen hadden gekregen omtrent zijne ontmoetingen, sinds hij door de onweêrsbui van zijn gevolg gescheiden was (zij wisten alleen, dat hij met LA FÂRE ergens geschuild had), onderstelden zij, dat er wat voorgevallen was, vooral omdat ze te gelijker tijd D'ARMENTIÈRES hadden gemist, die DE BROGLIE en de beide dames tot gezellen had, of liever, die zijne bewakers voor eene wijle was ontvlugt, onder voorwendsel dat zijn paard hinkte en niet meer voort kon, waarna hij was afgestegen digt bij 't dorp, en, daar hij natuurlijk op die wijze de anderen niet konde bijhouden, een voetpad had ingeslagen; hij hoopte bij den een of anderen dorpeling een paard op te doen, en zou zich weder bij hen voegen op de afgesproken plek der zamenkomst; zij zouden hem met den hoorn sein geven, als zij er waren aangekomen. DE BROGLIE had wel achterdocht, dat de markies eenig ontwerp wilde uitvoeren, maar om dit te doorzien, moest men hem zijn' eigen weg laten gaan, onder voorbehoud, om hem ongemerkt te bespieden. De tooneeldames waren

te zamen aan het twisten geraakt over de aanstaande rolverdeeling bij eene nieuwe opera; en zij hadden er hare geleiders bij vergeten. Dat alles wisten DUBOIS en DE CRÉCY, maar niets meer. De Amazonen hadden hun niets kunnen zeggen, toen zij, eerder dan DE BROGLIE en D'ARMENTIÈRES, op de afgesproken plaats waren aangekomen. Zij waren veel te veel bezig geweest, eerst met haren twist, later met de natte hangende veêren van hare kastoorhoeden; en DE BROGLIE kwam eerst met D'ARMENTIÈRES terug, want hij had hem opgewacht op den rijweg; maar wat hij verder wist, zeide hij den beiden nieuwsgierigen niet, om de goede reden, dat hij voor zich zelven bij den regent winst dacht te doen met de ontdekking. En toen later de hertog met LA FÂRE zich ook bij hen voegde, en zonder zich over iets uit te laten, een der paarden besteeg, die de pages bij de hand voortleidden, en het voortzetten beval van den togt naar *Chanteloup*, en den markies aanzag met iets, dat ieder terstond als welwillendheid uitleide, toen waren allen den loop van het spel kwijt. DE BROGLIE waagde toch nog zijne mededeelingen, maar de hertog zeide kortaf:

»Ik weet dat, en zwijg het alsof *gij* het niet wist."

Men begrijpt, dat juist door dit alles de spanning op het sterkst was, en de nieuwsgierigheid meer dan ooit geprikkeld, wat de regent nu meende. DUBOIS en DE CRÉCY hadden er beiden al te groot belang bij, om het niet uit te vorschen door elk middel; en ieder van zijne zijde had zich beloofd, niemand of niets te sparen; en ieder hunner had daartoe een plan gebouwd op eigene hand.

DUBOIS, met zijne gewone vrijpostigheid, had zich onder het heenrijden naar *Chanteloup* bij den hertog gevoegd, en na twee of drie zijdelingsche aanmerkingen over de *échappade* van D'ARMENTIÈRES, eindelijk stoutweg gezegd, dat de markies nu gelegenheid had gehad, alles, wat hem beschuldigde, uit den weg te ruimen, en gevraagd, waartoe nu de regent van zijne zijde besloten was.....?

»Tot zwijgen," had PHILIPS VAN ORLEANS geantwoord, op een' toon, die bewees, dat hij ernstig meende wat hij zeide, en de abt wist toen, dat hij niets hooren zoude; want er was niemand, die zóó konde zwijgen, als hij het wilde, ondanks al de gulheid, losheid en achteloosheid van zijn karakter; nooit, zelfs niet in den roes van den wijn, of in den roes der zinnen, ontviel hem een woord over eene gewigtige zaak, die hij verbergen wilde; en schoon hij dikwerf zijne persoonlijke ontwer-

pen prijs gaf, in die van den staat mengde hij niemand, die er niet toe geregtigd was, hetgeen veroorzaakt heeft, dat deze wilde en losbandige vorst wel zelf heeft zitten spinnen aan de zijde zijner OMPHALE's, maar nooit de regering aan 't spinrokken heeft laten vervallen, of, om zonder mythologie te spreken, dat hij nooit minnaressen eenigen invloed heeft gegeven op staatszaken; terwijl de zich noemende groote koning LODEWIJK XIV, met al zijne deftigheid en met al zijn despotisme, de latere regering van den *côtillon* al vrij wel had voorbereid. Maar dat alles doet niets tot onze zaak, dan alleen om te bewijzen, dat DUBOIS regt had, zich vooreerst geslagen te achten, toen de hertog hem van zwijgen had gesproken.

DE CRÉCY, van zijne zijde, slaagde niet beter.

»Monseigneur! men heeft een vermoeden, dat de markies »GASPARD met de schoone ATHENAÏS eenige zamenkomst heeft ge»had, en dat hij haar gewaarschuwd heeft zich van *Chanteloup* »verwijderd te houden; welligt heeft hij haar nu reeds naar »de eene of andere landhoeve doen verhuizen."

»Welnu, mijnheer de Vicomte! daar kunnen wij niets tegen »doen!" zeî de hertog.

»Daar kunnen wij zeer veel tegen doen," hervatte DE CRÉCY moediger; »zoo uwe hoogheid slechts een paar lieden tot mijne »beschikking stelt en overigens mij de vrijheid geeft, daarin te »handelen zoo als de noodzakelijkheid het zal eischen, dan zal »uwe hoogheid zien, dat er wèl iets aan te doen is, en dat..."

»Ik dank u, Vicomte! er is reeds meer dan genoeg gedaan, »dunkt mij!" zeî de hertog droogjes.

De beide heeren, aldus teruggezet, voelden zich echter niet voor goed overwonnen, en hadden zich beraden op heftige aanvallen, als men eens de plaats der handeling had bereikt; intusschen kon het niet schaden, dacht DUBOIS, om zoo *par-ci par-la* onderweg een sprankje van den ouden haat tegen de prinses ORSINI op te rakelen, of hij daarmede eene vlamme des toorns tegen D'AUBIGNY en den markies te ontsteken vermogt.

De regent hoorde aan en zweeg; maar waarheid was het, en DUBOIS was er zeker van, dat die snaren nooit werden bespeeld, zonder zijne heftigste hartstogten te doen trillen.

DE CRÉCY, op zijne beurt, liet niet na de bekoorlijkheden, de levendigheid en de opgewektheid der baronnes te prijzen en in een behagelijk licht te stellen, op de kans af, dat de hertog, haar vindende, daardoor vóór haar zoude ingenomen zijn, of, haar niet vindende, in brieschende drift zoude geraken over

de teleurstelling. En de hertog hoorde aan en zweeg. Maar waarheid is het, dat hij zeer verlangde die vrouw te zien, al ware het ook slechts om eene vergelijking te maken tusschen haar en de andere, die hij had moeten teruglaten. En waarheid is het ook, dat het juist in zijn karakter lag, om zich nu eens door dezen, dan weder door genen indruk te laten bestuuren, en dat hij van de verschillende gewaarwordingen, waarin hij, sedert zijne komst in de dorpspastorij, was heen en weêr geslingerd, zelve niet regt wist, welke de overheerschende was; of liever, hij was doorgaans van de partij van den laatsten spreker, en dan vooral, als zijn gevoel of eenige hartstogt mèt dien spreker was. Al had hij dus willen zeggen, wat hij eigenlijk had besloten, — behalve zijne beloften aan DIANA, die hij wel zeker dacht te houden, wist hij het zelf niet en wilde afwachten, wat de anderen zouden doen.

In die stemming waren de voornaamste personen op *Chanteloup* aangekomen; in die stemming zaten ze neder, wachtende op den avondmaaltijd, in de prachtige eetzaal van D'AUBIGNY, die zelf niet wist, wat hij er van denken moest, maar die het intusschen, door de menigte zijner ongewachte gasten, druk genoeg had; voor zoo velen was er op hetzelfde oogenblik naauwelijks voorraad gereed, zelfs niet in zijne weelderige keuken.

Zijn kok liet hem dus influisteren, het eerste geregt, dat nu opgedragen werd, zoo veel het zijn kon, te rekken, opdat men tijd zoude hebben, de hoeveelheden voor het tweede en derde geregt te verdubbelen.

De wenschen van het keukenhoofd werden plotseling vervuld door een ongewacht tusschenspel.

Toen de geurige soepen op de tafel dampten, in hunne zilververgulde terrines, deed een der bedienden plotseling de spiegeldeuren open, en eene vrouw trad binnen. De gastheer, met den rug naar die deur gezeten, kon niet zien wie er binnentrad, maar reeds het kraken der deuren en de zachte tred hadden het hem gezegd, en roerloos en verbleekt bleef hij zitten, als begaf hem op dat oogenblik zijne tegenwoordigheid van geest. De regent en de heeren, die in die rigting zaten, hadden zooveel te beter gezien; dat bewees de verrassing en de voldoening der blikken, die zij wisselden; en bovenal had DE CRÉCY haar goed gezien; want snel als een rukwind stond hij op, naderde de dame met eene diepe buiging, en sprak met zegepraal en luide, dat allen het hooren konden:

»Mevrouw de baronnes DE CLAIRVILLE!"

In waarheid, zij was het zelve, de arme ATHENAÏS, die voor 't minst even verschrikt was als haar gastheer, en niet minder verrast dan al de gasten te zamen. Hoe zij daar binnenkwam, verklaart zich van zelf, omdat, bij zulk eene ongewone drukte, in de meest geregelde huishouding niet op alles kan worden gedacht, of liever, juist omdat er in de huishouding van den Sieur FRANÇOIS eene orde heerschte, die niemand gewoon was te verbreken, zonder een opzettelijk bevel van den heer des huizes.

Het was eene vaste gewoonte, dat een der lakeijen de barонnes kwam aanzeggen, dat de tafel gereed was. Ware de oude JERÔME dáár geweest, hij zoude welligt tegenbevel hebben gegeven voor heden, of dat zelf, al ware het door een teeken, van zijn' meester hebben gevraagd. Maar wij weten, dat hij niet daar was, en zoo zeer was men in dit huis aan blindelings volgen gewoon, zonder eigen oordeel te durven raadplegen of eene vraag te doen, dat die man ook heden zijne taak had verrigt, en, zonder er iets bij te voegen, der baronnes de gewone aanzegging had gedaan.

Het kasteel was zoo groot, en dat gedeelte, waarin ATHENAÏS gehuisvest was, zoo ver afgelegen van den hoofdingang, dat zij ter naauwer nood eenig ongewoon gerucht had bespeurd, en dus, zonder het minste vermoeden, dat er gasten konden zijn, zonder de minste aarzeling, de eetzaal binnentrad.

Men begrijpt nu iets van wat zij voelde, toen zij zich plotseling zag tegenover een' grooten en woeligen kring; toen DE CRÉCY dáár op eenmaal voor haar stond, en hare hand wilde vatten. Den regent, dien zij nooit van nabij had gezien, en wel niet hier kon verwachten, herkende zij bij den eersten oogopslag niet; eigenlijk staarde zij in hare verwarring rond, zonder te zien. Doch de hertog had alleen maar haren naam te hooren, om haar te kennen, en meer helder te zien dan een onderdaan in den geheelen toestand; ook zette hij er zich toe, om regt goed te kijken, als iemand, die bij eene tooneelvoorstelling eene belangwekkende *scène* wacht.

»Mijn God! wat is dat!" riep zij, schichtig achteruit tredende voor DE CRÉCY.

»Wat dit is, mijne waarde vriendin?" antwoordde de Vicomte, »een aanzienlijk gezelschap, dat *Chanteloup* komt be»zoeken, en overgelukkig zal zijn u hier te ontmoeten; laat »mij u voorstellen...."

Maar D'ARMENTIÈRES had hare stem gehoord, al had zijne

plaatsing hem belet haar het eerst te zien. Hij stond schielijk op, en zonder aarzelen, zonder bedenken, als had hij vooruit op iets dergelijks gerekend, plaatste hij zich tusschen ATHENAÏS en den Vicomte, en zeide alleen: »Met verlof van mon»seigneur, den graaf van *Blois*, zal niemand anders de baronnes »DE CLAIRVILLE in dezen kring binnenleiden dan ik."

FRANÇOIS D'AUBIGNY was intusschen tot zich zelven gekomen, en scheen overdacht te hebben, wat hem te doen stond.

Ook hij stond nu op, ging naar ATHENAÏS toe, die, onzeker of ze blijven zoude of heengaan, tusschen de beide edellieden in was blijven staan aan de hand van den markies, bood haar den arm, dien zij nam en zeide luid:

»Mij dunkt, mijne heeren! daar kan geen twijfel zijn, wie »mijne gasten aan elkander zal voorstellen in mijn huis...... »Mevrouw! wees zoo goed de plaats in te nemen aan mijne »tafel, die altijd de uwe is." Het was de plaats aan zijne regterhand, dezelfde, die door den markies was ingenomen geweest; eene kleine verschikking was er noodig; een bediende schoof haastig een' armstoel voor de dame tusschen de gewone stoelen der heeren; D'ARMENTIÈRES nam den zijnen weder in; DE CRÉCY had geene reden om iets anders te doen, en hoewel de baronnes zelve niet regt wist, wat er met haar voorviel, scheen de orde in den kring hersteld, als ware zij geene sekonde gestoord geweest.

»Monseigneur!" sprak nu FRANÇOIS D'AUBIGNY, met zijne ernstige stem, zich tegen den hertog buigende, »mevrouw de baron»nes DE CLAIRVILLE is sinds eenigen tijd mijne huisgenoote, door »omstandigheden, die ik nu niet nader kan uitleggen, doch »waaromtrent ik hoop, dat mijnheer de graaf later mijne ophel»deringen zal willen aanhooren; dit ééne moge genoeg zijn: ik »ben op dit oogenblik haar natuurlijke beschermer, en vergun »mij van dit voorregt gebruik te maken, om u eene jonge »dame voor te stellen, die in groote beproevingen sterk is ge»bleven, en die onschuldige vervolgingen heeft moeten lijden »door de personen zelve, waarvan zij troost en steun had »mogen wachten."

»Lieve hemel! monseigneur!" fluisterde DE BROGLIE den hertog in, »dat is de tweede preek, die wij te slikken krijgen, »en ondertusschen wordt de soep koud; niemand is nog bediend »dan uwe.... hoogheid."

»Wees gerust, DE BROGLIE! de moraliteiten komen eerst op »het dessert: daar zal ik voor zorgen; en zie, de gastheer heeft

»uwen onrustigen blik opgemerkt, de dienst gaat weêr voort."
Toen sprak hij luid tot FRANÇOIS: »Mijn gastheer! wie gij aan-»beveelt, is mij aanbevolen. Ik ben hoogst gelukkig met de ken-»nismaking van mevrouw de baronnes DE CLAIRVILLE, die in eene »zeer hooge mate mijne belangstelling opwekt."

»Ik wist het wel, dat zij hem bevallen zou!" dacht DE CRÉCY.

»*Ah ça!* daar valt onze zamenzwering ineen," morde DUBOIS, »en mijn raadsheerschap.... verloren.... want dat mooije »gezigtje zal nu wel geen verraad kunnen plegen!"

De baronnes was door alles, wat zij zag, en allen, die zij herkende, zóó door de hoogste verrassing getroffen, dat zij niet regt wist, of zij wel wakende was, en dit alles geen ijdel spel zou wezen van een' koortsigen droom. Het was haar als iemand, die, na eene wilde wals plotseling gezeten, alles ziet draaijen voor het oog, en niet eens eene poging doet om te herkennen; vooral toen zij den spreker tegenover zich had aangezien en den regent had herkend, vervolgens D'ARMENTIÈRES, DE CRÉCY, den hertog, allen hier zamen bij D'AUBIGNY, den strengen D'AUBIGNY, en zij aan zijne zijde in hun midden, toen beproefde zij niet eens meer te gissen, wat dit zijn kon. Zij waagde zacht eene vraag aan D'ARMENTIÈRES, maar die antwoordde half luid, terwijl hij haar aanzag, zoo als hij haar nooit had aangezien:

»Waarom ik nu eerst kom, mijne ATHENAÏS? Helaas! er »zijn hinderpalen zóó zwaar en bovenal zóó sterk, dat zelfs de »*liefde* ze niet kon verwrikken, laat staan uit den weg »ruimen."

»Maar mijnheer de markies!" riep DUBOIS grijnzende, »daar »zouden toch ook *sterkere* hartstogten voor in beweging moe-»ten komen, dan de uwe, om dien hinderpaal weg te ruimen; »de Schrift zegt: het geloof verzet bergen; maar nergens staat, »zelfs niet in de romans van mademoiselle DE SCUDERY, dat de »liefde Bastilles omverwerpt."

Die tweemaal herhaalde toespeling op liefde, dat: »mijne ATHE-»NAÏS," door den markies met kennelijk opzet verstaanbaar uitgesproken, verwonderde D'AUBIGNY niet het minst van alles, waarover hij zich dien dag te verwonderen had. Wij hebben zelfs reden te onderstellen, dat het hem ergerde; maar de markies had hem zoo ernstig verzocht, geen' argwaan op te vatten tegen zijn gedrag, dat hij begreep te moeten zwijgen zonder vooroordeel.

ATHENAÏS had nog minder op den toon en de woorden gelet,

waarin de markies sprak, als wel op hetgeen, waarop hij en DUBOIS schenen te doelen: de *Bastille*.

»Maar hoe kan hier sprake zijn van de *Bastille*, markies?" vroeg zij; »men heeft u toch niet ingekerkerd?"

»Men heeft het wèl, allerliefste! vraag maar aan mijnen vriend, »den abt DUBOIS, of hij niet het middel heeft gevonden, om mij »voor eene week of wat in de *Bastille* te huisvesten!"

»*Tarara!*" riep DUBOIS, »daar is *Bastille* èn *Bastille*. Mijn»heer de markies at alle dagen aan de tafel van den gouver»neur; ik heb u niets anders te zeggen tot geruststelling, me»vrouw!"

»Ik ben zeker mijnheer den abt grooten dank schuldig voor »al het *genotene!*" hernam de markies met ironie.

»Wees gerust, mijnheer de markies! uwe dankbaarheid geeft »lust tot meerdere weldaden."

»En aan wien dankt gij nu eindelijk uwe bevrijding?" vroeg ATHENAÏS, terwijl zij een' blik wierp op den hertog, aan wien zij in haar hart die uitkomst toeschreef.

DE CRÉCY glimlachte in zijn' baard; veel zulke blikken had de hertog van *Orleans* niet noodig, om vuur te vatten, en de dankbaarheid kon de dame van hare zijde ver brengen, vooral als men dankbaar moest zijn aan een' vorst! Maar DUBOIS liet hem niet lang luchtkasteelen bouwen op dit denkbeeld, want hij bragt uit met zijn gewoon kort en stooterig spreken:

»Wel - dat - dankt hij *mij* - ten deele - en ten - deele zich »zelven; - want - hij is - verstandig geworden. — O! daar is - »niets als de *Bastille* - om iemand - tot goed overleg te bren»gen - en men heeft er zoo veel tijd en zoo veel stilte; - men »kan zich daar - zoo goed aan nadenken wijden - aan herinne»ring!" En terwijl hij dit zoo bij tusschenpoozen zeide, zag hij nu eens den hertog, dan weêr D'ARMENTIÈRES aan.

Maar de regent scheen volstrekt niet gestemd, om dat alles van de schertsende zijde op te vatten; want hij beantwoordde niet eens den blik der baronnes, en hij zeide tot DUBOIS: »Ik weet »niet, mijnheer de abt! in hoeverre gij inschikkelijkheid ge»bruiken wilt voor den graaf van *Blois;* maar mij dunkt, gij »moest er aan denken, dat hij niet van staatszaken houdt aan »tafel, vooral niet als ze niet vrolijk zijn; en gij zult u herin»neren, dat de beschuldiging, waardoor onze markies zijne vrij»heid verloor, die was van hoog verraad, en dat hij zich nog »niet daarvan heeft gezuiverd!"

ATHENAÏS verbleekte. Zij vond den ernst van den vorst wat al

te ernstig, en zij dacht er op, hoe het aan te leggen, om een' glimlach om dien mond te plooijen.

D'AUBIGNY meende den *zin*, waarin dit hoog verraad bedoeld werd, te vatten, en hij sprak opgeruimd: »Voorzeker beschul- »dig ik op dit oogenblik den markies van hoog verraad tegen »mijne gasten en tegen mijn huis; men moest het verhaal zij- »ner lotgevallen voor het *tête à tête* bewaren, als het niet meer »vermakelijk is om aan te hooren."

»Mijnheer D'AUBIGNY!" hervatte de graaf van *Blois*, »gij zegt »een goed woord, en in uwe aanklagt ligt misschien nog meer »waarheid, dan gij zelf denkt. Gij zult er welhaast het bewijs »van hebben;" en toen de markies het waagde, hem uitvorschend aan te zien, als wilde hij zijne regte bedoeling met die woorden peilen, vervolgde PHILIPS met een' glimlach: »Want is het »niet zóó, zoo veel ongewachte gasten zoo plotseling in te lei- »den..... en toch, dát is zijn werk; wij zijn hier onder aan- »voering van den markies D'ARMENTIÈRES, en zonder hem waren »wij zeker niet hier...."

»Ik begrijp... de markies kwam op den inval, om den ver- »moeiden jagtstoet *Chanteloup* als rustpunt aan te wijzen," sprak D'AUBIGNY; »die dienst.... onzer dus te gedenken, is altijd eene »groote aanspraak, die de markies zich verworven heeft op »mijne dankbaarheid," vervolgde hij, met een' blik op GASPARD, »die zoo dubbelzinnig was als zijn antwoord.

»Neen, integendeel!" hernam de regent, »toen de jagt en »het onweêr ons van den weg naar *Chanteloup* afbragten, »noemden wij ons verdwaald; want van den ochtend af was de »togt naar herwaarts besloten, en het was de markies alleen, »die mij daartoe deed besluiten, die er mij toe dwong."

D'ARMENTIÈRES, die wel had opgemerkt, dat er een punt was, dat de hertog zoo min haast had aan te roeren als hij zelf, zeide stoutweg: »Dat is ook zoo, mijnheer de graaf! en indien »mij niet zoo even was opgelegd over geene ernstige zaken te »spreken, zoude ik geen oogenblik aarzelen de redenen daarvan »te verklaren."

»Dank, markies! wij hebben reeds bewijzen genoeg van uwe »openheid!" hernam de graaf van *Blois* scherp en schielijk; »wij zullen u dat alles afvragen op het oogenblik, dat wij het »noodig achten."

»Intusschen," ging D'ARMENTIÈRES voort, »mag ik altoos zeg- »gen, wat ook waarheid is, dat het verlangen naar eene al- »lerbeminnelijkste vriendin mij hierheen trok," en tegelijk

zag hij de barones veelbeteekenend aan, terwijl hij haar een *hors d'oeuvre* aanbood van geglaceerde vruchten.

Vroeger zoude zulk een woord ATHENAÏS hoogst aangenaam zijn geweest, en het had haar in zoete hersenschimmen kunnen versterken; nu die wel zeker voorbij waren, nu zij ze had opgegeven, nu verwonderde haar die toon van den markies en ergerde haar zelfs, vooral na die houding van bedaarde, broederlijke vriendschap en van eerlijke bescherming, die hij op den togt van *Parijs* naar *Chanteloup* tegen haar had aangenomen. Zij vond deze verandering nu niet alleen ongepast tegenover haar zelve, maar zij begreep, dat die haar luide beschuldigen moest van onwaarheid tegenover FRANÇOIS D'AUBIGNY, en hoe zij ook in haar verdriet en in hare verlegenheid den markies door iets korts en straks toonde, hoe zeer deze handelwijze haar onwelkom was, bleef hij toch voortgaan met zijne galanteriën op de meest opzettelijke wijze en alsof hij zeker was, dat ze met genoegen werden aangenomen.

In het begin trachtte ATHENAÏS, door wat bitsheid in hare antwoorden te leggen, het tegendeel te toonen; toen zij echter zag, dat dit van zijne zijde nieuwe aardigheden uitlokte, zonder hem af te schrikken, antwoordde zij in het geheel niet; maar ook dit baatte niet; want dan boog zich D'ARMENTIÈRES met zulk eene behendigheid naar haar toe, en zette zulk een welgevallig gezigt, dat de overigen niet anders konden denken, of zij antwoordde fluisterend, op eene wijze, die de openlijke scherpheid vergoedde. De arme markies pleegde intusschen al die aardigheden met eene soort van wanhoop in het harte en van woede tegen zich zelven; hij durfde niet anders; want er was iets, dat hij vergeten had DIANA te zeggen, namelijk, dat hij eigenwillig DE CRÉCY en DUBOIS (dat was zoo goed als den regent zelven) in het denkbeeld had versterkt, dat hij verliefd was op de barones en dat hij haar tot bruid had gekozen; naar zijn gevoelen was dit de beste wijze, om de bescherming te wettigen, die hij haar verleende, en om alle vermoeden af te weren, dat er op *Chanteloup* een ander vrouwelijk wezen konde zijn, dat hem er henen trok! Nu, in het aangezigt van D'AUBIGNY en van die jonge dame zelve, leed hij meer onder het volhouden van die list, dan hij zelf had gedacht. Maar dat hielp ATHENAÏS nog niet; zij wist geen' raad meer; zij zag van tijd tot tijd onrustig en vragend op naar D'AUBIGNY, als wilde zij uitvorschen, wat hij er van dacht, als bad zij hem haar te helpen en uit te redden door het een of ander ernstig woord

tegen den markies; maar ook op diens gelaat vond zij eene onontcijferbare uitdrukking, als ook wel eene vraag geleek; en daarbij, de gastheer deed meestal zijn best om de eer van zijne tafel op te houden, en te antwoorden op beleefdheden en aardigheden, die de graaf van *Blois* hem zeide over hare inrigting. FRANÇOIS D'AUBIGNY scheen geheel gastheer, en waarheid is het, dat hij een goede was: hij toonde zich man van geest, van vernuft, van wereldkennis; en nu DIANA niet dáár was, had hij geene voorzorgen te nemen, die anders altijd geheel zijne bedachtzaamheid eischten; hij kon zich zelf zijn, en hij kon beminnelijk wezen en vleijend zelfs als hij het wilde, gevormd als hij was door zoo lange ondervinding aan hoven, door zoo veelzijdige menschenkennis, door zooveel ervaring, door zooveel reizen, door zulke wisseling van magt en vernedering; en hij wilde nu beminnelijk zijn.

Het is waar, de troep hovelingen en dartele jonge lieden, die om hem heenzaten, en zeker met eenig doel van ondeugende scherts, zoo niet erger, dáár in zijn huis waren ingetrokken, waren juist uit die soort van menschen en uit dien rang in de maatschappij, waartegen hij wel het meest was ingenomen, waarvoor hij de diepste minachting had; maar deze kring was voor het minst geen kring van huichelaars en van zulke lage vleijers, als die mevrouw DE MAINTENON en LODEWIJK XIV gevormd hadden, en die mevrouw ORSINI op haar voorbeeld rondom zich riep; uitgenomen DE CRÉCY en DUBOIS, tegen wie hij om bijzondere redenen verontwaardiging voedde, vond hij de *roués* van den hertog van *Orleans* verdragelijker, dan de *Tartuffes* van de Fransche en Spaansche Bourbons; het is waar, die hertog van *Orleans* was een groot heer, een vorst, een regerend vorst, en het waren juist dezen, waartegen de burgerzin en de vrije kunstenaarsziel van FRANÇOIS den diepsten haat hadden opgevat; maar die haat had vooral zijn' oorsprong uit hetgeen er hem door ontnomen was: zijne openlijke regten als man en heer zijner vrouw; en de regent was juist de tegenstander der prinses geweest, de man, die door haar geleden had, zoowel als hij zelf. Maar hij was ook een vorst, die zich van de gewone onderscheidde; die ter eener zijde de wettigheid handhaafde en een nieuw opgedrongen geslacht van onwettige prinsen, die 't land en de burgers duur moesten kosten, weerde en terugdrong, waar hij kon, en die ten anderen de burgers niet minachtte, hen verhief, hunne regten voorstond en zelfs eene vermenging van standen scheen te bedoelen,

waarvan tot hiertoe nog niemand een denkbeeld had gehad. En daarbij, de regent had de kunst en de kunstenaars lief, niet als een vorst, die ze beschermt, maar als een kunstenaar, die ze oefent; hij was niet de verwaande, aanmatigende, kleingeestige, grof egoïstische grijsaard, of de onbeduidende onmondige, als FRANÇOIS in LODEWIJK XIV en diens kleinzoon had leeren verachten; maar hij was een man, die als mensch groote voordeelen had, zonder dat hij als vorst hooge eischen deed aan anderen; in één woord, zoo er een vorst konde wezen, die den diep gekrenkten Sieur FRANÇOIS met dien rang kon verzoenen, dan moest het er een zijn als PHILIPS VAN ORLEANS; vooral daar hij zijn eenig dierbaar goed veilig waande tegen den greep van dien vorstelijken leeuw. Hij zelf beviel zoo wél aan den vorstelijken gast, dat deze in zich zelven zeide: »Voorwaar, de prin»ses ORSINI is eene vrouw van smaak! Ze had zich daar een' »*écuyer* gekozen, zoo als ik aan 't hof te *Parijs* noch te *Ver*»*sailles* zou kunnen vinden; en dat zij er meer van gemaakt »heeft, is op mijne eer geene fout geweest, maar een bewijs van »oordeel. Ik had nooit gedacht, dat ik zoo verzoend zou ra»ken met de familie DES URSINS; de vader, de dochter, dat al»les behaagt mij zoo, en neemt mij zoo in, dat ik er niet ze»ker van ben, of ook de prinses ORSINI mijne verovering niet »zoude maken, als ik haar in deze omgeving wederzag. *Dian*»*tre!* en die aardige baronnes daar over mij, ziet mij aan, of »zij dezelfde plannen had...."

Dat was waarheid, dat de baronnes blikken wierp op PHILIPS VAN ORLEANS, die hij, met *zijne soort* van vrouwenkennis, dus moest uitleggen; maar zeker niet dus waren ze bedoeld; ATHENAÏS wist in hare verlegenheid niet, waarheen zij het hoofd zoude wenden, van wien zij steun zoude vragen; dáár, naast zich, D'AUBIGNY, die haar alleen verstrooide opmerkzaamheid scheen te schenken; ginds D'ARMENTIÈRES, die, ondanks haar kennelijk misnoegen, niet naliet haar met de zijne te vervolgen: ginds die twee vreemde vrouwen, in rijkleeding, welke bijna eene mannelijke was, die spottende, spijtige en brutale blikken op haar wierpen, als benijdden zij hare schoonheid, terwijl zij haren toestand bespotteden; verder, overal waar ze rondzag, mannen, wier scherts en wier vernuft een' toon aansloegen, dien zij met afschuw had vernomen en die haar ongewoon was geworden, en die haar aanzagen, alsof ze haar reeds als hunne prooi beschouwden; en digt bij haar, zoo digt, dat hij iederen blos op hare wangen kon zien, en iederen zucht van

haar angstig hart konde tellen, DE CRÉCY, die afschuwelijke verrader, die reeds zoo veel leed en zoo veel angst over haar hoofd had gebragt, en van wien zij nu nieuwe boosheid vreesde, te oordeelen naar de onbeschaamde vermetelheid, waarmede hij haar onder de oogen was getreden, en niet ophield haar gade te slaan; daarom scheen haar het goedig en geestig gelaat van den man tegenover haar, van den vorst, dien men graaf van ***Blois*** noemde, doch in wien zij den regent van ***Orleans*** had herkend, een rustpunt, waarop ze met minder vrees en met minder tegenzin staarde; immers bij alles, wat haar was overkomen, was wel de hertog der anderen voorwendsel geweest, maar niets had haar bewezen, dat hij zelf tot hare vervolgers had behoord, dat hij zelf last tot die vervolging had gegeven, of die zelfs goedgekeurd; en wat er op zijn naam, zonder zijn weten, was gepleegd, daarvoor kon hij toch wel niet verantwoordelijk zijn; en wie weet, indien zij hem inriep, of hij, die de magt had, om het zekerst en het spoedigst te helpen, er ook niet den wil voor toonen zoude. Zoo zag dus mevrouw DE CLAIRVILLE op hem met eene zekere belangstelling, met een zeker vertrouwen en met eene geheime hoop, die de regent opnam zoo als wij zeiden, en die, te gelijk door DE CRÉCY opgemerkt, den Vicomte deden zeggen tot den ridder DE MATIGNON, zijn' buurman: »Heb ik het niet »gedacht, nu de eerste nieuwheid van de ***liaison*** met den mar»kies er af is, geeft ze om hem zoo veel als om een verkleurd »lint, en nu begrijpt ze, dat er toch wat aan gelegen is, opge»merkt te worden door een' heer als monseigneur van ***Orleans!*** »En ik, die haar hem had willen leveren! Nu, als ik zie, dat »zij behendigheid genoeg heeft, help ik haar nóg!"

Men begrijpt, dat, onder al die terzijde's en ***apart's***, de gesprekken nu eens meer stootend, dan weder meer geleidelijk voortgingen, nu eens tusschen eenigen gebleven waren, dan weder door allen te zamen gevoerd; ze waren zelfs bij wijlen zeer vrolijk, en de ***saillies*** en ***pointes*** ontbraken niet. Wij hebben op dit oogenblik geen' lust in den echten ***style regence;*** anders gaven wij u ze terug, dat niet zoo heel moeijelijk zou zijn; maar het is evenmin moeijelijk voor mijne lezers, om ze zich zonder dat voor te stellen; om er hen iets in te helpen, willen wij gaarne het recept er voor geven, op de wijze, door onze ***cordonbleu***, onze Hollandsche ***volmaakt zuinige*** AALTJE aangenomen: »Men gaat heen en neemt: een troepje hovelingen en jonge lieden uit het hartje van het ***Palais Royal*** in de eerste helft der 18de eeuw, dat

wil zeggen, op het tijdstip, dat men zich pas geheel vrij voelde van de banden, door LODEWIJK XIV en mevrouw DE MAINTENON opgelegd, en van die eerste vrijheid met juichenden overmoed gebruik maakte; lieden, die alles, wat goddelijke wetten en menschelijke zedeleer voor ernstigs hebben bevolen en gepredikt, als vooroordeelen beschouwen, en wel als vooroordeelen, waarboven het hun trots, hunne triomf en hunne gewoonte is geworden, zich openlijk te verheffen; breng ze zamen in eene woelige jagtpartij, rond eene tafel, waar alles tot zinnelijk genot prikkelt en tot lustige scherts uitlokt, tegenover een' gastheer, voor wien zij besloten hebben zich in niets te ontzien, en dien ze onderstellen, als voormalig gunsteling eener intrigante prinses, regt »*des* »*notres*" te zijn; tegenover eene vrouw, van welke zij te veel weten, om haar te sparen, en te weinig, om haar hoog te achten; en tegenover een' vorst, die de gewoonte heeft, in zulke kringen zijne uitspanning te zoeken en alles te vergeven, mits hij die vindt, en die ten overvloede door zijn zoogenaamd incognito van den rang heeft afgezien, waarvoor men toch altijd pleegt eenigen eerbied te hebben; en ten laatste, plaats die lieden tegenover een' voormaligen gunsteling, dien zij gevallen achten, of zoo niet, dan toch op den tweesprong, die vorstengunst scheidt van vorstenongenade; voeg dat alles zamen, en maak er tafelgesprekken van, in die vlugtige, schitterende, losse taal der Franschen, zoo geschikt voor de woordspeling, de dubbelzinnigheid, de *causerie*, het *jeu de mots* en de fijne ironie; *puis servez chaud;* gij zult weten hoe het smaakt. Gij kunt ze nu zelf gereed maken; wij dienen ze u nu alleen, waar ze op onze historie betrekking hebben.

»'T is toch jammer, dat een man als gij niet te *Parijs* woont," sprak de hertog, al meer en meer ingenomen met zijn' gastheer, en daarbij vergetende, wie deze was en wat hij zelf tegenover hem moest wezen.

»Mijn hemel! monseigneur! wat zou *ik* te *Parijs* doen, en welk »eene figuur zou ik er maken?" vroeg D'AUBIGNY met een' glimlach.

»Wel, mij dunkt geene slechtere dan een ander," antwoordde de hertog, »of liever eene veel betere, eene meer oorspronke»lijke..... Zulk eene, met een woord, als u zelven maar het »meest aangenaam zoude zijn, en waarbij anderen tegelijk zou»den winnen."

»*Diantre!*" fluisterde DUBOIS zijn' buurman in, »dat maakt onze »rekening niet: die man te *Parijs!* en de hertog is in eene luim »om dat door te drijven; geef acht, ik ga hem in tijds een

»klein zetje geven, om hem over het paard te helpen; want als »hij er op raakt, zouden wij er een' stevigen berijder aan heb- »ben," en hier wendde hij zich tot den Sieur FRANÇOIS: »Maar, »mijnheer D'AUBIGNY! wees gewaarschuwd, wij waarborgen u »geene plaats als te *Madrid;* te *Parijs* hebben de *vieilleries* afge- »daan, en Zijne Majesteit, die alleen nog maar één' gouverneur »heeft, is nog niet onmondig genoeg om zich door bakers en »*cameristes* te laten regeren...."

D'AUBIGNY zeide niets, maar hij werd doodsbleek; de regent merkte het op en viel den abt in de rede:

»*l'Ami* DUBOIS! 't is eene schande, u zoo opgevuld te hebben »met den geur van zoo veel edele, geestige wijnen, en niets »geestigers te weten, als gij geestig wilt zijn!"

»'t Is, monseigneur! dat ik in de rede werd gevallen, juist »toen de aardigheid komen zou! Want terwijl ik sprak en »mijnheer D'AUBIGNY alle hoop benam, viel mij in, dat er toch »nog prinsessen in *Parijs* zijn, die *écuyer's* kunnen gebruiken, »en die er een alleraardigst gebruik van weten te maken. LA »HAYE, RIOM!.... en dan een man als gij, die het fijne van het »*metier* moet kennen."

Daar was niets in zijn leven, dat de Sieur D'AUBIGNY zich met meer bitterheid herinnerd zag, dan die betrekking tot de prinses ORSINI, die hem op denzelfden rang stelde met mannen van de soort, als die twee minnaren van de hertogin VAN BERRY; en 't was te pijnlijker, omdat in waarheid de verhouding eene gelijke moest schijnen aan ieder, terwijl zij toch eene onwaarheid was; ook kon hij bij die toespeling, zoo onkiesch als boosaardig, niets antwoorden, en alleen het zenuwachtig trillen zijner vingeren, terwijl hij zijner buurvrouw iets overreikte, verried wat hij leed. Alleen in een' DUBOIS kon de stoute hatelijkheid vallen, van zulk een woord aan den man, in wiens huis hij gastvrijheid ontving; een' DUBOIS, die meer dan eens eene hofdame van den eersten rang bij de schouders nam, en onder scheldwoorden uit de kamer zette, waar zij hem een beleefdheidsbezoek kwam brengen; en toen had hij toch nog kardinaalswaardigheid op te houden; men begrijpt wat hij durfde, nu hij nog niets was en van zijne onbeschaamdheid alles wachtte.

»Laat niemand zich aan DUBOIS storen!" riep de regent, uit fijne beleefdheid in 't algemeen sprekende; »vooreerst is hij dron- »ken, en ten tweede heeft een nar altijd het regt, alles te zeg- »gen wat hij wil; een nar kan niet beleedigen! En om weêr

»op ons gesprek te komen, ik blijf er bij, mijn gastheer! wat »doet gij op 't land? gij zult toch niet zeggen dat het is uit »liefde voor landelijken eenvoud?"

»Dan zou ik ook eene onwaarheid zeggen," antwoordde D'AUBIGNY, die zich met mannenmoed hersteld had, om der kwaadaardigheid van DUBOIS niet langer de vreugd van eene zegepraal te geven; »maar vooreerst heb ik geene wenschen, die ik hier »niet weet te voldoen; ten anderen, ben ik hier vrij en heb »mijne levenswijs geregeld, zoo als ik het zelf versta, en nog daarbij is het onvermijdelijk, dat dit kasteel bewoond wordt door den meester!" Dit zeide hij met een' fieren zijblik op DUBOIS, die meer van geprikkelden hartstogt getuigde, dan van voorzigtigheid.

»Maar weet gij wel, mijnheer D'AUBIGNY!" hervatte DUBOIS, die er ook terstond partij van trok; »weet gij wel, dat uw kas»teel zoo prachtig is, als er geen tweede in *Frankrijk* bestaat, »ten minste niet in de provincie, en dat het jammer is, dat gij »er geen spanne lands bij hebt....."

»Ik weet, dat ik vergenoegd en tevreden ben met mijn ei»gendom, zoo als het dáár ligt," zeide FRANÇOIS, met eene stem, die hij trachtte opgeruimd te doen klinken, maar met een' donkeren blos op het voorhoofd.

»Nu, nu, men zou het met minder zijn! Dit is nog een staaltje »van den goeden ouden tijd, toen de prinsen en prinsessen »*hunne dienaren* nog vorstelijk beloonden!" En toen hij zag, dat D'AUBIGNY's oogen van verontwaardiging begonnen te vonkelen, vervolgde hij schielijk: »Dat is niet als monseigneur van »*Orleans*, onze gezegende regent — hij hoort het niet — ik kan »het u dus in vertrouwen zeggen: deze belooft altijd, maar, *par* »*la palsambleu*, als 't op geven aankomt, — niet meer dan in dit »leêge glas; ik ken zekere trouwe dienaren van hem, die hem »ten minsten — ja, laat eens zien — twintig jaren terzijde heb»ben gestaan en die nog geen kippenhok in eigendom bezit»ten. en die nog altijd gebleven zijn wat zij waren."

»Die fielt is nooit tevreden," mompelde ORLEANS, hem aanziende.

»De regent heeft ze zeker terstond op hunne regte plaats »weten te brengen," hernam FRANÇOIS lagchend; want werkelijk bedacht hij, dat de laagheden, door een' DUBOIS gezegd, niemand konden onteeren.

»Vergeving, onze gastheer! want dat voorwerp ben ik zelf; »ik was abt en ben het gebleven; en mij dunkt, gij er-

»kent toch in mij niet veel roeping voor den geestelijken »stand."

»Zeg dat niet, als u eens een aartsbisdom geboden werd?" plaagde de hertog.

»Dan zou ik roeping voelen tot het aartsbisdom, maar..."

»Als ik de meester was," sprak DE CRÉCY, »maakte ik mijnheer »den abt rekwestmeester. Hij kon dan altijd vragen; hij zou in »zijne rol zijn."

»Neen, Vicomte! neen!" riep de regent; »want hij zou voor »geen mensch iets vragen dan voor zich zelf."

»Welnu! welnu!" lachte DUBOIS, »de gepaste Christelijke liefde »begint van zich zelf; de philosophen zeggen wel, dat men met »de Tartaren beginnen moet, maar ik voor mij...... houde mij »aan de voorschriften van het Evangelie."

»Hij kent er geen een van buiten," schertste de hertog; »ik ver- »zeker het u, mijne heeren! dat de abt DUBOIS op dit punt zoo »onwetend is, als een *frère ignorantin* zijn moet."

»Mijnheer de graaf van *Blois* zou dan meenen, dat mijne »leerlingen er meer van wisten dan ik?" vroeg de abt onbeschroomd.

»Ze weten er ten minsten zoo veel van, om zeker te zijn, dat »gij er niets van weet."

»Maar ze zijn dan vèr, mijne leerlingen; ik heb dan regt om »grootsch op hen te zijn," lachte DUBOIS.

»Ja," vervolgde de hertog, zonder naar hem te luisteren; »hij weet zoo veel van zijne godsdienst, als mijnheer DE BONNEUIL; »en bij deze gelegenheid herinner ik mij eene anekdote, die gij »hooren moet, dames! ik heb die van ST. SIMON, die er bij was; »ik waarborg dus hare echtheid."

»Allereerst, mijnheer de graaf! laat mij mijnheer D'AUBIGNY »een' raad geven," riep DUBOIS, die voelde, dat de hertog afleiden wilde wat hij had voorgenomen, en die ten koste van alles zijn doel wilde bereiken.

»Ik heb de dames mijne vertelling beloofd!" zeide de hertog, »ik ga voor."

»Ik heb maar twee woorden te zeggen, en men zal la- »ter met meer geduld naar u luisteren," hernam de abt dringend.

»Ik wil zien, hoeveel geduld ze hebben zullen zonder dat!" hernam de hertog met een' blik op DUBOIS, die bewees, dat hij geene scherts meer wilde. Maar de abt liet hem begaan, en fluisterde DE MATIGNON in: »Ik kom toch weêr met mijn' aan-

»val; want ik zie wel dat de hertog weêr, als altijd, de zaken »verwaarloost voor een vrolijk uur, en om geen vreugdverstoor- »der te schijnen tegenover een mooi vrouwenkopje."

»Verbeeld u dan," ging de hertog voort, »dat mijnheer DE BON- »NEUIL, die zich baron DE BONNEUIL noemde, en die inleider der am- »bassadeurs was aan 't oude hof, iemand was, dien het niet aan ver- »nuft ontbrak, die wel van zaken en personen wist, maar voor 't »overige zoo onwetend, als mijnheer de abt zelf, of, om een »minder profaan voorbeeld te nemen, als een danser van de »opera.... vergeef mij, dames! ik spreek *niet* van de danseres- »sen; schoonheid en geest heeft uwe sekse ten allen tijde en in »alle standen boven de onze vooruit. Mijnheer DE BONNEUIL »dan, had niet vele gebreken, maar hij had er één, dat hem »in eigendom toebehoorde, en waarvan hij sinds lang al het »belagchelijke droeg en al de voorregten genoot. Hij was dol »op alles wat schitterde, wat zich onderscheidde, wat in de »mode was, en bovenal wat tot het hof behoorde; dat was eene »zotheid, die, geloof ik, velen met hem deelen; maar hij had »de originaliteit, om zijne bescherming te beloven aan ieder, »die er maar van gediend wilde; om die zelfs te verkoopen, of- »schoon hij geen den minsten invloed had, en dat wist hij zelf »wel; maar hij sprak van den zijnen met zoo veel vertrouwen, »met zulk een bluf, dat het grappig was om te hooren. Waar »hij maar eene reet vond, om door te sluipen, drong hij bin- »nen, en als hij er was, nam hij de houding aan van iemand, »die het huis in de mode had gebragt. Gij begrijpt, hoe hij »uitgelagchen werd; maar men vermaakte zich met hem; men »duldde hem, dat was genoeg. Eens op een' dag — het was »bij mijnheer DE PONTCHARTAIN waar altijd veel menschen wa- »ren — raakte hij weêr aan 't zwetsen en aan het doorslaan, en »wel over onderwerpen die wat heel teeder waren, en waar »hij niets van wist. Mevrouw DE PONTCHARTAIN begon zich te »ergeren, en zocht twist met hem, om er hem van af te »brengen; hij bleef volhouden, en dat duurde tot mevrouw »DE PONTCHARTAIN hem van alles zeide, en op het laatst tegen »hem wedde, dat hij niet eens wist, wie het *Pater* gemaakt »had. Daar begon BONNEUIL te lagchen en te gekscheren, en »de dame hem te vervolgen, uit te dagen, en altijd weêr op »het punt terug te brengen. Het viel voor aan tafel, zoo *en- »tre la poire et le fromage*, als op dit oogenblik. Hij verweerde »zich zoo goed als hij kon, en wist het te rekken totdat de »tafel was afgeloopen."

»De hertog speelt met open kaart," fluisterde DUBOIS; »want »hij doet nu hetzelfde als BONNEUIL."

»CAUMARTIN," vervolgde PHILIPS, »die zijne verlegenheid had »opgemerkt, volgt hem, en zoo bij 't binnengaan van de an- »dere kamer, fluistert hij hem in met een goedhartig gezigt: »»dat het MOZES is!" Onze baron, die er niets van wist, voelt »zich nu sterk, en terwijl de koffij gediend wordt, haalt hij »de historie van het *Pater* weêr op, en neemt eene zegepra- »lende houding aan. Mevrouw PONTCHARTAIN had nu geene »moeite meer, om hem te brengen waar ze hem hebben wil- »de; eene groote weddingschap wordt aangegaan. BONNEUIL, na »vrij wat spottens over haren ongerijmden twijfel aan zijne ken- »nis, en hoe hij zich schaamde, verpligt te zijn iets te zeggen, »dat zoo alledaagsch was en zoo overbekend, kwam ten laat- »ste op deftigen en verwaanden toon voor den dag met de uit- »spraak: »dat MOZES het Onze Vader had opgesteld!" Gij kunt »nagaan, hoe er gelagchen werd. De arme baron zocht de deur, »maar men liet hem niet zoo spoedig los; ieder moest hem »zijn woord zeggen over zijne zeldzame kundigheid; dat Pater »heeft hij wat lang moeten hooren! En nu, allerliefste dames! »wat zegt gij van mijn slaapliedje? het heeft zeker meer van »een' *conte à dormir debout*, dan van een' *conte* van onzen LA- »FONTAINE; maar die laatsten kent gij toch allen van bui- »ten, en ik had de zedigheid van mijnheer D'ARMENTIÈRES te »sparen."

Daar werd natuurlijk door allen op eene hoffelijke wijze gezegd, dat men het aardig vond, en DUBOIS, die het thans zijne beurt achtte, wilde nu spreken.

Maar de hertog zeide: »Neen, mijnheer de abt! het is te »laat; ik heb het *couvre-feu* geluid, en daarna versta ik niet, »dat iemand nog brandsticht door woord of daad."

Op dit woord *brandstichten* zag de hertog DE CRÉCY sterk aan, en zag hem verbleeken, ondanks de poging, die hij deed, om het hoofd af te wenden. »Ik heb nog een paar woorden »te spreken met mijnen gastheer over onze huisvesting, en »daartoe bid ik hem, mij een kop koffij toe te dienen in een »afzonderlijk vertrek," en daarmede stond hij op, D'AUBIGNY een' wenk gevende om hetzelfde te doen, die gehoorzaamde, zonder iets van die plotselinge haast te begrijpen. DUBOIS begreep haar des te beter, maar te meer volhardde hij in zijn opzet; en hoewel de woorden van den hertog voor hem van ernstige beduiding waren, hij deed, of hij dat niet merkte; en daar hij

niet kon beletten, dat men opstond, naar het voorbeeld van den hertog en diens wil, wipte hij mede van zijnen stoel, en sprong, als eene tijgerkat op zijne prooi, naar D'AUBIGNY toe, dien hij vasthield bij de twee voorpanden van zijn bovenkleed, terwijl hij uitriep:

»En nu mijn raad, waardste gastheer! hoor mijn' raad!"

D'AUBIGNY had geene andere keus dan te blijven staan; de anderen begonnen hen beiden te omringen, of wie dit niet durfde, hen op een' afstand gade te slaan; de hertog verbeet zich de lip, trappelde van ongeduld en zijn oog fonkelde, en toch bleef ook hij; want hij wilde door zijne tegenwoordigheid weren wat hij kon.

»Ziet gij, mijn gastheer! ik ben u dank schuldig; en hoe on»wetend men mij ook schelde, ik ken toch sommige groote hee»ren, die mijne behendigheid hebben geroemd en mijn' raad heb»ben ingenomen, en er zich wèl bij bevonden hebben, dien ge»volgd te zijn."

»Welnu, mijnheer de abt! kom dan maar te voorschijn met »uwen raad; want ik zie wel, dat gij brandt van verlangen om dien »te geven," antwoordde D'AUBIGNY, die wel bedacht was op deze boosaardigheid, maar die zich voorbereid had, haar te slikken, zonder een zuur gezigt te zetten.

»Nu dan! meester te zijn van zulk een vorstelijk lustslot, en »niets te heeten dan monsieur FRANÇOIS D'AUBIGNY, dat staat ei»genlijk als een kaper, die een koninklijk fregat opbrengt; ie»dereen heeft er erg in, dat het niet bij elkander hoort. In uw »geval verwezenlijkte ik het plan van de prinses ORSINI, om »geheel *Touraine* in bezit te krijgen en er een vorstendom van »te maken."

Al had DUBOIS den ongelukkigen man met een zweep in het aangezigt geslagen, hij had hem naar 't ligchaam niet pijnlijker kunnen treffen, noch schandelijker wonde kunnen toebrengen, dan die hij nu opreet in de ziel met dat woord. Wie mijner lezers gedenkt niet de bittere herinneringen, die deze toespeling bij hem moest opwekken, die reeks van vernederingen en zelfverloochening, waaraan hij, juist ter wille van dat rampzalig en hersenschimmig vorstendom, door de ijdele en trotsche vrouw was onderworpen geweest; hoe vaak zij zijn hart vertrapt had zonder mededogen, alleen omdat die inbeelding haar het hoofd had opgewonden; en hoe zij er alles aan had opgeofferd, zich zelve en hem, om het ten laatste in damp te zien verdwijnen. Daar was dus, na een' aanval, waarin zijn kind was betrokken,

niets te bedenken geweest. dat hem meer moest treffen; maar FRANÇOIS D'AUBIGNY leed niet voor het eerst, en daarbij bedacht hij, dat het nu het oogenblik was, om een gegeven woord te voldoen; en daarom had hij zelfbeheersching genoeg, om met eene zekere losheid te antwoorden:

»Mijnheer de abt! wat voor eene groote en doorluchtige prin-»ses eene dwaasheid was en eene onmogelijkheid is gebleken, »zou mij, die niets ben dan een eenvoudig burgerman, wel »goed staan op te vatten, wel ligt zijn te volbrengen, gesteld »dat ik werkelijk de eerzucht had, om iets meer te willen zijn."

»Ta! ta! ta! Eerzucht heeft ieder, en heeft men ten allen »tijd; en wat de uitvoering betreft — wat ten tijde van de »prinses ORSINI nog niet rijp was en eene dwaasheid heette, »kan nu goed zijn om te plukken, en heel wijs om te onder-»nemen; daarbij is het getij der prinses nog niet zoo verloo-»pen als gij voorgeeft; en om regtuit te spreken, mijnheer »D'AUBIGNY! ik geloof juist, dat *gij* de man zijt, om op stroom »meê te varen, en zelfs dat gij u bezig houdt met den »oogst!"

»Dat gaat te ver!" riep nu FRANÇOIS D'AUBIGNY, bleek en bevende van verontwaardiging. »Mijnheer de abt DUBOIS! niet meer »zoo veel booze dubbelzinnigheid in uwe woorden tot mij! of »ik zoude, ondanks mij zelven en mijne pligten als uw gastheer, »genoodzaakt zijn u te doen zwijgen, door van u te eischen, »waarheid te spreken.... De boosaardige onderstellingen van »zijn eigen arglistig hart mag men niet zoo luide uitspreken, als »het een eerlijk man geldt, of men moet eenig feit noemen, »waarop zij rusten. Gij weet, als ik zelf, dat gij dit niet kunt. »En wat de arme prinses ORSINI aangaat, ook op haar kan »uwe aantijging niet terugvallen. Zij heeft dezer dagen wel »aan iets anders te denken, dan aan de verijdelde droombeel-»den harer heerschzucht...."

»*Ah ça!* mijnheer D'AUBIGNY! Gij weet dus zoo juist, wat de »prinses ORSINI denkt! Zij houdt u dus wel op de hoogte van »wat er bij haar in hoofd en hart omgaat! Op mijne eer! dat »moet belangwekkend zijn; maar dan zult gij weten, dat die »dame, als eene groote diplomate die zij is, heel goed twee »denkbeelden weet zamen te knoopen, en dat de liefdes-intri-»gue, de huwelijksverbindtenis, of wat ook, die zij tracht daar »te stellen ter liefde van den markies D'ARMENTIÈRES, in 't aller-»minst niet hinderlijk kan zijn aan hare andere plannen, ter »wille van de tegenwoordige partij, die zij beheerscht!"

D'ARMENTIÈRES werd zoo bleek als een doode Dus wist DUBOIS, dat de prinses zijne wenschen, zijn huwelijksplan, ondersteunde; dan wist hij immers ook, dat DIANA bestond; wie zij was; — en dan moest DUBOIS haar kennen, al ware het dan ook slechts bij gerucht; en als een DUBOIS dat wist, dan wist hij het niet vergeefs,... dan was DIANA, dan was hij zelf, verloren. D'ARMENTIÈRES had niet eens meer den moed te veinzen; hij vergat, dat de barones naast hem stond, en dat hij zijne galante rol tegenover haar moest volhouden; hij liet zich moedeloos neêrvallen op den eersten armstoel den besten en bedekte zich het gloeijend voorhoofd met de hand.

D'AUBIGNY maakte op hetzelfde oogenblik dezelfde gevolgtrekkingen als de markies uit de woorden van DUBOIS; zij verschrikten hem niet minder; maar hij behield beter zijne tegenwoordigheid van geest, en hij kon dus er bij denken, hoe hij, nog zoo kort geleden, een bewijs had gehad van de onvermoeibare wilskracht der prinses, als het de belangen harer ijdelheid of eerzucht gold; en hij oordeelde het mogelijk, dat zij, ook nog op haar ziekbed, hare partij had begiftigd met eene politieke combinatie, nu door DUBOIS ontdekt. Ook daarvan de vlek te dragen, vond hij onnoodig; zijn antwoord getuigde dat.

»Mijnheer de abt! ik ben niet gehouden u op dit alles te antwoorden; maar voor mij zelven heb ik behoefte om het uit »te spreken tegenover sommige mijner gasten; ik ben de »dienaar geweest van de prinses ORSINI, maar ik ben sinds over»langen tijd niet meer in hare dienst: ik ben volkomen vreemd »aan hare tegenwoordige staatkundige verbindtenissen;" — »ik »sta tot haar in geenerlei betrekking, die zou kunnen ingrij»pen in de staatkundige belangen van *Spanje* of *Frankrijk*," was zijne bedoeling er bij te voegen; maar de gelegenheid werd hem niet meer gelaten; want reeds eene wijle had zich een gerucht in de galerij bij de zaal doen hooren, alsof verscheidene menschen daar zich bewogen, die oneenig waren en luid twistten; nu werd de deur der eetzaal met drift geopend, en een gedeelte van het gevolg des hertogs drong binnen, te gelijk met den portier en eenige bedienden van *Chanteloup*. Allen hadden eene verstoorde en dreigende houding tegen elkander.

»Monseigneur! een koerier uit *Italië*, dien de lieden van het »kasteel niet toestaan, dat wij u aandienen!" riepen de pages van den regent, vergetende, dat hun meester incognito dáár was.

»Mijnheer! een koerier uit *Italië* voor u! en gij hadt bevolen, »dergelijken nooit aan te melden, voordat gij gansch alleen waart," zeide de voornaamste zijner bedienden tot D'AUBIGNY. »Is het »dan daarom, dat gij dien nu".... antwoordde D'AUBIGNY, wien het verdere op de lippen bestierf.

»Maar *parbleu!* mijne heeren! weest dan toch duidelijk!" zeide de regent tot zijn' page, »zijn daar dan twee koeriers »aangekomen?"

»Daar is er slechts één aangekomen, mijnheer de hertog! »die berigten brengt uit *Italië*, uit *Rome*, als wij gehoord heb- »ben dat hij verklaarde."

»En die één, — is zijne zending aan mij?"

»Ja, monseigneur! hoe zou dit anders kunnen zijn?"

»Neen, neen, monseigneur!" riepen de lieden van D'AUBIGNY, »hij is gezonden aan onzen meester."

»*Diable*, *diable!* mijnheer D'AUBIGNY!" grijnsde de abt, »voor »een' burgerman, als gij u noemt, en voor iemand, die buiten »alle politieke betrekking is, is het toch wat sterk; zulke ijl- »boden houden er alleen prinsen op na!"

»Mijnheer de abt! het kan zijn, het is...." antwoordde FRANÇOIS met eene flaauwe stem.

»Niet de eerste van deze maand, mijnheer! dit ten minste »weet ik; *parbleu*, mijnheer! uwe briefwisseling met *Rome* »is levendig, en indien wij meester waren, zouden wij in het »belang van *Frankrijk* daarvan een klein weinigje inzigt vragen!"

»Genoeg, mijnheer DUBOIS! genoeg," riep de regent, die, D'AUBIGNY aanziende, diens vergeefsche pogingen opmerkte, om zijne heftige ontroering te verbergen, en die medelijden met hem had en hem sparen wilde, schoon hij eene sterke overtuiging kreeg, dat hij schuldig moest zijn; maar als wij gezien hebben, D'AUBIGNY was hem bevallen; hij voelde zich tot hem aangetrokken; het was de vader van DIANA, en hij wist zich niet meer in staat, strengheid te oefenen tegen iemand, die zulke voorspraken had in zijn hart. Daarom ook had hij de plagerijen tegen D'ARMENTIÈRES afgewend en zich zelven er van onthouden, hoewel het de eenige wraakoefening was, die hij zich tegen den markies had voorgesteld; want het viel hem op eens in, dat hij D'ARMENTIÈRES niet in onrust kon brengen over het lot zijner geliefde, zonder te gelijk D'AUBIGNY te doen sidderen voor zijne dochter, en hij was te goedig van humeur, hij voelde zich te vrolijk en te gelukkig gestemd, om zulk een wreed spel in koelen bloede te spelen met een' vader. De meer ernstige aanval, dien hij DUBOIS

zag ondernemen, had hem terstond geërgerd, en wij hebben gezien, hoe hij dien tegenhield zoo lang hij konde; thans, nu deze beschuldigingen meer vastheid kregen, begon hij om den wille van D'AUBIGNY ernstig ongerust te worden over de wending, die de zaak nam, en hoopte die nog te keeren door eene laatste poging.

»Genoeg nu, mijnheer!" herhaalde hij, »uwe plagerij heeft »reeds al te lang geduurd, en mij dunkt, mijnheer D'AUBIGNY »is toch wel zoo vrij als een ander, om zijne brieven te ont- »vangen op de wijze, die *hij* goedvindt, zonder dat anderen »daarom zich het regt nemen, de paketten in te zien. Ga gerust »uwen gang, mijnheer D'AUBIGNY! en ga de berigten lezen, die men »u zendt; ik zal intusschen eenige mijner lieden naar *Tours* »wegzenden, om daar te overnachten."

»Neen, monseigneur! neen!" riep DUBOIS heftig, »ik zal niet »dulden, dat dit zoo zal afloopen; op het punt, de draden te »vatten van eene zamenspanning, die ik sinds lang op het spoor »was, zal ik mij die niet plotseling laten ontrukken, omdat gij »met vorstelijke goedertierenheid verschoonen wilt, ook waar »gij zelf vreest schuld te ontdekken. De belangen van den ko- »ning van *Frankrijk*, uwe eigene, eischen, dat wij helder zien »in de ontwerpen, in de handelingen van dezen man en van »zijne bondgenooten. Mijnheer FRANÇOIS D'AUBIGNY, dat weten »wij allen, is de vertrouwdste dienaar, zoo niet veel meer, »van de prinses ORSINI, dat wil zeggen van de vrouw, die, in »hoogheid of in vernedering, in ballingschap of naast den »troon, nooit heeft opgehouden eerzuchtige plannen te voeden »en door te drijven door alle middelen, die zij kan bedenken, »eerlijke en oneerlijke; zij is uwe persoonlijke vijandin geweest »van uwen eersten krijgstogt in *Spanje* af; die vijandschap heeft »op het nadeeligst alle uwe overige openbare handelingen ge- »kwetst, en zelfs tot in uwe betrekking met uwe familie, tot in »uwe verhouding met den ouden koning, zich door tegen- »werking doen voelen. Het is niet waarschijnlijk, dat die vrouw »nu rusten zal en zich niet zal aangesloten hebben aan de partij, »die hier in *Frankrijk* tegen uw regentschap zamenspant, en te »eerder, daar de pretendent JACOBUS, dien zij regeert, met leede »oogen ziet, dat hem, met uwe komst tot de oppermagt, de steun »van *Frankrijk* ontvallen is. Daarom, monseigneur! om uws zelfs »wil, om dien van dit land, om den mijnen, laat mij begaan »met de vrijheid, om voor u toe te zien!" Dit alles had de abt luid gesproken, ten aanhoore niet enkel van de vrienden en

roués, die gewoon waren met den hertog gemeenzaam om te gaan, en die de waarde kenden van DUBOIS' opgewonden woorden, vol listige opstokerij; maar ook tegenover de lieden van D'AUBIGNY, tegenover des hertogs pages, die het allen vreemd konden vinden, dat hun meester aan zulk eene ernstige toespraak, waarbij van zulke hooge belangen de rede was, geen gehoor leende; en zelfs tegenover die vrienden en hovelingen was die achteloosheid onverschoonlijk; de meesten hunner wisten, dat men niet enkel uit scherts en tot een' pleiziertogt naar *Chanteloup* was getrokken; DE BROGLIE, LA FARE, DE CRÉCY, waren er allen van bewust, dat hier van vermoedens en zamenzwering de rede was; D'ARMENTIÈRES zelf had er zich van beschuldigd, en had van zijne medepligtigen gesproken; en hoewel de hertog de zedelijke overtuiging had, dat hij niet in zulke schuld deelde, alles scheen die op D'AUBIGNY over te brengen... en... was het niet mogelijk, dat de markies DIANA misleid had omtrent zijne onderhandelingen met haren vader, om haar gerust te stellen?... De hertog had dat alles berekend en overwogen, terwijl hij luisterde naar DUBOIS, en hij begreep, dat hij zwichten moest.

»DUBOIS, gij zijt een duivel!" riep hij hem toe, »maar gij »kunt gelijk hebben, en ga dus in Gods naam uwen gang," en de regent wierp zich verdrietig, op den achtergrond van het vertrek, op eene sofa neêr, alsof hij den lust verloren had om zich verder met iets te bemoeijen.

»Mijnheer D'AUBIGNY!" zeide nu DUBOIS zegevierend, »gij zult »de goedheid hebben, ons inzage te geven van de papieren, »die uw koerier overbrengt, en om zeker te zijn, dat er geene »verwisseling of ontvreemding van eenig gewigtig stuk plaats »hebbe, zal ik zoo vrij zijn, iemand in uwen naam te belasten »ze van hem over te nemen..... Mijnheer DE CHAVIGNY! dat »zij u opgedragen!" en de abt wenkte een' jongman in jagtkleeding, een' avonturier, die geheel in zijne dienst en soldij stond, en dien hij eene plaats had gegeven bij de stoeterij van den hertog.

CHAVIGNY gehoorzaamde, zonder zich een oogenblik te bedenken; maar D'AUBIGNY riep met eene mengeling van smart en bitterheid en zielangst:

»Mijnheer de abt! dat niet, om Gods wil! het kan niet zijn. »Het is onmogelijk, dat een ander, dan ik zelf, leest, wat mij »uit *Rome* gezonden wordt; maar ik zweer u, bij mijne eer, »bij God, bij alles wat mij dierbaar is, geene staatsbelangen »zijn hierin gemoeid."

»Gij waart wel zoo even bezig te verzekeren, dat gij niet »meer met de prinses ORSINI in betrekking stondt, en ziedaar, »de waarheid logenstrafte u op hetzelfde oogenblik. En laat »ik u zeggen, mijnheer! dat uw tegenzin, om die berigten mede »te deelen, mijn' lust verdubbelt om ze te weten."

»Niets geregtigt u daartoe, niets!" riep FRANÇOIS in eene soort van verwildering, »en gij moet niet denken, dat ik mijne fami-»liegeheimen zal blootleggen aan een' intrigant, die niet eens »een' titel heeft om er naar te vragen."

»Gij vergist u, mijnheer D'AUBIGNY! ik heb er eenen, en wel »een', die mij zitting geeft in den raad van regentschap! en als »zoodanig gaat eene zamenspanning tegen den staat mij wel »degelijk aan, en ik zal u toonen, dat ik de magt heb, het »regt en den wil, om de vijanden van den regent en van het »koningrijk te ontmaskeren en te verpletteren. Ik ben *conseil-»ler d'état!*

»De abt DUBOIS *conseiller d'état! conseiller d'état!*" riep men van alle kanten, den hertog aanziende, »dat is onmogelijk, dat »kan niet waar zijn!"

»Ik heb de voorwaarde vervuld, waarop die rang mij werd toe-»gezegd; kunt gij het ontkennen, monseigneur?" riep DUBOIS, ook naar den hertog heenziende met zijne kleine flonkerende basilisken-oogen.

»Neen, neen!" riep de regent met ergernis, »gij hebt gelijk, »gij hebt wat gij zegt, maar gij zijt een satan! en gij, mijnheer »D'AUBIGNY!" sprak hij tot dezen, die digt naar de sofa was heengeschoven, en nu voor hem stond met gevouwen handen, als smeekte hij bescherming. »Onderwerp u aan dien maat-»regel, ik raad het u, ik wil het, ik beveel het des noods; is »daar niets schuldigs in, zoo komt immers uwe onschuld helder »aan het licht, en zijt gij misdadig, mijnheer! dan... zult gij »toestemmen, dat ons die maatregel noodig was; en," vervolgde hij zachter, »er blijft u immers nog altijd de hoop op genade, »dat is een koninklijk regt, dat ik uitoefenen mag!"

»Ik wil geene andere genade, monseigneur! dan mijne eigene »geheimen voor mij zelven te mogen houden."

Nu kwam CHAVIGNY de zaal weder binnen, met het berigt, dat de koerier, die een Fransch edelman was, weigerde zijn' last over te geven aan iemand anders, dan aan Monsieur D'AU-BIGNY zelven, en dat zelfs het noemen van den regent hem niet van dit besluit had kunnen afbrengen.

»Bij den hemel! wat is dat?" riep de hertog, nu opsprin-

gende uit zijne achtelooze houding. »Een Fransch edelman, »die mijn bevel gehoorzaamheid weigert, omdat hij eene zen»ding van de prinses ORSINI heeft; het is allervreemdst, mijn»heer D'AUBIGNY! dat kan ik niet ontkennen, dat men Fran»sche edellieden gebruikt tot koeriers, voor een man, als gij »zegt te zijn, zoo daar geene staatkunde tusschenkomt. Mijn»heer CHAVIGNY! gij zult dien Franschen edelman, wie hij dan ook »zijn mag, zijn degen vragen en hier binnenleiden; ik wil »bij alle goden en bij alle duivels weten, wat daarachter zit. »En gij, overige heeren! geleidt de vrouwen in een ander ver»trek! de zaak wordt te ernstig voor zoo veel toeschouwers. »Mijnheer de abt! mijnheer de BROGLIE! LA FÂRE! uwe plaats »is hier bij mij." De hovelingen moesten wel gehoorzamen, hoewel de meeste hunner liever er bij waren gebleven, om te zien, wat er zoude voorvallen en hoe dit zoude eindigen; doch de blik en de toon van den hertog waren te ernstig, om ook zelfs te aarzelen. DE CRÉCY vooral had zich geen tweemaal zulk een bevel laten geven; hij bood der baronnes den arm, en ging met haar de overigen voor; toen D'ARMENTIÈRES dit zag, scheen hij uit een' bangen droom wakker te worden; hij wilde hen na. »De markies D'ARMENTIÈRES blijft!" riep de hertog met gezag. De markies boog zich werktuigelijk en bleef staan, waar hij stond.

»D'ARMENTIÈRES!" sprak de hertog met goedheid, »kom hier »bij mij!"

De markies naderde de sofa, zoo digt de etiquette het veroorloofde.

»GASPARD!" vervolgde PHILIPS VAN ORLEANS, »gij weet, ik heb »u lief gehad, en ik heb het nog niet kwaad met u voor, »hoewel gij tegen mij gehandeld hebt, als geen vriend tegen een' »vriend, geen onderdaan tegen zijn' meester veroorloofd is; »maar ik wil vergeven; ik wil niets liever dan dat; beken »maar schuld; beken op dit oogenblik, dat gij mij op meer »dan ééne wijze hebt misleid en bedrogen, en ik zal zorgen, »dat gij niet verwikkeld wordt in de schuld van anderen."

D'ARMENTIÈRES was diep getroffen door dit blijk van de goedheid des hertogs; zijne eerste beweging was zich neêr te werpen aan diens voeten, en alles te bekennen, alles; maar daar viel hem in, met hoe veel angstige zorge D'AUBIGNY altijd het aanwezen van zijn kind voor allen verborgen had, hoe dringend zijne beden, hoe streng zijne bevelen altijd waren geweest op dit punt, en hoe gevaarlijk het was, den vorst deelgenoot te ma-

ken van een geheim, dat, in de hand van zijne laaghartige dienaren, het middel kon worden tot DIANA's ongeluk.

Die gedachte sloot hem de lippen, reeds tot spreken geopend; hij kon, hij mogt niet de geheele waarheid zeggen; die gedeeltelijk te geven, was eene grootere onvoorzigtigheid dan zwijgen; hij zeide dus alleen: »Monseigneur! het is waar, ik heb schuld »tegen u en eene groote; maar ik kan u niets zeggen, niets, »dan dat ik niet vrij ben om te spreken."

»Het zij zoo, markies!" hernam PHILIPS met zigtbaar ongenoegen, »wijt dan aan u zelven wat er volgen zal."

De hertog hield het nu voor zeker, dat de listige prinses partij had getrokken van den hartstogt des jongen edelmans voor DIANA, en, zoo weinig als hij D'AUBIGNY kende, achtte hij het waarschijnlijk, dat deze op nieuw weder hare eer- en heerschzucht had gediend, zelfs waar er het geluk zijner dochter in gemengd was. Strenger dan voorheen, rustte dus zijn oog op beiden, en met niet minder scherpheid op den man, die binnentrad, en die zich voor koerier had laten gebruiken in deze zaak.

FRANÇOIS D'AUBIGNY, D'ARMENTIÈRES en allen zagen met niet mindere belangstelling op hem.

De eerste herkende den graaf DE SAINBERTÔT. Langzaam, maar met eene vaste houding, volgde hij DE CHAVIGNY, die zijn' degen in de hand hield.

Hoewel zijn gelaat bleek was en vermagerd, als van wie door zielesmart of door ziekte geleden heeft; hoewel eene sterke ontroering zigtbaar werd op dat gelaat, terwijl hij in de zaal rondzag bij het binnentreden, toch was zijn voorkomen nog altijd zoo belangwekkend en bevallig, dat DUBOIS LA FARE influisterde: »*Diantre!* alleen aan den bode is het te zien, dat de berigten »van de prinses komen; zij heeft nog altijd zwak op het uiter»lijk harer gezanten."

CHAVIGNY geleidde den graaf naar den hertog; op verschillende afstanden maakte deze de drie diepe buigingen, door den hoftoon voorgeschreven, en bleef toen staan voor den regent in eerbiedige maar gebogen houding.

»Die jonge man ziet er toch niet uit als een misdadig verra»der!" sprak de hertog tot DE BROGLIE.

»Noch als een avonturier," hernam deze, »en dat is hij ook »niet; het is de graaf DE SAINBERTÔT, en het is eene plant uit de »broeikas van het oude hof — MAINTENON *pur sang*."

»Dat is zeer verdacht!" antwoordde de hertog op denzelfden

toon, en toen wendde hij zich tot mijnheer DE SAINBERTÔT: »Daar »gij Fransch edelman zijt, zult gij weten, wie ik ben?"

»Ja, monseigneur! ik sta voor den hertog VAN ORLEANS, regent »van *Frankrijk*."

»Goed; redenen van staat maken het noodig, dat wij de dépêches »inzien, waarmede men u uit *Rome* herwaarts zendt. Welke reden »u deed weigeren ze te overhandigen, hoewel het u in onzen »naam werd afgeëischt, daarover zult gij u later verantwoor»den; nu zult gij u overtuigd hebben, dat men u niet heeft mis»leid; gij hebt gelegenheid, ze mij in persoon ter hand te stellen."

»Monseigneur! dat kan ik nu evenmin als daareven. Ik heb »een' eed gezworen, datgene wat ik breng, aan niemand over te »geven dan aan mijnheer FRANÇOIS D'AUBIGNY, en uwe hoogheid zal »het mij toestemmen, dat een Fransch edelman zijn woord moet »houden."

»Mijnheer DE SAINBERTÔT! Gij zijt een onderdaan van den koning »en gij moogt in den vreemde geene eeden doen, die u ongehoor»zaam en strafbaar kunnen maken tegenover uwen eigen meester."

»Mijnheer de hertog! ik ben in dienst van de prinses ORSINI!"

»De gevallen camarera-major is geene mogendheid, maar par»ticuliere, en wel eene zeer verdachte tegenover de tegenwoor»dige regering van *Frankrijk;* en gij, graaf! zie toe, dat gij haar »niet al te ijverig dient, tot weêrspannigheid aan uw wettige »overheid toe; want reeds nu zijt gij een gevangene, en wij heb»ben hier in *Frankrijk* eene gevangenis ook!"

»Ja, monseigneur! ik weet het, de Bastille!" hernam SAINBERTÔT, »en gij hebt erger dan dat in uwe magt, mijnheer de »hertog! maar stel alle uwe dwangmiddelen gerust in beweging: »ik ben een man, voor wien het leven sinds lang geene de minste »waarde meer heeft, en ik heb hier niets meer te doen, dan mijn' »eed te houden en te sterven!" De klem en de vastheid, waarmede de graaf dit zeide, bewees zoo zeker de onwrikbaarheid van zijn besluit, dat de regent de overtuiging kreeg, dat hij niet zwichten zoude.

»Nu, op mijne eer! de prinses weet wel, wien ze gebruikt," zeide hij zacht tot DE BROGLIE; en luid en met kennelijk verdriet tot D'AUBIGNY:

»Gij dan, mijnheer! ontvang die dépêches; *gij* zult toch wel »geen' eed hebben gedaan, die u beletten zal er ons den inhoud »van mede te deelen, als wij het van u eischen; — als wij het u »raden," voegde hij er zachter bij.

»Maar de mijne beveelt mij mijn' last aan mijnheer D'AUBIGNY

»over te brengen onder vier oogen, tenzij deze het anders mogt »bevelen!" hernam SAINBERTÔT.

»Waarachtig, mijnheer! men heeft u dien last niet gemakkelijk »gemaakt, en de wijze, waarop gij dien volvoert, maakt hem voor »u zeer gevaarlijk! Mijnheer D'AUBIGNY! sinds uw wil de eenige »is, dien deze edelman voor wet erkent, bevelen wij u hem »te zeggen, dat hij zijn' last volbrenge in onze tegenwoordig- »heid."

»Indien mijnheer de graaf SAINBERTÔT meent dit te kunnen »doen, zonder teêre belangen te kwetsen, zoo verzoek ik het »hem," zeide FRANÇOIS, SAINBERTÔT veelbeteekenend aanziende. Hij wilde den jongen graaf met geheel zijn hart redden van de verantwoordelijkheid, die deze tegenstand op hem laadde; maar in de onzekerheid van het gewigt en den inhoud der tijding, mogt hij toch de prinses niet blootstellen om eigen behoud.

»Ik ben in de onmogelijkheid daarover te oordeelen!" hernam de graaf, »maar dit weet ik, dat de eenige persoon, in »wiens tegenwoordigheid het mij stellig *verboden* was, mijne »zending te verrigten, niet hier is."

FRANÇOIS begreep hem: dat was DIANA; de regent begreep dit ook, en dacht er te meer op, dat de prinses zelfs de hoop op hare hand gebruikte als een lokaas bij hare staatkundige netten....

»Zoo geef, in 's hemelsnaam! mijnheer de graaf!" sprak D'AUBIGNY, wien een wanhopige moed de oogen verblindde voor de overige gevaren, die het brengen kon.

DE SAINBERTÔT boog zich en haalde een klein ivoren doosje te voorschijn, van boven geëmailleerd goud op blaauw, dat door glas was beveiligd; men kent het, dat fijne, kostbare en toch smakelooze werk van dien tijd; maar het doosje was zeer klein, zoo klein, dat de regent en DUBOIS elkander aanzagen en zich voor gemystifiëerd hielden; dit kon immers geene dépêches bevatten, geen' enkelen brief zelfs, naauwelijks eenige woorden op een klein biljet. Om zeker te zijn, dat dit laatste niet weggesloken werd, drong zich de abt zoo digt mogelijk bij D'AUBIGNY, en stond vlak naast hem, en hield de oogen met brandend ongeduld gevestigd op het elegante voorwerp. Allen zagen toe met niet minder spanning; D'AUBIGNY opende.

Het bevatte niets dan een' ring, een' prachtigen ring, dat is waar, doch waarvan de beteekenis iets vreesselijks moest zijn; want FRANÇOIS werd zoo bleek als een doode, sidderde zoo hevig, dat ring en doosje beiden hem uit de handen vie-

len, en hij zelf zoude zijn neêrgestort, zoo niet DE BROGLIE toegeschoten ware en hem zijn' arm had gereikt.

Toen zagen de regent en DUBOIS wel zeker, dat dit geene mystificatie was, en dat voor den heer van *Chanteloup* deze zonderlinge wijze van correspondentie zeer wel verstaanbaar was. De abt maakte zich spoedig meester van de voorwerpen, die op den grond gevallen waren, en bekeek ze angstvallig van alle kanten.

»Ah ça!" riep hij, »die dépêche is in vreemd cijferschrift ge»schreven, maar het blijkt, dat het voor onzen gastheer duide»lijk en leesbaar is! Mijnheer D'AUBIGNY! wees zoo goed, ten »gevalle van de tegenwoordigheid des hertogs, niet al te lang »aan uwe zenuwzwakheid toe te geven, ... en nu men zien »kan, dat gij u reeds wat hebt hersteld, licht ons in over de »beduidenis dezer logogryphe."

D'AUBIGNY had zich werkelijk hersteld, maar kennelijk worstelde hij nog, om zich te verheffen boven den schok van den schrik, die hem getroffen had; hij verviel in een diep en smartelijk nadenken, en antwoordde niet.

»*Paques-Dieu* monseigneur! die speelt niet voor het eerst »comedie," zeide DUBOIS tot den hertog, »zoo doet een nieuweling »het niet!"

»Neen, DUBOIS!" hernam deze, »dat is wat anders, dat is »echt," en opstaande, ging hij naar D'AUBIGNY toe, vatte eerst zijne hand, en daarna opmerkende, dat hij nog steun noodig had, nam hij hem gemeenzaam onder den arm, ging met hem aan een ander einde van de zaal, en zeide hem toen zacht: »Luister, mijnheer D'AUBIGNY! gij hebt daar eene tijding gekre»gen, die u vreesselijk schokt, dat is onmiskenbaar; staatsbe»lang noopt den regent van *Frankrijk*, om onbescheiden te we»zen, en u ernstig af te vragen, wat dit beteekent; maar de »hertog VAN ORLEANS heeft een hart als een ander mensch; hij »zal eerbied hebben voor familiegeheimen, en hij heeft daar een »paar uren geleden, van een engelachtig kind, lessen van waar»heid en edelmoedigheid ontvangen, die niet voor hem zullen »verloren gaan. Oefen gij de eerste en laat het, wat mij aan»gaat, gerust op de laatste aankomen; DUBOIS wil eene zamen»zwering hebben; daar is hij niet af te brengen; maar ik voor »mij zie hier iets anders; kan het ook zijn, dat de prinses ORSINI »uwe DIANA aan hare eerzucht wil opofferen, en dat gij het te »laat inziet, om haar te redden?...."

»Mijn God! monseigneur! gij weet van mijn kind!... maar »gij weet dan alles?" bragt FRANÇOIS met moeite uit.

»Ja, mijn vriend!" hernam de hertog met goedheid, »ik weet »van zekere voorvallen zelfs meer dan gij..."

»O! ik begrijp het, uwe hoogheid was in *Italië*, en de kar- »dinaal DE NOAILLES heeft u alles gezegd."

»Wat ik weet, weet ik door den geestelijken weg, daar »hebt gij gelijk in."

»Nu dan, in 's hemels naam, monseigneur! dan kan ik u het »overige mededeelen; en het is goed, want aan dezen toestand »moest voor ons allen een einde komen. Alleen... wat ik den »regent mededeel, wordt dat eene tijding voor den regeringsraad?"

»De hertog VAN ORLEANS geeft u zijn vorstelijk woord, dat uw »geheim het zijne alleen blijft, als er niet de vraag is van staats- »belang; wij zullen DUBOIS wel wat wijs maken, en als hij niet »tevreden is, zal ik hem den mond stoppen met een beter jaar- »geld en met een nieuw ambt, waarnaar hij toch al zoo lang »hongert."

»Beveel dan, dat men ons zamen late, monseigneur!" bad FRANÇOIS met eene doffe stem.

Aan dit verlangen werd voldaan, ondanks eenig tegenstre- ven van DUBOIS, die de zaak in het geheel niet vertrouwde in de handen van den goedaardigen meester, en hier het liefst door eigene oogen had gezien. . . . .

. . . .

Een halfuur lang bleef de regent met zijn' gastheer zamen in gesprek, dat gewigtig en niet zonder aandoening moest ge- weest zijn voor beiden; want toen de hovelingen weder werden teruggeroepen, was de hertog zoo bleek als FRANÇOIS zelf, en hij sprak met eene getroffene stem tot DUBOIS:

»Ik kan u mededeelen, mijnheer de abt! dat wij geene vreeze »behoeven te hebben en volkomen gewaarborgd zijn tegen de »eerzuchtige aanslagen van de prinses ORSINI op de rust van den »staat. Er bestaat geene zamenzwering, en er heeft er geene be »staan, ten minste niet van zulken aard, noch tusschen de be- »doelde personen," en hij zag scherp henen naar de anderen, waaronder hij D'ARMENTIÈRES dacht te vinden; »alle verder onder- »zoek naar deze zaak is dus vruchteloos, en verbied *ik* zelf aan »den *conseiller d'état* en aan den *sur-intendant* der posterijen, »twee ambten, die gij u door uwen ijver voor het vaderland »heden hebt verworven!"

»Dank! monseigneur! Het is wel, als gij liever geene zamenzwe- »ring hebt, is het mij ook goed; het is eene gelegenheid, die zich »nog wel eens wêer zal opdoen; want onder ons, om zich voor

»*zeker* gewaarborgd te houden tegen de listen eener prinses »ORSINI, moest men haar dood en begraven weten, en als dan »een van hare kardinalen het *requiem* had gezongen, zou ik »de zaak nog niet vertrouwen."

De hertog keerde DUBOIS den rug toe, zonder hem te antwoorden, en rondziende, scheen zijn blik iemand te zoeken, dien hij niet opmerkte.

»Waarom is de markies D'ARMENTIÈRES niet met ulieden te»ruggekeerd?" vroeg hij in 't algemeen.

Men zweeg; sommigen haalden de schouders op, DE BROGLIE glimlachte en LA FÂRE zag met eenige verlegenheid naar den grond.

»Wat is dat, mijne heeren! waarom krijg ik geen antwoord? »LA FÂRE! u had ik bevolen het oog te houden op dien jongen »edelman! waarom mis ik hem nu?"

»Uwe koninklijke hoogheid zal ook zeker den Vicomte DE CRÉCY »missen!" hernam LA FÂRE, aarzelend het verdere te zeggen.

Dat was waar, en ook de baronnes was de zaal niet weder binnengekomen.

»Welnu! welnu! hoe komt die daarbij te pas?" vroeg ORLEANS met eenige onrust.

»Zeer veel, monseigneur! want de markies heeft eene zaak »van eer met den Vicomte."

»Eene zaak van eer! *Par-la-sang-Dieu!* mijne heeren! gij »weet dit, en gij hebt het niet geweerd, en gij hebt er mij »niet eenmaal kennis van gegeven! zelfs gij niet, LA FÂRE!"

»Monseigneur! uwe hoogheid weet dat zelf, als een duël »noodig geworden is tusschen twee edellieden, valt er niet veel »aan te verhinderen, en niemand onzer dacht ook daaraan; »ze zijn van dezelfde behendigheid met den degen; de mar»kies heeft zevenmaal geduëlleerd, en de Vicomte elf malen, »en ze hebben twee getuigen, CHAVIGNY en DE SAINBERTÔT."

»Maar, bij den Hemel, LA FÂRE! gij spreekt er van, of ze nog »bezig waren."

»Zoo is het, monseigneur! zij vechten nog; toen wij hier bin»nentraden, gingen zij zamen met hunne getuigen naar een ze»ker grasperk in het park.... en daar het heldere maneschijn »is, zullen ze zeker over de verdeeling van licht...."

»Loop naar de maan met uwe verdeeling van licht; meent »gij, dat ik dit dulden zal? Mijnheer DE BROGLIE! Mijnheer de ka»pitein van de lijfwacht! ijl naar de plaats, waar zij zamen zijn, »en verhinder ze voort te gaan; scheid ze met geweld. Zoo

»het zijn moet, neem ze gevangen, bind ze, als 't niet anders kan, »maar verhinder het duël en breng ze beiden hier, dood of le»vend, maar zoo mogelijk ongekwetst. *Par dieu!* dat zou wat »wezen!" vervolgde PHILIPS binnensmonds, »als de markies eens »een' prik had gekregen; wat zou ik aanvangen met. . . ." Hij hield zich in, en zag op, of men reeds gehoorzaamd had; DE BROGLIE en LA FÂRE waren heengegaan. Maar des hertogs bevelen waren reeds voorgekomen; D'AUBIGNY had, bij het eerste woord van een tweegevecht, snel de zaal verlaten, en kwam nu terug met D'ARMENTIÈRES, die een' zijden doek om de regterhand gebonden had, en de baronnes DE CLAIRVILLE, die er zeer ontsteld en ter neêrgeslagen uitzag. »Mijnheer D'AUBIGNY!" zeide PHILIPS tot dezen, »uwe tegenwoordigheid is hier overtollig! volbreng zoo »spoedig gij kunt. . . hetgeen wij zijn overeengekomen."

D'AUBIGNY boog zich en ging; in het voorbijgaan sloeg hij een' medelijdenden blik op den markies, en zag den hertog aan, als smeekte hij gratie; maar deze schudde bijna onmerkbaar het hoofd en wendde zich tot den jongen edelman.

De hertog was nu waar hij wezen wilde. Van D'AUBIGNY ontslagen, kon hij de kastijding, dien hij GASPARD had toegedacht, nu aan dezen volbrengen; zonder schroom, een' onschuldige, die niets tegen hem had gepleegd, daarin te begrijpen; en er was werkelijk genoeg ontevredenheid in zijn hart opgetast tegen den markies, om niet te gelooven dat het hem volkomen ernst was met den strengen toon en den toornigen blik, waarmede hij dezen aansprak:

»In 't eind, mijnheer de markies D'ARMENTIÈRES! zal het nu »toch tijd geworden zijn, dat gij u verklaart, over hetgeen gij »voorhadt, toen gij ons en ons gevolg naar dit kasteel hebt »gelokt, onder voorwendsel van eene zamenzwering aan den dag »te brengen, en medepligtigen te noemen, terwijl gij wist, zoo »goed als ik het nu zelf weet, dat er niets dergelijks bestond, »of heeft kunnen bestaan. Wat hadt gij er aan, u zelven te »bezwaren met eene misdaad, die niet de uwe was; meendet »gij misschien, dat gij niet reeds genoeg schuld hadt in onze »oogen, om niet te spreken van uwe uitspatting van daareven, »waarover straks meer; is uwe som van fouten tegen mij nu »groot genoeg? Verklaar u, mijnheer! wat hebt gij bedoeld met »deze misleiding?"

De markies voelde zeer goed, dat de hertog niet schertste, de bekentenis, die hij te doen had, werd er te moeijelijker door, en eene algeheele was hem nog altijd ondoenlijk, daar

hij zich nog altijd niet had kunnen verklaren met D'AUBIGNY. Hij trachtte dus tijd te winnen, in de hoop dat de laatste zou terugkeeren, en hij hernam zoo moedig als hij kon:

»Helaas, monseigneur! ik heb zekerlijk groote schuld, en wat »de zamenzwering aangaat, daarin heeft uwe hoogheid gelijk, »daarvan is niets, althans niet in dien zin, dien mijnheer DUBOIS wenschte; maar wees genadig en wil vergeven; ik was inge-»kerkerd en ik wilde vrij zijn; ik was verliefd, en.... mon-»seigneur! gij zult toch wel iets voorbijzien ter wille van de »liefde, van de wanhoop...."

»t' Is verwonderlijk, mijnheer!" zeide de hertog koel, »dat gij »zoo veel schaamteloosheid hebt, en zoo veel ongegrond zelf-»vertrouwen, om mij dit zóó te zeggen, en om mijne gram-»schap zóó ligt te achten. Meent gij dan waarlijk, mijnheer! »dat het genoeg is, om den regent van het koningrijk uit het »midden zijner gewigtige bezigheden weg te roepen, hem te »noodzaken, de zijde van den minderjarigen koning te verla-»ten, door het lokaas eener gewigtige ontdekking, en dan te »eindigen met te bekennen, dat dit eene mystificatie was, eene »Aprils-boodschap, en alleen tot verschooning te zeggen: ik »was verliefd. Meent gij in ernst, dat het daarmede afge-»daan is?"

»Ik neem de vrijheid, u te doen opmerken, monseigneur! »dat ik geen oogenblik de verwachting kon hebben, dat uwe »hoogheid in persoon zich hierheen zou begeven; dat mijn »verzoek alleen inhield, eene korstondige uitvlugt naar *Chan-»teloup,* onder zulk geleide, als uwe hoogheid zoude goedvin-»den; dat mijnheer de abt DUBOIS zich terstond uit zich zelf »heeft aangeboden, en dat...."

»*Palsambleu!* monseigneur!" riep DUBOIS, »hoort gij het wel? »hij zou er mij aan gewaagd hebben; wie weet, of hij mij niet »onderweegs een duël had voorgeslagen, zoo als met DE CRÉGY, »om van mij af te zijn."

De markies zag den abt aan met een' glimlach vol minachting en haalde de schouders op.

»En zeker. mijn genadige meester!" ging hij voort tot den hertog, »ik geloof niet, ik geloof nooit, dat ik eene genoegzame »verontschuldiging zal kunnen vinden voor mijn gedrag tegen-»over u; maar gij zijt zoo goed, zoo grootmoedig, en als ik er »knielend om smeek..."

En hij wierp zich werkelijk aan de voeten van den regent.

»'t Is nu te laat, mijnheer!" hernam deze strak en koud; »ik

»heb u zoo straks nog vergiffenis aangeboden, onder voorwaarde »van opregtheid; gij hebt niet gewild; gij zult nu al de gevol- »gen dragen van uwe dwalingen. Zoo gij nu schuld bekent, is »het uit drang der omstandigheden, maar niet te beloonen als »een terugkeer tot waarheidsliefde."

»Zijne waarheidsliefde! ja, monseigneur! spreek mij daarvan; »ik zweer u, mijnheer de hertog! dat hij ten minste zoo goed »liegen kan als ik, en ook voor 't overige geloof ik, dat wij »hem kunnen beschouwen als bekeerd van de deugd, zoo als ik »uwe hoogheid beloofd had; hij heeft zich, dunkt mij, in den »laatsten tijd al aardig geoefend op de zeven hoofdzonden."

»Zwijg, DUBOIS! gij moet dezen heilige niet tot een' marte- »laar maken," hernam de hertog lagchend; »en gij, mijnheer »de markies! wij beginnen nu verlangend te worden het voor- »werp van dien vurigen hartstogt te kennen, waarvoor gij zoo- »veel hebt gewaagd."

De markies zuchtte, zag op, of D'AUBIGNY niet dáár was, kleurde »sterk, aarzelde en zweeg.

»Mag ik uwe hoogheid inlichten?" vroeg CHAVIGNY, die iets na- derde.

»Wel zeker, ridder! zeg alles wat gij weet."

»Nu dan, de markies is nu niet zoo gul met zijne bekentenis als »daareven, toen het er op aankwam om een voorwendsel te »vinden, om zich van een' gehaten vijand te ontdoen..."

»Zie hier ten minste geen getuige ter ontlasting." sprak de regent bij zich zelve.

»Welnu, ridder?"

»Want toen de Vicomte DE CRÉCY enkel maar eene kleine »vrijheid nam in woorden tegenover de baronnes DE CLAIRVILLE, »die met ons was, eene scherts, eene aardigheid, eigenlijk maar »eene vleijerij, beval hij dien edelman het zwijgen, met eene »verwaandheid, met eene aanmatiging, die ons allen lagchen »deed; en toen men hem vroeg, met welk regt hij, hier, waar »wij allen gasten waren, zulk een' toon aannam, hernam hij »met zegepraal, dat de baronnes zijne vriendin was; en toen »men over die vriendschap glimlachte, voegde hij er bij: »wel- »»nu dan, mijne verloofde: daar hebt gij mijn geheim.""

»En wat zeide daarop de baronnes?" vroeg de hertog, deze aanziende.

»Zij deed als nu, monseigneur! zij sloeg de oogen neder en zweeg."

»En wat zeide de Vicomte daarop?" vroeg de regent.

»Hij zeide, dat de markies ook niet minder doen kon voor »de vrouw, die hij van de schitterendste uitzigten had beroofd, »dan haar zijn' naam en zijn' rang te geven; dit nam de markies nu zoo hoog op, dat wij het ons niet verklaren konden; in »één woord, monseigneur! hij daagde den Vicomte voor den »degen; DE CRÉCY antwoordde, dat hij niet vechten wilde om »de eere zijner voormalige logeergast van *d'Auteuil;* en daarop, »en om hem er toe te dwingen, gaf de markies hem een' slag »in 't aangezigt, daar wij allen bij waren; toen *moesten* zij »vechten."

»Genoeg!" viel de hertog in, »de hooge belangstelling van »den markies in die dame is meer dan genoeg bewezen. — »En is dat nu waarheid, mevrouw! wat de markies toen »heeft gezegd?" vroeg de hertog der baronnes.

De arme ATHENAÏS was uiterst verlegen; de markies had te veel voor haar gedaan, was nog te kort geleden haar beschermer en wreker geweest, dan dat zij hem in ongelegenheid wilde brengen door hare antwoorden, zelfs waar zij niets van zijn gedrag begreep.

Zij antwoordde dus zacht en weifelend: »Ik wenschte, dat de »markies zelf...."

»Ik begrijp u," viel de regent in; »vrouwelijke schroomval- »ligheid houdt u terug. Nu, goed! wij weten alles, en al »moest ik dan ook den markies te gelijk beloonen, terwijl ik »u regt doe, u *zal* regt geschieden, en dat wel op het aller- »spoedigst." De hertog zag even op naar een staand horologie, prijkende op eene *console* tegenover hem in al de pracht van verguldsel en emailleersel, van den toenmaligen stijl. »Juist," hernam hij, »'t is half twaalf; de middernachtsmis voor een hu- »welijk kan gevierd worden in de dorpskapel; gij hebt een half uur »voor den togt derwaarts, dat komt goed uit; LA FÂRE! gij »weet mijne bedoeling, de pastoor zal u gehoorzamen, als gij »spreekt uit mijnen naam; zorg, dat de markies D'ARMENTIÈRES »en de baronnes gehuwde lieden zijn, vóór dat het twee uren »later worde...."

»Monseigneur! monseigneur!" riep de markies in doodelijke verlegenheid, »dat is onmogelijk, dat kan niet zijn; ge zoudt »mij uithuwen aan deze vrouw, die..."

»Die u niet behaagt misschien," zeide de hertog; »vergeef »mij, mijnheer! gij hebt aan 't *souper* wat al te veel bewijzen »van het tegendeel gegeven, dan dat ik u zou kunnen ge- »looven..."

»Maar, monseigneur! met eene andere vrouw dan die »ik bemin! Ik zweer het u, op mijne eer, op mijn ge- »weten.....”

»Ja, markies! zoo iets is wel meer gebeurd, en dit zij dan »uwe straf voor alles wat gij tegen mij hebt gepleegd, hoewel »ik u nog niet geloof op dit punt; want in 't eind, haar, die »men vrijwillig en ongedwongen tot zijne verloofde kiest....”

»Dat was nooddwang, mijnheer de hertog! om het regt te »hebben de barонnes te verdedigen tegenover die lieden; maar »bij het heiligste, dat ik ken, ik bemin eene andere; ik ben »zoo goed als de bruidegom van eene andere.”

»Als ik zeide!” viel DUBOIS in, »dat hij zich toelegt op de »ondeugd. *Bigamie, ma foi!* dat is eene schrede!”

»Kom, kom, gekheid!” hernam de regent; »ik geloof er »niets van; wat zou dat voor eene bruid zijn? gij hebt u in den »laatsten tijd met geene andere vrouw bezig gehouden dan »met mevrouw DE CLAIRVILLE.”

»Neen, niet openlijk, dat is waar; maar in 't geheim, mon- »seigneur! in 't geheim ben ik waarlijk en waarachtig verloofd »met de dochter van mijnheer D'AUBIGNY! Ziedaar, monseig- »neur! wat ik mijne zamenzwering noemde; en ziedaar, wie »ik voor medepligtigen heb!” sprak nu GASPARD, tot het uiterste gebragt en in den angst zijns harten zijne belofte aan FRAN- »ÇOIS verbrekende.

»Markies! ik heb geen reden om u te gelooven, ziedaar mijn »eenig antwoord. Spreekt nu gij, mijne heeren! hebt gij D'AU- »BIGNY iets hooren zeggen van eene dochter, die hij zou »hebben?”

Natuurlijk was aller antwoord ontkennend; de barонnes wilde spreken; maar de hertog wierp haar een: »zwijg, me- »vrouw!” toe, dat haar verstommen deed.

»Als men ieder gelooven wilde,” vervolgde de hertog los weg, alsof hij niets belangrijks zeide, »dan zoude onze gastheer »spoedig eene talrijke familie hebben. Daar is mijnheer de »markies, die goed vindt hem eene dochter toe te dichten; zoo »heb ik zelf, in den loop van den dag, de kennis gemaakt van »een alleraardigst kind, waarmede ik een half uurtje heb door- »gebragt, zoo genoegelijk, dat ik het lang zal onthouden; die »engelin bekende ook op *Chanteloup* te huis te hooren, en »van de familie D'AUBIGNY te zijn. Mijnheer FRANÇOIS zoude, »denk ik, heel getroffen zijn, als hij van al die verwanten »hoorde.”

»Dat was dezelfde, die ik bedoelde!" riep D'ARMENTIÈRES, in onuitsprekelijke onrust gebragt over deze kennismaking van den hertog, en de wijze, waarop hij van DIANA sprak. »Zij heeft u »de waarheid gezegd, niets dan de waarheid! *zij* kan niet mis»leiden."

»Ook heb ik mij verpligt gevoeld vóor haar te zorgen," hernam de regent, zonder naar den markies te luisteren; »en ik »heb mij voorgenomen haar uit te huwelijken."

»Mijn genadige vorst!" riep GASPARD in de hoogste angst en zielesmart, zich neêrstortende aan de voeten van den hertog. »Haar uithuwelijken! dat zult gij niet! dat wilt gij »niet!. . ."

»En waarom niet? een goed huwelijk met den kapitein van »de nieuwe lijfwacht des konings?"

»Ja, maar zij zal niet willen!" riep D'ARMENTIÈRES, zich zelven bemoedigend.

»Zij zal alles willen wat *ik* wil; daar heb ik zekerheid van," sprak de regent, »en nu, om een eind te maken aan dezen te»genstand, mijnheer de kapitein van de lijfwacht! de markies »D'ARMENTIÈRES is uw gevangene, totdat zijn huwelijk voltrokken »zal zijn; wees zoo goed, u nu met dit paar in beweging te »stellen. Neem van mijne lieden en van mijne paarden voor den »togt, wat u goeddunkt."

»Markies!" sprak LA FÂRE, »wees verstandig, geef uw' degen »en volg zonder tegenstreven; wat hebt gij er aan, dat ik tegen »een' edelman, tegen een' vriend, maatregelen van zekerheid zou »moeten nemen?"

»Daar is mijn degen, LA FÂRE! ik beloof onderwerping in »alles wat de hertog bevelen zal; alleen dit huwelijk, monsei»gneur! wees er van gewaarschuwd, dit huwelijk onderga ik »niet levend."

»Ik kan 't niet helpen," sprak PHILIPS, »gij hebt u dit alles »zelf op den hals gehaald, en als gij morgen bij toeval nog »leven mogt, kom mij dan uwe opwachting maken, en bedank »mij, dat ik u zoo schielijk en zoo luchtig heb heengeholpen »over een' stap, waar jonge lieden van uwe soort anders niet zoo »ligt toe komen."

»Maar, monseigneur! van mijne zijde is het onmogelijk!" riep de barones in eene soort van vertwijfeling; »ik wil mij »niet laten verbinden aan een' man, die mij niet bemint, en »daarbij. . . . ." ging zij voort met aarzeling, om zich te bedenken over de uitdrukking, die zij gebruiken moest.

»En daarbij!" sprak de hertog met eene zekere vastheid, en haar aanziende met beduidenis, »daarbij *weet gij, dat er huwe-»lijken zijn, die plotseling noodzakelijk kunnen worden!"*

De baronnes bedacht zich even, kleurde toen zeer sterk, en ging naar den hertog toe, hem vragend aanziende, met eene mengeling van hoop en vrees.

De hertog glimlachte en knikte, terwijl hij den vinger op den mond legde.

Het gelaat van de baronnes verhelderde zich op eenmaal, en zij gaf D'ARMENTIÈRES de hand, terwijl zij met wat schalkheid zeide: »Kom, markies! moed en volgzaamheid; wij zullen het »eindje wegs, dat wij gedwongen zamen zullen afleggen, elkan-»der zoo ligt maken als wij kunnen."

De hertog had moeite zijnen ernst te bewaren en een' schaterenden lach te bedwingen bij het wanhopig gezigt van D'ARMENTIÈRES.

»Nu ben ik er," dacht DUBOIS, die tot hiertoe de handelwijze van den hertog niet had begrepen; »de hertog en de schoone »dame hebben elkander verstaan, en zij zal markiezin wor-»den, om eene goede figuur te maken aan het hof; dat is ook »wel het minste, dat hij voor haar doen kon."

De overige hovelingen begrepen den toestand op dezelfde wijze, vooral DE CRÉCY, die, na zich eene ligte wond te hebben doen verbinden, zachtkens was binnengeslopen; doch zijne redenen had, om zich niet op den voorgrond te stellen, en het voorvallende gade te slaan, zonder op zich zelven de opmerkzaamheid te trekken.

»Wij overigen, mijne vrienden! hebben nu aan niets an-»ders te denken dan aan onze nachtrust!" sprak PHILIPS; het »kasteel *Chanteloup* is zoo ruim, en de gastvrijheid van onzen »gastheer zoo aartsvaderlijk, dat hij mij uitgenoodigd heeft, »om bij mij te houden wie ik wilde; en dus, mijne heeren! gij »blijft allen hier, allen, dat wil zeggen," hervatte hij, zich naar DE CRÉCY wendende, »uitgenomen den Vicomte. Sinds de ramp »met zijn lusthuisje, heeft mijnheer D'AUBIGNY veel angst voor »brand; en ik heb hooren vertellen, dat de Vicomte.... of de »lieden, die hij gebruikt, wat onvoorzigtig zijn met stoken!... »Mijnheer DE CRÉCY! gij zult dus u moeten behelpen met de »dorpsherberg, en te eerder, wijl gij voortaan niet meer tot »onzen kring behoort; dit heb ik mevrouw D'ARGENTON moeten »beloven; dank het eener edelmoedige voorbede, dat wij u »geene andere woning aanwijzen!" De Vicomte sidderde en ver-

»bleekte; maar hij boog zich zwijgend en ging; eene verontschuldiging kon hij niet wagen; hij werd niet beschuldigd, en er was iets in den toon van den hertog, dat hem alle hoop op vergiffenis benam.

»*Pardieu!* de hertog is *en veine*," dacht DUBOIS, »ik zal daar-»van gebruik maken, om ook een vonnis te verkrijgen tegen »een ander, die mij verdacht blijft."

»En de graaf SAINBERTÔT, monseigneur?" vroeg hij.

»Die kan mijnentwege over de grenzen trekken, zoo snel »als hij gekomen is."

»Dat zal hem ondoenlijk zijn, uwe hoogheid!" merkte CHAVIGNY aan; »want toen de markies gewond was, heeft hij het »tweegevecht opgevat tegen den Vicomte, en hij heeft eene »wonde gekregen, die doodelijk werd geacht door den heel-»meester, en misschien dezen nacht.... misschien reeds nu..."

Dat was waarheid; de bevallige jonge graaf was reeds bezweken; maar sinds den val van de prinses ORSINI, en sinds het verlies van zijne hoop op DIANA's liefde, was zijn leven zulk eene aaneenschakeling geweest van berouw en van lijden, dat de dood hem een verlangde bode der ruste scheen.

»Arme jonge man!" sprak de hertog, »zoo heb ik toch niet »kunnen verhinderen, dat er een tintje treurspel heenliep door »mijne klucht; dat is het leven, mijne heeren! en een vorst »merkt nooit zoo goed zijne onmagt op, als wanneer hij dit »wil veranderen.

»En hiermede, goeden nacht! wie lust heeft tot slapen; ik »ga een toertje rijden met DE BROGLIE.

»En ik volg u, om te zien waar dat heengaat," beloofde zich DUBOIS.

BESLUIT.

De hertog ondernam werkelijk dien nachtelijken wandelrid, om mede te genieten van de verrassingen, die hij had voorbereid. Als hij verordend had, werd er een middernachtsmis gevierd in de stille dorpskapel.

En alles was er voorbereid tot het vieren eener huwelijksplegtigheid; alleen, in plaats van één bruidspaar, zag men er twee voor het altaar staan: FRANÇOIS D'AUBIGNY met ATHENAÏS DE CLAIRVILLE, en de markies D'ARMENTIÈRES met DIANA D'AUBIGNY.

Nadat de Sieur FRANÇOIS zich met den regent had verklaard, had deze hem zijne ontmoeting met DIANA verteld, hem in het geheim genomen van zijne kleine wraakoefening tegen D'ARMENTIÈRES, dien hij later met de voldoening van zijn' dierbaarsten wensch vergoeden wilde, en had hij zijne toestemming gekregen tot de verhaasting van hetgeen toch besloten was: DIANA'S huwelijk met den markies. Het zijne was hij sinds lang met de barones overeengekomen; zij waren niet onverschillig voor elkaâr geweest, van de eerste kennismaking af, en toen FRANÇOIS eens had gezegd: »Ik ben een burger," en zij had geantwoord: »en ik ben ook eene burgerlijke, en ook mij hebben ze ver»volgd," was de band der overeenstemming snel tusschen hen geknoopt en dagelijks vaster geworden. FRANÇOIS begreep op eenmaal, dat die vrouw hem lief had, en dat hij nog weêr zou kunnen beminnen; en zelfs al had hij ATHENAÏS slechts kunnen achten, zou hij haar toch zijne hand geboden hebben. De prinses ORSINI had, als laatste offer, een tweede huwelijk van hem geëischt. Zij had dat geëischt, om voor de wereld waarheid te maken, of ten minste tot een onoplosbaar vraagstuk, dat woord, dat zij eens aan LODEWIJK XIV had gerigt over FRANÇOIS: »*Pour mariée* NON!" Zij had hem niet durven voorstellen, dat het zoude plaats hebben bij haar leven, maar zij had als voorwaarde voor DIANA'S fortuin gesteld, dat het zou voltrokken worden, terstond na haren dood. Op het terugontvangen van haren trouwring, het bewijs dat zijn eerste huwelijk ontbonden was door den dood, zou FRANÇOIS D'AUBIGNY terstond het tweede aangaan. De baronnes was in dit geheim.

Hare laatste seconde bewustzijn had de prinses ORSINI gebruikt, om SAINBERTÔT met het geheimzinnige teeken af te zenden, en om te bevelen, dat men haar afsterven zoo lang mogelijk zoude geheim houden.

»Ja! ja! die vrouw had karakter, ik heb er zoo iets van ge»voeld," merkte de hertog aan, toen FRANÇOIS hem dit alles vertelde.

En nu — de vreugd schetsen van het jongste bruidspaar, dat zoo ongewacht en zoo snel tot hunnen hoogsten wensch was gekomen; van de dankbaarheid te vertellen, waarmeê de markies zich nederwierp aan de voeten van den hertog, die hem ophief

en omhelsde, tegelijk met DIANA, en die haar toen met zijn' goedigen blik vroeg: »Zijt gij tevreden, mijn kind! over den hertog van *Orleans?*"

»Als geheel *Frankrijk* hem slechts kennen mogt, zoo als *ik*, »zouden allen het zijn," hernam zij.

De pastoor was niet weinig in zijn' schik, twee zulke huwelijken in te zegenen op hooger order.

En toen den volgenden morgen mijnheer FRANÇOIS D'AUBIGNY de baronnes DE CLAIRVILLE aan zijne gasten voorstelde als zijne echtgenoot, en de markies zijn beminnnelijk vrouwtje als de dochter van den gastheer, toen zeide DE NOCÉ, die wat hoop gehad had op dien rang:

»Ik meende, dat uwe koninklijke hoogheid die jonge dame had »willen uithuwen aan den kapitein van de nieuwe garde des »konings?"

»Nu ja," zeide de hertog, »dat is ook zoo, dat is nu mijnheer D'AR»MENTIÈRES! En wil ik u eens wat zeggen, DE NOCÉ en gij allen, mijne »heeren! van mijnheer den abt DUBOIS af, tot aan mijnheer FRANÇOIS »D'AUBIGNY toe, D'ARMENTIÈRES en ik ingesloten, hebben allen ge»tracht door bedrog, door misleiding, door omwegen tot het »doel te komen, dat wij ons hadden voorgesteld. Geen een van »allen bereikt het, en wij verwarren de zaken zoo, dat wij er »zelf niet meer weg in weten; daar komt een eenvoudig meisje, »dat geen andere middelen gebruikt dan waarheid, natuur»lijkheid en opregtheid; en zij alleen weet de verwarring te »doen ophouden, en te bewerken wat zij wenscht. Ik ben het »preeken niet gewoon, mijne heeren! maakt u de toepassing »zelf...."

»Monseigneur! 't is niet voorzigtig, de uitzonderingen als re»gels te geven; en ik zou bij deze deugden een weinig voor»zigtigheid voegen, als mevrouw de markiezin in de wereld moet »verkeeren," zeide DUBOIS.

»Ik wil het beproeven, mijn schrandere abt!" zeide DIANA lagchend; »slechts heb ik mij zoo goed bevonden bij den weg, »mij door mijn' vader gewezen, dat ik daarop in 't vervolg »maar zal blijven voortgaan."

Drie weken na deze voorvallen kreeg de regent van *Frankrijk* de officiëele mededeeling van den dood der prinses ORSINI. »Ditmaal heeft ze dan toch D'AUBIGNY woord gehouden," dacht de regent; »maar 't is ook..... omdat zij niet an»ders kon."

In eene stad als *Parijs*, waar, onder zoo veel afwisseling,

alles zoo schielijk oud wordt, was het huwelijk van D'AUBIGNY toen reeds een afgehandeld en vergeten praatje. Dit maakte ook, dat ST. SIMON zelf niet regt wist, hoe het er mede was: »*Il s'est marié avant ou peu de temps après la mort de la* »*princesse des Ursins*," zegt hij, en besluit daaruit, als de laatste het had gewild: dat de prinses en de *écuyer* niet getrouwd zijn geweest; wij vinden de conclusie wat gewaagd, doch laten ieder vrijheid tot de zijne.

Als kapitein van de garde. bragt D'ARMENTIÈRES het tot luitenant-generaal van de artillerie onder LODEWIJK XV. FRANÇOIS bleef met zijne echtgenoot *Chanteloup* bewonen. en ontving er veel menschen. en ontving ze met genoegen, ontslagen als hij was van de belemmeringen, die zijn valsche toestand en de exceptioneele opvoeding van DIANA veroorzaakten. Hij was zelfs zulk een aangenaam gastheer, dat de bezoeken op *Chanteloup* mode werden, zeker ook een weinig, omdat de regent was voorgegaan.

Alkmaar, 12 November 1846. A. L. G. TOUSSAINT.

CARTONS

VOOR DE

GESCHIEDENIS

VAN DEN

NEDERLANDSCHEN VRIJHEIDSOORLOG.

I.

DE ADEL.

(*Vervolg en Slot van* *bl.* 547).

Rijk aan eer en krijgsroem stond na den vrede van *Cateau-Cambresis* de Nederlandsche adel daar. Bij *St. Quintyn* en *Grevelingen* hadden zij over hunne trotsche mededingers gezegevierd; maar dat was alles, wat zij boven den Franschen adel vooruit hadden, en zeker in hunne eigene oogen meer dan genoeg. De groote heeren onderscheidden zich in *Frankrijk* door eene geestbeschaving, welke zich evenmin geheel verdartelde in de wekelijkheid der galanterie, als verstompt werd onder de ruwheid van het krijgsmansleven. De vijanden van *Frankrijk* bragten hun onwillekeurig die hulde. De fijnheid van zeden, waardoor zich hertog CHRISTOFFEL VAN WURTEMBERG onder de Duitsche vorsten onderscheidde, had hij aan zijn lang verkeer in *Frankrijk* dank te wijten, en de geweldige krijgsman FREDERIK VAN ROLLSHAUSEN erkende opentlijk, dat hij aan de Fransche oorlogen, waarin hij als partijganger had deelgenomen, niet alleen het geld, waarvoor hij zijn slot, *Nieuw Frankrijk*, bouwde, maar ook het inzigt verschuldigd was, wat der Duitsche ridderschap

aan manieren en welvoegelijkheid ontbrak (1). In de gedenkschriften van MONLUC, van TAVANNES, van CASTELNAU, van LA NOUE; in de werken van BRANTÔME, van DUPLESSIS en MONTAIGNE spreken de feiten zelve ten hunnen voordeele. Onmogelijk had men in de *Nederlanden* uit de EGMONDS, de CROYS, de BREDERODES, de BERGENS, een' kerkvoogd kunnen opdelven, die den kardinaal van *Lotharingen* in geleerdheid of welsprekendheid gelijk stond. De adel had op het slagveld de Franschen overwonnen; maar gedurende den veldtogt had hij tevens zijne Duitsche bondgenooten leeren evenaren in het talent van drinken en spelen. De man, die reeds toen boven zijne standgenooten in de gave van stellen en spreken uitmuntte, en wiens genie hem vergunde met de rasse ontwikkeling van latere dagen gelijken tred te houden, de onsterfelijke WILLEM VAN ORANJE, getuigt, dat in zijne jeugd zijn hoofd slechts van wapenen en jagten vol was. EGMOND had wat uiterlijke vormen aangeleerd, waardoor hij het van zijne aangeborene linkschheid zooverre bragt, dat hij bij de schoone sekse een' gunstigen indruk achterliet; maar waar het op stellen, spellen en schrijven aankwam, leggen zijne brieven een deerlijk getuigenis van zijne onbekwaamheid af; wanneer hij aan zijne Duitsche verwanten of ordebroeders te schrijven had, voerde de Duitsche secretaris der landvoogdes dikwijls voor hem de pen. HOORNE, die door zijn huwelijk de schoonzoon van den ietwat pedanten graaf VAN NIEUWENAER geworden was, en den geleerden CASSANDER tot huisgenoot had, won het van EGMOND in kundigheden, maar zij waren op zijne zeden van weinig uitwerking gebleven. Vandaar waren de aanzienlijksten des lands dikwijls afhankelijk van de lieden van den tabbaard, van hunne geheimschrijvers of van geleerde vasallen. Want onder de edelen van den tweeden en derden rang bevinden zich als bij uitzondering enkele mannen van groote begaafdheden. Uit hunne rij traden later MARNIX, DOUZA, VAN ZUYLEN VAN NYEVELT op. Het afgelegen *Friesland* bezat in zijne stinsen edelen, die, zoo als MARTENA en INTHIEMA, in ballingschap en krijgsgevaar hunne liefde voor de letteren niet verzaakten; maar dat waren begaafdheden, die hen onder eene herboren natie rang en invloed konden verschaffen, doch aan het hof van *Brussel* geene gangbaarheid hadden. Zoo ledig als hunne hoofden van hoogere geestbeschaving, zoo arm waren de beurzen des hoogen adels; de oorlog had hen gevoed; de vrede vond hen berooid en droeg hun de moeijelijke taak op,

(1) Zie VON ROMMEL, *Geschichte Hessens*, IV Th., p. 390.

hunnen rang en invloed aan het hof van de opbrengsten hunner bezwaarde en verpande goederen of van de karig toegemeten weldaden des konings te onderhouden. Hoe zou in den vrede de adel voortleven?

Voortleven? Wij bedoelen niet het leven van den adel, wanneer deze in angstige afgeslotenheid van de buitenwereld zijn aanzijn voortzet, of zich door hoofsche vormen verschanst tegen de werking eener maatschappij, waarop hij geen' invloed meer oefent dan steelsgewijze, en wier beweging, zonder naar zijne goed- of afkeuring te vragen, den aangevangen loop voltooit; wij bedoelen het leven des adels, zoo als dat van de middeleeuwen aan het geslacht, dat thans opstond, was overgeleverd. Wij bedoelen door leven het zich ontwikkelen, zich uitbreiden, zich sterken, het handelen, het werkzaam zijn, des noods ook het kwijnen en lijden, maar zoo, dat uit het inwendig beginsel des aanzijns telkens herstel en vernieuwing voortkome. De bodem voor zulk een leven is het hof, het licht, waarbij het gekweekt wordt, de gunst van den Alleenheerscher. Met andere woorden, de mate van gezag voor zulk een' adel, en daarmede van zijne werkzaamheid en zijnen invloed, regelt zich naar het aanzien, waarin hij bij den vorst staat; ook zijne regten gelden slechts voor zooverre zij van dezen erkend worden; zelfs aan den tegenstand en den kamp, dien de adel dikwijls met het vorstelijk gezag ondernam, lag de verwantschap en naauwe betrekking van beiden tot grondslag. Zoo was de wedijver der huizen van CHATILLON en LOTHARINGEN, MONTMORENCY en BOURBON, uit welke beginselen die ook moge ontstaan zijn, ten slotte in zijne vormen de strijd, wie aan het hof heerschen en den ander daarvan verbannen zou. Maar ook het Fransche hof *leefde* in den volsten zin van het woord: het gaf bij afwisseling den toon in vermaken, in zeden, in ridderlijkheid en smaak, tot zelfs in godsdienst toe. Niet anders was het Bourgondische hof eenmaal geweest; maar de afwezigheid des konings had als het ware de zon uit die wereld weggenomen. BRANTÔME verhaalt ons zooveel van CHRISTIENA VAN LOTHARINGEN, de vrouw, wier herfst schooner was dan de lente van vele anderen, dat wij het om den wil van het Bourgondische hof en zijnen adel bejammeren moeten, dat 's konings keuze op haar niet gevestigd bleef, als landvoogdesse bij zijn afzijn. MARGARETHA VAN PARMA kwam, zonder bevalligheid, zonder waardigheid, met veel goeden wil, maar bedorven in de leerschool van MACHIAVEL, met een helder verstand, maar op het stuk van gods-

dienst bekrompen en bijgeloovig. Zooverre stond zij bij hare beroemde voorgangster en naamgenoot achter, dat zij de taal, waarin de eerste MARGARETHA hare verzen gedicht had, en die te *Brussel* altoos als hoftaal had gegolden, het Fransch, naauwelijks schrijven kon (1). Hoe zou zij, die reeds bij hare verschijning noch liefde, noch achting inboezemde, door het achterdochtig oog van PHILIPS bewaakt, onder de voogdij van GRANVELLE geplaatst, eene krachtige, vrije ontwikkeling kunnen geven aan den adel, die haar omgaf? De kloeke, ondernemende, vorstelijke MARIA VAN HONGARIJE was voor die taak teruggedeinsd, toen zij aan haren broeder, keizer KAREL, schreef: »Onder de »grooten dezes lands wast eene jeugd op, met wier zeden ik »mij noch wil, noch kan verdragen; goede trouw, eerbied voor »God en den koning zijn verloren; met uitzondering van wei»nigen is het bederf zoo algemeen, dat ik, al ware ik een man, »niet alleen hen niet zou willen besturen, maar hen naauwelijks »zien kunnen of op gelijken voet met hen leven. God is mijn ge»tuige, wanneer ik uwe majesteit verzeker, dat ik liever met »mijne handen mijn brood zou winnen, dan met hen in aan»raking zijn (2)."

Met den vrede hield de hoofdbezigheid des adels: de krijg, op. Slechts weinigen bleven de wapenen volgen, en dienden den koning, op de kusten van *Afrika*, of den keizer, op de grenzen der Christenheid tegen den Turk. De schrandere markies VAN BERGEN begreep, welk eene krachtige afleiding een oorlog was voor de bedorvene sappen, die het ligchaams des adels doorwoelden. Toen het bekend geworden verbond der edelen de landvoogdes in verlegenheid bragt, sloeg hij voor, dat men de edelen naar *Hongarije* moest lokken, en door het uitzigt op

---

(1) Hoe vreemd het klinke, daar alle staatkundige beraadslagingen en alle staatkundige briefwisseling in het Fransch gevoerd werd, MARGARETHA getuigt het zelve in eenen brief aan CATHARINA DE MEDICIS. De brief, waarin zij op den 10ten December 1567 der koningin-moeder van haar aanstaand vertrek uit de *Nederlanden* kennis gaf, is in het Fransch geschreven, maar daaronder staat het volgende van de hand van MARGARETHA: »Suplico humil[mente] V. »Ma[ta] mi perdona si questa non è de mia mano, *che è par no super scrivere* »*in Françese* et la prego con ogni humilità credere che no ha serva che »piu di me la desideri servir, et cosi de nuovo suplico la Maesta V[a]., che »quando saro en casa mia, tenga memoria de commandarmi con quella sicurta »che merita la mia divota servitù." Ook hare bijzondere en geheime briefwisseling met den koning werd bij voorkeur in het Spaansch gevoerd.

(2) *Papiers d'état du cardinal de* GRANVELLE, T. IV, p. 456.

krijgsroem in den vreemde van binnenlandsche onrust afhouden. Ware zijn raad eerder gevolgd, veel ware niet gebeurd. hetwelk later beiden partijen tot oneer strekte. Maar in allen gevalle paste eene ondergeschikte krijgsdienst buiten 's lands slechts voor jongere zonen, die hunne fortuin te maken hadden, of voor edelen van lageren rang. De raad zelf bewees, dat hier te lande de bronnen voor afleiding verstopt waren. Die eenmaal gezag en invloed hadden, moesten die behouden, en behouden wil zeggen: versterken en uitbreiden. Daarbij, de Nederlandsche adel was trotsch, en trotschheid is eene deugd des adels als zoodanig. Men bestrijde den stelregel, die, naar het onderscheid van geboorte, de regten der stervelingen onderscheidt; maar voor wie die stelregel als beginsel eenmaal heeft toegegeven, is het bewaren dier afscheiding een pligt. Wanneer ik ook hier WILLEM VAN ORANJE een voorbeeld van dien adeltrots noem, schijn ik in strijd met de overlevering, die hem voorstelt als burgerlijk onder de burgers, het volk door minzaamheid aan zich verbindend. Maar minzaamheid sluit de hoogschatting zijner eigene voorregten niet uit; en eene trotschheid, die zich afsluit, is dikwijls een gevoel van eigene onbekwaamheid, die het licht vreest, waardoor zij openbaar zou worden. WILLEM VAN ORANJE was trotsch, hebben Spaanschgezinde schrijvers gezegd, en als bewijs aangevoerd de plaats uit zijne apologie, waarin hij de grootheid van het huis van *Nassau* tegen dat van *Oostenrijk* overstelt, en zich op zijn' voorvader, den keizer ADOLF VAN NASSAU, beroept, om te betoogen, dat, ging alles in de wereld naar regt, hij de heer had moeten zijn, en de afstammelingen van RUDOLF VAN HABSBURG zijne vasallen. Wij zouden dergelijke verklaringen als redekunstige noodzakelijkheden kunnen laten gelden, waardoor de prins de Spaansche hoogheid met hoogheid te keer ging, ware het niet, dat dezelfde fierheid op zijn stamhuis zich in alle zijne openbare geschriften, zoowel als in vele zijner brieven aan de landvoogdes openbaarde; ware het niet, dat ons in een' uitgegeven brief der landvoogdes aan den koning van 18 Maart 1561 (bij REIFFENBERG, t. a. p., p. 260) het bewijs voor de hand lag, dat de prins zich bij zijn voorgenomen huwelijk met ANNA VAN SAXEN, ondanks koning en landvoogdes, op de eischen van zijn vorstelijk geslacht, op de eer, die den koning zelven zou ten deele vallen, wanneer diens vasallen de hand der aanzienlijkste prinsessen van het rijk konden verkrijgen, had beroepen. En hoe kon het anders bij een' toen nog geen dertigjarigen vorst.

met alle gaven der fortuin en der keizerlijke gunst vóór den tijd overhoopt; bij een' vorst, wiens verleden zijne stoutste aanspraken op de toekomst scheen te wettigen, en wiens eigen eerzucht gestadig gescherpt en geprikkeld werd door de wrijving, waarin zij zich met die andere magtige mededingers bevond.

Maar waartoe verontschuldiging voor een streven, dat natuurlijk en uit het standpunt van den tijd prijsselijk was: dat door de plaatshebbende omstandigheden nog daarenboven werd aangeprikkeld? Hoe verder de koning van de hand was, des te vrijer spel had de onderlinge mededinging der aanzienlijke stamhuizen. De eerste jaren na den vrede vertoonen ons de hooge heeren als tegen elkander verdeeld. EGMOND is jaloersch en vijandig tegen ORANJE. Het huis van CROY streed, om zijne gemeende afkomst van de Hongaarsche koningen, tegen dat van NASSAU, dat een' Roomschen keizer onder zijne voorouders aanwees. Op zijne beurt werd AERSCHOT aangevallen door KAREL VAN REVEL, Heer van *Audrignies*, die in 1564 te *Bethune* tachtig of honderd edellieden zamenriep, om zich op de beleedigingen des hertogs te wreken. Aan HOORNE werd gedurende zijne afwezigheid door MEGEN de voet geligt. BREDERODE stond aanvankelijk afgescheiden van de anderen met zijne eigene eischen en aanmatigingen. Vertoonde zich een klein gevaar, dat allen of den adel in het gemeen dreigde, dan zweeg voor een oogenblik de onderlinge veete. Want een gevaar voor den adel was de magt der steeds rijker en door haren rijkdom onafhanlijker steden. Naast de onderlinge veeten der edelen vinden wij hunnen kamp met de steden. BREDERODE lag levenslang met *Utrecht;* HOORNE, MEGEN, DE WELLS (1) en anderen met *Luik;*

---

(1) Een woord over DE WELL of DE WELLS. TE WATER heeft, *Verb. d. Ed.*, III[de] *Stuk*, p. 374 verv., met hem geen' weg geweten. Hij was een Geldersch edelman, voor welke provincie hij ook gemagtigde der bondgenooten was. Zie GROEN VAN PRINSTERER, *Archives*, T. II, p. 64; over zijne krijgsligtingen tegen *Luik* verg. men GACHARD, *Analectes*, p 284, en CHAPEAUVILLE, *Gesta Pontifiences Leodiensima*, III, p. 425, waar hij verkeerdelijk UBOLZ genoemd wordt. HAVENSIUS, in zijnen *Commentarius de erectione novorum in B. episcopatuum*, verhaalt van den bisschop van *Roermondt*, WILLEM VAN DER LINDE, het volgende: »In itinere perlustrabat quasdam ecclesias ad citerio»rem Mosae tractum in Arssen, Afferden, Wel, totaque illa vicinia sitas: in»venitque librarium, qui copiosam sed occultam omnis generis infectorum li»brorum supellectilem officinam habebat, quos ipse ex Germania recipiebat »ac passim per Belgiam maximo quidem suo quaestu et lucro, reipublicae »autem incomparabili damno, destinabat. — D. LINDANUS omnes istos libros ad

MEGEN met 's *Hertogenbosch* in strijd. De steden op hare beurt, waagden het, de hand te slaan aan de met schulden bezwaarde goederen der heeren, en wederkeerig werd de verbinding der edelen onderling ten koste der steden gekocht. Zoo werd de medewerking des graven VAN MEGEN in de zamenzwering tegen GRANVELLE omstreeks denzelfden tijd verworven, waarop het hof zijne partij koos tegen '*s Hertogenbosch*, en het gerucht ging, dat hij, op voorwaarde van zich tegen den kardinaal te verklaren, de ondersteuning der heeren had verworven, om het bisdom *Luik* eene aanzienlijke geldsomme af te persen (1). Een ander gevaar had voor den adel het overwigt van den landsheer kunnen zijn, zoo PHILIPS hierbij de beginselen der Duitsche vorsten ware gevolgd, die juist te dier tijde de regten des adels besnoeiden. Maar PHILIPS was afwezig, en hoewel de tijd van het verbond der edelen zamentrof met het oogenblik, waarop ook de adel in *Duitschland* zich van het juk der landsheeren trachtte te ontslaan; hoewel het vermoeden van geheime verstandhouding dier beide verbindtenissen niet ontbroken heeft, ik vind door geen enkel stellig bewijs het vermoeden bevestigd, dat de Nederlandsche adel aanvankelijk tot bescherming zijner eigene regten tegen den koning heeft willen zamenspannen (2). Hun wrok

»Mosae ripam sub noctem publice exurendos curavit. Unde dominus DE WEL »in haeresim propensior ei non parum offensus fuit, petens librario suo dam»num illatum refundi. Sed LINDANUS ejus offensam ac minas flocci faciebat."

(1) Zoo wordt het voorgedragen in de *Interrogations d'Egmont*, bij REIFFENBERG, p. 309, »quils traictarent avecq le comte de MEGHEM, qu'il ne deust »faire aulcun accord de la succession de l'evesque de Liège luy offrans que eulx et »les autres confederez, en cas qu'il les appellait en ayde, demeureroient à sa fabveur »et l'adsisteroient jusques à ce que le tout si feist à sa volunté, et quant Madame »de Parme veroit que eulx tous unis le demandoient, ne pourroit laisser de faire ce »qu'ils desiroient." Werkelijk bragt MEGEN het in het jaar 1563 zoo ver, dat *Luik* zijne vorderingen voor eene som van 50,000 guldens afkocht. In hetzelfde jaar werden MEGEN's vorderingen tegen '*s Hertogenbosch* krachtig door de landvoogdes ondersteund. Deze oude twist was in 1567 eene der oorzaken, dat die stad voor MEGEN de poorten sloot, en uit schrik voor zijne nadering, in vollen opstand geraakte. De vroegere wrok, vreesde men, was nog niet gekoeld. In 1563 was dan ook MEGEN, vereenigd met de overige heeren, een verklaarde anti-kardinalist. Hij had de liverij der pijlen aangenomen en aan de invoering van het bisdom van *Roermonde* legde hij zoo tragelijk de hand, dat hij daardoor de verwijten van de landvoogdes en den koning uitlokte.

(2) Keizer MAXIMILIAAN was het, die den koning steeds tot zachtheid ried, en de grieven, bij het smeekschrift uitgedrukt, tot heil van den staat hersteld wenschte. Dit strookte met het verdraagzame karakter des keizers. Niettemin

ontlaadde zich op den gehaten vreemdeling GRANVELLE, die in de gunst des konings de plaats bekleedde, waarop velen hunner aanspraak maakten. Zoodra deze gevallen was, ging de eendragt verloren, die het werk van het oogenblik was; ieder zorgde voor zich en de zijnen, totdat een nieuw gevaar hen tot nieuwe aansluiting riep; maar tegen de hitte van dat gevaar bleek de hernieuwde eendragt niet bestand, omdat zij slechts de behoeften des oogenbliks en geen zedelijk beginsel tot vasten grondslag had.

De natuurlijke taak des hoogen adels was dus, zijn eigen stamhuis te versterken. Dit geschiedde door het aankoopen van landsbezit, bijzonder van sterke steden, door het onaflosbaar maken van hetgeen men in pand bezat, door het aangaan van verbindtenissen met magtige stamhuizen, door het vermeerderen van de magt en het aantal zijner eigene vasallen, door het, des noods gewapenderhand, beschermen der leden van hetzelfde geslacht (1). De edelen, die zich tegen GRANVELLE verbonden,

---

maakten in den aanvang de bewegingen in de *Nederlanden* hem hoogst ongerust. In zijn eigen Duitsch rijk namelijk, bijzonder in *Saksen* en *Thuringen*, waren doffe geruchten van een verbond des adels, om zich van de gehoorzaamheid aan hunne landsheeren te ontslaan en zich onmiddelbaar onder die des rijks te stellen. Die zamenzwering vond hare ontknooping in den bekenden Grumbachschen oorlog; de adel achtte in enkele zijner leden zijne regten verkort en bij geleek, zoo als CHANTONNAY het meer geestig dan hoffelijk uitdrukte, de varkens. Trok men er een bij het oor, dan schreeuwden zij allen. Vandaar de uiterst scherpe verklaringen des Keizers tegen het verbond der edelen, zoowel in zijne brieven, als in zijne gesprekken met den Spaanschen gezant CHANTONNAY. Zelf behoorde hij onder de eersten, die reeds in Februarij 1566 de landvoogdes waarschuwde tegen het gevaar, dat niet alleen de *Nederlanden*, maar het geheele rijk dreigde. In een' brief van 23 Augustus 1563, geeft hij in de scherpste bewoordingen aan hertog HENDRIK VAN BRUNSWIJK-WOLFENBUTTEL zijne vrees lucht, dat de zamenzwering van den Nederlandschen adel ook in *Duitschland* hare vertakkingen had. Een brief aan KAREL IX van *Frankrijk*, van dezelfde dagteekening, is van gelijken inhoud. Later beschaamden de gebeurtenissen zijne vrees. Want tusschen het verbond der Nederlandsche edelen en dat der Saksische, heeft geenerlei verband bestaan; slechts de gelijktijdigheid der beide gebeurtenissen stelde de Nederlanders in staat, van de krijgstoerustingen in *Duitschland* voor hunne eigene wervingen gebruik te maken.

(1) Wij zagen daarvan reeds een voorbeeld in de zamenroeping van 80 tot 100 edelen, door den heer VAN AUDRIGNIES. De zaak werd echter bemiddeld door tusschenkomst van EGMOND, HOORNE en BARLAYMONT. In 1566 hield HOORNE zelf eene werving, zoo het schijnt, in overeenstemming met MONTIGNY. Die krijgswerving geschiedde op aanzoek van hunnen stamgenoot, den Franschen connetable MONTMORENCY, »pour ses querelles particulières" tegen belofte van gelijke hulp, in geval van nood, door den connetable te leveren. Zie REIFFENB., p. 343. —

plaatsten een' pijlbondel in hunne liverij, het oude zinnebeeld der eendragt; en zoo de eendragt der edelen onder elkander den adel tegen vorstenovermoed en burgeraanmatiging moest beschermen, de eensgezindheid onder de leden van hetzelfde stamhuis moest elk geslacht voor zich zelf in zijn' ouden rang handhaven. Maar de voorspelling, eenmaal door den verheven' stichter des Christendoms gegeven, dat hij gekomen was, om tweedragtig te maken den mensch tegen zijn' vader, èn de dochter tegen hare moeder, èn de schoondochter tegen hare schoonmoeder, vond, toen de Hervorming doordrong, bij onzen adel hare volkomene toepassing. Het loont de moeite, op de aanzienlijkste geslachten der *Nederlanden* een' blik te werpen.

BREDERODE was gewis in den aanvang aan de Hervorming vreemd. De broeder van GRANVELLE zelf, dezelfde, dien de Nederlandsche Heeren als den getrouwsten en bekwaamsten handlanger van den Kardinaal beschouwden, THOMAS PERENOT, Heer van *Chantonnay*, was met zijne zuster gehuwd. Zijn andere broeder was geestelijke; en schoon hij naderhand voor het zwaard den monnikskap ter zijde wierp, krijgsman in het leger des Keizers, waar ook CHANTONNAY, als Spaansch gezant, meermalen tegenwoordig was, leefde en stierf hij voorzeker als Katholijk. HENDRIK VAN BREDERODE zelf werd gewis aanvankelijk niet door godsdienstige oorzaken bewogen, zich aan de partij van ORANJE en EGMOND aan te sluiten (1). Zijne vrouw droeg veel bij om hem

---

Wat het aankoopen van steden betreft, zoo drong EGMOND op het erfelijk bezit van *Ninove*, de prins VAN ORANJE op *Grave* en *Kuik* aan. De koning weigerde het een en het ander. *Grave*, omdat het eene grensvesting was tegen *Cleve*, een hertogdom, dat men nimmer vertrouwde, om het ongelijk, dat de hertog bij den vrede van *Venlo* had geleden. Omtrent *Ninove* gaf de koning in zoo verre toe, dat de waarde van het pandregt, dat EGMOND op die stad had, verdubbeld werd en zij daardoor van zijn geslacht onvervreemdbaar gemaakt werd. Voorts waren de edelen ijverig in het versterken hunner steden: ORANJE bragt *Buren*, de graaf VAN DEN BERG *Heel*, BREDERODE *Vianen* in staat, om ten minsten een' eersten aanval te weêrstaan.

(1) Ik acht dit waarschijnlijk, omdat BREDERODE niet aanvankelijk vrijwillig tot de partij der kardinalisten toetrad, maar eerst later door hen gewonnen werd. Vroeger was hij misschien zelf, door zijne verwantschap met het huis van PERRENOT, op de zijde van den kardinaal. Intusschen werd het aan den invloed van dezen toegeschreven, dat BREDERODE's broeder, ROBERT, bij de keuze van een' aartsbisschop van *Kamerijk*, voor MAXIMILIAAN VAN BERGEN wijken moest. Hoe het zij, uit de verhooren van EGMOND blijkt het, dat BREDERODE niet tot de eerste behoorde, die hun verbond tegen den kardinaal door de bekende liverij kenmerkten, (»et *depuis* en furent le comte de MANSFELT, le sieur de BREDERODE etc" zegt

voor het Protestantisme te winnen. En BREDERODE's verbinding met het huis VAN MANSFELT, dat reeds van zelf eenige toenadering tot de nieuwe leer had, verschafte aan zijnen ijver voor het jonge geloof ook daar den toegang. KAREL VAN MANSFELD smaadde openlijk biecht en vasten. Zijne zuster POLYXENA maakte op BREDERODE's slot kennis met een' der aanvoerders der Fransche Hugenooten: de kennis werd liefde, en eene gedwongene schandelijke vlugt van het jonge paar maakte den verbitterden vader thans tot den standvastigen tegenstander van de nieuwe orde van zaken, en den zoon tot een' onverbiddelijken bestrijder der partij, die hij vroeger had omhelsd.

Onder de jonge edelen muntten weinigen boven MONTIGNY uit in ijver voor het Katholijke geloof. Te *Doornik* had hij met ijver de ingedrongen ketterij bestreden, en de blaam van toegefelijkheid, die de markies VAN BERGEN door zijn gedrag te *Valenciennes* op zich liet kleven, rustte allerminst op hem. Zijne brieven, zoowel in de dagen zijner grootheid als gedurende zijne verdrukking in *Spanje* geschreven, getuigen van zijnen ijver voor de kerk. Een ander lid van het geslacht van MONTMORENCY, de Heer VAN HACHICOURT, behoorde in den raad der landvoogdes, zoo niet tot de partij des Kardinaals, toch tot de tegenstanders der partij van ORANJE, en zeker nog des te meer tot die der Geuzen. Maar MONTIGNY's broeder, HOORNE, was, zoo het schijnt, voor de zaak der Hervormden gewonnen (1).

EGMOND) REIFFENBERG, l. c. p. 314. Op een' anderen tijd werd aan EGMOND een brief voorgelegd, door hem aan LAZARUS VON SCHWENDY geschreven, waarin stond, dat de heeren BREDERODE gewonnen hadden en thans eendragtiger en naauwer vereend dan ooit waren. Ib. p. 343. Daar men wel eens van eene erfveete tusschen BREDERODE en EGMOND gesproken heeft, moet ik aanmerken, dat die sedert dien tijd, zoo zij al vroeger mag bestaan hebben, geheel opgehouden had. BREDERODE deed EGMOND op zijne reis naar *Spanje* tot aan *Kamerijk* uitgeleide, en aan EGMOND's persoonlijke tusschenkomst mag het toegeschreven worden, dat BREDERODE, in April 1565, met eene jaarwedde van duizend guldens door den koning werd begiftigd.

(1) Wat ook omtrent HOORNE's gedrag te *Doornik* in zijne verdediging te lezen staat, wanneer men de zaak onpartijdig beschouwt, moet men dezulken regt geven, die HOORNE's verdediging op dit punt niet voldoende vonden. HOORNE verdedigde zich met het voorbeeld des prinsen VAN ORANJE, die den gereformeerden te *Antwerpen* gelijke voorregten had ingewilligd, als hij te *Doornik;* maar, toegegeven, dat gelijke gezindheden beide heeren bezielden, was het gedrag des prinsen oneindig v orzigtiger dan dat van HOORNE. Wat de prins inwilligde, scheen hem, als zijns ondanks, door de omstandigheden afgedrongen, en voor het uiterlijk scheen hij jegens protestanten en katholijken volkomen onpartijdig, of liever den laatsten meer dan den eersten, bijzonderlijk den Calvinisten, genegen. HOORNE verloor

De wijze, waarop hij zich te *Doornik* gedroeg, was zeker geheel anders, dan die, waarop MONTIGNY, wiens plaats hij bekleedde, zou hebben gehandeld. En behalve deze uitoenloopende gezindheid zijns broeders, vond MONTIGNY in het magtige stamhuis, waarmede hij zich door het huwelijk had verbonden, ten gevolge van godsdienstige verschillen, den fakkel der tweedragt

---

dien schijn van onpartijdigheid geheel. Hij had te *Doornik* uitsluitend met ijverige Calvinisten te doen. Dadelijk bij zijne aankomst, deed hij geene de minste poging om de predikatiën binnen de kerken der stad te doen ophouden, schoon hem daartoe de last uitdrukkelijk door de landvoogdes was opgedragen; maar hij stelde de opvolging van dien last, reeds bij zijne eerste onderhandeling met den stedelijken raad, als eene volstrekte onmogelijkheid ter zijde, (»ce que toutesfois il s'estoit reservé de faire tant et jusques à ce qu'il »auroit cogneu l'umeur du peuple, et appaisé l'esmotion et trouble estant en»tre eulx" GACHARD, *Registr. des Consaux de Tournay*, p. 93). Te *Doornik* zelf nam hij zijn' intrek in het huis van den koopman JEAN SAYS, die als een der hoofden der gereformeerden opentlijk optrad; en volgens de stukken, in het proces van HOORNE medegedeeld, schijnt hij zich zelven daar meermalen hoogst onvoorzigtig te hebben uitgelaten. Zijne onderhandeling met de afgevaardigden der magistraat en die van de gereformeerden op den 19den September is vooral merkwaardig. Men zie daarvan het verslag bij PONTUS HEUTERUS, L. XVI, p. 412. Uit de onuitgegevene *Justification de Tournay* voegen wij er het volgende bij. HOORNE bevond zich weder in het huis van JEAN SAYS. Hij had gespijsd met de heeren VAN VILLERS, D'AUDRIGNIES, ANTOINNE DE LANNOY, heer van *Bailleul*, PIERRE DE PREYS, heer van *la Dalle* en den rekenmeester DE REBREMETTES. De beide eersten behoorden tot het committé der verbondene edelen; BAILLEUL en LA DALLE waren ijverige voorstanders der hervormden. Het geeft al dadelijk geen hooger denkbeeld van de onpartijdigheid der onderhandelingen, dat HOORNE »les fist demourir et assoir — disant les voulloir rete»nir pour luy servir de conseil." De eischen der hervormde predikanten waren buitensporig. Zij eischten, dat op de katholijken een hoofdgeld zou gelegd worden, ter bevordering van den bouw van hervormde kerken. De secretaris der stad, JACQUES LE CLERQ, verdedigde wakker de zaak der katholijken; eindelijk werd het tot een vergelijk gebragt, waarbij den gereformeerden vergund werd, eene rondgaande collecte zoowel aan de huizen der katholijken (merk op, dat voor deze niets te geven in die dagen gevaarlijk was) als aan die der hervormden te doen. Een ander punt, of onder de vergunning der prediking ook die der geheele godsdienstoefening begrepen was, waagde de admiraal, denkelijk om den wille van LE CLERCQ en andere roomschgezinde overheden, niet te beslissen. Maar als middenweg, waarin ook de gereformeerden ten volle berustten, werd de vergunning der *predikatiën* dus geformuleerd: *conformement à celles qui se font es villes de Brabant et Flandres esquelles icelles presches sont tolerées.* Eindelijk werd gehandeld over de vrijlating eens gevangenen beeldstormers. LE CLERCQ verzette er zich tegen. De predikanten spraken er voor. De admiraal overlegde de zaak met BAILLEUL en LA DALLE, en beval de gevangenen te ontslaan: »et du depuis" zegt J. LE CLERCQ in zijn verslag van die onderhandeling, »declaira led. Sr admiral par plusieurs

ontstoken. Hij had namelijk HELENA VAN MELUN, de dochter des Prinsen VAN EPINOY, gehuwd. Hare moeder had als weduwe de zorg voor de opvoeding harer zonen aan een' edelman van haar huis, BALTHAZAR ROLLIN D'AYMERIES, opgedragen. ROLLIN werd verdacht gehouden de nieuwe leer aan te kleven, en de moeder der Prinses, *Sénéchale*, gelijk haar titel was, van *Henegouwen*, voor de regtzinnigheid harer kleinzonen bevreesd, eischte, dat de Prinses hem zou wegzenden. De landvoogdes, ook de Koning, ondersteunden het verlangen der grootmoeder. ROLLIN, zelf een edelman van aanzien, bragt den adel ten zijnen voor-

»et diverses fois quil nentendoit punir ceulx qui avoient saccaige avant la »publication du placcart, la ou toutesfois dès sa première arrivee en lad. ville »il avoit deliberé de faire punir deux a trois desd. sacageurs des plus vilz et »malfamez," doch ook hun proces werd sedert gestaakt.

Erger werd HOORNE bezwaard door de verklaring der gevangenen van *Valenciennes*. Uit het verhoor van MICHIEL HERLIN den vader, ontleenen wij het volgende: »Interrogue quy ce a este qui leur a donne occasion et conseil de se mettre »et de persister eu la rebellion, dit que les Sgrs. D'AUDRIGNIES et DE LUMBRES, »mesnarent en la ville de *Tournay*, plusieurs bourgeois (de *Valenciennes*) as- »scavoir MICHEL HERLIN laisné, JACQUES GELLÉE, JEHAN GODIN, lesquelz demandi- »rent a monsgr. ladmiral, comment ilz anroyent a eulx gouverner sur laccord »de la requeste des gentilzhommes confederez, a laquelle demande fust res- »pondue par led. sgr admiral, quil entendoit que la liberte fust generale de »vivre chascuns au repos de sa conscience jusques aultrement en fust advise »par les estats generaulx legitimement assemblez et que ad cest effect il es- »toit venu au nom de monsr. son frere pour le faire publier a Tournay, et que »cependant ilz fussent sur leur guarde en faisant bon guet, et que despuis led. »sgr. vint a *St. Amand* la ou plusieurs bourgeois de *Valenciennes*, luy don- »nasrent a disner, que lors fust dict ausd. de *St. Amand* de la part dud. sgr. »admiral quilz povoyent vivre selon le repos de leur conscience, et comme »bon leur sembleroit. Reques de declairer le temps de la communication avecq »led. sgr. conte, dict que ce fust le 6me de Septembre et au 11me est led. »sgr. conte venu a *St. Amand*." De Calvinistische predikant van *St. Amand*, JEAN CATEUX, bevestigde deze bekentenis in zijn eigen verhoor: »Requis sur »quelle pretexte il sest advance de faire la cene a *St. Amand*, dit, que le »conte de Hornes estant a *St. Amand*, le feist appeller et luy dist en pre- »dence de plusieurs, que lintention du Roy estoit que lon viveroit en paix »lune religion avec laultre et que lexercice de lune et laultre religion estoit »permis, sicomme les presches, baptesme, mariage et aultres, ne ayant luy »qui parle souvenance sy led. sgr. conte denomma aussy la cene et, ne scai- »chant aultrement declarer le temps, dit que ce fust du temps que ceulx de »*Valenciennes*, donnerent le banquet aud. conte. Dist en oultre que led. conte »a faict semblable declaration a *Tournay*." Die verklaringen zijn dus afgelegd in de eerste veertien dagen van HOORNE'S verblijf te *Doornik*. Zeker is het, en het blijkt uit de brieven van HOORNE's luitenant RUMMEN, dat de admiraal, met welk doel dan ook, van de hervormden met geld werd ondersteund. Zie GROEN VAN PRINSTERER, *Archiv.* T. II, p. 274, 281, 283.

deele in beweging: de Prinses zelve nam hem in hare bescherming, en alle aangewende pogingen der landvoogdes, om haar tot gehoorzaamheid, zoo men zeide, aan hare moeder te bewegen, bleven vruchteloos. De vriendschapsbreuk was openbaar. De inquisiteurs van *Leuven*, TITELMANS, vreesselijker gedachtenis, aan hun hoofd, werden door de oude vrouw ingeroepen om den verdachten ROLLIN te vervolgen; maar de Prinses onttrok haren beschermeling stoutmoedig aan het gevaar, door hem met hare zonen op reis te zenden. Later begaf zich de Prinses VAN EPINOY met hare dochter naar ***Doornik.*** Het was in het jaar 1566, toen de Hervorming daar opentlijk doorgedrongen was, en HOORNE het bewind, in plaats zijns broeders MONTIGNY, voerde. Beide vrouwen waren op het kasteel gehuisvest en een nieuwe strijd ontspon zich door hare tegenwoordigheid. JAN DE CHASTELER, Heer van *Moulbais*, voerde het bevel in het kasteel en had geheime lastgevingen van de landvoogdes en VIGLIUS, om op HOORNE's handelingen het oog te houden en die te verhinderen, wanneer zij te zeer ter gunste schenen der oproerige stad. Maar de Prinses VAN ESPINOY werd van verstandhouding met de stedelingen verdacht, en haar òf van het kasteel te verwijderen, òf den toegang voor hare bezoekers te belemmeren, achtte men voor noodig. De landvoogdes bood haar in haar eigen paleis huisvesting aan; MOULBAIS deed alles om haar het blijven zuur te maken. Maar noch het een, noch het ander baatte. Was de wrok over het gebeurde met ROLLIN nog niet vergeten, of was de Prinses, zoo als zij verdacht werd, de zaak der Geuzen en der Hervormden toegedaan?

Wat in de geslachten der BREDERODE's, der MANSFELDEN, der MONTMORENCY's en der MELUN's plaats vond, was ook bij de overigen het geval. Het geslacht der LANNOY's was boven anderen ijverig voor de zaak des Konings en der kerk; maar eene andere tak, de LANNOY's van *Bailleul* en *Hardyplanches*, waren de partij der Hervorming toegedaan, en eene dochter uit dat geslacht trad met den beroemden ALDEGONDE in den echt. Ook de echtgenoot der markies VAN BERGEN was eene LANNOY, maar zij verschilde zoo veel van de verdraagzaamheid haars mans, dat zij om hare vervolgzucht berucht was. Toen de Koning, na den dood van den markies, zijne stad *Bergen op Zoom* bezetten liet, geschiedde dit gedeeltelijk ten gevalle der ijverige Katholijke weduwe; want men vreesde, dat die stad bij uitersten wil in handen geraken zoude van eene nicht des overledenen, eene MERODE, wier regtzinnige opvoeding een vragelijk punt was. Want

ook het huis, dat sedert het Katholicisme de gewigtigste diensten deed, het huis van MERODE, was toenmaals niet van allen smet vrij. BERNARD VAN MERODE van *Rummen* had met den Koning en de oude godsdienst gebroken; en zijn broeder EVERARD, heer van *Delvaux*, had, zoo niet met de Hervormden, dan toch met de Geuzen gemeene zaak gemaakt. De verbinding van het huis VAN AREMBERG met dat van VAN DER MARCK stond op het spel; want de VAN DER MARCKS, zoowel de prins van *Sedan*, als de Luiksche graven, hadden de Hervorming omhelsd. De TRESLONG's uit *Henegouwen* bleven de zijde der landvoogdes getrouw, terwijl de Zeeuwsche zijtak beroemde bondgenooten aan de vereeniging der Edelen en ijverige voorstanders aan de Hervorming leverde. Ja, opdat wij den blik ook over eenige volgende jaren uitstrekken, om aan te wijzen, welke verdeeldheden de Hervorming in de geslachten des hoogen adels moest aanbrengen, de nicht en erfgename van den graaf VAN MEGHEN, MARIA VAN BRIMEU, de behuwddochter van BARLAYMONT, huwde ten tweedenmale den zoon des hertogs VAN AERSCHOT. Waarlijk, moeijelijk zijn namen bijeen te brengen, die meer gehechtheid aan den koning, of heftiger weêrzin tegen de hervorming aankondigen, en toch was het MARIA VAN BRIMEU, wie het gelukte, door overreding, den jeugdigen KAREL VAN AERSCHOT tot afzwering van het geloof zijns vaders, en tot de vlugt naar *Holland*, op genade des prinsen VAN ORANJE, te bewegen.

Maar toegegeven, dat de Hervorming eene verdeeldheid onder de adelijke geslachten zelve te weeg bragt, waarom had zij er niet in kunnen slagen, hier, evenzeer als in *Frankrijk* en *Duitschland*, eenen Protestantschen adel tegenover den Katholijken, met behoud zijner oude voorregten en betrekkelijke onafhankelijkheid, te voorschijn te roepen en te handhaven? Om daartoe te geraken, was eene duidelijke verklaring, eene kenmerkende leus noodig, niet voor de oude partij, die zich tot het behoud des bestaanden beperken moest, maar voor de jonge partij, die, met eene nieuwe orde van zaken, hare eigene oude voorregten zou hebben gezocht te vernieuwen. Waarom dit geene plaats heeft gehad, heeft het uitstekend hoofd der jonge partij, LODEWIJK VAN NASSAU, verklaard met woorden, meer beteekenend dan hij zelf welligt had bedoeld. »Er waren," zeide hij, »te veel »Nicodemussen in *Nederland*," en wij mogen aannemen, dat de personen, waaromtrent hij die uitspraak deed, diegenen waren, waarmede hij het naast in aanraking kwam; den jongen hoogen adel, den adel der oppositie. Brengen wij de figuurlijke uitdrukking

tot hare juiste beteekenis terug, dan zijn Nicodemussen dezulke, die op den dag en voor het oog des dags den kring afloopen, waarin ambtsbezigheden of stoffelijke belangen hen hebben geplaatst, maar bij wie 's nachts het geweten zich gelden laat, en die de behoeften, welke hoogere en heiliger gevoelens bij hen opwekken, in stilte en buiten het oog der menschen bevredigen. Zoo waar het levendig karakter, de vrome zin van LODEWIJK VAN NASSAU, hem de zaak van godsdienst en geweten tot ernst maakten, zoo waar moeten wij hem zelven dan een' eersten rang onder die Nicodemussen toekennen. Of loog WILLEM VAN ORANJE, hetgeen hij in den jare 1561 aan de landvoogdes deed verklaren? Bij gelegenheid van zijn huwelijksplan met ANNA van *Saksen*, sprak hem GRANVELLE aan over den kwaden indruk, dien zijn echt met eene Protestantsche op den koning zoude maken, te meer, daar Z. M. reeds aanmerking gemaakt had op het Protestantisme van zijnen broeder LODEWIJK. De prins antwoordde daarop (wij vertalen letterlijk de woorden uit eenen officiëelen brief van MARGARETHA VAN PARMA aan den koning): »dat, zoodra »Z. M. hem dit had te kennen gegeven, hij daarover zijnen broe»der had aangesproken, en sedert dien tijd had hij niets gezien, »dat ergernis kon geven; zijn broeder ging ter misse en gaf alle »uiterlijk bewijs van Katholijk te zijn." De bisschop van *Atrecht* (GRANVELLE) drong er op aan, dat de prins zijn' broeder liet onderwijzen, en de prins antwoordde, dat hij het gedaan had en nog »dikwijls deed. »Want zijn broeder," zeide hij, »had dikwijls zijne »begeerte naar godsdienstig onderwijs te kennen gegeven, omdat »hij van zijne jeugd af nimmer regt in de leer der Roomsche »kerk was onderrigt geworden. Sedert dit onderwijs voegde hij »zich in alles naar de Katholijke leer; slechts op het punt des »avondmaals, onder beide gestalten, bleef hem eenige bedenke»lijkheid over; hij wenschte nog nader onderrigt, om tot zijne »eigene voldoening een antwoord te hebben op sommige bezwa»ren, die men hem vroeger ten dien aanzien had ingeprent. Om »hieraan te voldoen, had de prins den markies VAN BERGEN ge»beden, een' zeer geleerden en zeer regtzinnigen pastoor, welken »deze te *Bergen op Zoom* had, ter zijner beschikking te stellen, »ten einde langs dien weg zijnen broeder beter in te lichten. »Voorts was het waar, dat hij op de vastendagen heimelijk vleesch at, »maar dit was ten gevolge eener ongesteldheid, voor welke visch »nadeelig was; zijn geneesheer had hem dit bevolen, en zijn »biechtvader had het zijnen broeder, die in alles stipte gehoor»zaamheid in acht wilde nemen, op diens bepaalde aanvrage,

»veroorloofd (1)." Nogmaals, loog de prins, of loog LODEWIJK VAN NASSAU? De zaak, niet onze wensch, dringt ons de vraag op. Bij het lezen dier woorden staan ons gelijke bewoordingen voor den geest, waarmede CATHARINA DE MEDICIS herhaaldelijk CHRISTOFFEL VAN WURTEMBERG bedroog, wanneer zij hem om een' of meer zijner godgeleerden smeekte, met het vooruitzigt, dat zij, door hun toedoen, zich zelve, en *Frankrijk* met haar, Luthersch zou maken. Maar diezelfde herinneringen geven ons inzigt in de beteekenis van de diplomatieke taal dier dagen, en zonder over een' der beide doorluchtige broeders eene harde uitspraak te doen, besluiten wij slechts, dat door de politieke betrekkingen, door zijne verwantschap tot den prins VAN ORANJE, door hetgeen aan diens huis en hof plaats had (2), LODEWIJK VAN NASSAU gedwongen was. de

(1) REIFFENBERG, l. c. p. 270.

(2) Op de vraag omtrent de godsdienst, welke WILLEM VAN ORANJE tot op zijne uitwijking uit de *Nederlanden* beleed, en door de zijnen belijden deed, geloof ik zonder aarzelen te kunnen antwoorden, dat hij met de zijnen voor het uiterlijke katholijk was en bleef. ANNA VAN SAXEN was de vrouw niet, om door het voorbeeld van godsdienstige standvastigheid eenigen invloed op hem te oefenen. VON ROMMEL, *Geschichte Hessens*, Th. IV, p. 384, verzekert, waarschijnlijk op grond zijner oorkonden, dat zij, ondanks de vermaningen haars grootvaders, PHILIPS VAN HESSEN, weldra het Evangelie voor AMADIS DE GAULES uit de hand legde, en zich de zeden van het ligtzinnig en onrustig gezelschap, dat haar omgaf, eigen maakte. Er is geene mogelijkheid, den prins VAN ORANJE, wegens de beloften, welke hij ter eene zijde aan den koning, ter andere aan den landgraaf deed, en de verzekeringen, welke hij sedert aan beide omtrent de inachtneming zijner beloften gaf, van groote dubbelzinnigheid vrij te pleiten. Wie was van de beide de meest bedrogene? ik geloof de landgraaf. STRADA zegt wel: L. III, p. 92, »Renovati Gubernatrici »promessi super uxoris religione fidem tam implevit ipse quam ipsi fidem con»jugalis pudicitiae servavit uxor." Maar de beide eerste kinderen van WILLEM werden naar de roomsche gebruiken, op roomsche wijze gedoopt; het eerste gedurende 's prinsen afwezigheid te *Frankfort*, onder toezigt van den tresorier-generaal GASPAR SCHETS (Zie GROEN VAN PRINSTERER, *Archives*, T. I, p. 83). Van het andere getuigt STRADA zelf het uitdrukkelijk, L. IV, p. 149. »Hunc »baptismo expiatum orthodoxorum ritu scribit ad Regem Margarita." VON ROMMEL spreekt, t. a. p. 459, van een revers, door WILLEM VAN ORANJE gegeven, waarbij deze beloofde, dat de kinderen in de ware Christelijke godsdienst (d. i. hervormde leer) zouden onderwezen worden. De beloften echter, in eenen geheel tegenovergestelden zin aan de landvoogdes gedaan, zijn veel stelliger. Zie deze beloften bij REIFFENBERG, l. c. p. 274, 282. LAZARUS VON SCHWENDY berigt, in eenen der landvoogdes daartoe opzettelijk geschreven brief, dat op het oogenblik, dat men op de gebruikelijke wijze ANNA VAN SAXEN naar het huwelijksbed geleidde, men aan den prins de bede herhaalde, dat hij zijne bruid bij het gezuiverde geloof zou bewaren. De prins antwoordde, dat hij daarin zou

rol van een' Nicodemus te spelen, met voorbehoud van in stilte zijn geweten lucht te geven, en om de gelegenheid te bidden en te wenschen, dat hij zulks ook voor het oog der wereld zou kunnen doen.

Maar LODEWIJK beklaagde zich over de Nicodemussen in *Nederland*, en hij kon zich moeijelijk zelf het eerst onder die blaam begrijpen. Eene verklaring van een ander tijdgenoot, van BALDUINUS, maakt ons den zin van LODEWIJK's woorden nog duidelijker. Voorzeker was BALDUINUS geen ijveraar noch voor de nieuwe leer, noch voor de oude kerk; maar ingeroepen om eene soort van ontwerp van verdraagzaamheid voor te slaan en te verdedigen, minder met oogmerk om de godsdienst te vestigen, dan om de botsing tusschen staatswet en geweten te voorkomen, keerde hij onverrigter zake terug, en, staatsman als hij boven alles was, plagt hij na zijne terugkomst te zeggen, dat hij niet weder naar de *Nederlanden* wilde terugkeeren, omdat de Nederlandsche Heeren zonder vast plan voor hunne eigene veeten, niet voor hetgeen de belangen van den staat eischten, voldoening zochten. Zetten wij zoowel LODEWIJK's verklaring, als die van BALDUINUS, in andere woorden om, de Nederlandsche adel had zijne belangen liever dan de zaak van de godsdienst, offerde deze van toen af des noods aan gene op; — de politieke beweging was bij hen de godsdienstige voorafgegaan: dat wil zeggen, zij werkte het eerst, zij werkte het krachtigst, zij was het doel, de laatste alleenlijk middel, of bijkomend toevoegsel.

Men heeft namelijk deze onderstelling noodig, om te verklaren, hoe plotseling, bijna gelijktijdig met het beroemde verbond der Edelen, hetwelk op het laatst van 1565 werd gesmeed, zich de eerste teekenen vertoonden, dat de leden des adels de leer der Hervorming als hunne geloofsbelijdenis aannamen. Ik zeg niet, dat zij niet vroeger van overhelling tot de nieuwe leer verdacht werden. Wat toch had de achterdocht der inquisiteurs of den gedienstigen ijver der bezoldigde en aangemoedigde aanbrengers kunnen ontgaan? maar tot op dat oogenblik toe logenstrafte men zulke betichtingen, door eene openlijke verklaring zijner kerkelijke regtzinnigheid. Dit was het geval met ROLLIN D'AYMERIES, dien wij hierboven noemden. Hij

---

handelen, zoo als hij het voor God en de wereld kon verantwoorden. SCHWENDY voegt er bij, dat de keurvorst AUGUST VAN SAXEN, oom en voogd der bruid, die vraag minder liet doen, omdat hij zelf er iets aan hechtte, dan om voldoening te geven aan de overige protestantsche bloedverwanten. — Uit *Dresden*, 13 September 1561.

zond aan de landvoogdes »een uitvoerig verslag van zijne opvoe»ding, leven en verkeer van zijn elfde jaar af: een berigt in »alle bijzonderheden, hoe hij de jonge prinsen had onderwe»zen, hen steeds in alle punten onderhoudende in de waarne»ming der instellingen, overleveringen en ceremoniën van het »Katholijke geloof; alles dienende ten bewijze, dat hij zijn le»ven en denkwijze steeds had geregeld naar alle voorschrif»ten der Katholijke kerk, en derhalve zuiver te schouwen was »van de vlek, die men hem aanwreef." Hij vervolgde in regten de zuster des graven VAN ROEULX, die hij de eerste bron achtte van den tegen hem ingebragten laster. Sprak AYMERIES de waarheid? Het geloofsonderzoek der inquisiteurs van *Leuven* werd ontdoken, en de man, die hem hier en overal als getuige ter ontlasting bijstond, was een Doorniksch edelman, toen baljuw der stad, WILLEM VAN MAULDE, heer van *Mànsart*, die sedert 1566 de zaak der Hervormden en der Geuzen omhelsde en getrouw bleef. — Men kent uit de geschiedenis den kapitein ANTHONY VAN BOMBERGEN, die, wij mogen zeggen, met ruw geweld in 1567 *'s Hertogenbosch* tegen het gezag der landvoogdes in opstand bragt en zich daar handhaafde als zendeling van den hervormden kerkenraad van *Antwerpen*, waarvan zijne naaste bloedverwanten de hoofden waren. In 1563 kwam BOMBERGEN uit *Frankrijk* terug, waar hij onder de vanen der Hugenooten gestreden en hun aanvoerder, den prins VAN CONDÉ, als edelman gediend had. Meer dan reden, dat hij te *Brussel* gevangen gehouden en aan een streng onderzoek onderworpen werd. Men legde hem ten laste, dat hij aan MONTIGNY de groete van den rijngraaf VAN SOLMS had overgebragt, met de zonderlinge boodschap, dàt MONTIGNY, of hij wilde of niet, binnen weinigen tijd Hugenoot zou worden. En wat leverde het onderzoek en het verhoor van BOMBERGEN, dat voor ons ligt, op? Wat de boodschap aan MONTIGNY betreft, vinden wij de verzekering, dat BOMBERGEN die zijns ondanks op zich genomen, en op zijne aanmerking, dat de rijngraaf zelf geen Hugenoot was, van dezen ten antwoord had bekomen, dat hij het al dertig jaren lang was geweest; wat BOMBERGEN's eigene gezindheid aangaat, vinden wij de verklaring, dat hij Katholijk geboren, dat hij Katholijk gebleven was, en bij het oude geloof zou volharden. BOMBERGEN werd vervolgens op zijn eerewoord ontslagen. — Maar, opdat wij van geringere edelen tot den aanzienlijksten opklimmen, in 1565 waagde het een doctor van *Leuven*, de hoogleeraar VANNESIUS, over tafel te beweren, dat de prins VAN ORANJE Luthersch zou worden, en zijne goederen en ambten hier te lande er aan geven zou, om in

Duitschland naar zijn geweten te leven. Daarover ontstond groot rumoer aan het hof; de prins was, hetgeen men heette, geschandalizeerd. De landvoogdes liet den onvoorzigtigen doctor ter verantwoording roepen, en deze zag zich gedwongen zijne woorden aldus te wijzigen, dat hij gezegd had, hoe groot een geluk het voor de *Nederlanden* was, dat, terwijl in *Duitschland* de vorsten veelal met ketterij waren besmet, de groote heeren alhier zoo vroom Katholijk en zulke verklaarde ijveraars voor het geloof waren!! (1) Is er eene verdere uitlegging noodig voor de woorden van LODEWIJK VAN NASSAU, dat *Nederland* vol Nicodemussen stak?

Ik mag mijn onderwerp niet laten varen, zonder het te hebben uitgeput. Waren de edelen, gedurende de jaren, die het verbond van 1566 voorafgingen, door geestbeschaving tot het stelsel van vrij onderzoek, door het gevoel van zedelijke behoeften tot de leer der hervorming gekomen? Ik spreek in het algemeen van den hervormden adel, niet van enkelen, die den kring uitmaakten, welken de beroemde FR. JUNIUS in zijne *Levensbeschrijving* heeft vereeuwigd, de beide MARNIXEN en JAN VAN BLOIS. Nemen wij eenen tot voorbeeld, die als een hoofd onder de verbondenen, als eene type voor velen gelden mag: den heraut van wapenen, NICOLAAS DE HAMMES. Wij hebben vroeger van zijn wedervaren gesproken. Uit alles, wat ons van hem is overgeleverd, blijkt hij een man van talent te zijn geweest. Als krijgsman had hij de aanbeveling van de op weinigen na beroemdste veldheeren van zijnen tijd voor zich, van LAZARUS SCHWENDY en EGMOND. Zijne brieven onderscheiden zich door stijl, spelling en welsprekendheid. Voor alle hevige maatregelen was aanstonds zijne toestemming gewonnen; als Protestant was hij, zoo als GROEN VAN PRINSTERER hem noemt, even werkzaam als hevig. Maar bewijst die hevigheid voor vastheid van beginsel? Toen VIGLIUS de zitting der vliesridders met zijne aanspraak opende, was het HAMMES, de wapenheraut, die zijne

(1) Wij kunnen bij die voorbeelden nog dat des graven VAN DEN BERG, den schoonbroeder des prinsen VAN ORANJE, voegen. In 1561 drong de prins aan op het wegzenden van een' predikant, die door zijne zuster, zoo het heette, na goedkeuring van den raad in *Gelderland*, in dienst was gesteld, doch wiens regtzinnigheid verdacht was. Zie REIFFENBERG, p. 269, suiv. In 1566 hield de graaf VAN MEGEN, als stadhouder van *Gelderland*, weder aan op de wegzending van een' predikant, die in dienst des graven VAN DEN BERG was. De graaf antwoordde, dat hij hem slechts uit noodzakelijkheid aanhield, en hem strengelijk bevolen had, zich als goed Christen (d. i. zuiver in de roomsche kerkleer) te gedragen. REIFFENBERG, l. c. p. 77, 78.

redevoering met bijtendeu spot aantastte. Het was daar en in zijnen mond noch welvoegelijk, noch billijk: het was een oproerkreet tegen hetgeen niet alleen de kerk, maar ook de orde, wier dienstman hij was, voor heilig hield. Na het verdrag, door de verbondene edelen met de landvoogdes omtrent de regeling der preek aangegaan, was hij de eerste, die, misschien niet letterlijk dit verdrag brak, maar toch den geest schond, door onder de muren van *Brussel*, onder de oogen van het hof en tegen den wil der stedelijke regering, de burgers naar de graspreek bij *Vilvoirde* te geleiden. Bij zijn vertrek naar het keizerlijk leger moedigde hij burgers en kerkenraden tot standvastigen tegenstand aan, en voor de vliesridders geroepen, beleed hij met hart en ziel Calvinist te zijn. Is het niet zonderling, dat wij van weinig vroeger dagteekening (12 Julij 1566) een' brief van hem vinden, waarin hij er op aandringt, dat de hervormden zich aan de geloofsbelijdenis van *Augsburg* zullen aansluiten, waarop hij ook van zijne zijde zal bestaan. Men versta mij wel, ik keur eene dergelijke verdraagzaamheid niet af, maar zij strookt niet met het karakter van HAMMES; en zoo, gelijk de heer GROEN gezegd heeft, de zestiende eeuw de eeuw van het geloof geweest is, van het geloof met al zijn' ijver en met al zijn' geest van uitsluiting, dan is die geest der eeuw in *Nederland* wel in den burgerstand, maar allerminst in den adel vertegenwoordigd geworden. — Waren de edelen aan de beeldstorming medepligtig? De vonnissen van ALVA geven herhaaldelijk daarvan aan hun, de schuld. Zij zelve ontkenden alle deelgenootschap in eene opentlijk uitgegevene verklaring, en het gelukte hun den Duitschen vorsten de overtuiging in te boezemen, dat die ergerlijke tooneelen slechts het werk waren van »jong onnut gepeupel." Wij wagen het niet te beslissen; maar den edelen, die de beelden uit de kerken wegnamen, rekene men dit niet te hoog aan, als een wijze voorzorg, om de buitensporigheden des gemeens te verhoeden. Zij handelden uit eene soort van magtsvolkomenheid, met geen ander doel dan het gemeene volk, dat, zoo al niet door de edelen, dan toch door de hervormde consistoriën, er toe aangezet werd, de kerken voor de oefening der oude godsdienst onbruikbaar te maken en de nieuwe met geweld daar in te dringen (1). De

---

(1) Wij hebben in *België's* schoone kerkgebouwen te dikwijls stof gehad, de vernieling van meesterstukken der oude kunst te betreuren, dan dat wij, ten gunste der beeldstormers, partijdig zouden zijn; maar der beeldstorming

graaf VAN CULEMBORG ging hierin met eene onstuimigheid te werk, die voor de lagere klasse een slecht voorbeeld was. Door brie-

zelve, de billijkheid eischt, dat wij het erkennen, lag een beginsel en plan tot grondslag, dat zeker niet in de hoofden der ruwe uitvoerders dier baldadigheden was opgekomen. Het plan, hetwelk wij bedoelen, was zich zelven in bezit te stellen van gebouwen ter uitoefening van de openbare godsdienst. Later trachtte men voor de hervormden óf nieuwe gebouwen op te rigten, of groote loodsen of spijkers daartoe aan te wijzen; maar toen was de beeldenstorm reeds gepleegd en de hervorming in het bezit der kerken. Toch ging dit tragelijk en moeijelijk in zijn werk. Hoeveel minder zou het derhalve doenlijk geweest zijn, voordat de sectarissen tot een dergelijk uiterste gekomen waren. Het innemen van dergelijke gebouwen of kerken was voor de hervormden inderdaad een eisch der noodzakelijkheid. De gewapende preek in het open veld, de *graspreek*, werd van dag tot dag hagchelijker. De minste botsing met plaatselijke, geregtelijke of militaire overheden, kon een vreesselijk bloedbad ten gevolge hebben, dat zich, even zeker als de beeldstorming, over het gansche land zou hebben uitgebreid. De tweede beeldstorming in October was evenzeer het werk der omstandigheden. Het najaar was guur en vochtig, de winter kwam vroeg. De Calvinisten, ontevreden over de onderhandelingen, waardoor het inrigten van bepaalde vergaderplaatsen werd vertraagd, namen andermaal tot een' maatregel van geweld hunne toevlugt. Voorts blijkt het, dat de beeldstormers zelve, hoe ongeregeld hun bedrijf ook uiterlijk scheen, bepaalde bevelen volgden, en dat zekere geheime aanvoerders hun telkens aanwezen, wat zij te doen of te laten hadden. Zoo werden bij de eerste beeldstorming doorgaans de orgelen, de doopvonten en het oordeel gespaard, omdat over de toelating en het gebruik dier sieraden bij de consistoriën zelve een *non liquet* bestond. Dat de predikanten en hervormde consistoriën aan de beeldstorming vreemd waren, zou ik, na al hetgeen mij van de *Justificatiën* der verschillende steden in het jaar 1567 onder de oogen gekomen is, niet durven beweren. In een der volgende cartons zal ik over dit punt opzettelijk uitweiden. Thans mogen een paar voorbeelden volstaan. Te *'s Hertogenbosch* beriepen zich de beeldstormers, zoo het schijnt met regt, op de bevelen, die zij van onderscheidene aanzienlijke burgers hadden ontvangen, met name van de procureurs REINIER EVERZWYN en MATTHIJS KEYEN, en van den, sedert in onze geschiedenis meer bekenden HENDRIK IN DEN HOREN, gezegd AGILEUS. Te *Doornik* is het bekend, dat de beeldstormers den schat, dien zij in de Lieve Vrouwe Kerk gevonden hadden, ter beschikking van hunne predikanten stelden, en nog merkwaardiger is het, dat de predikant AMBROSIUS WILLE eene som van duizend carolus guldens ten voordeele der armen van den prelaat van *St. Maarten* te *Doornik* aannam, op voorwaarde, van zorg te dragen, dat dit gesticht niet werd aangerand. Dezelfde predikant erkende openlijk, dat hij gedurende de dagen der beeldstorming de door de daaraan handdadigen bij de verschillende herbergiers genotene spijs en drank had laten betalen. Wanneer de hervormde predikanten zich later zuiverden van hunne medepligtigheid aan die buitensporigheden, beperkte zich hunne verontschuldiging tot de verklaring: »dat zij onschuldig waren aan de geweldenarijen, door sommige deug-

ven spoorde hij de mindere edelen van *Gelderland* aan, met kracht de hervormde godsdienst in hunne heerlijkheden door te drijven; zelf deed hij in zijne tegenwoordigheid de beelden afwerpen, de sieraden en kerkboeken verbranden, de geschilderde glazen uitbreken, het sacrament verguizen, en als het ware de oude kerk tot een geheel nieuw gebouw omscheppen. De prins VAN ORANJE, die BREDERODE, om hetgeen deze te *Vianen* in gelijken zin had gedaan, tegen de gramschap der landvoogdes verdedigde, laakte luide het bedrijf van CULEMBORG. Vijandschap en partijzucht mogen hetgeen de graaf deed verergerd hebben; maar voor zijn gedrag pleit het voorzeker niet, dat men, zonder aan opzettelijke kwaadwilligheid te denken, de meening uitbragt, dat de graaf handelde als een gek; dat men eigenlijk niet wist, welke nieuwe godsdienst hij wilde invoeren, en dat men zijne handelingen aanmerkte als de eerste teekenen der ziekte, waaraan ook zijne moeder had geleden, de krankzinnigheid.

Een partijdig en onverdraagzaam Roomsch schrijver heeft verhaald, dat op de vergadering van *St. Truijen* van de edelen de voorslag is uitgegaan, op éénen nacht in alle de zeventien gewesten de Roomsche geestelijken te vermoorden, en onze geschiedschrijvers slaan de handen te zamen van verontwaardiging over zulk eene afschuwelijke beschuldiging tegen eene zoo luisterrijke en aanzienlijke vergadering! Ik geloof, dat zij regt hebben. Tusschen het koesteren van een' stillen wensch en het doen van een' opentlijken voorslag gaapt eene wijde klove, en de bedoelde schrijver, die de wanbedrijven, later door LUMEY en ENTENS tegen zijne priesters bedreven, te boek stelde, besloot voorbarig, uit hetgeen later gebeurde, tot vroegere plannen. Maar het is de heilige taak der geschiedenis, alles te durven zeggen, wat waar is. en tot die waarheden behoort, dat de PRINS VAN ORANJE in October 1566 aan ASSONVILLE in een officiëel gesprek mededeelde, dat men het aan hem te danken had, dat niets ergers dan de beeldstorming was voorgevallen. Reeds lang, betuigde hij, had men dat werk voorgenomen, en hetgeen nog erger was, er had een aanslag bestaan, om alle priesters en geestelijken, zoo wereldlijke als monniken, om te brengen. De dag na Paschen was voor de uitvoering van dien aanslag bestemd, welke door den invloed des prinsen te keer

»nielen, *onder voorwendsel van het afbreken der beelden*, gepleegd." Men zal toestemmen, dat deze formule tamelijk dubbelzinnig is.

gegaan en verijdeld was. De stukken, om het te bewijzen, voegde hij er bij, waren onder zijne handen. Het was dus meer dan een volksgerucht, dat iets dergelijks te *St. Truijen* besloten was. Aan EGMOND werd later bij zijn verhoor de vraag voorgelegd, of hij, HOOGSTRATEN, HOORNE, D'ESQUERDES en BACKERZEEL een' voorslag in beraadslaging genomen hadden, volgens welken alle monniken en alle katholijken, die den koning getrouw waren, zouden vermoord worden, wanneer men den verbondenen edelen en hervormden weigerde, hetgeen zij begeerden. In den vorm, waarin de vraag vervat was, is zij eene van de vele ongerijmdheden des bloedraads. Door de namen van EGMOND en HOOGSTRATEN droeg zij hare wederlegging in zich zelve; maar bevreemdend is het antwoord van den graaf: dat hij er niets van wist, maar er wel van had hooren spreken als van een gerucht onder het volk (1).

Ook wij wagen het niet te verzekeren, dat dergelijke uitersten ooit verder dan tot geruchten zijn gekomen; maar die geruchten bewezen, welken geest men zich onder die uitstekende hoofden als heerschende dacht: zij geven ons den sleutel aan de hand, om zoowel de onstuimigheid, waarmede zij in 1566 hunnen ijver voor de hervorming aan den dag legden, zoowel hunne latere wanbedrijven, als het tot het uiterste gerekt ontveinzen hunner ware meening, en de onverschilligheid of hunne belijdenis Luthersch zou zijn of Calvinistisch te verklaren. Zij geven ons als de eenheid, waartoe alle hunne daden zijn terug te voeren, aan, niet hartelijke liefde voor de hervorming en de door haar gezuiverde kerkleer, maar ***kerk- en priesterhaat.*** Tot staving dezer meening zou het genoeg zijn, zich op de door GROEN VAN PRINSTERER zoo zeer gelaakte brieven van BREDERODE te beroepen. Wij willen liever naar de bronnen zelve uit het jaar 1565 een voorval mededeelen, waarin adel en geestelijkheid naast of liever tegen elkander zijn geplaatst, een geval, dat zoowel aan het hof te *Brussel*, als in *Spanje*, groote opspraak maakte, waarvan wel de tijdgenooten onder onze historieschrijvers hebben gewaagd, maar met terughouding, omdat daarbij namen in het spel kwamen, aan welke wij die vleijende oplettendheid niet verschuldigd zijn.

EGMOND was op het punt van naar *Spanje* te vertrekken, ten einde de grieven der *Nederlanden* voor den troon des ko-

(1) REIFFENBERG, l. c., p. 325.

nings te brengen. Zijn vertrek was eene zegepraal der oppositie, en wat aan EGMOND, door leenman- of verwantschap, of aan zijne partij, door gelijkheid van inzigten, verbonden was, begeleidde hem tot *Kamerijk*. Hier wachtte hij een vrijgeleide des konings van *Frankrijk;* want waarschijnlijk vreesde men nog minder voor den graaf de gramschap des konings, dan den wrok van GRANVELLE, die zelfs in *Frankrijk* door zijne aanhangelingen de veiligheid van den aanzienlijksten heer uit de *Nederlanden* in gevaar kon brengen. Die bezorgdheid was het onderwerp van het gesprek aan tafel van den aartshertog van *Kamerijk*. EGMOND was daar met de overige Nederlandsche grooten, met BREDERODE, met CULEMBORG, met den jongen graaf VAN MANSFELDT, met WARLUSEL, waarschijnlijk ook met NOIRCARMES en HOOGSTRATEN. »Een heer zoo kloek en braaf als de graaf," mogt iemand zeggen, »ware niet ligt weder te vinden!" en CULEMBORG had de onbeleefdheid, zich daarop tot den aartsbisschop te rigten, met de aanmerking, dat een nieuwe aartsbisschop, zoo als hij er een was, gereeder waar was. »En een nieuwe graaf VAN »EGMOND zou niet moeijelijker te vinden zijn dan een nieuwe »aartsbisschop van *Kamerijk*," antwoordde de kerkvoogd. Tot dusverre ging alles in scherts, maar de wijn had BREDERODE kriegel gemaakt; hij zette eene vuist tegen den aartsbisschop; een wenk van EGMOND hield hem terug. Het drinken ging zijn' gang: de bisschop hief den beker op, bragt hem BREDERODE toe, met de gewone verzekering, dat hij hem tot alle dienst bereid was. »Van u wacht ik noch dienst, noch genoegen," antwoordde BREDERODE, »zoo min als ik ze voor u heb; en bescheid breng ik »u niet, zoolang de graaf het mij niet beveelt." »Dan is het »de graaf, en niet de heer VAN BREDERODE, dien ik daarvoor te »danken zal hebben," hervatte de bisschop. — »Doe wat ge »wilt, mij gaat het niet aan; de heele wereld weet, wat »voor een oude snaak (»gros gallant") gij zijt." — »Ik ben »een man van eer, en ik zal het blijven, spijt elk, wien het »leed is!" — Nog eenige malen bromde de bisschop die verzekering hafluid, totdat BREDERODE, zijn' toorn niet langer meester, het zilveren waschbekken, dat op de tafel stond, greep en daarmede den bisschop naar het hoofd wierp. EGMOND greep BREDERODE vast; allen stonden van tafel op; de maaltijd was gebroken; men wilde de twistende partijen verzoenen, maar de half dronken gasten, die het beproefden, wierpen olie in het vuur. Vóór allen de jonge graaf VAN MANSFELDT, die, toen hij den bisschop bezwoer, het gebeurde niet kwalijk te nemen en

te bedenken, dat zijn oom wat veel gedronken had, van den bisschop ten antwoord ontving, dat hij te oud en te wijs was, om lessen van zulk een' jongen knaap, als hij was, te ontvangen. Een knip voor den neus, en de verzekering, dat hij zie zooveel niet om den bisschop gaf, was MANSFELDT's wederwoord. CULEMBORG, niet meer nuchteren dan de overigen, mengde zich in het geschil en zwoer, dat alle de edelen, zoo vele zij waren, het voor BREDERODE zouden opnemen, en de bisschop zag zich gedwongen voor de verhitte hoofden te wijken en het vertrek te verlaten. De volgende dag bragt verzoening aan en vergetelheid, zoo het heette, van het gebeurde. Maar of die vergetelheid ernst was, en of men den innerlijken grond der tweedragt uit het oog verloren hebbe, moge de verontschuldiging van BREDERODE bij de landvoogdes wegens het gebeurde bewijzen: »Voor alle dingen op de wereld, wilde hij niet, dat men »het er voor hield, dat hij den bisschop of iemand der geeste- »lijken leed of onaangenaamheid aandeed."

Het tooneel, dat wij mededeelden, is karakteristiek voor het leven en verkeer des hoogen adels, en hoe weinig vleijend ook, het is door geene partijdige pen geteekend, maar aan de mededeelingen van WARLUSEL ontleend. Doch de buitensporigheden en de drinkgelagen des adels zijn zoo vaak door vreemde, zoowel als door Nederlandsche schrijvers beschreven, gelaakt en verontschuldigd, dat wij geen oogenblik langer bij het gebeurde verwijlen, dan om aan te wijzen, op welke wijze de helden der hervorming onder den Nederlandschen adel hunnen eersten tegenstand tegen de Roomsche kerk deden blijken, en van welke beginselen die tegenstand over het geheel zij uitgegaan.

Wij spraken reeds van het verbond der edelen, en wij weten het, men zal ons de bekende regels van *Tesselschade* te gemoet voeren:

> De Roomsche geus het smeekent blat
> Te Brussel onderteekent hadt,
> Zoowel als dander, en verzochter
> 's Lands vrijheid bij aan 's Keizers dochter.

Maar deze vereeniging van strijdige gevoelens zou kracht en duurzaamheid hebben gehad, wanneer het verschil luide uitgesproken en daarna aan een hooger belang ware opgeofferd: doch het vormen eener eigenlijk gezegde politieke partij, zoo als die naderhand in *Frankrijk* en de *Nederlanden* ontstaan is, moge in enkele hoofden, zoo als van WILLEM VAN ORANJE, zijn op-

gerezen, het denkbeeld daarvan was te schemerachtig, dan dat het bij de overigen ingang kon vinden. Echte, uit overtuiging hervormden, zoo als echte, uit overtuiging Katholijken, waren onder de verbondene edelen slechts weinigen; halve Hervormden, halve Katholijken, op zijn hoogst in gemeenen haat tegen de geestelijkheid en hare aanmatigingen eenstemmig, vormden de meerderheid. Eene zulke vereeniging droeg de zaden harer ontbinding in zich zelve. De ijverige Katholijken zwichtten voor de Katholijke oproeping des hertogs VAN AERSCHOT en van hunne biechtvaders, en reeds in de eerste dagen van het verbond traden zij, met berouw over hunne onvoorzigtigheid, terug; halve Katholijken, halve Hervormden, lieten zich medeslepen door hoop of vrees, door belang, door bloedverwantschap, door veeten of gunst. En naarmate de schaal wankelde, was hun gedrag ter eene of ter andere zijde te berispelijker, hoe meer het hun aan vaste grondbeginselen ontbrak, welke, wat zij deden, heiligden of verschoonden. Slechts de partij, die der hervorming opregtelijk was toegedaan, zag haar beginsel zegevieren, ofschoon zij als adelpartij onderging; want om haar doel te bereiken, riep zij geesten op, welke zij niet in staat was later te bannen, maar waarvan zij den wil en de werking zonder eigen tegenwigt volgen en gehoorzamen moest.

En welke waren die geesten? Wanneer men de oorkonden dier dagen opslaat, is er van hen naauwelijks spraak. De adel, de regering weet wel, dat zich beneden hen eene menigte beweegt, welke zij onder den algemeenen naam van het »arme »volk" begrijpt. Zij beklaagt die menigte, als ligt verblind door elke verleidelijke leer, en als te meer medelijdenswaardig, omdat de straf, welke de staatswet van elke onrustige beweging vordert, met dubbele zwaarte dat arme volk treft. Zij onderscheidt onder dat arme volk een gedeelte, dat men iets meer dan de overigen moet ontzien, omdat het zich van de overigen door niets anders dan door rijkdom onderscheidt; en zoo men »*den koopman*" iets inwilligt, het is, opdat hij te gereeder de veege schatkist ondersteune en te gewilliger de lasten helpe dragen; zoo hij echter zijne regten gelden laat, de regering staat ieder oogenblik gereed, die ten gevalle van den adel te miskennen. De kooplieden en het volk, zij zijn een voorwerp van medelijden, van billijkheid op zijn hoogst, zeer zelden van geregtigheid. Evenwel strekt het der partij van WILLEM VAN ORANJE en der drie heeren uit een staatkundig oogpunt tot eer, dat zij de aangelegenheden des koophandels hoog lieten gelden, terwijl

GRANVELLE, bij al zijne onmiskenbare voortreffelijkheid als staatsman, die te zeer uit het oog verloor (1). Maar men was er nog verre van af, aan deze magt al de beteekenis toe te kennen, welke zij eenmaal voor het vaderland hebben zou; men begreep niet, dat die minderheid eenmaal eene geweldige meerderheid zou worden, en dat het zwaartepunt van den staat, van monarchie en adel, op de burgerij was verplaatst geworden. Maar op hetzelfde oogenblik, waarop de adel door zijn onderling verbond als het ware het laatste teeken van leven gaf, dat eerlang door eene doodelijke kwijning zou worden gevolgd, verhief zich ook de burgerij tot het gevoel zijner magt, en de kooplieden bragten een compromis tot stand, dat, minder geruchtmakend door den glans der namen, des te getrouwer werd gehandhaafd en degelijker gevolgen opleverde voor de bevrijding des Vaderlands.

De schets, waarin wij trachtten aan te wijzen, hoe de adel uitgeput, magteloos, in zich zelven verdorven, bij den eersten stoot, welken de omwenteling daaraan gaf, moest ondergaan, moet onvolledig blijven, zoo lang wij den tegenhanger des adels, de burgerij, niet in alle hare kracht en werkzaamheid hebben leeren kennen. Wij behouden de ontwikkeling daarvan eener volgende schets voor. Thans echter moeten wij reeds een paar punten in het licht stellen, die ons zullen regtvaardigen, wanneer iemand onze beschouwing onbillijk of ondankbaar ten opzigte der veelgeroemde eedgenooten acht. Wat den adel ontbrak, was niet alleen de deugd van zelfopoffering en belangeloosheid, niet alleen eene zedelijke ontwikkeling, in staat, om in de nieuwe vormen, welke eene nieuwe wereld

(1) De verkoeling van de verwantschap tusschen *Holland* en *Engeland* was het werk der staatkunde van GRANVELLE. De gevolgen daarvan waren voor den Antwerpschen handel allernoodlottigst. Het Edict, waardoor men in 1564 op de grieven, welke men tegen *Engeland* had, *represaille* nam, was wel van latere dagteekening dan het vertrek des kardinaals uit de *Nederlanden*, maar echter eene voortzetting zijner staatkunde door zijne aanhangers VIGLIUS en ASSONVILLE. De partij der drie heeren was jegens *Engeland* tot toegefelijkheid geneigd; en tot de beschuldigingen, waarmede men hun handlanger SIMON RENARD bezwaarde, behoorde, dat hij aan het Engelsche kabinet geheime mededeelingen deed omtrent de forsche voornemens des kardinaals, waardoor de onderhandelingen van de Spaansche en Nederlandsche gezanten, den bisschop van LA QUADRA en ASSONVILLE, werden bemoeijelijkt. Omtrent denzelfden tijd ondervond men van de zijde des konings van *Denemarken* herhaalde bemoeijelijkingen van den handel op de *Oostzee;* het was ook een gevolg van de vijandige houding, die de kardinaal in den oorlog tusschen *Zweden* en *Denemarken* tegen den laatsten staat had aangenomen.

baarde, zich zelve waardig te handhaven; het was ook het gemeene en gemeenste middel om alles wel te doen slagen: geld! en nogmaals geld! Zoo door eene gift van den koning, of door de hoop van eene verbeurdverklaring, de edelen van de zaak der vrijheid waren af te scheiden, zij waren ook voor een' gelijken prijs daarvoor te winnen, of liever (want hetgeen wij daar zeiden, klinkt te hard) geld was de noodzakelijke voorwaarde hunner werkzaamheid. Zóó dikwijls is de baatzucht van den handelsstand de tekst der satyre zelfs van ernstige historieschrijvers geweest; zoo dikwijls is het falen van groote plannen, zelfs van hooger hand, aan de kleingeestige berekeningen der kooplieden toegeschreven, dat wij niet mogen verzwijgen, wat in het jaar 1566 door hen tot heil des lands is tot stand gebragt. Dat in de vergadering te *St. Truijen* de partij van den vooruitgang zegevierde, was het werk der kooplieden. Door de belofte van geld dwongen zij den adel, zich aan hun bondgenootschap aan te sluiten, omdat deze te regt begreep, dat zonder geld het hunne ijdel zou zijn. Dat BREDERODE en de overige edelen voor aanzienlijke sommen teekenden, ten einde den koning tot het toestaan van godsdienstigheid te bewegen, of des noods de middelen te hebben om die voor zich te handhaven, geschiedde overeenkomstig een' voorslag der verbondene kooplieden. Deze waren het eerst en het gereedst in het opbrengen van een gedeelte dier penningen; maar voor die gereedheid lieten zij ook hunne regten gelden, en zij eischten, dat de adel niets zou doen dan in overleg met de gemagtigden van hen, en niets zoude uitgeven, zonder bewilliging van dezen. Hield de adel zich even getrouw aan de op zich genomene verpligting? Wij moeten verklaren, dat uit een' brief van LODEWIJK VAN NASSAU blijkt, dat de edelen in December 1566 zich zelve van de aangegane verbindtenis, en daarmede van de op te brengen penningen, ontsloegen. Wij hebben de edelen om strijd hunnen namen zien uitwisschen van het onderteekend verbond; wij hebben de hoofden van het verbond om genade zien smeeken en vergetelheid van het gebeurde; maar door geen' glans van geboorte, door geene voorspraak van verwanten, door geene schitterende herinneringen, waren de kooplieden tegen het zwaard des beuls gedekt. De arme kooplieden, zoodra de vreemde roofvogels, die ALVA's bloedraad uitmaakten, of de hebzuchtige trawanten der landvoogdes, met vervolging en verbeurdverklaring dreigden! De ongelukkigen konden hunne prijsgemaakte schepen, hunne geplunderde have in den vreemde,

te *Embden*, te *Wezel*, te *Aken*, te *Keulen*, te *Norwich*, sommige nog verder, zoo als HENDRIK VAN DEN BROECKE te *Wolfenbuttel* en MARCO PEREZ te *Bazel*, betreuren. En echter wist zich hunne nijverheid te herstellen en nog een' penning over te garen, om den adel, wanneer zij met de wapenen in de hand het vaderland poogden te bevrijden, te ondersteunen.

Eere derhalve den Nederlandschen koopmansstand! Wie de kleingeestige baatzucht van dien stand in latere dagen laakt, vergete niet, wat bij de geboorte van de Nederlandsche republiek de grootmoedigheid en zelfopoffering van dien stand heeft gewrocht; wie bewonderend in latere dagen den bloei gadeslaat, waartoe de handel den staat verhief, en de magt, welke hij in het aangezigt der wereld ontwikkelde, hij verklare zich het verbazende verschijnsel ten deele uit het zedelijk beginsel, dat in de burgerij, te midden van de worstelingen van den tegenspoed, was ontwaakt en gesterkt, en burgerlijke en godsdienstige vrijheid tot de eerste vruchten zijner werkzaamheid, tot de onmisbare voorwaarden van zijn voortbestaan had gemaakt.

EOTHEN.

FRAGMENTEN VAN EENE REIS

DOOR

TURKIJE, SYRIË EN EGYPTE.

(*Vervolg van blz.* 484.)

III.

DE PEST.

Zoolang ik te *Constantinopel* vertoefde, heerschte de pest, doch slechts in een' geringen graad. Echter verleende hare tegenwoordigheid aan mijne eerste kennismaking met eene groote Oostersche stad iets geheimzinnigs, iets belangwekkends, dat evenwel niet van de aangenaamste soort was; zij gaf toon en kleur aan alles wat ik zag, aan alles wat ik gevoelde — een' toon en kleur, somber wel is waar, maar waarachtig, en wel voegende voor de treurige overblijfselen van voorbijgegane magt en pracht. Met al wat echt Oostersch van karakter is, is de pest verbonden; zij vertoeft met de geloovigen in de heiligste kwartieren der stad. De rokken en hoeden van *Pera* (1) worden bijna even onschuldig aan de verspreiding der besmetting geacht, als zij leelijk zijn van vorm en smaak; maar het rijke bontwerk, de kostbare sjawls, de geborduurde pantoffels, de met goud gestikte paardenkleeden — de dampen van brandend aloëshout, en de weelderige geuren van ***patchouli*** — dit zijn de teekenen, die de woning kenmerken, waarin de pest

(1) De voorstad van *Constantinopel*, waarin de Europesche gezanten, en in het algemeen de Europeanen, hun verblijf houden. Zij wordt, nevens eenige andere voorsteden, door den *Gouden Horen*, of het *kanaal der zoete wateren*, van de eigenlijke stad gescheiden. VERT.

te huis is. Gij vertrekt uit uw vorstelijk *Londen* — het middelpunt van al wat groot en magtig is in de koningrijken der aarde — gij vertrekt van daar en reist naar de hoofdstad van een Oostersch Vorst — gij vindt slechts eene wankelende magt, een' voorbijgeganen glans, die u geneigd maakt tot scherts en spotternij; — doch laat slechts de booze engel der pest tegenwoordig zijn, en hij, magtiger dan legers en verschrikkelijker dan SOLEIMAN in zijne glorie, geeft de ontzaggelijkste majesteit terug aan de zwakke en vervallen keizersstad; met ernstige blikken waart gij rond onder de schaduwen van het doode rijk, en betreedt uwen weg ten minste met betamelijken eerbied!

Het is het onwankelbaar geloof onder bijna alle Europeanen, die in het *Oosten* wonen, dat de pest wordt medegedeeld door de aanraking van besmette voorwerpen, en dat u de doodverspreidende atomen inzonderheid bedreigen uit alle soorten van kleederen en bontwerk; het wordt veiliger geacht dezelfde lucht met een' pestzieken in te ademen, en zelfs met zijne huid in aanraking te komen, dan het geringste deeltje van wol of garen te beroeren, hetwelk aan het gevaar van besmetting is blootgesteld geweest. Indien deze opvatting juist is, moet de verspreiding der ziekte krachtdadig bevorderd worden door eene gewoonte, die onder de inwoners van *Stamboel* heerschende is. Wanneer een Ottoman sterft, wordt een zijner kleederen aan stukken gesneden, en een klein deel daarvan, als eene gedachtenis van den overledene, aan elk zijner vrienden gezonden — een noodlottig geschenk, naar de meening der Franken, want het noodzaakt den levende niet slechts om den overledene te gedenken, maar niet zelden ook om hem te volgen en gezelschap te houden.

Wanneer de pest heerscht, vermijden de Europeanen, zoo zij genoodzaakt zijn zich op straat te begeven, met de meeste zorg de aanraking van ieder menschelijk wezen, dat hun tegen komt; hun gedrag in dit opzigt plaatst hen in lijnregte tegenstelling tot de *ware geloovigen*. De Muzelman treedt kalm voorwaarts, gerust dat hij onder het oog van zijn' God is, en bereid om het lot dat hem wacht te gemoet te gaan, wat het ook zijn moge; de Franken gaan met gebogen hoofd, en als wegsluipend voor den dood, en velen, inzonderheid die van Fransche afkomst zijn, trachten het noodlot te bestrijden met blinkende kragen van geölied leêr.

Het is niet onmogelijk, u door bijzondere zorg, in de straten van *Stamboel*, gedurende eenigen tijd, van alle aanraking vrij

te waren, want de Turken, schoon zij op de vrees der Franken met diepe minachting nederzien, zijn echter in het algemeen beleefd genoeg om toe te geven aan wat zij eene dwaze en goddelooze voorzorg achten, en zullen u veilig laten voorbijgaan, indien zij kunnen. Het is echter niet mogelijk, dat gij het gevaar gedurende langen tijd ontgaat, indien gij het waagt de naauwe straten en stegen eener drukke stad dikwijls te betreden.

Wat mij aangaat, ik was weldra *gecompromitteerd*. Na een' dag van rust, begonnen de gebeden mijner gastvrouw, om mij terug te houden van de besmette zijde van den *Gouden Horen*, hunne kracht te verliezen. Met de welgemeende belofte van de aanraking van alle voorwerpen, hoe verlokkend ook, te zullen vermijden, begaf ik mij zeer voorzigtig op weg, en hield ik mij vrij van gevaar, tot ik den oever des waters bereikte; maar voordat mijne caïque geheel gereed was, kwamen eenige kerels met een klagelijk voorkomen haastig de trappen afstrompelen, met het lijk van een slagtoffer der pest, dat zij aan de overzijde des waters onder de geloovigen gingen begraven. Het was mijn noodlot zoozeer in den weg te staan van deze overhaaste begrafenis, dat ik niet slechts werd aangeraakt door de mannen die het lijk droegen, maar zelfs, geloof ik, door het been van den doode, dat slap tegen de baar hing te slingeren. Dit toeval maakte het mij zoozeer van belang de gegrondheid der besmettingstheorie te bestrijden, dat ik ze werkelijk ontkende en geheel en al verwierp; en van dien tijd af ging ik, overeenkomstig mijne eigene gemakkelijke wijze van de zaak te beschouwen, waarheen ik maar verkoos, zonder eenige ernstige poging om aanraking te vermijden. Het komt mij thans zeer waarschijnlijk voor, dat de Europeanen gelijk hebben, en dat de pest werkelijk door besmetting kan worden medegedeeld; maar gedurende den ganschen tijd van mijn verblijf in het *Oosten*, kwamen mijne denkbeelden op dit punt nader aan die der fatalisten, en dus toen later, in *Egypte*, de pest hare slagen rondom mij uitdeelde, was ik in staat te leven onder de stervenden, zonder die onrust en angst, die onvermijdelijk mijnen geest zouden hebben nedergedrukt, wanneer ik mij had in het hoofd gebragt, dat iedere voorbijgaande aanraking waarschijnlijk een doodelijke slag zou zijn.

Welligt, terwijl gij u den weg baant door eene naauwe en steile steeg, besloten binnen eentoonige muren, en weinig door voorbijgangers bezocht, hebt gij het geluk een dier dood-

kistvormige pakken van wit linnen te ontmoeten, waarin eene Turksche dame gewikkeld is. Met pijnlijke worsteling tegen de hinderpalen, die de vele plooijen harer plompe kleeding, hare groote slijklaarzen, en inzonderheid haar dubbel paar pantoffels aan haren voortgang in den weg leggen, treedt zij linksch en onhandig genoeg voorwaarts; nogtans is er eenig besef van vrouwelijke koketterie, zelfs in den zwoegenden arbeid, waarmede zij hare behoorlijkheden voortsleept; digt achter haar volgen hare slavinnen. Van haren persoon ziet gij niets, met uitzondering van de donkere, glinsterende oogen, waarmede zij u aanstaart, en de toppen der geverwde vingeren, die als rozenknoppen van de ledige bastions der vesting afhangen. Zij wendt en wendt zich nogmaals, en ziet angstvallig rond naar alle zijpen, om zich te verzekeren, dat zij veilig is voor de blikken der Muzelmannen, en dan, eensklaps haren *jasjmak* (1) wegtrekkende, overstelpt zij uw hart en gemoed door al den glans en de magt harer schoonheid. En deze is geene spelende, veranderlijke bevalligheid, die u in twijfel laat, of gij op een ligchaam, of alleen op eene ziel verliefd raakt: het is de schoonheid, die veilig en zeker vertoeft in de volkomenheid van krachtige, sterk geteekende omtrekken, en in den gloed van een' schitterenden blos. Bovendien is er vuur en waardigheid, in den ontembaren geest, of wat het zijn moge, welke den adem van den trots door de even geopende lippen drijft.

Gij glimlacht bij haar gezigt — gij wordt bleek bij den aanblik eener schoonheid, groot genoeg om heerschappij op u uit te oefenen. Zij ziet het en verblijdt zich in uwe gevoeligheid; zij ziet het en glimlacht, en eensklaps, met eene snelle beweging, legt zij hare blozende vingers op uwen arm, en roept *joemoerdjak!* (d. i. *pest.*) Dit is in häre oogen eene geestigheid, eene oude en dikwijs herhaalde grap zonder twijfel, maar de Turken zijn sterk gehecht, niet slechts aan de instellingen, maar ook aan de aardigheden hunner voorvaderen. Daarom klinkt de zilveren lach der dame u vrolijk in het oor, en luidruchtig is de vreugd harer vrouwen, en frisch, als ware het geestige denkbeeld van de pest aan een' Christen mededeelen voor het eerst op aarde uitgevonden.

---

(1) De *jasjmak* is niet maar een half doorschijnende sluijer, maar eerder een dikke, stevige japon, die het gelaat bedekt; hij verbergt volkomen het gansche aangezigt, met uitzondering der oogen, en wordt, zoo de dame het gezigt ontblooten wil, naar beneden getrokken.

IV.

DE GRIEKEN.

Smyrna, »'t ongeloovige *Izmir*," zoo als de Muzelmannen het noemen, is het middelpunt der handelsbetrekkingen tusschen *Europa* en *Azië*. Gij vindt er u omringd door de talen en zeden van vele en de uiteenloopendste natiën — door woelige Europeanen, die de manieren van het Oosten aannemen, en hunne drukten tot bedaren brengen door de lange Turksche »pijp der rust (1)" — door Joden, die u hunne diensten aanbieden, en voor hunne bereidwilligheid met slagen beloond worden (2) — hier door een' knaap, wiens kleeding en baard u een goed specimen zouden geven van den echten Oosterling, zonder de uitdrukking van ligtgeloovige belangstelling, waarmede hij een artikel van den *National* verslindt — ginds door een' echten Ottoman, die er dapper op toe rookt, met al de deftigheid van een' Sultan, doch voor gij tijd hebt gehad zijne kalme waardigheid en Aziatische rust te bewonderen, meêdogenloos wordt omvergeloopen door een' Engelschen adelborst. Nogtans kan *Smyrna* meer bijzonder de hoofdstad genoemd worden van het Grieksche ras, — dat geslacht vol logens en bedrog, waarvoor men het zich zoo zeer ten pligt maakt u te waarschuwen, zoodra gij de *Levant* nadert.

Gij zult beweren, dat ik hier onderscheid behoorde te maken tusschen de Grieken, die onder de constitutionele regering

(1) De »pijp der rust" is eene *tjibock*, te lang om gemakkelijk op reis te worden medegenomen; derhalve geeft het bezit daarvan te kennen, dat de eigenaar stationair is geworden, of in allen gevalle lang van zijne reis denkt uit te rusten.

(2) De Joden van *Smyrna* zijn arm, en daar zij weinig handel voor eigen rekening kunnen drijven, zijn zij bitter lastig in het aanbieden hunner diensten. Hieruit is de gewoonte ontstaan van hen in de open straat af te rossen. De Europeanen dragen gemeenlijk lange stokken bij zich, uitdrukkelijk met het doel, om zich het uitverkoren volk van het lijf te houden. Ik schaamde mij altijd om zelf de arme kerels te slaan, maar beken dat dit gebruik mij dikwijls hartelijk heeft doen lagchen. De Jood krijgt zelden eenig letsel, want hij is altijd op den slag voorbereid, dien hij behendig weet te ontwijken; maar grappig is het, hem zoo vlug te zien wegspringen, terwijl zijne lange kleederen in de lucht fladderen, en hem zich dadelijk weêr te zien omwenden, om zijne dienstaanbiedingen te herhalen.

van koning OTTO leven, en de rampzalige *Rajahs* (3), die »zuch- »ten onder het Turksche juk"; doch inderdaad kan ik niet zien, dat politieke gebeurtenissen tot hiertoe eenig in het oogloopend verschil van karakter hebben te weeg gebragt. Mogt ik het wagen (wat ik echter gevoel niet te mogen doen), mij op mijne eigene waarneming te verlaten, dan zou ik meenen, dat er meer degelijkheid en kracht was in de Grieken onder de Ottomannische heerschappij, dan in die van het nieuwe rijk; — zoo veel is althans waar, dat een ruimer veld voor handelsspeculatiën en zelfs voor der Grieken eerzucht geopend is onder den scepter der Porte, dan onder dien van den zoon van *Beijeren*. Ook schijnt het volk door zijne talrijke verhuizingen uit het constitutionele koningrijk naar het grondgebied der Porte, duidelijk genoeg te bewijzen, dat het »het zuchten onder »het Turksche juk" verkiest boven de eer van »de eenige ware »bron der wettige magt" te zijn.

Wat mij zelven aangaat, ik bemin het ras, en in weêrwil van hunne ondeugden, en zelfs van hunne laagheden, gedenk ik welk bloed door hunne aderen vloeit, en vereer in hen de afstammelingen der oude Grieken. De Ottoman is van nature, door aard, door godsdienst en door staatkunde, de onverzoenlijke vijand van het volk der Hellenen, en daar de Grieken ongelukkigerwijze een weinig te kort schieten in sommige deugden, die gemak en veiligheid in het *doen van zaken* verschaffen (zoo als waarheidsliefde, trouw en dergelijke), zoo is het evenzeer natuurlijk, dat zij bij de Europesche kooplieden niet hoog staan aangeteekend. Deze intusschen zijn de personen, door welke, hetzij regtstreeks of zijdelings, de meeste kennis wordt verkregen, die gij opzamelt in de *Levant*, weshalve gij u moet bereid houden om eene schier algemeene en eenstemmige getuigenis te hooren tegen het volk, welks voorvaderen het eerst aan de wereld leerden, wat deugd is. Zonderling is het dat de Grieken zelve deze eenstemmigheid van gevoelen door geen verschil van hunne zijde logenstraffen. Vraag eenen Griek naar den aard van zijn volk, en hij zal u oogenblikkelijk antwoorden, dat zij »traditori" zijn, terwijl hij welligt zijn bescheiden deel aan de algemeene beschuldiging zal trachten af te weren, door u te verhalen, dat zijn vader Dragoman

---

(1) *Rajahs* heeten al de onderdanen der Porte, die den Islam niet belijden. Het is een Arabisch woord, dat *onderdanen* of *vasallen* beteekent.
VERT.

was bij het een of ander vreemd gezantschap, en dat derhalve hij (de zoon), volgens de wet der volken, heeft opgehouden een Griek te zijn.

»E dunque no siete traditore?"

»Possibile, Signor, ma almeno Io no sono Greco."

Zelfs de diplomatische vertegenwoordigers van het Helleensche koningrijk zijn niet vrij van de gewoonte, om hunne broederen gering te schatten. Ik herinner mij, dat, in eene der havens van *Syrië*, een Grieksch schip, ingevolge bevel van het Hof van Gezondheid, dat uitsluitend uit Europeanen bestond, onbillijkerwijze in quarantaine werd gehouden. Een consulair agent van het Grieksche rijk had kort te voren zijne vlag in de stad geheschen, en de kapitein van het schip stelde een protest op, dat hij den consul verzocht aan het Hof over te leggen.

»Ik vraag u, is dit redelijk," zeide de consul, »is het redelijk dat ik in botsing zou geraken met de voornaamste Europesche heeren in de stad, ten gevalle van u, een' Griek?" De schipper was zeer ontevreden over de weigering van zijn verzoek, nogtans kwam het hem naauwelijks in den zin, de regtmatigheid te betwijfelen van den grond, die zijn consul er voor aanvoerde. Het gebeurde niet lang daarna, dat ik mij in dezelfde haven bevond, met het oogmerk om mij van daar naar *Syra* in te schepen. Natuurlijk was het mijn wensch om het oponthoud der quarantaine, dat mij bij mijne aankomst dreigde, zoo veel mogelijk te vermijden, en hoorende dat de Grieksche consul een' broeder had, die een man van invloed was te *Syra*, liet ik mij aan hem voorstellen, en nam de vrijheid hem om een' brief van aanbeveling bij zijn' broeder te *Syra* te verzoeken, in de hoop van daardoor het middel te vinden, om den termijn der quarantaine te bekorten. Hij gaf met de meeste bereidvaardigheid aan mijn verzoek gehoor, maar toen hij op mijne dankbetuiging antwoordde, dat hij, eenen Engelschman dienst bewijzende, niet meer deed dan zijn pligt hem voorschreef, kon zelfs mijne dankbaarheid mij niet weêrhouden van hem te herinneren aan de behandeling van den armen kapitein, die niet het geluk had gehad ***van ander bloed te zijn*** dan zijn consul en wettige beschermer.

De verandering, die in het karakter der Grieken heeft plaats gegrepen, moet, mijns inziens, grootendeels geweten worden aan de leerstellingen en praktijk hunner godsdienst. De Grieksche kerk heeft eenig leven gegeven aan den Russischen boer,

eenig uitzigt op eene betere toekomst, en eenige denkbeelden, die, hoe nederig ook, beter zijn dan niets hoegenaamd; maar het geloof, en de vormen, en de wonderlijke kerkelijke literatuur, die zoo gunstig gewerkt hebben op de klei, waaruit de Moskovische lijfeigenen gevormd zijn, drukken den etherischen geest der Grieken als lood. Nergens in de wereld heb ik godsdienstige verrigtingen gezien, waarvan het zoo pijnlijk is getuige te zijn, als van die der Grieken. Intusschen moet de afschuw, die ons bij het zien van hunne eerdienst schier doet rillen, voor een deel althans, slechts aan de kracht der gewoonte worden toegeschreven. In het gansche Ottomannische gebied, en dikwijls zelfs in het koningrijk van OTTO, dragen de Grieken tulbanden of andere hoofddeksels, en scheren zich het hoofdhaar af, slechts een' kleinen bundel in den vorm van een rattenstaart op den kruin latende staan; natuurlijk blijven zij derhalve zoowel binnen als buitens'huis gedekt, en zelfs om het *betreden* eener kerk alleen wijken zij niet af van deze gewoonte. Maar wanneer de Griek stil staat bij den altaar, dien hij zich heeft gekozen, dan, maar ook dan eerst, ontbloot hij het hoofd, en terwijl gij hem dus ziet, met kaalgeschoren schedel, en den barbaarschen staart, die van zijn' kruin afhangt, een houten of glazen voorwerp kussende, en in slaafsche houding kruipende en zich ter aarde werpende, aanschouwt gij het bijgeloof in eenen vorm, die, althans wat den uitwendigen indruk aangaat, moeijelijk afzigtiger te bedenken is.

Ook de vasten der Grieksche kerk hebben eene noodlottige uitwerking op het karakter des volks. Inderdaad worden zij niet maar zoo voor de grap gehouden, maar tot eene hoogte opgevoerd, die tot werkelijke dooding des vleesches leidt. De koortsachtige verhitting des ligchaams, verbonden met de neêrslagtigheid des gemoeds, die door de onthouding wordt te weeg gebragt, bereikt in zooverre haar doel, dat zij eenige godsdienstige opgewondenheid doet ontstaan, die echter van een somber en ziekelijk karakter is, en naar mate men tot hooger trap van heiligheid stijgt, sterkere begeerte schijnt te wekken tot de volvoering van zwarte misdrijven. Het aantal moorden, die gedurende de Vasten gepleegd worden, is grooter, zegt men, dan in eenig ander tijdperk des jaars. Onder den invloed van een boonendieet (want dit is het voornaamste voedsel der Grieken, gedurende hunne vasten), is men in de regte stemming om den altaar van zijn' Heilige te beschenken, en zijnen buurman eenen dolk in het hart te steken. Het geld, dat op den altaar wordt

nedergelegd, strekt tot onderhoud der priesters; deze zijn gehuwd en hebben voor eene familie te zorgen; derhalve »nemen zij het goede met het kwade," en gaan voort de vasten aan te bevelen.

Vervolgens schrijft de Grieksche kerk aan hare aanhangers de viering van zulk een verbazend aantal heilige dagen voor, dat daardoor het leven des volks inderdaad merkelijk verkort wordt. Het komt mij voor, dat ten minste een derde van de dagen des jaars wordt gevierd, of liever verbeuzeld, ter eere der heiligen. Slechts een gering deel van den dus afgezonderden tijd wordt in godsdienstoefeningen doorgebragt, en het volk heeft geen denkbeeld van eenig opwekkend tijdverdrijf, geschikt om het ligchaam te sterken, den geest te voeden of den smaak te verfijnen. Integendeel, worden de heilige dagen der Grieken te *Smyrna* doorgebragt, gelijk de sabbatten van fatsoenlijke dienstboden in *Londen*, d. i. in eene ernstige en onafgebroken beschouwing van wat er op straat voorvalt. De mannen volbrengen deze taak *aan de deuren* hunner woningen, en de vrouwen *aan de vensters*, welke het Grieksche gebruik haar zoo uitsluitend heeft toegekend, dat een man als schromelijk verwijfd zou beschouwd worden, indien hij het waagde deze plaats voor het vieren der heilige dagen te kiezen. Ik was eens tegenwoordig bij de onderhandeling over de huur eeniger vertrekken tusschen een' Engelschman, met wien ik bekend was, en de Grieksche eigenares. Mijn vriend maakte de tegenwerping, dat de kamers geen uitzigt op de straat hadden. Dadelijk betrok het voorhoofd der deftige matrone, en met al de minachting eener Spartaansche moeder, vroeg zij hem bedaardelijk af: »Zijt gij een teeder meisje, dat gij er uw vermaak in zoekt, uit het venster te zien?" De man, dien zij toesprak, was echter niet naar *Griekenland* gekomen met het doel, om zich te onderwerpen aan het gezag der wetten van LYCURGUS, en liet zich door geen Spartaansch verwijt van zijn plan afbrengen. Derhalve gaf hij zich de moeite om vensters te zoeken, en bragt aldaar, gedurende menige maand, de heilige dagen, en ook de dagen tusschen beide, op de wijze der Grieksche vrouwen door.

o Laat mij toch liefderijk zijn, jegens allen die schrijven, en de les lezen, en prediken, daar ik zelf, een leek, door niets tot schrijven gedwongen, naauwelijks kan nalaten in te stemmen met het gewone lied! Immers heb ik het hart gehad te spreken over de verderfelijke uitwerkselen der Grieksche Hei-

lige dagen, aan welke ik nogtans eenige mijner schoonste visioenen verschuldigd ben! Ik zal de woorden laten staan, als een vernederend bewijs, dat ik onderworpen ben aan de onveranderlijke wet, welke ieder, die de pen voert, dwingt, om nu en dan zich uitspraken te laten ontvallen, waaraan zijn eigen hart vreemd is. Het is als ware het vermogen van leed en verlangen door geschreven teekenen uit te drukken, slechts verleend onder de voorwaarde, dat de schrijver van tijd tot tijd ook het leed en het verlangen van anderen zou uitdrukken, — als ware hij, gelijk een Fransche boer onder het oude régime, genoodzaakt een zeker quantum van arbeid *aan de groote wegen* te verrigten. Ik verzet mij zoo hardnekkig ik maar kon tegen de vreeselijke corvée, — ik doe mijn uiterste best om u niet te misleiden, — ik beproef slechts de gedachten uit te drukken, die versch in mij opluiken, en geene wenschen of smarten voor te wenden, die ik niet werkelijk gevoel. Maar naauwelijks laat ik de waakzaamheid een oogenblik varen, of mijne regterhand wordt, als het ware, door een' verraderlijken engel gegrepen, en zelfs op dit oogenblik, ziet gij, ben ik genoodzaakt geweest zulke woorden en volzinnen neder te stellen, als ik zou hebben moeten schrijven, zoo het inderdaad mijn wensch was geweest de Heilige dagen der schoone Griekinnen van *Smyrna* te verstoren.

't Geen de Hemel verhoede! Want terwijl gij op deze feestdagen door de naauwe straten heen en weder wandelt, zijn de overwelfde vensters, die u boven het hoofd hangen (1), aan beide zijden opgevuld met de schoone afstammelingen van het oude Iönische ras. Allen (zelfs gindsche keizerin, die haren troon heeft in de nederigste leemen hut) zijn gekleed in volle pracht; hare klassieke hoofden zijn gekroond met scharlaken, en beladen met juweelen of gouden en zilveren munten, — de gansche rijkdom der draagsters (2) — hare trekken zijn opgetoetst met een ruw penseel, dat de omtrekken van oog en oogleden verscherpt, en een onnatuurlijk vuur leent aan

---

(1) In de Oostersche steden zijn de vensters door een soort van uitstek tegen de brandende zon beschermd. Het gebeurt niet zelden dat deze uitstekken van wederzijde der straat elkander schier aanraken. VERT.

(2) Eene Grieksche vrouw draagt gewoonlijk al hare schatten bij zich, in den vorm van juweelen en gouden munten. Ik houd dit voor een' veiligheidsmaatregel. Ten minste heeft hij het voordeel van de minnaars in staat te stellen, om de voorwerpen hunner genegenheid niet slechts te bewonderen, maar ook te *berekenen*.

de ernstige, vaste blikken, waarmede zij u het brein doorboren. Verdraag die vurige oogen zoo goed gij kunt, en rijd langzaam en eerbiedig voorwaarts, en straks wordt gij beloond door eenen blik, u zijwaarts langs het uitstek der vensters toegeworpen, door de koningin der schoonheid zelve. Gij ziet de zware haarvlecht, die eene toets van het licht opvangt op hare gitten oppervlakte, — het breede, kalme, trotsche voorhoofd, — de groote, zwarte, diep liggende oogen, als die van eenen overwinnaar op hunne almagt steunende, — de fijne, vuurademende neusgaten, en den stouten omtrek van kin en hals, die al de fierheid en trots, al de magt en hartstogtelijkheid openbaren, die bestaanbaar zijn met de zeldzame vrouwelijke schoonheid van die tot kussen gevormde lippen. Maar om dit ademend beeld zweeft een geest van vreeselijke stilte; — het is als de stilte van een' wilde, die dag bij dag zit te broeden op een plan van geduchte wraak, maar nog meer als de stilte van een bovenaardsch wezen, welks wil zonder woord of teeken moet gekend en geëerbiedigd worden. Buig u neder! buig u neder! en aanbid de jonge PERSEPHONE, de oppermagtige koningin der schimmen!

V.

ENGELSCHE REIZIGERS IN HET OOSTEN.

Voor bedienden, en ik denk voor alle Europeanen, die niet gewoon zijn zich bezig te houden met verbeelding en herinnering, wordt de eenzaamheid der woestijn, na eenige weinige dagen reizens, gemeenlijk een loodzwaar drukkende last. Op de arme kerels, die mij verzelden, viel de zwaarmoedigheid hevig en plotseling, gelijk een slag van den hemel; zij bogen het hoofd en torschten den last zoo goed zij konden; maar groot was hunne vreugde toen wij op den vijfden dag de *Oasis Gatieh* (1) bereikten, wijl wij daar eene karavaan (d. i. een reizend gezelschap) van *Caïro* gelegerd vonden. De Oosterlingen, die in steden wonen, wagen zich nimmer in de woestijn,

(1) In de woestijn van steenachtig *Arabië*, op den weg van *Gaza* naar *Caïro*.
VERT.

dan op deze wijze; velen getroosten zich weken en zelfs maanden te wachten, tot een genoegzaam aantal personen zich heeft aangemeld, om de reis terzelfder tijd te ondernemen — tot de kudde der lammeren groot genoeg is om zich opgewassen te rekenen tegen de wolven. Echter geloof ik niet, dat zij zich op deze wijze voor eenig ernstig dreigend gevaar zouden kunnen vrijwaren; want schoon zij wapenen dragen, zijn zij aan het gebruik daarvan zoo weinig gewoon, en zoo weinig georganiseerd, dat zij aan eene geregelde rooverbende niet den geringsten weêrstand zouden kunnen bieden. Trouwens het zijn ook niet de Bedoeïnen, die zulke reizigers vreezen, want het vrijgeleide, door het opperhoofd van den stam geschonken, wordt zeker wel nimmer geschonden; doch men zegt dat er omstreeks de grenzen der woestijn, inzonderheid aan den kant van *Caïro*, deserteurs en allerlei vagebonden zwerven, die maar al te begeerig zijn, opvolgers te worden tot het eigendom van arme duivels, wier middelen van verdediging zij zwakker vinden dan hunne eigene.

Dit gezelschap van *Caïro* toonde zich niet weinig verbaasd over de grappige onevenredigheid tusschen hunne getalssterkte en de onze. Zij begrepen niet, en wenschten zeer te vernemen, door wat zonderling voorregt een Engelschman met een koppel pistolen en een paar bedienden, veilig door de woestijn rijdt, terwijl zij, de bewoners der naburige steden, genoodzaakt zijn in troepen, zoo niet in legerscharen, te reizen. Een van hen, die met mijn' dragoman gedurende eenige minuten in een gesprek was gewikkeld, vermat zich hem te vragen: of niet de Engelschen onder de bescherming van booze geesten reisden. Ik had reeds vroeger vernomen, dat deze meening, die tot de veiligheid onzer landgenooten zooveel toebrengt, in het Oosten vrij algemeen is. Zij heeft haren oorsprong, eensdeels in de wilssterkte en volharding der Engelschen, die door geene zigtbare magt, hetzij burgerlijk of militair, gerugsteund, den gedweën Aziaat geheel bovenmenschelijk toeschijnt; maar gedeeltelijk ook in de tooverende werking van ons bankstelsel, waardoor de rijke reiziger al zijne togten kan doen, zonder eene handvol munt met zich te voeren, en echter, zoodra hij in eene stad komt, gouden regen kan doen nederdalen. De heerschende theorie is, dat de Engelsche reiziger zich tegen God en zijn geweten heeft bezondigd, en dat daarom de booze geest magt over hem heeft, hem, als een slagtoffer der furiën van Oud-*Griekenland*, uit zijn vaderland drijft,

en hem dwingt naar verre en vreemde landen te reizen, woeste en eenzame plaatsen te bezoeken, om de puinhoopen van lang vergane steden te zwerven, en rond te zoeken onder de graven der afgestorvenen. En inderdaad is er in die meening soms vrij wat waarheid; en dikwijls genoeg wordt de zwervende Engelschman gedreven door gekwetste trots of eerzucht, hetzij in het groote of geringe, in het bestuur van land of dorp, die voor hem, zondaar als hij is, de afgelegenste oorden verdragelijker maakt, dan de woelige danszaal.

Ik kan mij een begrip vormen van de verbazing der Oosterlingen over de spaarzaamheid van gevolg en uitrusting, waarmede een Engelschman de reis door de woestijn onderneemt; want zelf was ik eenigzins getroffen, toen ik een' mijner landslieden zich op deze eenvoudige wijze een' weg door de wildernis zag banen. Eerst zagen wij slechts eene bewegelijke stip aan den gezigteinder; mijn gezelschap was natuurlijk opgewonden van nieuwsgierigheid, en verdiepte zich in allerlei gissingen; weldra bleek het, dat drie geladen kameelen ons naderden, en dat twee daarvan reizigers droegen; een oogenblik later bemerkten wij, dat een der berijders Europesche kleeding droeg, en ten laatste werden de reizigers voor een' Engelschen heer en zijn' knecht verklaard; zij werden vergezeld door een paar Arabieren te voet, en daaruit bestond hun gansche gezelschap.

Gij houdt van zeilen, — en, van een' kruistogt terugkeerende naar de Engelsche kust, zaagt gij dikwijls de nederige boot van een' visscher, ver verwijderd van alle stranden, met een zwarten hemel van boven en eene toornige zee van onderen, — gij bespieddet den vervallen grijsaard aan het roer, die zijne pink met behendige hand door de oproerige wateren heenstuurde, en den radden maar reeds verweerden knaap, die met vasten blik den storm in het aangezigt zag, — gij zaagt, hoe hij zijne bevelen wachtte van de fronsing van zijns vaders grijzen wenkbraauw, nu aanhalende, dan latende schieten, en zich beurtelings als ballast op den grond werpende, of het vreesselijk element met een' aarden pot uithoozende. Hoe alledaagsch de vertooning moge zijn, toch voel ik iets van de trots van een' Titan, zoo dikwijls zij zich mij aanbiedt, omdat eene kleine boot met het brein van een' man, en de handen van een' knaap aan boord, zoo stout het zwarte zwerk en den oceaan kan braveren. Nu dan, wanneer gij dagen achtereen gereisd hebt door eene Oostersche woestijn, zonder iets te zien dat

naar een mensch gelijkt, en ten laatste een Engelsch jagtbuis ontdekt aan den horizon, waarbij een bediende lusteloos medeklungelt, — kunt gij uwe verbazing bedwingen over de verbazende onevenredigheid tusschen het kleine reisgezelschap, en de onbegrensde zandvlakten, waardoor zijn weg ligt?

Deze Engelschman, gelijk ik later vernam, was een officier die uit *Indië* repatrieerde, en de woestijn op dit punt doorkruiste op zijn' weg naar *Palestina*. Wat mij aangaat, ik kwam bijna regelregt uit *Engeland*, en zoo ontmoetten wij elkander in de woestijn, omtrent in het midden tusschen de beide punten, vanwaar wij waren uitgegaan. Toen wij elkander naderden, werd het voor mij eene vraag, of wij elkander zouden spreken. Ik hield het voor waarschijnlijk, dat de vreemdeling zich tot mij zou wenden, en, in geval hij zoo doen mogt, was ik niet ongeneigd om gezellig te zijn, en zelfs, zoo als mijn karakter medebrengt, te snappen. Echter wist ik niets te bedenken, dat ik hem te zeggen had. Nu is onder wèlopgevoede lieden het *niets te zeggen te hebben* wel geene verschooning voor stilzwijgendheid; maar ik was ingetrokken en lusteloos, en had weinig trek om stil te houden, en te midden dezer onmetelijke wildernis geen belangrijker gesprek te voeren, dan op een ochtendbezoek. De reiziger dacht welligt even als ik, want behalve dat wij de hand aan onze muts bragten, en elkander beleefdelijk met den arm toewenkten, gingen wij elkander voorbij, als ware het eene ontmoeting in *Bond-Street* geweest. Ons wederzijdsch gevolg evenwel liet zich het genot niet ontrooven van te spreken tot nieuwe hoorders, en het geluid van nieuwe stemmen te vernemen. De meesters derhalven waren elkander niet zoodra voorbijgegaan, of hunne respectieve dienaars maakten bedaardelijk halt, en traden in gesprek. Zoodra mijn kemel bespeurde, dat zijne medgezellen achterbleven, overviel hem de trek naar gezelligheid, en weigerde hij verder voort te gaan. Ik gevoelde het belagchelijke van mijn' toestand, en besloot den vreemdeling aan te spreken, al ware het alleen om het dwaze figuur te vermijden van opgeprikt te blijven staan in de woestijn, terwijl onze bedienden zich verlustigden. Wanneer ik met dit oogmerk mijn lastdier omwendde, bevond ik dat de dappere officier, die mij omtrent 30 à 40 ellen was voorbij gereden, juist in hetzelfde geval was als ik zelf. Ik bragt mijn' nu gewilligen kemel in beweging, en reed den vreemdeling te gemoet, die, dit ziende, mijn voorbeeld volgde. Hij nam het eerst het woord, en

veel te beleefd om mij aan te spreken, als vooronderstelde hij de mogelijkheid dat alleen trek tot gezelligheid of ijdele praatzucht mij genoopt had mij tot hem te wenden, scheen hij veeleer mijne zucht tot toenadering te verklaren uit den loffelijken wensch van statistisch onderrigt te ontvangen, en zeide diensvolgens, zoodra wij onder het bereik van elkanders stem waren: »Ongetwijfeld wenscht gij te weten, hoe het met de »pest te *Caïro* staat;" en daarop ging hij voort met zijn leedwezen te betuigen, dat zijne informatiën hem niet in staat stelden, om mij een volkomen naauwkeurig verslag te geven van het aantal der dagelijksche sterfgevallen. Later sprak hij met geest en levendigheid ook over andere minder akelige onderwerpen. Ik vond in hem een' man van moed en verstand — een waardig medehelper van de weinige duizenden krachtige handen, aan welke de Engelsche heerschappij in *Indië* is toevertrouwd.

VI.

EGYPTISCHE TOOVENAARS (1).

Terwijl ik te *Caïro* vertoefde, achtte ik het de moeite waardig iets van de Egyptische toovenaars te zien, omdat ik deze lieden eenigermate als de afstammelingen beschouwde van hen, die zich zoo stoutmoedig in wedstrijd durfden begeven met de wonderkracht van AÄRON. Ik ontbood derhalve een oud man, die voor het opperhoofd der toovenaars gold, en verzocht hem mij de wonderen zijner kunst te toonen. Voorkomen en kleeding van den grijsaard kwamen voortreffelijk met zijne rol overeen; de groote tulband, de golvende baard en de wijde

(1) Wij ontleenen aan onzen reiziger nog de volgende regelen, wijl zij eene belangrijke getuigenis vormen ten opzigte der magische kunsten, nog heden in *Egypte* uitgeoefend, en waaraan, onbegrijpelijkerwijze, door LANE in zijne *Manners and customs of the modern Egyptians*, door LEON DE LABORDE in zijne *Recherches sur la magie Egyptienne*, Paris, 1841, en andere Europeanen, zulk een groot gewigt is gehecht. Men vergelijke nog met de getuigenis van onzen schrijver een' brief in *the Athenaeum*, Sept. 30, 1843, p. 884.

VERT.

tabbaard, waren alles wat men ten aanzien van het uiterlijk kon verlangen. De eerste proef (eene zeer alledaagsche), die hij voor mij trachtte te verrigten, bestond daarin, dat hij de gestalte en het gelaat mijner afwezige vrienden vertoonde, niet aan mij, maar aan een' jongen van de straat daartoe geroepen, en, naar hij beweerde, slechts door het toeval gekozen. Eene pan met brandend houtskool werd in de kamer gebragt, en de toovenaar, zich daarover heenbuigende, strooide op het vuur eenige snippers en korrels, die althans gedeeltelijk moeten bestaan hebben uit specerijen en welriekend hout; want dadelijk steeg een geurige rook op en omwikkelde de gebogen gestalte van den toovenaar, terwijl hij zijne eerste bezweringen prevelde. Toen dit voorbij was, liet hij den jongen nederzitten, en bond hem eene gewone groene klep op het voorhoofd; daarop nam hij inkt, en zijne bezweringen inmiddels voortzettende, teekende hij eenige geheimzinnige figuren in de holle hand van den jongen, en beval hem zijne aandacht onverdeeld op deze teekens te vestigen, zonder zelfs voor een oogenblik zijwaarts te zien. Daarop hervatte hij zijne bezweringen, en vroeg na eene poos, den jongen, die blijkbaar een weinig ontsteltenis toonde, of hij iets in den palm van zijne hand zag. Hij antwoordde, dat hij eene soort van militairen optogt zag met vlaggen en banieren, die hij tot in kleine bijzonderheden beschreef. Daarop werd mij verzocht den naam van den afwezigen persoon te noemen, die ik wenschte dat verschijnen zou. Ik noemde KEATE. Gij waart niet te *Eton*, en daarom dien ik u te zeggen, wat soort van een' man het was, dien ik noemde, ofschoon ik denk, dat gij toch wel eenige voorstelling van hem hebt; want overal, van het uiterste van *Canada* tot aan *Bundelkund* (1), overal waar eene kamer, door Engelschen bewoond, door een' gewitten muur den minnaar der teekenkunst gelegenheid geeft, om zijne bekwaamheid te toonen, hadt gij kans om den kop van KEATE (in de dagen zijner glorie) geschrapt of geteekend te vinden, met al die verschillende graden van talent, die wij in de afbeeldingen der heiligen opmerken. Iedereen, zelfs zonder van het teekenen het geringste begrip te hebben, kon gemakkelijk van KEATE een sprekend, ja een schreeuwend gelijkend portret maken; en bij gebrek van een potlood was hij zeer goed te treffen met eene pook, de poot van een' stoel of wat kaarsensnuitsel. Hij was wei-

---

(1) Eene Engelsche provincie in *Hindostan*. VERT.

nig (indien al iets) langer dan vijf voet, en niet zeer groot van omvang, maar in deze kleine ruimte waren de longen van tien bataillons te zamen gepakt. Zijne schoone stem kon hij met veel talent beheerschen; maar hij had bovendien de gaaf van te kwaken als eene toornige eend, en bezigde meestal deze bijzondere manier van zich te uiten, als een middel om respect in te boezemen; hij was een uitstekend geleerde, maar bij hem hadden de *artes ingenuae* de zeden *niet* verzacht, en hem *wel* veroorloofd ruw — vreesselijk ruw te zijn. Hij had de grootste heerschappij over zijn humeur — dat is te zeggen zijn *goed* humeur, hetwelk hij naauwelijks immer gelegenheid gaf zich te toonen; *uit* zijn humeur was hij niet te brengen — dat wil zeggen uit het slecht humeur, hetwelk naar zijne meening een' man van zijn aanzien betaamde. Zijne roode, ruige wenkbraauwen staken zoo ver uit, dat hij ze gewoonlijk, in plaats van zijne handen, gebruikte om eenig voorwerp aan te wijzen, waarop hij uwe opmerkzaamheid wilde vestigen; zijne overige trekken waren niet minder zonderling in hunne soort, en gansch en al zijn bijzonder eigendom. Hij droeg eene fantasiekleeding, half gelijkende op het kostuum van NAPOLEON, en half op dat van een' weduwnaar. In één woord, ik had bij geene mogelijkheid iemand kunnen noemen, die in geheel zijn uiterlijk voorkomen minder op een lid van het menschelijk geslacht geleek.

»Wien noemt gij?" — »Ik noem JOHN KEATE." — »Nu, wat »ziet gij?" zeide de toovenaar tot den jongen. — »Ik zie," antwoordde de knaap, »een blond meisje, met gouden lokken, »blaauwe oogen, een bleek gelaat, roosverwige lippen." Dat was eerst *raak!* Ik schaterde van het lagchen, tot ontzetting van den toovenaar, die, de grofheid van zijn' misslag bemerkende, verklaarde, dat de jongen kwaad moest hebben gedaan (want slechts de onschuldige kan de waarheid zien), en hem diensvolgens van de trappen afschopte.

Met twee of drie andere jongens werd de proef genomen, maar geen van allen kon *de waarheid* zien, want allen schoten even ongelukkig mis.

Niettegenstaande de mislukking dezer proeven, wenschte ik te zien wat guichelarij mijn toovenaar zou in het werk stellen, wanneer ik bij hem aandrong, om mij iets te toonen van de diepere geheimen zijner kunst. Ik ging derhalve met hem eene overeenkomst aan, waarbij hij zich verbond met mij af te dalen in de graven nabij de piramieden, en daar den duivel op

te roepen. De onderhandeling duurde eenigen tijd, want mijn dragoman, getrouw aan de belangen van zijn' meester, trachtte zoo veel mogelijk op den prijs af te dingen; de toovenaar echter wilde niets laten vallen, verklarende dat het inderdaad geene scherts was den duivel op te roepen, en zijdelings te kennen gevende, dat het eene vreesselijke misdaad was dit te doen. Ik liet mijn' tolk vrij spel in de onderhandeling, maar was inderdaad hoogst onverschillig omtrent de uitkomst, wijl de betaling van den prijs (met uitzondering van een klein geschenk, door mij naar willekeur te bepalen) ***van den goeden uitslag afhankelijk*** was. Ten laatste werd de koop gesloten, en het werd bepaald, dat na eenige weinige dagen, voor de toebereidselen af te zonderen, de toovenaar den duivel zou oproepen voor twee en een half pond, — goed of geen geld, geen duivel, geen piasters.

De toovenaar kwam echter niet ten gezetten tijde opdagen. Ik zond om te vernemen, waarom voor den drommel hij niet gekomen was, om den duivel op te roepen. De waarheid was, dat mijn MOHAMMED naar den berg was gegaan. De pest had hem aangetast en hij was dood.

P. J. VETH.

C E C I L I A.

Maar daarheen, o GLAUCO! daarheen, naar de wijsgeerte, die in 's menschen ziel ligt, naar zijn aanleg en zijn streven naar al wat schoon en edel is, het oog gewend!

SOCRATES aan GLAUCO.

Voor immer vergaan is uw luister, gevierde!
Verdoofd de aureool, die uw slapen vercierde;
  Geen drom van aanbidders verzamelt zich meer
Om op uw altaren den wierook te branden,
Of buigt zich met plechtig gevouwene handen,
  Uw beeldtnis voor 't oog, in uw heiligdom neêr!

De geest van den tijd zweefde uw tempeltin over....
Zijn adem verschroeide 't u groenende loover,
  Zijn stem dreef uw' knielenden stoet voor zich heen;
Zijn vleuglen beroerden uw heilige wanden....
En 't prachtige bouwstuk, door pauslijke handen
  Voor de eeuwen gegrondvest, viel krakend ineen!

»Ach, arme! die 't meest in haar gunsten mocht deelen,
»Een straal van haar glans om uw schedel zaagt spelen,
  »Bedekt ge thans niet met de vleuglen 't gelaat?
»En weeklaagt ge niet op den brokligen drempel,
»Beschreit ge den val niet van heilge en van tempel,
  »Gij, die zonder schuts bij de bouwvallen staat?"

»Zie om u! 'k Heb schutse noch voedster verloren!" —
Zoo ruischt mij verkwikkend uw antwoord in de ooren —
»Mijn tempel is in uwen boezem gesticht;
»En wat zich verwant voelt aan hoogere sfeeren,
»Blijft immer getrouw mij beschermen, vereeren,
»En 't Eeuwige Schoon schenkt mij leven en licht!

»o Ware ik een ijdle bekoorster der zinnen,
»Dan drong ook de tijdgeest mijn tempel eens binnen,
»'k Zag toekomst voor mij, in der Heilge verleên!
»Maar godlijk van afkomst, gegrond in de zielen,
»Verwant aan den Oorsprong, waarvan zij vervielen,
»Vertolk ik op aarde 't Verscheiden in Een!"

Cecilia! Eens zoo geloovig gevierde!....
Uw gunstling voert thans de aureool die u cierde....
Het licht van den tijd heeft uw luister verdoofd —
Blijft zij hare hemelsche roeping gedenken,
Op aarde ons den voorsmaak van 't hemelsche schenken,
Dan vlecht haar de tijd niets dan lauwren om 't hoofd!

Na 't Cecilia Koncert.
19 Nov. 1846.

A. J. de BULL.

DEN HEER P. J. VETH,

HOOGLEERAAR IN DE OOSTERSCHE TALEN, ENZ.

Hooggeleerde Heer!

Met belangstelling zag ik in den *Gids* uwe beoordeeling van Prof. FRIEDLIEBS Handboek voor de *Archaeologie der lijdensgeschiedenis van onzen Heer Jezus Christus.* Zoowel met den lof, door u aan dat geschrift toebedeeld, als met de aanwijzing zijner gebreken, kon ik mij in het algemeen zeer goed vereenigen. Gij hebt aan de nuttigheid en belangrijkheid van dien arbeid alle recht laten wedervaren; daarentegen is zekere flaauwheid in stijl en uitdrukking, meer nog het min gelukkige in vorm en ordening, maar bovenal het gebrek meermalen aan diepte van opvatting en bestemdheid van beginsel, door u niet onopgemerkt gebleven, schoon geenszins met die bijzondere gestrengheid van eisch en oordeel, waaraan Uwl. Tijdschrift zijne lezers meer of min heeft gewend. Hoe dit zij, het is wel geene beoordeeling van uwe beoordeeling, die ik voorheb bij het opvatten der pen, om u over den inhoud van uw opstel eenige denkbeelden voor te dragen. Ik zal ook in geene bijzonderheden treden over het genoegen, dat mij uwe eigene bijdragen tot opheldering van antiquarische, topographische en andere uitwendige merkwaardigheden in de lijdensgeschiedenis van onzen Heer gegeven hebben. Veeleer is het oogmerk dezer regelen, u eenige opmerkingen mede te deelen omtrent resultaten en overtuigingen, waarin wij verschillen.

Deze punten zijn: *vooreerst*, de wijze, waarop de schijnstrijd tusschen Marcus XV: 25 en Johannes XIX: 14, zonder gedwongenheid, noch door middel van willekeurige onderstellingen, maar uit de kennis zelve der Joodsche oudheid en uit het bij-

zondere oogmerk van een iegelijk der beide Evangelieschrijvers zich laat oplossen; *ten tweede*, de niet minder belangrijke vraag, of er tusschen de drie eerste Evangeliën en dat van JOHANNES strijdigheid aanwezig is omtrent de plaats der verloochening van PETRUS, die, volgens sommiger (ook uwe) opvatting, door JOHANNES (XVIII: 24—27) ten huize niet van KAJAPHAS, maar van ANNAS zoude vermeld zijn. Dan ligt mij, ten slotte, nog een woord op het hart omtrent het beginsel zelve, door u op den voorgrond gezet, en waarin gij u op nieuw door de naar uw gevoelen onoplosbare tegenspraak tusschen de Evangelisten omtrent de plaats der verloochening van PETRUS zoo veel te meer bevestigd acht: dat, namelijk, *a posteriori* niet alle de strijdigheden in de Evangelische verhalen op bevredigende wijze zijn op te lossen, maar dat ook, al ware die oplossing gegeven, dan nog de volstrekte historische onfeilbaarheid der Evangelisten niet bewezen, maar slechts waarschijnlijk gemaakt zou zijn, en nog altijd eenen zedelijken en afdoenden grond *a priori* zoude missen.

Voordat ik mij echter tot het behandelen dezer gewichtige verschilpunten zette, moet ik, en wel bepaaldelijk in het belang van de vraag, die ik mij het eerst ter beantwoording voorstelde, een onderwerp in uwe recensie aanvoeren, waarvan de behandeling, met mijne overtuiging ten slotte wel overeenstemmende, alleenlijk nog, naar mijn inzien, een enkel punt onbearbeid liet, hetwelk mij voorkomt van het hoogste archaeologische belang te zijn, zoo al niet reeds op zich zelve, dan toch zeker in de toepassing op den aart vooral der Johanneïsche tijdsbepaling met betrekking tot den dag en ure, waarop onze Heer door PILATUS ter kruisiging overgegeven, aan het kruishout genageld, en, na zesurig lijden tot der dood toe, van het hout is afgenomen en in het graf werd nedergelegd.

Voldingend is, naar aanleiding en op het voetspoor van WIESELERS *Chronologische Synopsis*, ook door u thands uitgemaakt, dat de Heiland wel niet op den veertienden, maar op den vijftienden der maand Nisan, dat is, op den eersten Paaschfeestdag zelven, den kruisdood geleden heeft; en dat Hij dan ook even als geheel *Israël* het Paaschmaal met zijne discipelen gehouden heeft in den avond of nacht van den veertienden op den vijftienden der evengemelde maand. Deze overtuiging staat reeds sedert vele jaren, op grond van langdurig onderzoek, bij mij vast. Men hadde tot die hoogst vreemde en schier buitensporige onderstelling van een *tweederlei* Paaschmaal, hetwelk

door geheel het overige Joodsche volk op den Vrijdagavond, maar door JESUS en zijne Apostelen op den voorafgaande Donderdag avond zoude gehouden zijn, wel niet de toevlucht genomen, ware het niet om de verlegenheid, waarin men zich door die plaatsen in het Evangelie van JOHANNES gebracht meende, die thans op nieuw door WIESELER op eene zoo overtuigende wijze zijn opgehelderd. De uitdrukking JOH. XVIII: 28 moet verstaan worden niet van het Paaschlam in den avond *vóór* het feest, maar van het Paaschfeest-offer of *Chagiga* op den eersten dag zelven *van* het Feest. De *Voorbereiding van het Pascha* (*παρασκευὴ τοῦ πάσχα*) beteekent geenszins een voorbereidingsdag of tijd tot het Paaschfeest, maar de gewone Voorbereiding tot den Weeksabbath, die in de Paaschweek vallende, de *groote Sabbath* genoemd wordt, en dat jaar met den *tweeden* dag van het zevendagige feest zamenliep.

Deze beide punten, ik herhaal het, zijn door u op het voetspoor van WIESELER met afdoende helderheid en met bewijzen, waarvan mij een enkele bij vroeger onderzoek niet zoo onder de aandacht gevallen was, uitgemaakt geworden. Maar hetgeen, Hooggeleerde Heer! noch door u, noch door WIESELER, noch door de menigte der uitleggers aangetoond of zelfs beproefd is, blijft eene juiste bepaling van den tijd, dien men eigenlijk door die *παρασκευὴ* of voorbereiding voor den Sabbath te verstaan heeft. Gij hebt u gehouden aan de gewone, naar mijne volledige overtuiging, onnaauwkeurige opvatting, die door de *voorbereiding* geheel den dag, den Sabbath voorafgaande, dat is den *Vrijdag* in het algemeen verstaat. Mij daarentegen is de de *voorbereiding* slechts een *bepaald*, een naar evenredigheid *gering gedeelte* van den Vrijdag. Toegegeven, dat door verloop of door eene zeer natuurlijke *synecdoche*, van ouds reeds wel eens de *geheele Vrijdag* door het woord *παρασκευὴ* heeft kunnen aangeduid worden, zoo ligt desniettemin die ruimere beteekenis noch in den aart van het woord zelve, noch in het dagelijksch en nog heden ten dage geldend gebruik bij den Israëliet, noch vooral in de bedoeling der Evangelisten, als bij welke de *Voorbereiding* niet den geheelen *Vrijdag*, maar alleenlijk dat *gedeelte* van den Vrijdag, hetwelk aan den ingaanden Sabbath als het ware grenst en daartoe voorbereidt, omvatten mocht en moest.

Zien wij eerst van de eigenlijke beteekenis van het woord, zoo in het Grieksch als in het Hebreeuwsch. Het Hebreeuwsche woord עֶרֶב beteekent eenvoudig *avond*. Letterlijk beteekent

derhalve עֶרֶב שַׁבָּת den *avond van* of *voor Sabbath*. Doch daar bij de Hebreeuwen de tijd, dien wij door *avond* verstaan, reeds tot den volgenden dag behoort, en de Vrijdag-avond derhalve, gelijk ook ieder weet, bij de Joden reeds *Sabbath* is, zoo wordt hierdoor van zelve reeds de beteekenis van *Ereb-Sabbath* gegewijzigd en uitgebreid, zoodat niet de nacht of avond, maar die weinige uren, den *ingang van den Sabbath* (dat is, *den Vrijdag na zonnenondergang*) VOORAFGAANDE, door dat woord verstaan worden, welke de Israëliet zich, als ware het, tusschen de bezigheden van de week en de rust van den Sabbath kon en moest ten nutte maken, om al het noodige in zijn huis, als toebereiding van spijs en dergelijken, te verzorgen, ten einde in den strengen zin van het gebod zich met de zijnen van allerlei werk op den Rustdag zelven te kunnen vrijhouden. En hiermede stemt dan ook volkomen de beduiding van het Grieksche *παρασκευή* overeen, hetwelk zeer natuurlijk juist den tijd dier *toebereidselen* of *voorbereiding* voor den op handen zijnde Sabbath te kennen geeft.

Het spreekt toch wel van zelve, dat tot deze toebereidselen de geheele Vrijdag niet kon noodig zijn of afgezonderd worden; gelijk dan ook nog heden in het dagelijksch spraakgebruik der Israëlieten de *Ereb Sabbath* NIET den geheelen zesden dag der week omvat, maar zich alleenlijk uitstrekt van omstreeks het uur des namiddagsgebeds tot op zonnenondergang.

Wij zijn bij eenen der Evangelisten in het bezit van eene plaats, die ons op even beknopte als afdoende wijze onderricht van het denkbeeld, dat in hunnen tijd en in hunne schriften aan die tijdsbepaling van *voorbereiding* of *παρασκευή* verbonden is. *En als het nu avond geworden was* (lezen wij in de lijdensgeschiedenis bij MARCUS XV : 42) *dewijl het de voorbereiding was*, *ὅ ἐστι προσάββατον*, *hetwelk is de* VOORSABBATH. *Voorbereiding* dus is *voorsabbath*. Maar *voorsabbath* (het ligt in den aart van het Grieksche (1) als van het Hollandsche woord) kan wel niet zijn *een geheele dag* vóór den Sabbath, maar is noodwendig dat *gedeelte* van den Vrijdag, hetwelk ook door VAN DER PALM (op MARCUS I. a. p.) wordt verstaan als de tijd *tusschen drie en zes uren des namiddags*, die tot den op handen zijnde Sabbath den overgang maakt, inleidt, voorbereidt.

---

(1) Naar de analogie van πρόλογος, προαύλιον, προσκήνιον, en zoo vele andere woorden van gelijke zamenstelling met πρὸ, welke eene inleiding, ingang, vooruitspringend gedeelte, en geenszins een op zich zelf staand geheel te kennen geven.

Kunnen wij nu den aanvang van dat dagvak, dat overgangs-tijdperk tusschen den Vrijdag en den Sabbath, ook nog stelliger en naar een meer bepaald getuigenis uit de oudheid zelve bestemmen? Met betrekking tot de eigen eeuw, waarin wij ons hier bewegen, de eeuw van keizer AUGUSTUS en van den historieschrijver JOSEPHUS, vinden wij bij laatstgemelden eene wetsbepaling ter gunste der Joden opgeteekend, die over de vraag het meest heldere en beslissende licht verspreidt. Wij lezen (Antiq. Lib. XVI, Cap. 10) dat de Joden in het Romeinsche rijk bij keizerlijk besluit waren vrijgesteld van alle dagvaardingen, borgstellingen, en dergelijken, *op de Sabbathen* of *op de voorbereiding vóór dien dag, van de negende ure af* (1). Uit deze plaats leid ik af, dat ook JOSEPHUS, of de tekst der wet, welke hij overneemt, door *παρασκευῇ* niet den geheelen Vrijdag, maar het gedeelte van dien dag, dat met drie uren van den namiddag aanvangt, verstaan heeft. Doch al zoude iemand de woorden: *van de negende ure af*, niet met mij voor eene nadere *verklaring* bij wege van *appositie*, maar alleenlijk voor eene nadere *bepaling* willen opvatten, altijd en in elk geval wijst ons de plaats van JOSEPHUS het juiste punt aan, waarop voor de Joden hunne wettelijke en door den Romeinschen wetgever erkende voorbereiding voor den Sabbath haren aanvang nam, — altijd en in elk geval blijkt uit de aangehaalde plaats, hoe laat, in den engeren en eigenlijken zin des woords, de *παρασκευῇ* algemeen bekend was te beginnen (2).

Wij mogen dan nu als uitkomst van onderzoek vaststellen, dat door *παρασκευῇ* bij de Evangelisten, en bij name dus ook ter bewuste plaats van JOHANNES (XIX: 14), de tijd verstaan moet worden tusschen drie uren namiddag (des Vrijdags) en zonnenondergang. Het is juist deze uitkomst, welke ons den zeer eenvoudigen sleutel gaat in handen geven tot oplossing van den schijnstrijd tusschen MARCUS en JOHANNES, omtrent het uur, waarop de Heer gekruisigd is. Herlezen wij de plaatsen zelve! MARCUS (XV: 25) schrijft: »En het was *de derde ure*, en

(1) *Ἐν σάββασιν ἢ τῇ πρὸ ταύτης παρασκευῇ ἀπὸ ὥρας ἐνάτης.* Antiq. XVI. 10.

(2) Men vergelijke ook nog met de plaats van JOSEPHUS de l. 3 Cod. Theodos. *de feriis.* »Die Sabbati ac reliquis, sub tempore quo judaei cultus sui reve»rentiam servant, neminem aut facere aliquid, aut ullâ ex parte conveniri de»bere praecipimus." Zoude uit dit *sub tempore*, etc. niet af te leiden zijn, dat ook hier de *παρασκευῇ* bedoeld is, maar dan toch waarlijk niet in den zin van *den geheelen Vrijdag?*

»zij kruisigden Hem." Bij JOHANNES (XIX: 14) heet het (op het oogenblik der overgave van den Heiland door PILATUS aan den wil der Joden): »En het was de voorbereiding van het Pascha, »en omstreeks *de zesde ure*." Zoo lang wij laatstgemelde woorden buiten hun naauw verband en veelbeteekenenden zamenhang lezen, zoo moet inderdaad eene in het oog loopende strijdigheid tusschen de twee Evangelisten erkend worden, als waarvan de een het juiste oogenblik der kruisiging op 's morgens ten *negen* ure stelt, de ander van het uur van *twaalve* melding maakt, als nog eerst van op Gabbatha de laatste poging tot redding van JESUS door den Stadhouder wordt aangewend.

Maar geheel iets anders wordt het, wanneer wij op die woorden: *het was de voorbereiding van het Pascha* (*van den Paaschsabbath*) den vereischten nadruk stellen, en dan, in verband met dit eerste gedeelte van den merkwaardigen volzin, aan het woord *voorbereiding* den zoo even ons gebleken zin hechten. Alsdan toch verkrijgen wij de volgende, allezins heldere, beteekenisvolle en geheel den schijnstrijd in zich oplossende uitspraak: »Het was dien dag voorbereiding, en omstreeks de zesde »ure, dat is, daar moesten nog omstreeks zes uren tijds ver»loopen vóór den aanvang der voorbereiding." Met andere woorden: »het was omstreeks zes ure vóór drie ure namiddag." Met andere woorden: »het was omstreeks negen ure des mor»gens." En wij vinden ons door MARCUS en JOHANNES zoo precies mogelijk op juist het zelfde uur van den grooten lijdensdag geplaatst met betrekking tot het oogenblik van de kruisiging; door MARCUS rechtstreeks met de woorden: *het was negen ure des morgens*, — door JOHANNES bij wettige gevolgtrekking: *het was omstreeks zes uren vóór den aanvang der* παρασκευή *van den grooten Sabbath, als* PILATUS *den Heiland aan den wil zijner vijanden overliet*. Niemand, vertrouw ik, zal voor de ruimte tusschen die twee oogenblikken (der overgave en der kruisiging zelve) een aanmerkelijker tijdsverloop vorderen, dan door dat Johanneïsche *omstreeks* t. a. p. kan worden aangevuld.

Het heeft mij bij de overtuiging, die sedert vele jaren reeds bij mij omtrent deze plaats en hare zoo gemakkelijke vereffening met die van MARCUS bestaat (1), altijd verwonderd, hoe

(1) Ik heb die in het kort uitgesproken reeds in een opstel in de *Nederl. Stemmen en Beschouwingen*, D. IV. (over *de Feesten Israëls en den Apostel* JOHANNES), en later in mijne *Voorlezingen over de verscheidenheid en overeenstemming der Evangeliën*, D. II, bl. 327 en volg.

een zoo eenvoudige opvatting buiten het bereik van de menigte der uitleggers gebleven kan zijn (1). Vooral is het mij een raadsel, hoe men zich, buiten die opvatting, eenige rede heeft kunnen geven van des Apostels bedoeling met geheel de tusschenvoeging dier woorden: *en het was de voorbereiding*. Wat toch ter wereld kon het aan die plaats (men herleze haar slechts in het verband) tot onze onderrichting of te recht wijzing toebrengen, dat het op dien dag παρασκευή was? Deze vermelding is aldaar geheel buiten hare plaats, zij hangt volstrekt in de lucht, indien zij niet, juist omgekeerd, volgens onze voorgelegde verklaring, den vasten grond oplevert, op welken wij de beteekenis der onmiddelijk volgende tijdsbepaling: *en omstreeks de zesde ure*, hebben te vestigen.

Die manier voorts, om bij de bepaling van eenig tijdpunt naar achteren of van een ander gegeven oogenblik terug te rekenen, ligt geheel in den aanleg van het Evangelie van JOHANNES, en heeft vooral hare opmerkelijke voorbeelden in de lijdensgeschiedenis aldaar. Dus Hoofdst. XII: 1: »JESUS *kwam* »*zes dagen vóór* (πρὸ) *het Paaschfeest te Bethanië;* en Hoofdst. XIII: 1: *Vóór* (πρὸ) *het feest van het Pascha*, JESUS *wetende*, enz. Vergelijk eenigermate VIII: 58, XVII: 5, en vooral V: 1, alwaar zekerlijk het denkbeeld: *te voren* wordt ondersteld.

Hoe dit zij, niets eenvoudiger en met den stijl en geheelen aanleg van het vierde der Evangeliën meer overeenstemmende, dan deze parenthetische herinnering op een voor geheel de toedracht der zaken allerbeslissendst oogenblik: »tusschen het tijdpunt van JESUS overgave ter kruisiging en het daarzijn dier voorbereidingsure, die te gelijk van het groote Τετέλεσται zoude getuigen, stonden nog zes uren te verloopen: de zes uren door den Heiland doorgestaan aan het kruis."

Even als het misverstand van Joh. XIX: 14 ontstaan is uit het voorbijzien van een gewichtig en alles ophelderend redeverband, zoo is het wederom de juiste inachtneming van zulk een verband, die ook de zwarigheid oplost, welke, met betrekking tot de plaats, waar PETRUS zijnen Heer driemaal verloochende, opgerezen is uit het woord van JOHANNES, XIX: 24. Dat MATTHEUS uitdrukkelijk de verloocheningen plaatst in het

---

(1) Wel schijnen sommige op den weg geweest te zijn, om deze zoo ongedwongene oplossing te vinden, doch alleen GER. JAC. VOORDA blijkt het punt getroffen te hebben in zijn bij VAN WILLES (*Specimen* over den Evangelist MARCUS) aangehaalde Appendix ad. lib. vern. de Israël. Θεοκρατία, p. 24. »JOHANNIS locum XIX: 14, sic interpretans ut abfuisse fere παρασκευὴ sex horis dicatur."

huis van KAJAPHAS, — dat de twee volgende Evangelisten niets in het midden brengen, met dat eerste bericht eenigermate strijdig, wordt niet betwijfeld. Maar ook JOHANNES in den loop van zijn verhaal XIX: 12—23, heeft niets te boek gesteld, dat ons aan eens anderen Hoogepriesters huis en zaal dan die van CAJAPHAS, *den Hoogepriester*, gelijk hij hem meermalen noemt, *van dat zelve jaar*, zoude mogen doen denken. De zwarigheid (zij wordt door u met betrekking tot de overeenstemming der Evangeliën onoplosbaar geacht!) wordt eerst geboren uit de aanteekening van den Apostel vs. 24: *Ἀπέστειλεν αὐτὸν ὁ Ἄννας δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα.* Deze woorden aldus vertalende: *Annas* ZOND *hem gebonden naar Cajaphas de Hoogepriester*, heeft men daaruit voortgeredeneerd in dien zin, dat al het voorafgemelde van vs. 13 tot vs. 23 toe, mitsgaders ook nog het daartoe onmiddelijk behoorende vs. 25—27, — derhalve de drie maal herhaalde verloochening van PETRUS — volgens JOHANNES in het huis, niet van CAJAPHAS, gelijk de Synoptici melden, maar in dat van ANNAS zal hebben plaats gehad.

De zwarigheid intusschen valt weg, wanneer men den aoristus *ἀπέστειλε* in meergemeld vs. 24 als *plusquamperfectum* opvat: ANNAS HAD *Hem gebonden* GEZONDEN *naar* CAJAPHAS *den Hoogepriester*, naar welke opvatting vs. 24 eene dier parenthetische opmerkingen wordt, hoedanige zoo geheel in den stijl van dit vierde Evangelie liggen, en waarvan de bedoeling is eene omstandigheid in het licht te stellen, die wel reeds vroeger in de orde der gebeurtenissen was voorgevallen, maar waarvan het belang eerst aan die latere plaats recht openbaar worden kon. Verg. II, 9. VI, 23. XI, 30.

Die omstandigheid, die zeer merkwaardige bijzonderheid, is eenvoudig deze: *dat* JESUS *door* ANNAS *aan den Hoogepriester gezonden was* GEBONDEN. Onmiddellijk te voren (vs. 22—24) had hij den kinnebakslag vermeld, door den dienaar des Hoogepriesters aan den Heiland onder het verhoor zelve toegebracht. Thans doet hij de snoode onwaardigheid dier mishandeling zooveel te sterker uitkomen door de tusschenvoeging eener bijzonderheid, die tevens de handelwijze der Hoogepriesterlijke Hoofden zelve in het verdiende daglicht plaatst: JESUS was niet alleen *gebonden* voor ANNAS gebracht, maar in diezelfde *banden* door dezen naar CAJAPHAS gezonden: JESUS heeft nog steeds *in diezelfde banden* den vuistslag van den dienaar van CAJAPHAS in het aangezigt ontvangen! Zoo kort, krachtig en veelbeteekenend kenmerkt hier JOHANNES, juist door deze parentheti-

sche plaatsing van den volzin, (hetgeen hij bij de bloote vermelding naar tijdsorde niet alzoo had kunnen doen!) tegelijk drie hatelijkheden, drie onwaardige behandelingen, drie onverantwoordelijke misbruiken, in de vervoering en het daarop gevolgd verhoor van den Heilige en Regtvaardige eerst voor ANNAS, daarna voor CAJAPHAS begaan.

De opvatting van den aoristus als *plusquamperfectum*, — waarvan in het algemeen de grammatische wettigheid door u niet ontkend, maar veeleer gestaafd wordt (hoe kon het ook anders?) — is derhalve door den zamenhang hier ten eenemale gerechtvaardigd. Wij namen tot die opvatting geenszins de toevlucht, om JOHANNES door de invoeging van vs. 24 *een vroeger verzuim te laten herstellen*, maar wij toonden hare eigenaartige kracht aan ter vermelding van zoodanig eene omstandigheid in de geschiedenis van 's Heilands mishandelingen, als welke eerst in verband met eene latere bijzonderheid in hare volle beteekenis aan het licht komen kon.

Herlees, bid ik, met inachtneming van die bedoeling, van dien zamenhang, de plaats van Joh. XIX in haar geheel, en zie dan, Hooggeleerde Heer! of gij niet als van zelve uwe zwarigheden tegen eene parenthetische opvatting van vs. 24 zult zien wegvallen. Evenmin, vlei ik mij, zal dan het bezwaar tegen deze opvatting stand houden, hetwelk gij afleidt uit het woord πρῶτον in vs. 13. Indien al deze uitdrukking noodwendig eene tegenstelling vordert, wij vinden die even gemakkelijk als eigenaartig in de aangenomene onderstelling uit de verhalen der Synoptici, dat namelijk JESUS, in *Gethsemane* gevangen genomen, door de bende gevoerd is naar den Hoogepriester CAJAPHAS. Doch *eerst* (merkt nu JOHANNES, naar zijne gewoonte van aanvulling en vervollediging door kleine bijzonderheden, aan), EERST *leidden zij Hem heen naar* ANNAS.

In eene ontleding te treden van SELDENS en WIESELERS, mijns inziens, onhoudbare gissingen wegens de hoedanigheid, waarin zoowel ANNAS als CAJAPHAS den titel van ἀρχιερεὺς hebben kunnen dragen, is tot uitmaking van het eigenlijk verschilpunt tusschen u en mij geheel onnoodig, en zoude wellicht te ver leiden voor mijn bestek. De vertooning van JESUS door de bende aan ANNAS op den weg naar CAJAPHAS, wordt overgenoeg gemotiveerd door de bijzonderheid (vs. 13), dat *hij was de behuwdvader van* CAJAPHAS, *welke deszelven jaars Hoogepriester was.* Niets begrijpelijker, dan dat de vergadering der boosdoeners juist aan dezen hooggeplaatsten tegenstander het eerste genoe-

gen wilde verschaffen, om het voorwerp van den gemeenschappelijken haat vernederd en gebonden voor zich te aanschouwen, en wellicht nog een of ander woord tot bezwaar uit zijnen eigenen mond te vernemen.

Wederom derhalve, zoo ik meen, twee merkwaardige voorbeelden, hoe de strijdigheden, waarvan men zich zoo dikwerf allerlei schrikbeelden maakt, bij een bedaard en op vaste beginselen gegrond onderzoek liefelijk en harmonisch oplosbaar blijken te zijn. Volgens uwe wijze van zien bestaan er werkelijke strijdigheden, bestaan er onoplosbare contradictiën tusschen de Evangelisten op sommige punten. De proef, door u van dit beweerde in de geschiedenis der verloochening geleverd, heeft mij althands die onvereenigbaarheid minder dan immer bewezen. Doch oprecht moet ik verklaren, niet te vatten, hoe de strijdigheid op dit punt door u tegelijk wezenlijk en tegelijk weinig beduidend heeft kunnen genoemd worden. Wat denkbeeld moeten wij ons toch wel van de betrouwbaarheid van ooggetuigen, vooral als MATTHEUS en JOHANNES waren, maken, indien er werkelijk in eene zoo rijk gebijzonderde geschiedenis als die des lijdens van onzen Heer, zoo stellig eene strijdigheid tusschen hunne berichten heeft kunnen plaats grijpen omtrent het oord zelve, waarin wij ons een der merkwaardigste en meest besprokene voorvallen dier geschiedenis hebben voor te stellen?

Doch vatten wij de zaak wat dieper op, en spreken wij onbewimpeld van de beginsels waaromtrent wij verschillen, en waarvan wij uitgaan! Voor u, Hooggeleerde Heer! staat de volstrekte betrouwbaarheid der gewijde Geschiedschrijvers *a priori* niet vast. Gij hebt er nog nimmer een redelijken en afdoenden grond voor hooren aanvoeren! Voor mij sluit de belofte des Heilands, dat Hij zijne Apostelen en getuigen *in alle waarheid zoude leiden, aan alle dingen, die zij gezien en gehoord hadden, indachtig zoude maken*, niet bloot die *mondelijke* prediking in, welke slechts hun eigen leeftijd gold, maar ook dat *schriftelijk* getuigenis, hetwelk bestemd was tot de eenig wezenlijke, afdoende, in nadruk redelijke vastheid voor het geloof der Christenen door alle eeuwen (1). Ik weet het, de

(1) Mijne opvatting der inspiratie, in overeenstemming met geheel het *Godmenschelijke* der Openbaring van O. en N. Testament, heb ik breeder uitgesproken in mijne *Voorlezingen over de verscheidenheid en overeenstemming der vier Evangeliën*, Dl. II, 234—243 en 530—532.

leer der volstrekt Goddelijke ingeving en onfeilbaarheid van het Nieuw- zoowel als Oud-Testamentische getuigenis heeft tot hiertoe de toetreding der op dit oogenblik nog heerschende richting der wetenschap niet mogen heroveren. Maar na al hetgeen èn mijn eigen onderzoek der Schrift, èn het gadeslaan van den gang der theologische wetenschappen in hare verhouding tot het geloof mij tot hiertoe heeft doen bevinden, schijnt de tijd mij niet ver af, dat ook op dit punt eenmaal de beter onderrichte wetenschap, bij het licht door hare eigene worstelingen en wisselingen zoowel als resultaten bevorderd, zich ootmoedig en aanbiddend zal buigen voor dat woord, door PAULUS uitgesproken van de Schriften des Ouden Testaments, maar uit den aart der zaak, en naar de behoefte van de Christelijke Kerk aller eeuwen, ook op die des Nieuwen noodwendig toepasselijk (1 Tim. III: 15): *Πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος.*

Ik heb de eer met hoogachting te zijn, Hooggeleerde Heer!

Amst. 8 April 1846.

Uw Dv. Dienaar,

IS. DA COSTA.

